

HADİSLERLE KUR'AN-I KERÎM TEFSÎRİ

İbn Kesîr

6

Çevirenler

Prof. Dr. BEKİR KARLIĞA
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. BEDREDDİN ÇETİNER
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÇAĞRI YAYINLARI
Divanyolu Cad. Işık Sok. No:10
34400 Sultanahmet / İSTANBUL
Tel.: (212) 516 20 80 - 81 Fax: (212) 516 20 82
http://WWW.cagriyayinlari.com
e-mail: Cagri@cagriyayinlari.com

Çağrı Yayınları : 40
Kaynak Eserler : 4/6

Bu cildde yer alan İbn Kesîr Tefsîr'inin metninin Mâide sûresi Bekir Karlığa, En'âm ve A'râf sûreleri Bedrettin Çetiner tarafından tercüme edilmiş ve Bekir Karlığa tarafından mukâbele edilerek izâhlar eklenmiştir.

Baskı: Çevik Matbaacılık, İstanbul - 2008

MÂİDE SÛRESİNİN DEVÂMI

ile

EN'ÂM ve A'RÂF SÛRELERİ

İÇİNDEKİLER

MÂİDE SÛRESİNİN DEVÂMI

Gereksiz Soru Sormak ... 2491
Anlamsız Hurâfeler Yığını ... 2497
Gurbette Ölüm ve Şehâdet ... 2511
Allah'ın Hz. İsâ'ya Lutfu ... 2520
Gökten Sofra İnmesi ... 2552
Hz. İsâ'nın Havârilerine İnen Sofra Konusunda Geçmişlerden Nakledilen Rivâyetler ... 2524
Sâdıkların Sadâkatı ... 2536

EN'ÂM SÛRESİ

En'âm Sûresi ... 2541
Kur'an Atmosferi ... 2542
Göklerin ve Yerin Yaratılışı ... 2549
Helâk Olan Kavimler ... 2570
Tarih Kritiği ... 2571
Tarihî Materyalizm ... 2573
Melek'in İndirilmesini İsteyenler ... 2575
Göklerde ve Yerde Olanlar Kimindir? ... 2577
Kulları Üzerinde Biricik Hâkim O'dur ... 2580
Kısa Bir Duruş ... 2581
Mahşer Günü Toplandıklarında ... 2586
Ateşin Başında Durduklarında ... 2592
Gerçek Kaybedenler ... 2594
Peygamberleri Yalanlayanlar ... 2606
Mucize Gelmesini İsteyenler ... 2609
Canlılardaki Hârikalar ... 2615
Allah'ın Azâbı Gelip Çattığında ... 2630

Peygamberler Ancak Uyarıcı ve Müjdecidirler 2632
Allah'ın Hazîneleri Benim Yanımda Değildir 2634
Nübüvvet Mefhûmu 2640
Suçluların Yolunu Belirtmek İçin Açıklıyoruz Bütün Bunları 2648
Gaybın Anahtarları 2654
Kulları Üzerinde Hâkim O'dur 2671
Karanın ve Denizin Karanlıklarından Kim Kurtarır Sizi 2674
Üstünüzden ve Altınızdan Gelecek Azâb 2675
Her Haberin Bir Yeri Vardır 2686
Dinlerini Alay Konusu Yapanlar 2688
Allah'ın Hidâyeti 2690
Sûr'a Üfleneceği Gün 2691
İbrâhîm ve Âzer 2707
Kavminin Hz. İbrâhîm İle Tartışması 2721
Peygamberler Soyu 2725
Allah'ı Gereğince Takdîr Edemediler 2730
Ölüm Döşeğinde Zâlimler 2734
Tane ve Çekirdek 2739
Hayat Mucizesi 2744
İnsan ve Su 2759
Bitkilerdeki Acâyib Hayât 2764
Allah'a Koşulan Ortaklar 2770
Göklerin ve Yerin Varedicisi 2772
Gerçek Yaratıcı 2780
Görenler ve Körler 2789
Müşriklerden Yüzçevir 2791
Başkalarına Sövmeyin 2792
Allah Dilemedikçe İnanmazlar 2794
Peygamberlerin Düşmanları 2797
Allah'tan Başka Bir Hakem mi? 2806
Allah'ın Adı Anılmış Olan Şeyleri Yeyin 2808
Allah'ın Adı Anılmamış Olan Şeyleri Yemeyin ... 2809
Ölü İken Dirilttiğimiz Kimse 2816
Kasabanın İleri Gelen Suçluları 2818
Göğsü Açılıp Daraltılanlar 2822
Selâmet Yurdu 2872
Cin ve İnsanların Toplandığı Gün 2830
Ey Cin ve İnsan Topluluğu 2833
Rabbın İsterse Sizi Giderir 2836
Müşriklerin Uydurmaları 2838

Çardaklı ve Çardaksız Bağlar ... 2844
Câhiliyet Gelenekleri ... 2849
Bana Harâm Kılınanlar ... 2850
Yahûdîlere Harâm Kılınanlar ... 2853
Erişilmez Huccet Allah'ındır ... 2857
Rabbınızın Size Harâm Kıldığı Şeyler ... 2859
Yetîm Malına El Uzatmayın ... 2865
Sırât-ı Müstakîm ... 2867
Hz. Mûsâ'ya Verilen Kitab ... 2870
Dinlerini Parça Bölük Edenler ... 2879
Bir İyiliğe On Misli Var 2880
İbrâhîm'in Hanîf Dini ... 2883

A'RÂF SÛRESİ

A'râf Sûresi ... 2901
Helâk Ettiğimiz Kasabalar ... 2902
Kıyâmet Günü Kurulacak Terazi ... 2905
Bilinmezlikler İçinde İnsan ... 2906
Âdem ve İblîs ... 2914
Mel'ûn Şeytân ... 2921
Hz. Âdem ve Eşi Cennette ... 2922
Cennetten İnin ... 2925
Şeytân Sizi Aldatmasın ... 2930
İsrâf Etmeyin ... 2935
Allah'ın Nimetini Kim Harâm Kılmıştır? 2937
Âyetlerimize Karşı Büyüklenenler 2948
İmân ve Sâlih Amel ... 2952
Cennet ve Cehennem Halkı 2954
A'râf'takiler ... 2955
Hidâyet ve Rahmet Olan Kitab ... 2967
Göklerin ve Yerin Altı Günde Yaratılması 2977
Altı Gün ... 2985
Rahmet Müjdecisi Rüzgârlar ... 2994
Rüzgârlar ... 2995
Hz. Nûh'un Mücâdelesi ... 3003
Âd Kavmi ve Hûd (a.s.) ... 3006
Semûd Kavmi ve Sâlih Peygamber ... 3014
Medyen'e de Şuayb Peygamber ... 3023

Târih Boyunca Îmân Kervanı 3028
Kasabalar Halkı 3036
Hz. Mûsâ ve Firavun 3042
Hz. Mûsâ'nın Kavmi 3067
Hz. Mûsâ Mîkâta Gittiğinde 3077
Buzağıya Tapanlar 3085
Bu Ümmî Peygambere Uyanlar 3096
Bütün İnsanlığın Peygamberi 3103
İsrâil Oymakları 3108
Deniz Kıyısındaki Kasabada Olanlar 3108

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُل لَّا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ۚ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ ۚ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

100 — De ki: Murdarın çokluğu hoşunuza gitse de; murdarla temiz bir olmaz. Öyleyse ey akıl sahipleri; Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

101 — Ey îmân edenler; size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Kur'an indirilirken onları soracak olursanız, size açıklanır. Allah bunları affetmiştir. Allah Ğafûr'dur, Halîm'dir.

102 — Sizden önce bir kavim onları sormuştu da, sonra o sebeble kâfirler olmuştu.

Gereksiz Soru Sormak

Allah Teâlâ, Rasûlüne diyor ki: Ey Muhammed; onlara de ki: «Murdarın çokluğu hoşunuza gitse de; murdarla temiz bir olmaz.» Ey insanlar; murdar ne kadar çok olursa olsun, onun çokluğu netîceyi değiştirmez. Faydalı olan az bir helâl; zararlı olan pekçok harâmdan daha hayırlıdır. Nitekim hadîs-i şerîf'te şöyle vârid olur: Az olup ta yeten, çok olup ta aldatandan daha hayırlıdır.

Ebu Kâsım el-Beğavî, Mu'cem'inde der ki : Bize Ahmed İbn Zübeyr... Sa'lebe İbn Hâtıb el-Ansârî'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Ey Allah'ın Rasûlü bana duâ et de Allah bana bol mal versin. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle demiş : Şükrünü edâ ettiğin az bir hayır, senin için götüremeyeceğin çoğundan daha iyidir.

«Öyleyse ey akıl sahipleri; Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.» Ey doğru ve sağlam akıl sahipleri harâmdan kaçının ve onu terk edin. Helâle kanâat edip yetinin ki; dünya ve âhirette felâha eresiniz.

Sonra Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «Ey îmân edenler; size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın.» Bu, Allah Teâlâ'dan mü'min kullarına bir tehdîdtir. Kendileri için faydalı olmayan şeyleri araştırıp soruşturmaktan nehiydir. Çünkü kendileri için faydalı olmayan şeyleri araştırıp soruşturacak olurlarsa, belki de hoşlarına gitmeyecek ve kendilerine ağır gelecek şekilde izâhlar getirilecektir. Nitekim hadîs-i şerîf'te Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : Sizden biriniz; birinize benden bir şey tebliğ etmesin. Çünkü ben, sizin karşınıza selîm bir kalble çıkmak istiyorum. Buhârî de der ki : Münzir İbn Velîd... Enes İbn Mâlik'den nakletti ki; o şöyle demiş :

خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ قَالَ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيراً قَالَ فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُجُوهَهُمْ لَهُمْ خَنِينٌ فَقَالَ رَجُلٌ مَنْ أَبِي قَالَ فُلاَنٌ فَنَزَلَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ

Hz. Peygamber bir gün bir hutbe okudu ki; onun benzerini bir daha hiç işitmemiştim. Hutbesinde şöyle dedi : Eğer siz, benim bildiğimi bilmiş olsaydınız; az güler ve çok ağlardınız. Enes der ki : Rasûlullah'ın ashâbı içten ağlayarak yüzlerini örttüler. Adamın biri : Ey Rasûlullah; benim babam kimdir? diye sordu. Rasûlullah (s.a.); falancadır, dedi. Bunun üzerine bu âyet-i celîle nâzil oldu. Bu hadîsi Nadr ve Revh İbn Ubâde, Şu'be'den naklederler. Buhârî de bir başka yerde ayrıca bunu rivâyet eder. Müslim, Ahmed, Tirmizî ve Neseî de Şu'be İbn Haccâc Tarîkıyla bu hadîsi rivâyet ederler.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Bişr... Katâde'den bu âyet-i kerîme konusunda şöyle dediğini nakletti : O; bize, Enes İbn Mâlik'in kendisine anlattığını anlattı ki; Rasûlullah (s.a.) ın ashâbı Hz. Peygamber'e çok suâl sordular. Hz. Peygamber bir gün onların yanına gelerek minbere çıktı ve dedi ki : Bu gün bana ne sorarsanız mutlakâ onu size açıklarım. Peygamberin ashâbı bir durumla karşı karşıya bulunmuş olmak-

tan dolayı kendilerinden geçtiler. Ben, sağıma veya soluma baktığımda; herkesin başını elbisesinin içine çekmiş, ağladığını gördüm. Bu sırada babasından başkasına nisbet edilen bir kişi, çıktı ve dedi ki : Ey Allah'ın Peygamberi; benim babam kimdir? Rasûlullah (s.a.); senin baban, Huzâfe'dir, dedi. Sonra Ömer kalktı ve dedi ki : Biz, Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, Peygamber olarak Muhammed'e bağlandık. Fitnelerin şerrinden Allah'a sığınırız. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu. Hayır ve şer konusunda bugünkü gibisini hiç görmedim. Bana cennet ve cehennem tasvîr edildi de onları engelsiz olarak gördüm. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim, Saîd tarîkıyla rivâyet ederler. Ma'mer, Zührî kanalıyla Enes'den bu veya benzer bir rivâyeti nakleder. Zührî der ki : Abdullah İbn Huzâfe'nin annesi dedi ki : Ben senden daha azgın bir çocuk görmedim. Sen, câhiliyyet halkının kocasından uzaklaştığı gibi annenin de uzaklaştığını mı sandın ki; halkın önünde onu rüsvây etmeye çalıştın? Abdullah İbn Huzâfe dedi ki : Allah'a andolsun ki; Hz. Peygamber, beni siyah bir köleye nisbet etmiş olsaydı, ben onun çocuğu olduğumu kabul ederdim.

İbn Cerîr ayrıca der ki : Bize Hâris... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Hz. Peygamber kızgın ve yüzü kıpkızıl olarak çıktı ve minbere oturdu. Bir adam kalkıp; benim babam nerede? dedi. Rasulullah (s.a.); ateşte, dedi. Bir başka adam kalktı ve; benim babam kim? dedi. Rasûlullah (s.a.); baban Huzâfe, dedi. Ömer İbn Hattâb kalktı ve; Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed'i ve imâm olarak Kur'an'ı beğendik. Doğrusu ey Allah'ın Rasûlü; biz henüz şirk ve câhiliyyet döneminden yeni çıkmış bulunuyoruz. Allah, bizim babalarımızın kim olduğunu en iyi bilendir. Ebu Hüreyre der ki : Hz. Peygamberin kızgınlığı dindi ve «Ey îmân edenler size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın...» âyeti nâzil oldu. Bu hadîsin isnâdı sağlamdır. Ve bu kıssa mürsel olarak Selef-i sâlihînden birçok kişiden nakledilmiştir. Bunlardan birisinde Esbât, Süddî'den nakleder ki; o, bu âyet konusunda şöyle demiş : Günlerden bir gün, Rasûlullah (s.a.) kızdı, kalktı ve hutbe okudu. Hutbesinde; bana sorun, siz hangi şeyi soracak olursanız muhakkak ben onun haberini size veririm, dedi. Sehm oğullarından, Kureyş'li bir adam kalktı. Ona Abdullah İbn Huzâfe denirdi ve aleyhinde bir takım sözler söylenirdi. Adam; ey Allah'ın Rasûlü benim babam kim? dedi. Rasûlullah (s.a.); senin baban falancadır, dedi ve babasının adını söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer kalkarak ayağını öptü, dedi ki : Ey Allah'ın Rasûlü; biz din olarak İslâm'ı, imâm olarak Kur'an'ı, peygamber olarak seni, Rab olarak Allah'ı seçtik. Sen bizi bağışla ki Allah ta seni bağışlasın. Hz. Peygamberi memnûn edinceye kadar Ömer böyle yaptı. Ve işte o gün Rasû-

lullah buyurdu ki : Çocuk, yatağında bulunana âittir. Fâhişeye ise hicir vardır. Sonra Buhârî der ki : Bize Fadl İbn Sehl... Abdullah İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlattı : Bir topluluk, istihzâ için Rasûlullah'a sorular soruyorlardı. Adam; babam kimdir? diyordu. Devesini yitiren adam; devem nerdedir? diyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi. Bu rivâyette Buhârî yalnız kalmıştır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Mansûr... Hz. Ali'den nakletti ki; o, şöyle demiş : «Ona yol bulanların Allah'ın evini hacc etmeleri Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır» âyeti indirildiğinde; halk, her yıl mı, ey Allah'ın Rasûlü? diye sordu. Hz. Peygamber sustu. Onlar yine her yıl mı? diye sordular. Rasûlullah (s.a.) sustu. Sonra yine her yıl mı? diye sordular. Hz. Peygamber; hayır, dedi. Sonra devâm etti : Evet demiş olsaydım, her yıl boynunuza farz olacaktı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu. Tirmizî, İbn Mâce de bu âyeti Mansûr kanalıyla Hz. Ali'den naklederler. Ancak Tirmizî; bu şekliyle bu hadîs garîbdir, der. Buhârî'nin şöyle dediğini duydum diye de ekler : Râvîler arasında yer alan Ebulbahterî Hz Ali'ye ulaşmamıştır.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Ebu Küreyb... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Doğrusu Allah sizin üzerinize haccı farz kıldı. Adamın biri her yıl mı ey Allah'ın Rasûlü? dedi. Rasûlullah ondan yüz çevirdi. Adam, iki ve üç kerre yine tekrârlamış bunun üzerine Hz. Peygamber kim o soru soran? demiş. Adam, falanca deyince Hz. Peygamber; nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki şâyet evet demiş olsaydım, hepinize vâcib olurdu. Eğer hepinize vâcib olsaydı; buna gücünüz yetmezdi. Şâyet vâcib olduğu halde, terk etmiş olsaydınız; hepiniz kâfir olurdunuz. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah «Ey îmân edenler; size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın...» âyetini sonuna kadar indirmiş. Ayrıca İbn Cerîr Taberî bu hadîsi Hüseyn İbn Vâkıd kanalıyla... Ebu Hüreyre'den nakleder. Ve kalkıp soranın da Esed kabîlesinden Mihsan olduğunu söyler. Yine bu yoldan bir rivâyette Mihsan oğlu Ukkâşe olduğu söylenmiştir ki bu doğruya daha çok benzer. Burada râvîler arasında yer almış bulunan, İbrâhîm İbn Müslim zayıf bir râvîdir. Ayrıca İbn Cerîr der ki : Bize Zekeriyyâ İbn Yahyâ... Selîm İbn Âmir'den nakletti ki; o, ben Ebu Ümâme el-Bâhilî'nin şöyle dediğini duydum demiştir : Rasûlullah (s.a.) bir gün; sizin üzerinize hacc farz kılındı, dedi. Bedevîlerden birisi kalkıp her yıl mı? dedi. Rasûlullah (s.a.) ın sözü ağzında kaldı, sustu, kızdı ve bir süre durdu. Sonra konuşmaya başladı ve o soruyu soran kimdi? dedi : Bedevî; benim o, dedi. Rasûlullah (s.a.); yazıklar olsun sana, evet dememden seni emîn kılan nedir? dedi. Allah'a andolsun ki; evet demiş olsaydım o vâcib olurdu, eğer vâcib olsaydı da; siz

onu inkâr ederdiniz. Dikkat edin; sizden öncekilerin helâk oluşunun sebebi; zorluk anındaki önderleridir. Allah'a andolsun ki; eğer ben, size bütün yeryüzünü helâl kılsam ve yalnız bir topuk yeri kadar harâm kılmış olsaydım, siz gider orayı tepelerdiniz. Ebu Ümâme dedi ki : Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Ey îmân edenler, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın.» âyeti sonuna kadar nâzil oldu. Bu hadîsin isnâdında zayıflık vardır. Âyetin zâhiri; bir şahsa bildirilince hoşlanmayacağı şeyleri sormaktan nehyetmektedir. Hoşlanılmayacak şeyden vazgeçmek ise onu sormaktan daha evlâdır. Bu konuda en güzel hadîslerden biri Ahmed İbn Hanbel'in rivâyet ettiği şu hadîs-i şerîf'tir : Bize Haccâc... Abdullah İbn Mes'ûd'dan Rasûlullah (s.a.) ın ashâbına şöyle dediğini nakletti : Sizden biriniz, başkasına benden birşey iletmesin. Çünkü ben, sizin karşınıza selîm bir kalble çıkmak istiyorum. Bu hadisi Ebu Dâvûd ve Tirmizî İsrâîl hadîsinden rivâyet eder. Ebu Dâvûd Velîd'de'n, Tirmizî de İsrâîlden nakleder. Ve Tirmizî sonra; bu hadîs, bu şekliyle garîbtir, der.

«Kur'an indirilirken, onları soracak olursanız size açıklanır.» Sorulması yasaklanmış olan bu şeyleri, Hz. Peygamber'e vahiy indirilirken soracak olursanız; bu kolaydır, size o konular açıklanır. «Allah, bunları affetmiştir.» Sizin daha önce yapmış olduklarınızdan vazgeçmiştir. «Allah, Gafûr'dur, Halîm'dir.»

Denildi ki : «Kur'an indirilirken onları soracak olursanız size açıklanır» kavlinden maksad şudur : Yeni bir suâl sormak istediğinizde; bunu sormayın, çünkü sizin sorunuz nedeniyle zor ve sıkıntılı bir hükmün inmesi mümkündür. Nitekim hadîs-i şerîf'te şöyle vârid olur. Müslümanların en büyük suçlusu; harâm olmayan bir şey hakkında soru sorup ta kendisinin sorusu nedeniyle o şeyin harâm kılınmasına vesîle olan kimsedir. Ancak Kur'an bir konuyu mücmel olarak indirmişse; siz onun açıklanmasını istediğiniz takdîrde ona muhtâç olduğunuz için bu size açıklanır. Allah; Kitabında neyi zikretmemişse; bu, sizin ondan bağışlandığınız şeylerdir. Binâenaleyh Kur'an nasıl onları zikretmeden susmuşsa siz de susun. Sahîh bir hadîste Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : Sizin için bırakılanları siz de bana bırakın. Sizden öncekilerden helâk olanların, helâk olmalarının sebebi; çok suâl sormaları ve peygamberlerine karşı çıkmalarıdır. Bir başka sahîh hadîste de şöyle buyurulur : Allah, bir takım farzlar koymuştur. Sakın onları yitirmeyesiniz. Allah, bir takım hadler koymuştur, sakın onları aşmayasınız. Allah, bir takım şeyleri harâm kılmıştır, sakın onları işlemeyesiniz. Allah, unuttuğundan değil size merhametinden bazı şeylerde susmuştur, binâenaleyh onları da sormayın.

«Sizden önce bir kavim onları sormuştu da, sonra o sebeble kâfirler olmuştu.» Yâni bu yasaklanan konularda sizden önceki bir topluluk suâller sormuş ve kendilerine cevâblar verilmişti. Onlar bu cevâblara inanmamışlar ve bu sebeple kâfir olmuşlardı. Yani yapılan açıklamalardan onlar yararlanmamışlar, çünkü öğrenmek için soru sormamışlardı. Sırf inâd ve direnme için suâl sormuşlardı.

Avfî İbn Abbâs'dan nakleder ki; o, «Ey îmân edenler; size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın» âyeti konusunda şöyle demiş; Rasûlullah (s.a.) halka seslenerek; ey insanlar; üzerinize hacc farz kılınmıştır, dedi. Esed oğullarından bir adam kalkıp; ey Allah'ın Rasûlü her yıl mı? diye sordu. Bu durum; Rasûlullah (s.a.) ı haddinden fazla kızdırdı. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki, şâyet evet demiş olsaydım; bu, size vâcib olurdu. Şâyet vâcib olsaydı; buna güç yetiremezdiniz ve o zaman da küfrederdiniz. Benim bıraktığım şeyleri siz de bırakın. Ben size bir şeyi emredersem onu yapın, bir şeyi de yasaklarsam ondan vazgeçin. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Ey îmân edenler; size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın.» âyetini indirerek hıristiyanların sofra hakkında sordukları gibi soru sorup ta bu sebeple kâfir olmalarını önlemiştir. Ve Kur'an'da sizin için ağır bir hüküm indirilecek olursa; zorunuza gidecek olan şeyleri sormayın, sadece bekleyin denilmiştir. Eğer Kur'an indirilirken sorarsanız, siz soracağınız her sorunun açıklamasını onda bulursunuz. Bunu İbn Cerîr Taberî rivâyet eder. Ali İbn Ebu Talha da, Abdullah İbn Abbâs'dan bu âyet-i kerîme konusunda şöyle dediğini nakleder : Hacc âyeti nâzil olduğunda; Hz. Peygamber insanlara şöyle seslendi : Ey insanlar; Allah size haccı farz kıldı, öyleyse siz de hacc edin. Onlar ey Allah'ın Rasûlü, bir yıl mı, yoksa her yıl mı? diye sordular. Rasûlullah (s.a.); hayır, sadece bir yıl, dedi. Sonra; eğer her yıl demiş olsaydım, her yıl vâcib olurdu, eğer vâcib olsaydı siz de onu inkâr ederdiniz, dedi. Sonra Allah Teâlâ'nın «Ey îmân edenler; size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın...» âyetini okudu. Bu rivâyeti de İbn Cerîr Taberî nakleder. Husayf, Mücâhid kanalıyla Abdullah İbn Abbâs'dan nakleder ki; âyette bahis mevzûu olan; «hoşunuza gitmeyecek şeyler» bahîre, vasîle, sâibe ve hâm'dır. Nitekim âyetin devâmında Allah Teâlâ, «Allah, ne bahîre'den, ne sâibe'den, ne vâsile'den, ne de hâm'dan hiçbirini meşrû' kılmamıştır...» buyurmaktadır. Husayf der ki : İkrime ise şöyle dedi : Onlar âyetlerden suâl ediyorlardı, bunu sormaktan nehyedildiler. Bunun için âyetin devâmında «Sizden önce bir kavim onları sormuştu da, sonradan o yüzden kâfirler olmuştu.» buyurmaktadır. Bu rivâyeti de İbn Cerîr Taberî naklet-miştir. İkrime merhûm; burada yasaklanan mucizelerin vukûu konu-

sundaki suâllerdir, der. Nitekim Kureyş'liler Hz. Peygamber'in kendileri için ırmaklar akıtmasını, Safâ tepesini altın yapmasını ve benzeri başka şeyleri istemişlerdi. Yahûdîler de peygamberlerinin kendilerine gökten bir kitab indirmesini istemişlerdi. Bu konuda İsrâ Sûresinde şöyle buyurulur : «Bizi, mucize göndermekten alıkoyan; ancak öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Semûd kavmine göz göre göre bir deve vermiştik de ona zulmetmişlerdi. Oysa Biz, mucizeleri yalnız korkutmak için göndeririz.» (İsrâ, 59). En'âm Sûresinde ise şöyle buyurulur : «Kendilerine bir mucize gösterilirse; mutlakâ ona inanacaklarına dâir bütün güçleriyle Allah'a yemîn ederler. De ki : Mucizeler, ancak Allah katındadır. Onların mucize geldikleri zaman da inanmayacaklarını anlamıyor musun? Ona ilk defa inanmadıkları gibi onların kalblerini, gözlerini çevirîriz. Onları şaşkınlıkları içerisinde şaşkın şaşkın bırakırız. Eğer Biz, onlara melekleri indirsek, ölüler onlarla konuşsa ve herşeyi karşılarına toplasaydık; Allah dilemedikçe yine de inanmazlardı. Fakat onların çoğu bunu bilmiyorlar.» (En'âm, 109 - 111).

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ
الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا
حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۚ أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

103 — Allah; ne Bahîre'den, ne Sâibe'den, ne Vasîle'den, ne de Hâm'dan hiç birini meşrû' kılmamıştır. Fakat o küfredenler, Allah'a karşı yalan uydururlar. Onların çoğunun ise akılları ermez.

104 — Onlara; Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin, denildiği zaman; atalarımızı üstünde bulduğumuz şey bize yeter, dediler. Ya ataları, bir şey bilmiyor ve doğru yola gitmiyorlar idiyse?

Anlamsız Hurafeler Yığını

Buhârî der ki : Bize Mûsa İbn İsmâîl... Saîd İbn Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletti : Bahîre; sütü, putlar için alıkonan ve hiçbir kimseye emzirilmeyen hayvandır. Sâibe ise; müşriklerin tanrıları için başıboş bıraktıkları ve üzerine hiçbirşey yüklemedikleri hayvandır. Saîd İbn Müseyyeb der ki : Ebu Hüreyre, Rasûlullah'ın şöyle dediğini bildirdi :

Ben Huzâa kabîlesinden Amr İbn Âmir'i cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm. Çünkü hayvanını ilkin başıboş bırakan kimsedir. Vasîle ise; döl alınmamış devedir. Devenin ilk ürünü bâkire bırakılır, sonra arkasından bir dişi deve seçilirdi. Ve bunu da putları için ayırırlardı. Eğer birisi diğeriyle birleştirilirse, aralarında erkek bulunmazdı. Hâm ise, devenin doğuranıdır. Belirli sayıda doğum yaptıktan sonra onu putları için ayırırlardı ve bir daha hâmile bırakmazlar, ona yük yüklemezlerdi. Yük yüklemedikleri için ona korunmuş anlamına «hâmî» adını verirlerdi. Müslim ve Neseî bu hadîsi, İbrâhîm İbn Sa'd kanalıyla Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyet ederler.

Sonra Buhârî der ki : Bize Ebu Yemân... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) aynı hadîsi îrâd etmiş. İbn el Hâd da Ebu Hüreyre'den aynı hadîsi nakleder. Hâkim der ki : Buhârî; Abdullah İbn Hâd, Abdülvehhâb İbn Buht kanalıyla, Zührî'den bu hadîsi rivâyet etti, ifâdesini ekler. Kezâ şeyhimiz Ebu'l-Mizzî de «el-Etrâf» isimli eserde böyle nakletmiş ve üzerinde durmadan geçmiştir. Hâkim'in söylediğinin üzerinde durmak gerekir. Çünkü İmâm Ahmed ve Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî, Leys İbn Sa'd hadîsini, İbn el-Hâd kanalıyla bizzât Zührî'den rivâyet etmişlerdir. Allah en doğrusunu bilendir. Sonra Buhârî der ki : Bize Muhammed İbn Ebu Ya'kûb... Hz. Âişe'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Cehennemi gördüm, birbirinin üzerine yığılmıştı. Amr'ı gördüm bağırsaklarını sürüklüyordu. O, ilkin hayvanını başıboş bırakan kimsedir. Bu rivâyette Buhârî yalnız kalmıştır.

İbn Cerîr der ki : Bize Hennâd... Ebu Sâlih'ten nakletti ki; Ebu Hüreyre (r.a.) şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) ın Eksem'e şöyle dediğini duydum : Ey Eksem; Amr İbn Luhay'ı bağırsaklarını ateşte sürüklerken gördüm. İnsanlar arasında ona senden daha çok benzeyen birini görmedim. Ondan da sana daha çok benzeyeni. Eksem dedi ki : Ey Allah'ın Rasûlü; onun bana benzemesinin bana zararı dokunmasından mı korkarsın? Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Hayır, sen mü'minsin, o kâfirdir. İbrâhîm'in dinini ilk değiştiren odur. Çünkü Bahîre'yi engelleyen, Sâibe'yi salıveren, Hâmi'yi koruyan odur. Ayrıca İbn Cerîr Taberî Hennâd kanalıyla... Ebu Hüreyre'den bu hadîsi veya benzerini rivâyet eder. Ne var ki bu iki rivâyet tarîkı kitablarda yoktur.

İmâm Ahmed der ki : Bize Amr İbn Mücemmi'... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Sâibe'yi ilk salıveren, putlara tapan Âmir'in oğlu Ebu Huzâa Amr'dır. Ben onu cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm. Bu veçhile bu rivâyette de Ahmed İbn Hanbel münferid kalmıştır.

Abdürrezzâk der ki : Bize Ma'mer, Zeyd İbn Eslem'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Doğrusu ben Sâibe'yi ilk salıveren

ve İbrâhîm Âleyhisselâm'ın dinini ilk değiştireni çok iyi biliyorum. Orada bulunanlar; kimdir o, ey Allah'ın Rasûlü? dediler. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Kâ'b oğullarının kardeşleri Amr İbn Luhay'dır. Ben, onu bağırsaklarını cehennemde sürüklerken gördüm, onun kokusu cehennem ehlini rahatsız ediyordu. Bahîre'yi ilk engelleyenin kim olduğunu da biliyorum. Orada bulunanlar; kimdir o, ey Allah'ın Rasûlü? dediler. Hz. Peygamber; Müdlec oğullarından bir adamdır, dedi. Onun iki dişi devesi vardı. Kulaklarını yardı, sütlerini yasakladı, sonra da onun sütünden içti. Ben, onu cehennemde gördüm. Develeri ağızlarıyla onu ısırıyor, topuklarıyla onu tepiyorlardı. Burada söz konusu olan Amr İbn Luhay İbn Kam'a olup Huzâa kabîlesinin reîslerinden biridir. Bu kabîle Cürhüm kabîlesinden sonra Kâ'be'nin yönetimini eline almıştır. Amr İbn Luhay, İbrâhîm Halîlullah'ın dinini değiştiren ilk kişidir. Putları Hicâz'a o, sokmuştur. Halkın ayak takımını putlara tapınmaya ve kurban sunmaya davet etmiş ve hayvanlarla ilgili olarak burada zikrolünan ve benzeri câhiliyyet âdetlerini o vaz'etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ En'âm Sûresinde bu konuda şöyle buyurur : «Kendi zanlarına göre; bu, Allah'ındır, bu da, putlarımızındır, diyerek Allah'ın yarattığı develer ve ekinlerden pay ayırdılar. Putları için ayırdıkları Allah için verilmez, ama Allah için ayırdıkları putlarına verilirdi. Ne kötü hüküm veriyorlardı.» (En'âm, 136).

Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'dan naklettiğine göre Bahîre'nin mânâsı şudur : Araplar, deve beş batın doğum yaparsa ve beşincisi de erkek olursa; onu keserler, erkeklere yedirirler, kadınlara vermezlerdi. Şâyet beşincisi dişi olursa; onun kulağını keserler ve işte bu, Bahîre'dir derlerdi. Süddî ve başkaları da buna benzer bir anlam vermişlerdir.

Sâibe'ye gelince; Mücâhid der ki : Sâibe aynen Bahîre gibi koyundan olan hayvandır. Ancak koyundan olan Sâibe yedi yavru yaparsa ve olduğu gibi kalırsa; yedinci yavrusu da erkek olur veya ikiz olursa; onu keserler, erkeklere yedirirler, kadınlara yedirmezlerdi. Muhammed İbn İshâk der ki : Sâibe; aralarında erkek bulunmamak üzere on tane dişi yavru yapmış olan devedir. Böyle deveyi araplar başıboş bırakırlar ve üzerine binmedikleri gibi, yününü kesmezler, sütünü sağmazlardı. Ancak sütünden müsâfire verirlerdi. Ebu Revk der ki : Sâibe şu anlamdadır : Bir kişi gidip ihtiyâcını gördüğü zaman, malından bir dişi deveyi veya başkasını serbest bırakır ve bu; putlar için, derdi. Bundan sonra o hayvan ne doğurursa putların olurdu.

Süddî der ki : Araplardan bir kişi ihtiyâcını giderir veya hastalıktan şifâ bulur veya fazla mal kazanırsa; malından bir kısmını putlar için serbest bırakırdı. Böyle serbest olan mala kim dokunacak olursa, dünyada cezâya çarptırılırdı.

Vasîle'ye gelince : Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'dan nakleder ki; Vasîle yedi batın doğum yapmış olan koyundur. Araplar, yedi karın doğum yapmış olan koyunun yedinci doğumu eğer erkek veya dişiyse ve ölmüşse; ona erkekler ve kadınlar birlikte ortak olurlardı. Eğer dişiyse onu diri bırakırlardı. Şâyet dişi ve erkek aynı karında ikiz doğmuşsa; onu diri bırakırlar ve; kardeşine ulaştı binâenaleyh kardeşi onu bize harâm kıldı, derlerdi. Bunu İbn Ebu Hâtim rivâyet eder. Abdürrezzâk da der ki : Bize Ma'mer Zührî'den nakletti ki; Saîd İbn Müseyyeb şöyle demiş : Vasîle : Bir devedir. Dişi deve ilkin dişi doğurur, sonra ikinci olarak da dişi doğurursa; buna Vasîle derler ve aralarında erkek bulunmadığı için iki dişiyi birleştirdi, derlerdi. Böylece onun kulağını yarıp putlarına adarlardı. İmâm Mâlik merhûmdan da böyle bir rivâyet nakledilmiştir. Muhammed İbn İshâk der ki : Vasîle; beş karında çifter çifter on tane dişi kuzu doğurmuş olan koyundur. Buna Vasîle adı verilir ve başıboş bırakılırdı. Bundan sonra doğuracağı kuzu dişi ve erkek olursa, bunu erkeklere yedirirler, kadınlara yedirmezlerdi. Eğer ölü doğarsa bunda da ortaklaşırlardı.

Hâm'a gelince : Avfî İbn Abbâs'dan nakleder ki; o şöyle demiştir : Kişi devesini on kerre aşıladıktan sonra, ona hâm adı verilir ve olduğu gibi bırakırlardı. Abu Revk ve Katâde de böyle demişlerdir. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'dan şöyle dediğini nakleder : Hâm; deveden tohumluk olandır. Onun yavrusu doğunca; o, belini korudu, derler ve bir daha üzerine yük yüklemezler, tüyünü kesmezler ve hangi tarlaya girerse girsin, onu engellemezlerdi. O havuz sahibinin olmasa da istediği havuzdan su içerdi. İbn Vehb de der ki : Mâlik'in şöyle dediğini duydum : Hâm; devedendir. Deve çekilir, eğer tohumu son bulursa; onun üzerine tâvus tüyü koyarlar ve serbest bırakırlardı.

Bu âyetin tefsîrinde söylenenler bunlardır. Bu konuda İbn Ebu Hâtim'in... Mâlik İbn Nadle'den naklettiği bir de hadîs vardır. Mâlik İbn Nadle der ki : Ben Hz. Peygamber'in huzûruna pörsümüş elbise ile geldim. Hz. Peygamber; bana malın var mı? dedi. Ben; evet, karşılığını verdim. Hangi türden malın var? deyince; ben, her türden malım var. Deve, koyun, at vs. dedim. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Eğer Allah sana bir mal vermiş ise; onun izi üzerinde görülsün. Sonra şöyle buyurdu : Sen develerini kulakları tam olarak mı yetiştirirsin? Ben; evet, dedim. O; sen develerini hep böyle mi yetiştirirsin? diye sordu ve devâm etti : Belki de sen bıçağı alır, bir kısmının kulağını yarar ve; bu, Bahîre'dir, dersin. Sonra bir kısmının kulağını keser; bu, harâmdır, dersin? Ben; evet, deyince; Rasûlullah (s.a.); böyle yapma, Allah'ın sana vermiş olduğu her şey helâldır, dedi. Sonra «Allah ne Bahîre'den, ne Saibe'den, ne Vasîle'den, ne de Hâm'dan hiçbirini meşrû' kılmamış-

tır...» âyetini okudu. Bahîre, kulağını koparmış oldukları hayvandır. Ondan kişinin ne karısı, ne çocukları, ne de âile halkından hiçbirisi yararlanmazdı. Kılından, derisinden, yününden ve sütünden istifâde etmezdi. Öldüğü zaman ona iştirâk ederlerdi. Sâibe ise; ilâhları için serbest bıraktıkları hayvandır. Onu tanrılarına götürür ve serbest bırakırlardı. Vasîle ise; altı karın doğuran koyundur. Yedinci doğumunda kulağı kesilir, boynuzu koparılır ve; işte bu, birleştirmiştir, derler, sonra onu bir daha kesmezlerdi. Ona vurmazlar ve hangi su birikintisinin yanına gelirse içmesine engel olmazlardı. Böylece bu kelimelerin tefsîri de müdrec olarak hadîste zikredilmektedir. Bu hadîs bir başka vecihle Ebu İshâk kanalıyla... Avf İbn Mâlik'den nakledilir ki; bu da ona çok benzemektedir. Hadîsi Ahmed İbn Hanbel, Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla... Mâlik İbn Nadle'den rivâyet ederse de, devâmıyla ilgili açıklamaya yer vermez. Allah en doğrusunu bilendir.

«Fakat o küfredenler Allah'a karşı yalan uydururlar. Onların çoğunun ise akılları ermez.» Allah bunların hiçbirini meşrû' kılmadığı gibi, bunlar, kişiyi Allah'a yaklaştırmaz da. Ancak müşrikler bunları kendileri uydurmuşlardır. Kendileri kurallaştırmışlar ve Allah'a yaklaşma için vâsıta kılmışlardır. Halbuki bununla Allah'a yaklaşamazlar. Aksine bu onlar için bir vebâldir.

«Onlara; Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin, denildiği zaman; atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter, dediler.» Yani onlar Allah'ın dinine ve şerîatına çağırıldıklarında; Allah'ın vâcib kıldığını yerine getirmek, harâm kıldığından kaçınmak üzere davet edildiklerinde; derler ki : Babalarımızı, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yollar bizim için yeterlidir. Allah Teâlâ da onlara şöyle sesleniyor : «Ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yola gitmiyorlar idiyse?» Yâni hakîkatı anlamıyor, bilmiyor ve doğru yolda yürümüyorlarsa, onların peşinden nasıl gidebilirler? Onlardan daha bilgisiz ve daha sapık olan kimselerden başkası atalarının izinden gider mi hiç?

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهۡتَدَيۡتُمۡۚ إِلَى ٱللَّهِ مَرۡجِعُكُمۡ جَمِيعٗا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ١٠٥

105 — Ey îmân edenler; siz kendinize bakın. Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Yapmış olduklarınızı O size haber verecektir.

Allah Teâlâ, mü'min kullarına; kendilerini islâh etmelerini, hayır yapmak için bütün güç ve tâkatlarıyla çalışmalarını emrediyor ve kendisi iyi olan kimseye başkalarının bozukluğunun zarar vermeyeceğini, onların bozukluğunun ister uzak, ister yakın olsun haksız olduğunu haber veriyor. Avfî, İbn Abbâs'dan bu âyetin tefsîrinde şunu nakleder : Allah Teâlâ buyuruyor ki : Kul, emrettiğim helâlları yapmakta, nehyettiğim harâmlardan kaçınmakta buyruğuma itâat ederse, artık başkalarının sapıklığı ona zarar veremez. Valibî de İbn Abbâs'dan böyle rivâyet eder. Mukâtil İbn Hayyân da der ki : Allah Teâlâ'nın «Ey îmân edenler; siz kendinize bakın.» Yani siz kendi kendinizin durumunu düzeltmeye ve doğru yola sevk etmeye bakın. «Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Yapmış olduklarınızı size haber verecektir.» Her amel işleyenin; ameline göre cezâsını Allah verecektir. Ameli hayır ise; cezâsı da hayırdır. Ameli şer ise; cezâsı da şerdir. Âyet-i kerîme'de ma'rufu emretmek ve münkeri nehyetmekten vazgeçmeye delâlet eden bir yol yoktur. Eğer bu, mümkünse yapılır. Bu konuda Ahmed İbn Hanbel merhûm der ki : Bize Hâşim İbn Kâsım... Kays'dan nakletti ki; o, şöyle demiş : Hz. Ebubekir hutbe için kalktı ve Allah'a hamdü senâ etti, sonra dedi ki : Ey insanlar; siz «Ey îmân edenler; siz kendinize bakın. Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremez...» âyetini okuyorsunuz ve bunu uygun olmayan yere koyuyorsunuz. Doğrusu ben, Rasûlullah (s.a.) dan şöyle buyurduğunu işittim : İnsanlar kötülüğü görüp te onu değiştirmezlerse; Allah Azze ve Celle onların arasında azâbını yaygınlaştırıverir. Kays diyor ki : Hz. Ebubekir'in şöyle dediğini duydum : Ey insanlar, yalandan sakının, çünkü yalan, îmâna terstir. Bu hadîsi dört Sünen sahibi ile İbn Hibbân Sahîh'inde ve daha başka râvîler de eserlerinde değişik yollarla büyük bir topluluktan naklederler ve muttasıl ve merfû' olarak İsmâîl İbn Ebu Hâlid'e isnâd ederler. Bazıları da mevkûf olarak Hz. Ebubekir'den rivâyet ederler. Dârekutnî ve diğerleri, bu hadîsin merfû' olduğu görüşünü tercîh etmişlerdir. Biz bu konuyla ilgili olarak Müsned es-Sıddîk isimli eserimizde uzun uzadıya bilgi verdik.

Ebu Îsâ et-Tirmizî der ki : Saîd İbn Ya'kûb... Ebu Ümeyye eş Şa'bânî'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Ben Ebu Sa'lebe'ye gidip şu âyet hakkında ne yapıyorsunuz? dedim. O, hangi âyet? dedi. Ben, Allah Teâlâ'nın «Ey îmân edenler; siz kendinize bakın. Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremez.» âyeti, dedim. O; Allah'a andolsun ki, sen bu konuda bilgisi olan birine sordun, dedi. Ve devâm etti : Ben, bu âyeti Rasûlullah'a sorduğumda buyurdu ki : Sen ma'rûfu emret, münkerden nehyet. Eğer kendisine uyulan bir cimrilik, peşinden gidilen bir heves, tercîh edilen bir dünya ve herkesin kendi görüşünü

beğendiği bir zamanı görürsen; sen özellikle kendi nefsine bak ve halkı bırak. Çünkü sizin arkanızda öyle günler olacak ki; bu günlerde sabır, avuç içindeki koru tutmaya benzeyecek. O günlerde amel işleyenin ecri, sizin ameliniz gibi amel işleyen elli kişinin ecrine denktir. Abdullah İbn Mübârek dedi ki : Utbe'den başkaları da bu hadîse şu kısmı ilâve ettiler : Denildi ki; ey Allah'ın Rasûlü, onlardan mı elli kişinin ecri, yoksa bizden mi? Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Hayır, sizden elli kişinin ecrine denktir. Sonra Tirmizî; bu hadîs hasendir, garîbtir, sahîhtir, dedi. Bu hadîsi Ebu Dâvûd, İbn Mübârek tarîkıyla; İbn Mâce, İbn Cerîr; İbn Ebu Hâtim de Utbe tarîkıyla aynı şekilde rivâyet etmişlerdir.

Abdürrezzâk der ki : Bize Ma'mer, Hasan'dan nakletti ki; adamın biri Abdullah İbn Mes'ûd'a «Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremez.» âyetini sordu. Abdullah İbn Mes'ûd dedi ki : Bunun zamanı şimdi değildir, bugün bu makbûldür, ancak zamanının gelmesi yaklaşmış olabilir. Siz o zaman, ma'rûfu emredersiniz size şöyle ve şöyle yapılır. Veya söylediğiniz dinlenmez, dedi. İşte o zamanda «Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremez.»

Bu hadîsi Ebu Ca'fer er-Râzî, Rebî' kanalıyla Ebu'l-Âliye'den nakleder ki; Abdullah İbn Mes'ûd bu âyetin tefsîrinde böyle demiş. Ebu'l-Âliye der ki : Abdullah İbn Mesûd'un meclisinde oturuluyordu. İki kişinin arasında insanların arasında olan şeyler oldu ve birisi arkadaşına karşı ayağa kalktı. Abdullah İbn Mes'ûd'un meclisinde oturanlardan birisi dedi ki : Kalkıp onlara ma'rûfu emredip münkerden nehyedeyim mi? Bir başkası, yanındakine; sen, kendine bak, dedi. Çünkü Allah Teâlâ «Siz kendinize bakın...» buyuruyor, dedi. Ebu'l-Âliye der ki : Abdullah İbn Mes'ûd bunu duyunca; dur bakalım, dedi. Bu âyetin te'vîli henüz gelmedi. Kur'an indirildiği yere indirildi. Ondaki âyetlerden bir kısmının te'vîli; o indirilmezden önce geçmiştir. Bir kısmının te'vîli ise, Rasûlullah (s.a.) ın döneminde vukû bulmuştur. Bir kısım âyetlerin te'vîli de, Hz. Peygamber'den kısa bir süre sonra vukû bulmuştur. Bir kısım âyetlerin te'vîli ise henüz vukû bulmamıştır. Bir kısım âyetlerin te'vîli kıyâmet günüyle ilgili olarak anlatıldığı gibi, kıyâmet günü gelecektir. Bir kısım âyetlerin te'vîli de cennet, cehennem ve hesâb günüyle ilgili olarak zikredilenlerde olduğu gibi, hesâb günü gelecektir. Kalbleriniz bir, arzularınız bir olduğunuz sürece; bölük bölük parçalanmadığınız, birbirinizin acısını birbirinize tattırmadığınız müddetçe; Allah'ın emirlerini ve nehiylerini yerine getiriniz. Kalbler parçalanıp, hevesler ayrıldığı ve siz parça bölük olduğunuz, birbirinizin acısını tattığınız zaman; herkes kendi nefsiyle başbaşadır. İşte o zaman, bu âyetin te'vîli gelecektir. İbn Cerîr de bu hadîsi rivâyet etmiştir.

İbn Cerîr der ki : Bize Hasan... Süfyân'dan nakletti ki; o, şöyle demiş : Abdullah İbn Ömer'e; bu günlerde biraz otursan; emir ve nehiyde bulunmasan, denildi. Çünkü Allah Teâlâ «Siz, kendinize bakın. Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremez.» buyuruyor, dediler. Abdullah İbn Ömer dedi ki : Bu ne benim, ne de arkadaşlarım hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Rasûlullah (s.a.) : Dikkat edin, görenler görmeyenlere teblîğ etsin, buyurdu. Biz görenleriz, siz de görmeyenlersiniz. Bu âyet, bizden sonra gelecek bir topluluk hakkındadır. Eğer onlara emir ve yasaklar söylenirse; onlar bunu kabul etmezler. Kezâ İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Muhammed İbn Beşşâr... Süvâr İbn Şebîb'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Ben Abdullah İbn Ömer'in yanındaydım. Ona gözü keskin, dili azgın bir adam geldi ve dedi ki : Ey Ebu Abdurrahmân altı kişi var ki hepsi de hızlıca Kur'an okudular. Hepsi de düşünmeden içtihâd ettiler. Ve hepsi de ona bir kötülük gelmesinden daha endîşe ediyorlar ve bunlar hepsi birbirinin aleyhinde şirk konusunda şâhidlik yapıyor. Orada bulunanlardan bir adam dedi ki : Birbirlerinin aleyhinde şirk konusunda şâhidlik yapmadan daha kötü hangi şey istersin? Bu adam : Ben sana sormuyorum, şu ihtiyâra soruyorum, dedi ve Abdullah İbn Ömer'e söylediğini tekrârladı. Abdullah İbn Ömer dedi ki : Yazıklar olsun sana, belki de sana onlar gibi öldürmemi emredeceğimi bekliyorsun. Sen onlara va'z et ve yaptıklarından nehyet. Eğer sana başkaldırırlarsa; sen kendine bak, çünkü Allah Azze ve Celle «Siz kendinize bakın» buyuruyor, dedi.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Ahmed İbn Mikdâm... Ebu Mâzin'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Hz. Osmân devrinde Medîne'ye gittim. Bir de baktım ki; müslümanlardan bir topluluk oturmuşlar ve biri diğerlerine bu âyeti okuyor. Onların en büyükleri dedi ki : Bu gün bu âyetin te'vîli henüz gelmemiştir. İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Kâsım... Cübeyr İbn Nefîr'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Ben, Rasûlullah (s.a.) ın ashâbının bulunduğu bir mecliste idim. Ve o mecliste bulunanların en küçüğü idim. Onlar ma'rûfu emir ve münkerden nehy konusunu müzâkere ediyorlardı. Ben, tartışmaya katılarak; Allah Teâlâ kitâbında «Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda bulunursanız; sapıtmış olanlar size zarar veremez...» buyurmuyor mu? dedim. Hepsi birden tek dil kesilerek; bana yönelip dediler ki : Sen bilmediğin, te'vîlini anlamadığın halde; Kur'an'dan bir âyet mi getiriyorsun? Bunun üzerine ben, hiç konuşmamış olmayı çok temennî ettim. Onlar, tekrâr kendi aralarında konuşmaya başladılar. Kalkacakları zaman, dediler ki : Sen yeni yetişen bir çocuksun. Ne dediğini bilmeden Allah'ın âyetlerinden bir âyet getirdin. Umulur ki; o zamana ulaşasın. Eğer cimriliğin dinlenildiğini, hevesin bağlanıldığını, her görüş sahibinin kendi görüşün-

den hoşlandığını görürsen; kendine bak. O zaman, sapıtmış olanlar sen doğru olduğun sürece sana zarar veremezler. İbn Cerîr der ki : Bize Ali İbn Hasan'ın... Damre İbn Rabîa'dan naklettiğine göre; Hz. Hasan bu âyeti okumuş ve sonra şöyle demiş : Hamd Allah'a mahsûstur. Bu âyetten dolayı Allah'a hamd ederiz. Ne geçmişte, ne de hâlihâzırda bir mü'min yoktur ki; yanında onun yaptıklarından hoşlaşmayan bir münâfık bulunmasın. Said İbn Müseyyeb der ki : Sen ma'rûfu emredip münkerden nehyettikten sonra; kendin doğru yolda olduğun müddetçe, sapıtmış olanlar sana zarar veremezler. Bunu İbn Cerîr Taberî de rivâyet eder. Kezâ Süfyân es-Sevrî kanalıyla Huzeyfe'den de benzer bir rivâyet nakledilir. Selef-i Sâlihînden başkaları da böyle demişlerdir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... Kâ'b'dan nakletti ki; o, bu âyet konusunda şöyle demiştir : Şam kilisesi yıkılıp ta mescid yapılırsa ve Asb giyimi (bir nevi Yemen hırkası) belirirse, işte bu âyetin te'vîli o zamandır.

İZÂHI

Allah Teâlâ dinini kemâle erdirmiş, bu dini göndererek mü'minler üzerindeki nimetini tamâmlamış, Kur'an'ı peygamberlerin hâtemi Muhammed Mustafâ'ya inzâl buyurmuştur. Hz. Peygamber'in yapmış olduğu hizmetlerle Allah Teâlâ'nın indirdiği Kur'an'da neyi kasdettiğini en iyi biçimde açıklamış ve izâh etmiştir. Mes'ele nakil ve akıl bakımından kesinlikle sâbittir. Bu sûrenin başında bu konuda yeterince bilgi ve açıklama verilmiştir.

Bu din kolaylık dinidir. Allah Teâlâ'nın bu sûrede ve Bakara sûresinde yer alan âyetlerde belirttiği gibi, müslümanların üzerinden zorluğu kaldırmıştır. Hacc sûresinin sonunda abdestle ilgili âyetin açıklaması ve bu husûstaki kolaylıklar gelecektir. A'lâ sûresinde de «Sana kolaylığı müyesser kılacağız» buyurarak kolaylık yönünden diğerlerinden üstün olan şerîatı Hz. Peygambere vereceğini ifâde etmiştir. Bu sebeple Rasûlullah (s.a.) bu dine «Müsâmahalı hanîf dini» adını vermiş ve «bu dinin gecesi gündüzü gibidir.» buyurarak vasfetmiştir. Bu dinin kolaylığın kendisi olduğunu ifâde ederek kolaylaştırmadaki aşırılığı belirtmiştir. Hz. Peygamber : Bu din kolaylıktır, kim bu dini zorlarsa onu mağlûb eder, buyurmuştur. Bu hadîsi Buhârî, İbn Hibbân kanalıyla Ebu Saîd el-Makberî'den rivâyet eder. Rasûlullah (s.a.) bir başka hadîste buyurur ki : Dinin —bir ifâdede ise dinlerin— Allah'a en sevimlisi müsamahalı hanîf dinidir. İmâm Ahmed, ayrıca Buhârî el-Müfred isimli

eserinde bu hadîsi rivâyet eder. Buhârî, sahîh bablardan birini anlatırken hâşiye olarak bu rivâyeti nakleder. Taberânî de bu hadîsi İbn Abbâs'tan nakleder. Rasûlullah (s.a.) ayrıca buyurur ki : Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz kaçırmayınız. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim Enes'den rivâyet ederler. Hz. Peygamber, ayrıca şöyle buyurmuştur : Ben sizi bembeyaz bir şeyin üzerinde bıraktım. Onun gecesiyle gündüzü eşittir. İbn Mâce bu ifâdeyi Ebu Derdâ'nın hadîsinden nakleder.

Kur'ân-ı Hakîm dinin aslı ve esâsıdır. Allah Teâlâ onun için «Kitâbda hiçbir şeyi boş bırakmadık.» buyuruyor. Ayrıca onun için «Herşeyi açıklayan» diyor. Hz. Peygambere gelince, o da Kur'ân'ı teblîğ eden ve Allah'ın kısaca ifâde buyurduğu husûslardaki maksadını açıklayan kişidir. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e hitâben «Sana ancak teblîğ düşer.» buyuruyor. Bir başka âyette de «Biz sana zikri de indirdik ki insanlara, kendilerine neyin indirilmiş olduğunu açıklayasın.» Bir başka âyette ise şöyle buyuruyor «Biz sana kitâbı hak ile indirdik ki Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin.»

Bilginler, Kur'ân'da zikredilmeyip te sünnette vârid olan ahkâmın peygamberin kendi görüşü ve ictihadı mı, yoksa Kur'ân'dan başka bir vahiy mi olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Allah Teâlâ şerîatı yeniden kurmak için Hz. Peygambere izin vermiş midir vermemiş midir? Bu konudaki ihtilâf meşhûrdur. Ancak İmâm Şâfiî merhûm ikinci kanâatı tercîh etmiştir. Nitekim Buhârî de Sahîh'inde bir bölüm ayırarak şu başlığı atar : Kendisine vahiy nâzil olmadığı konuda suâl sorulunca Hz. Peygamber'in bilmiyorum dediği veya vahiy nâzil oluncaya kadar cevab vermediğine dâir bâb. Hz. Peygamber kendi görüş ve kıyâsıyla bir şey söylememiştir. Çünkü Allah Teâlâ yukardaki âyet-i kerîme'de «Allah'ın sana gösterdiği şekilde» buyurmuştur. Kezâ Buhârî bir diğer bâb'a da şu başlığı verir : Hz. Peygamber'in gerek erkek olsun, gerek kadın ümmetine öğrettiği şeylerde Allah'ın kendisine öğretmesi ve kendi görüş ve temsîliyle birşey söylememesine dâir bâb, ismini veriyor.

Biz deriz ki : İhtilâf, sırf dinî hükümler konusundadır. Medenî, siyâsî ve savaş taktiklerine dâir konularda ise istişâre etmekle emredilmiştir. Nitekim bu konularda kendisi farklı bir görüşe sahib olduğu halde, ashâbının görüşünü tercîh ettiği müşâhade edilmiştir. Kezâ Allah Teâlâ Hz. Peygamberi kendi görüşüyle amel ettiği bazı davranışlarından dolayı itabına muhâtab kılmıştır. Nitekim bu husûslar Bedir, Uhud ve Tebûk savaşlarında görülmüştür. Halbuki vahiyle hareket ettiği konularda bu gibi durumlardan hiçbirisi söz konusu olmamıştır.

Rasûlullah (s.a.), Allah Azze ve Celle'den alarak teblîğ ettiği şeylerde ve insanlara dinleriyle ilgili açıklamalarında hatâdan masûndur. Nitekim hurma aşılaması mes'elesinde aşılama tarzının fayda verme-

diğini tahmîn etmesi üzerine halkın bu tahmîne dayanarak aşılama tarzını terk etmesi sonucu o mevsim ürün elde edememesi üzerine şöyle buyurmuştur : Ben sâdece tahmîn ettim. Binâenaleyh siz beni tahmînimden dolayı muâheze etmeyin. Sâdece Allah'tan size bir şey söylersem onu alın. Çünkü ben, Allah'a aslâ yalan isnâd etmem. Bir başka ifâdede doğrusu ben de sizin gibi bir beşerim. Dinimizle ilgili bir konuda size bir şeyi emredersem onu alın. Şâyet kendi görüşümle bir şeyi emredecek olursam; ben de sâdece sizin gibi bir beşerim. Bir başka ifâdede aynı vak'a üzerine; siz, dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz, buyurmuştur. Her üç rivâyeti de Müslim nakleder.

Allah Teâlâ gerek ferdî gerekse müşterek hayatlarında, gerek özel gerekse umûmî dünya işlerinde müslümanları kendi başlarına serbest bırakmıştır. Ancak bu konuda bir tek şart vardır : O da, dünyalarını dinlerine ve şerîatlarının buyruğuna değişmemek. Binâenaleyh İslâm'da aslolan eşyânın mübâh olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ; «yeryüzünde bulunan herşeyi sizin için yaratan O'dur» buyurmaktadır. Kezâ «göklerde ve yeryüzünde bulunan herşeyi size müsahhar kılmıştır» buyurmaktadır. Milletin yönetimini ve idâre işlerini de şûrâ esâsına dayamış ve mü'minleri tavsîf ederken «Onların işleri aralarında istişâre iledir» buyurmuştur. Kezâ ehl-i hall ve akd olan şûrâ mensûbu yöneticilere itâatı emrederek bunun Allah ve Rasûlüne itâata bağlı olduğunu bildirmiştir. İdârî ve siyâsî konuları savaş taktikleriyle ilgili emniyet ve korku hallerini, Rasûlullah'a ve kendilerinden olan yöneticilere bırakmalarını öngörmüştür. Nitekim bu husûs, Nisâ sûresinde yer almaktadır. Bu ümmete Kur'an'la beraber bir de ölçü vermiştir. Nitekim aynı ölçüleri daha önceki peygamberlere de vermişti. Bu ölçü; ilim ve basîret ehli olan kişilerin, hükümlerin uygulanması için ictihâd yapmalarını ve delil, belge ve hükümlerde adâletle, eşitliğe dayanmalarını öngörmüştür. Bunun sünnetten en açık delili, Rasûlullah'ın ümmetin işini savaş, barış ve genel idâre zamanlarında mü'minlerin arasında bilgi sahipleriyle ansâr ve muhâcirîn büyüklerinin yer aldığı saygı değer kişilerin görüşlerine başvurarak uygulamasında görebiliriz. Kezâ Muaz İbn Cebel'i Yemen'e gönderdiği sırada, ictihâdla hüküm vermesine müsâadelerini görmekteyiz. Öte yandan; hâkim, hüküm verir ve ictihâd eder de isâbet ettirirse ona iki mükâfât vardır. Hüküm verir ictihâd eder ve yanılırsa ona bir mükâfât vardır, hadîsinde görmekteyiz. Bu hadîsi Amr İbn Âs kanalıyla Buhârî rivâyet etmiştir. Ebu Hüreyre ve Ebu Seleme'nin de bu konuda ona uydukları nakledilir.

Allah Teâlâ İslâm'ı insanlığın rûhî ve bedenî işlerinde kemâle ermesini sağlayan dosdoğru yol kılmıştır. Ve onun dünyevî ve uhrevî saâdete vesîle olmasını murâd etmiştir. İ'tikâd ve ibâdet gibi uhrevî

mutluluğa erişilen rûhî mevzûların zaman ve yerin değişmesi ile değişmesi îcâb etmediği için Allah onun aslını ve detaylarını tamâmlayarak kemâle erdirmiştir. Bu konuyu nasslarla çepeçevre kuşatmış ve bir daha peygamberden sonra hiçbir insanın o konularda fazla veya eksik bir şey koymasına müsâade etmemiştir. Kazâî ve siyâsî konular gibi dünyayı ilgilendiren husûslar zaman ve mekânın değişmesiyle değişeceği için İslâm bunların temel esâslarını ve İslâm'ın geldiği çağda ihtiyâç duyulan detaylarını açıklamıştır. Bu dinin fevkalâde mükemmelliğinin delillerinden birisi de bu gibi konularda vârid olan nassların her zaman ve her yerde beşerin menfaatiyle uyuşur biçimde yeralmış olmasıdır. Yöneticiler, şûrâ ve ictihâd gibi zikri geçen vâsıtalarla en iyi ölçüyü kurarak en doğru yolu bulma imkânına kavuşmuşlardır.

Yukarda anlatılanları iyice düşünen kimseye Hz. Peygamberin mü'minlerin kendisine sorduğu ve cevablandırılması halinde hükümlerin çoğalıp, dinin zorlaşması ihtimâli bulunan problemleri fazlaca sormalarından hoşlanmayışının hikmeti açığa çıkmış oluyor. Kezâ o hükmün indiği asra uygun olup ta daha sonraki insanların faydasına elverişli olmayacak dünyevî ahkâmların açıklanmasına vesîle olacak sorulardan nehyetmesindeki hikmet açıklanmış oluyor. Bu iki âyetin açıklanması husûsunda bu konu vârid olmuştur. Biraz sonra bu konuda yer alan öteki hadîsleri ve haberleri açıklayacağız.

(.....)

Bu sebeple Selef-i Sâlihîn yeni olaylar ihdâs etmeyi ve bid'atlar çıkarmayı zemmetmişler, sünnete ve Kitab'a sarılmayı tavsiye ederek dinde re'y ve kıyâs yoluna başvurmayı yasaklamışlardır. Vukû bulmamış konularda kendilerine soru sorulduğu zaman özellikle bu konuda fetvâ vermekten kaçınmışlar ve çekinmişlerdir. Şerîatın derinliğini bilmeyen bazıları ise, bu konuda kıyâs ve re'y kapısını açmışlar, ibâdet ve muâmelelerle ilgili bütün konularda pekçok teferruât bulmaya çalışmışlardır. Bu teferruâtın büyük bir kısmı kavlî ve dinî sünnete tamâmen aykırı olmuş, bir kısmı da uygun düşmemiş ama aykırı da olmamıştır. Ancak bu konular, insanlara rahmetinin eseri olarak Allah'ın açıklamadığı husûslar arasında yer almıştır. Bu açıklamayış Allah'ın hâşâ unutmasından değil, kullarına rahmetindendir. Bu konularda hüküm çıkarmaya çalışan bilginlerden bir kısmı huccete dayanan sahîh kurallar ve esâslar vaz'etmişler, bir kısmı da hiçbir huccete ve delile dayanmaz olmuştur. Bazı bilginler bu usûl ve kâidelere hiç bağlı bulunmazken, diğerlerinin bu kâidelere göre şu helâldir, bu harâmdır, diyerek hüküm çıkarmalarını, bu noktada çarpık yollara sürüklenmelerini ve çıkmaz güzergâhlara dalarak öğrenilmesi zor mükellefiyetler getirmelerini kabul etmemişlerdir. Bu sözlerden birçoğunu uygulamak

mümkün olmamış bu sebeple ferdler ve topluluklar ona bağlanarak akıllarını yitirmişler ve müslümanlar arasında şüpheler çoğalmıştır. İslâm'a davet yolunda en önemli zorluklar buradan neş'et etmiştir. Nakillerin sahîh olanına başvurup tartışmalı olanlarda mes'eleyi Allah ve Rasûlüne havâle etme ve taklîdden kaçınma gibi Selef-i Sâlihî'nin tutmuş olduğu yola daha sonraki bilginler de bağlı kalmış olsalardı bu anlattığımız noktaya düşmezdik.

İslâm, tevhîd ve birlik dinidir. Tefrikadan ve ihtilâfdan en ağır şekilde nehyetmiştir. Allah Teâlâ «Topluca Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin.» buyurmaktadır. Bir diğer âyet-i kerîme'de ise «Ayrılığa düşüp kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra ihtilâf edenler gibi olmayın.» buyurmaktadır... Kitâb ve sünnette bu ve benzeri nasslar, müslümanları tefrika konusunda çok açık olarak uyarmakta adım adım eski toplumların izinden giderek öncekilerin girmiş olduğu ayı inine düşmekten kaçındırmaktadır...

Re'y ile görüş beyân etme çoğalınca, eser ehli re'y ehline karşı çıkmışlar ve halkı da onlara karşı gelmeye çağırmışlardır. Böylece ahkâm bilginleri; eser ve hadîs ehli, re'y ehli olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Her iki grubun imâmları da dinde taklîdden nehyeden ihlâslı mü'minler idiler. Sonra çeşitli görüşler ortaya çıktı. Bid'atlar zuhûr etti. Birçok kişi tek bir kişinin müdâfii oldu. Böylece halk arasında taklîd yayıldı. Bilgi kayboldu. Halk, delil getirmede bağımsızlığı terk ettiği için bilgisizlik çoğaldı. İşte bu ümmetin dini ve dünyası ile ilgili konuda her derdin ve musîbetin esâsı bu ayrılık olmuştur.

Bu ümmet hiçbir zaman dalâlet üzere birleşmemiştir. İlk asırdakiler kendi devirlerinde çıkan bid'atlara kapılmamışlardı. Çok azı müstesnâ büyük çoğunluk hak üzre sebât etmişti. Hak zayıf düşüp bağımsız bilginlerin ölümü netîcesinde ilim ortadan kalkıp cehâlet yayılınca, halk kendileri gibi mukallidleri taklîd etmeye başladı. Ancak her asırda sünnete bağlanan, bid'atı reddeden, hak üzre kâim bir tâife bulunmaktaydı. Ne gariptir ki, bunlar insanlar arasında yabancı kaldılar. Hakka bağlanmak ve İslâm için yalnız kalmak konusunda sahîh hadîslerin misdâkı oldular...

Kısacası sünnetin destekçileri öncekilerden bir grup sonrakilerden de az bir kitle oldu. İçlerinde güçlüleri de vardı, zayıfları da. Yumuşak konuşanları da vardı, sert konuşanları da. Mübâlağa edenleri de vardı, kısanları da. Endülüs bu bakımdan şarktan üstün çıkmış ve asırlarca sonra, çok iyi tartışan, ifâdesi beliğ olan muhaddis fakîh ve usûl bilgini değerli bir imâm çıkarmıştır. Bu V. yüzyılın müceddidi olan Ebu Muhammed Ali İbn Ahmed İbn Saîd İbn Hazm'dır. O fıkıh usûlü ve fürû'u konusunda kitablar tasnîf ederek kıyâsı yıkmış ve nassların hükümle-

rini en açık şekilde ortaya koymuş, re'y taraftârlarını en son noktalara kadar uzaklaştırmıştır. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VII, 138 - 144).

—oOo—

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ
مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ
بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ
إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ ﴿١٠٦﴾ فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ
اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذًا
لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٧﴾ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ
أَيْمَانِهِمْ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

106 — Ey îmân edenler; herhangi birinize ölüm gelip çattığı zaman, vasiyyet anında aranızda ya adâlet sahibi iki kişiyi veya yolculukta olup ta başınıza ölüm musîbeti gelmişse, sizden olmayan iki kişiyi şâhid tutun. Onlardan şüpheleniyorsanız, namazdan sonra alıkoyarsınız da Allah'a şöyle yemîn ederler: Akrabâ bile olsa yemînle hiç bir değeri değiştirmeyeceğiz, Allah'ın şâhidliğini gizlemeyeceğiz, yoksa elbette günâhkârlardan oluruz.

107 — Şâyet onların aleyhinde gerçekten bir vebâle hak kazanmış oldukları ortaya çıkarsa, onların aleyhlerine hak iddiâ ettikleri iki kişi; bunların yerine geçer. Ve; bizim şehâdetimiz onların şehâdetinden daha doğrudur, biz haddi aşmadık, o takdîrde biz doğrusu, zâlimlerden oluruz, diye Allah'a yemîn ederler.

108 — Bu, şehâdeti gereği gibi yapmalarına veya yemînden sonra yemînlerinin reddedileceğinden korkmalarına daha yakındır. Allah'tan korkun ve dinleyin. Allah, fâsıklar gürûhunu hidâyete erdirmez.

Gurbette Ölüm ve Şehâdet

Bu âyet-i kerîme çok önemli bir hükmü ihtivâ etmektedir. Bunun mensûh olduğu da söylenir. Bu rivâyeti Avfî, Abdullah İbn Abbâs'dan nakleder. Hammâd İbn Ebu Süleymân, İbrâhîm'den bunun mensûh olduğunu nakleder. İbn Cerîr'in söylediğine göre; çoğunluğu teşkîl eden başkaları da bu âyetin muhkem olduğunu söylemişlerdir. Onlar; mensûh olduğunu söyleyenlerin, bu kanâatlarını beyân etmeleri gerektiğini bildirirler.

«Ey îmân edenler; herhangi birinize ölüm gelip çattığı zaman; vasiyyet anında, aranızda ya adâlet sâhibi iki kişiyi, ya da yolculukta olup ta başınıza ölüm musîbeti gelmişse, sizden olmayan iki kişiyi şâhid tutun» kavli; aranızda şâhid tutun kavlinin haberidir. Denildi ki : Bu ifâdenin takdîrinde iki kişinin şâhid tutulması öngörülmüştür. «Adâlet sâhibi» kavli de bu iki kişinin niteliğidir ki, şâhid tutulacakların adâlet sâhibi olmaları gerekir.

«Sizden» yani müslümanlardan. Cumhûr böyle dedi. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'dan; «sizden adâlet sahibi iki kişi» kavlinden maksad, müslümanlardan, demek olduğunu söylemiştir. Bunu İbn Ebu Hâtim rivâyet eder ve der ki : Abîde, Saîd İbn Müseyyeb, Hasan, Mücâhid, Yahyâ İbn Ya'mer, Süddî, Katâde, Mukâtil İbn Hayyân ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den de bu şekilde bir rivâyet nakledilir. İbn Cerîr der ki : Başkaları da; «sizden adâlet sahibi iki kişi» kavli ile vasiyyet edenin kabîlesinden iki kişinin gerek olduğunu söylemişlerdir. İkrime, Abîde ve daha başkalarından da bu görüş rivâyet edilir.

«Sizden olmayan iki kişiyi.» İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... Saîd İbn Cübeyr'den nakleder ki; İbn Abbâs bu ifâde ile müslüman olmayanlar, yani ehl-i kitab kasd edilmiştir, demiştir. Sonra İbn Ebu Hâtim der ki : Abîde, Şüreyh, Saîd İbn Müseyyeb, Muhammed İbn Sîrîn, Yahyâ İbn Ya'mer, İkrime, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Şa'bi, İbrâhîm en-Nehaî, Katâde, Ebu Miclez, Süddî, Mukâtil İbn Hayyân ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den de benzer şekilde rivâyet edilmiştir. İbn Cerîr'in İkrime ve Abîde'den naklettiğine göre; «sizden» kavli ile, vasiyet edenin kabîlesi kasdedilmiştir. «Sizden olmayan iki kişi» kavli ile; vasiyet edilenin kabîlesinden olmayanlar kasdedilmiştir. İbn Ebu Hâtim'den de benzer bir rivâyet nakledilir ki; Hasan el-Basrî ve Zührî merhûmlar da aynı şekilde tefsîr etmişlerdir.

«Yolculukta olup ta başınıza ölüm musîbeti gelmişse.» Mü'minlerin bulunmayışı halinde zimmîlerin şahâdetlerinin câiz olması için bu iki şart vardır. Önce sefer hali olacak ve Kâdî Şüreyh'in açıkladığı gibi, vasiyyet bulunacaktır. İbn Cerîr der ki : Bize Amr İbn Ali... Şüreyh'-

den şöyle dediğini nakletti : Yahûdî ve hıristiyanın şâhidliği seferde câiz olur ve seferde de ancak vasiyyet için geçerlidir. Sonra Taberî, bu rivâyeti Ebu Küreyb kanalıyla... Kâdî Şüreyh'den nakleder. Benzer bir rivâyet, Ahmed İbn Hanbel merhûmdan da nakledilmiştir. Bu mesele, Ahmed İbn Hanbel'in münferid kaldığı konulardan birisidir. Çünkü diğer üç mezheb imâmı, bu konuda ona muhâlefet etmişler, zimmîlerin müslümanlara şahâdeti câiz değildir, demişlerdir. Ebu Hanîfe ise birbirlerinin arasındaki konularda şehâdetlerini câiz görmüştür. İbn Cerîr der ki : Amr İbn Ali... Zührî'den şöyle dediğini nakletti : Sünnet-i seniyye; ister hazarda, ister seferde olsun, kâfirin şehâdetinin câiz olmadığı konusunda cârî olmuştur. Şehâdet, ancak müslüman için geçerlidir. İbn Zeyd der ki : Bu âyet; yanında müslümanların bulunmadığı bir kişinin vefâtı üzerine, nâzil olmuştur. Şöyle ki; İslâm'ın başlangıç devrinde yeryüzü harb diyârı, insanlar da kâfirler iken, vasiyyetle birbirlerine vâris olurlardı. Sonra vasiyyet neshedildi, farzlar ikâme edildi. İnsanlar farzlarla amel ettiler. Bu rivâyeti İbn Cerîr naklederse de üzerinde durulması gerekir. Allah en iyisini bilendir.

İbn Cerîr der ki : «Herhangi birinize ölüm gelip çattığı zaman; vasiyyet anında aranızda ya sizden adâlet sâhibi iki kişiyi veya yolculukta olup ta başınıza ölüm musîbeti gelmişse, sizden olmayan iki kişiyi şâhid tutun» kavli konusunda ihtilâf edilmiştir. Bunlara vasiyet edilmesi mi kasdedilmiştir, yoksa şâhid tutulmaları mı kasdedilmiştir? Bu konuda iki görüş vardır. Birincisine göre; onlara vasiyyet edilmesi gerekir. Nitekim Muhammed İbn İshâk... Abdullah İbn Kusayt'tan nakleder ki; o, şöyle demiş : Abdullah İbn Mes'ûd'a bu âyet sorulduğunda şöyle dedi : Bir kişi yolcu ise ve beraberinde de mal varsa, kaderi gelip çatmışsa; müslümanlardan iki kişi bulursa malını onlara verir ve yine bununla alâkalı olarak iki müslümanı şâhid tutar. Bu rivâyeti İbn Ebu Hâtim nakletmişse de inkıtâ' vardır. İkinci kavle göre; bu iki kişi şâhid olacaklardır. Bu husûs, âyet-i kerîme'nin akışından da açığa çıkmaktadır. Eğer iki kişiyi bulamazsa; onlarla beraber aynı vasfı hâiz olan yani şehâdet ve vesâyet vasfını hâiz olan üçüncü kişiye vasiyet eder. Temîm ed-Darî ve Adîy'nin kıssasında olduğu gibi. İnşallah yakında bu konu gelecektir. İbn Cerîr zimmîlerden iki kişinin şâhid kılınmasını müşkil görmüş ve demiştir ki : Biz, şâhidin yemîn ettiği bir hüküm bilmiyoruz. Bu hüküm başlıbaşına müstakil bir hüküm de olsa, âyet-i kerîme'nin ihtivâ ettiği hükmü önlemez. Ve bütün hükümlere kıyâsla geçerli olması gerekmez, çünkü bu özel bir yerde, özel bir şehâdete hâs bir hükümdür. Bu konuda bazı şeyler bağışlanmıştır ki, aynı şeyler başka yerde bağışlanmaz. Eğer şüphe karîneleri bulunursa, âyet-i kerîme'nin delâlet ettiği gibi bu şâhid yemîn eder.

«Onlardan şüpheleniyorsanız namazdan sonra alıkoyarsanız da Allah'a yemîn ederler.» İbn Abbâs; ikindi namazından sonra, diye tefsîr etmiştir. Saîd İbn Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî, Katâde, İkrime ve Muhammed İbn Sîrîn de böyle demişlerdir. Zührî ise; müslümanların kıldığı namazdan sonra, diye tefsîr etmiştir. Süddî; İbn Abbâs'dan o iki şâhidin dinine göre icrâ edilen ibâdet demek olduğunu, belirtir. Âyette kasdedilen mânâ şudur: Bu iki şâhid, halkın toplandığı cemâatla namazdan sonra gelirler ve onların hıyânet veya hîle yaptıklarından şüphelenirseniz, Allah adına bu konuda yemîn ederler. «Akrabâ bile olsa yemînle hiçbir değeri değiştirmeyeceğiz» derler. Mukâtil İbn Hayyân der ki: Fânî ve geçici dünyanın az bir değerine, âhireti değişmeyeceğiz, Allah'ın şâhidliğini gizlemeyeceğiz, derler. Aleyhinde şehâdet edilen kimse; bizim yakınımız da olsa ona iltimâs geçmeyeceğiz ve Allah'ın şehâdetini gizlemeyeceğiz, derler. Allah şehâdet konusunun önemini büyütmek için sehâdeti kendi zâtına izâfe etmiştir. Bazıları bu son kısmı (ولانكتم شهادة الله) şeklinde mecrûr olarak okumuşlardır. Bunu İbn Cerîr Âmir eş-Şa'bi'den nakleder. Bazıları da bu kısmı (ولانكتم شهادةالله) şeklinde okumuşlardır. Ancak birinci kırâet meşhûr olan kırâettir. «Yoksa elbette günâhkârlardan oluruz.» Yâni biz şehâdeti tahrîf etmek, değiştirmek, yerine bir başka şeyi sokuşturmak veya külliyyen gizlemek gibi bir şey yapacak olursak; elbette günâhkârlardan oluruz.

«Şâyet onların aleyhinde gerçekten bir vebâle hak kazanmış oldukları ortaya çıkarsa» yâni vasiyyet edilen bu iki şâhidin durumu araştırılır ve vasiyyet edenin malından bir şeyi gizleyip sakladıkları ortaya çıkarsa ve bu durum onların aleyhinde belirginlik kazanırsa; onların aleyhlerine hak iddiâ ettikleri iki kişi onların yerine geçer. Cumhûr'un kırâeti (استحق عليهم الاوليان) şeklindedir. Ali, Übeyy İbn Kâ'b, Hasan el-Basrî'nin ise bu son kısmı (استحق عليهم الاوليان) şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir. Hâkim Müstedrek'inde İshâk İbn Muhammed kanalıyla... Ali İbn Ebu Tâlib'den nakleder ki; Hz. Peygamber bu âyeti (استحق عليهم الاوليان) şeklinde okumuştur. Sonra Hâkim; bu rivâyet, Müslim'in şartına göre sahîhtir, ancak onu ne Buhârî, ne de Müslim tahrîc etmemişlerdir, der. Aralarında İbn Abbâs'ın bulunduğu bir başka grub ta bu âyeti şu şekilde okumuşlardır (استحق عليهم الأوّلين). Hasan el-Basrî de bu âyeti şu şekilde okumuştur (استحق عليهم الاولان). Bunu İbn Cerîr nakleder. Cumhûr'un kırâetine göre; mânâ şöyle olur: Ne zaman sahîh bir haberle onların hıyânet ettikleri ortaya çıkarsa; vasiyyet edenin bıraktığı mala hak kazanan vârislerden iki kişi kalksınlar, o mala

kendilerinin vâris olmak hakkına daha lâyık olduklarını belirtsinler ve «Bizim şehâdetimiz onların şehâdetinden daha doğrudur» diye yemîn etsinler. Yani onların hıyânet ettikleri doğru, sahîh ve sâbîttir, diyerek önceki şehâdetlerinin daha haklı olduğunu söylesinler. Ayrıca; biz haddi aşmadık, desinler. Onların hıyânet ettiklerine dâir sözümüzde haddi aşmadık, desinler. «O takdîrde doğrusu biz zâlimlerden oluruz.» desinler. Eğer biz bu iki kişi aleyhinde yalan şâhidlik edersek; zâlimlerden oluruz. Bu yemîn, vârisler içindir. Bu gibi durumda onların sözüne başvurulur. Levs halinin kâtil cephesinde ortaya çıkması halinde, maktûlün sâhiblerinin yemîn etmesinde olduğu gibi. Bu gibi durumda kâtilin hak sahipleri yemîn ederler ve kendilerine hakkı verilir. Nitekim Ahkâm kitablarının Kasâme bahsinde bu konu belirlenmiştir. (Levs hali; maktûlün ölümünden önce : Beni falanca öldürdü, diyerek ikrâr ettiğine bir şâhidin şehâdet etmesi veya iki şâhidin onlar arasında düşmanlık ya da tehdîd ve benzeri durumlar olduğuna şehâdet etmesi halidir.) Sünnet-i Seniyye'deki uygulama da; bu âyet-i kerîme'nin delâlet ettiği şekilde cereyân etmiştir. Nitekim İbn Ebu Hâtim der ki : Bana babam... Temîm ed-Dâri'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : Benden ve Adiy İbn Beddâ'dan başka halk berâet etmişti. İki hıristiyan vardı. İslâm'dan önce Şam'a gidip gelirlerdi. Bir kerresinde ticâret maksadıyla Şam'a gelmişlerdi, onlara Sehm kabîlesinin kölelerinden Büdeyl İbn Ebu Meryem adı verilen bir kişi de ticâret maksadıyla katılmıştı. Onun elinde ticâretinin en büyük kısmını teşkîl eden gümüşten bir kab vardı. Büdeyl hastalandı ve ikisine bunu vasiyyet ederek, bıraktığı malın âilesine ulaştırılmasını söyledi. Temîm der ki : Adam ölünce; biz, o kabı aldık ve bin dirheme sattık. Sonra ben ve Adiy İbn Beddâ bu parayı aramızda paylaştırdık. Âilesinin yanına geldiğimizde, beraberimizde bulunan şeyleri onlara verdik. Âilesi o gümüş kabı araştırdılar ve bu konuda bizden suâl ettiler. Biz de; bundan başka bir şey bırakmadı ve başka bir şey vermedi, dedik. Temîm ed-Dâri der ki : Hz. Peygamber'in Medîne'ye gelmesinden sonra müslüman oldum. Müslüman olunca, bu durumdan rahatsız oldum. Âilesine varıp durumu bildirdim ve kendilerine beşyüz dirhem verdim. Arkadaşımın da aynı miktarı aldığını haber verdim. Onu yakaladılar ve dinlerine göre önemli sayılan bir tarzda kendisinden yemîn etmesini istediler. O da yemîn etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Ey îmân edenler; herhangi birinize ölüm gelip çattığı zaman vasiyyet anında aranızda...» âyeti nâzil oldu. Amr İbn Âs ve onlardan bir başka kişi daha kalkarak yemîn ettiler ve bunun üzerine Adiy İbn Beddâ'nın elinden beşyüz dirhem çekilip alındı. Ebu İsâ et-Tirmizî ve İbn Cerîr bu rivâyeti Hasan kanalıyla, Muhammed İbn İshâk'dan naklederler. Muhammed İbn İshâk'ın ifâdesi şöy-

ledir : Onu Rasûlullah (s.a.) ın yanına getirdiler. Hz. Peygamber, onlardan belge isteyince, bir belge gösteremediler. O zaman kendi dinlerine göre büyük sayılan bir tarzda yemîn etmesini istemelerini buyurdu. Adam yemîn etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu. Âyetin nüzûlundan sonra, Amr İbn Âs ve bir başka adam kalkarak yemîn ettiler. Böylece Adiy İbn Beddâ'nın elinden beşyüz dirhem çekilip alındı. Sonra Tirmizî bu hadîsin garîb olduğunu, isnâdının sahîh olmadığını ve Muhammed İbn İshâk'ın bu hadîsi naklettiği Ebu Nadr'ın Muhammed İbn Sâîd olduğunu, hadîs bilginlerinin onu metrûk saydıklarını bildirir. Sonra der ki : Biz Sâlim Ebu Nadr'ın Ebu Sâlih'den rivâyet ettiğini bilmiyoruz. Ancak Abdullah İbn Abbâs'dan bu şeklin dışında özet olarak bu hâdise rivâyet edilmiştir. Şöyle ki Süfyân İbn Vekî... Abdullah İbn Abbâs'dan nakletti ki; o, şöyle demiş : Sehm oğulları kabîlesinden bir kişi Temîm ed-Dârî ve Adiy İbn Beddâ ile birlikte yola çıktılar. Sehm kabîlesinden olan kişi müslüman kimsenin bulunmadığı bir yerde öldü. Onlar, adamın bıraktığı eşyâyı ailesine getirdiklerinde, altınla süslenmiş gümüş bir kabı kaybettiler. Rasûlullah (s.a.) onlara yemîn ettirdi ve kab Mekke'de bulundu. Kabın sahipleri; biz, onu Temîm ve Adiy'den satın aldık, dediler. Sehm kabîlesinden olan adamın yakınlarından iki kişi kalkarak, Allah adına kendi şehâdetlerinin daha doğru olduğuna ve kabın arkadaşlarının yanında bulunduğuna dâir yemîn ettiler. İşte bu âyet onlar hakkında nâzil oldu. Ebu Dâvûd da aynı vak'ayı Hasan İbn Adiy kanalıyla Abdullah İbn Abbâs'tan nakleder. Sonra Tirmizî; bu hadîs, hasendir, garîbtir, der. Bu, İbn Ebu Zaîde'nin hadîsidir. Râvîler arasında yer alan Muhammed İbn Ebu Kâsım, Kûfe'lidir. Onun hadîsinin sağlam olduğu söylenir. Bu kıssa mürsel olarak tâbiînden birçok kişiden nakledilmiştir. Bunlar arasında İkrime, Muhammed İbn Sîrîn ve Katâde bulunmaktadır. Onlar yemînin ikindi namazından sonra olduğunu belirtmişlerdir. Bu rivâyeti İbn Cerîr Taberî nakleder. Kezâ mürsel olarak Mücâhid, Hasan ve Dahhâk'dan da bu vak'a nakledilir. Bu da olayın Selef-i Sâlihîn arasında şöhret bulduğuna ve doğruluğuna delâlet eder.

Kezâ bu kıssanın doğruluğuna delil olarak Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî şu rivâyetleri nakletmektedir : Bana Ya'kûb... Şa'bî'den nakletti ki; müslümanlardan bir kişi Dakûka (Erbil ile Bağdat arasında bir yer) da ölmek üzereydi. Ancak adam ölürken kendisine müslümanlardan vasiyyet edeceği bir kişi bulamadı. Ehl-i Kitab'dan iki adamı şâhid tuttu. Bu iki kişi Kûfe'ye geldiler ve Ebu Mûsâ el-Eş'arî'ye durumu haber vererek, adamın bıraktığı malları ve vasiyyetini takdîm ettiler. Eş'arî dedi ki : Böyle bir olay Rasûlullah devrinde cereyân ettiğinden bu yana henüz cereyân etmemiştir. Ebu Mûsâ el-Eş'arî adamlara ikin-

diden sonra Allah adına yemîn ettirerek hıyânet etmediklerini, yalan söylemediklerini, adamın söylediklerinde değiştirme yapmadıklarını ve hiçbir noktayı gizlemediklerini belirttiler. Getirdikleri vasiyyetin adamın vasiyyeti, eşyânın da adamın eşyâsı olduğunu söylediler. Ebu Mûsâ el-Eş'arî, bu iki kişinin şehâdetini tasdîk etti. Sonra İbn Cerîr Taberî, Amr İbn Ali kanalıyla... Şa'bî'den, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Dakûka'da hüküm verdiğini nakleder. Şa'bî'den nakledilen bu iki rivâyetin isnâdı ve Ebu Mûsâ'ya atfı sahîhtir. Ancak Taberî'nin; Rasûlullah (s.a.) devrinde olandan sonra bir daha cereyân etmemiş bir durumdur, sözünü açıklaması —Allah bilir ya— şöyledir : Ebu Mûsâ el-Eş'arî bu sözüyle Temîm ve Adiy İbn Beddâ'nın kıssasını kasdetmiştir. Bilindiği gibi, Temîm İbn Evs ed-Dârinin müslüman oluşu hicretin dokuzuncu senesine rastlar. Binâenaleyh bu, hükmün daha sonra olmasını gerektirir ki, onun mensûh olduğunu söyleyenlerin bu konuda açıklayıcı delil getirmeleri gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Esbât, Süddî'den nakleder ki, Allah Teâlâ'nın : «Ey îmân edenler; herhangi birinize ölüm gelip çattığı zaman, vasiyyet anında aranızda ya sizden adâlet sahibi iki kişiyi veya yolculukta olup ta başınıza ölüm musîbeti gelmişse, sizden olmayan iki kişiyi şâhid tutun.» kavliyle söz konusu edilen vasiyyetin; ölüm anında olduğunu söylemiştir. Kişi öleceği zaman, vasiyyet eder ve müslümanlardan iki kişiyi de lehinde ve aleyhinde olan konularda şâhid tutar. Süddî der ki : Hazarda durum böyledir. Seferde ise «Sizden olmayan iki kişiyi» hükmü cârîdir. Bu kişiye seferde iken ölüm gelir çatar, yanında müslümanlardan kimse bulunmaz. Bu takdîrde Yahûdî veya Hıristiyan veya Mecûsilerden iki kişiyi çağırır ve onlara vasiyyet ederek mîrâsını verir. Onlar da bunu kabul ederler. Ölenin âilesi, vasiyyete râzı olur ve kabul ederlerse; gayr-ı müslim olan o iki kişi kendi hallerine bırakılırlar. Şâyet şüphelenirlerse, konuyu hâkime götürürler. İşte Allah Teâlâ'nın «Onlardan şüpheleniyorsanız, namazdan sonra alıkoyarsınız da Allah'a yemîn ederler.» kavlinin mânâsı budur. Abdullah İbn Abbâs der ki : Ben, Ebu Mûsâ el-Eş'arî'nin evine gelmiş olan iki gâvuru görüyor gibiydim. Ebu Mûsâ sayfayı açtı. Ölenin âilesi, vasiyyeti reddedip bu iki kişiyi hıyânetle tavsîf ettiler. Ebu Mûsâ, ikindiden sonra onlara yemîn ettirmek istedi. Ben, kendisine dedim ki : Bunları ikindi namazı alâkadâr etmez, sen kendi dinlerindeki ibâdetlerinden sonra onlara yemîn ettir. İki kişi kendi dinlerindeki ibâdetten sonra durdurulup yemîn ettirildiler. Yemînleri şöyle olur : Akrabâ da olsa, biz Allah'ın yemînini az bir değere değişmeyiz ve Allah'ın şehâdetini gizlemeyiz, aksi takdîrde günâhkârlardan oluruz, derler. Sonra arkadaşlarının şöyle vasiyyet ettiğini ve terkettikleri eşyânın da şunlar olduğunu belirtirler. İmâm yemîn ettir-

mezden önce, o iki kişiye der ki : Eğer doğruyu gizler veya hıyânet ederseniz, sizi milletinizin önünde rezîl ederim, şehâdetinizi kabul etmem ve sizi cezâlandırırım. İmâm o kişilere böyle deyince; bunun, şehâdeti doğru şekilde yerine getirmelerine en çok ihtimâl veren unsur olduğu açıktır. Bu rivâyeti İbn Cerîr Taberî nakleder. Ayrıca bir başka rivâyette der ki : Bize Hüseyin... İbrâhîm ve Saîd İbn Cübeyr'den nakletti ki; onlar bu âyet konusunda şöyle demişler. Kişi seferde iken, ölüm gelip çatarsa; müslümanlardan iki kişiyi şâhid tutsun. Eğer müslümanlardan iki kişi bulamazsa, Ehl-i Kitab'dan iki kişiyi şâhid etsin. O kişiler; ölenin terkettiği eşyâsını getirdiklerinde bunu kabullenirlerse, sözlerine itibar edilir. Eğer ölenin vârisleri o kişileri ithâm ederlerse; ikindi namazından sonra onlara yemîn ettirilir ve yemînde; Allah adına söyleriz ki; biz, bu şehâdeti gizlemedik, yalan söylemedik, hıyânet etmedik ve ifâdeyi değiştirmedik, derler.

Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'ın bu âyetin tefsîri konusunda şöyle dediğini rivâyet eder : Eğer gelen kişilerin şehâdetlerinden şüphe edilirse; namazdan sonra Allah adına onlara and içirilir. Biz şehâdetimizi az bir değere değişmedik, derler. Ölenin âilesi kâfirlerin şehâdetlerinde yalan söylediklerine muttali olurlarsa, âilesinden iki kişi kalkıp Allah adına yemîn ederler ve kâfirlerin şehâdeti bâtıldır, biz bu konuda haddi aşmadık, derler. İşte Allah Teâlâ'nın «şayet onların aleyhinde gerçekten bir vebâle hak kazanmış oldukları ortaya çıkarsa...» kavlinin mânâsı budur. Yani kâfirlerin yalan söylediklerine muttalî olurlarsa «onların aleyhlerine hak iddiâ ettikleri iki kişi bunların yerine geçer.» Ölenin âilesinden iki kişi, Allah adına yemîn ederler : Kâfirlerin şehâdeti bâtıldır ve biz haddi aşmadık, derler. Böylece kâfirlerin şehâdeti reddedilir ve ölenin akrabâlarının şehâdeti geçerli sayılır. İbn Cerîr'in rivâyetine göre aynı görüşü Avfî de İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir. Tabiînin ve Selef-i Sâlihînin önderlerinden birçok kişi de bu âyetin hükmüne göre karâr vermişlerdir. İmâm Ahmed merhûmun mezhebi de budur.

«Bu, şehâdeti gereği gibi yapmalarına veya yemînden sonra yemînlerinin reddedileceğinden korkmalarına daha yakındır.» Yani zimmî şâhidlerden şüphelenildiği takdîrde; istenilen tarzda yemîn ettirmek, hükmün meşrûiyeti, arzulanan şehâdetin yerine getirilmesi için en uygun şekildir. «Veya yemînden sonra yemînlerinin reddedileceğinden korkmalarına.» Yâni onlara söylenen tarzda yemîn etmelerini isteyen kişilerin, Allah adına yemîne saygı gösterip ona riâyet etmelerine bu, daha uygundur. Eğer yemîn, vârislere döndürülecek olursa, ortaya çıkacak halk arasındaki rezâlet korkusuna da daha uygundur. Binâenaleyh onlar yemîn ederler ve iddiâ ettikleri hakkı elde ederler. Bunun

için Allah Teâlâ «Veya yemînden sonra yemînlerinin reddedileceğinden korkmalarına daha yakındır.» buyuruyor. Sonra da diyor ki : «Bütün işlerinizde Allah'dan korkun ve Allah'ın emrini dinleyip itâat edin.» Allah, şerîatına tâbi olmaktan, emrine itâattan dışarı çıkan fâsıklar gürûhunu hidâyete erdirmez.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

109 — Allah, peygamberleri topladığı gün şöyle buyurur : Size ne cevab verildi? Onlar da; bizim bir bildiğimiz yoktur, doğrusu gaybları bilen Sensin Sen, derler.

Bu ifâde; peygamberlerin kıyâmet gününde Allah'ın hitâbına nasıl muhâtab olacaklarını ve kendilerinin gönderildikleri milletin nasıl karşılık verdiklerini soruşturmasına karşılık bir haberdir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyet-i kerîme'lerde şöyle buyurur : Muhakkak ki Biz, kendilerine peygamber gönderilenlere elbette soracağız. (A'râf, 6). Bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyurmaktadır : «Rabbına andolsun ki; Biz onların hepsine yapmakta oldukları şeylerden elbette suâl edeceğiz.» (Hicr, 92 - 93). «Bizim bir bildiğimiz yoktur» sözü peygamberlere âittir. Mücâhid, Hasan el-Basrî ve Süddî böyle derler. Peygamberler; o günün dehşetinden dolayı, bizim bir bilgimiz yoktur derler. Abdürrezzâk... Mücâhid'den nakleder ki; Allah peygamberleri topladığı gün; size ne cevab verildi diye sorduğunda; onlar, dehşete kapılıp bizim bir bildiğimiz yoktur, derler. İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim bu rivâyeti nakletmişlerdir. İbn Cerîr der ki : Bize İbn Humeyd... Bir ihtiyârdan duymuş ki o şöyle diyormuş : Hasan el-Basrî bu âyet konusunda yaptığı tefsîrde; o günün dehşetinden böyle derler, demiştir. Esbât da Süddî'den bu âyet konusunda nakleder ki; Peygamberler dehşetten aklını yitirmiş duruma konularak, kendilerine sorulan suâle; bizim bir bilgimiz yoktur diyerek cevab verirler, deniyor. Sonra da bir başka yere vaz' edilerek; kavimlerinin hakkında şâhidlik ederler, deniyor. İbn Cerîr Taberî bu rivâyeti nakletmiştir. Sonra İbn Cerîr der ki : Bize Kâsım... İbn Cüreyc'den bu âyet konusunda şöyle dediğini nakletti : Allah, peygamberleri topladığı gün, size ne cevab verildi? Sizden sonra nasıl amel ettiler? diye sorar. Sizden sonra olanlar nedir? der. Onlar da bizim bir bilgimiz yoktur, doğrusu gaybları bilen Sensin, Sen derler. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'dan nakleder ki : Allah, peygamberleri topladığı gün size ne cevab verildi? diye sorar. Onlar da yüce Rabba; bizim bir bilgimiz yoktur, Sen bizden çok iyi bilirsin, derler. Bu rivâyeti de İbn

Cerîr Taberî nakletmiştir. Sonra onu diğer üç kavle tercîh etmiştir. Şüphesiz ki bu, güzel bir sözdür ve Rab Azze ve Celle'ye karşı takınılması gereken edep tavrını gösterir. Yâni Senin herşeyi kuşatan bilgine nisbetle bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Biz her ne kadar cevab almış ve bize cevab verenleri bilmişsek de, biz onların ancak zâhirlerinden haberdâr bulunuyoruz. Bâtınlarını ise bilemeyiz. Sen herşeyi bilen, her şeye muttalî olansın. Senin bilgine nisbetle bizim bilgimiz bilgisizlik gibidir, çünkü «doğrusu gaybları bilen Sensin Sen.»

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ
تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ
وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ
وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَإِذْ أَوْحَيْتُ
إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

110 — Hani Allah: Ey Meryem oglu İsâ; senin ve ananın üzerindeki nimetimi hatırla, demişti. Hani seni, Rûh'ül-Kudüs ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlarla konuşuyordun. Hani sana; kitabı, hikmeti Tevrât'ı ve İncil'i öğretmiştim. Hani sen; Benim iznimle çamurdan kuş gibi bir şey yapıyordun da içine üflüyordun ve Benim iznimle kuş oluyordu. Hani sen; anadan doğma körü ve abraşı Benim iznimle iyi ediyordun. Hani; ölüleri Benim iznimle diriltiyordun. Ve hani, İsrâil-oğullarını senden çekmiştim, kendilerine apaçık âyetler getirdiğim zaman içlerinden küfredenler; bu apaçık bir büyüdür, demişti.

111 — Hani Ben, Havârîlere: Bana ve peygamberime îmân edin, diye vahyetmiştim de; inandık, şâhid ol ki biz, müslümanlarız, demişlerdi.

Allah'ın Hz. İsâ'ya Lutfu

Allah Teâlâ, kulu ve rasûlü Meryem oğlu İsâ'ya lutfettiği nimetleri hatırlatıyor. Onun eliyle gerçekleştirdiği mucizeleri ve hârikulâde olayları zikrederek, buyuruyor ki : «Hani Allah; ey Meryem oğlu İsâ senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla, demişti.» Yâni seni babasız, bir anneden yaratmış olmamdaki ve benim eşyâ üzerindeki kudretimin mükemmelliğine apaçık ve kesin delil kılmamdaki nimetimi hatırla. Annenin üzerinde de, onu zâlimlerin ve câhillerin kendisine izâfe ettikleri kötülükten fuhuştan temizlemekle seni kendisi için bir burhân kılmamdaki nimetimi hatırla. «Hani seni, Rûh'ül-Kudüs ile desteklemiştim.» Rûh'ül-Kudüs Cebrâîl Aleyhisselâm'dır. Çocukluğunda ve büyüklüğünde seni Allah'a çağıran bir peygamber kılmıştım. Daha beşikte küçücük bir yavru iken; seni konuşturmuş ve annenin her türlü ayıptan uzak olduğuna şâhid kılmıştım. Sen de bana kulluğunu itirâf etmiş, üzerindeki risâletimi bildirmiş ve kullarımı bana ibâdete çağırdığını ikrâr etmiştin. Bunun için Allah Teâlâ «Beşikte iken de, yetişkin iken de, insanlarla konuşuyordun.» buyurmaktadır. Yani sen çocukken de büyükken de insanları Allah'a çağırıyordun. Konuşma kelimesi çağırma anlamındadır. Çünkü onun büyükken konuşması fevkalâde birşey değildir. «Hani sana; kitabı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncil'i öğretmiştim.» Yâni yazmayı ve anlamayı öğretmiş, Mûsâ İbn İmrân'a indirilmiş olan Tevrât'ı belletmiştim. Hadîs-i şerîf'lerde Tevrât lafzı Hz. Mûsâ'ya indirilmiş olan kitabdan daha geniş anlamlı olarak zikredilir.

«Hani sen; Benim iznimle çamurdan kuş gibi birşey yapıyordun da». Yani sen, Benim sana verdiğim izinle herhangi bir nesneye kuş şekli veriyor ve sûretini canlandırıyordun da, o Benim iznimle kuş oluyordu. Yani Benim bu konuda sana verdiğim izinle senin yaptığın o şekle, çizdiğin sûreti üflüyordun da o, Allah'ın izni ve yaratması sâyesinde canlı bir kuş oluveriyordu. «Hani sen; anadan doğma körü ve abraşı Benim iznimle iyi ediyordun.» Bu konuda Âl-i İmrân sûresinde açıklama yapıldığı için burada tekrârına gerek duymuyoruz.

«Hani; ölüleri Benim iznimle diriltiyordun.» Sen, onları çağırıyordun da; Allah'ın izni, kudreti, irâde ve meşiyyeti ile onlar kabirlerinden kalkıyorlardı. Bu konuda İbn Ebu Hâtim der ki : Bana babam... Ebu Hüzeyl'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Meryem oğlu İsâ Aleyhisselâm ölüleri diriltmek istediği zaman; iki rek'at namaz kılardı. İlk rek'atda Tebâreke Sûresini okurdu. İkinci rek'atta Secde Sûresini okurdu. Namazı bitirince; Allah'a medh ve senâda bulunur, sonra şu yedi ismi ile duâ ederdi : Ya Kadîm, ya Hafî, ya Dâim, ya Ferd, ya Vitr, ya Ahad, ya Samed. Eğer daha zor bir durumla karşılaşırsa, başka yedi

isimle duâ ederdi. Bunlar : Ya Hayy, ya Kayyûm, ya Allah, ya Rahmân, ya Zelcelâli ve'l-ikrâm, ya Nûr'es-semâvât'i ve'l-Ard Vemâ Beynahümâ ve Rabbi'l-Arş'il-Azîm, ya Rab. Bu rivâyet cidden garîb bir rivâyettir.

«Ve hani, İsrâil oğullarını senden çekmiştim, kendilerine apaçık âyetler getirdiğin zaman, içlerinden küfredenler; bu, apaçık bir büyüdür, demişti.» Yani İsrâil oğullarının elini senden çekmemdeki nimetimi de hatırla. Sen, onlara peygamberliğine ve Allah tarafından rasûl olarak gönderildiğine kesin delâlet eden huccet ve burhânlarla geldiğinde; onlar, seni yalanlamışlar ve büyücülükle ithâm etmişlerdi. Seni öldürmek ve asmak için çalışmışlardı. Ben, seni onlardan kurtarmıştım. Katıma yükseltmiştim. Onların pisliklerinden arıtmıştım. Şerlerini önlemiştim. Bu ifâde de gösteriyor ki; Allah'ın Hz. Îsâ'ya bildirdiği bu minnet ifâdesi, onun dünya göğüne yükseltilmesinden sonra olmuştur. Ya da bu minnet hali, kıyâmet gününe kadar vâki' olmaktadır. Minnet ifâdesi mâzî sîgasıyla ifâde edilmiştir ki, bunun şüphesiz gerçekleşeceğine delâlet etmektedir. Bu, Allah'ın gayblarına dâir sırlarındandır. Allah Rasûlü Muhammed Mustafâ'yı bu sırlara muttalî kılmaktadır. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.

«Hani Ben, Havârîlere; Bana ve peygamberime îmân edin, diye vahyetmiştim.» Bu da aynı şekilde Allah Teâlâ'nın Îsâ Aleyhisselâm'a bir minnetidir. Ona arkadaşlar ve yardımcılar halk etmiştir. Sonra denildi ki : Bu vahiyden maksad ilhâm vahyidir. Çünkü Allah Teâlâ Kasas Sûresinde bu anlamda şöyle buyurur : «Mûsâ'nın annesine de; onu emzir diye vahyettik.» (Kasas, 3). Bu korkusuzca yapılan bir ilhâmî vahiydir. Kezâ Nahl Sûresinde bu anlamda şöyle buyurur : «Rabbın balarısına; dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva edin, sonra her çeşit üründen ye, sonra da Rabbın'ın işlemen için gösterdiği yollardan yürü, diye vahyetti.» (Nahl, 68 - 69). Selef'den bazıları bu âyet konusunda da aynı şeyi söylemişlerdir. Yani Allah Teâlâ Havârîlere böyle ilhâm etmiş, onlar da kendilerine ilhâm edilen emre uymuşlardır. Hasan el-Basrî der ki : Allah Azze ve Celle; Havârîlere böyle emretmiştir. Süddî ise der ki : Onların kalblerine bu duyguyu atıvermişti. Âyette şu mânânın kasdedilmiş olması da muhtemeldir : Hani senin vâsıtanla Havârîlere vahyetmiştim de; sen onları Allah'a ve Rasûlüne îmâna davet etmiştin. Onlar da sana icâbet edib bağlanmışlar ve emrine uyarak «İnandık, şâhid ol ki; biz müslümanlarız.» demişlerdi.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ

قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ
أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا
أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ
الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ
أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

112 — Hani Havârîler: Ey Meryem oğlu İsâ; Rabbın bize gökten bir sofra indirebilir mi? demişlerdi de; O, eğer inanmışlarsanız Allah'tan korkun, demişti.

113 — Demişlerdi ki: İstiyoruz ki; ondan yiyelim, kalblerimiz yatışsın ve senin bize hakîkaten doğru söylediğini bilelim de biz de ona şâhidlerden olalım.

114 — Meryem oğlu İsâ da: Allahım; Rabbımız, üstümüze gökten bir sofra indir ki; bizim hem öncekilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram ve Senden bir âyet olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın, diye duâ etmişti.

115 — Allah buyurdu ki: Ben, onu şüphesiz indireceğim. Bundan sonra da artık içinizden her kim küfrederse; onu dünyalarda hiç kimseyi azâblandırmayacağım bir azâbla azâblandırırım.

Gökten Sofra İnmesi

Bu âyet, Mâide kıssasını anlatmaktadır ki, bu sûre bu âyete nisbetle Mâide Sûresi adını almıştır. Bu Mâide hâdisesinde; Allah'ın kulu ve rasûlü İsâ Aleyhisselâm'a lutfettiği nimetlerinden birisidir. Hz. İsâ, üzerlerine bir sofra indirilmesi için duâ ettiğinde, Allah onun duâsını kabul etmiş ve kesin bir huccet, apaçık bir mucize, âyet ve delil olmak üzere onu kendisine indirmiştir.

Bazı imâmlar derler ki; Mâide kıssası İncillerde zikredilmemiştir. Hıristiyanlar bu olaydan haberdâr değildirler. Yalnızca Müslümanlar olayı bilmektedir. Doğrusu, Allah en iyisini bilendir.

Îsâ Aleyhisselâm'ın tâbi'leri olan Havârîler, «Ey Meryem Oğlu Îsâ Rabbın bize gökten bir sofra indirebilir mi? demişlerdi.» Ekseriyet bu âyet-i kerîme'yi (هل يستطيع ربك) şeklinde okumaktadır. Başkaları da (هل تستطيع ربك) şeklinde okumuşlardır. Yâni bu takdîrde mânâ şöyle olur. Sen Rabbından bizim üzerimize gökten bir sofra indirmesini isteyebilir misin?

(المائدة) Mâide; üzerinde yemek bulunan sofradır. Bazılarının anlattığına göre; Havârîler muhtâc ve fakr-ü zarûret içinde bulundukları için, Îsâ Peygamberden hergün üzerlerine bir sofra indirmesini ve bundan geçinerek güç kazanıp Allah'a ibâdet etmek istediklerini bildirmişler. Hz. Îsâ ise onlara şöyle demiş : «Eğer inanmışlarsanız, Allah'dan korkun.» Yâni Hz. Mesîh onların bu isteklerine şöyle karşılık vermiş : Allah'dan korkun ve bunu istemeyin. Olur ki; bu sofra sizin için bir imtihân vâsıtası kılınır. Eğer inananlarsanız rızık konusunda Allah'a güvenip dayanın.» Onlar da demişlerdi ki : «İstiyoruz ki, ondan yiyelim.» Biz bu sofradan yemek ihtiyâcını duyuyoruz. Ve onun gökten bize bir rızık olarak indiğini görünce «Kalblerimiz yatışsın ve senin bize hakîkaten doğru söylediğini bilelim.» Bunun Allah katından bir âyet olduğuna senin getirmiş olduğun gerçeğin doğruluğuna, peygamberliğine bir huccet, bir delil olmak üzere onun inişini görelim.

«Meryem Oğlu Îsâ da demişti ki : Allahım, Rabbımız; üstümüze gökten bir sofra indir ki; bizim hem öncekilerimiz hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve Senden bir âyet olsun.» Süddî der ki : Biz, o günü tâzîm edilen ve bizden sonrakilerin saygı duyacağı bir bayram günü yapalım. Süfyân es-Sevrî ise der ki : O günde namaz kılalım, demek istemiştir. Katâde ise bu günün, sonradan gelenler için, bayram olmasını istediklerini belirtir. Selmân el-Fârisî ise bu âyete; bizim ve bizden sonrakiler için bir öğüt olsun, anlamını vermiştir. Bizden öncekilere ve bizden sonrakilere yetsin anlamının verildiği de zikredilir. Âyetten maksad; senin eşyâ üzerine kudretinin ve benim duâma icâbet edişine delil olmak üzere, bu sofra indirilsin. Böylece, benim senden alıp onlara teblîğ ettiğim husûsta kendileri beni tasvîb etsinler. «Bizi rızıklandır.» Katından zahmetsiz, meşakkatsiz rahat bir rızık ver bize. «Sen rızık verenlerin en hayırlısısın.»

«Allah buyurdu ki : Ben onu şüphesiz indireceğim. Bundan sonra da artık içinizden her kim küfrederse; onu dünyalarda hiç kimseyi azâblandırmayacağım bir azâbla azâblandırırım.» Senin ümmetinden ey Îsâ, her kim bu nimeti yalanlar ve inâd ederse; sizin içinde yaşadığınız âlemlerden hiçbir kimseyi azâblandırmayacağım bir azâbla onu azâblandırırım. Bu ifâde, Allah Teâlâ'nın şu kavilleri gibidir : «Kıyâmet

günü de; ey Firavun hânedânı azâbın en şiddetlisine girin.» (Gâfir, 46). «Doğrusu münâfıklar, cehennemin en alt katındadırlar.» (Nisâ, 145).

İbn Cerîr Taberî, Avf el-A'râbî kanalıyla... Abdullah İbn Amr'dan nakleder ki; o, şöyle demiştir : Kıyâmet gününde insanların azâb bakımından en ağırına çarptırılmış olanları şu üç sınıftır : Münâfıklar, sofra indirilip te inkâr etmiş olanlar ve Firavun hânedânı.

Hz. İsâ'nın Havârîlerine İnen Sofra Konusunda Geçmişlerden Nakledilen Rivâyetler :

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Kâsım... Akîl'den nakletti ki; Abdullah İbn Abbâs, Meryem oğlu Îsâ'dan söz ederken şöyle demiş : Hz. Îsâ İsrâiloğullarına dedi ki : Siz otuz gün oruç tutar da sonra Allah'dan isterseniz, Allah size istediğiniz şeyi verir. Çünkü iş yapanın ücreti iş yaptırana âittir. Onlar da böyle yaptılar. Sonra dediler ki : Ey hayır öğreticisi, sen bize; iş yapanın ücreti iş yaptırana âitttir dedin ve otuz gün oruç tutmamızı emrettin. Biz de böyle yaptık. Biz otuz gün kimin için çalışsak muhakkak o bize yemek verirdi. Sen, Rabbından bize gökten bir sofra indirmesi için duâ edebilir misin? Hz. İsâ onlara dedi ki : Eğer inanmışlarsanız Allah'dan korkun. Onlar dediler ki : İstiyoruz ki; ondan yiyelim, kalblerimiz yatışsın ve senin bize hakîkaten doğru söylediğini bilelim de, biz de ona şâhidler olalım. Meryem oğlu İsâ da demişti ki : Allahım, Rabbımız, üstümüze gökten bir sofra indir ki; bizim hem öncekilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir âyet olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın. Allah buyurdu ki : Ben, onu şüphesiz indireceğim. Bundan sonra da artık içinizden her kim küfrederse; onu dünyalarda hiç kimseyi azâblandırmayacağım bir azâbla azâblandırırım. Abdullah İbn Abbâs demiş ki : Melekler gökten sofralarla inmeye başladılar. Her sofrada yedi balık, yedi ekmek dilimi vardı. Sofraları onların önüne koydular. Öndekiler bu sofralardan yedikleri gibi, sondaki halk ta bundan yediler. Aynı rivâyeti İbn Cerîr Taberî'ni'n yanı sıra İbn Ebu Hâtim de... İbn Şihâb kanalıyla, Abdullah İbn Abbâs'dan nakleder.

İbn Ebu Hâtim ayrıca der ki : Bize Sa'd İbn Abdullah... İbn Şihâb'dan nakletti ki; ona Abdullah İbn Abbâs şöyle haber vermiş : Havârîler Meryem Oğlu Îsâ'ya demişler ki : Allah'a duâ et de, bize gökten bir sofra indirsin. İbn Abbâs demiş ki : Bunun üzerine melekler sofralarla indiler. Her sofrada yedi balık ve yedi dilim ekmek vardı. Halkın önündekiler ondan yedikleri gibi, sonundakiler de o sofradan yediler. İbn Ebu Hâtim der ki : Bana babam... Ammâr İbn Yâsir'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur : Gökten inen sofrada et ve ekmek

vardı. Hz. Îsâ onlara ihânet etmemelerini ve ertesi güne bir şey saklamamalarını emretmişti. Onlar ihânet ettiler ve bir kısmını kaldırarak sakladılar. Bunun üzerine domuzlar ve maymunlar şekline döndürüldüler. Aynı rivâyeti İbn Cerîr, Hasan kanalıyla nakleder. Kezâ İbn Cerîr Taberî, İbn Beşşâr kanalıyla... Ammâr İbn Yâsir'den rivâyet eder ki; o, şöyle demiş : Sofra indiğinde, üzerinde cennet meyveleri vardı. Hz. Îsa, Havarîlere ihânet etmemelerini hiçbir parçayı saklayıp kaldırmamalarını emretmişti. Ne var ki, onlar ihânet ettiler, parçaları kaldırıp sakladılar, bunun üzerine Allah Teâlâ onları domuzlar ve maymunlar şekline çevirdi.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize İbn el-Müsennâ... Benû Acel kabîlesinden bir adamdan nakletti ki; o, şöyle demiş : Ammâr İbn Yâsir'in yan tarafında namaz kıldım. Ammâr İbn Yâsir namazını bitirince, dedi ki : İsrâiloğullarının sofrasının nasıl olduğunu biliyor musun? Adam; hayır deyince; Ammâr, şöyle dedi : Onlar Meryem Oğlu Îsâ'dan üzerinde yemek bulunan bir sofra indirmesini ve o sofradan yeyip acıkmamalarını istediler. Kendilerine denildi ki : Bu sofra size verilecektir, ancak ihânet etmeyeceksiniz, bir parça ayırmayacaksınız ve hiçbir şey kaldırmayacaksınız. Şâyet bunları yapacak olursanız; âlemlerden hiçbirine verilmeyen cezâ size verilecektir. Ammâr İbn Yâsir dedi ki : Bir gün geçmeden onlar, sofradan parçalar bölerek kaldırıp gizlediler. Bunun üzerine âlemlerden hiçbirine verilmeyen azâb onlara verildi. Ey Arab kavmi; siz deve ve koyun arkasında koşan bir topluluktunuz. Allah, size kendi içinizden soyunu ve sopunu bildiğiniz bir peygamber gönderdi ve size arap olmayanlara hâkim olacağınızı haber verdi. Altın ve gümüş biriktirmenizi yasakladı. Allah'a yemîn ederim ki; siz, altın ve gümüşü biriktirmeye başladıktan sonra, bir gün ve gece geçmeden, Allah size elîm bir azâb verecektir.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Kâsım... İshâk İbn Abdullah'dan nakletti ki; Hz. Îsâ'ya indirilmiş olan sofranın üzerinde yedi balık ve yedi dilim ekmek varmış. İstedikleri kadar ondan yerlermiş. Sonra bir kısmı bu sofradan bazı şeyleri çalmış. Çalarken de; ne olur ne olmaz, belki yarın inmez, dermiş. Bunun üzerine sofra kaldırılmış

Avfî, İbn Abbâs'dan nakleder ki; Hz. Îsâ'nın Havârîlerine üzerinde ekmek ve balık olan bir sofra indirilmiş. Nereye gitseler o sofradan istedikleri kadar yemek yerlermiş. Hasîf de, İkrime ve Miksem kanalıyla, İbn Abbâs'dan nakleder ki; sofranın üzerinde balık ve ekmek dilimleri varmış. Mücâhid der ki : Bu sofra nereye konarlarsa, orada üzerlerine iniyordu ve içinde yemek vardı. Sülemî der ki : Sofrada et ve balık vardı. Atiyye el-Avfî der ki : İçinde her tür yemek bulunan balık dolu bir sofraydı.

Vehb İbn Münebbih der ki : Allah gökten İsrâiloğullarının üzerine bir sofra indirdi. Her gün bu sofrayla beraber cennet meyveleri de indiriliyordu. Onlar istedikleri gibi, bu çeşit çeşit meyvelerden yiyorlardı. Sofranın başına dörtbin kişi oturuyordu. Onlar yemeği yeyince, Allah Teâlâ onlar kadar bir başka topluluğu onların yerine gönderiyordu. Allah dileyinceye kadar böylece devâm etti. Vehb İbn Münebbih der ki : Allah Teâlâ onlara arpa ve balık indirmişti. Ve onların arasına bereket yaymıştı. Bir topluluk geliyor yiyor ve gidiyordu. Sonra bir başka topluluk geliyor, yiyor ve gidiyordu. Hepsi birlikte topluca karınlarını doyuruyorlardı. A'meş, Müslim kanalıyla, Saîd İbn Cübeyr'den nakleder ki; Allah Teâlâ, bu sofrada etten başka herşeyi indirmişti. Süfyân es-Sevrî... Meysere'den nakleder ki; o, şöyle demiş : İsrâiloğullarının arasına sofra açıldığı zaman, etten başka önlerine hertürlü yiyecek geliyordu. İkrime der ki : Bu sofradaki ekmek pirinçten idi. İbn Ebu Hâtim de bu rivâyeti nakleder.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ca'fer İbn Ali yazılı olarak... Ebu Osmân en-Nehdî'den nakletti ki; Selmân el-Hayr şöyle demiş : Havârîler Meryem Oğlu Îsâd'an sofra istediler. Hz. Îsâ bunu kötü karşıladı ve dedi ki : Allah'ın yeryüzünde size verdiği rızka kanâat getirin ve gök yüzünden sofra istemeyin. Çünkü, eğer gökyüzünden size bir sofra inecek olursa; bu, Rabbınız katından sizin için bir âyet olur. Semûd kavmi peygamberlerinden âyet istedikleri için helâk olmuşlardır. Bu âyetle denenmişler ve bu da kendilerini felâkete sürüklemiştir. Ne var ki Havârîler Hz. Îsâ'dan sofranın gelmesini istemeye devâm ettiler ve «Kalblerimiz yatışsın ve senin bize hakîkaten doğru söylediğini bilelim.» dediler. Hz. Îsâ onların sofra istemekte ısrârlı olduklarını görünce; ayağa kalktı ve üzerindeki yünlü elbiseyi atarak kara kıldan bir elbise giydi. Onun üstüne kıldan bir cübbe ve abâ giyindi, abdest aldı, gusül yaptı ve namazgâhına girerek, Allah'ın dilediği bir süre namaz kıldı. Namazı bitirince kıyâma durdu, kıbleye yöneldi ve iki ayağını aynı hizâya getirerek saf bağladı. Aşık aşığa, parmak parmağa bitiştirdi. Sağ elini göğsünün üzerinde sol elinin üstüne koydu. Gözünü yumdu. Huşû ile başını eğdi. Sonra gözlerinden ağlayarak yaşlar indi. Gözyaşları iki yanağının üzerinden akıyor ve sakalının bir tarafından damlıyordu. Nihâyet, onun bu huşû' dolu havasıyla gözünden inen yaşlar toprağı ıslattı. Gözyaşının toprağı ıslattığını görünce dedi ki : «Allahım, Rabbımız, üstümüze gökten bir sofra indir.» Bunun üzerine Allah Teâlâ iki bulutun arasından kırmızı bir sofra indirdi. Bir bulut sofranın üstünde, bir bulut altındaydı. Havârîler gökyüzünden aşağı doğru düşüp inmekte olan sofraya bakıyorlardı. Hz. Îsâ da Allah Teâlâ'nın onlardan aldığı şartları yerine getirememelerinden endîşe ederek ağlıyordu. Çün-

kü Allah'ın koyduğu şarta göre; âyetin inmesinden sonra, kim onu inkâr ederse Allah onu âlemlerden hiç kimseyi azâblandırmayacağı biçimde azâblandıracaktı. Hz. Îsâ, yerinden Allah'a duâ ediyor ve; Allah'ım, onu râhmet kıl, Tanrım, onu azâb kılma, Tanrım, senden ne hârikalar istedim de bana verdin. Tanrım, bizi sana şükredenlerden kıl. Tanrım, bu sofranın kızgınlık ve cezâ olarak inmesinden sana sığınırım. Tanrım, bunu selâmet kıl, âfiyet kıl. Fitne ve intikâm kılma.

Hz. Îsâ böylece duâ eder dururken; sofra Hz. Îsâ'nın önüne gelip durdu. Havârîler ve arkadaşları da onun etrâfında duruyorlardı. Daha önce hiçbir benzerini duymadıkları tatlı kokular duymaya başladılar. Hz. Îsâ ve Havârîleri şükrederek Allah'ın beklenmedik biçimde kendilerine rızık ihsân etmesinden dolayı secdeye kapandılar. Allah Teâlâ, kendilerine büyük bir ibretli hârika taşıyan muazzam bir mucize göndermişti. Yahûdîler gelip sofrayı hârika bir biçimde görünce; kederlenip üzüldüler. Sonra şiddetle kin dolu olarak oradan ayrıldılar. Hz. Îsâ, havârîler ve Îsâ'nın ashâbı sofranın etrâfına dizilip oturdular. Sofranın üstünün bir mendille örtülü olduğunu gördüler. Hz. Îsâ dedi ki : İçinizden şu sofranın üzerindeki mendili açmaya en cesûr olan, kendine en çok güvenen ve Rabbı katında en iyi imtihân edilmeye lâyık olan kimdir? İçinizdeki en cesûr kişi bu mucizeyi açsın da görelim, Rabbımıza hamd edelim, ismini zikredelim ve bize verdiği rızıktan yiyelim. Havârîler dediler ki : Ey Allah'ın rûhu ve kelimesi, sen, bu konuda bizim en lâyıkımız ve sofranın üzerindeki örtüyü açmaya en çok yetkili olanımızsın. Îsâ Aleyhisselâm kalktı, yeniden abdest aldı, sonra namazgâhına girdi ve birçok rek'ât namaz kıldı, sonra uzun uzadıya ağladı ve Allah Teâlâ'dan sofrayı açmak için izin istedi. Sofranın kavmi için rızık ve bereket kaynağı olmasını temennî etti. Sonra dönüp geldi, sofranın başına oturdu ve mendili aldı; rızık verenlerin en hayırlısı olan Allah adıyla, deyip sofranın üzerini açtı. Bir de ne görülsün; sofranın üzerinde pişmiş büyükçe bir balık vardı. Balığın üzerinde pullar ve kılçık yoktu. Üstünden yağ akıyordu. Çevresinde muhtelif şekilde baklagiller diziliydi. Sâdece pırasa yoktu. Başta rafında sirke vardı. Kuyruk tarafında tuz vardı. Baklaların çevresinde beş dilim ekmek vardı. Dilimlerden birinin üzerinde zeytin, diğerinin üzerinde meyve, öbürlerinin üzerinde de beş tane nar vardı.

Havârîlerin reîsi olan Şem'ûn Hz. Îsâ'ya dedi ki : Ey Allah'ın ruhu ve kelimesi; bu dünya yemeği mi, yoksa cennet yemeği mi? Hz. Îsâ dedi ki : Şu an sizin gördüğünüz mucizeden ibret alma zamanınızdır. Mes'eleyi sorularla eşiştirip durmayın. Ben, bu mucize sebebiyle sizin cezâya çarptırılmanızdan çok korkarım. Şem'ûn dedi ki : İsrâil'in tanrısı da kendisinden suâl sorulmasını istememişti, ey doğru sözlü kadının oğlu.

Îsâ Aleyhisselâm dedi ki : Gördüğünüz yemeklerden hiçbirisi dünya ve cennet yemeği değil, sâdece Allah'ın gökyüzünde yüce ve ezici kudretiyle meydana getirdiği bir şeydir. Allah o şeye; ol, demiş ve o da, bir göz kırpma süresinden daha çabuk bir zaman dilimi içerisinde oluvermiştir. İstediğiniz şeyi, Allah'ın adıyla başlayarak yeyin, Rabbınıza hamd edin ki; size daha çok verip desteklesin. Çünkü O, eşsiz şeylerin yaratanı, Kâdir ve Şâkir Tanrıdır.

Havârîler dediler ki : Ey Allah'ın rûhu ve kelimesi; biz senin bu mucizedeki hârikayı bize göstermeni isteriz. Hz. Îsâ dedi ki : Tesbîh ederim Allah'ı, siz görmüş olduğunuz şu mucize ile yetinmiyor musunuz ki; kalkıp başka mucizeler istiyorsunuz ?Sonra Hz. Îsâ balığa uzandı ve dedi ki : Ey balık Allah'ın izniyle önce olduğun gibi tekrâr diril. Allah Teâlâ, kudretiyle balığı diriltti. Balık Allah'ın izniyle ter ü tâze yeni canlanmış gibi oynamaya başladı. Aslan gibi oynuyordu, gözleri etrâfında dönüp dolaşıyordu. Pulları tekrâr üzerine geldi. Orada bulunanlar korkarak kaçıştılar. Hz. Îsâ, kendilerine dedi ki : Ne oluyor size ki; hem mucizeyi istiyorsunuz ve Rabbınız size o mucizeyi gösterince de; bundan hoşlanmıyorsunuz? Yaptığınızdan dolayı sizin cezâlandırılmanızdan çok korkarım. Ey balık, Allah'ın izniyle eski haline dön, dedi. Balık Allah'ın izniyle ilkin olduğu gibi tekrâr kızarmış hale dönüverdi.

Havârîler dediler ki : Ey Allah'ın rûhu; önce sen yemeye başla, sonra biz yiyelim. Hz. Îsâ dedi ki : Böyle bir şeyden Allah'a sığınırım. Kim o mucizeyi istemişse, yemeye başlar. Havârîler ve Îsâ'nın ashâbı peygamberlerinin balığı yemekten imtinâ' ettiğini görünce; bu mucizenin inmesiyle Allah'ın gazabının gelmesinden ve balığın yenmesiyle intikâmının yağmasından korktular ve yemekten kaçındılar. Hz. Îsâ bu durumu görünce; fakîr ve güçsüzleri çağırıp, Rabbınızın nimetinden yeyin ve peygamberinizin davetine icâbet edin, dedi. Allah'ın size indirmiş olduğu nimete hamd edin. Bu nimet sizin için, âfiyet olsun. Cezâsı da sizden başkalarının üzerine olsun, dedi. Yerken Allah'ın adıyla başlayın ve Allah'a hamd ederek bitirin, dedi. Onlar da böyle yaptılar. Erkek ve kadın olmak üzere her seferinde binüçyüz insan sofradan yiyordu. Herkes sofranın başından doymuş olarak kalkıyordu. Hz. Îsâ ve Havârîler sofranın gökten indirildiği zamandaki gibi durduğunu ve üzerinden hiçbirşeyin eksilmediğini görüyorlardı. Yemek bittikten sonra gözleri önünde sofranın göğe yükseltildiğini müşâhede ediyorlardı. Sofradan yemiş olan her fakîr; zenginleşiyor, her düşkün, iyileşiyordu ve dünyadan göçünceye kadar zengin, sağlıklı kişiler haline geliyorlardı.

Havârîler ve sofradan yememiş olan arkadaşları; pişmân olmuşlar bu yüzden dudakları sulanmıştı. Ölünceye kadar bu yememenin hasreti içerisinde yanıp kaldılar. Vehb İbn Münebbih der ki : Sofra indiği

zaman artık İsrâiloğulları heryerden koşarak, birbirine girerek zengin, fakîr, büyük küçük, sağlıklı hasta herkes; üst üste tıkınarak sofradan yemeye çalışıyordu. Bunun sıkışıklığa vesîle olduğunu görünce sofra bir gün iner, bir gün inmez oldu. Kırk gün böylece devâm etti. Sofra gün aşırı, kuşluk vakti iniyordu ve yeme devâm ettiği sürece açık kalıyordu. Yeme bitip de halk sofranın başından kalkınca; Allah'ın izniyle sofra gökyüzüne çekiliyordu. Onlar, gözleriyle sofranın gölgesinin kaybolduğunu izliyorlardı.

Vehb İbn Münebbih der ki : Allah Teâlâ; nebîsi Îsâ Aleyhisselâm'a şöyle vahyetti : Benim sofra ile indirmiş olduğum rızkımı yetîmlere, fakîrlere, düşkünlere yedir. Halktan zengin olanlara yedirme. Hz. Îsâ böyle yapınca; zenginler kuşkulandılar ve şımardılar. Netîcede hem kendileri, hem de halk arasında sofrayla ilgili kuşkular yaydılar. Bu konuda çirkin ve kötü şeyler fısıldaştılar. Şeytân, istediğini bulmuş olarak o kuşkucuların kalblerine vesvese oklarını fırlattı. Netîcede Hz. Îsâ'ya gelip bize sofradan haber ver; bunun gökten indirildiği doğru mu, yanlış mı? Çünkü içimizden birçok kişi bunun gökten indiğinden şüpheleniyor, dediler. Hz. Îsâ dedi ki : Mesîh'in tanrısı adına and içerim ki; siz helâk oldunuz. Peygamberinizden sofra istediniz. Peygamberinizin Rabbınızdan size sofra istemesini dilediniz. O, istediğinizi yapıp Rabbı da rahmet eseri olarak sizin üzerinize sofrayı indirerek ibret dolu mucizelerini size gösterince; onu yalanladınız ve bu konuda şüpheye düştünüz. Size, azâbı müjdelerim. Allah'ın merhamet etmesi hali müstesnâ, başınıza azâb inecektir, dedi. Allah Teâlâ; Hz. Îsâ'ya şöyle vahyetti : Ben, koştuğum şartı yalanlayanları yakalayacağım ve indirildikten sonra sofrayı inkâr etmiş olanları bundan önce âlemlerden hiçbirine yapmadığım bir azâbla azâblandıracağım, dedi. Vehb İbn Münebbih der ki : Kuşkucular akşam olunca, eşleriyle birlikte emîn ve rahat biçimde yataklarına girdiler ve gece yarısına doğru Allah Teâlâ onları domuzlar şekline döndürdü ve helâlarda pislikler eşeleyerek gezinmeye başladılar.

Bu rivâyet, gerçekten garîb bir rivâyettir. İbn Ebu Hâtim bu kıssayı muhtelif yerlerinden parçalamıştır. Ben, kıssanın seyri tâm ve mükemmel olsun diye, birleştirdim. Allah Sübhânehu ve Teâlâ en iyisini bilendir.

Bütün bu haberler; Meryem Oğlu Îsâ zamanında Allah'ın Hz. Îsâ'nın duâsını kabul etmesi netîcesi İsrâiloğullarına sofranın indirilmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'in ifâdelerinin zâhirinden de bu husûs açığa çıkmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, «Ben onu şüphesiz indireceğim.» buyurmaktadır.

Bazıları da; sofranın indirilmemiş olduğunu söylerler. Bunu Leys İbn Ebu Süleym, Mücâhid'den nakleder ve der ki : Bu, bir örnek olarak anlatılmıştır, hiçbir sofra indirilmemiştir. Bu rivâyeti İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr Taberî de naklederler. Sonra İbn Cerîr Taberî der ki : Bana Hâris... Mücâhid'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Üzerinde yemek bulunan sofranın indirilmesini inkâr ettikleri takdîrde azâba çarptırılacakları söylenince; istemekten vazgeçtiler. Yine İbn Cerîr der ki : Bana İbn el Müsennâ'nın... Hasan'dan naklettiğine göre; o, sofranın indirilmemiş olduğunu söylemiştir. Kezâ Bişr... Katâde'den nakleder ki; Hasan şöyle demiştir : İsrâiloğullarına «Bundan sonra da artık içinizden her kim küfrederse; onu dünyalarda hiç kimseyi azâblandırmayacağım bir azâbla azâblandırırım.» denilince, onlar; bunu istemiyoruz, dediler de sofra indirilmedi. Mücâhid ve Hasan'dan nakledilen bu rivâyetlerin isnâdları sahîhtir. Kezâ sofra konusunun Hıristiyanların kitablarında yer almaması ve onların böyle bir vak'ayı bilmemeleri de bu haberi desteklemektedir. Şâyet sofra indirilmiş olsaydı, Hıristiyanlar pek çok şekilde onu naklederlerdi. Kezâ onların kitablarında mütevâtir olarak yer alırdı. En azından birkaç rivâyet bulunurdu. Allah en iyisini bilendir.

Fakat Cumhûr-u Ulemâ; sofranın indirilmiş olduğu kanâatını serd ederler. İbn Cerîr Taberî de bu görüşü tercîh eder ve der ki : Allah Teâlâ, «Ben onu şüphesiz indireceğim. Bundan sonra da artık içinizden her kim küfrederse; onu dünyalarda hiç kimseyi azâblandırmayacağım bir azâbla azâblandırırım.» buyurmakta ve indirileceğini haber vermektedir. Allah'ın vaadi de azâbı da haktır ve doğrudur. Bu görüş, —Allah en iyisini bilir ya— en doğru görüştür. Geçmişlerden nakledilen haber ve eserler de buna delâlet etmektedir. Tarihçiler naklederler ki; Ümeyye oğullarının Mağrib diyarının fütûhâtıyla görevlendirdikleri Mûsâ İbn Nusayr, Mağrib'de bu sofranın inci ve mücevherlerle süslü olarak bulunduğunu görmüş ve mü'minlerin emîri Velîd İbn Abdülmelik'e haber göndererek; bunu Şam'a getirmek istediğini bildirmiş. Ancak Mûsâ İbn Nusayr yolda iken Velîd vefât etmiş. O da sofrayı Velîd'in kardeşi ve ondan sonra halîfe olan Süleymân İbn Abdülmelik'e sunmuş. Halk onu görünce, üzerindeki nefîs yâkût ve mücevherlerden dolayı hayret içersinde kalmışlar. Denilir ki : Bu sofra Dâvûd Aleyhisselâm'ın oğlu Süleymân Aleyhisselâm'a âit imiş. Allah en iyisini bilendir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdurrahmân... Abdullah İbn Abbâs'dan nakletti ki; o, şöyle demiş : Kureyş'liler Hz. Peygamber'e dediler ki: Rabbına duâ et de bize Safâ tepesini altın yapsın, sana inanalım. Hz. Peygamber, inanır mısınız? deyince, onlar; evet, demişler. İbn Abbâs der ki : Hz. Peygamber duâ etti, bunun üzerine Cebrâil geldi ve dedi ki : Rabbının sana selâmı var ve der ki : İsterse onlar için Safâ tepesi

altın olur, ama içlerinden her kim bundan sonra da küfrederse; onu âlemlerden hiç bir kimseyi azâblandırmadığım biçimde azâblandırırım. İstersen onlar için tevbe ve rahmet kapılarını açarım. Hz. Peygamber; evet, tevbe ve rahmet kapılarını isterim, dedi. Sonra İmâm Ahmed İbn Hanbel, İbn Merdûyeh ve Hâkim el-Müstedrek isimli eserinde Süfyân es-Sevrî'den bu rivâyeti naklederler.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ قَالَ
سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ۚ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ ۚ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا
أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ ۚ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا
اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ ۖ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ۚ
وَأَنْتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾ إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۖ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

116 — Allah buyurmuştu ki: Ey Meryem oğlu İsâ; sen mi insanlara: Beni ve annemi Allah'tan başka iki ilâh edinin, dedin? Demişti ki: Tenzîh ederim Seni, hak olmayan bir sözü söylemek bana yaraşmaz. Eğer ben, onu söylemişsem; Sen onu elbette bilirsin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben Senin zâtında olanı bilmem. Doğrusu görülmeyeni en iyi bilen Sensin, Sen.

117 — Ben; onlara Senin bana buyurduğundan başkasını söylemedim. Rabbım ve Rabbınız olan Allah'a kulluk edin, dedim. Ben, aralarında bulunduğum sürece üzerlerine şâhid idim. Beni öldürdüğünde onların murâkıbı Sensin. Sen her şeye şâhidsin.

118 — Eğer onlara azâb edersen; şüphesiz onlar Senin kullarındır. Şâyet bağışlarsan; muhakkak ki Sensin Sen Azîz, Hakîm.

Bu ifâde de kezâ Allah'ın kulu ve rasûlü Meryem Oğlu Îsâ Aleyhisselâm'a yönelttiği hitâblarından birisidir. Allah Teâlâ; kıyâmet günü

kendisini ve annesini Allah'dan başka iki ilâh edinenlerin huzûrunda Meryem Oğlu İsâ'ya şöyle diyecektir : «Ey Meryem Oğlu İsâ; sen mi insanlara, beni ve annemi Allah'dan başka iki ilâh edinin, dedin?» Bu ifâde şâhidlerin huzûrunda hıristiyanlara yöneltilmiş bir tehdîd, korku ve uyarıdır. Katâde ve diğerleri böyle demişlerdir. Katâde bunun tehdîd ifâdesi olduğuna; Allah Teâlâ'nın : «Bugün doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gündür» kavlini delil göstermektedir. Süddî de der ki : Bu hitâb ve cevâbı dünyadadır. İbn Cerîr bunun daha doğru olduğunu söyler ve bu ifâdenin Allah Teâlâ'nın Hz. İsâ'yı dünya göğüne çıkardığı zaman, söylediğini belirtir. İbn Cerîr iki bakımdan buna delil getirir. Birincisi ifâdenin mâzî lafzıyla kullanılmış olduğunu, diğerinin de «Eğer onlara azâb edersen... Şâyet bağışlarsan...» kavli olduğunu söyler ki, bu iki delil üzerinde durulması gerekir. Çünkü kıyâmet günüyle ilgili pekçok konu mâzî sîgasıyla anlatılmıştır ki, olayın vâki' ve sâbit olduğu gösterilsin. Halbuki İsâ'nın «Eğer onlara azâb edersen...» kavli, bu meşiyyeti Allah'a havâle edip kendisini onlardan uzak tutmak için söylenmiş bir sözdür. Bu ifâdenin şarta bağlanması; vukû bulmasını gerektirmez. Çünkü benzeri birçok âyet böyledir. Katâde ve diğerlerinin söylediği daha açıktır. Allah en iyisini bilendir.

Öyle sanıyoruz ki; bu olay, kıyâmet günü olacaktır. Ve kıyâmet gününde şâhidlerin huzûrunda hıristiyanlar tehdîd edilip uyarılacaklardır. Bu konuda merfû' bir hadîs de rivâyet edilir. Hâfız İbn Asâkîr, Ömer İbn Abdülazîz'in kölesi Ebu Abdullah'ın hayat hikâyesinde bu olayı nakleder. Ebu Abdullah sika (güvenilir) bir râvîdir. Der ki : Ben, Ebu Bürde'nin babası kanalıyla Ömer İbn Abdülazîz'e Ebu Mûsâ el-Eş'arî'nin şöyle dediğini anlatırken işittim : Rasûlullah (s.a.) buyurmuş ki : Kıyâmet günü olduğunda; peygamberler ve ümmetleri çağırılırlar. Sonra İsâ Aleyhisselâm çağırılır ve Allah Teâlâ, Hz. İsâ'nın üzerindeki nimetlerini hatırlatır. Hz. İsâ bu nimetleri ikrâr eder. Allah Teâlâ buyurur ki : «Ey Meryem Oğlu İsâ; sana ve annene olan nimetimi hatırla...» Sonra şöyle buyurur : «Ey Meryem oğlu İsâ; sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki ilâh edinin dedin?» Hz. İsâ böyle demiş olabileceğini reddeder. Bunun üzerine hıristiyanlar getirilir ve suâle çekilirler. Onlar derler ki : Evet, İsâ bize böyle yapmamızı emretti. Bunun üzerine Hz. İsâ'nın saçı uzar. Meleklerden her birisi Hz. İsâ'nın başından ve bedeninden bir saç alır. Allah Azze ve Celle onları bin yıl miktarınca huzûrunda diz çöktürür ve aleyhlerindeki huccetleri kaldırır. Onların karşısına haçı diker ve hepsini birlikte cehenneme sürükler. Bu hadîs te azîz ve garîb bir hadîstir.

«Tenzîh ederim Seni, hak olmayan bir sözü söylemek bana yaraşmaz.» Bu ifâde, verilen mükemmel cevâbtaki edep tavrına uygun düş-

mektedir. Nitekim İbn Ebu Hâtim şöyle der : Bana babam... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Allah Teâlâ Hz. Îsâ'ya huccetini açıklama gücü verdi. Nitekim âyet-i kerîme'de «Ey Meryem Oğlu Îsâ; sen mi insanlara, beni ve annemi Allah'tan başka iki ilâh edinin, dedin?» kavli ile sorduğu soruya yine Allah Teâlâ şöyle buyurarak cevâb vermesini sağlamıştır. «Tenzîh ederim Seni, hak olmayan bir sözü söylemek bana yaraşmaz.» Ebu Hüreyre bunu Hz. Peygamber'den rivâyet eder. Sevrî de Ma'mer kanalıyla Tâvûs'tan aynı rivâyeti nakleder.

«Eğer ben, onu söylemişsem; Sen onu elbette bilirsin.» Yani eğer benden böyle bir şey sâdır olmuşsa; Ey Rab Sen onu muhakkak bilirsin. Çünkü benim ister içimden geçsin, ister dilimle söylemiş olayım, Sana gizli ve saklı hiçbir yanım yoktur. «Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben Senin zâtında olanı bilmem. Doğrusu görülmeyeni en iyi bilen Sensin Sen.»

«Ben onlara; Senin bana buyurduğundan başkasını söylemedim. Rabbım ve Rabbımız olan Allah'a kulluk edin, dedim.» Ben onlara, ancak Senin beni kendilerine peygamber olarak gönderdiğini ve teblîğ etmemi emrettiğin şeyleri söyledim. Ve onlara sâdece «Rabbım ve Rabbınız olan Allah'a kulluk edin.» dedim. «Ben aralarında bulunduğum sürece, üzerlerine şâhid idim.» Ben aralarında bulunduğum sürece yaptıkları şeylere şâhid olmuştum. «Beni öldürdüğünde, onların murâkıbı Sensin. Sen herşeye şâhidsin.» Ebu Dâvûd et-Tayâlisî der ki : Bize Şu'be anlattı ve dedi ki : Ben ve Süfyân es-Sevrî, Muğire İbn Numân'a gittik. O sırada Nu'mân, Süfyân es-Sevrî'ye not ettirdi. Süfyân onun yanından kalkınca, ben de kendisinden yazdım. Muğire, Saîd İbn Cübeyr'in Abdullah İbn Abbâs'dan naklettiği şu hadîsi kendisinden işittiğini bize anlattı : Abdullah İbn Abbâs demiş ki : Bir gün Rasûlullah (s.a.) bize bir öğüt verdi ve dedi ki : Ey insanlar; siz Allah Azze ve Celle'nin huzûruna çıplak, başı ve ayağı açık olarak çıkarılacaksınız. Çünkü «ilk yarattığımız gibi, sizi döndürürüz» buyurulmuştur. Mahlûkât arasında ilk giydirilen İbrâhîm Aleyhisselâm olacaktır. Dikkat edin, ümmetimden bazı kişiler oraya getirilir ve sol tarafa alınırlar. Ben derim ki : Onlar benim arkadaşlarımdır. Denilir ki : Sen onların senden sonra ne uydurduklarını bilmezsin. Bunun üzerine ben sâlih kulun dediği gibi derim. «Ben aralarında bulunduğum sürece, üzerlerine şâhid idim. Beni öldürdüğünde onların murâkıbı Sensin. Sen herşeye şâhidsin. Eğer onlara azâb edersen; şüphesiz onlar Senin kullarındır. Eğer bağışlarsan, muhakkak ki Sensin Sen Azîz, Hakîm.» Denilir ki : Bunlar, sen aralarından ayrıldıktan sonra, topuklarının üstünden gerisin geriye dönüverdiler. Buhârî bu hadîsi bu âyetin tefsîrinde Velîd kanalıyla... Muğire İbn Nu'mân'dan nakleder.

«Eğer onlara azâb edersen; şüphesiz onlar Senin kullarındır. Şayet bağışlarsan; muhakkak ki Sensin Sen, Azîz, Hakîm.» Bu ifâde; meşiyyeti Allah Azze ve Celle'ye vermeyi telmîh etmektedir. İstediğini yapan, O'dur. Yaptığından sorumlu olmayan O'dur. Kullar ise sorumludurlar. Kezâ bu ifâde; Allah'ı ve Rasûlünü yalanlayıp, Allah'a eşler, benzerler ve çocuklar isnâd eden hıristiyanlardan da uzaklaşmayı ihtivâ etmektedir. Allah Teâlâ onların söylediklerinden münezzeh, yüce ve büyüktür. Bu âyetin çok büyük bir yeri ve gerçek saçan bir haberi vardır. Hadîste vârid olduğuna göre Rasûlullah (s.a.) bir gece sabaha kadar bu âyeti tekrârlamıştır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Fudayl... Ebu Zer'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Hz. Peygamber bir gece namaza durdu ve bir âyet okudu. Sabaha kadar o âyeti okuyarak rükûa ve secdeye vardı. O âyet «Eğer onlara azâb edersen; şüphesiz onlar Senin kullarındır. Şâyet bağışlarsan; muhakkak ki, Sensin Sen Azîz, Hakîm.» âyetidir. Sabah olunca dedim ki : Ey Allah'ın Rasûlü, sabaha kadar rükû' ve secdeye vararak bu âyeti okudun. Bunun hikmeti nedir? Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Ben, Rabbım Azze ve Celle'ye ümmetim için şefâat temennîsinde bulundum o da bana bunu verdi. Allah'a şirk koşmayanlar, inşâallah şefâatıma nâil olacaklardır. Bu hadîsin bir başka ifâde ile bir başka tarîkten rivâyeti de şöyledir : Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Yahyâ... Cesre Bint Dücâce'den nakletti ki; o, umreye gitmiş. Rebeze'ye vardığında, Hz. Ebu Zer'in şöyle dediğini duymuş : Bir gece Rasûlullah (s.a.) yatsı namazına durdu. Arkasından cemâatta beraber namaza durdu. Sonra arkadaşlarından bir kısmı geri kalarak namaz kılmaya başladılar. Hz. Peygamber onların kıyâmını ve geri kalmalarını görünce; bineğine döndü. Halkın mescidi terkettiğini görünce; tekrâr yerine dönüp namaz kıldı. Ben de geldim, arkasında oturdum. O, bana sağına gelmemi işâret etti. Ben de sağında namaza durdum. Sonra Abdullah İbn Mes'ûd geldi, benim arkamda ve Rasûlullah'ın arkasında namaza durdu. Hz. Peygamber onun soluna gelmesini işâret etti, o da soluna gelip namaza durdu. Biz üçümüz ayrı ayrı namaz kılmaya başladık. Her birimiz Allah'ın dilediğince Kur'an'dan âyet okuyorduk. Hz. Peygamber, sabah namazını kılıncaya kadar Kur'an'dan bir âyeti tekrârlayarak namaz kıldı. Sabah olunca ben Abdullah İbn Mes'ûd'a işâret ederek; dün gece olan şeyden maksadının ne olduğunu sormasını söyledim. Abdullah İbn Mes'ûd eliyle; Rasûlullah bana anlatmadıkça ben kendisine birşey soramam, dedi. Bunun üzerine ben; anam babam sana kurbân olsun, yanında bunca Kur'an bulunmasına rağmen Kur'an'dan bir âyetle sabaha kadar namaz kıldın, dedim. Arkadaşlarımızdan biri böyle yapmış olsaydı, biz bunu onun aleyhinde kabul ederdik, dedim.

Hz. Peygamber buyurdu ki : Ben ümmetim için duâ ettim. Bunun üzerine ben; sana nasıl cevâb verildi? dedim veya sana nasıl karşılık verildi? dedim. Hz. Peygamber buyurdu ki : Bana öyle bir cevâb verildi ki ümmetimden pekçok kişi bundan haberdâr olsaydı, namazı terk ederlerdi. Ben, halka müjde vereyim mi? dedim. Hz. Peygamber; evet, dedi. Ben; çabucak bir taş atımı mesâfeye koştum. Hz. Ömer dedi ki : Ey Allah'ın Rasûlü, halka bu haberi verecek olursan ibâdetten uzak dururlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, geri dönmem için seslendi, ben de döndüm. Bu âyet işte «Eğer onlara azâb edersen; şüphesiz onlar Senin kullarındır. Şayet bağışlarsan; muhakkak ki Sensin Sen Azîz, Hakîm.» âyetidir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Abdullah İbn Amr İbn Âs'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) Hz. Îsâ'nın söylemiş olduğu «Eğer onlara azâb edersen; şüphesiz onlar Senin kullarındır. Şâyet bağışlarsan; muhakkak ki Sensin Sen, Azîz, Hakîm.» kavlini okudu. Sonra iki elini kaldırdı; Allah'ım ümmetim, dedi ve ağladı. Allah Teâlâ buyurdu ki : Ey Cibrîl; Muhammed'e git, —Rabbın ne demek istediğini bilir ya— kendisine sor neden ağlıyor? Cebrâîl Hz. Peygamber'e gelerek; neden ağladığını sordu. Rasûlullah (s.a.) söylediğini haber verince Allah Azze ve Celle buyurdu ki : Git, Muhammed'e de ki : Biz ümmeti konusunda onu hoşnûd edeceğiz ve kötü durumda bırakmayacağız.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Hasan... Saîd İbn Müseyyeb' den nakletti ki; ben Huzeyfe İbn Yemmân'ın şöyle dediğini duydum demiş : Bir gün Rasûlullah (s.a.) bizden kayboldu ve hiç yanımıza çıkmadı. Biz bir daha çıkmayacağını sandık. Yanımıza çıktığında öyle bir secdeye kapandı ki; rûhunun kabzedildiğini sandık. Başını kaldırınca dedi ki : Doğrusu Rabbım Azze ve Celle ümmetime ne yapacağı konusunda benimle istişâre etti. Ben de dedim ki : Ey Rabbım; ne istersen. Onlar senin yaratığın ve kulların. Sonra Rabbim benimle ikinci kez istişâre etti. Ben de aynı şekilde cevâb verdim. Bunun üzerine buyurdu ki : Ey Muhammed; ümmetin konusunda seni mahcûb etmeyeceğim. Ve bana şu müjdeyi verdi : Ümmetinden ilkin yetmiş bin kişi cennete girecektir. Her bin kişiyle beraber yetmişbin kişi daha hesâbsız olarak cennete girecektir. Sonra bana elçisini göndererek buyurdu ki : Duâ et, karşılık verilsin, iste ihsân edilsin. Ben; elçisine dedim ki : Rabbım istediğim herşeyi bana verecek mi? Elçi dedi ki : Sırf sana istediğini vermek üzere beni gönderdi. Doğrusu, Rabbım bana herşeyi vermiştir. Bunda övünç yoktur. Gelmiş geçmiş günâhlarımı bağışlamıştır. Ben canlı ve sağlıklı olarak gezinirim. Ümmetimin aç kalmamasını ve mağlûb olmamasını lutfetmiştir. Bana Kevser'i' vermiştir. O, cennette benim havzıma akan bir nehirdir. Bana şeref ve zafer vermiştir. Korku benim üm-

metimden bir aylık mesâfeden gider. Bana peygamberlerin ilki olarak cennete girmeyi lutfetmiştir. Bana ve ümmetime ganîmeti halâl kılmıştır. Bizden öncekilere şiddetli davranılan birçok konuları bize normal kılmıştır. Dinde bizim için zorluk koymamıştır.

قَالَ اللَّهُ هَٰذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا
فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

119 — Allah buyurdu ki: Bu, doğru söyleyenlerin doğruluklarının fayda verdiği gündür. Onlara altından ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan hoşnûd olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnûd olmuşlardır. Büyük kurtuluş işte budur.

120 — Göklerin, yerin ve onlardaki her şeyin mülkü Allah'ındır. Ve O, her şeye Kadîr'dir.

Sâdıkların Sadâkatı

Allah Teâlâ; kulu ve rasûlü Meryem Oğlu Îsâ'yı münkir ve mülhid hıristiyanlardan uzaklaştırdıktan, Allah'ı ve Rasûlünü yalanlayanlardan berî ettikten ve bütün irâdeyi Allah Azze ve Celle'ye havâle ettikten sonra cevâb vererek şöyle buyuruyor: «Bu; doğru söyleyenlerin doğruluklarının fayda verdiği gündür.» Dahhâk İbn Abbâs'dan nakleder ki; bu ifâde, tevhîd ehline tevhîdin fayda verdiği gündür, mânâsınadır.

«Onlara altından ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetler vardır.» Orada sürekli kalırlar. Değişikliğe uğramazlar ve yok edilmezler. «Allah onlardan hoşnûd olmuştur, onlar da Allah'ta'n hoşnûd olmuşlardır.» Allah Teâlâ'nın bir başka âyette buyurduğu gibi, «Allah'ın hoşnûdluğu ise daha büyüktür.» (Tevbe, 72). Bu âyetle ilgili hadîs ileride gelecektir.

İbn Ebu Hâtim burada şöyle bir hadîs nakleder: Bize Ebu Saîd... Enes İbn Mâlik'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: Sonra Hak Teâlâ onlara tecellî ederek buyurur ki: Benden isteyin, benden isteyin ki size vereyim. Rasûlullah buyurmuş ki: Onlar Allah'ın hoşnûdluğunu isterler. Allah Teâlâ da şöyle der: Benim hoşnûdluğum sizi kendi evime yerleştirmiş, kerâmetime nâil kılmıştır. Benden isteyin ki

vereyim. Onlar, Allah'ın hoşnûdluğunu isterler. Allah kendilerinden hoşnûd olduğu husûsunda yine kendilerini şâhid tutar.

«Büyük kurtuluş işte budur.» Daha büyüğü olmayan kurtuluş işte budur. Allah Teâlâ'nın şu buyurduğu gibi : «İşte çalışanlar bu gibi şeyler için çalışsınlar.» (Sâffât, 61) ve «Yarışanlar bunun için yarışsınlar.» (Mutaffifîn, 26).

«Göklerin, yerin ve onlardaki herşeyin mülkü Allah'ındır. Ve O, herşeye Kadîr'dir.» O bütün eşyânın yaratanı, sâhibi, kadîri ve mutasarrıfıdır. Herşey O'nun mülküdür. O'nun saltanatı altındadır, kudret ve irâdesine göre cereyân eder. O'nun benzeri, dengi, eşi yoktur. Anası, çocuğu, arkadaşı yoktur. O'ndan başka ilâh yoktur. O'ndan artık Rab yoktur. İbn Vehb der ki : Ben Huyeyy İbn Abdullah'ın... Ebu Abdurrahmân'dan şöyle naklettiğini işittim : Abdullah İbn Amr dedi ki; son indirilen sûre Mâide sûresidir.

MÂİDE SÛRESİNİN SONU

EN'ÂM SÛRESİ

EN'ÂM SÛRESİ

Avfî, İkrime ve Atâ, İbn Abbâs'tan rivâyetle En'âm sûresinin Mekke'de nâzil olduğunu söylemişlerdir.

Taberânî der ki : Bize Ali İbn Abdülazîz'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : En'âm sûresi Mekke'de bir gece bütün halinde nâzil oldu. Çevresinde yetmişbin melek tesbîh ederek dolanıyordu.

Süfyân es-Sevrî, Leys kanalıyla... Esmâ Bint Yezîd'den rivâyet eder ki; o, şöyle demiştir : En'âm sûresi Hz. Peygamber (s.a.) e bir bütün halinde nâzil oldu. Ben, Hz. Peygamber (s.a.) in devesinin yularını tutuyordum. Sûrenin ağırlığından az kaldı devenin kemikleri kırılacaktı.

Şerîk der ki : Leys kanalıyla... Esmâ'dan rivâyete göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bir yolculukta iken En'âm sûresi meleklerin bağırışları içinde nâzil oldu. Onlar gökle yer arasını doldurmuşlardı.

Süddî der ki : Mürre'nin Abdullah'dan rivâyetine göre; o : En'âm sûresi nâzil oldu. Yetmişbin melek ona refâkat ediyordu, demiştir.

Bu hadîsin bir benzeri başka bir kanaldan olmak üzere İbn Mes'ûd' dan da rivâyet edilmiştir.

Hâkim Müstedrek'inde der ki : Bize Ebu Abdullah Muhammed İbn Ya'kûb ve Ebu Fadl Hasan İbn Ya'kûb'un... Câbir'den rivâyetine göre; o : En'âm sûresi nâzil olduğunda Allah Rasûlü (s.a.) tesbîh buyurdular, deyip, ufku kapatacak miktarda melek bu sûreye refâkat etmiştir, diye ilâve etmiştir. Hâkim bu hadîsin Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu söylemiştir.

Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Ma'mer'in... Enes İbn Mâlik'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : En'âm sûresi, Doğu ile Batı arasını örten meleklerden bir grupla beraber nâzil oldu. Onlar tesbîh ediyorlar ve yeryüzü onlarla çalkala-

nıyor, sarsılıyordu. Bu sırada Allah Rasûlü : Yüce Allah'ı tesbîh ederim, yüce Allah'ı tesbîh ederim, diyordu.

Yine İbn Merdûyeh'in Taberânî kanalıyla... İbn Ömer'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : En'âm sûresi bana bir bütün halinde nâzil oldu. Yetmişbin melek ona refâkat ediyordu. Melekler tesbîh ve tahmîdde bulunuyorlardı.

İ Z Â H I

Kur'an Atmosferi

Bu sûre-i celîle, Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan Kur'an âyetlerinin en güzel örneğidir. Kur'an'ın gölgesinde sunmaya çalıştığımız Mekkî sûrelerin birincisidir. Bu sûre Kur'an'ın tabîatını, özelliklerini ve metodunu esâs mevzûunu, hâdiselere nasıl ulaştığını ve meseleleri nasıl arzetme metoduna sahip olduğunu gösterir. Bununla birlikte bütün Kur'an sûrelerinde beliren mucizelere uygun şekilde kendi özel şahsiyetini de muhâfaza eder. Bu şahsiyet, hangi sûrede olursa olsun, basîret sahibi kimselerin gözünden kaçmaz... Her sûrenin kendisine hâs bir şahsiyeti, alâmeti, üzerinde dönüp durduğu mihveri ve ana mevzûunu arzediş üslûbu, arzederken birlikte duygulandırıcı ifâdeler taşıyan te'sîr metodu vardır. Her sûrenin kendisine hâs şekilleri, bu şekillerin saçtığı gölge ve ışıklar, bunların ulaşabildiği muhît ve tekerrür eden özel ibâreler vardır. Ve bütün bunlar süreklilik için şart olma gibi bir durum arzeder... Hatta bu husûs tek bir mevzûya dokunurken birbirine yakın konulara temâs ederken bile göze çarpar. Esâs itibâriyle sûrenin şahsiyetini canlandıran ihtivâ ettiği mevzû değildir. Fakat bu iz ve işâretler sâdece o sûreye mahsûstur ve gözler önüne şahsiyetini çizer...

Bu sûre ana mevzûunu kendisine hâs, üstün bir şekil içerisinde arz ediyor. Bu üstünlük her an ve duruşta, her sahne ve manzarada göze çarpıyor. Her durak üstün bir güzelliği temsîl ediyor. Rûhu okşayan, hissiyâtı sıkıca tutan insan psikolojisini hayrete sevkeden üstün bir güzellik, böyle bir güzellik içerisinde sahnelerin ilhâm ve dokunuşları birbiri arkasına ilişiyor.

Evet. Bu, gerçekten böyledir; gerçekten ben bu sûrenin akışını sahne ve dokunuşlarının seyrini izlerken kendi rûhumda ve hissiyâtımda bütün bunları duyuyorum... Ve sanmıyorum ki görüş sahibi bir insan, benim gördüğüm bu şeylerden bir renk veya ışık görmesin bu sûre içinde... Hakîkaten bu üstün güzellik, üstünlüğün son noktasına ulaşıyor,

öyle ki gönül artık onu izlerken kendi kendisini tutamıyor hayret ve şaşkınlık içerisinde kalıyor!

Bu sûre bütünü itibâriyle «ulûhiyetin hakîkatini» arzediyor. Ama bu arzediş tarzı, vicdân ve rûh sâhalarını olduğu gibi kâinat ve hayat sâhalarını da arzediyor. Bu gerçeği; görülen kâinatın, bilinmeyen noktalarından hareket ederek sunduğu gibi, gizlilikle örtülmüş gayb âleminin derin meçhûllerinden hareket ederek sunuyor. Ulûhiyetin hakîkatini, geçmiş milletlerin çarpışmalarını, birbiri ardı sıra gelen mülklerini belirtir tarzda arzettiği gibi insaniyetin doğuşu, canlıların meydana gelişi ve kâinatın yoktan var oluşunu canlandıran sahneler halinde sunuyor. Bu gerçeği kâinatla yüz yüze gelen, hâdiselerle karşılaşan, iyilik ve kötülüklerle haşrolan, insan fıtratından alınan manzaralarla arzettiği gibi ilâhî kudretin tezâhürlerinden, beşerin alışkın olduğu zahirî hayatına hâkim olan ilâhî kudret sahneleri ile de arzediyor. Olan ve olması beklenen hallerine hükmeden kudret-i ilâhiye'nin tezâhürleri ile gösteriyor. Son olarak da kıyâmet sahneleri halinde sunuyor. Yaratan Rabbı'nın huzûrunda durmuş mahlûkât yığınını sahneleri ile arzediyor.

Bu sûrenin baştan sona anlatmak istediği mevzû bütün esâsları ve varlığı ile akîde mevzûudur. Sûre-i celîle, beşer nefsinin en ince noktalarından tutuyor ve onu mevzûlar âleminde gezdiriyor, şu ulu varlıklar dünyasında gizli açık akîdeyi ilhâm eden kaynakların ötesinde dolaştırıp duruyor. İnsan rûhunu göklerin ve yerin Hâkiminin huzûrunda gezdiriyor, karanlığı ve aydınlığı düşündürüyor, ayı, güneşi ve yıldızları tefekküre daldırıyor. Köşklü, köşksüz cennet sahnelerinde dolaştırıyor. Akan ve duran suların üzerinden geçiriyor, geçmiş milletlerin yok oluş sahnelerinin yanında duruyor, yakılmış ve yıkıntıdan arta kalmış eski eserlerin önünde dinletiyor, sonra onunla birlikte karanın ve denizin karanlıklarında Allah'a tesbîh ettiriyor. Nefsin derinliklerinde, gayb âleminin gizliliklerinde seyrettiriyor. Ölüden çıkan canlıyı, canlıdan çıkan ölüyü, yerin kara bağrında gizlenmiş olan taneleri, ana rahminin karanlık loşluğunda yer etmiş olan nutfeyi hatırlatıyor. Sonra cinlerle insanlarla, kuşlar ve vahşî hayvanlarla, önceden ve sonradan gelip geçenlerle, ölüler ve dirilerle gece gündüz nefisleri muhâfaza altında tutanlarla haşr-u neşr ediyor...

Bu yığınlarca kâinat manzaraları, insan rûhunu ve hisler âlemini baskısı altına alıyor. Bütün bunlardan sonra gerisinden sahnelerin canlanıp çıktığı his ve hayâl dünyasında mânâların canlı bir şekilde görüldüğü o fevkalâde, dipdiri üstün temâslar. Bir de bakıyorsunuz ki, duygu ve sahnelerden tekrâr edilen ve alışılmış hale gelen her şey yepyeni ve canlı bir şekilde beliriyor... Sanki insan rûhu onunla ilk defa kar-

şılaşıyormuş gibi oluyor. Ve sanki insanın iç âlemi daha önce bu duygu ve sahnelerden hiçbirisine muttali' değilmiş gibi oluyor.

Bu âyetler, birbiri arkasından gelen bu duygular, bu dokunuşlar, bu şekiller, ilhâmlar, bu gölgeler ve bu sahnelerle tıpkı bir nehrin akışına benziyor. Birbiri arkası sıra gelen ve fırlarcasına akıp giden dalgaları andırıyor. Bir dalga henüz yerine varmamışken, bir dalga daha fırlıyor yerinden, göze görünüyor ve öbürünün arkasından gidiyor. Kurşun gibi akan ve muttasıl akan nehrin kaynağı gibi.

Bu âyetler, birbirine girmiş, birbirinin peşi sıra itilerek gelen bu dalgalardan her dalga yukarda tavsîf ettiğimiz üstün bir güzelliğin en son haddine varıyor. İlerde de muhtelif sahneler halinde bu sunuş metodundaki uygunluğu belirteceğiz. Ve insan nefsini bütün noktalarından yakalayarak üstün bir güzellik, son derece cevvâl bir canlılık, fevkalâde tasvîr kabiliyetine sahip bir ton, ifâde san'atı, mûsikî, akışın ahengi, yığılma, toplanma, her noktadan, her delikten insan rûhunun isteklerine cevab verme şeklinde ortaya çıkıyor. Biz gerçekten biliyoruz ki, bu sûrenin dokunuşlarını her hangi bir kişinin kalbine ulaştırabilecek güçte değiliz. Onun için bırakalım da yine kendi akışı içerisinde kendi dokunuşları gönüllere kadar aksın... Beşerî vasfımızla ve kendi insânî üslûbumuzla o üstünlüklerin hiç birisini gönüllere ulaştıracak kudrette değiliz... Bizim yaptığımız şey sâdece bu Kur'an-ı Kerîm'den uzaklara düşmüş (Kur'a'n'ın hâkim olduğu bir hayat atmosferinden uzaklaşmış olmaları münâsebetiyle) kimselerle bu Kur'an arasında bir köprü kurmak için sarfedilen mücerred gayretten ibârettir...

Kur'an atmosferinde yaşanan hayat, sadece Kur'an okumakla, Kur'an öğrenmekle ve Kur'an ilimlerine muttali' olmakla mümkün olmaz... Gerçekten bu bizim aradığımız mânâda bir «Kur'an' atmosferi» değildir. Kur'an'ın havası içerisindeki hayattan kasdımız şudur : İnsan bütün havasıyla, şartlarıyla, hareketleriyle, maksadlarıyla, çatışması ile ihtimâmları ile... Bu, Kur'an'ın ilk indiği günde olduğu gibi bir hayat yaşamasıdır. Bugün yeryüzünün her tarafını kaplayan câhiliyyetin karşısında insanın gönlüyle, arzusuyla, dikkatiyle ve hareketiyle hem kendi nefsinde hem de çevresindeki insanların nefislerinde, hem kendi hayatında hem de çevresindeki insanların hayatında câhiliyyete karşı gelmek için bir kere daha İslâm'ı yeniden inşâ ederek her şeyi ile birlikte İslâm hayatı yaşamaktır. Bütün düşünceleri, bütün âdetleriyle, bütün değer ölçüleri ile, bütün pratik vâkıalarıyla, üzerindeki her türlü baskısıyla, kendisine karşı açtığı savaşı ile câhiliyyetin karşısına dikilmektir. Rabbânî akîdesi ve Rabbânî nizâmı için bütün zahmetlere katlanarak, bu nizâmın ve bu akîdenin bütün emirlerine uyarak, yılmadan, savaşdan, cihâddan ve dava yolunda sebâttan sonra câhiliyyete

karşı koyarak yaşamaktır... İşte insanın yaşayabileceği ve bu Kura'nın zevkine erebileceği Kur'an atmosferi budur... O böyle bir atmosferde inmiştir. Böyle bir sel yığını içerisinde icrâ-i faâliyet etmiştir. Böyle bir havayı yaşamayanlar ne kadar Kur'an okusalar, Kur'an üzerinde ne kadar çalışsalar ve Kur'an ilimlerine ne kadar muttali' olsalar yine de böyle bir atmosferde yaşayamazlar. Bizim sarfettiğimiz gayret, bu nevi ihlâslı kimselerle Kur'an arasında bir köprü kurmak içindir. Bu köprü kurulmadan hiçbir şey olamaz. Ancak Kur'an ile bu kimseler arasında köprü kurulduktan sonra diğer noktalara ulaşılabilir. Ve gerçekten hem pratik olarak hem de hareket şekliyle Kur'an atmosferinde yaşayabilme imkânı sağlanabilir... İşte o zaman, sâdece o zaman bu Kur'an'ın zevkine erebilirler ve Allah'ın dilediği kimselere ihsân ettiği bu nimetten faydalanma imkânı bulabilirler...

Bu sûre-i celîle, akîde davasını esâslı olarak hallediyor... Ulûhiyet ve ubûdiyet davasını... Davayı hallederken de kullara kulların Rabbını tanıtıyor... Kimdir O? Bu varlığın ana kaynağı neresidir? Kâinatın ötesinde ne gibi sırlar gizlidir? Bunlar necidirler? Onları bu varlık dünyasına getiren kimdir? Kim yoktan var etmiştir onları? Kim doyurmaktadır? Kimin kefâleti altındadırlar? İşlerini idâre eden kimdir? Gözlerine ve gönüllerine hâkim olan kimdir? Gecelerini ve gündüzlerini değiştirip duran kimdir? Onları başlangıçta kim getirmiştir bu dünyaya? Sonra kim geri döndürecektir? Niçin yaratılmışlardır onlar? Neye dayanarak ecelleri tanzîm edilmiştir? Hangi âkıbet beklemektedir kendilerini? Kime teslîm olacaklardır?.. Şurada burada yoktan var olan hayattan... Sonra bu ölüme nasıl terkedileceklerdir?.. Tane tane inen şu su. Tatlı yeşeren şu tomurcuk. Birbiri üzerine binen şu tane. Şu akıp giden yıldız. Şu doğan sabah güneşi. Bu kırpılıp yok olan gece. Şu dönen felek... Bütün bunların gerisinde kim var? Hangi haberler, hangi sırlar dolu bunların arkasında?... Şu milletler, o çağlar, gelip giden, yok olan, sonra yerine geçen insanlar... Evet, bütün bunları kim yapıyor? Kim yok ediyor o insanları? Niçin bir kısmı başkasının yerine geçiyor? Neden bir kısmı yokluğun kara bağrına gömülüyor? Bu imtihânlardan, bu tecrübelerden, bu ölümlerden sonra hangi âkıbet, hangi hesâb, hangi cezâ bekliyor insanlığı???...

İşte böyle gezindiriyor sûre-i celîle, insan gönlünü ortalarda ve o ufuklarda... İşte böyle dolaştırıyor o derinliklerde, o enginlerde... Ama bütün bunlar, Mekkî sûrelerin sunuş metodu içerisinde geçip gidiyor. Geçen sayfalarda üzerinde söz ettiğimiz gibi hepsi de Kur'an'ın ifâde metoduna uygun olarak yürüyor. Bütün bunlar i'tikadî mevzûlarda nazarî bir takım tasvîrler sunmayı veya kafaları ve düşünceleri işgâl eden lâhûtî mücâdelelere dalmayı hedef almıyor. Sâdece ve sâdece in-

sanlara gerçek Rablarını öğretmeyi hedef alıyor. Bu öğrenimin ışığı altında insanlar bütün benlikleri ve varlıklarıyla, vicdânları ve rûhlarıyla, hareket ve çalışmaları ile âdet ve alışkanlıkları ile hak olan Rablarına nasıl kulluk edeceklerini öğreniyorlar. Bütün pratik hayatlarını yerde ve gökte kendisinden başka hâkim bulunmayan Allah Teâlâ'nın hâkimiyetine... Yegâne hâkimiyet kaynağına kulluk yapacaklarını öğreniveriyorlar...

Hemen hemen sûre-i celîle'nin bütünü baştan sona bu belli hedefe doğru ilerlemektedir. Yaratan şüphesiz ki Allah'tır. Rızık veren Allah'tır. Mülk sahibi Allah'tır. Hâkimiyet, güç ve kudret sahibi yine Allah'tır. O, bilinmeyen şeyleri ve sırları bilendir. Geceyi gündüze çevirdiği gibi gözleri ve kalbleri döndürüveren Allah'tır... Bunun içindir ki, kulların hayatına hükmedenin Allah Teâlâ olması gerekir. O'ndan başka hiç kimsenin emir ve nehiy kudreti olmamalıdır.

Yol çizmek, hüküm koymak, helâli ve harâmı belirtmek O'ndan başka hiç kimsenin yetkisi dâhilinde değildir. Bütün bunlar, ulûhiyetin özelliklerindendir. Ve bütün bunları yaratma, rızık verme, öldürme, diriltme, fayda verme, zarar verme, kudretine sâhib olmayan Allah'tan başka kimsenin insanlar hayatında kendisine hâs olduğunu söylemeye hakkı yoktur. İhsân etme ve alıkoyma kudretine sâhib olmayan gerek dünyada, gerekse âhirette ne kendi nefsine ne de başkalarına yardım etmek elinden gelmeyen insanların bu husûslara karışmaya hakları yoktur. Sûre-i celîle, bu dava üzerinde son derece üstünlüğe varan beliğ ifâdeleri, sahne ve manzaraları, te'sîr ve dokunuşları ile delillerini serdederek akışına devâm ediyor. Ve insan gönlü bütün bunları her yandan ve her şekilden ilhâmlarla dolu, müessirler yığını olarak karşılıyor.

Sûre-i celîle'nin arzetmek istediği en büyük dava, gökte ve yerde ulûhiyet ve kulluk davasıdır. Evet, en geniş sâhası ve en şümûllü taraflarıyla birlikte ulûhiyet ve kulluk davası... Fakat o günkü müslüman cemâatın hayatında rastlanan durum, bu âlemşümûl ulu kâidenin tatbîkine uygun olarak câhiliyyet cemiyetinin yiyecek ve kesilecek şeylerden harâm ve helâl kılma yetkisini kendisinde bulması bir takım adaklarda gözetilecek şekillerin meyve ve çocuklar husûsunda belirtilecek adak biçimlerini koyma yetkisini kendinde bulması veya iddiâ etmesi gibi durumla karşı karşıya bulunuyordu. (...)

O gün İslâm ümmetinin ve çevresinde bulunan câhiliyyet cemiyetlerinin yaşayışına uygun hükümler bunlardı. Bütün bunlarda o büyük dava... Hüküm koyma davası... Ve bunun da gerisinde o en büyük kaziyye... Ulûhiyet ve ubûdiyyet kaziyyesi temessül ediyordu. İşte sûre-i celîle bunları hallediyor. Mekke'de nâzil olan Kur'an âyetleri bunlara çâre buluyor ve Medîne'de nâzil olan Kur'an âyetleri de yeri

ve zamanı geldiği sıralarda bu meselelerin çâresini bulmak için hükümler koyuyordu.

Sûre-i celîle'nin akışı içinde kaynağından fırlarcasına büyük bir yığın halinde gelen hükümler ve müessirler külliyâtı, kesilen hayvanlar ve adaklar husûsunda (bu münâsebetle hüküm koyma davasında) câhiliyyet cemiyetine karşı korken ve bütün bunları akîde davasına, dolayısıyla ulûhiyet ve ubûdiyet davasına bağlaması ve bu meseleyi bir îmân ve küfür meselesi. İslâm ve câhiliyyet mevzûu yapması. Evet, bütün bunlar (ilerde genişçe arzetmeye çalışacağımız gibi ve her âyet kümesiyle teker teker karşılaştığımızda görüleceği gibi) insan rûhuna bu dinin tabîatı mevzûunda o asîl hakîkatları yerleştiriyor. Yerleştirilen bu esâslı gerçek şudur : İnsan hayatında en küçük ve cüz'î meselelerin doğrudan doğruya Allah'ın şerîatının temsîl ettiği hâkimiyet-i İlâhiye'ye mutlak şekilde boyun eğmesi gerekir... Aksi takdîrde o en küçük meselede hâkimiyeti İlâhiye'ye teslîm olmamanın netîcesi bütünüyle bu dinin çerçevesi haricine çıkmak olur.

Ayrıca bu küllî hükümler, bu dinin bütünüyle hayatî tezâhürleri ne şekilde olursa olsun (ister iyi ister kötü, ister büyük ister küçük) beşerin hâkimiyetinin gölgesinden kurtarmak ve bu dinin temsîl ettiği büyük esâsa bağlamak husûsunda sarfettiği dikkatin önemini belirtiyor. Bu dinin temsîl ettiği en büyük hakîkat, yeryüzünde Allah'ın ulûhiyeti ile ortaya çıkan Allah'ın hâkimiyetine mutlak şekilde teslîm olmaktır. Ayrıca bu ulûhiyet hiç ortaksız bütün kâinattaki meseleleri idâre etmekle de belirmektedir.

Sûre-i Celîle'de adaklar, meyveler ve hayvanlar husûsunda ve çocuklar mevzûunda câhiliyyet âdetlerini temsîl eden duyguları müteâkiben çeşitli şekilde hükümler geliyor. Bir kısmı doğrudan doğruya bu duyguların birbirleriyle tenâkuz halinde olduğunu ve boş şeylerden ibâret bulunduğunu ifâde ederken bir kısmı da beşerin harâm ve helâl mevzûunda ve büyük bir akîde davası husûsunda kendisine maletmeye çalıştığı ulûhiyet davasına bağlıyor. Ve bütün bu husûslarda Allah'ın emrine uymanın gerektiğini, en doğru yolun bu olduğunu ve bu yola uymayanların bu dinden çıkmış olacaklarını beyân ediyor. Tıpkı geçen âyetlerde olduğu gibi bu âyetlerde de o duygu ve âdetleri teker teker zikrediyor.

İşte görüyoruz ki, meyve ve hayvanlardan adanan adaklarda ve çocuklar mevzûunda gerekli harâm ve helâl husûslarına dâir câhiliyyet devrinde izlenen şekildeki cüz'î meseleleri âyet-i kerîme hidâyet ve dalâlet, Allah'ın nizâmına tâbi olmak veya şeytânın adımlarını izlemek, Allah'ın rahmetine ulaşmak veya azâbına müstahak olmak, Allah'ın birliğini kabul etmek veya O'na, benzer birisini eş saymak gibi husûslar-

daki büyük davalara bağlıyor. Allah'ın doğru yoluna tâbi olmakla doğru yoldan ayrılmak mevzûlarıyla birleştiriyor: O şümûllü sâhası ile birlikte büyük davalardan bahsederken kullandığı ifâde tarzının aynısını bu husûslardan bahsederken de kullanıyor...

Sâdece burada bile yığınlarca duygu te'sîrleri taşıyan sahnelerin sunulduğunu görüyoruz. Gölgelikli, gölgeliksiz bahçelerde gezinen canlılar ve yaratıklar manzarası. Muhtelif renkte bitkiler, hurmalar, zeytinler, birbirine benzeyen ve benzemeyen nar tasvîrleri. Şâhid getirmeler, mevzûları birbirinden ayırmalar, müşriklere inen cezâlar ve azâblar...

Bütün bu sahneler yığını sûre-i celîle'nin akışı içerisinde daha önce bütün itibâriyle akîde mevzûuna temâs edilirken de zikredilmişti. Bütün bunlarda bu dinin tabîatını anlamak husûsunda çok veya az hüküm koyma ve hâkimiyet kurma davasına bakış tarzında aslâ yanılmayan deliller vardır. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 31 - 40).

oOo

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ
يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾
وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

1 — Hamd; gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı vareden Allah'a mahsûstur. Sonra da kâfirler bunları rablarına denk tutuyorlar.

2 — O'dur, sizi bir çamurdan yaratan. Sonra size bir ecel ta'yîn eden. Bir de O'nun katında belli bir ecel vardır. Siz hâlâ şüphe edip durursunuz.

3 — O, göklerde de, yerde de Allah'tır. Gizlinizi de âşikârınızı da bilir. Ne kazanacağınızı da bilir.

Göklerin ve Yerin Yaratılışı

Allah Teâlâ kendini övüyor, kullarına oturacakları bir mahal olarak gökleri ve yeryüzünü, faydalanacakları geceleri ve gündüzleri, karanlıkları ve aydınlığı yaratmasından dolayı hamdediyor. Karanlıklar lafzını çoğul olarak getirirken, şerefli olmasından dolayı aydınlık kelimesini tekil halde getirmiştir. Başka bir âyet-i kerîme'de : «... Gölgelerini sağa ve sollara vurarak...» (Nahl, 48) buyururken bu sûrenin sonunda da : «Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun. Başka yollara uymayın ki, sonra sizi O'nun yolundan ayırır.» (En'âm, 153) buyurmuştur.

Allah Teâlâ : «Sonra da kâfirler bunları Rablarına denk tutuyorlar.» buyurmuştur ki; bütün bunlarla birlikte kullarının bazısı onu inkâr etmiş, onunla birlikte ona başka ortak ve denkler kabul etmiş, arkadaş ve çocuklar edinmişlerdir. Allah Teâlâ bütün bunlardan yücedir, münezzehtir.

Allah Teâlâ : «O'dur sizi bir çamurdan yaratan.» buyurmakla asılları olan ve kendisinden çıktıkları babaları olan Âdem'i kasdetmektedir. Ondan çıkarak Doğu ve Batıya yayılmışlardır.

Allah Teâlâ : «Sonra size bir ecel ta'yîn eder. Bir de O'nun katında belli bir ecel vardır.» buyuruyor. İbn Abbâs'tan rivâyetle Saîd İbn Cübeyr «Sonra size bir ecel ta'yîn eder.» âyetinde ölümün; «Bir de O'nun katında belli bir ecel vardır.» âyetinde de âhiretin kasdedildiğini söylemiştir. Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Hasan, Katâde, Dahhâk, Zeyd İbn Eslem, Atiyye, Süddî, Mukâtil İbn Hayyân ve başkalarından da böyle rivâyet edilmiştir.

Kendisinden gelen rivâyetlerden birinde Hasan şöyle der : «Sonra size bir ecel ta'yîn eder.» Bu, yaratılma ile ölüm arasındaki süredir. «Bir de O'nun katında belli bir ecel vardır.» Bu da ölümden sonra yeniden diriltilinceye kadar geçen süredir. Bu, daha önceki görüşün aynıdır. Bu, özel ecelin takdîri, her bir insanın ömrü; bütün ecelin takdîri ki, bu da bütünüyle dünyanın ömrü olup sonra sona ermesi ve âhiret yurduna gidişin takdîridir.

İbn Abbâs ve Mücâhid'den rivâyete göre «Sonra size bir ecel ta'yîn eder.» âyetinde dünyanın süresi; «Bir de O'nun katında belli bir ecel vardır.» âyetinde ise ölüm zamanına kadar insanın ömrü kasdedilmektedir. Sanki bu, bundan sonraki : «O'dur, geceleyin sizi kendinizden geçiren. Gündüzün de ne yaptığınızı bilir.» (En'âm, 60) âyetinden alınmış gibidir.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Atiyye, «Sonra size bir ecel ta'yîn eder.» âyetinde uykunun kasdedildiğini, zîrâ onda rûhun kabzedilip uyanma

sırasında sâhibine tekrâr döndüğünü; «Bir de O'nun katında belli bir ecel vardır.» âyetinden ise, insanın ölüm zamanının kasdedildiğini söylemiştir ki; bu, garîb bir sözdür.

«O'nun katında.» sözü; bunu O'ndan başka hiç kimse bilemez, anlamınadır. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyrulur: «De ki: Onun bilgisi ancak Rabbımızın katındadır. Onun vaktini kendisinden başkası belirtemez...» (A'râf, 187). «Kıyâmetin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. Senin neyine onun zamanını bildirmek. O'nun nihâyeti ancak Rabbına âittir.» (Nâziât, 42 - 44).

Allah Teâlâ: «Siz hâlâ şüphe edip durursunuz.» buyuruyor ki; Süddî ve başkaları burayı; Siz, kıyâmet husûsunda hâlâ şüphe edip duruyorsunuz, şeklinde anlamışlardır.

Allah Teâlâ: «O, göklerde de yerde de Allah'tır. Gizlinizi de, âşikârınızı da bilir. Ne kazanacağınızı da bilir.» buyuruyor. Cehmiyye'nin sözünün yanlış olduğunun kabulünde ittifâk ettikten sonra, bu âyeti tefsîr edenler; muhtelif görüşlere ayrılmışlardır: Cehmiyye şöyle demişti: «Allah Teâlâ her yerdedir.» Onlar bu âyeti bu mânâya hamletmişlerdir. Halbuki görüşlerin en sıhhatli olanına göre; O (Allah), göklerde ve yerde Allah olarak çağrılandır. Yani göklerde ve yerde olanlar ona ibâdet eder, onu birler ve onun ilâhlığını kabul ederek ona Allah ismini verir, isteyerek veya korkarak ona duâ ederler. Cinlerden ve insanlardan kâfir olanlar bunun dışındadır. Bu görüşe göre bu âyet: «Gökte de ilâh, yerde de ilâh olan O'dur.» (Zuhruf, 84) âyeti gibidir. Yani O, gökte olanların da yerde olanların da ilâhıdır.

İkinci görüş; bu âyetten maksad Allah Teâlâ'nın göklerde ve yerde gizli ve açık her şeyi bildiğidir.

İbn Cerîr'in de tercîh ettiği görüşe göre; «O göklerde de Allah'tır.» kısmında vakf-ı tâm yapılır. Sonra haber başlar da «Yeryüzünde gizlinizi de âşikârınızı da bilir. Ne kazanacağınızı da bilir.» buyurulur.

Allah Teâlâ: «(Hayırlı olanıyla, kötü olanıyla bütün amellerinizi) ne kazanacağınızı da bilir.» buyurmuştur.

İZÂHI

İkinci mesele Yaratıcının varlığını isbât için gelmiştir. Şöyle ki: Şüphesiz, yerdeki ve gökteki cisimler muayyen nitelikte ve mikdârlarda yaratılmıştır. Bu ise ancak bir fâil-i muhtârın ta'yîni ile olabilir. Birinci şıkka bir kaç yönden bakabiliriz: 1 — Her felek kendine hâs muayyen bir mikdâra sahiptir. Ki o mikdardan daha çok veya daha az

bir mikdârda olabilirdi. 2 — Her felek cüz'lerden mürekkebdir. O felekin terkîbinde yer alan her bir cüz'ün orada yeralması mümkün olduğu gibi, dışında kalanın da bu terkîbe katılması mümkündür. 3 — Cisimlerin tabîatı hep aynı olduğuna göre, bütün cisimler için hareket ve sükûn câizdir. Cisimlerin bir kısmının hareket ve sükûnu sahîh olduğuna göre tümünün hareket ve sükûnu sahîh olur. Bu durumda felekî bir cismin sükûn halinde değil de hareket halinde olması onun mümkün olan bir durumla muayyen kılınması, tahsîs edilmesi demektir. 4 — Her hareketin, bulunduğu hızdan daha ileri veya geri olması mümkündür. Herhangi bir muayyen hareketin o ölçüdeki hızda olması bir ihtisâs ve muayyeniyettir. 5 — Her hareket bir yöne doğru olmaktadır. Bu hareketin diğer yönlere doğru olması da mümkün iken o özel yöne doğru olması bir muayyeniyet ve tahsîstir. 6 — Her felekin ya üstünde veya altında başka cisimler bulunmaktadır. Herhangi bir felekin yukarıdakinin veya aşağıdakinin yerinde bulunması mümkündür. Çünkü bütün cisimler cisim olma bakımından aynı tabîata sahiptirler. Buna göre; biri için vâki' olan diğeri için de olabilir. Hal böyle iken, bir felekin bulunduğu düzen ve yerde bulunması aslında mümkün olan bir durumla ta'yîn edilmesi demektir. 7 — Her felekin hareketinin bir başlama zamanı vardır. Çünkü başlama zamanı olmayan bir hareketin bulunması muhâldir. Çünkü hareket, bir halden bir başka hale geçme demektir. Bu geçiş bir başkasının kendisinden önce bulunmasını gerektirir. Başlangıcı olmayan zamanda olmak ise kendisinden önce başka bir şeyin bulunmamasını gerektirir. Bu iki durum arasını cem etmek de muhâl olduğuna göre her hareketten önce bir hareket bulunması zarûrîdir. İşte herhangi bir felekin hareketinin daha önce veya sonra değil de vâki' olduğu zamanda bulunması onun aslında mümkün olan bir durumla ta'yîn edilmesi demektir. 8 — Bütün cisimler mâhiyet bakımından birbirinin aynıdır. Buna rağmen bazı cisimlerin felek, bazılarının da unsur olması aslında mümkün olan bir ta'yîn edilmedir. 9 — Bunların hareketleri muayyen bir fâilin fiilidir. Böyle olunca hareketlerin bir başlama zamanı vardır. Birinci şıkkın izâhı : Bu cisimlerde etkiler yapan müessir, mucib-i bizzât bir illet olsaydı, bu müessirin devâmından etkilerin de devam etmesi gerekirdi. Bu illetin sürekli olması ise o harekette yeralan her bir cüz'ün sonsuz olmasını gerektirirdi. Bu, muhâl olduğuna göre; bu cisimlere etki eden müessir mucib-i bizzât bir illet değil, bir fâil-i muhtârdır. Bu durum bu fâilin hareketlerden önce bulunmasını, bu ise hareketlerin bir başlangıcının olmasını gerektirir. 10 — Biliyoruz ki; bu âlemin dışında sonsuz bir boşluk vardır. Çünkü kendimizi en yukarıdaki felekin bir tarafında durmuş farzetsek ön ve arka tarafımızda bulunan yönü ayırdığımızı kesinlikle

biliriz. Öyle ise bu âlemin dışında sonsuz bir boşluk vardır. Buna göre; bu âlemin bu sonsuz boşluk içinde diğer yerlerde değil de, bulunduğu yerde olması aslında mümkün olan bir haldir. Bu on madde ile sâbit olmaktadır ki; yer ve gökteki bütün cisimler, muhtelif hal ve niteliktedirler. Aklen, bu hal ve niteliklerin zıdları da onlar için câiz ve mümkündür. Öyle ise bu muayyeniyetin bir ta'yîn ve takdîr edicinin ta'yîn ve takdîri ile olması gerekir. Aksi halde müreccihsiz olarak iki mümkün olandan birinin teraccuhu (vukûu) gerekir ki bu imkânsızdır.

Bunlardan sonra diyebiliriz ki; yaratmanın mânâsı, takdîr etmekten başka bir şey değildir. Bu on yolla akıl bizi bir takdîrin bulunduğuna götürdüğüne göre; aynı on yolla bir yaratmanın olduğu da ortaya çıkar. Bu mânâya olmak üzere Allah Teâlâ «Hamd; yer ve gökleri yaratan Allah'a mahsûstur.» buyurmuştur. Allah bilir ya bazı zevât âyet-i kerîme'de; göklerin, yerin, karanlıkların ve nûrun zikredilmesi; bunlarda olan faydalara dikkat çekmek içindir, demişlerdir.

Bilinmelidir ki; göklerin faydaları herhangi birisini sayamayacak kadar çoktur. Çünkü, gökler bu kâinatın unsurlarına nisbetle baba durumundadır. Yer ise, ana mevkiindedir. Etkin illetler semâvî, kabullenici, edilgen illetler de yere âittir. Bununla üç unsur meselesi bitmiş oluyor. Bunu enine boyuna açıklamaya gerek yoktur. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XII, 149 - 150).

«Karanlıkları ve aydınlığı vareden» yani meydana getiren. Yaratma anlamına gelen (خلق) kelimesiyle tek bir mef'ûl olan ve kılma anlamına gelen (جعل) kelimesi arasındaki farka gelince : Yaratmada takdîr anlamı, kılmada ise tazmîn anlamı vardır. Bunun için karanlık ve aydınlık meydana getirme ifâde edilmek istendiğinde, dualistlerin sandıkları gibi karanlık ve aydınlığın kendiliğinden varolmayacaklarına dikkati çekmek üzere (جعل) kelimesi kullanılır. Karanlık kelimesi ise sebebleri çok olduğundan ve buna sevk eden cisimlerin fazlalığından dolayı cemî olarak kullanılır. Yahut aydınlıkla hidâyet, karanlıkla dalâlet kasdedilir. Bilindiği gibi, hidâyet tektir dalâlet ise pekçoktur. Karanlıkların önce, aydınlığın sonra zikredilmesi ise yokoluşların kâbiliyyetlerden önce bulunmasındandır. Karanlığın araz ve aydınlığın zıddı olduğunu iddiâ edenler bu âyeti delil göstermişlerdir. Halbuki onlar körlük gibi yeteneksizliğin sırf adem olmadığını ve bu sebeple varlık ona taalluk etmeyeceğini bilmiyorlar. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt-Tenzîl, II, 381).

Karanlıkları ve aydınlığı vareden. Buradaki (جعل) kelimesi yaratma anlamınadır. Yani karanlıkları ve aydınlığı yaratmış olan

demektir. Süddî karanlıklar ile gecelerin karanlığının, aydınlıklar ile gündüzün aydınlığının kasdedildiğini söyler. Hasan ise; karanlıklarla küfrün, nûr ile îmânın kasdedildiğini söyler. Denilir ki; karanlıklardan maksad cehâlet, nûrdan maksad ilimdir. Başkaları da karanlıklardan maksad; ateş, nûrdan maksad cennettir, derler. Katâde der ki : Allah gökleri yeryüzünden önce yaratmıştır. Karanlığı da nûrdan önce, cenneti de cehennemden önce yaratmıştır. (Hâzin, Lübâb, II, 381).

Kur'an'da beş sûrenin evvelinde el-Hamd'üli'l-lah kelime-i tayyibesi mezkûrdur. Evvelâ Fatiha'da sonra bu sûrede, sonra Kehf sûresinde, sonra Sebe' sûresinde, sonra Fâtır sûresinde yer almaktadır ki bunların hepsi Fatihâ'daki tahmîd ile âlemlerde ilâhî rübûbiyetin çeşitli şekilde tafsîl ve izâhıdır.

Mâide'nin sonundan itibâren burada görülüyor ki semâvât ve arz hakkında «halk», zulümât ve nûr hakkında «ca'l» ta'bîr olunmuştur. Müfessirler diyorlar ki «ca'l» de «halk» gibi bir inşâ ve ibdâ'dır. Şu kadar ki halk özel bir inşâ-i tekviniyye ve bir takdîr ve tesviye mânâsını da taşır. Ya'ni halkta mahlûkun her veçhile özel mikdârlarını ibdâ' ve takdîr eden mütekaddim bir kuşatıcı ilmi ve ona göre gerek maddesiz ve gerek bir maddeden tekvîn ve tesviye mânâsı vardır. Ve bu sûretle fıtrat mefhûmu, halk ve hılkat mefhûmundan bir bölüm olmaktadır. Ca'l ise; bu âyette olduğu gibi tekvînî inşâ ile (ماجعل الله من بحيرة) âyetinde olduğu veçhile teşrîî inşâdan daha genel olduğu gibi bundan başka ca'lde bir tasyîr, tazmîn mânâsı, ya'ni mef'ulünün diğer bir şeý ile zarfiyyet veya ğâiyyet veya mebdeiyyet veya diğer herhangi bir veçhile mülâbesesi ma'nâsı da vardır ki bu şey; arada kâh zımnî bir kayd olarak ve kâh ikinci bir mef'ul sûretinde sözün dayanağı olarak mülâhaza olunur. Evvelkinde ca'l zımnen de olsa mukayyed bir mef'ule taalluk eder. İkincisinde ise iki mef'ule taalluk eder. Ve makâmına göre bu ikinci şey'in zımnî bir kayd veya sözün dayanağı olup olmadığını ayırd etmek lâzım gelir ki bu mânâlar dilimizde yapmak ve kılmak kelimeleriyle ifâde olunabilir. Nitekim karanlık yaptı, aydınlık yaptı, geceyi gündüz, gündüzü gece yaptı, karanlığı nâhoş, aydınlığı hoş kıldı, denilebilir. Demek olur ki zulümât ve nûrun mec'ûliyyeti yekdiğeriyle teâkubu ve göklerle yerdeki eşyânın mahlûk varlıkları zımnında birer karşılıklı hâdise olmaları i'tibâriyledir. Ve bundan zulmetin zâtının nûr gibi vücûdî ve ademî aslî bir emrin mevcûd umûr olması ve eşyâdan kat'ı nazarla zamanın gece ile gündüzün hadd-i zâtında mevcûd bulunması lâzım gelmez. Demek ki Manicilerin dediği gibi zulümât ve nûrun biri şer hâlikı, biri hayır hâlikı iki mebde-i evvel olmaları şöyle

dursun; bunlar göklerle yerin hılkati zımnında mec'ûl tâli ve zımnî, nisbî ve izâfî birer hâdiseden başka bir şey değillerdir. Zulümâtın nûra takdîmi yaratılmış şeylerde aslî ademin melekûttan önce olmasına işârettir. Zulümâtın cemi', nûrun müfred olarak îrâdı da zulmetin kesret, şirk ve dağınıklık ile alâkadâr bulunduğuna ve bunda vahdet ve ferdiyyetin çoklukta kaybolup gitmesine, nûrun ise tevhîd ile alâkadâr olduğuna ve bunda çokluğun vahdette kaybolup gitmesine bir tenbîh gibidir. Ve bu cem'i takdîm ile ifrâd ve te'hîrde zulümât ve nûrun gökle yer karînesine ayrıca bir güzel karşılığı vardır. Sonra zulümât ve nûrdan murâd; gece ile gündüzün ardarda gelmesinde görüldüğü üzere hissedilebilen karşılıklı iki hâdise olduğu zâhirdir, zîrâ lâfızların lüğat bakımından hakîkatları budur. Maamafih nûr, inşirâha; zulmet, üzüntüye sebeb olmak i'tibâriyle bunlar küfr îmân, cehl ilim, keder sürûr, şerr hayr gibi ma'neviyyâta îmâdan da hâlî değildirler. Ve hattâ bu mânâlarda bilinen mecâz olarak kullanılırlar. Bundan dolayı ba'zı müfessirler bununla tefsîr etmişler, Vahidî de; zulümât ve nûrun mahsûs ve ma'kûl her ikisine şâmil bulunduğunu göstermiştir ki umûmî mecâz demek olur. Filvâkı' ma'rifet delili ve tevhîd delili olan nûrun, yalnız bir afâkî ve cismânî hâdise olmasında ısrâr doğru değildir. Bunda enfüsîlik ile âfâkîliğin maddiyet ile ma'neviyyetin bir intıbâkı, birleşme anı vardır ki; biz, ona idrâk ve şühûd ve vicdânî şuûr adını veririz. Binâenaleyh nurda her halde bir ma'nâ gözetilmeli, mahsûs ve ma'kûlü câmi' bir umûmî mânâ mülâhaza olunmalıdır. Hislerin değişikliğine rağmen nûrun müfred olarak îrâdı da hepsinin şuûr ve idrâk nûrunda toplandığını anlatmak ister.

İşte Allah; öyle bir Rabbülâlemîn'dir ki; maddiyyât ve maneviyyâtiyle gökleri ve yeri halketmiş, zulümâtı ve nûru yapmıştır. Sonra bütün bu ni'metlere nânkörlük edib küfredenler, o yaradan rablarına bu mahlûkâtı veya bunlardan bazılarını denk tutuyorlar. —Bir kısmı tutuyor eşyânın tabîatına tapıyor, bir kısmı tutuyor güneşe tapıyor. Bir kısmı tutuyor hayr ilâhı, şer ilâhı, Yezdân ve Ehrimen diye zulmete ve nûra tapıyor, bir kısmı tutuyor harârete, ateşe tapıyor, bir kısmı tutuyor, taşlara, topraklara, madenlere ve bunlardan yaptıkları putlara tapıyor, bir kısmı tutuyor bitkilere ve hayvanlara tapıyor, bir kısmı tutuyor kadınlara tapıyor, bir kısmı tutuyor Firavun ve Nemrûd gibi azgın tâğûtlara tapıyor, bir kısmı da Îsâ ve anası veya melekler gibi ibâdullaha tapıyorlar.— Ki bütün bunların Hâlık Teâlâ'ya karşı ne büyük bir küfrân, ne kadar bir iz'ânsızlık olduğu açıktır.

Acebâ bunlar bu küfr ve küfrânın mes'ûliyyetini hiç düşünmüyorlar, o Hâlik Teâlâ'nın kendilerine hiç bir şey yapamayacağını mı zannediyorlar. Ey insanlar, O ,öyle bir Allahtır ki, sizin hepinizi bir çamur-

dan yarattı. Allah, arzı halkettiği zaman üzerinde hayattan hiç bir eser yoktu, O hayatsız yeryüzü maddelerinden çamur, çamurdan da nebât, hayvan, insan halketti ve sonra o insanın sulbünden o çamurun bir süzme örneği olarak çıkardığı bir değersiz sudan içindeki zerreciklerden ardarda bir süzme olarak sizleri halkeyledi ve eylemektedir. Sizin ilk maddeniz, bir çamurdan ibârettir. Onu insan yapan Allah'tır. Burada meşhûr tefsîr budur : Allah Teâlâ insanları Âdemden Âdem'i de bir çamurdan halketmiştir. Fahruddîn Râzî der ki : «Bence bunda diğer bir vecih daha vardır. Şöyle ki; insan menî ile tâmisten mahlûktur. Bunlar ise kandan, kan da gıdâlardan doğar. Gıdâlar da ya hayvânî veya nebâtîdir. Hayvânî olduğu takdîrde o hayvanın tevellüd keyfiyyetindeki hali, insanın tevellüd keyfiyyetindeki hali gibidir. Kala kala nebâtî gıdâlar kalır. Binâenaleyh sâbit ki insan dolayısiyle nebâtî gıdâlardan, nebâtî gıdâlar da şüphe yok ki çamurdan mütevelliddir. Ve o halde her insan, bu sûretle ibtidâen çamurdan mahlûktur. Çamurdan nutfe, nutfeden kalb, dimâğ, ciğer ve sâire gibi sıfatta, sûrette, renkte, şekilde muhtelif cihâzların ve organların tevellüd ve teşekkül etmesi ise kendi kendine olabilecek bir şey değildir. Bu eşsiz san'at ancak bir Mukaddir-i Hakîm ve Müdebbir-i Rahîm'in takdîr ve tedbîri ile mümkün olabilir. ilh». Çünkü yok, kendi kendine var olamaz. Kendiliğinden tevellüd «Jenerasyon spontane» hudûs muhâl ve bâtıldır. Bâ husûs böyle bir seçme ile böyle bir insan vücûdunun tesâdüfen ve câhilâne bir sûrette meydana gelmesi öncelikle bâtıl ve muhâldir. Râzî'nin bu ihtârı hâl-i hâzırda bilinen ve görülen hayâtî olayları gözönünde bulundurarak yalnız Âdem (aleyhisselâm) in değil her insanın muhtelif dönemlerde çamurdan süzülerek halkedilmiş olduğunu göstermesi ve Âdem'in yaratılışını aydınlatıp açıklaması i'tibariyle cidden ehemmiyeti hâizdir. Ancak bu müşâhede ünlü tefsîrde olduğu gibi ilk insanın, ilk nutfenin halkını bir izâh olmak üzere mülâhaza edilmedikçe mes'elenin bütün künhüyle kavranılmış olacağı tartışma konusudur. Zîrâ beşer türünün arz üzerinde ilk halkına kadar çıkılmayınca her insanın nutfeden önce çamurdan halk edilmiş olduğu bihakkın tezâhür edemez. Çünkü her ferdin halk olunduğu nutfe-i peder ve tams-i mâder topraktan aldığı gıdâsından öncedir. Bu cihetle insanın yaratılışı «Değersiz bir sudan, süzmedendir.» Sulbde nutfenin, rahimde «tams-ü beydâ»nın hılkati dahi nebâtî menşei dolayısıyle ve suya medyûn ise de bunların insan şekline getirilişi daha evvel o sulbun ve rahmin hayâtî yapısına bu da tevellüd ettiği nutfe ve tamse medyûndur. Binâenaleyh mes'eleyi her yönden tahlîl etmiş olmak için çamurun, beşerin yaratılışının başlangıcı olması ilk nutfe ve tamsin hılkatine kadar ircâ' edilmek lâzım gelir ki, bu da evvelâ Âdem'in yaratılışını mülâhaza ile mümkün olur.

Bu münâsebetle zamanımızın fennî nazariyelerini gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bugünkü nazariyyâta göre; gerek hayvânî ve gerek nebâtî mebde-i hayat, son tahlilde bir «sellûl» e ya'ni bir hücreciğe ulaşmaktadır. Bir nebât, bir hayvan, bir insan bedeninin bütün organları ve dokuları, mikroskopla muâyene olunabilen gâyet küçük, yuvarlak veya dikdörtgen bir takım hücreciklerin eşsiz bir san'at ile dokunmasından meydana gelir. Hayat ve uzviyyetin ilk nümûnesi küçük bir hücrededir ki, biz bunları insanlar hakkında Hz. Âdem'in belinden çıkarılan zerrecikler diye mülâhaza edebiliriz. Huceyre, huceyreden tevellüd ederek çoğalır. Bir huceyre hava, su ve sâir toprağa âit maddeleri yer ve onlar huceyrenin içinde uzviyyete dönüşürler. Bundan diğer huceyreler tevellüd eyler ve mecmûundan da bir canlı beden dokunur, meydana gelir ve bu sûretle çeşitli bitkiler, çeşitli canlılar ve bu meyânda insanlar birli veya ikili olarak kendi aslî huceyreleri üzerinde bir sülâle ta'kîb ederler. Bir insanın teşekkülünün başlangıcı olan ilk huceyre, anasının rahminde bir yumurta huceyresiyle onu aşılayan bir nutfe huceyresinin teşekkül ettikleri aşılanmış bir huceyre olmak üzere mütâlaa olunur ki horoz aşılanmış tohumuyla aşılanmış bir tavuk yumurtası bunun tâm değilse de zâhirî bir nümûnesi gibidir. Şimdi, her huceyre kendi tabîatıyla kendini yaratıyor demek; yoktan illetsiz bir eser tasavvur etmek olduğu için nasıl bir tenâkuz ve muhâl ise, bütün doğmuş hücrecikleri (huceyre) yaratan ve bunları bir beden olarak dokuyup vücûda getiren Sâni'i de ilk huceyredir, demek de ondan daha büyük bir tenâkuz ve muhâldir. Çocuğu yaratan ve yaşatan kendisi veya anası ve babasıdır, zannetmek gibi açık bir cehâlettir. Şüphe yok ki bir huceyreden bir nutfenin «meşic» inden yüzlerle, binlerle, milyonlarla, milyarlarla huceyreleri halk eden ve bunları dokuyarak evsâf ve eşkâlleri ve fayda ve tabîatları muhtelif organ ve cihâzlardan müteşekkil mükemmel bir beden, bir hayat makinesi halinde işleten eşsiz san'at bunların cümlesi üzerinde hâkim olan bir erişilmez kudret-i ilâhiyye'nin en mükemmel şâhididir. Ve böyle olduğu Kur'an'ın müteaddid âyetlerinde de gösterilecektir. Fakat bu âyetten çıkan mes'ele yalnız bundan ibâret kalmıyor. O ilk huceyrenin menşeinin ne olduğu da gösteriliyor ki bütün hayâtî yaratıcı gücün o bir huceyreye âit olması gibi bir tevehhüme de meydan kalmasın. Bugün ien erbâbı diyorlar ki : Hayât ve uzviyyet böyle bir huceyreye bir tohuma râci'dir ve Pasteur tecrübesine nazaran da gerek nebâtî ve gerek hayvânî her canlı, her uzviyyetten önce behemehal kendi nev'inden böyle bir tohum vardır. Yani bir sülâledir. «Jenerasyon spontane» kendi kendine tevellüd yoktur ve olamaz. İlletsiz bir hâdise olamayacağını anlatan bu ifâdeden bir çokları yanlış netîceler çıkarmış ve yaratıcı kudreti inkâra kadar varmış-

lardır. Halbuki bu noktada, fennin detaylı olarak tahlîl edemediği ancak icmâlen halleylediği ikinci bir safha vardır. Zîrâ dünyanın ve dünya üzerinde hayâtın kadîm olmadığı fennen ve mantîken ma'lûm olduğu gibi «huceyrenin mürekkeb ve mütekevvin ve binâenaleyh hâdis» olduğu da yakînen ma'lûmdur. Ve hattâ organik kimyada ve endokrinoloji'de huceyrelerin terkîbine ve eşkâline müteallik bir hayli ma'lûmât da vardır. İnorganik bir takım basît maddelerden canlı bir organik hücrecik terekküb etmiş bulunuyor. Gerçi fen, bu maddelerin yapay olarak terkîbinden bir huceyre yapamıyor. Fakat huceyrenin mürekkeb ve mütekevvin ve hâdis olduğu da her şüpheden azâde olarak ma'lûm bulunuyor. Ve zâten müteselsil tevellüd tasavvuru da her huceyrenin tekevvün ve hudûsunu tasavvur etmektir. Şu halde huceyre içinde huceyre ve daha evvel arz üzerinde ilk insan veya ilk hayvan veya ilk nebât huceyresi nasıl ve nereden yapılmıştır, sorusu vardır. Buna karşı beşer fenni : Nasıl yapıldığını henüz bilmiyorum ve fakat şurası muhakkak ki her halde basit toprak maddelerinden yapılmıştır. Bu nokta fennen kabul edilmektedir. Zîrâ terkîbâtında arzda bulunabilen basît maddeler müşâhede olunuyor, cevabını vermekte ve bu noktada mes'ele, kimya'dan ve bioloji'den selection kanunu ile İlâhî hikmet sahasına geçmektedir. İlletsiz kendi kendine hudûs ma'nâsına «jenerasyon spontane» tevellüd veya tekevvün haddizâtında bir tenâkuz olduğu için aklen ve fennen bizzarûre muhâl ve aynı zamanda huceyrenin hâdis ve mütekevvin olduğu da yakînen ma'lûm bulunduğundan bu bâbta Pasteur nazariyyesi daha ziyâde felsefî demek olan seçme (selection) mülâhazasına luzûm görmeden fenni doğrudan doğru yaratıcı kudrete istinâd ettirmiştir. Çünkü seçmeyi mevzûu bahs etmenin netîcesi de bunu isbâttan başka bir şey değildir. Yoksa «her canlı kendi nev'ine mahsûs bir tohumdan olur. Jenerasyon spontane yoktur.» diyen Pasteur bu sözü ile ilk huceyrelerin kıdem ve ezeliyyetini iddiâ etmek gibi bir tenâkuzu iltizâm eylemek istememiştir. Pasteur bilirdi ki; canlı hücrecikler (huceyrât), fennen a'zamî olarak yüz derecelik ısıya bile tahammül edemez, helâk olur. Ve hattâ bundan dolayıdır ki; deney tüplerindeki suları ve onlardaki organik maddeleri bu sûretle ta'kîm etmiştir. Şu halde jeoloji'ye göre, sonradan teşekkül eden ve bir vakitler binlerce harâret derecesi içinde bulunan küre-i arz üzerinde kadîm ve ezelî bir canlı hücreciğin mevcûdiyyetini nasıl kabul ve tasavvur etmiş olabilir? Ve şâyet ettiyse böyle bir dâvânın ne ilmî kıymeti olur? Binâenaleyh ilk hücrecik, her halde hâdis ve toprak maddesinden oluşmuştur. Fakat kendiliğinden tevellüd ve tekevvün de bâtıl olduğundan bunun yaratılıp tekvîni bizzât Hâlik Teâlâ'nın ezelî kudretine müstenid ve ona delil ve şâhiddir. Ve bu bâbta ilk huceyrenin küre-i arza diğer gök

cisimlerinden gelip gelmediğini farzetmeye kalkışmak da sözü uzatmaktan başka bir şey değildir. Hâsılı insan içinde insanın, huceyre içinde huceyrenin tevellüd ve tekevvünü ile canlı soyunun ardarda gelmesi beslenme ile alâkadâr, beslenme ise arzdan, çamurdan halkolunarak gelen bir besini tahvîl ve temsîl demek olduğu ortadadır. Ve bu sûretle toprak maddelerinin beşerin yaratılmasına velev kısmen olsun bir başlangıç bulunduğu da zâhir ve yaratıcı kudreti bu tahvîl ve temsîl sûretindeki seçmeden anlayarak mes'eleyi kısa kesmek te mümkündür. Ancak bunun yaratıcı nedenini beslenme ve temsîl kudretinde farzetmek, bu kudreti de sırf o insan veya o huceyrenin daha evvelki bir insan veya huceyreden tevârüs ettiği canlılık gücünün eseri olarak mülâhaza etmek mümkün ve hattâ mu'tâd bulunduğundan, bu hal içinde insanın, ilkin çamurdan halkedilmiş olması esâsına henüz ıhtilât ve iltibâstan sâlim bir sûrette tavazzuh etmiş nazariyle bakılamaz. Ve Pasteur nazariyyesini ta'kîb edenler de bu ardarda geliş safhası içinde yaratıcı nedeni, ilk huceyrenin mâlik bulunduğu canlılık gücünde gözetebilirler. Fakat mes'ele, arz üzerinde ilk tekevvün eden huceyrede mutâlaa edilir, hem de illetsiz hudûs, tevellüd kendiliğinden muhâl olduğu ve huceyrenin kadîm ve ezelî olmayıp bizzarûre hâdis bulunduğu unutulmayarak mütâlaa edilirse o zaman gerek pastörcüler ve gerek evrimciler herkes bizzarûre i'tirâf etmek mecbûriyetindedirler ki; beşerin ilk maddesi toprak maddelerinden arzın çamurundandır. Ve fakat beşer o çamurun süzülmüş, ıstıfâ görmüş bir şekli ve sûretidir. (Elmalılı, Hak Dini, Kur'an Dili, III, 1865 - 1874).

Şüphesiz ki gökleri ve yeri yaratan O'dur. O'dur göklerde de yerde de Allah olan. O'dur yegâne ilâh .Hem gökte, hem yerde... Gerek semâlarda, gerekse yeryüzünde ulûhiyyetin bütün îcâbları tahakkuk etmektedir. Hem gökler, hem de yer Allah'ın yerleştirdiği ilâhî kanunlara boyun eğerler. Ve sâdece O'nun emrini yerine getirirler. İnsan hayatında da durum aynen böyle. Allah Teâlâ gökleri ve yeryüzünü yarattığı gibi insanı da yaratmıştır. İnsan, evveliyâtı itibâriyle şu yeryüzünün çamurundan tekevvün etmiştir. Ve ona Allah insanlık hâssalarını bahşetmiştir. Tıpkı yeryüzüne bahşettiği hususiyetler gibi. İnsanoğlu biyolojik yapısı itibâriyle ister kendi arzusu ile olsun, ister kendisi istemesin, Allah'ın yeryüzüne koyduğu kanunlara boyun eğmek mecbûriyetindedir. Zîrâ insanın varlığı ve yaratılışı başlangıçta Allah'ın meşiyyeti ile olmuştur. Yoksa insanın kendi arzusu ve isteği ile değil... Hatta ana ve babasının arzusu ile de değil. Anne ve baba, kendi istekleri ile birleşirler. Ne var ki, bir cenîne varlık verebilme gücüne sahip değildirler. Ana karnına düşen cenîn Allah'ın vaz'ettiği kanunlara uygun olarak hamilelik müddeti tamâmlanınca ve doğum şartları teşekkül edince

dünyaya gelir. Ve dünyaya gelen bu yavru Allah'ın kendisi için ihsân ettiği mikdarda kâinat havasından teneffüs eder. Aldığı nefesler ve bunun keyfiyeti yine Allah'ın irâdesine uygun olarak bir ölçü dâhilindedir. Dünyaya gelen bu yavru büyür, gelişir, duygulanır, hisIenir, aç kalır, susuz kalır, yer, içer ve bilcümle hayat vâkıaları ile karşılaşır, ama bütün bunlar Allah'ın kanununa göre cereyân eder... Yoksa kendisinin irâde ve arzusuna göre değil. Bu konularda insanın durumuyla göklerin ve yeryüzünün durumu farksızdır. Her ikisi de Allah'ın koyduğu kanunlara aynı tarzda uyarlar.

Allah Teâlâ, insanın gizli açık nesi varsa bilir. Hayatı boyunca gizli açık ne kazanmışsa onu da bilir. Şu halde insana yaraşan, Allah'ın insan hayatına koyduğu kanunlara ittibâ' etmektir. İnsan kendisinin edindiği düşünce ve inançlar, değer ölçüleri, hayat prensibleri ve Allah'ın kendisine bıraktığı seçme hakkı ile bu kanunlara uymalıdır ki, ilâhî kanunların mahkûmu fıtrî hayatı, Allah'ın şerîatının mahkûmu olan günlük hayatı ile bir uygunluk içerisinde devâm edebilsin. Birbirleri ile tenâkuza düşmesin. Aralarında çatışmalar meydana gelmesin. Ve insanoğlu, bu iki kanunun ve nizâmın çatışması arasında ezilip kalmasın... Biri ilâhî kanun, diğeri ise beşerî kanun. Şüphesiz ki ikisi birbirine denk değildir...

Sûrenin giriş kısmında yer alan bu engin ve şümûllü âyet dalgası gerek nefislerde, gerekse kâinat ufuklarında ortaya çıkan hayat ve yaratma delilleri ile alâkalı insan kafasına ve insan gönlüne hitâb ederken; insan idrâkine münâkaşalı bir hitâb tarzı ile veya felsefî, metafizikî delillerle hitâb etmiyor. İnsan fıtratını uyanıklığa kavuşturan ilhâmlarla dolu bir hitâb tarzı ta'kîb ediyor. Önce insanı, yaratma ve canlandırma hereketi ile, Allah'ın takdîri ve hâkimiyeti ile yüzyüze getiriyor. Bunu yaparken de diyalektik metodu takîb etmiyor da kat'î hüküm verme yolunu seçiyor. Allah'ın hükümlerinden alınmış olan ve insan fıtratının dâhilinde açıkça görülecek tarzda bu hükümleri tasdîk eden hâkimiyet metodu ile hareket ediyor.

Gerek göklerin ve yerin varlığı ve bu açık nizâma uygun olarak idâre edilmesi, gerekse hayatın doğuşu ve hayatın en üstün şeklini temsîl eden insanın yaşayışı ve aynen kâinatın ta'kîb ettiği izi ta'kîb ederek seyrine devâm etmesi... Bütün bunlar, insan fıtratını doğrudan doğruya hak ile yüzyüze getiriyor ve insan rûhunda Allah'ın vahdâniyeti ile ilgili yakînî te'sîrler icrâ ediyor. Zâten sûrenin bitimi ile hedef aldığı konu hatta diyebiliriz ki, bütünü ile Kur'an'ın hedef edindiği ana mevzû, vahdâniyet prensibini yerleştirmektir. Bu ise, sâdece Allah'ın varlığının isbâtını ifâde eden kaziyyelerden ibâret değildir. Beşer tarihi boyunca insanın karşı karşıya bulunduğu ana problem hak bir ilâhı,

hakîkî sıfatları ile tanıyamama problemi olmuştur. Yoksa bir ilâhın varlığına inanmama problemi değil.

Bu sûre ile yüzyüze gelmiş olan Arap putperestleri, doğrudan doğruya Allah'ın varlığını inkâr ediyor değildirler. Aksine Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı ve Kur'an-ı Kerîm'in belirttiği gibi Allah'ın yaratma, rızkı verme, mülk sahibi olma, öldürme ve diriltme gibi pek çok sıfatlarını itirâf ediyorlardı. Şu kadar var ki, onlara şirk damgasını basan ana sapıklıkları, bu kabullenmiş oldukları sıfatların gereği olan bazı husûsları kabullenmemeleri idi. Meselâ bütün işlerinde Allah'ın hâkimiyetine teslîm olarak, günlük hayatlarında O'ndan başka bütün putları yıkmak, sadece O'nun şerîatını kanun olarak kabul edip nasıl olursa olsun Allah'dan başkasının hâkimiyetini reddetme prensibini bir türlü kabullenmiyorlardı. İşte onlara Allah'ın varlığını kabul etmelerine ve O'nun bütün sıfatlarını benimsemelerine rağmen şirk ve küfür damgasını vuran ana unsur bu idi. Halbuki Allah'ın varlığını kabullenip sıfatlarını benimsemenin belli başlı îcâblarından birisi, her meselede sâdece Allah'ın hükmüne boyun eğmek ve kabul ettikleri gibi mülk sahibi yaratan ve rızık veren olarak O'nun hükmünü benimsemek idi. Sûrenin bu giriş kısmında Allah'ın sıfatları ile onların yüzyüze getirilmesi, Hak Teâlâ'nın hem kâinatı, hem de insanları yaratmış olmasının belirtilmesi, kâinatı ve insanı bütünüyle idâre edenin Allah olduğunu, O'nun ilminin insanları gizli, açık bütün işlerini ihâta etmesinin açıklanmış olması... Evet bütün bunlar, bunların zarûrî netîcelerini belirtmek için yapılan bir giriş mâhiyetindedir. Bunların zarûrî netîceleri ise, daha önce sûrenin metodunu ve seyir hattını anlatırken açıkladığımız gibi hâkimiyet ve teşrî' konusunda sâdece Allah'a bağlanmaktır.

Yaratılış ve hayatla ilgili bu deliller, müşrikleri Allah'ın vahdâniyeti ile yüzyüze getirmek bakımından ve O'nun hâkimiyetini yerleştirmek yönünden büyük önemi olduğu gibi günümüzün modern câhiliyyetinin Allah'ı inkâr husûsundaki basitliklerini ve denâetlerini bertaraf etmek için de önemli bir husûstur.

Gerçekten günümüzdeki Allah'sızların kendi söylediklerine inanıp inanmadıkları husûsunda pekçok kimsede şüpheler vardır. En kuvvetli ihtimâle göre günümüzde Allah'sızlık modası başlangıçta kiliseye karşı çıkmak için kullanılmış ama sonradan yahûdîler bunu kendi emelleri uğrunda istismâr etmişler ve yeryüzünde beşer hayatının ana kâidelerini yıkmak için kullanmışlardır. Ancak bu şekilde yeryüzünde îmân kâidesi üzerine kâim olan hiçbir cemiyet kalmaz idi. Sâdece kendileri bu inanca sâhib olurlar ve siyon protokollarında söyledikleri gibi beşeriyet bir buhrâna sürüklenerek kendi hâkimiyetleri altına girerdi. Çün-

kü insanlık, i'tikâdın bahşettiği gerçek kuvvet kaynağından mahrûm olunca, bütün kuvvet noktaları yahûdîlerin eline geçecekti.

Yahûdîler ne derece oyun ve tuzak hazırlarlarsa hazırlasınlar, hiçbir zaman için beşer fıtratını mağlûb edecek güce sâhib olamayacaklardır. İnsan fıtratının derinliklerinde bir Allah'a îmân arzusu yatar. Bazan bu arzu, hakîkî ilâhı gerçek sıfatları ile tanımak husûsunda sapıklığa düşebilir. Tek bir ilâhın hâkimiyeti altında hayatını idâme ettiremeyerek doğru yoldan ayrılabilir. İşte bu takdîrde bu ilâhî esâslar gereğince o kimselere küfür ve şirk damgası vurulur. Bazı kimselerin de fıtratı fesâda ma'rûz kalır. Onun bünyesinde mevcûd olan fıtrî alıcı verici cihâzları bozulur. İşte Allah'ın varlığını inkâra yeltenen yahûdî hîlesi ancak bu gibi rûhlarda yerleşme imkânı bulabilir. Ne var ki fıtrî yapısı atâlete uğramış rûhlar, beşer topluluğu içerisinde her zaman çok az bir yekûn tutar. Bugün yeryüzünde gerçek Allah'sızlar birkaç milyonu geçmez. Gerek Rusya'da, gerekse Çin'de yüzlerce milyonun hayatına ateş ve demirle hükmeden Allah'sızlar, kırk yıllık rejimlerinin îmân hareketlerinin önüne dikilen sedlerine rağmen, her türlü propaganda, reklâm ve eğitim imkânlarını imânsızlığı yaygınlaştırmak için kullanmış olmalarına rağmen bu sayı biraz önce de belirttiğimiz gibi birkaç milyonu geçmemiştir.

Şu kadar var ki yahûdîler, bir başka sâhada başarma imkânını bulabilirler. O da dinî duyguları mücerred duygu ve alışkanlıklar haline çevirerek pratik hayattan uzaklaştırmak. Dindâr kimselere kendi hayatlarına hükmeden Allah'tan başka birçok tanrılara kul olarak yine de Allah'a inanmış olup dindârlıklarını devâm ettirebileceklerini bir vehim halinde kabul ettirmektir. İşte böylece yahûdî, beşeriyeti fiilen temelden yıkıp mahvedebilir. Hem de zavallı insanlar o halleri ile Allah'a inandıklarını sana sana...

Yahûdî her dinden önce İslâm dinini hedef almaktadır. Çünkü onlar iyice biliyorlar ki, bütün tarihleri boyunca yahûdîyi sâdece bu dinin hâkimiyeti mağlûb etmiştir. O da bu dinin bütünüyle hayata hükmettiği demlerde. Ve iyice biliyorlar ki, müslümanlar uzun müddetten beri içtimâî hayatlarında bu dinin hükmünü hâkim kılmadıkları halde hâlâ kendilerinin müslüman olduklarını ve Allah'a inanır bulunduklarını sandıkları zamanlardan beri her zaman müslümanları mağlûb etmişlerdir. Allah'ın hükmü olmadan da müslüman olacakları vehmini vererek, dinin insan hayatındaki mevcûdiyeti silinerek, dinin varlığını ve mevcûdiyetini vehmettirme yoluyla yapılan uyuşturma metodu, elbetteki yahûdî oyununun başarıya ulaşması için zarûrîdir. Yahut da Allah'ın inâyeti ile insanlar akıllarını başına alırlar...

Öyle sanıyorum ki siyonist yahûdîlerle, haçlı hıristiyanlar —şüphesiz ki en doğruyu bilen Allah'tır— her iki grup ta Afrika'yı, Asya'yı ve Avrupa'yı içine alan geniş İslâm memleketlerinde bu dini yok edeceklerinden ümitlerini kesmişlerdir. İnsanları materyalist sistemlerin hâkimiyetine teslîm ederek Allah'sızlık bataklığına götürebileceklerinden de ümitlerini kesmişlerdir. Bütün bunların yanısıra misyonerlik veya sömürgecilik yoluyla müslümanları başka dinlere çevirebileceklerini de tahmîn etmemektedirler. Zîrâ insan fıtratı; bırakın müslümanları, putperestler arasında bile Allah'sızlık inancından nefret etmektedir. Ve hiç şüphesiz ki İslâm'ı tanımış yahutta en basit şekli ile İslâm mîrâsına konmuş gönülleri başka dinlere çekebilmek imkânsız gibi birşeydir.

Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Öyle sanıyorum ki bu dinden çevirememenin doğurduğu ümitsizliği netîcesinde siyonist yahûdîler ve haçlı hıristiyanlar, gerek komünizm yoluyla, gerekse misyonerlik yoluyla açıktan açığa İslâm'a karşı koymayı bırakmış ve çok daha kötü, çok daha iğrenç oyunlara baş vurmaya başlamışlardır... Eski metodun yerine şimdi İslâm memleketlerinde İslâm kıyâfetine bürünmüş bir takım nizâmlar ve sistemler ikâme ederek, dini doğrudan doğruya reddetmeyen fakat akîde sistemini körelten metodlara baş vurmuşlardır. Sonra da bu iğrenç maskenin altından siyonist protokollarının ve misyoner kongrelerinin işâret ettiği bütün yolları ve hükümleri uygulatmaya devâm etmişlerdir. Daha sonra bütün bunları uzun müddet yürürlüğe koymaktan acz getirmişlerdir.

İslâm alâmeti taşıyan —veya en azından İslâm'a hürmet ettiğini ilân eden— bu nizâm ve sistemler bir taraftan Allah'ın indirdiği hükümlerin dışındaki hükümlerle hükmederken, Allah'ın şerîatını hayattan tamâmen uzaklaştırırken, Allah'ın harâm kıldığını helâl sayarken, İslâmî ölçüleri ve İslâm düşüncesini kökünden yıkan materyalist değer ölçülerini, hayat şekillerini ve ahlâk anlayışlarını yaygınlaştırırken, her türlü propaganda ve reklâm vâsıtalarını İslâm'ın getirdiği ahlâkî değerleri tuzla buz etmek, dinî duygu ve düşünceleri kökten yıkmak için kullanırken, siyonist protokollarının ve misyoner kongrelerinin emirlerini takdîr ederek müslüman kadınını sokağa dökmenin şart olduğunu üretim ve çalışma prodüktivitesini geliştirmek ve yükseltmek adına ilerilik ve medeniyet namına, kadını cemiyet için bir fitne, bir yara haline getirirken, bunun yanı sıra milyonlarca işçi iş bulma imkânına sâhib değilken işsizlikten geçim sıkıntısı çekerken, ahlâkî bozukluğu bütünüyle kolaylaştırıp gerek çalışma esnâsında, gerekse yönetim tarzında iki cinsi birbirinin üzerine sarıverirken... Bütün bunlara rağmen kendisini müslüman sanan ve dinî inançlara hürmet ettiğini belirten nizâmlar ve sistemler ile zavallı halk, kendisinin müslüman bir

cemiyette yaşadığını vehmedip bütün bu hallere rağmen yine de müslüman olduğunu sanmaktadır. Öyle değil mi ya? Bir takım hoşgörülü kimseler namazlarını kılmıyorlar mı? Oruçlarını tutmuyorlar mı? Onlara karışan var mı? Ama hâkimiyetin tek başına Allah'a âit olması veya ayrı ayrı tanrıların ilâhlığı gibi konular onun nesine. Çünkü hıristiyanı, siyonisti, misyoneri, sömürgecisi, müsteşriki ve bütün propaganda ve reklâm vâsıtaları hâkimiyet mevzûunun dinle alâkası olmadığını onlara anlatıp durmamış mı? Ve aldatmamış mı kendilerini? Müslümanın bütün günlük hayatı İslâmiyet'le ilgisi bulunmayan hükümlere, sistemlere, düşünce tarzlarına göre idâre edilmiş olsun, ne fark eder? O yine müslümandır ve Allah'ın dinindedir!...

Bu oyun aldatmacılığın tertîb ettiği düzenbâzlıkla. Beynelmilel siyonizmin ve dünya haçlılarının gizli oyunlarıyla muhtelif şekillerde sun'î düşmanlıklarla kendi îcâdları olan soğuk ve sıcak harblerle İslâm ile kendi vaz'ettikleri bu nizâmlar arasında savaşlar çıkarılmakta ve kendi nizâmlarını gerek maddî, gerekse edebî bütün vâsıtalarla hâkim kılmak için desteklemekte, gizli açık kuvvetlerle korumakta, satılık kalemlerini bu nizâmların hizmetine vererek kullanmaktadırlar.

Bu sun'î savaşlar ve yapmacık düşmanlıklar, hîlenin derinliğini daha da artırmakta, kendi uşaklarının üzerinden şüpheleri uzaklaştırmakta, üç beş asırdır yapamadıkları ahlâkî yıkıntıları ve i'tikadî sarsıntıları bu satılmış uşakları eliyle başarmaktadırlar. Ve müslümanları şu geniş İslâm kıt'ası üzerinde ana kuvvet kaynağından koparmaktadırlar. Müslümanların ana kuvvet kaynağı İslâm dinine ve şerîatına dayalı bir hayat nizâmı kurmalarıdır. Ne yazık ki bu satılmış uşaklar, siyon protokollarının ve misyoner kongrelerinin planladığı korkunç projeleri bir takım idârecilerin gafletinden istifâde ederek ve bazılarının göz yummaması ile tatbîk sâhasına koymaktadırlar.

Şâyet bu İslâm kıt'ası üzerinde o oyunlara gelmeyen ve müsâade etmeyen sahte din adı altında zerk edilen uyuşturucu maddelere kendisini teslîm etmeyen, Allah'ın kelâmını değiştirerek din namına maskaralıklara vâsıta olanlara müsâade etmeyen açıkça küfrün ifâdesi olan hükümleri İslâm adına kabul etmeyen, fâsıklığı, fâcirliği ve ahlâkî inhilâli ilericilik, yenilik ve değişiklik adı altında kabullenmeyen bir kitle mevcûd ise... Evet, bu saydığımız vasıflara sâhib bir kitle İslâm kıt'ası üzerinde varlığını koruyabiliyorsa, işte bu şer kuvvetleri o kitlenin üzerine her türlü sindirici ve bastırıcı harb vâsıtalarını yığınak halinde gönderirler. Bir takım yalan ve ithâmlarla onları bastırmaya çalışırlar. Bütün bunların yanı sıra beynelmilel basın ve yayın vâsıtaları, haber ajansları bütün bu baskı vâsıtaları karşısında kör, sağır ve dilsiz

gibi hiçbir şey konuşamadan susarlar, görmemezlikten gelirler ve hiçbir şey duymamış gibi olurlar...

Durum böyle olmasına rağmen bir takım iyi niyetli kimseler, müsâmahakâr müslümanlar da bu küfürle îmân arasındaki savaşın şahsî bir savaştan ibâret olduğunu ya da tamâmıyla bir kitleye karşı açılmış bir harb olduğunu binâenaleyh bu savaşın İslâm'a karşı girişilmiş bir harb mânâsını taşımayacağını zanneder dururlar. Büyük bir ahmaklıkla dinî ve ahlâkî hamiyyete sâhib olacakları yerde gidip basît meselelerle meşgûl olurlar. Küçük kötülükleri ve günâhları bertaraf etmek için çalışırlar. Bu gizli sayhalarla üzerlerine düşen vazîfelerin hepsini îfâ ettiklerini zannederler. Ne var ki, bir taraftan din bütünüyle temelden yıkılmaya çalışılmakta ve yok edilmek için uğraşılmaktadır. Ne var ki Allah'ın saltanatını bir takım zâlimler gasbetmektedirler. Ne var ki Allah'ın inkâr edilmesini emrettiği bir takım putlar insanların gerek özel gerekse genel hayatlarına tamâmen hâkim olmaktadırlar.

Bu durum karşısında siyonistler ve haçlılar, sevinçten ellerini oğuşturarak metodlarının başarıya ulaştığını, oyunlarının geçerli olduğunu güle güle söylerler. Halbuki daha önce Allah'sızlık adı altında bu dine karşı girişmiş oldukları açık mücâdelede başarıya ulaşamamış, ye'se düşmüşlerdi. Uzun bir müddet misyonerlik adı altında müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışmışlar, ama muvaffak olamamışlardı.

Şu kadar var ki «Allahü Ekber» parolasına güvenmek ve bu dine derinden derine bağlanmak onların bütün oyunlarından üstündür. Onlar hîle yaparlar, halbuki Allah hîle yapanların en hayırlısıdır. O'dur buyuran : «Gerçekten onlar yapacaklarını yaptılar, tuzaklarını kurdular, onların mekr ve hîlesi dağları yerlerinden oynatacak gibi idiyse de, hep Allah'ın elinde idi. Şu halde, sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözü tutmayacağını sanma. Şüphesiz ki Allah Azîz'dir, herkesin cezâsını vericidir.»

Allah'sızlık modasına hayat ve yaratma delilleriyle karşı koymaya gelince, gerçekten bu çok kuvvetli bir karşı koyuştur. Bu delilin karşısında Allah'sızların muğâlata yapmaktan, demagojiye baş vurmaktan başka ellerinden birşey gelmez.

Bedîhî fıtrat mantığına göre ve sağduyu sahibi insan aklının vaz'ettiği mantıkî prensiblere göre bu kâinatın başlangıcından beri böyle kendine hâs bir nizâm ile yaratılmış olması hiç şüphesiz bir yaratıcının varlığını, herşeyi yerli yerince koyup idâre ettiğini gösterir. Ancak ilhâda kapılarak bu noktayı koparmak isteyenler, doğrudan doğruya demagojiye baş vurmaktadırlar. Derler ki : Esâs itibâriyle varlığından önce bir yokluğun mevcûdiyetini kabul etmek için temel bir sebeb yoktur. Bu görüşü ileri süren filozoflar arasında materyalizme karşı mü-

dâfaa önderliğini yapan rûhçu «spirtualist» filozoflar da vardır. Ve kendilerine bu adı vermektedirler. Hatta bir takım müslümanlar da aynı oyuna gelerek Allah'ın dinini kullardan bir kulun ileri sürdüğü tezlerle takviye etmeye yeltenmekte ve bu görüşün dellâllığını yapmaktadırlar. Bu spirtualist filozof yahûdî asıllı olan Henri Bergson'dur.

Bergson diyor ki : Esâs itibâriyle kâinatın mevcûdiyetinden önce bir yokluk söz konusu değildir. Yokluktan sonra kâinatın mevcûd olduğunu ileri süren faraziyeler ise insan kafasının kendi uydurmasıdır. Çünkü insan zihni, ancak bu tarz bir düşünceyi kabule yanaşır. Şu halde Bergson, hangi mantığa dayanarak kâinatın mevcûdiyetinden önce yokluğun söz konusu olmayacağını isbâta yeltenmektedir. Aklî delillere mi? Hayır. Çünkü aklî deliller, kendisinin de bildiği gibi kâinatın mevcûdiyetinden önce bir yokluğun söz konusu olduğunu ileri süren düşünceyi kabullenmektedir. İlâhî bir vahye dayanarak mı? Kendisi zâten böyle bir iddiâ serdetmiyor. Her ne kadar Bergson mistiklerin tahmînlerinin her zaman bir ilâhın varlığını kabullendirici mâhiyette ise de bizim de bu devâmlı serdedilen tahmînleri tasdîk etmemiz îcâb etmektedir, demektedir. (Yalnız Bergson'un sözünü ettiği ilâh İslâm'ın kabul ettiği Allah değil, sâdece bunun yerini alan hayattır.) Şu halde kâinatın varlığından önce bir yokluğun söz konusu olmayacağını iddiâ ederken kendi iddiâsını isbât için dayanacağı üçüncü bir kaynak mevcûd mudur? Biz bilmiyoruz.

Gerçek odur ki, mutlak şekilde kâinatı yoktan varetmiş olan bir yaratıcı mefkûresine sığınmaktan başka birşey gelmez elimizden. Mutlak şekilde kâinatın varlığına mücerred de olsa bir takım sebepler bulabilmek için bu düşünceye sarılmak îcâb eder. Fakat mücerred mânâda bir varlığın söz konusu olmadığı hallerde durum nasıl olacaktır? Halbuki kâinat, değişmeyen kanunların mahkûmu olarak meydana gelmiş; bu âlemde bulunan herşey belirli ölçüler dâhilinde hesâblı olarak tanzîm edilmiştir. En basit aklî yapıya sâhib olan bile bu ölçü ve hesâbın birçok yönünü uzun bir düşünceden sonra kavrayıp farkedebilir.

Hayatın doğuşu meselesi de böyle. Madde teriminin ifâde ettiği mânâ nasıl olursa olsun. Hatta madde ile ışık da kasdedilmiş olsa hayat problemi ile donuk madde arasındaki mesâfe yüce bir yaratıcının varlığından başka bir yere iletmez insanı. Bu yaratıcı, kâinatı öyle bir tarzda yaratmış ki hem hayatın doğuşunu en uygun şekilde sağlamış, hem de hayatın doğuşundan sonra devâmı için gerekli imkânları bahşetmiş. Özellikle insan hayatı, mücerred hayat hâdisesi olmaktan da öte fevkalâde üstün vasıflar taşır. İnsanın aslı çamurdandır. Yani yeryüzünün ana maddesinden. İnsanın cinsi ile yeryüzünün cinsi aynı. Şu halde çok dikkatli bir irâde lâzımdır ki, insanoğluna hayat bahşe-

debilsin ve onu kendi ihtiyâr ve irâdesi dâhilinde insanî husûsiyetlerle bezesin.

Allah'sızların hayat hâdisesinin doğuşu husûsunda ileri sürdükleri delillerin hepsi ve sarfettikleri gayretler tamâmen boşa gitmiştir. Beşer aklı tarafından bizzât reddedilmiştir. Bu konuda okuduğum son yazar meşhûr Amerikan filozofu Will Durant'dır. O da atomdaki hareket nev'i ile —kendisinin ifâdesine göre atomun hareketi de bir nevi hayat şeklidir— canlı organizmada görülen hayat nev'i arasında bir yaklaştırma yapmakta ve bunun atomdan neş'et etmiş olabileceğini gayretle savunmaktadır. Esâsında bu çırpınış katı madde ile canlı hayat hâdisesi arasındaki büyük uçurumu kapatabilmek için sarfedilen ölü bir gayretin ifâdesidir. Maksad, hayatı ve ölümü vareden yüce Allah'ın kudretinden insanların müstağnî olduğunu isbât etmek (!)...

Ne var ki bu ölü çırpınış ne Will Durant'a bir fayda sağlayabilir, ne de materyalistlere... Zîrâ şâyet hayat dediğimiz hâdise, katı maddede gizli bulunan bir özellik ise kâinatta maddenin ötesinde irâde sahibi başka bir kuvvetin mevcûdiyeti söz konusu değilse maddeye hayat hâdisesini veren kuvvet kimdir ve nedir? Niçin kâinattaki maddede bu hayat husûsiyeti değişik şekillerde belirtmektedir? Bir kısmında daha gelişmiş ve yüce şekilde, bir kısmında ise daha karışık ve grift tarzda? Hayat hâdisesi atomda sâdece mücerred mânâda otomatik bir hareket halinde belirmektedir. Yoksa, şuûrlu bir hareket değlidir. Sonra bitkisel hayata bakıyoruz. O da tamâmen uzvî bir yapıya sâhib. Bilinen canlı varlıklara göz attığımız zaman hayat hâdisesinin biyolojik şekilde çok daha grift ve bileşik bir tarzda tecellî ettiğini görüyoruz. Şu halde hayat unsurunu ihtivâ eden —onların dediği gibi— maddede birbirinden farklı hayat şekillerini ihtivâ eden ana unsur nedir? Niçin birinde fazla birinde azdır? Yüce bir irâdenin kontrolü söz konusu değil midir?

Biz bu maddede gizlenmiş bulunan hayat hâdisesinin farklılığını; yüce bir irâdenin tedbîr ve takdîrine bıraktığımız zaman daha iyi anlayabiliyoruz? Çünkü bütün bunları yapan o muhtâr irâdedir. Ancak tek başına maddenin canlılık unsuru olduğunu farz-ı muhâl kabul edecek olursak maddeler arasındaki bu farklılığı bir sebebe bağlayarak açıklamamız muhâl olacaktır. Beşer aklı farklı bir muhâkemeyi kabul etmeyecektir. Gerçek odur ki; hayatın farklı farklı şekillerde doğuşunun sebebini açıklayan İslâm düşüncesi, bu büyük hâdisenin çözümlenebilmesi için ta'kîb edilmesi gereken yegâne yoldur. Yoksa bu hâdiseyi zavallı materyalist çırpınışların ileri sürdükleri sebebe bağlamak mümkün değildir. Bizim Gölgeler'de ta'kîb ettiğimiz Kur'an metodunun dışına çıkmamız mümkün olmadığına göre bu konuda daha fazla sözü uzatmayacağız. Zîrâ Kur'an-ı Kerîm'in ana davası Allah'ın varlığını

isbât etmek değildir. Çünkü Allah biliyor ki; insan fıtratı, Allah'sızlık levsiyâtını hiçbir zaman kabullenmez. Kur'an'ın ana davası Allah'ın birliği davasıdır. Allah'ın hâkimiyetinin kulların hayatında tekrîr edilmesi davasıdır. İşte bu sûre-i celile'nin de bunca âyet dalgaları ile üzerinde kümelendiği ana dava budur. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 67 - 78).

«Yerde ve göklerde Allah O'dur. O, sizin saklınızı, gizlinizi ve yaptıklarınızı bilir.»

Eğer; bundan önceki âyetle hür, kudret sahibi bir yaratıcının varlığına delil getirilmek istenmiştir, dersek bu âyetten maksad da; yaratıcının her şeyi bildiğini açıklamaktır, demeliyiz. Çünkü geçen iki âyet ilâhî kudretin yüceliğine delâlet ederken, bu âyette ilâhî ilmin kemâline delâlet etmektedir. Bu durumda bir ilâh kavramı için aranan sıfatlar tamâmlanmış oluyor. Bundan önceki âyet, âhireti isbât için getirilmiştir dersek, bu âyetin de o açıklamayı tamâmlamak için indirildiğini söyleyebiliriz. Çünkü, ahireti inkâr edenler onu iki sebepten dolayı inkâr ediyorlar : 1 — Onlar insan bedeninin var olmasını unsurların imtizâcına bağlıyorlar ve burada hür bir yaratıcının varlığını, onun etkinliğini inkâr ediyorlar. 2 — İnsan bedeninde olmakta olan şeylerde bir yaratıcının etkinliğini kabul ediyorlarsa da, onun cüz'iyyâtı bilmediğini, dolayısıyle itâat edeni, âsîden, Zeyd'in bedeninin parçalarını Amr'ın bedeninin parçalarından ayıramayacağını iddiâ ediyorlar. Sonra Allah Teâlâ, bundan önceki iki ayetle yaratıcının hür ve kâdir olduğunu, eşyânın oluşumunu doğuran bir illeti olmadığını isbât etmişti. Bu âyette ise, bütün eşyâyı bildiğini isbât etmektedir. Böylece âhiret, haşr ve neşr'in etrâfında dolaşan bütün şüpheler kalkmış oluyor. Bu âyette bir kaç mesele vardır :

Birinci mesele : Allah Teâlâ'nın belli bir mekânda bulunduğunu söyleyenler, bu âyetin «O göklerde Allah olandır» cümlesini delil göstermekte ve bu; Allah'ın gökte olduğuna delâlet eder, demektedirler. «Gökte olanın sizi batırmasından emîn misiniz?» âyetinin de bu iddiâyı desteklediğini söylemektedirler. Onlar sözlerini şöyle sürdürüyorlar : Bu noktada «O göklerde ve yerde Allah olandır.» âyetine göre, yerde de bulunması gerekir. Bu durumda iki mekânda birden bulunması îcâbeder, bu ise muhâldir gibi bir söz de söylenemez. Çünkü biz, Allah'ın yerde olma konusunda ittifâk ettiğimizi söylüyoruz. Herhangi bir delile dayanmaksızın iki şıktan birinin zâhir mânâsını almamak, diğerinin zâhir mânâsını almamamızı gerektirmez. Buna göre «O, göklerde Allah olandır.» şıkkı zâhir mânâsına göre kalmış oluyor. Çünkü kurrâdan bazıları (هو الله فى السموات) «O göklerde Allah olandır.» şıkkında durmak-

ta, sonra (والارض و يعلم سركم) «Yerde sizin gizlinizi bilir.» cümlesiyle başlamaktadırlar. Bu kırâete göre âyetin mânâsı «Allah sizin yerde bulunan gizlilerinizi bilir.» şeklinde olur. «Yerde» lafzı, «gizliniz» lafzının sılası olmuş olur.

Burada önce bu sözün zâhirî mânâsına alınamayacağına bir kaç tarzda delil getirelim : 1 — Allah Teâlâ bu sûrede «De ki göklerde ve yerde olanlar kimindir? De ki Allah'ındır. »buyurmakta, göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'ın mülkü olduğunu açıklamaktadır. Eğer Allah göklerde bulunan şeylerden biri olsaydı, kendi kendinin mülkü olması gerekirdi ki bu, muhâldir. Tâhâ sûresinde «Göklerde ve yerde ve bunların arasında bulunan şeyler O'nundur.» meâlindeki âyet te böyledir. Onlar, «Gerçi göklerde ve yerdeki şeyler O'nundur.» sözü, göklerdeki her şeyin O'nun olduğu mânâsına gelir. Ancak buradaki (ما) harfi aklı olmayan varlıklar içindir. Buna göre Allah bu kelimenin kapsamına girmez, diyebilirler.

Biz de deriz ki : Bunu kabul edemeyiz. Delilimiz de «Gök yüzüne ve onu binâ edene, yere ve onu düzlük yapana, rûha ve onu en güzel biçimde şekillendirene» âyeti ile «Siz de benim ibâdet ettiğime ibâdet edici değilsiniz» âyetidir. Bu âyetlerdeki (ما) edatı ile Allah Teâlâ'nın kasdedildiği şüphesizdir. 2 — «O gökte olan Allah'tır.» cümlesinin asıl manası ya «O bütün göklerde mevcûddur.» veya «Bir gökte mevcûddur» olur. İkinci mânâ âyetin zâhirî mânâsını terketmek olur. Birinci mânâ ise iki kısımdır. Çünkü Allah Teâlâ'dan göklerin birinde hasıl olan bir şey diğer göklerde kendisinden hasıl olanın, ya aynısı veya gayrısı olur. Birincisi bir yer işgâl eden bir şeyin iki mekânda bulunmasını gerektirir ki bu, aklen muhâldir. İkincisi ise, Allah'ın cüz' ve parçalardan meydana gelmiş olmasını gerektirir. Bu da muhâldir. 3 — Eğer Allah göklerde olsaydı sınırlı ve sonlu olurdu. Böyle olan her şey, ziyâde ve noksânı kabul edebilir. Böyle olan her şeyin bulunduğu muayyen miktârda bulunması bir mühassısın tahsîsi ve takdîr edicinin takdîri iledir. Bu durumda olan her şey sonradan olmadır. 4 — Allah göklerde olsaydı, bu göklerin üstünde başka bir âlem yaratmaya, ya gücü yeterdi veya yetmezdi. İkinci hal aczini gerektirir. Birincisi ise Allah böyle bir âlemi yarattığında onun altında olurdu. Onlar ise böyle bir durumu kabul etmiyorlar. 5 — Allah : «Siz nerede bulunursanız, O, sizinle beraberdir.» «Biz ona şah damarından daha yakınız.», «O, yerde ve gökte ilâh olandır.», «Siz nereye yönelirseniz O'nun vechi orasıdır.» buyurmaktadır. Bu âyetler, Allah'ın bir yer ve yönde bulunduğunu söylemenin yanlış olduğunu isbât eder. Bu deliller, yukardaki âyetin zâhir mânâsına hamledilmesinin mümkün olmadığını gösterir. O halde âyeti te'-

vîl etmek gerekmektedir. Burada bir kaç te'vîl şekli vardır : 1 — «O, göklerde ve yerde Allah'tır.» demek, O, gökleri ve yeri idâre eden Allah'tır, demektir. Meselâ, falan şu iştedir denince bu, onu o idâre eder, ihtiyâçlarını karşılar, demektir. «O, yerde ve göklerde ilâh olandır.» âyeti de bu mânâdadır. 2 — «O, Allahtır.» sözünde cümle bitmekte sonra «Göklerde ve yerde sizin saklı ve açıklarınızı bilir.» cümlesiyle yeniden başlamaktadır. Ayetin mânâsı : O, Allah Teâlâ göklerde meleklerin sırlarını, yerde de insan ve cinnin sırlarını bilir, şeklinde olur. 3 — Cümlede takdîm ve te'hîr vardır. Asıl diziliş şöyledir : O Allah, göklerde ve yerde sizin gizli ve açık her şeyinizi bilir. Bu te'vîle şöyle bir misâl de verebiliriz : «O, Allah» ifâdesi «O, fazîletli ve âlim» ifâdesi gibidir. Âyette ve bu ifâdelerde (هو) nin «hası» ifâde etmek içindir. (هو) nin bu mânâyı ifâde etmesi «Allah» lafzını türemiş bir isim kabul ettiğimiz zaman mümkün olur. Yoksa «Allah» lafzını tâyîn için kullanılan özel bir şahıs ismi kabul ettiğimiz zaman bu (هو) nin «Allah» lafzının önünde gelmesi doğru olmaz. «Allah» lafzını bir cümle de kabul edebiliriz. Bu takdîrde âyetin mânâsı : O, gökte ve yerde ibâdet edilen, şeklinde olur. Böyle olunca problem kalkar.

İkinci mesele : Âyetteki (السر) dan murâd kalbin itici ve çekici özellikleridir. (الجهر) den murâd ise, organlarla yapılan işlerdir. Âyette «Sırr», «Cehr» den önce zikredilmiştir. Çünkü bir işin olmasında etkili olan şey, güç ve kalbin çekicilik vasfının toplamıdır. Kalbin «Sırr» mânâsına gelen çekicilik vasfı, organların «Cehir» mânâsına gelen amellerinde etkindir. Ma'lûmdur ki, illeti bilmek ma'lûlü bilmenin nedenidir. İllet ise ma'lûlden öncedir. Kendinden olarak önceliği olanın söylenişte takdîmi gerekir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XII, 154 - 156).

وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ
يَأْتِيهِمْ أَنبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٥﴾ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّن
لَّكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِم مِّدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُم بِذُنُوبِهِمْ وَأَنشَأْنَا مِن
بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

4 — Rablarının âyetlerinden bir âyet onlara gelmez ki; ondan yüz çevirmiş olmasınlar.

5 — Onlar; kendilerine gelince, hakkı yalanladılar. Ama alaya aldıkları şeyin haberi onlara gelecektir.

6 — Görmediler mi ki; Biz, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Biz, onları sizi yerleştirmediğimiz şekilde yeryüzüne yerleştirmiş, gökten bol yağmur yağdırmış ve altlarından ırmaklar akıtmıştık. Sonra onları günâhlarından dolayı yok ettik. Ve arkalarından başka bir nesil yetiştirdik.

Helâk Olan Kavimler

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de inâdçı, yalanlayıcı müşriklerden haber vererek onlara her ne kadar âyetlerinden bir âyet; Rabbın birliğine, şerefli elçilerinin doğruluğuna delâlet eden, mucize ve huccetler gelse de; bunlardan yüz çevireceklerini, bunlar üzerinde düşünmeyeceklerini ve bunlara aldırmayacaklarını haber vermektedir. Allah Teâlâ : «Onlar; kendilerine gelince, hakkı yalanladılar. Ama onlara alaya aldıkları şeyin haberi gelecektir.» buyurmaktadır ki; bu, onları bir tehdîd ve hakkı yalanlamalarından dolayı şiddetli bir vaîddir. Onların yalanlamakta olduklarının haberi onlara mutlakâ gelecektir, mutlakâ bunun âkıbetini görecekler ve vebâlini tadacaklardır.

Sonra Allah Teâlâ, onlara öğüt verir ve geçmiş asırlarda yeryüzünü i'mâr etmede, yeryüzünün mahsûllerinden istifâdede, mal ve çocuklarda kendilerinden daha fazla, daha kalabalık, güç ve kuvvette onlardan daha şiddetli olan benzerlerinin başına gelmiş, dünyevî azâbın onlara da isâbet etmesinden onları sakındırarak «Görmediler mi ki; Biz, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Biz, onları sizi yerleştirmediğimiz şekilde (mal, evlâd, ma'mûreler, geniş yerler, bolluk ve ordularla mücehhez bir şekilde) yeryüzüne yerleştirmiş, gökten bol yağmur yağdırmış, (onların küfürlerini arttırmak ve onlara mühlet vermek üzere) altlarından ırmaklar akıtmıştık. Sonra onları (işlemiş oldukları kötülükleri, hatâları) günâhlarından dolayı yok ettik. (İlkler, giden dün gibi gittiler, onları birer söz kıldık.) Ve arkalarından (denemek üzere) başka bir nesil yetiştirdik.» buyurmaktadır ki, onlar da evvelkilerin ameli gibi ameller işlemiş ve onlar gibi helâk edilmişlerdir. Ey bu âyetlere muhâtab olanlar; onların başına gelenin sizin de başınıza gelmesinden sakınınız. Sizler, Allah'a karşı onlardan daha güçlü değilsiniz.

Sizin yalanlamış olduğunuz Rasûl, Allah katında onların rasûllerinden daha şereflidir. Allah'ın lutfu ve ihsânı olmasaydı elbette cezânın çabucak gelivermesine sizler onlardan daha lâyık idiniz.

İZÂHI

Tarih Kritiği

Görmüyor mu onlar geçmiş nesillerin acı âkıbetlerini? Gerçekten Allah onları da yer yüzünde yerleştirmiş, çeşitli güç ve kuvvet kaynakları bahşetmişti ki, bunlardan hiç birisini bu âyetle muhâtab olan ve Arap yarımadasında yaşayan Kureyş'lilere vermemişti. Hem onlara, birbiri peşi sıra inen yağmurlar yollamış, hayatlarında verimli bir gelişme sağlamış ve bol bol rızıklar ihsân etmişti. Sonra ne oldu? Sonra da onlar Rablarına isyân ettiler, Allah ise günâhları yüzünden onları yok etmiş, peşlerinden bir başka nesil meydana getirmiş ve o nesle yeryüzünü mîrâs kılmıştı. Artık kendilerinin de yeryüzünde sâdece izleri kalmıştı. Onlardan sonra başka başka kavimler vâris oldular bu yeryüzüne. Görüyorsunuz ya yeryüzünde yerleşmiş olan beşer bölüklerinin, haktan yüz çeviren yalancıların durumu ne kadar da basittir. Onların durumu Allah'ın yanında ve şu yeryüzünde ne kadar önemsizdir. Gerçekten onlar yok olmuşlar ve kayıplara karışmışlardı da şu yeryüzünde yoklukları bile hissedilmemişti. Peşlerinden bir başka nesil daha getirmiş Hak Teâlâ. Ve yeryüzü tıpkı eskisi gibi seyrine devâm etmiş sanki bu dünyada onların adını taşıyan bir ahâlî geçmemiş gibi olmuştu. Hayat yine canlılığını devâm ettirmiş, hareketini sürdürmüş ve eskiden onlar gibi canlıların gelip geçtiği hiç farkedilmemişti.

Bu gerçeği çok kere insanoğlu unutuverir. Allah ona yeryüzünde yerleşme imkânı tanıyınca hatırlamaz bile. Bu yerleştirmenin de Allah'ın meşiyyeti çerçevesinde cereyân ettiğini ve bununla denendiklerini unuturlar. Allah Teâlâ onları kendisinin ahdini ve şartını yerine getiriyorlar mı, mülkün yegâne sâhibi olması ve insanların da bu mülkte, Allah tarafından ta'yîn edilmiş halîfe olmaları dolayısıyla yalnız O'na kulluk ederek bütün hayat telâkkîlerini O'ndan alıyorlar mı, yoksa kendiliklerinden putlar edinerek ulûhiyetin özelliklerini ve hakîkatlarını iddiâ eden bu mülkün vekîli değil de gerçek sâhibi imiş gibi tasarruf etmeye yeltenip yeltenmediklerini denemek için yerleştiriyor onları.

Gerçekten de insanoğlu çok kere bu hakîkatı unutuverir. Tabiî Allah'ın korudukları müstesnâ. İşte bu gerçeği unutunca da Allah'a

verdiği ahidden inhirâf eder, yeryüzüne halîfe olmanın şartını çiğner. Allah'ın koyduğu hükümlerin dışına çıkar... Ne var ki, bu sapıklığın acı netîceleri yolun hemen başında göze görünmez. Bozukluk, yavaş yavaş sirâyet eder. Ve onlar birden yollarını yitirirler de farkına bile varmazlar. Netîcede belirtilmiş olan ecel gelip çatar. Ve Allah'ın va'd-i Rabbânîsi tahakkuk eder. Sonra varılan âkıbetlerin şekli değişik değişik tezâhür eder. Bazen gelen âkıbet kökten kesip atan bir azâb şeklinde olur. Birçok kavimlerin dûçâr olduğu gibi üstlerinden ve altlarından azâb akıverir. Bazen de yıllar yılı aynı azâb devâm eder. Yavaş yavaş nefisler ölür, ekinler azalır, meyvalar gelişmez olur. Nitekim birçok topluluklar da böylece helâk olmuşlardır. Bazı kere de birbirlerine düşerek bir kısmının acısını bir kısmına tattırarak azâba dûçâr edilirler. Bir kısmı diğerine eziyet eder ve kökten mahvedip bir daha kimse kimseye güvenmez. Netîcede güçleri azalır, kuvvetleri zayıflar ve Allah Teâlâ onların üzerine —Gerek kendisine itâat eden, gerekse isyân eden— kullarını musallat ederek onların kuvvetlerini kırar, yerleşmiş oldukları arâzîden köklerini söküp atar. Sonra da Allah yeni yeni kullarından dilediği kimseleri o mülke halîfe kılar. Onları da oralara yerleştirerek tecrübe eder. Ve böylece kanun-u ilâhî devrini devâm ettirir durur. Ne mutlu o kimseye ki bu ilâhî kanunu göz önünde bulundurur, bu nimetin de, musîbetin de bir imtihân olduğunu kabul eder ve Allah'a verdiği ahde göre Allah'ın mülkünde hareket eder. Ne bedbahttır o kişi ki, bu gerçekten haberdâr olmaz, elde ettiği nimeti kendi zekâsı sâyesinde kazandığını veya oyunu, hîlesi ile elde ettiğini zanneder ve boşuboşuna onu har vurur harman savurur.

Bazı kere insan, yeryüzünde mütecâviz zâlimlerin, şımarık bozguncuların, Allah'sız kâfirlerin yerleşme imkânını elde ettiğini, Allah tarafından bir azâba dûçâr olmadıklarını görür de aldanıverir. Ne var ki insanoğlu çok zaman acelecidir. Ve umûmiyetle yolun ya başlangıcını, ya da ortasını görür. Ta'kîb edilen yolun nihâyetini çoğunlukla göremez. Çünkü ta'kîb edilen yolun sonu ancak varılınca anlaşılır... İnsan bu âkibetleri ancak geçmişlerin hikayelerinde farkedebilir. Onlar da dile düşüp söz haline döndükten sonra... İşte Kur'an-ı Kerîm, kısa ferdî hayatlarında yolun sonunu görmeyip kısa mesâfeli görüş ufuklarına aldanarak âkıbeti bir takım tahmînlerle zannedenlerin uyanmaları için geçmiş milletlerin acı âkıbetlerine nazarları tevcîh ediyor. Bu âyet-i kerîme'de geçen «fakat onları günâhlarından ötürü yok ettik» hükm-ü ilâhisi ve benzeri Kur'an-ı Kerîm'in birçok yerlerinde tekrâr edilir. Aslında Hak Teâlâ bununla bir hakîkati yerleştirmekte, bir ilâhî kanunu takrîr etmekte ve İslâm'ın tarihî olayları açıklama tarzını belirtmektedir.

Bu âyet-i kerîme bir gerçeği yerleştirmektedir. Bu gerçek şudur: Günâhları; günâh sâhiplerini helâk eder. Aslında günahkârları günâhlarından dolayı helâk eden Hak Teâlâ'dır. Bu, Allah'ın her zaman geçerli olan bir kanunudur. İsterse ferdler, kısacık ömürleri esnasında bunun farkına varmasınlar. Her ne kadar bir nesil çok sınırlı olan hayatı boyunca bunu farketmese de günâhların yaygınlaştığı milletlerin âkıbeti bu ilâhî kanunu te'yîd etmektedir. Bir milletin hayatı günâh esâslarına göre ikâme edildiği vakit bu değişmez kanun gelir çatar. Diğer bir gerçek de, bu âyetin İslâm'ın tarihî hâdiseleri açıklama tarzının bir tarafını belirtmesidir. Aslında nesillerin helâke dûçâr olması ve onların peşinden başka başka nesillerin yerlerine geçmesinin ana sebeplerinden birisi günâhların milletlerin bünyesinde yaptığı te'sîrdir. Bunun netîcesi milletler felâkete sürüklenirler. Bu felâket, ya çok kısa zamanda ilâhî bir sarsıntı ile vukûbulur. Nitekim geçmiş devirlerde birçok milletlerin tarihlerinde bu gibi hâdiselere rastlanmaktadır. Yahut da yavaş yavaş sirâyet eden fıtrî ve tabiî bir çözülme ile meydana gelir. Bu çözülmeler zamanla millî bünyeyi hasara uğratır ve milletlerin bünyesi günâhların kaynaştığı bir köşe haline gelir.

Yakın tarihte bu ahlâkî inhilâlin verdiği acı tecrübeler nisbî de olsa kâfî deliller olarak gözönünde bulunmaktadır. Salgın halindeki fuhuş ibtilâsının, kadını bir fitne ve ziynet unsuru olarak kabullenmenin, lüksün ve şatafatın, eğlence ve sefâhetin meydana getirdiği örnekler pekçoktur. Bu saydığımız husûsların Roma ve Grek medeniyetlerinin yıkılıp yerle bir olması gözler önündeki kâfî deliller arasındadır. Artık bu medeniyetler adı dillerde dolaşan lâflardan ibâret kalmıştır. Günümüzde Fransa ve İngiltere gibi çağdaş batı milletlerinin dış görünüşü itibâriyle kuvvetli ve zengin olmalarına rağmen, başlangıcını gözlerimizle müşâhade ettiğimiz varacağı acı âkıbetin ise ufuklarda yavaş yavaş parlamaya başladığını gördüğümüz akıbetleri gözlerimiz önündedir.

Tarihî Materyalizm

İşte tarihî materyalizmin; tarihte gelmiş geçmiş olan milletlerin başından geçen hâdiseleri açıklarken kat'î şekilde gözden uzak tuttuğu husûs bu noktadır. Tarihî materyalizm hâdiseleri açıklamaya çalışırken başlangıçta ahlâkî unsurun beşer hayatındaki önemini gözden uzak tutmayı gâye edinmektedir. Tabîatı itibâriyle ahlâkî unsuru gözden uzak bulundururken ahlâkın üzerine kâim olduğu i'tikâdî kâideyi de kesin şekilde gözden uzaklaştırmaktadır. Ne var ki tarihî materyalizmin bu açıklayış tarzı, fiilen beşer hayatındaki hâdiseleri değerlendirme husûsunda çok gülünç demagojilere başvurmaya zorlamaktadır onları.

Çünkü beşer hayatında ve tekâmül tarihinde bir takım hâdiseler vardır ki, onları i'tikâdî esâslardan hareket ederek açıklamaktan başka çıkar yol yoktur. İslâm'ın tarih görüşü —İslâm'ın ciddiyeti, realizmi ve âlem şümûllüğü ile mütenâsib tarzda— tarihî materyalizmin ana unsur olarak göz önünde bulundurduğu maddî unsurların te'sîrini aslâ inkâr etmez, ona beşerin engin hayat platformundaki uygun yerini verir. Maddenin yanı sıra inâdçı kimselerden başkasının inkâra yeltenmediği varlıklar âlemindeki birçok realiteleri de başka bir faal unsuru olarak ortaya koyar. Meselâ herşeyin ötesinde Allah'ın takdîrini, vicdânlarda, insanların iç âleminde duygu ve inançlardaki değişiklikleri göz önünde bulundurur. İnsanların pratik hareketlerini nazar-ı i'tibâra alır, ahlâkî unsurları değerlendirir. Ve insan hayatında câri olan ilâhî kanunlardaki âmillerden hiç birisini gözden uzak bulundurmaz.

Daha sonra âyet-i kerîme seyrine devâm ederek o döneklik hâletinin ana sebebi olan inâdçılık tabîatını tasvîr ediyor. Ve gözler önüne insanın rûh portresi ile alâkalı gerçekten son derece tuhaf bir örnek manzara seriyor. Ne var ki, bu tipik manzara her devirde görülebilecek cinstendir. İnsan onu her çağda, her toplumda ve her neslin arasında bizzât müşâhede edebilir. Büyüklenen bir rûh tipi. Öyle ki hakîkatlar gözlere girecek tarzda belirgin olmasına rağmen o gurûrlu insan bunları farkedemez. İnkârı mümkün olmayacak kadar açık gerçekleri inkâra yeltenir. Halbuki bu inkâr karşısındaki kişiyi âciz düşürecek kadar açık bir hakîkata karşıdır. En azından insan hayâ ederek o gerçekleri inkâra yeltenemez. Kur'an-ı Mübîn bu insan tipini şu azıcık kelimeler arasında müşahhas bir varlık halinde canlandırıyor. Kur'an'ın kendisine hâs mucizevî ta'bîr ve tasvîr metoduna tıpatıp uygun tarzda. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 83 - 87).

———oOo———

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۖ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ
جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ
مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ
ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

7 — Eğer sana kâğıt içinde bir kitab indirmiş olsaydık da elleriyle ona dokunsalardı; yine de küfretmiş olanlar derlerdi ki: Bu, apaçık büyüden başkası değildir.

8 — Ona bir melek indirilmeli değil miydi? dediler. Eğer Biz, bir melek indirseydik; elbette iş bitirilmiş olurdu da sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı.

9 — Eğer Biz, onu bir melek kılsaydık; onu bir erkek (şeklinde) yapardık da düştükleri şüpheye onları yine düşürürdük.

10 — Andolsun ki; senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Onlarla eğlenenleri, alaya aldıkları şey çepeçevre kuşatıverdi.

11 — De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da sonra bir görün, yalanlayanların sonu nice olmuştur?

Melek'in İndirilmesini İsteyenler

Allah Teâlâ müşriklerin küfürlerinden, inâdlarından, hakka karşı direnip çekişmelerinden haber vererek şöyle buyuruyor: «Eğer sana kağıt içinde bir kitab indirmiş olsaydık da elleriyle ona dokunsalardı (onu açıkça müşâhede edip inişini görseler ve ona çok yakın olsalardı) yine de küfretmiş olanlar derlerdi ki: Bu, apaçık büyüden başkası değildir.» Nitekim Allah Teâlâ onların, duyu organlarıyla hissedilebilecek şeyler hakkındaki inâdlaşmalarından haber vererek şöyle buyurmaktadır: «Onlara gökten bir kapı açsak da (yukarı) çıkmağa koyulsalardı; gözlerimiz döndü, biz herhalde büyülendik, derlerdi.» (Hicr, 14 - 15), «Gökten bir parça düşer görseler, birbiri üstüne yığılmış buluttur, derler.» (Tûr, 44).

«Ona bir melek indirilmeli değil miydi?» dediler. Allah Teâlâ da: «Eğer Biz, bir melek indirseydik; elbette iş bitirilmiş olurdu da, sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı.» buyuruyor. Şâyet onlar bu halde iken melekler inseydi, Allah'tan onlara azâb gelirdi. Nitekim başka âyetlerde de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Biz, melekleri ancak hak ile indiririz. O zaman da kendilerine mühlet verilmez.» (Hicr, 8), «Melekleri görecekleri gün; işte o gün günâhkârlara hiç iyi haber yoktur.» (Furkân, 22).

Allah Teâlâ: «Eğer Biz, onu bir melek kılsaydık; onu bir erkek (şeklinde) yapardık da düştükleri şüpheye onları yine düşürürdük.» buyuruyor. Beşerden olan elçi ile birlikte bir de melek indirseydik, yani

beşere melek bir elçi göndermiş olsaydık, konuşmasının anlaşılması, ondan bir şeyler alınması ve istifâde edilmesi için o da bir erkek şeklinde olurdu. Böyle olsaydı da beşerden birinin elçiliğini kabulde nasıl kendi kendilerine şüpheye düşmüşlerse, durum onlara yine karışık ve şüpheli gelirdi. Nitekim Allah Teâlâ : «De ki : Eğer yeryüzünde yerleşmiş dolaşan melekler olsaydı; Biz ancak onlara gökten bir meleği peygamber olarak indirirdik.» (İsrâ, 95) buyurmaktadır. Allah Teâlâ'nın yaratıklarından her bir sınıfa, birbirlerini davet etsinler, gerek konuşma ve gerekse soru sorma husûslarında birbirlerinden faydalanmaları mümkün olsun diye kendilerinden elçiler göndermesi; Allah'ın yaratıklarına rahmetindendir. Nitekim başka bir âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Andolsun ki; Allah mü'minlere büyük bir lutufda bulunmuştur. Zîrâ onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları tezkiye eden... kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir.» (Âl-i İmrân, 164).

Dahhâk, İbn Abbâs'ın bu âyet hakkında şöyle dediğini nakleder : Şayet onlara bir melek gelseydi, o, ancak bir erkek şeklinde onlara gelirdi. Zîrâ onlar, nûrdan meleklere bakmaya güç yetiremezlerdi. «Düştükleri şüpheye onları yine düşürürdük.» Onlara şüpheli gelen şeyi kendilerine yine şüpheli gösterirdik. Vâlibî İbn Abbâs'ın bu âyeti «Onlara durumu karıştırır ve benzetirdik. (Bir benzerini koyardık.)» şeklinde açıkladığını rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «Andolsun ki, senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Onlarla eğlenenleri, alaya aldıkları şey çepeçevre kuşatıverdi.» buyurmuştur ki; bu, kavminden kendisini yalanlayanların yalanlamaları husûsunda elçisi Muhammed (s.a.) i bir tesellî, hem ona ve hem de ona inananlara zafer (veya yardım), dünya ve âhirette güzel âkıbet va'didir.

Allah Teâlâ : «De ki : Yeryüzünde gezip dolaşın da sonra bir görün. Yalanlayanların sonu nice olmuştur?» buyuruyor. Kendinizi düşünün. Allah'ın elçilerini yalanlayıp, onlarla inâdlaşan, geçmiş devirlerdeki kimselere Allah'ın indirdiği azâba, âhirette onlar için biriktirip hazırlamış olduğu acıtıcı azâb ile birlikte dünyadaki cezâya bakınız ve görün elçilerini, inanan kullarını nasıl kurtarmıştır.

قُلْ لِّمَنْ مَّا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ۖ قُلْ لِّلّٰهِ ۚ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۚ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلٰى يَوْمِ
الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ
وَالنَّهَارِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾ قُلْ أَغَيْرَ اللّٰهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ

وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ۗ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾
قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ
وَذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

12 — De ki: Göklerde ve yerde olanlar kimindir? Allah'ındır, de. O, rahmeti kendi üzerine yazmıştır. Andolsun ki, hepinizi, hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyâmet gününde toplayacaktır. Nefislerini ziyâna uğratanlar, işte onlar inanmazlar.

13 — Gecenin ve gündüzün içinde barınan her şey O'nundur. Ve O, Semî'dir, Alîm'dir.

14 — De ki: Ben Allah'tan başka bir dost mu edinirim? Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. Ve O yedirir, ama yedirilmez. De ki: Doğrusu ben, müslüman olanların ilki olmakla emrolundum. Sakın müşriklerden olma.

15 — De ki: Ben, Rabbıma karşı gelirsem, büyük günün azâbından korkarım.

16 — O gün, kim ondan döndürülürse; şüphesiz o, rahmete ermiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.

Göklerde ve Yerde Olanlar Kimindir?

Allah Teâlâ göklerin, yerin ve onlarda bulunanların mâliki ve sahibi olduğunu, yüce zâtına rahmeti yazmış olduğunu haber vermektedir. Buhârî ve Müslim'de A'meş kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ yaratıkları yarattığında kendi katında Arş üzerine: Muhakkak rahmetim öfkeme galebe çalmıştır, diye yazdı.

Allah Teâlâ: «Andolsun ki; hepinizi, hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyâmet gününde toplayacaktır.» buyurarak kendi nefsine yemînle kullarını mü'min kulları katında hiçbir şek ve şüphe olmayan belli günün belli vaktinde toplayacağını bildiriyor. Onu inkâr ile yalanlayanlar ise şüphelerinde devâm edeceklerdir.

Bu âyetin tefsîrinde İbn Merdûyeh der ki: Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiş-

tir : Allah Rasûlü (s.a.) ne âlemlerin Rabbı huzûrunda durulduğunda orada su olup olmayacağı soruldu. Şöyle buyurdular : Nefsim kudret elinde olan (Allah'a) yemîn ederim ki; orada mutlakâ su olacaktır. Allah'ın dostları, peygamberin havuzlarına geleceklerdir. Allah Teâlâ ellerinde ateşten sopalar bulunan yetmişbin melek gönderecek ve bunlar, kâfirleri peygamberlerin havuzlarından uzaklaştıracaktır.

Bu, garib bir hadîstir. Tirmizî'de ise şöyle bir hadîs vardır : Her peygamberin mutlakâ bir havuzu olacak ve onlar, havuzlarına gelenlerin çokluğu ile birbirlerine karşı övüneceklerdir. Umarım ki havuzuna en çok gelenin bulunduğu kimse ben olacağım.

Allah Teâlâ : «Nefislerini ziyâna uğratanlar, işte onlar inanmazlar.» buyuruyor ki, onlar âhireti doğrulamaz ve o günün kötülüğünden korkmazlar.

Allah Teâlâ : «Gecenin ve gündüzün içinde barınan her şey O'nundur.» buyuruyor. Göklerde ve yerdeki her canlı, herkes O'nun kulu ve yaratığıdır. O'nun galebesi (kahrı) ve idâresi altındadır. O'ndan başka ilâh da yoktur.

«Ve O, Semî'dir, Alîm'dir.» Kullarının sözlerini işiten, onların davranışlarını, gönüllerindeki gizlilikleri bilendir.

Sonra Allah Teâlâ güçlü şerîati ve büyük sevgi ile göndermiş olduğu kulu ve elçisi Muhammed (s.a.) e hitâb ederek, insanları doğru yola çağırmasını emrediyor ve : «De ki : Ben Allah'tan başka bir dost mu edinirim? Gökleri ve yeri yoktan vareden O'dur.» buyuruyor. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «De ki : Allah'dan başkasına ibâdet etmemi mi buyurursunuz ey câhiller?» (Zümer, 64). Buranın anlamı şudur : Tek ve ortağı olmayan Allah'tan başka bir dost edinmem. Göklerin ve yerin daha önce geçmiş bir örneği olmaksızın yoktan var edicisi O'dur.

«Ve O, yedirir, ama yedirilmez.» Yaratıklarına muhtâç olmaksızın bol bol rızık veren O'dur. Başka bir âyette de şöyle buyurur : «Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.» (Zâriyât, 56). Bazıları bu âyeti : (وهو يُطعِمُ ولا يَطعَمُ) «Ve o yedirir, ama yemez.» şeklinde okumuşlardır. Bu kırâet Mücâhid, İbn Cübeyr, A'meş, Ebu Hayve, Amr İbn Ubeyde ve kendisinden gelen rivâyetlerden birinde Ebu Amr'ın kırâetidir.

Süheyl İbn Ebu Sâlih kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre; o, şöyle demiştir : Kubâ halkından ve ansârdan birisi Hz. Peygamber (s.a.) i davet etmişti. Onunla birlikte gittik. Hz. Peygamber (s.a.) yemek yeyip ellerini yıkadığında şöyle duâ buyurdular : Yediren ve yemeyen, bize nimet verip hidâyet bahşeden, bize yediren ve

bizi sulayan, her bir güzel imtihânla bizi imtihân eden Allah'a hamdederim. Terkedilmemiş, cezâlandırılmamış, inkâr edilmemiş ve O'ndan müstağnî olmamışken Allah'a hamdolsun. Yemeklerden bize yediren, içeceklerden bize içiren, çıplaklıktan bizi giydiren, sapıklıktan bizi hidâyete erdiren, körlükten bizi kurtaran, yarattıklarının bir çoğundan bizi üstün kılan Allah'a hamdolsun. Âlemlerin Rabbı olan Allah'a hamdederim.

«De ki : Doğrusu ben müslümanların ilki olmakla emrolundum. Sakın müşriklerden olma. De ki : Ben Rabbıma karşı gelirsem büyük günün azâbından korkarım. O gün kim (azâbdan) döndürülürse, şüphesiz o (Allah kendisine merhamet ettiği için) rahmete ermiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.» Başka bir âyette de Allah Teâlâ : «O vakit kim ateşten uzaklaştırılır, cennete sokulursa; artık o kurtulmuştur.» (Âl-i İmrân, 185) buyurmuştur.

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
﴿١٧﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾ قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً ۖ قُلِ اللَّهُ
شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۚ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ ۚ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ
آلِهَةً أُخْرَىٰ ۚ قُلْ لَا أَشْهَدُ ۚ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ ۘ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ
عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

17 — Eğer Allah, sana bir sıkıntı dokundururs a; onu kendisinden başka giderecek hiçbir kimse yoktur. Şayet sana bir hayır da dokundurursa; işte O, her şeye Kadîrdir.

18 — O, kullarının üstünde yegâne mutasarrıftır. Ve O, Hakîm'dir, Habîr'dir.

19 — De ki : Şâhid olarak hangi şey daha büyüktür? De ki : Benimle sizin aranızda Allah şâhiddir. Bu Kur'an; bana sizi de, ulaştığı kimseleri de, uyarmam için vahyolundu. Siz mi şâhidlik ediyorsunuz ki, Allah'la beraber

başka tanrılar vardır? De ki : Ben şehâdet etmem. De ki : O, ancak tek bir tanrıdır. Ve ben gerçekten sizin şirk koştuklarınızdan uzağım.

20 — Kendilerine kitab verdiklerimiz; onu, öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Nefislerini ziyâna uğratanlar, işte onlar inanmazlar.

21 — Allah'a karşı yalan uyduran ve âyetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir? Muhakkak ki zâlimler, felâha ermezler.

Kulları Üzerinde Biricik Hâkim O'dur.

Allah Teâlâ zarar ve faydanın mâliki olduğunu, yaratıkları üzerinde dilediği gibi tasarrufda bulunduğunu, hükmünü ve kazâsını geri çevirecek (veya geciktirerek) hiç bir şey olmadığını haber vererek : «Eğer Allah, sana bir sıkıntı dokundurursa; onu kendisinden başka giderecek hiçbir kimse yoktur. Şayet sana bir hayır da dokundurursa; işte O, herşeye Kadîrdir.» buyuruyor. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti tutacak yoktur, tuttuğunu da ardından döndürecek yoktur.» (Fâtır, 2). Sahîh bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle duâ buyururdu : Ey Allah'ım, Senin verdiğine mâni olacak (engelleyecek), Senin engellediğini de verecek yoktur. Sana karşı zenginin zenginliği hiçbir fayda vermez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «O kullarının üstünde yegâne mutasarrıftır.» buyurmuştur. Kullar O'na boyun eğer. Güçlüler O'nun karşısında zelîl olur, yüzler O'na baş eğer, karşısında eğilir, her şey O'nun karşısında mağlûb olur, yaratıklar O'na karşı alçalır, eşyâ O'nun kudreti, yüceliği, azameti ve celâlinin büyüklüğü karşısında yerlere serilir, O'nun önünde, kahrı ve hükmü altında alçalır, zayıflar.

«Ve O, (yaptığı her şeyde) Hakîm'dir. (Eşyânın yerlerinden) Habîr'dir. (Ancak hak edene verir ve ancak hak edene vermez.)»

Allah Teâlâ : «De ki : Şâhid olarak hangi şey daha büyüktür? De ki : Benimle sizin aranızda Allah şâhiddir. (Size getirdiğimi ve sizin bana söylediklerinizi bilendir O) Bu Kur'an; bana, sizi de; ulaştığı kimseleri de, uyarmam için vahyolundu.» buyuruyor ki Kur'an, kendisine ulaştığı herkesi uyarıcıdır. Başka bir âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Herhangi bir gürûh onu inkâr ederse onun varacağı yer ateştir.» (Hûd, 17).

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... Muhammed İbn Kâ'b'dan rivâyetine göre o, «Ulaştığı kimseleri de uyarmam için...»

âyeti hakkında Kur'an kendisine ulaşan kimse Hz. Peygamber (s.a.) i görmüş gibidir, demiştir. Râvî Ebu Hâlid şöyle ilâve eder : Onunla konuşmuş gibidir. İbn Cerîr'in Ebu Ma'şer kanalıyla Muhammed İbn Kâ'b'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Kime Kur'an ulaşmışsa onu Muhammed (s.a.) ulaştırmıştır.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun Katâde'den «Bu Kur'an; bana, sizi de; ulaştığı kimseleri de uyarmam için vahyolundu.» âyeti hakkında rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Allah'ın emrilerini teblîğ edin. Allah'ın kitabından kime bir âyet ulaşmışsa muhakkak ona Allah'ın emri ulaşmıştır.

Rebî' İbn Enes der ki : Allah Rasûlü (s.a.) ne tâbi olan kişinin Allah Rasûlü (s.a.) nün davet ettiği gibi davet etmesi, onun uyardığı gibi uyarması bir görevdir.

Allah Teâlâ : Ey müşrikler, «siz mi şâhidlik ediyorsunuz ki, Allah'la beraber başka tanrılar vardır? De ki : Ben şehâdet etmem.» buyuruyor. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette de : «Eğer onlar şâhidlik ederlerse; sen onlarla beraber olup da tasdîk etme.» (En'âm, 150) buyurmaktadır. Burada devâmla şöyle buyuruyor : «De ki : O, ancak tek bir tanrıdır. Ve ben gerçekten sizin şirk koştuklarınızdan uzağım.»

Allah Teâlâ kitab ehlinden haber vererek, onların daha önce geçen nebî ve rasûllerden yanlarında bulunan haberler vâsıtasıyla çocuklarını bildikleri gibi, Hz. Peygamberin kendilerine getirdiği gerçeği tanıdıklarını bildirmektedir. Zîrâ bütün rasûller Muhammed (s.a.) in varlığını, peygamber olarak gönderileceğini, niteliğini, memleketini, hicret edeceği yeri ve ümmetinin niteliklerini müjdelemişlerdir. Bunun içindir ki, bundan sonra şöyle buyurmaktadır : «Nefislerini (bütünüyle) ziyâna uğratanlar, işte onlar (peygamberlerin müjdelediği, eski ve yeni zamanlarda ismi yüceltilen bu açık ve zâhir emre duruma) inanmazlar. Allah'a karşı yalan uyduran ve âyetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir?» Allah Teâlâ; kendisini elçi olarak göndermemişken, Allah'ın kendisini elçi olarak gönderdiğini ileri sürerek Allah'a karşı yalan söyleyenden daha zâlim kimse yoktur. Allah'ın âyetlerini, huccetlerini, bürhânlarını ve delillerini yalanlayandan daha zâlim kimse de yoktur. «Muhakkak ki, zâlimler felâha ermezler.» Ne o, ne öteki; ne yalan uyduran ve ne de yalanlayan aslâ kurtuluşa ermeyecektir.

İZÂHI

Kısa Bir Duruş

Bunca bölümleri ve te'sîrleri ile birlikte Kur'an'ın şu âyet-i kerîme'leri kalbleri titretiyor ve insan ifâde ve üslûbünün yapması müm-

kün olmayan te'sîrler icrâ ediyor. O'nun kalbe atılışını ve akışını herhangi bir yorumla durdurmak istemiyorum ve bu konuda fazla birşey söylememeyi uygun buluyorum.

Şu kadar var ki bu bölümün ihtivâ ettiği ve bunca âyet dalgalarının üzerinde cereyân ettiği ana dava ile ilgili birkaç söz söylemek istiyorum. Şu Kur'an âyetlerinin açıklamaya çalıştığı ana dava yani dost edinme, tevhîd ve müşriklerle kesin şekilde ayrılma davası esâs itibâriyle bu dinin ana davasıdır. Ve bu dinin ihtivâ ettiği en büyük hakîkatlardan birisidir. Ve bugün hayatta bulunan mü'min kitlenin bu Rabbânî dersin karşısında uzun uzun durup dikkatle düşünmeleri gerekir... Bugün yeryüzünde yaşayan mü'min kitlesi, yeryüzünü boydan boya kaplamış olan bir câhiliyyet cemiyeti ile karşı karşıya bulunuyor. Tıpkı bu âyetlerin indiği sıralarda yaşayan mü'min kitlenin karşı karşıya bulunduğu câhiliyyet gibi. Bugünün mü'mini bu âyetlerin ışığı altında kendi tutumunu belirtmek ve bu ışık huzmeleri altında yoluna devâm etmek zorundadır. Bunun için de doğru yolu kesin şekilde öğrenebilmek için şu âyet-i kerîme'lerin karşısında uzun müddet durmalı ve dikkatlice dinlemelidir.

Zaman yine döndü dolaştı ve bu dinin beşeriyete ilk geldiği gündeki durumunu aldı... Beşeriyet de bu Kur'an-ı Mübîn'in Rasûlullah'a indiği gündeki haline döndü... Allah'tan başka ilâh olmadığını ilân etme esâsına dayalı olan İslâm'ın geldiği gündeki durumuna... Hiç şüphesiz ki Allah'tan başka bir ilâhın bulunmaması prensibi İslâm'ın en büyük esâsıdır. Hem de bu kelime-i şehâdetin mânâsını İran orduları baş komutanı Rüstem'e İslâm orduları baş komutanının elçisi olarak gönderilen Reb'î bin Âmir'in anladığı şekilde anlamak ve ifâde etmek şartı ile. İran orduları baş komutanı Rüstem, Reb'î bin Âmir'e soruyor : «Sizi tâ buralara kadar getiren ana sebep nedir?» Reb'î cevâb veriyor : «Bizi buralara kadar yüce Allah gönderdi. Vazîfemiz, dileyen insanları kula kulluktan kurtarıp tek başına Allah'a kulluk ettirmektir. Dünyanın dar sınırlarından alıp dünya ve âhiretin engin hudûdlarına götürmektir. Muharref dinlerin zulmünden kurtarıp İslâm'ın adâletine teslîm etmektir...» Reb'î biliyordu ki, gerek İran orduları baş komutanı Rüstem, gerekse onun kavmi Kisrâ'ya kâinatı yaratan bir ilâh olarak tapınmıyorlardı. Hatta bilinen tarzda ona ibâdet de etmiyorlardı. Ne var ki bütün hükümlerini Kisrâ'nın emirlerinden alıyorlar. Ve bu mânâsıyla İslâm'ın kesin şekilde reddettiği ibâdet vazîfesini îfâ ediyorlardı. İşte bunun için Rüstem'e kulları kullara kul eden nizâmları ve sistemleri yok edip Allah'ın ulûhiyetini hâkim kılmak, O'nun emir ve hükümlerine boyun eğdirmek, O'nun dinini kabullendirmek için

oraya kadar geldiklerini ve kullarını Allah'a kul etmeye İslâm'ın adâletine teslîm etmeye çalıştıklarını belirtiyordu.

Zaman yine değişti. Tıpkı bu dinin beşeriyete ilk defa getirdiği «lâ ilâhe illallah» davasını yaydığı günkü haline geldi... Beşeriyet tekrâr sapıklığa daldı, kullara kul oldu... Kendisini dinlerin zulmüne verdi... Ve «lâ ilâhe illallah» davasından geri döndü... Her ne kadar bir takım kimseler mânâsını anlamadan ve tekrârladığı kelimenin ifâde ettiği rûhu kavramadan minarelerden «lâ ilâhe illallah» cümle-i şerîfe'sini ilân ediyorsa da bunu söylerken kulların kendi nefisleri için iddiâ ettikleri hâkimiyet hakkına karşı çıkmıyor. —esâs itibâriyle bu iddiâ ulûhiyetin vasıflarına karşılıktır—. Bu hâkimiyet taslama husûsu ister ferdler tarafından, ister kazâî teşkîlâtlar veya milletler tarafından iddiâ edilsin, farksızdır. Ferdler de milletler ve teşkîlâtlar gibi hiçbir zaman ilâh olamazlar. Ve onlar için hâkimiyet hakkı söz konusu olamaz... Ne var ki beşeriyet bugün tekrâr cahiliyyete döndü. Ve «lâ ilâhe illallah» davasından irtidâd etti... Kendileri gibi birer kul olmaktan öteye geçemeyen şahıslara ulûhiyetin özelliklerini verdi. Ve böylece bir tek Allah'a kulluktan ve tek başına O'na dost olmaktan çıkıverdi... Gerek bütün insanlık, gerekse doğuda batıda minarelere çıkıp «lâ ilâhe illallah» davasını mânâ ve mefhûmunu ne kelime ne de realite olarak anlamadan tekrârlayanlar... Şunu da belirtelim ki, kıyâmet gününde bunların günâhı ve azâbı öbürlerininkinden daha çok ve daha ağır olacaktır. Çünkü onlar, kendilerine hidâyet yolu açıkça göründükten ve Allah'ın dinine girdikten sonra irtidâd etmişler ve kullara kul olmuşlardır...

Evet günümüzdeki müslüman kitlenin bu açık âyetler karşısında ne kadar durup düşünmeye ihtiyâçları vardır!... Hele şu âyet-i kerîme'nin karşısında dikkatle durmaları ne kadar luzûmludur :

«Gökleri, yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başka bir dost mu edinirim? de. Doğrusu ben ilk Müslüman olmakla emrolundum, de, aslâ ortak koşanlardan olma!»...

Zîrâ, iyice bilmek gerekir ki dostluğun mânâları ile birlikte Allah'tan başka birisini dost edinmek doğrudan doğruya İslâm'a aykırıdır. Velî (dost) nin bir mânâsı da, emre itâat ve boyun eğmek, yardım dilemek ve nusret istemektir. Binâenaleyh İslâm'ın gelişinin ana gâyesi olan insanları şirkten çıkarmak hedefine aykırı olarak şirk bataklığına dalmak olur bu. Ve şunu da iyice bilmek lâzımdır ki, Allah'tan başkasını dost edinmenin ortaya çıktığı ilk nokta Allah'tan başkasının gerek vicdânlara ve gerekse hayata hâkimiyetini kabullenmektir... Bugün bütün beşeriyetin karşı karşıya bulunduğu bir şirk nevidir bu. Yine iyice bilmek gerekir ki, İslâm'ın hedefi günümüzde insanları tamâmen kula kul olmaktan kurtarıp Allah'a kul etmektir Ve gerek bu

âyet-i kerîme'ye muhâtab olan İslâm cemâatı, gerekse onun yüce Rasûlü Muhammed Mustafâ (s.a.) nın karşı karşıya bulunduğu bir câhiliyyetle yüz yüze bulunduğunu bilmek lâzımdır. Ve şu mübârek âyet-i kerîme'lerin mü'min gönüllere akıttığı duygu ve gerçeklerle donanmış olarak câhiliyyete karşı koymaya çalışmaya ne kadar da ihtiyâcı vardır mü'minlerin.

«Ben Rabbıma karşı gelirsem, o büyük günün azâbından elbette korkarım, de.»

«O gün kim azâbdan alıkonursa, şüphesiz ki Allah'ın rahmetine erişmiştir. Açık kurtuluş budur.»

«Allah sana bir sıkıntı verirse, onu yine ancak Allah giderir. Sana bir iyilik verdiği takdîrde başkası onu engelleyemez. O, her şeye Kâdir'dir... O kullarının üstünde yegâne mutasarrıftır, Hâkim'dir, Haberdâr'dır.»

Câhiliyyetin putu ve zulmüyle, dönekliği ve inâdıyla, sapıklığı ve hîlesiyle, bozukluğu ve inhilâliyle karşı karşıya bulunanların bu âyetlere ne kadar ihtiyâcı vardır? Evet, bütünüyle bu şerlerle yüz yüze gelenlerin gönüllerinde bu gerçekleri ve şu duyguları hissetmeye, günâh korkusunu ve Allah'tan başkasını dost edinme endişesini, günâhkârları bekleyen korkunç azâb ürpertisini hissetmeye ne de çok ihtiyâçları vardır? İnsanlara fayda ve zarar verenin Allah olduğunu, kulları üzerinde kahredici günün O'na âit olduğunu ve O'nun hükmüne kimsenin müdâhale edemeyeceğini, verdiği hükmü kimsenin reddedemeyeceğini bilmeye ne kadar ihtiyâcı vardır. Hiç şüphesiz ki gönlünde bu duygu ve gerçeklerin sıcaklığını hissetmeyenler, bu zâlim câhiliyyet sistemine karşı yeniden bir İslâm hareketi meydana getirmenin mükellefiyetlerine dayanamazlar. Zîrâ bu mükellefiyetler, dağları eritecek derecede dehşetengîzdir. Hem mü'minler kitlesi bugün yeryüzünde kendisine düşen vazîfenin önemini yakînen kavradıktan, davet ettiği akîdenin gerçeklerini iyice anlayıp idrâk ettikten ve bu gerçeklerin zarûrî îcâbı olan tek başına Allah'ın dostluğuna ve kelimenin bütün mânâsıyla O'nun velâyetine sığınmayı idrâk ettikten sonra ve bu çok zor, önemli vazîfeyi îfâ ederken yukarda zikrettiğimiz duygu ve gerçeklerle yüreğini ısıttıktan sonra, evet bütün bunlardan sonra bugün beşeriyetin yüzyüze geldiği câhiliyyet sisteminin ortaya attığı putperestliklerden kesin şekilde uzaklaşması, ayrılması ve âyet-i kerîme'de belirtilen husûslara dikkat ederek çalışmaya ne kadar çok ihtiyâcı vardır? Tıpkı Rasûlullah'ın söylemekle emrolunduğu şeyleri söylemeye, câhiliyyetin karşısına yüce Rasûlün ulu Allah'ın emrini tatbîk etmek için diktiği hakîkatlarla dikilmeye ne kadar da ihtiyâcı vardır :

«Şâhid olarak hangi şey daha büyüktür? de. Allah benimle sizin aranızda şâhiddir. Bu Kur'an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri uyarmam için vahyolundu; Allah'la beraber başka tanrılar bulunduğuna siz mi şâhidlik ediyorsunuz? de. Ben şahâdet etmem, de. O, ancak tek bir Allah'tır. Doğrusu ben ortak koşmanızdan uzağım, de...»

Evet... Gerçekten de bugün yeryüzünde bulunan müslüman kitle yeryüzünü baştan aşağı sarmış olan câhiliyyet karşısında yukardaki tutum ve davranışı ta'kîb etmek mecbûriyetindedir... Evet câhiliyyetin karşısında Hak kelâmını bu derece yüce, kesin, açık, kalbleri sarsan, herkesi korkuya düşüren tarzda açıklamak mecbûriyetindedir. Sonra da herşeye kâdir olduğunu kûlları üzerinde kahredici gücün sahibi bulunduğunu bildiği Allah'a yönelmeye... Kendisinin karşısına dikilen şu kulların... aralarında en zâlim dikdatörlerin ve putların da bulunduğu şu kulların bir sinek kadar güçlerinin bulunmadığını sinekten de zayıf olduklarını bildiği Allah'a... Âyetin de belirttiği gibi onlar, sinekten de zayıf olmalarına rağmen sinek kendilerinden birşey çekip alınca bir türlü kurtulamazlar ondan. Ve Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. İzn-i İlâhî'nin hâricinde bir kimseye de faydaları dokunacak değildir. Ve şüphesiz ki Allah kendi emrini üstün kılacaktır. Ne var ki insanların çoğunluğu bunu bilmezler...

Müslüman kitle şunu da yakînen bilmelidir ki; yolların ayrılış noktasında Hak ile câhiliyyetin birbirinden kesin şekilde ayrılmasından önce müslümanların muzaffer olması ve Allah'ın va'di olan yeryüzünde yerleşmeleri hiçbir zaman için mümkün olmayacaktır. Zâlim putların karşısında Hak kelâmını açıkça ilân etmeden, câhiliyyet ehline bu şekilde karşı koymadan, onları bu tarzda korkutmadan, kendilerinden kesin şekilde ayrılmış olduğunu ve uzaklaşıldığını ilân etmeden aslâ zafer müyesser olamaz... Gerçek odur ki bu Kur'an-ı Mübîn sırf bir tarihî hâdiseyi dile getirmek için inmemiştir. O, bütünüyle zaman ve mekân hudûdunun dışında mutlak sistem olarak gelmiştir. Ve ne zaman olursa olsun bu sisteme uyan İslâm cemâatının onun ilk inmeye başladığı devrelerdeki müslümanların tutumuna benzer bir tutum içinde bulunması gerekir. Binâenaleyh günümüzde de aynı tutumu ta'kîb etmek mecbûriyeti vardır. Zaman değişmiş ve bu Kur'an'ın yeryüzünde ilk defa bir İslâm binâsı kurmaya çalıştığı günkü durumunu almıştır. Şu halde bu dinin hakîkatını kesin ve kat'î şekilde bilelim. Allah'ın kahredici gücünün mâhiyetini açıkça idrâk edelim. Bâtılla ve bâtıl ehliyle kesin şekilde ayrıldığımızı belirtelim. İşte müslüman topluluğun hazırlığı bundan ibârettir. Ve şüphesiz ki koruyucuların en iyisi Allah'tır. Ve O, merhamet edenlerin en merhametlisidir... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 128 - 133).

———oOo———

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ
فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ
وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ
الْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

22 — Ve onların hepsini toplayıp sonra da şirk koşanlara: Nerede iddiâ ettiğiniz ortaklarınız? diyeceğimiz gün.

23 — Sonra onların; sâdece: Andolsun Allah'a ki, ey Rabbımız; bizler müşriklerden değildik, demelerinden başka çâreleri kalmaz.

24 — Bak, kendilerine nasıl yalan söylediler? Yalan yere uydurdukları kendilerinden nasıl kayboluverdi?

25 — İçlerinden seni dinleyenler vardır. Halbuki Biz, onu anlarlar diye, kalblerine örtüler, kulaklarına da ağırlık koyduk. Onlar her âyeti görseler de yine inanmazlar. Hattâ sana geldiklerinde, seninle çekişirler. O küfredenler derler ki: Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.

26 — Onlar, hem bundan vazgeçirmeye çalışırlar hem de kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar sâdece kendilerini helâke sürüklerler de farkına varmazlar.

Mahşer Günü Toplandıklarında

Allah Teâlâ: «Ve onların hepsini toplayacağımız gün...» buyurarak, müşriklerden haber vermektedir. Kıyâmet günü Allah Teâlâ; Allah'ın dışında ibâdet etmiş oldukları putlar ve ortaklarını: «Nerede iddiâ ettiğiniz ortaklarınız?» diyerek şirk koşanlara soracaktır. Allah Teâlâ Kasas sûresinde de: «O gün Allah onlara seslenip: Benim orta-

ğım olduklarını ileri sürdükleriniz nerededirler? der.» (Kasas, 62) buyurmaktadır.

Allah Teâlâ : «... Başka çâreleri kalmaz.» buyurmaktadır ki; onların âyette belirtilen sözleri söylemekten başka dayanakları yoktur. İbn Abbâs'tan rivâyetle Atâ el-Horasânî; onların ma'zeretlerinin olmayacağını, söylemiştir. Katâde de böyle söyler. İbn Abbâs'tan rivâyetle İbn Cüreyc; onların âyette belirtilen sözlerinden başka sözleri olmayacağını söylemiştir. Dahhâk da böyle söyler. Atâ el-Horasânî der ki : Onlar imtihâna (hesâba) çekildiklerinde; onların imtihânları «andolsun Allah'a ki, ey Rabbımız, bizler müşriklerden değildik.» demelerinden ibârettir.

İbn Cerîr der ki : Doğru olan şudur : Biz onları imtihân ettiğimiz esnâda, daha önceki Allah'a şirk koşmalarından özür dileyerek «Andolsun Allah'a ki, ey Rabbımız, bizler müşriklerden değildik, demelerinden başka sözleri olmayacaktır.»

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... Saîd İbn Cübeyr'den rivâyetine göre; bir adam İbn Abbâs'a gelerek : Ey Ebu Abbâs, Allah Teâlâ'nın «Allah'a andolsun ki, ey Rabbımız, bizler müşriklerden değildik.» sözünü işittim. Sen ne dersin? diye sordu. İbn Abbâs şöyle dedi : «Allah'a andolsun ki, ey Rabbımız, bizler müşriklerden değildik.» sözüne gelince; onlar cennete ancak namaz ehlinin gireceğini görünce «Gelin inkâr edelim.» derler. İnkâr ederler de Allah Teâlâ onların ağızlarını mühürler, elleri ve ayakları şehâdet eder ve Allah'tan bir sözü gizleyemezler. Şimdi kalbinde bir şey (bir şüphe) var mı? Kur'an'da, hakkında bir şey nâzil olmayan hiçbir kısım yoktur. Ancak siz onun te'vîlini bilmezsiniz.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Dahhâk; bu âyetin münâfıklar hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Ancak bu şüphelidir. Zîrâ bu âyet, Mekke'de nâzil olmuştur. Münâfıklar ise Medîne'de ortaya çıkmışlardır. Münâfıklar hakkında nâzil olan, Mücâdile sûresindeki : «Allah hepsini dirilteceği gün,... O'na da yemîn ederler.» (Mücâdile, 18) âyetidir. Böylece onlar hakkında «Bak kendilerine nasıl yalan söylediler, yalan yere uydurdukları (ma'bûdları) kendilerinden nasıl kayboluverdi?» buyurmuştur. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur : «Sonra onlara denilir ki : Nerde şirk koştuklarınız? Allah'tan başka. Derler ki : Bizden uzaklaştılar.» (Ğâfir, 73 - 74).

Allah Teâlâ : «İçlerinden seni dinleyenler vardır. Halbuki Biz onu anlarlar diye kalplerine örtüler, kulaklarına da ağırlık koyduk.» Sana, senin okumanı işitmek (dinlemek) üzere gelirler. Ancak bu, onlara hiçbir fayda getirmez. Zîrâ Allah Teâlâ Kur'an'ı anlamamaları için «Kalblerine örtüler.» Faydalı bir işitmeyi engellemek üzere «kulaklarına da

ağırlık.» koymuştur. Onlar Allah Teâlâ'nın şu âyette nitelediği gibidirler : «Küfredenleri çağıranın misâli; bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan (hayvanlara) haykıranınki gibidir...» (Bakara, 171).

Allah Teâlâ : «Onlar her âyeti görseler de yine inanmazlar.» buyuruyor. Onlar her ne kadar âyetleri, delâletleri, açık huccetleri görseler de; inanmazlar. Zîrâ onlarda, ne anlayış ne de insâf vardır. Nitekim başka bir âyette de Allah Teâlâ : «Şayet Allah onlarda bir hayır görseydi onlara işittirirdi...» (Enfâl, 23) buyurmuştur.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Hattâ sana geldiklerinde seninle (hak husûsunda bâtıl ile münâzara ve mücâdele ile) çekişirler. O küfredenler derler ki : Bu (senin getirdiğin) eskilerin kitaplarından alınma, (onlardan nakledilme) eskilerin masallarından başka bir şey değildir.»

Allah Teâlâ : «Onlar hem bundan vazgeçmeye çalışırlar, hem de kendileri ondan uzaklaşırlar.» buyuruyor. «Onlar bundan vazgeçmeye çalışırlar.» âyetinin anlamında iki görüş vardır :

1 — Burada kasdedilen anlam şudur : Onlar, insanları hakka uymaktan, Allah Rasûlünü doğrulamak ve Kur'an'a boyun eğmekten alıkorlar. Hiç kimseyi ondan faydalanmaya bırakmazlar.

Ali İbn Ebu Talha, «Onlar bundan vazgeçirmeye çalışırlar.» âyeti hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : İnsanları Muhammed (s.a.) e îmân etmekten men'ederlerdi.

Muhammed İbn el-Hanefiyye de der ki : Kureyş kâfirleri Hz. Peygamber (s.a.) e gelmezler ve ona gelmeyi engellerlerdi. Mücâhid, Katâde, Dahhâk ve birçokları da böyle söylemiş olup en kuvvetli görüş budur. En doğrusunu Allah bilir. İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir.

2 — Süfyân es-Sevrî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, «Onlar bundan vazgeçirmeye çalışırlar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Ebu Tâlib hakkında nâzil oldu. O, Hz. Peygamber (s.a.) e eziyyet edilmesini engellerdi.

Kâsım İbn Muhaymera, Habîb İbn Ebu Sâbit ve Atâ İbn Dînâr da bu âyetin Ebu Tâlib hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir.

Saîd İbn Ebu Hilâl de der ki : Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.) in amcaları hakkında nâzil olmuştur. Onlar on kişi idiler. Zâhiren onunla birlikte olmada insanların en şiddetlisi, gizlice ise onun aleyhinde olma husûsunda yine insanların en şiddetlisi idiler. Saîd İbn Ebu Hilâl'in bu sözünü İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir. Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî ise «Onlar bundan vazgeçirmeye çalışırlar.» âyetini; insanları onu öldürmekten alıkorlar. (İnsanların onu öldürmesini engellerler.) şeklinde anlamıştır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Hem kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar sadece (bu hareketleriyle) kendilerini helâke sürüklerler (ve bunun vebâli sadece kendilerine döner) de farkına varmaz (hissetmezler)».

İZÂHI

Esâtîr; (سطر) dan alınmış bir cemî sîgasıdır ki müfredi üstûr ve üstûre veya estır, estıre veya estaradır. Yahud (سطر) ın cem'i sütûr, «sütûr» un cem'i estâr, estârın cem'i de esâtîr'dir. Bunun kendi lafzından müfredi olmayan abâdîd ve şemâtît gibi bir cemî ismi olduğu da söylenmiştir. Fahreddîn Râzî der ki : Cumhûr «Esâtîr'ül-Evvelîn» yani evvelkilerin yazdıkları şeyler diye tefsîr etmişlerdir. İbni Abbâs «Esâtîr'ül-Evvelîn»in mânâsı «evvelkilerin tastîr eder, yani yazar oldukları sözleri» demektir. Bazıları esâtîrin türrehât —Yani hurâfe ve bâtıl, uydurma, saçma, masal— demek olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu, tefsîr değil, mânâdır. Esâtîr, türrehât demek olduğu için değil, evvelkilerin esâtîri; Rüstem ve İsfendiyâr hikâyeleri gibi faydasız kelâmlar olduğu içindir ki Esâtîr'ül-Evvelîn, türrehât ile tefsîr olunmuştur. ilh... Demek ki, evvelâ esâtîr kelimesinin asıl mefhûmu tastîr edilmiş : yazılmış : Mastûrât demektir. Bunun bir hurâfe olup olmaması ise kelimenin medlûlü değildir. Esâs i'tibâriyle yazılmış olan bir şeyin tesbît ve ihbârı, matlûb bir ehemmiyeti hâiz olması lâzım gelir. Şu nokta şayân-ı ihtârdır ki : Esâtîr'in müfredi olarak zikredilen üstûr, üstûre, estır, estıre, estare kelimelerinin yunanca isturya (Historia) kelimesiyle alâkadâr olduğu zâhirdir. Frenkler de buna «İstuvar = Histoire» demişlerdir. Biz de bugün bunu tarih diye tercüme ediyoruz. Binâenaleyh esâtîrin asıl mânâsı bu günkü ta'bîrimizce «tevârih» demektir. Anlaşılıyor ki arapçada ustûre, estıre gibi müfredlerin isti'mâli nâdirdir. Umûmiyetle esâtîr kullanılmış ve bunun için cemiyyeti takdirî gösterilmiştir. Ve kelimenin başka dilden arapçalaştırılmış olduğu da tasrîh edilmemiştir. Yani esâtîr arapçadır. Fakat ustûrenin arapça olub olmadığı, üzerinde durulması gereken bir konudur. Üstûre yunanca «hâlis haber ve istihbâr» diye ta'rîf edilen «isturya» nın aynı değilse her halde ikisi müşterek bir asla râci'dir. Netekim Farsçada muhkem demek olan «üstuvâr» kelimesi de bu asla dâhildir. Hâsılı esâtîr frenklerin «istuvar» dedikleridir. Bu da bu gün tarih diye tercüme edildiğine göre «Esâtîr-i Evvelîn» eskilerin tarihi, tarih-i kadîm demek olur. Ancak bunda tarih kelimesinin ifâde ettiği vakit ta'yîni mânâsı olmayarak alelıtlâk mâzi. evvel zaman mânâsı vardır. Zîrâ vakit ta'yîni

mânâsıyle tarih, İslâmî bir kelimedir. Ve frenklerin istuvar kelimesinde de esâsen bu mânâ yoktur. Ve demek ki Esâtîr-i Evvelîn ta'bîri dahi kelimelerin mânâsına nazaran türrehât, hurâfât demek değildir. Fakat esâtîr içinde bir çok efsâneler bulunduğundan ve daha doğrusu «esâtîr-i Evvelîn» efsâne halinde kaldığından türrehât ve hurâfât mefhûmları Esâtîr-i Evvelîn ta'bîrinin bir lâzımı olmuş ve bunun hafîfletilmişi olarak «esâtîr» kelimesi de araplarca hûrafâttan kinâye olarak kullanılmıştır. Ve bunun için Kamûs'da da esâtîrin «nizâmsız kelâm» ya'ni saçma mânâsına geldiği gösterilmiştir. Netekim zamanımızda da tarih-i kadîm ve hattâ tarih kelimelerini vâhî, boş şeyler mânâsına kullananlar vardır. O tarihe karışmış, bu artık bir tarih olmuş, denildiği zaman; yalan olmuş, masal olmuş, sade lâfta kalmış, yahud adı, nâmı pay-dâr olmuş, şöhret bulmuş mânâlarından her biri kasdedilebilir. Bu sûretle araplarca esâsen «mestûrât-ı Evvelîn» demek olan «Esâtîr-i evvelîn» Türklerin masal, yunanlıların «misus» (mythos) frenklerin «mit» dedikleri eski kahramanlık hikâyeleri, evvel zaman efsâneleri, destânları olarak mülâhaza edilmiş ve uydurma, hurâfât mânâsında kullanılmıştır. Hâl, mâzîye rabt edilmeden hiç bir şey bilinmez, mâzîyi hâle rabtederek hâdiseler içindeki zamanın akışını uzun bir satır haline koyan tarih de şüphesiz ki üstüvar olan mastûrâttan ibârettir. Bu mastûrâtın üstüvâr olabilmesi de içinde bulunduğu geçmiş olaylardan devraldığı ma'lûmât ve mustahberâtına rabtetmesiyledir. Bu vâkıât ise, yalnız âfâkî şeylerden ibâret olmayıp fikriyyât ve enfüsiyyâta, zamanın muhtevî olduğu tasavvurât ve tahayyülâta da şâmildir. Çünkü bir zamanda vâki' olan bir tahayyül dahi o zamanın vâkıâtındandır. Halbuki zamanı, zamân-ı vukû' satırlara dökülme zamânına nazaran mâzî olduğu gibi esâsen satırlara dökme ve yazma san'atı da geçen mâzîye göre sonradır. Binâenaleyh mastûrât; hâli mâzîye rabtederken geçmiş olan satırlara döküşü ta'kîb etmek mecbûriyetinde bulunduğu gibi yazma san'atının meydana gelişinden i'tibâren başlayan ilk mastûrât ta kendine takaddüm eden ve tastîr edilmemiş bulunan geçmiş zamanları lisânen ve fikren tevârüs ettiği haberler ve eserlerden alarak yazmaya mecbûrdur. Ve bunun içindir ki eskilerin tarihi, evvel emirde en çok ağızlarda dolaşan sözler olarak satıra geçmiş ve sonra da satırdan satıra geçerken nice değişmelere ma'rûz olmuş bulunur. Binâenaleyh esâtîr, mastûrât, istûvar, tarih; masal ve hurâfât demek olmadığı halde; bunlardan önce olan Esâtîr-i Evvelîn, Tarih-i Evvelîn, masal ve efsâne ile müterâdif gibi olmuştur.

Yunanlılar; masallar, tarihî efsâneler yazmayı edebî bir san'at addetmişler ve bu sûretle bir çok ma'bûdlar ve yarı ma'bûdlar ve eski kahramanlar hikâyeleri yazmışlardır ki frenkler bu san'ata ve bunları

tetebbû' etmek ilmine «Mitoloji» derler ve bunu «Histoire fabuleuse — efsânevî târih» ve «Sciences de myt — masallar ilmi» diye ta'rîf de ederler ve bundan en ziyâde «Hind avrupâî» dedikleri Hind, Fars, Yunan, Lâtin, Cerman, İslâv, Celt akvâmının ilk masallarını kasdederler ve bunları ibtidâî insanların hissiyyâtını, tehayyülâtını, tefekkürâtını, i'tikâdâtını, ma'lûmâtını anlamak için delil ve ilmin ilk kaynakları sayarlar da târih, felsefe ve dinler bunlardan çıkmıştır, derler. Ve felsefe tarihinde, dinler tarihinde mitolojiye mühim bir esâs nazariyle bakarlar. Böyle demek; târih masaldır, felsefe masaldır, ilim ve din masaldır, demek olmadığı ise zâhirdir. Fakat bir çokları bundan tarihin, felsefenin, ilmin, dinin ve bâhusûs dinin bir masal demek olduğu tevehhümüne kapılarak yeni yeni masallar uydurmakla yeni târihler, yeni felsefeler, yeni dinler, ilimler îcâd ve ihtirâ' olunabileceği zannına kapılmışlar, hak dinin bir hakîkat olduğunu, hayâllerin, masalların bile bir hakîkatin in'ıkâs ve inhirâfı demek olduğunu anlamamışlardır. Bunlar, hak ve bâtılı tefrîk etmeyerek alel'umûm dinlere «Esâtîr'ül-Evvelîn» ve hurâfe derler. Ve böyledir diye mücâdele ederler. Bu da kalblerinin hurâfe ile dolu olmasından ve bu mânialar içinde hakkı anlamak fıtrî kâbiliyyetini zâyi' etmiş bulunmasından neş'et eyler. İşte bu âyet bize gösteriyor ki Kur'an'a; «eskilerin masallarından başka bir şey değildir» diyen kâfirler de bunlardan ve bunların pîrlerindendir. Esâtîr'ül-Evvelîn demekle de şöyle demiş oluyorlar : Evvelâ diyorlar, Kur'an ilâhî bir vahy bir hak kitab değil, bunun me'hazı, menbaı ilhâmı eskiden yazılmış olan mastûrât ve mektûbâttan ibâret, Muhammed (s.a.) bunu eski kitablardan alıb alıb yazdırıyor. Binâenaleyh bu bir mucize değil, hattâ bunda yeni bir hakîkat olmadıktan başka hiç bir hakîkat ta yoktur. Zîrâ bu sade esâtîr değil, Esâtîr-i Evvelînden, Esâtîr-i Evvelîn gibi hakîkatte mânâsı olmayan boş satırlardan, yalan hurâfelerden, masallardan ibârettir. O, bunları yazdırıb yazdırıb söylüyor diye bir ta'rîz de yapıyorlar. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 1903 - 1907).

———oOo———

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ فَقَالُوا۟ يَٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ
﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا۟ يُخْفُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا۟ لَعَادُوا۟ لِمَا نُهُوا۟ عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٢٨﴾
وَقَالُوٓا۟ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا۟ عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ قَالَ

أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ ۚ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

27 — Bir görsen; ateşin başında durdukları: Keşki geri döndürülseydik ve Rabbımızın âyetlerini yalan saymasaydık da mü'minlerden olsaydık, dedikleri zaman.

28 — Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeylerle karşılarına çıktık. Eğer geri döndürülselerdi yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdi. Doğrusu onlar, yalancılardır.

29 — Ve dediler ki: Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ve biz dirilecek değiliz.

30 — Bir görseydin eğer; Rablarının huzûrunda durdukları zaman, O: Bu, hak değil miymiş? deyince; onlar da; Rabbımız hakkı için evet, derler. Allah da buyurur ki: Öyleyse küfür edegeldiğinizden dolayı tadın azâbı.

Ateşin Başında Durduklarında

Alah Teâlâ kıyâmet gününde ateşin başında durdukları, ondaki zincir ve bukağıları gördükleri, bu büyük işleri ve korkuları gözleri ile müşâhede ettikleri zamanda kâfirlerin durumunu anlatıyor. O sırada onlar: «Keşki geri döndürülseydik ve Rabbımızın âyetlerini yalan saymasaydık da mü'minlerden olsaydık.» diyerek sâlih ameller işlemek, Rablarının âyetlerini yalanlamamak ve mü'minlerden olmak üzere dünya yurduna geri getirilmelerini temennî edeceklerdir. Allah Teâlâ da; «Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeyler karşılarına çıkacak.» buyuruyor. Gerek dünyada ve gerekse âhirette hoşlanmasalar da içlerinde gizlemiş oldukları küfür, yalanlama ve inâdlaşma onların karşılarına çıkacaktır. Nitekim biraz önce de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştu: «Sonra onların, sadece: Andolsun Allah'a ki, ey Rabbımız, bizler müşriklerden değildik, demelerinden başka çâreleri kalmaz.» buyurmuştur.

Muhtemeldir ki; kendilerine uyanlara aksini gösterseler bile, dünyada iken içlerinden bilmekte oldukları peygamberlerin getirdiklerinin doğruluğu onlara zâhir olacaktır. Nitekim Allah Teâlâ Mûsâ'dan haber vererek onun Firavun'a: «Andolsun ki; sen, bunları göklerin ve yerin Rabbının açık deliller olarak indirmiş olduğunu biliyorsun.» (İsrâ, 102)

dediğini bildirmektedir. Başka bir âyette de Allah Teâlâ Firavun ve kavminden haber vererek : «Gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde zulûm ve kibirle bunları bile bile inkâr ettiler.» (Neml, 14) buyurmuştur.

Burada insanlara mü'min görünüp te içlerinde küfür gizleyen münâfıklar da kasdedilmiş olabilir. Bu ifâde; kıyâmet günü kâfirlerden bir grubun diliyle vukû bulacakları haber verme tarzında da olması mümkündür. Bu, münâfıklık Medîne halkının bazısı ile Medîne civârındaki araplarda meydana gelmişken bu âyetin Mekke'de nâzil olmasına münâfî değildir. Allah Teâlâ münâfıkların ortaya çıkışını, Mekkî sûrelerden biri olan Ankebût sûresinde şöylece zikretmektedir : «Elbette Allah inananları bilir ve doğrusu O, münâfıkları da bilir.» (Ankebût, 11). Buna göre bu, âhiret yurdunda azâbı gördüklerinde münâfıkların halini haber vermekten ibârettir. O zaman küfrü, fâsıklığı ve münâfıklığı gizlemiş olmalarının âkıbeti onlara görünecektir. En doğrusunu Allah bilir.

«Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeyler karşılarına çıktı.» âyetindeki yüzçevirmeye gelince : Onlar, îmân etmeyi arzuladıklarından dolayı dünyaya dönüşü istememektedirler. Bilakis içinde bulundukları küfrün bir cezâsı olarak müşâhede etmiş oldukları azâbdan korktukları için dünyaya dönmeyi, görmüş oldukları ateşten kurtulmak için isteyeceklerdir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Eğer geri döndürülselerdi yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdi. Doğrusu onlar (îmân sevgisi ve arzusuyla dönme temennîlerinde) yalancılardır.» buyurmuştur.

Allah Teâlâ onların şayet dünya evine döndürülselerdi, kendilerine yasaklanan şeylere mutlakâ döneceklerini haber vererek «Doğrusu onlar; keşki geri döndürülseydik ve Rabbımızın âyetlerini yalan saymasaydık da mü'minlerden olsaydık.» demelerinde, «yalancılardır», buyuruyor. Bilakis onlar «Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ve biz dirilecek de değiliz.» deyip kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Ve onlar muhakkak ki yalancılardır. «Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. (Bu dünyadan başka hayat yoktur, bundan sonra dönüş ve hayat yoktur.) Ve biz diriltilecek de değiliz.» diyeceklerdir.

Sonra Allah Teâlâ : «Bir görseydin eğer Rablarının huzûrunda durdukları zaman O; bu, hak değil miymiş? deyince...» buyuruyor. Sizin sandığınız gibi bâtıl olmayıp bu dönüş gerçek değil miymiş? diye Allah onlara soracak. Onlar da : «Rabbımız hakkı için evet.» diyecekler. Allah Teâlâ da şöyle buyuracak : «Öyleyse küfür edegeldiğinizden (ve yalanlayageldiğinizden) dolayı tadın azâbı.» «Bu bir büyü müdür, yoksa siz görmüyor musunuz?» (Tûr, 15).

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْنَا فِيهَا
وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ ۚ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ
وَلَهْوٌ ۖ وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

31 — Allah'a kavuşmayı yalan sayanlar, gerçekten kaybetmişlerdir. Nihâyet kıyâmet ansızın gelip çattığı zaman yüklerini sırtlarına yüklenerek: Orada yaptığımız eksikliklerden dolayı yazıklar olsun bize, derler. Dikkat edin, ne kötüdür yüklendikleri şeyler.

32 — Dünya hayatı, ancak oyun ve eğlenceden ibârettir. Âhiret yurdu ise, müttakîler için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?

Gerçek Kaybedenler

Allah Teâlâ kendine kavuşmayı yalanlayanların kıyâmet ansızın geliverdiğindeki kaybını, eksik bıraktığı amellerine, geçmişte yaptığı çirkin işlere pişmânlığını haber vererek: «Nihâyet kıyâmet ansızın gelip çattığı zaman yüklerini sırtlarına yüklenerek: Orada yaptığımız eksikliklerden dolayı yazıklar olsun bize, derler.» buyurmaktadır.

(.....)

İbn Ebu Hâtim der ki: Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... Ebu Merzûk'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Kâfir —veya günâhkâr— kabrinden çıkışı sırasında çok çirkin suratlı ve çok pis kokan bir şey tarafından karşılanır ve sen kimsin? diye sorar. O da: Beni tanımıyor musun? der. O kişi: Hayır, ancak şurası var ki Allah senin yüzünü çirkinleştirmiş ve kokunu pis kılmıştır, der. O şey de: Ben senin kötü işinim. Sen, dünyada böylece çirkin amelde bulunan birisiydin. Madem ki dünyada sen bana bindin, o halde şimdi gel, ben de sana bineceğim, diyecek. İşte Allah Teâlâ'nın «Yüklerini sırtlarına yüklenerek...» sözünün anlamı budur.

Esbât, Süddî'nin şöyle dediğini rivâyet eder: Zâlim bir kişi ölüp de kabrine girdiğinde; ona çirkin yüzlü, siyah renkli pis kokulu ve üzerinde kirli bir elbise olan birisi onunla birlikte kabrine girer. Zâlim kişi onu gördüğünde: Yüzün ne kadar çirkin? der. O kişi: Senin amelin

de böylece çirkindi, diye cevab verir. Kokun ne kadar pis? sözüne de senin amelin de böyle pis kokuluydu, cevabını alır. Elbisen ne kadar pis? dediğinde de; o kişi : Muhakkak ki senin amelin de pis idi, diye cevab verir. Zâlim kişinin; sen kimsin? sorusuna; ben, senin amelinim, diye cevab verir. Onunla beraber kabrinde kalır. Kıyâmet günü diriltildiğinde de kendisine şöyle söyler : Ben dünyada seni lezzet ve arzularla taşımıştım. Bu gün de sen beni taşıyacaksın. Onun sırtına biner ve onu ateşe sokuncaya kadar sürer. İşte Allah Teâlâ'nın : «Yüklerini sırtlarına yüklenerek... dikkat edin. Ne kötüdür yüklendikleri şeyler.» sözünün tefsîri böyledir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Dünya hayatı (nın büyük bir çoğunluğu) ancak oyun ve eğlenceden ibârettir. Âhiret yurdu ise; müttâkîler için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?»

İZÂHI

Bu hayata oyun ve eğlence denmesinin bir kaç sebebi vardır : 1 — Bu hayat gibi; oyun ve eğlencenin süresi de azdır, çabuk geçmektedir. 2 — Dünya lezzetleri gibi oyun ve eğlence de çoğu kez bir takım üzüntülere sebeb olmaktadır. 3 — İnsan oyun ve eğlenceye olayların ötesini, sonunu düşünmediği zaman katılır. Ancak mes'elelerin, olayların sonu düşünüldüğü, görüldüğü zaman; oyun, eğlence diye bir şey kalmaz. Yine oyun ve eğlence ile genellikle çocuklar ve aldatılmış câhiller meşgûl olur. Akıllı bir insan nâdiren bunlara dalar. Dünya lezzetleri de böyledir. Ancak câhil aldatılmışlar bunlara dalarlar. Hakîkat ehline gelince; onlar bu dünya zevk ve lezzetlerinin aslında önem verecek bir metâ' olmadıklarını, aldatıcı şeyler olduklarını bilirler. 4 — Oyun ve eğlencenin sonu hoş değildir. Bütün bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki; dünya zevk ve lezzetleri bir oyun ve eğlencedir, i'tibâr edilecek bir hakîkat değildir. Allah Teâlâ bu husûsu açıkladıktan sonra «Âhiret yurdu müttakîler için daha hayırlıdır» buyurarak, âhiretin daha hayırlı olduğunu belirtir. Bunun böyle olduğuna, birkaç durumda dünya ve âhiret ahvâli arasında bir farklılık bulunması delâlet eder. Şöyle ki : Bu dünyada insana zevk veren şeyler değersiz, âhiretin hayırları ise değerli ve şerefli şeylerdir. Bunu birkaç şekilde görebiliriz : 1 — Bu dünya zevkleri, ancak şehevî ihtiyâcı karşılamak içindir. Şehevî ihtiyâcı karşılamak ise, son derece değersiz ve basittir. Bunu şöyle isbât edebiliriz : Bu meselede aslında şeref bakımından aşağı seviyede olan hayvanlar insanla bir olmaktadırlar. Hattâ nazarî şehvet

noktasında hayvanlar insanı geçmektedir. Meselâ, deve insandan daha çok yer, horoz ve serçe daha çok cinsî ilişkide bulunur. Kurt daha çok tahrîbât yapar, akrep acı vermede daha güçlüdür. Nazarî şehvetin övünülecek bir şey olmadığını şuradan da anlamaktayız : Eğer övünülecek bir şey olsaydı, bu konuda ileri bir noktada olmak insanın şerefini arttıran bir neden olurdu. Bütün hayatını; yeme içme ve cinsî yaklaşmaya veren kimse, insanların en şereflisi olması îcâb ederdi. Oysa, meselenin böyle olmadığı, böyle bir insanın kızılan, hoş karşılanmayan, küçük görülen biri olduğu, bir hayvan, bir köpek hattâ daha aşağı bir yaratık olarak nitelendirildiği açıktır. Yine insanlar bu hallerle övünmezler, bu işlerini gizlerler. Akıllı kimseler bu işlerle meşgûl olurken insanların gözlerinden uzak kalmak isterler. Bu da bu işlerin bir şeref vesîlesi değil, eksiklik olduğunu gösterir. Bu işlerin bir şeref vesîlesi olmadığına bir başka delil de; insanların birbirlerine söverken cinsî yaklaşma mânâsına gelen lafızları söylemeleridir. Bu lezzetler bir noksânlık olmasaydı, bu şartlarda telâffuz edilmezdi. Yine bu lezzetlerin aslî, bir takım acı ve eksiklerin giderilmesi esâsına dayanır. Kim daha aç, kim daha ihtiyâç içinde ise bu meselelerden daha fazla zevk alır. Bu da bu işlerin aslında kendilerinin bir lezzeti olmadığını gösterir. Yine bu lezzetler çabuk değişmekte, sona ermektedir. Bütün bunlar, bu lezzetlerin kıymetsiz şeyler olduğunu gösterir. Ma'nevî saâdetler ise, değerli, kudsî, yüce ve devâmlı lezzetlerdir. Bunun içindir ki, insanlar bir kimsede çokça ilim olduğunu, dünyanın maddî lezzetlerinden uzak durduğunu zannettiler mi, ona hürmet eder, hizmet ederler. Kendilerini o insanın kölesi yapar ve ona nisbetle nefislerini şakî sayarlar. Bunlar, insan fıtratının maddî lezzetleri önemsiz ve aşağı saydığına ma'nevî lezzetleri ise yüce mertebelerde gördüğüne delâlet etmektedir.

2 — Şimdi âhiret nimetlerinin, dünya nimetlerinden daha hayırlı olduğu meselesine temâs edelim. Bir an için her iki tür nimetin de aynı kıymette olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak âhiretteki nimetlere kavuşulacağı kesinlikle bilindiği halde dünyadakiler böyle değildir. Sabahleyin güçlü kudretli saltanatlı olan nice devlet adamları vardır ki; o günün akşamı toprakların altına girmiş, niceleri sabahleyin büyük bir saltanat sahibi iken akşama zavallı bir esîr olmuştur. Dünya nimetlerinde görülen bu değişkenlik, iki tür nimet arasında farklılık olduğunu gösterir.

3 — Yaşamakta olan bir insan düşünelim. Bu insan bu dünyada topladığı mal, zevk verici ve güzel şeylerden faydalanıp faydalanamayacağını bilmemektedir. Ama uhrevî mutluluklar, hayırlar böyle değildir. İnsan âhirette bunlardan faydalanacağını kesinlikle bilir.

4 — Farzedelim ki, insan dünya lezzetlerinden faydalanamıyor... Ancak insanın bu zevki insanı üzücü, korkutucu şeylerden hâlî olamaz. Onun için: Yaratmadığını isteyen kimse, kendini yorar ve o şey kendisine verilmez, denmiştir. O nedir ya Resûlallah? denildiğinde Hz. Peygamber: Bir gün boyu tâm sevinçtir, buyurmuştur.

5 — Dünyadaki bu mal ve güzellikler ile insanın yarın da faydalanacağını farzedelim. Ancak yine de bu faydalanmalar geçici ve aldatıcıdır. Bu faydalanmalar daha güçlü, tatlı ve mükemmel olduğu ölçüde, faydalanma bittiğinde insanın duyacağı üzüntü de daha güçlü ve şiddetli olmaktadır. Bu noktada Şâir Mütenebbî şöyle demektedir:

Üzüntülerin en ağırı benim gözümde;
Bir sevinç ki, geçeceğine inanır kesinlikle.

Görülüyor ki, dünyadaki nimetler ve mutluluklar pekçok noksânlıkları kendinde taşımaktadır. Ancak âhiret mutlulukları böyle değildir. O halde âhiret kesinlikle daha mükemmel, üstün, sürekli ve daha iyidir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XII, 200 - 202).

Bu dünya hayatı kâfirlere göre zevk duyulup eğlenilen, keder ve gamlardan uzaklaşılan bir hayattır. Gerçekte ise bu hayat âhiret hayatı için hiçbir fayda ve menfaat sağlamaması nedeniyle oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Çocukların oyunu gibi sonunda fayda sağlamayan iş ile basit geçici fayda sağlayan iş arasında bir durumdur. Oyunun faydası gam ve kederleri geçici olarak ortadan kaldırmaktır. Bazı filozofların dünya zevklerinin tümü subjektiftir, çünkü acıları izâle etmek içindir, sözleri de bu gerçeği açıklar. Meselâ yemek zevki, açlığın elemini izâle etmek içindir. Bu acı ne kadar çok olursa onu izâle etmekten duyulan zevk de o kadar büyük olur. Su içme zevki, susuzluk acısını izâle etmek içindir. Rakı, afyon ve sigara gibi uyarıcı ve uyuşturucu şeyleri içmeye gelince; ilkin istenmeyen şeylere ve acılara tahammül etmek gerekçesiyle başlar. Çünkü tecrübe edenlerin de bildirdikleri gibi, bütün bunlar kendiliğinden hoşlanılmayan şeylerdir. Geçici bir zevk peşinde koşmak için onları içen kişi, başkalarını taklîd ederek kendini buna zorlar. Sonra bu acıları geçici olarak ortadan kaldırmak için içilen bu şeylerin alışkanlıkları ona denk bir acıya vesîle olur. Çünkü bunlar zehirlidir, kendiliğinden istenmeyen şeylerdir. Ne zaman bu zehirler sinirleri etkilerse, bunun arkasından onun zıddı olan bir elem ve acı gelir. Ve bunun üzerine kişi yeniden içmeye başlar. Sarhoşluğun etkisini temsîl etmek için alkolik şâirlerin en ünlülerinden biri şöyle demiştir: «Hastalık olan şeyle beni tedâvî ettiler. Zevkle bir kâse içtım sonra bundan zehirlendim.» Bu ilk zevk sahtedir. Çünkü kişi bundan zevk almış değildir. Sâdece zevk aldığını sanmıştır ve alkol mübtelâlarını taklîd ile yetinmiştir. Bazan da sarhoşlukla içkinin ver-

diği acının dışında üzüntü ve kederlerin izâle edilmesi gâyesi güdülür. Çünkü sarhoşluk kişinin aklını ve şuûrunu yokeder. Kişi sarhoş olduğu an hiçbir acı hissetmez. Ancak bazan içkinin elemi diğer acıların şuûruna varmaktan daha fazla olur ve kusma, mide kaynaması, ya da psikolojik rahatsızlıklardan daha kötü bir rahatsızlığa düşer...

Denilir ki; mûsikî âleti ve şarkı dinlemek bu kâidenin genel hükümleri içerisine girmez. Çünkü mûsikînin zevki rûhîdir, bedenî acılar değildir. Bu konuyu iyice tedkîk edenler bilirler ki; mûsikî kişisel hayatın ve insan türünün zarûrî ihtiyâçlarından değildir. Bunun için mûsikî arzusu, beslenme arzusu, cinsel temâs arzusu gibi güçlü olmayan zayıf bir arzudur.Bunun bulunmayışı insana acı vermez. Ancak bu konulara fazla tutkun olanları rahatsız eder. Binâenaleyh mûsikî de bu umûmî kâidenin içinde yer alır. Çoğunluğu teşkîl eden diğer bilginlere göre mûsikî zevki, ona iten motifin zayıflığı ölçüsünde zayıf bir zevktir ve mûsikî hayatın ana unsurlarından sayılmayacağı gibi insanlık için özel gâyeler arasında da yer almaz. Mûsikî ile ancak hayatın acılarından rûhu dindirmek isteyenler, huzûr bulurlar, yoksa ona sevkeden motifin acılarından değil. Bunun için mûsikîye lehv adı vermek ve mûsikî aletlerine de eğlence ve oyun âleti demek âdet olmuştur. Çünkü bunlar kendiliğinden kasdedilmiş şeyler değildir.

Âyette bir başka vecih daha var ki bunu birinci vecihle cem'etmek sahîh olur. Şöyle ki : Bu dünya hayatına hâs olan eğlencenin değeri azdır, süresi kısadır. Düzgün aklî yapıya sahib olanın onunla gurûrlanması doğru olmaz. Bu eğlence ve oyun, kısalığı itibâriyle çocukların oyunundan farksızdır. Bilindiği gibi çocuk, kısa zamanda her oyundan bıkar. Kaldı ki çocukluk demleri hep habersizlik demleridir. Ya da bu oyun süresinin kısalığı itibâriyle kederli insanın kederinden kurtulması için kendini bir oyuna vermesi tarzındadır. Binâenaleyh kendiliğinden istenen ve arzulanan bir hal değildir. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VII, 362 - 364).

Âhiretteki tekrâr diriliş, hesâb ve cezâ meseleleri İslâm'ın getirdiği akîde esâslarından bir cüz'dür. Ulûhiyyetin birliğini kabullenmenin hemen peşinden bunlara da inanmak gerekir. İslâm dini —akîde, tasavvur, ahlâk, şerîat ve nizâmlarıyla— ancak âhirete inanma esâslarına dayanarak var olabilir.

Allah'ın ikmâl etmiş olduğu ve mü'minlere bir nimet olarak ihsân eylediği, —Kur'an-ı Kerîm'de de buyurduğu gibi— din olarak onlara münâsib gördüğü bu İslâmiyet; şüphesiz ki : hakîkat-i kâmil, bünyesi mütekâmil ve yeknesak bir hayat düstûrudur. Ondaki ulûhiyyet gerçeği ile âhiret hayâtının hakîkati birleştirilip tek temel üzerine otur-

tulmuştur. Böylece i'tikâdî, şer'î ve ahlâkî değerler birleştirilip yoğurularak mütekâmil bir din meydana gelmektedir.

Şüphesiz; —İslâm düşüncesindeki— hayatın mânâsı; beşer ömrünün teşkîl ettiği şu kısa zaman değildir. Hatta bu mânâyı ne bir milletin yüzyıllar süren ömrü, ne de bütün beşerin süregelen hayatı ifâde edebilir.

İyi bilinmelidir ki : İslâm düşüncesindeki hayat mefhûmu; âhiret hayatına inanmayarak onu hesâba katmamak gafletine düşenlerin tadını tattıkları şu kısa zamandan apayrı bir şeydir. İslâm tasavvurundaki hayat; zamanın sonsuzluğunu, ufukların genişliğini, âlemlerin derinliğini ve hakîkatın çeşitlerini içine alan bir hayattır.

İslâm düşüncesinde hayat, şu görünen dünya hayatını içine aldığı gibi, zamanda uzayarak, dünya hayatının ona nisbeten gündüzün bir saatı kadar kaldığı ve mikdârını Allah'tan başka kimsenin bilemediği âhiret hayatını da içine almaktadır.

Mekân itibâriyle; üzerinde beşeriyetin yaşamakta olduğu şu yeryüzünü içine aldığı gibi; eni yeryüzüyle gökler kadar olan Cenneti; ve milyarlarca seneden beri yeryüzünden gelip geçen nesillerin hepsine yetecek genişlikteki Cehennemi ile birlikte âhiret yurdunu da ihtivâ etmektedir.

Âlemleri kucaklamasına gelince : Şu görünen kâinata şâmil olduğu gibi, her türlü hakîkatlarını Allah'tan başka kim'senin bilemediği gayb âlemini de içine almaktadır. Hakkında Allah'ın bildirdiğinden başka bir bilgimiz olmayan o, gayb âlemi, ölüm ânı ile başlayıp âhiret hayatıyla sonuçlanır. Ölüm âlemi ile âhiret âleminin her ikisi de Allah'ın bize açıklamadığı birer gayb âlemidirler. Ve her ikisinde de insanın hayatı ancak Allah'ın bildiği sûrette devâm edip gidecektir.

Mâhiyeti itibâriyle hayat : Dünya hayatındaki şu ma'rûf yaşayışı içine aldığı gibi, Cennet ve Cehennem de bu hayatı andıran ve ikinci hayat dediğimiz âhiret yaşayışını da, içine almaktadır. Yanında dünya hayatının sinek kanadı kadar dahi bir mânâ ifâde etmeyen âhiret hayatı, dünyadakinden çok daha fevkalâde tad ve lezzetlerle donatılmış olacaktır.

İnsanoğlunun İslâm tasavvurundaki şahsiyeti, işte böylesine; zamanın sonsuz mesâfesini, mekânın hudûdsuz ufuklarını, hayat ve âlemlerin bitmeyen derinlikleriyle yüceliklerini içine almaktadır. Bu tasavvur, bütün kâinatla birlikte insan mevcûdiyetini de ihtivâ ediyor... Değerleriyle, hayatla ilgili her türlü vasıflarıyla... Öbür tarafta; âhirete inanmayan kimselerin ise, kâinat ve insanın mevcûdiyeti hakkındaki düşünceleri o nisbette daralmaktadır. Onlar kendilerini, düşün-

celerini, değer ve mücâdelelerini sâdece dünya hayatının o belirsiz, daracık çukuruna sığdırmaya çalışmaktadırlar.

İşte, tasavvurda husûle gelen bu farktan, değerlerde ve nizâmlardaki anlayış farkı doğmakta, bu dinin nasıl mütekâmil ve yeknesak bir hayat düstûru olduğu tecellî etmekte; bu din ve düstûrun binâsındaki düşünce, inanç, ahlâk, şerîat, nizâm ve âhiret hayatının değeri böylece ortaya çıkmaktadır.

Bu kadar geniş ölçüdeki zaman, mekân, âlemler ve lezzetleri kucaklayıp yaşayan bir insan, elbetteki dar delikte yaşayan, sâdece dünya hayatı için mücâdele eden, kendine yapılanların veya kendi yaptıklarının cezâsıyla mükâfâtını yalnız yeryüzündeki insanlardan beklemekten başka çâresi bulunmayan insanla mukâyese edilemez.

Hayâl ve tasavvurun, derinliği ve çeşitli olması : Elbetteki rûhlarda bir genişlik, ihtimâmlarda bir büyüklük ve hislerde bir yücelik meydana getirecektir. Dolayısıyla ortaya dürüst bir seyr-u sülûk ve yüksek bir ahlâk çıkacaktır. Bu sülûk ve ahlâk ile o dar yuvalarda yaşayanlarınkini mukâyese etmek mümkün değildir. Derin ve şümûllü tasavvurun bütün bu fazîletleri dünya hayatıyla ilgilidir. Buna bir de âhiretle ilgili akîdenin oradaki mükâfât ve fazîletlerini eklerseniz, kulun, bunlara sâhib olabilmek için Allah'ın emrettiği hakkı, hayrı ve bütün iyi hareketleri yapmağa koşacağından şüpheniz olmasın.

İslâm tasavvurunda olduğu gibi, âhirete olan inanç kesinleşince ferdin ahlâkı düzelecek, tutumu doğrulacak, keyfiyet ve nizâmlar da yoluna girecektir. O toplulukta bulunan ferdler o nizâmların bozulmasına, inhirâf ve fesâdına müsâade etmeyeceklerdir. Çünkü müsâade ettikleri takdîrde yalnız dünyalarının ıslâhından ve hayırlarından mahrûm olmakla kalmayıp, âhirette de mükâfâttan mahrûm kalacaklarını, binâenaleyh hem dünya, hem âhiretlerini kaybedeceklerini bilmiş olacaklardır.

Âhiret hayatı inancına iftirâ edenler : Bu inancın, insanları dünya hayatında pasifleştirdiğini, onu güzelleştirip islâh etme gayretinden vazgeçirdiğini, âhiret mükâfâtı uğruna dünya ihmâl edilerek, dünyanın azgınlara ve müfsidlere bırakıldığını söylemektedirler. Âhiret akîdesine bu iftirâyı yapanlar, kilisenin tahrîf edilmiş felsefesindeki âhiret inancı ile Allah'ın hak dinindeki âhiret akîdesini birbirine karıştırmakta ve o iftirâlarına bir de câhilliklerini ilâve etmektedirler... —İslâm düşüncesinde— Dünya, âhiretin bir çiftliğidir. Dünya hayatını islâh etmek, ondan bütün kötülük ve ifsâdı kaldırmak, Allah'ın hâkimiyetine yapılan saldırıları püskürtmek, azgınları def'etmek ve bütün insanlar için hayır ve adâleti tahakkuk ettirmek... Evet, bu husûslarda sarfedilen emek ve uğraşmaların hepsi de; âhiretin sermâyelerini teşkîl et-

mektedir. Mücâhidlerin bâtıla karşı çektikleri ezâ ve cefâyı ve kaybettikleri varlıklarını karşılamak üzere kendilerine Cennet'in kapılarını açacak olan da işte bu sermâyelerdir.

Böyle düşüncelere ve akîdeye sâhib olarak âhireti dileyen ve Allah'ın orada lutfedeceği mükâfâta gönül veren kimselerin; dünya hayatının felce uğrayıp bozulmasına, yeryüzünde zulüm ve tuğyânın yayılmasına göz yummaları veya onu islâh etmekten kaçınmaları beklenebilir mi?!

İnsanlar bazen pasif olarak yaşıyorlar; —müslümanlık iddiâ etmekle beraber— dünya hayatlarını câhilliğin, geri zihniyetin, zulüm, tuğyân, kötülük ve şerrin akıntısına kaptırmışlar ve bu kötülükleri bilfiil yapıyorlarsa; bu, dinin hakîkatına inandıkları ve âhirette Allah'la karşılaşacaklarına gönül bağladıkları için değil; ancak İslâmiyet hakkındaki düşüncelerinin bozuk ve sapık olduğundan, âhirete olan inançlarının sarsılmış ve zayıflamış bulunduğundan yapmaktadırlar. Hiç şüphe edilmemelidir ki, bu dinin hakîkatına kalbten inanmış, âhirette de Allah'ın huzûruna çıkacağına yakînen îmân etmiş bir kimse; şerri, fesâd ve tuğyanı hoş karşılayarak, bu dünyada münzevî veya pasif bir hayat yaşayamaz.

Müslüman olan kişi dünya hayatıyla uğraştığı zaman, ondan daha büyük ve âlâsı da olduğunu yakînen bilir... Dünyanın güzelliklerinin kendine helâl olduğuna inancı tâmdır. Dünya nimetlerinden istifâde ederken veya fedakârlık yaparken, onların hayatla ilgili kuvvet ve kaynaklarını emrine âmâde kılmak üzere çalıştığı zaman bunun Allah tarafından, dünyada kendisine verilen, değerlendirilmesi vâcib bir emânet olduğunu bilerek çalışmaktadır. O şahıs dünyanın; âhiretin bir çiftliği olduğunu, dünyaya uğramadan âhirete gidilemediğini, dünyanın çok basit ve küçük olduğunu, fakat oradan, Allah'ın lutfu ile O'nun büyük nimetine geçildiğini İslâm dini vâsıtasıyla öğrenmiş bulunmaktadır.

İslâm nizâmındaki en cüz'î şey dahi âhiret hayatının gerçeklerine bakan birer penceredir.

Düşüncedeki genişlik, güzellik ve yücelik, ahlâktaki incelik, müsâmaha ve nezâhet; hak üzerinde titizlik, onu koruma ve kuvvet, insanoğlunun faâliyetindeki azîmet, it'imâd ve samîmiyet... Evet, bunlar ve İslâm nizâmının gerektirdiği her şey âhiret hayatının gerçekleriyle yakından alâkalıdır.

İşte bunun içindir ki; âhiret inancı olmaksızın İslâm hayatı sürdürülemez. Ve bunun içindir ki; Kur'an-ı Kerîm te'kîd ve ısrârla âhiret hakîkatını isbât yoluna gitmiştir.

Araplar câhiliyyet devirlerinde —ve câhiliyyetleri sebebiyle— dünya hayatının ötesinden başka bir hayatın, bu âlemden gayrı bir başka âlemin bulunduğu inancından uzak idiler. İnsan meziyetlerinin, şu gözle görülen kâinat ötesindeki sonsuzluklara uzandığını ve hudûdsuz ufukları içine aldığını da bilmiyorlardı. Hayvânî düşünce ve hislere müsâvî olan bu düşünce ve hisleriyle; günümüz aydınlarının ısrârla isimlendirdikleri : Şu «okumuş sözüm ona aydınlar» yeni câhiliyyet devrinin, onlar eksiksiz bir örneği idiler;

«Hayat ancak bu dünyadakinden ibârettir. Biz dirilecek değiliz, dediler»...

Bu türlü bir inancın gölgesinde, güzel ve yüce bir insan hayatı kurulmasının mümkün olamayacağını Allah Teâlâ pekâlâ bilmektedir... Tıpkı bir hayvan gibi insanı yeryüzüne, düşüncelerini de yalnız hissî şeylere hasreden şu dar ufuklu duygu ve düşünceler... Hayvanların his ve hareketlerine benzeyen o alçak ve hakîr arzularının yularını bırakarak ölçüsüzce, uhrevî bir değer tanımadan, bütün serbestliğiyle etrafı birbirine katmalar... Nefsânî arzularını kırbaçlayıp onu şu hakîr ve mahdûd zevke kul etmeler... Dünyanın dar mekân ve zamanındaki şu «medeniyet» âleminde gördüğümüz gibi milletlerin, ferdlerin ve grupların birbirlerini boğmaları... Ormandaki vahşî ve yırtıcı hayvanlar gibi, yekdiğerine saldırırken ölçü, adâlet, insâf ve vicdân tanımamalar... Bu behîmî hayatta tatmîn olabilmek için kendi elleriyle kanun ve nizâmlar koymalar!...

Bütün bunlar, Hak Teâlâ'ya ma'lûm idi. Allah Teâlâ biliyordu ki; beşer hayatını kontrolü altına alıp ona kumanda ederek lâyık olduğu en yüce mevkiye çıkaracak olan ümmetin bazı vasıflara sâhib olması lâzımdır : Bu ümmet, dar mânâdaki hayat görüşünden kurtulup dünya ve âhireti içine alan sonsuz ufukları kucaklamadıkça vazîfesini gerçek mânâda yapamaz, beşeriyyeti sâhib olduğu şerefin zirvesine ulaştıramaz...

Bunun içindir ki; her mevzûda hakkı bildiren Allah Teâlâ, hak olan âhiret mevzûunda da önemle duruyor. Ayrıca, insanoğlu tasavvurda, i'tikâdda, ahlâkta, şerîatta, nizâmda, hal ve harekette kemâl seviyesine ulaşabilmesi için âhirete îmân etmesi şart ve zarûrettir.

İşte bundan dolayı, bu kısımdaki derin izâhlarıyla, sûrenin coşkun bir ırmak gibi akışını görmekteyiz. Bu izâhlar karşısında insanoğlunun titreyip sarsılarak pencerelerini bu hakîkatlara açacağını, alıcı cihâzlarını intibâha getirip hakîkatları rûhuna sindireceğini Hak Teâlâ bilmektedir. Bütün bunlar hakkı temsîl edişlerinin fazîletidir.

«Onları, Rablarına götürüldükleri zaman bir görsen! Bu gerçek değil mi? der; onlar : Evet, Rabbımız hakkı için gerçektir, derler. Allah: Öyleyse inkâr etmenizden ötürü azâbı tadın, der.»

Bu âkıbet : «Hayat ancak bu dünyadakinden ibârettir, biz dirilecek değiliz.» diyenlerin âkıbetidir.

Karşılaşacaklarına inanmadıkları Rablarının huzûrunda, boyunlarından asılmış gibi, hiç kıpırdamadan korku ve dehşet içinde durdurulduklarının, rüsvây ve bitkin bir şekilde perîşân manzaralarının canlı bir tablosu :

«Bu gerçek değil mi?»...

Bu; içten yıkan ve eriten bir sorudur.

«Rabbımız hakkı için evet; haktır, derler»...

Şimdi onlar, vâki' olacağını kat'iyyetle reddetmiş oldukları o durumda, Rablarının huzûrunda durdurulmaktadırlar.

Durumun azametine, manzaranın dehşetine ve sonucun vahâmetine münâsib bir ifâdeyle kaderlerini ta'yîn eden Allah :

«Öyleyse inkâr etmenizden ötürü azâbı tadın»... buyurmaktadır.

Bu âkıbet; insan ufkundaki genişliği kendine revâ görmeyip hissî düşüncenin dar çemberinden çıkmayan, insanlığın şerefli zirvesine yükselmeye râzı olmayıp hayat ve yaşayışını dar düşünce esâsına göre yürüterek, yeryüzünde bâki kalmaya çalışan grupların âkıbetidir. Bu insanlar; o zayıf ve düşük düşünceleriyle, hayatın düşük seviyesinde yaşayan ve âhireti inkâr eden kâfirlere âit azâbı hak ederek kendilerini süflîleştirmişlerdir.

Sûre; ulvî hükmü ile mütenâsib ifâdesini devâm ettirerek korku ve dehşet saçan manzara karşısında hakîkati bir daha beyân etmektedir :

«Allah huzûruna çıkmayı yalanlayanlar, doğrusu kaybedenlerdir ki : Kıyâmet saati onlara ansızın gelince; dünyada işlediğimiz büyük kusurlardan ötürü yazıklar olsun bizlere, derler.» Bu, mutlak ve gerçek hüsrândır... Bu, düşük seviyede hayatlarını tükettikleri için dünya hüsrânı, âhiretteki âkıbetlerinden dolayı da âhiretlerinin hüsrânıdır. Bu, câhil ve gâfillerin hesâba katmadıkları şaşırtıcı gündür :

«... Kıyâmet saati onlara ansızın gelince : Büyük kusurlarımızdan ötürü yazıklar olsun bizlere, derler.»

Daha sonra, yüklü hayvanları andıran hallerinin tasvîrine geçiliyor : «Ağırlıklarını arkalarına yüklenerek...» Aslında hayvanların durumu onlardan daha iyidir. Zîrâ; ağırlıkları yükten ibârettir. Bunların yükü ise günâhlarıdır. Hayvanların yükü indirilince dinlenebilirler. Bunlar ise günâhkâr olarak uğurlanacak ve günâhlarıyla birlikte Cehennem'e gideceklerdir.

«Dikkat edin! Yüklendikleri şeyler ne kötüdür!...»

Dile gelen bu korku ve dehşet tablosunu müteâkip, ziyân ve hüsrân tablosu yer alıyor... Nihâyet Allah terâzîsine konan dünya ve âhiretin gerçek değerleri ve kıymet ölçüleri beyân ediliyor :

«Dünya hayatı sâdece oyun ve oyalamadır; âhiret yurdu, sakınan müttakîler için daha iyidir, düşünmüyor musunuz?»...

Dünya hayatı ile âhiret yurdunun, Allah'ın mîzânındaki en son ve mutlak ölçüsü işte budur... O geniş mülkteki sonsuzlukların sonsuzluğu âhiret ile şu küçük yer küresi mukâyese edildiğinde; dünya, gündüzün ancak bir saatı kadar sayılabilir. Dünyadaki bu bir saatlik çalışma veya ibâdet de; o azametli âhiret âleminin ciddiyeti ve ağırlığına nisbetle ancak «oyun ve oyalama» diye ta'rîf edilmektedir.

Bu, mutlak bir değerlendirmedir... Fakat —daha önce söylediğimiz gibi— İslâm düşüncesine göre bu; dünya hayatını ihmâl etme, insanı pasifleştirme veya dünyaya tamâmen sırt çevirme mânâsına kat'iyyen gelmez... Özellikle zâhidlerin ve tasavvuf ehlinin bazı hareketlerinde görülen; inzivâ, pasiflik ve dünyayı ihmâl hareketlerini İslâm düşüncesi aslâ benimsememektedir. Bu âdetler, İslâm topluluğuyla ihtilât eden kilise ruhbâniyetinden, İran ve bazı meşhûr Grek prepatisyenlerinin zihniyetlerinden geçmiştir.

Bu büyük İslâm tasavvurunu temsîl eden nesiller, tarih boyunca zaman zaman görülmüştür. Bunlardan en mütekâmilini Ashâb nesli teşkîl eder. İmparatorlukların, krallıkların beşer topluluklarına hükmettiği günlerde sahâbeler, miskînlik ve uzleti İslâm tasavvurunun potasında eritmiş bulunuyorlardı. Bu nesil hem kendi nefislerindeki şeytana, hem de topluma câhiliyet devrinden intikâl eden şeytânlara karşı çıkmıştı. Onlar, dünya hayatının Allah mîzânındaki değerini biliyorlardı. Dünyanın âhiret için kazanç yeri olduğunu, her iki hayatın da burada kazanılacağını, binâenaleyh dünyanın miskînlik ve pasiflik yeri olmayıp, hareket ve faâliyet yeri olduğunu İslâm düşüncesi onlara öğretmişti.

Onlar, dünya hayatı ile âhiret yurdunun Rabbânî değerlerini bildikleri için dünyaya köle olmamışlardır. Dünya onları değil, onlar dünyayı binek yapmışlar, dünya onları kendine kul edememiş, onlar dünyayı kendilerine kul yaparak, onu Allah'ın hâkimiyetine râm etmişlerdir. Allah'ın yeryüzündeki hilâfetini en iyi şekilde, yerli yerine kullanarak Allah'ın hâkimiyetini korumuşlar, bununla da yalnız Allah'ın rızâsını aramış ve âhiret yurdunu dilemişlerdir... Böylece dünya hayatında dünya ehlini geride bıraktıkları gibi, âhiret hayatı için de onların kazandıklarından daha çok kazanmışlardır.

Âhiret bir gayb âlemidir. Ona îmân edenin düşünce sâhası genişler, aklı inkişâf eder. Âhiret için çalışmak müttakîler için hayırlıdır. Düşünenler, bunu kolayca idrâk ederler :

«Âhiret yurdu sakınan müttakîler için daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?»

Görünmediğinden ötürü, bugün âhirete inanmayanlar ilim adına cehâlet gösterenlerin ta kendileridir. —İlerde söyleyeceğimiz gibi— Bugünkü ilmî buluşlar, insanların bazı araştırmalar sonunda, meçhûl ve gayb âleminden bulup bize intikâl ettirdikleri şeylerdir ki, bunların menbaı olan gayb âleminin varlığı elbetteki kuvvetli bir gerçeği ifâde etmektedir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 153 - 161).

———oOo———

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾ وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ ۘ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

33 — Gerçekten biliyoruz ki; söyledikleri söz, seni üzüyor. Onlar hakîkatte seni yalanlamıyorlar. Lâkin o zâlimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.

34 — Andolsun ki; senden önce de nice peygamberler yalanlandı da yalanlanmalarına ve eziyyet edilmelerine sabrettiler. Nihâyet onlara yardımımız gelip yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek yoktur. Andolsun ki; peygamberlerin haberinden bir kısmı sana gelmiştir.

35 — Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geliyorsa; yeri delmeğe ve göğe merdiven dayamaya gücün yetmiş olsaydı; onlara bir âyet gösterirdin. Şayet Allah

dileseydi; onları hidâyet üzerinde birleştirirdi. Sakın bilgisizlerden olma.

36 — Ancak dinleyenler icâbet ederler. Ölülere gelince; onları Allah diriltir. Sonra O'na döndürülürler.

Peygamberleri Yalanlayanlar

Allah Teâlâ peygamberi (s.a.) ni, kavminin kendisini yalanlaması ve ona muhâlefet etmelerinden dolayı tesellî ederek : «Gerçekten biliyoruz ki; söyledikleri söz seni üzüyor.» buyurmaktadır. Yani kavminin seni yalanlaması ve senin onlara üzülmeni ve esef etmeni biz çok iyi biliyoruz. Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Öyleyse onlara üzülerek kendini harâb etme.» (Fâtır, 8), «İnanmıyorlar diye nerede ise kendini mahvedeceksin.» (Şuarâ, 3), «Demek ki bu söze (Kur'an'a) inanmayanların ardından üzülerek neredeyse kendini mahvedeceksin.» (Kehf, 7).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Onlar hakîkatte seni yalanlamıyorlar. (Gerçekte seni yalanla ithâm etmiyorlar). Lâkin o zâlimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.» Hak ile inâdlaşıyorlar ve onu göğüslerinden çıkarıp atıyorlar. Nitekim Süfyân es-Sevrî, Ebu İshâk kanalıyla... Ali'den rivâyet eder ki; Ebu Cehil Hz. Peygamber (s.a.) e : Biz seni yalanlamıyoruz, fakat biz senin getirdiklerini yalanlıyoruz, demiş ve Allah Teâlâ da : «Onlar hakîkatte seni yalanlamıyorlar. Lâkin o zâlimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.» âyetini indirmiştir. Hadîsi İsrâîl kanalıyla Ebu İshâk'dan rivâyet eden Hâkim : Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahîhtir, ancak tahrîc etmemişlerdir, der.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Mekke'de Muhammed İbn el-Vezîr el-Vâsikî'nin... Ebu Yezîd el-Medenî'den rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.) Ebu Cehil ile karşılaşmış ve onun elini sıkmıştı. Bir adam ona : Nasıl olur, seni bu Sâbiî ile el sıkışırken görüyorum? demişti. Bunun üzerine Ebu Cehil : Allah'a yemîn ederim ki, ben onun bir peygamber olduğunu kesinlikle biliyorum. Fakat, biz ne zaman Abd Menâf'dan bir peygambere uyduk? diye cevab verdi. Râvî Ebu Yezîd : «Onlar hakîkatte seni yalanlamıyorlar. Lâkin o zâlimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar» âyetini okudu.

Ebu Sâlih ve Katâde derler ki : «Senin muhakkak ki Allah'ın elçisi olduğunu biliyor da inkâr ediyorlar.»

Ebu Cehil kıssasını Muhammed İbn İshâk Zührî'den rivâyetle şöyle anlatır : Geceleyin Ebu Cehil, Ebu Süfyân, Sahr İbn Harb, Ahnes İbn Şerîk Hz. Peygamber (s.a.) in (Kur'an) okuyuşunu dinlemek üzere

gelmişler ve biri diğerini hissetmemişti. Sabaha kadar onun (Kur'an) okuyuşunu dinlediler. Sabah yaklaşınca dağıldılar da yolda karşılaştılar. Onlardan her biri diğerine : Seni getiren nedir? diye sormuş, o da başına geleni anlatmıştı. Sonra Kureyş'in gençleri olanları öğrenir ve onların gelişi ile fitneye dûçâr kalır korkusuyla bir daha dönmemek üzere anlaştılar. İkinci gece olunca, onlardan her bireri daha önce geçen anlaşmaları gereğince diğer ikisinin gelmediği zannıyla tekrâr geldi. Toplanınca yine yolda buluştular ve karşılıklı olarak birbirlerini ayıpladılar. Bir daha dönmeyeceklerine andiçtiler. Üçüncü gece olunca yine geldiler ve sabahleyin bu durùma bir daha dönmemek üzere yine andiçtiler.

Sabah olunca Ahnes İbn Şerîk bastonunu aldı ve çıkarak Ebu Süfyân İbn Harb'ın evine geldi. Şöyle konuştu : Ey Ebu Hanzala; Muhammed'den işittiğin şey husûsunda görüşünü bana söyle. Ebu Süfyân şöyle dedi : Ey Ebu Sa'lebe, Allah'a yemîn ederim ki; bildiğim ve ne kasdettiğini anladığım şeyler işittiğim gibi, mânâsını ve ne kasdettiğini anlayamadığım şeyler de işittim. Ahnes ona : Senin yemîn ettiğine ben de yemîn ederim ki ben de öyleyim, dedi. Sonra onun yanından çıkıp Ebu Cehil'e geldi ve evine girerek; Ey Ebu'l-Hakem, Muhammed'den işittiklerin konusunda görüşün nedir? diye sordu. Ebu Cehil şöyle cevâb verdi : Ne işittin? Biz ve Abdmenâf oğulları şeref husûsunda tartıştık. Onlar yedirdi, biz de yedirdik. Onlar yüklendi, biz de yüklendik. Onlar verdi, biz de verdik. Nihâyet diz üstü çöküp yararlı yarış atları gibi kalınca; bizden bir peygamber var. Gökten ona vahiy geliyor, dediler. Biz bunu ne zaman anladık (kabul ettik)? Allah'a yemîn olsun ki, aslâ ona îmân etmeyeceğiz ve onu doğrulamayacağız. Ahnes onun yanından kalkıp gitti.

İbn Cerîr, Esbât kanalıyla Süddî'den rivâyet ediyor ki : «Gerçekten biliyoruz ki; söyledikleri söz seni üzüyor. Onlar hakikatte seni yalanlamıyorlar. Lâkin o zâlimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.» âyeti hakkında şöyle demiş : Bedr günü Ahnes İbn Şerîk, Zühre oğullarına şöyle seslendi : Ey Zühre oğulları, muhakkak ki Muhammed, sizin kız kardeşinizin oğludur. Ondan geri durmaya en lâyık olan sizlersiniz. Şayet o peygamber ise, bugün onunla savaşmamış olursunuz. Şayet yalancı ise; kız kardeşinizin oğlundan geri durmuş olanların en lâyığı olursunuz. Ebu'l-Hakem onlara kavuşuncaya kadar burada durunuz. Şayet Muhammed mağlûb olursa sâlim olarak dönersiniz. Eğer Muhammed gâlib gelirse muhakak ki kavminiz size bir şey yapmayacaktır. İşte o gün ona Ahnes adı verildi. Daha önce ismi Übeyy idi. Ahnes ve Ebu Cehil karşılaştılar da Ahnes Ebu Cehl'i tenhâ bir yere çekip : Ey Ebu'l-Hakem, bana Muhammed'den haber ver; o, doğru söz-

lü mü, yoksa yalancı mıdır? dedi. Burada; benden ve senden başka Kureyş'ten sözümüzü işitecek kimse yok. Ebu Cehil şöyle karşılık verdi : Yazıklar olsun sana, Allah'a yemîn olsun ki Muhammed, doğru sözlüdür. Muhammed aslâ yalan söylememiştir. Fakat Kusayy oğulları sancağı, hacılara su vermeyi, Kâ'be'nin perdedârlığını ve peygamberliği alıp götürürse, Kureyş'in diğerlerine ne kalacak? İşte Allah Teâlâ'nın «Onlar hakîkatte seni yalanlamıyorlar. Lâkin o zâlimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.» kavli budur ve Allah'ın âyetleri Muhemmed (s.a.)dir.

Allah Teâlâ'nın : «Andolsun ki; senden önce nice peygamberler yalanlandı da yalanlanmalarına ve eziyyet edilmelerine sabrettiler. Nihâyet onlara yardımımız gelip yetişti.» âyeti; kavminden kendini yalanlayanlar husûsunda Hz. Peygamber (s.a.)i teselli etmektedir. Ulü'l-Azm olan peygamberlerin sabrettiği gibi Hz. Peygamberin de sabretmesini emretmekte, daha önceki peygamberlere nasıl yardım olunmuşsa ona da yardım olunacağını va'd etmektedir. Kavimlerinin yaptıkları şiddetli eziyyet ve yalanlamadan sonra âkibet peygamberlerin olacağına dair bir zafer müjdesidir. Nasıl âhirette yardım onlar içinse, dünyada da en sonunda yardım onlara (peygambere) gelmiştir. Bunun içindir ki; Allah Teâlâ : «Allah'ın (mü'min kullarına dünya ve âhirette yardımı va'd ettiği, yazdığı) kelimelerini değiştirebilecek yoktur», buyurmuştur. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Andolsun ki; bizim peygamber kullarımıza sözümüz vardır. Onlar muhakak ki yardım görenlerdir ve şüphesiz ki bizim askerlerimiz, gâliblerdir.» (Sâffât, 171 - 173), «Allah : Ben ve peygamberlerim elbette gâlib geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz ki Allah Kavî'dir, Azîz'dir.» (Mücâdile, 21).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Andolsun ki; peygamberlerin haberinden (nasıl yardım olunmuşlar, kavimlerinden kendilerini yalanlayanlara karşı nasıl desteklenmişler) bir kısmı sana gelmiştir.» Onlarda senin için güzel bir örnek vardır. Onlar senin için uyulacak (davranışları örnek alınacak) kimselerdir. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Eğer onların (senden) yüz çevirmeleri sana ağır ve zor geliyorsa; yeri delmeğe, (gücün yetip oraya gitmek sûretiyle) ve göğe merdiven dayamaya gücün yetip de (onda yükselip getirdiğin âyetlerden daha üstün bir âyet getirmek ister ve) onlara bir âyet gösterirdin.» Katâde, Süddî ve başkaları da âyeti bu şekilde anlamışlardır.

Allah Teâlâ burada : «Şâyet Allah dileseydi, onları hidâyet üzerinde birleştirirdi. Sakın bilgisizlerden olma.» buyururken; başka bir âyette de : «Eğer Rabbın dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi îmân ederdi.» (Yûnus, 99) buyurmuştur. Ali İbn Ebu Talha'nın rivâyetine

göre «Şayet Allah dileseydi onları hidâyet üzerinde birleştirirdi.» âyeti hakkında İbn Abbâs şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bütün insanların îmân ederek hidâyet üzre ona uymaları husûsunda çok istekli idi. Allah Teâlâ da ancak birinci zikirde kendileri için mes'ûd olduklarına dâir Allah'dan bir söz sâdır olanların îmân edeceğini haber verdi.

Allah Teâlâ : «Ancak dinleyenler icâbet ederler.» buyuruyor. Ey Muhammed senin çağrına ancak sözü işiten, onu anlayan kimseler icâbet ederler. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulur : «(Bu Kur'an'ı ona verdik ki) diri olanları uyarsın ve kâfirlerin üzerine söz hak olsun.» (Yâsîn, 70). «Ölülere gelince; onları Allah diriltir.» âyetinde bu kâfirler kasdedilmektedir. Zîrâ onların kalbleri ölüdür. Böylece Allah Teâlâ onları cesedleri ölü kimselere benzeterek : «Ölülere gelince; onları Allah diriltir. Sonra O'na döndürülürler.» buyurmuştur ki bu, onlarla alay ve onları hafîfe alma kabîlindendir.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ ۚ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَن يُنَزِّلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُم ۚ مَّا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِن شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ ۗ مَن يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَن يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

37 — Ve dediler ki : Ona Rabbından bir âyet indirilmeli değil miydi? De ki : Şüphesiz Allah, âyet indirmeye kâdirdir. Ne var ki, onların çoğu bilmezler.

38 — Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki; onlar da sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitabta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra onlar Rablarına toplanırlar.

39 — Âyetlerimizi yalanlayanlar ise; karanlıklarda kalmış sağırlar, dilsizlerdir. Allah; kimi dilerse, onu şaşırtır. Kimi de dilerse; onu dosdoğru yol üstünde tutar.

Mucize Gelmesini İsteyenler

Allah Teâlâ müşriklerden haber vererek buyuruyor ki : «Ve dediler ki : Ona Rabbından (onların hakkında çekişip inkâr ettikleri ve is-

teklerinin gereğinden daha üstün) bir âyet indirilmeli değil miydi?» Nitekim başka bir âyette haber verildiği üzere onlar şöyle demişlerdi : «Dediler ki : Sen bize yerden bir kaynak fışkırtıncaya kadar sana aslâ inanmayacağız.» (İsrâ, 90).

Allah Teâlâ da buyuruyor ki : «Şüphesiz Allah âyet indirmeye kâdirdir. Ne var ki, onların çoğu bilmezler.» Evet, Allah Teâlâ'nın buna gücü yeter. Ancak onun hikmeti bunun geciktirilmesini gerektirmektir. Zîrâ onların istekleri üzere Allah Teâlâ âyet indirse de onlar îmân etmemiş olsalardı; geçmiş ümmetlerde olduğu gibi Allah Teâlâ onların cezâsını (azâbını) çabuklaştırıverirdi. Nitekim Allah Teâlâ, başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Bizi, âyetler göndermekten alıkoyan şey, ancak öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Semûd'a da gözleri göre göre bir dişi deve vermiştik. Ona zulmetmişlerdi. Halbuki biz âyetleri ancak korkutmak için göndeririz.» (İsrâ, 59), «Dilersek, onlara gökten bir âyet indiririz de ona boyunları eğik kalır.» (Şuarâ, 4).

Allah Teâlâ : «Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki; onlar da sizin gibi birer ümmet olmasınlar.» buyuruyor. Mücâhid der ki : İsimleriyle bilinen tasnif edilmiş sınıflar olmasın, demektir. Katâde ise şöyle der : Kuşlar bir ümmet, insanlar bir ümmet ve cinler de bir ümmettir. Süddî ise «Onlar da sizin gibi birer ümmet olmasınlar.» âyetini; sizin gibi yaratılmış olmasınlar, şeklinde anlamıştır.

Allah Teâlâ : «Biz kitabda hiçbir şeyi eksik bırakmadık.» buyuruyor ki; hepsinin ilmi Allah katındadır. Karada olsun, denizde olsun onlardan hiçbirinin rızkını ve idâresini aslâ unutmaz. Başka bir âyette de Allah Teâlâ : «Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki; rızkı Allah'a âit olmasın. Onların durup dinlenecek ve saklanacak yerlerini de bilir. Hepsi apaçık kitabtadır.» (Hûd, 6) buyurur. Onların isimlerini, sayılarını ve yerlerini açıkça bilen, hareket ve duruşlarını kuşatan O'dur. Nitekim başka bir âyette de : «Nice canlılar vardır ki; rızkını kendi taşımaz. Sizin de, onların da rızkını Allah verir. Ve O Semî'dir, Alîm'dir.» (Ankebût, 60) buyurmuştur.

Hâfız Ebu Ya'lâ der ki : Bize Muhammed İbn el-Müsennâ'nın... Câbir İbn Abdullah'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Hz. Ömer (r.a.)in halîfelik yıllarından birinde çekirge azaldı. Bunu sordu da kendisine bir haber verilmedi. Buna kederlendi ve çekirge görülüp görülmediğini sormak üzere bir atlıyı falan yere, bir diğerini Şam'a ve bir diğerini de Irak'a gönderdi. Yemen taraflarından bir atlı, bir avuç çekirge getirip Hz. Ömer'in önüne bıraktı. Çekirgeleri görünce; Ömer, üç kere tekbîr getirip Allah Rasûlü (s.a.)nü şöyle buyururken

işitmiştim : Allah Teâlâ bin ümmet yaratmıştır. Bunlardan altıyüzü denizde, dörtyüzü karadadır. Bu ümmetlerden ilk helâk olacak olan ise çekirgedir. O helâk olduğunda bir tertîb üzere yolları kesilinceye kadar peşpeşe geleceklerdir.

Allah Teâlâ : «Sonra onlar Rablarına toplanırlar.» buyuruyor. İbn Ebu Hâtim'in Ebu Saîd el-Eşecc kanalıyla İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Sonra onlar Rablarına toplanırlar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Onları ölüm toplar.

Yine İbn Cerîr'in İsrâîl kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, hayvanların ölümü, toplanmalarıdır, demiştir. Aynı açıklamayı İbn Abbâs'tan Avfî de rivâyet etmiştir. İbn Ebu Hâtim'in söylediğine göre; aynı görüş Mücâhid ve Dahhâk'dan da rivâyet edilmiştir.

İkinci görüşe göre ise; hayvanların toplanmaları kıyâmet günü diriltilmeleridir. Nitekim başka bir âyette de Allah Teâlâ : «Vahşî hayvanlar bir araya toplandığı zaman.» (Tekvîr, 5) buyurmaktadır. İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ca'fer'in... Ebu Zerr'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) toslaşan iki koyun görmüş ve : Ey Ebu Zerr, neden toslaştıklarını biliyor musun? diye sormuş. Ebu Zerr'in hayır cebabı üzerine : Fakat Allah biliyor ve aralarında hükmedecektir, buyurmuş.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer kanalıyla... Ebu Zerr'den rivâyetinde ise o, şöyle demiştir : Ben Allah Rasûlü (s.a.)nün yanında iken birden iki keçi toslaştı. Allah Rasûlü (s.a.) : Niçin toslaştıklarını biliyor musunuz? diye sordu. Bilmiyoruz, cevabı üzerine de şöyle buyurdu : Fakat Allah biliyor ve aralarında hükmedecektir. Hadîsi İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Yine İbn Cerîr'in Münzîr es-Sevrî kanalıyla Ebu Zerr'den rivâyetinde şu fazlalık vardır : Ebu Zerr der ki : Biz Allah Rasûlü (s.a.)nü terkettiğimizde gökte iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki ondan bize bir ilim zikredilmiş olmasın.

Abdullah İbn İmâm Ahmed, babasının Müsned'inde der ki : Bana Abbâs İbn Muhammed ve Ebu Yahyâ el-Bezzâr'ın... Hz. Osmân (r.a.) dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) : Kıyâmet günü boynuzsuz koyun ile boynuzlu koyun arasında mutlakâ kısas yapılacaktır, buyurmuşlardır.

Abdürrezzâk der ki : Bize Ma'mer'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; o, «Onlar da sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra onlar Rablarına toplanırlar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bütün yaratıklar kıyâmet günü toplanır : Hayvanlar, kuşlar ve herşey. O gün Allah Teâlâ'nın adâleti boynuzsuz koyunun boynuzludan hakkını alması derecesine ulaşacaktır. Râvî şöyle devâm eder : Sonra Allah Teâlâ : Toprak olun, buyuracak. İşte bu-

nun içindir ki, kâfir : «Keşke ben de toprak olaydım.» (Nebe', 40) diyecektir. Bu, su hadîsinde merfû' olarak da rivâyet edilmiştir.

Allah Teâlâ : «Ayetlerimizi yalanlayanlar ise karanlıklarda kalmış sağırlar, dilsizlerdir.» buyurmuştur. Bilgisizliklerinde, ilimlerinin azlığında ve anlayışsızlıklarında onların misâli; duymayan sağır, dilsiz gibidir. O, bunlarla birlikte görülmeyen (hiçbir şeyi görmesi mümkün olmayan) bir karanlık içindedir. Bunun gibisi nasıl yol bulacak, veya içinde bulunduğu durumdan nasıl çıkacaktır? Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Onların misâli; ateş yakanın misâli gibidir ki, ateş çevresindekileri aydınlatınca, Allah onların ışığını giderdi. Karanlıklar içerisinde görmez halde bırakıverdi. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onlar artık dönmezler.» (Bakara, 17-18), «Veya (kâfirlerin ameli) engin denizin karanlıklarına benzer. Onu üstüste dalgalar bürür ve dalgaların üstünde de bulutlar örter. Karanlık üstünde karanlıklar. İnsan, elini uzattığı zaman neredeyse onu bile göremez. Allah'ın nûr vermediği kimsenin aslâ nûru olmaz.» (Nûr, 40). Yine bunun için burada da : «Allah kimi dilerse onu şaşırtır, kimi de dilerse, onu dosdoğru yol üzerinde tutar. (Yaratıkları hakkında dilediği ile tasarrufda bulunan O'dur.)» buyurmaktadır.

İZÂHI

Yani yeryüzünde depreşen hiçbir canlı türü yoktur ki ve yine gökyüzünde uçuşan hiçbir kuş türü yoktur ki, ey insanlar size benzer ümmetler olmasındır. Nitekim botanik bilginleri şöyle diyorlar : «Ayağa kalkmış hiç bir ağaç, gökte dalbudak salmış hiçbir kök, topraktan beslenmiş hiçbir ot yoktur ki; kendine has özellikleri ve ortak nitelikleri bulunan gruplar halinde teşekkül etmiş olmasın. Bu özelliklerle gruplar birbirinden ayrılırlar.» Buradaki (دابة ، و طائر) kelimeleri lâfız bakımından müfred olup lüğat bakımından bir cinsin kasdedildiği kelimelerdir. Nitekim siz, güvercin ve arıdan bahsederken «tâir» dersiniz de merkeb ve diğer yerdeki canlılardan bahsederken «dâbbe» dersiniz. Tıpkı incir ağacı, zakkûm ağacı dediğiniz gibi. «Dâbbe» kelimesinin yeryüzünde yürüyen hayvanlar için; «tâir» kelimesinin ise kanatlarıyla uçan hayvanlar için sıfat olarak kullanılışı sakın seni yanıltmasın. Her ne kadar tâir kelimesi bunu gösterirse de ve bu ifâde mecâz yolunu tıkayıp hakîkat için kullanılan bir ifâde ise de, uçma ile hızın kasdedilmesine de cevâz verilmiştir... Zikri geçen kaydın dışında buna cevâz verilme ihtimâlinin daha başka güçlü münâsebetleri de vardır. Nitekim kuşun yerde yürüyen canlıya atfedilmesi bunun örneğidir. Çünkü dâbbe kelimesi, hafîf yürüyüş anlamına gelir.

Bunun mukâbilinde hızlı yürüyüş yer alır ki bu uçmaya benzer. Bazıları da uçmanın yukardaki niteliklerine ilâveten bir başka noktayı zikretmişlerdir. Bu da görülmemiş uçan hayvanın okuyucu veya dinleyicinin zihninde yaratıcının gücüne ve hikmetine delâlet etmesi için tasvîr edilmiş olmasıdır. Bu ifâde de güzel bir değerlendirmedir ve öncekilerle çelişik değildir. Uyuşan noktalar ve birleşen hikmetler arasında bir çatışma mevcûd değildir. Tefsîrcilerin çoğunluğu ise, «dâbbe» ve «tâir» kelimelerini aslî anlamlarına hamletmede bir engel görmezler. Buna göre; nefiy ifâdesiyle bütün ferdlerin kuşatılması kasdedilmiştir. Ümmetler diye bildirilmesi ise genel mâhiyetteki topluluk mânâsına hamledilmeleri itibâriyledir.

Balığa gelince; karada yürüyen canlılar içerisinde kuşa en yakın olan hayvandır. Hepsinin de kuşun kanadına benzeyen kolları vardır. Kimisi büyük kimisi küçüktür...

Bize göre Allah Teâlâ; canlı türlerinin hepsinin insanlar gibi topluluklar olduğuna dikkatleri çekmiştir. Ancak aradaki benzerlik yönünü açıklamamıştır. Bundan maksad, bizim bu benzerliği bulabilmemiz için duyu ve zekâmızı kullanmamızdır. Bu benzerliklerin birçok çeşidi vardır. Bilginler, bunlardan bir kısmını görmüşler ve bir kısmını da daha başkaları görebilecektir. Özellikle her bilim ve teknikte mütehassıs elemanların çoğaldığı bu asırda, bu husûs çok açık olarak ortaya çıkmıştır. Araştırma vâsıtaları kolaylaşmıştır. Çünkü bilim ve medeniyyet diyarlarında çeşitli hayvanlar, haşareler ve evcil, yabanî hayvanlar, kuşlar ve balıklar için özel parklar bulunmaktadır. Onların eğitimiyle ilgilenen bilginler, onların tabîatları ve çalışmaları hakkında araştırma yapmakta ve bu konuda pekçok garîb sırlara ve sayısız bilgilere ulaşmış bulunmaktadırlar. Özellikle karıncaların birbirleriyle savaşması ve çalışmaları konusunda insanlara benzer garîblikler üzerinde durmuşlardır. Karıncalardan birbiriyle savaşan grup, yenileni kendi gücünün arasına katmak ve kendi yuvasını kurmakta nasıl kullandığını tesbît etmişlerdir. Bilim ve medeniyyet sahibi milletler, her çeşit hayvanın türünü devâm ettirmesine özen göstermektedirler. Sözgelimi bazı kuşların türlerinin azaldığını görünce, onun yokolmasından korkarak halkın o kuşları avlamasını yasaklamaktadırlar. Kaldı ki bize göre bu âdetin sünnet-i seniyye'de pekçok delili vardır. Rivâyete göre, Hz. Peygamber —Mısır hükümetinin itlâf ekiplerine benzer şekilde— Medîne'deki saldırgan köpeklerin öldürülmesini istemiş ve hattâ bunu emretmişti. Sonra bu emrinden vazgeçerek : Eğer köpekler ümmetler gibi bir ümmet olmamış bulunsalardı, bunların hepsinin öldürülmesini emrederdim. Siz onlardan katışıksız siyah olanını öldürün. İmâm Ahmed ve sünen sahipleri bu hadîsi rivâ-

yet etmişler, Tirmizî de onu sahîh kabul ederek Abdullah İbn Muğafil'den nakletmiştir. Ahmed ve Müslim'in bir başka hadîsinde ise; katışıksız siyah köpeklerin öldürülmesine neden olarak onların şeytân olması belirtilmiştir. Yâni zararlı ve rahatsız edici demektir. Çünkü şeytân kelimesi lüğat bakımından; arsız, çirkin ve hayâsız insan, cin ve hayvana itlâk olunan bir kelimedir. Nitekim Abbâsî halîfesi Mansûr, Amr İbn Ubeyd'e bu hadîsin sebebini sorduğunda, o bilememiş. Bunun üzerine Mansûr demiş ki : Çünkü, o, yolcuyu ürkütür, dilenciyi korkutur.

«Kitabta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.» âyetinde geçen (فرطنا) kelimesi, tefrît anlamına olup birşeyi eksik bırakmak ve kaybolunca ya kadar yitirmek anlamına gelir. Sıhâh'ta böyle denir. Kâmûs ve Lisân el-Arab'ta da bu mânâ verilmiştir. Abdullah İbn Abbâs, buradaki kitâb kelimesini kitâbın anası olarak tefsîr etmiş, sonra diğer müfessirler de bu kelimeyi kitâbın aslı ve bütünü diye yorumlamışlardır. Ve demişlerdir ki : Bu kitâbdan maksad, Levh el-Mahfûz'dur. Levh el-Mahfûz, gayb âleminden bir yaratık olup Allah Teâlâ ilâhî kanun adı verilen nizâm uyarınca; olmuş ve olacak her şey ile birlikte mahlûkâtın miktârını o levhaya kaydetmiştir. Bazı müfessirler de buradaki kitâb kelimesini —Ra'd ve Zuhruf sûrelerindeki kitâbın anası tabîrini de— herşeyi kuşatan ilâhî bilgi diye tefsîr etmişlerdir. Bu bilgi kitâba benzetilmiştir, çünkü kitâb gibi tesbît edilmiş bulunmaktadır ve unutulmaktan korunmuş olmaktadır. Bazıları da derler ki : Buradaki kitâbdan maksad Kur'an'dır. Ancak Kur'an'ın, kitâbın anası olması sahîh olmaz. Çünkü «kitâbın anası» ta'bîri, hem Kur'an'ı hem de Allah Teâlâ'nın diğer kitâbları ile mahlûkâtının miktarını da ihâta eder. Nitekim Zuhruf sûresinde Kur'an zikredildikten sonra : «O, bizim katımızdaki kitâbın anasındadır», buyurulmaktadır.

Âyetin anlamı şöyle olmaktadır : Biz kitâbda eksiklik ve ihmâl netîcesi tesbît etmemiş olduğumuz hiçbir şey bırakmadık. Herşeyi onda saydık, zikrettik. Veya kitâbı herşeyin açıklayıcısı kıldık. Kitâb ile ilâhî kanun veya Levh el-Mahfûz kasdedilirse; âyetteki istiğrâkı zâhirine hamletmek gerekir. Bununla Kur'an kasdediliyorsa; bunu ifâde eden herşey kavliyle dinin konusunu teşkîl eden şeyin kasdedilmiş olması gerekir. Nitekim peygamberlerin gönderilmesi ve kitâbların indirilmesi dinin konusunu teşkîl eden şeylerdir ki, bunun da aslı hidâyettir. Herşeyin umûmiyeti kendine göredir. Yani mânâ peygamberlerin gönderildiği hiçbir hidâyet şekli yoktur ki onu biz kitâbda terk etmiş ve açıklamamış olalım. Onda bu husûstaki herşeyi açıkladık. Bu açıklanan şeyler dinin esâsları, kâideleri, hükümleri ve diğer kurallarıdır. Allah'ın herşeyi insanoğlunun emrine vermesi ve bunun sonucu ola-

rak insanın bedenî ve aklî kuvvetlerini eşyâdan yararlanmaya sevk ederek Allah Teâlâ'nın kanun ve sünnetlerine riâyet etmektir. Bu hususlarda Kur'an-ı Kerîm, mânâ veya nass olarak açıklamalar getirmiştir. Zooloji gibi bilgi ve inancın mükemmelleşmesine götüren ilimler vâsıtasıyla bizi bu yola sevketmiştir. Biz bu sûrenin başlarında kitâbın bütün dinî konuları nasıl içerdiğini açıklamıştık...

İnsanlardan bir kısmı da derler ki : Kur'an-ı Kerîm bütün kâinât ilimlerini ihtivâ etmektedir. Gûyâ Şeyh Muhyiddîn İbn el-Arabî eşeğinden düşmüş ve ayağını kırmış. Halka kendisini kaldırmaları için izin vermemiş. Yere düşeceğini ve ayağının kırılacağını Fatihâ sûresinden istihrâc ettikten sonra kendisini yerden kaldırmalarına izin vermiş. Bu sözü ne Sahâbe ne Tâbiîn ne de Selef-i Sâlihîn'in bilginlerinden hiçbirisi söylememiştir. Bunu ancak ölülerin yazdıkları şeylerin hepsinin hak olduğunu, akıl kabul etmese de nakil göstermese de, lügat delâlet etmese de bunları kabul etmek gerektiğini söyleyen kimselerden başkası benimsemez. Hatta Selef-i Sâlihî'nin önderleri derler ki : Kur'an-ı Kerîm nass'ın ve mânânın delâleti şeklinde de olsa zarûrî ibâdetlerin teferuâata dâir hükümlerinin hepsini bile içermez. Kur'an sâdece Rasûlullah'a uymanın gerektiğini belirtir. Bu da Rasûlullah'ın sünnetinde yer alan herşeyin uyulması gereken esâs olduğunu gösterir. Kur'an, kıyâs kâidelerini ve diğer fıkhî kâideleri tesbît eder ve bu sâyede bütün fer'î ve cüz'î konuları ihtivâ edecek kuralların çıkarılmasını gösterir. Hintli Mesîh Ahmed el-Kâdiyânî gibi bazıları halkın Muhyiddîn İbn el-Arabî gibi kişilere mal ederek naklettiği hurâfelere dayanarak Fâtiha sûresinin tefsîrinde kendisinin beklenen mesîh olduğuna dâir deliller bulunduğunu söyleme cür'etini göstermesine neden olmuştur. Bütün bunlar, boş hezeyânlardır. Onun ifâde ettiği en tuhaf şeylerden birisi de Fâtiha sûresindeki Rahmân isminin peygamberlerin hâtemi Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in gönderilmesine, Rahîm ismi de kendisinin gönderilmesine işâret olduğu hezeyânıdır... (Reşîd Rıza, Tefsîr el-Menâr, VII, 391-396)

Canlılardaki Hârikalar

Canlılardaki acâib hayatı tedkîk etmek isteyen herkes için, hayvanlar açık bir kitab sayılır. Hayvan türlerinin sayısının iki milyonu aştığı tahmîn edilmektedir. Buna rağmen, bugüne kadar bunların ancak çok az bir kısmı araştırılabilmiştir. Bu çok az kısmın tetkiki bile, onu yaratıp şekillendiren Allah'ın varlığına apaçık delildir.

Hayvanların sindirim sistemleri yaşadıkları ortamın şartlarına ve bulduğu gıdalara göre, çok farklı biçimler almıştır. Meselâ; sindirim

sisteminin ilki olan ağız, gördüğü vazifeye uygun bir keyfiyet alarak adeta yaratıcının azametini dile getirmektedir.

Arslanlar, kaplanlar, kurtlar, sansarlar ve çölde yaşayıp avlanarak beslenmek durumunda olan bütün yırtıcı hayvanların ağızları kuvvetli ve sağlam bir yapıdadır. Zira bu hayvanların avlarına hücum etmeleri, onları keskin ve kuvvetli dişleriyle yakalamaları zorunludur.

Aynı şekilde, avına hücum ederken adalelerini de kullanmak zorunda bulunduğundan, ayakları kuvvetli adaleler, keskin tırnak ve pençelerle teçhîz edilmiştir. Mideleri de et ve kemikleri sindirici asitler ve mâyîler ihtivâ etmektedir.

Bazı hayvanlar meralarda yaşar. İnsanlar tarafından güdülen bu hayvanların gıdâlarının esâsını bitkiler teşkîl eder. Koyun ve keçi bu hayvanların başlıcalarındandır. Bunların hazım sistemleri de çevreye mütenâsib olarak pekleşmiştir. Ağızları nisbeten geniştir. Parçalayıcı ve kuvvetli köpek ve azı dişleri yoktur. Fakat kesici dişleri oldukça gelişmiştir. Kuru otları ve bitkileri sür'atle keserler. Yutma kabiliyetleri fazladır.

İlim diyor ki; geviş getirme ameliyesi, bu nevi hayvanlar için zarûrî ve hayâtîdir. Çünkü onların sindirimi güçtür. Bütün hücreleri selülozla kaplı bulunduğundan sindirimi için hayvanın uzun bir zamana ihtiyâcı vardır. Eğer geviş getirmez ve midesinde husûsî deposu bulunmazsa, vaktinin uzun bir kısmını, hemen hemen bütün gününü otlamakla geçirmesi lâzım gelir. Bu vesîle ile adaleleri de uzun süre otlama ve sindirimi için çalışmaya katılmalıdır. Sür'atle yemesi, depolaması, bir miktar ekşimeden sonra iâde edilmesi, ezmek, öğütmek ve yutmak imkânı verir. Hayvanın çalışmasını, gıdâlanmasını ve yediğini iyice sindirmesini sağlar.

Kuşların hazım organları diğer hayvanların hazım organlarından tamâmen farklıdır. Kuşların sindirim organları yaşayış şartlarına uygun tarzda halk edilmiştir. Ayrıca bedîî bir güzellik arzetmektedir. Her kuşun baş kısmında gaga adını verdiğimiz dişsiz bir kısım öne doğru uzanır. Diğer hayvanlardaki ağız, dudak ve diş yerine kâim olur. Ve beslenmesini te'mîn eder. Umûmiyetle kuşlar gıdâlarını çiğnemeden yutarlar. Her kuşun gagası, beslenme şartlarına uygun biçimde gelişmiştir.

Baykuş ve delice (dölengeç) kuşu gibi parçalayıcı kuşlar, etleri ezebilmek için çengel biçiminde, eğik ve keskin kuvvetli gagalara sahiptir.

Kaz ve ördeklerin ise geniş, enli ve kepçe gibi yaygın gagaları bulunur. Çamur ve suda gıdâlarını araştırmaya müsâittir. Gaganın iki yanında testere gibi kuru otları kesmeye yarayacak dişleri vardır.

Tavuk, güvercin ve yerden tane toplayan diğer kuşların gagaları ise kısadır. Halbuki martının oldukça uzundur. Aşağı kısmında da balıkçı ağı gibi irice bir torba uzanır. Zîrâ martının aslî gıdâsı balıktır.

Çavuş kuşunun gagaları da uzunca ve eğikçedir. Çoğunlukla toprak altında bulunan haşere ve kurtçukları arayıp çıkarmaya müsâit bir tarzda yaratılmıştır.

Modern ilim diyor ki; her kuşun besinini, gagasına dikkatle bakmak sûretiyle anlamak mümkündür.

Kuşların sindirim sistemlerinin diğer kısımları da cidden acâibdir. Kuşlarda diş olmadığı için, yemek hazmettiren kursak ve taşlık yaratılmıştır. Kuş, sert maddeleri ve küçük taşları da alır ve bu taşlık sâyesinde sindirir.

İlmî çalışmalar, kuşların rahatlıkla uçabilmeleri için kemiklerinin ince ve içi hava ile dolu olduğunu ortaya koymuştur.

Bizi ilâhî kuvvetle yüzyüze getiren bir araştırma da, hayvanların ayaklarında müşâhede ettiğimiz ilâhî hilkat eserleridir.

Nitelikleri, yürümek ve yük taşımak olan at ve eşek gibi hayvanların, sür'atle hareket edebilmeleri için ayaklarının kuvvetli olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde çok yürüdüğünden ayağında koruyucu sert bir tırnak bulunmaktadır.

Sığır ve manda cinsinin ayakları ise kısa ve güçlüdür. Sert ve ikiye ayrılmış bir çatal tırnakla sona erer ki, yumuşak tarlalarda yürümesi mümkün olsun. Halbuki devenin ayakları, altında yumuşak ve kalın yastıkları bulunan yarık tırnaklarla son buluyor ki, bu ayağının kuma batmasını engelliyor. Develerin ayaklarının üstünde yürürken taş ve kumlardan koruyacak sert deriden bağlar bulunur.

Kuşların ayakları da aynı şekilde tabîatın durumuna ve şartlarına göre değişmektedir. Meselâ; et yiyen kuşların ayakları kuvvetli olduğu gibi pençeleri de serttir. Bu pençeler, meselâ, doğan, kerkenez, baykuş ve delice gibi kuşlarda, avlarını yakalayabilmelerine imkân verecek tarzda şekillendirilmiştir.

Tavuk ve güvercin gibi tane yiyen kuşlarda ise, ayakların toprağı eşelemek için kavisli tırnaklara sahib olduğu görülür.

Gıdâlarını suda aramak durumunda olanların parmak aralarında bir deri perdesi vardır ki, yüzerken onu kanat gibi kullanmaktadırlar.

Hayvanların yaşadıkları ortama uyabilmelerinin en açık delillerinden birisi de, beslenmek için uzun müddet suda kalmak zorunda olan kuşların, tüylerinin suda uzun müddet ıslanmayacak şekilde mey-

dana getirilmiş olmasıdır. Böylece bu kuşlar suyun soğukluğunu hissetmemekte ve vücutlarına ıslaklık ulaşmamaktadır.

Yine hayvanların yaşadıkları ortama göre şekillenmesine en bâriz delil de büyük yılanlarda müşâhede edilen husûstur ki, yılanların ağzının arka tarafında engel yoktur. Böylece ağız yeterince genişleyip, büyüklüğüne bakmaksızın avını yutabilir.

Bazı canlılarda bulunan ve gıdâsında kullandığı enteresan metodlar, belki de gelecek misâllerde görüleceği gibi yaratıcı kudretteki garib kuvvet için büyük bir şâhiddir.

Tabiî tarih âlimlerinin araştırma mevzularının çoğunda şâhid oldukları ve zikrettikleri gagaların en acâibi, Yeni Zelânda kargalarının gagalarıdır. Çünkü, dişinin gagaları erkeğinkinden büyük bir farkla ayrılır. Erkeğinki; sert, sağlam, uzunca ve eğridir. Halbuki dişisinin gagası uzun, kıllı ve eğridir. Erkeği kurtlanmış ağaca kuvvetli gagasıyla vurup kurdun bulunduğu yere kadar gelir. O zaman dişisi uzun ve eğri gagasını uzatıp, içindeki kurtçuğu çıkarır, eşit olarak bölüşürler.

Ya'sub : Bir nevi kuş adıdır ki, çekirgeden küçük veya büyük olur. Kelebek nevindendir.

Çekirgeye benzeyen Ya'sub, sivrisineklerle beslenir. Ya'sub ve sivrisinek, çok hızlı uçmakla meşhûrdurlar. Ya'sub'un ağzı yeryüzündeki ağızların en acâibidir. Ağız, her tarafa hareket edebilecek bir şekilde mafsallardan meydana gelmiştir. Bu tuhaf yaratılışıyla Ya'sub, yeşil otlar arasında, su birikintileri üzerinde durur. Âniden ağzını açarak sür'atle geriye çevirir. Ve otlar üzerinde olan sivrisinekleri bir anda yutuverir. İşte Hâlik Teâlâ'nın hikmeti.

Vücûduna oranla tüm canlılar arasında en uzun dile sahip olanı kurbağadır. Dili, vücudunun yarısı uzunluğundadır. Dilinin üzerinde sinekleri yakalayabilmesi için yapışkan maddeler mevcûddur. Dili, insan dilinin aksine, önden bağlı, arkadan ise serbesttir.

Kurbağa, sinek kendisine yaklaşıncaya kadar bekler. Sonra temel gıdâsını teşkîl eden sinekleri yapıştırıp yutmak için dilini uzatır.

Kurbağada müşâhede edilen bir acâiblik de şudur : Kafasını hareket ettirip etrafını görebilmesi için müsâit boynu olmadığından, her tarafa hareket eden, bâriz iki göze mâlik bulunmaktadır.

Ahtapot; adaleleri olmayan bir hayvandır. Pençe ve tırnaklarından mahrûmdur. Gaga veya dişleri de mevcûd değildir. Buna rağmen, avına yaklaştığında, onu mutlakâ öldürür. Hattâ bu avı bizzât insan dahi olabilir.

Ahtapotun bizzât şekli, onun yaratılışındaki i'câza kâfî bir delil sayılır.

Ahtapot, kaygan ve elâstikî bir et yığınıdır. Canlı olduğunu düşünmek mümkün değildir. Avı kendisine yaklaştığında, bir anda bu yığın açılır. Sekiz koldan meydana gelmiştir. Her kolda iki sıra halinde ağızlar bulunur. Her sıra üzerinde yirmibeş adet kan emici borusu vardır. Böylece ahtapotun kan emici boru sayısı dörtyüze varmaktadır.

Avının kuvvet derecesine göre, bu kollarından birkaçını sarar. En kuvvetlisinde ise beşi birden sarılır. Geri kalanlarıyla da avını bağlı tutmak için bir kayaya sarılır. Ağızlarında bulunan kan emici borular avın vücûduna saplanır.

Bu hareket, ahtapotun, avının kanını emip geri kalan kısmını atması için kısa bir manevradan başka birşey değildir.

Garibtir ki, ahtapotun bu kollarının kesilmesi, kaygan ve elâstikî olması sebebi ile mümkün değildir. Böylece bütün silâhlardan çok daha emniyetlidir.

Uzak Doğu'nun bazı denizlerinde avcı balığı denilen bir balık çeşidi bulunur. Bu balık gâyet muhkem cihâzı ile avladığı haşerelerle beslenir. Boğazının üst kısmında derince bir kanal mevcûddur. Ağzını kapatıp bastırdığında yay gibi bir şerid yukarlara doğru çıkar.

Su kenarlarındaki bitkiler üzerinde bir haşere gördüğünde, onun üzerine tazyîkli su fışkırtır. Haşereler su damlaları ile beraber aşağıda bekleyen balığın açık ağzına düşer.

Hayvanlarda teneffüs cihâzı da, hazım cihâzı gibi yaşadığı ortamın şartlarıyla mütenâsib olarak değişmektedir.

Karada yaşayan hayvanlarda, çalışması bakımından insanlarınkine benzeyen akciğer mevcûddur. Karbondioksit ile oksijen değişimini te'mîn eden ameliye için gerekli olan herşey bu nevi hayvanlarda vardır.

Hem karada, hem de suda yaşayan hayvanlarda ise, karada iken gereken akciğer vardır. Suda iken de balıklarda olduğu gibi suda kullandıkları solungaçları bulunur. Bunlar sudan oksijen te'mîn eden acâib cihâzlardır.

Teneffüs cihâzlarının en acâibi, ciğer veya solungaca sahib olmayan kurtçuklarda bulunur. Bu kurtçukların solunumu sâdece cildinin üzerinde bulunan açık borucuklardan (trake) yaptığını görürsünüz.

Bugün ilmin tesbît ettiği verilere göre, memeli hayvanların büyük ekseriyeti keskin koku alma hâssasıyla temâyüz etmektedir. Görme hâssası ise aksine çok zayıftır. Halbuki kuşlar bunun zıddına, keskin görme ve koku alma hâssasına mâliktirler. Bunun sebebi şudur.

Memeli hayvanlar, yerdeki gıdâları ancak koku alma hâssasıyla anlayıp te'mîn ediyorlar. Halbuki kuşlar, uçarken yüksekten yerdeki gıdâsını bulmak için keskin bir görme kuvvetine sahib olmalıdır.

Tabîat tarihi âlimlerinin yaptıkları araştırmalar isbât etmiştir ki; her hayvan, içinde yaşadığı şartlara uygun bazı duygularla teçhîz edilmiştir. Böylece hayatta müşâhede edilen garib tedbirler; ilmin, yaratıcının azameti ve yaratılışının itirâftan kendisini alamadığı bu tedbir ve duyguları veren güçlü bir kudretin varlığında hiç bir şüphe bırakamaz. İşte bazı örnekler :

Balığın çok enteresan bir duyu organı vardır. Bu hâssa, denizin karanlık derinliklerinde taş ve engellere çarpmamasını sağlar. Âlimler bu husûsu araştırırken balıkların her tarafında bulunan yüzgeçlerin bu vazîfeyi yaptığı netîcesine varmışlardır. Bunların mikroskopla incelenmesinde de, ince ve korkunç derecede hassas organlar oldukları müşâhede edilmiştir. Balıklar, bir kaya veya herhangi bir engele yaklaştığında bu organlar, engele çarpması sonunda suda meydana gelen değişikliği, hafîf bir dalgalanma bile olsa hisseder ve ona göre yolunu değiştirir.

Âlimler, yarasanın binâ ve ağaçlara çarpmaktan nasıl korunduğu husûsunda hayrete düşmüşlerdir. Çünkü yarasa, görüş kudretinin azlığına, geceleyin hiç bir ziyâ olmadığı zamanda ve gecenin zifirî karanlığında mâniaların görünmediği yerlerde uçar.

İtalyan âlimi Spalanzanî, yarasanın bu gücünü şu güzel deneyle gerçekleştirmiştir :

Spalanzanî, bir odanın tavanında çok sayıda ip sarkıtmış, bunlara hafîf bir temâsla ses çıkaran ziller asmıştır. Sonra odayı tâm mânâsıyla karartıp, içine bir yarasa bırakmıştır. Yarasa defalarca içeride dolaşmasına rağmen zillerin hiç biri ses çıkarmamış; yani yarasa iplere çarpmamıştır.

Bunun sebebini şöyle izâh ediyorlar :

Yarasanın derisi bildiğimiz deri nevilerinin en incesidir. Bu sâyede, herhangi bir engelle karşılaştığı zaman, havanın sıkışma durumunu hissetmesi mümkündür.

Son senelerde ortaya atılan bir nazariyeye göre, yarasa, ültra titreşimle bazı sesler yayıyor ve bu titreşimler bir engele çarpınca yankı halinde geri geliyor, böylece yarasa engeli hissediyor.

Birşeyi görmeden bilmesi ise, doğrudan doğruya atom asrının hârika buluşlarından olan radar nazariyesine benzer.

Düşün ki, asrımız âlimlerinin, dünyayı hayrette bırakan bu korkunç keşifleri, yarasada bundan milyonlarca sene önceden beri mevcûddur.

Hayvanlarda hayatı idâme ettiren tedbîrlerin en garîblerinden biri de arı kurtlarında müşâhede ettiğimiz şeklidir.

Küçük kurtçuk doğarken, çok hareketli olabilecek şekilde altı ayağa mâliktir. Bu hareketi sâyesinde bir çiçeğe yerleşip arıyı beklemeye başlar. Arıyı gördüğü anda üzerine sıçrar. Ve arı peteği yapıp, bal ve yumurtasını bırakana kadar sırtında kalır. Daha sonra arıyı bırakır. Yumurtasını yer ve balın üzerinde beslenerek yaşar. Bu andan itibaren kurtçuğu, ayaklarını gizlemiş, ayaksız ve bal içinde ince ve beyaz bir kütle olarak görürüz...

Bir takım tavşan yavruları, (Levran) kendilerini korumak için çok garîb bir taktik kullanırlar. Meselâ; bir tehlike ânında; hayvan bazı husûsî organlarını hareket ettirir ve kuyruğunu vücûdundan ayırarak düşürür. Bu kuyruk, yerde bir saat kadar hareket eder. Bu hareketi ve rengi ile kendisine hücûm eden insan veya hayvanın dikkatini üzerine çeker, sonra da fırsatını bulup kaçar.

Bir müddet sonra kuyruğu yeniden meydana gelir.

Su ve gıdânın kıt bulunduğu çölde yaşayan bu hayvan, gıdâsını ve suyunu uzun bir zaman hörgücünde nasıl depo etmektedir. Bu onun kudreti ile mi olmaktadır? Ayrıca bütün hayvanları kendine boyun eğdiren insanın, yediğini depolaması mümkün müdür?

Yine develerin gözleri etrafında bulunan ve çölde kum fırtınalarına karşı bir ağ gibi tozlardan koruyan uzun kirpiklerine dikkat ettiniz mi? Deve, bu kirpikleri sâyesinde normal olarak görür. Biz gözümüzü korumak için kapatmak mecbûriyetinde kaldığımız halde, o bu ihtiyâcı hissetmez bile. Devenin burnu da çöl hayatına uygun şekilde yaratılmıştır. Fırtınalar eserken bile açılıp kapanacak bir şekil almıştır. Üst dudağının niçin yarık olduğunu biliyor musunuz? Zooloji ilmi, çoğu zaman dikensi olan çöl bitkilerini yiyebilmesi için üst dudağının yarık olması gerektiğini söylüyor.

Ayakların çatal veya tek tırnaklı olmak yerine yastıklı bir biçimde olması ise kumlara batmaması içindir. (A. Nevfel, Allah ve'l-İlm'ül-Hadîs, 155 - 163).

Eziyyetlerle Dolu Yol

Şimdi âyet-i kerîme'nin seyri içerisinde geçen bu âyet dalgalarını açıkladıktan sonra kısaca duralım ve bu dinin her nesilden dava adamlarına yüklediği bütün emirleri ve ibret noktalarını kısaca özetleyelim. Zîrâ buradaki hükümler, husûsî bir tarihî vâkı'a olmaktan uzak bütün nesilleri içerisine alan, bütün dava adamlarını kaplayan gerçekler yığınıdır. Bu dine davet edenlerin önüne zaman ve mekân hudûdu tanımayan bir nizâmın planını çizer. Biz burada bu metodun bütün ince-

liklerini etraflıca anlatacak değiliz. Anlatamayız da zâten. Sâdece yoldaki işâretler üzerinde bir nebze duralım.

Allah yoluna davet şüphesiz ki zor bir iştir. Bu yol zorluklarla tıkalıdır. Bununla beraber Allah'ın hakkı muzaffer kılacağı da şüphesiz kesindir. Ne var ki bu zafer Allah'ın ilmi ve hizmeti uyarınca yine kendi takdîrine göre belirtilmiş olan zamanda gelir. Ve bu bizim için gaybtır, ne zaman geleceğini kimse bilmez. Hattâ peygamber bile. Binâenaleyh bu yoldaki meşakkâtler iki esâslı âmilden doğar. Birincisi yalanlama, ikincisi döneklik. Nitekim her davada ilk karşılaşılan bu iki durumdur. Ve bunun netîcesi olarak dava adamlarına karşı harpler ilân edilir, eziyetler baş gösterir. Bir başka zorluk da dava adamının rûhunda doğan bütün insanların kendisinin zevkine erdiği doğru yolu benimsemesi, kendisinin tattığı tatlı nimete ulaşması arzusudur. Bir başka zorluk da Hak ehlinin gösterdiği hamâset ve hakîkati açıkça ilân etme duygusudur. İşte bu arzu ve istekler de zorluk bakımından, döneklikten, yalanlamadan savaş ve eziyetlerden farklı değildir. Ve bütünüyle bu engeller yoldaki meşakkâti artırıcı âmillerdir. İşte bu âyet-i kerîme içerisinde geçen âyet dalgaları ve Kur'an'ın tevcîhâtı, bütün yönüyle birlikte bu meşakkâtler ve engelleri bertaraf etmektedir. Bir taraftan bu dini tekzîb edenlerin veya bu davaya savaş açanların yakînen çağrılmış oldukları yolun Hak yolu olduğunu ve bu daveti getiren Peygamberin Allah tarafından gönderilmiş doğru bir peygamber olduğunu bildiklerini belirtmektedir. Ne var ki onlar bunu bilmelerine rağmen o davete icâbet etmiyorlar. İnâdlarında devâm ederek ısrâr ediyorlar. Çünkü kendi içlerinde bir döneklik ve yalanlama arzusu var. Halbuki Peygamberin beraberinde getirdiği bu hakîkatler o'nun doğruluğunun delilidir. Çünkü bu gerçek, insan fıtratına hitâb eder. Ve insan fıtratı doğru yolda, sağlam alıcı cihâzlara sâhib olduğu takdîrde canlılığını devâm ettirdiği müddetçe bu fıtrata hitâb eden gerçekleri kabullenir : «Ancak onu işitenler kabul ederler»... İnkâr edenlere gelince, onların kalbleri ölmüştür. Kendileri de ölüdür. Dilsiz ve sağır olarak karanlıkta yüzmektedirler ve sağırlar ne peygamberi ne de o'nun davetini duyabilirler. Dava adamının vazîfesi ise ölüleri diriltmek değildir. Çünkü ölüleri diriltmek, Allah'ın şânındandır. Bir yanda bütün bunlar, diğer yanda da hiç şüphesiz gelecek olan Allah'ın nasr-u inâyeti. Bütün bunlar hiç şüphesiz Allah'ın takdîrine ve kanunlarına göre cereyân eder. Allah'ın kanunu acelece gelip çatmadığı gibi ilâhî kelâm da değişmez. Nihâyet birgün zafer gelecektir. Öyle ise belirtilen zamanda aceleye luzûm yoktur, değişiklik olmayacaktır. Allah acele etmez. Zîrâ dava adamlarına ulaşan eziyet ve musîbetler, peygamber dahi olsalar bu belirtilen zamanın çabucak gelip çatmasını gerektirmez. Çünkü dâva ada-

mı kendisini acele etmeksizin Allah'ın takdîrine teslîm eder, tereddüd etmeksizin eziyetlere dayanır ve netîceden şüphesiz güven içerisindedir. Bütün bunlar, zaferin zamanına ve belirtilen va'd-i İlâhî'ye bağlıdır.

Bu ilâhî tevcîhât, İslâm dinindeki peygamberin ve peygamberi müteâkiben gelen her çağdan dava adamlarının vazîfesini belirtiyor. Bunların vazîfesi teblîğdir. Sonra da Hak yolunda yürüyerek bu yoldaki meşakkâtlere sabredip tahammül göstermek. İnsanların hidâyete gelmeleri veya sapıklığa dalmaları meselesine gelince o kendisinin vazîfesi değildir. Hem tâkatı itibâriyle, hem de fonksiyonu itibâriyle kendisinin dışında kalan bir hâdisedir. Gerek hidâyet, gerekse dalâlet Allah'ın değişmez kanunlarına bağlıdır. Bu konuda peygamberin arzusu meseleyi değiştirmez. Peygamberin sevdiği kimselerin hidâyete gelmesini arzu etmesi durumu değiştirmeyeceği gibi bir takım kimselerin de inâdçılık göstererek ona karşı savaş açması, hidâyet ve dalâlet konusundaki ilâhî kanuna te'sîr etmez. Bu meselede peygamberin kendi şahsıyla alâkalı bir husûs yoktur. Peygamber hesâba çekilirken hidâyete erdirdiklerinin sayısına göre muhâsebe edilmeyecektir. O hesâbını, vazîfesini îfâ etmiş olmasına, sabretmiş bulunmasına, vazîfeye koşmuş olmasına göre verecektir. Verilen emri yerine getirip getirmediğine göre muhâsebe edilecektir... Bundan sonra insanların durumu tamâmen Allah ile alâkalıdır : «Allah kimi dilerse onu dalâlete götürür, kimi de isterse doğru yol üzerine sebât ettirir»... «Şâyet Allah dileseydi onların hepsini hidâyete erdirirdi.»... «Ancak bu Kur'an'a kulak verenler ona icâbet ederler...» Daha önce hidâyet ve dalâlet konusunda Allah'ın engin meşiyyeti ile insanların yönelişi ve cehdi arasındaki münâsebeti beyân etmiş, o konuda gerekli ma'lûmâtı vermiştik.

İşte bu noktadan hareket ederek diyoruz ki, bu dine davet eden dava adamlarının karşılaştığı kimselerin arzularına ve isteklerine uyarak kendi metodunu değiştirmesi, davet tarzına tebdîl ederek Rabbânî tabîatından kaydırması îcâb etmez. Hattâ onların arzu ve isteklerine, duygu ve emellerine uygun düşsün diye davayı güzel ve süslü göstermeye çalışmak gerekmez... Gerçekten müşrikler Hz. Peygamber'den hârikalar taleb ederken kendi çağlarının icâblarına, alıştıkları durumlara ve idrâk seviyelerine göre istiyorlardı. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde bu istekler belirtilmiştir. Hattâ bu sûre içerisinde bile aynı husûslara dâir ma'lûmât vârid olmaktadır : «O'na bir melek indirilmeli değil miydi? dediler»... «O'na Rabbı tarafından bir âyet indirilmeli değil miydi? dediler»... «Bütün benlikleriyle Allah'a kasem ederek şâyet kendilerine bir âyet gelecek olursa buna inanacaklarını belirttiler»... Diğer sûrelerde bu konuda vârid olan âyetler, buradaki

isteklerden daha tuhaf ve hayretengîzdi. Nitekim İsrâ sûresinde bu istekler şöylece anlatılmıştır :

«Biz, dediler, sana kat'iyyen inanmayız. Tâ ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın.

Yahut senin hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olsun da aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtasın.

Yahut dediğin gibi gökyüzünü üstümüze parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri kefîl getiresin.

Yahut altından bir evin olsun, yahut semâya çıkasın. Ona çıktığına da aslâ inanmayız. Tâ ki üstümüze okuyacağın bir kitab indiresin...»... (İsrâ, 90).

Furkân sûresinde de bu husûs şöylece ifâde edilmektedir : «Ve dediler ki : Ne oluyor şu peygambere ki yemek yiyor ve çarşılarda geziyor. O'na bir melek indirilmeli değil miydi ki o'nunla birlikte korkutucu olsun. Yahut ona bir hazîne verilmeli veya içinden yiyeceği bir bahçe olmalı değil miydi?» (Furkân, 7).

Buna karşılık olarak gelen Kur'an tevcîhâtı ise Rasûlullah (s.a.) ı ve beraberindeki mü'minleri onların istedikleri bu hârikaları getirmekten veya böyle bir arzuya kapılmaktan nehyetmiştir. Ve Rasûlullah'a denilmiştir ki :

«Onların yüz çevirmesi sana ağır gelince, eğer gücün yeri delmeye veya göğe merdiven dayamaya yetmiş olsaydı, onlara bir mucize göstermek isterdin. Allah dileseydi onları doğru yolda toplardı. O halde sakın bilmeyenlerden olma.»... (En'âm, 35).

Önce onlar şunu bilmelidirler ki; Hakk'ı tekzîb edenlerde bulunmayan esâs unsur, kendilerine gelen burhânların ve hakk'a dâir delillerin azlığı değildir. Esâsen onlarda eksik olan şey, hakîkatları duymaz olmaları ve ölmüş bulunmalarıdır. Hem Allah hidâyet ve dalâlet konusundaki kendi kanunlarına uygun olarak onlara hidâyeti nasîb etmemiştir. Ve âyrıca şu husûsu gözden uzak bulundurmamak gerekir : Bu din, Allah'ın değişmez kanunlarına uygun olarak hareket eder. Binâenaleyh bir takım kimselerin arzu ve isteklerinin altında ezilip bükülmez...

Bu düşünce bizi Kur'an tevcîhâtı ile ilgili daha şümûllü bir sâhaya götürür. Şöyle ki : Kur'an-ı Mübîn'in hükmü sâdece bir zamana mahsûs değildir. Bir hâdiseye inhisâr etmiş değildir. Hattâ muayyen bir isteğe de bağlı değildir. Zaman değişebilir. Bununla birlikte insanların arzu ve istekleri de değişir. Binâenaleyh dava adamlarının, insanların arzu ve istekleri altında ezilip büzülmemesi gerekir. Nitekim bir takım kimselerin arzu ve istekleri, günümüzde kendisini İslâm davasına vermiş olan bazı kişileri İslâm akîdesini nazarî bir ekol halinde

takdîm etme sevdâsına sevketmektedir. Tıpkı yeryüzüne hâs basit nazarî ekoller gibi İslâm'ı da kâğıtların ve sayfaların arasına mahkûm etmeye çalışmakta, zaman zaman insanların göz atıp faydalanmasına, sonra gün geçince bırakıp terkedilmesine râzı olmaktadırlar. Buna benzer bir husûs da yine İslâm davasını, İslâm nizâmını kâğıtlarda yazılı bir sulh nizâmı veya kâğıtlarda kalacak mufassal bir fıkıh usûlü olarak takdîm etme sevdâsına sevketmiş ve modern câhiliyetin İslâm'la alâkası olmayan hali hazırdaki durumuna, burada çâre arama yollarına koyulmuşlardır. Çünkü günümüzdeki câhiliyet erbâbının bir kısmı İslâm'ın sâdece bir inanç sistemi olduğunu, sosyal hayat nizâmı ile, pratik hâdiselerle alâkası olmayacağını tekrârlamaktadırlar. Onlar bu câhiliyet hallerine devâm edip giderken... Allah'ın şerîatı ile değil de kendi aralarında putların hükümleriyle hükmederken... Bunlar, onların şartlarına uygun hükümler aramak çabasındadırlar. Ne var ki bütün bu çırpınışlar, çok küçük ve aşağılık çabalardan ibârettir. Binâenaleyh bir müslümanın bir türlü sebât etmeyip, her gün değişen beşerî düşünce kalıplarına uygun kıyâfetler bulmaya çalışması aslâ doğru değildir. Hele bunu Allah yoluna davet metodunun, tekâmülün îcâblarına göre değişmesi gerektiği belirtilerek yapılması hiç doğru değildir...

Bu çabadan daha çirkin ve aşağılık bir çaba da, İslâm'ı başka başka kılıklara sokup zaman zaman kitleler arasında revâçta bulunan vasıflarla tavsîf etmek ve öylece sunmaktır. Sosyalizm... Demokrasi... Ve benzeri adlar takarak... Bunlardan bir kısım, bu aşağılık sunuş tarzlarıyla İslâm'a hizmet ettiklerini sanırlar... Gerçek odur ki, sosyalizm beşer tarafından yapılmış sosyal bir ekonomi düzenidir. Doğru ve yanlış tarafları bulunabilir. Demokrasi de tıpkı böyle. Beşer yapısı bir devlet ve idâre sistemidir. Her beşer yapısı işte olduğu gibi doğru veya eğri yanları bulunabilir... İslâm ise bir hayat nizâmıdır. Hem i'tikâdî düşünce sistemi, hem ekonomik ve sosyal nizâmı, hem de idârî ve kazâî prensibleri ihtivâ eder. Allah yapısı olmasından ötürü de ayıblardan ve noksânlardan vârestedir. Allah'ın nizâmına insanların yanından şefâatçılar arayanlar ve beşer yapısı sistemlerden kıyâfetler bulmaya çalışanların İslâm karşısındaki durumları ne olabilir? Allah Teâlâ'ya hâşâ kullardan şefâatçılar arayanların veya kulların sözlerinden medetler umanların İslâm'ın nazarında durumu ne olabilir?...

Arapların câhiliyyetleri devrindeki müşriklerin hepsi de bir takım mahlûkâtın Allah huzûrunda aracı olmalarını istiyorlardı. Ve bunun için onları dost ediniyorlardı. Nitekim Zümer sûresinde belirtildiği gibi:

«Allah'tan başkasını dost edinenlere gelince : Biz onlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibâdet ediyoruz, diyorlardı»... İşte onları müşrik yapan unsur. Ya Allah'ın kullarından Allah'ın yanında şefâatçılar dilemeyip de ondan daha çirkin ve iğrenç şekil ile kulların yanında hâşâ şefâatçılar arayanların veya kulların vaz'ettikleri sistemlerden yardımlar bekleyenlerin durumu ne olur?... Onlara nasıl bir sıfat bulmak gerekir.

Hiç şüphesiz ki İslâm, İslâm'dır. Sosyalizm, sosyalizm'dir. Demokrasi, demokrasi'dir... İslâm, Allah'ın nizâmıdır ve onun Allah'ın verdiği sıfatlardan ve ünvânlardan başka sıfatları ve ünvânı yoktur. Sosyalizm veya demokrasi ise birer beşer yapısı sistemdir. Beşerin kendi tecrübelerine dayanır. İslâm'ı seçmek isteyenler, bu esâslar dâhilinde seçsinler... Bir dava adamının Allah dinine davet ederken beşerin günü birlik değişen arzu ve isteklerine uygun ve gündelik raiçlere muvâfık aldatıcı elbiseler bulmaya ihtiyâçları yoktur. Bunu yaparken Allah'ın dinine iyilik yaptıklarını sanmasınlar...

Bu arada Allah'ın emirlerini gereği gibi değerlendirmeyen ve kendi dinlerini küçük düşürenlere şunları sormak gerekir. Siz İslâm'ı bugün insanlara sosyalizm adı altında veya demokrasi nâmıyla takdîm ediyorsunuz. Ve bunu yaparken de her iki kıyâfetin çağdaş yönelişlere uygun kıyâfet olduğunu ileri sürüyorsunuz... Halbuki bir zamanlar da insanlar arasında en sevimli ve geçerli sistem kapitalizm idi. Ve kapitalizm'e dayanarak feodal sistemden kurtulabilmişlerdi. Tıpkı bunun gibi yine bir zamanlar en geçerli sistem mutlak monarşi idi. Almanya ve İtalya'da Bismarc ve Markzini devirlerinde İtalya ve Alman birliğinin korunabilmesi için en uygun yol, mutlak monarşi olarak kabul ediliyordu. Kim bilir yarın hangi sosyal sistem daha geçerli olacaktır. Kulların kullar için koydukları kanunlardan hangisi daha rağbet kazanacktır? Siz o zaman gelecekte geçerli olan sistemlere dayanarak İslâm'ı hangi kıyâfete girdireceksiniz? İnsanların sevdiği hangi elbiselerle onu takdîme çalışacaksınız?... İşte bizim sadedi içerisinde bulunduğumuz bu âyet dalgalarının belirttiği hükümler bütün bu husûsları ihtivâ etmektedir. Evvelâ bu tevcîhât; dava adamının kendi davasına sarılarak yükselmesini istemektedir. Binâenaleyh dava adamı, başkalarının arzu ve isteklerine boyun eğmemeli ve bu dini süslü göstermek için taşımadığı adlar ve ünvânlarla takdîm etmemelidir. İnsanlara hitâb ederken onun ta'kîb etmediği vâsıta ve metodlara baş vurmamalıdır. Hiç şüphesiz ki, Allah âlemlerden müstağnîdir... Her şekli ile Allah'tan başka kullara kul olmaktan kurtulup Allah'a kul olarak Allah'ın dinine girmek istemeyenlere bu dinin ihtiyâcı yoktur. Ayrıca Allah'ın; kulların itâat ve isyânlarına da ihtiyâcı yoktur.

Hem bu dinin esâs husûsiyetleri ve temel prensibleri yönünden Allah'ın irâde buyurduğu ve beşeriyet için faydalı olduğunu belirttiği bir temel unsuru bulunduğu gibi; faâliyet metodu yönünden, hareket sistemi bakımından ve beşer fıtratına hitâb eden üslûbu yönünden de kendisine hâs bir asâleti vardır. Hiç şüphesiz ki, bütün husûsiyetleri ve prensibleri ile hareket ve ifâde metodlarıyla bu dini insanlığa gönderen, insanları yaratan ve insanların içinden geçenleri bilen Allah Teâlâ'dır...

İşte bu âyet dalgaları da, bu din-i Mübîn'in insan fıtratına hitâb edişinin bir nümûnesidir. Evet, muhtelif hitâb örneklerinden bir örnek... Evvelâ, insan fıtratı ile kâinatın varlığı arasında bir bağlantı kuruyor. Ve kâinattaki müessir unsurların, beşer fıtratı ile yüz yüze gelmesini sağlıyor. Beşer varlığını kâinatta mevcûd olan o müessir unsurlar karşısında uyarıyor. Çünkü Hak Teâlâ biliyor ki, insanoğlu kâinattaki ilâhî gerçekleri derinliğine inceleyip araştırdıkça, mutlakâ o gerçekleri kabul edecektir. Zîrâ : «Ancak kulak verenler, icâbet ederler»...

Bizim bu sûre-i celîle'de karşılaştığımız esâs örnek şudur :

«Ve dediler ki : O'nun üzerine Rabbı tarafından bir âyet indirilmeli değil miydi?... De ki : Şüphesiz Allah bir âyet indirmeye Kâdir'dir. Ne var ki, onların pek çoğu bunu bilmezler...»

Bu âyet-i kerîme'de Hak Teâlâ Hakk'ı tekzîb eden, O'na karşı gelen ve kendi nesillerinin görmesi ile bitecek olan hârikalar taleb edenlerin sözlerini hikâye ediyor. Sonra bu istekleri yerine getirilirse onun arkasında gizli olan gerçekleri belirterek kalblerine dokunuyor. Bundan sonra gelecek olan Allah'ın azâbı ve helâkidir. Şüphesiz ki, Allah âyetler indirmeye Kâdirdir. Ne var ki, Rahmet-i İlâhî bu âyetlerin inmemesini icâb ettirmektedir. Hikmet-i Rabbânî de onların bu isteklerinin yerine getirilmemesini gerektirmektedir...

Ve bir de âyet-i kerîme, onları bu kısır ve dar düşünce kalıpları içerisinden alıyor, engin kâinat ummânına götürüveriyor. Evet çevrelerinde bulunan büyük âyetlere. İstedikleri hârikaların yanında çok cılız kalacağı delillere. Kendilerinden sonra da gelecek olan nesillerin, kendilerinden önceki nesiller gibi her zaman karşı karşıya bulunacakları devâmlı kalan sert kâinat sâhasına çeviriyor gözlerini :

«Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Kitâb'ta biz hiç bir şeyi eksik bırakmadık. Sonra hepsi toplanıp Rablarına getirileceklerdir.»...

Bu, gerçekten dehşetengîz bir hakîkattır. O gün bile bu Araplar düzenli hiçbir bilgiye sahip olmamalarına rağmen içinde bulundukları düşünce kalıpları ile bu gerçekleri düşünüp, müşâhade edebilecek du-

rumda idiler... Evet, çevrelerinde bulunan haşerelerin, kuşların ve hayvanların topluluklar halindeki birleşimlerini... Her topluluğun kendisine hâs bir işâreti, bir planı var. Gerçekten de bu hakîkatın sâhası son derece geniştir. Beşer bilgisi ne zaman bu konuya dalacak olsa görüş ufku engindir. Ne var ki, insanların bilgisi esâs itibâriyle bu gerçeği fazlalaştırmaz. Zîrâ bunun yanısıra ve ona bağlı bulunarak bir gayb gerçeği yer alır : Allah'ın ledünnî ilminin her şeyi ihâta etmesi ve Hak Teâlâ'nın tedbîrinin bütün eşyâyı kaplaması... İşte görüp durdukları bu hakîkatları müşâhede etmenin biricik vâsıtası bu engin ilm-i İlâhî'dir...

Gözlerini ve kafalarını dikkatlice olan ve olacak şeylere uzattıkları zaman her defasında görmeleri mümkün bu büyük hârika karşısında onların istemekte oldukları maddî hârikalar ne kadar basit ve cılız kalır. Kur'an metodu bu örnekte insan fıtratını varlıklarla alâka kurmaktan öte bir yere götürmüyor. İnsan fıtratının ve varlığın önüne geniş pencereleri açıyor ve bu varlığın korkunç ve dehşetengîz te'sîrlerini insanın benliğine ulaştırmasını sağlıyor. Bunu yaparken insan fıtratına metafizikî bir diyalektik nazariye takdîm etmiyor. Hattâ kelâm münâkaşaları gibi İslâm'ın metoduna aykırı bir münâkaşa tarzı da ta'kîb etmiyor. İnsanı hissî, felfesî veya aklî bir noktaya götürmüyor. Yaptığı sâdece insanoğluna pratik varlığını gayb ve şehâdet âlemleri ile birlikte sunmak ve onları karşılıklı olarak faâliyete sevketmektir. Ve karşılıklı olarak cevablandırmalara.. İnsan fıtratı kâinattaki bu müessir unsurları alıyor ve onu benimsiyor. Ne var ki, bunları alırken bir kontrol dâiresinde alıyor. Karanlıklarda ve köşelerde kaybolup gitmesine de müsâade etmiyor... Daha sonra âyet-i kerîme şu büyük delillere rağmen yalancıların ta'kîb ettikleri tutumu belirterek nihâyete eriyor :

«Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıkta kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu saptırır. Ve kimi dilerse onu doğru yola koyar.»...

Ve böylece yalancıların gerçek durumunu ve tabîatını belirtiyor. Onlar, kör ve sağır olarak karanlıklarda yüzmektedirler. Bu arada Allah'ın hidâyet ve dalâlet konusundaki değişmez kanunlarını belirtiyor. Bu kanunların îcâbı olarak gerek hidâyet, gerekse dalâlet konusu Allah'ın meşiyyeti ile alâkalıdır. Allah'ın kullarını yarattığı fıtrata uygun olarak tecellî eder. Ve işte böylece İslâm düşüncesinin her konudaki görüşü birbiriyle uygun olarak devâm ediyor. Bunun yanısıra davet metodundaki aydınlık, dava adamlarının takınması gereken tutum belirtiliyor. Dava adamı hareketini bu akîdeye göre ayarlar. Her zaman

ve her nesilde bu akîde doğrudan doğruya beşer rûhuna hitâb eder... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 178 - 186).

———oOo———

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿٤٠﴾ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾ وَلَقَدْ
أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَا
إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ
بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

40 — De ki : Bana haber verir misiniz, eğer üzerinize Allah'ın azâbı gelse veya size kıyâmet gelirse Allah'tan başkasını mı çağırırsınız? Eğer sâdıklardan iseniz.

41 — Hayır, ancak O'nu çağırırsınız da; isterse çağırdığınz şeyi giderir ve siz de şirk koştuğunuz eşleri unutursunuz.

42 — Andolsun ki; Biz, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Yalvarsınlar diye, onları darlık ve sıkıntıya soktuk.

43 — Onlar, hiç değilse kendilerine bir azâbımız geldiği zaman; yalvarmalı değiller miydi? Fakat kalbleri katılaşmış, şeytân da onlara yaptıklarını süsleyip püslemişti.

44 — Onlar kendilerine hatırlatılan şeyleri unutunca; Biz de kendilerine her şeyin kapılarını açtık. Nihâyet kendilerine verilen o şeyler yüzünden sevinince; onları, ansızın yakaladık ve bütün ümitlerinden mahrûm kaldılar.

45 — Ve böylece zulmedenler gürûhunun kökü kesilmişti. Hamd âlemlerin Rabbı olan Allah'a mahsûstur.

Allah'ın Azâbı Gelip Çattığında

Allah Teâlâ, kendisinin dilediğini yapan, yaratıkları hakkında dilediği şekilde tasarrufda bulunan olduğunu; O'nun hükmünü değiştirecek hiçbir şey olmadığını, yaratıklarından O'nun hükmünü çevirmeye hiç kimsenin gücünün yetmeyeceğini, O'nun tek ve ortağı olmadığını, kendisinden bir şey istenildiğinde dilediğine icâbet ettiğini haber vermektedir. Bunun içindir ki burada : «De ki : Bana haber verir misiniz, eğer üzerinize Allah'ın azâbı gelse, veya size kıyâmet gelirse, Allah'tan başkasını mı çağırırsınız? Eğer sâdıklardan iseniz.» buyurmaktadır. O'ndan başka hiç kimsenin bunu def'etmeye gücü yetmeyeceğini bildiğinizden dolayı başkasını çağırmazsınız. Bunun için : «(Onunla birlikte ilâhlar edinmenizde) eğer sâdıklardan iseniz. Hayır, ancak onu çağırırsınız da isterse çağırdığınız şeyi giderir ve siz de şirk koştuğunuz şeyleri unutursunuz.» buyurmuştur. Zarûret zamanı O'ndan başka hiç kimseyi çağırmazsınız. Ve putlarınız, Allah'a koştuğunuz eşler yokoluverir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur : «Denizde size bir sıkıntı dokununca yalvardıklarınızın hepsi kaybolur. Ancak Allah kalır.» (İsrâ, 67).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Andolsun ki; Biz, senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Yalvarsınlar (Allah'a duâ etsinler ve O'na boyun eğsinler.) diye, onları darlık (fakîrlik ve geçim darlığına) soktuk. Onlar hiç değilse kendilerine bir azâbımız geldiği (onları bununla imtihân ettiğimiz) zaman; (Bize) yalvarmalı (ve Bize sarılmalı) değiller miydi? Fakat kalbleri (incelme ve boyun eğme yerine) katılaşmış, şeytân da onlara yaptıklarını (şirk koşma ve günâhlarını) süsleyip püslemişti. Onlar kendilerine hatırlatılan şeyleri unutunca; (yüz çevirince, unutmuş görününce ve arkalarına atınca) Biz de kendilerine her şeyin (seçtikleri her şeyden rızık) kapılarını açtık. (Bu, Allah Teâlâ tarafından onların küfürlerini bir arttırma ve onlara bir mühlet verme idi. Allah'ın hîlesinden yine Allah'a sığınırız.) Nihâyet kendilerine verilen (mallar, çocuklar ve rızıklar) yüzünden sevininince; onları, ansızın (gaflet halinde) yakaladık ve bütün (hayır) ümitlerinden mahrûm kaldılar (ümitlerini kestiler).»

Hasan el-Basrî der ki : Allah kimin rızkını genişletir de kendisinin imtihân edildiğini görmezse; onun sıhhatli bir görüşü yoktur. Allah kimin rızkını daraltır da o kişi kendisine yardım edildiğini görmezse; onun da sıhhatli bir görüş ve aklı yoktur. Sonra Hasan el-Basrî : «Onlar kendilerine hatırlatılan şeyleri unutunca; Biz de kendilerine her şeyin kapılarını açtık. Nihâyet kendilerine verilen yüzünden sevinince; onları ansızın yakaladık ve bütün ümitlerinden mahrûm kaldılar.»

âyetini okuyup : Kâ'be'nin Rabbına yemîn ederim ki; istedikleri kendilerine verilip te sonra geri alınan kavim, hîleleri karşılığında cezâya uğratılmıştır, demiş.

Yine İbn Ebu Hâtim'in rivâyetine göre; Katâde şöyle demiştir : Bir kavim Allah'ın emrine karşı gelmişti. Allah Teâlâ bir kavmi ancak onların sarhoşluğu, gafleti ve nimet içinde oldukları zamanda alıp yakalayıverir. Allah'ın nimeti ile gurûrlanmayınız. Allah'ın nimeti ile ancak günâhkâr kavimler gurûrlanır.»

(.....)

İmâm Ahmed der ki : Bize Yahyâ İbn Ğıylân'ın... Ukbe İbn Âmir'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü : Günâhlarına rağmen Allah Teâlâ'nın bir kula arzulayıp istediği şeyleri verdiğini görürsen; bil ki bu, onun günâhlarını arttırmaktır, buyurup «Onlar kendilerine hatırlatılan şeyleri unutunca, Biz de kendilerine her şeyin kapılarını açtık. Nihâyet kendilerine verilen o şeyler yüzünden sevinince onları ansızın yakaladık ve bütün ümitlerinden mahrûm kaldılar.» âyetini okudular. Hadîsi İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, Harmele ve İbn Lehîa kanalıyla... Ukbe İbn Âmir'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Ubâde İbn Sâmit'ten rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyururdu : Allah Teâlâ bir kavmin kalmasını veya gelişmesini dilerse; onlara adâlet ve iffet verir. Bir kavmin de kökünün kesilmesini dilerse; onlara ihânet kapısını açar.

Allah Teâlâ : «Nihâyet kendilerine verilen o şeyler yüzünden sevinince; onları yakaladık ve bütün ümitlerinden mahrûm kaldılar.» dedikten sonra «Ve böylece zulmedenler gürûhunun kökü kesilmişti. Hamd âlemlerin Rabbı olan Allah'a mahsûstur.» buyuruyor.

قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ ٱللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَٰرَكُمْ وَخَتَمَ عَلَىٰ قُلُوبِكُم مَّنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِهِ ۗ ٱنظُرْ
كَيْفَ نُصَرِّفُ ٱلْءَايَٰتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾ قُلْ أَرَءَيْتَكُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُ ٱللَّهِ بَغْتَةً
أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرْسِلُ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ
فَمَنْ ءَامَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يَمَسُّهُمُ
ٱلْعَذَابُ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

46 — De ki : Bana haber verir misiniz; eğer Allah kulağınızı, gözlerinizi alır ve kalblerinizin üstüne mühür vu-

rursa; Allah'tan başka onları size getirecek ilâh kimdir? Bak, âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz da sonra onlar yüz çeviriyorlar.

47 — De ki: Bana haber verir misiniz; Allah'ın azâbı size ansızın veya açıkça gelirse; zâlimler gürûhundan başka kimse helâke uğratılmış olur mu?

48 — Biz, peygamberleri ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndeririz. Öyleyse her kim ki inanır ve ıslâh ederse; artık onlar için korku yoktur. Ve onlar üzülecek de değillerdir.

49 — Âyetlerimizi yalanlayanlara ise fâsıklık eder olmalarından dolayı azâb dokunacaktır.

Peygamberler Ancak Uyarıcı ve Müjdecidirler

Allah Teâlâ elçisi (s.a.) ne kitabına karşı çıkıp yalanlayanlara; «Bana haber verir misiniz; eğer Allah kulağınızı, gözlerinizi (size verdiği gibi) alırsa...» demesini emreder. Zîrâ «Sizi yaratan ve sizin için kulaklar, gözler ve kalbler vareden O'dur.» (Mülk, 33).

Bunun, onlardan meşrû' faydalanma ile istifâdenin men'edilmesinden ibâret olması da mümkündür. Bunun içindir ki: «Kalblerinizin üstüne mühür vurursa.» buyurmuştur. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: «Kulak ve gözlere hükmeden kimdir?» (Yûnus, 31), «Hem bilin ki, Allah şüphesiz kişi ile kalbi arasına girer.» (Enfâl, 24).

Allah Teâlâ: «Allah'tan başka onları size getirecek ilâh kimdir?» buyuruyor ki, Allah Teâlâ bunları sizden soyup aldığında, size bunları geri vermeye Allah'tan başka güç yetirecek birisi var mıdır? Hayır, Allah'tan başka hiç kimse buna güç yetiremez. Bunun içindir ki; «Bak, âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz.» buyurmuştur. Yani Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun dışında ibâdet ettiklerinin bâtıl ve sapıklık olduğuna delâlet etmek üzere bunları beyân ediyor, açıklıyor ve tefsîr ediyoruz. «Sonra onlar yüz çeviriyor.» Bu açıklama ile beraber onlar haktan yüz çeviriyorlar ve insanları, ona uymaktan men'ediyorlar.

(.....)

Allah Teâlâ buyuruyor ki: «De ki: Bana haber verir misiniz; Allah'ın azâbı size (siz onu hissetmeden) ansızın veya açıkça gelirse, zâlimler gürûhundan başka kimse helâke uğratılmış olur mu?» Allah'a şirk koşmaları yüzünden sâdece zâlimleri kuşatmış olur ve şerîki ol-

maksızın Allah'a ibâdet etmiş olanlar ise kurtulurlar. Onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir. Nitekim başka bir âyette de Allah Teâlâ : «Îmân edenler; îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar, işte onlara emniyet vardır.» (En'âm, 82) buyurmuştur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Biz, peygamberleri ancak (Allah'ın îmân eden kullarına hayırları) müjdeleyici ve (Allah'ı inkâr edenleri de musîbetler ve cezâlarla) uyarıcı olarak göndeririz. Öyleyse her kim (kalbi onların getirdiklerine) inanır ve (onlara uyması ile işlerini) ıslâh ederse; artık onlar için (ilerde başlarına gelecek şeyler husûsunda) korku yoktur ve onlar (geçenlere ve dünya işlerinden arkalarında bıraktıklarına) üzülecek de değillerdir.» Zîrâ onların arkada bıraktıklarının velîsi, terkettiklerinin koruyucusu da Allah'tır.

Allah Teâlâ : «Âyetlerimizi yalanlayanlara ise fâsıklık eder olmalarından dolayı azâb dokunacaktır.» buyuruyor ki, peygamberlerin getirdiklerini inkâr etmeleri, Allah'ın emirlerinden ve itâatından çıkmaları, harâmlarını ve yasaklarını işlemeleri ve harâmlarına dalmaları yüzünden azâb onları yakalayacaktır.

قُلْ لَّآ أَقُولُ لَكُمْ عِندِى خَزَآئِنُ ٱللَّهِ وَلَآ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ وَلَآ أَقُولُ لَكُمْ إِنِّى مَلَكٌ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ
إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ ۚ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى ٱلْأَعْمَىٰ وَٱلْبَصِيرُ ۚ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾ وَأَنذِرْ بِهِ ٱلَّذِينَ
يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوٓا۟ إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُم مِّن دُونِهِۦ وَلِىٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾
وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم
مِّن شَىْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَىْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٢﴾
وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوٓا۟ أَهَٰٓؤُلَآءِ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنۢ بَيْنِنَآ ۗ أَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ
بِٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٥٣﴾ وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِنَا فَقُلْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ ۖ كَتَبَ
رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ ۖ أَنَّهُۥ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوٓءًۢا بِجَهَٰلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُۥ
غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٤﴾

50 — De ki : Size, Allah'ın hazîneleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Ve size bir melek

olduğumu da söylemiyorum. Ben; bana vahyolunandan başkasına uymam. De ki : Hiç görenle görmeyen bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?

51 — Rablarına toplanacaklarından korkanları, sen onunla uyar. O'ndan başka bir dost ve şefâatçıları yoktur. Umulur ki sakınalar.

52 — Sabah akşam Rablarına, rızâsını dileyerek duâ edenleri kovma. Onların hesâbından sana bir şey yoktur, senin hesâbından onlara bir şey yoktur ki onları kovasın da zâlimlerden olasın.

53 — Biz, böylece onların bir kısmını bir kısmıyla denedik ki : Aramızdan Allah bunlara mı lutfetti? desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?

54 — Âyetlerimize îmân edenler, sana geldiklerinde de ki : Selâm size. Rabbınız rahmeti kendi üzerine yazdı. İçinizden her kim ki; bilmeyerek bir fenâlık yapar da arkasından tevbe eder ve ıslâh ederse; şüphesiz O, Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Allah'ın Hazîneleri Benim Yanımda Değildir

Allah Teâlâ, elçisi (s.a.) ne şöyle emrediyor : «De ki : Size, Allah'ın hazîneleri benim yanımdadır, demiyorum.» Ben onlara sahip değilim. Onlarda tasarruf eden de değilim. «Ben gaybı da bilmem.» Ben demiyorum ki gaybı biliyorum. Bu, ancak Allah'ın indindendir. Allah'ın beni muttali' kıldıkları dışında gaybdan hiçbir şeye muttali' değilim. «Ve size bir melek olduğumu da söylemiyorum.» Ben, melek olduğumu ileri sürmüyorum. Ben, ancak bir beşerim. Allah Teâlâ tarafından bana vahyolunuyor. Allah beni bununla şereflendirip bununla bana nimet vermiştir. «Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam.» Ondan ne bir karış ne de daha az olmak üzere çıkacak değilim. «De ki : Hiç görenle görmeyen bir olur mu?» Hakk'a uyup ona ileten ile, ondan sapan ve ona boyun eğmeyen bir olur mu? «Hiç düşünmüyor musunuz?» Bu, Allah Teâlâ'nın şu sözü gibidir : «Sana Rabbından indirilenin gerçek olduğunu bilen, hiç kör gibi midir? Ancak akıl sahipleri ibret alırlar.» (Ra'd, 19).

Allah Teâlâ : «Rablarına toplanacaklarından korkanları sen onunla uyar. O'ndan başka bir dost ve şefâatçıları yoktur.» Ey Muham-

med sen bu Kur'an ile : «Rablarından korkarak titreyenler» i (Mü'minûn, 57), «Rablarından korkan ve kötü hesâbtan ürkenler» i (Ra'd, 21) uyar.

«(Kıyâmet günü) Rablarına toplanacaklarından korkanları sen onunla uyar. (O gün) senin onlar için dilemiş olduğun azâb husûsunda) bir dost (bir yakınları) ve şefâatçıları yoktur. Umulur ki sakınalar.» Allah'tan başka hiçbir hâkimin bulunmayacağı o günle onları uyar. «Umulur ki sakınalar.» Ve bu dünyada kıyâmet günü kendilerini Allah'ın azâbından kurtaracak, onlar için sevâbı kat kat arttırılacak ameller işleyeler.

Allah Teâlâ : «Sabah akşam Rablarına, rızâsını dileyerek duâ edenleri kovma.» buyuruyor. Bu sıfatla muttasıf olanları kendinden uzaklaştırma. Bilakis onları, birlikte oturduğun yakın dostlarından kıl. Nitekim başka bir âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Bizi anmasını unutturduğumuz, hevâ ve hevesine uymuş, haddi aşmış kimselere boyun eğme.» (Kehf, 28).

Allah Teâlâ : «Sabah akşam Rablarına (ibâdet edip) duâ edenler...» buyurmaktadır. Saîd İbn el-Müseyyeb, Mücâhid, Hasan ve Katâde bununla farz namazların kasdedildiğini söylemişlerdir. Bu, «Rabbınız; Bana kulluk edin ki, size karşılığını vereyim (kabul edeyim) buyurdu.» (Ğâfir, 60) âyeti gibidir.

Allah Teâlâ : «Rablarının rızâsını dileyerek...» buyurmaktadır ki; onlar, bu amelleri ile yüce Allah'ın rızâsını dilerler. Onlar, işlemiş oldukları ibâdet ve tâatlarda ihlâs sâhibidirler.

Allah Teâlâ : «Onların hesâbından sana bir şey yoktur. Senin hesâbından da onlara bir şey yoktur.» buyuruyor ki Nûh (a.s.) da «Alçak ve hakîr kimseler sana uymuşken biz sana îmân mı edeceğiz?» diyenlere cevâben şöyle demişti : «Onların yapmakta oldukları şeyler hakkında bir bilgim yoktur. Onların hesâbı ancak Rabbıma âittir. Keşki düşünseniz.» (Şuarâ, 112 - 113). Onların hesâbı ancak Allah'a aittir. Benim hesâbımdan onlara birşey olmadığı gibi, onların hesâbından da bana bir şey yoktur. «Ki onları kovasın da zâlimlerden olasın.»

İmâm Ahmed der ki : Bize Esbât İbn Muhammed'in... İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Kureyş'den bir grup Allah Rasûlü (s.a.) ne uğramıştı. Onun yanında Habbâb, İbn Eret Suheyb er-Rûmî, Bilâl el-Habeşî ve Ammâr İbn Yâsir vardı. Ey Muhammed, bunlardan hoşnûd oldun mu? dediler de onların hakkında «Rablarına toplanacaklarından korkanları sen onunla uyar... Allah şükredenleri daha iyi bilen değil midir?» âyetleri nâzil oldu.

Hadîsi İbn Cerîr, Eş'as kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan şöyle rivâyet eder : «Allah Rasûlü (s.a.) nün yanında Suheyb, Bilâl, Ammâr, Hab-

bâb ve müslümanların zayıflarından diğerleri varken ona, Kureyş'ten bir grup uğradı : Ey Muhammed, kavminden bunlara mı râzı oldun? Aramızdan Allah'ın kendilerine nimet verdikleri bunlar mı? Biz, bunlara mı uyacağız? Onları yanından kov. Onları kovduğun takdîrde belki sana uyabiliriz, dediler de : «Sabah akşam Rablarına, rızâsını dileyerek duâ edenleri kovma...» ve «Biz böylece onların bir kısmını bir kısmıyla denedik...» âyetleri nâzil oldu.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd İbn Yahyâ İbn Saîd el-Kattân'ın... Habbâb'dan rivâyetine göre «Sabah akşam Rablarına, rızâsını dileyerek duâ edenleri kovma.» âyeti hakıknda o, şöyle demiştir : Akra' İbn Hâbis et-Temîmî ve Uyeyne İbn Hısn el-Fezarî geldiler. Allah Rasûlü (s.a.) nü Suheyb, Bilâl, Ammâr ve Habbâb ile müslümanların zayıflarından bir grup içinde oturur buldular. Onları Hz. Peygamber (s.a.) in etrâfında görünce, küçümsediler. Allah Rasûlü'ne gelip onunla başbaşa otururak dediler ki : «Biz, bize ayrı bir oturma yeri yapmanı istiyoruz. Araplar bizim üstünlüğümüzü biliyor. Arap elçileri sana geliyorlar. Arapların bizi bu kölelerle birlikte görmelerinden utanıyoruz. Biz sana geldiğimizde onları bizden ayrı oturt. Biz bitirince onlarla dilediğin kadar otur. Allah Rasûlü bu isteğe pekiyi, dedi. Onlar : Bunu bize bir mektup olarak yaz, dediler. Allah Rasûlü bir sayfa ile yazmak üzere Hz. Ali'nin gelmesini istedi. Biz, bir köşede oturuyorduk. Cibrîl gelerek : «Sabah akşam Rablarına rızâsını dileyerek duâ edenleri kovma...» dedi. Allah Rasûlü (s.a.) sayfayı atarak bizi çağırdı ve biz de onun yanına geldik. Hadîsi Esbât kanalıyla İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Ancak bu hadîs garîbtir. Zîrâ âyet mekkî olup, Akra' İbn Hâbis ve Uyeyne ancak hicretten bir süre sonra müslüman olmuşlardır.

Süfyân es-Sevrî Mikdâm İbn Şüreyh kanalıyla... Sa'd'dan rivâyet ediyor ki; o, şöyle demiştir : Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.) in ashâbından altı kişi hakkında nâzil olmuştur. İbn Mes'ûd onlardandır. Biz Hz. Peygamber (s.a.) e koşar, ona yakın olur ve ondan dinlerdik. Kureyş : Bunları bizden yakın tutuyor, dediler de : «Sabah akşam Rablarına, rızâsını dileyerek duâ edenleri kovma.» âyeti nâzil oldu. Müstedrek'inde hadîsi Hâkim de Süfyân kanalıyla rivâyet etmiş ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına uygundur, demiştir. Hadîsi İbn Hibbân da Sahîh'inde Mikdâm İbn Şüreyh kanalıyla tahrîc etmiştir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Biz böylece onların bir kısmını bir kısmıyla denedik (imtihân etik) ki; Aramızdan Allah bunlara mı lutfetti? desinler.» Peygamberliğin başlangıcında Allah Rasûlü (s.a.)ne tâbi olanların çoğunluğu kadın, erkek, köle ve câriyelerden insanların en zayıfları idi. Eşrâftan çok az kişi ona tâbi olmuştu. Nitekim Nûh (a.s.) un kavmi ona şöyle demişti : «İçimizde sadece ayak takımının, başlan-

gıçta düşünmeden sana uydukları gözümüzün önündedir.» (Hûd, 27). Rûm kralı Heraklius da Ebu Süfyân'a : Ona insanların zayıfları mı yoksa eşrâfı mı tâbi oldu? diye sormuş; onun Bilâkis zayıfları, cevâbı üzerine de : Onlar peygamberlerin tâbileridir. (Onlar peygamberlere uyanlardır.) demişti.

Kureyş müşrikleri, zayıflardan Hz. Peygambere îmân edenlerle alay ediyor ve onlardan güç yetirebildiklerine işkence ediyorlardı. Onlar diyorlardı ki : «Aramızdan Allah bunlara mı lutfetti?» Allah bizi bırakıp da bunları —şâyet ulaştıkları hayır ise— hayra ulaştıracak değildir. Nitekim onlar : «Bu iş, bir hayır olsaydı onlar bizi geçemezlerdi.» (Ahkâf, 11) demişlerdir. Yine Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmuştur : «Âyetlerimiz kendilerine açıkça okunduğu zaman; küfreden o adamlar mü'minlere : Bu iki takım insanın hangisinin makâmı daha iyi ve yeri daha güzeldir? derler.» (Meryem, 73). Allah Teâlâ böyle diyenlere cevab olarak şöyle buyurur : «Onlardan önce nice nesilleri yok ettik ki, varlıkça ve gösterişçe bunlardan çok daha üstündüler.» (Meryem, 74). Onların «Aramızdan Allah bunlara mı lutfetti?» demelerine karşılık ise Allah Teâlâ : «Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?» buyurmuştur. Allah Teâlâ sözleri ile, işleri ve gönülleri (kalbleri) ile Allah'a şükredenleri en iyi bilen değil midir? Onları muvaffak kılıp selâmet yollarına ulaştıracak, onları karanlıklardan aydınlığa çıkaracak ve kendisine varan doğru yola ulaştıracaktır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmuştur : «Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette yollarımıza eriştiririz. Şüphesiz ki Allah, ihsân edenlerle beraberdir.» (Ankebût, 69). Sahîh bir hadîste şöyle buyurulmuştur :

إِنَّ اللهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ . وَلٰكِنْ إِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَى أَعْمَالِكُمْ وَقُلُوبِكُمْ

Allah Teâlâ sizin sûretlerinize ve mallarınıza değil, kalblerinize ve işlerinize bakar.

İbn Cerîr der ki : Bize Kâsım'ın... İkrime'den rivâyetine göre; o, «Rablarına toplanacaklarından korkanları sen onunla uyar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Kâfirlerden ve Abdmenâf oğullarının eşrâfından bir grup, aralarında Utbe İbn Rabîa, Şeybe İbn Rabîa, Mut'im İbn Adiyy, Hâris İbn Nevfel ve Karaza İbn Abdamr İbn Nevfel, Ebu Tâlib'e gelerek şöyle dediler : «Ey Ebu Tâlib, kardeşin oğlu Muhammed köleleri ve bize karşı anlaşmış olanları yanından kovsa ya. Muhakak ki onlar, bizim kölelerimiz ve işçilerimizdir. Böyle yapsaydı bizim gönüllerimizde daha büyük, bizim katımızda itâate daha lâyık,

kendisine uymamız ve onu doğrulamamıza daha yakın olurdu. Ebu Tâlib Hz. Peygamber (s.a.)e gelerek onların söylediklerini nakletti. Ömer İbn Hattâb (r.a.) şöyle dedi : Onların ne istediklerini ve bu sözleri ile nereye varacaklarını görmen için keşki bunu yapsaydın. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Rablarına toplanacaklarından korkanları sen onunla uyar... Allah şükredenleri daha iyi bilen değil midir?» âyetlerini indirdi. Onlar : Bilâl, Ammâr İbn Yâsir, Ebu Huzeyfe'nin kölesi Sâlim ve Üseyd'in kölesi Sabîha idiler. İbn Mes'ûd, Mikdâd İbn Amr, Mes'ûd İbn el-Kârî, Vâkıd İbn Abdullah el-Hanzalî, Amr İbn Abdamr, Zû'ş-Şimâleyn, Mersed İbn Ebu Mersed ve Hamza İbn Abdülmuttalib'in dostu Ebu Mersed'in müttefikleri idiler. Bunlar ve benzeri müttefikler ile yukarda isimleri sayılanlar bu kadardır. Kureyş'in küfürde ileri gelenleri, köleler hakkında ise «Biz, böylece onların bir kısmını bir kısmıyla denedik ki : Aramızdan Allah bunlara mı lutfetti?» desinler...» âyeti nâzil olmuştur. Bu âyet nâzil olunca, Ömer (r.a.) gelerek yukarda zikredilen sözünden dolayı özür dilemiş ve Allah Teâlâ da : «Âyetlerimize îmân edenler sana geldiklerinde...» âyetini indirmiştir.

Allah Teâlâ : «Âyetlerimize îmân edenler, sana geldiklerinde de ki : Selâm size» buyuruyor. Onların selâmlarına, karşılık vermekle onlara ikrâmda bulun. Allah'ın onlara geniş ve şümûllü rahmetini müjdele. Allah Teâlâ bunun içindir ki : «Rabbımız rahmeti kendi üzerine yazdı.» buyurmuştur. Lutfu, ihsânı ve nimeti olarak kendi nefsine rahmeti vâcib kılmış, yazmıştır.

Allah Teâlâ : «İçinizden her kim ki bilmeyerek bir fenâlık yapar...» buyuruyor ki seleften birisi : Allah'a isyân eden herkes bilgisiz, câhildir, demiştir.

Mu'temer İbn Süleymân'ın... İkrime'den rivâyetine göre o : «İçinizden her kim ki bilmeyerek bir fenâlık yaparsa...» âyeti hakkında : Dünya bütünü ile bilgisizliktir, demiştir. İkrime'nin bu sözünü İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Bundan sonra tevbe eder ve işlerini düzeltir (yapagelmekte olduğunuz kötülüklerden döner, onları atar, onlara aslâ dönmemeye azmeder ve gelecekteki işlerini düzeltirseniz) muhakkak ki Allah Teâlâ Ğafûr'dur, Rahîm'dir.»

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdürrezzâk'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular :

لَمَّا قَضَى اللهُ الْخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ عِنْدَهُ فَوْقَ الْعَرْشِ إِنَّ رَحْمَتِي غَلَبَتْ غَضَبِي

Allah Teâlâ yaratmaya hükmettiğinde kendi katında Arş'ın üzerindeki kitaba şunları yazdı : «Muhakkak rahmetim gazabımı yenmiştir.»

Hadîsi Buhârî ve Müslim tahrîc etmişlerdir. Hadîsi A'meş de... Ebu Hüreyre'den bu şekilde rivâyet etmiştir. Mûsâ İbn Ukbe ise A'reç kanalıyla Ebu Hüreyre'den bu hadîsi rivâyet eder. Leys ve başkaları ise hadîsi Muhammed İbn Aclân kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, o da Hz. Peygamber'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Merdûyeh, Hakem İbn Ebân kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

إِذَا فَرَغَ اللهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ الْخَلْقِ أَخْرَجَ كِتَابًا مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي وَأَنَا أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَيَقْبِضُ قَبْضَةً أَوْ قَبْضَتَيْنِ فَيُخْرِجُ مِنَ النَّارِ خَلْقًا لَمْ يَعْمَلُوا خَيْرًا مَكْتُوبٌ بَيْنَ أَعْيُنِهِمْ عُتَقَاءُ اللهِ

Allah Teâlâ yaratıklar arasındaki hükmünü bitirince; Arş'ın altından : Muhakkak rahmetim, gazabımı geçmiştir. Ben merhametlilerin en merhametlisiyim, yazısını çıkarır. Bir veya iki avuç alır da hiçbir hayır işlememiş olan yaratıkları ateşten (cehennemden) çıkarır. Bunların gözleri arasında (alınlarında) «Allah'ın azâdlıları» yazılıdır.

Abdürrezzâk der ki : Bize Ma'mer'in... Selmân'dan rivâyetine göre; o, «Rabbımız kendine rahmeti yazdı.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Biz, Tevrât'da iki sevgi (şefkât) buluyoruz. Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmış; yaratıkları yaratmazdan önce de yüz rahmet halketmiş, sonra yaratıkları vücûda getirerek onların arasına bir tek rahmet bırakmış ve doksandokuz rahmeti kendi katında alıkoymuştur. Onunla birbirlerine merhamet eder, birbirlerine şefkât taşır, birbirlerine verir, birbirlerini ziyâret ederler. Onunla deve inler (şefkâtinden), onunla inek sevgi taşır, koyun meler, kuşlar birbirlerinin peşisıra gider ve denizde balıklar birbirini ta'kîb eder. Kıyâmet günü olunca, Allah Teâlâ bu rahmeti katında olanla birleştirir. Onun rahmeti en üstün ve en geniştir.

Bu hadîs başka bir kanaldan ve merfû' olarak da rivâyet edilmiştir. Buna uygun hadîsler : «Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır.» (A'râf, 156) âyetinin tefsîrinde geniş olarak yeralacaktır.

Hadîslerden bu âyete uygun düşenlerden biri şöyledir : Allah Rasûlü (s.a.) Muâz İbn Cebel'e şöyle buyurmuşlardı : Allah Teâlâ'nın kullar üzerindeki hakkı nedir biliyor musun? O'na ibâdet (kulluk) etmeleri, O'na hiçbir şeyle ortak koşmamalarıdır. Sonra şöyle buyur-

dular : Bunu yaptıklarında kulların Allah üzerindeki hakkı nedir? Bilir misin? Onlara aslâ azâb etmemesidir. Hadîsi İmâm Ahmed, Kümeyl İbn Ziyâd kanalıyla Ebu Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

İZÂHI

Nübüvvet Mefhûmu

Bu kısım; müşriklere izâh edilen peygamberin tabîatı ve peygamberliğin hakîkatı konusunun devâmı olup --Yukarda bazı örneklerini verdiğimiz— hârikalar istemlerine binâen serdedilmiştir. Aynı zamanda peygamberler ve peygamberlikler hakkında câhiliyet düşüncelerinin —ve genellikle beşerî düşüncelerin— tashîhinin devâmıdır. Daha önce bu düşüncelerle, Arap câhiliyyeti ve etraflarındaki topluluklar bozguna uğramışlar, o düşüncelerle peygamberlik ve nübüvvet, vahiy ve Rasûl hakîkatlarından uzaklaşmışlardı da hurâfelere, evhâmlara, efsâne ve sapıklıklara dalmışlardı. Böylece nübüvveti; sihir ve kehânetle, vahyi de; cin ve cünûn'la karıştırmışlardı!.. Artık peygamber denince gaybtan haber veren, hârikalar yaratan, sihirbâzların yapmış olduğu ve insanların alışageldiği şeyleri yapan kimse olarak anılıyorlardı.

Sonra İslâm akîdesi gelerek hakkı bâtılın üzerine saldı, zâten yok olmaya mahkûm olan bâtılı beyninden yıktı, îmân düşüncesini sâdeliğe, açıklığa, doğruluğa ve gerçekçiliğe kavuşturdu, nübüvvet ve nebî düşüncesini; o türlü hurâfe, evhâm ve dalâletlerden kurtardı. O hurâfeler o günkü bütün câhiliyyet cemiyetlerinde yaygınlaşmıştı. Ve bunlardan Arap müşriklerinin câhiliyyetine en yakın olanı da aralarındaki millet ve cins ayrılığına rağmen ehl-i kitâb'dan Yahûdîlerinki ve Hıristiyanlarınki idi. Hepsi de nübüvvet ve nebî mefhûmunu en kötü bir şekilde tahrîf etmişlerdi.

Şimdi peygamberlik ve peygamberlerin hakîkatını beyân ettikten, onları bu iki mefhûma saran her türlü evhâm ve dalâletlerden azâde bir şekilde insanlara takdîm ettikten sonra; Kur'an-ı Kerîm : Tabîatı dışında kalan her türlü süs ve câzibeden mücerred olan akîdesini insanlara sunmaktadır...

Allah'ın insanlara gönderdiği peygamber bir beşerdir, o Allah'ın hazînelerine mâlik değildir, gaybtan haber vermez, «ben meleğim diye» de iddiâ etmez. Telâkkîsini ancak Rabbından alır ve sâdece O'nun vahyettiği emirlere tâbi olur. O'nun dâvetini kabul edenler, Allah'ın yanında beşerin en hayırlısıdırlar. Peygambere farz olan da rıfk ile

muâmele edip, beşeriyete mes'ûliyetini hissettirmektir, kullarına acımayı ve onlara mağfiret etmeyi Allah'ın kendi üzerine almış olduğunu onlara duyurmakdır.

Peygamberin mükellef olduğu husûslardan biri de; âhiret korkusundan kalbleri ürperenleri ellerinden tutup, takvâya ulaşmalarına yardımcı olmaktır. Peygamberin vazîfesi bu husûslara inhisâr ettiği gibi, beşer olma ve vahiy telâkkî etme yönlerinden de peygamberliğin mâhiyeti bundan ibârettir. Böylece vazîfe ve mâhiyet bakımından peygamberlik mefhûmu tashîh edilmiş oluyor ki; bununla mücrimlerin yolu diğer yollardan ayrılıyor. Hak ile bâtıl birbirinden tefrîk ediliyor. Peygamberin tabîatı ve peygamberliğin hakîkatı hakkındaki evhâm ve kapalılık açığa çıkıyor. Mü'minlerle mü'min olmayanlar arasındaki fark da bütün çıplaklığı ve gerçekliği ile açıklık kazanıyor.

Kur'an-ı Kerîm bu hakîkatları beyân ederken, ulûhiyyet hakîkatından, bu hakîkatle peygamberin alâkasından ve gerek âsî gerekse mutî' bütün insanları alâkalarından da bir nebze bahsetmektedir. Hem bu gerçekten, hem de hidâyet ve dalâletin tabîatından söz etmektedir. Hidâyet ehli, nübüvvet makâmını görecek göze sâhib olmakla beraber dalâlet ehlinin gözü kördür.

Allah; kullarını bağışlamayı kendi üzerine almıştır ama, bu bilmeyerek günâh işleyip, tevbe eden ve ıslâh yoluna giden kullar içindir... Mücrimlerin yolunu da ayrıca beyân etmeyi irâde buyurmuştur. Böylece inanan bilerek ve bir esâsa dayanarak inansın, dalâlete düşen de bilerek ve bir esâsa istinâd ederek dalâlete düşsün. Ve insanlar, açıkça kendi tutumlarını tesbît etsinler. Evhâm ve tahmînlerden uzaklaşsınlar.

Kureyş'li müşrikler —daha önce de söylediğimiz gibi— Rasûlullah'ın doğruluğundan şüphe etmemekle beraber kendisine inanabilmeleri için bir hârika göstermesini istiyorlardı. Bu meyânda bazan, Safa ile Merve'yi altın'a çevirmesini, bazan da bu iki dağı Mekke'den uzaklaştırarak, Mekke'nin civârındaki arâzinin verimli, bitkili ve meyveli olmasını istiyorlardı! Bazan gaybtan haber vermesini, ne olacağını bildirmesini, bazan kendine destek olacak bir meleğin inmesini, bazan da görebilecekleri bir şekilde kendine gökten sahîfeleri yazılı bir kitab inmesini arzu ediyorlardı. Bütün bunlar, inâd ve ısrârlarını delillendiren isteklerdi. Ne var ki bu isteklerin asıl doğuş noktası; câhiliyyet devrinde, peygamberlerin ve peygamberlik müessesesinin çevresini sarmış olan efsâne ve evhâm yığınlarıydı. Bunun en yakın örneği de Ehl-i Kitâb'ın peygamberlik ve peygamberler ile ilgili hurâfeleriydi.

Ehl-i kitâb her türlü gerçekleri açık ve seçik şekilde belirten gerçekleri hâvî kitabı getiren peygamberlerin yolundan inhirâf ettikten sonra bu hurâfelere dalmışlardı...

Muhtelif câhiliyyet cemiyetlerinde, çeşitli şekilde gaybtan haber verme iddiâsında bulunan sahte haberciler bulunur. Bir takım aldanmışlar da bunları tasdîk ederler. Bu gaybtan haber verenler arasında sihirbâzlar, kâhinler, müneccimler ve deliler bulunur. Gaybtan haber verenler, gelecekle ilgili şeyleri bildiklerini iddiâ ederler. Cinlerle ve rûhlarla alâka kurduklarını, tesbîhlerle ve muskalarla, duâlar ve zikirlerle veya benzeri vâsıta ve metodlarla tabîat kanunlarını kendi emirlerine âmâde kıldıklarını iddiâ ederler. Esâs itibâriyle bunların hepsi vehim ve dalâlet olmaktan öteye geçmez. Ve birleştikleri nokta burasıdır. Geriye kalan ise şekil, nevî, üslûb ve merâsim bakımından birbirinden ayrılmaları.

«Sihirle gelecekten haber verme» durumu, umûmiyetle habîs rûhları kendi emrine alarak hâdise ve eşyâya hâkim ve meçhûle ittilâ' ile olur. Kehânetle haber verme konusuna gelince, umûmiyetle bu konu da tanrıların emrine terkedilmiştir. Burada kâhin, tanrıları doğrudan doğruya kendi emrine alamaz da duâlar ve zikirlerle onlara yalvarır ve kendisine uyur veya uyanık ânında meçhûllerin kapısını açmasını diler. Gerek işâretlerle, gerek sayıklamalarla rü'yâsında veya başka tarzda kendisine doğru yolu göstermesini ister. Fakat gerek sihirle gaybtan haber vermek, gerekse kehânet yoluyla haber vermek, kutsal delilik ve meczûbiyet yoluyla gaybtan haber vermekten ayrılır. Zîrâ sihirbâz ve kâhin ne istediğini bilir. Zikir ve duâlarla taleb ettiği şeyden neyi kasdettiğini anlar. Ama cezbeye tutulmuş veya kendisini kutsal deliliğe vermiş olan kimse hiçbir şey bilmez. Dili konuşurken kendisinin farkına varmadığı müphem ifâdeler söyler. Meczûblarla geleceğe dâir haber vermenin yaygınlaştığı milletler arasında umûmiyetle o meczûbun söylediği sözlerin, verdiği işâret ve rumuzların ifâdesini bildiğini iddiâ eden bir açıklayıcı bulunur. Eski Yunan'da bu tip meczûblara «manti» adı verilirdi. Bunları açıklayanlar da «prophet» yani başkasının yerine konuşan diye adlandırılırdı. İşte Avrupa'lılar, peygamberlik müessesesini ifâde etmek için umûmiyetle bu kelimeyi kullanırlar. Kâhinlerle meczûbların birleştiği çok az görülmüştür. Ancak kâhinin, meçzûbun maksad ve ifâdelerini mazmûn ve rumuzlarını açıklamakla görevlendirilmiş olması hali müstesnâ. Bunun dışında çok kere meczûblarla kâhinlerin ihtilâfa düştükleri, münâkaşalara daldıkları görülmüştür. Zîrâ içtimâî vazîfeleri cemiyetin doğuşu ve tabîatı ile farklıdır. Meczûb, hiçbir merâsim ve âdetle kayıtlı değildir. Bir bakıma âsîdir. Kâhin ise çoğunlukla atalarından

ve dedelerinden kalma âdetlerin mahkûmu olup onları muhâfaza ederek vazîfesine devâm eder. Uzak yakın heykellerin ve ma'bedlerin bulunduğu yerlerde kalır kâhinler. Ama meczûb için böyle birşey bahis mevzûu değildir. Meczûb ıssız yerlerde bulunabileceği gibi kalabalıklar içerisinde de yer alabilir.

Yahûdî kabîleleri arasında da bazen peygamberlerin sayısı artmıştır. Onlar da kendi zamanlarına göre bir bakıma yakın çağlardaki tasavvuf tarîkatlarına ve dervişlerine benziyorlardı. Zîrâ bazı devrelerde sayıları yüzleri aşmıştı. Onlar da kendi cemâatlarına, bugünkü dervişlerin yaptığı gibi bir takım riyâzat metodunu tatbîk ediyorlardı. Bazen kendi vücûdlarını ta'zîb ederek cezbe haline baş vuruyorlardı. Bazen de cezbeye getirecek mûsikî âletleri dinleyerek aynı hale girmeye çalışıyorlardı. «Kitab-ı Mukaddes'in Birinci Samuel» bölümünde şöyle deniliyor :

«Saul Davud'u elde etmek için elçiler gönderdi. Peygamberler topluluğunun geleceğe dâir haber vermekle uğraştıklarını gördüler. Saul de onların arasında bulunuyordu ve onlara riyâset ediyordu. Allah'ın rûhu da Saul'un elçileri üzerine indi. Onlar yine gaybdan haber vermeye devâm ettiler. Başkaları üzerlerine gönderildi. Onlar yine hallerinde devâm ettiler. O, elbisesini soydu ve Samuel'in karşısında gaybdan haber vermeye devâm etti. O gün ve gece tamâmen çıplak olarak göründü.»...

Yine Samuel kitabında şöyle denilir : «Sen bir takım peygamberlerden toplu halde oturan topluluklara tesâdüf edeceksin. Önlerinde Ud, Ney, Def ve Rubab vardır. Onlar gaybdan haber verirler. Rabbın rûhu onlara hulûl ederek birlikte gelecekten haber verirler. Sonra da bir başka adama geçer.»

İsrâiloğullarında peygamberlik irsî bir san'attı. Babalardan oğullara geçerdi. Nitekim krallar bölümünde şöyle denilmektedir :

«Peygamberlerin çocukları Eşia'ya şöyle dedikleri vakit : İşte bizim senin karşında durduğumuz yer orasıdır. Orası bize dar göründü. Bırakalım orayı da Ürdün'e gidelim.»

«Onların hizmetçileri vardı. Ve yer yer kendilerine gelir hizmet ederlerdi. Nitekim Davud ve askerlerin reîsleri hizmetleri için Beni Esaf'tan ve diğer kabîlelerden Ud'lar ve Rubab'larla, Def'ler çalarak gaybdan haber vermeye çalışanları hizmetçi olarak almışlardı.»

İşte böyle sarmıştı câhiliyyet nizâmlarını peygamber ve peygamberlik müessesesinin mâhiyeti ile alâkalı benzer bâtıl düşünceler. Bu câhiliyyetler arasında semâvî dinlerin getirdiği sağlam İslâm düşüncesinden inhirâf etmiş olanları da yer alıyordu. Ve halk, peygamber denilince bu nevî şeyleri bekliyorlardı. Bazen ondan gaybdan haber

vermesini istiyorlar, bazen de sihir veya kehânet yoluyla kâinat kanunlarını te'sîri altına almasını arzu ediyorlardı. İşte müşriklerin Rasûlullah'dan istedikleri şeyler de esâs itibâriyle bu kaynaklara dayanıyordu. Ve bu evhâmları tasvib etmek için Kur'an-ı Kerîm'de Rasûller ve risâletin tabîatı ile alakalı mükerrer hükümler gelmiştir. Bu âyet-i kerîme de o hükümlerden birisidir :

«De ki : Size, Allah'ın hazîneleri elimdedir veya gaybı bilirim, demiyorum. Melek olduğumu da iddiâ etmiyorum. Ben, ancak bana vahyolunana uyuyorum. De ki : Görenle görmeyen bir midir? Düşünmüyor musunuz?»...

Hazreti peygamber o günkü câhiliyyet cemiyetlerinde yaygın olan peygamberlik ve peygamberlerin tabîatı ile alâkalı bütün evhâmlardan uzak, doğrudan doğruya bir beşer olarak kendisini takdîm etmekle emrolunuyordu. Ayrıca bu akîdeyi de her türlü aldatıcılıktan uzak bir şekilde takdîm etmesi emrolunmuştu. Bu bir mîrâs değil... Bir iddiâ da yok ortada... Sâdece bir peygamberin getirdiği bir akîde... Peygamber hidâyet gücüne sâhib değil. Hidâyet Allah'tan... Onun yolunu aydınlatan da bu ilâhî hidâyet...

Peygamber, Allah'ın vahyinden başka bir şeye tâbi değil... İlâhî vahiy bilmediği şeyleri o'na öğretir. O Allah'ın hazînelerinin üzerine oturmuş, kendisine uyanlara o hazineleri dağıtıcı değil... Gaybın anahtarları da kendisinin elinde değil ki, gelecekte olacak şeyleri kendisine uyanlara bildirsin... Hem o bir melek de değil ki, istedikleri gibi bir melek arkadaş göndersin kendisine... O sâdece bir peygamber. Ve getirdiği de bu kadar açık, parlak ve sâde şekliyle yalnız başına bu akîde...

Esâsen beşer fıtratına seslenen bu akîdedir. İnsan hayatına doğru yolu gösteren, âhirete giden yolda, Allah'a varan nizâmda kılavuzdur o. Ve bu akîde, bizâtihî her türlü süslemeden müstağnîdir. Kim onu kendi nefsi için arzu ederse hak kazanır ona. Ve o, sâhib olduğu değerlerin en üstünü olarak belirir. Kim de bu akîdeyi menfaat pazarında bir alış veriş metâı olarak kullanırsa onun tabîatını kavrayamaz, kıymetini anlayamaz. Ve o bir hazîne, bir azık vermez kendisine.

İşte bunun için Rasûlullah (s.a.) bu akîdeyi bu şekilde insanlara takdîm etmekle emrolunuyor. Evet bu şekilde... Her türlü süsten uzak olarak. Zîrâ o, süslenmek ihtiyâcını hissetmez. Hem bunun gölgesine sığınanlar bilsinler ki, dünya hazînelerine sâhib olmayacaklar. Dünyada bir makâm ve rütbe de geçmeyecek ellerine. Ve takvâ duygusu olmadan insanlar arasında bir özelliğe de sâhib bulunmayacaklar. Zîrâ vardıkları nokta, tercîh ettikleri şey Allah'ın hidâyetidir. Ve bu ise herşeyden üstün ve her zenginlikten yücedir :

«De ki : Size, Allah'ın hazîneleri elimdedir veya gaybı bilirim, demiyorum. Melek olduğumu da iddiâ etmiyorum. Ben, ancak bana vahyolunana uyuyorum.»...

Hem bilsin onlar bu akîdeye sarılırken aydınlığa ve basîrete sarılıyorlar. Karanlıktan ve körlükten kurtuluyorlar :

«De ki : Görenle görmeyen bir midir? Düşünmüyor musunuz?»...

Hem vahye uymak ve sâdece onu kabullenmek hidâyetin ve basîretin kendisidir. Bu hidâyetten mahrûm olanlar, kendi hallerine bırakılmış körlerdir... İşte bu âyetin kesin ve açık şekilde belirtmek istediği husûs budur. Bu sâhada beşer aklının durumu nasıldır? İslâm düşüncesinde bu suâlin cevâbı gâyet basit ve açıktır. Allah Teâlâ'nın insanoğluna sunduğu akıl, hem ilâhî vahyi almaya ve hem de bu vahyin ifâde ettiği mânâyı kavramaya muktedir bir şekilde yaratılmıştır. Zâten onun vazîfesi de budur. Eline bir takım fırsatlar verilerek nûr ve hidâyet imkânları sunulmuştur. Hiçbir taraftan bâtılın sirâyet etmesi mümkün olmayan sağlam ölçülerle zabt u rabt altına alınmıştır.

Şu kadar var ki; beşer aklı, kendi başına buyruk olur da vahyin emrinden uzaklaşırsa, hiç şüphesiz sapıklık ve dalâletle yüz yüze gelecek, görüş noksânlığı belirecek, gerçeği farkedemeyecek ve kötü değerlendirmeye, yanlış idâreye baş vuracaktır. Bir kere bu hatâlara düşmesinin asıl sebebi, kendi yapısının tabîatında vardır. Akıl; yapısı itibâriyle mevcûdâtı bir küll halinde değil de parça parça olarak müşâhede eder. Tecrübe ede ede, hâdiselerle karşılaşa karşılaşa, yüz yüze gele gele öğrenir. Ayrıca mevcûdâtı bir bütün olarak görmesi ve görüş ufkunu buna göre ayarlayarak mükemmel hükümler vermesi ve bu görüş tarzına uygun olarak dengeyi sağlayan ve muhtevâsını genişleten bir nizâm koyması mümkün olamaz. Binâenaleyh akıl, Allah'ın nizâmından ve doğru yolundan ayrılınca tecrübe bataklıklarına dalar, değişik hükümlere ve değişik düzenlere baş vurur. Fiillerle fiillerin karşılığı arasında bir intizâm te'mîn edemez. Sağa sola yalpalayarak çöker kalır. Ve bu haliyle beşerin bütün azîz varlıklarını da yıkar. Yüce insanlık vâsıtalarını da yok eder. Şâyet akıl vahyin emrine uyarsa, beşeriyet bütün bu şerlerden kurtulur. Tecrübe ve değişiklikler; eşyâ ve madde âleminde âletler ve vâsıtalar meyânında kalır. Esâs itibâriyle aklın müstakil olması gerektiği sâha da bu sâhalardır. Ve netîce itibâriyle vukû bulan ziyân, rûhlar ve bünyelerle alâkalı değil, maddeler ve eşyâ ile alâkalı olur.

Bu yanlış değerlendirmelere ma'rûz kalmasının bir sebebi de yapısı ve tabîatının dışında beşer bünyesinin bir takım kontrolü gerektiren duygu ve arzularla meşbû' bulunmasıdır. Beşeriyetin gelişmesi

ve hayatını devâm ettirebilmesi için bu nevî kontrolörlerin vazîfesini iyi yapmaları gerekir. Şehvet ve arzular, kendileri için tanınan haddi aşmayarak hayatın yok edilip söndürülmesine vesîle olmamalarını sağlar. Bu kontrol vazîfesini yapan güç, şüphesiz ki tek başına beşer aklı olmayacaktır. Muhtelif arzu ve isteklerin baskısı altında kıvranan beşer aklının dışında başka bir kontrol ve zabtedici güce ihtiyâç vardır. Esâs itibâriyle beşerin aklı da farklı farklıdır. İnsanoğlu sapıklığa dalınca o kontrol eden güç tarafından korunmalı, akıl her tecrübesinde ona baş vurmalı, beşer hayatı ile ilgili konularda ona mürâcaat ederek hüküm vermelidir. Ancak böylece tecrübesi ve verdiği hüküm doğru olabilir, ta'kîb ettiği yön ve hareket mazbût olabilir.

Beşer aklına bir doğruluk-ölçüsü pâyesini veren ve akılla vahyi her ikisinin de Allah yapısı olması münâsebetiyle birleşmeleri îcâb ettiğini kabul ederek aynı derecede sananlara gelince : Bunların istinâd ettikleri esâslar, bir takım kendi cinslerinden olan filozofların ortaya attıkları sözlerdir. Yoksa Allah Teâlâ hiçbir zaman için böyle birşey söylememiştir.

Ayrıca aklın vahye muhtâç olmadığını söyleyenler de, bu konuda Allah'ın söylediklerinin dışında şeyler söylemektedirler. Aklı ne kadar ilerlemiş olursa olsun, bir tek beşer için bile bu husûs bahis mevzûudur. Allah Teâlâ vahiy ve risâlet müessesesiyle insanlar üzerine huccetini ikâme etmiştir. Ve bu huccetı beşer aklına dayandırmamış, hattâ Allah'ın yarattığı ve O'na îmânı, O'nu tanımayı zarûret olarak kabul eden insan fıtratına bile istinâd ettirmemiştir. Zîrâ Hak Teâlâ tek başına aklın sapıtacağını, yalnız başına fıtratın doğru yolu yitireceğini gâyet iyi bilmektedir. Ve en doğru yolu gösteren kılavuz durumunda olan vahiy olmadan, aklın ve fıtratın kötülüklerden korunması mümkün değildir. Vahiy bir ışık bir basîret durumundadır.

Felsefenin aklı dinden müstağnî kılacağını sananlar veya aklın meydana çıkardığı ilmin beşeriyeti Allah'ın hidâyetine muhtâç kılmayacağını iddiâ edenler, gerçekle ve realiteyle hiçbir ilgisi olmayan boş sözler söylemektedirler. Realite bize gösteriyor ki felsefî kliklere veya ilmî esâslara dayanarak kurulmuş olan beşerî sistemler; ne kadar üretim ve gelir fazlalığı te'mîn ederse etsin, refah seviyesini ne kadar yükseltirse yüseltsin, insanları en çok bedbahtlığa sevkeden en kötü hayatı veren sistemler olmuştur. Hayat imkânları ve hayat şartları ne kadar geniş olursa olsun durum aynıdır. Buna mukâbil olarak demek istemiyoruz ki; hayat, cehâletin ve tesâdüfün eline bırakılsın. Meseleyi bu şekilde ortaya koyanlar esâs itibâriyle garaz-kâr kimselerdir. Gerçek odur ki, İslâm bir hayat sistemidir. Ve beşer aklını kendi yapısı itibâriyle sâhib olduğu aymblardan koruyucu garanti unsurlarına sâhibtir. Bunun

yanısıra şehvet ve arzuların yaptığı baskılardan ve bunun netîcesi doğan eksiklerden muhâfaza eder. Sonra da bir takım esâslar yerleştirir, kâideler vaz'eder. Böylece hayat; ilim, bilgi ve tecrübe yolunda doğru olarak gelişmesine devâm eder. Bunun yanısıra da Allah'ın şerîatına uygun olarak pratik hayat imkânlarını sağlar. Binâenaleyh pratik hayatın baskısına kapılarak kendi düşünce ve sisteminden sapmaktan korur.

Allah'ın vahyi ve hidâyetinin eşliğinde akıl doğruyu görür. Allah'ın vahyinden ve hidâyetinden uzaklaşınca da körleşir. Âyet-i kerîme'de Rasûlullah'a sâdece vahye uyması emredilirken, hemen körlükle görmeye işâret edilmesi ve bunun da düşünceye sevk eder tarzda sorulması bu husûsun ifâdesidir :

«Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum. De ki : Görenle görmeyen bir midir? Düşünmüyor musunuz?»...

Burada aynı âyet-i kerîme içerisinde her iki husûsun da yan yana gelmesi ve birbirini ta'kîb etmesi ayrı bir mânâ ifâde eder. İstenen düşünmedir. Düşünmeye teşvîk ise bir Kur'an metodudur. Ne var ki bu düşünce, vahyin kontrolü altında olmalıdır. Ancak o takdîrde düşünceye bir aydınlık kılavuzluk edebilir. Yoksa doğrudan doğruya karanlıklara dalan, hiçbir delile ve aydınlık kitaba istinâd etmeksizin kılavuzsuz olarak bilinmezliklere dalan körlük değil...

Beşer aklı vahiy çerçevesi dâhilinde hareket ettiği takdîrde dar sınırlar içerisinde kalmaz. Hudûdu genişler, sâhası büyür. O takdîrde bütünüyle mevcûdâtın içinde hareketine devâm eder. Hem rûhları, hem pratik âlemi, hem de gayb ve şehâdet âlemini ihtivâ eden hayat sahnesinde... Vahiy; insan aklını yanlış metodlardan, kötü değerlendirmelerden, eksik görüşlerden, şehvet ve arzuların meyline kapılmaktan başka hiçbir şeyden engellemez. Bütün bunlardan sonra da vahiy, aklı devâmlı harekete ve atılıma sevkeder. Allah'ın insanoğluna verdiği bu mühim ve büyük vâsıtayı... aklı... Hak Teâlâ insana vahyi Rabbânî hidâyetin kontrolü altında çalışıp gelişmesi için vermiştir. Şu halde akıl dalâlete düşmemeli, haddini aşmamalıdır. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 208 - 218).

——oOo——

وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾ قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ ۖ قُل لَّا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُم بِهِ ۚ مَا عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ
يَقُصُّ الْحَقَّ ۖ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾ قُل لَّوْ أَنَّ عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي
وَبَيْنَكُمْ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿٥٨﴾ وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا
فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۚ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا
رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿٥٩﴾

55 — Biz, böylece âyetlerimizi açıklarız ki; suçluların yolu sana besbelli olsun.

56 — De ki: Allah'ı bırakıp da taptığınız başka şeylere tapmaktan men'olundum. De ki: Sizin heveslerinize aslâ uymam. O takdîrde sapmış olurum da hidâyete erenlerden olmam.

57 — De ki: Ben şüphesiz Rabbımdan bir huccet üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz şey yanımda değildir. Hüküm; ancak Allah'ındır. Doğrusu O, hakkı haber verir ve O, ayırdedenlerin en hayırlısıdır.

58 — De ki: Acele istediğiniz şey, benim yanımda olsaydı, benimle aranızdaki iş bitmiş olurdu. Allah, zâlimleri çok daha iyi bilendir.

59 — Gaybın anahtarları O'nun katındadır. O'ndan başka kimse bilmez. Karada ve denizde olanı da O bilir. Bir yaprak düşmez ki; onu bilmesin. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere her şey apaçık bir kitabtadır.

Suçluların Yolunu Belirtmek İçin Açıklıyoruz Bütün Bunları

Allah Teâlâ bu âyetlerde buyuruyor ki: «(Hidâyet ve olgunluk yoluna delâlet eden huccetleri, hak ile mücâdele ve hakka karşı direnmeyi kötüleyen delilleri daha önce açıkladığımız gibi) Biz, böylece (muhâtabların açıklanmasına ihtiyâç duydukları) âyetlerimizi açık-

larız ki, (peygamberlere muhâlefet eden) suçluların yolu sana besbelli olsun.»

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «De ki : Şüphesiz ben Rabbımdan (O'nun bana vahyettiği şerîatına dâir) bir huccet üzereyim. Siz ise onu (Allah'tan bana gelen gerçeği) yalanladınız. Sizin acele istediğiniz (azâb) yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır.» Bu işler ancak Allah'a âittir. Dilerse bu husûsta istediklerinizi sizin için çabuklaştırır. Dilerse kendince bilinen büyük hikmetlerden dolayı geciktirip te'cîl buyurur. Bunun içindir ki «Hüküm ancak Allah'ındır. Doğrusu O, hakkı haber verir. Ve O, ayırdedenlerin en hayırlısıdır.» buyurmuştur. O, hükümleri ayırdedenlerin, kulları arasında hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Allah Teâlâ yine buyuruyor ki : «De ki : Acele istediğiniz şey, benim yanımda olsaydı, (sizin acele istediğiniz şeyin dönüşü bana olaydı sizin müstehâk olduğunuzu hemen yerine getirirdim de) benimle aranızdaki iş bitmiş olurdu. Allah, zâlimleri çok daha iyi bilendir.»

Bu âyet ile Buhârî ve Müslim'de İbn Vehb kanalıyla... Hz. Âişe'den rivâyet edilen şu hadîsin aralarını te'lîf etmek nasıl mümkün olacaktır? Bu hadîste Hz. Âişe Allah Rasûlü (s.a.) ne sormuş : Ey Allah'ın Rasûlü, Uhud gününden sana daha zor gelen bir gün oldu mu? Allah Rasûlü şöyle cevâb vermiş : Senin kavminden öylesi şeylere uğradım ki Akabe gününde onlardan gördüğüm çok daha şiddetli ve ağırdı. Kendimi İbn Abd Yâleyl, İbn Abd Külâl'e arzetmiştim. Onlar, benim arzuladığım cevâbı vermemişlerdi. Onlardan ayrılarak yüzümün dönük olduğu tarafa doğru düşünceli bir halde yürüdüm. Karn-ı Seâlib'e varıncaya kadar ayılmadım. (Orada) başımı kaldırdım ve bir de gördüm ki beni gölgeleyen bir bulut var. Bir de baktım ve gördüm ki Cibrîl (a.s.) orada ve bana şöyle sesleniyor : Muhakkak ki Allah Teâlâ kavminin sana olan sözünü, sana verdikleri cevâbı işitti. Onlar hakkında dilediğini emretmen için Allah sana dağların meleğini gönderdi. Dağların meleği bana seslenip selâm verdi ve şöyle dedi : Ey Muhammed, Allah Teâlâ kavminin sana olan sözünü işitti ve (dilediğin) emri bana vermen için Rabbın beni sana gönderdi. Ne dilersin? Dilersen, Ahşebân dağlarını onların üzerine kapatıvereyim. Allah Rasûlü ise şöyle buyurdu : Bilakis Allah Teâlâ'nın onların soyundan Allah'a ibâdet eden, O'na hiçbir şey ile ortak koşmayanları çıkaracağını umarım. Hadîsin lafzı Müslim'indir. Bu hadîse göre melek, Allah Rasûlü'ne onlara azâb etmeyi ve onların kökünü kazımayı arzetmiş; Allah Rasûlü ise, onların soyundan Allah Teâlâ'nın, Allah'a hiçbir şeyle ortak koşmayanları çıkaracağı ümidi ile bunda acele etmemiş ve onlar için geciktirme isteğinde bulunmuştur. İşte bu hadîs ile Allah Teâlâ'nın bu âyette : «De

ki : Acele istediğiniz şey, benim yanımda olsaydı, benimle aranızdaki iş bitmiş olurdu. Allah, zâlimleri çok daha iyi bilendir.» sözünün te'lîfi nasıl olacaktır? Buna —en doğrusunu Allah bilir ya— cevâbımız şöyle olacaktır : Bu âyet-i kerîme şâyet Allah Rasûlünden istemiş oldukları azâbın meydana gelmesi ondan bunu istedikleri sırada onun elinde olsaydı, bunu onlar için gerçekleştirebileceğine delâlet etmektedir. Hadîste ise onlar için azâbın vukû bulmasını istedikleri yoktur. Bilakis dağların meleği bunu arzetmiş ve dilerse Ahşebân dağlarını onların üzerine kapatacağını söylemiştir. Ahşebân dağları, Mekke'yi güney ve kuzeyden kuşatan iki dağdır. Bu sebepledir ki, Allah Rasûlü bu azâbın hemen yerine getirilmesini istememiş ve onlara rıfk ile muamele etmek istemiştir.

Allah Teâlâ : «Gaybın anahtarı O'nun katındadır. O'ndan başka kimse bilmez.» buyuruyor. Buhârî der ki : Bize Abdülazîz İbn Abdullah'ın... Sâlim İbn Abdullah'tan, onun da babasından rivâyetine göre; Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur : Gaybın anahtarı beştir. Onları Allah'tan başka hiç kimse bilmez : «Kıyâmetin (ne zaman kopacağı) bilgisi O'nun katındadır. Yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir, hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilmez, hangi yerde öleceğini de bilemez. Muhakkak Allah Alîm'dir, Habîr'dir.» (Lukmân, 34).

Ömer'den rivâyet edilen bir hadîste Cibrîl, Allah Rasûlü'ne bir Bedevî şeklinde göründüğünde; ona İslâm'ı, îmânı ve ihsânı sormuş. Allah Rasûlü (s.a.) ona söyledikleri içinde; beş şey var ki onları Allah'tan başka hiç kimse bilmez, buyurmuş ve, «Kıyâmetin (ne zaman kopacağı) bilgisi Allah katındadır...» (Lukman, 34) âyetini okumuştur.

Allah Teâlâ : «Karada ve denizde olanı da O bilir.» buyuruyor ki, O'nun yüce ilmi denizde ve karada olan bütün varlıkları kuşatmıştır. Bunlardan hiç bir şey, gökte ve yerde bir zerre ağırlığı dahi olsa hiçbir şey O'na gizli değildir. Şâir es-Sarsarî ne güzel söylemiş : «Bakanlara görünsün veya gizli kalsın, O'na zerre bile gizli kalmaz.»

Allah Teâlâ : «Bir yaprak düşmez ki onu bilmesin.» buyuruyor. Cansızlardan gelse bile her hareketi bilir. O halde hayvanlar hakkındaki bilgisine ne dersin? Bir de bunlar cin ve insan soyundan olan mükellefler ise. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur : «O, gözlerin hâinliğini ve göğüslerin gizlediğini bilir.» (Ğâfir, 19).

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Bir yaprak düşmez ki onu bilmesin.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Denizde olsun, karada olsun; hiçbir yaprak yoktur ki ondan düşeni yazmak üzere onun için görevlendirilmiş bir melek olmasın.

Allah Teâlâ : «Yerin karanlıkları içindeki tek bir tâne, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere her şey apaçık bir kitabdadır.» buyuruyor. Mu-

hammed İbn İshâk der ki : Yahyâ İbn Nadr'dan rivâyet edildiğine göre... Abdullah İbn Amr İbn el-Âs şöyle demiş : Üçüncü yerin altında ve dördüncünün üstünde öyle cinler vardır ki; onlar size görünseler siz onlarla birlikte hiçbir aydınlık görmezdiniz. Bunlar yeryüzünün dört bir köşesine dağılırlar. Yeryüzünün dört bir köşesinde Allah Teâlâ'nın mühürlerinden bir mühür vardır. Onlardan her biri üzerine Allah'ın gönderdiği bir melek vardır. Allah Teâlâ onlara katındakilerden her gün bir melek ile «Yanındakileri muhâfaza et.» emrini gönderir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Abdullah İbn Muhammed İbn Abdurrahmân'ın... Abdullah İbn el-Hâris'den rivâyetinde o, şöyle demiş : Yeryüzünde bir ağaç ve bir iğne yeri kadar hiçbir yer yoktur ki; ıslandığında ıslaklığını, kuruduğunda kuruluğunu Allah Teâlâ'ya iletmekle görevli bir melek olmasın. Bu hadîsi İbn Cerîr de Ebu'l-Hattâb Ziyâd İbn Abdullah kanalıyla Mâlik İbn Sâir'den rivâyet etmiştir.

Yine İbn Ebu Hâtim der ki : Ebu Huzeyfe'den anlatıldığına göre... İbn Abbâs : «Allah Teâlâ Nûn'u —ki bu kalemdir— ve levhaları yarattı. Yaratılmış bir yaratığın son bulmasına, helâl veya harâm bir rızka, iyinin veya günâhkârın ameline (işine) varıncaya kadar dünyanın işlerini ona yazdı, demiş ve sonuna kadar «Bir yaprak düşmez ki onu bilmesin...» âyetini okumuş.

İZÂHI

Burada bilinmesi gereken bir başka incelik daha var. Şöyle ki : Sırf aklî olan eşyâyı (mes'eleleri) tâm olarak bilmek zordur. Bu gibi mes'eleleri ancak hissî ve hayâlî mes'elelerden tecrîd etmeye alışmış, mücerred ma'kûlâtı zihninde tasarlamayı başaran üstün seviyede akıllı kimseler bilir, kavrarlar ki böyle insanların sayısı azdır. «Gaybın anahtarları O'nun yanında, onları ancak O bilir» cümlesi mücerred sırf aklî bir hükümdür. Böyle bir hükmü, aklı bütünüyle kavrayabilen insan cidden azdır. Oysa Kur'an, bütün insanlar kendisinden faydalansın diye indirilmiştir. Sözün burasında bir metoddan bahsedelim. Tamâmen mücerred aklî bir hüküm (mes'ele) den bahseden kimse; söylediği şeyi herkesin anlamasını isterse; aklî, küllî hükmün kapsamına giren, herkesin anlayacağı hissî bir misâl vermelidir ki, o aklî küllî mes'ele bu hissî misâlle herkes tarafından anlaşılsın. İşte bu âyette de bu kâide cereyân etmiştir. Cenâb-ı Allah önce «Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir.» buyurduktan sonra, mücerred küllî bir ma'kûl olan bu hükmü «karada ve denizdekileri de O bilir» buyurarak

hissî olan bir cüz'î hüküm ile te'kîd etmiştir. Zîrâ İlm-i İlâhî'nin bir kısmı da, kara ve denizlerde bulunan bütün hayvanlarla ilgilidir. İnsanın his ve hayâli, kara ve denizin büyüklüğüne vâkıf olduğu için, bu insanca hissolunan hükmün zikrolunması; kendisinden önceki tamâmen aklî olan hükmün yüksek hakîkatını açıklığa kavuşturur.

Burada bir incelik daha bulunmaktadır. Şöyle ki : Âyette «kara» kelimesi önce «deniz» ise sonra zikredilmiştir. Bunun sebebi şudur : İnsan karadaki durumları, oradaki şehir, köy, çöl, dağ ve yüksek tepeleri ve bunlarda yeralan bir çok hayvan, bitki ve madenleri müşâhede etmektedir. Denize gelince; insan aklen oradaki ahvâli az bilmesine mukâbil, hissi ona denizlerde bulunan ilginç durumların kabaca daha çok olduğunu, uzunluğunun, genişliğinin daha fazla, oralardaki hayvanların, mahlûkât türlerinin daha ilginç olduğunu söylemektedir. İnsan, hayâlinde yukarıdaki özellikleriyle deniz ve karayı canlandırır. Sonra anlar ki; bütün o hârika ve garîblikler Cenâb-ı Allah'ın «Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir.» fermânının kapsamına giren pek çok bilgiden sâdece basît bir bölümdür. Böylece de bu canlı misâl; «Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir.» cümlesinin ifâde ettiği yüceliği takviye etmiş ve tamâmlamış olur. Allah Teâlâ yer ve denizi zikrederek «Gaybın anahtarları O'nun yanındadır.» cümlesini anlamamızı sağlarken bunun peşinden «O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez» buyurarak deniz ve kara misâlini daha kolay anlayabileceğimiz duruma getirmektedir. İnsan kafasında bütün yeryüzünde bulunan şehir, köy, çöl, dağ ve tepeleri canlandırır. Buradan dünyada bulunan sayısız yıldız ve ağaçları tahayyül eder. Sonra düşünür ki; yüce Allah bir yaprağın kımıldamasını bile bilmektedir. Bu noktada, insan hayâli daha çarpıcı bir misâle; Allah Teâlâ'nın «Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane» sözüne geçer. Bir tek tane son derece küçüktür. Yerin karanlıkları ise, nice büyük cisimlerin bile görünmez olduğu bir alandır. İşte insan, dünyanın o geniş ve büyük karanlıklarında bulunan bir tek küçük tanenin bile Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu âyetin burasındaki bu cümle ile duyunca; artık bu misâllerle, akıl ve düşüncelerin, derinliklerine varmaktan âciz kaldığı «Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir.» cümlesiyle işâret edilen sonsuz yücelik ve büyüklüğe tamâmen dikkatini vermiş olur. Bu âyette bir şey daha dikkatimizi çekmektedir. Yüce Allah, mücerred akılla bilinen mes'eleleri onların akabinde, hisle bilinenlerini zikrederek pekiştirdikten sonra «Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık kitabdadır.» buyurarak tekrâr sâf akılla bilinen mes'elelere dönmektedir.

İkinci Mes'ele : Kelâm ulemâsı demektedirler ki : Allah Teâlâ, cevheri ve arazları ile bu kâinâtı sağlam ve muhkem olarak yaratandır. Hal böyle olunca; O'nun bu âlemdeki bütün cevher ve arazları bilmesi gerekir. Filozoflar ise; Allah, sonradan var olan her şeyin kaynağıdır. Kaynağı bilmek, ondan doğan şeyi bilmeyi gerektirir. O halde, Cenâb-ı Allah'ın sonradan var olan her şeyi bilmesi gerekir, derler. Bu söz Allah'ın bütün cüz'iyyâtı bildiğinin en büyük delilidir. Çünkü Allah'ın kendisinden başka bütün mevcûdâtın başlangıcı olduğu sâbit olunca, kaynak olma hasebiyle bu cüz'iyyâtın başlangıcı (kaynağı) olması gerekir. Bu durumda Allah'ın bu değişiklikleri, zamanla ilgili olan şeyleri, bunların böyle olacağını bilmesi îcâbeder.

Üçüncü Mes'ele : «Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir» sözü, Allah Teâlâ'nın zıd ve eşten münezzeh olduğuna delâlet eder. Bu delâletin izâhı da şöyledir : «Gaybın anahtarları O'nun yanındadır.» cümlesi hasr ifâde eder. Yani, sâdece O'nun yanındadır, başkasının değil demektir. Eğer Vâcib'ül-Vücûd bir başka varlık bulunsaydı; gaybın anahtarları onun da yanında bulunması gerekirdi ki, bu takdîrde «hasr» (sâdece birine âit olma) hali bozulurdu. Âyet-i kerîme bu konuda Allah'ın birliğine delâlet ederken, akıl da bu mânâda âyete yardımcı olmaktadır. Şöyle ki : Eserleri, sonuçları ve yapılanları bilmek; müessiri, yapanı bilmekten doğmaktadır. Sonradan olma her şeyde ilk müessir ise, yüce Allah'tır. O halde bilinen her şeyi bilmenin ilk anahtarı Allah'tır. Ancak, gerçek anlamda kendisini yalnız kendisi bilir. Çünkü Allah'ın gayrı şeyler birer eserdirler. Onları bilmek, müessiri bilmek demek olmaz. Bu delil de gösteriyor ki; gaybın anahtarları, ancak Allah'ın yanındadır.

(.....)

Beşinci Mes'ele : «Ancak apaçık kitabtadır.» Burada da iki görüş vardır : 1) Bu apaçık kitab, Allah'ın ilminden başka bir şey değildir. Doğru olan da budur. 2) Zeccâc der ki : Allah Teâlâ'nın mahlûkâtı yaratmadan önce; «bilinebilecek» şeylerin keyfiyyetini bir kitabta kaydetmesi mümkündür. Nitekim Yüce Allah : «Ne yere ve ne de size isâbet eden hiç bir musîbet yoktur ki, Biz onu yaratmadan önce apaçık bir kitabta tesbît etmiş olmayalım.» buyurmaktadır. Böyle bir kitabın bazı faydaları vardır. Bunlardan birincisi; Allah Teâlâ eşyânın ahvâlini Levh-i Mahfûz'a yazmıştır ki, melekler Allah'ın ilminin derinliğini, yer ve göklerde hiç bir şeyin O'nun ilminin dışında olmadığını bilsinler. Levh-i Mahfûz'da görevli melekler bundan bir çok ibretler alırlar. Çünkü onlar, orada kayıdlı olan İlm-i İlâhî ile kâinâtta olmakta olanları karşılaştırıp, aradaki uygunluğu görme imkânına sâhibtirler. İkincisi : Cenâb-ı Allah bu «Yaprak ve bir tek tane» yi mükelleflerin dikkatini

âhirette sorulacak hesâblaşmaya çekmek ve dünyada yaptıkları her şeyi bildiğini haber vermek için zikretmiştir, demek de mümkündür. Bunun bir mânâsı şudur : Allah Teâlâ, sevâb, ikâb ve de teklîf ile hiç bir ilgisi olmayan böyle halleri ihmâl etmediğine göre; mükâfât ve cezâ ile ilgisi olan halleri aslâ ihmâl etmez. Üçüncüsü : Allah Teâlâ, bütün mevcûdâtın hallerini bilmektedir. Bu ilmin gereği olan mevcûdâtı değiştirmek mümkün değildir. Aksi halde Allah'a cehâlet isnâd etmek lâzım gelir. Allah Teâlâ bütün mevcûdâtın hallerini böyle bir kitabta bütün tafsîlâtıyla yazdığına göre; her hangi bir değişiklik muhâldir. Aksi halde bir yalan söz konusu olur. Hal böyle olduğuna göre; bütün eşyâ ve hallerin böyle bir kitabta yazılması; öne alınan bir şey veya halin sonraya alınmasının, sonra olacağı bilinen bir şeyin de öne alınmasının mümkün olmadığının tâm bir izâhı olur. Nitekim Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz «Kıyâmete kadar olacak olanların yazıldığı yazının mürekkebi kurumuştur.» buyurmaktadır. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIII, 9 - 12).

Gaybın Anahtarları

Allah Teâlâ'nın zulmedenleri en iyi bilmesi ve Ulûhiyyet gerçeğini ifâde etmesine giriş olarak âyet-i kerîme, en derin ve geniş sâhası ile tecellî eden bir hakîkatı aydınlatmaya başlıyor. Gizlenmiş, gaybla örtülü sâhada... Allah Teâlâ'nın ilmi her şeyi ihâta ettiği gibi, gayb âlemini de son noktasına kadar ihâta etmektedir. Âyet-i kerîme Allah'ın ılmini eşsiz bir şekilde canlandırıyor, bu ilmin enginliklerine kadar uzanan açıklamalar yapıyor :

«Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıklarında olan taneyi, yaşı, kuruyu —ki, apaçık Kitâbtadır— ancak O bilir.»...

Bu, Allah'ın hudûdsuz ilminin geniş bir tasvîridir. Gerek zaman içinde, gerekse mekân içinde O'nu âciz bırakacak hiç bir şey mevcûd değildir. Gökte yerde... Karada denizde... Yerin dibinde, göğün katları arasında... Yaş, kuru, ölü ve diri... Hiç bir şey O'na eş olamaz.

Fakat, bizim alışageldiğimiz beşerî ifâde ile Kur'an-ı Mübîn'in hayretengîz üslûb ve ifâdesi arasında mukâyese hiç mümkün mü? Mücerred mânâda birbiri ardısıra kelime dikmekten ibâret olan bizim üslûbumuzla, Kur'an'ın ilhâmlarla dolu engin ve derin tasvîr gücü ne kadar farklı!..

İnsanın hayâl gücü, kısacık Kur'an âyetlerinin gerisinde hızla ilerleyerek, bilinen ve bilinmeyen âlemleri bir anda aşıyor, şühûd ve gayb

âlemine ulaşıyor. Allah'ın ilminin parıltılarını engin kâinat sayfalarının arasından izliyor, görülen kâinat hudûdlarını bir çırpıda geçiveriyor. Her tarafdan akıp giden sahne ve manzaralar ile karşılaşırken insan vicdânı tiril tiril titriyor. Geçmiş, hal ve istikbâl perdelerini kaldırmaya çalışarak gaybın kapalı mührünü çözmek için çırpınıyor. Uzun, hem de çok uzun merhaleleri bir demde atlayıp kâinatın ufuklarına ve derinliklerine doğru açılıveriyor... Her şeyin anahtarı Allah'ın katındadır... Kimse bilmez O'ndan başka o âlemleri... Karaların bilinmez noktaları, denizlerin en derin dipleri Allah'ın ilmine tamâmen açıktır. Yeryüzünde yetişen her ağaçtan düşen yaprakları bilir O... O'ndan başkası onları sayamaz bile. Şurda... Burda... Orda... Düşen her yaprağın düşüşünden haberdârdır ilm-i İlâhî... Yerin kara bağrına atılmış kapalı tane O'nun gözünden kaçmaz. Bu geniş ve engin kâinat okyanusunda, yaş ve kuru her şeyi kontrol eder O... Allah'ın âlemleri ihâta eden ilminden hiç bir şey gizli ve kapalı kalmaz...

Başları döndüren, akılları durduran gerçekler kümesidir bunlar... Zamanın derinliklerinden, mekânın enginliklerinden, görülen ve görülmeyen âlemlerden, bilinen ve bilinmeyen dünyalardan aktarılan bu gerçekler; hakîkaten derin, engin ve uzak hedeflere mebnî gerçeklerdir. İnsan hayâli bu derinlikleri kavramaktan âciz kalıyor. Ama görüyorsunuz ya işte Kur'an onların hepsini birkaç kelime içinde en ince, kâmil ve şâmil şekliyle canlandırıp gözler önüne seriyor.

Dikkat buyurun. En ince noktasına kadar şahâne bir i'câz şeklidir bu...

Bu kısacık âyet-i kerîme'ye hangi taraftan bakarsak bakalım aynı derecede i'câzı müşâhede ederiz. İşte bu i'câzdır ki, Kur'an'ın ana kaynağını dile getirmektedir. Önce mevzûu itibâriyle bu i'câza göz atalım. Dikkatle baktığımız zaman ilk anda, bu sözün bir beşer tarafından söylenmiş olamayacağını, beşer damgası taşımadığını hemen görüveririz. Beşer düşüncesinin mahsûlü olan eserlerde bu gibi mevzûlardan söz edildiği zaman, bu derece engin ufuklara ulaşma imkânı mevcûd değildir. Hele mevzû ilmin şümûlü ve ihâtası mevzûu olursa... Beşer düşüncesinin mahsûllerinde bu mevzûlara dâir serdedilen husûsların ayrı bir çeşnisi ve tarzı vardır. Evvel emirde insanoğlunun üzerine dikkat sarfettiği husûsları dile getirmesi için kendi düşüncelerinden tamâmen sıyrılması lâzımdır. İnsan düşüncesi, ağaçtan düşen yaprağın bütün yeryüzündeki sayısını dile getirecek güce sâhib midir? Hadd-i zâtında bu mesele bile başlangıç itibâriyle insanın zihnine gelmez. İnsan, yeryüzündeki bütün ağaçlardan düşen yaprakların sayısını kendisi için istidlâl vâsıtası kılmak üzere izlemeyi hatırına getiremez. Binâenaleyh böyle bir yöne baş vuramaz. Ve şümûllü bilgiyi ifâde etmek için bu

nevi üslûb husûsiyetini sağlayamaz. Ağaçlardan düşen yaprakların sayısını bilmek ancak Yaratan'a mahsûstur. Ve ancak Yaratıcı dile getirir onu. İnsan düşüncesi, toprağın kara bağrına terkedilmiş olan bir tohumun üzerinde ne kadar dikkat sarfedebilir? İnsanoğlunun bu konuda ulaşabileceği en son bilgi şekli, toprağın kara bağrına atılan taneyi gözetlemek ve onun gelişmesini kontrol altına almaktır. Şu kadar var ki, toprağın kara bağrına gizlenmiş olan her taneyi inceleyebilmek hiçbir insanın zihninden geçmez. Onun durumu üzerinde dikkat sarfetmeyi göze almaz. Ve ondan hareket noktasını alarak âlemşümûl bilgiyi ifâde etmeye çalışmaz. Gerçek odur ki, toprağa gizlenmiş olan tanenin sayısını bilmek ancak Yaratan'a mahsûstur. Onu ifâde etmek de yine O'nun şânındandır.

«Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur»...

Şu ifâdedeki enginliğe bakınız. Beşer düşüncesi bu husûsta ne kadar dikkat sarfedebilir? İnsan aklının ulaşabileceği en son merhale, önünde bulunan yaş ve kuru eşyâdan faydalanmaktır. Onu ihâtalı bilgiye delil olarak kullanmaya gelince, bu nevi ifâde tarzı beşer üslûbunda görülmüş ve rastlanmış değildir. Yaş ve kuru her şeyi sayan ve bilen ve onu dile getiren Yaratan'dır.

İnsanoğlu toprağın kara bağrında gizlenen her tanenin, düşen her yaprağın, yaş ve kuru ne varsa her şeyin açık bir kitâbta, korunmuş bir defterde muhâfaza edilmiş olmasını gereği gibi düşünemez. Bunların ne luzûmu vardır onun için? Ayrıca ne gibi faydalar sağlayacaktır ona? Bütün bunların bir defterde kayıdlı olması ne mânâ ifâde eder? Ama her şeyi sayan, tescîl eden ve kayda tâbi tutan bu mülkün sâhibi olan Hak Teâlâ'dır. Kimse O'nun mülkünde O'nun murâkabesinden uzak kalamaz. O'nun nazarında; bizim küçük gördüğümüz şeyler büyük, basit gördüğümüz şeyler önemli, gizli şeyler aşikâr, meçhûller ma'lûm ve uzaklar yakındır...

Bu parlak, geniş, derin ve şümûllü manzara... Yeryüzündeki bütün ağaçlardan düşen yaprakların, toprağın kara bağrına gömülüp gizlenmiş bulunan tanelerin ve bütün kâinatta mevcûd olan yaş ve kuru her şeyin teşkîl ettiği bir manzara... İnsan düşüncesi ve insanın dikkati, bu manzarayı kavramaya kâfî gelmeyeceği gibi bu göz ve bakışla da onu anlaması mümkün değildir. Allah'ın o kendisine hâs ilminin bir bütün halinde açığa çıktığı bu manzarada O'nun herşeyi kontrol edip çepeçevre sardığı ve bütün eşyâyı muhâfaza ettiği müşâhede ediliyor. Meşiyyet ve takdîrinin bütün eşyâya taalluk ettiği görülüyor... Büyüğün küçük, zavallının efendi, gizlinin açık, bilinmeyenin bilinir ve uzağın yakın gibi olduğu bu manzarayı... İfâde ve duygu gücüne sâhib

olanlar ve beşer düşüncesinin hudûdunu, beşerî üslûbun ifâde kudretinin sınırlarını idrâk edenler gâyet iyi bilirler. Ve beşerî tecrübeleriyle bu gibi manzaraların bir insan zihninde doğmayacağını, bu tarz bir ifâdenin beşerin kaleminden çıkmayacağını çok iyi bilirler. Bu konuda tartışmaya girmek isteyenler için işte meydan. Bütün beşer sözlerini araştırsınlar. Buna benzer bir üslûb ve ifâde gücüne aslâ rastlayamayacaklardır...

Gerek bu Âyet-i kerîme, gerekse Kur'an-ı Kerîm'in başka yerinde vârid olan buna benzer Âyetler, bu Yüce Kitâb'ın kaynağını bilmek için tek başına kâfîdir... Bu arada bir de bu kısacık Âyet-i kerîme'ye bizzât ifâde gücü ve san'at yönünden bakalım. Böyle bir fikirle yola çıktığımız zaman insanoğlunun ulaşması aslâ mümkün olmayan son derece bir uygunluk ve güzelliğin teşkîl ettiği Yüce ufuklarla karşılaşırız :

«Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Onları ancak O bilir»...

Uzak mesâfeler, ufuklar ve mutlak bilinmezliklerin teşkîl ettiği derinlikler. Zamanın ve mekânın bağrında... Geçmişte, halde ve istikbâlde... Hayat hâdiselerinin içerisinde... Vicdânlarda yer eden inançlarda...

«Karada ve denizde olanı bilir»...

Görülen âlemde... şümûl ve genişlik... uzun mesâfeler... ufuklar ve derinlikler... Bunlar da tıpkı görülen âlemde karşılaşılan o uzun mesâfeler, ufuklar ve gizliliklerle dolu gayb âleminin derinliklerine uygun tarzda...

«O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez»...

Ölüm ve yok olma hareketi... Hayattan yokluğa, yükseklerden aşağılara düşme hali...

«Yerin karanlıklarında olan taneyi»...

Dipten satha doğru gelişen durgunluktan ve gizlilikten patlamaya ve dağılmaya kadar süren gelişme ve büyüme hareketi...

«Yaşı, kuruyu —ki apaçık Kitâbtadır— ancak O bilir»...

Âlemşümûl bir ta'mîm... Hayatı ve ölümü içine alan, gelişmeyi ve yıpranmayı ihtivâ eden ve bütün canlıları kaplayan bir ta'mîm...

Kimdir bütün bunları, bu en güzel şekliyle var eden? Bu uygunluğu ve güzelliği yoktan meydana getiren kimdir? Şu kısa âyetlerden bütün bunları son derece bir güzellikle meydana getiren Allah'tan başka kim olabilir?

Sonra bir nebze Allah Teâlâ'nın şu mübârek kavl-i şerîf'inin karşısında duralım.

«Gaybın anahtarları O'nun katındadır. O'ndan başka kimse bilemez onu.»

Burada bir nebze durup «gayb» kelimesinin «anahtarlar» ifâdesinin ve bütün bunların «bilgisini» Allah'ın kendisine tahsîs edişindeki hikmetin üzerinde duralım...

Şurası bir hakîkattir ki; gayb gerçeği, İslâm düşüncesinin en esâslı unsurlarından birisidir. Zîrâ İslâm akîdesi bir tarafı ile de gayb esâsları üzerine oturur. Hem, Gayb gerçeği îmânın belli başlı kâidelerinden birisidir. «Gayb» ve «Gaybiyyet» kelimesi, materyalist sistemlerin zuhûrundan sonra son günlerde ağızlarda çiğnenen bir sakız haline gelmiştir. Ve karşılık olarak da «ilim» ve «ilmiyyete» tekâbül ettirilmek istenmektedir. Halbuki Kur'an-ı Kerîm açık şekilde belirtiyor ki, ortada «Gayb» denilen bir gerçek vardır ve o gaybı açan «anahtarları» Allah'tan başka kimse bilemez. Yine açıkça belirttiği husûslardan birisi de insana verilen bilginin pek az oluşudur. Allah Teâlâ insana bilgiden pek az şey verirken insanın tâkat ve ihtiyâcını çok iyi biliyor ve bunu değerlendirerek veriyordu. —Allah'ın insana bahşettiği ilmin gerisinde— insanların bildikleri şeyler zandan ibâret olup, zan ise insanı hiçbir husûsta haktan müstağnî kılmaz. Ayrıca Hak Teâlâ şu husûsu da açık şekilde belirtiyor: Yaratan; gerçekten bu kâinatı yoktan yaratmış, kâinat manzûmesi içerisinde değişmeyen kanunlar koymuş ve insanoğluna da Yaratıcı'nın kâinata koyduğu bu kanunları araştırması, bir kısmını kavraması ve kendi ihtiyâcı, tâkatı dâhilinde o kanunları kullanması için bir takım bilgiler ihsân etmiştir. Gerek küçük âlemde, gerekse büyük âlemde insanoğlu Allah'ın kâinata vaz'ettiği bu kanunların bir kısmını keşfedecek ve keşfettiği bu ilimler ona son derece bir yakîn ve güven içerisinde Allah tarafından gelen gerçeklerin yegâne gerçek olduğunu açıklatacaktır. Yoksa insanoğlunun elde ettiği bu keşifler, Allah'ın değişmez kanunlarının ötesinde insan tarafından bilinmeyen «Gayb» gerçeğini açıklayacak değildir. Zîrâ Gayb, olduğu gibi meçhûller ummânı olarak devâm edip gidecektir. Ayrıca insanoğlu, Allah'ın engin ve sonsuz meşiyyetinin mâhiyetini ve kâinatta bulunan herşeyin Allah'a hâs gaybî ölçüler dâhilinde meydana gelişindeki gerçeği kavrayamayacaktır. Yoktan var eden ve Varlıklar dünyasına ibrâz eden şüphesiz ki O'dur. Bütün bu husûslar, İslâm akîdesinde tâm bir uygunluk içerisinde açıklık kazanmış olup bu akîdeden neş'et eden İslâm düşüncesi içerisinde de yerini almıştır.

Bu çok yönle birbirine uygun ve mütekâmil hakîkatların hepsini «Gölgelerin» içerisinde ta'kîb ettiğimiz metoda uygun olarak açıklamamız gerekecektir. Mümkün olduğu kadar mevzûu özet olarak vermeye çalışacağız:

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde mü'minleri tavsîf ederken Gayb'a inanır olduklarını da belirtmektedir. Böylece Gayb'a inanmayı îmânın temellerinden bir temel haline getirmektedir :

«Elif lâm mîm. İşte bu kitâb. Onda hiçbir şüphe yoktur. Takvâ sâhibleri için hidâyetin ta kendisidir.

Onlar ki gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infâk ederler.

Onlar ki sana indirilene de senden evvel indirilmiş olanlara da inanırlar ve onlar âhirete de yakînen kâni'dirler.

İşte onlar Rablarından gelen bir hidâyet üzerindedirler. Saâdete erenler de onlardır.» (Bakara, 1 - 5).

Allah Teâlâ'ya îmân bizzât Gayb'a îmândır. İnsanlara kıyâsla Allah'ın Zâtı bir Gayb'dan ibârettir. İnsanlar Allah'a inandıkları zaman doğrudan doğruya Gayb'a inanıyorlar demektir. O'nun fiilinin eserlerini görürler ama Zât'ını idrâk edemezler. Ve fiillerinin nasıl ve nice olduğunu anlayamazlar.

Âhirete îmân da aynı şekilde Gayb'a îmândır. İnsanlara kıyâsla kıyâmet günü de Gayb'dır. Kıyâmet gününden sonra vukû'bulacak yeniden dirilme, hesâb, sevâb ve azâb gibi husûsların hepsi mü'minin inandığı bir Gayb âlemidir. Mü'min buna sâdece Allah tarafından bildirilmiş olduğu için inanır.

Tasdîk etmekle îmânın tahakkuk ettiği Gayb mefhûmu, daha pek çok hakîkatları ihtivâ eder ki; Kur'an-ı Kerîm, mü'minlerin durumunu ve âlemşümül îmân akîdesini tavsîf ederken şöylece zikrediyor :

«Peygamber ve mü'minler kendisine Rabbı tarafından indirilmiş olan şeylere îmân etti. Hepsi de Allah'a, O'nun meleklerine, O'nun kitâblarına ve peygamberlerine îmân ettiler. Biz O'nun peygamberlerinden hiç birisinin arasını tefrîk etmeyiz. İşittik ve itâat ettik. Affını dileriz ey Rabbımız. Ve dönüş yine sanadır, dediler.»... (Bakara, 285).

Bu âyet-i kerîme'de Rasûlullah'ın ve mü'minlerin hepsinin Allah'a îmân ettiğini —ki gaybdan ibârettir— Allah'ın Rasûlü'ne inzâl ettiği şeylere îmân ettiğini —ki bunlar da bir kısmıyla gaybdan ibârettir. Onların ancak bir kısmını Allah peygamberlerine bildirmiştir— belirtiyor. Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyuruluyor :

«O, gaybı bilendir. Hiç kimseyi gaybına muttali' kılmaz. Ancak Rasûl'den dilediği kimse müstesnâ.» (Cin, 26 - 27).

Mü'minler, meleklere inanıyorlar. —Ki, o da bir gaybdır.— İnsan meleklere dâir mevzûlarda Allah'ın bildiklerinin dışında hiçbir şey bilmez. Allah'ın bildikleri de insanın ihtiyâc ve tâkatı nisbetindedir.

Tasdîk edilmeden îmânın mümkün olmadığı bir başka gayb kalıyor ki, o da kaderdir. İnsan kader mevzûunda hiç birşey bilmez. Sâdece îmân hadîsinde zikredilen husûslardan haberdârdır.

«... Kadere, hayır ve şerrin O'ndan olduğuna...»

Şu halde bu varlıklar âleminde gayb mefhûmu, insanı her yönden çepeçevre sarıyor. Geçmiş bir gaybdır. Hal gayblarla doludur. Gelecek tamâmen gayb perdesiyle örtülüdür. İnsanın kendisi bir gaybdan ibârettir. İnsanoğlunun bünyesi bir gaybdır. İnsanın yaşadığı kâinatta çevresinde bulunan her şeyi bir gayb örtüsü kapatmaktadır. Kâinatın doğuşu bir gaybdır. Kâinatın hareket tarzı bir gaybdır. Mâhiyeti ve muhtevâsı umûmen gayblarla örtülüdür... Hayatın doğuşu bir gaybdır. Nasıl gelişir, nasıl hareket eder, mâhiyeti neden ibârettir? Hepsi de gayblarla örtülü... İnsanın bilmediği şeyler gayb örtüsünü teşkîl etmektedir. Bildikleri de hemen hemen aynı...

İnsan meçhûllerle dolu bir okyanusta yüzüp gitmektedir. Bırakın çevresini saran bütün kâinatı bir kenara, insanoğlu şu anda bizzât kendi bünyesinde cereyân eden şeyleri bilmemektedir. Bir gabydır o kendisi için. Şu andan sonra gerek kendi bünyesinde, gerek çevresindeki kâinatta nelerin cereyân ettiğini bir kenara bırakalım. Her atom, atomun herbir elektronu, herbir hücre ve her hücrenin bölümleri insanoğlu için sırlarla dolu birer gayb âlemidir.

Her taraf gaybdan ibâret... Bilinmezlikle dolu çevre. İnsan aklı —o kısa ömürlü beşer— sâdece meçhûllerin bürüdüğü bir okyanusta yüzüp gitmektedir. Bu engin okyanusun dalgaları arasında şuraya buraya serpilmiş küçük adacıkların teşkîl ettiği işâretlere tutunarak ayakta durmaktadır. Şâyet Allah'ın avn ü inâyeti olmasa, şâyet Hak Teâlâ bu kâinatı insanoğluna teshîr etmiş olmasa, şâyet Rabbı Zülcelâl insana bir takım kâinat kanunlarını öğretmiş olmasa insanoğlunun hiçbir şeye gücü yetmezdi. Ama bütün bunlara rağmen insanoğlu yine de şükretmiyor... «Ve kullarımdan şükredenler çok azdır.» Hattâ şu günlerde insanlar daha da ileri giderek Allah'ın keşfettiği bir takım kanunlardan ve kendisine sunduğu pek az bilgilerden dolayı şımarmaktadırlar... Bazen bu şımarıklığını ilerleterek «İnsan, kâinatta tek başına kalabileceğini» iddiâ etmekte ve kendisine yardım edecek bir ilâha muhtâc olmadığını, söylemektedir. Bazen de bu şımarıklığı ona gaybın yerine ilmin geçtiğini, artık düşünce ve sistemlerde gayb mefhûmunun yerini ilimlerin aldığını ve bundan sonra ilimle Gaybın aslâ birleşemeyeceğini ileri sürmektedir! İlme dayanan akılcılıkla gayba dayanan aklî görüşün birbirinden tamâmen farklı olduğunu iddiaâ etmektedir.

İlmin gayb karşısındaki durumuna kısaca bir göz atalım. Bizzât Âdemoğullarından bazı bilginlerin sözleri ve araştırmasını Alîm ve Ha-

bîr olan Allah'ın son ve kat'î söz olan Âyetlerini belirttikten sonra gösterelim. Çünkü Allah insana bilgiden ancak pek azını verdiğini açıkça bildirmektedir.

«Zâten size az bir ilimden başkası verilmemiştir.» (İsrâ, 85).

«Onlar, kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği hevâ ve hevesten başkasına tâbi olmuyorlar. Halbuki, andolsun kendilerine Rablarından o hidâyet (rehberi) gelmiştir.» (Necm, 23).

Evet, gaybın her türlüsü Allah'a âittir...

«Gayb'ın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez.» (En'âm, 59).

Evet, bütün gaybı bilen O olduğu gibi, gören de O'dur...

Gayb mefhûmu karşısında bazı bilginlerin sözlerini ve araştırmalarını Allah'ın kat'î kelâmını tasdîk ettirmek için zikretmiyoruz! Hâşâ ki bir mü'min Allah kelâmını insan kelâmıyla tasdîk ettirme küçüklüğüne düşsün. Biz sâdece bunu ilim ve gayb mefhumlarını, ilmiyet ve gaybiyet terimlerini dillerine dolayıp sakız gibi çiğneyenleri muhâkeme etmek ve inandıkları kimselerin sözlerini onlara delil olarak göstermek için zikrediyoruz. Onlara sâdece yaşadıkları çağın keşfettiği bilgi ve kültürle donanmış olarak hakîkatları anlamaya çalışmalarını ve çağ dışı geri düşüncelere dalmamalarını belirtmek için bunları zikrediyoruz. Onlara gaybın da bir ilmî hakîkat olduğunu, son tecrübelerin ışığı altında ilmin gaybı tamâmen kabul ettiğini belirtmek için zikrediyoruz. Onların anladığı mânâda ilmin Gayb'ı inkâr edişi, cehâletten başka birşey değildir... İlimde herşeyi bilmek sevdâsı onyedinci onsekizinci ve bir nebze de ondokuzuncu asır bilginlerinin yaşadığı bir cehâlet çağıdır. Ama bu cehâlet yirminci asırda da yaşayacak değildir...

Çağdaş Amerika'lı bir bilgin «ilmin» ulaştığı «gerçeklerden» şöyle sözediyor :

«İlimlerin vardığı sonuçlar, tecrübeye dayanan gerçeklerdir. Bununla beraber ilim de insanın hayâl ve evhâmlarının te'sîri altında kalır. İnsanın düşüncesindeki dikkatsizlikleri, elde ettiği netîcelere te'sîr eder. İşte ilmî netîceleri bu hudûd dâhilinde kabule şâyan görmek gerekir. Bu durumuyla ilmî netîceler de sayı itibâriyle bilgi ve tecrübenin sınırları içerisinde kalmaya mahkûmdur. Netîce itibâriyle ihtimâllerle başlamakta ve ihtimâllerle sona ermek durumundadır. İlimde mutlakiyyet yoktur. Binâenaleyh elde ettiği netîceler, yaklaşık netîcelerdir. Ölçü ve değerlendirmelerde hatâ ihtimâli her zaman bahis mevzûu olur. Varılan sonuçlar umûmen ferdî kanâatlardır. Ve her zaman artma ve eksilme yoluyla ta'dîlâta mâ'rûzdur. Nihâî hüküm değildir. Bugün görüyoruz ki, kâinat bir kanun veya nazariyeye ulaşınca «bugüne kadar ulaştığımız en son ilmî gerçekler bunlardır» diyor ve her zaman kapıyı açık bırakıyor.

Çünkü ilerde bir takım ta'dîlâtı îcâb ettirecek bilgiler ve keşifler ortaya çıkabilir.»...

Bu sözler, ilmin ulaştığı ve ulaşması mümkün olan netîcelerin bütünü üzerindeki hakîkatları özetliyor. Uzun zamandan beri insanoğlu, mahdûd vâsıtalarıyla hattâ ezel ve ebede kıyâsla çok mahdûd olan varlığıyla bu netîcelere ulaşmak için çırpınıyor. Tabiîdir ki, elde edilen bu netîceler yine insan damgasını taşıyacaktır. İnsanın kendi varlığı itibâriyle ömrü mahdûd olduğu gibi, bu netîcelerin de özellikleri sınırlıdır. Hatâ ve sevâba kâbil olduğu gibi, ta'dîl ve tebdîli de mümkündür.

Ayrıca insanları netîceye ulaştıran belli başlı vâsıta; tecrübe ve kıyâstır. İnsan önce tecrübe eder, sonra da elde ettiği netîceyi kıyâs yoluyla umûma teşmîl eder. Kıyâs metodu ise —modern ilmin ve ilim ehlinin itirâf ettiği gibi— ancak zannî netîcelere vardıran bir metoddur. Hiçbir zaman kat'î ve nihâî hükmü ifâde etmez. Diğer bir metod da tecrübe ve istidlâl metodudur. Yani tecrübeyi bütün zaman ve mekânlarda tecrübe edilen eşyânın veya varlığın ihtivâ ettiği bütün parçalara ta'mîm etmektir ki, bu da insanoğlu için imkânsızdır. Kat'î netîcelere ulaştıracak biricik metod budur. Şu halde yakîn ifâde eden gerçek ve kat'î netîcelere ulaşabilmenin yegâne yolu, bunları insanlığa açıklayan Allah'ın gösterdiği hidâyet yoludur. Binâenaleyh Allah'ın belirttiklerinin gerisinde insanoğlunun payına düşen bilgi, hiçbir şekilde yakîn mertebesine ulaşmayan zannî bilgilerden ibârettir.

Şu da var ki, insanoğlunun tamâmen zanna dayanan bilgisinin ulaştığı netîcelerin de gerisinde insanın etrafı çepeçevre «gayb» denilen meçhûllerle doludur. İnsanoğlunun etrafında yer alan şu muazzam kâinat... Beşeriyet hâlâ bu kâinatın menşei, mâhiyeti, hareket müddeti, hareket şekli üzerinde tamâmen faraziye ve nazariyeler serdedip durmaktadır. Kâinattaki «zaman mefhûmu», «mekân mefhûmu» kâinatın bunlarla olan alâkası, bunların kendi aralarında olan münâsebeti ve kâinatın üzerinden gelip geçen zaman mefhûmu tamâmen bilinmezliklerle doludur.

Hayat nedir? Kaynağı neresidir? Nasıl doğmuştur? Mâhiyeti neden ibârettir? Gelişmesine nasıl devâm etmektedir? Bunlar üzerinde te'sîr eden nedir? Hayatın bu maddî varlıklarla ne gibi alâkaları vardır? Şâyet kâinatta enerjiden ve tefekkürden tamâmen farklı bir tabîata sâhib madde varsa bu nasıl bir şeydir?...

İnsan nedir? İnsanı katı maddeden ayıran hangi husûslardır? İnsanı diğer canlılardan ayıran özellikler nelerdir? İnsanoğlu yeryüzüne nasıl gelmiştir? Yeryüzünde nasıl hükümrân olmuştur? İnsanın eşyâyı ayırdettiği ve hâkimiyetine aldığı ana güç durumunda olan «akıl»

nedir? Öldükten ve yok olduktan sonra insanın varacağı en son âkıbet nasıldır?...

Hattâ hattâ şu insan denen varlığın bünyesi neden ibârettir? Her an insan bünyesinin içinde cereyân eden tahlîl ve terkîb ameliyeleri nasıl oluyor. Bütün bunlar nasıl meydana geliyor?

İşte bütün bunlar, gaybın at koşturduğu meydanlardır. İlim bu noktaların eşiğinde durur. Zan kabîlinden de olsa tercîhe şâyan bir görüş nakledemez. Nakledilenlerse, sâdece faraziye ve ihtimâllerden ibârettir.

İlmin meşgûl olmadığı —sâdece bu asırdaki pek az çalışmalar müstesnâ— Ulûhiyetin hakîkatı, melek ve cin gibi Allah'tan başka kimsenin mâhiyetini bilmediği diğer âlemlerdeki yaratıkların gerçek yönünü, ölümün niceliğini, âhiretin mâhiyetini, hesâb ve cezâ gerçeğini bir kenara bırakalım... Bir an olsun bütün bunları bir yana bırakıp bize pek yakın olan gayb âlemiyle uğraşalım yeter. İşte bu gayb âlemi karşısında ilim teslîmiyetten öte birşey söylememektedir. Bunun dışına çıkanlar ilim yerine münâkaşayı tercîh eden ve samîmiyet yerine şımarıklığa baş vuranlardır. Bir kaç misâl verelim :

1 — Kâinatın temel yapısı ve hareketleri :

Modern ilmin söylediklerine göre kâinatın temel yapısını atom teşkîl etmektedir. Ancak bu âlemin yapısındaki en küçük birliği atom teşkîl etmez. Atom; protonlardan, elektronlardan ve nötronlardan meydana gelmiştir. Proton artı yüklü elektrik taşır. Elektron ise eksi yüklü elektrik taşır. Nötrona gelince hem artı, hem eksi yüklü elektronları müsâvî şekilde ihtivâ eder. Atom parçalanınca elektronlar dağılır. Ancak laboratuvarda kesin ve birleşik hareket tarzı ta'kîb etmez. Elektronlar bazen ışık dalgaları şeklinde, bazen de mermiler şeklinde hareket eder. Ve elektronların bu hareket tarzını, daha önceden tahdîd etmek mümkün değildir. Elektronların tâbi olduğu kanunlar, kesinlik yerine ihtimâllere bağlıdır. Atom ve atomun ihtivâ ettiği mecmualar da aynı tarzda bir hareket ta'kîb eder.

Bu husûsta büyük matematik ve astronomi bilgini Sir. James Jains şöyle diyor :

«Aristo kat'î şekilde tabîatın bir tek yoldan başka hareket tarzı ta'kîb etmeyeceğini söylüyordu. Bu yolda daha önce çizilmiş olan zamanın başlangıcından nihâyetine kadar ta'kîb etmesi belirtilen illet ve ma'lûl arasındaki devâmlı silsileyi ta'kîb eden bir yoldur. Hiç şüphesiz ki (A) durumundan sonra (B) durumu gelecektir.

Ancak modern ilmin şu ana kadar söyleyebildiği tek şey şudur. (A) durumundan sonra (B) de gelebilir, (C) de gelebilir, (D) de gelebilir. Veya sayılması gerekmeyen başka haller de. Evet, ilim şöyle diye-

bilir. (B) durumunun meydana gelmesi (C) durumundan daha çok muhtemeldir. Veya (C) nin meydana gelmesi (D) nin meydana gelmesinden daha fazla ihtimâl dâiresindedir. Fakat yakînen hangi durumdan sonra hangisinin mutlak şekilde geleceğini haber veremez. Zîrâ ilim, hep ihtimâllerden söz ediyor. Ama asıl söylemesi gereken husûslarda ilim takdîrlere bağlıdır. Bu takdîrlerin durumu nasıl olursa olsun»...

İnsan ilminin durumu; tecrübelerin son noktasına vardığı, kâinatın esâsını teşkîl eden atomların keşfedildiği bir devrede bu olursa, gayblarla örtülü Allah'ın takdîri karşısında ne olabilir? Örnek olarak Radyum atomlarından çıkan ışınların, kurşuna ve helyuma dönüşmesini ele alalım. Bu da, tamâmen bilinmeyen bir takdîrin eline bırakılmıştır. İnsan ilminin, yanında durakladığı örtülü gayb perdesinin ötesine terkedilmiştir :

«Daha iyi bilinmesi için maddî bir örnek olarak şu misâli verelim. Bilindiği gibi Radyum atomları veya diğer ışık neşretme kabiliyetine sâhib maddeler zamanla parçalanırlar. Geriye kurşun ve helyum atomlarından ibâret bir madde bırakırlar. İşte bunun için radyumun kitlesi devâmlı olarak hacmini kaybeder ve zamanla radyumun yerini kurşun ve helyum alır. Radyumun azalma oranına te'sîr eden umûmî kanun çok garîbtir. Radyum; yeryüzü sâkinlerinin azalmasındaki metodun aynısını ta'kîb eder. Doğum olmadığı zaman canlılardan herbirisinin ölüm oranı yaşlılık dışında başka bir nisbette meydana geldiği zaman ya da bir ateş hattına sürülmüş bir bölükteki askerlerin yok olması gibi. Bir radyum atomu özellikle yaşlandığı için yok olmaz. Yani hayattan payını alıp ömrü dolduğu için ölmez.

Bu gerçeği canlı bir misâlle açıklayalım. Farzedelim bizim laboratuvarımızda iki bin tane radyum atomu var. İlim bize bir sene sonra bu radyum atomlarından kaç tanesinin canlı kalacağını söyleyemez. Sadece 1998, 1999, 2000 ve... rakamlarından birisini ihtimâl dâhilinde serdeder. En çok tercîh edilen ihtimâl bu sayının 1999 olmasıdır. Yani 2000 atomdan bir sene içinde yok olan sâdece birisidir.

«Biz bu 2000 atomdan belirtilen ve atomun hangi metodla seçildiğini bilemiyoruz. Evvel-emirde şöyle bir faraziyeye meyledebiliriz : Parçalanan bu atom, elbetteki çatışmaya ma'rûz kalan olmalıdır. Yahut ta en fazla ısı derecesiyle karşılaşan atom olmalıdır. Veya her ikisinden de farklı olarak başka bir sebepten bu 2000 atomdan sâdece bir tanesi seçilmelidir. Şu kadar var ki, bütün bu faraziyeler doğru sayılamaz. Zîrâ çarpışma veya ısı derecesinin fazla olması, bir atomun parçalanması için kâfî ise aynı ısının ve çatışmanın geriye kalan 1999 atomu da parçalaması îcâb eder. Ve o zaman basıncı artırmakla veya ısıyı fazla-

laştırmakla doğrudan doğruya ve çabucak radyum atomunu parçalayabilme imkânına sâhib olmamız gerekir. Ancak tabîat bilginleri, böyle bir durumun imkânsız olduğunu açıkça belirtiyorlar. Hattâ 2000 radyum atomundan her yıl bir tanesine isâbet eden ölüm nisbetinin bir kanun mâhiyetinde olduğunu ve buna binâen 2000 radyum atomundan birisinin parçalanmak mecbûriyetinde olduğunu belirtiyorlar. İşte Ruthford'un 1903 yılında koyduğu kendiliğinden parçalanma nazariyesi bundan ibârettir.»

Şu halde ziyâ neşreden bir atomun kendi irâdesi dışında ve başka birisinin yönetiminden ötede kendiliğinden faâliyet icrâ etmesi gaybı takdîrden başka neyle ifâde edilebilir. Radyum atomundan çıkan bu ışınların mâhiytini, ne atomun bizzât kendisi ne de insanoğlu bilmektedir. Ayrıca bu sözü söyleyen kişi, bununla insanların göremedikleri ve insanoğlu için bir gaybdan ibâret olan ilâhî takdîri isbât etme gâyesini gütmemektedir. Aksine bunları bize nakleden zât, bizzât beşer ilminin son olarak bulduğu netîcelerin baskısından kaçmaya çalışarak bunları nakletmektedir. Ancak kaçınılması imkânsız olan gayb gerçeği, bizzât o kişiyi gördüğümüz tarzda bir faraziye ile meseleleri açıklamaya zorlamaktadır.

2 — «Gayb» gerçeği; bizzât kâinatın yapısında ve hareketinde görüldüğü gibi aynı kuvvet ve ilmin ulaştığı aynı isbât netîceleri ile hayatın ortaya çıkması ve gelişmesinde de bütün ağırlığıyla göze çarpmaktadır.

Biyoloji ve botanik bilgini Russel Charles Ernest (Frankfurt Üniversitesi profesörlerinden) diyor ki :

«Cansızlar dünyasından hayatın nasıl doğduğunu anlatabilmek için pek çok nazariyeler vaz'edilmiştir. Bir kısım araştırıcılar, hayatın protein elementlerinin birbiri arasında toplanmasından doğduğunu iddiâ ediyorlar. Bazı kimseler ileri sürülen bu nazariyelerin, canlılar âlemiyle cansızlar âlemi arasındaki açıklığı iyice kapattığını kabul ediyorlar. Ancak şu gerçeği kabul etmemiz gerekir ki, cansız bir maddeden canlı bir varlık meydana getirmek için sarfedilen bütün enerjiler boş bir çalışma olmaktan öteye gitmemiş ve sonu tamâmen hüsrân olmuştur. Bununla beraber Allah'ın varlığını inkâr eden bir kimsenin, yoktan var olan kâinatın mücerred mânâda atomların ve elementlerin tesâdüf yoluyla birleşmesinden meydana geldiğini söyleyebilmek için direkt deliller getirebilme imkânı yoktur. Canlı protoblâzmada müşâhade ettiğimiz şekilde hayatın zuhûrunu, korunmasını ve gelişmesini sağlayacak hiçbir güce sâhib değiliz. Herkes hayatın doğuşu husûsunda dilediği açıklama tarzını seçme babında hürdür ve bu sâdece onu ilgilendirir. Fakat böyle bir harekete tevessül eden kişi kendisini Allah'ın varlığına

inanmaktan çok daha zor olan ve aklın kabul etmesi mümkün olmayan daha tehlikeli bir işe sokmuş demektir. Halbuki bütün eşyâyı yaratan ve idâre eden sâdece Allah'tır.

Ben şuna inanıyorum ki, canlılık emâresi taşıyan her hücre o derece girift bir yapıya sahiptir ki, onu anlamak maalesef mümkün değildir. Yeryüzünde bulunan milyon kere milyon canlı protoblâzma, bizim düşünce mantığımızı susturacak derecede her an Allah'ın kudretini göstermektedir. İşte bütün bunlardan dolayı ben açık ve kesin şekilde Allah'ın varlığına îmân ediyorum.»

Bu bilginin şehâdetinde bizi en çok ilgilendiren husûs, hayatın bir sır olarak belirmesi ve gelişmesinin de tıpkı kâinatın doğuşu ve hareketi gibi, Allah'ın gayb perdesine bürüdüğü bilinmezliklerden ibâret oluşudur. Bu husûslarda insanoğlunun elinden sâdece ihtimâllere dayalı nazariyeler serdetmekten başka birşey gelmez... Ne kadar doğru söylüyor ulu Allah'ım.

3 — Birkaç adım daha ilerleyip insan denen meçhûle ulaşmaya çalışalım. İnsan menîsindeki bir atılım aşağı yukarı 60.000.000 (milyona) yakın canlı ihtivâ eder. Hepsi de hızlıca kadınların rahmindeki yumurtalık kısmına girer. Hiç kimse bilmez onların nasıl ve ne şekilde yerleştiğini. Burası bir gaybdır insanoğlu için. Yahut ta gaybın takdîr ettiği bir husûstur ki beşer ilmi oraya kadar uzanamaz. Sâdece bu meselede fonksiyon sâhibi iki unsur erkekle kadındır. Ve onlar da bunun ne şekilde olduğunu bilmezler. Sonra bu altmış milyon canlı genlerden bir tanesi yumurtacığın içerisinde cenîni meydana getiren ilkahın teşekkülü için canlı bir hücre meydana getirmek üzere birleşir. Yumurtacığın ihtivâ ettiği bütün kromozomlar dişi iken, erkek menîsinin ihtivâ ettiği kromozomların bir kısmı dişi bir kısmı da erkektir. Yumurtacığa giren erkek kromozomların veya dişi kromozomların sayısının çokluğu, cenînin âkıbetini tesbît eder. Erkek veya dişi olmasını sağlar. Şu kadar var ki bu, tamâmen Allah'ın takdîrine bırakılmış ve gaybın esrâr perdesine bürünmüştür. İnsanoğlu ne orayı bilebilir, ne de orada bir yetkiye sâhibtir. Hattâ cenînin teşekkülünü sağlayan anne ve babalar da farkedemezler orasını.

«Allah, her dişinin neye gebe kaldığını bilir. Rahimlerin neyi eksiltip, neyi ziyâdeleştireceğini de bilir. Allah katında her şey bir ölçü iledir.

O, Gayb'ı ve hazırı bilen çok büyük ve üstün varlıktır.» (Ra'd, 8-9).

«Bütün göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Dilediği kimseye kız evlâd verir. Dilediği kimseye de erkek evlâd verir.

Yahud da o evlâdları erkekli dişili ikizler halinde verir. Dilediği kimseyi de kısır bırakır. Muhakkak ki O, Alîm'dir, Kadîr'dir.» (Şûrâ, 49 - 50).

«Sizi, analarınızın karınlarında üç karanlık içinde bir yaratılıştan sonra diğer bir yaratılışa çevirip kemâle erdiriyor. İşte Rabbınız olan Allah. Mülk O'nundur. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. Böyle iken nasıl çeviriliyorsunuz?» (Zümer, 6).

İşte önümüzde bir «gayb» âlemi. Beşer ilmi geliyor ve orada duruyor. Ve ancak insanoğlu mîlâdın yirminci asrında bu acı gerçeklerle karşılaşabiliyor. Halbuki geçmiş asırlarda yaşayan bir takım kimseler, gayba inanmanın tamâmen ilme karşı bir tutum olduğunu sanıyorlardı. Aklî prensiblere uyarak yaşamak isteyen kimsenin, gaybı ifâde eden değerlerden kurtularak kendisini ilmin mu'tâlarına teslîm etmesini şart koşuyorlardı. Halbuki işte şu yirminci asırda gelişen ilim... Evet, beşer ilmi bize diyor ki : İnsanoğlunun elde ettiği netîcelerin hepsi, ihtimâllerden ibârettir. Ve tâm mânâsıyla mutlak gerçek hiç şüphesiz insanoğlunun önünde esrâra bürünmüş bir gayb muammâsı olarak duruyor.

Gayb gerçeği üzerindeki bu kısa ve özet halindeki temâsımızı bitirmeden önce İslâm akîdesinde, İslâm düşüncesinde «Gayb» mefhûmunun ifâde ettiği mânâ üzerinde birkaç kelime söyleyelim.

Gerçekten Kur'an-ı Kerîm —ki o İslâm düşüncesinin ve neş'et ettiği İslâm akîdesinin en esâslı kaynağıdır— bize bildiriyor ki meydanda gayb adı verilen görülmeyen bir âlem, bir de şühûd adı verilen görülen âlem vardır. İnsanın çevresini saran her şey,görülmezlikten ibâret olan gaybı ifâde etmez. Ayrıca insanın faâliyet halinde bulunduğu kâinat kuvvetlerinin hepsi bilinmezlikler ünvânı içerisinde gizlenmiş, gitmiş de değildir.

Meydanda Allah'ın kâinata koyduğu bir takım değişmez kanunlar vardır. «İnsanoğlu» bu değişmez kanunlardan; kendi tâkatı ve ihtiyâcı nisbetinde yeryüzünde Allah'ın tevdî' ettiği hilâfet vazîfesini deruhde etmek için lâzım olan miktarı bilip, kavrayabilir. Ayrıca Allah Teâlâ, insana bu kadarlık kâinat kanunlarını bilme kudretini de bahşetmiştir. Hilâfet vazîfesini deruhde edebilmek için bu kanunlara uygun olarak kendi emrinde çalışmasını sağlayan gücü de vermiştir. Bu sâyede insanoğlunun yeryüzünü i'mârı, hayatın gelişmesi ve yeryüzünden elde edilen enerji ve rızıklarla faydalanması sağlanmıştır.

Bütünü itibâriyle bu değişmez kâinat kanunlarının yanı sıra Allah'ın engin ve sonsuz meşiyyeti vardır. Bu kâinat kanunlarını vaz'eden her ne kadar O ise de, o kanunlar kendisini sınırlandırmaz. Bir de bu kâinat kanunlarını infâz eden takdîr-i İlâhî vardır. Kader meselesi, mekanik ve zarûrî bir vâsıta değildir. Yeryüzünde bulunan her harekete hâkim olan kaderdir. İsterse bu hareket Allah Teâlâ'nın belirttiği kanunlara uygun şekilde cereyân etsin. Yeryüzünde infâz zemîni bulan

kader meselesi de bir «gayb» dan ibâret olup mâhiyetini hiç kimse kavrayamaz. Ve insanoğlunun kader mevzûunda serdettiği husûsların en ilerisi, zan ve ihtimâllerden ibârettir. Nitekim ihtimâller nazariyesi, beşerî bilgilerin de kabul etmek mecbûriyetinde kaldığı bir husûstur.

İnsanoğlunun bünyesinde bir saniye içerisinde milyon kere milyon biyolojik ameliyeler olup bitmektedir. Ve bu ameliyeler de insanoğlunun kendi bünyesinde cereyân etmesine rağmen günümüze kadar insana kıyâsla bir gayb olmaktan öteye gidememiştir. Bunun yanı sıra milyon kere milyon defa çevresinde bulunan kâinat içerisinde ameliyeler olup bitmektedir. Ve insanoğlu bunların çok azını bilmektedir.

Gayb âlemi hem insanın, hem de kâinatın geçmişini ihâta ettiği gibi her ikisinin bu gününü ve yarınını da ihâta etmektedir. Bütün bunlar, insanın bir kısmını bildiği ve hilâfet vazîfesini yüklenebilmek için düzenlenmiş ilmî mû'tâlar halinde faydalandığı değişmez kanunların mevcûdiyetine rağmen bulunmaktadır.

Ve gerçekten «insanoğlu», bu âleme gelirken kendi arzu ve isteği ile gelmemektedir. Bu cihâna ayak bastığı zaman gerek gelişi ile ilgili gerekse gidişi ile ilgili hiçbir şey bilememektedir. Yine insan bu âlemden giderken de kendi arzusuyla gitmemektedir. Niçin gittiğinin ve nereye gittiğinin farkında bile değildir. İşte böyledir her canlının hali... Ne kadar bilirse bilsin, neler öğrenirse öğrensin bütün bunlar bu âlemdek zikri geçen vak'alardan hiç birisini değiştirmemektedir ve değiştiremez de.

İslâm rasyonalizmi, «ilme ve gayba» dayalı bir rasyonalizmdir. Görüldüğü gibi ilmin ve realitelerin şehâdetleri ile de gaybın ilimden farksız olduğu anlaşılmıştır. Gaybı tamâmen inkâr etmekse, doğrudan doğruya cehâlettir ki kendilerine bilgin süsü veren bir takım yobaz câhiller bu hatâyı irtikâb etmektedirler.

Hakîkati itibâriyle İslâm rasyonalizmi, gizli anahtarlarını Allah'tan başka kimsenin bilmediği gayba inanmakla birlikte Allah'ın kâinata vaz'ettiği değişmez kanunları kabul etmeyi birleştirir ve insanın bu değişmez kanunlardan sâdece kendi hayatının devâmını sağlayabilmek için bir kısmını bilebileceğini ve onlarla birlikte faâliyet icrâ edeceğini kabul eder. Müslüman; insanoğlunun elde ettiği bilgilere dayanarak kendi beşerî sınırlarını aşamayacağı gibi pratik hakîkatları kavramaktan da geri kalmaz. Bütün bunlara rağmen meydanda, Allah'tan başka kimsenin muttali' olmadığı gayb denilen bir esrâr perdesi vardır. Ve ona ancak Allah'ın dilediği kimseler, O'nun dilediği miktarda muttali' olabilirler.

Ayrıca gayba îmân, «ferdi» hisden başka şeyleri idrâk etmeyen hayvanlık mertebesinden alıp hisler dünyasının sınırladığı küçük âlemden

daha büyük ve daha geniş mevcûdâtı idrâk edebilme kudretine sâhib olan insanlık mertebesine geçiren yegâne geçittir. Gayba îmân, gerek bütün mevcûdâtın mâhiyetiyle ilgili, gerekse bizzât insanın varlığı ile alâkalı düşünceler husûsunda uzak bir değişimin ve inkılâbın ifâdesidir. Mevcûdâtın bünyesi içerisinde son derece engin bir güce sâhib kuvvetlerle gerek kâinatın ihsâsı gerekse kâinat ötesi varlıkların kudret ve tedbîrini kabulle insanoğluna son derece yüce bir ufkun açılışı demektir. Ayrıca gayba îmânın, beşerin yeryüzündeki hayatı üzerinde de çok büyük te'sîrleri vardır. Hiç şüphesiz ki hislerin dar kalıpları içerisine sığınmış, küçük bir mekân içerisinde yaşayan kimse ile basîretin engin ufuklarına açılmış büyük kâinat ummânında yaşayan, enginlerden ses alan, duygulanan ve ilhâmlarla dolan, kendi varlığının kısa ve mahdûd ömrü içerisinde idrâk ettiklerinden çok daha geniş olduğunu, büyük bir zaman ve mekân duygusuna sâhib olduğunu kavrayan kimsenin hayatı hiçbir zaman için aynı olmaz. Kâinatın ötesinde kâinattan da büyük, kâinatın ondan sudûr ettiği, varlığını onun varlığından aldığı gizli veya açık bir gücün varlığına inanan kişi müsâvî olmaz. Gözlerin göremediği, akılların kavrayamadığı Zat-i İlâhiye ile ilgili îmâna sâhib olan bir kimseyle öbürü aynı seviyede olamaz.

«Gerçekten de gayba îmân; insanoğlunun, hayvanlar âleminden yücelişinin ayrılış noktasını teşkîl eder. Ancak günümüzde bir takım materyalistler —her zaman mevcûd olan materyalistler gibi— insanı zalimâne bir hareketle hislerden başka bir şeyin mevcûd olmadığı hayvanlar âlemine döndürmek istiyorlar. Ve bunun adına da «ilericilik (!)» diyorlar. Halbuki bu, Allah'ın mü'minleri koruduğu en büyük musîbettir. Binâenaleyh, mü'minlerin en mümeyyiz vasfını Allah Teâlâ «onlar ki gayba inanırlar» şeklinde belirtmiştir. Hamdolsun yüce Rabbımızın nimetlerine, yazıklar olsun Hak'tan dönenlere ve yüz çevirenlere...»

Gayb ve ilimden bahseden kimseler, ayrıca bir de tarihî determinizmden «materyalizmden» bahsetmekdedirler: Sanki bütün gelecek gözler önündeymiş gibi. Halbuki günümüzde ilim şunu diyor : Meydanda bir takım ihtimâller vardır, ama determinizm hiç bir zaman bahis mevzûu değildir.

Marx, tarihî materyalizme dayanarak geleceğe dâir bir takım kat'î haberler veriyordu. Ama günümüzde Marx'ın verdiği haberler nerede? Marx, komünizmin mutlak şekilde İngiltere'de hâkim olacağını belirtmişti. Çünkü İngiltere'nin sınaî ilerlemenin son derecesine ulaştığını görüyor bir tarafta kapitalizmin zirveye vardığını, diğer tarafta da fakîr işçi tabakasının ayaklar altında ezildiğini ve bunun netîcesinin mutlakâ komünizm olacağını söylüyordu. Fakat komünizm Marx'ın aksine olarak sanâyî bakımından en geri olan milletler arasında geliş-

miştir. Meselâ Rusya'da, Çin'de ve benzeri ülkelerde. Ama hiçbir zaman için ilerlemiş sanayi yapısına sâhib memleketlerde komünizm gelişmemiştir.

Lenin ve ondan sonra da Stalin kesin şekilde kapitalist dünya ile komünist dünya arasında bir harp çıkacağını önceden haber vermişti. Ama görüyorsunuz ki onların halefi durumunda olan Kuruşçev her tarafta barış içinde yaşama sancağını çekiyor.

Biz bu husûslara uzun uzadıya yer verecek değiliz. Çünkü mevzûmuzun ciddiyeti itibâriyle bu nevi münâkaşalara yer vermek luzûmsuzdur.

Şurası bir gerçektir ki, meydanda tek bir mutlak hakîkat vardır. O dâ gayb hakîkatıdır. Bundan sonra geriye ihtimâl ve faraziyeler kalmaktadır. Ayrıca şurası da bir gerçektir ki meydanda tek ve kesin bir hüküm vardır, o da Allah'ın hükmüdür. Allah neyi emrederse o meydana gelir ve takdîr çerçevesi dâhilinde cereyân eder. Allah'ın takdîri ise bizim için bir gaybdır ve onu sâdece kendisi bilir. Bununla birlikte Allah Teâlâ kâinata bir takım değişmez kanunlar koymuştur, insan o kanunları öğrenebilir ve onların yardımıyla yeryüzünde üzerine düşen vazîfeyi îfâ eder. Ancak her zaman kapısını Allah'ın mutlak hâkim olan takdîrine ve sırlarla dolu bulunan gayba açık bırakır. İşte meselenin temeli ve esâsı. Muhakkak ki bu Kur'an en doğru olan yola iletir... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 246 - 266).

———oOo———

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُسَمًّى
ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ
حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ
مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

60 — O'dur, geceleyin sizi kendinizden geçiren. Gündüzün de ne yaptığınızı bilir. Sonra sizi tekrâr kaldırır. Ta ki, belirli bir ecelin hükmü yerine gelsin. Sonra sizin dönüşünüz Ona'dır. Sonra ne yaptığınızı size haber verecektir.

61 — O, kulları üzerinde yegâne hâkimdir. Ve size, koruyucular yollar. Nihâyet herhangi birinize ölüm gelince, elçilerimiz bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar.

62 — Sonra onlar, gerçek mevlâlarına döndürülürler. Dikkat edin, hüküm O'nundur. Ve O, hesâb görenlerin en sür'atlisidir.

Kulları Üzerinde Hâkim O'dur.

Allah Teâlâ kullarını geceleyin uykularında (kendilerinden geçirmek sûretiyle) öldürdüğünü haber veriyor ki; bu, küçük ölümdür. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Allah buyurdu ki : Ey Îsâ, seni öldürecek olan Benim. Seni kendime yükseltip kaldıracak da... Benim.» (Âl-i İmrân, 55), «Allah, ölüm ânında rûhları alır, ölmeyenin ise uykusunda ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini belli bir süreye kadar salıverir.» (Zümer, 42). Bu âyette biri büyük ve diğeri küçük olmak üzere iki ölüm zikredilip, bu iki ölümün hükmü de kaydedilmiş ve : «O'dur, geceleyin sizi kendinizden geçiren. Gündüzün de ne yaptığınızı bilir.» buyurulmuştur. «Gündüzün kazandığınız amelleri de bilir.» kısmı bir isti'nâf cümlesi olup Allah Teâlâ'nın, yaratıkları gece ve gündüz sükûnet ve hareket hallerinde ihâtalı bir şekilde bildiğine delâlet eder. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Aranızdan birisi; ister sözü gizlesin, ister açığa vursun, ister geceye bürünerek gizlensin, ister gündüzün ortaya çıksın hiç fark yoktur.» (Ra'd, 10), «O'nun rahmetindendir ki; dinlenmeniz için geceyi ve lutfedip verdiği rızkı aramanız için gündüzü yaratmıştır. Tâ ki şükredesiniz.» (Kasas, 73). «Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de maîşet vakti kıldık.» (Nebe', 10 - 11). Burada da şöyle buyuruluyor : «O'dur, geceleyin sizi kendinizden geçiren. Gündüzün de ne yaptığınızı (ve kazandığınızı) bilir. Sonra sizi tekrâr kaldırır.» Bu âyetin tefsîrini Mücâhid, Katâde ve Süddî; O'dur, geceleyin sizi kendinizden geçiren, gündüzün de ne kazandığınızı bilir, sonra sizi gündüzün tekrâr diriltir, şeklinde yapmışlardır. İbn Cüreyc ise Abdullah İbn Kesîr'den rivâyetle; sonra sizi uykunuzda (rü'yâda) tekrâr diriltir, açıklamasını getirmiştir. Ancak birinci açıklama daha kuvvetlidir. İbn Merdûyeh kendi isnâdı ile... İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Her insanla birlikte bir melek vardır. Uyuduğu zaman onun nefesini alır. Sonra ona tekrâr geri verilir. Allah Teâlâ onun rûhunu kabzetme (canını alma) izni verirse canını alır, değilse ona geri verir.

İşte «O'dur, geceleyin sizi kendinizden geçiren.» âyetinin delâlet ettiği mânâ budur.

«Tâ ki, belirli bir ecelin hükmü yerine gelsin.» âyetinde insanlardan her birerinin eceli kasdedilmektedir. «Sonra (kıyâmet günü) sizin dönüşünüz O'nadır. Sonra ne yaptığınızı haber verecek (bunların karşılığını verecektir. Eğer hayır iseler karşılık da hayır; kötülük ise karşılığı da kötü olacaktır). O, kulları üzerinde yegâne hâkimdir.» Her şeyin hâkimi O'dur. Her şey O'nun celâline ve büyüklüğüne boyun eğer. «Ve size koruyucu (melekler) yollar.» İnsanın bedenini koruyacak melekler gönderdiği gibi, onun işlerini koruyup sayacak melekler de gönderir. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Ardından ve önünden onu ta'kîb edenler vardır. Allah'ın emriyle onu gözetirler.» (Ra'd, 11), «Halbuki sizin üzerinizde koruyucular vardır.» (İnfitar, 10), «Sağında ve solunda onunla beraber oturan ve onun amellerini tesbît etmekte olan iki melek vardır. O bir söz atmaya dursun, mutlâka yanında hazır bir gözcü vardır.» (Kâf, 17 - 18). «Nihâyet herhangi biriniz (eceli gelip sekerât haline girip) ölüm gelince elçilerimiz (olan ölümle görevli melekler) bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar.» İbn Abbâs ve bir çokları derler ki : Ölüm meleğinin de diğer meleklerden yardımcıları vardır. Bunlar rûhu cesedden çıkarırlar, ölüm meleği de can (rûh) hulkûma gelince onu yakalayıp alır. İbn Abbâs ve başkalarından rivâyet edilen bu hadîsin doğruluğuna delâlet eden bu konu ile ilgili hadîsler, «Allah, inananları... sağlam bir söz üzerinde tutar.» (İbrâhîm, 27) âyetinin tefsîrinde gelecektir.

Allah Teâlâ «Elçilerimiz bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar.» buyurmaktadır ki; onlar öldürülenin rûhunu muhâfazada eksiklik yapmazlar. Bilâkis onu muhâfaza eder ve Allah Teâlâ'nın dilediği yere götürüp indirirler. Şâyet o iyilerden idiyse, illiyyûn cennetlerine; günâhkârlardan idiyse —Allah bizleri bundan korusun— Siccîn cehennemlerine götürüp indirirler.

Allah Teâlâ : «Sonra onlar gerçek mevlâlarına döndürülürler.» buyuruyor. İbn Cerîr der ki : «Sonra onlar (melekler) gerçek mevlâlarına döndürülürler.» Burada İmâm Ahmed'in rivâyet etmiş olduğu şu hadîsi de zikredelim : O der ki : Bize Hüseyn İbn Muhammed'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Melekler, ölünün yanında hazır bulunurlar. Eğer o, sâlih bir kişi idiyse şöyle derler : Temiz cesedde bulunan ey temiz nefs, övülmüş olarak rahat ve istirahat ile çık. Öfkeli olmayan Rabbın müjdesi sanadır. Bunlar rûh çıkıncaya kadar söylenmeye devâm ederler. Sonra rûh göğe yükseltilir ve açılması istenir. Bu kimdir? diye sorulduğunda, falancadır, denilir. Ona; temiz cesedde bulunan temiz rûh, merhabâ. Övülmüş olarak gir,

rahat ve istirahat ile. Öfkeli olmayan Rabbından müjde sana, denilir. O, Allah Teâlâ'nın bulunduğu göğe erişinceye kadar bunlar söylenmeye devâm ederler. Şâyet o, kötü bir kimse idiyse; şöyle derler : Pis cesedde bulunan ey pis nefs çık, kötülenmiş olarak çık. Kavurucu ateş ve irinle buna benzer bir eşini sana müjdeleriz. Rûh çıkıncaya kadar bunlar söylenmeye devâm ederler. Sonra o göğe yükseltilip onun için açılması istenilir. Bu kimdir? diye sorulduğunda, falâncadır, diye cevab verilir. Bunun üzerine : Pis ceseddeki pis nefs rahat olma, (sana merhabâ yok), kötülenmiş olarak dön. Gök kapıları sana açılmayacaktır, denilir ve gökten (geri çevrilip) gönderilir. Sonra kabre gidilir. Sâlih kişi (orada) oturtulup birinci sözde söylenenlerin bir misli kendisine söylenir. Kötü kişi de oturtularak birinci hadîste söylenenlerin bir benzeri kendisine söylenilir. Bu hadîs garîbtir. «Sonra onlar, gerçek mevlâlarına döndürülürler.» âyetinde kıyâmet günü bütün yaratıkların Allah'a döndürülüp onlar hakkında Allah'ın adâletiyle hükmedeceği kastedilmiş olabilir. Nitekim başka âyetlerde de Allah Teâlâ : «De ki : Şüphesiz hem öncekiler, hem de sonrakiler, belli bir günün belli bir vaktinde mutlakâ toplanacaklardır.» (Vâkıa, 50), «Hiçbirini bırakmaksızın toplarız onları... Ve Rabbın kimseye aslâ zulmetmez.» (Kehf, 47 - 49) buyururken burada da : «Gerçek mevlâlarına döndürülürler. Dikkat edin, hüküm O'nundur. Ve O, hesâb görenlerin en sür'atlisidir.» buyurmuştur.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ
مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ
أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ
بَعْضٍ ۗ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

63 — De ki : Karanın ve denizlerin karanlıklarından sizi kim kurtarır? Siz gizlice O'na yalvarır yakarırsınız. Bizi bundan kurtarırsa, andolsun şükredenlerden olacağız.

64 — De ki : Allah kurtarır sizi ondan da, her sıkıntıdan da. Sonra da siz şirk koşarsınız.

65 — De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye, sizi fırka fırka yapıp kiminizin hıncını kimine

tattırmaya Kâdir olan O'dur. Bak; onlar iyice anlaşınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz.

Karanın ve Denizin Karanlıklarından Kim Kurtarır Sizi?

Allah Teâlâ : «Karanın ve denizlerin karanlıklarında» zor durumda kalmış kullarını kurtarışındaki nimeti hatırlatıyor. Onlar karadaki felâketlere, fırtına patladığında denizdeki dalgalara kapılıp düşmüş ve şaşırmış halde iken sâdece ortağı olmayan Allah'a duâ ederler. Nitekim Allah Teâlâ, başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Denizde size bir sıkıntı dokununca yalvardıklarınızın hepsi kaybolur. Ancak Allah kalır.» (İsrâ, 67), «Sizi karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bulunduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken; yolcular neşelenirler. Bir fırtına çıkıp onları her taraftan dalgaların sardığını, çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları anda ise; Allah'ın dinine sarılarak : Bizi bu tehlikeden kurtarırsan andolsun ki, şükredenlerden oluruz, diye O'na yalvarırlar.» (Yûnus, 22), «Yoksa karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran ve rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen mi? Allah'ın yanında başka bir ilâh mı? Allah onların koştukları ortaklardan münezzehtir.» (Neml, 63). Burada ise şöyle buyurmaktadır : «De ki : Karanın ve denizlerin karanlıklarından sizi kim kurtarır? Siz gizlice ve (açıktan) O'na yalvarır yakarırsınız : Bizi bu (sıkıntı ve dar durumdan) kurtarırsa, andolsun (bundan sonra) şükredenlerden olacağız.» Allah Teâlâ da (buna cevaben) şöyle buyurur: «De ki : Allah kurtarır sizi ondan da, her sıkıntıdan da. (Bundan) sonra da siz şirk koşarsınız.» Refâh, genişlik ve bolluk halinde onunla birlikte başka ilâhlara da ibâdet edersiniz.

Allah Teâlâ : «Sonra da siz şirk koşarsınız.» buyurduktan sonra bunun peşinden : «De ki : (Sizi azâbdan kurtardıktan sonra) üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye... Kâdir olan O'dur.» buyurmaktadır. Nitekim İsrâ sûresinde de şöyle buyurmuştur : «Rabbınız O'dur ki; lutfundan elde edesiniz diye gemileri sizin için denizde yüzdürür. Muhakkak ki O, sizin için Rahîm olandır. Denizde size bir sıkıntı dokununca yalvardıklarınızın hepsi kaybolur. Ancak Allah kalır. Ama O, sizi karaya çıkarıp kurtarınca yüz çevirirsiniz. Ve insan zâten pek nânkördür. Kara tarafında sizi yere batırmasından veya başınıza taş yağdırmasından emîn mi oldunuz? Sonra kendiniz için bir vekîl de bulamazsınız. Yoksa sizi bir kere daha oraya döndürüp üzerinize ortalığı yıkan bir fırtına göndererek küfretmiş olmanızdan dolayı sizi suda boğmasından mı emîn oldunuz? Sonra bize karşı sizi ta'kîb edecek birini de bulamazsınız. (İsrâ, 66 - 69). İbn Ebu Hâtim der ki : Müslim İbn

İbrâhîm kanalıyla... Hasan, «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye... Kâdir olan O'dur.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bu, müşrikler içindir. Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh ise bu âyetin Muhammed (s.a.) ümmeti için olduğunu ve Allah'ın onları affettiğini söyler. Burada bu konuyla ilgili olarak vârid olan hadîsleri ve haberleri zikredelim. Allah'tan yardım diler ve O'na güveniriz.

(.....)

Buhârî der ki : Bize Ebu Nu'mân'ın... Câbir İbn Abdullah'dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : «De ki : Üstünüzden azâb göndermeye... Kâdir olan O'dur.» âyeti indiğinde Allah Rasûlü (s.a.) : Sana sığınırım, dedi. «Altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» âyeti inince : Sana sığınırım, buyurdu. «Sizi fırka fırka yapıp, kiminizin hıncını kimine tattırmaya Kâdir olan O'dur.» âyeti inince de; Allah Rasûlü (s.a.) : Bu daha hafîftir. —ya da daha kolaydır.— buyurdu. Hadîsi İmâm Buhârî Kitab'üt-Tevhîd'de Kuteybe kanalıyla Hammâd'dan rivâyet eder. Neseî de tefsîrinde bu hadîsi Kuteybe, Muhammed İbn en-Nadr İbn Mesâvir, Yahyâ İbn Habîb kanalıyla Hammâd İbn Zeyd'den rivâyet etmiştir. Yine bu hadîsi Humeydî Müsned'inde Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla... Câbir'den rivâyet eder. İbn Hibbân Sahîh'inde bu hadîsi Ebu Ya'lâ el-Mavsılî kanalıyla... Süfyân İbn Uyeyne'den rivâyet etmiştir. İbn Cerîr de tefsîrinde Ahmed İbn Velîd, Saîd İbn Rebî' ve Süfyân İbn Vekî kanalıyla Süfyân İbn Uyeyne'den rivâyet eder. Hadîsi Ebu Bekr İbn Merdûyeh ise Âdem İbn Ebu İyâz kanalıyla... Süfyân İbn Uyeyne'den rivâyet etmiştir. Yine bu hadîsi Saîd İbn Mansûr... Amr İbn Dînâr'dan rivâyet eder. Hadîsin başka bir kanaldan rivâyeti şöyledir : Ebu Bekr İbn Merdûyeh Tefsîr'inde der ki : Bize Süleymân İbn Ahmed'in... Câbir'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : «De ki : Üstünüzden size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» âyeti indiğinde Allah Rasûlü (s.a.) : Bundan Allah'a sığınırım, buyurdu. «Veya altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» âyeti indiğinde, Allah Rasûlü (s.a.) : Bundan Allah'a sığınırım, buyurdu. «Fırka fırka yapıp kiminizin hıncını kimine tattırmaya O'dur Kâdir olan.» âyeti indiğinde ise : Bu daha kolay, buyurdu. Bu âyet-i kerîme ile ilgili bir çok hadîs vârid olmuştur.

Üstünüzden Ve Altınızdan Gelecek Azâb

İmâm Ahmed İbn Hanbel Müsned'inde der ki : Bize Ebu Yemmân'ın... Sa'd İbn Ebu Vakkâs'tan rivâyetinde, o şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) ne «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» âyeti soruldu da : Bu, yuku bulmuştur. Ancak henüz

yorumu gelmedi, buyurdular. Hadîsi Tirmizî, Hasan İbn Arefe kanalıyla... Ebu Bekr İbn Ebu Meryem'den tahrîc edip, garîb bir hadîstir, demiştir. İmâm Ahmed der ki : Bize Ya'lâ İbn Ubeyd'in... Sa'd İbn Ebu Vakkâs'tan rivâyetinde, o şöyle demiş : Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte geldik ve Muâviye oğulları mescidine uğradık. Allah Rasûlü gidip iki rek'ât namaz kıldılar. Biz de onunla birlikte kıldık. Rabbına uzunca duâ etti ve şöyle buyurdu : Rabbımdan üç şey istedim : Ümmetimi boğulma ile helâk etmemesini istedim. Bunu bana verdi. Ümmetimi kuraklıkla helâk etmemesini istedim. Bunu da bana verdi. Onların korku, şiddet ve helâkinin kendi aralarından olmamasını istedim. Bunu ise bana vermedi. Hadîsi rivâyette Müslim tek kalmıştır. Hadîsi Müslim, Kitâb'ül-Fiten'de Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe kanalıyla... Osmân İbn Hakîm'den rivâyet eder.

İmâm Ahmed der ki : Abdurrahmân İbn Mehdî okuyarak... Câbir İbn Atîk'ten rivâyet eder ki; o, şöyle demiş : Abdullah İbn Ömer, Muâviye oğulları —ansârın köylerinden birisidir— ile birlikte bize geldi ve bana : Sizin bu mescidinizde Allah Rasûlü (s.a.) nerede namaz kıldı biliyor musun? diye sordu. Evet, diyerek onun bir köşesini işâret ettim. Orada duâ buyurdukları üç şey neydi biliyor musun? diye sordu. Ben yine evet, deyince; Onları bana haber ver, dedi. Ben : Dışardan bir düşmanın onlara gâlib gelmemesine, kıtlıkla helâk olunmamalarına duâ buyurdu ve bu ikisi kendisine verildi. Korku, şiddet ve felâketlerinin kendi aralarından kılınmamasına duâ buyurdular, fakat bu kendilerine verilmedi, dedim. Doğru söyledin, fitne ve karışıklık kıyâmet gününe kadar devâm edecektir, dedi. Bu hadîs, Kütüb-ü Sitte'de olmamakla birlikte isnâdı ceyyid ve kuvvetlidir. Hamd ve minnet Allah'a mahsûstur.

Muhammed İbn İshâk der ki : Hakîm İbn Hakîm İbn Abbâd İbn Huneyf kanalıyla... Huzeyfe İbn el-Yemmân'dan rivâyete göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte Muâviye oğulları taşlığına çıktım. Sekiz rek'at namaz kılıp rek'atları uzattı. Sonra bana dönüp, seni alakoydum mu? buyurdu. Ben : Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu : Allah'tan üç şey istedim, ikisini verdi, birini vermedi : Ümmetim üzerine kendilerinden olmayan bir düşmanı musallat etmemesini istedim. Bunu bana verdi. Onları boğulma ile helâk etmemesini istedim. Bunu da bana verdi. Felâket ve korkularının kendi aralarından kılınmamasını istedim. Bunu bana vermedi. Hadîsi İbn Merdûyeh, İbn İshâk kanalıyla rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ubeyde İbn Humeyd'in... Muâz İbn Cebel'den rivâyetinde o, şöyle demişti : Allah Rasûlü (s.a.) nü aramak üzere gelmiştim. Bana; biraz önce çıktı, denildi. Her kime uğradıysam

bana; biraz önce uğradı, diyordu. Gittim ve nihâyet onu ayakta namaz kılarken buldum. Varıp arkasına durdum. Namazı uzattılar. Namazlarını bitirince : Ey Allah'ın elçisi, ne kadar uzun namaz kıldınız? dedim. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Ümit ve korku namazı kıldım; Allah'tan üç şey istedim. İkisini bana verdi, birini vermedi. Ümmetimi boğulma ile helâk etmemesini istedim, bana verdi. Kendilerinden olmayan düşmanın onlara gâlib gelmemesini istedim, bunu da bana verdi. Felâket ve korkularının kendi aralarında kılınmamasını istedim. Bunu geri çevirdi. Hadîsi İbn Mâce de «el-Fiten» de Muhammed İbn Abdullah kanalıyla... A'meş'den rivâyet etmiştir. Bu hadîsin aynını veya benzerini İbn Merdûyeh de Ebu Avâne kanalıyla... Muâz İbn Cebel'den rivâyet eder. İmâm Ahmed der ki : Bize Hârûn İbn Ma'rûf'un... Enes İbn Mâlik'ten rivâyetinde, o şöyle demiştir : Bir seferde Allah Rasûlü (s.a.) nün kuşluk namazını sekiz rek'at olarak kıldığını gördüm. Namazdan ayrılınca şöyle buyurdu : Muhakkak ben ümit ve korku namazı kıldım. Rabbımdan üç şey istedim; bana ikisini verdi, birini vermedi : Ümmetini kıtlıkla (kuraklıkla) imtihân etmemesini istedim. Böyle yaptı. Düşmanlarını onlar üzerine gâlip getirmemesini istedim. Böyle yaptı. Onları fırka fırka ayırmamasını istedim. Bunu kabul buyurmadı. Hadîsi Neseî de «es-Salât» da Muhammed İbn Seleme'den, o da İbn Vehb'den rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Yemmân'ın... Habbâb İbn Eret --Zühre oğullarının kölesi olup Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte Bedir'de bulunmuştu-- den rivâyetine göre, o şöyle demiştir : Bütünüyle namaz kıldığı bir gecede Allah Rasûlü (s.a.) nü gözledim. Fecirle birlikte Allah Rasûlü (s.a.) namazdan selâm verdiğinde : Ey Allah'ın Rasûlü, bu gece o kadar namaz kıldınız ki böyle namaz kıldığınızı hiç görmemiştim, dedim. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Evet, o, ümit ve korku namazı idi. Rabbımdan üç şey (haslet) istedim. Bana ikisini verdi, birini vermedi : Rabbımdan bizi, bizden önceki ümmetleri helâk ettiği ile helâk etmemesini istedim. Bunu bana verdi. Rabbımdan bizi fırka fırka ayırmamasını istedim. Bunu ise vermedi. Hadîsi Neseî de Şuayb İbn Ebu Hamza kanalıyla rivâyet etmiştir. Değişik bir kanaldan İbn Hibbân da hadîsi Sahîh'inde Sâlih İbn Keysân'dan; Tirmizî ise «el-Fiten»inde Nu'mân İbn Râşid kanalıyla Zührî'den rivâyet etmiş; hasen ve sahîh olduğunu söylemiştir.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr Tefsîr'inde der ki : Bana Ziyâd İbn Ubeydullah el-Müzenî'nin... Nâfi' İbn Hâlid el-Huzâî'den, onun da babasından rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) rükû' ve secdeleri tamâm olan kısa bir namaz kıldı ve şöyle buyurdu : Bu, ümit ve korku namazıydı. Allah'tan üç şey istedim. İkisini verdi, birini vermedi: Allah'tan;

size, sizden öncekilere isâbet ettirdiği azâbı vermemesini istedim. Bunu kabul etti. Allah'tan sizin üzerinize, sizin toplumunuzu ve ülkenizi ayaklar altına alacak bir düşman musallat kılmamasını istedim. Bunu da kabul etti. O'ndan sizi fırka fırka bölmemesini, kiminizin hıncını kiminize tattırmamasını istedim. Bunu ise vermedi. Ebu Mâlik der ki : Ona; baban bunu Allah Rasûlü (s.a.) nün ağzından işitmiş mi? diye sordum. Evet, bunu Allah Rasûlü (s.a.) nün ağzından işittiğini bir topluluğa anlatırken ben onu işittim, diye cevâbladı.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdürrezzâk'ın... Şeddâd İbn Evs'den rivâyetinde, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ yeryüzünü benim için toplayıp katladı da onun doğu ve batılarını gördüm. Muhakkak ümmetimin hükümrânlığı benim için toplanıp katlanan yere ulaşacaktır. Bana beyaz ve kırmızı iki hazîne (Şam ve İran'ın hazîneleri) verildi. Rabbımdan ümmetimi genel bir kuraklık ve kıtlıkla helâk etmemesini, üzerlerine onları toptan helâk edecek bir düşmanı musallat kılmamasını, onları fırka fırka bölmemesini, kiminin hıncını kimine vermemesini istedim. Rabbım, Ben hüküm verdiğimde, bu hüküm aslâ geri çevrilmez. Ben senin ümmetini genel bir kuraklıkla helâk etmemeyi, kendilerinden başka düşmanlarından onları toptan yok edecek birini musallat kılmamayı sana bağışladım. Tâ ki bazısı diğer bazısını helâk etsin, bazısı diğer bazısını öldürsün ve diğer bir kısmı bir kısmını esîr etsin. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle devâm etti : Ben muhakkak ki ümmetim için saptıran imâmlardan (başkanlardan) korkarım. Ümmetimin arasına kılıç konduğunda, kıyâmet gününe kadar onlardan bir daha kalkmaz. Bu hadîs, Kütüb-ü Sitte'de olmamakla birlikte isnâdı iyi ve kuvvetlidir. Hadîsi İbn Merdûyeh de Hammâd İbn Zeyd, Abbâd İbn Mansûr ve Katâde kanalıyla... Sevbân'dan yukardakine benzer şekilde rivâyet etmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki : Bize Abdullah İbn İsmâîl İbn İbrâhîm ile Meymûn İbn İshâk İbn Hasan'ın... Nâfi' İbn Hâlid'den, onun da babasından —babası Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbından ve Bîat-ı Rıdvân'da bulunanlardan idi— rivâyetlerine göre, Allah Rasûlü (s.a.) etrâfında insanlar olduğu zaman namaz kıldığında, rükû' ve secdeleri tamâm olmak üzere namazı kısa kılarlardı. Bir gün oturdu ve oturuşunu uzattı. Nihâyet bir kısmımız diğer bir kısmımıza; susunuz, muhakkak ki ona (vahy) iniyor, diye işâret etti. Allah Rasûlü bu halini (oturuşunu) bitirince topluluktan birisi : Ey Allah'ın Rasûlü, oturuşu o kadar uzattın ki, bir kısmımız diğer bir kısmımıza muhakkak ki ona vahy iniyor diye işâret etti, dedi. Allah Rasûlü; hayır buyurduktan sonra şöyle devâm etti : Fakat o, bir ümit ve korku namazıydı. Onda Allah'tan üç şey istedim, ikisini bana verdi, birini ver-

medi. Allah'tan sizden öncekilere azâb ettiği azâbla size azâb etmemesini istedim, bunu bana verdi. Ümmetim üzerine onların kökünü kazıyacak bir düşmanı musallat etmemesini istedim, bunu da bana verdi. Sizi fırka fırka bölmemesini, bir kısmınızın hıncını diğer bir kısmına tattırmamasını istedim, bunu vermedi. Ben ona (Nâfi' İbn Hâlid'e); baban bunu Allah Rasûlü (s.a.)nden işitmiş mi? diye sordum. Evet, onu şöyle derken işittim : Bunu Allah Rasûlünden parmaklarım sayısınca —ki 10 parmaktır— kişi işitti, diye cevapladı.

İmâm Ahmed der ki : Yûnus İbn Müeddeb'in rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Rabbımdan dört şey istedim, bana üçünü verdi, birini vermedi : Ümetimin sapıklık üzere toplanmamasını Allah'tan diledim. Bunu bana verdi. Allah'tan onlara kendilerinin dışından bir düşmanın gâlib gelmemesini diledim. Bunu da bana verdi. Allah'tan onları fırka fırka bölmemesini ve bir kısmının hıncını diğer bir kısmına tattırmamasını diledim. Bunu vermedi. Kütüb-ü Sitte sahiplerinden hiç biri bu hadîsi tahrîc etmemiştir.

Taberanî der ki : Bize Muhammed İbn Osmân İbn Ebu Şeybe... Ali'den nakletti ki; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Rabbımdan üç haslet istedim; ikisini bana verdi, birini vermedi. Ey Rabbım, ümmetimi açlıkla helâk buyurma, dedim. Bu, senindir, buyurdu. Ey Rabbım, kendi dışlarından onların kökünü kazıyacak bir düşmanı —ki şirk ehlini kasdediyor— onların üzerine musallat kılma, dedim; bu da senindir, buyurdu. Ey Rabbım, onların musîbet ve şiddetini aralarından kılma, dedim; bunu bana vermedi.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm... İbn Abbâs'tan nakletti ki Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Ümmetimden dört şeyi kaldırması için Rabbıma duâ ettim. Allah onlardan ikisini kaldırdı, ikisini kaldırmayı kabul buyurmadı : Gökten taş yağdırmayı ve yerden boğulmayı kaldırması, onları fırka fırka bölmemesi ve bir kısmının hıncını diğer bir kısmına tattırmaması için Rabbıma duâ ettim. Allah Teâlâ onlardan gökten taş yağdırmayı ve yerden de boğulmayı kaldırdı. Kâtl (öldürme) ve karışıklık (fitne)ı kaldırmayı ise Allah Teâlâ kabul buyurmadı. Hadîsin yine İbn Abbâs'tan ve başka bir kanaldan rivâyeti şöyledir : İbn Merdûyeh der ki : Bana Abdullah İbn Muhammed İbn Zeyd... İbn Abbâs'tan nakletti ki; o, şöyle demiş : «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye, sizi fırka fırka yapıp kiminizin hıncını kimine tattırmaya Kâdir olan O'dur.» âyeti nâzil olunca; Hz. Peyamber (s.a.) kalkıp abdest aldı, sonra şöyle buyurdu : Ey Allah'ım, ümmetime üstlerinden ve altlarından azâb gönderme. Onları fırka fırka bölme. Kiminin hıncını kimine tattırma. Râvî şöyle devâm eder : Cibrîl geldi

ve dedi ki : Ey Muhammed, muhakkak Allah Teâlâ senin ümmetini; üzerlerinden ve altlarından azâb ile azâblanmaktan korumuştur.

İbn Merdûyeh der ki : Bize Ahmed İbn Muhammed İbn Abdullah'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Rabbımdan ümmetim için dört haslet istedim. Üçünü bana verdi, birini vermedi. Ümmetimin hepsinin küfre düşmemesini istedim, bunu bana verdi. Kendilerinden önce geçen ümmetlerin azâb edildikleri ile onlara azâb etmemesini istedim, bunu da bana verdi. Kendilerinin dışındaki bir düşmanın onlara gâlib gelmemesini istedim, bunu da bana verdi. Musîbet, felâket ve şiddetlerinin kendi aralarından kılınmamasını istedim, bunu bana vermedi. Hadîsi İbn Ebu Hâtim, Ebu Saîd İbn Yahyâ İbn Saîd'den, Amr İbn Muhammed'den yukardakine benzer şekilde rivâyat etmiştir.

...

Süfyân es-Sevrî der ki : Rebî' İbn Enes kanalıyla... Übeyy İbn Kâ'b'dan rivâyete göre; o, şöyle demiştir : Dört şey bu ümmetten olup bunların ikisi geçmiş ve ikisi kalmıştır. «De ki : üstünüzden azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» Bu, gökten taş yağmasıdır. «Sizi fırka fırka yapıp kiminizin hıncını kiminize tattırmağa Kâdir olan O'dur.» Süfyân der ki : Burada taş yağması ve yer batması kasdedilmektedir. Ebu Ca'fer er-Râzî'nin Rebî' İbn Enes kanalıyla... Übeyy İbn Kâ'b'dan rivâyetine göre; o, «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye, sizi fırka fırka yapıp kiminizin hıncını kiminize tattırmağa Kâdir olan O'dur.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bunlar dört haslet olup ikisi Allah Rasûlü (s.a.)nün vefâtından yirmibeş sene sonra ortaya çıkmıştır. Müslümanlar; fırkalara bölünmüşler ve bir kısmının hıncını diğer bir kısmı tatmıştır. Kalan ikisi ise mutlakâ vukû bulacaktır. Bunlar taş yağması ve yer batmasıdır. Hadîsi Ahmed, Vekî'den ve Ebu Ca'fer'den rivâyet etmiştir. Hadîsi İbn Ebu Hâtim de rivâyet eder. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Münzir İbn Şâzân... Hasan'ın «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye... Kâdir olan O'dur.» âyeti hakkında şöyle dediğini rivâyet ediyor : Günâhı işleyinceye kadar, cezâsı hapsolunur da günâhı işlediğinde cezâsı gönderilir. Saîd İbn Cübeyr, Ebu Mâlik, Mücâhid, Süddî ve İbn Cüreyc «Üstünüzden size azâb göndermeye...» âyeti ile yer batmasının kasdedildiğini söylemişlerdir. İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir. İbn Cerîr'in Yûnus kanalıyla... Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'den rivâyetine göre; o, «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Abdullah İbn Mes'ûd bir mecliste —veya minberde— yüksek sesle şöyle diyordu : Ey insanlar, uyanın; size mutlakâ bir musîbet gelecektir. Allah Teâlâ : «De ki :

Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» buyuruyor. Şâyet gökten size azâb gelseydi, sizden hiçbirinizi bırakmazdı. «Altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» buyuruyor. Şâyet yer batsaydı, sizi helâk eder ve sizden hiç kimse kalmazdı. «Sizi fırka fırka yapıp kiminizin hıncını kimine tattırmağa Kâdir olan O'dur.» buyuruyor. Uyanın, muhakkak ki bu üçün en kötüsü sizin başınıza gelmiştir.

Bu husûstaki ikinci görüş ve açıklama şöyledir : İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim derler ki : Bize Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ'nın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» âyeti hakkında şöyle dermiş : Üstünüzden gelecek azâb, kötü idârecidir. Altınızdan gelecek azâb ise kötü hizmetçilerdir. Ali İbn Ebu Talha rivâyet ediyor ki; İbn Abbâs'tan üstünüzden gelecek azâb; idârecileriniz, altınızdan gelecek azâb ise köleleriniz ve ayak takımınızdır, demiştir. Bunun bir benzerini İbn Ebu Hâtim, Ebu Sinân ve Umeyr İbn Hânî'den rivâyet eder. İbn Cerîr der ki : Herne kadar bu görüşün sıhhatli bir açıklaması var ise de birinci görüş daha açık ve kuvvetlidir. Bu, İbn Cerîr —Allah ona rahmet eylesin—'in söylediği gibidir. Bu görüşün doğruluğunu, şu âyet-i kerîme de desteklemektedir : «Gökte olanın sizi yerin dibine geçirmesinden emîn mi oldunuz? O zaman yer sarsıldıkça sarsılır. Gökte olanın başınıza taş yağdırmasından emîn mi oldunuz? Benim tehdîdimin nasıl olduğunu yakında bileceksiniz.» (Mülk, 16-17). Nitekim benzerleri ile birlikte bunlar kıyâmetin alâmetleri, şartları ve kıyâmet gününden önce ortaya çıkacak alâmetlerde zikredilmişlerdir. İnşaallah yerinde tekrâr gelecektir.

Allah Teâlâ : «Sizi fırka fırka yapmağa Kâdir olan O'dur.» buyuruyor. Vâlibî, İbn Abbâs'tan rivâyetle; burada heveslerin kasdedildiğini söylemiştir. Mücâhid ve bir çokları da böyle demişlerdir. Muhtelif kanallarla Allah Rasûlünden rivâyet edilen bir hadîste, Efendimiz şöyle buyurur : Bu ümmet, yetmişüç fırkaya bölünecek. Bir tanesi hâriç hepsi ateştedir.

«Kiminizin hıncını kiminize tattırmaya Kâdir olan O'dur.» âyeti hakkında İbn Abbâs ve bir çokları şöyle derler : Bir kısmınızı diğer bir kısmınıza azâb ve öldürme ile musallat kılmaya Kâdir olan O'dur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Bak, onlar iyice anlasınlar (Allah'ın âyetleri, huccetleri ve bürhânları üzerinde iyice düşünsünler) diye âyetlerimizi nasıl açıklıyor (beyân ediyor ve anlatıyor) uz.»

Zeyd İbn Eslem der ki : «De ki : Üstünüzden ve altınızdan size azâb göndermeye Kâdir olan O'dur.» âyeti nâzil olunca Allah Rasûlü : Benden sonra kiminiz kiminizin boynunu kılıçla vuran kâfirler hali-

ne dönüşmeyiniz, buyurdular. Biz; Allah'dan başka ilâh olmadığına ve senin Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet ederken mi? dediler. Allah Rasûlü; evet, buyurdular. İnsanlardan bazısı : Biz müslümanlar iken bir kısmımızın diğer bir kısmımızı öldürmesi aslâ olmayacak, dediler de «bak, onlar iyice anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Kavmin onu yalanladı. Halbuki o haktır. De ki : Ben sizin üzerinize vekîl değilim.», «Her haberin karârlaşmış bir zamanı vardır. Siz de yakında bileceksiniz» âyetleri nâzil oldu. Hadîsi İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr rivâyet etmişlerdir.

İZÂHI

Müslümanlardan birçoğu, Sevbân ve diğerlerinin fitnelerle ilgili hadîslerini yanlış anlıyor ve kötü te'vîl ederek kendilerinin zararına olan mânâya hamlediyorlar. Halbuki böyle bir anlayış, ne Rasûlullah'tan sâdır olmuş ne de Rasûlullah böyle bir anlayışa rızâ göstermiştir. Öyleyse bu konudaki gerçeği açıklamamız gerekir. Biz deriz ki : Genellikle milletlerin dinî nassları ve diğer konuları anlayışlarında karakter yapılarının te'sîri büyüktür. Filozofların, şâirlerin durumu da ilim ve felsefedeki gelişmeleriyle alâkalıdır. Güç ve kuvvet bakımından ilerlemiş, bilgi ve hikmette derinleşmiş olanların anlayışı daha sağlam, hükümleri daha doğru, kavrayış ve idrâkleri daha üstün, görgüleri daha güzel olmaktadır. Bilgisizlik ve budalalığın yayılmasının sonucu güçsüzlük ve horluk yerleşince anlayış tâm tersine dönmektedir. Buna örnek olarak size tamahı, dünya malına ve ziynetine hırsla bağlanmayı zemmeden âyetleri ve hakîmâne ifâdeleri verebiliriz. Âhireti teşvîk eden ve malı hak yolunda harcamak gibi konuları güzel gösteren hükümleri misâl olarak verebiliriz. Bu âyetler, hikmetler, şiirler ve meseller İslâm ümmetinin gelişmesine, ilerlemesine, zaferlerden zaferlere koşup başarı sağlamasına ve her alanda efendi olarak önde koşmasına, rızık te'mîn etmesine engel olan bir mânia değildir. Aksine buna teşvîk eden ve milleti yüceltmek, ümmetin durumunu ilerletmek için ehemmiyeti hâiz birer etkendirler. Onun için müslümanlar mallarını onca cömertlikle son haddine kadar harcıyorlar, iyi işlerde ve hayır yolunda infâk ediyorlardı. Bizim daha sonra gelen nesillerimiz, öncekilerin bırakmış oldukları vakıfları ve benzeri kurumları umûmun yararına, milletin iyiliğine kurmuş oldukları te'sîsleri koruyabilselerdi sâhib oldukları toprakların çoğunun vakıf olduğunu göreceklerdi. Hattâ geçmişlerin birçok kerreler aynı yerleri

vakfetmiş olduğunu anlayacaklardı. Öyle ki Selef-i Sâlihîn'in vakıfları, netîcede mülk haline dönüşecekti. Nitekim babamın amcası Seyyid Ahmed abartılmış olsa da bu husûsa temâs ederek şöyle der : Trablusşam'da her yüz senede vakıf mülk haline, mülk de vakıf haline dönüşür. Bütün bu âyetler ve hikmetler dünya hayatıyla ilgili husûslardaydı. Temiz beslenme; bedenin sağlam yapıya sâhib olması, kuvvetinin artması, hayatını koruması, öldürücü her türlü şeylerden uzaklaşması gibi hayra vesîle olan husûsların korunmasını gerektirmiştir. Ama sonra bu hükümler, zayıflık döneminde hasta bedendeki sağlam besin durumuna düşmüş ve zayıflığın artmasından, bozulmanın çoğalmasından başka bir şeye yaramamıştır. Öyle ki bu ifâdeler ve hikmetler; tenbelliği, gevşekliği, ona buna yükolmayı, asalaklığı, fakîrliği ve horluğu dinin ana maksadlarından biri haline getirecek şekilde yorumlanmış ve zayıflıkları, âcizlikleri artmaktan başka bir şeye yaramaz hale getirilmiştir. Buna karşılık öyle davranırken de hırsları, cimrilikleri, aşağılıkları gittikçe daha fazla artmıştır.

Bu örneği iyice düşündükten sonra sen onu Hz. Peygamber'in hadîslerinde, İslâm ümmetinin geleceğiyle ilgili haberler için bir ayna yap. İslâm ümmetinin iktidârının yeryüzünün doğularına ve batılarına yayılacağı, sonra bütün milletlerin onun kabından yemeğe koşuşacağı, müslümanların bölük bölük olarak birbirlerine düşecekleri ve benzeri fitne haberleriyle, kıyâmet kopmazdan önce ortaya çıkacak hâdise ve yeni vak'aları değerlendir. İyi bil ki : İslâm ümmeti cehâletin yayılmasından sonra, bu hadîsleri çok kötü yorumlamıştır. Bu kötü yorumlayışın netîcesinde bizim yukardaki örnekte işâret ettiğimiz gibi davranarak o hadîslerde belirtilen kötülüklere düşmüşlerdir. Asırlarca, müslüman kitleler, bu hadîslerde ilerde vukû bulacağı bildirilen haberleri, fitne ve kötülükleri bekleyerek oturup durmuşlar, Allah'ın emrettiği şekilde iyilikleri emir, kötülükleri nehyedeceklerine, Hakk'a karşı beliren fenâlıkları —güçleri yettiğince— def'edeceklerine, yerlerinde yatıp kalmışlardır. Sonra da bunun bir kader olduğunu ve bu olayların vukû bulacağının daha önce Peygamber tarafından haber verildiğini, binâenaleyh onlardan kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığını söyleyerek ma'zeret bulmaya çalışmışlardır. Kezâ güçlü milletlerin güçlülük sebeblerini ve ilerleme, zenginleşme yollarını arayıp bulma konusunda da bu ma'zeretlerini öne sürerek, hiçbir çalışma yapmamışlardır. Tamahtan kaçındırmayı, dünya zevklerini küçümsemeyi bildiren hikmet ve nassları yanlış anlayarak çalışmayı terketmişlerdir. Değerli işlere ve ebedî hayata kendilerini vermelerini emreden hükümleri ters anlamışlardır. Halbuki bu konularda âyetlerde onların dayanabileceği hiçbir dayanak yoktur. Aksine Allah'ın eş-

siz huccetleri onların aleyhinde işlemektedir. Biz bu tefsîrde ve başka yerlerde defalarca bu konuyu açıkladık.

Bunun yanı sıra, geçmişleri gibi çalıştıkları takdîrde âyetlerde ve hadîslerde kendilerine va'dedilen hayırlı ve üstün durumu elde etmek için çabalamamışlardır. Halbuki çalışmayı teşvîk eden bu vaadlerden birçoğunun te'vîli henüz gelmemiştir, birçoğu da gelecektir. Çünkü Allah'ın va'di mutlakâ yerini bulacaktır. Ayrıca onlar, âhiret hayatını dünyaya tercîh ettiklerini iddiâ etmelerine ve bunu ortaya koymaya çalışmalarına rağmen, Allah yolunda hiçbir fedâkârlığa katlânmamışlar ve bu konudaki âyetlerle amel etmemişlerdir. Gerçek odur ki; onlar bilgisizlikleri, tenbellikleri ve uyuşuklukları ile güçlerini yitirmişler, hor düşmüşlerdir. Bilgisizlikleri içerisinde yorgun düşmektedirler. Arzu ve heveslerine tâbi olarak çalışmak yerine aşağılık ve şahsî keyiflerini tercîh etmişlerdir. Umûmun menfaatini düşünmemişler, kendilerinin faydalarına olan noktalara kafa yormamışlardır. Bilakis bütün bunları terk ederek, kendilerini Allah'a adadıklarını, Allah'ın dinine göre davrandıklarını iddiâ etmişler ve tevekkül ettiklerini söylemişlerdir. Hattâ bir kişi onları tenkîd edecek veya milletin ve ümmetin hukûku konusunda aşırı bir davranışla çekindirecek olursa; o zaman işi kadere yükleyerek ma'zeret beyân etmişler ve : Dünya kâfirin dünyası, âhiret ise kendilerinin olduğunu söylemişlerdir. Bu şüphelerinin bozuk olduğunu defalarca belirttik. Ama Allah'a sığınan kişiler ancak öğüt alırlar.

Hz. Peygamber, ümmetine; gelecekte bölünmelerin ve tefrikanın vukû bulacağına, kitab ehlinin bid'at ve hurâfelerinin peşinde koşulacağına ve diğer milletlerle müslümanlar arasında ortak olan benzer konularda fitnelerin meydana geleceğine dâir haberleri bildirmemiştir. Söylediği sâdece müslümanların onların zararlarından korunmak için uyanık olmalarını ve onların kötülüklerine düşmekten kaçınmalarını sağlamak içindir. Rasûlullah, fitnelere bulaşmamaları ve tefrika ateşine yanmamaları için bazı uyarılarda bulunmuştur. Bunun misâli bilmedikleri bir toprağa giden yolculara; o topraklarda yaygın olan hastalıkları haber veren doktorun misâlidir. Doktor bu hastalıkları söylerken, yolcuların o hastalıklara tutulmalarını önlemek ve tutulanlar varsa onları iyileştirmek maksadını güder. Yoksa yolcuların o hastalıklara ve mikroplara yakalanarak ölmelerini sağlamak için söylemez. İlk asır müslümanları, bu nassları böyle anlıyorlardı. Nitekim Hz. Âişe (r.a.), kitab ehlinin peygamberlerinin mescidlerini kabir edinmeleri nedeniyle la'netlendiklerini bildiren hadîsin gerekçesini şu sözüyle açıklamıştır : Onların yaptıklarından müslümanları kaçındırmak istiyordu. Âyet-i kerîmeler, tefrika ve ihtilâftan kaçındırmakta ve

bunun netîcesinin ehl-i kitab'ın düştüğü çukura düşmek olduğunu açıklamaktadır. Böylece müslümanların, aynı bilgisizlik ve cehâlet çukuruna düşmemelerini sağlamak istemektedir. Onların durumuna düşme halinde, gerekçeler uydurmamamızı bildirmektedir. Bunun için Allah Teâlâ; «hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar» buyurmaktadır. Eğer Sahâbe ve Tâbiîn'in bilginleri tefsîr kitabları yazmış olsalardı, hadîs şerhleri te'lîf etmiş olsalardı bize bu husûsu açıklarlardı.

Eski ve yeni müellifler, Kur'an ve hadîsin Allah'ın milletlerle alakâlı kanunlarını değerlendirip inceleme konusunda doğru yolu açıklamak için gösterdikleri eksikliğin hiçbirisini kitab ve sünnet bilgisinde göstermemişlerdir. Eğer onlar fıkhî ahkâmın teferruâtıyla ilgili, kelâm kâideleriyle alâkalı konulara gösterdikleri özenin bir kısmını bu husûslarda göstermiş olsalardı, İslâm ümmetinin dinini ve dünyasını koruyacak nice ifâdeler serdederlerdi. Tahâret, necâset, icâr, selem ve benzeri fıkhî konuların derinliklerine gereksiz biçimde dalmış oldukları kadar, bu konulara dalmamışlardır. Allah'ın kullarıyla ilgili husûslardaki kanunu bilmekten daha üstün şey, ancak Allah Teâlâ'nın zâtını, sıfatlarını ve fiillerini bilmektir. Bu konuda bazı bilgin hikmet sâhibleri dikkat göstermişler ve Ebu Hâmid el-Ğazzâlî, övülen bilgilerden İhyâ el-Ulûm kitâbında belirli miktarda beğenilen ve övülen bilgilerden bahsetmiştir. Ve demiştir ki : En son noktada övülen bilgi kısmına gelince; bu, Allah Teâlâ'nın zâtı, sıfatı, fiilleri, yaratıklarıyla ilgili konulardaki kanunları, âhiretin dünyaya dayanmasıyla alâkalı hikmetleri konusundaki bilgilerdir. Bu bilgiler, kendiliğinden aranan ve istenen bilgilerdir. Sonra Ğazzâlî bu bilgi sâhiblerini; kelâmcılar ve fakîhler gibi diğer bütün bilginlerden üstün tutmuştur...

Ey okuyucu; bunu düşündükten sonra bil ki : Bu âyetin tefsîriyle ilgili vârid olan haberler ve eserler, ayrıca fitne ve kıyâmet ile ilgili hadîsler İslâm ümmetinin çökeceğine ve düşeceğine delil olamazlar. Allah'ın kanunlarını bilmeyen, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olan bazı kişilerin söyledikleri gibi, müslümanların zayıflık ve cehâletlerinin devâmına vesîle olamaz. Kaldı ki öteki âyet-i kerîmeler, her düşüşün bir kalkışı olacağını ve her okun yeniden fırlayacağını haber vermekte ve müslümanların yeryüzünün halîfeleri olacaklarını bildirmektedir. Bu yeryüzünün hilâfeti hâdisesi henüz tamâmlanmamıştır. Nitekim Arap toprağı çayırlık ve ırmaklarla doluncaya, Irak'la Mekke arasında yolcu yol yitirme korkusu olmaksızın yürüyünceye kadar kıyâmet kopmaz, haberi henüz gerçekleşmemiştir. İmâm Ahmed bu haberi nakletmektedir. Bu haberin birinci bölümü henüz gerçekleşmemiştir. Kezâ Müslim'in Sahîh'inde Medîne'nin alanının İhab

denilen bölgeye kadar gelişeceğine dâir vârid olan ve Medîne'nin yerleşim alanının millerce mesâfeye ulaşacağını bildiren haber henüz gerçekleşmemiştir. Ey müslümanlar topluluğu; müjdeleyenler olun, korkutanlar değil. «Bir süre sonra onun haberini öğreneceksiniz.» (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VII, 497 - 501).

—oOo—

وَكَذَّبَ بِهِۦ قَوْمُكَ وَهُوَ ٱلْحَقُّ ۚ قُل لَّسْتُ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِّكُلِّ نَبَإٍ مُّسْتَقَرٌّ ۚ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾
وَإِذَا رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ يَخُوضُونَ فِىٓ ءَايَٰتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا۟ فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِۦ ۚ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ
ٱلشَّيْطَٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ ٱلذِّكْرَىٰ مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِم
مِّن شَىْءٍ وَلَٰكِن ذِكْرَىٰ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

66 — Kavmin onu yalanladı. Halbuki o, haktır. De ki : Ben sizin üzerinize vekîl değilim.

67 — Her haberin karârlaşmış bir zamanı vardır. Siz de yakında bileceksiniz.

68 — Âyetlerimizi çekişmeye dalanları gördüğün vakit; onlar başka bir söze geçinceye kadar, kendilerinden yüzçevir. Eğer şeytân sana unuttururs a; hatırladıktan sonra artık zâlimler gürûhu ile oturma.

69 — Allah'tan sakınanlara; onların hesâbından bir şey yoktur, fakat bir öğüttür. Olur ki, sakınırlar.

Her Haberin Bir Yeri Vardır

Allah Teâlâ bu âyetlerde buyuruyor ki : Kavmin Kureyş onu, senin onlara getirmiş olduğun Kur'an'ı hidâyeti ve beyânı yalanladılar. Halbuki o, kendisinden başka hiçbir hak ve gerçek olmayan bir haktır. «De ki : Ben sizin üzerinize vekil değilim.» Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyuruyor : «De ki : Gerçek Rabbınızdan (gelen) dir. İsteyen inansın, isteyen inkâr etsin.» (Kehf, 29). Bana düşen teblîğ edip ulaştırmaktır. Size düşen ise işitip itâat etmektir. Bana uyan dünya ve âhirette mutlu olur. Bana karşı çıkan ise dünyada ve âhi-

rette mutsuz olacaktır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Her bir haberin karârlaşmış bir zamanı vardır» buyurmaktadır. İbn Abbâs ve bir çokları derler ki : Her bir haberin bir hakîkati, yani bir müddet sonra dahi olsa her haberin bir meydana gelişi vardır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde de : «O'nun haberini bir müddet sonra öğreneceksiniz.» (Sa'd, 88), «Herkesin süresi yazılıdır.» (Ra'd, 37) buyuruyor ki bu, kuvvetli bir tehdîd ve vaîd'dir. Bu sebepledir ki bundan sonra : «Siz de yakında bileceksiniz.» buyurmuştur. Allah Teâlâ devâmla şöyle buyuruyor : «Âyetlerimizi (yalanlama ve alaya almakla) çekişmeye dalanları gördüğün vakit onlar (yalanlamakta oldukları sözün dışında) başka bir söze geçinceye kadar, kendilerinden yüzçevir. Eğer şeytân sana unutturursa, —ki burada Allah'ın âyetlerini tahrîf eden, onları gerektiği yerlerinden başka yerlere koyan yalanlayıcılarla birlikte müslüman ümmetten hiçbir kimsenin oturmaması kasdedilmektedir. İşte onlardan birisi unutarak otururşa— hatırladıktan sonra artık zâlimler gürûhu ile oturma.» Bu sebepledir ki bir hadîste şöyle buyurulmuştur : Ümmetimden hatâ, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeylerin günâhı kaldırılmıştır. Ebu Mâlik ve Saîd İbn Cübeyr'den naklen Süddî «Eğer şeytân sana unutturursa...» âyeti hakkında şöyle der : Unutur da sonra hatırlarsan onlarla birlikte oturma. Mukâtil İbn Hayyân da böyle söylemiştir. «O, size kitâbda : Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve alaya alındığını işittiğinizde, onlar başka bir mevzûa intikâl edinceye kadar yanlarında oturmayın. Yoksa siz de onlar gibi olursunuz.» (Nisâ, 140) âyetinde işâret edilen âyet işte budur. Yani siz onlarla birlikte oturup onların (söylediklerini zımnen) kabul ettiğiniz takdîrde onların içinde bulundukları durumda onlarla eşit olursunuz.

Allah Teâlâ : «Allah'tan sakınanlara; onların hesâbından bir şey yoktur.» buyuruyor ki; onlardan sakınır ve bu durumda onlarla birlikte oturmazlarsa onların uhdesinden sıyrılmış ve onların günâhından kurtulmuş olurlar. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc... Ebu Mâlik ve Saîd İbn Cübeyr'in «Allah'tan sakınanlara; onların hesâbından bir şey yoktur.» âyeti hakkında şöyle dediklerini rivâyet etti : Böyle yaptığın, yani onlardan sakınıp yüz çevirdiğin takdîrde, onların Allah'ın âyetleri hakkında çekişmeye dalmalarından dolayı sana bir vebâl yoktur. Başkaları ise şöyle diyor : Bilakis bunun mânâsı şöyledir : Onlar; onlarla birlikte otursalar dahi, onların hesâbından bunlara bir şey yoktur. Böylece bu âyetin Nisâ sûresindeki : «Yoksa siz de onlar gibi olursunuz.» (Nisâ, 140) âyeti ile —ki bu âyet Medîne'de nâzil olmuştur— mensûh olduğunu sanmışlardır. Bu görüş Mücâhid, Süddî, İbn Cüreyc ve başkalarına âittir. Onların açıklamaları-

na göre; âyet böylece anlaşılacaktır : «Fakat bir öğüttür. Olur ki sakınırlar.» Fakat Biz size onlardan yüz çevirmenizi emrettik. Bu, içlerinde bulundukları durum hakkında onlara bir hatırlatmadır. Umulur ki bundan sakınır ve bir daha ona dönmezler.

———oOo———

وَذَرِ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ وَذَكِّرْ بِهِۦٓ أَن تُبْسَلَ نَفْسٌۢ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلِىٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَآ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أُبْسِلُوا۟ بِمَا كَسَبُوا۟ ۖ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

70 — Bırak o dinlerini oyun ve eğlence edinenleri; dünya hayatının aldattığı kimseleri. Sen onunla öğüt ver ki; Allah'tan başka dostu ve şefâatçısı olmayan bir kimse kazandığından ötürü yok olmasın. O, bütün varını fidye olarak verse de kabul olunmaz. İşte onlar, kazandıklarından ötürü yok olanlardır. Küfür edegeldiklerinden dolayı onlara, kaynar sudan içecek ve elîm bir azâb vardır.

Dinlerini Alay Konusu Yapanlar

Allah Teâlâ : «Bırak o dinlerîni oyun ve eğlence edinenleri; dünya hayatının aldattığı kimseleri...» buyuruyor ki; bırak onları, onlardan yüz çevir, onlara biraz mühlet ver. Onlar büyük bir azâba dûçâr olacaklardır. Bu sebeple : «Sen onunla (Kur'an'la) öğüt ver», Allah'ın kıyâmet günündeki elîm azâbı ile intikâmından onları sakındır, buyurmaktadır. «Allah Teâlâ : Bir kimse kazandığından ötürü yok olmasın.» buyurur. İbn Abbâs'tan rivâyetle, Dahhâk, Mücâhid, İkrime, Hasan ve Süddî âyetteki (تبسل) kelimesinin teslîm edilme anlamında olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle, Vâlibî; rüsvây olma, anlamına geldiğini, Katâde de; hapsolunma, anlamında olduğunu söyler. Mürre ve İbn Zeyd; muâhaze olunma, Kelbî ise; cezâlandırılma, anlamına geldiğini söylemişlerdir ki bu ibârelerin hepsi de anlamca birbirine yakındırlar. Netîce olarak bu kelime, «Helâke teslîm etme, hayırdan alıkoyma ve arzulanana ulaşmaktan alıkoyma» anlamına gelmektedir. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ : «Her nefis

kazandığı ile bağlıdır. Ancak sağcılar müstesnâdır.» (Müddesir, 38 - 39) buyurmaktadır.

Allah Teâlâ : «Allah'tan başka dostu ve (kendisine şefâat edecek hiçbir) şefâatçısı ve (yakını) olmayan bir kimse...» buyurmaktadır ki; başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Alış-verişin, dostluğun ve şefâatın olmadığı gün gelmezden evvel... Kâfirler, işte zulmedenlerin kendileridir.» (Bakara, 254).

Allah Teâlâ : «O, bütün varını fidye olarak verse de kabul olunmaz.» buyuruyor. Her şeyi verse dahi bu, ondan kabul olunmaz. Nitekim başka bir âyette de Allah Teâlâ : «Doğrusu küfredip te kâfir olarak ölenler; yeryüzü dolusu altını fidye verecek olsalar, yine de hiçbirinden kabul edilmez.» (Âl-i İmrân, 91) buyururken burada da : «İşte onlar, kazandıklarından ötürü yok olanlardır. Küfür edegeldiklerinden dolayı onlara kaynar sudan içecek ve elîm bir azâb vardır.» buyurmaktadır.

قُلْ أَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ
كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى
ائْتِنَا ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ ۖ وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَأَنْ أَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَاتَّقُوهُ ۚ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
بِالْحَقِّ ۖ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ ۚ قَوْلُهُ الْحَقُّ ۚ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

71 — De ki : Allah'ı bırakıp ta bize fayda ve zarar veremeyen şeylere mi yalvaralım? Allah bizi hidâyete erdirdikten sonra arkadaşları; bize gel, diye doğru yola çağırırken; şeytânların saptırıp şaşkın bir halde çöle düşürmek istedikleri kimse gibi ökçelerimizin üstünden gerisin geri mi dönelim? De ki : Allah'ın hidâyeti, asıl hidâyetin kendisidir. Ve biz emrolunduk ki; âlemlerin Rabbına teslîm olalım.

72 — Ve bir de namaz kılın ve O'ndan korkun diye. O'dur kendisine varıp toplanacağınız.

73 — O'dur, gökleri ve yeri hak ile yaratan. O'nun; ol, dediği gün; hemen olur. O'nun sözü haktır. Sûr'a üfleneceği gün de mülk O'nundur. Görülmeyeni de, görüleni de bilir. Ve O, Hakîm'dir, Habîr'dir.

Allah'ın Hidâyeti

Süddî der ki : Müşrikler inananlara : Bizim yolumuza uyun ve Muhammed'in dinini bırakın, dediler de Allah Teâlâ : «De ki : Allah'ı bırakıp ta bize fayda ve zarar veremeyen şeylere mi yalvaralım? Ökçelerimizin üstünden gerisin geri küfre mi dönelim? (Bu durumda biz şeytânın yeryüzünde saptırdığı kişi gibi oluruz.)» âyetlerini indirdi. Yani Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : Îmândan sonra eğer küfre düşerseniz; siz şu adam gibi olursunuz : Yolda bir kavimle beraber iken yolu kaybetmiş, şeytân kendisini şaşırtıp yeryüzünde saptırmış, arkadaşları yolda olup onu kendilerine çağırarak; bize gel, biz yoldayız, demeye başlarlar. O ise; onlara gitmemekte diretir. İşte Hz. Muhammed (s.a.) i tanıdıktan sonra onlara uyanın benzeri budur. Yola çağıran Hz. Muhammed (s.a.) in ta kendisidir. Yol ise İslâm'dır. Bu hadîsi İbn Cerîr rivâyet etmiştir.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha : «De ki : Allah'ı bırakıp ta bize fayda ve zarar veremeyen şeylere mi yalvaralım?» âyeti hakkında şöyle demektedir : Bu, Allah Teâlâ'nın ilâhlar ile onlara çağıranlar ve Allah'a çağıranlar (davet edenler) hakkında vermiş olduğu bir örnektir. Bir adam düşünün : Yolunu kaybetmiş, sapıtmış. O sırada birisi kendisini; ey falan oğlu falan, yola gel, diye çağırıyor. Onun arkadaşları var ve kendisini; yola gel, diye çağırıyorlar. Birinci çağırana uyarsa onu tutup götürüyor ve helâke ulaştırıyor. Kendisini hidâyete çağıranlara icâbet ederse yolu buluyor. Bu birinci çağıran, onu helâk edicidir. Allah'dan başka bu ilâhlara tapanın örneği budur ki; o kişi, kendisine ölüm gelinceye kadar bunun doğru olduğuna inanır da helâke ve nedâmete (pişmânlığa) düşer. Allah Teâlâ : «Şeytânların saptırıp çöle düşürmek istedikleri kimse gibi...» buyuruyor ki; bunlar helâk edicilerdir. Onu ismi ile, babasının ve dedesinin ismi ile çağırırlar. O da bunun doğru bir şey olduğunu sanarak ona uyar. Nihâyet onu helâke atarlar, belki de yerler. Veya yeryüzünde kapkaranlık bir yere atarlar da orada susuzluktan helâk olur. İşte bu, Allah'tan başka ibâdet edilen ilâhlara icâbet edenin örneğidir. Hadîsi İbn Cerîr rivâyet etmiştir. İbn Ebu Necîh ise Mücâhid'den naklen «Şeytânların saptırıp şaşkın bir halde çöle düşürmek istedikleri kimse gibi...» âyeti hakkında şöyle der : Şaşkın durumdaki kişiyi arkadaşları yola çağırıyor. İşte bu, hidâ-

yete erdikten sonra sapıklığa düşenin örneğidir. İbn Abbâs'tan naklen Avfî, «Arkadaşları doğru yola çağırırken şeytânların saptırıp şaşkın bir halde çöle düşürmek istedikleri kimse gibi...» âyeti hakkında şöyle der : Bu, Allah'ın hidâyetine icâbet etmeyen, şeytâna itâat eden, yeryüzünde günâh işleyip haktan meyleden, sapan kişidir. Arkadaşları kendisini hidâyete çağırırlar. Ve onu çağırıp emrettiklerinin hidâyet olduğunu sanırlar. Allah Teâlâ bunu, insanlardan bunların dostları için söyleyip, «Allah'ın hidâyeti, asıl hidâyetin kendisidir.» buyuruyor. Sapıklık ise, cinlerin kendisine çağırdıklarıdır. İbn Abbâs'ın bu sözünü rivâyetten sonra İbn Cerîr der ki : Bu, arkadaşlarının onu hidâyet sanarak sapıklığa çağırmalarını gerektirir. Halbuki bu, âyetin zâhirine terstir. Zîrâ Allah Teâlâ, arkadaşlarının onu hidâyete çağırdıklarını haber vermektedir. O halde Allah Teâlâ'nın hidâyet olduğunu haber vermesiyle birlikte onun sapıklık olması câiz değildir. Bu, İbn Cerîr'in söylediği gibidir. Âyetin akışı, şeytânların saptırdığı kişinin şaşkın olmasını gerektirir. Onun arkadaşları doğru yolda yürümektedirler. Onu kendilerine ve en güzel yolda onlarla birlikte gitmeye çağırmaya başlamışlardır. Burada sözün takdîri şöyle olmalıdır : «Onlardan yüz çevirip onlara dönmemektedir. Şâyet Allah dileseydi, onu hidâyete eriştirir ve onu doğru yola geri çevirirdi.» İşte bu sebepledir ki, Allah Teâlâ : «De ki : Allah'ın hidâyeti, asıl hidâyetin kendisidir.» buyurmuştur. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Allah kimi de hidâyete erdirirse, onu saptıracak yoktur.» (Zümer, 37), «Onların hidâyeti bulmalarına ne kadar hırs göstersen muhakkak ki, Allah dalâlete sapanı hidâyete erdirmez. Ve onların yardımcıları da yoktur.» (Nahl, 37). Allah Teâlâ burada devâmla şöyle buyuruyor : «Ve biz emrolunduk ki; âlemlerin Rabbına teslîm olalım. (ortağı olmaksızın sâdece O'na ibâdet edelim.) Ve bir de namaz kılın ve O'ndan korkun diye.» Namaz kılmakla ve her durumda O'ndan korkmakla emrolunduk. «O'dur, (kıyâmet günü) kendisine varıp toplanacağınız. O'dur, gökleri ve yeri hak ile (adâletle) yaratan. (Her ikisinin yaratıcısı, sâhibi, onları ve onlardakileri idâre eden.)», «O'nun; ol, dediği gün; hemen olur.» âyetinde kıyâmet günü kasdedilmektedir. O gün Allah Teâlâ «Ol.» buyuracak ve göz açıp kapama veya ondan daha kısa bir zamanda O'nun emri olacak, meydana gelecektir.

(.....)

Sûr'a Üfleneceği Gün

Müfessirler, «Sûr'a üfleneceği gün...» âyetinin tefsîrinde ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle der : «Buradaki 'Sûr' kelimesinden maksad,

sûret kelimesinin çoğuludur. Böylece mânâ, sûretlere üflenip de diriltildikleri gün, şeklinde olacaktır. Halbuki doğru olan, buradaki sûr kelimesi ile İsrâfîl (a.s.) in üfleyeceği borunun kasdedilmiş olmasıdır. İbn Cerîr der ki : Bize göre doğru olan, Hz. Peygamber'den gelen haberlerin desteklediği görüştür ki; Allah Rasûlü : Muhakkak ki İsrâfîl sûr'u ağzına almış ve alnını (yüzünü) eğip döndürmüştür. Ne zaman emredilecek de üfürecek diye beklemektedir, buyurmuştur. İmâm Ahmed der ki : Bize İsmâîl... Abdullah İbn Amr'dan rivâyet etti ki; bir bedevî : Ey Allah'ın Rasûlü; sûr nedir? diye sordu. Allah Rasûlü de : Kendisine üflenecek boynuzdur, buyurdular. Sûr hadîsi bize Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Taberânî kanalıyla onun «et-Tıvâlât» kitâbında rivâyet edilmiştir. O, şöyle demektedir : Bize Ahmed İbn el-Hasan'ın... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Ashâbından bir grupun arasında bulunduğu sırada Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Allah Teâlâ göklerin ve yerin yaratılmasını bitirince, sûr'u yaratıp onu İsrâfîl'e verdi. O bunu; ne zaman emredilecek diye beklemek üzere gözünü Arş'a dikerek ağzına koydu. Ben : Ey Allah'ın Rasûlü; sûr nedir? diye sordum. Boynuzdur, buyurdular. Ben : O nasıldır? diye sordum. Şöyle buyurdular : Büyüktür. Beni hak ile gönderen (Allah) a yemîn ederim ki; onun bir halkasının (boğumunun) büyüklüğü göklerle yerin genişliği gibidir. Ona üç defa üflenecektir : Birinci üfürme, korku üfürmesidir. İkincisi, yıkılma üfürmesidir. Üçüncüsü ise kalkıp âlemlerin Rabbının huzûruna dikilme üfürmesidir. Allah Teâlâ İsrâfîl'e birinci üfürmeyi emredip; üfür, buyuracak. O, korku üfürmesini üfürüp Allah'ın dilediklerı dışında bütün gökler ve yer halkı korkacak. Allah Teâlâ ona emredecek de uzatacak ve kesinti yapmayacak, (fütûr getirmeyecek). Bu, Allah Teâlâ'nın : «Bunlar bir tek çığlık beklemektedirler. Ki, onun bir an gecikmesi yoktur.» (Sâd, 15) kavli gibidir. Allah Teâlâ dağları yürütecek. Onlar bir bulut gibi geçecek ve serâb olacaklar... Sonra yeryüzü halkını öyle bir sarsacak ki, dalgaların çarptığı denize atılmış bir gemi gibi olacak. Yeryüzündeki halkı ters çevirip rüzgârların salladığı, Arş'da asılı bir kandil gibi yapacak. Bu durum, Allah Teâlâ'nın : «O gün bir sarsıntı sarsar. Ve peşinden bir başkası gelir. O gün kalbler titrer.» (Nâziât, 6 - 8) âyetlerinde haber verdiği durumdur. İnsanlar, onun üzerinde sarsılıp çalkalanacak. Süt veren kadınlar çocuklarını unutacak, hâmileler karınlarındakini bırakacak (doğuracak), çocuklar ihtiyârlayacak, şeytânlar korkudan uçar gibi kaçacaklar. Yeryüzünün kenarlarına varınca, melekler onlara gelip yüzlerine vuracaklar ve onlar da dönecek. İnsanlar arkalarına dönüp kaçacak. Allah'ın emrinden onları koruyacak hiçbir şey olmayacak. Birbirlerini çağıracaklar. İşte bu, Allah Teâlâ'nın (يوم التناد) çağrışma günü, buyurduğu gündür.

Onlar bu halde iken, yeryüzü bir baştan diğer bir başa kadar yarılıp çatlayacak. Bir benzerini görmedikleri büyük bir durumu görecekler. Bundan dolayı en iyisini Allah Teâlâ'nın bildiği üzüntü ve korku onları kaplayacak. Sonra gökyüzüne bakacaklar ki o; erimiş bir maden gibi olmuş. Sonra yarılıp yıldızlar saçılacak, güneş ve ay batacak. Allah Rasûlü (s.a.) buyurdular ki : Ölüler bundan hiçbir şey bilmeyecekler. Ebu Hüreyre : Ey Allah'ın Rasûlü; Allah Teâlâ'nın : «Sûr'a üfürüleceği gün, Allah'ın dilediklerinden başka göklerde olanlar da, yerde olanlar da korku içinde kalırlar.» (Neml, 87) âyetinde istisnâ ettikleri kimlerdir? diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu : Bunlar şehîdlerdir. Korku, dirilere ulaşacaktır. Onlar da Allah katında diriler olup rızıklanmaktadırlar. Allah Teâlâ, o günün korkusundan onları koruyup emîn kılacaktır. Bu, Allah Teâlâ'nın yaratıklarının kötüleri üzerine göndereceği bir azâbtır. Allah Teâlâ bu husûsta şöyle buyurmaktadır : «Ey insanlar, Rabbınızdan sakının. Doğrusu, kıyâmet saatinin sarsıntısı büyük bir şeydir. Onu gördüğünüz gün, her emzikli (kadın) emzirdiğini unutur, her yüklü (kadın) yükünü düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün. Oysa sarhoş değildirler, ama Allah'ın azâbının çok çetin olmasındandır.» (Hacc, 1 - 2). Onlar, Allah'ın dilediği kadar bu azâb içinde kalacaklardır. Şu kadar var ki bu, uzun olacaktır.

Sonra Allah Teâlâ İsrâfîl'e yıkılma üfürmesini emredecek. O da yıkılma üfürmesini üfürecek ve Allah'ın dilediklerî dışında gökler ve yer halkı yıkılacak. Bunlar bitince ölüm meleği Cebbâr'a gelecek ve : Ey Rabbım, Senin dilediklerin dışında gökler ve yer ehli öldü, diyecek. Allah Teâlâ; kimlerin kaldığını en iyi bildiği halde; kimler kaldı? diye soracak. Ölüm meleği : Ey Rabbım, ölmeyecek diri olan Sen, Arş'ı taşıyanlar, Cibrîl ve Mîkâîl ve bir de ben kaldım, diyecek. Allah Teâlâ : Cibrîl ve Mikâîl ölsünler, buyuracak. Allah Arş'ı konuşturacak ve o diyecek ki : Ey Rabbım, Cibrîl ve Mîkâîl ölüyor! Allah Teâlâ : Sus; ben, Arş'ımın altında olan her şeye ölümü yazdım, buyuracak ve o ikisi ölecekler. Sonra ölüm meleği Cebbâr'a gelip : Ey Rabbım, Cibrîl ve Mîkâîl öldü, diyecek. Allah Teâlâ kimlerin kaldığını en iyi bilen olduğu halde; kim kaldı? diye soracak. Ölüm meleği : Aslâ ölmeyecek diri olan Sen, Arş'ını taşıyanlar ve bir de ben kaldım, diyecek. Allah Teâlâ : Arş'ımı taşıyanlar ölsünler, buyuracak ve onlar da ölecekler. Allah Teâlâ Arş'a emredecek ve o, sûr'u İsrâfîl'den alacak. Sonra ölüm meleği gelip : Ey Rabbım, Arş'ını taşıyanlar öldü, diyecek. Allah Teâlâ kimlerin kaldığını en iyi bilen olduğu halde; kim kaldı? diye soracak. Ölüm meleği; Ey Rabbım, aslâ ölmeyecek diri olan Sen ve bir de ben kaldım, diyecek. Allah Teâlâ : Sen, yaratıklarımdan bir yaratıksın. Şu gördüğünü görmen için seni yaratmıştım, sen de öl, buyuracak ve o da ölecek. Vâhid,

Ahâd, Kahhâr olan, doğmamış ve doğurmamış olan Allah'dan başka, hiçbir şey kalmayınca ilk olduğu gibi Allah Teâlâ son da olacak. Gökleri ve yeri kitapları katlar gibi katlayacak sonra yayıp düzleyecek ve üç kere onları atacak ve : Ben Cebbâr'ım, Ben Cebbâr'ım, Ben Cebbâr'ım, diye söyleyip üç kere : Bu gün mülk kimindir? diye seslenecek. Ona hiç kimse cevab vermeyecek ve kendi kendine : Vâhid, Kahhâr olan Allah'ım, buyuracak. Allah Teâlâ : «O gün yer, başka bir yerle değiştirilir. Gökler de başka göklerle.» (İbrâhîm, 48) buyuruyor ki; gökleri ve yeri yayacak, Ukkâz köselesi gibi onları uzatıp yayacak. Sen onlarda hiç bir eğrilik göremeyeceksin.

Sonra Allah Teâlâ yaratıklara öyle bir seslenecek ki; onlar bu değiştirilmiş yeryüzünde bir öncekinde oldukları gibi olacaklar. Onun vâdîsinde olanlar yine vâdîsinde, yüksek yerinde olanlar yine yükseklerinde olacaklar. Sonra Allah Teâlâ, Arş'ın altından onların üzerine bir su gönderecek ve gökyüzüne yağmur yağdırmasını emredecek. Yeryüzüne kırk gün yağmur yağdıracak. Su onların üzerinde oniki kulaç olacak. Sonra Allah Teâlâ cesedlere, kamış —veya bakla— gibi bitmelerini emredecek de onlar bitecekler. Nihâyet cesedleri, daha önce olduğu gibi tâm olarak teşekkül edecek. Allah Teâlâ : Arş'ımı taşıyanlar dirilsin, buyuracak ve onlar dirilecekler. Allah Teâlâ İsrâfîl'e emredecek ve o, sûr'u alıp ağzına koyacak. Sonra Allah Teâlâ : Cibrîl ve Mîkâîl dirilsin, buyuracak ve onlar dirilecekler. Allah Teâlâ rûhları çağıracak. Onlar getirilecekler. Müslümanların rûhları nûr saçarken, kâfirlerin rûhları karanlık olacak. Allah Teâlâ hepsini alıp sûr'un içine koyacak. Daha sonra İsrâfîl'e dirilme üfürmesini üfürmeyi emredecek ve o, dirilme üfürmesini üfürecek. Rûhlar arı gibi çıkacaklar. Gökle yer arasını doldurmuş olacaklar. Allah Teâlâ : İzzet ve Celâl'im hakkı için, muhakkak her rûh cesedine dönecek, buyuracak ve rûhlar yeryüzündeki cesedlerine girecekler. Önce genizlere girip sokulan kişide zehirin yürümesi gibi cesedin içinde yürüyecek. Sonra yeryüzü sizden ayrılacak (siz, yeryüzünden ayrılacaksınız, çıkacaksınız). Yeryüzünün kendisini bırakacakların ilki ben olacağım. Rabbınıza doğru çıkıp sür'atle varacaksınız. «O çağırana koşarak; kâfirler : Bu, zorlu bir gündür, derler.» (Kamer, 8). Yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak ölçüsü yetmiş yıl olan bir yerde duracaksınız. Allah Teâlâ size bakmayacak ve aranızda hüküm vermeyecek. Gözyaşları bitinceye kadar ağlayacaksınız. Gözyaşları bitince; onun yerine kan dökeceksiniz. Terden boğulacak derecede veya ter çenelerinize ulaşıncaya kadar terleyecek; bizim aramızda hükmetmesi için Rabbımıza bizim için kim şefâatta bulunacak? diyeceksiniz. Buna babanız Âdem'den daha lâyık kim olabilir? Allah Teâlâ onu eliyle yaratmış, ona rûhundan üfürmüş, ve ilk olarak onunla konuşmuştur, di-

yeceksiniz. Âdem'e varıp bunu ondan isteyecekler. O ise kabul etmeyip; bunun sâhibi (bunu yapacak olan) ben değilim, diyecek. Birer birer her peygambere bu isteği iletecekler. Her peygambere vardıklarında onlar bunu kabul etmeyecekler. Allah Rasûlü (devâmla) şöyle buyurdular: Nihâyet bana gelecekler. Ben, Fahs'a gideceğim ve secdeye kapanacağım. Ebu Hüreyre : Ey Allah'ın Rasûlü; Fahs nedir? diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdular : Arş'ın önüdür. Nihâyet Allah Teâlâ bana bir melek gönderecek ve o pazumdan tutup beni kaldıracak. Bana : Ey Muhammed, buyuracak. Ben : Evet, Rabbım, diyeceğim. Allah Teâlâ en iyi bildiği halde; durumun nasıl? diye soracak. Ben : Ey Rabbım, bana şefâati va'detmiştin, yaratıkların husûsunda beni şefâatçi kıl (şefâatimi kabul buyur) ve onların arasında hükmeyle, diyeceğim. Allah Teâlâ : Senin şefâatini kabul eyledim, onlara geliyorum, aralarında hükmedeceğim, buyuracak.

Allah Rasûlü (s.a.) buyuruyor ki : Geri dönüp insanlarla birlikte duracağım. Biz bu halde dikilirken gökyüzünden şiddetli bir ses duyacağız ve bu bizi korkutacak. Dünya semâsı halkı, yeryüzündeki cin ve insanların iki misli olarak inecekler. Yeryüzüne yaklaştıklarında, yeryüzü onların nurû ile aydınlanacak ve saflarında yerlerini alacaklar. Biz onlara : Rabbımız içinizde mi? diye soracağız. Onlar : Hayır, o gelicidir (geliyor). diyecekler. Sonra ikinci gök halkı inen meleklerin iki misli, orada bulunan cin ve insanların iki misli olarak inecekler. Yeryüzüne yaklaştıklarında yeryüzü onların nûru ile aydınlanacak ve onlar da sâf tutacaklar. Biz onlara : Rabbımız, içinizde mi? diye soracağız. Onlar : Hayır, gelicidir. diyecekler. Sonra onlar, böyle kat kat inecekler ve nihâyet bulut ve meleklerin gölgeliğinde Cebbâr olan Allah Teâlâ inecek. O gün Arş'ını sekizi —ki onlar bu gün dörttür— taşıyacak. Ayakları yeryüzünün en alt sınırlarında olacak. Yeryüzü ve gökler onların bellerinde olacak. Arş omuzlarında iken onlar tesbîhlerinde kendilerine hâs sesleriyle şöyle diyecekler : Arş ve ceberût sâhibini tesbîh ederiz. Hükümrânlık ve melekût sâhibini tesbîh ederiz. Diri olup ölmeyeni tesbîh ederiz. Yaratıkları öldürüp kendisi ölmeyeni tesbîh ederiz. (O), Sübbûh'tur, Kuddûs'tur, Kuddûs'tur, Kuddûs'tur. En yüce Rabbımızı, meleklerin ve rûhun Rabbını tesbîh ederiz. Yaratıkları öldüren ve kendisi ölmeyen en yüce Rabbımızı tesbîh ederiz. Allah Teâlâ Kürsî'sini yeryüzünün dilediği yerine koyar ve sesi ile seslenip şöyle buyurur: Ey cin ve insanlar topluluğu; sizi yarattığımdan bu gününüze kadar sizi dinledim, sözünüzü işitip işlerinizi gördüm. Beni dinleyin; işte işleriniz, sizlere okunan sayfalarınız. Kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin. Kim bundan başkasını bulursa kendisinden başkasını kesinlikle ayıplamasın.

Sonra Allah Teâlâ cehenneme emreder ve onun parlayan bir kısmı çıkar. Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Ey Âdemoğulları, ben size : Şeytâna tapmayın. O muhakkak ki sizin apaçık bir düşmanınızdır. Ve : Bana kulluk edesiniz, işte bu dosdoğru yoldur, diye ahdetmedim mi? Andolsun ki; o, sizden birçok nesilleri saptırmıştır. Hâlâ aklınızı başınıza almaz mısınız? İşte bu, size va'dolunan cehennemdir. Küfretmekte olduğunuzdan dolayı bugün oraya girin.» (Yâsîn, 60 - 64).

Allah Teâlâ insanların arasını ayırır ve ümmetler diz çöker. Allah Teâlâ bu husûsta şöyle buyurur : «Her ümmeti diz üstü çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. Bugün yaptığınızın karşılığı size verilecektir.» (Câsiye, 28). Allah Teâlâ cinler ve insanlar âlemi dışında yaratıkları arasında hükmeder (hüküm verir). Vahşî hayvanlar ve dört ayaklılar (dört ayaklı hayvanlar) arasında hüküm verir. O kadar ki; boynuzlu koyundan boynuzsuz koyunun hakkını alır. Allah Teâlâ bunu bitirip hiçbirinin yanında bir diğerine âit hak kalmayınca : Toprak olun, buyurur. İşte o sırada kâfir : «Keşki ben de toprak olaydım.» der. (Nebe', 40).

Sonra Allah Teâlâ kulları arasında hüküm verir. Hakkında hüküm verileceklerin ilki kanlardır. Allah yolunda öldürülen herkes gelir. Allah Teâlâ her öldürülene emreder de; boyun damarlarından kanlar akarak başını taşıyıp gelir ve : Ey Rabbım, bu, beni niçin öldürdü? diye sorar. Allah Teâlâ en iyi bilen olduğu halde; onları niçin öldürdün? diye sorar. Öldüren : İzzet senin için olsun diye onları öldürdüm, diye cevab verir : Allah Teâlâ ona : Doğru söyledin, buyurup onun yüzünü güneşin nûru gibi kılar ve melekler kendisini cennete götürürler. Bunlardan başka (bunların dışındaki) öldürülenlerin hepsi boyun damarlarından kan akarak başını taşıyor halde gelir ve : Ey Rabbım, beni şu öldürdü, der. Allah Teâlâ en iyi bilen olduğu halde; onları niçin öldürdün? buyurur. Öldüren : Ey Rabbım, İzzet Senin ve benim için olsun diye onları öldürdüm, diye cevab verir. Allah Teâlâ da : Helâk oldun, buyurur. Sonra bir nefsi öldüren herkes, istisnâsız karşılığında öldürülür. Hiç bir zulüm kalmaz, karşılığı alınır. Bütün bunlar, Allah'ın dilemesi içindedir : Dilerse azâb eder ve dilerse ona merhamet eyler. Sonra Allah Teâlâ, geriye kalan yaratıkları arasında hüküm verir. Nihâyet, hiç kimsenin yanında hiç kimseye âit bir zulüm kalmaz ki zâlimden mazlûmun hakkı alınmış olmasın. O kadar ki, süte su katıp sonra satan dahi süt sudan ayrılıncaya kadar sorumlu tutulur. Allah Teâlâ bütün bunları bitirdiğinde birisi çıkıp seslenir, bütün yaratıklar duyarlar : Dikkat edin; her kavim ilâhlarına ve Allah'tan başka ibâdet edegelmekte olduklarına katılsın. Allah'tan başkasına ibâdet eden hiç kimse kalmaz ki önünde ilâhları temessül ettirilmiş olmasın. O gün

meleklerden birisi, Uzeyr şekline girdirilir. Meleklerden biri de Meryem Oğlu Îsâ sûretine büründürülür. Birine yahûdîler, öbürüne hıristiyanlar uyar. Sonra onların ilâhları kendilerini cehenneme sürükler. İşte bu, Allah Teâlâ'nın şu sözüdür : «Şayet bunlar tanrı olsaydı oraya girmezlerdi. Ve hepsi orada temelli kalacaklardır.» (Enbiyâ, 99).

İçlerinde münâfıklar olduğu halde inananlardan başka hiç kimse kalmadığında; Allah Teâlâ onlara dilediği şekilde gelir ve : Ey insanlar; insanlar gitti. İlâhlarınıza ve tapageldiklerinize katılın, buyurur. Onlar : Allah'a yemîn olsun ki bizim için Allah'tan başka ilâh yoktur. Biz, O'ndan başkasına ibâdet etmiş de değiliz, derler. Ve onlardan ayrılırlar. Onlara gelen Allah'ın kendisidir. Kalmayı dilediği kadar kalıp sonra onlara tekrâr gelir ve : Ey insanlar; insanlar gitti, ilâhlarınıza ve tapagelmekte olduklarınıza katılın, buyurur. Onlar yine : Allah'a yemîn olsun ki, bizim için Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Ve biz, O'ndan başkasına ibâdet etmiş de değiliz, derler. Allah Teâlâ onlara görünür ve onların; Rabları olduğunu bilecekleri azametiyle onlara tecellî eder. Yüzleri üzeri kapanıp secde ederler. Her bir münâfık ensesi üzere yere yıkılır. Allah Teâlâ onların sırtlarını inek boynuzları gibi kılar. Sonra onlara izin verir ve kalkarlar. Allah Teâlâ tırpan (veya bıçak) keskinliğinde —veya kılıç keskinliğinde— cehennemin iki tarafı arasına Sırât'ı kurar. Onun üzerinde çengeller, ucu kıvrık demirler, demir dikeni gibi dikenler vardır. Önünde ise kaygan bir köprü vardır. Onlar göz açıp kapaması gibi veya şimşek çakması gibi veya rüzgâr gibi veya cins atlar gibi veya cins binekler gibi, yahut da cins balıklar (soylu kişiler) gibi geçerler. Sâlim olarak kurtulan, tırmalanmış olarak kurtulan; cehenneme, yüzü üzeri, elleri-ayakları toplanmış olarak atılanlar vardır.

Cennet halkı, cennete ulaştırıldığında : Cennete girmemiz için Rabbımıza bize kim şefâat edecek? derler. Buna babanız Âdem (a.s.) den daha lâyık kim olabilir? Allah onu bizzât yaratmış, rûhundan üflemiş ve ilk önce onunla konuşmuştur, diyerek Âdem'e varır ve ondan bunu isterler. O, bir günâhı zikredip bunun sâhibi (bunu yapacak olan) ben değilim. Fakat Nûh'a gidiniz, o Allah'ın rasûllerinin ilkidir, der. Nûh'a varılır ve kendisinden şefâat istenilir. O da bir günâhı zikredip bunu yapacak olan ben değilim, Mûsâ'ya yapışın. Muhakkak ki münâcaatta onu Allah Teâlâ kendine yakın kılmış, onunla konuşmuş ve ona Tevrât'ı indirmiştir, der. Mûsâ'ya varılıp bu kendisinden istenilir. O da bir günâhı zikredip bunun sâhibi ben değilim, fakat siz, Allah'ın rûhu ve kelimesi olan Meryem Oğlu Îsâ'ya yapışınız, der. Meryem Oğlu Îsâ'ya varılıp bu husûstaki istek kendisine iletildiğinde; size bunu yapıverecek olan ben değilim. Fakat siz, Muhammed'e yapışın, der. Allah Ra-

sûlü (s.a.) buyurur ki : Bana gelirler. Benim için Rabbım katında üç şefâat vardır. Gider ve cennete varıp kapısının halkasına yapışırım. Açılmasını isterim. Cennet bana açılır. Ben selâmlanırım. Cennete girdiğimde Rabbımı görüp secde ile yere kapanırım. Yaratıklarından hiçbirine izin verilmeyen bir miktarda, Allah'a hamd ve senâ etmeme izin verilir. Ve : Ey Muhammed, kaldır başını; şefâat et, şefâatın kabul edilecek. İste, sana verilecek, buyurur. Başımı kaldırdığımda en iyi bilen olduğu halde Allah Teâlâ : Durumun nedir? diye sorar. Ben : Rabbım, bana şefâatı va'detmiştin. Cennet halkı husûsunda beni şefâatçı kıl da cennete girsinler, derim. Allah Teâlâ : Seni şefâatçı kıldım (senin şefâatını kabul eyledim) ve cennete girmeleri husûsunda onlara izin verdim, buyurur.

Allah Rasûlü (s.a.) buyururdu ki : Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn olsun ki; sizler dünyada eşlerinizi ve meskenlerinizi cennet halkının eşlerini ve meskenlerini bildiğinden daha iyi bilemezsiniz. Onlardan birinin yetmişiki hanımı olacak. Yetmişi Allah Teâlâ'nın (orada) yarattıklarından; ikisi de Âdem oğullarından olacak. Bu ikisi dünyada iken Allah'a ibâdetlerinden dolayı Allah'ın (orada) yarattıklarından daha üstün olacaklar. Bunlardan birincisiyle yâkûttan bir odada, üzerinde yetmiş çift atlas ve kalın ipek bulunan incilerle süslü altından bir yatak üzerinde zifâfa girecek. Sonra o, elini bu birinci eşinin omuzuna koyacak ve (temiz ve şeffâflığından) elini onun göğsünden, elbise, deri ve etinin arkasından görecek. Onun baldır kemiğine baktığında onu; yâkûttan bir kamıştaki ipe bakanın gördüğü gibi görecek. Bu eşin ciğeri ona bir ayna, onun ciğeri de bu eşe bir aynadır. O bu eşin yanında iken onu aslâ usandırmayacak, o da kendisini usandırmayacak. Defalarca vardığı halde her seferinde onu bâkire bulacak. Arzusu hiç kesilip kırılmayacak, bu eşi bundan aslâ şikâyet etmeyecek. O, bu halde iken nidâ edilecek : Senin ondan, onun senden usanmadığını biliyoruz. Şurası muhakkak ki; burada ne sana, ne ona ölüm var. Şu kadar var ki; senin için ondan başka eşler de var. Ve onun yanından çıkacak. (Diğer) eşlere birer birer varacak. Her birine vardığında; Allah'a yemîn olsun ki, cennette senden daha güzelini görmüyorum, cennette bana senden daha sevgili hiçbir şey yok, diyecekler.

Cehennem halkı cehenneme düştüğünde; Rabbının yaratıklarından, amellerinin kendilerini helâk ettiği bir grup oraya düşecek. Onlardan kimisi vardır ki; ateş ayaklarını yakalamıştır, daha yukarı çıkmıyor. Kimileri vardır ki; bacaklarının yarılarına kadar ateş yakalamıştır. Kimilerinin dizlerine, kimilerinin böğürlerine kadar, kimilerinin yüzü dışında bütün cesedini ateş yakalamıştır. Allah Teâlâ yüzü ateşe harâm kılmıştır. Allah Rasûlü (s.a.) buyurur ki : Ben; ey Rabbım, üm-

metimden ateşe kim düştü? (Veya : Ey Rabbım, ateşe düşenler benim ümmetimdendir.) diyeceğim. Tanıdıklarınızı çıkarınız, buyuracak. Onlardan bir tanesi kalmayıncaya kadar onlar çıkacak. Sonra Allah Teâlâ şefâata izin verecek ve hiçbir peygamber ve şehîd kalmamacasına şefâat edecekler. Allah Teâlâ : Kalbinde dînâr ağırlığı îmân bulduklarınızı çıkarınız, buyuracak. Bir tanesi kalmamak üzere bunlar çıkacak. Sonra Allah Teâlâ şefâatta bulunup: Kalbinde üçte iki dînâr (ağırlığı) îmân olanları çıkarınız, buyuracak. Sonra; üçte bir dînâr, daha sonra; dörtte bir dînâr, bir kırat, bir hardal tânesi, buyuracak. Bir tanesi kalmayıncaya kadar bunlar da çıkacaklar. Nihâyet, Allah için bir hayır işleyen aslâ ateşte kalmayacak, şefâat hakkı olanlardan şefâatte bulunmamış hiç kimse de kalmayacak. O kadar ki, Allah'ın rahmetini görerek kendisinin de şefâatta bulunmasına izin verileceği umuduyla İblîs dahi buna kalkışacak. Sonra Allah Teâlâ : Merhametlilerin en merhametlisi olduğum halde Ben kaldım, buyurup elini cehenneme sokacak ve başkasının sayamayacağı kadarını ondan çıkaracak. (Bu çıkanlar) kömür gibidirler. Hayat nehri denilen bir nehre atılacaklar. Humuslu toprakta (alüvyonda) tanenin bitmesi gibi bitecekler. Güneşe karşı olanlar yeşilce, gölgede kalanlar ise sarıca olacaklar. Zerre misâli oluncaya kadar kolgan dikeni (veya kamış) gibi bitecekler. Boyunlarında; cehennemlikler, Rahmân'ın âzâdlıları, yazılı olacak. Cennet halkı, bu yazı ile onların Allah için hiçbir hayır işlememiş olduklarını bilip tanıyacak. Cennette Allah'ın dilediği kadar boyunlarında bu yazı ile kalacaklar. Sonra; Rabbımız, bu yazıyı bizden sil, diyecekler. Ve Allah Teâlâ da bunu kendilerinden silecek.

Bu hadîs gerçekten garîbtir. Ancak değişik hadîslerde bunun bir kısmı için şâhidler vardır. Bazı lafızlarında nekâret vardır. (Bazı lafızları münkerdir.) Medîne halkının hikâyecisi olan İsmâîl İbn Râfi' bu hadîsi rivâyette tek kalmış olup bunun hakkında ihtilâf edilmiş; bazıları güvenilir derken, diğer bazıları onu zayıf görmüşlerdir. İmâmlardan bir çoğu —Ahmed İbn Hanbel, Ebu Hâtim er-Râzî ve Amr İbn Ali gibileri— bu hadîsin münker olduğunu belirtmişlerdir. İmâmlardan; o, metrûktür, diyenleri vardır. İbn Adiyy der ki : Bütün hadîsleri şüphelidir. Şu kadar var ki hadîsini zayıflar içinde (zayıf râvîler cümlesinden olarak) yazar.

Ben de derim ki : Bu hadîsin isnâdı üzerinde bir çok yönlerden ihtilâf edilmiş olup buna başlı başına bir kitab tahsîs ettim. Akışına gelince; bu, gerçekten garîbtir. Bir çok hadîsten bunu toplamış ve bir hadîs gibi zikretmiştir. Bu sebeple de münker görülmüştür, denilmiş olup şeyhimiz Hâfız Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'yi şöyle derken işittim : O, Velîd İbn Müslim'e âit bir eser görmüş. Onda bu hadîsin bazı kısım-

ları için, bütün şâhidler toplanmış durumdaymış. En doğrusunu Allah bilir.

İZÂHI

İbrâhîm, Rahmân'ın halîl'i, Nûh Aleyhisselâm'dan sonra peygamberlerin en büyük atası olan, İbrâhîm Aleyhisselâm'ın özel ismidir. Tevrât'ın tekvîn kitabında; Hz. İbrâhîm'in, Nûh'un oğlu Sâm'ın soyundan onuncu karnı teşkîl ettiği belirtilir. Hz. İbrâhîm, Kildânî ülkesinde bir kent olan Ur şehrinde dünyaya gelmiştir. Ur kelimesi, Kildân dilinde nûr veya ateş anlamına gelir. Denildi ki : Ur şehri, bugün Haleb vilâyeti yakınlarında olan Urfa diye bilinen şehirdir (Eserin yazıldığı zaman Osmanlı İmparatorluğunda Haleb vilâyetine bağlı Urfa sancağını kasdetmektedir). Tarihçilerden bir kısmı bunu tercîh etmişlerdir. Başkaları da Irak yarımadasında vâki' şehirlerden bir şehir olduğunu söylerler. Eski dünya ülkelerinde Ur kelimesiyle başlayan birçok yer ve şehir adı bulunmaktadır. Bundan sonra gelen kelime muzâfun ileyh olarak kendisi muzâf olmaktadır. Bunlardan en meşhûru, Kudüs şehri için söylenen Orşelim'dir. Derler ki : Bunun mânâsı, selâmet mülkü veya selâmet mirâsı. Şelim İbrâncada arapçadaki selâm demektir. Bazı Arap tarihçileri, Hz. İbrâhîm'in Kûfe çevresinde yer alan Küi adı verilen bir köyde doğduğunu söylerler. İbrâhîm adı İbrânca Abram kelimesinden alınmıştır. Derler ki : Bunun mânâsı, yüceliğin babası demektir. Bu kelimenin sâmî dillerden olan Arapçada baba mânâsına gelen eb kelimesinden birleştirilmiş ve ram kelimesi buna izâfe edilmiştir. Tevrât'ın tekvîn kitabında belirtildiğine göre; Allah Teâlâ doksandokuz yaşında iken Hz. İbrahîm'e görünmüş, onunla konuşmuş ve ona olan soyunu çoğaltacağı ve kendisine ebedî olarak Ken'ân (Filistin) diyârının mülkünü vereceği şeklindeki ahdini tekrârlamıştır. Ve onu soyuna Abram yerine İbrâhîm diye tanıtmıştır. Derler ki : İbrâhîm'in mânâsı topluluğun, yani büyük bir ümmetin babası demektir. Bu da Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhîm'e oğlu İsmâîl ve İshâk kanalıyla neslini çoğaltacağına dâir vermiş olduğu müjde anlamını taşır. Bu ifâde, baştaki elifin kesre olmasıyla çelişmez. Bilindiği gibi kelimenin aslı üstündür ve İbrâhîm kelimesindeki ilk ifâde Abrâm kelimesindeki eb ifâdesinin aynıdır. Öyleyse kelimenin ilk bölümü arapçadır. İkinci bölümü, kildânca veya arapçanın kardeşleri olan diğer sâmî dillerin dallarından herhangi bir dildendir. Arapça sâmî dillerin en büyüğü, en genişidir. Öyle ki bazı filozoflar, bu dili asıl dil saymışlar ve İbrânca, Süryânca gibi diğer sâmî dillerin arapçadan doğduğunu söylemişlerdir.

Arap tarihçileri İbrâhîm isminin okunuşunda arapçada yedi farklı lügat bulunduğunu zikrederler. Bu ifâdeler İbrâhîm, İbrâhâm, İbrâhum, İbrâhun, Ebrehem. Bazıları da bu kelimenin aslında süryânca olduğunu, sonra arapçaya çevrildiğini söylemişlerdir. Bir başka grup ise, kelimenin aslının Rahîm'in babası veya Rahîn'in babası anlamına eb-Rahîm veya eb-Rahîn olduğunu söylemişlerdir. Bu takdîrde kelime her iki bölümüyle de arapça olmaktadır. (...)

Derler ki Hz. İbrâhîm'in çağdaşı olan Hammurabi, arap asıllıdır. Bu Hammurabi iyilik ve selâmet hükümdârlarının başında yer alır ve Ahd-i Atîk'de onun Allah'ın yüce kâhini olduğu belirtilir. Ve yine Ahd-i Atîk'de belirtildiğine göre; o, İbrâhîm'i karşılamış ve Hz. İbrâhîm ona herşeyin onda birini vermiştir. Çağdaş araştırmalardan ve arap tarihi tedkîklerinden öğrendiğimize göre Hz. İbrâhîm; oğlu İsmâîl'i, Mısır asıllı olan annesi Hâcer ile beraber Mekke'de kurduğu selâmet vâdîsine yerleştirmiş ve Allah Teâlâ bu anne ve oğula Cürhüm adı verilen bir topluluğu hizmetkâr olarak göndermiştir. Cürhüm kabîlesi de buraya yerleşmiştir. Hz. İbrâhîm, ara ara yavrusunu ve eşini ziyâret edermiş. O ve oğlu İsmâîl, Allah'ın haremi olan Beytullah'ı binâ etmişler ve arap diyârında İslâm dinini yaymışlardır. Buradan da anlaşılıyor ki eski arapça İbrâhîm ve Hâcer'in dilidir. Hammurabi ve kavmiyle eski Mısır'lılar da bu dili yahut bu iki bölgede bulunan yaygın dili kullanırlarmış. (...)

İbrâhîm Aleyhisselâm'ın babasına gelince; bu âyetlerden birinci-de, onun Âzer adında bir kişi olduğu belirtilmiştir. Tevrât'ın Tekvîn kitabında ise, onun adının Tare olduğu belirtilmiştir. Bu kelimenin tenbelleşen anlamına geldiği söylenir. Ne garîbtir ki tefsîrcilerin, tarihçilerin ve dil bilginlerinin ekseriyeti onun adının Taraâh olduğunu (noktalı ha ile) kaydetmektedirler. Ve Âzer kelimesinin de onun, yahut kardeşinin veya babasının veya putunun adı olduğunu belirtmektedirler. Zeccâc ve Ferrâ gibi bilginler; onun adının Tareh veya noktalı ha ile Tareh olduğu konusunda neseb ve tarih bilginlerinin ihtilâfı bulunmadığını belirtirler. Biz bu görüşlerin hiç birisi için Hz. Peygamber'e dayanan bir söz bilmediğimiz gibi, eski araplardan da buna benzer bir nakle rastlamadık. Bu, sâdece ehl-i kitab'dan olup ta bilâhare İslâm'a girmiş olan Vehb İbn Münebbih ve Kâ'b el-Ahbâr gibi İslâm'a birçok İsrâiliyâtı sokmuş olan kimselerden nakledilmiş rivâyet olabilir. Kezâ İbn Hibbân gibi kişilerin onun yahûdî ve hıristiyanlardan Kur'an'ın bilgisini onların kitablarına uygun olarak aldığı belirtilen ve yalanla cerh edilmiş olan Mukâtil İbn Süleymân'dan menkûl olabilir. (...)

İnsanlardan bir kısmı, Âzer'in Hz. İbrâhîm'in babası olmayıp amcası olduğunu ve buna dayanarak bütün peygamberlerin ve özellikle bi-

zim peygamberimizin babasının kâfir olmadığını ifâde ederler. Çünkü derler : İbrâhîm Âzer'e katı ve ağır konuşmuştur. Bu ise bir peygamber için uygun düşmez. Râzî bu görüşü Şîa'ya izâfe eder ve açıklamasını uzatarak Eş'arîlerin ve Ehl-i sünnet'in hepsinin; Âzer'in, Hz. İbrâhîm'in babası olup kâfir olduğu kanâatını serd ettiklerini belirtir. Onların Şîa'nın görüşünü red ettiklerini ifâde eder. Âlûsî ise der ki : Ehl-i sünnet'ten büyük çoğunluğun üzerinde karara vardığı husûs, Âzer'in Hz. İbrâhîm'in babası olmadığıdır. Onlar, peygamberlerin babalarının aslâ kâfir olmadıklarını iddiâ ederler. Çünkü Rasûlullah (s.a.); ben temiz babaların sulbünden temiz annelerin rahimlerine intikâl edegeldim, buyurmuştur. Müşrikler ise necistirler. (...)

Âlûsî'nin, «Ben temiz babaların sulbünden temiz anaların sulbüne intikâl edegeldim.» hadîsine dayanarak Peygamberin Hz. Âdem'den Abdullah'a kadar atalarının îmân üzere olduğuna delil getirmesi husûsuna gelince; bu, Kur'an'ın zâhirine ve sahîh hadîslere aykırı bir görüştür. Nitekim Ebu Nuaym'ın Delâil'de rivâyet ettiğine göre; Abdullah İbn Abbâs şöyle der : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Anne ve babamdan hiçbirisi ahlâksızlık üzerinde buluşmadı. Allah Azze ve Celle beni temiz ve arınmış olarak nakledegeldi. Bunlar iki dala ayrıldıkları zaman ben en hayırlılarında kaldım.» Bu gün elimizde bulunan Delâil nüshalarında böyle yazılıdır. Suyûtî ise bu ifâdeyi temiz sulblerden temiz rahimlere şeklinde kaydetmiştir. Ancak biz Âlûsî'nin zikrettiği ifâdeyi hiçbir muhaddisin naklettiğini görmedik. Yalnızca hadîsleri kaynaklarından nakletmeye çalışmayan, kolaylığa kaçan ve duydukları şekilde aktaran kişiler bu şekildeki metni nakletmektedirler. Birçok tefsîrci ve kelâmcılar gibi. Daha önce Fahreddîn Râzî de Âlûsî'den evvel bu ifâdeyle hadîsi nakletmiş, ancak her zamanki alışkanlığında olduğu gibi râvînin ve sahâbe'nin adını zikretmemiştir. Nakledilen rivâyette Hz. Peygamber'in atalarının hiçbirisinin ahlâksızlık yoluyla birleşerek çocuk yapmadıkları anlamından başka bir mânâ görülmez. Bu sahîh bir mânâdır ve bu konuda başka hadîsler de vârid olmuştur. (...)

Zayıf ve münker rivâyetlere dayanarak uzak ihtimâller peşinde koşanlar, Rasûlullah'ın anne ve babasının îmân ettiğini isbât etmeye çalışmaktalar ve bunun için bir çok âyet-i kerîme'yi ve sahîh hadîsleri —açık olduğu halde— te'vîle yönelmektedirler. Bunu yaparken önemli bir konuyu görmezlikten gelmektedirler. Şöyle ki : Kur'an-ı Kerîm birçok kerre Hz. İbrâhîm'in babasının ve yine Nûh Aleyhisselâm'ın oğlunun küfürde ısrâr ettiğini açıkça belirtmektedir. Bunu zikrederken Kur'an'ın ortaya koymak istediği hikmet ve faydaları onlar görmemektedirler. Hz. Peygamber'in, İbrâhîm Halîlullah'ın kıyâmet gününde babasıyla olan durumunu açıklayıp anne ve babasının ateşte olduğunu

tasrîh etmesine ve Allah Teâlâ'nın annesi ve kendisini yetiştirmiş olan amcası hakkında mağfiret dilemesi için izin vermemesine dikkatleri çeken hikmeti görememektedirler. Halbuki onu amcası yetiştirmişti ve üzerinde onun çok büyük hakları vardı. Kezâ Peygamber'in amcası olarak Ebu Leheb'in durumunun kötülüğü ve cehennemdeki âkıbetini tasvîr eden bir sûrenin indirilmesindeki hikmeti de kavrayamamaktadırlar.

Bu konudaki eşsiz hikmet ve bu nass'lardan ortaya çıkan önemli fayda şudur : Allah ile peygamber arasındaki fark ortaya konularak putperestliğin önemli bir kuralını yıkan tevhîd akîdesinin yerleştirilmesi esâs alınmaktadır. Şöyle ki; peygamberler (Allah'ın salât ve selâmı onlar üzerine olsun) ancak korkutucu ve uyarıcı olarak gönderilmişlerdir. Onların görevi, yalnızca Allah'ın dinini teblîğ edip uygulamaktır. Onların elinde bir şey yoktur. Kimseye fayda veya zarar veremezler. Bilfiil kimseyi doğru yola ve hidâyete götüremezler. Onlar için sâdece öğretme ve delil getirme vardır. Onlar, sevdiklerini hidâyete erdiremeyecekleri gibi, Allah'ın huzûrunda kendi sevdiklerine de hiçbir şey yapamazlar. İsterse insanlar arasında en yakın en sevimli saydıkları birisi olsun uhrevî münâsebetlerinde onlara bir şey yapamazlar. Arap putperestleri ve diğer putçular, kullardan bir kısmını; yaratma ve varetme, mutlu veya mutsuz kılma, alma veya verme gibi konularda kullar ile tanrı arasında aracı olarak bazı kimseleri dost ve yakın edinirlerdi. Bunlar, yalnızca teblîğ ve irşâd konusunda değil, saydığımız bütün konularda Allah ile kul arasında vâsıta idiler. Putperestler bunu yaparken Cenâb-ı Allah'ı despot kralların yanına yaklaşan ve hükümdârların çevresinde yeralan insanlarda görüp alışageldikleri şeyler ile kıyâs ediyorlardı. Bunun için de onlar Allah'tan ayrı olarak veya Allah ile beraber onlara ibâdet ediyorlardı. (...)

Her ne kadar Hz. İbrâhîm'in ve Hz. Peygamber'in atalarıyla diğer peygamberlerin atalarının mü'min olduklarını ve Ebu Tâlib'in îmân ettiğini söyleyip isbâta çalışanların sözleri bu genel kâide içerisinde yeralırsa da onlar bu aracıların ve yakınların hidâyet sebebi olduğunu ve dolayısıyla bu kişilerin üstünlüklerinin sonsuz olduğunu iddiâ ediyorlardı. Özellikle küfür üzere devâm etmelerinden hoşlanmadıkları ve rahatsız oldukları yakınları için böyle bir iddiâ vârid idi. (...)

Allah Teâlâ'nın kitabında ve Rasûlullah'ın hadîsinde; küfürleri ve cehennemde azâb çektikleri söz konusu olan kişilerin açıklanmasının hikmeti : Bu dinin bir ana ilkesinin yerleştirilmesi idi. İyi bil ki : Şer'an uygun olan tavır; bu kişilerin durumlarının ta'lîm niteliğinde zikredilmesidir. Kur'an, tefsîr, hadîs rivâyeti ve şerhleri, peygamberler tarihiyle İslâm tarihini öğrenmek, ehl-i sünnet ve cemâat akîdesiyle on-

lara uyan yasaları belleyip oña muhâlefet edenleri reddetmek için bu husûslar bahis konusu edilebilir. Bunun ötesine geçmek edebi aşacak noktaya varmak ise câiz değildir. Gerek Hz. Peygamberi gerekse onun soyundan gelenleri rahatsız edici davranışlar doğru değildir. Anne ve baba şöyle dursun Ebu Leheb ve Ebu Tâlib gibilere karşı da böyle davranmak gerekir. Peygamberin amcası olarak Ebu Leheb'in bile kötü niteliklerle tavsîf edilmemesi, ancak durumlarının öğrenilmesi ve açıklanması için yukarda geçen saygı tavrı içerisinde zikredilmeleri gerekir. Nitekim Hz. Âişe (r.a.) nin hadîsinde denir ki : Hassân İbn Sâbit Hz. Peygamberden müşrikleri yermek için izin istediğinde; Hz. Peygamber : O nasıl olur, benim soyum da onlardan değil mi? demiştir. Hassân İbn Sâbit : Ben hamurdan kıl çeker gibi seni onlardan çeker ayırırım, demişti. Yani senin soyunu da yermeyecek biçimde onları hicvederim, demişti. Bir başka rivâyete göre Hassân İbn Sâbit, Hz. Peygamber'den Ebu Süfyân'ı hicvetmek için izin istemiş, Hz. Peygamber de : O nasıl olur, ya benim ona yakınlığım? diye sormuş. Hassân İbn Sâbit de yukarda geçen şekilde cevâb vermiştir. Halbuki Rasûlullah'ın bunu söylediği zaman, Hz. Peygambere karşı insanların en acımazı, en çok düşman olanı Ebu Süfyân idi.

Bu konuda Selef'i Sâlihîn'den birisi olan Ömer İbn Abdülazîz'den iki vak'a nakledilir : Ben onların bilgisi ve hidâyeti doğrultusunda yürümeni isterim. Birincisi; Ömer İbn Abdülazîz'e kâtiblik yapan bir kişi getirilmiş ve babası kâfir imiş. Getiren adama şöyle demiş : Muhâcirlerin çocuklarından birini getirseydin ya. Kâtib buna karşılık : Rasûlullah'ın babasının kâfir olması o'na zarar vermemiştir, demiştir. Ömer İbn Abdülazîz ise şöyle demiş : Ben bunu bir örnek için vermiştim. Benim huzûrumda ebediyyen eline kalem almayacaksın. İkincisi; Ömer İbn Abdülazîz, Süleymân İbn Sa'd'a demiş ki : Bana ulaştığına göre, falan yerdeki vâlîmizin babası zındık imiş. Süleymân İbn Sa'd demiş ki : Ey Mü'minlerin emîri bunun ne zararı var? Hz. Peygamber'in babası da kâfir idi, ama bu o'na zarar vermemiştir. Ömer İbn Abdülazîz şiddetle kızarak : Bana örnek vermek için peygamberden başka birini bulamadın mı demiş ve onu dîvân kâtibliğinden azletmiş. Kezâ İmâm Şâfiî merhûm da der ki : Rasûlullah (s.a.) kavmi arasında seçkin olan bir kadının elini kesmiş ve onun için şöyle demiş : Falanca da —saygıdeğer bir kadın— hırsızlık yapmış olsaydı onun da elini keserdim. Aslında hadîste Hz. Peygamber; Fâtıma da hırsızlık yapmış olsaydı, buyurmuştur. Ancak İmâm Şâfiî merhûm Hz. Fâtıma'yı adını vermeden kinâyeli olarak zikretmiş ve bunda üstün bir edeb tarzını ortaya koymuştur. Kaldı ki hadîste açık olarak Hz. Fâtıma'nın adı

zikredilmiş ve eğer hırsızlık yapsaydı, diye bir varsayım olarak bahsedilmiştir. Gerçekte ise böyle bir şey mevcûd değildir. (...)

Daha önce de belirtildiği gibi Âlûsî, İbrâhîm Aleyhisselâm'ın babasının îmân ettiği konusunda ehl-i sünnet imâmlarından büyük bir çoğunluğun ittifâk ettiğini söylüyor ki, bu; Allah affetsin onun bir sürçmesidir. Çok açıktır ki; bu ifâde, sünnet ehlinin mezhebine intisâb eden kişilerden, bir risâle veya kitab tasnîf etmiş, usûl veya furû'a dâhil küçük bir şey yazmış olan kimselerin görüşüdür. Bu görüşün mutlak olarak yaygınlaştırılması doğru değildir. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VII, 534 - 552).

Biz bu kitabta daha önce zikrettiğimiz vech ile, Cenâb-ı Hak kıyâmet günü vâki' olacak yeniden diriltme olaylarını beyân ederken iki esâsı iyice tesbît etmektedir :

1) Zât-ı Zülcelâl'inin mümkün olan her şeye Kâdir olduğu.

2) Bilinebilen her şeyi bildiği. Zîrâ Yüce Allah'ın mümkün olan her şeye kâdir olmadığı farzedilecek olursa; öldükten sonra diriltmeye, haşre, rûhları bedenlerine iâde etmeye kâdir olmaması gerekir. Cüz'î -Küllî bilinebilecek (ma'lûm) her şeyi bilmediği varsayılması halinde de, bu durum Cenâb-ı Allah için doğru olmaz. Zîrâ kendisine itâat edenle, isyân edeni, mü'minle kâfiri, dinli ile dinsizi birbirinden ayıramaması gibi bir durum ortaya çıkar ki böylece kıyâmet ve haşr ile gözetilmek istenen asıl maksad elde edilmemiş olur. Bu iki sıfatın varlığı, deliliyle sâbit olunca; maksad hâsıl olmaktadır. «Sûr'a üflendiği gün de mülk O'nundur.» cümlesi, Allah'ın kudretinin yüceliğine dalâlet ettiği gibi; «O, gizli ve açığı bilendir» cümlesi de ilminin üstünlüğüne dalâlet eder. Bu iki sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın sözünün hak, hükmünün doğru, karâr ve işlerinin de zulüm, abes ve butlândan uzak olmasını gerektirdiğini açıkça gösterir.

«O, hikmet sâhibidir, her şeyden haberdârdır.» Cenâb-ı Allah'ın hikmet sâhibi olması, yaptığı işlerinde isâbetli olması, her şeyden haberdâr olması da yaptığı işlerin bütün inceliklerini herhangi bir karıştırma ve tereddüt olmaksızın bilmesi mânâsına gelmektedir.

İkinci Mesele : Biz bu kitabta bir çok yerde «ol, der ve oluverir» kavlinin bir hitâb ve bir emir olmadığını zikretmiş bulunuyoruz. Çünkü bu emir (ol) yok olan (ma'dûm) bir şey için olsa bu zâten muhâldir. Yok eğer var olan (mevcûd) bir şey için ise, bu da olan bir şeyin olmasını emretmek demektir ki bu da muhâldir. O halde bundan murâd Cenâb-ı Hakk'ın mevcûdâtı icâd etmede ve kâinâtı varetmedeki meşiyyetinin ve kudretinin sonsuz nüfûzuna dikkat çekmektedir.

Üçüncü Mesele : «Sûr'a üflendiği gün» kavli ile kasdedilenin haşr günü olduğu konusunda müslümanlar arasında ihtilâf yoktur. Cenâb-ı

Allah'ın Kur'an'da bir çok yerde zikrettiği gibi, kendisine «sûr» denen ve bir meleğin onu üfleyeceği bir boynuz yarattığında ittifâk etmekle beraber bu âyetteki «sûr» un ne mânâya geldiğini anlamada iki ayrı görüş ileri sürmüşlerdir :

Birinci görüş : Bu âyetteki «sûr» dan murâd, kendisine üflenecek olan boynuzdur ki, nitelikleri diğer sûrelerde belirtilmiştir.

İkinci görüş : «Sûr» kelimesi «sûre» kelimesinin çoğulu olup «sûr» a üflemek de ölülerin sûretlerine (bedenlerine) üflemekten ibârettir. Ebu Ubeyde bu görüştedir. Vâhidî, Ebu'l-Heysem'in Ebu Ubeyde'nin bu görüşünün hatâlı olduğunu söylediğinin kendisine rivâyet edildiğini söylemektedir...

Bu konuda Ebu'l-Heysem'in görüşünü doğru bulan el-Ezherî «Sûr» a üflemekten murâd; ölülerin sûretlerine (bedenlerine) üflemek olsaydı, Cenâb-ı Allah bu üflemeyi zâtına isnâd ederdi. Zîrâ «onu yapıp ta rûhumdan kendisine üflediğimde», «Ona rûhumuzdan üfledik», «sonra onu başka bir yaratılışta inşâ ettik» âyetlerinde olduğu gibi Cenâb-ı Allah, insan bedenine rûh üflemeyi dâimâ kendine izâfe etmektedir. «Boynuz» a üflemek mânâsına olan «Sûr» a üflemek kelimesi böyle değildir, onu zâtına isnâd etmemektedir. «Sûr'a üflendiğinde», «Sûr'a üflenir, yerde ve göklerdekiler bayılırlar. Sonra ona bir daha üflenir, işte o zaman onlar bir kalkışa şâhid olurlar.» âyetleri buna misâldir. Bu konuda bu kadar söylenebilir. En doğrusunu ise Allah bilir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIII, 32 - 34).

———oOo———

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ ءَازَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً ۖ إِنِّىٓ أَرَىٰكَ وَقَوْمَكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ
﴿٧٤﴾ وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا
جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ رَءَا كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَآ أُحِبُّ ٱلْءَافِلِينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا
رَءَا ٱلْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِى رَبِّى لَأَكُونَنَّ مِنَ ٱلْقَوْمِ
ٱلضَّآلِّينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَءَا ٱلشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّى هَٰذَآ أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّآ أَفَلَتْ قَالَ يَٰقَوْمِ
إِنِّى بَرِىٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ إِنِّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِى فَطَرَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ حَنِيفًا
وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾

74 — Hani İbrâhîm, babası Âzer'e demişti ki: Sen, putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum.

75 — İşte böylece yakînen bilenlerden olması için Biz, İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.

76 — Gece bastırınca; bir yıldız görmüş: Bu mu benim Rabbım? demiş. O, batınca da: Ben batanları sevmem, demişti.

77 — Sonra ayı doğarken görünce: Bu mu benim Rabbım? demiş. O da batınca: Eğer Rabbım beni hidâyete erdirmeseydi muhakkak sapanlar gürûhundan olurdum, demişti.

78 — Sonra güneşi doğarken görünce: Bu mu benim Rabbım? Bu daha büyük, demiş. Ama batınca: Ey kavmim, ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden uzağım, demişti.

79 — Doğrusu ben, gerçekten yüzümü bir muvahhid olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben, müşriklerden değilim.

İbrâhîm ve Âzer

İbn Ebu Hâtim'in belirttiğine göre; Dahhâk İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle demiştir: İbrâhîm'in babasının ismi Âzer değildir. Onun ismi Târeh'tir. Yine İbn Ebu Hâtim der ki: Bize Ahmed İbn Amr İbn Ebu Âsım... İbn Abbâs'tan rivâyetle «Hani İbrâhîm babası Âzer'e demişti ki...» âyetindeki Âzer ile putun kasdedildiğini; İbrâhîm'in babasının isminin Târeh, annesinin isminin Mesânî, hanımının isminin Sâre, İsmâîl'in annesinin isminin Hâcer olduğunu, Hâcer'in İbrâhîm'in odalığı olduğunu, söylemiştir. Neseb âlimlerinden bir çoğu da İbrâhîm'in babasının isminin Târeh olduğunu söylerler. Mücâhid ve Süddî, Âzer kelimesinin bir put ismi olduğunu söylerler. Ben derim ki: Bu puta hizmeti yüzünden ona, Âzer ismi gâlib gelmiş gibidir. En doğrusunu Allah bilir. İbn Cerîr: Başkaları ise; bu, onların dilinde bir sövme ve ayıp olup, anlamı; eğri, eğrilmişdir, demişlerdir, derken bunu herhangi bir kimseden nakletmemiş ve herhangi bir kimseye isnâd etmemiştir.

İbn Ebu Hâtim demiştir ki: Mu'temir İbn Süleymân'dan zikredildiğine göre; o, babasının «Hani İbrâhîm babası Âzer'e demişti ki...»

âyetini okuduğunu ve şöyle dediğini işitmiş : Bana ulaştığına göre; bu kelime, eğri, yamuk, anlamında olup İbrâhîm (a.s.) in söylemiş olduğu en ağır kelimedir. Sonra İbn Cerîr der ki : Doğrusu, onun babasının isminin Âzer olduğudur. İbn Cerîr burada neseb âlimlerinin onun babasının isminin Târeh olduğuna dâir sözlerini serdeder ve onun iki ismi olduğu cevâbını verir. Nitekim insanlardan bir çoğunda böyledir. Veya bu iki isimden biri lakab olabilir. İbn Cerîr'in bu sözü iyi ve kuvvetlidir. En doğrusunu Allah bilir.

Burada kasdedilen şudur : İbrâhîm (a.s.), putlara tapınma husûsunda babasına nasîhatte bulunmuş, onu bundan men'etmiş, fakat o bunları bırakmamıştır. Nitekim Allah Taâlâ şöyle buyurur : «Hani İbrâhîm babası Âzer'e demişti ki : Sen putları tanrı mı ediniyorsun? (Allah'tan başka tapındığın bir putu tanrı mı ediniyorsun?) Doğrusu ben, seni ve (Senin yolunda giden) kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum.» Onlar şaşkın olup hangi yola gireceklerini bilmiyorlar. Aksine şaşkınlık ve bilgisizlik içindedirler. Bilgisizlik ve sapıklık içindeki durumunuz her sıhhatli akıl sâhibi için son derece açıktır.

Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır :

«Kitabda İbrâhîm'i de an. Şüphesiz o, dosdoğru bir peygamberdi. Hani babasına demişti ki : Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım, doğrusu sana gelmemiş olan bir ilim bana gelmiştir. Öyleyse, bana uy da seni dosdoğru bir yola ileteyim. Babacığım şeytâna tapma. Çünkü şeytân, Rahmân'a baş kaldırmıştır. Babacığım, doğrusu sana Rahmân katından bir azâbın gelmesinden korkuyorum. Böylece şeytânın dostu olarak kalırsın. Babası dedi ki : Sen, benim tanrılarımı beğenmiyor musun, ey İbrâhîm, andolsun ki; bundan vazgeçmezsen seni taşlarım, uzun bir müddet benden ayrıl git. İbrâhîm dedi ki : Selâm olsun sana, senin için Rabbımdan mağfiret dileyeceğim. Zîrâ O, bana karşı çok lutufkârdır. Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı bırakıp çekilirim. Rabbıma yalvarırım. Rabbıma yalvarışımda mahrûm kalmayacağımı umarım.» (Meryem, 41-48). İbrâhîm, (a.s.), hayatı boyunca babasına bağışlanma talebinde bulunmuştu. Babası müşrik olarak ölüp de İbrâhîm bunu anlayınca; babasına bağışlanma talebinde bulunmaktan vazgeçti ve bundan teberrî eyledi. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur : «İbrâhîm'in babası için mağfiret dilemesi; sâdece ona verdiği bir vaâdden dolayı idi. Ama onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Muhakkak ki, İbrâhîm çok içli ve halîm idi.» (Tevbe, 114). Sahîh bir hadîste belirtildiğine göre; İbrâhîm, kıyâmet günü babası Âzer ile buluştuğunda; babası ona şöyle diyecek : Oğulcuğum, bu gün sana karşı

çıkmayacağım. İbrâhîm : Ey Rabbım, haşrolunacak günde beni rüsvây etmeyeceğini bana va'detmemiş miydin? En uzak (rahmetten ve cennetten uzaklaştırılmış) babamdan daha şiddetli bir rüsvâylık var mıdır? diyecek. Kendisine : «Ey İbrâhîm, arkana bak.» buyurulacak. Bir de görecek ki o, (babası) çamura bulanmış bir kurt olmuş, ayaklarından yakalanmış cehenneme atılıyor.

Allah Teâlâ : «İşte böylece yakînen bilenlerden olması için biz İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.» buyuruyor. Göklerin ve yerin yaratılışına bakmasındaki delâlet yönünü; bunların Allah'ın hükümrânlığına, yaratılışına ve bunlardaki birliğine, O'ndan başka İlâh, O'ndan başka Rabb olmadığına delâletlerini açıklıyor. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Göklerde ve yerde neler var, bir bakın, de.» (Yûnus, 101), «Onlar göklerin ve yerin melekûtuna... hiç bakmazlar mı?» (A'râf, 185), «Gökten ve yerden önlerinde ve arkalarında olanı görmüyorlar mı? Biz istersek onları yere geçiririz veya üzerlerine gökten bir parça indiririz. Muhakkak ki bunda Allah'a yönelen her kul için âyet vardır.» (Sebe', 9).

İbn Cerîr ve diğerleri Mücâhid, Atâ, Saîd İbn Cübeyr, Süddî ve başkalarından rivâyet edilen hadîse gelince : —hadîsin lâfzı Mücâhid'indir.— «Gökler ona açıldı, göklerde bulunanlara baktı.» Bir başkası «kulların günâhlarına bakmaya ve onlara bedduâ etmeye başladı. Allah Teâlâ kendisine : Ben, kullarıma senden daha merhametliyim. Onların tevbe etmeleri ve dönmeleri umulur, buyurdu.» ilâvesini getirir... Bu husûsta İbn Merdûyeh, Muâz ve Ali'den iki merfû' hadîs rivâyet ederse de, bu hadîslerin isnâdları sahîh değildir. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Ebu Hâtim'in Avfî kanalıyla İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «İşte böylece yakînen bilenlerden olması için Biz, İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Allah Teâlâ işlerin gizli ve âşikâr tarafını açıkça gösterdi. Yaratıkların işlerinde ona gizli olan hiçbir şey kalmadı. Günahkârlara la'net etmeye başlayınca Allah Teâlâ : «Sen buna güç yetiremezsin.» buyurup onu eski haline geri çevirdi. Bunun, onun gözünde bir açılış olması, ya da basîretinde bir açılma olması ve böylece kalb gözüyle görüp bunlardaki parlak hikmetleri, kesin delâletleri bilmiş olması mümkündür. Nitekim İmâm Ahmed ve Tirmizî'nin Muâz İbn Cebel'den rivâyet ettikleri ve Tirmizî'nin sahîh'tir, dediği hadîste Allah Rasûlü şöyle buyurur : Rabbım bana en güzel şekliyle gelip ; Ey Muhammed, el-Mele' el-A'lâ hangi husûsta münâkaşa ederler? buyurdu. Ben : Rabbım, bilmiyorum, dedim. Elini omuzlarım arasına

koydu, parmaklarının soğukluğunu göğsümde hissettim. Her şey bana tecellî etti ve bildim... Ve Râvî hadîsin tamâmını zikretti.

(.....)

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Gece bastırınca bir yıldız görmüş; bu mu benim rabbım? demiş. Batınca da; ben batanları sevmem; demişti.» Katâde der ki : Rabbının dâim ve bâki olduğunu bildi. «Sonra ayı doğarken görünce; bu mu benim Rabbım? demiş, o da batınca; eğer Rabbım beni hidâyete erdirmeseydi muhakkak sapanlar gürûhundan olurdum, demişti. Sonra güneşi doğarken görünce; bu mu Rabbım? Bu yıldız ve aydan daha büyük, onlardan daha fazla aydınlatıcı, demiş, ama batınca; ey kavmim, ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden uzağım, demişti. Doğrusu ben, gerçekten yüzümü şirkten tevhîde çevirmiş bir muvahhid olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Dinimi temizledim ve ibâdetimi ona tahsîs ettim. Ve ben müşriklerden değilim.» Müfessirler bu makâm husûsunda ihtilâf etmişlerdir : Bu, bakış (Hz. İbrâhîm'in bu varlıklara bakması) makâmı mı, yoksa münâkaşa makâmı mıdır? İbn Cerîr, Ali İbn Ebu Talha kanalıyla İbn Abbâs'tan; bu makâmın bakış makâmı olduğunu gerektiren bir görüş rivâyet eder. İbn Cerîr, «Eğer Rabbım beni hidâyete erdirmeseydi...» âyetini delil getirerek bu görüşü tercîh eder. Muhammed İbn İshâk der ki : Bu, annesinin kendisini doğurmuş olduğu yeraltı evinden (veya mağaradan) çıktığında olmuştur. Nemrûd İbn Ken'ân'a hükümrânlığının ellerinden gideceği bir çocuk doğacağı haber verilmiş; o da, o sene doğacak çocukların öldürülmesini emretmişti. İbrâhîm'in annesi, ona hâmile kalıp doğum vakti gelince; onu, şehrin üstünde (yukarı kısmında) bir yeraltı evine götürmüş, İbrâhîm'i doğurarak orada bırakmıştı. İbn İshâk, selef ve haleften bir çok müfessirin zikrettiği hârik'ul-âde (bir çok mucizeyi) burada zikretmiştir.

Gerçek şu ki; İbrâhîm (a.s.) bu makâmda kavmi ile münâkaşa halinde olup, onlara tapagelmekte oldukları heykel ve putlara ibâdetlerinin bâtıl olduğunu açıklamaktadır. Birinci makâmda babasıyla birlikte onların semâvî melekler şeklindeki yeryüzü putlarına —tapagelmekte olduklarından daha küçük gibi görünen en büyük yaratıcı katında kendilerine şefâatta bulunsunlar diye— ibâdet etmelerinde hatâlı olduklarını beyân etmiştir. Onlar rızık, zafer ve muhtâç oldukları başka şeylerde kendilerine onun katında şefâatta bulunsunlar diye Allah'a, O'nun meleklerine ibâdetle tevessülde bulunurlardı. Bu makâmda ise yedi seyyâre (gezegen) ye ibâdetlerindeki hatâ ve sapıklıklarını açıklamıştır. Bu yedi gezegen : Ay, utârid, zühre, güneş, merih, müşterî ve zühal'dir. Onlara göre aydınlatması en

güçlü olan güneş, sonra ay, sonra zühre'dir. İlk önce Zühre'nin ilâh olmaya uygun olmadığını açıklamıştır. Zîrâ o, takdîr edilmiş muayyen bir seyre (yolculuğa) boyun eğmiştir. Bundan sağa ve sola meyledemez. Kendisi hakkında tasarrufa sâhip değildir. Sâdece Allah Teâlâ'nın, büyük hikmetiyle aydınlatıcı (nûr saçıcı) olarak yaratmış olduğu, gök cisimlerinden bir tanesidir. Doğudan doğar, batıp gözlerden kaybolunca kadar Doğu ile Batı arasında seyreder. Sonra gelecek gece aynı minvâl üzere görünür. Bunun gibisi ilâh olmaya uygun değildir. Sonra ayı görür. Ve yıldız hakkında geçen açıklaması gibi bunun hakkında da açıklamada bulunur. Sonra aynı şekilde güneşe intikâl eder. Gözlerin gördükleri cisimlerin en aydını olan bu üç gezegenden tanrılık nefyedilip, kesin delillerle bunu anlayınca : «Ey kavmim, ben sizin şirk koştuğunuz şeylerden (onlara tapınma ve onlara sevgi beslemeden) uzağım, demişti. Doğrusu ben, gerçekten yüzümü bir muvahhid olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ve ben müşriklerden değilim.» Gerçekten ben eşyâyı yaratana, onları müsahhar kılan takdîr edip idâre edene, her şeyin melekûtu elinde olana, her şeyin yaratıcısı, Rabbı, hâkimi, ilâhı olana ibâdet ederim. Nitekim Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Muhakkak ki sizin Rabbınız gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a hükmeden Allah'tır. Gündüzü, durmadan kovalayan gece ile bürür. Güneş, ay ve yıldızlar O'nun emrine müsahhar kılınmışlardır. Bilin ki, yaratma da, emir de O'nundur. Âlemlerin Rabbı olan Allah'ın şânı ne yücedir.» (A'râf, 54). Allah Teâlâ'nın hakkında : «Andolsun ki, daha önce İbrâhîm'e de doğru yolu bulma kâbiliyetini verdik. Ve Biz onu biliyorduk. Hani o babasına ve kavmine demişti ki : Bu tapınıp durduğunuz heykeller de nedir? Muhakkak ki İbrâhîm; başlıbaşına bir ümmetti. Allah'a itâat ederdi. Ve bir muvahhiddi. Hiçbir zaman için müşriklerden olmamıştır. Rabbının nimetlerine şükrederdi. Onu beğenip seçmiş, kendisini doğru bir yola iletmişti. Dünyada ona iyilik verdik, doğrusu o, âhirette de iyilerdendir. Sonra sana : Muvahhid olarak İbrâhîm'in dinine uy, o hiçbir zaman müşriklerden olmadı, diye vahyettik.» (Nahl, 120 - 123). «De ki : Şüphesiz Rabbım beni dosdoğru yola iletti. Hâlis muvahhid olan İbrâhîm'in dinine. İbrâhîm müşriklerden olmadı.» (En'âm, 161) buyurduğu İbrâhîm bu makâmda nasıl sâdece bir bakıcı olabilir? Buhârî ve Müslim'de Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Her doğan, fıtrat üzere doğar. Müslim'in Sahîh'inde İyâz'dan rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Allah Teâlâ : Kullarımı hanîfler (muvahhidler) olarak yarattım, buyurmuştur. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır : «Öyle ise

sen yüzünü... Allah'ın fıtratına çevir ki, Allah insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında değişme yoktur.» (Rûm, 30), «Hani Rabbın Âdemoğullarının sulbünden soyunu çıkarmış ve kendilerini nefislerine şâhid tutmuş : Ben sizin Rabbınız değil miyim? demişti. Onlar da demişledi ki : Evet...» (A'râf, 172).

Bu, diğer yaratıklar hakkında böyle ise Allah Teâlâ'nın : «Başlıbaşına bir ümmet kıldığı, Allah'a itâat eden bir muvahhid olan, hiçbir zaman müşriklerden olmayan.» (Nahl, 120-121) kıldığı İbrâhîm Halîl, bu makâmda nasıl sâdece bir bakıcı olabilir? Bilakis o, Allah Rasûlü (s.a.)nden sonra en doğru seciye ve sâlim fıtrata hiç şüphesiz insanların en lâyığıdır. Onun bu makâmda sâdece bir bakıcı olmayıp kavmi ile şirk koşmaları husûsunda münâkaşa halinde olduğunu bu âyetin hemen peşinden gelen âyetler de teyîd etmektedir.

İZÂHI

İkinci Mesele : Bilinmelidir ki : Hikmet, ilim, kudret ve vücûb konusunda Allah'a denk bir ortak (şerîk) olduğunu söyleyen her hangi bir kimse kâinâtta mevcûd değildir. Ancak, senevîler ve dualistler : İki ilâh vardır, diyorlar, bunların biri hakîmdir; iyilik yapar, diğeri sefîhtir; kötülüğü (şerri) yapar. Allah'tan gayrı bir varlığa ibâdet etmeye gelince; burada bir çok mezhebler görmekteyiz. Bunlardan bir kısmı yıldızlara tapanlardır. Bunlar da iki kısma ayrılırlar. Bu gruba göre, Allah bu yıldızları yaratmış, süflî âlemi icrâ ve idâre etme işini onlara bıraktığı için bu âlemi bu yıldızlar idâre etmektedirler. Bunlar derler ki : Bu sebeple bu yıldızlara ibâdet etmemiz gerekir. Nitekim bu felek ve yıldızlar da, Allah'a ibâdet ve itâat etmektedirler. Yıldızlara tapanların diğer bir grubu, aşırı davranarak yaratıcıyı inkâr etmekte ve şöyle demektedirler : Bu felekler ve yıldızlar, varlığı kendinden ve başlangıcı olmayan, haklarında yokluk ve yok olma söz konusu olamayan cisimlerdir. Süflî (dünya) âlemin idâresini bu cisimler yürütmektedir. Bu grup aşırı Dehriyye denen gruptur. Allah'tan başkasına tapanlardan bir kısmı da Hıristiyanlardır ki, bunlar Mesîh'e tapmaktadırlar. Putperestler de Allah'tan gayrı bir varlığa tapmaktadırlar.

Şu konu da iyice bilinmelidir ki : En eski din, putperestlik dinidir. Bunun delili de şudur : Hayatları bize kadar açık seçik olarak gelen peygamberlerin en eskisi Nûh (a.s.) dur. Hz. Nûh (a.s.) un putperestleri reddetmek için geldiği bilinmektedir. Nitekim Yüce Allah (Kur'an-ı Kerîm'de) Nûh (a.s.) un kavminden bahsederken onların (Tapındıkları putlar olan) «Vedd'den, Suvâ'dan, Yeğûs'tan, Ye'ûk'tan ve Nesr'den aslâ vazgeçmeyin.» diye birbirlerine baskı yaptıklarını kaydetmek-

tedir. Bu ifâdeler, putperestliğin Nûh (a.s.) dan önce de mevcûd olduğuna delâlet etmektedir. Bu din, zamanımıza kadar gelmiştir. Günümüzde yer yüzünde bu dine mensûb bir çok insan bulunmaktadır. Bu dinin bâtıl olduğu bedâhet derecesinde bilinmektedir. Fakat bugün, yontulup tapılan taşın bizi, yeri ve göğü yaratanın kendisi olmadığı da zarûrî bilgilerdendir. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Bu durum, putperestliğin yer ve göğü putların yarattığı şeklinde olmayıp, birtakım te'vîllere gidildiği ortadadır. Bakara sûresinin başında zikrettiğimiz, ulemânın bu konudaki görüşlerini burada tekrârlamakta fayda mülâhaza etmekteyim.

Birinci te'vîl : —en kuvvetli te'vîl budur —Şöyle ki : insanlar ay altı dünyasındaki değişikliklerin yıldızların durumlarının değişmeleriyle alâkalı olduğunu; güneşin insanlara yaklaşıp uzaklaşmasının dört mevsimi doğurduğunu, böylece bu âlemde muhtelif olayların meydana geldiğini görmüşler, yıldızların durumlarını araştırmışlardır. Bunun sonucu olarak, uğur ve uğursuzlukların insanların kaderlerinde muhtelif halleriyle irtibâtlı olduğunu çıkarmışlardır. Bu inanç; bir çok insanı, bu dünyada olayların kaynağının felekî bağlantılar ve yıldızların durumu olduğu zannına sevketmiştir. Ve bunun sonunda da onlara hürmette aşırıya gitmişlerdir. Böylece bir kısmı yıldızların Vâcibü'l-Vûcûd olduğuna inanırken, diğer bir kısmı da bunların hâdis (sonradan olma) olup büyük ilâhın mahlûku olduğuna inanmışlardır. Ancak onlar her ne kadar bunların büyük ilâhın mahlûku olduğunu söylerlerse de; bu âlemin işlerini bunların idâre ettiğine inanmaktadırlar. Bu grup, büyük ilâh ile dünya olayları arasına vâsıtalar koyan zümredir. Her iki halde de bunlar yıldızların ibâdeti ve ta'zîmi ile iştigâl etmişlerdir. Sonra, bu yıldızların çoğu zaman gözden ırak olduklarını görmüşler, her yıldız için, o yıldızın cinsinden bir put yapmışlardır. Meselâ güneş için altından bir put yapmışlar, bu putu yâkût ve elmâs gibi güneşe mensûb taşlarla süslemişler; Ay'ın putunu gümüşten yapmışlardır v.s. ... Sonunda da bu putlara tapmaya başlamışlardır. Bunlara ibâdet ederken maksadları; yıldızlara ibâdet etmek, onlara yakın olmaktır. Bu noktada şu durum dikkatimizi çekmektedir : Putperestlerin putlara tapmadaki asıl gâyeleri, o yıldızlara tapmaktır. Yıldızlara tapma meselesinde peygamberler iki tavır takınmışlardır : 1 — Bu kâinâtın işlerinde, yıldızların aslâ te'sîri olmadığını isbât etmek. Nitekim Allah Teâlâ, yıldızların müsahhar birer varlıklar olduğunu açıkladıktan sonra «dikkat ediniz, yaratma ve emir O'nundur.» buyurmaktadır. 2 — Yıldızlara tapmak; onların bir şeyler yaptıkları, kâinâtı etkiledikleri fikriyle yapılıyor. Ancak, bunların hâdis (sonradan var olma) oldukları açıktır, bunlar mahlûkturlar. O halde ikinci derecede olana tapmak

yerine, birinci derecede olana tapmak daha evlâdır. Putperestlik dininin özünün bu olduğuna delilimiz de şudur : Cenâb-ı Allah, İbrâhîm (a.s.) den bahsederken onun babası, Âzer'e «Putları ilâh mı kabul ediyorsun? Seni ve kavmini açık bir sapıklıkta görüyorum.» dediğini hikâye ederek putperestliğin bir cehâlet olduğunu ilân ettikten sonra, delil ve isbât sadedinde de yıldızlar, ay ve güneşin hiç birinin ilâh olmaya müsâit olmadıklarına delil getirmektedir. Bu da gösteriyor ki; putperestlik dininin esâsı, yıldızlara tapmada düğümleniyor. Aksi halde âyette bir çelişki sözkonusu olurdu. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki; putperestliğin bâtıl olduğu, güneş, ay ve diğer yıldızların bu âlemin ilâhı ve idârecisi olamayacaklarını isbât ile gerçekleşmektedir.

İkinci Görüş : Putperestlik hakkında Ebu Ma'şer Ca'fer İbn Muhammed el-Müneccim el-Belhî'nin bazı kitablarında serdettiği görüştür. Ebu Ma'şer der ki : Çin'li ve hind'lilerin çoğu, Allah ve melâikenin varlığına inanıyorlar. Ve diyorlar ki; Allah ve melekler birer cisimdir, en güzel sûrettedir. Ancak bunlar, göklerde bulunup bizlere görünmemektedirler. Bu durumda, zarîf görünümlü resim ve heykeller, putlar yapmak kaçınılmazdır. Onlar bu işi şöyle devâm ettiriyorlar : Son derece güzel bir resim yapıyor, buna «Allah'ın heykelidir» diyorlar. Sonra bundan bir derece aşağı bir resim yapıyor, ona da «melek» diyorlar. Sonra da dönüp bu resimlere (putlara) tapıyorlar. Gâyeleri de Allah'a ve meleklere yaklaşmaktır. Eğer Ebu Ma'şer'in dedikleri doğru ise; putlara tapmanın sebebi, Allah'ın cisim ve bir mekânda olduğuna inanmaktır.

Üçüncü görüş : Putperestler; Allah Teâlâ'nın her kıt'anın idâresini bir meleğe, bu âlemin ahvâlinin her kısmını muayyen bir semâvî rûha bıraktığına inanıyor ve diyorlar ki : Denizleri idâre eden bir melek, dağları idâre eden bir başka melek, bulutları, yağmurları idâre eden bir melek, rızıkları idâre eden, savaşları idâre eden hep ayrı ayrı melektir. Bu inanç sonucu bu meleklerden her biri için ayrı özellikte bir heykel ve put yapmışlar, her birinden ilgili olduğu te'sîr ve idâreyi istemişlerdir. Ulemânın bu konuda başka te'vîlleri varsa da biz burada bu kadarla iktifâ edeceğiz.

Üçüncü Mesele : Her ne kadar bu âyetin zâhiri Hz. İbrâhîm (a.s.)in babasını adının Âzer olduğuna delâlet etmekte ise de; Târeh olduğunu söyleyenler de vardır. Zeccâc, biyoğrafi âlimleri arasında bu zât'ın adının, Târeh olduğunda herhangi bir ihtilâf olmadığını söylemektedir. İslâm düşmanları, bunu Kur'an için bir eksiklik kabul etmektedirler, diyen Zeccâc bu nisbetin doğru olmayıp Kur'an'ı ta'netmenin hatâ olduğunu beyân etmektedir. Ulemâ bu konuda iki tavır içindedir :

1 — Hz. İbrâhîm (a.s.) in babasının adı Âzer'dir. Biyoğrafi âlimleri, onun isminin Târeh olduğunda ittifâk etmişlerdir, sözüne gelince;

biz deriz ki : Bu görüş zayıftır. Çünkü bu kişilerin birbirlerini taklîd etmesi sonucu bu kanâat yayılmıştır. Sonunda Vehb, Kâ'b vb. gibi bir iki kimsenin sözünden kaynaklanmaktadır. Ele geçirdikleri Yahûdî ve Hıristiyan rivâyetlerine dayanmış da olabilirler ki, Kur'an'ın açık ifâdesi karşısında bu durumun hiç bir değeri yoktur.

2 — Bu zâtın isminin Târeh olduğunu kabul ediyoruz. Ancak, burada bazı diyeceklerimiz var :

a) İbrâhîm (a.s.) in babasının iki ismi olabilir. Bu durumda asıl ismi Âzer olup Târeh de lakabı olabilir. Lakabı yazılıp ismi gizli kalmıştır. Allah Teâlâ onu bu isim ile anmıştır. Durum bunun aksi de olabilir. Yani, Târeh bu zâtın asıl ismi, Âzer de yaygın lakabıdır. Allah Teâlâ onu bu yaygın lakabı ile zikretmiştir.

b) «Âzer» lafzı, özel mânâsı olan bir sıfattır. Bu kavle göre «Âzer», «hatâlı» mânâsına gelen bir kınama (zemm) ismidir. Buna göre sanki âyette «İbrâhîm, hatâlı babasına demişti ki» denmiştir, sanki küfrü sapıklığı ve hak'tan ayrılması sebebilye onu ayıblamaktadır. Bir başka kavle göre ise; bu kelime Havarizm lisânında pîr-i fânî mânâsındadır. Bu kelime aynı zamanda farsça bir kelimedir.

Burada şunu da belirtelim ki; bu iki görüş, Kur'an-ı Kerîm'de az mikdârda, arapça olmayan kelimenin bulunabileceğini câiz görenler tarafından uygun görülmektedir.

c) «Âzer», İbrâhîm (a.s.) in babasının tapmakta olduğu bir putun adıdır. Cenâb-ı Allah, Hz. İbrâhîm (a.s.) in babasına bu ismi iki şeyden dolayı vermiştir : 1 — Bu zât, kendini bu puta ibâdete adamış ve onu çok sevmektedir. Sevilenin ismi, sevene verilmiştir. Cenâb-ı Allah : «O gün Biz herkesi kendi îmânı ile çağırırız» buyurmaktadır. 2 — Âzer'e tapan denmek istenmiştir...

d) «Âzer» İbrâhîm (a.s.) in babası, «Târeh» ise amcasıdır. Bazan amcaya baba denir. Nitekim Cenâb-ı Allah, Ya'kûb (a.s.) un çocuklarından bahsederken onlar «senin babaların İbrâhîm, İsmâîl ve İshâk'ın ilâhına tapar.» dediklerini beyân etmektedir. Bilinmektedir ki; İsmâîl (a.s.) Ya'kûb (a.s.) un amcası idi. Buna rağmen bu âyette kendisinden baba diye bahsedilmektedir.

Bütün bu zorlamalar, Âzer'in İbrâhîm (a.s.) in babası olmadığına kesin bir delil bulunduğu zaman ancak göze alınabilir. Fakat, böyle bir delil bulunmamaktadır. O halde bizi bu te'vîllere hangi ihtiyâç zorlamaktadır?... Kuvvetli delil, mes'elenin âyetin zâhir mânâsının doğru olduğu tarzındadır. Biliyoruz ki; Yahûdî, Hıristiyan ve müşrikler, Hz. Muhammed (a.s.) e buğzetmede son derece harîs idiler. Eğer Kur'an-ı Kerîm'in bu isnâdı doğru olmasaydı; bu konuda kendisini yalanlamakta

sükût etmeleri imkânsızdı. Böyle bir yalanlamada bulunmadıklarına göre; bu isnâdın doğru olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Dördüncü mesele : Şîa, Hz. Peygamber (s.a.) in baba ve ataları arasında kâfir olan herhangi birinin bulunabileceğini inkâr ediyorlar. Hz. İbrâhîm (a.s.) in babasının kâfir olamayacağını, Âzer'in, onun amcası olup babası olmadığını ileri sürüyor ve bunu bir kaç tarzda isbât etmeye çalışıyorlar.

Birinci delil : Peygamberlerin babaları kâfir değildirler. Buna delâlet eden bir kaç delil vardır. Bunlardan birisi Allah Teâlâ'nın «Senin kalktığını ve secde edenlerle birlikte dolaştığını gören...» (Şuarâ, 219) âyetidir.

Deniliyor ki : Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.) in rûhunun secde eden bir bedenden yine secde eden bir başka bedene naklolunduğu mânâsına gelmektedir. Âyetin mânâsını böyle anlayınca âyet Muhammed (s.a.) in atalarının tümünün müslüman olduğuna delâlet eder. O zaman da İbrâhîm (a.s.) in babasının müslüman olduğuna hükmetmek gerekir.

Eğer denilirse ki : «Senin kalktığını ve secde edenler arasında dolaştığını» kavli başka ihtimâllere de gelmektedir. Şöyle ki : Gece ibâdet etmek nesholunca, o gece Rasûlullah (s.a.) sahâbenin (r.a.) durumunu görmek için onların evlerini dolaştı. Sahâbe-i Kirâm'ın evleri o gece oralarda yapılan tehlîl, tesbîh ve Kur'an okumadan dolayı arı kovanlarını andıran bir seslilikteydi. İşte «Senin secde edenler arasında dolaşman» sözüyle, Rasûlullah (s.a.) ın o geceki dolaşması kasd edilmiştir. İkincisi; Hz. Peygamber (s.a.) cemâatla namaz kılardı. Bu âyetteki «Secde edenler arasında dolaşma» sından murâd, onların arasında olması, kıyâm, rükû' ve secde anında onlara karışmış olmasıdır. Üçüncüsü; bunun mânâsı, sen kalktığında olsun, secde edenlerle beraber din işleriyle meşgûliyetinde olsun her halin Allah'a gizli olmaz, demektir. Dördüncüsü; bu âyetten maksad, Hz. Peygamberin arkasında namaz kılanları görmesidir. Buna delil, Rasûlullah (s.a.) ın «Rükû ve secdeyi tâm yapınız. Ben sizi arkamda iken de görürüm» buyurmasıdır. İşte bu dört muhtemel mânâ —ki âyetin zâhirî mânâsıdır— sizin görüşünüzü bozar.

Cevâb : Âyetin lafzı, bunların tümüne elverişlidir. Bu durumda bunu o mânâlardan bir kısmına hamletmek, diğerine hamletmekten daha evlâ değildir. Âyeti muhtemel mânâların tümüne hamletmemiz îcâbediyor ki, bu durumda maksad hâsıl olmaktadır. Yine Hz. Muhammed (s.a.) in atalarından herhangi birinin müşrik olmadığına, bizzât kendisinin «Temizlerin sulbünden temiz hanımların rahimlerine naklolundum» kavli delâlet etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ «Müşrikler an-

cak pistir» buyuruyor. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.) in atalarından hiçbirinin müşrik olmadığının söylenmesini gerektiriyor.

Hal böyle olunca yukarıda zikrettiklerimizle sâbit olmuştur ki, İbrâhîm (a.s.) in babası müşrik değildi. Âzer müşrik idi. Buna göre Hz. İbrâhîm (a.s.) in babasının, Âzer'den başka biri olduğuna hükmetmek gerekir.

İkinci Delil : Bu âyet, İbrâhîm (a.s.) in Âzer'e kaba ve ağır söz söylediğini ifâde etmektedir. Halbuki, babaya karşı böyle bir şey câiz değildir. Bu da Âzer'in onun babası olmadığını gösterir. Kaba ve acı söz söylediğini ise iki noktadan anlamaktayız : 1 — Âyetteki «Âzer» lafzı, «âzeru» şeklinde merfû' olarak da okunmuştur. Yani Hz. İbrâhîm (a.s.) ona «ey Âzer» diye hitâb etmiştir. Bir insanın, babasına böyle adıyla hitâb etmesi cidden incitici ve acıdır. 2 — Hz. İbrâhîm, Âzer'e «ben, seni ve kavmini apaçık bir sapıklıkta görüyorum» demektedir. Bu da incitici ve acıdır. Bu iki nokta, acı ve incitici bir tavır olduğunu isbât etmektedir. Bir kimsenin babasına karşı böyle incitici bir tavır takınmasının câiz olmadığını da bir kaç meseleden anlamaktayız : 1 — Allah Teâlâ «Rabbın ancak kendisine kulluk etmenizi ve ana-babaya iyi davranmanızı emretti», «onlara öff bile deme, onları azarlama» buyurmaktadır ki; bu emir ve hükümler, müslüman ve kâfir her babayı içine almaktadır. 2 — Cenâb-ı Allah, Mûsâ (a.s.) yı Firavun'a gönderdiği zaman; kendisine yumuşak davranmasını emretmiş, «Ona yumuşak söz söyleyin. Ola ki, hatırlar veya korkar» buyurmuştur. Bu yumuşak davranmanın sebebi de Firavun'un Mûsâ'yı büyütmüş olmasındaki hakkına riâyettir. Büyüten böyle olursa, baba yumuşak davranmaya daha lâyıktır. 3 — Yumuşak tavırla beraber bir insanı hakka davet etmek, o kimsenin kalbinde daha olumlu etki yapar. Kaba davranış ise, bunun aksine insanı davet edileni kabulden uzaklaştırır, nefret ettirir. Bunun içindir ki Yüce Allah Hz. Muhammed'e «Onlarla en güzel şekilde mücâdele et» buyurmuştur. Davet konusunda İbrâhîm (a.s.) in babasına öyle kaba davranması nasıl uygun olur? 4 — Yüce Allah, Hz. İbrâhîm (s.a.) in hilim sâhibi olduğunu anlatmakta, «Muhakkak ki İbrâhîm halîm ve içlidir» buyurmaktadır. Halîm bir zâtın babasına böyle kaba davranması nasıl yakışık alır? İşte bütün bunlar da isbât ediyor ki Âzer, İbrâhîm (a.s.) in babası olmayıp amcasıdır. Onun babası Târeh'dir. Bazen amca, baba olarak anılır. Nitekim Ya'kûb'un çocukları, İsmâîl'i Ya'kûb'un amcası olduğu halde onun babası olarak anmışlardır. Bunu yukarıda zikrettik. Hz. Peygamber (s.a.) de «babamı bana verin» buyurmuştur ki, amcası Abbâs'ı (r.a.) kasdetmekte idi. Ayrıca Âzer, Hz. İbrâhîm (a.s.) in anasının babası da olabilir. Çünkü annenin babasına da bazen baba denmektedir. Şöyle ki :

Kur'an'da «onun neslinden Dâvûd ve Süleymân...» diye «Îsâ» ya kadar devâm eden bir âyet vardır. Burada Îsâ (a.s.), İbrâhîm (a.s.) in neslinden sayılmıştır. Oysa İbrâhîm (a.s.), anne tarafından Îsâ (a.s.) nın dedesi idi. Fakat bizimkiler Hz. Peygamber (a.s.) in babasının kâfir olduğunu iddiâ etmişler, bu âyetteki ifâdenin Âzer'in kâfir olduğuna, onun da İbrâhîm (a.s.) in babası olduğuna delâlet ettiğini söylemişlerdir. Allah Teâlâ'nın «İbrâhîm'in, babası için istiğfârı...» diye başlayıp «onun Allah'a düşman olduğunu görünce ondan uzaklaştı» tarzında devâm eden âyet de bizim görüşümüze delâlet eder. «Senin secde edenler arasında dolaşman» âyetine gelince, deriz ki : Bu âyetin, diğer mânâlara alınma ihtimâli de vardır. Onların «bu âyet, bütün mânâlara birden alınmalıdır, muhtemeldir» sözleri ise muhâl bir sözdür. Çünkü, «müşterek» bir lafzı içine aldığı tüm mânâlara hamletmek câiz değildir. Yine bir lafzı hem hakîkî, hem de mecâzî mânâlarına birden almak da câiz değildir. Rasûlullah (s.a.) ın «temiz erkeklerin sulbünden temiz kadınların rahmine naklolundum» hadîsine gelince; bu, onun nesebinde nikâhsızlık bulunmadığını göstermektedir. Onların (Şîa), babasına kaba davranmak Hz. İbrâhîm (a.s.) e yakışmayacağı sözlerine de; bu zâtın küfürde ısrâr etmiş olabileceği, binâenaleyh böyle bir harekete müstehak olduğu tarzında cevâb veririz. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIII, 35 - 40).

Sekizinci delil : Bütün mahlûkatın mümkün ve sonradan olması, böyle olan herşeyin de bir yaratıcıya muhtâç olması, bir yaratıcının mevcûdiyetini göstermektedir. Bir insanın bunu bilmesi bile, yaratıcının varlığına intikâl için kâfidir. Bu iki önermeyi bilen insan; akıl gözüyle sanki bütün kâinâtın bu ihtiyâcını ilân ettiğini görmüş, kulağı ile işitmiş gibi olur. Ve insanın bu görmesi, bâkî ve hiç bir zaman yok olmayan bir görmedir. Sonra, bu görme kişiyi Allah'tan uzaklaştıran bir şey olmayıp, aksine kalb ve rûhu Allah'a yönlendiren bir görüştür. Gözle görmeye gelince; insan bir anda gözle çok şeyi birden tâm olarak göremez. Meselâ, yazılı bir sayfaya bakan kimsenin, o sayfadan bir anda tâm olarak gördüğü, ancak bir tek harftir. (Bakışını) başka bir harfe kaydırıp görüşünü onunla meşgûl etse, daha önce gördüğü harfi göremez veya kavrayamaz olur. Bu misâl de çok şeyi bir anda görmenin mümkün olmadığını isbât etmektedir. Mümkün olduğunu kabul etsek bile; kalıcı değildir. Haydi kalıcı olduğunu da kabul edelim; kişiyi Allah'tan uzaklaştırıcıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah Hz. Muhammed'i böylesi görmeyi terketmekle övüyor «O'nun gözü kaymadı ve kamaşmadı» buyuruyor. Bütün bu delillerle sâbit olmaktadır ki; gösterme, akıl gözüyle gösterme olup alışılan gözle değildir.

Eğer denilirse : Yukarıda açıkladığınız tarzda kalbin görmesi, Allah'ın birliğine inanan herkeste bulunmaktadır. Binâenaleyh böyle bir görme, Hz. İbrâhîm'e nasıl bir üstünlük sağlayabilir?

Deriz ki : Her ne kadar Allah'ın birliğine inanan herkes bu delilin özünü biliyorsa da, Cenâb-ı Allah'ın bu mahlûkâtta cinsler, türler, sınıflar, şahıslar ve haller bakımından gözettiği hikmet dolu eserlerine muttali' olmak, ancak büyük peygamberlere vergidir. Rasûlullah, bu mânâyı ifâde eden duâsında «Allah'ım, bize eşyâyı olduğu gibi göster» buyuruyordu. Bu açıklamamız da meseleyi çözmektedir.

Dördüncü mesele : (وليكون من الموقنين) cümlesindeki (و) harfinde bir kaç görüş ileri sürülerek ihtilâf edilmiştir. Bir kısmı bu harf, zâiddir, der. O zaman âyetin mânâsı şöyle olur : Biz İbrâhîm'e istidlâl etsin de kesin îmân edenlerden olsun diye, yer ve göklerin muhteşem varlıklarını gösteriyorduk. Bir kısmı da der ki : Bu harfle göstermenin illetini açıklamak için yeni bir cümle başlamaktadır. Buna göre âyetin mânâsı : Kesin inananlardan olsun diye, Biz İbrâhîm'e yer ve göklerin muhteşem varlıklarını gösteriyorduk, şeklinde olur. Üçüncü bir kanâata göre; gösterme olayı, bazan sapıklığın artmasına vesîle olmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Allah, Firavun hakkında «Biz ona bütün delillerimizi gösterdik. O ise yalanladı ve (inanmaktan) imtinâ etti» buyurmaktadır. Gösterme, bazan da hidâyet ve yakînin artmasına sebeb olmaktadır. Bu fiil işte böyle iki zıt netîceye sebeb olma ihtimâli olduğu için, yüce Allah İbrâhîm (a.s.) hakkında şöyle buyurarak duruma açıklık getirmiştir : Biz O'na bu delilleri gösterdik ki; onları görsün ve kesin inananlardan olsun, yoksa inkâr edenlerden olsun diye değil.

Beşinci Mesele : Yakîn : Düşünme sebebiyle şüphenin gitmesinden sonra hâsıl olan ilimden ibârettir. Bu mânâdan dolayı Allah'ın ilmine ilm'el-yakîn denilmez. Çünkü, O'nun ilmine şüphe sebkat etmediği gibi, düşünme ve araştırmadan da doğmaz. Bilinmelidir ki; insan bir şey için istidlâl ederken, ilkin kalbi birtakım şek ve şüphe içinde olur. Deliller çoğalıp birbirine uygun tarz ve özellikte geldikçe, yakînî bilgiyi elde eder. Bunu birkaç türlü izâh edebiliriz. 1 — Her delilden bir nevi etkilenme ve kuvvet hâsıl olur. Bu kuvvetin artması sonunda kişi yakîne (cezme) ulaşır. 2 — Fiillerin çokça vukûu; bir melekenin husûlüne sebeb olduğu gibi, bir şeye muhtelif deliller getirmek te bir dersi fazla tekrâr etme gibi olur. Nitekim, çok tekrâr sağlam bir hıfzı doğurur. 3 — İnsan kalbi, istidlâl anında cidden karanlık bir haldedir. İlk delilden elde ettiği i'tikâd kalbe doğunca, bu istidlâlin aydınlığı kalbte bulunan diğer sıfatların karanlığı ile karışır. Ve orada aydınlık ve karanlık karışımı bir hal hâsıl olur. İkinci bir istidlâl yapıldığında, bu-

nun aydınlığı da birinci karışıma katılır. Sonunda aydınlık ve parlaklık daha fazla olur. Şöyle bir benzetme yapmak ta mümkündür : Meselâ güneşin doğuşu yaklaştığı zaman ilk önce aydınlığı belirir ki, bu sabah vaktidir. İstidlâl de bunun gibidir. Güneş zevâl vaktine doğru yaklaştıkça ışığı da o ölçüde artar. Tâm dönüm noktasına gelince; mükemmel bir ışık saçar. İşte insan da böyledir. Allah'ın mahlûkâtını inceleyip düşündükçe, kalbindeki ma'rifet ve tevhîd nûru daha parlak olur. Bir farkla ki, bu dünya güneşinin belki mahdûd bir yükselme sınırı vardır. Ma'rifet, akıl ve tevhîd güneşi ise böyle değildir. Bunların yükselme ve artmalarının sınırı ve nihâyeti yoktur. İşte Yüce Allah'ın «Biz böylece İbrâhîm'e yer ve göklerin melekûtunu gösterdik.» buyurması delil ve şâhidlerin mertebelerine (çokluğuna) işâret olduğu gibi, «kesin inananlardan olsun diye» buyurması da tecellî nûrlarının, ma'rifet ve tevhîd güneşinin ışıklarının derecelerine işârettir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIII, 44 - 46).

———oOo———

وَحَآجَّهُۥ قَوْمُهُۥ ۚ قَالَ أَتُحَآجُّوٓنِّى فِى ٱللَّهِ وَقَدْ هَدَىٰنِ ۚ وَلَآ أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِۦٓ إِلَّآ أَن يَشَآءَ
رَبِّى شَيْـًٔا ۗ وَسِعَ رَبِّى كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا ۗ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ أَخَافُ مَآ أَشْرَكْتُمْ
وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِٱللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ عَلَيْكُمْ سُلْطَـٰنًا ۚ فَأَىُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ
بِٱلْأَمْنِ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَـٰنَهُم بِظُلْمٍ أُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْأَمْنُ
وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾ وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَـٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ ۚ نَرْفَعُ دَرَجَـٰتٍ مَّن نَّشَآءُ ۗ
إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

80 — Kavmi, onunla tartışmaya girişti. Demişti ki : Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? O'na şirk koştuklarınızdan korkmam. Meğer ki, Rabbım bir şey dilemiş olsun. Rabbım, ilimce herşeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?

81 — Hem siz; Allah'ın size hiçbir delil ve bürhân indirmediği şeyleri O'na şirk koşmaktan korkmazken, kendisine şirk koştuğunuz şeylerden ben nasıl korka-

rım? Şimdi, bu iki zümreden hangisi emîn olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız.

82 — İmân edenler, imânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar, işte onlaradır emniyet. Ve onlar hidâyete ermiş olanlardır.

83 — İşte bu, bizim huccetimizdir. Onu kavmine karşı İbrâhîm'e verdik. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Ve muhakkak ki Rabbın, Hakîm, Alîm'dir.

Kavminin Hz. İbrâhîm İle Tartışması

Allah Teâlâ burada, kavminin Hz. İbrâhîm ile tevhîd husûsunda mücâdele ve münâkaşa ettiklerini haber veriyor. O, şöyle demişti : «Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz?» Kendisinden başka tanrı olmadığı, bana basîret verip gerçeğe ilettiği ve benim kendisi hakkında huccetlere sâhib olduğum halde benimle Allah hakkında mı mücâdele ediyorsunuz? Sizin bozuk sözlerinize ve bâtıl şüphelerinize nasıl dönüp bakarım? «Rabbımın bir şey dilemiş olması dışında O'na şirk koştuklarınızdan korkmam.» Sizin tapınmakta olduğunuz tanrıların hiçbir te'sîr icrâ edemeyeceği, sizin onlar hakkındaki sözlerinizin bâtıl olduğuna benim onlardan korkmamam ve onlara aldırmamam bir delildir. Şâyet onların yapacakları bir şey varsa; beni onlarla imtihâna tâbi tutun. Bunu geciktirmeyin, aksine hemen yapın. «Rabbım ilimce herşeyi kuşatmıştır.» O'nun ilmi her şeyi kuşatmış olup O'na hiçbir şey gizli değildir. Size açıkladığım husûslarda, bu tanrıların bâtıl olduğunu anlayıp onlara ibâdetten vazgeçmek üzere «Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?» Kur'an-ı Kerîm'de anlatılan ve Allah'ın peygamberi Hûd (a.s.)'un, kavmi Âd'a getirmiş olduğu huccet, bunun bir benzeridir. Bu husûsta Allah'ın kitabında şöyle buyurulmaktadır : «Onlar dediler ki : Ey Hûd; sen bize apaçık bir bürhânla gelmedin, senin sözünden dolayı ilâhlarımızı terketmeyiz ve sana inanmayız. İlâhlarımızdan biri seni fenâ çarpmış, demekten başka bir şey de söylemeyiz. Dedi ki : Doğrusu ben, Allah'ı şâhid tutuyorum. Siz de şâhid olun. Sizin Allah'tan başka şirk koştuğunuz şeylerden ben uzağım. Hepiniz birlikte tuzak kurun bana; sonra da hiç müsâade etmeyin. Ben; sâdece benim de, sizin de Rabbınız olan Allah'a dayanıp güvendim. Yürüyen hiçbir canlı yoktur ki, O alnından tutmasın...» (Hûd, 53-56).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Hem siz; Allah'ın bize hiçbir delil ve bürhân indirmediği şeyleri O'na şirk koşmaktan korkmazken, ken-

disine şirk koştuğunuz (Allah'tan başka kendilerine ibâdet etmekte olduğunuz bu putlardan) ben nasıl korkarım?» İbn Abbâs ve seleften birçokları; âyetteki «sultân» kelimesini, huccetle tefsîr etmişlerdir. Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Yoksa Allah'ın dinden izin vermediği bir şeyi onlara şerîat kılacak ortakları mı vardır?» (Şûrâ, 21). «Bunlar sizin ve atalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onlara hiçbir güç indirmemiştir.» (Necm, 23)

Allah Teâlâ : «Şimdi bu iki zümreden hangisi emîn olmaya daha lâyıktır. (Hangisi daha doğrudur.) Eğer biliyorsanız.» buyuruyor. Bu iki gruptan hangisi daha doğru söylemektedir? Zarar ve fayda elinde olana ibâdet eden mi; yoksa ellerinde hiçbir delil yokken zarar ve fayda vermeyecek olana ibâdet eden mi? Kıyâmet günü Allah'ın azâbından emîn olmaya hangisi daha lâyıktır? Allah Teâlâ : «Îmân edenler, îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar, işte onlaradır emniyet.» buyuruyor ki bunlar, ibâdeti tek ve ortağı olmayan Allah'a tahsîs ederler, Allah'a hiçbir şeyle ortak koşmazlar. İşte kıyâmet günü emniyette olanlar, dünya ve âhirette hidâyete erdirilmiş olanlar, ancak bunlardır. Buhârî der ki : Bize Muhammed İbn Meşşâr'ın... Abdullah'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : «Îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar...» âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber'in ashâbı, hangimiz nefsine zulmetmez? demiş ve «Muhakkak ki şirk, en büyük zulümdür.» (Lukman, 13) âyeti nâzil olmuştur. İmâm Ahmed der ki : Bize Muâviye'nin... Abdullah'dan rivâyetinde, o şöyle demiştir : «Îmân edenler, îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar...» âyeti nâzil olunca; bu, insanlara ağır geldi ve : Ey Allah'ın elçisi, hangimiz kendine zulmetmez? dediler. Allah Rasûlü : Burada siz kasdedilmiyorsunuz, sâlih kulun : «Ey oğulcuğum, Allah'a şirk koşma : Muhakkak ki şirk, en büyük zulümdür.» (Lukmân, 13) dediğini işitmediniz mi? Bu (zulüm) şirktir, buyurdu.

(.....)

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ömer İbn Şebbe'nin... Abdullah'tan rivâyetinde; Allah Rasûlü «Îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar...» âyetini; îmânlarını şirk ile bulaştırmayanlar, şeklinde yorumlamıştır. Bu hadîsin bir benzeri Ebubekir es-Sıddîk, Ömer, Übeyy İbn Kâ'b, Selmân, Huzeyfe, İbn Abbâs, İbn Ömer, Amr İbn Şurahbil, Ebu Abdurrahmân es-Sülemî, Mücâhid, İkrime, Nehaî, Dahhâk, Katâde ve Süddî'den rivâyet edilmiştir. İbn Merdûyeh der ki : Bize Şâfii'nin... Abdullah'dan rivâyetine göre; «îmân edenler, îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar...» âyeti nâzil olunca, Allah Rasûlü (s.a.) : Bana; sen onlardansın, denildi, buyurmuştur.

İmâm Ahmed der ki : Bize İshâk İbn Yûsuf'un... Cerîr İbn Abdullah'dan rivâyetinde; o, şöyle demiştir : (Bir gün) Allah Rasûlü

(s.a.) ile birlikte çıkmıştık. Medîne'den uzaklaştığımızda bize doğru hızla gelen bir süvâri gördük. Allah Rasûlü (s.a.) : Bu binitli sanki bizi arıyor gibi, buyurdular. Adam yanımıza geldi ve selâm verdi. Biz selâmını aldık. Hz. Peygamber (s.a.) ona : Nereden geliyorsun? (Nereden geldin?) diye sordular. O : Âilemden, çocuklarımdan ve aşîretimden, diye cevâpladı. Allah Rasûlü : Nereye gidiyorsun? diye sordular. O : Allah'ın elçisine gidiyorum, dedi. Allah Rasûlü : İsâbet ettin (ona ulaştın), buyurdular. Adam : Ey Allah'ın elçisi, bana îmân nedir, öğret, dedi. Hz. Peygamber : Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet eder, namazı kılar, zekâtı verir, Ramazân orucunu tutar ve Allah'ın evini haccedersin, buyurdular. Adam : İkrâr ettim (kabul ettim), dedi. Sonra devesinin ayağı bir tarla faresi yuvasına girdi de devesi yıkılınca adam da yıkılıp tepesi üstü düşerek öldü. Hz. Peygamber (s.a.) : Adamı bana getiriniz, buyurdular. Ammâr İbn Yâsir ve Huzeyfe İbn el-Yemmân ona doğru koşup adamı oturttular ve : Ey Allah'ın elçisi, adam ölmüş, dediler. Allah Rasûlü (s.a.) yüzünü onlardan çevirip ikisine : Yüzümü adamdan çevirdiğimi görmediniz mi? Muhakkak ki ben; iki melek gördüm; onun ağzına cennet meyvelerinden koymaktaydılar. Bildim ki o, aç olarak ölmüş, buyurdular. Daha sonra Allah Rasûlü (s.a.) : İşte bu adam, Allah Teâlâ'nın «Îmân edenler, îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar...» buyurduğu kimselerdendir. Kardeşinizi alınız, buyurdular. Onu yüklenip suya götürdük. Yıkadık, kefenleyip tabutladık ve kabre götürdük. Allah Rasûlü (s.a.) gelip kabrin kenarına oturdular ve : Lâhid yapınız, düz bir yarık halinde çukur kazmayınız. Lahid bizim için, düz yarık halinde çukur kazmak bizim dışımızdakiler için, buyurdular. Hadîsi İmâm Ahmed, Esved İbn Âmir kanalıyla Cerîr İbn Abdullah'dan rivâyet etmiş ve benzerini zikretmiştir. Onda şu fazlalık vardır : Bu, az amel işleyen, çok ecir kazananlardandır.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın.. İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Yolculuklarından birinde Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikteydik. Bir Bedevî karşısına çıkarak : Ey Allah'ın elçisi, seni hak ile gönderene yemîn olsun ki; senin hidâyetinle hidâyete ermek, senin sözünü durup dinlemek üzere memleketimden, mal ve mülkümden çıktım. Sana ulaştığımda yeryüzünün yeşilliklerinden başka hiçbir yiyeceğim kalmamıştı. Bana (İslâm'ı) anlat, dedi. Allah Rasûlü (s.a.) ona (İslâm'ı) anlattı. O da kabul etti. Onun çevresine yığıldık. Devesinin ayağı bir fare yuvasına girdi de bedevî düştü ve boynu kırıldı. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Doğru söyledi. Beni hak ile dinleyip sözümden (bir şeyler) almak üzere memleketinden, mal ve mülkünden çıkıp gelmişti. Bana ulaştığında yeryüzünün yeşillikle-

rinden başka hiçbir yiyeceği kalmamıştı. Az amel işleyip çok ecir kazananı duydunuz mu? İşte bu, onlardandır. «Îmân edenler, îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar, işte onlaradır emniyet ve onlar, hidâyete ermiş olanlardır» buyurulduğunu işittiniz mi? İşte bu, onlardandır.

Allah Teâlâ : «İşte bu, bizim huccetimizdir. Onu kavmine karşı İbrâhîm'e verdik. (Bu hucceti kavmine karşı yönelttik.)» âyeti hakkında Mücâhid ve başkaları derler ki : Bununla Allah Teâlâ'nın : «Hem siz; Allah'ın size hiçbir delil ve bürhân indirmediği şeyleri O'na şirk koşmaktan korkmazken, kendisine şirk koştuğunuz şeylerden ben nasıl korkarım? Şimdi bu iki zümreden hangisi emîn olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız.» âyeti kasdedilmektedir. Allah onu doğrulamış, onun lehine emniyet ve hidâyetle hükmetmiş ve şöyle buyurmuştur : «Îmân edenler, îmânlarını zulüm ile bulaştırmayanlar, işte onlaradır emniyet. Ve onlar, hidâyete ermiş olanlardır.» Bütün bunlardan sonra Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «İşte bu, bizim huccetimizdir; onu kavmine karşı İbrâhîm'e verdik. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Ve muhakkak ki Rabbım (işlerinde ve sözlerinde) Hakîm, (aleyhine huccet ve bürhânlar dikilse dahi sapıklığa düşürdüklerini) iyi bilendir.» Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Doğrusu üzerlerine Rabbının sözü hak olanlar inanmazlar. Onlara her türlü âyet gelse bile, elem verici azâbı görünceye kadar inanmazlar.» (Yûnus, 96-97) buyururken burada da : «Ve muhakkak ki Rabbın Hakîm, Alîm'dir.» buyurmaktadır.

وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ ۖ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ ۖ وَمِن ذُرِّيَّتِهِۦ دَاوُۥدَ
وَسُلَيْمَٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا
وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ ۖ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمَٰعِيلَ وَٱلْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۚ
وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ ءَابَآئِهِمْ وَذُرِّيَّٰتِهِمْ وَإِخْوَٰنِهِمْ ۖ وَٱجْتَبَيْنَٰهُمْ وَهَدَيْنَٰهُمْ
إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾ ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهْدِى بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَلَوْ أَشْرَكُوا۟ لَحَبِطَ
عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ۖ فَإِن

يَكْفُرْ بِهَا هَٰؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ
فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ ۗ قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٠﴾

84 — Ve Biz, ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u ihsân ettik. Her birini hidâyete erdirdik. Daha önce de Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleymân'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u hidâyete erdirdik. İşte böyle mükâfâtlandırırız ihsân edenleri.

85 — Zekeriyyâ'yı, Yahyâ'yı, Îsâ'yı ve İlyâs'ı da. Hepsi sâlihlerdendir.

86 — İsmâîl'i, el-Yesa'ı, Yûnus'u ve Lût'u da. Her birini âlemlerden üstün kıldık.

87 — Onların babalarından, zürriyyetlerinden, kardeşlerinden kimini de. Onları seçtik ve onları dosdoğru bir yola ilettik.

88 — İşte bu, Allah'ın, hidâyetidir ki; kullarından dilediğini onunla hidâyete erdirir. Eğer onlar da şirk koşsalardı yapageldikleri şeyler boşa çıkardı.

89 — Onlar; kendilerine kitab, hikmet ve peygamberlik verdiklerimizdir. Şimdi bunlar, onları tanımayıp da küfrederlerse; Biz, onu inkâr etmeyen bir kavmi buna vekîl kılmışızdır.

90 — İşte bunlar; Allah'ın hidâyet ettikleridir. Öyleyse sen de onların hidâyetine uy. De ki : Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemem. Bu, ancak âlemler için bir öğüttür.

Peygamberler Soyu

Allah Teâlâ burada, yaşı ilerledikten sonra İbrâhîm'e, İshâk'ı ihsân buyurduğunu haber vermektedir. O ve eşi Sâre çocuktan ümitlerini kesmişlerdi. Onlar Lût kavmine giderlerken, melekler kendisine gelmiş ve ikisine İshâk'ı müjdelemişlerdi. «Eşi buna şaşmış ve şöyle demişti : Vay başıma gelenler, ben mi doğuracağım? Ben kocamış biri, şu erim de bir ihtiyâr iken. Doğrusu bu şaşılacak bir şey, dedi.

Allah'ın işine mi şaşarsın ey evin hanımı? Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinizedir. O, Hamîd'dir, Mecîd'dir, dediler.» (Hûd, 72-73). Onun vücûda geleceği müjdesiyle birlikte peygamber olacağını, neslinin devâm edeceğini müjdelemişlerdi. Allah Teâlâ başka bir âyette de : «Ona sâlihlerden olan İshâk'ı nebî olarak müjdeledik.» (Sâffât, 112) buyurmaktadır. Bu, müjdenin en mükemmeli ve nimetin en büyüğüdür. Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Biz de ona İshâk'ı, İshâk'ın ardından Ya'kûb'u müjdeledik.» (Hûd, 71). Sizin hayatınızda iken bu çocuğun da bir çocuğu olacak. Babasının gözü aydın olduğu gibi sizin de gözünüz aydın olsun. Muhakkak ki çocuğun çocuğu ile sevinmek neslin devâmı sebebiyle daha fazla olur. Yaşlı ana-babanın zayıflığından dolayı çocuklarının neslinin devâm etmediği sanıldığı için, bu müjde verilmiş ve müjdede onun çocuğunun ismi Ya'kûb olarak ayrıca müjdelenmiştir. Ya'kûb kelimesi, «Zürriyyet ve son» anlamında (Akb) kökünden türetilmiştir. Kavminden ayrılması, onları terkedip onlardan uzaklaşması, yeryüzünde Allah'a ibâdet etmek üzere onların ülkesinden hicret etmesi üzerine bu, İbrâhîm'e bir mükâfât olmuştur. Allah Teâlâ onun kavmi ile aşiretine bedel olarak, kendi sulbünden kendi dinine bağlı sâlih evlâd vermiştir. Bunlarla onun gözü aydın olacaktır. Başka bir âyette de Allah Teâlâ : «Onları Allah'tan başka taptıklarıyla başbaşa bırakıp çekilince; ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u bahşettik. Ve her birini peygamber yaptık.» (Meryem, 49) buyururken burada da : «Ve Biz ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u ihsân ettik. Her birini hidâyete erdirdik.» buyurmaktadır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «(İbrâhîm'i hidâyete erdirdiğimiz gibi) daha önce de Nûh'u... hidâyete erdirdik. (Ona sâlih bir zürriyyet bahşettik.)» Bu ikisinden her birinin kendine hâs büyük özellikleri vardır : Nûh (a.s.)a gelince : Allah Teâlâ onunla birlikte gemide bulunanlardan ona îmân edenler dışında yeryüzü halkını suda boğunca, onun züriyyetini devâm ettirmiştir. Bütün insanlar Nûh'un zürriyyetindendir. İbrâhîm Halîl (a.s.) de böyledir. Allah Teâlâ onun zürriyetinden olanlardan başka kendisinden sonra peygamber göndermemiştir. Başka âyetlerde de Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Soyundan gelenlere kitab ve peygamberlik verdik.» (Ankebût, 27), «Andolsun ki Biz Nûh'u ve İbrâhîm'i gönderdik. Peygamberliği de, kitabı da onların soyuna verdik.» (Hadîd, 26), «İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden Âdem'in soyundan, Nûh ile beraber (gemide) taşıdıklarımızdan ve İbrâhîm ile İsmâîl'in neslinden, hidâyete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Rahmân'ın âyetleri onlara okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.» (Meryem, 58).

Allah Teâlâ : «Onun soyundan Dâvûd'u, Süleymân'ı... hidâyete erdirdik.» buyurmaktadır. Buradaki zamîr «Nûh»a dönebilir. Zîrâ zikredilenlerin en yakını odur. Bu, açık olup İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir. Bunda bir kapalılık da yoktur. Âyetin bahis mevzûu ettiği İbrâhîm'e dönmesi ise daha güzeldir. Fakat bu durumda Lût'un durumu müşkildir. Çünkü o, İbrâhîm'in soyundan olmayıp kardeşi Mârân İbn Âzer'in oğludur. Ancak burada onun zürriyyetine tağlîb yoluyla dâhil edilmiştir, denebilir. Nitekim başka bir âyette : «Yoksa Ya'kûb'a ölüm geldiğinde siz orada mıydınız? Hani o oğullarına : Benden sonra neye ibâdet edeceksiniz? demişti. Onlar da : Senin ilâh'ına ve ataların İbrâhîm'in, İshâk'ın tek ilâhı olan Allah'a ibâdet edeceğiz. Ve biz O'na teslim olmuşuz, demişlerdi.» (Bakara, 133) buyurulmaktadır. Halbuki İsmâîl, onun amcasıdır. Tağlîb yoluyla babaları içine girmiştir. Îsâ'nın İbrâhîm veya diğer kanâata göre, Nûh'un zürriyyeti içinde zikredilmesi ise kızların çocuklarının, kişinin zürriyetine dâhil edildiğine delâlet eder. Zîrâ Îsâ (a.s.), İbrâhîm (a.s.) e ancak annesi ile nisbet edilebilir. Çünkü onun babası yoktur. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Sehl İbn Yahyâ'nın... Ebu Harb İbn Ebu'l-Esved'den rivâyetinde, o şöyle demiştir : Haccâc, Yahyâ İbn Ya'mer'e (birini) gönderip şöyle demiş : Bana ulaştığına göre; sen, Hasan ve Hüseyin'in Hz. Peygamber (s.a.) in zürriyetinden olduğunu iddiâ ediyormuşsun. Bunu, Allah'ın kitabında mı buluyorsun? Ben onu başından sonuna kadar okudum, bulamadım. O da şöyle cevâb vermiş : En'am sûresini okumadın mı? «Onun soyundan Dâvûd'u, Süleymân'ı... hidâyete erdirdik... Yahyâ'yı, Îsâ'yı da.» O : Evet, okudum, deyince; babası olmadığı halde Îsâ, İbrâhîm'in zürriyetinden değil midir? diye sormuş ve Haccâc da : Doğru söyledin, demiş. Bu sebeple kişi, zürriyetine bir vasiyyet ettiğinde, vakıf yaptığında onlara bir şey hîbe ettiğinde kızların çocukları bunlara dâhildir. Ama kişi, oğullarına verdiğinde veya onlara vakıfda bulunduğunda bu, sâdece kendi sulbünden olan oğullarına ve oğullarının oğullarına âittir. Diğer bazıları ise; kızların oğulları da bunlara dâhildir, diyerek Buhârî'nin Sahîh'indeki şu hadîsi delil getirirler : Allah Rasûlü (s.a.) Hz. Ali'nin oğlu Hasan için : Bu oğlum, Seyyiddir. Allah Teâlâ'nın onunla müslümanlardan iki büyük zümrenin arasını düzelteceğini umarım, buyurmuş ve onu «oğul» olarak isimlendirmiştir ki, bu da onun oğulları içine dâhil olduğuna delâlet eder. Diğer bazıları ise bunun mecâz olduğunu söylemişlerdir.

Allah Teâlâ : «Onların babalarından zürriyyetlerinden, kardeşlerinden kimini de.» buyurup usûl ve fürûlarını, onların tabakalarından olanları, onların tamâmının genel vasfının hidâyet ve seçilme olduğunu zikretmiştir. Bunun için de : «Onları seçtik ve onları dosdoğru

bir yola ilettik.» buyurmuştur. Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurur: «İşte bu, Allah'ın hidâyetidir ki, kullarından dilediğini onunla hidâyete erdirir.» Bütün bunlar, Allah'ın onlara bir tevfîki ve onları hidâyete erdirmesi ile meydana gelmiştir. «Eğer onlar da şirk koşsalardı, yapageldikleri şeyler boşa çıkardı.» buyurarak; şirkin ne kadar ağır ve ona karışmanın ne kadar büyük bir şey olduğu belirtilmiştir. Başka bir âyette de: «Andolsun ki; sana da, senden öncekilere de şöyle vahyolunmuştur: Eğer Allah'a ortak koşarsan şüphesiz amellerin boşa gider...» (Zümer, 65) buyuruluyor ki bu, bir şarttan ibârettir. Şart, ise onun vukû bulmasının cevâzını gerektirmez. Nitekim başka âyetlerde de bu kabîlden olmak üzere şöyle buyrulur: «De ki: Eğer Rahmân'ın çocuğu olsaydı; kulluk edenlerin ilki ben olurdum.» (Zuhruf, 81), «Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edinirdik. Fakat aslâ edinmedik.» (Enbiyâ, 17), «Şâyet Allah, çocuk edinmek isteseydi; yaratıklarından dilediğini seçerdi. O, (bundan) münezzehtir. O, tek, gücü herşeye yeten bir Allah'tır.» (Zümer, 4).

Allah Teâlâ buyuruyor ki: «Onlar, (kullara merhamet olmak üzere ve yaratıklara lutfumuz olarak) kendilerine kitab, hikmet ve peygamberlik verdiklerimizdir. Şimdi bunlar, onları (veya peygamberliği) tanımayıp da küfrederlerse...» Buradaki zamîrin kitab, hikmet ve peygamberliğe ircâı da mümkündür.

«Şimdi bunlar...» âyetinde Mekke halkının kasdedildiğini İbn Abbâs, Saîd İbn el-Müseyyeb, Dahhâk, Katâde ve Süddî söylemişlerdir. Allah Teâlâ buyuruyor ki: «Biz, onu inkâr etmeyen bir kavmi buna vekîl kılmışızdır.» Kureyş'ten ve onların dışındaki yeryüzü halkından Arap, Acem, Kitab ehli ve diğer dinlerden bu nimetleri inkâr edenler çıkarsa; işte Biz, onu inkâr etmeyen bir diğer kavmi buna vekîl kılmışızdır. Ki bunlar muhâcirler, ansâr ve kıyâmet gününe kadar onlara tâbi olanlardır. Bunlar «Onu inkâr etmeyenlerdir.» Ondan hiçbir şeyi inkâr etmezler, ondan bir harfi bile geri çevirmezler. Muhkemi ve müteşâbihi ile bütününe inanırlar. Allah Teâlâ nimeti, keremi ve ihsânı ile bizleri onlardan kılsın.

Allah Teâlâ, kulu ve elçisi Muhammed (s.a.) e hitâbla şöyle buyuruyor: «İşte bunlar (zikredilen peygamberler ile birlikte onlara eklenen babaları, zürriyyetleri, onlara benzeyen kardeşleri) Allah'ın hidâvet ettikleridir. (Onlar, hidâyet ehlidir, başkaları değil.) Öyleyse sen de onların hidâyetine uy (ve tâbi ol).» Bu, Allah Rasûlü (s.a.) ne bir emîr ise; elbette ümmeti de bu husûsta onun koyduğu kanunlarda ve emrettiklerinde kendisine tâbidirler. Bu âyetin tefsîrinde Buhârî der ki: Bize İbrâhîm İbn Mûsâ'nın... Mücâhid'den rivâyetine göre; o, İbn

Abbâs'a : Sâd'da secde var mı? diye sormuş. İbn Abbâs evet deyip «Ve Biz ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u ihsân ettik... Sen de onların hidâyetine uy.» âyetini okumuş ve : O da onlardandır, demiş. Yezîd İbn Hârûn, Muhammed İbn Ubeyd ve Sehl İbn Yûsuf... Mücâhid'den rivâyetle şu fazlalığı getirirler : Mücâhid demiş ki : İbn Abbâs'a sorduğumda, peygamberimiz (s.a.) onlara uymakla emredilenlerdendir, diye cevab verdi.

Allah Teâlâ : «Ben buna karşı (bu Kur'an'ı size tebliğimden dolayı) sizden hiçbir ücret istemem. Bu, ancak âlemler için bir öğüttür.» buyuruyor ki, onlar bunu düşünürler de körlükten hidâyete, sapıklıktan doğru yola ve küfürden îmâna dönerler.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُوا مَآ أَنزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ۗ قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَٰبَ الَّذِى
جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ۚ وَعُلِّمْتُم
مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓا أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ مُبَارَكٌ
مُّصَدِّقُ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا ۚ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْءَاخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ
وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

91 — Allah; hiçbir insana bir şey indirmedi, demekle; Allah'ı, şânına yaraşır şekilde tanıyamadılar. De ki : Mûsâ'nın insanlara bir nûr ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin de parça parça kâğıtlar haline koyup açıkladığınız, çoğunu da gizlediğiniz o kitabı kim indirdi? Sizin de, atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir. «Allah» de, sonra onları bırak da, daldıkları sapıklıkta oynayadursunlar.

92 — Şehirlerin anası ile çevresindekileri uyarasın diye sana indirdiğimiz işte bu kitab, mübârektir. Ve kendisinden öncekileri doğrulayıcıdır. Âhirete inananlar buna da inanırlar. Ve onlar namazlarına da devâm ederler.

Allah'ı Gereğince Takdîr Edemediler

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Allah'ı gerektiği şekilde ta'zîm etmediler. Zîrâ onlar, Allah'ın kendilerine gönderdiği elçilerini yalanlamışlardır. İbn Abbâs, Mücâhid ve Abdullah İbn Kesîr bu âyetin Kureyş hakkında nâzil olduğunu söylemişler ve İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir. Yahûdîlerden bir grup hakkında, Yahûdîlerden Finhas hakkında ve Mâlik İbn Sayf hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Allah Teâlâ : «Allah hiçbir insana bir şey indirmedi, dediler.» buyuruyor ki; yukarda zikredilen nüzûl sebeplerinden birincisi daha kuvvetlidir. Zîrâ âyet, Mekke'de nâzil olmuştur. Yahûdîler, gökten kitab indirilmesini inkâr etmemektedirler. Halbuki Kureyş —ve bütünüyle araplar— beşerden bir elçi gönderilmesini uzak görüyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «İçlerinden birine : İnsanları uyar... diye vahyetmemiz insanların tuhafına mı gitti?...» (Yûnus, 2), «Onlara hidâyet geldiği zaman, insanları inanmaktan alıkoyan; sâdece: Allah, peygamber olarak bir beşeri mi göndermiştir? demeleridir. De ki : Eğer yeryüzünde yerleşmiş dolaşan melekler olsaydı, Biz ancak onlara peygamber olarak gökten bir melek indirirdik.» (İsrâ, 94 - 95). Burada da Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Allah; hiçbir insana bir şey indirmedi, demekle Allah'ı şânına yaraşır şekilde tanıyamadılar. De ki : Mûsâ'nın insanlara bir nûr ve hidâyet olmak üzere getirdiği... o kitabı kim indirdi?» Ey Muhammed, Allah katından herhangi bir kitab indirilmesini inkâr edenlere; cüz'î bir meseleyi isbât ile herkese cevab teşkîl edecek olan şu sözleri söyle : «Mûsâ'nın insanlara getirdiği o kitabı kim indirdi?» Burada sizin ve herkesin iyi bildiği Tevrât kasdedilmektedir. Muhakkak ki Allah Teâlâ, onu İmrân Oğlu Mûsâ'ya müşkillerin halledilmesinde kendisiyle aydınlanılacak bir nûr ve kendisiyle şüphe karanlıklarından hidâyete erilecek bir hidâyet olmak üzere indirmiştir. Allah Teâlâ : «Sizin de parça parça kâğıtlar haline koyup açıkladığınız, çoğunu da gizlediğiniz...» buyurmuştur ki; onu yüklenenler onu ellerindeki aslî kitabtan yazdıkları parça parça kâğıtlar haline getirmişler, ondakileri tahrîf edip değiştirmişler ve yorumlamışlar, sonra da; bu, Allah katındandır, demişlerdir. Onlar bu sözleriyle, söylediklerinin indirilen kitabda olduğunu ileri sürmüşlerdir. Halbuki bunlar, Allah katından değildirler. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Sizin de parça parça kâğıtlar haline getirip açıkladığınız, çoğunu da gizlediğiniz...» buyurmuştur. Allah Teâlâ : «Sizin de, atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir.» buyuruyor ki size Kur'an'ı indiren Allah onda size geçenlerin haberini, ne sizin ne de babalarınızın bilmemekte olduğu geleceğin haberini öğretmiştir. Katâde bunların,

arap müşrikleri olduğunu söylerken Mücâhid bunun müslümanlar hakkında olduğunu ifâde etmiştir.

Allah Teâlâ : «Allah, de» buyurmaktadır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha burayı : Onu Allah indirmiştir, de, şeklinde açıklamıştır. İbn Abbâs'ın bu açıklaması bu kelimenin tefsîrinde taayyün etmiş olan (doğru) açıklamadır. Değilse müteahhirûn'dan bazılarının söylediği gibi burada anlam sâdece «Allah, de» şeklinde değildir.

(.....)

Allah Teâlâ : «Sonra onları bırak da daldıkları sapıklıkta oynayadursunlar.» buyurmaktadır. Sonra onları kendilerine yakîn gelinceye kadar bilgisizlikleri ve sapıklıkları içinde bırak, oyalanadursunlar. Güzel âkıbetin onlara mı yoksa Allah'ın müttakî kullarına mı olacağını yakında bilecekler.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Şehirlerin anası (Mekke) ile çevresindeki (arap kabîlelerini, âdemoğullarından arap olsun, acem olsun diğer toplulukları da) uyarasın diye sana indirdiğimiz işte bu kitab (Kur'an) mübârektir.» Allah Teâlâ diğer âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «De ki : Ey insanlar, ben gerçekten Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim...» (A'râf, 158), «Bu Kur'an bana, sizi de ulaştığı kimseleri de uyarmam için vahyolundu.» (En'âm, 19), «Herhangi bir gürûh onu inkâr ederse, onun varacağı yer ateştir.» (Hûd, 17), «Hakkı bâtıldan ayırdeden Kur'an'ı, kuluna dünyaları uyarmak üzere indiren Allah yücelerin yücesidir.» (Furkân, 1), «Kendilerine kitab verilenler ve kitabsız ümmetlere : Siz de İslâm oldunuz mu? de. Eğer İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir. Şâyet yüz çevirirlerse; sana yalnız teblîğ etmek düşer. Ve Allah kullarını görendir.» (Âl-i İmrân, 20). Buhârî ve Müslim'de rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) : Benden önce hiçbir peygambere verilmeyen beş şey bana verildi, buyurmuş ve onlar için de şöyle demiştir : Peygamber (benden önce) kendi kavmine gönderildi. Ben ise bütün insanlara gönderildim. Bu sebepledir ki : «Âhirete inananlar buna da inanırlar.» buyurulmuştur. Ey Muhammed, Allah'a ve âhiret gününe inanan herkes sana indirdiğimiz mübârek kitab Kur'an'a inanır. «Ve onlar namazlarına da devâm ederler.» Kendilerine farz kılınan namazları vakitlerinde edâ eder, yerine getirirler.

İZÂHI

Bilindiği gibi, biz bu kitabta ifâde ettik ki; Kur'an-ı Kerîm; tevhîd, nübüvvet ve âhireti isbât mes'elesini esâs konu ittihâz etmiştir.

Ve yüce Allah, İbrâhîm (a.s.) den bahsederken onun tevhîd delilini, şirkin bâtıl olduğunun isbâtını zikrettiğini ve yüce Allah'ın da bu delili açık şekilde takrîr ettiğini gördük. Bu noktadan sonra, Allah nübüvvet mes'elesine girmekte, nübüvvet ve risâleti inkâr etmekle «Allah'ı hakkıyla takdîr edemediler» buyurmakta ve âyetlerin dizilişindeki inceliği açıklamaktadır. Bu âyette birkaç mes'ele vardır :

Birinci mesele : Bu âyetin «Onlar Allah'ı hakkıyla takdîr edemediler.» bölümünün birkaç türlü tefsîri yapılmaktadır. Meselâ İbn Abbâs bir rivâyete göre; Onlar, Allah'a hakkıyla ta'zîm etmediler, derken bir başka rivâyete göre de; onlar, Allah'ın herşeye kâdir olduğuna inanmadılar, diye açıklamıştır. Ebu'l-Âliye; onlar, Allah'ı hakkıyla tavsîf etmediler, derken, Ahfeş de; onlar, Allah'ı hakkıyla bilmediler, demiştir.

(.....)

İkinci Mesele : Cenâb-ı Allah «Onlar, Allah'ı hakkıyla takdîr edemediler.» diye buyurarak, yahûdîleri anlatınca; niçin takdîr etmediklerini de açıklamış, bunun sebebinin onların «Allah hiçbir kimseye bir şey indirmedi» demeleri olduğunu beyân etmiştir.

Kesin olarak bilinmelidir ki; nübüvvet ve risâleti inkâr eden herkes; Allah'ı hakkıyla bilmemektedir. Bunu biraz açalım. 1 — Bi'set ve nübüvveti inkâr eden kimse; ya Allah'ın hiç bir mahlûka herhangi bir yükümlülük yüklemediğini veya yüklediğini söyleyecektir. Birinci şık bâtıldır. Çünkü böyle bir iddiâ yüce Allah'ın (Hâşâ) insanlara bütün kötülükleri; Allah'a sövmek gibi çirkinlikleri, O'nu lâyık olmadığı şekilde tavsîf etmeyi, peygamberleri ve dindârları küçük görmeyi, nimeti verene şükretmemeyi, nimetlere kötülükle mukâbele etmeyi serbest bıraktığı netîcesini doğurur ki, bütün bunlar bâtıldır. Veyahut bu kimse, Allah'ın insanları emir ve yasaklarla yükümlü kıldığını kabul edecektir. İşte burada bir teblîğci ve açıklayıcı gerekmektedir ki, bu da peygamberdir.

Eğer denilirse : Yapılması gereken görevleri yapmakta, çirkin şeylerden kaçmakta akıl kâfî değil midir?

Biz de deriz : —Bir an için— sizin dediğiniz gibi olduğunu farzetsek bile; peygamberlerin lisânıyla gelen dinî tanıtmalarla aklî tanıtmaları te'kîd etmenin hiç bir mânii yoktur. Görülüyor ki; âhiret ve nübüvveti inkâr eden herkes, Allah'ın hikmetini ta'netmekte, bu ise O'nun sıfatını bilmemek olmaktadır. Böyle bir kimse için de «Onlar Allah'ı hakkıyla takdîr edemediler» ilâhî fermânı doğru olmaktadır.

2 — Bir kısım insanlar : Peygamberler göndermenin mümkün olmadığını, çünkü peygamberin kendisini tasdîk mâhiyetinde, iddiâsına

uygun bir tarzda mucize göstermesi muhâldir, demişlerdir. Bunlar da iki gruptur :

Birinci grup : Bunlar, alışkanlıkları delmenin (hark el-âde), kanunların akışının hilâfına bir şey îcâd etmenin mümkün olmadığını iddiâ etmektedirler.

İkinci grup : Bunlar ise alışkanlıkları delmenin mümkün olduğunu kabul etmekle birlikte, bu olayların peygamberlik iddiâ eden kimsenin (iddiâsında) doğru olduğuna delâlet etmeyeceğini söylemektedirler. Her iki grubun telâkkîsi de Cenâb-ı Allah'ın kudretinde eksiklik olduğunu söyleyerek, küçültmeyi gerektirir.

Birinci gruba cevâbımız : Cisimlerin birbirinin benzeri olduğu, bir şey için mümkün olanın benzeri şey için de mümkün olduğu bir vâkıadır. Binâenaleyh, güneş ve ayın cismi parçalanma ve ayrılmaya kâbildir.

Şâyet : Allah Teâlâ buna kâdir değildir dersek; bu, O'na âcizlik ve güçsüzlük isnâd etmek olur. Allah'ı böyle tavsîf edenin «Allah'ı hakkıyla takdîr edemediğini» söylemek doğru olur.

Şâyet : Allah Teâlâ buna kâdirdir, diyecek olursak; bu durumda aklen ne ayın parçalanması ve ne de diğer mucizelerin vâki' olması muhâl olmaz.

İkinci gruba cevâbımız : Peygamberlik iddiâ eden kimsenin isteği anında alışılanlara aykırı (hârikulâde) işlerin vukûu; onların doğruluğuna delâlet eder. Bu husûs, usûl kitablarında görüldüğü üzere yine açık bir hakîkattır. O halde, bi'set ve nübüvveti inkâr eden herkes, yüce Allah'ı âcizlikle nitelemektedir. Ve böyle davranan herkes, «Allah'ı hakkıyla takdîr edememiştir.»

3 — Bu âlemin sonradan meydana geldiği sâbit olduğuna göre, kâinâtın sonradan olması; kâinâtın ilâhının Kâdir, Âlim ve Hakîm olduğuna, bütün mahlûkâtın O'nun kulları ve Allah'ın istisnâsız hepsinin sâhibi ve mâliki olduğuna delâlet eder. Kendisine itâat edilen mâlikin, emir ve yasağı, kullarına yüklediği teklîfleri, kendisine itâat edilmesine karşılık vereceği mükâfâtı, karşı gelinmesine mukâbil vereceği cezâsı ve tehdîdi olması gerektiğini gösterir. Bu gereklilik, tâm ve kâmil mânâda ancak peygamber ve kitab göndermekle yerine getirilebilir. Bunu inkâr eden herkes, yüce Allah'ın kendisine itâat edilen bir mâlik olduğunu inkâr etmiş olur. Bu inançta olan kimse ise «Allah'ı hakkıyla takdîr edememiş» demektir. Öyleyse «Allah hiç bir kimseye her hangi bir şey indirmemiştir» diyen kimse «Allah'ın kadrini hakkıyla takdîr etmemiştir.» (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIII, 72 - 74).

———oOo———

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا
أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا
أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ
آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ
وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ
بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

93 — Allah'a karşı yalan uydurandan, yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken; bana da vahyolundu, diyenden ve Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim, diyenden daha zâlim kimdir? Bir görseydin; o zâlimler can çekişirlerken melekler de ellerini uzatmış : Can verip bugün Allah'a karşı haksız yere söylediklerinizden ve O'nun âyetlerine büyüklük taslamanızdan ötürü horluk azâbı ile cezâlandırılacaksınız, derken.

94 — Andolsun ki siz; ilk defa yarattığımız gibi, yapayalnız ve teker teker huzûrumuza geldiniz. Ve size verdiğimiz şeyleri ardınızda bıraktınız. Hani, ortaklarınız olduğunu sandığınız şefâatçılarınızı da beraberinizde görmüyoruz. Andolsun ki; aranızdaki bağlar artık kopmuştur. Ortak sandıklarınız da sizden kaybolup gitmiştir.

Ölüm Döşeğinde Zâlimler

Allah Teâlâ : «Allah'a karşı yalan uydurandan... daha zâlim kimdir?» buyuruyor. Allah'a karşı yalan uydurarak O'nun için ortak veya çocuk kabul edenden, veya Allah Teâlâ göndermediği halde Allah'ın kendisini insanlara gönderdiğini ileri sürenden daha zâlim hiç kimse yoktur. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Yâhut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken; bana da vahyolundu diyenden... daha zâlim kim-

dir?» buyurmuştur. İkrime ve Katâde bu âyetin Müseylime el-Kezzâb hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir.

Allah Teâlâ : «Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim, diyenden daha zâlim kimdir?» buyurmaktadır ki; uydurduğu söz ile Allah Teâlâ katından gelen vahye karşı çıkacağını ileri sürenden daha zâlim kim olabilir? Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur : «Âyetlerimiz onlara okunduğu zaman; işittik, istersek biz de bunun benzerini söyleriz... demişlerdi.» (Enfâl, 31). Allah Teâlâ : «Bir görseydin, o zâlimler can çekişirlerken (can çekişme, can çekişmenin şiddet, zahmet ve sıkıntısı içindelerken) melekler de ellerini (onlara vurarak) uzatmış iken...» buyurmaktadır. Başka âyetlerde de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Beni öldürmek için elini bana uzatırsan...» (Mâide, 28), «Kötülükle ellerini ve dillerini uzatırlar.» (Mümtehine, 2). Dahhâk ve Ebu Sâlih bu âyetteki «Melekler de ellerini uzatmış...» kısmını «Onlara azâb ile ellerini uzatmış...» şeklinde tefsîr etmiştir. Nitekim başka bir âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Bir görseydin sen, hani melekler küfredenlerin canlarını alırken yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı.» (Enfâl, 50). Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Melekler de ellerini uzatmış...» buyurmuştur. Melekler onlara ellerini vurmakla uzatmışlardır ki, rûhları cesedlerinden çıksın. Bunun için onlara : Can verin, derler. Kâfirin ölüm zamanı geldiğinde melekler kendisine azâbı, cezâyı, zincir ve bukağıları, cehennem ve kaynar suları, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın öfkesini müjdelerler. Rûhu cesedine dağılır, karşı gelir ve çıkmak istemez. Melekler, rûhları cesedlerinden çıkıncaya kadar onlara vurur ve şöyle derler : Can verin, bu gün Allah'a karşı haksız yere söylediklerinizden ve O'nun âyetlerine büyüklük taslamanızdan ötürü, horluk azâbı ile cezâlandırılacaksınız. Nasılki siz, Allah'a karşı yalanlar uydurmuş, Allah'ın âyetlerine uymak ve O'nun elçilerine boyun eğmekten büyüklenmişseniz, aynı şekilde bugün sonsuz derecede horluk ve hakârete dûçâr kalacaksınız. Gerek mü'minin ve gerekse kâfirin ölüm halinin nasıl olacağına dâir bir çok hadîs vârid olmuştur ki bunlar : «Allah'a inananları dünya hayatında ve âhirette sağlam bir söz üzerinde tutar.» (İbrâhîm, 27) âyetinde anlatılmıştır. İbn Merdûyeh burada Dahhâk'dan, İbn Abbâs'tan merfû' olarak garib ve uzun bir hadîs zikretmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Andolsun ki siz; ilk defa yarattığımız gibi, yapayalnız ve teker teker huzûrumuza geldiniz.» buyuruyor ki bu; onlar Allah'ın huzûruna döndürüldüklerinde kendilerine söylenecektir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır : «Saflar halinde Rabbına sunulduklarında, onlara : Andolsun ki sizi ilk kez yarattığımız gibi Bize geldiniz, denilecektir.» (Kehf, 48).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Ve size verdiğimiz şeyleri (dünya hayatında iken kazandığınız malları ve nimetleri) ardınızda bıraktınız.» Sahîh bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur :

يَقُولُ ابْنُ آدَمَ : مَالِي . مَالِي وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ ، أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ ، أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ ، وَمَا سِوَى ذَلِكَ فَذَاهِبٌ ، وَتَارِكُهُ لِلنَّاسِ

«Âdemoğlu; malım, malım, der. Halbuki senin yeyip bitirdiğin, giyip eskittiğin ve tasaddukta bulunup geçirdiklerinden başka malın yoktur. Bundan gayrısı gidici ve insanları terkedicidir. Hasan el-Basrî : Kıyamet günü, Âdemoğlu bir kuzu gibi getirilir. Allah Teâlâ; topladıkların nerede? diye sorar. O da; ey Rabbım, topladım ve olduğundan daha bol halde bıraktım, diye cevab verir. Allah Teâlâ; kendin için önden gönderdiğin nerede? buyurur ve o, önden hiçbir şey göndermediğini görür, demiş ve : «Andolsun ki siz; ilk defa yarattığımız gibi, yapayalnız ve teker teker huzûrumuza geldiniz. Ve size verdiğimiz şeyleri, ardınızda bıraktınız.» âyetini okumuştur. Bunu, İbn Ebu Hâtim rivâyet eder.

Allah Teâlâ'nın : «Hani, ortaklarınız olduğunu iddiâ ettiğiniz şefâatçılarınızı beraberinizde görmüyorum» sözü, onları bir azarlama ve dünyada iken hayatlarında ve öte dünyalarında —ki şâyet varsa— kendilerine menfaat verecekleri zannıyla eşler, putlar edinmelerinden dolayı onları bir suçlamadan ibârettir. Kıyâmet günü olunca sebepler kesilir, sapıklık uzaklaşıp gider ve edegeldikleri iftirâlar onlardan ayrılıp kaybolur da, Allah Teâlâ bütün yaratıkların gözleri önünde onlara: «Benim ortağım olduklarını ileri sürdükleriniz nerede?» (Kasas, 62) diye seslenir. Onlara : «Nerededir Allah'tan başka taptıklarınız? Size yardım ediyorlar mı? Veya kendilerine yardımları dokunuyor mu?» (Şuarâ, 92 - 93) da denecektir. Bu sebepledir ki, burada da : «Hani, ortaklarınız olduğunu sandığınız (ibâdette, kendilerine ibâdeti hak etmede sizin üstünüzde payları olan) şefâatçılarınızı da beraberinizde görmüyorum.» buyurmuştur.

Sonra Allah Teâlâ : «Andolsun ki aranızdaki bağlar artık kopmuştur.» buyuruyor. Buradaki (بينكم) merfû' olarak okunmuştur ki, böylece anlam «Andolsun ki sizin işleriniz kopmuş, dağılmıştır.» şeklinde olacaktır. Mensûb olarak da okunmuştur. Bu durumda anlam şöyle olacaktır : «Andolsun ki aranızdaki bağlar, sebepler ve vesîleler kopmuştur. Ortak sandıklarınız (putlara bağlanan ümitleriniz) da sizden kaybolup gitmiştir.» Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle

buyurmaktadır : «O zaman uyulanlar, uyanlardan uzaklaşmış ve azâbı görmüş oldular. Aralarındaki bütün bağlar kopmuştur. Uyanlar dediler ki : Bizim için (dünyaya) bir dönüş olsaydı da, (şimdi) bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık.» Böylece onların bütün yaptıklarını, Allah hasretler halinde kendilerine gösterecektir. Ve onlar ateşten çıkacak değillerdir.» (Bakara, 166 - 167), «Sûr'a üflendiği zaman, o gün aralarındaki soy yakınlığı fayda vermez, birbirlerine bir şey soramazlar.» (Mü'minûn, 101), «Dünya hayatında Allah'ı bırakıp aranızda putları dostluk vesîlesi kıldınız. Sonra da kıyâmet gününde birbirinize küfreder ve karşılıklı la'net okursunuz. Varacağınız yer ateştir. Yardımcılarınız da yoktur.» (Ankebût, 25), «Denir ki : Koştuğunuz ortaklarınızı çağırın. Onları çağırırlar ama kendilerine cevab veremezler.» (Kasas, 64), «Ve onların hepsini toplayıp sonra da şirk koşanlara : Nerede iddiâ ettiğiniz ortaklarınız? diyeceğimiz gün... yalan yere uydurdukları kendilerinden nasıl kayboluverdi?» (En'âm, 22 - 24). Bu husûstaki âyetler gerçekten pek çoktur.

İZÂHI

İkinci mesele : Bu âyet, kıyâmet ahvâlini bilmede çok mühim bir kanunu kapsamaktadır. İnsan nefsi bu bedene ilişmiştir, doğru bilgileri, güzel ahlâkı edinmede beden, rûha bir âlet olmuştur. Nefis; bedeni terkettiğinde, bu iki ihtiyâcını karşılayamadığında acısı ve zararları büyük olur. Meselâ bu âlet, bedende bulunduğu zaman insan onunla ebedî saâdeti kazanabilir. Onu yitirdiği ve onu bozup faydalanmadığı zaman ise mahvolur. Âyetin başındaki : «Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine teker teker Bize geleceksiniz..» bölümünden maksad budur. Bu nefis şu beden denen âletle rûhânî bir saâdet ve kemâl kazanmak bir yana, bir takım kötü işler yapmıştır. Şöyle ki, bütün ömrünü mal ve mevki uğruna, bunlara olan hırsını artırmak, aşkını güçlendirmek ve gereklerini elde etmek için tüketmiştir. İnsan, aslında cismânî âlemden rûhânî âleme gitmekte olan bir varlık olduğu halde bu zavallı durumu tersine çevirmiş, rûhânî maksadlardan cismânî âleme yönelmeye koyulmuş, asıl gâyesini unutmuş, bedenî zevklerle kendini aldatmıştır. Öldüğünde, istesin veya istemesin, durum tersine dönmekte, cismânî âlemden rûhânî âleme yolculuk başlamaktadır. Elde etmek için ömrünü tükettiği mallar arkasında kalmıştır. Arkada kalan bir şeyden faydalanmak ise mümkün değildir. Bu adam malı arkasında uzaklarda, ona dönmüş ama faydalanamıyor, onun için

faydası kesik, boynu, başı eğik bir halde. Ne büyük zarar, acı ve keder... İşte âyetin ikinci şıkkında «size verip te hayâline daldırdığımız şeyleri arkanızda bırakacaksınız...» cümlesinden murâd budur. Bu da gösteriyor ki; insanın kazanıp ta hayra sarfetmediği her malın durumu yüce Allah'ın bu âyette zikrettiği gibidir. Halbuki insan malını Allah'ın emirlerine itâat ve hürmet, mahlûkâtına acıma ifâde eden yerlere harcasa; onu arkasında bırakmış olmaz aksine onu ileriye takdîm etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ «Nefisleriniz için takdîm etmiş olduğunuz hayrı Allah katında bulursunuz» buyurmaktadır. Sonra, bu zavallılar bâtıl dinleri ve bozuk mezhebleri desteklemekle kendilerini yoruyor ve zannediyorlar ki; âhiret yurduna vardıklarında bundan fayda görecekler. Ancak oraya varıp ta o yoldakilerin düştüğü şiddetli ve sürekli azâbı görünce bir çok yönden acı çekmeye başlıyorlar. Meselâ pişmânlık acısı : Elindekini, nasıl olup ta öyle esâretine, büyük belâlara katlanarak kendisinden ancak azâb ve esâret doğacak olan şeyleri elde etmek için harcadığının acısı ve pişmânlığı. Meselâ; mahcûbiyetten doğan acı : Dünyada iken inandığı şeylerin, apaçık birer cehâlet ve sapıklık olduğunu açık seçik görmek. Meselâ; büyük bir istekle birlikte şiddetli bir ümitsizlik acısı. Bütün bu hallerin, içinde bulunan kişiye şiddetli azâb ve rûhânî acılar çektireceği muhakkaktır. Bu noktaya dikkatleri çekmek için âyet-i kerîme'nin bu üçüncü şıkkında «Hani, bizim ortaklarımız sandığınız şefâatçılarınızı da yanınızda göremiyoruz.» diye çıkışılmaktadır. Yukarıdan beri durumunu ta'kîb ettiğimiz kişi, hayırlar elde edebileceği fırsatları kaçırmış, şimdi birtakım zararların husûlünü gerektirecek bir durumla karşı karşıyadır. Bu durumda iken yine de bazı bakımlardan bir ümidi olsa burada acısı ve hüznü birazcık olsun azalacak. Ancak kesin bilmektedir ki; bir kurtuluş ümidi yok, eksiğini tamâmlamak imkânsız. Burada acısı büyümekte, felâketi cidden artmaktadır. Âyetin bu dördüncü şıkkında Allah Teâlâ «Andolsun, aranızdaki bağ kopmuştur...» buyurarak bu acı hale işâret etmek istemiştir.

Yani nefisle cesed arasında olan o birlik artık kesilmiştir. Bir daha onu elde etmek yok. İşte bu hakîkat derecelerine vâkıf olduğumuzda, sapıkların ahvâlini bundan daha iyi bir tarzda açıklamanın mümkün olamayacağını açıkça görüyoruz. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIII, 88 - 90).

———oOo———

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَىٰ ۖ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّىٰ

تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ
الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا
الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

95 — Muhakkak ki Allah; taneyi ve çekirdeği yaratandır. Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. Nasıl olup da yüz çeviriyorsunuz?

96 — Sabahı yarıp çıkarandır. Geceyi bir sükûn, güneşi ve ayı da vakit ölçüsü kılmıştır. İşte bu; Azîz, Alîm olanın takdîridir.

97 — O'dur, yıldızları yaratmış olan, karanın ve denizin karanlıklarında onlarla yol bulasınız diye. Âyetlerimizi bilen bir kavim için uzun uzadıya açıkladık.

Tane ve Çekirdek

Allah Teâlâ; tane ve çekirdeği yarattığını haber vermektedir. Taneyi toprakta yarar ve çeşitli sınıflar halinde ekinler biter. Değişik şekil, renk ve tatlarda meyveler çekirdekten çıkar. Bu sebepledir ki: «Muhakkak ki Allah taneyi ve çekirdeği yaratandır.» âyetini «Ölüden diriyi çıkarır.» âyetiyle açıklamıştır. Diri olan bitkileri, cansız ölü gibi olan tane ve çekirdekten çıkarır. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: «Ölü toprak, onlar için bir delildir. Biz onu dirilttik ve ondan taneler çıkardık. İşte ondan yemektedirler... Kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratanı tenzîh ederiz.» (Yâsîn, 33 - 36).

Bunu, birbirine yakın mânâlarda olmak üzere birçok ibârelerle ifâde etmişlerdir. Kimileri: Tavuğu yumurtadan, yumurtayı tavuktan çıkarır, derken; bazıları: Sâlih çocuğu kâfirden, kâfiri de sâlihten çıkarır, demişler ve bunların dışında âyetin içerdiği daha başka ibâreler de serdetmişlerdir. Allah Teâlâ buyuruyor ki: «İşte Allah budur. (Bu şeyleri yapan, ortağı olmayan tek bir Allah'tır). Nasıl olup ta (hak'tan) yüzçeviriyorlar (bâtıla yöneliyor ve Allah ile birlikte O'ndan başkasına nasıl ibâdet ediyorlar.) «O, sabahı yarıp çıkarandır. Geceyi bir sükûn kılmıştır. Aydınlığı ve karanlığı yaratandır. Nitekim bu sû-

renin başında da : «Karanlıkları ve aydınlığı var eden...» (En'âm, 1) buyurmuştur. Allah Teâlâ gecenin karanlığını, sabahın aydınlığından çıkarıp ayırır da varlıklar aydınlanır, ufuk nûrlanır, karanlıklar dağılır; gece, karanlıklarını giderir, gündüz ışık ve aydınlığını getirir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Gündüzü durmadan kovalayan gece ile bürür.» (A'râf, 54). Allah Teâlâ burada hükümrânlığına ve azametinin kemâline delâlet eden muhtelif ve zıt şeyleri yaratmadaki kudretini açıklamakta, beyân etmektedir. Sabahı yarıp çıkaran olduğunu zikredip buna «Geceyi bir sükûn (eşyânın kendisinde sükûn bulduğu bir karanlık) kılmıştır.» sözüyle mukâbelede bulunmaktadır. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurur : «Andolsun; kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye...» (Duhâ, 1 - 2), «Andolsun, açığa çıkardığında gündüze, onu örtüp bürüdüğünde geceye.» (Şems, 3 - 4). Suheyb er-Ruhî çok uykusuz kalmasından dolayı kendisine çıkışan hanımına şöyle demiş : Suheyb dışındakilere Allah Teâlâ geceyi bir sükûn kılmıştır. Suheyb'e cennet zikredildiğinde şevki artar, ateş kendisine zikredildiğinde ise uykusu kaçar. Bunu İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «Güneşi ve ayı da vakit ölçüsü kılmıştır.» buyuruyor ki, bu ikisi kanunlaşmış, ölçülü bir hesâba göre yürürler. Değişmez ve sapmazlar. Bilâkis onlardan her birinin yaz ve kış girecekleri menziller, duraklar vardır. Buna göre; gece ve gündüz uzar ve kısalır. Nitekim Allah Teâlâ, başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Güneşi ışık, ayı nûr yapan, aya konak yerleri düzenleyen O'dur.» (Yûnus, 5), «Güneşe, aya ulaşmak düşmez. Gece de gündüzü geçecek değildir. Herbirisi bir yörüngede yüzerler.» (Yâsîn, 40), «Güneş, ay ve yıldızlar O'nun emri ile müsahhar kılınmışlardır.» (A'râf, 54).

Allah Teâlâ : «İşte bu; Azîz, Alîm olanın takdîridir.» buyuruyor ki, bunların hepsi karşı konulamayan, aksi bulunmayan, Azîz olan, Allah'ın her şeyi bilen, yerde ve gökte zerre ağırlığında bir şey bile bilgisinden gizlenemeyen Allah'ın takdîri ile cereyân etmektedir. Çoğu kere Allah Teâlâ geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratmasını zikrettiğinde sözü izzet ve ilimle bitirmektedir. Nitekim : «Gece de onlar için bir delildir, gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler. Güneş de yörüngesinde yürüyüp gider. Bu; Azîz, Alîm'in ölçüsüdür.» (Yâsîn, 37 - 38) âyetinde durum böyledir. Secde sûresinin başında gökleri, yeri ve bunlardakileri yaratmasını zikrettiğinde ise : «Biz dünya semâsını ışıklarla donattık, koruduk. İşte bu; Alîm, Azîz'in takdîridir.» (Fussilet, 12) buyurmuştur. Allah Teâlâ : «O'dur yıldızları yaratmış olan, karanın ve denizin karanlıklarında onlarla yol bulasınız diye.» buyuruyor ki; seleften birisi şöyle der : Bu yıldızlar hakkında şu üçün dışında inancı olan hatâ etmiş ve Allah'a yalan uydurmuştur : Allah Teâlâ

onları gök için bir süs, şeytânlar için bir taş (veya taşlama) olarak, karanın ve denizin karanlıklarında onlarla yol bulunsun diye yaratmıştır. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Âyetlerimizi bilen bir kavim için uzun uzadıya açıkladık.» ki onlar akıl etsinler (düşünsünler), hakkı bilsinler ve bâtıldan uzaklaşsınlar.

İZÂHI

«Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği yaran, ölüden diri, diriden ölü çıkarandır.»

Bu âyet-i kerîme'de birkaç mesele vardır :

Birinci Mesele : Cenâb-ı Allah önce tevhîd konusunu, bunu ta'kîben nübüvvet meselesini açıkladıktan sonra, bu temel meselenin bazı teferruâtından bahsetmişti. Şimdi bu âyette de aklî, naklî ve felsefî bütün bahislerden asıl gâyenin, Allah Teâlâ'yı zâtı, sıfâtı ve fiilleri ile bilmek olduğuna dikkati çekmek için yaratıcının varlığına, ilim, hikmet ve kudretinin üstünlüğüne delâlet eden delilleri serdetmeye başlıyor. «Tohumu ve çekirdeği yaran» kavlinin tefsîrinde iki görüş vardır :

1) Bu, İbn Abbâs'ın rivâyeti olup Dahhâk ve Mukâtil'in de görüşüdür : «Tohumu ve çekirdeği yaran», tohum ve çekirdeği yaratan demektir.

(.....)

2) Ulemânın çoğunluğunun görüşüdür ki, burada (الفلق) yarmak mânâsınadır. (الحب) ise buğday, arpa ve diğer türlerin tohumları gibi bizzât kendisi maksûd olandır. (النوى) ise erik, hurma ve benzeri meyvelerin içinde bulunan şeydir.

Bu bilgilerden sonra biz diyoruz ki : Bir tohum veya çekirdek rutûbetli bir toprağa düşüp te üzerinden bir zaman geçtikten sonra yüce Allah, onun üst ve alt uçlarında birer yarık husûle getirir. Üsttekinden göklere yükselen ağacı, alttakinden de ağacın damarları dediğimiz, toprağın derinliklerine inen bir başka ağacı çıkarır. Bu tohum veya çekirdek, o iki ağacın birleşmesine sebeb olur.

Sonra burada bazı ilgi çekici durumlar vardır :

Birincisi : Eğer bu ağacın (tohum veya çekirdeğin) yapısı onun yerin derinliklerine inmesini gerektiriyor idiyse; kendisinden havaya yükselen ağaç nasıl doğuyor? Yok eğer havaya yükselmeyi gerektiriyorsa; aşağılara doğru inen ağaç nasıl doğmaktadır? İşte, akıl ve duyumuz yukarı çıkan ve aşağıya inen bu iki ağacın yapısının birbirine zıt olduğuna şehâdet ettiği halde, bu tohum veya çekirdekten o iki ağacın doğdu-

ğunu görünce artık kesinlikle anlıyoruz ki; bu olay, yapı ve özelliğin gereği değil, bir îcâd, ibdâ', tekvîn ve ihtirâ'ın îcâbıdır.

İkincisi : Yerin içi (toprak) kesîf ve sert bir şeydir. Öyle ki, ona sağlam çuvaldızlar, keskin bıçaklar bile işlemez. Öte yandan o damarların uçlarına bakıyoruz, gâyet nazik ve incedirler, bir insan parmağının ucuyla şöyle en az bir kuvvetle ovsa su gibi eriyecekler. Bu haline rağmen o, katı toprağa nüfûz ediyor, kesîf maddelerin içine doğru saplanıp gidiyor. Gâyet latîf olan bu zayıf cisimlerin, böyle muazzam güçlere mazhar olması mutlakâ ve mutlakâ Azîz ve Hakîm olan bir zâtın takdîri ile olmalıdır.

Üçüncüsü : O çekirdekten bir ağaç doğuyor. Ancak bu ağaçta muhtelif özellikler hâsıl oluyor. Ağacın kabuğunun özel bir tabîatı var. Kabuğun içinde gövde, onun da ortasında atılmış pamuğa benzeyen zayıf, yumuşak bir madde bulunuyor. Sonra bakıyoruz; bu bedenden dallar doğuyor. Dallardan önce yapraklar, sonra çiçekler ve üçüncü olarak da meyve doğuyor. Sonra bu meyvenin de dört nevi kabuğu oluyor. Ceviz gibi. En üstte yeşil olan kabuk, onun altında odunumsu kabuk, onun da altında içi kuşatan ince zarımsı olanı ve en altta iç bulunuyor. Bu iç de yine kabuğumsu olan katı bir madde ile asıl dikkat çeken ve bir yağdan ibâret bulunan latîf maddeyi kapsıyor. İşte dört unsur, dört mevsim ve yıldızların bu cisimlerin hepsine de eşit olarak etki etmesine rağmen; tat, şekil, renk, nitelik ve tabîat bakımından farklı farklı oluşları; bunların unsur ve tabîatların eseri değil, Kâdir, Muhtâr, Rahîm ve Hakîm olan bir zâtın takdîr ve fiilinin sonucu olduğunu gösterir.

Dördüncüsü : Bazan bir tek meyvede dört unsurun mevcûd olduğunu görüyoruz : Meselâ turunçun kabuğu sıcak ve kuru, eti soğuk ve nemli, ekşisi kuru ve soğuk, tohumu ise kuru ve sıcaktır. Meselâ üzüm; kabuğu ve çekirdeği soğuk ve kuru, suyu ve eti sıcak ve nemlidir. İşte birbirine zıt bu özellik ve unsurların bir tek taneden çıkması, bunun bir Fâil-i Muhtâr'ın îcâdıyla olmasını gerektirir.

Beşincisi : Muhtelif meyveler görüyoruz. Kiminin ceviz ve badem gibi özü içerde, kabuğu dıştadır. Bazı meyveler de var ki; arzulanan meyvesi dışta, ağacımsı kısmı içte olur; erik ve kaysı gibi. Ayrıca —erik ve kaysıda olduğu gibi— kiminin çekirdeğinin içi vardır; bazısı da— hurma çekirdeği gibi— içsizdir. Kimi meyvelerin de —meselâ incir gibi— içte ve dışta kabuğu olmaz. Bunlar, meyvelerde görünen muhtelif hallerdir. Bir de tahıllara bakalım : Onları da muhtelif şekillerde görüyoruz. Meselâ, buğday yarım dâire şeklinde iken, arpa sanki kâideleri üzerinde oturmuş sivri iki nesneden oluşmuş gibidir. Mercimek dâire biçiminde iken, nohutun şekli daha başkadır. Bütün bu muhte-

lif şekiller mutlakâ, bir takım sır ve hikmetlerden ötürü, Cenâb-ı Allah'ın bunların ancak bu şekilde terkîbi halinde tâm olabileceklerini bildiği için olmuş olmalıdır. Yine Ulu Yaratıcı her bir nevi tahılda ayrı bir özellik ve fayda dercetmiştir. Yine bir meyvenin bir hayvana besin olmasına rağmen, bir başkasına zehir olduğunu da görebiliyoruz. İşte unsurların ve yıldızların etkilerinin ortak ve hepsine de aynı olmasına rağmen, bu özellik, şekil ve hallerin farklı olması bütün bunların hâkim olan bir Fâil-i Muhtâr'ın yaratması sonucu olabileceğini gösterir.

Altıncısı : Herhangi bir ağacın bir yaprağını elimize alıp baksak ortasında uzunca bir çizgi buluruz. İnsanın omurgasındaki iliğin bedenine olan durumu ne ise; bu çizgi de yaprağa göre bir nevi aynı durumdadır. Omurga ilik vâsıtasıyla insan bedeninde sağa sola bir takım sinirler ayrılır, dallana dallana, küçüklüğü sebebiyle duyularla görülemeyecek kadar inceldiği gibi; yaprağın ortasındaki büyük çizgiden bir takım çizgiler ayrılır ki; burada insan sinir tellerindeki yolu takîb eder ve orada vardığımız son noktaya kadar gider. Hâlık Teâlâ bunları; o yaprağa yerleştirilen çekici kuvvetle (osmos) yerdeki görülemeyen maddeleri o dar kanallar içinde çekmeye güç yetirebilsin diye yapmaktadır. Allah'ın bu yaprağı yaratırken gösterdiği incelik ve gayeyi, san'atı gören biz, O'nun tüm o ağaç ve sonra bütün bitkileri yaratmadaki dikkat ve inâyetinin daha da mükemmel olduğunu anlarız.

Sonra görüyoruz ki; Allah Teâlâ bütün bitkileri, canlıların faydalanması için yaratmıştır. Buradan O'nun, canlılara daha çok önem verdiğini anlıyoruz. Ve yine görüyoruz ki; canlıları yaratmasının bir sebebi de insandır. O, insana daha çok önem vermektedir. Buradaki bitkileri ve hayvanları; insanlara besin ve ilaç olsun diye yarattığını görünce, insanları yaratmaktaki gâyesinin Allah'ı bilmeleri, sevmeleri ve O'na hizmet etmeleri olduğunu anlıyoruz. Nitekim Cenâb-ı Allah Kur' an'da «Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.» buyurmaktadır.

Ey miskin insan; kafa gözünle şu ağacın yaprağına bak da ondaki damar ve sinirlerin nasıl yaratıldığını anla. Sonra basamak basamak yüksel tâ ki, yaratılışın son gâyesinin beşer rûhlarında ma'rifet ve mahabbetin elde edilmesi olduğunu öğren. İşte o zaman sonsuz fütûhâttan sana bir kapı açılır. Ve sen, Allah'ın senin için lutfetmiş olduğu nimetlerin sonsuz olduğunu anlarsın. Cenâb-ı Allah da «Allah'ın nimetlerini sayarsanız bitiremezsiniz» buyurmaktadır. Bütün bunlar, bir tohum ve çekirdekten çıkan o bir yaprağın nasıl yaratılmış olduğundan anlaşılmaktadır ki bu açıklamamız, Cenâb-ı Allah'ın «Muhakkak ki Allah tohumu ve çekirdeği yarandır» kavlinin muhtasar bir tefsîridir. İnsan.

âyetin bu şıkkı üzerine ne zaman duracak olsa; onun sonsuza dek dallara budaklara ayrıldığını görür. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIII, 90 - 94).

Denildi ki : (الفلق) kelimesi; yaratma anlamınadır. Eğer yaratmayı düşünürsen, çoğunlukla bunun yarmanın sonucu olduğunu görürsün. Bu sözün anlamı şöyledir : Bütün eşyâ varolmazdan önce yok idi. Allah Teâlâ eşyâyı varedip te yoktan varlığa çıkarınca, sanki onu yarmış ve açığa çıkarmıştır. İkinci kanâat ise; —ki bu çoğunluğun görüşüdür— (الفلق) kelimesi, yarma anlamınadır. Sonra bu kelimenin anlamı üzerinde ihtilâf edilmiştir. Bu konuda iki görüş vardır : Birincisi; Abdullah İbn Abbâs'tan mervî olan görüştür ki, o şöyle der : Taneyi başaktan, çekirdeği hurmadan yarmıştır. Hasan, Süddî ve İbn Zeyd'in görüşü de budur. Zeccâc ise der ki : Kuru taneyi ve kuru çekirdeği yarar ve bundan yeşil yapraklar çıkarır. İkinci görüş Mücâhid'in görüşüdür ki; buna göre, tane ve çekirdekte mevcûd olan iki yarık söz konusudur. Tane ile; buğday, arpa ve pirinç gibi çekirdeği olmayan şey kasdedilmektedir. Çekirdek ise; ceviz, badem ve kaysı gibi çekirdeği olan yaş şeydir. Allah Teâlâ'nın taneyi ve çekirdeği yarmasının anlamı şöyledir : Tane veya çekirdek nemli toprağa düştüğü zaman, üzerinden bir süre geçince Allah Teâlâ, bu taneden yemyeşil bir yaprak halkeder. Sonra bu yapraktan bir başak halkeder ki, içinde tane vardır. Çekirdekten ise gökte salınan ağaçlar ve yeryüzüne uzanan dallar çıkarır. Eşyâyı, kudreti, ibdâ'ı ve yaratışıyla yoktan vareden Allah'ı tesbîh ederiz. (Hâzin, Lübâb, II, 450).

Hayat Mucizesi

Bu öyle bir mucizedir ki, her hangi bir kişinin aynı mucizeyi meydana getirebilmesini bir kenara bırakalım, onun sırrını bile anlayamaz kimse. Hayat mucizesi. Hayatın doğuşu ve gelişmesi mucizesi... Her an gelişen bir bitkiden, durgun duran bir tane parçalanıveriyor. Yüksek bir ağaçtan durgun bir çekirdek ikiye bölünüyor. Tane ve çekirdekte gizlenmiş olan hayat, bitki ve ağaçta gelişen canlılık. Hepsi, hepsi gizli bir sır. Allah'tan başka kimse bilmez. O'nun hakîkatını. Yine Allah'tan başka kimse bilmez O'nun kaynağının neresi olduğunu. İnsanoğlu bütün hayat görüntülerini ve şekillerini müşâhede ettikden, hayatın tekâmül safhalarını ve özelliklerini iyice inceledikten sonra hâlâ duruyor. Tıpkı ilk insanın durduğu gibi gayb perdesinin bürüdüğü esrâr âleminin önünde dikiliveriyor. Eşyânın tezâhürünü ve fonksiyonunu alıyor, ama bunların nereden geldiğini, mâhiyetinin neden ibâ-

ret olduğunu bir türlü bilemiyor. Bütün bunlara rağmen de hayat her saniye yoluna hızla devâm ediyor. Ve yeni mucizeler beliriyor.

Başlangıçtan beri Allah diriyi ölüden çıkarmıştır. Bir zamanlar bu kâinat veya yeryüzü var idi. Ancak üzerinde hayattan eser yoktu... Sonra hayat teşekkül ediverdi. Allah o cansız kâinattan canlı hayatı meydana getirdi. Ama nasıl oldu bu? Bilmeyiz onun orasını. İşte tâ o zamandan beri ölüden hayat çıkarır Allah. Her saniye ölü atomlar canlı organizma yoluyla organik ve canlı maddeler haline gelir, canlı bünyeye gider ve esâs itibâriyle ölü atomlardan meydana gelmişken, canlı hücreler haline dönüşür... Bunun tersi de var tabiî. Yine aynı tarzda her an canlı hücreler ölü atomlar haline dönüşür ve birgün canlı organizma tamâmen cansız ölü zerreler haline inkılâb eder :

«Ölüden diriyi ve diriden ölüyü çıkarır.»

Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez bunu yapmaya. Tâ başından beri ölü varlıklardan canlı organizmayı meydana getirme gücüne Allah'tan başka kimse sâhib olamaz. Yine Allah'tan başka hiç kimse ölü atomları canlı hücreler haline döndürüp, canlı bir varlık meydana getirme gücüne sâhib değildir. Bir başka defa canlı hücreleri ölü atomlar haline dönüştürebilme gücü de yine Allah'tan başka kimsede yoktur. Öyle bir devr-i dâimdir ki bu, kimse bilmez ne zaman başlamış ve ne zamanda bitecek. Sâdece bir takım ihtimâller, nazariyeler ve farazi-yeler var ortada.

Hayat mucizesi Allah tarafından yaratılmış olmaktan başka esâslara göre yapılan açıklama tarzı tamâmen boş bir çırpınış olmaktan öteye gidememiştir. Avrupa'da insanlar kilisenin esâretinden kurtuldukları demden beri «sanki ürkmüş yaban eşekleri aslandan kaçmaktadırlar» (Müddessir, 50-51) âyetinde ifâde edildiği gibi, kâinatın doğuşu ve hayat mucizesinin açıklanması husûsunda Allah'ın varlığına hiç yer vermeden açıklamaya çalışmaktadırlar. Şu kadar var ki bütün bu çırpınışlar tamâmen boşa gitmiştir. Ve yirminci asırda gereksiz çırpınışlardan sâdece samîmiyetsizlik ifâdesi ve inâdçılık örneği basit hareketler kalmıştır. Hayat problemini Allah'ı kabul etmekten başka hiçbir yolla açıklayamayacaklarını itirâf eden bir takım Avrupa'lı «bilginlerin» sözleri bu mevzûda onların gerçek bilgilerinin durumunu gâyet iyi tasvîr etmektedir. Biz burada onların söyledikleri sözleri, sırf on sekizinci ve on dokuzuncu asır gençliğinin Avrupa masallarından atılmış olan ekmek kırıntılarını kapmaya çalışanlar gibi bu dinden uzaklaşan kimseleri iknâ' etmek için serdediyoruz.

İşte bir Amerika'lı bilginin sözleri : Kanada'da Manitoba Üniversitesi biyoloji ve tabîat profesörü ve Kornel Üniversitesinde doktorasını

yapmış olan Frank Allen «Kâinatın doğuşu tesâdüf eseri midir?» adlı makalesinde şöyle diyor :

«Şâyet hayat, bir hikmete mebnî olarak eski bir projeye göre doğmamışsa elbette tesâdüf eseri doğmuş olması gerekir. Öyleyse bu tesâdüf neden ibârettir? Nasıl bir şeydir? İyice düşünelim. Görelim bakalım. Bir tesâdüf eseri hayat nasıl meydana geliyor. Mutlak sağlam olduğuna kanâat getirilen hükümler bulunmadığı vakit, tesâdüf ve ihtimâl nazariyeleri riyâzî kat'iyyet bakımından daha geniş bir sâhada tatbîk imkânı bulur. Ve bu nazariyeler, karşımıza doğruya en yakın olan hükümleri getirirler. Ancak bu hükümlerde her zaman hatâ ihtimâlini de göz önünde bulundurmak gerekir. Riyâzî yönden ihtimâl ve tesâdüf nazariyesi üzerinde yapılan etüdler, o kadar mesâfeler kat'etmiştir ki, artık biz bugün bir takım hâdiseleri daha önceden haber verebilecek duruma gelmiş bulunuyoruz. Ve bunu söylerken de tesâdüfe binâen konuşuyoruz. Ve zâten o vak'aları bir başka metodla açıklayacak güçte de değiliz. Yine bu etüdlerin gelişmesi sâyesinde biz, az veya çok tesâdüf eseri meydana gelmesi mümkün olan hâdiselerle tesâdüfen vukû' bulması imkân dışı hâdiseleri ayırabiliyoruz. Şu kadar var ki muayyen bir zaman dâhilinde bu hâdiselerin vukû' bulma ihtimâlini hesâb edemiyoruz. Şu anda hayat problemi mevzûunda tesâdüfün ne derece rol oynamış olabileceğini biraz daha dikkatlice araştıralım.

Bütün canlı hücrelerin esâs yapısını teşkîl eden proteinler beş elementten meydana gelir. Bunlar da karbon, hidrojen, nitrojen, oksijen, kükürtten ibârettir. Bir tek elementte bulunan atom sayısı bazan kırk bine kadar ulaşıyor. Tabîatta bulunan kimyevî elementlerin sayısı yüzüç olduğuna ve bu elementlerin hepsi gelişi güzel dağıtılmış bulunduğuna göre, bu beş elementin bir protein parçasını meydana getirmek için birleşme ihtimâlini hesâb etmek gâyet tabî ki mümkündür. Bir protein parçasının teşekkül edebilmesi için hangi maddelerin kimyevî reaksiyona girmesi gerektiğini hesâb etmek kolaydır. Ayrıca bu tek bir unsurun parçaları arasındaki birleşimin meydana gelmesi için gerekli zamanın miktarını da bilmek icâb eder. İsviçre'li büyük matematik bilgini Charles Yugin bütün bu âmilleri hesâb etmeye kalkışmış ve tesâdüf yoluyla bir protein parçasının teşekkülü için mümkün olan fırsatın ancak $10 \times 160/1$ olduğunu görmüştür. Yani tesâdüf imkânının on rakamının yüz altmış kere çarpımının bire bölümü gibi bir oran nisbetinde mümkün olabileceğini ve bu rakamın da ifâde edilmesinin imkân hârici olup onu anlatacak kelimelerin lisânımızda bulunmadığını belirtmiştir. Bu kimyevî oluşumun tesâdüf yoluyla bir protein parçasını meydana getirecek şekilde teşekkül edebilmesi için gereken kimyevî maddenin bu kâinatımızdan milyon kere daha geniş

bir yer işgâl ettiğini ifâde etmiştir. Ayrıca zaman bakımından yine aynı oluşumun teşekkülü için sâdece yeryüzünde ve yine tesâdüf yoluyla milyarlarca senelik zamanın geçmesi gerekir. Bunu yine İsviçre'li bilgin on rakamının ikiyüz kırküç kerre çarpılması sonunda elde edilen sayı miktarınca sene olduğunu belirtmiştir. (10^{243} sene).

Proteinler, amino asitlerin yükseltgenmesi ile teşekkül ederler. Ancak bu elementlerin atomları nasıl bir reaksiyona katılmaktadır? Şâyet bugünkü birleşim tarzından başka bir tarzda birleşim sağlanmış olsa elde edilecek birleşim hayat için hiç elverişli olmaz. Hattâ bazan zehirleyici karakter gösterir. Nitekim büyük İngiliz bilgini J. B. Seather bu basit protein birleşimlerindeki atomların birleşime katılabilmesi için gerekli yolu araştırmış ve bunun milyonlara ulaştığını belirtmiştir. (10^{48}) Bu takdîrde bir tek protein elementinin meydana gelebilmesi için bu nevi tesâdüflerin birleşmesi aklen imkânsızdır.

Ayrıca proteinler de hayat unsuru taşımayan, hayat emâresi göstermeyen kimyevî birer madde olmaktan öteye geçmez. Hayat denilen ilâhî sır girmediği takdîrde orada canlılık emâresi görülmez. Ancak biz; bu hayretengîz sırrın mâhiyetini idrâk edemiyoruz. Bu sonsuz bir aklın ifâdesidir. Hikmetin en engin noktasını kavrama gücü, sâdece Allah'a mahsûsdur. Ki bu protein parçaları hayatın te'mîni için bir vasat olabiliyor. Allah insanı ona göre yapıyor, en güzel şekilde sûret veriyor ve üzerine hayat iksîrini döküyor.» Michigan Üniversitesi Fen ilimleri profesörü ve botanik bilgini İrwing William «tek başına materyalizm yetmez» adlı makalesinde şöyle diyor :

«İlimler bize son derece küçük ve sayısı nâmütenâhî olan ince varlıkların nasıl neş'et ettiğini bir türlü açıklayamıyorlar. Halbuki bütün maddeler ondan meydana gelmektedir. Ayrıca tek başına tesâdüf fikrine dayanarak bu küçük ve ince hücrelerin hayatı meydana getirmek için nasıl birleştiklerini de açıkça belirtemiyorlar. Şüphesiz ki bütün gelişmiş hayat şekillerinin bu üstün mertebeye ulaşması için bir takım gelişigüzel dağılım ve birleşimlerin yüzünden meydana gelmiştir, şeklinde ileri sürülen iddiâlara karşılık biz diyoruz ki, böyle bir nazariyeye selîm mantık sâhibi hiç bir kimse bağlanamaz. Çünkü bu nazariye esâsdan iknâ' ve mantık delilleri üzerine kâim olmuyor.»...

Biyoloji profesörü, Teksas Üniversitesi biyoloji mütehassısı Albert Makomb Wençhester «ilimler Allah'a îmânımı artırdı» adlı makalesinde şöyle diyor :

«Ben çok zaman biyolojik etüdlerle meşgul oldum. Biyoloji en geniş mânâsı ile hayat hâdiselerini incelemeyi gâye edinen bir ilim dalıdır. Ve bu kâinatta yaşayan varlıklar içerisinde canlılardan daha üstün bir varlık yoktur. Yolların kenarında bitmiş olan cılız yoncaya bakınız.

Düşününüz bir kere. İnsanların yaptıkları en üstün âlet ve makinalardan hangisi ona üstünlükte denk olabilir. Bu canlı bir âlet gibidir. Gece gündüz durmadan, dinlenmeden çalışır. Binlerce kimyevî terkîblere karışır. Ve bütün bunlar protoblazmanın baskısı altında cereyân eder. Protoblazma bütün canlı organik maddelerin bileşimini meydana getiren ana maddedir. Bu birbiri içine girmiş canlı makina nereden gelmiştir. Allah sâdece bunu bu şekilde yaratmamış ona hayat ta vermiş. Kendi kendisine koruyucu güç bahşetmiş ve nesilden nesile bütün özelliklerini muhâfaza etme ve soyunu devâm ettirme kudreti vermiş. Bir bitkiyi diğer bir bitkiden ayırdetmemiz için bize yardımcı olacak husûsiyetler de bahşetmiş. Canlılar arasında çoğalmayı te'mîn eden husûsun etüdü biyolojik etüdlerin en ilerisi ve Allah'ın kudretini en çok izhâr edenidir. Bir yeni bitkinin doğmasını sağlayan hücre o derece küçüktür ki, onu gözle görebilmek için çok büyük elektronik mikroskoplara ihtiyâç vardır. Ne kadar acâyibtir ki; bitkinin bütün vasıfları, damarı, kılcıkları, dal ve kol salma bölümleri, kökü ve yaprağı ve bütün organları son derece dikkat sarfeden ve hacmi çok küçük olan mühendislerin gözetimi altında oluşumunu tamâmlamaktadır. Mühendisler diye isimlendirdiğimiz bu kalabalık topluluk, kromozomlar topluluğudur.»

Bu konuda bu kadarlık bilgi yeterlidir. Şimdi tekrâr âyetlerdeki o gözler kamaştıran güzelliğe ve parlaklığa dönelim :

«İşte Allah budur.»...

Bütün bu esrârengîzliklerle dolu, durmadan tekerrür eden, bilinmezliklerle örtülü mucizeleri yaratan Allah'tır. Tek başına O'nun dinine girmeniz gereken Rabbınız budur. Kulluk ve boyun eğme husûsunda tek başına emrine itâat etmeniz gereken O'dur.

«Nasıl yüz çevirirsiniz.»...

Bu apaçık, ayân beyân ve gözler önündeki gerçeklerden nasıl yüz çevirirsiniz? Gerçekten de ölüden dirinin meydana getirilişindeki mucize, Kur'an-ı Kerîm'de pek çok kere zikredilir. Nitekim kâinatın ilk yaratılışı husûsunda da aynı mevzûya temâs edilecektir. Ancak Kur'an-ı Kerîm bunu zikrederken insanı, Ulûhiyet gerçeğine ve yaratanın tekliğini ifâde eden açık delillere tevcîh edici bir metod ta'kîb eder. Böylece kulların ibâdet ettikleri ma'bûdun tekliğine götürür zarûretle insanı. Kulların tek başına O'nun Ulûhiyetine inanması, rubûbiyetine itâat etmesi O'na kullukla eğilmesi, bütün hayat nizâmını O'nun sisteminden alması ve tek başına O'nun şerîatını kabullenmesi için...

Bu deliller, Ku'an-ı Kerîm'de lâhûtî mevzûlar veya felsefî nazariyeler şeklinde serdedilmiyor. Gerçekten de bu din, beşer tâkatını lâhûtî mevzûlarda ve felsefî nazariyelerde tüketmemek husûsunda son

derece ciddiyet gösterir. Bu din; insan düşüncesini, sağlam bir akîde esâsına dayayarak düzeltmeyi hedef alır ki, netîce itibâriyle beşeriyetin gizli açık bütün hayat problemlerini tashîh eder. Bütün bunlar ise kulları tek başına Allah'a kul etmek ve kulları, kullara kul olmaktan kurtarmak içindir. Ya insanlar dünya hayatında Allah'ın dinine bağlanacaklar, günlük hayat mevzûlarında tek başına Allah'a teslîm olacaklar, yer yüzünde diktatörlük taslayan zâlimlere karşı gelecekler, kendilerine Ulûhiyet iddiâsında bulunanlar, beşer hayatına hâkim olmaya özenenler, sahte ilâhlar ve sayısız tanrıları yok etmeye çalışacaklardır. Ya da hayat bozulacak ve insanlar, Allah'tan başka putların kulu haline geleceklerdir. İşte bunun için hayat mucizesini müteâkip yukarıdaki ifâdeler serdediliyor :

«İşte Allah budur. Nasıl yüz çevirirsiniz?»

İşte sizin üzerinizde rubûbîyet hakkına sâhip tek ilâh budur. Sizi terbiye eden, yöneten, efendiniz ve hâkiminiz tek başına O'dur. İşte bunun için Allah'tan başkasına kul olmamanız gerekir!... (Seyyid Kutub, Fî Zılâ'il-Kur-an, V, 338 - 345).

Muhammed Kutub bu âyet konusunda şöyle diyor :

Bu âyet Kur'an'daki pek çok örneklerden birisidir. Beşer kalbinin Allah'ın kâinattaki âyetlerine yöneltilmesi : «Allah taneyi ve çekirdeği yarandır... Sabahı yarıp çıkarandır... Ölüden diriyi, diriden ölüyü... Geceden gündüzü... Ayı ve güneşi... Karayı ve denizi... Hurmayı ve üzümleri... Zeytini ve narı... çıkarandır...» Burada canlı tabîat sahnesinden başdöndürücü bir yığın sergilenmektedir. Her şeyiyle ve her şekliyle canlı olan ifâde, tabloda; katı ve donuk, cansız ve hareketsiz hiçbir şey bırakmıyor. Bütün bu âyetleri yaratan kudret sâhibi Kâdir Allah. O, eşyâya böylece hayat sunuyor. Canlandırış ne bir fırça ile, ne de renklerle... Mücerred kelimeler ve sözlerle... Canlı hareket, tablonun tümünde görülebilen bir gerçektir. Tane ve çekirdekte, toprağın kara bağrını yararak canlı bir bitki olarak çıkmak için beliren hareket. Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarmak için sürekli hareket... Açık bir duyguyla bu hareketi düşünen rûh, derinden dolarak, ölüden dirinin diriden ölünün çıktığı kâinâtta durmadan devâm eden esrârengîz âlana yayılır. Gece ve gündüzün, güneşin, ayın ve yıldızların hareketi... Bir tek canlıdan çıkarılan ve halen de devâm eden neslin hareketi. Gökten inen ve tüm bitkileri çıkaran yağmurun hareketi... Hurmanın, üzümün, zeytinin ve narın hareketlerindeki değişiklik ve muhtelif türden canlanışlar, kıpırdanışlar, sonra her sınıfın benzeyerek veya benzemeyerek değişik hareketleri... Bunun yanı sıra ifâde tarzındaki çeşitlilik. Her seferinde ifâdedeki uyumun ve türlülüğün duyuları uyarmak için planlı olarak hazırlanan bir durum olduğunu gözlüyoruz. Böy-

lece Allah'ın kâinâttaki âyetlerinin sergilendiğini müşâhede eden his, bunun canlılığı karşısında uyuyup kalmaz. Âyet-i kerîme burada «Ölüden diriyi ve diriden ölüyü çıkarır» demiyor. Halbuki başka âyetlerde ifâde böyledir. Burada ise «ölüden diriyi çıkarır ve diriden ölüyü çıkarandır» buyuruyor. Kişinin ifâdenin yeknesâklığı karşısında duruşta yığınlar halinde sergilenen âyetlere tâm olarak kendini verememesini önlemek için âyet-i kerîme âhengini değiştiriyor. Sonra «sabahı yarıp çıkarandır ve geceyi bir sükûn kılandır» demiyor da «sabahı yarıp çıkarandır, geceyi bir sükûn kılmıştır» buyuruyor. Buradan da klâsikleşmiş ifâdeler karşısında hislerin uyuyup kalmaması için anlatıma ayrı bir değişiklik veriliyor. «Sizi bir tek nefisten yaratmış olan O'dur. Sonra sizin doğuşunuz için bir karar yeri ve bir emânet mahalli halketmiştir» demiyor da «yaratmış olan» dedikten sonra ona benzer bir ifâde kullanarak «karar yeri vardır» buyuruyor. Bundan maksad, her yeni neslin dişi ve erkek olarak anne karnında geçirdiği merhaledir. Yine «onunla her bitkiyi çıkardık ve ondan yeşillikler çıkardık ve ondan yeni yeni yığınlar çıkarıyoruz» buyuruyor. Burada da mâzî ile başlayan cümleyi aynı şekilde mâzî bir fiil ta'kîb etmiyor, muzâri' (geniş zamanlı) bir fiil ta'kîb ediyor. Ayrıca «her bitkiyi çıkardık» ta'bîri ile «ondan yığın yığın tanelerle, yeşillikler çıkardık» ta'bîri arasında tasvîr bakımından bir uyum bulunduğunu gözden uzak tutmamalıyız. «Benzeyen ve benzemeyen» derken de aynı san'at oyunları kullanılmakta ve benzer iki lâfza farklı deyişlerle tenevvü' kazandırılmaktadır. Bütün bunların tesâdüf olduklarını söyleyebilir misiniz? Tesâdüf mü, yoksa her türlü vâsıtanın kullanıldığı değişik san'at türü mü? Kur'an-ı Kerîm, kâinât sayfasındaki muhtelif hayat türlerini sergiliyor ve insan duyusuna yaratıcının bütün bu türleri yaratması gösterilmek isteniyor. Hayret verici tabloda değişik sahneler, bölümler ve örnekler değişik ifâde ve yorumlarla uyum sağlanarak gösterilir. Bu da bir tasvîr ve ta'bîr üstünlüğünden başka bir şey değildir.

«Meyvesine; bir meyve verdikleri zaman, bir de olgunlaştıkları zaman bakınız» âyetindeki hayret verici çekiciliği unutmamak gerekir. Çünkü burada sergilenen şeyler, istenen ve yenen şeylerdir. Bitkiler, yeşillikler, hurmalar, taneler, üzümler, zeytinler ve narlar... Ama başka yerlerde dediği gibi «meyve verdiğinde, meyvesini yeyin» buyurmuyor da «bir meyve verdikleri zaman meyvesine, bir de olgunlaştıkları vakit bakınız» diyor. Açık gözlerle, uyanık duygularla bakın. Ki güzelliği kavrayabilesiniz. Bakın bakışınızla zevk alın. Burada «yeyin» demiyor. Çünkü sergi, tabîata serpiştirilmiş bulunan güzellik sahneleri ve bu güzelliği yoktan var eden kudret sâhibinin kudretidir.

Kur'an'daki tabîat tablolarını bütünüyle sergileyecek olsak konu son derece uzar gider. Çünkü bir veya birkaç sahne muhtelif yönlerde ve değişik sergi metodlarıyla sergilenmektedir. Biz burada, sâdece muhtelif san'at bakışlarını gösteren örneklerle yetineceğiz. Yukardaki âyetlerde, muhtelif türlerden varlıkları yaratan, yoktan var eden ilâhî kudretin işâretleri yığınlar halinde ve tablolar biçiminde sergilenirken, tabîatın değişik türlerinin mâhiyyetini kavrayabilmek için, âyetlerin akışı değişik üslûblar ve belirli bir san'at metodu kullanılarak değiştirilmeye çalışılmaktadır. Burada ise değişiklik bir vâsıta olarak kullanılıyor :

«Görmez misin ki Allah gökten su indirmiştir. Onunla Biz türlü türlü mahsûller çıkarmışızdır. Dağlardan da beyaz, kırmızı, siyah ve gri renkte yollar, insanlardan da, yerde yürüyen canlılardan ve duvarlardan da böyle renkleri değişik olanlar vardır. Allah'tan ancak bilgin kulları korkar. Muhakkak ki Allah Azîz'dir, Ğafûr'dur.» (Fâtır, 27 - 28).

Burada insan hissi, Allah'ın kudretinin belirli bir tecellîsine yöneltilmektedir. Yaratılışlarındaki renklerin değişikliği ve küllîliğidir. Ancak bu noktaya soyut, lafzî üslûblardan yönelinmemektedir.

Bu azıcık ve sayılı sözlerle geniş bir tablo çizilmektedir. Bitkisinden hayvanına, insanından katı maddelere kadar tüm varlıklar ve yaratıklar bu geniş tabloda yerini almaktadır. Değişik renklerden bitkiler... Bu geniş tablonun ana unsurlarından birini veya tabîat sahnesine serpiştirilen resmin dağınık birimlerinden bir birimi meydana getirmektedir. Beyaz, kırmızı ve siyah dağlar... Bu da, yeryüzüne aralıklı olarak serpiştirilmiş olan bitki renkleriyle uyum sağlanabilmesi için, tablonun içine yerleştirilen bir başka birim. Sonra değişik renklerden insan ırkları, hayvanlar. Bu tablonun ve resmin ana yörüngesini, değişiklik ve farklılık oluşturmaktadır. Ancak buradaki resim, bir önceki tablodan farklıdır. Bu tablonun ana unsurunu eşyânın, canlıların ve renklerin tuval üzerine dağılması ve yerleştirilmesi teşkîl etmektedir. Halbuki o tabloda ana unsuru, muhtelif yönlerdeki hareket teşkîl ediyordu.

Ve işte şu âyetlerde de bir başka türden süreklilik :

«Ölü toprak, onlar için bir delildir. Biz onu dirilttik ve ondan taneler çıkarttık. İşte ondan yemektedirler.

Ve orada hurmadan, üzümlerden bahçeler varettik. Orada pınarlar fışkırttık.

Tâ ki (Allah'ın) ürününden ve ellerinin emeğiyle yetiştirdiklerinden yesinler. Hâlâ şükretmezler mi?

Yerin bitirdiklerinden, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri Yaratanı tenzîh ederiz.

Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler.

Güneş de yörüngesinde yürüyüp gider. Bu, Azîz, Alîm'in ölçüsüdür.

Ay için konaklar ta'yîn etmişizdir. Nihâyet kuru bir hurma dalına döner.

Güneşe, aya ulaşmak düşmez. Gece de, gündüzü geçecek değildir. Her birisi bir yörüngede yüzerler.

Soylarını dolu gemiyle taşımış olmamız da onlar için bir delildir.

Ve kendileri için bu (gemi) gibi binecek şeyler yarattık.

Dilersek onları suda boğardık da ne kurtaran bulunurdu, ne de kurtulabilirlerdi.

Ama katımızdan bir rahmet ve bir süreye kadar geçinme olarak (onları) bıraktık.» (Yâsîn, 33 - 44).

Bazı çizgileri itibâriyle ilk tabloya benzeyen geniş ve kapsamlı bir tablo. Burada gece ile gündüz, güneşle ay, yeryüzünün muhtelif türden bitkileri, karalar ve denizler gözlenmektedir. Bunlara ilâve olarak topraktan fışkıran kaynaklar, muhtelif türden çiftler ve denizlerde akıp giden gemiler yer almaktadır. Ne var ki mesele, tablodaki bu bölümlerle ilgili fazlalıklar değildir. Hattâ ortak bölümler bile burada ve orada aynı vazîfeyi îfâ etmiyorlar. Çünkü buradaki hareket, oradakinden farklı bir harekettir. Orada hareket; ister gizli ister açık olsun, yavaş, düzenli, rahat ve kolayca yapılan bir harekettir. Çünkü çekirdeğin ve tanenin yarılması —ki ifâdesinde birazcık sertlik olan biricik hareket budur— çok yavaş, gizlice ve gözükmeden tamâmlanmaktadır. Dirinin ölüden, ölünün diriden çıkışı da aynı şekilde gizli, görünmeksizin ve yavaş yavaş cereyân eden bir olaydır. Sabahın karanlığı yayarak aydınlanması yavaşça meydana gelir, en sonunda rahat ve huzûr verici aydınlık ortaya çıkar. Burada gece bir sükûnet, güneş ve ay ise bir hesâb anıdır. Hareket değil hesâb. Hesâb ve sayma işlemi düzenli, birbiri ardı sıra cereyân eden ve yavaşça yürüyen bir harekettir. İnsanların karanın ve denizin karanlığında yollarını buldukları yıldızlar da hareket ederler. Ancak yıldızların hareketi yavaş, gizli ve görünmez bir harekettir. Karanın ve denizin karanlığı —görünmezlik, gizlilik— çekirdeğin ve tanenin yarılıp çıktığı toprağın kara bağrına eş düşmektedir. Soyun karargâhında (ana rahminde) yaptığı hareket de gizlice, görünmeksizin ve yavaşça tamâmlanır. Babaların sulbünde saklı bulunan nutfe anaların rahimlerine iner ve cenîn dünyaya gelir. Cenînin hareketi çok yavaş, gözle görünmeyen gizli bir harekettir. Sonra çeşitli türden bitkiler «olgunlaştığı zaman, bir de meyve verdiği zaman meyvesine bakılması» istenen bitkiler. Meyvenin oluşumu yavaştan, gizlice

ve görünmeden yürüyen latîf bir harekettir, netîcede meyve ortaya çıkar. Meyveye bakış bile insanı rahatlatır, huzûra erdirir.

Bu tablodaki hareketlilik bir başka seviyeden, daha üstün ve daha keskin bir tona sâhip. Burada akan kaynaklar yarılmıştır... Yarmak, şiddetli bir harekettir. Bu ifâdeyle insan zihni kaynayan ve fışkıran bir kaynaktan sür'atle atılan suyu tasavvur etmektedir. Sonra «bütün çiftler» bu ifâde, derli toplu bir ifâde olmakla beraber, çok katı ve kesindir. «Yerin bitirdiklerinden, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri Yaratanı tenzîh ederiz.» Burada geceyi yaran sabahın veya toprağı çatlatan tanenin ve çekirdeğin gizliliği, yavaşlığı ve yumuşaklığı yok ama kesin bir gizlilik var. Tıpkı oradaki gibi burada da gece, sükûnet yurdudur. Ancak buradaki ifâdede gecenin sükûneti, bir şiddetlilik ve kesinlilik kazanmaktadır. Geceden gündüzün sıyrılıp çekilişi canlandırılmaktadır. «Gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler.» Sıyırma hareketi, insan hissine bir katılık ve şiddet izlenimi vermektedir. Çünkü sıyrılan şeyi kendisinden sıyıran şeyden sıyırıp almak için bir çaba gerekir. «Sonra karanlıkta kalıverirler.» Böylece ve amansız. Aynı zamanda açık bir kesinlikle. Burada güneş ve ay, oradaki gibi hesâb ve ölçü unsuru değildir. Yavaş, sâkin ve biteviye düzenli hareket etmez. Aksine sürekli, şiddetli ve büyük bir hareketlilikle «akıp gider». Hattâ kendi karargâhında denirken bile, karargâh kelimesi insan hissindeki hareket unsurunu durdurmuyor. Aksine atılan şeyin iz düşümünü veriyor. Atılan şey dururken bile, şiddetlilik ve katılık içerisindedir. Ancak her durakta şeklini gizli değil, açık bir şekilde değiştirmektedir. «Nihâyet kuru bir hurma dalına döner.» Sonra bu gökcisimleri arasındaki baş döndürücü yarış. «Güneşe, aya ulaşmak düşmez. Gece de, gündüzü geçecek değildir. Her birisi bir yörüngede yüzerler.»

O katı ve şiddetli hareketle şu gölgenin hareketlerini mukâyese ediniz.

«Rabbının gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu durdururdu. Sonra Biz güneşi ona delil kıldık.

Sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir.» (Furkân, 45 - 46).

Bu hareket; öylesine latîf ki, siz onu hiç yokmuş gibi sanıyorsunuz. Sonra «isteseydi onu durdururdu» âyetindeki durdurma kelimesi, hareketin yumuşaklığına daha bir yumuşaklık katıyor. Ancak durma ameliyesi meydana gelmiyor. Çünkü yüce Yaratıcı onun durmasını istememiştir, fakat ifâde insanda onun duruşunu canlandırır gibidir, zâten ifâdenin sevkedilişinden bir maksad da budur ve bu ifâdenin bıraktığı izlenim, gölgenin hareketini öylesine yavaşlatmaktadır ki, nerdeyse

sükûna kavuşma izlenimi vermektedir. Bu bir tabiî gerçektir. Gölgenin hareketi gerçekten son derece yavaş, hemen hemen görülmez gibidir. Ancak ifâde, bu yavaşlığı canlı hale getirmekte ve zihnimizde ona ayrı bir yer vermektedir. Eğer tasvîr ve tahrîr san'atı olmadan mücerred tasvîr ile ifâde edilmiş olsaydı bu alanı zihnimizde kaplaması imkânsızdı. Öbür yandaki hareketin bütünlüğü de bu yavaşlığı tamâmlamaktadır. «Sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir». Buradaki ifâde, tablonun âhengini değiştirecek şekilde hayret verici derin bir anlam kazandırmaktadır. Bu ifâdenin kazandırdığı yeni dinamizmi, kelimelerle açıklamak kolay olmayacaktır. Burada kullanılan «sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir» ifâdesindeki «kendimize» kelimesi, tabloyu belirli ve sınırlı yeryüzü alanından çıkarmakta ve meselenin, buranın dışında olduğu izlenimini vermektedir. Bir de bakıyorsunuz ki, Allah'ın kudret eli gölgeyi kendisine çekmek için uzanmaktadır. Mekân ve sınırla sınırlandırılmayan Allah'a. Böylece yeryüzünde var olan gölge, sınırlı bir yeryüzü varlığı olmaktan çıkıp başka birşey olmaktadır. Ama ne? Başlangıcı yeryüzü, sonu sonsuz Allah'ın katı olan görünmezlikler evreniyle ilgili bir varlık. Bütün bunlar insanlara, ilâhî rahmet şeklinde vârid olan tabîat tablolarının akışına uygun olarak cereyân etmektedir.

«Rabbının gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu durdururdu. Sonra Biz güneşi ona delil kıldık.

Sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir.

Size geceyi örtü, uykuyu rahatlık kılan ve gündüzü çalışma zamanı yapan Allah'tır.

Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci gönderen O'dur. Ve Biz gökten tertemiz bir su indirdik.

Ki onunla ölü toprağa can verelim ve yarattığımız nice hayvan ve insanları sulayalım.» (Furkân, 45 - 49).

Bu bütünüyle rahmet, şefkât, dostluk ve samîmiyet dolu bir havadır.

Bu da bir deniz tablosu :

«Sizi, karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bulunduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken yolcular neşelenirler. Bir fırtına çıkıp onları her taraftan dalgaların sardığını, çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları anda ise, Allah'ın dinine sarılarak : «Bizi bu tehlikeden kurtarırsan and olsun ki şükredenlerden oluruz.» diye O'na yalvarırlar.

Allah onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar, yaptığınız taşkınlık aleyhinizedir. Yaptıklarınızı size bildiririz.» (Yûnus, 22 - 23).

Bir tabloda tâm bir hikâye. Tabîat tablolarını ihtivâ eden, içiçe ve karmakarışık bir yapıya sâhib bulunan ve rûhî helecanları dile getiren bir hikâye. Hikâyenin bölümlerini birbirinden ayırmak güç. İşte bir gemi. Önce rahat bir rüzgârla yol alıyor. Ruhlar huzûrlu, mutlu ve sevinçli. Sonra rüzgâr artıyor, korkunç bir fırtına başlıyor ve her yandan dalgalar sökün ediyor. Böylece yüz çizgilerinde dehşet, rûhun derinliklerinde ıstırab, kalbin içinde sıkıntı beliriyor. Tıpkı sallanan dalgalar ve esen fırtına gibi. Sonra rüzgâr diniyor, fırtına son buluyor ve deniz sâkinleşiyor, aynı şekilde rûhlar da biraz önceki rahat ve dingin haline dönüşüyor. Burada dikkatli ve fevkalâde bir tasvîr inceliği, tabîat tablosunu canlandırma ve rûhî duygularla içiçe girdirme san'atı var. İnsan hissi bunu canlı olarak yakalıyor, zaman zaman sıkıntı ve ıstırap çekerken bile.

Bu ve benzeri örnekler, Kur'an-ı Kerîm'de pek çoktur. Ancak dikkat çekici olan husûs; Kur'an'daki tabîat tablolarının zikredilişi değildir. Aslında bunlar Kur'an'daki ifâde ve üslûbun bir gâyesi ve hedefi de değildir. Çünkü Kur'an, tabîat tablosunu rûhları canlandırmak ve hissi geliştirmek için kullanmıyor. Yukardaki örneklerde de gördüğümüz gibi dikkatleri doğrudan tabîat sahnesine çevirmekle yetinmeyerek tabîat tablolarından rûhî, fikrî, sosyal anlamlar çıkarmaya gayret ediyor. Bu husûs, elbette ki tabîatı yorumlamaya çalışan insanın zihnine gelen şeyler değildir. Meselâ iki yüzlü ve riyakârca sadaka verenlerle ihlâs ve samîmiyetle sadaka vereni anlatmak isteyen Kur'an, mücerred ve doğrudan doğruya açık ifâdelerle tasvîr etmek yerine; canlı, hareket dolu, tabîat tablolarından iki görünümle bu gerçeği ortaya koymaktadır :

«Ey îmân edenler, Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp insanlara gösteriş için malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve eziyet etmekle heder etmeyin. O gösteriş yapanın hali, üzerinde toprak bulunan kayanınki gibidir. Şiddetli bir yağmur isâbet ettiğinde onu katı bir taş halinde bırakır. Onlar işlediklerinden hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler gürûhunu hidâyete erdirmez.

Allah'ın rızâsını kazanmak ve kalblerindekini sağlamlaştırmak için mallarını infâk edenlerin hali, bir tepedeki güzel bir bahçenin haline benzer. Kuvvetli bir sağnak düşünce yemişlerini iki kat verir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisenti bulunur. Ve Allah işlediklerinizi görür.

Biriniz ister mi ki, hurmalardan ve üzümlerden bir bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın, içinde her çeşit meyve bulunsun da kendisi ihtiyârlamış, çocukları güçsüz kalmışken, bahçeleri ateşli bir kasırga ile yanıversin. Düşünürsünüz diye Allah size âyetlerini böyle açıklar.» (Bakara, 264 - 266).

Burada soyut anlamlar, canlı, dinamik ve hareketli mânâlar haline dönüşüyor. Kur'an-ı Kerîm, küfür için de şu tabloları çizmektedir.

«Onlar; hidâyet karşılığı sapıklığı satın almış kimselerdir. Ticâretleri kendilerine kâr sağlamamıştır. Ve onlar hidâyete ermişlerden değildirler.

Onların benzeri; ateş yakan kimsenin benzeridir ki, ateş çevresindekileri aydınlatınca, Allah onların ışığını giderdi. Karanlıklar içerisinde görmez halde bırakıverdi.

Sağırdırlar! Dilsizdirler! Kördürler. Artık dönmezler!

Yahut onlar gökten boşanan sağnağa tutulmuş gibidirler ki; onda karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek vardır. Yıldırımlardan ölmek korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.

Az kalsın şimşek gözlerini alıverecek. Onları aydınlattıkça ışığında yürürler. Üzerlerine karanlık basınca da dikilip kalıverirler. Şâyet Allah dileseydi onların işitmelerini de, görmelerini de giderirdi. Muhakkak ki, Allah her şeye Kâdirdir.» (Bakara, 16 - 20).

O küfredenlere gelince... Onların amelleri engin çöllerdeki serâb gibidir. Susayan kimse, onu su sanır. Fakat yanına vardığı zaman hiçbir şey bulamaz. (Kendi ameli) yanında Allah'ı bulur ve O, hesâbını görür. Allah hesâbı çabucak görendir.

-Veya engin denizin karanlıklarına benzer. Onu üstüste dalgalar bürür ve dalgaların üstünde de bulutlar örter. Karanlık üstünde karanlıklar. İnsan elini uzattığı zaman nerdeyse onu bile göremez. Allah'ın nûr vermediği kimsenin aslâ nûru olmaz.» (Nûr, 39 - 40).

Bu, fevkalâde hayret verici bir tablo, rûhu derinden derine sarsıyor ve hayâli yavaş yavaş ilerleterek ardarda gelen hareketli bölümleri izlemesine imkân sağlıyor. Gökten boşanan sağnaklar, karanlıklar, gök-gürültüsü ve şimşekler... Böylece sağnağın bütün korku ve dehşet dolu manzarası tamâmlanmış olmaktadır. Onlar, ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Durum, tüm tafsîlâtıyla açıklık kazanmıştır. İnsan hayâli hareketli bir televizyon ekranında en can alıcı noktalarını bile izleyecek kadar olayı gözlemektedir. Şimşek onları aydınlattıkça bir adım ilerler, dehşete kapılmışlardır. Hava kararınca oldukları yerde karârsızlık içerisinde durup kalmaktadırlar. Veya onlar, engin çöllerdeki serâba benzerler. Manzara sonuna kadar gözler önüne serilmiştir ve serâb tablosu tüm genişliğiyle ortadadır. Tıpkı sonsuza kadar uzanan kâfirlerin ümitleri gibi. Aslında bu manzara aldatıcıdır, fakat onun yanına vardığında... hayâl, serâbın bulunduğu yere kadar bitkin ve yorucu uzun bir koşuyu canlandırmaktadır. Evet, onun yanına vardığında hiçbir şey göremez. Bu anî karşılaşmadan dehşete kapılmış-

tır. İnsan orada hiçbir şeyin bulunmadığını önceden bildiği halde yine de bulunamayış ona dehşet hissi vermektedir ve ardından daha korkunç ve ezici karşılaşma : «Orada Allah'ı bulur. Ve O hesâbını görür...» İnsan hayâli, bu korkunç ve ürpertici karşılaşma manzarasını tahayyül etmeye çalışmakta fakat kendisini derinden etkileyen bu sarsıntıdan kurtulamamaktadır. Veya engin denizin karanlıklarına benzer... Bu tablo, tabîat sahnesindeki karanlık manzaraların en dikkat çekicilerinden birisidir. Bunu bir san'atkâr fırçasının veya bir fotoğraf makinasının canlandırması imkânsızdır. Kaldı ki sahne burada sırf gösterilmek için değil, küfrün rûhlarda meydana getirdiği rûhî karanlık halini tasvîr etmek için canlandırılmaktadır. Bu ifâde bizi, his ve hayâlin dolup taştığı parlak bir tabîat tablosuna uzandırmakta ve burada san'at, tüm özgürlüğü ve enginliği ile yapması gerekeni yapmaktadır.

Kur'an-ı Kerîm'de hak ve bâtıl için şu tabîat tablosu çizilmektedir:

«Gökten su indirir, dereler kendi miktarınca dolar taşar. Üste çıkan köpüğü sel alır götürür. Süslemek veya istifâde etmek için ateşte erittiklerinizin üzerinde de buna benzer köpük vardır. Böyle misâl verir Allah, hak ile bâtıl için. Köpük uçar gider. İnsanlara fayda veren ise yerde kalır. İşte Allah, misâlleri böyle verir.» (Ra'd, 17).

Güzel sözle kötü söz için de şu tablo çizilmektedir :

«Görmüyor musun, Allah'ın, hoş bir sözü; kökü sağlam, dalları göğe doğru olan hoş bir ağaca benzeterek misâl verdiğini?

O ağaç, Rabbı'nın izniyle her zaman meyve verir. İnsanlar ibret alsın diye Allah onlara misâl veriyor.

Çirkin bir söz, yerden koparılmış, kökü olmayan kötü bir ağaca benzer!» (İbrâhîm, 24 - 26).

Tabîat tablosunun kapladığı alan öylesine genişlik kazanmaktadır ki, mutlak tenzîh ve kemâl dolu tecrîd sâhasına da uzanmaktadır. İşte şu hayret verici tablo yukardaki karanlığın karşısına nûr tablosunu çizmektedir :

«Allah; göklerin ve yerin nûr'udur. O'nun nûru, içinde çerağ bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir. Cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Güneşin doğduğu yere de battığı yere de nisbeti olmayan mübârek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Ateş değmese dahi nerdeyse yağın kendisi aydınlatacak. Nûr üstüne nûrdur. Allah, dilediğini nûruna kavuşturur. Allah, insanlara misâller verir. Ve Allah her şeyi bilir.» (Nûr, 35).

İşte Kur'an'da dikkatleri çeken bir hârika. Burada, din ile san'at tıpkı birbiriyle içiçe imiş gibi buluşmaktadır. Ve san'at hârikası öylesine bir etkinlik kazanmaktadır ki, san'atın yanısıra dinî yönlendirme sağlanmakta ve insanın güzel karşısında duygularını uyaran hareketli,

canlı güzel tablonun gerisinde Allah'ın varlık alanındaki âyetlerine dikkat çekilerek istenen dinî gâye gerçekleştirilmektedir.

Biz Kur'an'da —bir din kitabı olan Kur'an'da— bu derece bol biçimde yer alan hayret verici tabîat tablolarıyla, Arap şiirinde— bir san'at eseri olan Arap şiirinde— bu tabloların son derece nâdir olması halini karşılaştırdığımızda diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Arap şiirinin ve edebiyâtının Kur'an hazînesinden istifâde etmemekle ne büyük bir kayba ve şanssızlığa uğradığını farkederiz. Eğer Arap edebiyâtı bu san'at hazînesine yönelebilmiş ve ilhâmını o hazîneden alabilmiş olsaydı ne büyük eserler meydana getirebileceğini görürdük. (Muhammed Kutub, Menhec el-Fenn el-İslâmî, 212 - 228).

———oOo———

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ
﴿٩٨﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا
نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ
وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۗ انظُرُوا إِلَىٰ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

98 — Ve O'dur, sizi bir tek nefisten yaratmış olan. Sonra bir karâr yeri, bir de emânet yeri vardır. Âyetlerimizi, anlayan bir kavim için uzun uzadıya açıkladık.

99 — O'dur, gökten su indirmiş olan. Onunla her bitkiyi çıkardık. Ondan yeşillikler çıkardık. Ondan yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen üzümlerden, zeytinden ve nardan bahçeler yapıp çıkarıyoruz. Meyvesine; bir meyve verdikleri zaman, bir de olgunlaştıkları zaman bakın. Şüphesiz ki bunlarda, îmân eden bir kavim için âyetler vardır.

İnsan ve Su

Allah Teâlâ burada : «O'dur, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratmış olan.» buyururken başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve ikisinden birçok erkek ve kadın üreten Rabbınızdan korkun.» (Nisâ, 1).

«Sonra bir karâr yeri, bir de emânet yeri vardır.» âyetinin anlamında ihtilâf edilmiştir. İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Ebu Abdurrahmân es-Sülemî, Kays İbn Ebu Hâzim, Mücâhid, Atâ, İbrâhîm en-Nehaî, Dahhâk, Katâde, Süddî ve Atâ el-Horasânî'den rivâyete göre; bunlar —veya birçoğu— sonra rahimlerde bir karâr yeri vardır, diye tefsîr etmişlerdir. Aynı zevât, «Bir de emânet yeri vardır.» kavline ise; (Babaların) sulblerinde bir de emânet yeri vardır, mânâsı vermişlerdir. İbn Mes'ûd ve bir gruptan rivâyete göre; onlar, dünyada bir karâr yeri, öldüğü yerde bir emânet yeri vardır, demişlerdir. Saîd İbn Cübeyr der ki : Bir karâr yeri rahimlerde, yeryüzünde ve öldüğü yerdedir. Hasan el-Basrî ise; ölenin ameli ile karâr bulduğu yer, karâr yeridir, demiştir. İbn Mes'ûd'dan rivâyete göre o; emânet yeri, âhiret yurdundadır, demiştir. Birinci görüş, daha kuvvetli olanıdır ki en doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Âyetlerimizi anlayan (ve Allah'ın kelâmının anlamını iyice kavrayan) bir kavim için uzun uzadıya açıkladık. O'dur, gökten (bereketli şekilde ölçülü olarak, kullara bir rızık, yaratıklara bir yağmur ve Allah'tan bir rahmet olmak üzere) su indirmiş olan. Onunla her bitkiyi çıkardık.» Buna mümâsil olmak üzere başka bir âyette şöyle buyurur : «Ve bütün canlıları sudan yarattık.» (Enbiyâ, 30). Allah Teâlâ : «Ondan yeşillikler (ekin ve ağaçlar) çıkardık.» buyuruyor. Bundan sonra tane ve meyveyi yaratmış olup bunun için : «Ondan yığın yığın (başak ve benzeri gibi birbirinin üzerine binmiş) taneler çıkarıyoruz.» buyurmuştur. Yine : «Hurmaların tomurcuklarından salkımlar... çıkarıyoruz.» Bu âyetteki (القنو) kelimesi, taze hurma salkımları anlamınadır. Âyet-i kerîme'deki (دانية) kelimesi, İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha'nın söylediği gibi; alınması yakın (koparılma zamanı yaklaşmış) anlamındadır. (قنوان دانية) ile, salkımları yere yapışık durumda, kısa hurma ağaçları kasdedilmektedir. Bu tefsîri, İbn Cerîr rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «(Ondan) üzümlerden bahçeler yapıp çıkarıyoruz.» buyuruyor ki; bu iki cins (hurma ve üzüm), Hicâz halkına göre meyvelerin en değerlisidir. Belki de dünyada meyvelerin en iyisidir. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ, bunları kullarına nimet olarak verdiğini şöyle belirtir : «Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden; şer-

bet, şıra ve güzel rızık elde edersiniz.» (Nahl, 67). Ancak bu, içkinin harâm kılınmasından öncedir. Başka bir âyette de şöyle buyurulur: «Ve orada hurmadan, üzümlerden bahçeler varettik.» (Yâsîn, 34).

«Birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen zeytinden ve nardan... yapıp çıkarıyoruz.» âyeti hakkında Katâde ve başkaları şöyle derler: Yapraklarında birbirlerine benzerler. Bazısının şekli diğerine yakındır. Ancak meyveleri şekil, tat ve yapı bakımından birbirinden farklıdır. Allah Teâlâ: «Meyvesine; bir meyve verdikleri zaman bir de olgunlaştıkları zaman bakın.» buyuruyor. Berâ İbn Âzib, İbn Abbâs, Dahhâk, Atâ el-Horasânî, Süddî, Katâde ve başkaları; (ينعه) kelimesini, «olgunlaşma» olarak açıklamışlardır. Bunları yoktan varedenin kudretini düşününüz: Bir odun olduktan sonra üzüm, yaş hurma ve başka şeyler haline geliyor. Allah Teâlâ bunlarda renkler, şekiller, tatlar ve kokular yaratıyor. Nitekim başka bir âyette: «Yeryüzünde birbirine komşu toprak parçaları, üzüm bağları, ekinler ve çatallı, çatalsız hurma ağaçları vardır. Hepsi de aynı su ile sulanır. Ama lezzetçe onları birbirinden ayrı kılmışızdır...» (Ra'd, 4) buyurulurken burada da: «Şüphesiz ki bunlarda îmân eden (Allah'a inanan ve O'nun elçilerine tâbi olan) bir kavim için âyetler (bu şeyleri yaratıcının kudretinin kemâline, hikmetine ve rahmetine delâletler) vardır.» buyurulmuştur.

İZÂHI

Müstekarr ve Müstevda; istikrâr ve istiydâ' mânâsına mimli masdarı veya istikrâr mahalli ve istiydâ' mahalli mânâsına mekân ismi olur. Yani hepiniz bir nefisten neş'et etmiş olduğunuz halde her birinizin bir istikrar haliniz, bir istiydâ' haliniz var. Sulbden rahme, rahimden dünyaya, dünyadan kabre kâh istikrâr kâh istiydâ' iki mütenâvib hal içindesiniz. Yahut kiminiz istikrâr yeri, kiminiz istiydâ' yeri, bazınız erkek bazınız dişi, yahut kiminizin istikrâr mevzı'ı kiminizin istiydâ' mevzı'ı var, bazınız sulh sâhibi bazınız rahim, bazınızın karârgâhı, hânesi vatanı var, bazınız gurbette, seferde veya göçebe. İbn Kesîr, Ebu Amr, Ya'kûb'dan Revh kırâetlerinde kâfın kesriyle ism-i fâil olarak (فمستقر) okunur ki, bu sûrette (مستودع) ism-i mef'ûldür. İstikrâr lâzım olduğundan müstekar ismi mef'ûl olamaz. Fakat istiydâ' iki mef'ûlüne ta'diye eder ki birisi vedîa kılınan şey, diğeri de kendine vedîa edilen şeydir. Ve bunun ikisine de müstevda' denilir ve burada birincisidir. Binâenaleyh bu kırâete göre mânâ: Hepiniz bir nefisten inşâ edilmiş olduğunuz halde kiminiz müstekır bu-

lunuyor, istikrâr halinde, kiminiz de henüz vedîa halinde yani kiminiz henüz menşe' olan sulbden ayrılmamış orada duruyor. Kiminiz rahme tevdî edilmiş doğmak üzere bulunuyor. Diğer bir mânâ ile : Kiminiz rahimde istikrâr etmiş, kiminiz henüz sulbde emânet bulunuyor. Yahut kiminiz bilfiil halkedilmiş, kiminiz de henüz kuvve halinde; yahut kiminiz karârını bulmuş, bülûğ ve kemâline ermiş, kiminiz de henüz velâyet ve vesâyet altında; yahut kiminiz mütemekkin, medenî veya mukîm, kiminiz müsâfir veya seyyâr, nihâyet bir kısmı ölmüş, bir kısmı dünyada. Hâsılı menşe'i; bir neş'et mütenevvi', nâşî ahvâl, süreklilik ve değişiklik içinde hem müttefik, hem muhtelif de muhtelif. Binâenaleyh tabîî bir nokta-i nazarla bakıldığı zaman; ilm ve fennin en büyük kanunu olan tabîattaki süreklilik kâidesi mûcibince bu tenevvü' ve ihtilâf olamamak ve bu neş'et bulunamamak iktizâ ederdi. Eğer bu vak'alar olmasa idi de mes'ele tabîat ilkesiyle nazarî olarak tasavvur edilse idi, bu neş'etlere mümteni' bir tenâkuz nazariyle bakılmak lâzım gelirdi. Halbuki âleme nazaran bile bir tek menşe'den pek çok ve değişik dalların neş'eti emri vâkî'dir. Ve vâkıa, vâkıadır. Demek ki vâkıa maddenin illeti ve tabîatın menşe'i değil hâlıktır. Maddeye ve menşe'in tabîatına ilişen her hâdisede yeni bir yaratma vardır. Yani maddesiz îcâd gibi zât ve sıfât-ı hâlik'tan başka hiç bir şarta mütevakkıf olmayan yokolmuş bir îcâd bununla beraber bu îcâdı, önceki îcâda tevfîk ve rabtederek onu geliştirip artıran bir takdîr ve bir san'at hârikası vardır. Maddeyi kendi tabîatında istikrâr ettirmeyib de bölmek ve ona, onda bulunmayan tenevvü' ve ihtilâfı vererek tekten çok, uygundan aykırı ve aykırıdan uygun çıkararak bir çok muhtelif dallar ve şu'beler inşâ etmekte dahi ilk maddeyi yoktan îcâd gibi madde ve madde tabîatının hâricinden gelen bâriz bir yaratma ve etkileme, yaratıcının varlığına ilm ve kudretine delâlet eden bir hârika san'at okunur ki; bunun delâlet şekilleri, tabîat anlamına olan istikrâr ve sürekliliğin zıddı olup onu tamâmen veya kısmen geri bıraktıran yeniliklerin, inkılâbların mevcûdiyyetidir. Her istîdâ' her yenilik, her hudûs, her urûz, her tegâyür bir yaratmanın delili ve bunun içinde her istikrâr, her süreklilik, her tevâfuk, her nizâm bir san'at delilidir. Tekin çok, aykırının uygun olması bir tenâkuz olduğu halde tekten çok, uygundan aykırı yapılması ancak halk ve inşâ ile mümkün olur. Bazıları yoktan yaratmayı, sebebin varlığı ve sebebliliğin çoğalması kâidesine muhâlif zannederler. Tabîata nazaran bir de yoktan yaratmanın, yokolmuşun sebebliliği mânâsına tefsîr edilmesine göre bu zan doğrudur. Zîrâ yokolmuşun sebebliliği, sebebin yok olması demek olacağından bu takdîrde ne illet kalır, ne de illet bakâsı. Halbuki hâdiseler için illet zarûrîdir. Tabîat, illet farzedildiği zamanda da her tegâyür ve tahavvül noktasının bakâ ve

sebebin çoğalmasına muhâlif olduğu bedîhî bir emr-i vâki'dir. Fakat yaratmada sebeb; hâlik olmak üzere mülâhaza edildiği zaman ne illetin bakâsı, ne de sebepliliğin çoğalması hiç biri geri kalmamış olur. Ve hattâ halk mefhûmudur ki, bu kanunu tesbît ve te'yîd eder. Ancak sebebliliğin çoğalması, her ma'lûlün illete tevakkufu ve illetten fazla bir kudret ifâde edememesi mânâsına anlaşılmalı. Ma'lûlün behemehâl illetine eşitliği mânâsına telakkî edilmemelidir. Zîrâ ma'lûlün illetine eşitliği de muhâldir. Bir okka bir okkayı çekemez. Hakîki illet, ma'lûlüne eşit olamaz. Bir fark ve üstünlüğü hâiz olmak zarûrîdir. İllet, ma'lûlüne kendinden bir şey vermez, onda eserini halkeder. Yoksa illet tükenir, illetin bekâsı kalmaz. Ve bunun için illet, ma'lûlünün aslı değil hâlik ve bârii'dir. Tohum ve ağaç, baba ve evlâd, usûl ve furû' yekdiğerinin illet ve ma'lûlü değil sebeb ve müsebbibi, ya'ni hudûs tarîk ve istîdâ' mahallidir. Bunların istîdâ' ve istikrârları da bakâ ve tezayüf-i illetin, vücûd ve te'sîri hâlikın vech-i delâletleridir. Asl ile fer'i arasında inkılâb ve ihtilâf ne kadar çok ve istikrâr, ıttırâd anlamı da ne kadar az olursa, orada tabîat hükmü o kadar az ve te'sîr-i hâlık o nisbette çok görünür. Gerçi en az hareket ve sükûn gibi iki mütegâyir mânâyı kâbiliyyetten âzâde olan mutlak sükûn ve istikrâr içinde bulunan hiç bir madde yoktur. Ve hattâ mücerred hareket bile tabîatın küllî kanunu olan sürekliliğe ve yeknesaklığa muhâlif yenilik ve inkılâb ifâde eden bir tegâyür ve istîdâ'dır. Lâkin maddenin parçalarındaki bu tegâyür ve tahavvül ekseriyyetle gizli olduğu için, mücerred madde fikrine doğru inildikçe tabaîtın hükmü daha zâhir ve madde sürekli ve karârlı gibi tevehhüm olunur. Maamafih basît maddelerde değişim hissedildiği zaman da basit olması nedeniyle, yaratma anlamı daha büyük bir bedâhetle keşf olunur. Bu sûretle katı maddeler ve madenler üzerindeki yaratma anlamı; bitkilere, hayvanlara doğru geçildikçe, gittikçe fazlalaşan bir nisbetle artar, yaratılışın delilleri daha çok tebârüz eder. Beşerî tenâsül ve insanî hayata gelince : Beşer ferdleri arasındaki değişik haller hepsinden çok olduğu için, burada hâlikın kudret ve san'at delilleri daha çok, daha mufassal ve bununla beraber terkîb ve tafsîlin çokluğundan nâşî tasavvur edilmesi ve ihâtası daha müşküldür. İşte bu ifâde, bütün bu delillerin ve âyetlerin delâlet şekillerini bütün vuzûh ve ilmî inceliği ile gösteren bir düstûrdur Ve hiç bir filozof, hiç bir felsefe süreklilik ve değişme, koruma ve başkalaşma, kalma ve artma düstûrunu bu kadar güzel ve bu kadar şümûl ve inceliği ile özetleyememiştir. Binâenaleyh burada evvelâ beşer cinsinin birliği mânâsını taşıyan Hz. Âdem'in halk ve inşâ keyfiyyeti ile hiç meşgûl olmadan her âilede, her kavim ve kabîlede gördüğümüz veçhile bir asıldan, bir ırktan bir çok kimselerin ardarda doğarak çoğa-

lıp gittiklerini ifâde eden tenâsül kanununun iş'âr ettiği değişme ve başkalaşmadaki çokluk, kat'iyyetle isbât eder ki; Allah Teâlâ yalnız menşe'lerin hâlıkı değil, bütün tafsîlâtıyla her nevi' neş'etlerin dahi hâlıkıdır. Görülüyor ki; bu âyet, tahlîl ve tafsîli o kadar yüksek ve derin bir hikmet düstûrudur ki, bununla öteki âyetlerin delâlet şekillerindeki en derin bir mebde', tafsîl ve izâh edilmiş bulunuyor. Binâenaleyh bunu anlamak, diğer âyetleri de şerh ve tafsîl etmek demek olacağı ve bu da onlardan daha derin daha ince bir ilmî ehliyyeti gerektireceği cihetle buyuruluyor ki :

«Biz, bu âyetleri fıkh ehli olan, nefsinde ince ve derin bir anlayışı bulunan hikmet sâhibleri topluluğu için tafsîl ettik.» Ya'ni tafsîlden istifâde edebilmek için sade ilm ehli olmak kâfi değil bizzât fakîh olmak ta şarttır. Yukarılarda da geçtiği veçhile fıkıh lügatta; bir şeyi nedenleri ve hikmetiyle anlamak, ince bir fehm ile fehmetmek mânâsınadır ki, bunda rûhu bilmek anlamı da saklıdır. Ve bununla şuna da işâret edilmiştir ki; bundan evvelki âyetlerin ilmî tafsîlâtının şartlarından biri de, insanların kendilerini ve nefsî (psikolojik) hallerini tanımalarıdır. Alel'âde ilim ehli olanlar, rûhu bilmeyi hesâba almadan dış dünyayı anlayıverdiklerini zannederler. Halbuki dış dünyadaki âyetler, iç dünyadaki âyetler ile bilinir ve hak karâr ikisinin intibâkından verilir. Binâenaleyh insanlığın doğuşu ve dış dünyadaki hayat anlaşılıp ayırdedilmedikçe, dış dünyanın doğuşu hakkındaki bilgi gayr-i muhkem olur. Neş'et-i insaniyye ise; neş'et-i nebâtiyye ve hayvaniyyeden daha derli toplu olduğu için, ma'rifet-i nefs daha zor ve kendinden zühûl etmemek şartıyla dış dünyayı inceleme daha zor olduğundan ve (فمستقر ومستودع) tahlîli, bu tafsîli de muhtevî bulunduğundan evvelkinde (لقوم يعلمون) ile iktifâ olunduğu halde burada (لقوم يفقهون) buyurularak daha ziyâde tahsîs kılınmıştır. Binâenaleyh kendini bilmeyenler için ne kadar tafsîlât verilse boştur. Kendini bilenler için de vâkı'de mevcûd olan tafsîlâtı anlamak için bu âyet, en büyük tedkîk ve tahlîl anahtarıdır. Ve hattâ böyle kendini bilenler, yine bu âyetteki düstûrun iş'âr ettiği açık âyetlerin kendisidirler. Bunun için ehl-i fıkh'a bu derli toplu nokta ihtâr edildikten sonra, aynı düstûr dâhilinde (فالق الحب والنوى) mazmûnunu teşrîh, seçme ve evrim zincirini açıklayıp ve bu bâbta unsurları etkin bir ilke gibi mülâhaza edenleri redd için en mühim hayatî unsurlardan olan ve bir zamanlar basît ve kadîm zannedilen suyun inzâlinden başlayarak bunun üzerinde tecellî eden ve insanlık toplumunun hayatının devâmına ve mutluluğuna sebeb olan rahmet âyetleri ve kudret delilleri gâyet ilmî ve bununla be-

raber gâyet hissî bir tahlîl ve terkîb ile halka gösterilmektedir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 1990 - 1995).

Bitkilerdeki Acayib Hayat

Bitkiler, başlıbaşına bir dünyadır. İlim adamları, hergün çalışarak bu âlemin bir kısmından esrâr perdesini sıyırmaktadırlar. İlk olarak gelişme nitelikleri, üreme ve gelişme ortamlarına göre bitkileri çeşitli sınıflara ayırmaktadırlar.

Umûmiyetle bitki, husûsî bazı şartlara bağlı bulunan bir tohumdan yeşerir. Bunların en mühimi, tohumda hayatiyetin bulunmasıdır. Tohumun uzun müddet hayatını idâme ettirmesi, bizâtihi Allah'ın varlığına bir delil teşkîl etmektedir. Nitekim, firavun mezarlarında bulunan buğday tanelerinin yeşertilmesi mümkün olmuştur.

Havanın bulunması da bitki için zarûrîdir. Şu halde bitki, yaşayan ve teneffüs eden, canlı bir varlıktır.

Tohum yeşermeye başlayıp küçücük filiz çıktığında, gövde verip topraktan gıdâlanıncaya kadar, tohumda toplanmış olarak mevcûd bulunan gıdâ ile beslenir.

Dikkat edilirse durumu, insanlar ve hayvanlardaki cenînin durumunun aynıdır. Cenîn de doğmadan önce ve doğduktan bir müddet sonraya kadar, annesinden ve onun sütünden beslenir. Daha sonra gövdesi gelişince, müstakil bir hayata başlar ve kendi gıdâsını kendisi te'mîn eder.

Allah'tan gayrı, köke toprakta derinleşme kudreti bahşeden, gövdeyi çıkaran, üzerinde yapraklar, çiçekler ve meyveler yeşerten kim bulunabilir?

İnce, karışık ve şuûrlu olan bu hayatın hedefi, nev'i korumak ve hayatı uzatmak!.. Bütün canlılara hayat veren, gerçek hayatın kaynağı olan yüce Allah'a hamdederiz...

Bitkilerin ilk beslenme cihâzı olan kökler, bitkinin ihtiyâçlarına paralel olarak, değişik şekiller gösterir. Kazık kök, yumru kök, saçak kök gibi... Bütün bu şekiller, nebâtın gelişmesine imkân verecek gıdâ ihtiyâcına uygun bir mâhiyet arzeder. Münâsib kökleri bulunmayan bitkilerin de, beslenme için emici organları bulunur. Bütün bunlar, ancak bitkinin beslenmesi ve hayatın devâmını sağlamak için yaratılmıştır.

Kökler üzerinde, asmozik basıncın te'sîriyle toprağın erimiş maddelerini emen kılcallar vardır. Bunlarla bitkiler gelişir. Topraktan alınan bu üsâre, bitkinin en üst ucuna kadar, hiç bir kimya laboratuvarında başarılamayan karışık ve ince bir ameliye netîcesinde ulaşır.

Böylece nebât beslenir ve büyür. Aynı şekilde büyümesi için ışık, su, karbon, oksijen, hidrojen, azot, fosfor, kükürt, potasyum ve kalsiyum, magnezyum ve demirin behemehâl bulunması gerekir.

Garibdir ki, bütün dünya bitkileri bu maddelerle beslendiği halde, topraktan, tatlı elma, acı ebucehil karpuzu, yumuşak pamuk, dikenli otlar, buğday ve arpa, portakal ve limon yetişmektedir... Aynı elementler, aynı toprak, aynı su... Gâyet küçük tohumlar binlerce çeşit, türlü şekil, muhtelif tat ve kokuda bitki çıkarıyor.

Şüphesiz bunda, akıl sahipleri için birçok ibretler mevcûddur.

Yaratıcının kudreti, üsârenin kökten yukarıya doğru çıkmasına imkân sağlayan ve yaprak yoluyla, nebâtta suyun buharlaşmasından ibâret sayılan nebât terleme ameliyesinde tecellî eder.

Bu ameliyenin cidden küçümsenecek yanı yoktur. Zîrâ tek bir ağaç günde beşyüz litre su buharlaştırmaktadır. Havanın harâret derecesi yükselip hava nemsizleşince ve rüzgârların şiddeti artınca bu miktar artar. Orta kuşak bölgelerinde bu durum, havanın yumuşamasını, kuvvetli ağaçların bulunduğu ekvator bölgelerinde ise yağmurun yağmasını te'mîn eder.

Bitkisel buharlaşmanın faydası, sâdece suda erimiş maddelerin bitkinin gövdesine çıkması, su buharlaştıktan sonra kalan erimiş tuz ve madenlerden gıdâsını almasına mahsûs değildir. Aynı zamanda iç dokuların harâretini ve düzenini de ayarlar.

Tebahhur ameliyesi, yapraklar üzerinde mevcûd bulunan gözenekler vâsıtasıyla meydana gelir. Her bitkinin; durumuna göre gözenekleri bulunması, yaratıcısının garîb âyetlerindendir. Meselâ; çöl bitkilerinin gözenekleri, su bitkilerinden daha azdır. Zîrâ çöl bitkilerinde tebahhur, diğerlerininkine nisbetle çok azdır.

Bu gözenek sistemi, bizzât ilâhî bir kudretin eseridir. İki koruyucu hücre arasında bir gözenek bulunur. Bu hücreler, bitkinin ihtiyâcına göre, gözeneğin açılıp kapanmasını düzenler.

Koruyucu hücrelerdeki sıvı azalınca komşu hücrelerden su alır ve küresel bir şekil alıncaya kadar dolar, bununla gözenek açılır ve su buharlaşır. Kökler de topraktan su emer.

Ancak, koruyucu hücrelerin üsâresi depolanmamış olduğu zaman kenarları sarkık olur. Cidârlar birbirine temâs eder ve bunun netîcesinde de gözenek kapanır.

Hayatı boyunca bir kiloluk bitki, beşyüz kilo kadar su buharlaştırır.

Bu dâhilî ve gizli ameliyenin nasıl bir hal içerisinde cereyân ettiğine, kudret ve kemâl ifâde eden sisteminin nasıl çalıştığına ibret nazarıyla bakmak gerekir.

Bitkilerde gıdânın oluşması da, ilâhî işâretlerdendir. Bu ameliye «karbon benzeşmesi» adıyla anılır.

Havada bulunan karbondioksit, gözenekler yoluyla bitkiye geçer. Orada klorofil ve su ile karşılaşır. Burada güneş ışığı ve ısının te'sîriyle karbondan besin maddeleri meydana gelir.

Karbondioksit halindeki gazdan bu besin maddelerinin meydana gelmesi ise, çok karışık bir kimyevî ameliyenin sonucudur. İlim bugüne kadar ancak; yeşil madde (klorofil) su ve ısıdan bahsetmiştir. Bunlarda meydana gelen değişiklikler, gıdâ maddelerinin meydana gelmesi netîcesini veriyor. Bu netîce ise ancak ışıkla alınıyor. Bundan dolayı bu ameliyeye «ışık benzeşmesi» adı verilir.

1779 yılında bitkilerin de solunum yaptıkları keşfedildi. Bitki de oksijen alıp karbondioksit verir. Teneffüsü de aynen insanlar ve hayvanlarınki gibidir.

Bitkinin teneffüsü ile havanın sıcaklık derecesi artar. Teneffüs, gece ve gündüz devâm eder. Ancak; bitkinin, teneffüsden daha büyük bir sür'atle gerçekleştirdiği karbon benzeşmesi ameliyesine nisbetle, gündüzün teneffüsünün netîcesi pek vâzıh değildir. Gündüzün oksijen açığa çıkarır, karbondioksit emer. Bundan dolayı bilinmelidir ki, gündüzün ağaçlık yerlerde bulunmak faydalı olmasına rağmen, karbon benzeşmesi olmadığından dolayı oksijen alıp karbondioksit vermesi sebebiyle geceleyin ağaçlık yerlerde bulunmak faydalı değildir.

Araştırmalar isbât etmiştir ki; sâdece karbon benzeşmesi ameliyesi, dünyadaki mevcûd karbondioksiti tüketmeye kâfidir. Fakat iş bununla kalmıyor. Yüce Yaratıcı bunu takdîr ederek diğer canlıların teneffüs ile karbondioksit çıkarmalarını te'mîn ediyor. Aynı şekilde ölen canlıların vücûdları karbondioksit çıkarır.

Karbondioksidin istihlâki de kendi başına terkedilmiş değildir. Yaratıcının hikmeti, havadaki karbondioksit nisbetinin devâmlı olarak 10.000 de 3 nisbetinde olmasını te'mîn etmiş ve böylece varlıkların hayatiyeti muhâfaza altına alınmıştır. Bunca değişik karbondioksit istihsâli ve istihlâkine rağmen, bu rakamın değiştiği hiç vârid değildir. Bütün bunlar kör bir tesâdüfün eseri olabilir mi?

Bütün bitkiler, Allah'tan başka birisinin yapması imkânsız olan çevre şartlarına uygun tarzda yaratılmışlardır. Birbirinden farklı yapıya sâhibtirler. Bu ise düşünen kafaları Allah'ı anmaya sevketmesi gereken bir durumdur.

a — Çöl Bitkileri :

Şekilleri ve yapıları ile kendi kendilerini koruyacak, kuvvetli rüzgâra ve fazlaca ışığa ve ısıya karşı mukâvemet edecek tarzda yaratılmışlardır. Yaban gülü ve arabistan kirazı gibi bir kısım bitkiler bodur

olup, sert ve dikenlidir. Birbirine gölge yaparak güneşten korunurlar. Ve bu sâyede iç kısımları rüzgârın te'sîrinden korunur. Dalları birbirine sarılmış haldedir. Yaprakları sert bir deri ile kaplıdır. Dış tarafında kuru ve sert bir tabaka bulunur. Bazan da dış kısmı reçineli bir tabaka ile örtülür. Kök ve gövde kısımları da aynı şekildedir. Bir kısmında da gövde ve yapraklar sık tüylerle kaplıdır. Hava ile münâsebettar olan tarafları saydam bir renk kazanır. Böylece güneşin ışınları geri yansır ve bitki harâretin şiddetinden korunmuş olur. Bir kısım bitkiler de terlemeyi önleyici ve buharlaşmayı azaltıcı maddelerden meydana gelen kabuklar ile kaplıdır. Kâfûrda olduğu gibi bazan da güneş ışınlarının direkt olarak üzerine düşmemesi için yapraklar dalların üzerine bükülerek muhâfaza edici bir vaz'iyet alır.

Çöl bitkileri aynı zamanda gözeneklerinin azlığı ve darlığı ile tanınırlar. Reçinemsi bir tabaka ile örtüldüklerinden, terleme tamâmen durur ve bitki yağmur mevsimine kadar sükûnet halinde bulunur. Tavşan kulağı otu bu nevidendir.

Bazen de zakkûm ağacında olduğu gibi, gözenekler yaprağın alt yüzünde tek başına veya topluca bir aralığa yerleşmişlerdir. Yahut koruyucu hücreler kabuk bağlayarak gözeneğin havayla irtibâtını keserler.

Bu bitkiler bazı husûsiyetleri sâyesinde su te'mîn ederler. Kökleri nisbeten büyüktür. Toprağa dalar ve uzun mesâfelere kadar derinleşir. Böylece su emebilecek bol toprağa sâhib olurlar. Ayrıca bu bitkilerin, kurak zamanlarında kullanabilecekleri özel su depolama cihâzları da mevcûddur.

Soğan başı bitkiler, yerdeki kısımlarında suyu depolar. Yahut dikenli incir ağacında olduğu gibi, hava kesecîklerinde veyahut da hind hurmasında olduğu gibi yapraklarında saklarlar.

Yine ilâhî takdîrin cilvesindendir ki; bu bitkiler, az oldukları ve devâmlı olarak hayvanların tecâvüzüne ma'rûz kaldıkları için, kendilerini tehlikeden korumak için koruyucu organlarla techîz edilmişlerdir.

b — Suda Yaşayan Bitkiler :

Bazı bitki türleri suda yaşarlar. Bunlar hem dâhilî terkîbleri, hem de dış şekilleri itibâriyle diğer bitkilerden ayrılırlar : Nitekim kökleri, hemen hemen yok gibidir. Mevcûd olan bazı kısımları da su emmekte kullanılmaz. Çünkü bu bitkiler, suyu gövdelerinin bütün organları ile emerler. Böylece gövde ve yaprakları değişerek farklı bir biçim almışlardır.

c — Sarmaşık Bitkiler :

Bazı zayıf gövdeli bitkiler vardır ki, gövdeleri kendi başına ayakta duracak güçte değildir. Hak Teâlâ hikmeti ile, bu bitkilere başka bir-

şeye sarılma organları bahşetmiştir. Bu organlar ile dayandıkları direğe sarılma imkânı bulmaktadırlar.

d — Haşere Yiyen Bitkiler :

Yüce Allah'ın kudretine delâlet eden âyetlerden ve hârika yaratıklardan biri de, haşere yiyen bitkilerdir. Bu bitkiler, organik maddeleri az olan topraklarda yetişirler. Bundan dolayı bu bitkilerin haşere avlamak için gerekli organlarla teçhîz edilmiş olduğunu görüyoruz. Her bitkinin; akıl sâhiblerini hayrette bırakacak şekilde gıdâsına uygun ve değişik bir tarzda teçhîz edilmiş bulunması da çok enteresandır.

Nitekim diyonya bitkisinin yaprağında, orta damar üzerinde hareket eden iki kanat mevcûddur. Her kanadın üst yanında ayrıca bazı dikenleri bulunur. Nebâtın üzerine haşere konduğunda bu kanatlar uyarılmakta ve kapanarak haşereyi iki kanadı arasına almaktadır. Daha sonra haşereyi eritecek ve hazmettirecek usâreler ifrâz eder. Ve eriyen kısımları emer. Bundan sonra yaprak eski haline döner. Yeni avını beklemek üzere tekrâr vaziyet alır.

Neysiz bitkisinde ise, yapraklar küçük iken testi biçiminde, üstü örtülü ve kapalı bulunur. Yaprağın gelişmesi tamâmlandıktan sonra perdesi açılır ve bitkiye konan haşereleri cezbetmek için dâhildeki bezlerden çıkan asitli bir sıvı bu testicikleri doldurur. Böylece haşereler pürüzsüz yüzünden kayarak, yahut ince kılcal tüylerle çekilerek testiciğe düşürülür. Haşere testinin içine düştükten sonra, kaçmaması için kapak kapanır ve haşereyi eritip emmek için özel sıvılar ifrâz edilir.

Drosira bitkisinin yaprakları birçok çıkıntılarla kaplıdır. Çıkıntılar yapışkan ve asitli bir sıvı salgılayan bezlerle nihâyetlenir. Bu çıkıntıların üstüne herhangi bir haşere düştüğünde, ona yapışıp kalır. Kaçmak için deprendikçe diğer çıkıntılarla daha sıkı bağlanır.

Bitki, haşerenin vücûdunu eritecek maddeler ifrâz eder. Emilme işlemi bittikten sonra çıkıntılar normal haline, yapraklar da eski şekline döner.

Mısır'da su birikintilerinde yaşayan su taşır bitkisinin yaprakları torba gibi şekillenen fitillere mâliktir. Her torbanın sâdece içe doğru açılan kapağı bulunur. İçine herhangi bir haşere düştüğünde artık dışarı çıkması mümkün değildir. Torbanın cidârında da, hâşerenin erimesinden sonra onu emen kılcıklar bulunur.

Londra'da «Nebâtlar Cemiyeti»nde coğrafya bilgini olarak çalışmalar yapan Dr. S. Ausburn'un iddiâlarını incelemek üzere Madagaskar'a giden Liksie şöyle diyor : (Ausburn, orada insan yiyen bir ağacın mevcûd olduğunu ileri sürüyordu.)

«Bu ağaç, çam ağacına benzemektedir. Köklerinde büyük düğümler bulunmaktadır. Bir ağacın sâdece dört tane yaprağı vardır. Her birinin uzunluğu 4 metredir. Ortalama genişliği 80 cm. kalınlığı 40 cm. dir. Ağacın üzerinden tabanına kadar sarkan bu yapraklar tıpkı manda derisi gibidir. Kenarları keskin olup, çiçekleri bardak gibidir. Çiçek ağacının tâm tepesinde bulunur. Kokusu insanın başını şiddetle döndürür. Saldığı sıvı insanın düşünme duygusunu dumûra uğratıcı biçimdedir.»

Bitkilerin kendi türlerini devâm ettirebilmeleri de ilâhî âyetlerden birisidir. Bitkilerin meyveleri o bitkinin türünü devâm ettirebilmesi için bir nevi depo vazîfesi görür. Rüzgâr vâsıtası ile taşınan çöl bitkilerinin tohumları, pürüzsüz olup hacim bakımından çok küçüktür. Afyon ve geceleri bilhâssa güzel koku salan bir bitki olan mansur çiçeğinin tohumları da bu nevidendir.

Su bitkileri tohumlarının suda yaşamasını sağlayacak organları ve kokmasına mâni' olacak kadar kalın kabuğu bulunur.

Bazı tohum çeşitleri çekici renkleri, tatlılıkları sâyesinde, insan, hayvan veya kuşlar tarafından başka yerlere taşınırlar. Yahut da insanların elbiselerine veya kuşların tüylerine takılacak çengelli çıkıntıları bulunur.

Bazı bitkilerdeki meyveler de olgunlaştıktan sonra burgulu bir kılıfla kaplanarak, esâs nebâttan uzak mesâfelere taşınıp yayılmaları mümkün olur. Nohut, kara yonca, çavdar gibi... Uzak mesâfeden duyulacak şekilde tohumlarını sesli olarak atan yaban cevizi de, bunlara ayrı bir örnek teşkîl eder.

İşte; terkîb, döllenme, yaşama ve ömürleri farklı ve yarım milyona yakın kategoride hayatlarını muhâfaza edebilmek için muhtelif tarzda teçhîz edilen bitkiler âlemi, hayret verici mâhiyet arzetmektedir. Bitkilerin bir kısmı birkaç gün, bir kısmı birkaç sene, bir kısmı da insanların birkaç misli yaşamaktadırlar.

Broban'de bir ağacın yaşı 3000 sene olarak takdîr edilmiştir.

Ağaçların en uzun ömürlü olanları 6000 sene yaşayan Tiksodium disicium türünden olan ağaçlar olmalıdır.

Yeryüzündeki bitki tarihine gelince; Şubat 1956 tarihinde çıkan bir ilmî takrîrde şöyle deniyor:

'Bitki âlimi Prof. Robertson, Hanting şirketinin Ürdün topraklarında havadan tarama çalışmaları esnâsında eski bir ağaç yapraklarına âit taşlaşmış bir parça keşfetmiştir. Güney vilâyeti topraklarında mevcûd olan bu parça, Paris'in ilmî laboratuarlarında tahlîl edildikten sonra, yaşının 115 milyon sene olduğu anlaşılmıştır.

Her vardan önce var olanın şânı ne kadar yücedir!..

Bu açıklama üzerine, kâinatın ömrü, canlı varlıklar silsilesi tarihi ve insan, hayvan, bitki... her türlü varlık arasındaki ayırıcı mesâfeye ışık tutacak görüşe büyük bir ihtimâm gösterilmeye başlandı.

«Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz orada her güzel çiftten nice nebâtlar bitirdik. Şüphesiz ki, bunlarda (Hakk'ın kemâl-i kudretine) elbet birer nişâne vardır. (Fakat) onların çoğu îmân edici değillerdir.» (Şuarâ : 7 - 8). (A. Nevfel, Allah ve'l-İlm'ül-Hadîs, 1544-154).

———oOo———

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾

100 — Cinleri, Allah'a ortak koştular. Halbuki onları, O yaratmıştır. Bilmeden O'na oğullar ve kızlar uydurdular. Hâşâ O, onların vasıflandırdıklarından yüce ve münezzehtir.

Allah'a Koşulan Ortaklar

Bu; Allah ile birlikte O'ndan başkasına ibâdet eden, cinlere ibâdet ederek onları Allah'ın ortakları kılıp şirk koşan müşriklere bir reddiye kabîlindendir. Allah Teâlâ onların şirklerinden ve küfürlerinden yücedir. Şâyet; cinlere nasıl ibâdet edilmiş olur? Onlar ancak putlara ibâdet ediyorlardı, denirse; buna şöyle cevab verilebilir : Onlar, cinlere itâat ile ve onların kendilerine bunu emretmesiyle putlara ibâdet etmişlerdir. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur : O'nu bırakıp ta yalnız dişi putlara tapıyorlar. Aslında onlar, inadçı şeytândan başkasına tapınmıyorlar. Allah ona la'net etti. O da dedi ki : Celâl'in hakkı için, kullarından muayyen bir pay alacağım; onları mutlakâ saptıracağım, olmayacak kuruntulara boğacağım. Onlara emredeceğim; davarların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim; Allah'ın yaratışını değiştirecekler. Allah'ı bırakıp şeytânı dost edinen kimse, şüphesiz açıktan açığa kayba uğramıştır. Şeytân onlara va'dediyor, kuruntulara düşürüyor. Şeytânın kendilerine va'dettikleri aldatmaktan başka bir şey değildir. (Nisâ, 117 - 120), «Şimdi siz Beni bırakıp da onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz?» (Kehf, 50). «İbrâhîm de babasına :

Babacığım, şeytâna tapma, çünkü şeytân Rahmân'a başkaldırmıştır, demişti.» (Meryem, 44). «Ey Âdemoğulları, ben size; şeytâna tapmayın, o muhakkak ki sizin için apaçık bir düşmandır, diye ahdetmedim mi? Ve Bana kulluk edesiniz, işte bu, dosdoğru yoldur, diye...» (Yâsîn, 60 - 61). «Melekler kıyâmet günü şöyle diyecekler : Tenzîh ederiz Seni, bizim dostumuz onlar değil Sensin! Hayır, onlar cinlere tapıyorlar, çokları da onlara inanmaktaydılar.» (Sebe', 41). Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «Onları yaratan O olduğu halde (tek ve ortağı olmaksızın yaratıcı O iken) cinleri Allah'a ortak koştular. (Onunla birlikte ondan bir başkasına nasıl tapınılabilir?)» Nitekim İbrâhîm (a.s.) şöyle demişti : «Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.» (Sâffât, 95 - 96). Âyetin anlamına gelince, şöyledir : Allah Teâlâ bütün bunlardan münezzeh ve yücedir. Yaratmada O tek başına müstakildir. Öyle ise tek ve ortağı olmaksızın ibâdetin yalnız başına O'na tahsîsi gerekir.

Allah Teâlâ : «Bilmeden ona oğullar ve kızlar uydurdular.» buyuruyor. Onu çocuk sahibi olmakla niteleyerek dalâlete düşen sapıklara işâret etmektedir. Nitekim yahûdîlerden böyle diyenler; Uzeyr hakkında öyle bir zanna kapılmışlardır. Hıristiyanlardan öyle diyenler de; Mesîh hakkında böyle bir kanıya sahiptirler. Arap müşrikleri ise melekler hakkında onların, Allah'ın kızları olduğunu söyleyenler böyle bir vehmin içindedirler. Allah Teâlâ onların bu söylediklerinden son derece yücedir. Âyetteki (خرقوا) kelimesi; yarattılar, uydurdular, iftirâ ettiler, sandılar ve yalan söylediler, anlamındadır. Selef âlimleri böyle açıklamışlardır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha bu kelimeyi; iddiâ ettiler şeklinde anlamıştır. Yine ondan rivâyetle Avfî, bilmeden O'na oğullar ve kızlar uydurdular âyetine O'na oğullar ve kızlar kıldılar, demiştir. Mücâhid bu kelimeyi; yalan söylediler, şeklinde açıklamıştır. Hasan da böyle söyler. Dahhâk bu kelimeyi; uydurdular şeklinde açıklarken, Süddî, kestiler, açıklamasını getirmiştir. İbn Cerîr'in söylediğine göre; sözün yorumu şöyledir : Cinleri (ve her şeyi) ortaksız ve yardımcısız olarak yaratmada Allah Teâlâ tek iken; onlara ibâdet sûretiyle cinleri Allah'a ortak kılmışlar, ve «O'na oğullar ve kızlar uydurmuşlardır.» Allah Teâlâ hakkında yalan kanıya kapılmışlardır. Söylediklerinin hakîkatını Allah'ı ve O'nun büyüklüğünü bilmeksizin, O'na oğullar ve kızlar isnâd etmişlerdir. Halbuki şâyet tanrı ise onun oğulları, kızları ve arkadaşı olmaması, yaratıkları içinde ona hiçbir ortağın bulunmaması gerekir. Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ : «Hâşâ, O onların vasıflandırdıklarından yüce ve münezzehtir.» buyurmuştur. Bu bilgi-

sizlerin ve sapıkların O'nu çocuklar, eşler, benzerler ve ortaklarla nitelemelerinden Allah yüce, münezzeh ve büyüktür.

بَدِيعُ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

101 — Gökleri ve yeri yoktan varedendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir? O'nun bir eşi de yoktur. Ve herşeyi O yaratmıştır. O, her şeyi en iyi bilendir.

Göklerin ve Yerin Varedicisi

«Gökleri ve yeri yoktan (benzeri daha önceki modeli olmaksızın) varedendir.» Mücâhid ve Süddî burada; geçmiş bir örneği olmaksızın, açıklamasını getirirler. Bid'at kelimesine bu isim —geçmişte bir benzeri olmadığı için— verilmiştir. Allah Teâlâ : «O'nun nasıl çocuğu olabilir?» buyuruyor ki; O'nun bir (dişi) arkadaşı yokken nasıl çocuğu olabilir? Çocuk ancak, birbirine mütenâsib iki şeyden doğar. Halbuki Allah'a yaratıklarından hiçbir şey münâsib ve benzer değildir. Zîrâ O, her şeyin yaratıcısıdır. O'nun (dişi) bir arkadaşı ve çocuğu yoktur. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur : «Bir kısım kimseler : Rahmân çocuk edindi, dediler. Andolsun ki, ortaya çok kötü bir şey attınız... Kıyâmet günü hepsi O'na tek olarak gelecektir.» (Meryem, 88 - 89, 95). Allah Teâlâ : «Ve her şeyi O yaratmıştır. O, her şeyi en iyi bilendir.» buyurmak sûretiyle her şeyi yaratanın Allah olduğunu, O'nun her şeyi en iyi bildiğini açıklamaktadır. O'nun yaratıklarından O'na uygun bir arkadaş nasıl olabilir? O'nun bir benzeri yok iken O'nun nasıl çocuğu olabilir? Allah Teâlâ bütün bunlardan son derece yücedir.

İZÂHI

Cin genel adı altında dâhil olan, nazarlardan mestûr karanlık mahlûkâta veya gözle görünmez, tabîatötesi güçlere ve rûhânî cevherlere ulûhiyyetten veya rubûbiyyetten veya hâlikıyyetten hisse vererek Allah'a denk veya ondan daha aşağıda ortak yaptılar, kimi melâike kimi İblîs cinsine, kimi hepsine muhtelif nâmlarla taptılar veya zâtî kudret ve te'sîr isnâd ettiler. —Müfessirlerin beyânına göre; buradaki cinn,

melâike ve şeytânlara dahi şâmil bir genel anlama kullanılmıştır. İbn Abbâs demiştir ki : Cinn lafzı, gizlenmeden türemiştir. Melâike ve genellikle rûhânîler de gözle görünmezler ve sanki gözlerden saklanmış gibidirler. Bu te'vîl iledir ki, iblîs de cinden sayılmıştır. Melâike ve rûhânîlere dahi cin ıtlâk olunmuştur. İlh... Yukarıda putlar ve yıldızlar gibi mahsûs ve fizikî şeylerden ortak edinenlerden putperestler, yıldıza tapanlar ve ma'bed ehlinin sapıklıkları beyân olunduktan sonra burada da bunların felsefî menşe'i olan rûhânîyyet ehlinin sapıklıkları yani melâike, şeytân, akıl, nefis, madde, kuvvet, tabîat gibi gizli veya fizikötesi sebeblere bağlananların ve bunları ilk ve ara tanrıları farzeyleyenlerin sapıklıkları beyân olunmuştur. Ba'zı müfessirlerin beyânına göre; bu âyet, «melâike Allah'ın kızlarıdır.» diyenler dolayısiyle nâzil olmuş ve melâikeye cin ıtlâk olunmuştur. Melâikeye Allah'ın kızları demek de, cevherî ortaklık iktizâ eden tevlîd fikriyle sâbienin meleklere tapınma zihniyyetine alâkadârdır. İbn Abbâs'tan bir rivâyete göre de bu âyet Sâffât sûresindeki (وجعلوا بينه وبين الجنة نسبا) âyetinin de delâleti veçhile Allah ile İblîs arasında neseb alâkası gerektiren karşılıklı iki birader gibi addederek «hayırların hâliki Allah, şerrin hâliki İblîstir» diyen zındıklar hakkında nâzil olmuştur ki, bu sûrette de evvelâ mecûsîlerin i'tikâdına ikinci olarak buna benzeyenlere âlakadâr olur. Zîrâ, bilumûm mecûsîler; bu âlemdeki bütün hayırlar, nûrdan ve başka bir deyimle Yezdân'dan, bütün şerler de zulmetten ve başka bir deyimle Ehrimen'dendir, diye bir ikiliğe kâil olduklarından umûmî sûrette seneviyye (dualistler) ünvânını almışlardır. Ve esâsen Zerdüşt'ün «Zend» kitabına nisbeti ifâde eden farsçada «zendik» ve arapçada zindık» ve bunun cem'i olarak zenâdika bilumûm mecûsîlerin lakabıdır. Bütün mecûsîler mezhebinde, anası ve kız kardeşi gibi mahremleriyle evlenmek halâl addedildiği gibi yine mecûsîler içinde harâm ve halâl ahkâmına it'ikâd etmeyen «Hurremdinîler» ta'bîr olunan eski bir İbâhiyye fırkası ve kezâ bilumûm kadınlarda ve otsu mer'â gibi mallarda ortaklığı kabul eden Mazdekiyye denilen bir sosyalist grup dahi bulunduğu cihetle zındık bilhâssa dinsiz ve i'tikâdsız mânâsına da örf olmuş ise de esâsen zenâdika; Zerdüşt'ün «Zendavesta» sı dolayısiyle bilumûm mecûsî demektir. Mecûsîlerin hissî bir nokta-i nazar iş'âr eden nûr ve zulmet isimleriyle ifâde ettikleri bu ikilik akîdeleri, sûrenin başında (وجعل الظلمات والنور ثم الذين كفروا بربهم يعدلون) kavl-i Celîl'i ile şumûllü bir sûrette takbîh olunduğu gibi, Yezdân ve Ehrimen veya Hürmüz ve Ehrimen diye metafizik ve ma'nevî bir nokta-i nazardan ifâde eden şirkleri de burada cinn diye adlandırarak takbîh ve reddolunmuştur. Çünkü Ehrimen, İslâmd'a İblîs denilendir. Ve İblîs, (وكان من الجن ففسق عن امر ربه)

medlûl'ünce cindendir. Gerçi müfessirlerin ve el-Milel ve'n-Nihâl'de Şehristânî'nin beyânları veçhile mecûsîlerin, bu bâbda bir çok ihtilâfları vardır. İçlerinden biri hayır ilkesi, diğeri şer ilkesi olan iki aslın ikisinin de aynı derecede kıdemine kâil olan ve tâm mânâsiyle seneviyye bulunan Mâneviyye ve Mazdekiyye gibi mezhebler bulunduğu gibi, bu iki asla esâsa birleştirici bir eşitlik olmak üzere bir üçüncü esâs daha ilâve ederek teslîse kâil olan Disâniyye ve Merkûniyye gibi fırkalar da vardır. Ve mecûsîlerin çoğunluğu, özellikle de Kiyûmresiyye, Zervâniyye, Zerdüştiyye, Meshıyye gibi asıl ve eski mecûsîler; bu iki çelişik esâsı, varlığının vâcib olması ve kudret nokta-i nazarından aynı seviyyede tutmadıkları ve çünkü Ehrimen'in kadîm olmayıp tesâdüf veya tevellüd veya halk veya mesh sûretiyle hâdis olduğuna kâil bulundukları cihetle mecûsîlikle hıristiyanlık arasında bir şirk dini tutan Mâneviyye tarzında tâm mânâsiyle seneviyye değildirler. Fakat bütün bunlarla beraber yine hepsi ve hattâ hayır ilkesi olan nûr ile şer ilkesi olan zulmet veya Ehrimen'in ikisinin de Bârî Teâlâ'nın halk ve ibdâıyle muhdes olduklarına kâil olan Zerdüştîler de dâhil olduğu halde hepsi, bu tedbîr âleminde Ehrîmen'i Allah'a ortak etmekte yani hayr, Allah'tan ve şer İblîs'tendir, iddiâsında müttefiktirler ve bu mânâ ile umûmen seneviyedirler. Şehristânî der ki : Bilumûm mecûsîler; hayr ve şerri, fayda ve zararı, salâh ve fesâdı aralarında tamâmen paylaşmış, yani birisi yalnız hayır ilkesi, biri de yalnız şer ilkesi olmak üzere iki esâsa kâil oldular, birine nûr ve birine zulmet ve farsça olarak Yezdân ve Ehrimen adını verdiler. Bu bâbda bunların bir çok mezhebleri varsa da mecûsîlerin problemlerinin hepsi, iki kâide üzerinde toplanır : Birincisi; nûrun zulmet ile katışma sebebi, ikincisi de; nûrun zulmetten arınması, kurtulması meseleleridir. Katışmayı başlangıç, kurtulmayı sonuç sayarlar. Bütün mecûsîler, bu sûretle iki asıl isbât ederler. Bununla beraber asıl mecûsîler, bu iki aslın ikisinin de kadîm ve ezelî olması câiz olamayacağına, nûrun ezelî, zulmetin sonradan meydana gelme olduğuna kâildirler. Sonra da bunun meydana geliş sebebi üzerinde ihtilâf ederler. Aslı şerr olan zulmet veya Ehrimen'in meydana gelişi nûr ve Yezdân'dan mı oldu? Hayrın başlangıcı olan nûr veya Yezdân; cüz'î bir şerr ihdâs etmiyorsa, nasıl olur da aslı şerr olan Ehrimen'i ihdâs eder? Bunu o ihdâs etmemiş ise, kim ihdâs edebilir? İhdâs edilmiş değil ise terkîb ve imtizâç nasıl mümkün olur? İşte bunlar, mecûsîlerin takılıp kaldıkları noktalardır. Kiyumresîlere göre; nûr benim olsa nasıl olur? diye bir fikretmiş ve nûr tabîatına münâsib olmayan bu fikri reddeden zulmet hâsıl olmuş ve buna Ehrimen denilmiş. Ehrimen şerr, fitne, fesâd ve ızrâr tabîatinde olduğundan nûra karşı çıkıp, tabîat ve söz bakımından muhâlefet etmiş ve binâenaleyh nûrun askeriy-

le zulmetin askeri arasında muhârebe olmuş, sonra melekler tavassut etmiş, süflî âlem Ehrimen'in olmak üzere sulh olmuşlar. Bu sulh, yedi bin sene sürecek sonra Ehrimen, âlemi tahliye edip nûra teslîm eyleyecekmiş. Zervânîlere göre de; nûr, evvelâ hepsi nûrdan bir takım ruhânî ve nûrânî şahıslar ibdâ' etmiş, lâkin Zervân nâmındaki en büyük şahıs bir şeyde şekketmiş ve bu şekten Ehrimen Şeytân meydana gelmiş. Bazı Zervânîler de demişler ki : Büyük Zervân, bir oğlu için (9999) sene gürültü etmiş olmamış, sonra galibâ bu âlem hiç bir şey değil, diye nefsinde bir fikir hâdis olmuş ve binâenaleyh o merâkından Ehrimen ve bu ilminden Hürmüz ikiz olarak doğmuş. Hürmüz çıkış kapısına daha yakın iken Ehrimen şeytân, hîle edip anasının karnını yarmış ve evvelâ çıkıb dünyayı zaptetmiş. Zerdüşt de bu iki aslın birbiriyle çelişik olup mevcûdât ve âlemin iki mebde'i olduğunu, bunların imtizâcından terkîbler ve bu terkîblerden muhtelif şekiller meydana geldiğini ve maamafih bu iki zıddın ikisi de Bârî Teâlâ'nın halk ve ibdâ'ıyla husûl bulduğunu ve bu mezc ve terkîbin fâilinin Hâlık Teâlâ olduğunu, binâenaleyh Allah'ın vâhid olup zıddı, dengi ve zâtında şerîki bulunmadığını söylemiş ise de aslı şerr olan Ehrimen'in zıddıyle beraber yaratılmasını ve bunların mezcini Vâhid olan Allah Teâlâ'ya nisbet ettiği halde Ehrimen'in vücûdunu Allah'a nisbet etmek câiz değildir, diye ısrârı noktasında zikrolunan çelişki ve çıkmazdan kurtulamamış ve bir de Vâhid olan ilk yaratıcının altında biri hayr halıkı, biri de şerr hâlıkı iki çelişik ilke kabul etmekle evrenin idâresinde birincisi ilk yaratıcı ve karışım sebebi olan bir tek Yezdân'ın, ikincisi hayr ilkesi olan mahlûk nûr veya Hürmüz veya melek, üçüncüsü şerr ilkesi ve yaratılmış olan zulmet veya Ehrimen veya İblîs olmak üzere üç yönetici rabb farzeden üçlü bir şirke de düşmüştür ki bu şirk biri zıddı ve dengi ve şerîki olmayıp vâhid olan yaratıcı biri de onun yoktan yaratıp birleştirdiği melek ve şeytân iki yaratılmış mebde'in bileşiminden meydana gelmiş olan ve bu âlemdeki hayr ve şerrin, salâh ve fesâdın, tahâret ve habâsetin müşterek yaratıcısı, yaratılmış bir Rabb olmak üzere bir taraftan şerîksiz hâlık, bir kadîm Rabb, bir taraftan da ikiz bir şirket-i melek ve şeytândan mürekkeb bir sonradan meydana gelme Rabbı arasında tasavvur olunmuş çelişik bir dualist şirk mâhiyyetindedir. Binâenaleyh Zerdüşt yalnız hayr, Allah'dan ve şer, iblîs'ten demek tarzında dualistlik ile kalmamış, hayır; melekten şer, iblîs'ten olmak üzere hayr ve şer, melek ve iblîs ortaklığındandır ve bu ortaklıkta Allah'tan demek tarzında bir düalizme kâil olmuştur.

Bu izâhtan anlaşılır ki; İbn Abbâs'tan nakledilen nûzül sebebinde zındıkların hayr ve şerrin yaratıcısı iki kardeş düalizmi (وجعلوا بينه وبين

الجنة نسبا) âyeti mûcebince neseb ta'bîrleri bütün mecûsî mezheblerin esâslarına işâreti muhtevîdir. Hem hepsinin bir düalizmde toplandığını göstermiş, hem de mecûsîler yerine lakabını seçerek bilhâssa Zerdûştîlere nazar-ı dikkati celbeylemiştir. Binâenaleyh âyetteki cin, diğer mecûsîlere nazaran yalnız şeytâna sarfedilmek lâzım gelirse de, bazı Zervânîlerle Zerdüştîlere nazaran Ehrimen'e ve Hürmüz'e yani şeytâna ve meleğe, cin ve perîye şâmildir. Ve bu mânâ ile âyet, nakledilen sebeb-i nüzûlün ikisine de müntabık olduktan başka, siyâk ve sibâktan anlaşıldığına göre; gerek düalizm ve gerek teslîs vesâir sûretle olsun metafizik ve rûhânî şirklerin cümlesine ayrı ayrı şâmildir. Ve bu şümûlü ayrı ayrı anlatmak içindir ki, (شريكا) değil (شركاء الجن) buyurulmuştur. Bundan başka (شركاء الجن) fizikî mâhiyette etkin kabul edilen tabiî güçler gibi, gizli ve saklı faktörlere bağlı felsefî ve gayr-ı felsefî şirklerin dahi envâına şâmil olabilecektir. Zîrâ genel olarak cin kavramında, yalnız olan ve ancak temessül halinde görünebilen mücerred güçler ve rûhâniyyet değil, gözle görülmek şânından olmakla beraber saklı ve gizli bir halde bulunan büyük küçük cisimler ve şahıslar ve gizli topluluklar bile dâhil olacaktır.

Velhâsıl Allah'ı hakkıyle takdîr etmeyen kâfirler, O'na cinleri türlü türlü ortaklar tuttular, halbuki onları Allah halk etti —Yani cinler de Allah'ın mahlûkudur. Nitekim o müşriklerin ekserîsi bunu esâs i'tibâriyle i'tirâf ederler. İ'tirâf etmeyenlerin de etmesi îcâb eder. Binâenaleyh mahlûku, hâlikına ortak ve rakîb addetmeye kalkışmak ve Allah'ın izni olmaksızın cinlerin âlemde ve insanlar üzerinde bir te'sîr yapabileceklerini farz etmek ve bu sûretle hâlikın mahlûkuna karşı bir aczine ihtimâl vermek büyük bir hamâkat ve dalâlet, açık bir haksızlık olduğu âşikârdır. Bu mânâya göre (خلقهم) zamîri cinne râci'dir. Ve bunda cinlerin de akıllı varlıklar cümlesinden bulunduğuna tenbîh vardır. Bu zamîrin cinne değil (جعلوا) nın fâili olan müşriklere ircâı da muhtemeldir. Ve bu sûrette mânâ şöyle olur : Halbuki bu müşriklerin kendilerini halk eden cinler değil Allah Teâlâdır. Binâenaleyh hâlika karşı cinleri ortak farzetmeğe kalkışmak ve onlarda izn-i İlâhî hâricinde bir te'sîr tahayyül etmek ne büyük küfrândır. Halbuki bir takımları cinleri, perîleri, gizli kuvvetleri Allah'a ortak kabul ettiler. Bir takımları da Allah'a oğullar, kızlar uydurdular. Allah'ta doğurma ve doğurulma tahayyül ettiler ve bu sûretle Allah'tan doğmuş erkek veya dişi ilâhlar uydurdular. Bunları Allah'ın oğulları veya kızları diye ilâh cinsinden sayıp ma'bûd edindiler, Allah'ı bunlarla, bunları putlarla temsîle kalkıştılar. Melâike Allah'ın kızlarıdır, diyen arap müşrikleri ve sâbieleri bu cümleden olduğu gibi Hürmüz ve Ehrimen Allah'ın oğul-

larıdır diyen bazı mecûsîler, Üzeyr Allah'ın oğludur diyen bazı yahûdîler, Mesîh Allah'ın oğludur diyen hıristiyanlar dahi bu cümledendir. Tekvînde sudûr ve doğurmaya kâil olan filozoflar da bunlara benzer. Hep bunları hiç bir ilme müstenid olmayarak ve ne dediklerini bilmeyerek uydurdular. Allah'a ortak, oğul veya kız evlâd uydurmaya kalkışanlar; ilâh ve oğul dedikleri zaman ne söylediklerini bilmeyen câhiller ve müfterîlerdir. İlâh ikidir veya üçtür diye Allah'a zâtında veya sıfâtında veya fiillerinde az veya çok denk veya onun altında benzer veya zıd bir ortak, bir arkadaş veya rakîb farzedenler; ne dediklerini bilmez, câhiller, müfterîler olduğu gibi; oğul veya kız, çocuk isnâd edenler de aynı veçhile ne dediğini bilmeden ortak ve hemcins isnâd etmiş câhiller ve müfterîlerdir.

Allah Sübhânehu kendini bunlardan tenzîh eder ve O'nun zât-ı sübhânîsi bunların böyle câhilâne ve müfteriyâne tavsîflerinden mukaddes ve yücedir. Gerek zıddiyet ve gerek benzerlik ve hemcinslik sûretiyle olsun her nev'i' şirk, kezâ benzerlik, hemcinslik ile ortaklığı gerektiren doğurmak ve doğmak gibi vasıflar, hadd-i zâtında ilâhiyyet vasfına aykırı ve ilâh mefhûmuyla çelişiktirler. Bunlar bir nevi noksân, acz ve ihtiyâç ifâde eden sonradan oluş vasıflarıdır. İlâhlık hakîkati ise, her noksândan münezzeh ve yüce bir üstün kemâldir. Binâenaleyh ilâhî zât ve hakîkat hakkında şirk ve çocuk mümtenî'dir. Ve bunu anlamak için başka bir delile ihtiyâç ta yoktur. Bizzât ilâh mefhûmu, bu imtinâ' isbâta kâfîdir. Zîrâ ilâh mefhûmunda en yüksek bir ulviyyet ile bir yoktan varedicilik ve bedî'ıyyet vasfı vardır. Allah'ın ortağı ve çocuğu nasıl olabilir ki, O bütün göklerin ve yerin yoktan varedicisidir, eşsiz mübdi'idir. Bütün ulvî ve süflî âlemden hiç biri yokken, misâl olacak, benzerlik ifâde edecek kanun, asıl, madde, sûret, nümûne, örnek denecek hiç bir şey mevcûd değilken ilk evvel bunları îcâd ve var eden, her nev'in ilk ferdini, ilk misâlini ibdâ' edip yoktan vucûda getiren ve böyle ibdâ' âdeti ve zâtî fi'li ve sıfâtı olan binâenaleyh misli misâli, eşi ve benzeri bulunmak ve tasavvur edilmek ihtimâli olmayan ve O'nun vücûd ve îcâdı olmadan bir yokun vücûda gelmesi ve her hangi bir şeyin var olması imkânı bulunmayan yüce mübdi'dir. Ma'lûmdur ki ibdâ'; misâli önceden geçmemiş olan bir şeyi ihtirâ' ve tekvîn etmektir. Nisbî ibdâ' az çok bir misâl ile alâkadâr olabilirse de hakîki ibdâ'dan hiç bir misâl ve asl geçmiş olamaz. Böyle hiç bir misâli geçmeden îcâd olunan örneksiz, güzel ve fevkal'âde şeye ibdâ' edilmiş veya bedâatla muttasıf mânâsına (بديع) denildiği gibi, bunu ibdâ' eden ve ibdâ' âdeti olan mübdi'a dahi (بديع) denilir ki musrıh mânâsına, sarîh, semî' mânâsına müsmi' gibi müf'ıl mânâsına faîl veya fâildir. Ve buna bedî' denilmesinde mübdi' isminin ifâde et-

mediği bir devâm ve sübût mânâsı vardır. Ve her iki mânâ ile bedî' denildiği zaman; bir misâlsızlık, nazîrsizlik, güzellik ve fevkal'âdelik mefhûmu vardır ki, bütün göklerle yer böyle eşsizliklerle dolup taşan bir bedîadır. Maamafih her ne olursa olsun ibdâ' edilmiş olan şeylere bedî' ıtlâkı ancak önce geçmiş misâli olmamak i'tibâriyle izâfî ve nisbîdir. Bir bedîayı ibdâ' eden, emsâlini de ibdâ' edebilir. Ve bir çok bedâyi' bulunabilir. Binenaleyh hakîki bedî; mef'ûl bedî' değil, fâil bedî'dir. Yani dâimâ ibdâ' eden hakîkî mübdî'dir. Bu nükteye mebnî (بديع السموات والارض) izâfî terkîbi ile göklerle yerin de bedî'ıyyetine îmâ edilmiş olmakla beraber Evvel ve Âhir misli ve misâli bulunmak ihtimâli olmayan yegâne bedî' göklerle yer değil, onların mübdi'i olan Allah Teâlâ olduğu açıklanmış ve göklerle yerin izâfî eşsizlikleri, benzersiz mübdi'in varlığını ve ibdâ' sıfâtını kendilerinde az çok temsîl eden bir misâl ve bir mutâbakat veya tazammun delâleti ifâde eden bir dâll olarak değil, ancak ma'lûlün fâil illetine hâdisin muhdisine, san'atın sâni'ine delâleti gibi nisbî ve intikâlî, iltizâmî bir delâlet ile delil ve alâmet olarak ifâde ettikleri ve Allah denildiği zaman bütün eşsizliklerin bedî'i olan biricik mübdi'ı anlaşılmak lâzım geldiği gösterilmiştir.

Burada şunu iyi düşünmek lâzım gelir ki : İbdâ'ın ta'rîfinden anlaşıldığı üzere; bedî' bir eser demek, ilişik bir misâli değilse de önceden geçmiş, misâli olmayan benzersiz bir eser demektir. O bir kanun bir mukâyese ile vücûda gelmez. İlk misâl onunla başlar, benzerlik türlülük kanun ondan sonra husûle gelir. Bununla beraber, yokun kendi kendine vücûda gelmesi, zâtı yok olanın bizâtihi var olması, yani bizâtihi tekevvün muhâldir. Sarîh bir tenâkuzdur. Yalnız maddî illet, bilfiil yok olan bir şey'in bilkuvve bulunduğu bir asl ve menşe'den kendi kendine fi'le çıkması veya yalnız sûrî illet, yani yok olan bir şey'in mücerred bir örnekten yine fâilsiz kendi kendine bir sûret kazanması veya her ikisi de kâfi değildir. Bilkuvve gerek bulunsun gerek bulunmasın, bilfiil mevcûd olmayan her hangi bir şey'in mevcûd olması her halde bir fâil illet, yani onu fi'len îcâd edecek bir mûcide muhtâctır. Ve ancak o zamandır ki bizâtihi tekevvün çelişkiyi ortadan kaldırır. Bir fâilin maddî veya sûrî illete bir şey ilâve etmesiyledir ki yeni bir varlık tasavvuru mümkün olabilir. Yoksa yine bizâtihi tekevvün tenâkuzu vârid olur. Binâenaleyh hakîki manâsı ile fâil-i illete yoğu var eden, vücûd yapan bir kâdir mevcûd demektir ki gerek az çok bir misâli ihtivâ eden bir asıl ve maddeden ihrâc ve inşâ sûretiyle olsun, gerek bununla beraber diğer bir örneği taklîd sûretiyle olsun, ikisinde de bilfiil mevcûd olmayan bir şeyi bilfiil mevcûd yapmak ve binâenaleyh vücûda yepyeni bir şey ilâve etmek vardır. O halde maddî illet ve sûrî

illet fâil-i illetten müstağnî olmadığı halde fâil-i illet hadd-i zâtında bunlardan müstağnî ve müstakildir. Bunun için hâdisâtın hudûsunda maddî ve sûrî illet atılabilir, fakat fâil illet atılamaz. Ve hakîkî fâil; fi'linde ne maddî illete ne de sûrî illet-i kanuna mahkûm ve muhtâc değildir.. O maddesiz veya misâlsiz, yahud hiç biri olmaksızın da îcâd yapabilecek sırf fâil, sırf mûciddir. Yani tâm mânâsı ile mübdi'dir. Fi'linde madde ve sûrete muhtâç olmayan mübdi' fâilin eserine kendi zâtından bir madde veya sûret ve misâl verdiğini farzetmek de tenâkuz olur. Dmek ki hakîkî mübdi' sırf ibdâ'ı ile yaptığı ilk eşsiz eseri îcâd ederken ne kendinden bir cüz' ayırıp dışarı fırlatmak gibi bir değişiklik yapmış, ne de kendinden bir misâl ittihâz edip kendini taklîd ve temsîl etmiş olamaz. Zîrâ tahavvül, maddî illette benzerlik ise sârî illette mülâhaza olunabilir. Halbuki ibdâ'da bunlar yok, ancak fâil ve fiil vardır. Binâenaleyh mübdi' fâile göre illetin değişmesi sudûr ve doğurma, fenâ ve infiâl yok ancak bakâ ve fiil vardır. İlk mahlûkun ibdâ'ından sonradır ki maddî illet ve sûrî illeti tasavvur olunabilir. Ve bunun için ilk eseri bedî' olan ilk mahlûk ile mübdi' fâil arasında ne bir sudûr ve ayrılma düşünülebilir, ne de zât, sıfât ve fiil bakımından ortaklık, hemcinslik ve benzerlik bulunabilir. Madde ve misâl; böyle ibdâ' edilen ilk mahlûkı ile başlar. Güçler, benzerlikler, kanunlar, nevi'ler, cinsler ona ircâ' olunur. O, benzer ve farklı şeylerin aslı ve menşe'idir. Değişme, benzeyiş, tekâmül hep ondan sonradır. Ve ona eklenen her değişiklik, farklılık, yenilik tekâmül dahi mübdi' fâilin re'sen bir ibdâ'ıdır ki, buna (كن) emri denilir ve yaratılışın eşsizliklerinde (كلمة الله) ta'bîr olunur. Bu veçhile hakîkî fâil; önceden hiçbir benzeri olmayan ibdâ' fiiline göre mübdi', önceden bir benzeri bulunan ve o benzerine benzeyerek, bir farklılık ve ayrılık ifâde eden ve cüz'î ibdâ'ı mutazammın olan fi'line göre de münşî'dir. Maddî illeti ibdâ'ı i'tibâriyle fâtır ve sûrî illeti i'tibâriyle de musavvirdir. Hâlık ve Bârî isimleri de hepsinden geneldir. Halk, ibdâ' ve inşâdan daha geneldir. Ve unutmamak lâzım gelir ki; bu inşâdaki farklılık şekillerine eşlik eden benzerlikler, hakîkî fâil değil önceden örneği geçmiş olan ilk mahlûka benzerliktir. Fâilin sun'u hepsinde ibdâ'dır. Hattâ inşâdaki benzerlik de onun ibdâ'ıdır, hâsılı küllî veya cüz'î bir ibdâ' olmadan hiç bir şey kendi kendine yoktan vücuda gelemez. Bunun için halk ve hâlık delilleri dâimâ eşyânın farklı biçimlerinde, hudûsunda, yeniliğinde, hâsılı ibdâ' noktalarındadır. Eşyânın benzerlikleri içindeki farklılık ve değişiklik ile cüz'î ibdâ' noktaları sırf ibdâ'ın ve mübdi'in varlığının delilleri, burhânları ve kudretinin âyetleridir. Eşyâya basîret nazarı ile bir atf-ı nazar edilirse görülür ki; başlangıçta ayırımla ibdâ'a istinâd etmeyen hiçbir şey bu-

lunamayacağı gibi, sonda da cüz'î ibdâ'a istinâd etmeyen hiçbir şey yoktur. Ve bunun içindir ki; cüz'î eşyâdan hiç biri, tasavvurî ve temessülî ilim ile tamâmen bilinemez, tâm ayırımla ta'rîf olunamaz. Bilinirse gözle görülerek bilinir veya bazı şekillerle tahayyül olunur. Ve bunlar hepsindeki mutlak ibdâ'ı derhâl anlaşılır ki bu nazar, göklerle yerin hepsine topluca bakıştır. Ve bunun için burada, doğrudan doğru sırf ibdâ'ı göstermek için (بديع السموات والارض) buyurulmuş (وما فيهما) diye muhteviyâtı ilâve edilmemiş onlar, bilâhare (خلق كل شيء) ile gösterilmiştir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 1998 - 2009).

Gerçek Yaratıcı

Bu varlıkları yoktan var edip en güzel şekilde meydana getiren zâtın kendisine bir halef bırakmaya ihtiyâcı olamaz. Halef bırakmak arzusu fâni insanlara mahsûstur. Zayıfların sığındığı ve yoktan var etme gücüne sâhib olmayanların arzu ettiği birşeydir. Hem onlar, yeryüzündeki çoğalmanın kanununu biliyorlar. Yeryüzünde bulunan her varlığın kendi cinsinden bir dişiye sâhib olduğunu biliyorlar. Şu halde Allah'ın dişi bir arkadaşı olmadığına göre çocuğu nasıl olabilir. O yüce yaratıcı birdir ve tektir. Benzeri hiçbir şey yoktur. Evlilik unsuru bulunmadan neslin devâmı mümkün müdür? Değil. Bu bir gerçek. Fakat bu hareketleri onların düşünce seviyelerini gösteriyor. Ve âyet-i kerîme onların yakın hayatlarından ve müşâhedelerinden örnekler sunarak hitâb ediyor onlara. Ve âyet-i kerîme onları gerçeklerle yüzyüze getirirken her türlü şirk emâresini yok etmek için yaratılış meselesi üzerine daha çok eğiliyor. Yaratılmış olan biri ebediyen yaratana eş olmaz. Yaratıcının mâhiyeti, yaratılmışların mâhiyetinden farklıdır. Ayrıca âyet-i kerîme, Hak Teâlâ'nın mutlak ilmi ile yüzleştiriyor onları. Halbuki buna karşılık onların ileri sürdükleri evhâm ve zanlardan başka hiçbir şeyleri yok :

«Her şeyi O yaratmıştır»...

«Ve O, her şeyi hakkıyla bilendir»...

Daha önce âyet-i kerîme müşriklerin, Allah'ın oğullar ve kızlar edindiği, cinlerden kendisine ortaklar tuttuğu şeklindeki düşüncelerini reddetmek için Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı olduğunu, cinleri de halkedenin O olduğunu açıkça belirtmişti. İşte şimdi aynı gerçeğe bir kere daha eğiliyor. Ve belirtiyor ki : Huzûrunda boyun eğilmesi gereken, emrine itâat edilmesi îcâb eden, O'na karşı kulluk vazîfesinin îfâ edilmesi gereken ve din olarak sâdece kendisinin dininin kabul edilmesi gereken tek başına O'dur. O, her şeyi yaratandır, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur, O'ndan başka hiçbir rab yoktur :

«İşte Rabbınız olan Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Şu halde O'na ibâdet edin. O, her şeyin üstünde mutlak bir Vekîl'dir»...

Yaratıcı olarak bir tek O bulunduğuna göre mülk sâhibi de O'ndan başkası değildir. Tek başına yaratan ve yegâne mülk sâhibi olan zât aynı zamanda tek başına rızık verendir de. Yaratıkların yaratanı ve mâliki O'dur. O, hiçbir ortağı bulunmayan mülkünden dilediğine rızıklar ihsân eder. İnsanların elde ettikleri ve geçindikleri bütün rızıklar sâdece Allah'a mahsûs olan o mülkten gelmektedir. Bu gerçekler açıkça yer edince... Yaratma, mülk sâhibi olma ve rızık verme gerçeği kabul edilince bu gerçekle birlikte zarûrî ve kesin olarak rubûbiyetin tek başına Allah'a âit olduğu, Ulûhiyet hâssalarının tek başına Allah'a hâs olduğu gerçeği de kendiliğinden ortaya çıkar. Rubûbiyetin özellikleri; hâkimiyet, yönetim ve herkesin boyun eğip itâat ettiği sulta, kulların üzerinde birleştiği hayat nizâmı ve bütün mefhûmlarıyla ibâdetin sâdece Allah için yapılması husûsları yer alır. Teslîm olmak, emre itâat etmek ve Hakk'a boyun eğmek de bu özellikler arasındadır.

Câhiliyyet devrinde Araplar bu kâinatı yaratanın Allah olduğunu insanları O'nun yoktan var ettiğini ve bütün kulları rızıklandıranın Allah olduğunu inkâr ediyor değildiler. Ayrıca diğer câhiliyyet türleri de bu gerçeği hiçbir zaman bir bütün olarak inkâr etmiş değillerdi. Sâdece materyalist Grek filozoflarından pek az bir kısmı müstesnâ. Bugün en geniş şekli ile yaygınlaşan materyalist ekollerden hiç birisi Grek'ler zamanında belli değildi. İslâm, Arap câhiliyyetinde Allah'la beraber bir takım kulluk belirtisi gösterilen ilâhlara yönelme ve bir takım şeyleri Allah'a yaklaşmak için aracı ve vâsıta kılmak gibi sapıklıklardan başka birşeyle karşılaşmış değildi. Onlar sâdece insanların hayatına hükmeden bir takım âdet ve prensibleri alma husûsunda sapıklığa dalmışlardı. Daha kısa bir ifâdeyle onlar, Allah'ın varlığını doğrudan doğruya inkâr etmiyorlardı. Bugün bir takım şımarıkların hiç bir bilgi ve kaynağa dayanmadan, hiçbir esâsa istinâd etmeden ileri sürdükleri iddiâlara benzer iddiâlar serdetmiyorlardı.

Gerçeği söylemek gerekirse bugün de Allah'ın varlığı üzerinde tartışmaya giren pek azdır. Ve her zaman da çok küçük bir azınlık halinde kalacaklardır. Şu kadar var ki esâs sapıklık günümüzde de câhiliyyet devrinde olduğu tarzdadır. Bu da hayat meseleleri ile alâkalı konularda hüküm kaynağını Allah'tan başka tarafda aramaktır. Her devir câhiliyyetin olduğu gibi Arap câhiliyyetinin de üzerine kâim olduğu karakteristik esâs bu şirk nevidir. Günümüzde çok az bir yekûn tutan ve hiçbir ilmî esâsa dayanmayan ilim iddiâsı ile ortaya atıldıkları halde hiçbir ilmî esâsa istinâd etmeyen küçük bir azınlık Allah'ın varlığı üzerinde tartışmaya girebilmektedir. Aslında beşer bilgisi, bu

konuda îmânsızlığa götürecek hiç bir ilmî esâs bulamaz. Kâinatın tabîatında da insanı ilhâda düşürecek hiçbir esâs mevcûd değildir. Şu kadar var ki; bu pisliğin esâs sebebi, başlangıçta kilisenin baskısından kurtulup hiçbir dinî esâsa istinâd etmeden insanları köleleştiren ve alınlara zillet damgası vuran kilise tanrısından kaçmaktır. Ayrıca bu tartışmacıların fıtratındaki tekevvün noksânlığı ve beşerî varlıkların esâsını teşkîl eden vazîfeleri atâlete mahkûm etmelerinden doğan eksikliklerdir. Nitekim yaratıklar içerisinde ters yüz edilmiş olanlar da aynı tarzdadır.

Şu da bir gerçektir ki, yaratma ve takdîr husûsu hayatın doğuşu gerçeğinde olduğu gibi Kur'an-ı Mübîn'de hiçbir zaman Allah Teâlâ'nın varlığını isbât sadedinde bahis mevzûu edilmez. Zîrâ Allah'ın varlığı ile ilgili tartışmalar, Kur'an'ın göz önünde bulundurduğu ciddiyetle uyuşması mümkün olmayan boş laflardan ibârettir. Gerek yaratılış meselesini, gerekse hayatın doğuşu gerçeğini Kur'an-ı Mübîn sâdece insanları doğru yola döndürmek ve bu gerçeklerin îcâbı olan Allah nizâmını hayatlarında tatbîk etmek, ilâh olarak yalnız Allah'a bağlanmak, rab olarak O'na itâat etmek, bütün hayat problemlerini O'nun hâkimiyetine teslîm etmek ve hiç ortak koşmaksızın tek başına O'na ibâdet etmek gibi konularda bahis mevzûu yapar.

Bununla beraber yaratma ve takdîr etme gerçeği, hayatın doğuşu gerçeğinde olduğu gibi Allah'ın varlığı konusunda tartışmaya girenlere, susturucu bir huccet olarak karşılarına çıkmakta ve bir tokmak gibi beyinlerine inmektedir. Bu hakîkatın karşısında onlar kuru gürültü ve edebsizliğe varan şımarıklıktan başka hiçbir şey yapamamaktadırlar çok kere.

«İnsan tek başına değildir» ve «Modern dünyada insan» adlı eserlerin müellifi Julian Huxley de bu şımarık edebsizlerden birisidir. Hiçbir esâsa dayanmayan kendi peşin hükümlerinden mâadâ hiçbir temele oturmayan fikirleri ile bu konuya dalma cür'etini göstermektedir. «Modern dünyada insan» adlı eserinin «din de insanlar tarafından uydurulmuş bir şeydir» adlı bölümünde bakınız ne diyor :

«İlimlerin, mantığın ve özellikle psikolojinin gelişmesi, bizi öyle bir tekâmül safhasına ulaştırdı ki, bu safhada artık ilâh mefhûmu hiçbir değeri olmayan faraziye durumuna düştü. Tabiî ilimler kafamızdan ilâh mefhûmunu sildi, attı. Artık Allah, kâinatı idâre eden bir hâkim rolünden sıyrılıp gizlenmeğe başlıyor. Ve bundan sonra ilâh mefhûmu mücerred mânâda «ilk sebeb» olmaktan veya esrâra bürülü genel bir esâs olmaktan öteye geçmemiştir.»

«Felsefe Tarihi» adlı eserin müellifi Will Durant da şöyle diyor : «Evet, felsefe gerçekten Allah'tan söz ediyor. Şu kadar var ki; felsefe-

nin söz ettiği ilâh, tabiî âlemin dışında tasavvur edilen, lâhûtî bir ilâh değildir. Felsefe, filozofların ilâhından söz etmektedir. Bu ilâh âlemin iskeletini, hayatı ve irâdesini temsîl eder.» Bu sözler bahis mevzûu edilmeye bile değmez. Ne var ki büyük kafa denilen kimseler böyle söz etmekten çekinmemektedirler. Biz, bu karanlık deryâsına çökmüş kimseleri, Kur'an'ımızı tefsîr ederken muhâkeme mevzûu yapmayacağız. Onlara Kur'an'la cevâb vermeye kalkışmayacağız. Ayrıca Kur'an'ın temsîl ettiği hidâyet kaynağından gelen ve kafamızı hâkimiyeti altına alan düşünce tarzıyla da onları muhâkeme etmeyeceğiz. Onları yine kendi cinslerinden ve kendilerine denk olan bilginlerle karşılaştıracağız. Ve bu mevzûu da düşünce ve ciddiyetten birazcık olsun nasîb almış olan kimselerin bilgileri ile yüzyüze getireceğiz.

Kimya ve Matematik bilgini John Clivland «kat'î sonuç» adlı makalesinde şöyle diyor :

«Akıl ve fikir sâhibi hiçbir kimse düşünür veya inanır mı ki akıl ve hikmetten mahrûm kuru kuruya mücerred bir madde tesâdüf yoluyla kendi kendisini meydana getirebilmiş olsun. Veya bu nizâmı ve kâinat kanunlarını tesâdüfen ortaya çıkarıp ta kendisini ona adapte etsin. Şüphesiz ki buna verilecek cevab elbette menfî olacaktır. Halbuki, madde enerjiye dönüşürken veya enerji madde haline inkilâb ederken meydana gelen ameliyelerin bütünü, belirli kanunlara uygun şekilde tamâmlanır. Netîce olarak meydana gelen madde bile ana unsurunu teşkîl eden maddenin boyun eğdiği kanunların aynısına boyun eğer. Kimya ilmi bir takim maddelerin yok olma metodunu bize gösteriyor. Şu kadar var ki bazı maddeler, çabucak yokluğa doğru giderken bir kısmı da yavaş yavaş yol alır. Şu halde madde ebedî değildir. Ebedî olmayınca demek oluyor ki ezelî de değildir. Çünkü maddenin bir başlangıcı vardır. Kimyevî deliller ve diğer pratik ilimler bize gösteriyor ki, maddenin başlangıcı yavaş yavaş ve homolog bir sıra ile olmamıştır. Füc'eten ve birden meydana gelmiştir. Hattâ ilim bize, bu maddelerin ne zaman ve ne şekilde meydana geldiğini belirtmektedir. Şu halde şu görmüş olduğumuz maddî âlem bizzarûre yaratılmış olmalıdır. Ve yaratıldığı zamandan beri de belirli kâinat kanunllarına boyun eğmektedir. Ve bu kâinatta tesâdüfün hiç mi hiç yeri yoktur.

Bu maddî âlem, kendi kendisini yaratmaktan âciz olduğuna göre kendisinin boyun eğmek zorunda olduğu kanunları kendisi vaz'edemeyeceğine göre yaratılış işleminin maddî olmayan bir varlığın kudreti ile tamâmlanmış olması gerekir. Ve kâinattaki engin nizâm bu yaratıcının mutlakâ akıl ve hikmet sıfâtıyla muttasıf bulunmasını îcâb ettirir. Şu kadar var ki akıl maddî âlemde çalışma gücüne sâhib değildir. Tıpda, eczâcılıkta ve psikolojide olduğu gibi irâdesiz akıl hiçbir fonksi-

yon icrâ etmez. İrâde sıfâtına mâlik olan bir varlığın ise, bizzât mevcûd olması gerekir. Buna göre meydana çıkan kesin ve mantıkî sonuç —ki bu sonuca aklî düşüncemiz bizi zorlamaktadır.— Sâdece bu kâinatın bir yaratanı olması zarûreti ile bitmiyor. Bu yaratıcının herşeye gücü yeten Alîm ve Hakîm bir zât olmasını da îcâb ettiriyor. Ki ancak bu sâyede kâinatı düzene sokup idâre edebilme gücüne sâhib olsun. Ayrıca bu yaratıcının devâmlı var olması gerekir. Nitekim heryerde tecellî eden işâretleri de bunu göstermektedir. Durum böyle olunca, Allah'ın varlığını kabul etmekten başka sığınılacak bir nokta yoktur. Bu yaratıcı kâinatı yaratan ve ona yön veren Zât-ı Bârî'dir. Lord Keilwend devrinden beri büyük merhaleler kat'etmiş olan ilim bizi kesin şekilde O'nun söylediğini tekrâr etmeye zorluyor: «Ne kadar derin düşünürsek düşünelim vardığımız ilmî netîceler bizi ilerde mutlak şekilde Allah'a inanmak mecbûriyetinde bırakacaktır.»...

Biyoloji ve tabîat bilgini Frank Allen «âlemin doğuşu tesâdüfe mi bağlıdır, yoksa bir maksada mı mebnîdir?» adlı makalesinde şöyle diyor:

«Çok kere söylenir ki bu kâinatın bir yaratıcıya ihtiyâcı yoktur. Peki ama biz bu kâinatın var olduğunu kabul edersek O'nun varlığını ne ile açıklayacağız? Bu suâle verilecek cevâb dört ihtimâlden ibârettir.

1 — Ya bu kâinat mücerred olarak vehim ve hayâlden ibârettir. Ki bu görüş bizim kabul ettiğimiz kâinatın varlığı kaziyyesi ile tamâmen ters düşer.

2 — Veya bu kâinat kendiliğinden yokluktan neş'et etmiştir.

3 — Yahut bu kâinat ezelidir, doğuşunun başlangıcı yoktur.

4 — Ya da onu yaratan birisi vardır.

Birinci ihtimâl karşımıza şuûr ve ihsâs probleminden başka birşey getirmez. Yani bizim bu kâinattaki ihsâslarımız, kâinatta meydana gelen hâdiseleri idrâk edişimiz, bu takdîrde gerçekle hiç alâkası olmayan bir vehim olmaktan öteye geçmez. Nitekim Sir James Jeans son olarak bu görüşe dönmüş ve kâinatın fiili bir varlığa muhtâç olmadığını ve sâdece zihnimizdeki sûretlerden ibâret olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşe uyarak diyebiliriz ki biz bir vehimler dünyasında yaşıyoruz. Meselâ bindiğimiz şu trenler, dokunduğumuz şu vâsıtalar hayâlden başka birşey değildir. Ona binenler de hayâllerdir. Bu trenler varlığı bulunmayan nehirlerin üzerinden geçmekte, maddî olmayan köprülerden aşmaktadırlar. Bu tamâmen hayâlî bir görüştür, üzerinde tartışma veya münâkaşaya dalmak luzûmsuzdur.»

«İkinci görüşe gelince ki buna göre içinde yaşadığımız âlem bütün maddesi ve enerji kaynakları ile birlikte olduğu şekilde yoktan meydana gelmiştir. Bu görüş de bir önceki görüşden basitlik bakımından

geride kalmaz. Üzerinde fikir serdetmeye ve tartışmaya bile luzûm yoktur.

Kâinatın ezelî olduğunu ve başlangıcının bulunmadığını ileri süren üçüncü görüş ise bu kâinatın yaratanının bulunması gerektiğini ileri süren görüşe yakındır. Bu kâinatı yaratan ezelî tek bir unsur vardır. Öyleyse biz bu ezelîlik sıfatını ya tek başına ölü bir âleme nisbet edeceğiz yahut da yaratan canlı bir ilâha. Bu iki ihtimâlden birini diğerine tercîh etmek fikrî zorluk bakımından durumun değişmesine sebeb olmaz. Ancak termo-dinamik kanunları bu kâinatı meydana getiren unsurların tedrîcî olarak ısısını kaybettiğini ve bir gün kesinlikle kâinattaki bütün cisimlerin sıfırın altında bir sıcaklık seviyesine düşeceğini ve o gün de bütün enerjinin yok olup hayatın değişeceğini ileri sürüyorlar. Bu durumun meydana gelmesi için hiçbir engel yoktur. Zîrâ cisimlerin ısısı sıfırın altına düştüğü zaman, zamanla enerji stokları tamâmen yok olur. Şu kadar var ki yanıp tutuşan güneşimiz, parlayıp duran yıldızlarımız ve muhtelif hayat şekilleri ile dolup taşan dünyamız tamâmen açık bir şekilde bu kâinatın esâsının muayyen bir zamanda başlamış olmasını gerektirir. Şu halde kâinat sonradan meydana gelmiştir. Ve bu da demektir ki, bu kâinatın başlangıcı olmayan ezelî ve ebedî, ilmi her şeyi kuşatmış, kudretinin hudûdu olmayan güçlü bir yaratana ihtiyâcı vardır. Ve elbette bu kâinat O'nun kudret elinden çıkmış olmalıdır.»...

Allah Teâlâ her şeyin yaratanıdır. O'n'dan başka hiçbir ilâh yoktur. İşte Kur'an'ın üzerine kâim olduğu ana kâide. Tek başına Allah'a ibâdet etmeyi rubûbiyetin bütün mefhûmları ile O'nun rubûbiyetine bağlanmayı gerektirdiği temel esâs. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 356 - 363).

———oOo———

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ ۖ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾
لَّا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ۖ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾

102 — İşte Rabbınız olan Allah, O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Her şeyin yaratanıdır. Ve O, her şeye de Vekîl'dir.

103 — Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir. Ve O, Latîf, Habîr'dir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : İşte Rabbınız olan (her şeyi yaratan, ne çocuğu ve ne de arkadaşı olan) Allah. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Her şeyin yaratanıdır. O'na ibâdet ediniz. (Tek ve ortağı olmaksızın sâdece O'na ibâdet ediniz. O'nun birliğini, O'ndan başka tanrı olmadığını, O'nun ne çocuğu, ne babası, ne arkadaşı, ne benzeri ve ne de dengi olmadığını ikrâr ediniz.) Ve O, her şeye de Vekîl'dir. (Koruyucu, gözetici, kendi dışındaki her şeyi idâre edici, onları rızıklandırıcı, gece ve gündüz koruyucudur.)»

Allah Teâlâ : «Gözler; O'na erişemez.» buyuruyor ki, bu husûsta selef imâmlarının görüşleri şöyledir :

Bu görüşlerden birine göre; gözler O'nu her ne kadar âhirette görecekse de, dünyada O'na erişemez. Gözlerin O'nu âhirette göreceğine dâir Allah Rasûlü (s.a.) nden birçok kanallardan mütevâtir haberler gelmiştir ve bunlar sahîh hadîs kitablarında, müsnedlerde ve sünenlerde mevcûddur. Nitekim Mesrûk, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakleder : Kim, Muhammed'in Rabbını gördüğünü sanırsa, yalancıdır. Zîrâ Allah Teâlâ «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir.» buyurmuştur. Hadîsi İbn Ebu Hâtim, Ebu Bekr İbn Ayyâş kanalıyla... Mesrûk' tan rivâyet etmiştir. Yine bir çokları hadîsi Mesrûk'tan rivâyet ederler. Bu hadîs, muhtelif şekillerde olmak üzere sahîh ve diğer hadîsler de Hz. Âişe'den rivâyetle sâbittir. İbn Abbâs bu husûsta Hz. Âişe'ye muhâlif durumdadır. Ondan gelen rivâyetlerden birinde; Allah'ın mutlak olarak görmeyi zikrettiği, başka bir rivâyette ise Allah Rasûlü'nün, Rabbını kalbiyle iki kere gördüğü zikredilmektedir. Mesele, Necm sûresinin başında inşâallah zikredilecektir. İbn Ebu Hâtim der ki : Muhammed İbn Müslim'in... İsmâîl İbn Uleyye'den rivâyetine göre o «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir.» âyetinin hükmünün dünyada olduğunu söylemiştir. İbn Ebu Hâtim bunun bir benzerini babasının, Hişâm İbn Ubeydullah'dan rivâyet ettiğini zikreder.

Diğer bazıları «Gözler; O'na erişemez.» kavlinin genel olduğunu; inananların âhirette Allah'ı göreceklerinin sâbit olup haberle (hadîste) bunun tahsîs edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Mu'tezile'den olan diğer bazıları ise, bu âyetten anladıklarının bir gereği olarak : O, ne dünyada, ne de âhirette görülmeyecektir, demişler ve bu husûsta Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'a ters düşmüşlerdir. Bununla birlikte Allah'ın kitabının ve elçisinin sünnetinin delâletleri husûsunda bilgisizlik içindedirler. Buna kitabdan delil : «Bir takım yüzler o gün parlayacak, Rablarına bakacaklardır.» (Kıyâme, 22 - 23) âyeti ile Allah Teâlâ'nın kâfirler hakkındaki şu sözüdür : «Hayır, doğrusu onlar Rablarından kesinlikle mahrûmdurlar.» (Mutaffifîn, 15). İmâm Şâfiî der ki : Bu, inananların

Allah Teâlâ'dan perdelenmeyeceklerine (O'nu görmekten men'edilmeyeceklerine) delâlet etmektedir.

Bunun sünnetteki deliline gelince; Ebu Saîd, Ebu Hüreyre, Enes, Cerîr, Suheyb, Bilâl ve sahâbeden bir çoklarından tevâtür yoluyla rivâyet edildiğine göre; Hz. Peygamber : İnananlar Allah'ı âhiret yurdunda Arasât'ta ve cennet bahçelerinde göreceklerdir, buyurmuştur. Allah Teâlâ nimeti, keremi ile bizleri de onlardan kılsın. Amîn.

«Gözler; O'na erişemez.» âyetinden; akıllar O'nu idrâk edemez, anlamının kasdedildiği de söylenir. Bunu İbn Ebu Hâtim, Ali İbn el-Hüseyn kanalıyla... Ebu'l-Husayn Yahyâ İbn Ebu'l-Husayn —Bu zât Mekke halkının kâri'i idi— dan rivâyet etmiştir. Bu, gerçekten garîbdir ve âyetin zâhirine de terstir. Sanki o idrâkin görme anlamında olduğunu kabul etmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

Diğer bazıları ise, şöyle derler : Görmeyi kabul etmekle idrâki nefyetmek arasında bir terslik yoktur. Zîrâ idrâk, görmeden daha husûsî (dar anlamlı) dir. Daha husûsî olanın nefyedilmesinden, daha géniş olanın da nefyedilmesi gerekmez. Sonra bunlar nefyedilen idrâkin ne olduğu husûsunda ihtilâf etmişlerdir. «Hakîkati, mâhiyyeti bilmektir. Bunu ise inananlar onu görmüş olsalar bile yine ancak O bilir. Nitekim ayı gören kimse onun hakîkatini, künhünü ve mâhiyyetini idrâk edemez. Daha büyüğü —ki el-Mesel el-A'lâ onundur— görüldüğü halde idrâk edilememeye ondan daha lâyıktır.» demiştir.

Diğer bazıları da şöyle demiştir : İdrâkten maksad; onu çepeçevre kuşatmaktır. Bunlar derler ki : Çepeçevre kuşatmanın olmaması görmenin de olmamasını gerektirmez. Nitekim ilmi çepeçevre kuşatmanın mevcûd olmaması, ilmin olmamasını gerektirmemektedir. Allah Teâlâ bir âyette : «Onların hiçbirinin ilmi aslâ O'nu kavrayamaz.» (Tâhâ, 110) buyururken; Müslim'in Sahîh'inde rivâyet edilen bir hadîste : Seni; Sana lâyık şekilde övmeye gücüm yetmez. Sen, kendi nefsini övdüğün gibisin, buyurmuştur ki; bu, övmenin olmamasını gerektirmez. Bu ifâde de böyledir. İbn Abbâs'tan rivâyetle «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir.» âyeti hakkında Avfî der ki : Hiç kimsenin gözü kralı çepeçevre kuşatamaz. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Zür'a'nın... İkrime'den rivâyetine göre; ona «Gözler; O'na erişemez.» âyeti sorulmuş. Sen göğü görmüyor musun? diye sormuş. Evet, cevabı aldığında ise; Tamâmını görüyor musun? diye sormuş. Katâde'den rivâyetle Saîd İbn Ebu Arûbe «Gözler; O'na erişmez. O ise, bütün gözlere erişir.» âyeti hakkında şöyle demiş : O, gözlerin O'na erişemeyeceği kadar büyüktür. İbn Cerîr der ki : Bize Saîd İbn Abdullah İbn Abdülhakem'in... Atiyye el-Avfî'den rivâyetine göre; o, «Bir takım yüzler o gün parlayacak, Rablarına bakacaklardır.» (Kıyâme, 22 - 23)

âyeti hakkında şöyle demiştir : Onlar Allah'a bakacaklar ve (fakat) onların gözleri O'nun azametinden dolayı O'nu kuşatamayacaktır. O ise, onları kuşatacaktır. İşte Allah Teâlâ'nın «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir.» sözünün anlamı budur.

Bu âyetin tefsîrinde İbn Ebu Hâtim şu hadîsi rivâyet eder : Bize Ebu Zür'a'nın... Ebu Saîd el-Hudrî'den, onun da Rasûlullah (s.a.) dan rivâyetine göre; o, «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir.» âyeti hakkında şöyle buyurmuş : Şâyet yaratıldıkları günden sona erecekleri güne kadar; cinler, insanlar ve şeytânlar bir hatta saf tutsalar yine de Allah'ı aslâ kuşatamazlar. Bu hadîs garîb olup bu kanaldan rivâyeti dışında bilinmemektedir. Ve Kütüb-i Sitte sahiplerinden hiçbirisi bunu rivâyet etmemişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

Diğer bazıları ise «Gözler; O'na erişemez.» âyeti hakkında Tirmizî'nin Câmi'inde, İbn Ebu Âsım'ın Kitâb es-Sünne'sinde, İbn Ebu Hâtim'in ve İbn Merdûyeh'in tefsîrlerinde, Hâkim'in Müstedrek'inde Hakem İbn Ebân kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri şu hadîsi esâs almaktadırlar : İbn Abbâs demiş ki : Muhammed (s.a.) yüce Rabbını gördü. Ben; Allah Teâlâ : «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir.» buyurmuyor mu? diye sordum. Bana şöyle cevab verdi : Annem ölsün, bu O'nun nûrudur. O, nûru ile tecellî ettiğinde O'nu hiçbir şey idrâk edemez. (O'na hiçbir şey erişemez.) Hâkim, bu hadîsin Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu, fakat ikisinin de tahrîc etmediğini söyler. Bu mânâda olmak üzere Buhârî ile Müslim' de, Ebu Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Muhakkak ki Allah uyumaz. O'na uyumak ta yaraşmaz. Ölçüyü indirir de kaldırır da. Gecenin ameli, gündüzün amelinden önce; gündüzün ameli de gecenin amelinden önce O'na yükselir. Örtüsü nûr'dur. —veya ateştir.— Şâyet O'nu açsaydı yaratıklarından gözü ona ulaşan herşeyi celâl ve azameti —veya güzelliği ve ışığı— yakıp kavururdu.

Eski kitablarda şöyle yazılıdır : Mûsâ Allah Teâlâ'dan O'nu görme isteğinde bulunduğunda Allah Teâlâ : «Ey Mûsâ, Beni gören biri mutlakâ ölür, Beni gören mutlakâ yıkılır, buyurmuştur.» Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurur : «Rabbı dağa tecellî edince, onu paramparça etti ve Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki : Tenzîh ederim Seni, Sana tevbe ettim ve ben mü'minlerin ilkiyim.» (A'râf, 143). Bu hadîsin, özel idrâki olumsuz göstermesi, kıyâmet günündeki görmeyi olumsuzlaştırmaz. Allah Teâlâ inanan kullarına dilediği şekilde tecellî edecektir. Üzerinde olduğu celâl ve azamet'e gelince; elbette O'nu gözler idrâk edemez. Bu sebepledir ki, mü'minlerin annesi Âişe (R. Anhâ) âhiret yurdunda görmenin mümkün olduğunu, dünyada ise mümkün

olmadığını bildirmiştir. Bunda delili «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir.» âyetidir. Onun olumsuz gördüğü; Allah Teâlâ'nın üzerinde bulunduğu azamet ve celâl'in görülmesi anlamındaki idrâktir. Bu ise ne beşer, ne melekler ve ne de başka bir şey için mümkündür.

Allah Teâlâ : «O ise, bütün gözlere erişir» buyurmaktadır ki; onları kuşatmakta, onları bulundukları halde bilmektedir. Çünkü onları O yaratmıştır. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Yaratan bilmez olur mu hiç? Ve O Latîf'tir, Habîr'dir.» (Mülk, 14). «Gözler» ile; görenler ve bu gözlerin sahipleri ifâde edilmiş olabilir. Nitekim Süddî «Gözler O'na erişmez. O ise bütün gözlere erişir.» âyeti hakkında; O'nu hiçbir şey göremez, O ise yaratıkları görür, demiştir. Ebu'l-Âliye, «Ve O Latîf, Habîr'dir.» âyeti hakkında : Yaratıkları hakkında hüküm vermede Latîf, onların mekânlarından haberdâr olmada ise Habîr'dir, demiştir. En doğrusunu Allah bilir. Bu âyetin bir benzeri olmak üzere Allah Teâlâ, Lukmân'ın oğluna nasîhatta bulunmasından haber vererek şöyle buyurmaktadır : «Oğulcuğum, işlediğin şey, bir hardal tanesi kadar da olsa bir kayanın içinde veya göklerde, yahut yerin derinliklerinde de bulunsa, Allah onu getirir (ortaya çıkarır). Muhakkak ki Allah Latîf'tir, Habîr'dir.» (Lukmân, 16).

قَدْ جَآءَكُم بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ عَمِىَ فَعَلَيْهَا ۚ وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾ وَكَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ ٱلْءَايَٰتِ وَلِيَقُولُوا۟ دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُۥ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

104 — Doğrusu, size Rabbınızdan basîretler gelmiştir. Kim onları görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhinedir. Ve ben, sizin üzerinize bir bekçi değilim.

105 — İşte Biz, âyetleri sana böylece türlü türlü açıklarız. Tâ ki onlar; sen okumuşsun, desinler ve Biz onu bilen bir kavme besbelli edelim.

Görenler ve Körler

(البصائر) kelimesi; Kur'an'ın içerdiği deliller, huccetler, Allah Rasûlü (s.a.) nün getirdikleridir. «Kim, onları görürse kendi lehinedir.» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Kim hidâyete

ererse; kendi nefsi için hidâyete ermiş olur, kim de dalâlete düşerse; kendi nefsi aleyhine dalâlete düşmüş olur.» (İsrâ, 15). «Kim de körlük ederse kendi aleyhinedir.» Basîretler zikredildikten sonra Allah Teâlâ, «Kim de körlük ederse kendi aleyhinedir.» buyuruyor. Bunun vebâli yalnızca kendisine dönecektir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulur: «Ne var ki yalnız gözler kör olmaz, göğüslerde olan kalbler de körleşir.» (Hacc, 46). «Ve ben sizin üzerinize bir bekçi değilim.» Sizin üzerinize bir bekçi ve denetçi değilim. Bilakis ben, tebliğ ediciyim. Allah, dilediğine hidâyet eder ve dilediğini saptırır. «İşte Biz âyetleri sana böylece türlü türlü açıklarız.» Bu sûrede tevhîde, Allah'tan başka tanrı olmadığına dâir âyetleri nasıl açıklamışsak, aynı şekilde ve her yerde bilgisizlerin bilgisizlikleri yüzünden, müşrikler ve yalanlayıcı kâfirlerin de; -ey Muhammed; senden önceki kitab ehlinden okumuşsun, onlarla birlikte okuyup onlardan öğrenmişsin, demeleri için âyetleri açıklayıp teşhîr etmekteyiz. İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Dahhâk ve İbn Ahmed'in... Amr İbn Keysân'dan rivâyetine göre o, İbn Abbâs'ın (دارست) şeklinde okuduğunu işitmiş. Bunun da; okudun, hasımlaştın ve mücâdele ettin, anlamına geldiğini bildirmiş.

Aynı şekilde Allah Teâlâ onların yalanlama ve inâdlarından haber vererek: «Küfredenler; bu Kur'an, ancak onun bir uydurmasıdır ve ona bu husûsta bir başka topluluk yardım etmiştir, diyerek haksız ve asılsız bir söz uydurdular. Öncekilerin masallarıdır. Başkaları yazdırmıştır... dediler.» (Furkân, 4 - 5); onların reîslerinden ve yalanlayıcılarından haber vererek de: «Doğrusu o, düşündü ve ölçüp biçti. Sonra baktı, sonra kaşlarını çattı, suratını astı. Sonra da arkasını dönüp büyüklük tasladı. Ve dedi ki: Bu, sâdece öğretilegelen bir büyüdür. Bu, ancak bir insan sözüdür.» (Müddessir, 18 - 25) buyuruyor.

Allah Teâlâ: «Ve Biz onu (hakkı) bilen (ve ona uyan bâtılı bilen ve ondan çekinen) bir kavme besbelli edelim.» buyuruyor. Bunları sapıklığa düşürme ve diğerlerine hakkı beyân etmede en yüce hikmetler Allah Teâlâ'nındır. Nitekim başka âyetlerde de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Allah onunla bir çoğunu saptırır, bir çoğunuda hidâyete erdirir.» (Bakara, 26), «(Bu); şeytânın karıştırdığı kalblerinde hastalık bulunan ve kalbleri kaskatı olan kimseleri dosdoğru bir yola iletir.» (Hacc, 53), «Cehennem bekçilerini yalnız melekler kıldık. Onların sayılarını da ancak küfretmiş olanlar için bir imtihân vesîlesi yaptık ki, ehl-i kitab kesin bilgi edinsin. Îmân edenlerin de îmânları artsın. Kitab verilmiş olanlar ve mü'minler, kuşkuya düşmesinler. Bir de kalblerinde hastalık olanlarla kâfirler: Bununla Allah neyi kasdetmiştir? desinler (diye). İşte böylece Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete

erdirir. Rabbının ordularını ancak kendisi bilir.» (Müddessir, 31), «Kur'-andan mü'minler için rahmet ve şifâ olanı indiririz. O, zâlimler için ise ancak hüsrânı artırır.» (İsrâ, 82), «De ki : Bu, îmân edenlere hidâyet ve şifâdır. Îmân etmemiş olanların ise kulaklarında ağırlık vardır. Ve bu, onlara kapalıdır. Sanki bunlara uzak bir mesâfeden sesleniliyor da anlamıyorlar.» (Fussilet, 44). Bunlar ve benzeri âyetler, Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı sakınanlar için bir hidâyet olmak üzere indirdiğine dilediğini onunla saptırdığına, dilediğini hidâyete eriştirdiğine delâlet etmektedir. Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ burada : «İşte Biz, âyetleri sana böylece türlü türlü açıklarız. Tâ ki, onlar; sen okumuşsun desinler ve Biz onu bilen bir kavme besbelli edelim» buyurmuştur. Bazıları, âyetteki (دَرَسْتَ) kelimesini (دَارَسْتَ) şeklinde okumuşlardır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Temîmî der ki : (درست) okudun ve öğrendin, anlamındadır. Mücâhid, Süddî, Dahhâk ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem böyle söylemişlerdir. Ma'mer'den rivâyetle Abdürrezzâk'ın bildirdiğine göre Hasan (دَرَسَتْ) şeklinde okumuş olup; eskidi, uzun zaman üzerinden geçti, kaybolup gitti, anlamındadır.

(.....)

İbn Cerîr der ki : Bunun mânâsı eskidi, kaybolup gitti şeklindedir. Yani senin bize okumuş olduğun şey üzerinden çok uzun zaman geçti, biz bunu çok öncelerden duymuştuk.

اِتَّبِعْ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَآ اَشْرَكُوْا ۚ وَمَا جَعَلْنٰكَ عَلَيْهِمْ حَفِيْظًا ۚ وَمَآ اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيْلٍ ﴿١٠٧﴾

106 — Rabbından sana vahyolunana uy. O'ndan başka tanrı yoktur. Müşriklerden yüz çevir.

107 — Eğer Allah dileseydi; onlar şirk koşmazlardı. Hem Biz, seni onların başına bir bekçi yapmadık. Sen, onların üzerine bir vekîl de değilsin.

Müşriklerden Yüzçevir

Allah Teâlâ, Rasûlü (s.a.) ne ve onun yoluna uyanlara emrederek «Rabbından sana vahyolunana uy. (onun peşinden git, onunla amel et, Rabbından sana vahyolunan; kendisinde hiçbir şüphe olmayan gerçektir. Zîrâ O'ndan başka tanrı yoktur.) Müşriklerden de yüz çevir. (Onları affet, onlara müsâmahalı davran, onların eziyetlerine katlan.

Tâ ki Allah Teâlâ sana yardım edip onlara karşı muzaffer kılsın ve sana fethi nasîb etsin. Bil ki onları sapıklığa düşürmede hikmet Allah'ındır. Şâyet dileseydi bütün insanları hidâyete eriştirirdi.) Eğer Allah dileseydi, onlar şirk koşmazlardı. (Dileyip seçtiğinde hikmet ve irâde O'nundur. O, yaptığından sorulmaz, ama onlar sorulacaklardır.) Hem Biz, seni onların başına (onların işlerini ve sözlerini koruyacak) bir bekçi yapmadık. Sen onların üzerine (onların rızıkları ve işleri hakkında) bir vekîl de değilsin.» Zîrâ «Sana düşen sâdece tebliğden ibârettir.» (Şûrâ, 48). Başka bir âyette ise Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir öğütçüsün. Onlara zor kullanıcı değilsin.» (Ğâşiye, 21 - 22), «Senin vazîfen sâdece tebliğ etmektir. Hesâb görmekse Bize düşer.» (Ra'd, 40).

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ
عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِم مَّرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

108 — Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki; onlar da bilmeyerek, haddi aşıp Allah'a sövmesinler. İşte böylece her ümmete yaptıklarını hoş gösterdik. Sonra dönüşleri Rablarınadır. Artık O, kendilerine ne yapmakta olduklarını haber verir.

Başkalarına Sövmeyin

Allah Teâlâ, Rasûlü (s.a.) ve mü'minlere; müşriklerin tanrılarına sövmeyi yasaklıyor. Bunda bir fayda olsa bile muhakkak ondan daha büyük bir fesâd meydana gelecektir ki; bu da müşriklerin, inananların ilâhına sövme ile karşılık vermeleridir. Halbuki O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır. Nitekim Ali İbn Ebu Talha bu âyetin tefsîrinde İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder: Ey Muhammed, ya bizim tanrılarımıza sövmekten vazgeçersin, ya da senin Rabbını hicvederiz, dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, mü'minleri onların putlarına sövmekten men'etti. Zîrâ «Onlar da bilmeyerek, haddi aşıp Allah'a söverler.» Ma'mer kanalıyla Katâde'den rivâyetle Abdürrezzâk der ki: Müslümanlar; kâfirlerin putlarına söverlerdi. Kâfirler de haddi aşıp bilmeyerek Allah'a söverlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Allah'tan başkasına yalvaranlara sövmeyin.» âyetini indirdi.

İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, bu âyetin tefsîrinde Süddî'nin şöyle dediğini nakleder : Ebu Tâlib ölüm yatağında iken Kureyş'liler; gelin gidip şu adamın yanına girelim. Kardeşi oğlunu bizden vazgeçirmesini ondan isteyelim. Zîrâ onun ölümünden sonra bizim onu öldürüp, arapların; o, onu koruyordu, ölünce onu öldürdüler, demelerinden çekiniriz, dediler. Ebu Süfyân, Ebu Cehl, Nadr İbn el-Hâris, Ümeyye İbn Halef, Übeyy İbn Halef, Ukbe İbn Ebu Muayt, Amr İbn el-Âs, Esved İbn el-Bahterî içlerinden Muttalib isminde birini gönderdiler ve ona; Ebu Tâlib'in yanına girmek için bize izin iste, dediler. O, Ebu Tâlib'e varıp; kavminin ileri gelenleri (ihtiyârları) yanına girmek isterler, dedi. O'nun izin vermesi üzerine yanına girip şöyle konuştular : Ey Ebu Tâlib; sen bizim büyüğümüz ve efendimizsin. Muhakkak ki Muhammed bize ve tanrılarımıza eziyyet verdi. Senin onu çağırıp bizim ilâhlarımızı zikretmekten onu men'etmeni ve bizim de onu ve ilâhını bırakmamızı isterdik. Ebu Tâlib Hz. Peygamber (s.a.) i çağırdı, o da geldi. Ebu Tâlib kendisine : Bunlar senin kavmin ve amcaoğullarındır, dedi. Allah Rasûlü (s.a.) ; ne istiyorlar? diye sordu. Onlar : Senin bizi ve ilâhlarımızı bırakmanı, bizim de seni ve ilâhını bırakmamızı istiyoruz, dediler. Ebu Tâlib Hz. Peygambere : Kavmin sana insâflı davrandı. Bunu onlardan kabul et, dedi. Hz. Peygamber : Ne dersiniz; size bunu versem siz bana şu sözü söyler misiniz? Şâyet bu sözü söylerseniz bütün arablara sahip olursunuz, Acemler size boyun eğer ve size haraç verirler, dedi. Ebu Cehl : Babamın başı üzerine yemîn olsun ki, sana bu sözü ve onun on katını veririz. Nedir o? diye sordu. Hz. Peygamber : Allah'tan başka tanrı yoktur, deyiniz, buyurdu. Yüz çevirip suratlarını ekşittiler. Ebu Tâlib : Ey kardeşim oğlu, bir başka şey söyle. Kavmim bundan korkuyor, dedi. Hz. Peygamber : Ben bundan başkasını güneşi getirip elime koysalar dahi söyleyecek değilim. Şâyet güneşi getirip elime koysalardı yine bir başkasını söylemezdim, deyip bununla onları ümitsizliğe sevketmek istedi. Kızdılar ve : Ya ilâhlarımıza sövmeyi bırakırsın, ya da biz de sana ve sana bunu emredene söveriz, dediler. İşte Allah Teâlâ'nın : «Onlar da bilmeyerek haddi aşıp Allah'a sövmesinler.» âyetinden maksad budur.

Yine bu kabîlden olmak üzere —daha büyük bir fesâd yüzünden maslahatı terketmek— Sahîh bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Ana babasına söven la'netlenmiştir. Ey Allah'ın elçisi, kişi ana babasına nasıl söver? diye sordular. Birisinin babasına söver, o da kalkıp sövenin babasına söver. Birisinin anasına söver, o da kalkıp sövenin anasına söver, buyurdular.

Allah Teâlâ : «İşte böylece her ümmete yaptıklarını hoşgösterdik.» buyuruyor. Nasıl bu kavme putlarını sevmeyi, onları korumayı ve arka

çıkmayı hoş göstermişsek, aynı şekilde sapıklık üzere geçen her ümmete yapageldikleri işleri hoşgöstermişizdir. Dileyip seçtiklerinde kâmil hikmet ve en yüce huccetler Allah'ındır. «Sonra dönüşleri (ve varışları) Rablarınadır. Artık O, kendilerine ne yapmakta olduklarını haber verir.» Amellerinin karşılığını verir. İşleri hayır ise; karşılığı hayır, şer ise; karşılığı da kötü olacaktır.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا
يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ
يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

109 — Onlar, bütün güçleriyle Allah'a yemîn ettiler ki; eğer kendilerine bir âyet gelirse mutlakâ ona inanacaklar. De ki : Âyetler, ancak Allah'ın nezdindedir. O geldiği zaman da, onların yine inanmayacaklarının farkında değil misiniz?

110 — Biz, onların kalblerini ve gözlerini çevririz de ona ilk defa îmân etmedikleri gibi azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.

Allah Dilemedikçe İnanmazlar

Allah Teâlâ bu âyette müşriklerin bütün güçleriyle ve kuvvetli yemînler ederek «Eğer kendilerine bir âyet gelirse mutlakâ inanacaklarını» söylediklerini haber veriyor ve buyuruyor ki : «De ki : Âyetler ancak Allah'ın nezdindedir.» Ey Muhammed, seni sıkıntıya sokmak üzere değil de küfür ve inâdlarından dolayı senden âyetler (mucizeler) isteyenlere söyle : Bu âytlerin mercii Allah'tır. Dilerse size icâbet eder, dilerse sizi bırakır. Nitekim İbn Cerîr der ki : Bize Hennâd'ın... Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) Kureyş ile konuştu : Ey Muhammed, sen bize Mûsâ'dan haber veriyorsun. Onun yanında bir asâ varmış. Onu taşa vurmuş ve taştan oniki kaynak fışkırmış. Bize Îsâ'dan haber veriyorsun. Ölüleri diriltirmiş. Bize Semûd'dan haber veriyorsun. Onların bir devesi varmış. Seni doğrulamamız için bize mucizeler getir, dediler. Allah Rasûlü (s.a.) : Size neyi getirmemi isterdiniz? diye sordu. Safâ tepesini

bizim için altın yap, dediler. Onlara; eğer bunu yaparsam, beni doğrulayacak mısınız? diye sordu. Onlar; evet, Allah'a yemîn ederiz ki; şâyet bunu yaparsan topumuz sana uyacağız, dediler. Allah Rasûlü (s.a.) duâ etmeye kalktı. Cibrîl (a.s.) kendisine gelip : İstediğin senindir (istediğin sana verilecektir). Dilersen Safâ tepesi altın haline gelecek. Onlara bir âyet gönderilir de doğrulamazlarsa, işte o zaman onlara azâb olunacaktır. Dilersen onlardan tevbe edecekler tevbe edinceye kadar onları bırak, dedi. Allah Rasûlü : Bilakis onlardan tevbe edecekler tevbe etsin, buyurdular ve Allah Teâlâ : «Onlar bütün güçleriyle Allah'a yemîn ettiler... Onları kör ve şaşkın bırakırız.» âyetlerini indirdi. Bu hadîs mürsel olup diğer yönlerden bunu destekleyen şâhidler vardır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Bizi âyetlerle göndermekten alıkoyan şey; daha öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır.» (İsrâ, 59). Allah Teâlâ'nın : «O geldiği zaman da, onların yine inanmayacaklarının farkında değil misiniz?» âyetinin muhâtabı müşriklerdir. Mücâhid bu görüşte olup sanki Allah Teâlâ onlara : Sizin ettiğiniz bu yemînlerde doğru olduğunuzu size bildiren nedir? demek istemiştir... Bu âyetlerde muhâtabın inananlar olduğu da söylenmiştir.

(.....)

«Biz, onların kalblerini ve gözlerini çevirirız de —ona ilk defa îmân etmedikleri gibi— azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî şöyle der : Müşrikler; Allah'ın indirdiklerini inkâr ettikleri için kalbleri hiçbir şeyde sâbit olmadı ve her işte geri çevrildiler. Mücâhid, «Biz onların kalblerini ve gözlerini çevirirız.» âyetini şöyle açıklar : Biz, onlarla îmânın arasına engel koyarız. Onlara her mucize gelse bile îmân etmezler. Nitekim ilk defasında yine îmânla onlar arasına engel koymuştuk. İkrime ve Abdurrâhmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemişlerdir. Ali İbn Ebu Talha ise, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Allah Teâlâ kulların söylediklerini onlar söylemeden önce, işlediklerini onlar işlemeden önce haber vermiştir. O'nun gibi haber veren bir Habîr de yoktur. «Kişinin : Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı vay bana... diyeceği... Keşki benim için bir dönüş daha olsaydı da iyilerden olsaydım, diyeceği gün.» (Zümer, 56 - 58), Allah Teâlâ onların (dünyaya) geri çevrilmeleri halinde yine hidâyete güç yetiremeyeceklerini haber vererek : «Eğer geri döndürülselerdi yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdi. Doğrusu onlar yalancılardır.» (En'âm, 28) ve «Biz onların kalblerini ve gözlerini çevirirız de —Ona ilk defa îmân etmedikleri gibi— azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.» buyuruyor. Şâyet onlar dünyaya geri çevrilselerdi; onlarla hidâyet arasında yine bir engel çekilirdi. Nitekim onlar dünyada iken ilk defa onlarla îmân arasına bir engel çekmiştik. «Az-

gınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.» âyetindeki «Azgınlık»ı İbn Abbâs ve Süddî küfür ile tefsîr etmişlerir. Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes ve Katâde ise, sapıklıkla tefsîr ederler. Âyetteki (يعمهون) kelimesini A'meş «Oynarlar» olarak tefsîr ederken İbn Abbâs, Mücâhid, Ebu'l-Âliye, Rebî', Ebu Mâlik ve başkaları, küfürleri içinde gidip gelirler, oyalanırlar, şeklinde açıklamışlardır.

وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

111 — Eğer Biz, onlara gerçekten melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi karşılarına toplasaydık, Allah dilemedikçe onlar yine de inanacak değillerdi. Fakat onların çogu bilmezler.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Eğer Biz; bu bütün güçleriyle kendilerine bir âyet gelirse mutlakâ ona inanacaklarına dâir yemîn edenlerin isteklerine icâbet etseydik; onlara Allah'tan gelen risâletin doğruluğunu, peygamberleri tasdîki haber verecek melekleri onlara indirseydik... Nitekim onlar, istemişler ve şöyle demişlerdi : «Veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getiresin?» (İsrâ, 92), «Allah'ın peygamberlerine verilen bize de verilmedikçe aslâ îmân etmeyiz.» (En'âm, 124). «Bize melekler indirilmeli değil miydi veya Rabbımızı görmeli değil miydik? Andolsun ki kendi kendilerine büyüklenmiş ve azgınlıkta çok aşırı gitmişlerdir.» (Furkân, 21). «Ölüler kendileriyle konuşsaydı (peygamberlerin getirdiklerinin doğruluğunu onlara haber verseydi) ve her şeyi karşılarına toplasaydık...» Bazıları âyetteki (وقُبُلًا) kelimesini karşılaşma ve açıkça görme anlamında olmak üzere (قِبَلًا) ve (قَبَلًا) şeklinde okumuşlardır. Ali İbn Ebu Talha ve Avfî, İbn Abbâs'tan böyle rivâyet ederler. Katâde ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemişlerdir. Mücâhid, kelimenin «bölük bölük» anlamında olmak üzere (قَبَلًا) şeklinde olduğunu söyler. Yani birinden sonra bir diğeri olmak üzere her ümmet onların karşılarına çıkarılsa ve getirdiklerinde peygamberin doğruluğunu onlara haber verse «Allah dilemedikçe onlar yine de inanacak değillerdi.» Hidâyet Allah'tandır, onlardan değil. Bilakis Allah, dilediğini hidâyete eriştirir ve dilediğini sapıklıkta bırakır. O, dilediğini yapandır. O, yaptığından sorulmaz. Ama ilmi, hikmeti, hü-

kümrânlığı, kahrı ve galebesi ile onları sorguya çekecektir. Bu âyet, Allah'ın şu kavline ne kadar benzemektedir : «Doğrusu üzerlerine Rabbının sözü hak olanlar inanmazlar. Onlara her türlü âyet gelse bile, elem verici azâbı görünceye kadar.» (Yûnus, 96 - 97).

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ
الْقَوْلِ غُرُورًا ۚ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ ۖ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ
أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُم مُّقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

112 — İşte böylece Biz, her peygambere insan ve cin şeytânlarını düşman yaptık. Onlardan kimi, kimini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar. Eğer Rabbın dileseydi; bunu yapamazlardı. Öyleyse onları iftirâları ile başbaşa bırak.

113 — Bir de âhirete inanmayanların kalbleri ona meyletsin, ondan hoşlansınlar ve işleyeceklerini işlesinler diye.

Peygamberlerin Düşmanları

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ey Muhammed, nasıl sana karşı gelen ve adâvet besleyen düşmanlar kıldıysak; aynı şekilde senden önce de her peygambere düşmanlar yaptık. Bu seni kederlendirmesin. Başka âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Seni yalanladılarsa senden önce açık mucizeler, sahîfeler ve nûrlu kitabı getirenler de yalanlanmıştı.» (Âl-i İmrân, 184), «Andolsun ki, senden önce de nice peygamberler yalanlandı da yalanlanmalarına ve eziyyet edilmelerine sabrettiler.» (En'âm, 34), «Senin için söylenenler; senden önceki peygamberler için de söylenmiştir. Elbette ki Rabbın hem mağfiret sahibidir ve hem de elîm bir azâb sahibidir.» (Fussilet, 43), «Böylece Biz her peygambere suçlulardan bir düşman peydâ ettik.» (Furkân, 31). Varaka İbn Nevfel, Allah Rasûlü (s.a.) ne şöyle demişti : Senin getirdiğinin bir mislini getirip de kendisine düşmanlık edilmeyen hiç kimse yoktur. Âyetteki «İnsan ve cin şeytânları», yine âyetteki «Düşman» kelimesinden bedeldir. İnsan ve cin şeytânlarından onların düşmanları vardır. Allah'ın la'neti onların üzerine olsun. Abdürrezzâk'ın Ma'mer

kanalıyla Katâde'den naklettiğine göre; o, «İnsan ve cin şeytânları...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Cinlerden şeytânlar vardır. İnsanlardan da şeytânlar vardır. Birbiriyle fısıldaşırlar. Katâde der ki : Bana ulaştığına göre, bir gün Ebu Zerr namaz kılıyordu. Hz. Peygamber (s.a.) : Ey Ebu Zerr; insan ve cin şeytânlarından Allah'a sığın, buyurdu. Ebu Zerr; insanlardan da şeytânlar mı var? diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.) evet, buyurdular. Bu hadîsin isnâdı, Katâde ile Ebu Zerr arasında kopuktur. Hadîs başka bir kanaldan olmak üzere Ebu Zerr'den şöyle rivâyet edilir : İbn Cerîr, Müsennâ kanalıyla... Ebu Zerr'den rivâyet etti ki; o, şöyle demiştir : Bir mecliste Allah Rasûlü (s.a.) ne vardım. Rasûlullah, orada uzun süre oturdu ve; ey Ebu Zerr, namaz kıldın mı? diye sordu. Hayır, ey Allah'ın Rasûlü, diye cevab verdim. Hz. Peygamber; kalk ve iki rek'at namaz kıl, buyurdu. Sonra geldim ve yanına oturdum. Ey Ebu Zerr; cin ve insan şeytânlarından Allah'a sığındın mı? diye sordu. Ben : Hayır, ey Allah'ın elçisi. İnsanların da şeytânları mı var? diye sordum. Evet, onlar cin şeytânlarından daha şerlidirler, buyurdu. Bu hadîsin de isnâdında kopukluk vardır. Hadîsi İmâm Ahmed muttasıl olarak şöyle rivâyet eder : Bize Vekî'nin... Ebu Zerr'den rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Hz. Peygamber (s.a.) mescidde iken yanına vardım ve oturdum. Ey Ebu Zerr; namaz kıldın mı? diye sordu. Ben; hayır dedim. Kalk namaz kıl, buyurdu. Kalktım, namaz kıldım, sonra oturdum. Ey Ebu Zerr; insan ve cin şeytânlarının şerrinden Allah'a sığın, buyurdu. Ben; ey Allah'ın elçisi, insanların da şeytânları mı var? diye sordum. Allah Rasûlü; evet buyurdu. Sonra Ebu Zerr, hadîsin bütününü uzun olarak zikretti. Hadîsi Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh Tefsîrinde Ca'fer İbn Avn, Ya'lâ İbn Ubeyd ve Ubeydullah İbn Mûsâ'dan bu üçü de Mes'ûdî'den rivâyet etmişlerdir.

(.....)

Hadîsin başka bir kanaldan İbn Ebu Hâtim tarafından rivâyeti şöyledir : Bize Muhammed İbn Avf el-Hımsî'nin... Ebu Ümâme'den naklettiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.); ey Ebu Zerr, cin ve insan şeytânlarından Allah'a sığındın mı? diye sormuş. O; ey Allah'ın Rasûlü, insanların da şeytânları var mı? diye sormuş. Allah Rasûlü; evet buyurmuş. İnsan ve cin şeytânları birbirini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar. Hadîs böylece muhtelif kanallardan rivâyet edilmiş olup hepsi de onun kuvvet ve doğruluğunu bildirmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Cerîr, İbn Vekî kanalıyla... İkrime'den rivâyet eder ki; o, «İnsan ve cin şeytânları» hakkında şöyle demiştir : İhsanlar içinde şeytânlar yoktur. Fakat cin şeytânları insan şeytânlarına fısıldarlar, insan şeytânları da cin şeytânlarına fısıldarlar. «Onlardan kimi, kimini aldat-

mak için câzib sözler fısıldarlar.» âyeti hakkında şöyle demiş : İnsan şeytânı; cin şeytânıyla buluşur ve birbirini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar. Esbât, Süddî kanalıyla İkrime'nin «Kimi, kimine fısıldar.» âyetinin tefsîrinde şöyle dediğini nakleder : İnsan şeytânları; insanı saptıran şeytânlardır. Cin şeytânları da; cinleri saptıran şeytânlardır. Bunlar buluşur ve biri diğerine; ben arkadaşımı şöyle şöyle saptırdım. Sen de arkadaşını şöyle şöyle (veya şununla şununla) saptır, der. Böylece kimi kimisine (saptırma yollarını) öğretir. İbn Cerîr; İkrime ve Süddî'ye göre, insan şeytânlarından maksadın; insanları sapıttıran cin şeytânları olduğunu, değilse insanlardan olan insan şeytânlarının kasdedilmediğini, anlamıştır. Şüphe yok ki, İkrime'nin sözünden bu husûs açıkça anlaşılmaktadır. Ama Süddî'nin sözü, bu anlamda İkrime'ninki gibi değildir. O, bu mânâya muhtemeldir. İbn Ebu Hâtim, bunun bir benzerini Dahhâk kanalıyla İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Buna göre; o, şöyle demiştir : Cinlerin de şeytânları vardır. İnsanları, insan şeytânlarının saptırdığı gibi onları da bu şeytânlar saptırır. İnsan şeytânları ile cin şeytânları biraraya gelir ve biri diğerine : Onu şununla saptırdım, onu şununla saptırdım, der. İşte Allah Teâlâ'nın «Onlardan kimi, kimini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar.» kavli budur. Bütün bunlara rağmen; sahîh olan, Ebu Zerr hadîsinde belirtildiği gibi, insanların kendi içlerinden şeytânlarının bulunmasıdır. Her şeyin şeytânı, onun azgın olanıdır. Müslim'in Sahîh'inde Ebu Zerr'den rivâyet edilen bir hadîste, Allah Rasûlü (s.a.); siyah köpek şeytândır, buyurmuştur. Bunun anlamı; —en doğrusunu Allah bilir— onun köpekler içinde şeytân olduğudur. İbn Cüreyc'in naklettiğine göre; Mücâhid, bu âyetin tefsîrinde şöyle demiştir : Cinlerin kâfirleri şeytânlardır. Cin şeytânları, insanların kâfirleri olan insan şeytânlarına onları aldatmak için câzib sözler fısıldarlar.

İbn Ebu Hâtim, İkrime'den rivâyet eder ki; o, şöyle demiştir : Muhtâr'a vardım. Beni indirdi (müsâfir etti). O kadar ki, neredeyse benim geceleyin kalacağım yeri bile te'mîn edecekti. Bana : insanların yanına çık ve onlarla konuş, dedi. Çıktım, bir adam gelerek; vahy konusunda ne dersin? diye sordu. Ben; vahy ikidir. Allah Teâlâ : «Biz, sana bu Kur'an'ı vahyetmekle...» (Yûsuf, 3) ve «İnsan ve cin şeytânlarından kimi, kimini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar.» buyuruyor, dedim. Üzerime yürüyüp beni yakalamak istediler. Ben; size ne oluyor? Ben sizin müftîniz ve müsâfirinizim, dedim de beni bıraktılar. İkrime, Muhtâr İbn Ebu Ubeyd'e ta'rîzde bulunuyor. Zîrâ o, kendisine vahy geldiğini sanırdı. Kızkardeşi Safiyye, Abdullah İbn Ömer'in nikâhı altındaydı ve sâlih kadınlardan idi. Abdullah İbn Ömer, Muhtâr'ın kendisine vahy geldiğini sandığını haber alınca : Allah Teâlâ doğru söy-

ler. «Doğrusu şeytânlar, kendi dostlarına telkînde bulunurlar.» (En'âm, 121) ve «İnsan ve cin şeytânlarından kimi, kimini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar. buyurmuştur. Onlardan kimisi kimisine süslü, tumturaklı ve câhillerden duyanların aldanacağı sözler söyler, demiştir.

Allah Teâlâ : «Eğer Rabbın dileseydi onu yapamazlardı.» buyuruyor. Her peygamber için onlardan düşman olması; Allah'ın kaderi, kazâsı, ve dilemesi iledir. Allah Teâlâ : «Öyleyse onları iftirâları ile başbaşa bırak. (Onların eziyyetlerini bırak, onların düşmanlıklarını da Allah'a havâle et. Allah sana yeter ve onlara karşı sana yardımcıdır.)» buyurmaktadır. «Bir de âhirete inanmayanların kalbleri ona meyletsin.» âyetindeki (افئدة) kelimesi, Onların kalbleri, akılları ve kulakları mânâsınadır. Süddî bu kelimenin, kâfirlerin kalbleri demek olduğunu söyler. Allah Teâlâ «Bir de ondan hoşlansınlar (ve istesinler) diye» buyuruyor. Buna ancak âhirete îmân etmeyenler icâbet ederler. Nitekim başka âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Muhakkak ki sizler ve taptığınız şeyler; O'na karşı kimseyi fitneye sürükleyebilecek değilsiniz. Tabiî cehenneme girecek olan müstesnâ.» (Sâffât, 161 - 163), «Şüphesiz siz, ihtilâflı bir sözdesiniz. Ondan döndürülen kimseler döndürülür.» (Zâriyât, 8 - 9).

«Ve bir de işleyeceklerini işlesinler diye.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha; kazanacaklarını kazansınlar diye, şeklinde anlam vermiştir. Süddî ve İbn Zeyd ise; yapacaklarını yapsınlar diye, şeklinde mânâ vermiştir.

İZÂHI

İşte böyle... İnanmalarını hârikalara bağlayan, gerek kâinatta ve gerek insan nefsinde mevcûd olan hidâyet delillerinde ve hakîkat alıcılarından kaçan o müşrikler için takdîr ettiğimiz gibi... Ne kadar mucize gelirse gelsin, onlar bunların hiçbirisine inanmayacaklardır...

Aynı tarzda yine takdîr ettik ki her peygamberin; gerek cinlerin, gerekse insanların şeytânlarından düşmanları olacaktır. Aldatmak için birbirlerine câzib sözler fısıldayacaklardır. Âhirete inanmayanların, hakk'a ve hakîkat yolcusu peygamberlere düşmanlık yapanların, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp sapıklığa teşvîk edenlerin kalbleri bu cazîb sözlerle aldanacaktır. Ve bütün bunlar, Allah'ın takdîri muvâcehesinde ve irâdesine uygun olarak cereyân edecektir. Şâyet Rabbın dileseydi onlar bunu yapamazlardı. Rabbının irâdesi bütün bunları değiştirir ve bambaşka bir yolda cereyân etmesini sağlardı. Şu halde bunlardan hiçbirisi tesâdüfen meydana gelmiyor. Aynı zamanda bu konularda insanların hiçbir müdâhalesi veya kudreti söz konusu olamıyor.

Peygamberler ve onlara bağlanan hak ehli ile insanlardan ve cinlerden şeytânların ve onların câzib sözleri ile gurûrlu lâfları arasındaki dinmeyen savaş böylece ortaya konduktan sonra... Evet cereyân eden bu savaşın, Allah'ın irâdesi dâhilinde ve takdîri muvâcehesinde meydana geldiği tebellür edince, bu takdîrde müslümanın yeryüzünde cereyân edenlerin ötesinde Allah'ın hikmetini düşünmeye çalışması gerekir :

«Aldatmak için birbirlerine câzib sözler fısıldayan cin ve insan şeytânları her peygamberin düşmanıdır»...

Bizim irâdemiz ve takdîrimiz dâhilinde her peygamber için bir düşman kıldık. İşte şu düşman da insanların ve cinlerin şeytânlarından... Şeytânlık, inâdçılık yapmak, doğru yoldan kaçmak ve şerre sığınmaktır. Bu sıfâtlar, cinlerde olabileceği gibi insanlarda da olabilir. Cinler arasında inâdçılık gösterip şerre ve aldatmaya tevessül edenlere nasıl şeytân adı verilirse, insanlar arasında da gerçeklere karşı inâdla diretip, şerre saparak aldatmaya tevessül edenlere de şeytân adı verilir... Hattâ hayvanlar arasında bile dik başlılık edip inâdlaşan ve eziyet vermeğe başlayanlara bu vasıf verilir. Hadîste de «siyah köpek şeytândır» şeklinde bir ibâre yer alır.

İnsanlardan veya cinlerden olup da Allah'ın peygamberlere düşman olmalarını takdîr buyurduğu bu şeytânlar, aldatmak için birbirlerine parlak ve câzib sözler söylerler. Ve bunu birbirlerine vahiy şeklinde iletirler. Vahyin bir mânâsı da bir sözün bir varlıktan bir başka varlığa dâhilî bir te'sîrle iletilmesidir. Çok kere birbirlerini aldatırlar. Bazan biri diğerini inâdçılığa, günâhkârlığa, şerre ve aldatmaya teşvîk eder.

İnsanlardan şeytânların durumu bellidir. Yeryüzünde her zaman rastlayabiliriz. Onların tipleri her peygambere düşman olmaları, her peygamberin getirdiği hakk'a karşı dikilmeleri ve hakîkatlara inananlara engel olmaya çalışmaları herkes tarafından bilinen bir şeydir. İnsan isterse onlara her zaman ve her yerde rastlayabilir. Cinlerden şeytân olanlara gelince —bütün cinlerle birlikte— bunlar, Allah'ın gayb perdesine bürüdüğü bilinmezlikler âleminden bir âlemdir. Allah'ın bize bildirdiğinden başka hiçbir şey bilmiyoruz onlara dâir. Şüphesiz ki gaybın anahtarları Allah'ın nezdindedir ve O'ndan başka kimse bilmez orasını. Kâinatımızda insandan başka veya yeryüzünde bilinen canlı türlerinden ayrı varlıkların bulunması mevzûuna gelince... Biz diyoruz ki, prensîb bakımından Allah'ın ondan söz etmesi münâsebetiyle hepsine inanırız. Ve Allah'ın takdîr ettiği hudûdlar dâhilinde gelen haberleri tasdîk ederiz. Ama bu konularda Allah'ın belirttiklerini inkâr

etmek için «ilim» maskesine bürünenlerin neye dayandıklarını bilmiyoruz. Onların beşerî bilgileri, henüz gezegenimizde yaşayan canlıların bütün türlerini bildiğini iddiâ etmiyor. Ayrıca modern ilimleri, başka yıldızlarda ve gök cisimlerinde nelerin olduğundan da haberdâr değil. Yeryüzünde mevcûd olan hayat şeklinin diğer gezegenlerde ve yıldızlarda bulunup bulunmayacağı husûsunda serdedilen sözler tamâmen faraziyelerden ibâret. Bu faraziyeler ise tasdîk edilmiş olsalar bile başka hayat şekline sâhib veya başka bir canlı türünün kâinatımızın bilinmeyen noktalarında yaşamış olmasının mümkün olduğunu reddetmez. Çünkü hâlâ başka dünyalardan fazla birşey bilmiyoruz. Şu halde ilim adına birisinin kalkıp başka dünyalarda canlı varlıkların bulunmasını reddetmesi tamâmen şımarıklık ve edebsizlik olur.

Cin adı verilen bu mahlûkların tabîatı meselesine gelince... İnsanlardan şeytânlık edenler gibi, cinlerden de şeytânlık edip İblîs ve zürriyeti gibi şerre tevessül eden bu meçhûl varlıklara gelince... Cin adı verilen bu varlıklarla ilgili biz pek birşey bilmiyoruz. Sâdece Allah ve Rasûlünden gelen sâdık haberler var önümüzde...

Bu haberlere göre biliyoruz ki; cinler, ateşten yaratılmışlardır. Ve hem yeryüzünde, hem yeryüzünün içinde, hem de dış âlemde yaşama kudretine sâhibtirler. Ayrıca bu sâhalarda insanların mâlik olduğundan daha serî vâsıtalarla hareket gücüne mâliktirler. Cinlerden bir kısmı sâlih ve mü'mindir. Bir kısmı ise inâdçı, şeytânlardır. Onlar insanoğlunu görürler, fakat insanoğulları onların aslî şekillerini göremezler. Nice yaratıklar var ki insanları görürler de, insanlar onların farkında değildirler. Cinlerden şeytân olan kısımları, insanoğlunu sapıtmak ve aldatmak için musallat olurlar. İnsanı vesveseye düşürür ve farkına varmadığımız metodlarla insan zihnine çeşitli duygular verebilirler. Fakat Allah'ı anan gerçek mü'minler üzerinde bu şeytânların hâkimiyeti yoktur. Şeytân mü'minle beraber iken, mü'min Allah'ı anınca, hemen kaçar ve sıvışır. Ama mü'min gaflete düşerse, gelir ve onu vesveselendirir. Şurası bir gerçek ki Allah'ı anan mü'min, şeytânın zayıf hîlesinden çok daha kuvvetlidir. Cinler âlemi de insanlar âlemi gibi haşrolunurlar, hesâba çekilirler, tıpkı insan cinsi gibi bir kısmı cennete, bir kısmı da cehenneme gider. Cinler meleklerle mukâyese edildiği zaman zayıf yaratıklar olduğu belirir. Onların hiçbir güç ve kudreti yoktur. Bu âyetten de öğreniyoruz ki, Allah Teâlâ her peygambere karşı insanların ve cinlerin şeytânlarından düşmanlar halketmiştir...

Ve hiç şüphesiz ki Allah dileseydi bunların faâliyet icrâ etmemelerini te'mîn ederdi. İnâdçılık yapmamalarını, şerre tevessül etmemelerini, peygamberlere düşmanlık yapmamalarını, mü'minlere eziyet etmemelerini ve insanları Allah yolundan sapıtmamalarını te'mîn eder-

di. Ayrıca onları zorla hidâyete erdirmeğe de kâdirdir. Şâyet onlar hidâyete yönelseler, Allah onlara yardımcı olur. Fakat onları bir ihtiyâr içerisinde bırakıyor, meşiyyeti ve takdîri mûcibince Allah dostlarına eziyet edebilmek için müsâade ediyor. O, kendi dostlarının Allah düşmanları vâsıtasıyla imtihân edilmelerini takdîr buyuruyor. Ayrıca düşmanlarını da, onlara ihsân ettiği bu derece kudret ve ihtiyâr hakkı ile deniyor. Öyleyse bunlar, Allah dostlarına yine Allah'ın takdîr ettiğinden başka eziyet yapamazlar :

«Şâyet Allah dileseydi bunu yapamazlardı»...

Bu prensiblerden ne gibi husûslar çıkıyor karşımıza? Kısaca özetleyelim :

1 — Evvel-emirde şu gerçek ortaya çıkıyor : Her peygambere düşmanlık yapanlar, her peygamberin izinde gidenlere karşı dikilenler... Bunlar «şeytânlardır»... İnsanlardan ve cinlerden şeytânlar gurubunun, hepsi de bir tek vâzife icrâ etmektedirler. Hepsi birlikte Allah dostlarına karşı gelip diretmek, aldatmak ve düşmanlık vazîfesini yerine getirmekle beraber birbirlerini de aldatırlar...

2 — Bu şeytânlar, yaptıkları şeylerin hiç birisini kendi elleriyle yapmıyorlar. Gerek peygamberlere, gerekse peygambere tâbi olanlara eziyet ederken kendiliklerinden özel bir kudrete sâhib bulunmuyorlar. Hepsi de Allah'ın mübârek kabza-i kudreti içerisindedirler. Allah, irâdesine mebnî olarak bu şeytânlarla kendi dostlarını imtihân ediyor. Böylece dostlarını tecrübeden geçiriyor, kalblerini temizliyor ve sâhib olarak gönderildikleri hak yolunda sabredip etmediklerini deniyor. Şâyet sabrederek imtihânı başarırlarsa, Allah onlardan bu musîbetleri kaldırıyor. Ve bu düşmanları yok ediyor. Bundan sonra o düşmanlar, Allah dostlarına ellerini kaldırmıyorlar. Rezîl-i rüsvâ olup zaafla geri dönüyorlar. Ve kendi günâhlarını da, omuzlarında taşıyorlar :

«Şâyet Allah dileseydi onlar bunu yapmazlardı»...

3 — Gerek insanlardan, gerekse cinlerden şeytânların, şeytânlık yapmalarına müsâade edilmesini îcâb ettiren husûs ilâhî hikmettir. Allah onları kendi irâdeleri ve istekleri muvâcehesinde imtihân etmektedir. Bu şeytânlar, muayyen bir zamanda Allah dostlarına eziyet etmek husûsunda kendi başlarına bırakılmışlardır. Bu arada Hak Teâlâ kendi dostlarını da denemekte, sabredip etmediklerini, üzerlerine bâtıl hücûm ederken ve baştan aşağı kuşatırken hak üzre sebât edip etmediklerini denemek için bunları yapmaktadır. Kendi nefislerini bir kenara iterek Allah yolunda gizli, açık fedakârlıklara katlanacak ve kendilerini Allah yolunda fedâ edecek samîmiyete sâhib olup olmadıklarını denemek için yapmaktadır. Yoksa Allah Teâlâ, bütün bunların hiç birisinin yapılmamasına da kâdirdir.

4 — Gerek insanlardan, gerekse cinlerden o şeytânlık edenler, onların hîle ve eziyetlerinin hiç birisi kendi güçleri ile değildir. Ve hiç bir zaman Allah'ın müsâade ettiklerinin dışına çıkmazlar. Takdîr edenin yüce Allah olduğunu ve herşeyin O'nun izni ile meydana geldiğini bilen mü'min, hiç şüphesiz ki kendi düşmanlarını ne kadar kuvvetli olurlarsa olsunlar, ne kadar üstünlük taslarlarsa taslasınlar, küçümser. İşte Rasûlullah'a gelen yüce tevcîhât bu husûsa dikkat nazarlarını tevcîh ediyor :

«Sen onları iftirâları ile başbaşa bırak...»

Bırak sen onları. Kendi iftirâları ile başbaşa kalsınlar. Arkalarından onları tutacak olan benim. Onları cezâlandıracak da benim.

Bu arada gerek şeytânların ve gerekse mü'minlerin imtihân edilmelerinin bir başka hikmeti daha vardır... Evet, bu düşmanlığın, bu duyguların, bu sözle aldatmaların ve gurûrlandırmaların gerisinde Allah Teâlâ başka hikmetler takdîr buyurmuştur :

«Bu şeytânlar, âhirete inanmayanların, kalblerinin bu inançsızlığa yönelmesi, ondan hoşnûd olması ve kendilerinin işledikleri suçları işlemeleri için o sözleri fısıldarlar»...

Yani âhirete inanmayan kulların kalblerinin de bu parlak ve aldatıcı sözlere kulak asmaları için... Bunlar bütün dikkatlerini dünya üzerine teksîf ediyorlar. Bu dünyada şeytânların her peygambere oyunlar hazırladığını ve her peygamberin tâbilerine eziyetler ettiklerini ve birbirlerine bir takım söz ve hareketlerini aldatıcı parlaklıklarla süslediklerini görüyorlar. Böylece şeytânlara boyun eğiyorlar, onların bâtıl ve aldatıcı câzibelerine kanıyorlar ve hîleli tuzaklarına düşüyorlar. Sonra da kazandıkları kadar günâh kazanıyorlar. Şerre, bozgunculuğa ve günahkârlığa dalıyorlar. Sırf bu duyguların te'sîrinde kalarak ve bu inançsızlığa yönelmelerinden dolayı...

Bu husûsta da yine âmir güç Allah'ın takdîridir. Onun da gerisinde tecrübe ve imtihân faslı yer alır. Burada herkes için dilediği şekilde çalışma fırsatı hazırlanmaktadır. Ve herkes en âdil ölçüler içerisinde cezâ ve mükâfâtını elde edecektir. Hem hayatın salâh bulması, hakkın kesin şekilde temâyüz etmesi, hayrın sabırla bilenmesi, şeytânların günâhlarını kıyâmet gününde tâm olarak yüklenmeleri için irâde buyurmuştur bunu takdîr-i İlâhî... Her şeyin Allah'ın irâdesine uygun olarak cereyân etmesi için... Allah dostları ve Allah düşmanları... Bu ilâhî irâdenin îcâbıdır ve dilediğini yapan şüphesiz ki Allah'tır.

Bir taraftan cinlerden ve insanlardan şeytânlarla, peygamberler ve peygamberlere uyanların arasında cereyân eden çatışmaları. Öbür yandan da Allah'ın hâkim ve geçerli irâdesini canlandıran bu Kur'an manzarası... Evet, bu manzara karşısında kısaca durup dikilmemiz gerekir.

Bu savaşta kâinattaki şer kuvvetlerin hepsi toplanıyor... İnsanlardan ve cinlerden şeytânlar... Toplanıyorlar ve müşterek bir plân hazırlamak üzere birleşip yardımlaşıyorlar. Müşterek gâyeleri, peygamberlerin risâletinde temessül eden hakk'a düşmanlık ve hak ile savaşmak. Bu plân içerisinde ta'kîb edilecek metodları da var... «Aldatmak için birbirlerine câzib sözler fısıldarlar»... Aldatma ve hîle yollarına baş vurmakta birbirlerine yardımcı oldukları gibi, kendi aralarında da birbirlerini dolandırırlar. Hadd-i zâtında bu görünüş, hakk'a ve hak ehline harb açmış her türlü şer topluluklarında rastlanan bir manzaradır... Şeytânlar kendi aralarında birleşirler, yardımlaşırlar, hattâ sapıklık husûsunda birbirlerine yardımcı olurlar! Ve hiçbir zaman birbirlerini hakk'a ve hidâyete çağırmazlar. Şu kadar var ki hakk'a karşı düşmanlıkta, hakk'a karşı savaşmakta ve hakîkat karşısında uzun bir çatışmaya girmekte birbirlerini destekler ve yaptıkları şeyi birbirlerine hoş göstermeye çalışırlar...

Fakat onlar, bütün bu oyunlarında kendi başlarına değildirler. Allah'ın engin irâdesi ve takdîri çepeçevre sarmıştır onları. Allah'ın dilediğinden ve takdîri nisbetinde tatbîkini irâde buyurduğu şeylerden başka hiç bir husûsa şeytânların gücü yetmez... İşte buradan bütün cihân kuvvetlerinin toplanmış olmasına ve şerrin birbiri üstüne binerek büyümüş olmasına rağmen, kayıdlı ve sınırlı oldukları ortaya çıkıyor. Aslında onlar, dilediklerini diledikleri şekilde hiçbir engele ve kayda tâbi olmaksızın yapacak güçte değiller. Diledikleri kimselere hiçbir şeyden çekinmeden istedikleri kötülüğü yapacak kudretleri yok. Nitekim zâlim diktatörler, kendilerine kul ve köle olan insanları kendi irâde ve arzularına bende etmeyi çok severler. Ancak! Onların irâdesi Allah'ın engin meşiyyeti ile sınırlıdır. Onların kudreti Allah'ın takdîri ile mahdûdtur. Allah dostlarına imtihân sadedinde olmak üzere Allah'ın dilediği husûslardan başka hiçbir şeyde zarar veremezler. Ve her şeyin varıp döneceği nokta Allah'tır.

Şeytânların karârlaştırdıkları bir plân etrafında toplanmalarını gösteren manzara hak yârânının duygularını kuvvetlendirse gerektir. Çünkü onlar, o plân ve metodların mâhiyetini iyi biliyorlar... Ayrıca Allah'ın engin meşiyyeti ve kudretinin, şeytânların plân ve projesini ihâta edişini anlatan sahne de hak yârânının gönlüne güven ve huzûr bahşetmesi, kafalarını ve kalblerini Allah'ın kahredici gücü ve geçerli kudretine iletmesi bakımından şâyân-ı dikkattir. Bu sahne, onları kâinattaki gerçek güç kaynağına götürüyor ve ilâhî irâdenin enginliğini vicdânlarda yerleştiriyor. Bunu gören hak ehli insanların pratik hayatlarında kendi metodlarını tatbîk ede ede yollarına devâm etmelerini, bundan önce de insanların kalblerinde ve hayatlarında kendi yapılarını

kurmalarını öğreniyor. Şeytânların düşmanlığına ve hîlelerine gelince onu Allah'ın engin meşiyyetine ve herşeye nüfûz takdîrine bıraksınlar :

«Rabbın dileseydi bunu yapamazlardı. Sen onları iftirâları ile başbaşa bırak»... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, V, 394 - 401).

———oOo———

أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا
وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

114 — Allah'tan başka bir hakem mi arayacak mışım? Halbuki O'dur, size kitabı açık açık indirmiş olan. Kendilerine kitab verdiklerimiz bilirler ki; o, Rabbın katından hak olarak indirilmiştir. Öyleyse sakın şüpheye düşenlerden olma.

115 — Rabbının sözü; doğruluk ve adâlet yönünden tâm kemâlindedir. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O, Semî'dir, Alîm'dir.

Allah'tan Başka Bir Hakem mi?

Allah Teâlâ peygamberi Muhammed (s.a.) e hitâben şöyle buyuruyor : «Allah'a başkasını ortak koşan ve O'ndan başkasına tapınanlara söyle : (Sizinle benim aramda) Allah'tan başka bir hakem mi arayacak mışım? Halbuki O'dur size kitabı açık açık (ve açıklayıcı olarak) indirmiş olan. Kendilerine kitab verdiğimiz (yahûdî ve hıristiyanlar önceki peygamberlerin sana dâir yanlarında bulunan müjdeleri ile) bilirler ki; o, Rabbın katından hak olarak indirilmiştir. Öyleyse sakın şüpheye düşenlerden olma.» Allah Teâlâ'nın : «Sana indirdiğimiz kıssalardan şüphe ediyorsan; senden önce indirdiğimiz kitabları okuyanlara sor. Andolsun ki; sana hak, Rabbından gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma.» (Yûnus, 94) âyetinde de olduğu gibi bu, bir şart olup şart, şart kılınan şeyin mutlakâ meydana gelmesini gerektirmez. Bu sebepledir ki Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyete göre; o : Şüphe etmiyorum ve sormuyorum, buyurmuştur. Allah Teâlâ : «Rabbının sözü; doğruluk ve adâlet yönünden tâm kemâlindedir.» buyuruyor. Buraya Katâde; söy-

lediklerinde doğruluk yönünden, hükmettiklerinde adâlet yönünden tâm kemâlindedir, mânâsını vermiştir.

Buyuruyor ki : Haber vermesinde doğruluk, isteğinde adâlet yönünden tâm kemâlindedir. O'nun haber verdiği her şey gerçektir. Ve onda hiçbir şüphe yoktur. O'nun emrettiği her şey adâletlidir ve onun dışında hiçbir şey adâletli değildir. O'nun yasakladığı her şey bâtıldır. Zîrâ O, ancak bir bozukluktan (fesâddan) dolayı yasaklar. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır : «O, kendilerine ma'rûfu emreder, münkerden nehyeder...» (A'râf, 157). Allah Teâlâ : «Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur.» buyuruyor. Onun hükmünü; ne dünyada ve ne de âhirette geciktirebilecek hiç kimse yoktur. «O, (kullarının sözlerini) işiten, (kullarının hareketlerini ve sükûnetlerini) bilendir. Herbir iş işleyene amelinin karşılığını verecektir.

وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ
إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾

116 — Eğer sen, yeryüzünde bulunanların çoğunluğuna uyarsan; seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar ve yalnız yalan söyleyip dururlar.

117 — Muhakkak ki Rabbın; yolundan sapanları en iyi bilendir. Ve O, hidâyete ermiş olanları da en iyi bilendir.

Allah Teâlâ âdemoğlundan yeryüzü halkının çoğunun durumunun sapıklık olduğunu haber vermektedir. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Andolsun ki; onlardan önce geçenlerin çoğu sapıtmıştı.» (Sâffât, 71), «Sen ne kadar hırs göstersen de insanların çoğu inanmazlar.» (Yûsuf, 103). Onlar, sapıklıklarında ve kendi durumları hakkında kesin bilgi sâhibi değillerdir. Onlar, yalancı (aslı olmayan) zanlar ve bâtıl tahmînler içindedirler. «Onlar ancak zanna uyarlar. Ve yalnız yalan söyleyip dururlar.» Âyetteki (الخرص) kelimesi; tahmîn anlamındadır. Dilde (خرص النخل) kullanılır ki, hurma ağacının üzerindeki hurmanın tahmîni anlamındadır. Bütün bunlar, Allah'ın takdîri ve dilemesi iledir. «Muhakkak ki Rabbın, yolundan sapanları en iyi bilendir (ve onlara bunu kolaylaştırır). Ve O, hidâyete ermiş olanları da en iyi bilendir (ve onlara bunu kolaylaştırır).»

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا
مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا
لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾

118 — Üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan yeyin, şâyet O'nun âyetlerine inananlardan iseniz.

119 — Size ne oluyor ki; üzerine Allah'ın adı anılan şeyden yemiyorsunuz? Halbuki darda kalmanızın dışında size harâm olanları O, uzun uzadıya açıklamıştır. Doğrusu birçokları hevâ ve heveslerine uyarak bilmeden sapıtıyorlar. Şüphesiz ki haddi aşanları, en çok bilen Rabbındır.

Allah'ın Adı Anılmış Olan Şeyleri Yeyin

Allah Teâlâ inanan kullarına; kesilen ve üzerine Allah'ın adı anılan hayvanlardan yemelerinin mübâh olduğunu bildiriyor. Bunun mefhûm-u muhâlifi; Allah'ın ismi zikredilmeden kesilen hayvanların mübâh olmayışıdır. Meselâ müşrik kâfirler; ölü hayvanları, putlar ve başka şeyler üzerine kesilen hayvanları yemeyi normal sayarlardı. Sonra Allah Teâlâ, üzerine Allah'ın ismi zikredilenlerden yemeye teşvîk ederek : «Size ne oluyor ki; üzerine Allah'ın adı anılan şeyden yemiyorsunuz? Halbuki size harâm olanları O, uzun uzadıya açıklamıştır.» buruyor. Allah Teâlâ : «Darda kalmanızın dışında...» buyuruyor ki; darda kalma durumunda bulduğunuz şeyler (yemeniz) size mübâh kılınmıştır. Daha sonra Allah Teâlâ müşriklerin bozuk görüşlerinde, ölü etinin ve Allah'tan başkasının ismi zikredilenlerin helâl kılınması hususundaki fikirlerinde bilgisizliklerini açıklayarak : «Doğrusu bir çokları, hevâ ve heveslerine uyarak bilmeden sapıtıyorlar. Şüphesiz ki; haddi aşanları (onların haddi aşmalarını, yalan söylemelerini ve iftirâlarını) en çok bilen Rabbındır.» buyuruyor.

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾

120 — Günâhın açığını da, gizlisini de bırakın. Çünkü günâh kazananlar, kazanmakta oldukları yüzünden cezâlandırılacaklardır.

Mücâhid der ki : Günâhın açığını da gizlisini de (gizli ve açık Allah'a isyân olan şeyleri) bırakın. Mücâhid'den gelen bir rivâyette o, şöyle der : Günâh; yapageldiği şeylerden kişinin niyyet ettiği şeydir. Katâde bu âyetin tefsîrinde; azını ve çoğunu, gizlisini ve açığını da bırakın, der. Süddî ise; açığı fâhişeliği açık olanlarla zinâ, gizlisi de kadın dost ve arkadaşlarla olan zinâdır, der. İkrime, günâhın açığının; birleşilmesi harâm olan kadınları nikâhlamak olduğunu, söyler. Doğru olan ise âyetin bütün bunlar hakıknda genel olduğudur. Böylece bu âyet, Allah Teâlâ'nın : «De ki : Rabbım, açığıyla gizlisiyle tüm hayâsızlıkları harâm kılmıştır.» (A'râf, 33) sözü gibi oluyor ki; bu sebeple burada : «Çünkü günâh kazananlar, kazanmakta oldukları yüzünden cezâlandırılacaklardır.» buyurulmuştur. Açık olsun, gizli olsun Allah Teâlâ mutlakâ bunları cezâlandıracaktır.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Hasan İbn Arefe'nin... Nüvâs İbn Sem'ân'dan rivâyetinde; o, şöyle diyor : Allah Rasûlü (s.a.) ne günâhı sordum. Şöyle buyurdular. Günâh, göğsünde (kalbinde) tereddüt ve şüphe uyandıran, insanların kendisine muttali' olmasından hoşlanmadığın şeydir, buyurdu.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ ۗ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ
لِيُجَادِلُوكُمْ ۖ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

121 — Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu; bir fısktır. Doğrusu, şeytânlar sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına telkînde bulunurlar. Şâyet onlara itâat ederseniz; şüphesiz ki siz de müşrikler olursunuz.

Allah'ın Adı Anılmamış Olan Şeyleri Yemeyin

Boğazlayan, müslüman olsa bile üzerine Allah'ın ismi zikredilmeden kesilmiş olan hayvanların helâl olmadığı görüşünde bulunanlar bu âyeti delil getirmektedirler. İmâmlar --Allah onlara rahmet eylesin— bu meselede ihtilâf etmişler ve üç görüş beyân etmişlerdir :

I — Bu niteliği ile kesilen hayvan —Allah'ın ismi ister kasden, isterse yanlışlıkla terkedilmiş olsun— helâl değildir. Bu görüş Abdullah İbn Ömer, onun kölesi Nâfi', Âmir eş-Şa'bî ve Muhammed İbn Sîrîn'den rivâyet edilmiştir. Bu görüş, İmâm Mâlik'ten ve Ahmed İbn Hanbel'den de rivâyet edilmiştir. İmâm Ahmed'in ashâbından mütekaddimîn ve müteahhirîn'den bir grup bu görüşü destekler. Ayrıca Ebu Sevr, Dâvûd ez-Zahirî ile Şâfiî âlimlerin müteahhîrîninden olan Ebu'l-Fütûh Muhammed İbn Muhammed İbn Ali et-Tâî de «el-Erbaûn» isimli eserinde bu görüşü tercîh etmiştir. Bunlar bu âyeti görüşlerine delil getirmeleri yanında av âyeti olan : «Alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yeyin ve üzerine Allah'ın adını anın.» (Mâide, 4) âyetini de delil getirirler. Sonra bu âyetteki «Çünkü bu, bir fısktır.» kısmı bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu kısımdaki zamîrin «yeme»ye döndüğü söylenmiştir. Bu zâmirin «Allah'tan başkası için boğazlama» ya döndüğü görüşü de vardır. Boğazlama ve av sırasında Allah'ın isminin zikredilmesini emretme sadedinde vârid olan hadîsler de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Adiyy İbn Hâtim ve Ebu Sa'lebe hadîsleri bu kabîldendir. Bunların rivâyet ettiği hadîste şöyle buyurulmaktadır : Öğretilmiş köpeğini (av köpeğini) saldığında ve onun üzerine Allah'ın ismini andığında onun sana tuttuğunu ye. Adiyy İbn Hâtim ve Ebu Sa'lebe hadîsleri Buhârî ile Müslim'de mevcûddur. Bunlara ilâveten Buhârî ile Müslim'de mevcûd olan Râfi' 'İbn Hadîc hadîsinde : Kanı akıtılan ve üzerine Allah'ın ismi anılanları yeyiniz, buyurulmaktadır. Ayrıca İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) bir cinnîye şöyle buyurmuştur : Üzerine Allah'ın ismi anılmış her bir kemik sizin için (yiyecek) dir. Hadîsi Müslim rivâyet eder. Cündeb İbn Süfyân el-Becelî'den rivâyet edilen bir hadîste ise, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Namaz kılmadan önce kim boğazlamış ise onun yerine bir diğerini boğazlasın. Biz namaz kılıncaya kadar boğazlamamış olan ise Allah'ın ismi ile boğazlasın. Hadîsi, Buhârî ve Müslim tahrîc etmiştir. Âişe (R. Anhâ) den rivâyete göre; bazı kimseler : Ey Allah'ın elçisi, bir kavim bize et getiriyor. Üzerine Allah'ın ismi anılmış mı yoksa anılmamış mı bilmiyoruz, dediler. Allah Rasûlü : Siz onun üzerine Allah'ın ismini anın ve yeyin, buyurdular. Hz. Âişe : Küfürden daha henüz yeni kurtulmuşlardı, diye ilâve eder. Hadîsi Buhârî rivâyet etmiştir. Bu hadîsin delâletinden öyle anlaşılıyor ki; onlar, Allah'ın isminin anılmasının mutlakâ gerekli olduğunu anlamışlar ve yeni İslâm'a girdiklerinden dolayı onların Allah'ın ismini zikretmiş olmayacağından korkmuşlardır. Böylece Allah Rasûlü yeme sırasında —şâyet boğazlanma sırasında Allah'ın ismi zikredilmemişse bu terketmenin yerine kâim olmak üzere— ihtiyâten Allah'ın ismini zikretmelerini emretmiştir. Ayrıca on-

lara, müslümanların hükümlerini doğrulukla uygulamalarını emretmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

II — Allah'ın isminin anılması şart değildir, bilakis müstehabtır. Kasden veya unutularak terkedilirse bir beis yoktur. Bu, İmâm Şâfiî —Allah ona rahmet eylesin— ile bütün ashâbının mezhebidir. Ayrıca İmâm Ahmed'den de bu görüş rivâyet edilmiş olup Hanbel İbn İshâk bunu ondan nakletmektedir. Yine bu görüş İmâm Mâlik'den de rivâyet edilir. Onun ashâbından Eşheb İbn Abdülazîz, bunu açıkça belirtir. Ayrıca İbn Abbâs, Ebu Hüreyre ve Atâ İbn Ebu Rebâh'tan da bu görüş nakledilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Şâfiî «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu, bir fısktır.» âyetini Allah'tan başkası adına boğazlananlara hamletmektedir. Böylece bu âyet : «Allah'tan başkasının adına kesildiğinden dolayı fısk olan...» (En'âm, 145) âyeti gibidir. Atâ'dan rivâyetle «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin.» âyeti hakkında İbn Cüreyc şöyle demektedir : Allah Teâlâ, Kureyş'in putlar adına boğazlamış olduklarını ve mecûsîlerin boğazladıklarını yasaklıyor. İmâm Şâfiî'nin girdiği bu yol kuvvetlidir. Müteahhirîn'den bazısı; âyetteki «Çünkü bu, bir fısktır.» kısmının başındaki vav harfini «vav-i Hâliyye» yapmak sûretiyle, bu görüşü kuvvetlendirmek istemişlerdir. Buna göre anlam şöyle oluyor : Fısk olduğu halde üzerine Allah'ın ismi anılmamış olanlardan yemeyiniz. Allah'tan başkasının ismi anılmadığı sürece bu, fısk olmayacaktır. Sonra bu durumun (vâv harfinin vâv-ı hâliyye oluşu) kesin olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre bu harfin atıf edâtı olması câiz değildir. Zîrâ böyle kabul edilirse; haber bildiren isim cümlesinin istek bildiren fiil cümlesi üzerine atfedilmiş olması gerekecektir. «Doğrusu şeytânlar sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına telkînde bulunurlar.» (En'âm, 121) âyetinin başındaki vav harfi kesinlikle atıf edâtı olduğuna göre; bu görüş [illegible]ozulmaktadır. Zîrâ vâv-ı hâliyye olduğu iddiâ edilen vâv gerçekte [illegible]öyle ise, sonraki cümlenin ona atfedilmesi mümkün olmaz. Şâyet bu son cümle, istek bildiren önceki cümleye atfedilmiş ise, onun ileri sürdüğü i'tirâz burada da geçerli olacaktır. Bu durumda «Çünkü bu, bir fısktır» kısmının başındaki vâv harfi, vâv-ı hâliyye değilse bu durumda bu görüşü ileri sürenlerin sözü temelinden bâtıl olacaktır. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bu, ölüdür (ölü etidir). Hadîsi İbn Ebu Hâtim, ayrıca Ebu Zür'â kanalıyla... Atâ İbn Sâib'den de rivâyet etmiştir. Ebu Dâvûd'un mürsel olarak rivâyet ettiği hadîslerden biri olan ve Sevr İbn Yezîd kanalıyla Salt es-Sedûsî'den —bu zât Süveyd İbn Mencûf'un kö-

lesi olup Ebu Hâkim İbn Hibbân'ın «Kitâb'üs-Sikât»ında zikrettiği tâbiîlerden biridir— rivâyet etmiş olduğu şu hadîs de bu mezhebçe delil gösterilmektedir : Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Allah'ın ismini zikretmiş olsun veya olmasın müslümanın boğazlamış olduğu helâldir. Zîrâ o, zikrettiğinde ancak Allah'ın ismini zikreder. Bu hadîs, mürsel olmakla birlikte Dârekutnî tarafından İbn Abbâs'tan rivâyet edilen şu hadîs bunu güçlendirmektedir : Bu hadîste Allah Rasûlü şöyle buyurur : Allah'ın ismini zikretmemişse dahi müslüman boğazladığında ondan ye. Çünkü müslümanda Allah'ın isimlerinden bir isim vardır. Ayrıca biraz önce geçen Âişe (R. Anha) hadîsini Beyhakî delil getirmektedir. Bu hadîse göre bazı kimseler : Ey Allah'ın elçisi, câhiliyetten kurtulalı fazla olmamış bir kavim bize et getiriyor. Allah'ın ismini onun üzerine anıp anmadıklarını bilmiyoruz, demişler; Allah Rasûlü de : Siz, Allah'ın ismini anın ve yeyin, buyurmuş. Şâyet Allah'ın isminin anılmış olması şart olsaydı, ancak bunun gerçekleşmiş olması halinde Allah Rasûlü onlara ruhsat verirdi. En doğrusunu Allah bilir.

III — Boğazlanan hayvanın üzerine besmelenin unutularak terkedilmesi zarar vermez. Şâyet kasden terkedilirse; bu, helâl değildir. İmâm Mâlik ve Ahmed İbn Hanbel'in mezheblerinden meşhûr olan görüş budur. Ebu Hanîfe ve ashâbı ile İshâk İbn Rahûyeh de böylece fetvâ vermişlerdir. Ayrıca bu görüş Ali, İbn Abbâs, Saîd İbn el-Müseyyeb, Atâ, Tâvûs, Hasan el-Basrî, Ebu Mâlik, Abdurrahmân'dan da nakledilmiştir. İmâm Ebu'l-Hasan el-Merğınânî, «el-Hidâye» isimli kitâbında kasden Allah'ın isminin anılması terkedilen hayvanın etini yemenin harâm olduğu husûsunda Şâfiî'den önce icmâ' olduğunu nakleder. Bu sebepledir ki, Ebu Yûsuf ve (bazı) şeyhler : «Bir hâkim bunun satışının câiz olduğuna hükmederse, icmâ'a muhâlif olduğundan dolayı bu hüküm geçerli değildir, demişlerdir. Ancak İmâm Merğınânî'nin bu söyledikleri, gerçekten garîbdir. Zîrâ biraz önce geçtiği gibi Şâfiî'den, öncekiler arasında ihtilâfın bulunduğu nakledilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr der ki : Allah'ın isminin unutularak terkedildiği hayvanın harâm olduğunu söyleyen kimse, bütün bu huccetlerin sözünden çıkmış ve bu husûsta Allah Rasûlü (s.a.) nden vârid olan habere muhâlefet etmiş olur. İbn Cerîr, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadîs derken, bununla Hâfız Ebu Bekr el-Beyhakî'nin rivâyet ettiği şu hadîsi kasdetmektedir : Bize Ebu Abdullah el-Hâfız'ın... İbn Abbâs'tan, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.), şöyle buyurmuştur : Müslümanın ismi yeterlidir. Boğazladığı sırada Allah'ın ismini anmayı unutmuşsa, Allah'ın ismini ansın ve ondan yesin. Bu hadîsin merfû' olarak rivâyeti hatâdır. Bu hatâyı Ma'-

kil İbn Ubeydullah yapmıştır. Bu zât, her ne kadar Müslim'in râvîlerinden ise de, Saîd İbn Mansûr ve Abdullah İbn Zübeyr el-Humeydî bu hadîsi Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla... İbn Abbâs'tan ve onun sözü olarak rivâyet etmişlerdir. Bunların rivâyetinin isnâdında Ebu'ş-Şa'sâ ziyâde edilmiş ve hadîs mevkûf olarak bırakılmıştır. En doğrusunu Allah bilir. Bu; daha sıhhatli olup Beyhakî bu görüşü açıkça belirtir.

İbn Cerîr ve başkalarının naklettiğine göre; Şa'bî ve Muhammed İbn Sîrîn; unutularak Allah'ın isminin terkedildiğini hoş görmezlerdi. Çok kere selef, kerâhet kelimesini harâm kılma anlamına kullanmışlardır. En doğrusunu Allah bilir. Şu kadar var ki, İbn Cerîr Cumhûr'un kavline bir veya iki kişi muhâlif kaldığında bunu nazar-ı itibâre almayıp Cumhûr'un görüşünü icmâ' saymaktadır. Bu da gözden uzak tutulmamalıdır. Tevfîk Allah'tandır.

İbn Cerîr der ki : Bize İbn Vekî'in... Cehîr İbn Yezîd'den rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Bir adam Hasan'a sordu : Bana balıkçıl (veya turna) kuşu getirildi. Onlardan üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmişleri ve Allah'ın isminin anılması unutulmuş olanları vardı. Ve kuşlar karışmıştı. Hasan : Onu ye, onu ye, dedi. Râvî der ki : Muhammed İbn Sîrîn'e sordum, şöyle dedi : Allah Teâlâ : «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin,» buyurmuştur.

Bu görüşte olanlar, İbn Mâce tarafından muhtelif kanallardan olmak üzere İbn Abbâs, Ebu Hüreyre, Ebu Zerr, Ukbe İbn Âmir ve Abdullah İbn Amr'dan rivâyet edilen şu hadîsi delil getirirler: Hz. Peygamber şöyle buyurmuş : Allah Teâlâ; ümmetimden hatâ, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeylerin (günâhını) kaldırmıştır. Ancak bu hadîsin, bu konuya delâleti şüpheli olup en doğrusunu Allah bilir.

Hâfız Ebu Ahmed İbn Adiyy'in Mervân İbn Sâlim el-Karkasânî kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Bir adam Hz. Peygamber (s.a.) e gelip; ey Allah'ın elçisi, bizden bir adam hayvanını boğazlar ve Allah'ın ismini anmayı unutursa; bunun hakkında ne dersin? diye sormuştu. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdular : Allah'ın ismi her müslüman üzerindedir. Ancak bu hadîsin isnâdı zayıftır. Hadîsin isnâdında bulunan Mervân İbn Sâlim el-Karkasânî Ebu Abdullah eş-Şâmî zayıf olup imâmlardan bir çoğu onun hakkında konuşmuşlardır. En doğrusunu Allah bilir. Ben bu meseleye başlı başına bir eser tahsîs ettim ve orada imâmların mezheblerini, hareket noktalarını, delillerini, bunların delâlet yönlerini, aralarındaki muhâlefet ve münâkaşaları zikrettim. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Cerîr der ki : İlim ehli, bu âyet hakkında ve bunun hükmünün neshedilip edilmediği husûsunda ihtilâf etmişler; bir kısmı : Ondan

hiçbir şey neshedilmemiştir, orada anılan ve kasdedilen şeyler muhkemdir, demiştir ki, ilim ehlinin çoğunluğunun kavli böyledir.

Bize İbn Humeyd'in, Yahyâ İbn Vâdıh kanalıyla... İkrime ve Hasan el-Basrî'den rivâyetine göre; onlar, şöyle demişlerdir : Allah Teâlâ : «Üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan yeyin. Şâyet O'nun âyetlerine inananlardan iseniz.» Ve «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu; bir fısktır.» buyurmuş sonra bunu neshederek istisnâda bulunmuş ve : «Kitab verilmiş olanların yemeği size helâldir, sizin yemeğiniz de onlara helâldir.» (Mâide, 5) buyurmuştur. İbn Ebu Hâtim der ki : Abbâs İbn el-Velîd'e okunduğuna göre... Mekhûl şöyle demiş : Allah Teâlâ Kur'an'da : «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin.» âyetini indirmiş, sonra bunu neshedip, müslümanlara acımış ve : «Bugün size iyi ve temiz olanlar helâl kılındı. Kitab verilmiş olanların yemeği de size helâldir.» (Mâide, 5) buyurmuştur. Bununla diğerini neshetmiş ve kitab ehlinin yiyeceklerini helâl kılmıştır. İbn Cerîr : Doğru olan şudur ki; kitab ehlinin yiyeceklerinin helâl olması ile, üzerine Allah'ın ismi anılmamış olanın harâm kılınması arasında bir zıtlık yoktur, demiştir ki onun bu sözü sahîhtir. Seleften burada nesh kelimesini kullananlar bununla ancak tahsîsi kasdetmişlerdir. Allah Teâlâ en iyi bilendir.

Allah Teâlâ : «Doğrusu, şeytânlar... kendi dostlarına telkînde bulunurlar.» buyuruyor. İbn Ebu Hâtim'in Ebu Saîd el-Eşecc kanalıyla... Ebu İshâk'tan rivâyetine göre; bir adam İbn Ömer'e : Doğrusu Muhtâr, kendisine vahyedildiğini iddiâ ediyor, ne dersin? diye sormuş; İbn Ömer : Doğru söylemiş, deyip, «Doğrusu şeytânlar... kendi dostlarına telkînde bulunurlar.» âyetini okumuş. Yine İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Ebu Cemîl'den rivâyetine göre; o, şöyle demiş : Ben, İbn Abbâs'ın yanında oturuyordum. Muhtâr İbn Ebu Ubeyd de haccediyordu. Bir adam gelip; ey İbn Abbâs, Ebu İshâk bu gece kendisine vahyedildiğini iddiâ ediyor, ne dersin? diye sordu. İbn Abbâs : Doğru söylemiş, diye cevab verdi. Ben bundan hoşlanmadım ve : İbn Abbâs, doğru söylemiş diyor, dedim. İbn Abbâs : Bunlar, iki vahiydir : Allah'ın vahyi ve şeytânın vahyi. Allah'ın vahyi Muhammed (s.a.) edir. Şeytânın vahyi ise şeytânın dostlarınadır, dedi ve sonra «Doğrusu, şeytânlar... kendi dostlarına telkînde bulunurlar.» âyetini okudu. Daha önce «Onlardan kimi, kimini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar.» (En'âm, 112) âyetinde İkrime'den de bunun bir benzeri nakledilmişti.

Allah Teâlâ : «Sizinle mücâdele etmeleri için...» buyurmaktadır. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... Saîd İbn Cübeyr'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Yahûdîler Hz. Peygamber (s.a.) ile tartışıp; bizim öldürdüklerimizden yiyoruz da Allah'ın öldürdüklerinden ni-

çin yemeyelim? dediler. Allah Teâlâ da : «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu; bir fısktır.» âyetini indirdi. Hadîsi İbn Ebu Hâtim bu şekilde ve mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ebu Dâvûd ise hadîsi muttasıl olarak rivâyet eder.

(.....)

Yine aynı hadîsi İbn Cerîr de Muhammed İbn Abd'ül-A'lâ, Süfyân İbn Vekî' kanalıyla İmrân İbn Uyeyne'den rivâyet etmiştir. Hadîsi Bezzâr da Muhammed İbn Mûsâ el-Haraşî'den, o ise İmrân İbn Uyeyne'den rivâyet etmiştir. Ancak bu, üç yönden şüphelidir : İlk olarak; yahûdiler, ölü etinin mübâh olduğu görüşünde değildirler ki, Hz. Peygamber ile tartışsınlar. İkinci olarak; bu âyet, En'âm sûresindendir ve Mekke'de nâzil olmuştur. Üçüncü olarak; bu hadîsi Tirmizî, Muhammed İbn Mûsâ el-Haraşî kanalıyla... Saîd İbn Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Ayrıca hadîsi Tirmizî de; bir grup insan Hz. Peygamber (s.a.) e geldi... lafzı ile rivâyet etmiş ve hasen, garîb hadîs olduğunu söylemiştir. Ayrıca hadîs Saîd İbn Cübeyrd'en mürsel olarak rivâyet edilmiştir.

Taberânî der ki : Bize Ali İbn el-Mübârek'in... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin.» âyeti nâzil olunca; İran'lılar Kureyş'e şöyle haber gönderdiler : Muhammed ile tartışın ve ona deyin ki : Senin elinle, bıçakla kestiğin helâl oluyor da, Allah'ın altından bir şemşîr ile kestiği —ölüyü kasdediyor— mi harâm? Bunun üzerine : «Doğrusu, şeytânlar sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına telkînde bulunurlar.» âyeti nâzil oldu. Şeytânlar İrânlı, dostları ise Kureyş'lidir.

Ebu Dâvûd der ki : Bize Muhammed İbn Kesîr... İbn Abbâs'tan «Doğrusu, şeytânlar... dostlarına telkînde bulunurlar» âyeti hakkında şöyle dediğini rivâyet eder :

Onlar; Allah'ın kestiğini yemeyin, kendi kestiğinizi yeyin, derlermiş. Allah Teâlâ da : «Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin.» âyetini indirmiş. Hadîsi İbn Mâce ve İbn Ebu Hâtim de Amr İbn Abdullah kanalıyla... İsrâîl'den rivâyet etmişlerdir. Bunun isnâdı sahîhtir. Yine aynı hadîsi İbn Cerîr de müteaddit kanallardan olmak üzere İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki, bunda yahûdîlerin adı geçmemektedir. Bu hadîs de mahfuzdur. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Cüreyc der ki : İkrime'den rivâyetle Amr İbn Dînâr şöyle der : Kureyş müşrikleri, Rûmlara karşı İrân'la mektuplaştılar. Onlar da İran'la mektuplaştı. İran'lılar Kureyş müşriklerine şöyle yazdılar : Muhakkak ki Muhammed ve ashâbı, Allah'ın emrine uyduklarını sanıyorlar. Allah'ın altın bıçakla kestiğini —ölü hayvan için bu ta'bîri kullanıyorlar.— Muhammed ve ashâbı yemiyor da kendi kestiklerini yiyor-

lar. Daha sonra müşrikler bunu Muhammed (s.a.) in ashâbına yazdılar ve müslümanlardan bir kısmının kalbinde bundan dolayı bir şüphe belirdi ve Allah Teâlâ : «Çünkü bu; bir fısktır. Doğrusu, şeytânlar... telkînde bulunurlar.» âyetini indirdi ve : «Onlardan kimi, kimini aldatmak için câzib sözler fısıldarlar.» (En'âm, 112) âyeti nâzil oldu. Bu âyetin tefsîrinde Süddî der ki : Müşrikler inananlara : Siz Allah'ın rızâsına uyduğunuzu nasıl iddiâ edebilirsiniz? Allah'ın kestiğini yemiyorsunuz da kendi kestiğinizi yiyorsunuz, dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da : «Şâyet onlara itâat eder (ve ölü etini yerseniz) şüphesiz ki sizler de, müşrikler olursunuz.» buyurdu. Mücâhid, Dahhâk ve selef âlimlerinden bir çoğu da böyle söylemişlerdir. Allah onlara rahmet eylesin.

Allah Teâlâ : «Şâyet onlara itâat ederseniz (Allah'ın emrinden, şerîatından başkasının sözüne döner ve onu Allah'ın emrinin önüne geçirirseniz —ki bu şirktir—) şüphesiz ki siz de müşrikler olursunuz.» buyuruyor. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulur : «Onlar Allah'tan ayrı olarak hahamlarını, ve râhiblerini rablar edindiler.» (Tevbe, 31). Bu âyetin tefsîrinde Tirmizî, Adiyy İbn Hâtim'den rivâyet eder ki, o şöyle demiş : «Ey Allah'ın Rasûlü; onlar onlara ibâdet etmiyorlar ki.» Allah Rasûlü şöyle buyurmuş : Bilakis onlar, harâmı onlar için helâl kılmış, helâli onlara harâm kılmışlar, onlar da bunda kendilerine uymuşlardır. İşte onlara ibâdetleri budur.

أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ
لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

122 — Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebileceği bir nûr verdiğimiz kimse; karanlıklarda kalıp ondan çıkamayan kimse gibi midir hiç? İşte böyle, kâfirlere işledikleri süslü gösterilmiştir.

Ölü İken Dirilttiğimiz Kimse

Bu, Allah Teâlâ'nın daha önce ölü, yani sapıklıkta, helâk olmuş, şaşkın bir mü'min için vermiş olduğu örnektir. Allah Teâlâ onun kalbini îmân ile diriltmiş, ona hidâyet vermiş, peygamberlerine uymaya muvaffak kılmıştır. «İnsanlar arasında yürüyebileceği bir nûr verdiğimiz kimse...» yola nasıl gireceği, orada nasıl yürüyeceği kendisine bildirilmiş kimsedir bu. Avfî ve İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyet-

lerine göre; Kur'an'dır. Süddî ise, bunun İslâm olduğunu söylemiştir ki ikisi de doğrudur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Karanlıklarda (bilgisizlik, hevâ ve hevesler, muhtelif sapıklıklar içinde) kalıp ondan çıkamayan (bir çıkış ve içinde bulunduğu durumdan kurtaracak yere ulaştırılmayan) kimse gibi midir hiç?» Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyuruyor : «Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfredenlerin dostları ise Tâğût'tur. Onları aydınlıktan karanlıklara sürükler. İşte onlar, ateş yârânıdır. Onlar orada temelli kalacaklardır.» (Bakara, 257), «Yüzükoyun sürünen mi daha doğru yoldadır, yoksa doğru yolda düpedüz yürüyen mi?» (Mülk, 22), «Bu iki zümrenin durumu kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. İkisi bir olur mu hiç? İbret almıyor musunuz hâlâ?» (Hûd, 24), «Kör ile gören bir değildir. Ve karanlıkla aydınlık da, gölgelik ile sıcaklık da, diriler ile ölüler de bir değildir. Muhakkak ki, Allah dilediğine işittirir. Sen, kabirlerde olanlara işittirecek değilsin. Sen, ancak bir uyarıcısın.» (Fâtır, 19 - 23) Bu husûstaki âyetler pek çoktur. Burada nûr ve zulümât ile örnek verilmesinin münâsebet tarzı, bu sûrenin başındaki : «Karanlıkları ve aydınlığı vareden...» (En'âm, 1) âyetinde geçmişti. Bazıları buradaki örnek ile, belirli iki kişinin kasdedildiğini sanmışlardır. Daha önce ölü olup ta Allah'ın dirilttiği ve insanlar içinde yürüyeceği bir nûru kendisine verdiği kişinin Ömer İbn el-Hattâb olduğu söylenmiştir. Bu kişinin Ammâr İbn Yâsir olduğu da söylenir. Karanlıklar içinde olup ta oradan çıkamayanın ise, Ebu Cehil Amr İbn Hişâm, —Allah ona la'net etsin— olduğu söylenmiştir. Doğru olan, bu âyetin genel olduğu ve her mü'min ile kâfirin âyetin hükmü içine girdiğidir. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «İşte böyle, kâfirlere işledikleri (içinde bulundukları bilgisizlik ve sapıklık Allah Teâlâ'nın bir takdîri, yüce hikmeti ile) süslü gösterilmiştir.» O'ndan başka İlâh da yoktur.

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا ۚ وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ
وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَن نُّؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ ۘ
اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ ۗ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِندَ اللَّهِ وَعَذَابٌ
شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

123 — Ve böylece her kasabada oranın ileri gelenlerini hîle yapan suçlular kıldık. Halbuki yalnız kendilerine hîle yaparlar da farkına varmazlar.

124 — Onlara bir âyet geldiği zaman; derler ki: Allah'ın peygamberlerine verilen bize de verilmedikçe aslâ îmân etmeyiz. Allah, risâletini nereye vereceğini en iyi bilendir. Suç işleyenlere; yapageldikleri hîlekârlık yüzünden Allah katında bir horluk ve şiddetli bir azâb erişecektir.

Kasabanın İleri Gelen Suçluları

Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ey Muhammed; nasıl senin kasabanın büyüklerini suçlular, başkanlarını küfre ve Allah'ın yolundan çevirmeye, sana karşı gelmeye ve sana düşman olmaya çağıranlar kılmışsak; aynı şekilde senden önceki peygamberler de bunlarla imtihân edilmişlerdi. Ama sonunda güzel sonuç onların olmuştu. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: «Böylece Biz, her peygambere suçlulardan bir düşman peydâ ettik.» (Furkân, 31), «Bir şehri de helâk etmek istediğimiz zaman; varlıklılarına emir veririz de orada fâsıklık yaparlar.» (İsrâ, 16). Bu âyetin anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz onlara Allah'a itâat olan şeyler emretmiştik. Onlar buna muhâlefet ettiler de biz onları helâk eyledik. Bu kısmın anlamının; biz onlara takdîrî bir emirle emretmiştik şeklinde olduğu da söylenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ burada: «Orada hîle yapsınlar için...» buyurmuştur. «Oranın ileri gelenlerini suçlular kıldık.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha şöyle der: Oranın şerlilerine hâkimiyyet, güç ve kuvvet verdik de isyân ettiler. Bunu yaptıklarında ise onları azâb ile helâk eyledik. Mücâhid ve Katâde ise «İleri gelenlerini suçlular kıldık.» âyetinde zikredilenlerin; oranın büyükleri olduğunu söylemişlerdir. Ben derim ki: Bu, Allah Teâlâ'nın: «Uyarıcı gönderdiğimiz her kasabanın varlıklıları dediler ki: Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr edenleriz. Ve dediler ki: Biz malca ve evlâdca daha çoğuz. Hem biz azâb edilecekler değiliz.» (Sebe', 34 - 35) kavli gibidir. Başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır: «Senden önce de herhangi bir kasabaya bir uyarıcı gönderdiğimiz vakit; o kasabanın varlıklıları sâdece dediler ki: Doğrusu biz, babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve onların izlerinde gitmekteyiz.» (Zuhruf, 23). Buradaki hîleden maksad: onların süslü söz ve işlerle sapıklığa çağırmalarıdır. Nitekim Allah Teâlâ Nûh kavminden haber vererek: «Büyük büyük düzenler kurdu-

lar.» (Nûh, 22) buyurmaktadır. Başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır : «Bir görseydin; hani zâlimler, Rablarının huzûrunda dikilmişler bir kısmı bir kısmına söz atıyordu. Güçsüz sayılanlar, büyüklük taslayanlara diyorlardı ki : Siz olmasaydınız, biz muhakkak inananlardan olurduk. Büyüklük taslayanlar, güçsüz sayılanlara : Size hidâyet geldikten sonra biz mi sizi ondan çevirdik? diyorlardı. Güçsüz sayılanlar da büyüklük taslayanlara dediler ki : Hayır, gece ve gündüz (işiniz) hilekârlıktı. Hani siz, bizim Allah'a küfretmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz...» (Sebe', 31 - 33). İbn Ebu Hâtim, babası kanalıyla Süfyân'ın şöyle dediğini nakleder : Kur'an'daki her hîle kelimesi amel (iş) anlamınadır.

Allah Teâlâ : «Halbuki yalnız kendilerine hîle yaparlar da farkına varmazlar.» buyurmaktadır ki; onların bu hîlelerinin, sapıttırdıkları kimseleri saptırmalarının vebâli, ancak yine kendilerine dönecektir. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyrulmaktadır : «Gerçekten onlar; hem kendi yüklerini, hem de kendi yükleriyle beraber daha nice yükleri yüklenecekler.» (Ankebût, 13), «Bilgisizlikle baştan çıkardıklarının yüklerini de sırtlarlar. Dikkat edin, yüklendikleri yük, ne kötüdür!» (Nahl, 25).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Onlara bir âyet geldiği zaman; derler ki : Allah'ın peygamberlerine verilen bize de verilmedikçe aslâ îmân etmeyiz.» Onlara bir âyet, bir bürhân ve kesin bir huccet geldiğinde «Allah'ın peygamberlerine verilen (risâleti melekler peygamberlere getirdikleri gibi bize de getirmedikçe) aslâ îmân etmeyiz.» derler. Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Bizimle karşılaşmayı ummayanlar : Bize melekler indirilmeli değil miydi veya Rabbımızı görmeli değil miydik? derler.» (Furkân, 21). Allah Teâlâ : «Allah, risâleti nereye vereceğini en iyi bilendir.» buyurmaktadır. O, risâleti nereye koyacağını, buna yaratıklarından kimin en uygun olduğunu en iyi bilendir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur : «Ve dediler ki : Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi? Yoksa Rabbının rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?» (Zuhruf, 31-32). Bu sözleriyle onlar, şunu kastediyorlardı : Bu Kur'an onların gözlerinde saygıdeğer, Mekke ile Tâif'den büyük bir kişiye inseydi ya. Çünkü onlar —Allah onları daha da çirkinleştirsin— azgınlık, çekememezlik, inâd ve büyüklenmeleri yüzünden Allah Rasûlü (s.a.) nü küçümseyip hor ve hakîr görüyorlardı. Nitekim başka âyetlerde de yine onlardan haber vererek Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «O küfredenler, seni gördükleri zaman alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. Ve : Tanrılarınızı diline dolayan bu mudur? derler. İşte Rahmân'ın kitabını inkâr edenler onlardır.» (Enbiyâ, 36), «Seni gördükleri vakit : Bu mu Allah'ın

gönderdiği elçi? diye alaya almaktan başka bir şey yapmazlar.» (Furkân, 41), «Andolsun ki; senden önce de peygamberle alay edilmişti. Onlarla eğlenenleri alaya aldıkları şey çepeçevre kuşatıverdi.» (En'âm, 10). Bununla birlikte Hz. Peygamberin üstünlüğünü, şerefini, nesebini, evinin ve terbiye edildiği yerin, menşe'inin temizliğini itirâf etmekteydiler. O kadar ki; kendisine vahy gelmeden önce kendi aralarında ona «el-Emîn» ismini vermişlerdi. Hattâ Rûm kralı Heraklius, kâfirlerin o sıradaki reîsi Ebu Süfyân'a Hz. Peygamber hakkında; içinizde onun nesebi nasıldır? diye sorduğunda Ebu Süfyân bunu itirâf etmiş ve : O, içimizde neseb sâhibidir, demişti. Heraklius'un; bu söylediklerini söylemezden önce onu yalanla ithâm eder miydiniz? sorusuna ise, hayır cevabını vermişti. Bu hadîs uzundur. Rûm kralı böylece, Hz. Peygamberin niteliklerinin iyiliğine ve doğruluğuna, peygamberliğine ve getirdiklerinin sıhhatine hükmetmişti.

İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Mus'ab'ın... Vâsile İbn Eskâ' (r.a.) dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ İbrâhîm evlâdından İsmâîl'i, İsmâîl oğullarından, Kinâne oğullarını, Kinâne oğullarından Kureyş'i, Kureyş'ten Hâşim oğullarını ve Hâşim oğullarından da beni seçmiştir. Bu hadîsi Evzaî'den rivâyetle sâdece Müslim tahrîc etmiştir. Bu Evzaî, Abdurrahmân İbn Amr olup Şam halkının imâmı idi. Buhârî'nin Sahîh'inde Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîste, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Âdemoğulları; batınları içinden, batın batın en hayırlılarından gönderildi. Nihâyet içinde bulunduğum batından (nesilden) gönderilmiş oldum.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Nuaym'ın... Muttalib İbn Ebu Verâa'dan rivâyetine göre; Abbâs, şöyle demiştir : İnsanların söylediklerinin bir kısmı Hz. Peygamber (s.a.) e ulaştı. O minbere çıkıp : Ben kimim? diye buyurdu. Sen, Allah'ın elçisisin, demeleri üzerine; şöyle buyurdu : Ben, Abdülmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed'im. Allah Teâlâ yaratıkları yaratmış ve beni yaratıklarının en hayırlısı içinde kılmıştır. Onları iki bölük yapmış, beni en hayırlı bölük içinde kılmıştır. Kabîleleri yaratmış ve beni en hayırlı kabîle içinde kılmıştır. Onları evler yapmış ve beni evlerin en hayırlıları içinde kılmıştır. Ben, evi en hayırlı olanınız, nefsi en hayırlı olanınızım. Allah Rasûlü —Allah'ın salavât ve selâmı onun üzerine olsun— doğru söylemiştir. Hz. Âişe (R. Anhâ) den rivâyet edilen bir hadîste, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Cibrîl, bana dedi ki : Yeryüzünün doğusunu batısını dolaştım, Muhammed'den daha üstün bir kişi bulamadım. Yeryüzünün doğusunu batısını dolaştım. Bir babanın oğulları olan Hâşim oğullarından

daha üstününü bulamadım. Hadîsi, Hâkim ve Beyhakî rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Bekr'in... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Muhakkak ki, Allah Teâlâ kulların kalblerine baktı ve Muhammed (s.a.) in kalbini kulların kalblerinin en hayırlısı bularak onu kendi nefsi için seçti ve risâletini onunla gönderdi. Muhammed (s.a.) in kalbinden sonra kulların kalblerine baktı ve onun ashâbının kalblerini, kulların kalblerinin en hayırlısı bularak onları dini üzere çarpışan peygamberinin vezîrleri yaptı. Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah katında da güzeldir. Kötü gördükleri ise, Allah katında da kötüdür.

İmâm Ahmed der ki : Bize Şücâ İbn el-Velîd'in... Selmân'dan rivâyetinde, o şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bana : Ey Selmân, bana kızma, böyle yaparsan dininden kopmuş olursun, buyurdular. Ben : Ey Allah'ın elçisi, Allah bize seninle hidâyet vermişken, ben nasıl olur da sana buğz ederim? dedim. Arab'a kızarsın da böylece bana kızmış olursun, buyurdular.

İbn Ebu Hâtim, bu âyetin tefsîrinde şöyle der : Muhammed İbn Mansûr kanalıyla... Abdullah İbn Ebu Hüseyn'den nakledildiğine göre; o, şöyle demiş : Bir adam İbn Abbâs'ı mescidin kapısından girerken görmüş ve ona baktığında onu güzel bulmuştu. Bu kimdir? diye sorduğunda; Allah Rasûlü (s.a.) nün amcası oğlu İbn Abbâs'tır, denilince o da : «Allah, risâletini nereye vereceğini en iyi bilendir.» demiş.

Allah Teâlâ'nın : «Suç işleyenlere, yapageldikleri hilekârlık yüzünden Allah katında bir horluk ve şiddetli bir azâb erişecektir.» kavli Allah Teâlâ'dan şiddetli bir vaîd ve peygamberlerine tâbi olmaktan, onların getirdiklerine boyun eğmekten büyüklenenlere kuvvetli bir tehdîddir. Kıyâmet günü Allah'ın huzûrunda onlara devâmlı bir horluk ve zillet erişecektir. Onlar büyüklendikleri için Allah Teâlâ onlara bu zilleti vermiştir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur : «Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremiyenler hor ve hakîr olarak cehenneme gireceklerdir.» (Ğâfir, 60). Allah Teâlâ : «Yapageldikleri hîlekârlık yüzünden şiddetli bir azâb erişecektir.» buyurur ki; hîle, genellikle gizli olduğundan dolayı, buna tâm uygun bir cezâ olarak şiddetli azâb ile mukâbele göreceklerdir. Allah Teâlâ hiç kimseye aslâ zulmetmez. Nitekim bir âyette : «O günde ki; sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır.» (Târık, 9) buyuruyor ki, bütün gizlilikler ve kapalı şeylerle gönüller o gün açığa vurulacaktır. Buhârî ve Müslim'de rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Kıyâmet günü her bir zâlimin arkasına bir bayrak dikilerek : Bu falân oğlu falânın zulmüdür, denilecek. Bundaki hikmet şudur : Zulüm gizli olup insanlar ona muttali' ol-

mayınca, kıyâmet günü yaptığına karşılık sâhibi aleyhine yazılı bir bayrak haline gelecektir.

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ
ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَٰلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾

125 — Allah; kimi hidâyete erdirmek isterse; onun kalbini İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse; onu da göğe yükseliyormuş gibi kalbini daraltır, sıkar. Allah; îmân etmeyenlerin üstüne, işte böylece murdârlık çökertir.

Göğsü Açılıp Daraltılanlar

Allah Teâlâ : «Allah kimi hidâyete erdirmek isterse; onun kalbini İslâm'a açar. (Bunu ona kolaylaştırır, ve ona bir istek verir.)» buyuruyor ki bu, hayrın alâmetidir. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Allah'ın; gönlünü İslâm'a açtığı kimse, Rabbı katından (gelen) bir nûr üzeredir.» (Zümer, 22), «Allah size îmânı sevdirmiş ve onu kalblerinize zînet yapmış. Küfrü, fıskı ve isyânı da size çirkin göstermiştir. Rüşdünü bulanlar, işte onlardır. (Hucurât, 7). «Allah; kimi hidâyete erdirmek isterse, onun kalbini İslâm'a açar.» âyeti hakkında İbn Abbâs şöyle der : Onun kalbini tevhîd ve ona îmân için genişletir. Ebu Mâlik ve birçokları da böyle söylemiş olup bu, açıktır.

Abdürrezzâk'ın Sevrî kanalıyla... Ebu Ca'fer'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Hz. Peygamber (s.a.) e : İnananların hangisi en akıllıdır? diye soruldu. Ölümü en çok anan ve ondan sonrası için hazırlığı en fazla olan, buyurdular. Hz. Peygamber (s.a.) e : «Allah kimi hidâyete erdirmek isterse; onun kalbini İslâm'a açar.» âyetini sorup dediler ki : Ey Allah'ın elçisi, onun kalbini nasıl açar? Allah Rasûlü : Bir nûrdur ki, ona bırakılır ve böylece kalbi ona açılır, genişler, buyurdular. Kendisiyle bilinebilecek bir emâresi var mıdır? diye sordular. Allah Rasûlü şöyle buyurdu : Ebediyyet yurduna dönüş; gurûr yurdundan uzaklaşma, ölümle buluşmadan önce ölüm için hazırlık yapmak.

(.....)

Bu hadîs, bir çok kanallardan ve birbirini güçlendirir mâhiyyetteki nakiller ile mürsel ve muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Kimi de saptırmak isterse; onun kalbini daraltıp, sıkar.» buyuruyor. Müdlec kabîlesinden ve çöl halkından olan bedevîlerden birisi, Ömer İbn el-Hattâb (r.a.) a sordu : «el-Harce nedir?» Ömer : «O, ağaçlar içinde öyle bir ağaçtır ki; ona ne bir ehlî hayvan, ne bir vahşî hayvan ve ne de başka bir şey ulaşamaz, dedi. Ve şöyle ilâve etti : İşte münâfığın kalbi de böyledir. Ona hayırdan hiçbir şey ulaşamaz. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî der ki : Allah Teâlâ İslâm'ı ona dar kılar, halbuki İslâm geniştir. Allah Teâlâ : «Allah, dinde size zorluk kılmamıştır.» (Hacc, 78) buyuruyor ki; İslâm husûsunda size bir darlık yaratmamıştır. Mücâhid ve Süddi bu âyetteki (ضيقا ، حرجاً) kelimelerini : Şüphe edici olarak açıklamışlardır. Atâ el-Horasânî ise bu kelimeleri; onda hayır için nüfûz edecek bir yer, delik yoktur, şeklinde açıklamıştır. İbn Cüreyc'den naklen İbn el-Mübârek de bu kimselerin kalblerinin «Allah'tan başka ilâh yoktur.» kelimelerine dar ve sıkı kılındığını, böylece bu kelimelerin onun kalbine giremeyeceğini ve o kişilerin bunun şiddet ve zorluğundan dolayı göğe yükseliyormuş gibi olacağını söylemiştir.

Süddî ise, «Göğe yükseliyormuş gibi» olmasının o kişinin göğsünün darlığından dolayı olduğunu söylemiştir. Atâ el-Horasânî de : «Göğe yükseliyormuş gibi...» âyeti hakkında şöyle der : Bu kişinin benzeri, göğe yükselmeye güç yetiremeyenin misâli gibidir. İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan rivâyetle «Göğe yükseliyormuş gibi...» âyeti hakkında Hakem İbn Ebân şöyle der : Nasıl âdemoğlu göğe ulaşmaya güç yetiremiyorsa; tevhîd ve îmân da o kişinin kalbine girmeye güç yetiremez ki, Allah Teâlâ bunları onun kalbine soksun. Evzaî ise bu âyet hakkında şöyle der : Allah Teâlâ'nın göğsünü daralttığı kişi; müslüman olmaya nasıl güç yetirebilir?

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr der ki : Bu; îmân kendisine ulaşmasın diye, Allah'ın kalbini şiddetle daralttığı kâfirin kalbi için verdiği bir örnektir. Onun îmânı kabulden yüzçevirmesi; imtinâ' etmesi ve îmânın ona ulaşmasına engel olan kalbinin darlığının misâli, onun göğe yükselmekten imtinâ' etmesi, bundan âciz olmasıdır. Zîrâ bu; onun gücü, kuvveti dâiresinde değildir.

Allah Teâlâ : «Allah, îmân etmeyenlerin üstüne işte böylece murdârlık çökertir.» buyuruyor. Allah Teâlâ nasıl ki, sapıttırılmasını dilediği kişinin kalbini daraltırsa; aynı şekilde böyle kişinin, Allah ve Rasûlüne îmân etmemekte direnen benzerlerinin üzerine şeytânı musallat eder. Şeytân da onu kandırıp Allah'ın yolundan çevirir. İbn Abbâs'tan rivâyetle İbn Ebu Talha (الرجس) şeytân olduğunu söyler. Mücâhid ise bunun; kendisinde hayır bulunmayan her şey, olduğunu söylemiştir.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de azâb anlamına geldiğini söylemiştir.

İZÂHI

Bu âyet-i kerîme; fıtratını şirk ile bozan, rûhunu kibir ve hased ile kirleten, insanları îmânın davetinden alıkoyan, kötülüklere bulanmış olan ve İslâm'ı kabule yanaşmayan kâfirlerin vasfından ibârettir. Hak ile bâtılın açığa çıkmasına özen göstermeyen, bir şeye davet edildiği zaman büyüklenen ve hased eden, kişinin başkalarına tâbi olmasını engelleyen, kötülüklerle kendini meşgûl eden küfür erbâbının vasfından ibârettir. Bu gibi kimseler, başkalarına uymaktansa kendilerini önderliğe daha lâyık görürler. Küfür; düşünce serbestisini ve körce, sağırca taklîdden uzaklaşıp sağlam bir bakışla araştırmayı önler. Kısacası topluma karşı çıkmak konusunda, irâde za'fından ibâret olan hâkimiyyet özgürlüğünü kişinin elinden alır. Böyle bir kişiye ilâhî davet sunulduğunda, göğsünde bir ağrı ve sıkıntı hisseder. Şiddetli bir rahatsızlık duyar. Bu ifâde, sıkıntının pekiştirilmesi sadedinde ve bu anlamda vârid olmuştur. (...) Kısacası o, göğsünün aşırı derecede sıkıştığını, kalbinin kendisine fısıldadığı şekilde taklîdden uzaklaşmayı gerektiren yeni bir şeyi kabule elverişli bir düşünce yapısına sâhib olmadığını görür. Veya kendini önderliğe ve başkanlığa daha uygun görmesi hasebiyle bir başkasına bağlanıp tâbi olmayı, kendi kıskançlığıyla çelişen böbürlenmesini sarsan neden olarak görür. Bu durumda onun yapılan çağrıya icâbet etmeyişi, hor görmesi ve âcizlik duyması nedeniyle bir şeye ulaşmak için gökyüzüne tırmanmaktan âciz olduğunu hissetmesi gibidir. Veya derece derece gökyüzüne yükselme külfetindeki âcizliğinin benzeridir. Göğe çıkma ta'bîri, güç yetirilemeyen veya güç yetirilemeyecek kadar nefse ağır gelen işler için verilen bir örnektir.

Ey okuyucu; iyi bil ki : Bu âyet-i kerîme Kaderiyye, Cebriyye, Mu'tezile ve Eş'arî'ler gibi kelâm ehlinin üzerinde mücâdele ettikleri en önemli tartışma konularından birini bahis konusu etmektedir. Allah tarafından daha önce vârid olan bir takdîr ve hikmetli kanunlara dayanan bir nizâm çerçevesinde mahlûkâtın yaratılmış olduğunu inkâr eden Kaderiyye der ki : Bu âyet-i kerîme çok açık olarak belirtiyor ki; Allah Teâlâ bir kulun hidâyete ermesini isterse, onun göğsünde İslâm'a karşı bir inşirâh yaratır. Binâenaleyh o kişinin İslâm'ı kabul etmesi, Allah'ın yaratmasıyla olur. Bu yaratma, önceden mevcûd olan bir takdîr uyarınca olmayıp düzensiz ve yeniden var olan bir yaratmadır. Ka-

deriyye'nin cebrî olanları derler ki : Mes'ele böyle olunca, kişinin müslüman olması onun irâdesi, ihtiyârı ve kazanmasıyla değil, yalnızca Allah'ın fiili iledir. Eş'arîler'den bir kısmı da derler ki : Bu konu kişinin kendi kazancı ile gerçekleşir ve ona nisbet edilir, fakat yaratma, Allah tarafındandır. Kişinin bu yaratmada bir etkisi yoktur. Her iki sözün özü birdir. Ve onlar derler ki : Tıpkı bunun gibi Allah Teâlâ kimi sapıklığa düşürmek isterse, onun göğsünde bir sıkıntı ve darlık yaratır ve bu da onun îmâna girmesini önleyen küfürde dikilip kalmasını sağlayan bir neden olur. Mu'tezile ise âyet-i kerîme'yi kendi mezhebleri doğrultusunda yorumlara götürürler ve derler ki : Kişinin îmânı da, küfrü de kendi bağımsız fiilinin sonucudur. Bir kısmı derler ki : Îmân ve küfür mü'mini âhirette cennet yoluna, kâfiri de sapıklık yoluna götüren özel bir sebebtir... Bu konularda seçkin görüş sahiplerinin ihtilâfa düşmelerinin sebebi; kendi görüşlerini sağlam esâslar olarak kabul edip Allah'ın kitabında yer alan nassları ve Rasûlullah'ın sünnetinde vârid olan haberleri kendi görüşlerine göre yorumlayıp, mezheblerini takviye etmeye çalışmalarıdır. Kendilerine muhâlif olan düşmanlarının mezheblerini de ibtâle gayret etmelerindendir. Onlar, bu mezheblerin dayandığı kâidelerle ilgili her âyeti, başlı başına ve tek bir âyet olarak ele almakta ve bu konuyla ilgili diğer âyetlere dikkat etmemektedirler. Halbuki böyle yapmış olsalar kitabın bütünüyle amel etmiş ve tamâmına inanmış olurlardı. Her inancı veya her meseleyi topluca ele alan akıl sahiplerine gerçekler çok açık olarak belirir. Allah'ın kitabında hiçbir ihtilâflı nokta bulunmadığı ortaya çıkar. Çünkü «eğer o, Allah'tan başkasının katından olmuş olsaydı, onda pek çok ihtilâflar bulurlardı.» Allah'ın kitabı, Allah Teâlâ'nın herşeyi bir kader ile yarattığını ve önceden bir plan olmaksızın âni yaratmayla yaratmadığını belirtir. Kezâ Allah'ın kitabında; herşeyin ilâhî irâde ve meşiyyete bağlı olduğu ve Allah'ın meşiyyetinin nizâm ve takdîri gerektiren hikmetiyle beraber bulunduğu, Allah'ın irâdesinin her türlü tutarsızlık, çelişki, mânâsızlık ve zorlamadan münezzeh olduğu belirtilir. Yine Allah'ın kitabında; mükellef olan kulun îmânının kendi fiili ve seçmesi ile meydana geldiğini ve onun irâde ve seçmesini yaratanın Allah Teâlâ olduğu, böylece kulun fiil ve kazancının Allah'ın yaratma ve meşiyyetine aykırı olmadığı gibi, Allah'tan müstağnî olarak, onun yardım ve desteğinden uzak olarak, bağımsız meydana gelmediği ifâde edilir. Her an Allah'ın inâyetinin üzerinde olması hasebiyle; Allah'ın kulu amelinin yaratanı kıldığı dahi söylenir. Binâenaleyh her iki fiil arasındaki fark büyüktür. Ancak vahyin nasslarının birleştirilmesi ile Allah'ın yaratıklar üzerindeki eşsiz hucceti âşikâr olur.

Tevfîk, Allah'a hâs özel bir inâyettir. Allah onu, kullarından bir kısmına lutfeder. Allah Teâlâ risâleti nereye vereceğini nasıl en iyi bilirse; tevfîkini de nereye vereceğini en iyi bilendir. Allah Teâlâ, lutfettiği kişilere; kendi kazançları sonucunda ihsân ettiği gibi, bundan ayrı olarak onun için dilediği hayır ve maslahatı da lutfeder. Ve böylece o kişide, hem kendi payı ve çalışması ve hem de ilâhî tevfîk birleşir. Mahcûbiyyet de bunun tersinedir. Veya tevfîkin yok olması demektir. Bu subjektif bir durumdur. Allah, horladığı kuluna aslâ zulmetmez. Bazı şey, menfî olarak yorumlanır ama gerçekte o şeyin hakîkati müsbet olur. Bazı şeyler de müsbet olarak yorumlanır da, gerçekte o şeyin hakîkati menfî olur. Muhakkık İbn el-Kayyım; ilâhî tevfîkle, zilleti açıklarken Medâric es-Sâlikîn isimli eserinde şöyle der : Allah'ı bilen ârifler, şu konuda icmâ' etmişlerdir : Tevfîk Allah'ın seni nefsine havâle etmemesidir. Mahcûbiyet ise, Allah'ın seni nefsinle başbaşa bırakmasıdır. Bu, öze âit olan ta'rîf olup, burada bizim söylediğimiz anlam açık olarak görülmektedir. Seni nefsine havâle etmemesi demek; Allah'ın sana bütün kudretinin üstünde bir nimet lutfetmesi ve irâdenin yöneldiği şeyin ötesinde nefsin için bilmediğin hayırları vermesidir. Senin gücünün dâhilinde bulunmayan, tek başına kendi çabanla ulaşamayacağın, bir kısmı kendi nefsine âit, bir kısmı da dışa âit olan hayırlara erdirerek başarabileceğin iyilikleri sana lutfetmesidir. Bu, tevfîkin müsbet mânâsıdır. «Mahcûbiyyet ise, Allah'ın seni nefsinle başbaşa bırakmasıdır,» sözünün anlamı; senin, kazancınla elde edebileceğin konularda özel inâyeti ile sana birşey lutfetmemesi ve gücünün ulaşamayacağı şeyleri sana vermemesi, böylece seni hayırdan ancak bildiğin ve sebeblerini araştırdığın takdîrde gücünün yeteceği miktâra muvaffak kılmasıdır. Senin gücün bildiğin herşeyde, hayır olduğu noktasına ulaşamaz. Çünkü senin bilgin, hayır olan herşeyi kuşatıcı derecede değildir. Sen, birçok şeyi bilmezsin. Çünkü sana ilimden çok az şey verilmiştir. Biz çoğunlukla cehâleti bilgi, kötülüğü hayır sanırız. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VIII, 42 - 46).

———oOo———

وَهَٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا ۗ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ
عِندَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

126 — Ve işte budur Rabbının dosdoğru yolu. Gerçekten Biz, âyetleri, aklını başına alıp düşünen bir kavim için uzun uzadıya açıkladık.

127 — Rabları katında selâmet yurdu onlara âittir. İşledikerinden ötürü Allah onların dostudur.

Selâmet Yurdu

Allah'ın yolundan sapan ve insanları bu yoldan çevirip alıkoyanların yolu zikredildikten sonra, peygamberin kendisiyle gönderdiği en şerefli hidâyet ve hak dine işâretle «Ve işte budur Rabbının dosdoğru yolu.» buyuruluyor. Ey Muhammed; Kur'an'ı vahyetmek sûretiyle, sana gönderdiğimiz bu din; Allah'ın dosdoğru yoludur. Nitekim Hâris kanalıyla Ali'den Kur'an'ın sıfâtına dâir rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyurulur: O, Allah'ın dosdoğru yoludur. Allah'ın sapasağlam ipidir. O, hikmetli bir zikirdir. Hadîsi uzun şekliyle Ahmed ve Tirmizî rivâyet ederler. Allah Teâlâ: «Gerçekten Biz, âyetleri aklını başına alıp düşünen (kendisinde bir anlayış ve kavrayış olup ta Allah ve Rasûlünden bunları anlayan) bir kavim için uzun uzadıya açıkladık.» buyuruyor. «Rabları katında (kıyâmet günü) selâmet yurdu (olan cennet) onlara âittir.» Allah Teâlâ burada, cenneti selâmet yurdu olarak nitelemiştir. Nasıl ki onlar, dosdoğru yola girmek ve peygamberlerin izini, yolunu ta'kîb etmekle selâmete ermişler ve eğriliklerin âfetlerindn kurtulmuşlarsa; aynı şekilde selâmet yurduna ulaştırılacaklardır. «İşlediklerinden ötürü Allah onların dostu (koruyucusu), yardımcısı ve destekleyicisidir.» Sâlih amellerinin bir karşılığı olarak onları sever, nimet ve keremi ile onları cennetle mükâfâtlandırır.

İZÂHI

Cehennem ehli hakkındaki azâblar, bilinmeyen ilâhî meşiyyet sınırı ile sınırlıdır. Cennet ise bunun hilâfınadır. Bu husûs aşağıda gelecektir. Bazı insanların cehennemden çıkarılacağına dâir söylenenler herkes için câiz midir değil midir? Âyette şakîler olarak ifâde edilenler kâfirler midir, cehenneme girenler midir, yoksa mü'minlerden isyân edenler midir? Bu son meselede düşünenlerin zihnine ilk gelen sözler bunlardır. Nitekim Muhakkiklerden bazıları böyle demişlerdir. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre; bu âyet, şefâat edilerek cehennemden çıkarılmış olan büyük günâh işlemiş kimselere hâstır. Ve bundan istisnâ

olarak, Allah dilediği bazı kimseleri cehennemde, dilediği, bazı kimseleri de cennette devâmlı kılacaktır. Hâlid İbn Mâdân ise; istisnâ edilenlerin, kible ve tevhîd ehli olduğunu söylemiştir. Dahhâk'tan da böyle nakledilir. Katâde ise, der ki : Cehennemden bir topluluk çıkacaktır. Ancak biz Harûrâ halkının, yani büyük günâh işleyenlerin ebedî olarak cehennemde kalacaklarını söyleyen hâricîlerin dediğini demiyoruz. İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivâyette; Allah; istisnâ ettiği kimseleri yememesini cehenneme emreder, denilir. Süddî ise der ki : Medenî âyetler cehennemde sürekli kalacakları belirttiğine göre bu âyet mensûhtur. (...) İmâm Tahâvî'nin Akîde kitâbının şerhinde bu konuda uzun ma'lûmât vardır. Ancak Şârih bu bilgilerden sonra şöyle der : Yedincisi; sünnette vârid olduğu şekilde Allah Teâlâ dilediklerini cehennemden çıkarır. Sonra dilediklerini orada ibkâ edip, sonra cehennemi dilediği miktar devâm ettirir ve arkasından yokeder. Çünkü Allah Teâlâ cehennemin sona ereceği bir müddet bulunduğunu belirtmiştir. Sekizincisi; sünnette vârid olduğu gibi Allah Teâlâ cehennemden dilediklerini çıkarır. Orada kâfirleri bırakır. Kâfirlerin oradaki kalışı, bitmez tükenmez süredir. Şeyh Tahâvî'nin de belirttiği gibi, bu iki sözün dışındaki sözlerin hepsinin bâtıl olduğu açıktır. Bu iki söz, sünnet ehlinin görüşüdür. Onun deliline bakılabilir.

(.....)

Ben derim ki : Cehennemin ebediyyeti ve sonsuzluğu ile, bunun aksine olan görüşlerin hepsi bu rivâyetler üzerine dayanmıştır. Cehmiyy'nin dediği gibi, yok olup gideceğini ve azâbının biteceğini, ya da Muhyiddîn İbn el-Arâbî ve Abdülkerîm el-Cîlî gibi sûfîlerin söylediği gibi, azâbın son bulup nimet haline dönüşeceği konusundaki görüşler de bunun içerisindedir. (...)

Cehennemin sürekliliğiyle ebediyyeti konusunda Şeyh'ül-İslâm İbn Teymiyye der ki : Bu konuda selef ve halef'ten bilinen yedi görüş vardır:

1 — Cehenneme giren, oradan ebediyyen çıkmayacaktır. Hattâ oraya giren herkes ebediyyen oradan çıkamaz. Allah'ın izni ile sürekli orada kalır. Hâricîlerin ve Mu'tezilîlerin görüşü budur.

2 — Cehennem ehline bir süre azâb edilir, sonra azâb onların aleyhine döner ve ateş olma tabîatı üzerlerinde kalır ve tabîatlarına uygun olduğu için cehennemde kalmaktan zevk duyarlar. Vahdet-i vücûdcuların önderi olan İbn Arabî et-Tâî'nin görüşü budur. (...)

3 — Bir kısmı da derler ki : Cehennem ehli; belirli bir süreye kadar azâb edilirler, sonra cehennemden çıkarılırlar ve bunların yerine bir başka topluluk gelir. Bu görüşü yahûdîler Hz. Peygamber'e anlatmışlar, Hz. Peygamber bu konuda onları yalanlamıştır. Nitekim Allah Teâlâ da Kur'an-ı Kerîm'inde onların yalanlarını belirtmiştir. (...)

4 — Bir kısmı da derler ki : Cehennem ehli oradan çıkar. Ancak cehennem olduğu gibi, ateş olarak kalır kimse orada azâb görmez. İbn Teymiyye'nin anlatıp reddettiği bu görüşü Kur'an ve sünnet te reddeder.

5 — Bazıları da derler ki : Cehennem kendiliğinden yok olur. Çünkü cehennem, önce yokken sonra var edilmiştir. Sonradan varedilmiş olan şeyin, ebedî olarak bâkî kalması muhâldir. Cehm İbn Safvân ve taraftârlarının görüşü budur. Onlara göre bu husûsta cennetle cehennem arasında fark yoktur.

6 — Bazıları da derler ki : Cehennem ehlinin hayatı ve hareketleri son bulur ve onların hepsi hareketsiz katı maddeler haline dönüşürler, hiçbir acı hissetmezler. Mu'tezile'nin imâmı olan Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf bu görüşünü sonsuz sürece meydana gelmelerin imkânsız olduğu fikrine dayandırır. Ona göre, bu hükümde cennetle cehennem eşittir.

7 — Bazıları da derler ki : Cehennemi, yaratıcısı olan Allah Tebâreke ve Teâlâ yokeder. Çünkü Allah Teâlâ, cehennem için bir müddet halketmiştir ve bu müddet bitince, o da yok olur, azâbı ortadan kalkar. İbn Teymiyye der ki : Bu görüş Ömer, İbn Mes'ûd, Ebu Hüreyre, Ebu Saîd ve diğerlerinden nakledilmiştir. (...)

Cehennemin devâm edeceğini kabul edenler ise bu konuda altı görüş zikrederler :

1 — Cehennem devâm edecektir. İnsanlardan çoğunluk bu konuda sahâbe ve tabiîn arasında icmâ' bulunduğunu, ihtilâf edilmediğini, öyleyse ihtilâfın sonradan ortaya çıktığını ve bid'at ehlinin sözü olduğunu söylerler.

2 — Kur'an; cehennemin devâm edeceğine dâir kesin delillerle bilgi vermiştir. Allah Teâlâ kendisinin azâbının sürekli olduğunu, cehennemliklerin üzerinden azâbının eksilmeyeceğini, onların azâbını yalnızca artıracağını, cehennemliklerin orada ebediyyen kalacaklarını, cehennemden çıkamayacaklarını, cehennemden çıkarılmayacaklarını, Allah'ın cenneti kâfirlere harâm kıldığını, deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar cehennemliklerin cennete giremeyeceklerini, onların hakkında ölümden başka karâr verilmeyeceğini ve azâblarının da hafîfletilmeyeceğini, cehennem azâbının sürekli ve gerekli olduğunu âyetlerle ifâde etmiştir. Bu âyetler, cehennemin devâm ettiğini ve sürekliliğini ifâde eden kesin delillerdir.

3 — Yaygın olan sünnetler; kalbinde zerre kadar îmân bulunan kişinin cehennemden çıkacağını, kâfirlerin ise çıkmayacağını haber vermektedir. Şefâatla ilgili hadîs te baştan sona kadar tevhîd ehli isyânkârların cehennemden çıkacaklarını sarâhaten belirtmektedir. Bu, tevhîd ehli âsîlere hâs bir hükümdür. Şâyet kâfirler de cehennemden çıkmış

olsalardı onlar da muvahhidler durumuna gelirlerdi ki bu takdîrde cehennemden çıkma husûsu îmân ehline tahsîs edilmiş olmazdı.

4 — Rasûlullah (s.a.) bize, muayyen nakle hâcet kalmaksızın dinimizin zarûrî olan noktalarını öğretmiş ve belletmiştir. Biz, onun dilinden cennetin son bulmayacağını ve devâm edeceğini öğrenmiş bulunuyoruz.

5 — Selef ve sünnet ehlinin inancı; çok açık olarak cennet ve cehennemin yaratılmış olduklarını, bunların yok olmayacaklarını ve devâm edeceklerini belirtmektedir. Bunların yok olmalarını söyleyenler; sâdece bid'at ehli kimselerdir.

6 — Akıl; kâfirlerin sürekli olarak cehennemde kalmalarını gerektirir. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VIII, 69 - 80).

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ
رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا
إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾

128 — O gün, onların hepsini toplar. Ey cin topluluğu; insanlardan bir çoğunu yoldan çıkardınız ha? Onların dostları olan insanlar da diyecek ki: Rabbımız, kimimiz kimimizden faydalandık. Ve bizi takdîr ettiğin ecelimize ulaştık. Buyurur ki: Allah'ın diledikleri müstesnâ, devâmlı kalmak üzere duracağınız yer ateştir. Muhakkak ki Rabbın Hakîm'dir, Alîm'dir.

Cin ve İnsanların Toplandığı Gün

Allah Teâlâ ey Muhammed, onlara anlatıp hatırlatacaklarında «Allah'ın, onların hepsini toplayacağı günü» de an buyuruyor ki; burada cinler ve dünyada iken onlara ibâdet eden, onlara sığınıp itâat eden, aldatmak üzere kiminin kimine süslü sözler fısıldadığı insanlardan dostları kasdediliyor. Sonra Allah Teâlâ onlara şöyle buyuruyor: «Ey cin topluluğu; insanlardan bir çoğunu yoldan çıkardınız ha?» Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: «Ey Âdemoğulları; Ben size: Şeytâna tapmayın. O, muhakkak ki, sizin apaçık bir düşmanınızdır, diye ahdetmedim mi? Ve: Bana kulluk edesiniz, işte bu dosdoğ-

ru yoldur, diye. Andolsun ki, o sizden birçok nesilleri saptırmıştır. Hâlâ aklınızı başınıza almaz mısınız?» (Yâsîn, 60 - 62). «Ey cin topluluğu; insanlardan birçoğunu yoldan çıkardınız ha?» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha şöyle der : Onlardan bir çoğunu saptırdınız, demektir. Mücâhid, Hasan ve Katâde de böyle söylemişlerdir.

Allah Teâlâ : «Onların dostları olan insanlar da diyecek ki : Rabbımız, kimimiz kimimizden faydalandık.» buyuruyor. Cinlerin dostları olan insanlar, Allah Teâlâ'nın bu sorusuna şöyle cevab vereceklerdir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Hasan'dan rivâyetine göre; o, bu âyet hakkında şöyle demiştir : Rabbımız, kıyâmet günü cehennem halkını çok bulacak (veya çoğaltacak). Onların dostları olan insanlar : «Rabbımız, kimimiz, kimimizden faydalandık.» diyecekler. Hasan der ki : Kiminin kimisinden faydalanması; cinnin emretmiş ve insanın da yapmış olmasından başka bir şey değildir. Muhammed İbn Kâ'b ise, «Rabbımız, kimimiz kimimizden faydalandık.» âyeti hakkında; dünyadaki dostluktur, demiştir. İbn Cüreyc de şöyle diyor : Câhiliye devrinde kişi, bir yere iner (müsâfir olur) ve; bu vâdînin büyüğüne sığınırım, derdi. İşte onların birbirlerinden faydalanmaları budur ve kıyâmet günü bundan dolayı özür dileyeceklerdir. Cinlerin —zikredildiğine göre— insanlardan faydalanmasına gelince : Bu, cinlerin insanlardan elde etmiş oldukları, onların kendilerini büyütmeleri ve kendilerine sığınmalarıdır. Böylece onlar : İnsanlara ve cinlere efendi olduk, diyeceklerdir. «Ve bize takdîr ettiğin ecelimize ulaştık.» âyetinde Süddî ölümün kasdedildiğini söylemiştir. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Allah'ın diledikleri müstesnâ, devâmlı kalmak üzere sizin (ve dostlarınızın) duracağı yer ateştir.» Âyetteki «Allah'ın diledikleri müstesnâ.» kısmındaki istisnâ anlamının, berzâh'a âit olduğu bazılarınca söylenmiştir. Diğer bazıları ise bunun, dünyaya râci' olduğunu söylerler. Bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür ki; bunlar Hûd sûresindeki : «Gökler ve yer durdukça orada temelli kalacaklardır. Rabbının dilediği müddet başka. Muhakkak ki Rabbın dilediğini yapandır.» (Hûd, 107) âyetinin tefsîrinde anlatılacaktır.

Bu âyetin tefsîrinde İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, —Leys'in kâtibi— Abdullah İbn Sâlih kanalıyla... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet ederler : «Allah'ın diledikleri müstesnâ, devâmlı kalmak üzere duracağınız yer ateştir. Muhakkak ki Rabbın; Hakîm'dir, Alîm'dir.» Bu öyle bir âyettir ki; hiç kimsenin bu âyetle Allah Teâlâ üzerine yaratıkları hakkında hüküm verip onları cennete ve ateşe indirmesi (yaraşmaz, gerekmez).

وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

129 — İşte böylece zâlimlerden kimini kimine kazandıklarından ötürü musallat ederiz.

Katâde'den rivâyetle Saîd; bu âyetin tefsîrinde şöyle der : Allah Teâlâ insanlara amelleri ile dostlar kazandırır. İnanan, nerede ve nasıl olursa olsun, inananın dostudur. Îmân ne temennî ne de süslenmedir. Katâde'nin bu sözünü İbn Cerîr de tercîh etmiştir. «İşte böylece zâlimlerden kimini kimine musallat ederiz.» âyetinin tefsîrinde yine Katâde'den rivâyetle Ma'mer şöyle der : Ateşte (cehennemde) kimisi kimisine tâbi olur. Mâlik İbn Dînâr da şöyle diyor : Zebûr'da şöyle okudum : «Ben, münâfıklardan münâfıklarla intikâm alırım, sonra da bütün münâfıklardan intikâm alırım.» Bu, Allah'ın kitabındaki «İşte böylece zâlimlerden kimini kimine musallat ederiz.» buyruğunun aynıdır. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise «İşte böylece zâlimlerden kimini kimine musallat ederiz.» âyetinde; cinlerin zâlimleri ile, insanların zâlimlerinin kasdedildiğini söyleyip : «Rahmân'ı anmaya göz yumana yanından ayrılmayacak bir şeytânı arkadaş veririz.» (Zuhruf, 36) âyetini okumuş ve : Cinlerin zâlimlerini, insanların zâlimleri üzerine musallat kılarız, demiştir. Hâfız İbn Asâkîr, Abdülbâkî İbn Ahmed'in hal tercümesinde Saîd İbn Abdülcebbâr kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak rivâyet ediyor ki Rasûlullah (s.a.) ; Kim bir zâlime yardımcı olursa Allah Teâlâ onu, onun üzerine musallat kılar, buyurmuştur. Ancak bu, garîb bir hadîstir.

(.....)

Âyet-i kerîme'nin anlamı şöyledir : Hüsrâna uğratılmış bu insanların başına nasıl onları azdıran cinler grubunu musallat kılmışsak; zâlimlere de aynısını yapar ve kimini kimine musallat ederiz. Kimini kimi ile helâk ederiz ve zulümleri ile azgınlıklarının bir karşılığı olarak, kiminden kimi ile intikâm alırız.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۚ قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ

أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

130 — Ey cin ve insan topluluğu; içinizden size âyetlerimi anlatan, bu gününüzün gelip çatmasından sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Derler ki: Ey Rabbımız, kendi hakkımızda şâhidiz. Dünya hayatı onları aldattı da gerçek küfredenler olduklarına kendi aleyhlerinde şâhidlik ettiler.

Ey Cin ve İnsan Topluluğu

Bu da kıyamet günü Allah Teâlâ'nın cin ve insan kâfirlerini bir azarlamasıdır. O gün de en iyi bilen olduğu halde onlara şöyle soracak: «Elçiler, (peygamberler) onun risâletlerini onlara ulaştırmadı mı?» Bu, onları itirâfa sevk için sorulacak bir sorudur. Allah Teâlâ buyuruyor ki: «Ey cin ve insan topluluğu; içinizden size peygamberler gelmedi mi?» Peygamberler sâdece insanlardan olup, cinlerden peygamberler yoktur. Mücâhid, İbn Cüreyc ve selef-halef âlimlerinden (imâmlarından) bir çoğu, bu husûsu açıkça belirtmişlerdir. İbn Abbâs der ki: Peygamberler, Âdemoğullarındandır. Cinlerden ise, sâdece inzâr ediciler, uyarıcılar vardır. İbn Cerîr, Dahhâk İbn Müzâhim'den; nakleder ki; O, cinlerden de peygamberler olduğunu iddiâ etmiştir. İddiâsına bu âyeti de delil getirmektedir. Ancak onun bu husûsta bu âyeti delil getirmesi şüphelidir. Zîrâ âyetin bu husûsa ihtimâli bulunmakla beraber açık değildir. Bu âyet, —en doğrusunu Allah bilir—: «İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirinin sınırını aşamazlar... Her ikisinden de inci ve mercân çıkar.» (Rahmân, 19 - 22) âyetleri gibidir. Malûmdur ki; inci ve mercân sâdece tuzlu sudan çıkarılır, tatlı sudan değil. Ve bu açıktır. Hamd Allah'a mahsûstur. Bu cevabın aynısını İbn Cerîr de kaydetmiştir. Peygamberlerin sâdece insanlardan olduğuna delil, Allah Teâlâ'nın şu sözleridir: «Nûh'a, ondan sonra gelen peygamberlere... vahyettiğimiz gibi, şüphesiz sana da vahyettik... Müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler olarak. Tâ ki peygamberler geldikten sonra insanların Allah'a karşı huccetleri kalmasın.» (Nisâ, 163 - 165). Allah Teâlâ İbrâhîm'den bahisle: «Soyundan gelenlere kitab ve peygamberlik verdik.» (Ankebût, 27) buyurmuş ve peygamberlik ile kitabı İbrâhîm'den sonra onun zürriyyetine tahsîs ettiğini belirtmiştir. İnsanlardan hiç kimse; peygamberlik, İbrâhîm el-Halîl'den önce cinlerde idi, onun gönderilmesiyle (peygamberliği

ile) cinlerden peygamberlik kalkmıştır, dememiştir. Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur: «Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, sokaklarda gezinirlerdi.» (Furkân, 20), «Senden önce gönderdiğimiz elçiler de ancak kasabalar halkından, kendilerine vahyettiğimiz bir takım erkeklerdi.» (Yûsuf, 109). Bu husûsta cinlerin insanlara tâbi olduğu da ma'lûmdur. Bu sebebledir ki, Allah Teâlâ; onlardan haber vererek şöyle buyurmaktadır: «Hani Kur'an dinlesinler diye, sana cinlerden bir tâife yöneltmiştik. Hazır olunca demişlerdi ki: Susun. Kur'an tamâm olunca herbiri, birer uyarıcı olarak kavimlerine dönmüşlerdi. Ve demişlerdi ki: Ey kavmimiz, doğrusu biz Mûsâ'dan sonra indirilen ve kendinden öncekileri doğrulayan; hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitab dinledik. Ey kavmimiz: Allah'ın davetçisine uyun, ona îmân edin ki; sizin günâhlarınızı bağışlasın ve sizi elîm bir azâbtan kurtarsın. Allah davetçisine uymayan kimse bilsin ki; yeryüzünde Allah'ı âciz bırakamaz. Ve onun için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklıktadırlar.» (Ahkâf, 29 - 32). Tirmizî ve başkalarının rivâyet ettiği bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) onlara (cinlere) Rahmân sûresini okumuştu. «Ey insanlar ve cinler; sizin de hesâbınızı ele alacağız. Böyleyken Rabbınızın nimetlerinden hangisini yalan sayabilirsiniz?» (Rahmân, 31 - 32) âyetleri onlara okumuş olduğu âyetlerin arasındaydı. Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîme'de de şöyle buyurmaktadır: «Ey cin ve insan topluluğu; içinizden size âyetlerimi anlatan, bu gününüzün gelip çatmasından sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?» derler ki: Ey Rabbımız, kendi hakkımızda şâhidiz.» Peygamberlerin bize Senin risâletlerini ulaştırdığını, Sana kavuşmakla ve bu günün mutlakâ vukû bulacağı ile bizi korkuttuğunu kabul ederiz.

«Dünya hayatı onları aldattı (dünyadaki hayatlarında ifrâta gittiler, dünya hayatının süsleri, şehvetleri ile aldandıklarından dolayı, peygamberleri yalanlamak ve mucizelere muhâlefet etmek sûretiyle helâk oldular. Dünyada peygamberlerin —Allah'ın salât ve selâmı onlara olsun— getirdiklerini) gerçek küfredenler olduklarına (kıyâmet gününde) kendi aleyhlerinde şâhidlik ettiler.»

ذَٰلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾ وَلِكُلٍّ
دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾

131 — Bu; Rabbının, haberleri yokken, kasabalar halkını haksız yere helâk edici olmadığından dolayıdır.

132 — Her birinin işlediklerine karşılık dereceleri vardır. Ve Rabbın onların işlediklerinden gâfil değildir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Bu; Rabbının, haberleri yokken, kasabalar halkını haksız yere helâk edici olmadığından dolayıdır.» Yani kendisine Allah'ın daveti ulaşmayanların haksızlığa uğratılıp ta azâba dûçâr olmamaları için peygamberler gönderilmesi ve kitablar indirilmesi ile insanlar ve cinleri Biz ma'zûr kabul etmedik. Fakat ümmetlerin ma'zeretini kabul buyurarak, ancak kendilerine peygamberler gönderdikten sonra azâb ettik. Nitekim Allah Teâlâ, başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Hiçbir ümmet yoktur ki; ona uyarıcı gelmiş olmasın.» (Fâtır, 24), «Andolsun ki, her ümmete; Allah'a ibâdet edin ve putlardan kaçının, diye peygamberler göndermişizdir.» (Nahl, 36), «Biz peygamber göndermedikçe azâb ediciler değiliz.» (İsrâ, 15), «İçine her bir topluluk atıldığında, bekçileri onlara sorarlar : Size bir uyarıcı gelmedi mi? Onlar : Evet, doğrusu bize bir uyarıcı geldi ama, biz yalanladık... derler.» (Mülk, 8 - 9). Bu husûstaki âyetler pek çoktur. İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr der ki : «Haksız yere...» âyetinin iki şekilde anlaşılması ihtimâl dâhilindedir :

Birincisi : Bu, Rabbının, Allah'a şirk koşma ve benzeri zulümlerinden dolayı haberleri yokken kasabalar halkını helâk edici olmadığından dolayıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : Allah, Allah'ın huccetlerini kendilerine bildirecek, kendisine dönecekleri gündeki Allah'ın azâbından onları korkutacak birisini göndermedikçe; onlara azâbını hemen gönderecek değildir. Onların; bize müjdeleyici, ve korkutucu gelmedi, dememeleri için onları haberleri yokken azâbı ile yakalayıverecek değildir.

İkinci tevcîh ise şöyledir : Muhakkak ki bu; Rabbının, haberleri yokken, kasabalar halkını haksız yere helâk edici olmadığından dolayıdır. Allah Teâlâ buyuruyor ki : Allah Teâlâ onları uyarmaksızın peygamberler, âyetler ve ibretlerle hatırlatmaksızın helâk edip onlara zulmedecek (haksızlık edecek) değildir. Allah Teâlâ kullarına aslâ zulmedici değildir.

İbn Cerîr, bunlardan birinci görüşü tercîh eder. Şüphe yok ki, bu görüş daha kuvvetlidir. En doğrusunu Allah bilir. İbn Cerîr «Her birinin işlediklerine karşılık dereceleri vardır.» âyeti hakkında şöyle diyor : Allah'a itâat veya ma'siyet konusunda herkesin Allah Teâlâ tarafından ulaştırılacağı ameline göre derece ve mertebeleri vardır. Şâyet ameli

hayır ise; ulaştırılacağı dereceler hayır; ameli kötü ise; onlar da kötü olacaktır. Ben de derim ki : «Her birinin, işlediklerine karşılık dereceleri vardır.» âyetinin, cin ve insan kâfirlerine âit olması muhtemeldir. Her birinin amellerine göre cehennemde dereceleri vardır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Buyurur ki : Hepiniz için katmerlidir.» (A'râf, 38), «Küfredip Allah yolundan alıkoyanlara, bozgunculuk yaptıklarından dolayı azâb üstüne azâb arttırırız.» (Nahl, 88).

Allah Teâlâ : «Ve Rabbın onların işlediklerinden gâfil değildir.» buyuruyor. İbn Cerîr, bu âyet hakkında der ki : Ey Muhammed, onların bütün bu amelleri, Rabbının ilmi iledir. Onları sayar ve katında tesbît eder ki; O'na kavuştuklarında ve O'na döndüklerinde bu işlediklerinden dolayı onlara uygun karşılıklar versin.

وَرَبُّكَ ٱلْغَنِىُّ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ۚ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنۢ بَعْدِكُم مَّا يَشَآءُ
كَمَآ أَنشَأَكُم مِّن ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ ءَاخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَءَاتٍ ۙ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ
﴿١٣٤﴾ قُلْ يَٰقَوْمِ ٱعْمَلُوا۟ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّى عَٰمِلٌ ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَن تَكُونُ لَهُۥ عَٰقِبَةُ ٱلدَّارِ ۖ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿١٣٥﴾

133 — Rabbın müstağnî ve rahmet sahibidir. İsterse, sizi giderir ve arkanızdan yerinize dilediğini getirir. Nitekim sizi de başka bir kavmin soyundan getirmiştir.

134 — Muhakkak size va'd olunan; yerine gelecektir. Siz O'nu âciz kılacaklar değilsiniz.

135 — De ki : Ey kavmim; elinizden geleni yapın, doğrusu ben de yapacağım. Dünya evinin sonunun kimin olacağını bileceksiniz. Şurası muhakkak ki zâlimler; felâh bulmazlar.

Rabbın İsterse Sizi Giderir

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «(Ey Muhammed) Rabbım (yaratıklarından her yönüyle) müstağnî (onlar ise her durumlarında O'na muhtâçtır). Ve rahmet sahibidir.» Bununla birlikte O, onlara karşı rahmetlidir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Şüphesiz ki Allah; insanlara Raûf ve Rahîm'dir.» (Bakara, 143).

«(O'nun emrine muhâlefet ettiğinizde) isterse sizi giderir ve arkanızdan yerinize dilediğini (ve O'na itâatla amellerde bulunacakları) getirir. Nitekim sizi de, başka bir kavmin soyundan getirmiştir.» O, buna Kâdir'dir. Bu, O'na kolaydır. Nasıl ilk nesilleri gidermiş ve onlardan sonrakileri getirmişse, aynı şekilde bunları da giderip bir başkalarını getirmeye gücü yeter. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Ey insanlar; O dilerse sizi götürür de yerinize başkalarını getirir. Allah buna Kâdir'dir.» (Nisâ, 133). «Ey insanlar; sizler Allah'a muhtâçsınız. Allah ise Ğanî'dir, Hamîd'dir. İsterse sizi giderir ve yeni bir yaratık getirir. Bu, Allah'a göre güç değildir.» (Fâtır, 15 - 17), «Allah zengindir, siz ise fakîrlersiniz. Eğer O'ndan yüz çevirirseniz; yerinize sizden başka bir kavmi getirir, sonra da onlar sizin benzerleriniz olmazlar.» (Muhammed, 38). Muhammed İbn İshâk, Ya'kûb İbn Utbe kanalıyla Ebân İbn Osmân'ın «Nitekim sizi de başka bir kavmin soyundan getirmiştir.» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: Zürriyyet asıldır, zürriyyet nesildir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Muhakkak size va'd olunan; yerine gelecektir. Siz O'nu âciz kılacaklar değilsiniz.» Ey Muhammed, onlara va'd olunan dönüşün, mutlakâ vukû bulacağını onlara haber ver. «Siz O'nu âciz kılacaklar değilsiniz.» Sizler Allah'ı âciz bırakamazsınız. Sizler, parça parça olmuş toprak ve kemikler haline gelseniz bile; O sizi iâde etmeye (tekrâr diriltmeye ve kendine döndürmeye) güç yetiricidir. O, buna kâdirdir ve hiçbir şey O'nu bundan âciz bırakamaz. Bu âyetin tefsîrinde İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.) den rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Ey Âdemoğlu; aklınız varsa, kendinizi ölülerden sayınız. Nefsim kudret elinde olan (Allah'a) yemîn ederim ki; «size va'd olunan mutlakâ yerine gelecektir. Siz, O'nu âciz kılacaklar değilsiniz.» Allah Teâlâ'nın : «De ki : Ey kavmim; elinizden geleni yapın, doğrusu ben de yapacağım. Mutlakâ bileceksiniz.» sözü şiddetli bir tehdîd ve kuvvetli bir vaîddir. Yani siz hidâyet üzere olduğunuzu sanmakta iseniz; yolunuzda devâm ediniz. Ben de kendi yolumda devâm edeceğim. Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyuruyor : «İnanmayanlara de ki : Elinizden geleni yapın. Biz de yapacağız. Bekleyin, biz de bekleyeceğiz.» (Hûd, 121-122).

Allah Teâlâ : «Dünya evinin sonunun kimin olacağını (Benim mi yoksa sizin mi?) bileceksiniz. Şurası muhakkak ki; zâlimler felâh bulmazlar.» buyuruyor. Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.) e olan va'dini yerine getirmiş ve onu ülkelerde yerleştirmiştir. Ona Mekke'nin fethini nasîb etmiş, kavminden onu yalanlayan ve düşmanlık edenlere karşı muzaffer kılmış, onun işi ve durumu arap yarımadasının diğer yerlerinde de yerleşmiştir. Yemen ve Bahreyn de böyledir. Bütün bunlar, onun

hayatında olmuştur. Onun vefâtından sonra halîfelerinin günlerinde diğer ülkeler, iklîmler, köyler de fethedilmiştir. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Allah; Ben ve Peygamberim elbette gâlip geleceğiz, diye yazmıştır.» (Mücâdile, 21), «Şüphesiz ki Biz, peygamberimize ve îmân etmiş olanlara hem dünya hayatında; hem de şâhidlerin şehâdet edecekleri günde, mutlakâ yardım ederiz. O gün, zâlimlere ma'zeretleri fayda vermez. La'net onların, yurdun kötüsü de onlarındır.» (Ğafir, 51 - 52), «Andolsun ki; Tevrât'dan sonra Zebûr'la da; yeryüzüne ancak sâlih kullarımın mîrâsçı olduğunu yazmıştık.» (Enbiyâ, 105), «Rabları da peygambere vahyetti ki : Biz, zâlimleri mutlakâ helâk edeceğiz. Onlardan sonra da yeryüzünde sizi yerleştireceğiz. Bu, makâmımdan ve tehdîdimden korkanlara va'dimdir.» (İbrâhîm, 13 - 14), «Allah; içinizden îmân edip sâlih amel işleyenlere va'detti ki; onlardan öncekileri nasıl halef kıldı ise, onları da yeryüzüne halef kılacak ve onlar için beğendiği dini temelli yerleştirecek, korkularını emniyete çevirecektir. Çünkü onlar, Bana kulluk eder ve hiçbir şeyi Bana şirk koşmazlar.» (Nûr, 55). Allah Teâlâ bu ümmet için bunları yapmış, gerçekleştirmiştir. Açıkta ve gizlide, önce ve sonra hamd ve minnet Allah'a mahsûstur.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَٰذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ
وَهَٰذَا لِشُرَكَائِنَا ۖ فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَمَا كَانَ
لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَائِهِمْ ۗ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

136 — Onlar; Allah için, O'nun yarattığı ekin ve davarlardan bir pay ayırdılar ve kendi zanlarına göre; bu, Allah'ındır, bu da koştuğumuz ortaklarımızındır, dediler. Ortaklarına âit olanlar Allah'a ulaşmazdı da, Allah'a âit olanlar ortaklarına giderdi. Ne kötüdür hükmedegeldikleri şeyler.

Müşriklerin Uydurmaları

Bu, Allah Teâlâ'nın müşrikleri suçlamasıdır. Onlar bid'atlar, küfür ve şirkler uydurmuşlar; Allah Teâlâ her şeyin yaratıcısı ve onların şirk koştukları şeylerden yüce olduğu halde; O'nun yarattıklarından Allah'a bir pay ayırmışlardı. Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ şöyle buyu-

ruyor : «Onlar; Allah için, O'nun yarattığı ekin (meyveler) ve davarlardan bir pay ayırdılar.» Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor. «Onlar; Allah için, O'nun yarattığı ekin (meyveler) ve davarlardan bir pay ayırdılar. Kendi zanlarına göre; bu, Allah'ındır, bu da koştuğumuz ortaklarımızındır, dediler. Ortaklarına âit olanlar Allah'a ulaşmazdı da, Allah'a âit olanlar ortaklarına giderdi. Ne kötüdür hükmedegeldikleri şeyler» âyeti hakkında Ali İbn Ebu Talha ve Avfî, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini naklederler : Allah düşmanları; ekin ektiklerinde veya meyveleri olduğunda Allah'a bir pay, putlara bir pay ayırırlardı. Putların payından ekin, meyve veya başka bir şey olduğunda bunu muhâfaza eder ve sayarlardı. Allah adına ayrılandan bir şey düştüğünde bunu putlar için ayırdıklarına döndürürlerdi. Putlar için ayırdıkları su herhangi bir şeyi sularsa geçerlerdi. Allah için ayırdıklarını sularsa bunu da putlar adına sayar ve ayırırlardı. Allah için ayırmış oldukları ekin ve meyvelerden bir şey düşer ve putlar için ayırdıklarına karışırsa; bu, fakîrdir, deyip Allah için ayırdıkları kısma geri çevirmezlerdi. Allah için ayırmış oldukları su, onların önüne geçer ve putlar için ayrılanı sularsa bunu putlar için bırakırlardı. Malları içinden beş defa doğurmuş (beşinci doğurduğu dişi olan) deveyi; adak devesini, on batın doğurmuş (veya yedi batın ikiz doğurmuş) deve ile on batın dölleyen erkek deveyi harâm sayarlar, bunları putlara ayırırlar, sonra da bunları Allah için harâm kıldıklarını iddiâ ederlerdi. Allah Teâlâ : «Onlar; Allah için, O'nun yarattığı ekin ve davarlardan bir pay ayırdılar...» buyurmuştur. Mücâhid, Katâde, Süddî ve birçokları böyle demişlerdir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de Tefsîr'inde şöyle der : Allah için ayırmış olduklarından her kestiklerini, Allah'ın ismi ile birlikte diğer ilâhlarının ismini de anmadıkça kat'iyyen yemezlerdi. İlâhlar için ayırdıklarına ise, o ilâhın ismiyle birlikte Allah'ın ismini anmazlardı. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem bu sözlerinden sonra «Ne kötüdür hükmedegeldikleri şeyler» kısmına gelinceye kadar âyeti okudu. Yani onlar, ne kötü taksîmde bulundular. Önce taksîmde hatâ ettiler. Halbuki Allah Teâlâ her şeyin Rabbı, mâliki ve yaratıcısıdır. Mülk O'nundur, her şey O'nun tasarrufunda, O'nun kudreti ve irâdesi altındadır. O'ndan başka tanrı ve O'nun dışında Rab yoktur. Sonra aslında bozuk olan ve kendi zanlarına göre yapmış oldukları taksîme de uymayıp bunda da haksızlık yaptılar. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Onlar Allah'a kızlar isnâd ederler. O'nun şânı münezzehtir. Kendileri de dilediklerine nâil olmak isterler.» (Nahl, 57), «Ama onlar kullarından bir kısmını O'nun bir parçası saydılar. Gerçekten insan, apaçık bir nankördür.» (Zuhruf, 15), «Demek erkekler sizin, dişiler O'nun mu? Öyleyse bu insâfsız bir paylaşma.» (Necm, 21 - 22).

وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ
لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ ۖ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ ۖ فَذَرْهُمْ
وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

137 — Ve böylece onların ortakları; ortak koşanlardan bir çoğunu helâke sürüklemek, dinlerini karmakarışık etmek için; çocuklarını öldürmelerini hoş göstermiştir. Şayet Allah dilemiş olsaydı; bunu yapamazlardı. Artık sen, onları uydurdukları o yalanları ile başbaşa bırak.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Nasıl ki bu müşriklere, Allah'ın yarattığı ekin ve davarlardan Allah için bir pay ayırmalarını, şeytânlar kendilerine güzel göstermişse; aynı şekilde, açlık korkusuyla çocuklarını öldürmeyi ve kız çocuklarını diri diri gömmelerini de onlara güzel göstermiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha şöyle der : İşte böylece müşriklerden bir çoğuna Allah'a şirk koştukları ortakları, çocuklarını öldürmelerini hoş göstermiştir. Mücâhid onların ortaklarının, şeytânları olduğunu ve onlara çocuklarını fakîrlik korkusuyla diri diri gömmeyi emrettiklerini söylemektedir. Süddî de şöyle der : Şeytânlar onlara; kız çocuklarını öldürmelerini emretmiştir. Bu, ya onları geri döndürüp helâk etmeleri için, ya da dinlerini onlara karma karışık etmek içindir. Kâtade ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemişlerdir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu sözleri gibidir : «Onlardan birine, bir kızı olduğu müjdelenirse; yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışır.» (Nahl, 58 - 59), «Diri diri gömülen kız çocuklarına sorulduğu zaman; hangi suçtan ötürü öldürüldüğü.» (Tekvîr, 8 - 9). Onlar fakîrlikten veya fakîrlik korkusundan da çocuklarını öldürmekteydiler ki; Allah Teâlâ onları, çocuklarını bu sebeblerle öldürmekten men'etmiştir. Zîrâ bütün bunlar, şeytânın koyduğu kanunlar ve onun kendilerine hoş gösterdikleridir. Allah Teâlâ : «Şâyet Allah dilemiş olsaydı; bunu yapamazlardı.» buyurmaktadır ki; bütün bunlar O'nun dilemesi, irâdesi, meşiyyeti ve ihtiyârı ile meydana gelmiştir. Bundaki tâm hikmet Allah'a âittir. O, yaptığından sorulmayacak, fakat onlar sorulacaklardır. «Artık sen, onları uydurdukları o yalanları ile başbaşa bırak.» Allah Teâlâ seninle onlar arasında hükmünü verecektir.

وَقَالُوا هَٰذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ
حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

138 — Onlar bâtıl zanda bulunarak : Bu davarlar, bu ekinler harâmdır, onları dilediğimizden başkası yiyemez. Bir tâkım hâyvanların sırtları harâmdır, dediler. Bir kısım hayvanların üzerine de O'na karşı iftirâ ederek; Allah'ın adını anmazlar. Allah; yapmakta oldukları iftirâları yüzünden onları cezâlandıracaktır.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha der ki : (الحجر) On batın doğurmuş deve ile diğer harâm kıldıkları şeylerdir. Mücâhid, Dahhâk, Süddî, Katâde ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle demişlerdir. Katâde der ki : «Onların bu davarlar, bu ekinler harâmdır...» demeleri; şeytânların, onların mallarından bazılarını onlara karşı harâm kılması ve bir zorlaştırmadan ibârettir. Bu, Allah Teâlâ'dan olmayıp şeytânlardandır. Zeyd İbn Eslem ise (الحجر) kelimesinin tefsîrinde, bunları ilâhları için kapalı bir yere kapadıklarını söylemektedir. Allah Teâlâ : «Onlar bâtıl zanda bulunarak : onları dilediğimizden başkası yiyemez, dediler.» buyurmaktadır. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın şu sözleri gibidir : «De ki : Allah'ın size gönderdiği, sizin bazılarını harâm, bazılarını helâl kıldığınız rızıklar hakkında ne dersiniz? Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftirâ mı ediyorsunuz?» (Yûnus, 59), «Allah ne Bahîre'den, ne Sâibe'den, ne Vasîle'den, ne de Hâm'dan hiçbirisini meşrû' kılmamıştır. Fakat o küfredenler, Allah'a karşı yalan uydururlar. Onların çoğunun ise akılları ermez.» (Mâide, 103). Süddî der ki : Sırtları harâm olan hayvanlar, beşincisi dişi olmak üzere, beş defa doğurmuş deve; dişi adak devesi ve on batın dölleyen erkek devedir. «Allah'ın adını üzerlerine anmadıkları hayvanlar»a gelince; bunlar, doğurduklarında ve kestiklerinde Allah'ın adını anmazlar. Ebu Bekr İbn Ayyâş, Âsım İbn Ebu Necûd'un şöyle dediğini nakleder : Ebu Vaîl bana, «Bir takım hayvanların sırtları harâmdır, dediler. Bir kısım hayvanların üzerine de O'na karşı iftirâ ederek; Allah'ın adını anmazlar.» âyetinden ne kasdedildiğini biliyor musun? diye sordu. Ben; ha-

yır, deyince; beşincisi dişi olmak üzere beş batın doğuran devedir. Onun üzerine binerek hacca gitmezlerdi, dedi. Mücâhid ise şöyle der : Develerinden bir grubun üzerine hiçbir durumda; ne bindiklerinde, ne sağdıklarında, ne yüklediklerinde, ne çekip yürüttüklerinde ve ne de başka yaptıkları şeylerde Allah'ın adını anmazlardı. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Allah'a karşı iftirâ ederek (bunu Allah'ın dinine, şerîatına, yalan olmak üzere isnâd ederek. Halbuki Allah Teâlâ, onlara bunun için izin vermemiş ve buna râzı da olmamıştır. Bu sebeple) yapmakta oldukları (ve isnâd etmiş oldukları) iftirâları yüzünden onları cezâlandıracaktır.»

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ ۚ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

139 — Bir de dediler ki : Şu davarların karınlarında bulunanlar yalnız erkeklerimiz içindir, kadınlarımıza harâm kılınmıştır. Ölü doğacak olursa; hepsi ona ortaktırlar. Allah onların bu vasıflandırmalarının cezâsını verecektir. Muhakkak ki O, Hakîm'dir, Alîm'dir.

Ebu İshâk es-Sübey'î, Abdullah İbn Ebu Huzeyl kanalıyla İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki; o «Ve bir de dediler ki : Şu davarların karınlarında bulunanlar yalnız erkeklerimiz içindir.» âyeti ile Süt'ün kasdedildiğini söylemiştir. Avfî de İbn Abbâs'ın : «Bir de dediler ki : Şu davarların karınlarında bulunanlar, yalnız erkeklerimiz içindir.» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Bu, süttür. Onu kadınlarına harâm kılarlardı ve yalnızca erkekleri içerdi. Koyun; erkek kuzu doğurduğunda, onu keserler ve bu kadınlara değil sâdece erkeklere âit olurdu. Dişi doğurduğunda ise; onu bırakır, kesmezlerdi. Şâyet ölü doğacak olursa; hepsi bunda ortaktı. İşte Allah bunu yasaklamıştır. Süddî de böyle söyler. Şâ'bî ise burada; beşincisi dişi olmak üzere beş batın doğuran devenin kasdedildiğini, onun sütünden sâdece erkeklerin içtiğini, ölü doğacak olursa bunu erkek ve kadınların yediğini söyler. İkrime, Katâde ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemişlerdir. Mücâhid : «Bir de dediler ki : Şu davarların karınlarında bulunanlar, yalnız erkeklerimiz içindir, kadınlarımıza harâm kılınmıştır.» âyeti hakkında : Bu, dişi adak devesi ile sonuncusu dişi olmak üzere beş batın doğuran devedir, demiştir. Ebu'l-Âliye, Mücâhid ve Katâde : «Allah on-

ların bu vasıflandırmalarının cezâsını verecektir.» âyetinden Allah Teâlâ'nın : «Diliniz yalana alışmış olduğu için herşeye : Şu harâm, bu helâldir, demeyin. Çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Şüphesiz ki Allah'a karşı yalan uyduranlar, aslâ felâh bulmazlar. Az bir geçim ve ardından onlara can yakıcı bir azâb vardır...» (Nahl, 116 - 117) âyetinin kasdedildiğini söylemişlerdir. Muhakkak ki Allah Teâlâ «(Fiillerinde, sözlerinde, kanun koymasında ve takdîrinde) hikmet sâhibidir. (Hayrı ve şerri ile kullarının amellerini) en iyi bilendir.» ve bunlara karşı bunların tâm karşılığı olarak onların cezâlarını verecektir.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوٓا۟ أَوْلَـٰدَهُمْ سَفَهًۢا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا۟ مَا رَزَقَهُمُ ٱللَّهُ ٱفْتِرَآءً عَلَى ٱللَّهِ ۚ قَدْ ضَلُّوا۟ وَمَا كَانُوا۟ مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

140 — Bilgisizlikleri yüzünden; çocuklarını beyinsizce öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı Allah'a iftirâ ederek harâm sayanlar; gerçekten hüsrâna uğramışlardır. Onlar, şüphesiz sapıtmışlardır. Zâten hidâyete erenlerden olmamışlardı.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Bu işleri işleyenler, dünyada ve âhirette hüsrâna uğramışlardır. Dünyada çocuklarını öldürmek sûretiyle onları kaybetmişler, mallarını kendilerine daraltmışlar, kendiliklerinden uydurarak bazı şeyleri kendilerine harâm kılmışlardır. Âhirette ise Allah'a karşı yalan söylemeleri ve iftirâları ile yerlerin en kötüsüne varacaklardır. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmaktadır : «De ki : Allah'a karşı yalan uyduranlar; hiç şüphesiz felâh bulmayacaklardır. Onlara bir müddet dünyada faydalanma vardır. Sonunda dönüşleri Bizedir. Biz de küfürlerinden dolayı kendilerine en şiddetli azâbı tattıracağız.» (Yûnus, 69 - 70). Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh bu âyetin tefsîrinde şöyle der : Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Arabın bilgisizliğini bilmek seni sevindirirse En'âm sûresinin yüzotuzuncu âyetinden sonrasını oku : «Bilgisizlikleri yüzünden çocuklarını beyinsizce öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı Allah'a iftirâ ederek harâm sayanlar; gerçekten hüsrâna uğramışlardır. Onlar şüphesiz sapıtmışlardır. Zâten hidâyete erenlerden olmamışlardı.»

Bu hadîsi Buhârî, Sahîh'inin «Kureyş'in Menkıbeleri» bölümünde kendi isnâdı ile Ebu Nu'mân Muhammed İbn el-Fadl kanalıyla Ebu

Bişr Ca'fer İbn Ebu Vahşiyye İbn İyâz'dan rivâyet etmiş ve bu rivâyetinde tek kalmıştır.

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ
وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِن ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا
حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾ وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا
كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٤٢﴾

141 — Çardaklı ve çardaksız bağları, tatları değişik ekin ve hurmaları, zeytin ve narı, birbirine benzer ve benzemez şekilde yaratıp yetiştirmiş olan O'dur. Her biri mahsûl verdiği zaman, mahsûlünden yeyin, hasâd edildiği gün de, hakkını verin ve israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

142 — Davarlardan da yük taşıyacak ve kesim hayvanı olarak yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızıktan yeyin. Şeytânın izlerinden gitmeyin. Çünkü o, sizin apaçık bir düşmanınızdır.

Çardaklı ve Çardaksız Bağlar

Allah Teâlâ bu âyetlerde müşriklerin bozuk görüşleriyle tasarrufta bulunduklarını, bölümlere ve paylara ayırdıklarını, içlerinden bazısını harâm, bazısını helâl saydıklarını; ekinleri, meyveleri ve hayvanları, her şeyi yaratanın kendisi olduğunu beyân ediyor. Ve : «Çardaklı ve çardaksız bağlar... yaratıp yetiştirmiş olan O'dur.» buyuruyor. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, âyetteki (معروشات) kelimesinin yükseltilmiş —başka bir rivâyette ise insanların çubuklarını çardak üzerine kaldırmış olduğu-- anlamına, (وغير معروشات) kısmının ise yerde ve dağlarda (kendiliğinden) çıkan meyveler anlamına geldiğini söylemiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle 'Atâ el-Horasânî (المعروشات) ın; çubukları çardak üzerine kaldırılmamış asma olduğunu söylemiştir. Süddî de aynı açıklamayı getirir. İbn Cüreyc «Birbirine benzer ve benzemez şekilde...» âyeti hakkında : Görünüşte birbirine benzer, tatlarında bir-

birine benzemez, demiştir. Muhammed İbn Kâ'b «Her biri mahsûl verdiği zaman mahsûlünden yeyin.» âyetinde, taze hurmasından ve yaş üzümünden yeyin, denilmek istendiğini söylemiştir. İbn Cerîr'in bazılarından naklettiğine göre; Allah Teâlâ'nın «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyetinde farz olan zekâtın kasdedildiğini söylemiştir. İbn Cerîr'in Amr kanalıyla... Enes İbn Mâlik'den rivâyetine göre; o, «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyeti hakkında bunun; farz olan zekât olduğunu söylemiştir. Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyetinde, farz olan zekât kasdedilmektedir. Bu, ölçülüp ölçüsünün bilindiği gündedir. Saîd İbn el-Müseyyeb de böyle söyler. İbn Abbâs'tan naklen Avfî de «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyeti hakkında şöyle der : Kişi, ekin ektiğinde hasâd günü hasâdından hiçbir şey vermezdi. Allah Teâlâ : «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» buyurdu. Bu, ölçüsünün bilinmesidir. Hakkı ise, insanların başaktan toplayıp devşirdiklerinin onda biridir.

İmâm Ahmed ve Sünen'inde Ebu Dâvûd, Muhammed İbn İshâk kanalıyla... Câbir İbn Abdullah'tan rivâyet ediyorlar ki; Hz. Peygamber (s.a.) koparılan her on vesak hurmadan bir salkımın mescidde yoksullar için asılmasını emretmiştir. Bu hadîsin isnâdı ceyyid ve kuvvetlidir. Tâvûs, Ebu'ş-Şa'sâ, Katâde, Hasan, Dahhâk ve İbn Cüreyc bunun zekât olduğunu söylerken; Hasan el-Basrî bunun hubûbât ve meyvelerden verilen sadaka olduğunu söylemiş, Zeyd İbn Eslem de, bu görüşe uymuştur. Diğerleri ise bunun zekât dışında başka bir hak olduğunu söylerler. Eş'as, Muhammed İbn Sîrîn ve Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den, onun «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Onlar, zekât dışında bir şeyler verirlerdi. Bu hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet etmiştir. Abdullah İbn Mübârek ve başkaları, Abdülmelik İbn Ebu Süleymân kanalıyla Atâ İbn Ebu Rebâh'ın «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyeti hakkında şöyle dediğini rivâyet ederler : O gün orada hazır bulunanlara kolaylarına gelen bir miktar (uygun görecekleri bir miktar) verirler. Mücâhid ise : Senin yanında yoksullar (o günde) hakîr bulunursa onlara ondan verirsin, demiştir. Abdürrezzâk, İbn Uyeyne kanalıyla... Mücâhid'in «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Ekin hasâdı sırasında bir avuç, hurma kesimi sırasında bir avuç verir ve yoksulların kesimden sonra toplamalarına ses çıkarmaz. Sevrî'nin Hammâd'dan, onun İbrâhîm'den rivâyetine göre; o, bir tutam kadar verir, demiştir. İbn el-Mübârek ise, Şüreyk kanalıyla... Saîd İbn Cübeyr'in; «Hasâd edildiği gün de hakkını verin, âyeti konusunda şöyle dediğini nakleder : Bu, zekâttan önce idi. Yoksullara hayvanının yemi için ver-

diği bir tutam veya bir avuç yoksulların hakkı idi. İbn Lehîa'nın... Saîd'den merfû' olarak rivâyetine göre; «Hasâd edildiği gün de hakkını verin.» âyeti hakkında şöyle buyrulmuştur : Başaktan düşeni. Hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet etmiştir.

Diğerleri ise şöyle derler : Bunların hepsi vâcib idi. Sonra Allah Teâlâ bunları, öşür ve öşrün yarısı ile neshetti. Bu görüşü İbn Abbâs, Muhammed İbn el-Hanefiyye, İbrâhîm en-Nehaî, Hasan, Süddî ve Atiyye el-Avfî'den rivâyet eden İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir. Ben de derim ki : Bunun nesh olarak isimlendirilmesi, şüphelidir. Zîrâ bunlar, aslında vâcib olan şeylerdi. Sonra beyânı geldi, verilecek miktarları açıklandı. Bunun, hicretin ikinci senesinde olduğunu söylerler. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ, hurma hasâd edipte tasadduk̇ta bulunmayanları burada kötülemiştir. Nitekim Kalem sûresinde bahçe sâhiblerini zikrederken şöyle buyurur : «Biz, vaktiyle o bahçe sâhiblerini denediğimiz gib. bunları da denedik. Hani, sabah olunca onu mutlakâ devşireceklerine ve biçeceklerine yemîn etmişlerdi. Bir istisnâ da yapmıyorlardı. Ama onlar daha uykudayken, Rabbının katından gönderilen bir salgın onu sardı da, sabah erkenden birbirlerine seslendiler : Mahsûllerinizi devşirecekseniz, erkence çıkın, diye. Ve gizli gizli konuşarak yürüyorlardı. Sakın bugün hiçbir yoksul çıkmasın karşınıza ve oraya girmesin, diye. Güçleri yeter gibi erkenden gittiler. Onu gördüklerinde dediler ki : Herhalde biz yanlış geldik. Hayır belki de mahrûm bırakıldık. Ortancaları dedi ki : Ben size demedim mi? Tesbîh etmeli değil miydiniz? Dediler ki : Tesbîh ederiz Seni Rabbımız. Gerçekten biz zâlimlerden olmuşuz. Şimdi birbirlerini yermeye başladılar. Dediler ki : Yazıklar olsun bize. Doğrusu azgınlarmışız biz. Belki Rabbımız bize, bundan daha iyisini verir. Doğrusu biz artık Rabbımızdan dilemekteyiz. Azâb işte böyledir. Fakat âhiret azâbı daha büyüktür. Keşki bilmiş olsalardı.» (Kalem, 17 - 33) Allah Teâlâ'nın «Ve israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.» kavlinin; vermede aşırı giderek ma'rûf (bilinen ve mûtad olan) un üstünde vermeyiniz, anlamında olduğu söylenmiştir. Ebu'l-Âliye der ki : Hasâd günü bir miktar verirlerdi. Sonra bunda rekâbet ederek aşırı gittiler ve Allah Teâlâ «Ve israf etmeyin.» âyetini indirdi. İbn Cüreyc der ki : Bu âyet, Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs hakkında nâzil oldu. Hurma kesmiş ve bugün bana kim gelirse, ona mutlakâ yedireceğim, demiş ve yedirmişti. Nihâyet akşam olunca; kendisine hiç meyve kalmamıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ «Ve israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.» âyetini indirdi. Hadîsi İbn Cüreyc'den İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Atâ'dan rivâyetle İbn Cüreyc; her şeyde israf: (aşırı gitmeyi) yasaklamıştır, der. İyâs İbn Muâviye de; Allah'ın

emrine tecâvüz ettiğin her şey israftır, demiştir. Süddî ise «Ve israf etmeyin.» âyeti hakkında şöyle diyor : Mallarınızı verip te fakîr kalarak oturmayınız. Saîd İbn el-Müseyyeb ile Muhammed İbn Kâ'b da «Ve israf etmeyin.» âyeti hakkında : Sadakayı men'etmeyiniz. (sadaka vermemezlik etmeyiniz). Böyle yaparsanız âsî olursunuz, demişlerdir.

Sonra İbn Cerîr, Atâ'nın; bu, her şeydeki israfı (aşırı gitmeyi) yasaklamadır, şeklindeki görüşünü tercîh etmiştir. Şüphesiz bu, sahîh bir görüştür. Fakat —en doğrusunu Allah bilir— zâhir olan, âyetin baş kısmında «Her biri mahsûl verdiği zaman, mahsûlünden yeyin, hasâd edildiği gün de hakkını verin.» buyurulduğuna göre israfın; yemeye râci' olmasıdır. Yani yemede aşırı gitmeyiniz. Zîrâ onda, hem akla ve hem de bedene zarar vardır. Nitekim başka bir âyette de : «Ve yeyin, için, ama israf etmeyin.» (A'râf, 31) buyurulmaktadır. Buhârî'nin Sahîh'inde rivâyet edilen muallak bir hadîste ise şöyle buyurulur :

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَالْبَسُوا وَتَصَدَّقُوا فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ

İsrâf ve kibir olmaksızın yeyin, için, giyinin ve tasadduk edin. Bu ifâde, işte bu kabîldendir. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Davarlardan da yük taşıyacak ve kesim hayvanı olarak yaratan O'dur.» buyuruyor. (1) Yük taşıyacak ve döşek yapılacak hayvanları sizin için yaratmıştır. Burada yük taşıyacak hayvanlardan maksadın, yük yüklenecek develer, döşek yapılacakların da onların küçükleri olduğu söylenmiştir. Nitekim Sevrî, Ebu İshâk kanalıyla... Abdullah'dan rivâyet ediyor ki : «Yük taşıyacaklar» ifâdesi yüklenen develerdir. «Kesim hayvanı olarak» ifâdesi ise, develerin küçükleridir. Bu hadîsi Hâkim rivâyet ederek sahîh olduğunu, ancak Buhârî ile Müslim'in tahrîç etmediklerini söyler. İbn Abbâs : Yük taşıyacak olanlar develerin büyükleri, döşek yapılacaklar da küçükleridir, demiştir. Mücâhid de böyle söyler.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Davarlardan da yük taşıyacak ve kesim hayvanı olarak...» âyeti hakkında şöyle diyor : Yük taşıyacaklar; deve, at, katır, merkeb ve yük yüklenen her hayvandır. Kesim hayvanı olacaklara gelince; bunlar koyunlardır. Bu görüşü tercîh eden İbn Cerîr; öyle sanıyorum ki; bunlara kesim hayvanı denilmesi ancak yere yakınlıklarından dolayıdır, demiştir. Rebî, İbn Enes, Hasan, Dahhâk ve Katâde yük taşıyacakların, deve ve inek; kesim hayvanı olacakların da koyun olduğunu söylerler. Süddî de şöyle der : Yük taşıyacaklar, develerdir. Kesim hayvanı olacaklar ise; sütten kesilmiş deve yavrusu, dana ve koyunlardır. Üzerine yük yüklenen her

(1) «Kesim hayvanı» diye çevirdiğimiz (فَرْشًا) kelimesi aynı zamanda döşek yapılacak hayvan anlamına da gelir.

şey yük taşıyanlar grubuna girer. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de şöyle der: Yük taşıyacaklar, bindiklerinizdir. Kesim hayvanı olacaklar ise, yediğiniz ve sağdıklarınızdır. Koyuna yük yüklenmez, onun etini yersiniz, yününden döşek ve örtüler edinirsiniz. Bu âyet-i kerîme'nin tefsîrinde Abdurrahmân'ın söyledikleri güzel olup Allah Teâlâ'nın şu âyetleri de buna şehâdet etmektedir (bunu desteklemektedir) : «Görmezler mi ki; kendi gücümüzle onlar için hayvanlar yarattık. Kendileri bunlara sâhib bulunmaktadırlar. Ve onları kendilerinin buyruğuna verdik. Onlardan kimisi binekleridir, kimisinden de yerler.» (Yâsîn, 71-72), «Sizin için hayvanlarda da âyetler vardır. Size onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından; içenlerin boğazından kolaylıkla geçen dupduru süt içiririz... Yünlerinden ve yapağılarından, kıllarından bir zamana kadar giyimlik, döşemelik ve ticâret kumaşı verdi.» (Nahl, 66-80), «Allah; binek olarak kullanasınız ve yiyesiniz diye, davarları sizin için yaratandır. Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır. Gönüllerinizdeki arzulara, onlara binerek ulaşırsınız. Onlarla ve gemilerle taşınırsınız. Allah size âyetlerini gösterir. Allah'ın âyetlerinden hangisini inkâr edersiniz?» (Ğafir, 79-81).

Allah Teâlâ : «Allah'ın size verdiği rızıklardan yeyin.» buyuruyor. Meyvelerden, ekinlerden ve hayvanlardan yeyiniz. Bunların hepsi, Allah tarafından yaratılmış ve size rızık kılınmıştır.

«Şeytânın izlerinden gitmeyin.» Allah'a iftirâ ederek meyve ve ekinlerden Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiklerini harâm kılan müşriklerin, şeytânın yollarına ve emirlerine uyduğu gibi siz de uymayın. «Çünkü o, (şeytân, ey insanlar) sizin apaçık bir düşmanınızdır.» Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Muhakkak ki şeytân; sizin düşmanınızdır. Öyleyse siz de onu düşman edininiz. O taraftârlarını ancak çılgın alevli ateşin yârânı olmaya çağırır.» (Fâtır, 6), «Ey Âdemoğulları, şeytân ana ve babanızı ayıb yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak nasıl cennetten çıkardıysa; sakın size de bir fitne yapmasın.» (A'râf, 27), «Şimdi siz beni bırakıp da size düşman olan, onu ve soyunu dost mu ediniyorsunuz? Zâlimler için ne kötü bedeldir bu.» (Kehf, 50). Bu husûsta Kur'an-ı Kerîm'de pek çok âyet vardır.

ثَمَٰنِيَةَ أَزْوَٰجٍ ۖ مِّنَ ٱلضَّأْنِ ٱثْنَيْنِ وَمِنَ ٱلْمَعْزِ ٱثْنَيْنِ ۗ قُلْ ءَآلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ
أَمِ ٱلْأُنثَيَيْنِ أَمَّا ٱشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ ٱلْأُنثَيَيْنِ ۖ نَبِّـُٔونِى بِعِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَ
مِنَ ٱلْإِبِلِ ٱثْنَيْنِ وَمِنَ ٱلْبَقَرِ ٱثْنَيْنِ ۗ قُلْ ءَآلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ ٱلْأُنثَيَيْنِ أَمَّا ٱشْتَمَلَتْ

عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَٰذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ
عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

143 — Sekiz çift; koyundan iki, keçiden iki. De ki: İki erkeği mi, iki dişiyi mi veya iki dişinin rahimlerinde bulunanları mı harâm kıldı? Eğer sâdıklardan iseniz, bana bilgiye dayanarak haber verin.

144 — Deveden de iki, sığırdan da iki. De ki: İki erkeği mi, iki dişiyi mi veya iki dişinin rahimlerinde bulunanı mı harâm kıldı? Yoksa Allah; size bunları buyururken, siz orada mı idiniz? İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduranlardan daha zâlim kimdir? Muhakkak ki Allah, zâlimler gürûhunu hidâyete erdirmez.

Câhiliyet Gelenekleri

Allah Teâlâ bu âyetlerde, İslâm öncesi arapların bilgisizliğini beyân ediyor. Onlar, hayvanlardan bazılarını harâm sayarlar, paylara ve cinslere ayırırlardı. Sonuncusu dişi olmak üzere beş defa doğurmuş deve, dişi adak devesi, on batın doğurmuş (veya yedi batın ikiz doğurmuş) deve, on batın döllemiş erkek deve ve hayvanlardan, ekinlerden ve meyvelerden kendiliklerinden uydurmuş oldukları diğer cinsler. Allah Teâlâ önce çardaklı ve çardaksız bahçeler yarattığını, hayvanlardan yük taşıyacak ve döşek yapılacakları yarattığını beyân buyurup, sonra da erkeği ve dişisiyle beyaz koyun, siyah koyun —ki bu keçidir—, erkeği ve dişisiyle deve, aynı şekilde inekten ibâret hayvanların sınıflarını beyân buyuruyor. Allah Teâlâ bunlardan hiç birisini ve bunların yavrularını harâm kılmamıştır. Bilakis bunların hepsi yemek, binmek, yüklemek, sağmak ve diğer faydalanma yollarıyla istifâde etmeleri için Âdemoğullarına âmâde kılınmıştır. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ: «Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirmiştir.» (Zümer, 6) buyurmaktadır.

Allah Teâlâ'nın: «Veya iki dişinin rahimlerinde bulunanları mı harâm kıldı?» sözü onların: Şu davarların karınlarında bulunanlar; yalnız erkeklerimiz içindir, kadınlarımıza harâm kılınmıştır, sözlerine cevab teşkîl eder. Allah Teâlâ: «Eğer sâdıklardan iseniz, bana bilgiye dayanarak haber verin.» buyuruyor. Bana kesin bilgiye dayanarak haber veriniz: Sizin harâm kılındığını sandığınız sonuncusu dişi olmak

üzere beş batın doğuran deveyi, adak devesini, on batın doğuran deveyi ve on batın dölleyen erkek deve ile benzerlerini Allah Teâlâ bize nasıl harâm kılmıştır? İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî der ki : «Sekiz çift; koyundan iki, keçiden iki.» âyeti dört çifttir. «Deveden de iki, sığırdan da iki. De ki : İki erkeği mi, iki dişiyi mi harâm kıldı?» Allah Teâlâ burada buyuruyor ki : Ben bunlardan hiç birini harâm kılmadım. «Eğer sâdıklardan iseniz, bana bilgiye dayanarak haber verin.» Allah Teâlâ burada da : «Hepsi helâldir.» buyuruyor.

Allah Teâlâ'nın : «Yoksa Allah; size bunları buyururken, siz orada mı idiniz?» sözü; onların bu hayvanlardan harâm kıldıklarını kendiliklerinden uydurdukları harâm kılmaları husûsunda Allah'a iftirâda bulunmalarından dolayı onlarla alaydır. «İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduranlardan daha zâlim kimdir? (elbette ondan daha zâlim hiç kimse yoktur.) Muhakkak ki Allah zâlimler gürûhunu hidâyete erdirmez.» Bu âyetin hükmü altına girenlerin ilki, Amr İbn Lühayy İbn Kamea'dır. Peygamberlerin dinini değiştirenlerin ilki odur. Adak devesini başı boş bırakan, yedi batın çift doğuran deveyi harâm kılan, on batın dölleyen erkek deveyi muhâfaza eden odur. Nitekim bu husûs sahîh bir hadîste belirtilmiştir.

قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُۥٓ إِلَّآ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا
أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُۥ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ
فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٥﴾

145 — De ki : Bana vahyolunanlar arasında; harâm dediklerinizi yiyecek kişiye murdâr oldukları için; ölüden, dökülen kandan, domuz etinden —ki pistir— ve Allah'tan başkasının adına kesildiğinden dolayı fısk olandan başka harâm olan bir şey bulamıyorum. Haddi aşmamak ve istememek üzere, kim de bunlardan yemeye mecbûr kalırsa, muhakkak ki Rabbın Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Bana Harâm Kılınanlar

Allah Teâlâ kulu ve elçisi Muhammed (s.a.) e emrederek şöyle buyuruyor : Allah'a iftirâ edip O'nun rızık olarak verdiklerini harâm

sayan şu heriflere söyle : «Bana vahyolunanlar arasında yiyecek kişiye harâm olan bir şey bulamıyorum.» Bunun anlamının; sizin harâm kıldıklarınızdan hiçbir şeyi bunun dışında harâm olarak görmüyorum, şeklinde olduğu söylenmiştir. Yine bunun anlamının; bunun dışında hayvanlardan harâm hiçbir şey görmüyorum, olduğu da söylenilmiştir. Buna göre, daha sonra Mâide sûresinde yeralacak olan harâm kılmalar ve bu husûsta vârid olan hadîsler bu âyetin mefhûmunu neshetmiş oluyor. Bazıları bunu, nesholarak isimlendirirler. Ancak müteahhirîn'den birçokları, buna nesh demezler. Zîrâ bu, aslı mübâh olanın kaldırılması kabîlindendir. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî (او دمًا مسفوحًا) kısmını, dökülmüş kan olarak tefsîr etmiştir. İkrime de «Dökülen kandan...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Şâyet bu âyet olmasaydı, yahûdîlerin uyduğu, peşinden gittiği gibi insanlar, damarlarda olanların (kanın) peşinden koşarlardı. Hammâd, İmrân İbn Hudeyr'in şöyle dediğini nakleder : Ebu Miclez'e; boğazlanan hayvanın başından bulaşan kanı, içinde kırmızılık görünen kabı sordum. Şöyle dedi : Allah Teâlâ, ancak dökülen kanı yasaklamıştır. Katâde de şöyle der : Allah Teâlâ, kanlardan dökülmüş olanı harâm kılmıştır. Kanın karıştığı ete gelince; bunda bir beis yoktur. İbn Cerîr der ki : Bize Müsennâ'nın... Kâsım'dan rivâyetine göre; Hz. Âişe, yırtıcı hayvanların etlerinde, kabta bulunan kan ve kırmızılıkta bir beis görmez ve bu âyeti okurdu. Bu hadîs; sahîhtir, garîbdir.

Humeydî, Süfyân kanalıyla, Amr İbn Dînâr'ın şöyle dediğini nakleder : Câbir İbn Abdullah'a : Onlar, Allah Rasûlü (s.a.)nün Hayberin fethi sırasında ehlî eşek etlerini yasakladığını iddiâ ediyorlar, dedim. Şöyle karşılık verdi : Bunu Allah Rasûlü (s.a.)nden naklen Hakem İbn Amr söylerdi. Fakat şu âlim —ki İbn Abbâs'ı kasdediyor— bunu kabul etmez ve : «De ki : Bana vahyolunanlar arasında; harâm olan bir şey bulamıyorum.» âyetini okurdu. Hadîsi bu şekilde Buhârî de Ali İbn el-Medînî kanalıyla Süfyân'dan rivâyet etmiştir. Kezâ Ebu Dâvûd da, bunu İbn Cüreyc kanalıyla Amr İbn Dînâr'dan tahrîc etmiştir. Hadîsi, Hâkim de Müstedrek'inde rivâyet etmiştir. Bununla birlikte Hadîs; Buhârî'nin Sahîh'inde benim gördüğüm gibidir.

Ebu Bekr İbn Merdûyeh ve Müstedrek'inde Hâkim, Muhammed İbn Ali kanalıyla... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini naklederler : Câhiliye halkı bazı şeyleri yer ve bazı şeyleri de hoşlanmayarak terkederlerdi. Allah Taâlâ Peygamberini gönderdi, kitabını indirdi, helâlini helâl kıldı, harâmını harâm kıldı. O'nun helâl kıldığı helâl, harâm kıldığı da harâmdır. Hakkında hüküm indirmediği şey ise affedilmiştir. Bu-

nun akabinde İbn Abbâs : «De ki : Bana vahyolunanlar arasında... harâm olan hiçbir şey bulamıyorum.» âyetini sonuna kadar okudu. Hadîsin lafzı İbn Merdûyeh'indir. Hadîsi yalnız başına Ebu Dâvûd da, Muhammed İbn Hârûn kanalıyla... Ebu Nuaym'dan rivâyet eder. Hâkim ise bu hadîsin isnâdının sahîh olduğunu, Buhârî ile Müslim'in tahrîc etmediklerini söyler.

İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Sevde Bint Zem'a'nın bir koyunu öldü. Bu koyunu kasdederek; ey Allah'nı elçisi, falanca öldü, dedi. Allah Rasûlü : Derisini niçin almadınız? diye sordu. O : Ölmüş bir koyunun derisini mi alalım? diye sordu. Allah Rasûlü kendisine : Muhakkak ki Allah Teâlâ : «De ki : Bana vahyolunanlar arasında; harâm dediklerinizi yiyecek kişiye murdâr oldukları için; ölüden, dökülen kandan, domuz etinden... başka harâm olan bir şey bulamıyorum.» buyuruyor. Siz onu yemeyeceksiniz ki. Onu tabaklayıp istifâde edeceksiniz. Sevde Bint Zem'a, birisini gönderip o koyunun derisini soydurdu, tabakladı ve ondan bir kırba (su kabı) edinip, yanında yırtılıncaya kadar kullandı. Bu hadîsi veya bir benzerini Buhârî ile Neseî, Şa'bî kanalıyla... Sevde Bint Zem'a'dan rivâyet etmişlerdir.

Saîd İbn Mansûr der ki : Bize Abdülazîz İbn Muhammed'in, Îsâ İbn Nümeyre'den, onun da babasından rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : İbn Ömer'in yanında idim. Birisi ona kirpi yemeyi sordu. İbn Ömer, «De ki : Bana vahyolunanlar arasında; harâm dediklerinizi yiyecek kişiye... harâm olan bir şey bulamıyorum.» âyetini okudu. Onun yanında bulunan bir yaşlı, şöyle dedi : Ebu Hüreyre'yi şöyle derken işittim : Hz. Peygamber (s.a.)in yanında (kirpi yemek) zikredildiğinde şöyle buyurdular : O, murdârlardan bir murdârdır, İbn Ömer : Şâyet Hz. Peygamber (s.a.) bunu söylemişse; o, onun söylediği gibidir, dedi. Hadîsi Ebu Dâvûd, Ebu Sevr'den, o da Saîd İbn Mansûr'dan rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ «Haddi aşmamak ve (fazlasını) istememek üzere bunlardan yemeye mecbûr kalırsa...» buyurmaktadır ki; kim bu âyet-i kerîme'de harâm kılınanlardan bir şeyi, haddi aşma arzusu olmaksızın yemeye mecbûr kalırsa; «Muhakkak ki Rabbın (onun için) Ğafûr'dur, Rahîm'dir.» Bu âyetin tefsîri, daha önce Bakara sûresinde (Bakara, 173) geçmişti. Onunla yetiniyoruz.

Bu âyet-i kerîme'nin sevkedilişinden maksad; kendiliklerinden ve bozuk görüşleriyle, sonuncusu dişi olmak üzere; beş batın doğuran deveyi, adak devesini, on batın doğuran deveyi, on batın dölleyen erkek deveyi ve benzerlerini kendilerine harâm kılan müşriklerin bu görüşlerini reddetmektedir. Allah Teâlâ bu âyette elçisine; Allah Teâlâ'nın

ona vahyettikleri içinde bunların harâm olduğunu bulamadığını haber vermesini emretmektedir. Ancak bu âyette zikredilen ölü, dökülen kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilenler harâm kılınmıştır. Bunun dışındakiler, harâm kılınmamıştır. Bunlar hakkında hüküm bildirilmemiştir. O halde bunların harâm olduğunu nasıl iddiâ edebilirsiniz? Allah Teâlâ harâm kılmadığı halde, siz neden dolayı bunları harâm kılıyorsunuz? O takdîrde bunun dışında diğer şeylerin harâm kılınması sözkonusu olmayacaktır. Nitekim âlimlerin mezheblerinden meşhûr olan görüşe göre; eşeklerin, yırtıcı hayvanların ve kuşlardan tırnaklı olanların etlerinin yasaklandığına dâir haberler gelmiştir.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ ۖ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ
شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ۚ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ
بِبَغْيِهِمْ ۖ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

146 — Yahûdî olanlara da bütün tırnaklıları harâm kıldık. Sığır ve koyunun iç yağlarını da üzerlerine harâm kıldık. Bunlardan sırtlarına ve bağırsaklarına yapışan ve kemiğe karışan müstesnâdır. Biz, onları zulümlerinden dolayı cezâya çarptırdık. Biz, elbette sâdıklarızdır.

Yahûdîlere Harâm Kılınanlar

İbn Cerîr der ki : Allah Teâlâ : «Yahûdî olanlara bütün tırnaklıları harâm kıldık.» buyuruyor. Bunlar, hayvanlar ve kuşlardan deve, deve kuşu, yabanî ve evcil ördek gibi parmak araları ayrık (yarılmış) olmayanlardır.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha; «Yahûdî olanlara bütün tırnaklıları harâm kıldık.» âyeti hakkında şöyle der : Bunlar, deve ve deve kuşudur. Mücâhid ve bir rivâyette Süddî de böyle söylemiştir. Saîd İbn Cübeyr ise şöyle der : Bunlar, parmak araları açık olmayanlardır. Saîd İbn Cübeyr'den gelen rivâyetlerden birinde ise o, şöyle demiştir : Parmak araları ayrılmış olmayan her şey. Horoz da bunlardandır. Katâde, «Yahûdî olanlara bütün tırnaklıları harâm kıldık.» âyeti hakkında şöyle der : Bunların; deve ve deve kuşu, kuşlardan bazıları ve balıklar olduğu söylenirdi. Bir rivâyette ise bunların deve ve

deve kuşu olduğu söylenmiştir. Yahûdîlere kuşlardan ördek ve benzerleri ile, parmak araları yarık olmayan her şey harâm kılınmıştı.

İbn Cüreyc; Mücâhid'in «Bütün tırnaklılar» hakkında şöyle dediğini nakleder : Şakşak, deve kuşu ve deve. Ben, Kâsım İbn Ebu Bezze'ye; Şakşak nedir? diye sordum. Şöyle cevab verdi : Hayvanların, ayaklarında ayrık olmayandır. Ayak (parmak) araları açık olanı yahûdîler yerdi. Hayvanların (tavukların) ve serçelerin ayakları (ayak parmakları) açıktı. Yahûdîler onları yerlerdi. Develerin tırnakları, deve kuşunun tırnakları, yaban ördeğinin tırnakları açılmamıştı ve Yahûdîler deveyi, deve kuşunu, yaban ördeğini, parmak araları açılmamış her şeyi ve vahşî eşeği yemezlerdi.

Allah Teâlâ : «Sığır ve koyunun iç yağlarını da üzerlerine harâm kıldık.» buyuruyor. Süddî der ki : İç yağları ile, böbrek yağları kasdedilmiştir. Yahûdîler; bunları İsrâîl harâm kılmıştır; biz de harâm kılıyoruz, derlerdi. İbn Zeyd de aynı görüşü paylaşır. Katâde ise; bunların iç yağları ve kemiğe sarılı olmayan yağlar olduğunu söylemiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha : «Bunlardan sırtlarına yapışanlar müstesnâdır.» âyetinde, kemiğe yapışan iç yağlarının kasdedildiğini söylemiştir. Süddî ve Ebu Sâlih de; kalça (kuyruk veya kıç) nın, sırtlara yapışan etlerden olduğunu söylemişlerdir.

Âyetteki (الحوايا) kelimesi hakkında Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî der ki : Bu kelime çoğul olup tekili (الحوية - الحاوية - الحوياء) dır. Bunlar, karında dolanıp kangal olan, toplanan (bağırsaklar) dır. Bunlar süt bezleri olup dışkı yerleri anüs olup (المرابض) «Merâbîd» diye de isimlendirilir. Bağırsaklar buradadır.

Buna göre; âyetin mânâsı şöyle oluyor : «Sığır ve koyunların sırtlarına ve bağırsaklarına karışanlar dışında, bunların iç yağlarını onlara harâm kıldık.» İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, (الحوايا) kelimesinin; anüs anlamına geldiğini söyler. Mücâhid ise; bu kelimenin, anüs ve karın boşluğu olduğunu söylemektedir. Saîd İbn Cübeyr, Dahhâk, Katâde, Ebu Mâlik ve Süddî de böyle söylerler. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem; bunun, ortasında midenin bulunduğu karın boşluğu, süt bezeleri olduğunu söyler. Arap dilinde buna (المرابض) denilir.

Allah Teâlâ : «Ve kemiğe karışan müstesnâdır.» buyuruyor ki; iç yağlarından kemiğe karışanlar, onlara helâl kılınmıştır. İbn Cüreyc der ki : Kalça yağları, kuyruk sokumu kemiğine karışmıştır ve bu helâldir. Ayaklarda, böğürde, başta, gözde kemiğe karışan etler helâldir. Bu sözlerin bir benzerini Süddî de söylemiştir.

Allah Teâlâ : «Biz onları, zulümlerinden dolayı cezâya çarptırdık.» buyuruyor. Bu sıkıştırmayı onların zulümlerinden, Bizim emirlerimize karşı gelmelerinden dolayı onlara bir cezâ olarak verdik. Nitekim Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Yahûdîlerin zulümleri ve birçok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı; kendilerine, helâl kılınmış şeyleri yasakladık.» (Nisâ, 160) Allah Teâlâ : «Biz, elbette sâdıklarızdır. (Onları bununla cezâlandırmamızda elbette adâletli davranmışızdır.)» buyurmuştur. İbn Cerîr der ki : Ey Muhammed; bizim, bunu onlara, harâm kıldığımıza dâir vermiş olduğumuz haberde elbette sâdıklarızdır. Değilse bunu İsrâîl —onların sandıkları gibi— kendisine harâm kılmış değildir. En doğrusunu Allah bilir.

Abdullah İbn Abbâs der ki : Ömer İbn Hattâb (r.a.)a Semure'nin içki sattığı haberi ulaştı; Allah, Semure'yi kahretsin. Allah Rasûlü (s.a.)nün şöyle buyurduğunu bilmiyor mu? «Allah Yahûdîlere la'net etsin, onlara iç yağları harâm kılınmıştı da onu eritip sattılar.» dedi. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim, Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla... Hz. Ömer'den tahrîc etmişlerdir. Leys şöyle diyor : Bana Yezîd İbn Ebu Habîb'in... Câbir İbn Abdullah'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) Mekke'nin fethi senesi şöyle buyurmuştur : Muhakkak ki Allah ve Rasûlü içki, ölü (eti), domuz ve putların satışını harâm kılmıştır. Ey Allah'ın elçisi; ölülerin iç yağları hakkında ne buyurursun? Onunla deriler yağlanır, gemiler boyanır ve insanlar onu çıra olarak kullanır, denildiğinde; hayır, o harâmdır, buyurdu. Sonra Allah Rasûlü (s.a.); şöyle devâm etti : Allah, yahûdîleri kahretsin; Allah Teâlâ onlara, iç yağını harâm kıldığında onu erittiler ve sonra da satıp parasını yediler. Bu hadîsi bir topluluk, muhtelif kanallarla Yezîd'den rivâyet etmişlerdir. Zührî de, Saîd İbn el-Müseyyeb kanalıyla Ebu Hüreyre'den Allah Rasûlü (s.a.)nün şöyle buyurduğunu nakleder : Allah, yahûdîleri kahretsin, onlara iç yağı harâm kılındı da onu satıp parasını yediler. Bu hadîsi Buhârî ve Müslim, Abdân kanalıyla... Zührî'den rivâyet etmişlerdir. İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah İbn İbrâhîm'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) makâm (-ı İbrâhîm) ın arkasında oturuyorlardı. Gözlerini göğe dikerek üç kere; Allah yahûdîlere lanet etsin. Muhakkak Allah Teâlâ onlara iç yağını harâm kılmıştı. Onlar da bunu satıp ücretini yediler. Allah Teâlâ bir kavme bir şeyin yenmesini yasaklamışsa; mutlakâ onlara bunun ücretini de harâm kılmıştır. İmâm Ahmed der ki : Bize Ali İbn Âsım'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) mescidde; Hıcr'e dönük olarak oturuyorlardı. Göğe bakıp güldüler ve şöyle buyurdular : Allah Teâlâ yahûdîlere la'net etsin. İç yağları onlara harâm kılınmıştı. Onlar bunu sattılar ve bedellerini yediler. Muhakkak

ki Allah Teâlâ; bir kavme bir şeyin yenilmesini harâm kıldığında, onlara bunun bedelini de harâm kılmıştır. Hadîsi Ebu Dâvûd da Hâlid el-Hazzâ kanalıyla rivâyet etmiştir. A'meş, Câmi' İbn Şeddâd kanalıyla... Üsâme İbn Zeyd'den rivâyet ediyor ki; o, şöyle demiştir: Allah Rasûlü (s.a.) hasta iken, onu ziyâret etmek üzere yanına gitmiştik. Onu uyur bulduk. Yüzüne Aden örtülerinden bir örtü örtülmüştü. Yüzünü açıp şöyle buyurdular: Allah Teâlâ yahûdîlere la'net etsin. Koyunların iç yağlarını harâm sayıyorlar da, bunların bedellerini yiyorlar. Bir rivâyette ise şöyle buyurmuştur: Onlara iç yağları harâm kılınmıştı. Bunları sattılar ve bedellerini yediler.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

147 — Seni yalanlarlarsa; de ki: Rabbımız geniş rahmet sâhibidir. O'nun gücü günâhkârlar gürûhundan döndürülemez.

Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ey Muhammed; sana muhâlif olan müşrikler, yahûdîler ve onların benzerleri seni yalanlarlarsa; Rabbımız geniş rahmet sâhibidir, de. Bu ifâde; Allah'ın geniş rahmetini dileme ve Allah'ın elçisine tâbi olmaya teşvîkten ibarettir. «O'nun gücü günâhkârlar gürûhundan döndürülemez.» kısmı da Peygamberlerin sonuncusu olan Allah Rasûlü'ne muhâlefetten onları sakındırmadır. Çok kere Allah Teâlâ Kur'an'da, teşvîk ve korkutmayı birlikte zikreder. Nitekim şu âyetlerde durum böyledir: «Şüphe yok ki Rabbın, cezâsı pek çabuk olandır. Ve muhakkak ki O, Gafûr, Rahîm'dir.» (En'âm, 165) «Doğrusu, insanların zulmetmelerine rağmen Rabbın, mağfiret sâhibidir. Şüphesiz ki Rabbının cezâlandırması şiddetlidir.» (Ra'd, 6). «Kullarıma bildir ki: Muhakkak Ben Gafûr, Rahîm olanım. Ve muhakkak ki azâbım da elem verici bir azâbdır.» (Hicr, 49-50), «Günâhları bağışlayan, tevbeyi kabul eden, cezâsı şiddetli olandır.» (Ğâfir, 3), «Doğrusu Rabbının yakalayışı amansızdır.. Önce yaratıp sonra tekrârlayan O'dur O. O, Gafûr'dur, Vedûd'dur.» (Bürûc, 12-14). Bu husûstaki âyetler pek çoktur.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَٰلِكَ
كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا

إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾ قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ
لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَا فَإِنْ
شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

148 — Şirk koşanlar diyecekler ki: Eğer Allah dileseydi biz de atalarımız da şirk koşmazdık. Hiçbir şeyi harâm da kılmazdık. Onlardan öncekiler de, Bizim gücümüzü tadana kadar böyle dediler. De ki: Bize karşı yanınızda ortaya koyabileceğiniz bir bilgi var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sâdece yalanlar atıyorsunuz.

149 — De ki: Üstün ve mükemmel huccet Allah'ındır. Eğer O, dileseydi hepinizi birden hidâyete kavuştururdu.

150 — De ki: Muhakkak Allah, şunu harâm kıldı diye, bildiğini söyleyecek şâhidlerinizi getirin. Eğer onlar şâhidlik ederlerse; sen de onlarla beraber olup tasdîk etme. Onlar Rablarına başkalarını denk tutuyorlar.

Erişilmez Huccet Allah'ındır

Bu, Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu bir münâzara ve müşriklerin şirk koşmalarında, harâm kılmalarında dayandıkları bir şüpheyi belirten bir ifâdedir. Onlar diyorlar ki: Allah Teâlâ, onların içinde bulundukları şirk koşmayı ve onların harâm kıldıklarını harâm kılmalarını bilmektedir. O, bize îmânı ilhâm etmek veya bizimle küfür arasına engel koymak sûretiyle bunu değiştirmeye kâdirdir. Ama değiştirmemiştir. O halde bu, bütün bu olanlar, O'nun irâdesi ve dilemesiyle olduğuna, O'nun bizden bu husûslarda hoşnûd olduğuna delâlet eder. Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Eğer Allah dileseydi biz de, atalarımız da şirk koşmazdık. Hiçbir şeyi harâm da kılmazdık.» Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: «Ve derler ki: Eğer Rahmân dilemiş olsaydı, biz onlara kulluk etmezdik.»

(Zuhruf, 20), «Şirk koşanlar dediler ki : Allah dilseydi ne biz, ne de babalarımız O'ndan başka bir şeye tapınırdık...» (Nahl, 35). Allah Teâlâ burada : «Onlardan öncekiler de böyle dediler.» buyuruyor ki; onlardan önce sapıtanlar, bu şüphe ile sapıtmışlardır. Bu, geçersiz ve bâtıl bir delildir. Zîrâ eğer bu delil sıhhatli olsaydı; Allah Teâlâ onlara gücünü tattırmaz, onları helâk etmez, onlara şerefli elçilerini göndermez ve müşriklere acı intikâmını tattırmazdı.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «De ki : Bize karşı yanınızda (Allah'ın sizin içinde bulunduğunuz durumdan hoşnûd olduğuna dâir) ortaya koyabileceğiniz bir bilgi var mı? Siz ancak zanna (vehme, hayâle ve bozuk inançlara) uyuyorsunuz. Ve siz sâdece (Allah'a karşı, ileri sürdüğünüz şeylerde Allah adına) yalanlar atıyorsunuz.»

İbn Abbâs'tan rivâyetle, Ali İbn Ebu Talha şöyle demiştir : Allah Teâlâ : «Eğer Allah dileseydi, biz de şirk koşmazdık.», «Onlardan öncekiler de böyle dediler.» Ve sonra da : «Şâyet Allah dileseydi; onlar şirk koşmazlardı.» buyurmaktadır. Onlar : «Bizim ilâhlara ibâdetimiz, bizi Allah'a yaklaştıracaktır.» dediler. Allah Teâlâ da bunların, kendilerini Allah'a yaklaştırmayacağını haber verdi. «Şâyet Allah dileseydi; onlar şirk koşmazlardı.» âyetinde ise : Şâyet Ben dileseydim, onların hepsini hidâyet üzere birleştirirdim, buyurmaktadır.

Allah Teâlâ : «De ki : Üstün ve mükemmel huccet Allah'ındır. Eğer O, dileseydi hepinizi birden hidâyete kavuştururdu.» âyetinde peygamberi (s.a.)ne şöyle buyurmaktadır : «Ey Muhammed, onlara de ki : (Hidâyete erdirdiklerinin hidâyetinde ve sapıttırdıklarının sapıttırılmasında) üstün ve mükemmel huccet (en mükemmel ve tâm hikmet) Allah'ındır. Eğer O, dileseydi hepinizi birden hidâyete kavuştururdu.» Bunların hepsi Allah'ın kudreti, dilemesi ve ihtiyârı iledir. Bununla birlikte O, inananlardan hoşnûd olur ve kâfirleri sevmez. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Şâyet Allah dileseydi; onları hidâyet üzerinde birleştirirdi.» (En'âm, 35), «Eğer Rabbın dileseydi; yeryüzündeki insanların hepsi îmân ederlerdi.» (Yûnus, 99), «Rabbın dileseydi; bütün insanları tek bir ümmet yapardı. Onlar ise hâlâ ayrılıktadırlar. Esâsen onları, bunun için yaratmıştır. Rabbının rahmet ettikleri müstesnâdır. Bununla beraber Rabbının şu sözü de tamâmen yerine gelmiştir : Şüphesiz ki Ben; cehennemi hep insan ve cin ile dolduracağım.» (Hûd, 118-119). Dahhâk der ki : Allah'a isyân eden kimsenin hiçbir delili yoktur. Kullarına karşı en mükemmel delil Allah'ındır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «De ki : Muhakkak Allah, şunu harâm kıldı diye, bildiğini söyleyecek şâhidlerinizi getirin.» Halbuki bunlar; sizin kendiliğinizden harâm kıldıklarınızdır. Ve Allah'a karşı atmış ol-

duğunuz iftirâlardır. «Eğer onlar şâhidlik ederlerse; sen de onlarla beraber olup da tasdîk etme.» Zîrâ onlar şâhidlik etseler bile, bu, herhalde yalandır. «Âyetlerimizi yalanlayanların ve âhirete inanmayanların heveslerine uyma. Onlar Rablarına başkalarını denk tutmakla (O'na şirk koşuyorlar).»

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا
ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾

151 — De ki: Gelin, Rabbınızın size neleri harâm kıldığını ben söyleyeyim; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya-babaya iyilik edin. Fakîrlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını veren Biziz. Kötülüğün gizlisine de, açığına da yaklaşmayın. Hak ile olmadıkça, Allah'ın harâm kıldığı bir cana kıymayın. İşte aklınızı başınıza alasınız diye size bunları emretti.

Rabbınızın Size Harâm Kıldığı Şeyler

Dâvûd el-Evdî'nin Şa'bî kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Kim, Allah Rasûlü (s.a.)nün üzerinde mührü bulunan sayfasını okumak isterse şu âyetleri okusun: «De ki: Gelin, Rabbınızın size neleri harâm kıldığını ben söyleyeyim; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın... işte sakınasınız diye size bunları emretti.»

Hâkim Müstedrek'inde der ki: Bize Merv'de Bekr İbn Muhammed es-Sayrafî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, En'âm sûresinde muhkem âyetler vardır. Bunlar kitabın aslıdırlar, demiş ve sonra: «De ki: Gelin, Rabbınızın size neleri harâm kıldığını ben söyleyeyim...» âyetlerini okumuştur. Hadîsi rivâyetten sonra Hâkim, isnâdının sahîh olduğunu, Buhârî ile Müslim'in tahrîc etmediklerini söyler. Ben de derim ki: Bu hadîsi Zübeyr ve Kays İbn er-Rebî', Ebu İshâk kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

Yine Hâkim, Müstedrek'inde Yezîd İbn Hârûn kanalıyla... Ubâde İbn Sâmit'ten rivâyet ediyor ki; Allah Rasûlü (s.a.): Hanginiz bana

şu üç şey üzerine bîat eder? buyurmuş ve : «De ki : Gelin, Rabbınızın size neleri harâm kıldığını ben söyleyeyim...» âyetlerini sonuna kadar okumuştur. Daha sonra da şöylè buyurmuştur : Kim bu bîatına vefâ gösterirse; onun mükâfâtı Allah'a âittir. Kim de bunlardan bir şey eksiltirse; Allah Teâlâ ona dünyada iken bir şey verirse bu, onun için bir cezâ olur. Kimi de âhirete bırakırsa, işte onun işi Allah'a kalmıştır : Dilerse azâb eder, dilerse bağışlar. Hâkim, bu hadîsin de isnâdının sahîh olduğunu, fakat Buhârî ile Müslim'in tahrîc etmediklerini söyler. Ancak Buhârî ile Müslim, Zührî kanalıyla... Ubâde'den rivâyet edilen : Allah'a hiçbir şeyle şirk koşmamak üzere bana bîat ediniz... hadîsinde birleşmişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

Âyetin tefsîrine gelince : Allah Teâlâ, peygamberi ve Rasûlü Muhammed (s.a.) e hitâb ile şöyle buyurmaktadır : Ey Muhammed, Allah'tan başkasına tapınan, Allah'ın kendilerine verdiği rızıkları haram kılan, çocuklarını öldüren o müşriklere söyle : Onların bütün bu yaptıkları, kendi görüşleri ile ve şeytânların onları aldatmasıyla olmuştur. Onlara söyle : Gelin (zan, iftirâ ve yalan olarak değil, gerçek olarak, Allah tarafından bir vahiy ve emir olarak), Rabbınızın size neleri harâm kıldığını ben söyleyeyim. (Size anlatıp haber vereyim.) : O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın...»

Buhârî ve Müslim'de Ebu Zerr (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü : Cibrîl bana geldi ve, ümmetimden her kim ki Allah'a hiçbir şeyle şirk koşmaksızın ölürse; cennete girecektir, diye müjde verdi, buyurdular. Ben : Zinâ edip hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. Zinâ edip hırsızlık yapsa da, buyurdular. Ben : Zinâ edip hırsızlık yapsa da mı? dedim. Zinâ edip hırsızlık yapsa da, buyurdular. Ben : Zinâ edip hırsızlık yapsa da mı? dedim. Zinâ edip hırsızlık yapsa ve içki içse de, buyurdular. Rivâyetlerin bazısında, Allah Rasûlü (s.a.) ne bu soruları soranın Ebu Zerr olduğu belirtilmiştir ki, bunların üçüncüsünde Hz. Peygamber (s.a.) : Ebu Zerr'in burnu yere sürtülse de, buyurmuşlardır. Ebu Zerr hadîsin tamâmından sonra : Ebu Zerr'in burnu yere sürtülse de, dermiş.

Bazı müsned ve Sünen'lerde Ebu Zerr'den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى يَا ابْنَ آدَمَ : إِنَّكَ مَا دَعَوْتَنِي وَرَجَوْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ عَلَى مَا كَانَ فِيكَ وَلاَ أُبَالِي . يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ بَلَغَتْ ذُنُوبُكَ عَنَانَ السَّمَاءِ ثُمَّ اسْتَغْفَرْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ وَلاَ أُبَالِي . يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ لَوْ أَتَيْتَنِي بِقُرَابِ الأَرْضِ خَطَايَا ثُمَّ لَقِيتَنِي لاَ تُشْرِكُ بِي

شَيْئًا لَأَتَيْتُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً .

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ey Âdemoğlu; sen Bana duâ edip Benden umduğun sürece senden olan şeyleri (günâhları) bağışlarım da hiç aldırmam. Ey âdemoğlu şayet günahların gökyüzünü kaplasa, sonra benden bağışlanma dilesen, seni bağışlarım da hiç aldırmam. Ey âdemoğlu şayet bana dünya dolusu günâhlarla gelsen, sonra bana şirk koşmamış olarak ulaşsan, ben de sana dünya dolusu mağfiret ile gelirim. Kur'an-ı Kerîm'de bu hadîse şâhid olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Allah kendisine ortak koşmayı bağışlamaz. Bundan başkasını dilediğine bağışlar.» (Nisâ, 48). Müslim'in Sahîh'inde İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen bir hadîste :

وَمَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ

Allah'a hiçbir şeyle ortak koşmaksızın ölen kimse cennete girer, buyurulmuştur. Bu husûstaki âyetler ve hadîsler pek çoktur.

İbn Merdûyeh'in Ubâde ve Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet ettiği bir hadîste şöyle buyurulur :

لَا تُشْرِكُوا بِاللهِ شَيْئًا، وَإِنْ قُطِّعْتُمْ أَوْ صُلِّبْتُمْ أَوْ حُرِّقْتُمْ

Parça parça kesilseniz veya asılsanız, veya yakılsanız bile Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Muhammed İbn Avf el-Hımsî'nin... Ubâde İbn Sâmit'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bize, yedi haslet tavsiye etti : Yakılsanız, parça parça kesilseniz ve asılsanız bile Allah'a hiçbir şeyle ortak koşmayın, buyurdu.

Allah Teâlâ : «Anaya, babaya iyilik edin.» buyurmaktadır ki; size tavsiyede bulunup, ana-babaya iyilik yapmanızı emretmiştir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur : «Rabbın buyurmuştur ki : Kendisinden başkasına ibâdet etmeyesiniz, ana ve babaya iyi davranasınız.» (İsrâ, 23). Allah Teâlâ birçok yerde, kendine itâat ile birlikte ana-babaya iyiliği de emretmiştir. Nitekim : «Bana ve ana-babana şükret. Dönüş ancak Banadır. Şâyet onlar, seni körü körüne Bana şirk koşman için zorlarlarsa; onlara itâat etme. Ve dünya işlerinde onlarla iyi geçin. Bana dönenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz yine Banadır. O zaman Ben size, yaptıklarınızı bildiririm.» (Lukmân, 14 - 15) buyurmak sûretiyle, onlara iyiliği emretmiştir. Şâyet onlar, müşrik dahi olsalar bu onlara âittir. Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurur : «Hani,

İsrâiloğullarından; Allah'tan başkasına ibâdet etmeyin; ana-babaya... iyilik yapın, diye söz almıştık.» (Bakara, 83). Bu husûstaki âyetler pek çoktur. Buhârî ve Müslim'de İbn Mes'ûd'dan rivâyete göre, o şöyle demiştir. Allah Rasûlü (s.a.) ne; amellerin hangisi Allah'a daha sevimlidir? diye sordum. Vaktinde kılınan namazdır, buyurdular. Sonra hangisi? diye sordum. Ana-babaya iyiliktir, buyurdular. İbn Mes'ûd der ki : Bunları bana, Allah Rasûlü (s.a.) haber verdi. Daha fazlasını isteseydim, o da arttırırdı. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh kendi isnâdı ile Ebu'd-Derdâ ve Ubâde İbn Sâmit'den rivâyet ediyor ki; onlardan her biri şöyle demiştir : Dostum (s.a.) bana şöyle vasiyyette bulundu : Ana-babana itâat et. Onların lehine dünyadan ferâgat etmeni isteseler dahi bunu yap. Fakat bu iki hadîsin de isnâdında zayıflık vardır. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Fâkirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını veren Biziz.» buyuruyor. Allah Teâlâ babalara ve ecdâda iyiliği emrettikten sonra, çocuklara ve torunlara iyiliği de hemen bunun peşinden getirerek : «Fâkirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.» buyuruyor. Onlar (müşrikler), şeytânların kendilerine güzel ve hoş göstermesi ile çocuklarını öldürürlerdi. Utanma korkusuyla kızları diri diri gömerler, fakîrliğe düşme korkusuyla bazan da erkek çocuklarını öldürürlerdi. Bu sebepledir ki, Buhârî ile Müslim'de Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) dan rivâyet edilen bir hadîste İbn Mes'ûd şöyle der : Ben : Ey Allah'ın elçisi, hangi günâh en büyüktür? diye sordum. Seni yaratmış olduğu halde Allah'a şirk koşmandır, buyurdular. Sonra hangisi? diye sordum. Seninle beraber yiyecek korkusuyla çocuğunu öldürmendir, buyurdular. Sonra hangisi? diye sordum. Allah Rasûlü : Komşunun hanımı ile zinâ etmendir, buyurup : «Onlar ki, Allah'ın yanında başka bir tanrıya tapıp yalvarmazlar. Allah'ın harâm kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zinâ etmezler.» (Furkân, 68) âyetini okudu. Âyet-i kerîme'deki (املاق) kelimesini, İbn Abbâs, Katâde ve Süddî; fakîrlik olarak açıklamışlardır. Yani böylece anlam : Meydana gelmiş olan fakîrliğinizden dolayı onları öldürmeyiniz, şeklindedir. Allah Teâlâ İsrâ sûresinde de : «Çocuklarınızı fakîrlik korkusuyla öldürmeyin.» buyurmaktadır. Yani ilerde fakîrlik meydana gelir korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, demektir. Bu sebepledir ki o âyette : «Onların da sizin de rızkınızı veren Biziz.» buyurulup çocukların rızkı ile başlanmıştır. Böylece anlam şöyle olacaktır : Onlar sebebiyle fakîr düşeceğinizden korkmayınız. Onların rızkı, Allah üzerinedir. Bu âyette ise, meydana gelmiş bir fakîrlik söz konusu olduğu için «Sizin de onların da rızkını veren Biziz.» buyurmuştur. Burada önemli olan budur. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ'nın : «Kötülüğün gizlisine de açığına da yaklaşmayın.» sözü : «De ki : Rabbım, açığıyla gizlisiyle tüm hayâsızlıkları, günâhı, Allah'a şirk koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi harâm kılmıştır.» (A'râf, 33) âyeti gibidir. Bunun tefsîri daha önce «Günâhın açığını da, gizlisini de bırakın.» (En'âm, 120) âyetinde geçmişti. Buhârî ve Müslim'de İbn Mes'ûd (r.a.) dan rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur :

لَا أَحَدُ أَغْيَرَ مِنَ اللهِ ، وَلِذٰلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ .

Allah'tan daha kıskanç hiç kimse yoktur. Bunun için kötülüğün gizlisini de, açığını da harâm kılmıştır. Abdülmelik İbn Umeyr'in... Sa'd İbn Ubâde'den rivâyetinde; o, şöyle demiştir : Bir kişiyi kadınlarla birlikte görseydim, hiç acımaksızın kılıçla ona vururdum (onu kılıçla öldürürdüm). Bu, Allah Rasûlü (s.a.) ne ulaşınca şöyle buyurdular : Sa'd'ın kıskançlığına mı şaşıyorsunuz! Allah'a yemîn ederim ki ben; Sa'd'dan daha kıskancım. Allah Teâlâ benden daha da kıskançtır. Bu sebepledir ki; kötülüğün açığını da, gizlisini de harâm kılmıştır. Hadîsi, Buhârî ve Müslim tahrîc etmişlerdir. Ebu'l-A'lâ'nın Ebu Sâlih kanalıyla Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre : Ey Allah'ın elçisi, biz kıskançlık yapıyoruz, denildiğinde Allah Rasûlü şöyle buyurdular : Allah'a yemîn ederim ki; ben de kıskancım. Allah ise benden daha kıskançtır. Bu kıskançlığındandır ki, kötülükleri yasaklamıştır. Hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet ederken, Kütüb-i Sitte sâhiblerinden hiçbirisi tahrîc etmemiştir. Ancak Tirmizî'nin şartlarına uygundur. Tirmizî bu isnâd ile şu hadîsi rivâyet etmiştir : Ümmetimin ömürleri altmış ile yetmiş arasıdır.

Allah Teâlâ : «Hak ile olmadıkça Allah'ın harâm kıldığı bir cana kıymayın.» buyuruyor. Bu ifâde; Allah Teâlâ'nın te'kîdle yasakladığı ifâdelerdendir. Aksi takdîrde zâten maksad, açığı ve gizlisiyle kötülüklerden yasaklama belirtilirken zikredilmişti. Buhârî ve Müslim'de İbn Mes'ûd (r.a.) dan rivâyete göre; Allah Rasûlü (s.a.), şöyle buyurmuşlardır : Şu üçten biri ile olması dışında; Allah'tan başka ilâh olmadığına, benim Allah'ın elçisi olduğuma şehâdet eden müslüman kişinin kanı helâl değildir : Zinâ eden evli, bir can karşılığı olan can ve dinini terkederek cemâatten ayrılan.

Müslim'in lafzına göre ise hadîsin baş kısmı şöyledir : Kendisinden başka ilâh olmayan (Allah'a) yemîn ederim ki; müslüman bir adamın kanı helâl olmaz... A'meş der ki : Bu hadîsi İbrâhîm'e naklettim. O da bana Esved kanalıyla Hz. Âişe'den bu hadîsin bir benzerini rivâyet etti.

Ebu Dâvûd ve Neseî, Hz. Âişe (R. Anha) den rivâyet ediyorlar ki; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur.

لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ خِصَالٍ زَانٍ مُحْصَنٌ يُرْجَمُ وَ رَجُلٌ قَتَلَ رَجُلًا مُتَعَمِّدًا فَيُقْتَلُ وَرَجُلٌ يَخْرُجُ مِنَ الْإِسْلَامِ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَيُقْتَلُ أَوْ يُصَلَّبُ أَوْ يُنْفَى مِنَ الْأَرْضِ

Şu üç hasletten biri mukâbili olması dışında, müslüman bir kişinin kanı helâl olmaz : Evli (olduğu halde) zinâ eden recmedilir. Bir adamı kasden öldüren, öldürülür. İslâm'dan çıkıp Allah ve Rasûlü ile harbeden öldürülür veya asılır veya oradan sürülür. Hadîsin lafzı Neseî'nindir.

Mü'minlerin emîri Osmân İbn Affân (r.a.) dan rivâyet edildiğine göre; o, muhâsara altında iken şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işittim : Müslüman bir kişinin kanı, ancak şu üç şeyden biri karşılığında helâldir : Müslüman olduktan sonra kâfir olmak, evlendikten sonra zinâ etmek, bir can karşılığı olmaksızın bir canı öldürmek. Allah'a yemîn ederim ki, ne câhiliye devrinde ve ne de İslâm'da iken zinâ yapmadım. Allah bana hidâyet bahşettikten sonra, bu dinime karşılık bir bedel temennî etmedim. Bir nefsi de öldürmedim. Beni neye karşılık öldüreceksiniz? Hadîsi İmâm Ahmed, Tirmizî, Neseî ve İbn Mâce rivâyet etmişler; Tirmizî, hadîsin hasen olduğunu söylemiştir.

Ehl-i harb olan ve kendisine emân verilmiş olan zimmînin öldürülmesi husûsunda, yasaklayıcı hadîsler vârid olmuştur. Nitekim Buhârî, Abdullah İbn Amr'dan rivâyet eder ki; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Kim bir zimmîyi öldürürse; cennet kokusunu duyamaz. Halbuki onun kokusu, kırk yıllık mesâfeden duyulur. Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyete göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Allah'ın ve Rasûlünün zimmeti üzerinde olan bir zimmîyi öldüren kimse, Allah'ın zimmetini bozmuş olur. Bu kişi cennet kokusunu duyamaz. Muhakkak ki onun kokusu; yetmiş yıllık yoldan duyulur. Hadîsi İbn Mâce ve Tirmizî rivâyet etmişler, Tirmizî; hasendir, sahîhtir demiştir.

Allah Teâlâ : «İşte iyice düşünesiniz (Allah'ın emrini ve yasağını anlayasınız) diye size bunları emretti.» buyurmuştur.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ۖ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ

بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ
أَوْفُوا ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾

152 — Yetîmin malına; erginlik çağına gelinceye kadar o en güzel olanından başka bir şekilde yaklaşmayın. Ölçüyü, tartıyı da tâm ve doğru yapın. Biz kimseye, gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz. Söylediğiniz zaman da —akrabâ dahi olsa— âdil olun. Allah'ın ahdini de yerine getirin. İşte iyice düşünesiniz diye size bunları emretti.

Yetîm Malına El Uzatmayın

İbn Abbâs'tan rivâyetle Atâ İbn Sâib der ki : Allah Teâlâ : «Yetîmin malına; erginlik çağına erinceye kadar o en güzel olanından başka bir şekilde yaklaşmayın.» Ve : «Yetîmlerin mallarını zulmen yiyenler...» (Nisâ, 10) âyetlerini indirince; yanında yetîm bulunanlar, gidip yiyecek ve içeceklerini yetîmlerinkinden ayırdılar. Yetîmlerin yiyecek ve içeceklerinden artanlar; onlar yeyinceye veya bozuluncaya kadar ayrı bırakılıyordu. Bu, onlara zor geldi ve durumu Allah Rasûlü (s.a.) ne anlattılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Ve sana yetîmlerden soruyorlar. De ki : Onlar için ıslâhta bulunmak hayırlıdır. Eğer kendileriyle birarada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir.» (Bakara, 220) âyetini indirdi de yiyecek ve içeceklerini yetimlerinkiyle karıştırdılar. Hadîsi Ebu Dâvûd rivâyet etmiştir.

«Erginlik çağına erinceye kadar» âyeti hakkında Şa'bî, Mâlik ve seleften birçokları; bâliğ oluncaya kadar, diye mânâ vermişlerdir. Süddî ise; otuz yaşına ulaşıncaya kadar, demiştir. Kırk yaşına, altmış yaşına ulaşıncaya kadar da denilmiştir. Ancak bu görüşlerin hepsi de maksaddan uzaktır. En doğrusunu Allah bilir.

«Ölçüyü ve tartıyı da tâm ve doğru yapın.» âyetinde Allah Teâlâ, hem almada ve hem de vermede adâletli davranılmasını emretmektedir. Allah Teâlâ, bu husûsta adâleti terkedenleri şöyle tehdîd ediyor : «Ölçüde ve tartıda hîle yapanların vay haline. Onlar ki insanlardan bir şey aldıkları zaman, kendileri, ölçerek tâm alırlar. Ama onlara bir şey ölçüp tartarak verdikleri zaman, eksik tutarlar. Onlar kendilerinin diriltileceklerini sanmıyorlar mı? Büyük bir gün için. Ki, insanlar o gün; âlemlerin Rabbının huzûrunda duracaklar.» (Mutaffifîn, 1 - 6).

Allah Teâlâ ölçü ve tartıda eksiltme yapmış olan bir ümmeti bu sebeple helâk etmiştir. Ebu Îsâ et-Tirmizî'nin el-Câmi' isimli eserinde Hüseyn İbn Kays, Ebu Ali er-Rahabî kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki; Allah Rasûlü, ölçü ve tartı ile uğraşanlar için şöyle buyurmuşlardır: Siz, öyle bir iş üstlendiniz ki; sizden önce geçen ümmetler, bu yüzden helâk olmuştur. Tirmizî; bu hadîsin, sâdece Hüseyn İbn Kays kanalıyla merfû' olarak rivâyetini bildiklerini, bu zâtın ise zayıf olduğunu söyler. Bu hadîs ayrıca, sahîh bir isnâd ile İbn Abbâs'tan mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Ben de derim ki : İbn Merdûyeh tefsîr'inde Şüreyk kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Ey efendiler topluluğu, Allah Teâlâ sizi iki hasletle müjdelemiştir ki, bunlarla geçmiş nesiller helâk olmuştur. Bu iki haslet ölçü ve tartıdır.

Allah Teâlâ : «Biz, kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz.» buyuruyor ki; kim hakkı yerine getirme ve alma husûsunda çalışır ve bütün gücünü kullandıktan sonra hatâ ederse; bunun bir mahzûru yoktur. İbn Merdûyeh, Bakıyye kanalıyla... Saîd İbn el-Müseyyeb'den rivâyet ediyor ki; Allah Rasûlü (s.a.) «Ölçüyü ve tartıyı da tâm ve doğru yapın. Biz kimseye, gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz.» âyeti hakkında şöyle buyurmuşlardır : Kim, ölçü ve tartıda hakkı yerine getirirse; Allah Teâlâ onun ölçü ve tartıda doğru olmak husûsundaki niyetini bilir ve onu cezâlandırmaz. İşte «Gücünün yetmesi» kavlinin te'vîli budur. Bu hadîs mürsel ve garîbtir.

Allah Teâlâ'nın «Söylediğiniz zaman da —akrabâ dahi olsa— âdil olun.» kavli; O'nun şu emri gibidir : «Ey îmân edenler; Allah için adâleti gözeten şâhidler olun.» (Mâide, 8). Nisâ sûresindeki «Ey îmân edenler; kendiniz, ana-babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şâhid olarak adâleti gözetin. İster zengin, ister fakîr olsun; onları Allah'ın koruması daha uygundur. Adâletinizde heveslere uymayın. Eğer doğru söylemekte dilinizi bükerseniz veya şâhidlikten yüz çevirirseniz; Allah, yaptıklarınızdan haberdârdır.» (Nisâ, 135) âyeti de buna benzemektedir. Allah Teâlâ; işlerde, sözlerde yakına ve uzağa adâletli davranmayı, her zaman ve her halde herkese adâletli davranmayı emretmektedir.

Allah Teâlâ : «Allah'ın ahdini yerine getirin.» buyuruyor. İbn Cerîr der ki : Allah'ın size olan vasiyyetlerine (emirlerine) vefâ gösteriniz. Buna vefâ göstermek ise; size olan emir ve yasaklarında O'na itâat etmeniz, kitabı ve elçisinin sünneti ile amel etmenizdir. İşte, Allah'ın ahdine vefâ budur.

«İşte, iyice düşünesiniz diye size bunları emretti.» âyetinde Allah Teâlâ «İşte, size tavsiye ettiklerimiz, emrettiklerimiz ve kesinleştirdik-

lerimiz bunlardır. Umulur ki, iyice düşünürsünüz. (Nasîhat alır ve bundan önce yapagelmekte olduklarınızı bırakırsınız.)» buyuruyor.

وَأَنَّ هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

153 — Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun. Başka yollara uymayın ki; sonra sizi O'nun yolundan ayırır. İşte, sakınasınız diye size bunları emretti.

Sırât-ı Müstakîm

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Ona hemen uyun. Başka yollara uymayın ki; sonra sizi O'nun yolundan ayırır.», «Dine bağlı kalın ve onda tefrikaya düşmeyin.» (Şûrâ, 13) ve Kur'an'daki benzer âyetler hakkında şöyle der: Allah Teâlâ inananlara cemâat olmayı emretmekte, ihtilâf ve ayrılıktan men'etmektedir. Onlardan öncekilerin sâdece Allah'ın dini husûsundaki düşmanlıkları ve münâkaşaları yüzünden helâk olduklarını kendilerine haber vermektedir. Bu sözün bir benzerini Mücâhid ve birçokları da söylemiştir. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki: Bize Esved İbn Amir'in... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Allah Rasûlü (s.a.) eliyle yere bir çizgi çizerek; işte Allah'ın dosdoğru yolu budur, buyurdular. Bu çizginin sağına ve soluna çizgi çizip; işte bu yollardan üzerinde bir şeytân bulunup ta ona çağırmayan hiç birisi yoktur, buyurdular «Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun. Başka yollara uymayın ki; sonra sizi O'nun yolundan ayırır.» âyetini okudular. Hadîsi Hâkim de Asamm kanalıyla... Ebu Bekr İbn Ayyâş'dan rivâyet etmiş ve sahîh olduğunu, Buhârî ile Müslim'in tahrîc etmediklerini söylemiştir. Bu hadîs ayrıca Kays kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak rivâyet edilmiştir. Bu hadîsi Yezîd İbn Hârûn, Müsedded; Neseî, Yahyâ İbn Habîb İbn Arabî ve İbn Hibbân kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyet ederler. İbn Cerîr ise, Müsennâ kanalıyla... Hammâd İbn Zeyd'den rivâyet etmiştir. Hadîsi İshâk kanalıyla Hammâd İbn Zeyd'den bu şekilde rivâyet eden Hâkim; hadîsin sahîh olduğunu, Buhârî ile Müslim'in tahrîc etmediklerini söyler. Yine bu hadîsi Neseî ve Hâkim, Ahmed İbn-Abdullah İbn Yûnus kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ud'dan merfû' olarak rivâyet ederler. Ebu Bekr İbn Merdûyeh de hadîsi Yahyâ

el-Hamânî kanalıyla... Ebu Zerr'den rivâyet etmiştir. Hâkim, bu hadîsin iki kanaldan rivâyetinin sahîh olduğunu söylemiştir. Herhalde bu hadîs Âsım İbn Ebu'n-Necûd kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyetle mevcûd olsa gerektir. En doğrusunu Allah bilir. Hâkim der ki : İ'timâd edilemeyecek bir yoldan ve Şa'bî kanalıyla Câbir'den rivâyet edilen bir hadîs te bu hadîse şehâdet etmektedir. Hâkim; bu sözüyle, İmâm Ahmed'in rivâyet ettiği şu hadîse işâret etmektedir : İmâm Ahmed ve Abd İbn Humeyd —Lafız İmâm Ahmed'indir— derler ki : Bize Abdullah İbn Muhammed'in... Câbir'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Biz, Hz. Peygamber (s.a.) in yanında oturuyorduk. Önlerine şöyle bir çizgi çizip, işte bu, Allah'ın yoludur, buyurdular. Bunun sağına ve soluna ikişer çizgi çizip; işte bunlar şeytânın yoludur, buyurup ellerini ortadaki çizginin üzerine koydular. Sonra «Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun. Başka yollara uymayın ki; sonra sizi O'nun yolundan ayırır. İşte, sakınasınız diye size bunları emretti.» âyetini okudular. Hadîsi İbn Mâce, Sünen'inin «Kitâb'üs-Sünne» bölümünde Bezzâr kanalıyla... Ebu Hâlid el-Ahmer'den rivâyet etmiştir. Ben de derim ki : Hâfız İbn Merdûyeh iki tarîkten ve Ebu Saîd el-Kindî kanalıyla... Câbir'den rivâyet ediyor ki; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.), bir çizgi çizdiler. Bunun sağına ve soluna da birer çizgi çizip ellerini ortadaki çizginin üzerine koydular ve : «Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun.» âyetini okudular. Ancak bu husûsta mu'temed olan, merfû' olmasında ihtilâf olmakla birlikte İbn Mes'ûd'un hadîsidir. Bu hadîs ondan mevkûf olarak da rivâyet edilmiştir.

İbn Cerîr der ki : Bize Muhammed İbn Abd'ül-A'lâ'nın... Ebân'dan rivâyetine göre; bir adam İbn Mes'ûd'a; Sırât-ı Müstakîm nedir? diye sordu. O, şöyle karşılık verdi : Muhammed (s.a.) bizi, onun başında bırakmıştır. Onun öbür ucu cennettedir. Sağında ve solunda yollar vardır. Buralarda, geçenleri oralara çağıran kişiler vardır. Kim bu yollara girerse yolu cehenneme varır. Sırât-ı müstakîm'e giren kişiyse onunla cennete ulaşır. Bu sözlerinden sonra İbn Mes'ûd : «Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun. Başka yollara uymayın ki; sonra sizi O'nun yolundan ayırır...» âyetini okudu.

(.....)

İmâm Ahmed der ki : Bize Hasan İbn Süvâr Ebu'l-A'lâ'nın... Nüvâs İbn Sim'ân'dan rivâyetine göre, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Allah Teâlâ, Sırât-ı Müstakîm'e bir misâl vermiştir. Onun iki yanında, açık kapıları bulunan iki sûr (kale) vardır. Kapıların üzerinde salıverilmiş perdeler vardır. Sırât-ı Müstâkîm'in kapısında bir davetçi şöyle demektedir : Ey insanlar, Sırât-ı Müstakîm'e topluca girin, dağılmayın.

Sırât-ı Müstakîm'in ortasında da bir davetçi vardır. İnsan öbür kapılardan birini açmak istediğinde : Yazıklar olsun sana, onu açma. Şâyet onu açacak olursan helâk olursun, der. Sırât-ı Müstakîm, İslâm'dır. İki sûr, Allah'ın hadleridir. Açık kapılar, Allah'ın harâmlarıdır. Sırât-ı Müstakîm'in başındaki davetçi, Allah'ın Kitabıdır. Sırât-ı Müstakîm'in ortasındaki davetçi ise, her müslümanın kalbinde bulunan Allah'ın vâizidir. (nasîhatçisidir.) Hadîsi Tirmizî ve Neseî, Ali İbn Hicr —Neseî, Amr İbn Osmân'ı da ekler— kanalıyla... Nüvâs İbn Sim'ân'dan rivâyet etmişler, Tirmizî hadîsin hasen, garîb olduğunu söylemiştir.

Allah Teâlâ «Ona hemen uyun, başka yollara uymayın.» âyetinde; kendi yolunu tekil olarak zikretmiştir. Zîrâ hak birdir. Dağınık olması ve birçok şubeleri bulunması sebebiyle ise diğer yolları çoğul olarak zikretmiştir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur : «Allah, inananların dostudur. Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. Küfredenlerin dostları ise, Tâğût'tur. Onları, aydınlıktan karanlıklara çıkarır. İşte onlar, ateş yârânıdırlar. Onlar, orada temelli kalacaklardır.» (Bakara, 257).

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Sinân el-Vâsitî'nin... Ubâde İbn Sâmît'ten rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) : Hanginiz şu üç âyet üzerine benimle bîatleşir? buyurup üç âyetin sonuna kadar «De ki : Gelin, Rabbınızın size neleri harâm kıldığını ben söyleyeyim...» âyetlerini okumuşlar ve şöyle buyurmuşlardır : Kim bunlara vefâ gösterirse; onun ecri Allah'adır. Kim bunlardan bir şey eksiltir de Allah dünyada iken onu yakalarsa bu; onun cezâsı olur. Kimi de âhirete bırakırsa; onun işi Allah'a âittir. Dilerse cezâlandırır, dilerse bağışlar.

ثُمَّ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ تَمَامًا عَلَى ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لَّعَلَّهُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ مُبَارَكٌ فَٱتَّبِعُوهُ وَٱتَّقُوا۟ لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾

154 — Sonra Biz Mûsâ'ya bir bütün halinde, her şeyi apaçık göstermek, hidâyet ve rahmet olmak üzere o kitabı verdik. Belki Rablarına kavuşacaklarına artık inanırlar.

155 — İşte şu da indirdiğimiz kitabdır, mübârektir. Öyleyse ona uyun ve sakının ki merhamet olunasınız.

Hz. Mûsâ'ya Verilen Kitab

Allah Teâlâ burada, «Ve şüphesiz ki bu; Benim dosdoğru yolumdur. Ona hemen uyun.» âyeti ile Kur'an'a işâret ettikten sonra : «Sonra Biz Mûsâ'ya o kitabı verdik.» buyurmak sûretiyle, Tevrât'ı ve Tevrât'ın gönderildiği Hz. Mûsâ'yı işâret ediyor. Allah Teâlâ çok yerde Kur'an ve Tevrât'ı birlikte zikretmiştir : «Daha önce de rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı (vardı). Bu ise... Arab lisânıyla indirilmiş doğrulayıcı bir kitabdır.» (Ahkâf, 12), «De ki : Mûsâ'nın insanlara bir nûr ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin de parça parça kâğıtlar haline koyup açıkladığınız, çoğunu da gizlediğiniz o kitabı kim indirdi?...» (En'âm, 91), «İşte şu da indirdiğimiz kitabdır, mübârektir...» Allah Teâlâ müşriklerden söz ederek te, şöyle buyurmaktadır : «Ama onlara katımızdan gerçek gelince : Mûsâ'ya verilenler gibi ona da verilmeli değil miydi? derler. Daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? Birbirine destek olan iki büyücü, demişlerdi. Biz, hepsini inkâr edenleriz, demişlerdi.» (Kasas, 48). Cinlerden haber vererek de şöyle buyurur : «Ve demişlerdi ki : Ey kavmimiz. Doğrusu biz, Mûsâ'dan sonra indirilen ve kendinden öncekileri doğrulayan, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitab dinledik.» (Ahkâf, 30).

Allah Teâlâ : «Bir bütün halinde, her şeyi apaçık göstermek üzere» buyuruyor. Ona indirdiğimiz kitabı tâm, kâmil ve onun şerîatında gerek duyulan her şeyi içerir biçimde ona verdik. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Biz ona levhalarda her şeyden bir öğüt yazdık...» (A'râf, 145).

Allah Teâlâ : «İhsân sâhibi olana» buyurmaktadır ki bu; onun ameldeki iyiliği ile Bizim emirlerimize ve tâatımıza uymasının bir karşılığıdır. Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «İyiliğin karşılığı, iyilikten başka bir şey midir?» (Rahmân, 60), «Hani İbrâhîm'i, Rabbı bir takım kelimelerle imtihân etmişti de, o da bunları tamâmlayınca Allah : Ben seni insanlar üzerine imâm (rehber) kılacağım, demişti.» (Bakara, 124), «İçlerinden de sabrettikleri zaman, emrinizle doğru yola götürecek kılavuzlar ta'yîn ettik. Ve onlar, âyetlerimizi çok iyi biliyorlardı.» (Secde, 24).

Ebu Ca'fer er-Râzî'nın Rebî' İbn Enes'den rivâyetine göre; o, «Sonra biz Mûsâ'ya bir bütün halinde o kitabı verdik.» âyeti hakkında şöyle demiştir : O, Allah'ın kendisine verdiklerinde ihsân sâhibidir. Katâde ise şöyle der : Kim dünyada ihsân ederse, âhirette kendisi için (ihsân) tamâmlanır. İbn Cerîr sözün takdîrini şöyle yapmaktadır : Sonra biz Mûsâ'ya kitabı onun ihsânını tamâmlamak üzere verdik. O, bu açıklaması ile âyetteki (احسن) kelimesini masdariyye yapmaktadır.

Diğerleri ise, burada bu kelimenin (الذين) anlamında olduğunu söylerler. İbn Cerîr der ki : İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre; o, âyeti (تماما على الذين احسنوا) «İhsânda bulunanlara tamâmlamak üzere» şeklinde okurmuş. İbn Ebu Necîh'in Mücâhid'den rivâyetine göre; o, «İhsânda bulunana tamâmlamak üzere» âyeti hakkında şöyle demiştir : İnananlar ve ihsânda bulunanlar üzerine Ebu Ubeyde de böyle söylemiştir. Beğavî der ki : İhsân sahibi olanlar; peygamberler ve inananlardır. Yani Hz. Mûsâ'nın onlara üstünlüğünü bize göstermiştir.

Ben de derim ki : Allah Teâlâ : «Buyurdu ki : Ey Mûsâ, risâlet ve kelâmımla seni insanlar arasından seçtim...» (A'râf, 144) buyurmuştur. Ancak bu ifâde; Allah'ın Hz. Mûsâ'yı, peygamberlerin sonuncusu Muhammed (s.a.) ve İbrâhîm Halîl (a.s.) üzerine seçmiş olmasını gerektirmez. İbn Cerîr der ki : Ebu Amr İbn el-Alâ'nın Yahyâ İbn Ya'mer'den rivâyetine göre; o, âyetteki (احسن) kelimesini merfû' olarak ve (على الذى هو احسن) te'vîli ile okurmuş. Ancak bu kırâetin Arap dili bakımından doğru bir açıklaması varsa da, cevâz verilecek bir kırâet değildir. İbn Cerîr ve Beğavî'nin naklettiklerine göre; bu âyetin anlamının; Allah'ın kendisine olan ihsânlarını artırmak ve tamâmlamak üzere... şeklinde olduğu söylenilmiştir. Birinci açıklama ile bunun arasında bir çelişki sözkonusu değildir. Ve açıkladığımız gibi İbn Cerîr, bu iki açıklamayı te'lîf etmiştir. Hamd Allah'a mahsûstur.

Allah Teâlâ'nın : «Her şeyi apaçık göstermek, hidâyet ve rahmet olmak üzere» kavli Allah'ın ona indirmiş olduğu kitabı övmesidir. «Belki Rablarına kavuşacaklarına inanırlar. İşte şu da indirdiğimiz kitabdır, mübârektir. Öyleyse ona uyun ve sakının ki, merhamet olunasınız.» âyetinde Kur'an'a uymaya dâvet edilmektedir. Kur'an'a uyup onunla amel edenler, dünya ve âhirette bereketle vasıflandırılmaktadırlar.

أَنْ تَقُولُوٓا۟ إِنَّمَآ أُنزِلَ ٱلْكِتَٰبُ عَلَىٰ طَآئِفَتَيْنِ مِن قَبْلِنَا وَإِن كُنَّا عَن دِرَاسَتِهِمْ لَغَٰفِلِينَ ﴿١٥٦﴾
أَوْ تَقُولُوا۟ لَوْ أَنَّآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْكِتَٰبُ لَكُنَّآ أَهْدَىٰ مِنْهُمْ ۚ فَقَدْ جَآءَكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ
وَهُدًى وَرَحْمَةٌ ۚ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا ۗ سَنَجْزِى ٱلَّذِينَ يَصْدِفُونَ
عَنْ ءَايَٰتِنَا سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ بِمَا كَانُوا۟ يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

156 — Demeyesiniz ki : Bizden önce kitab, yalnız iki topluluğa indi. Bizim ise onlarınkinden hiç haberimiz yok.

157 — Veya demeyesiniz ki : Bize de o kitab indirilseydi, muhakkak ki onlardan daha fazla hidâyete ererdik. İşte size Rabbınızdan apaçık huccet, hidâyet ve rahmet gelmiştir. Artık Allah'ın âyetlerini yalanlayandan ve onlardan yüzçevirenden daha zâlim kimdir? Biz, âyetlerimizden yüzçevirenleri bu yüzden azâbın kötüsüyle cezâlandıracağız.

İbn Cerîr der ki : Bu âyetin anlamı şöyledir : Bu, öyle bir kitabdır ki «Bizden önce kitab, yalnız iki topluluğa indi.» demeyesiniz diye biz onu indirdik. Yani böylece onların ma'zeretleri kalmayacaktır. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Yaptıklarından ötürü başlarına bir musîbet geldiği zaman : Rabbımız, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysak ve mü'minlerden olsak olmaz mıydı? derler.» (Kasas, 47).

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Bizden önce yalnız iki topluluğa» âyetinde kasdedilenlerin; Yahûdî ve Hıristiyanlar olduğunu söylemiştir. Mücâhid, Süddî, Katâde ve birçokları da böyle demişlerdir. Allah Teâlâ onların : «Bizim ise onlarınkinden hiç haberimiz yok.» dediklerini bildiriyor. Yani, biz onların söylediklerini anlamıyoruz. Zîrâ onlar, bizim dilimizi konuşmuyorlar. Bununla birlikte biz, onların bulundukları durumdan habersiziz.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Veya demeyesiniz ki : Bize de o kitab indirilseydi, muhakkak ki onlardan daha fazla hidâyete ererdik.» Sizin böyle demek için hiçbir gerekçe ve deliliniz kalmasın diye, size bu kitabı indirdik : «Bize de o kitab indirilseydi, muhakkak ki onlara verilenler husûsunda onlardan daha fazla hidâyete ererdik.» Bu sebepledir ki, burada : «İşte size Rabbınızdan apaçık huccet, hidâyet ve rahmet gelmiştir.» buyurulmaktadır. Allah Teâlâ'dan Arap asıllı bir peygamber olan Muhammed (a.s.) in diliyle size Kur'an-ı Azîm gelmiştir. Onda helâl ve harâmın açıklaması vardır. Kalblere hidâyet, ona uyan ve ardınca giden kulları için Allah'ın rahmeti vardır.

«Artık Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan ve onlardan yüz çevirenden daha zâlim kimdir?» Allah Rasûlü'nün getirdiğinden faydalanmayan, ona gönderilene uymayan, ondan başkasını terketmeyerek Allah'ın âyetlerine uymaktan yüzçevirenden daha zâlim kimdir? Süddî, bu âyete, insanları çeviren ve bundan alıkoyandan daha zâlim kimdir? şeklinde mânâ verir. İbn Abbâs, Mücâhid ve Katâde âyetteki (وصدف عنها) kısmını, ondan yüzçeviren olarak tefsîr etmişlerdir. Fakat bu-

rada Süddî'nin sözü daha kuvvetlidir. Zîrâ Allah Teâlâ, «Artık Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan ve onlardan yüzçevirenden daha zâlim kimdir?» buyurmaktadır. Nitekim bu sûrenin başında: «Onlar hem bundan vazgeçmeye çalışırlar, hem de kendileri uzaklaşırlar. Onlar sâdece kendilerini helâke sürüklerler.» (En'âm, 26) buyurmuş, başka bir âyette ise «Küfredip Allah yolundan alıkoyanlara, bozgunculuk yaptıklarından dolayı azâb üstüne azâb arttırırız.» (Nahl, 88) buyurmuştur. Burada ise: «Biz, âyetlerimizden yüzçevirenleri bu yüzden azâbın kötüsüyle cezâlandıracağız.» demiştir. İbn Abbâs, Mücâhid ve Katâde'nin söylediğine göre; «Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan ve onlardan yüzçevirenden daha zâlim kimdir?» âyeti ile îmân etmeyenler ve onunla amel etmeyenler kasdedilmiş olabilir. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «İşte o tasdîk etmemiş, namaz da kılmamıştı. Fakat yalanlamış yüz çevirmiştir.» (Kıyâme, 31 - 32). Bu ve benzeri âyetlerle kâfirlerin hem kalben yalanladıkları, hem de uzuvlarıyla ameli de terk ettikleri ifâde edilmiştir. Fakat birinci anlam, daha kuvvetli ve açıktır. En doğrusunu Allah bilir.

هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِىَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِىَ بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ ۗ يَوْمَ يَأْتِى بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِىٓ إِيمَٰنِهَا خَيْرًا ۗ قُلِ ٱنتَظِرُوٓا۟ إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

158 — Onlar hâlâ kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabbının gelmesini veya Rabbının âyetlerinden birinin gelmesini mi bekliyorlar? Rabbının âyetleri geldiği gün; kişi daha önceden inanmamış veya îmânından bir hayır kazanmamışsa îmânı ona hiç fayda vermez. De ki: Bekleyin, doğrusu biz de bekleyenlerdeniz.

Allah Teâlâ kâfirleri, elçilerine karşı gelenleri, âyetlerini yalanlayanları ve yolundan yüzçevirenleri tehdîdle şöyle buyuruyor: «Onlar hâlâ kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabbının gelmesini —ki bu kıyâmet günü olacaktır— veya Rabbının âyetlerinden birinin gelmesini mi bekliyorlar?» Bu, kıyâmet gününden önce onun alâmetleri ve şartlarından olmak üzere meydana gelecektir. Nitekim Buhârî bu

âyetin tefsîrinde şöyle der : Bize Mûsâ İbn İsmâîl'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Güneş batıdan doğmadıkça, kıyâmet kopmaz. İnsanlar onu gördüğünde, yeryüzünde olanlar îmân edecektir. İşte bu, «Kişi daha önceden inanmamışsa; îmânı ona hiçbir fayda vermez.» diye işâret edilen zamandır. Bize İshâk'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü : Güneş batıdan doğmadıkça kıyâmet kopmaz. İnsanlar, onun batıdan doğduğunu gördüklerinde, toptan îmân edeceklerdir. Bu, kişiye îmânının fayda vermeyeceği zamandır, buyurup sonra bu âyeti okumuşlardır. Bu hadîs, bu iki kanaldan rivâyet edilmiştir. Bunlardan birinci şekliyle hadîsi, Tirmizî dışındaki diğer hadîsçiler kitablarında muhtelif kanallardan olmak üzere İmâre İbn Kâ'kâa İbn Şübrüme kanalıyla... Ebu Hüreyre'den tahrîc etmişlerdir. Buhârî, hadîsi ikinci kanaldan babasının ismini belirtmeksizin İshâk'dan rivâyet etmiştir. Bu râvînin, İshâk İbn Mansûr veya İshâk İbn Nasr olduğu söylenilmiştir.(*) Hadîsi, Müslim de Muhammed İbn Râfi' kanalıyla Abdürrezzâk'dan rivâyet etmiştir. Bu hadîs, muhtelif kanallardan olmak üzere Ebu Hüreyre'den rivâyetle vârid olmuştur. Hadîsin A'lâ İbn Abdurrahmân İbn Ya'kûb —Huraka'nın kölesi— kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetini sâdece Müslim almıştır.

İbn Cerîr der ki : Bize Ebu Küreyb'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Üç şey vardır ki, bunlar çıktığında; kişi daha önceden inanmamış veya îmânından bir hayır kazanmamışsa, ona îmânı hiç fayda vermez. Güneşin batıdan doğması, Deccâl ve Dâbbet'ül-Arz. İmâm Ahmed tarafından Vekî' kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen hadîste «Ve duman» fazlalığı vardır. Hadîsi Müslim, Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe ve Züheyr İbn Harb kanalıyla Vekî'den; Tirmizî başka bir şekliyle Fudayl İbn Gazvân'dan; İshâk İbn Abdullah el-Fervî ise, Mâlik kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Ancak İshâk İbn Abdullah el-Fervî'nin zayıf olması sebebiyle, kitab sâhibi muhaddislerden hiç kimse, hadîsi bu şekliyle tahrîc etmemişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Cerîr der ki : Bize Rebî' İbn Süleymân'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü şöyle buyurmuşlardır : Güneş batıdan doğmadıkça kıyâmet kopmaz. Güneş batıdan doğunca, bütün insanlar îmân edecektir. İşte bu; «Kişi, daha önceden inanmamış veya îmânından bir hayır kazanmamışsa îmânının ona hiçbir fayda vermeyeceği»

(*) İbn Hacer; bu zâtın, İshâk İbn Nasr olduğu görüşünün daha kuvvetli olduğunu söyler.

zamandır. Hadîsi İbn Lehîa, A'rac kanalıyla Ebu Hüreyre'den; Vekî de Fudayl İbn Gazvân kanalıyla... Yine Ebu Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Bu kanallardan hepsini Hafız Ebu Bekr İbn Merdûyeh tefsîrinde zikretmiştir.

İbn Cerîr der ki: Bize Hasan İbn Yahya'nın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü şöyle buyurmuşlardır: Kim güneş batıdan doğmadan önce, tevbe ederse tevbesi kabul olunur. Hadîsi Kütüb-i Sitte sâhiblerinden hiçbirisi tahrîc etmemiştir.

Buhârî, Müslim ve başka eserlerde muhtelif kanallardan olmak üzere İbrâhîm İbn Yezîd'in babasından, onun da Ebu Zerr Cündeb İbn Cünâde'den rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.): Güneş battığında nereye gider biliyor musun? diye sordu. Ben; bilmiyorum dedim. Şöyle buyurdular: Muhakkak ki o Arş'ın önüne varır, sonra secdeye kapanır ve kendisine; dön denilinceye kadar durur. Ey Ebu Zerr ona; geldiğin yere geri dön, denilmesi yakındır. İşte bu, «Kişi daha önceden inanmamışsa imânının ona hiçbir faydâ vermeyeceği zamandır.»

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki: Bize Süfyân'ın... Huzeyfe İbn Esîd Ebu Serîha el-Ğıfârî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Biz kıyâmeti tartışırken; Allah Rasûlü (s.a.) odadan bizim yanımıza çıktı ve şöyle buyurdu: Siz, on alâmet görmedikçe kıyâmet kopmaz: Güneşin batıdan doğması, duman, Dâbbet'ül-Arz, Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkması, Meryem Oğlu İsâ ve Deccâl'in çıkması, biri batıda, biri doğuda ve biri Arap yarımadasında olmak üzere üç yer batması, insanların geceledikleri yerde geceleyecek, istirâhate çekildikleri ve öğle uykusuna çekildikleri yerde öğle uykusuna çekilecek ve insanları sürükleyecek bir ateşin Aden çukurundan çıkması. Hadîsi, bu şekilde Müslim ve dört sünen sâhibi Fürât el-Kazzâz kanalıyla... Huzeyfe İbn Esîd'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler.

Sevrî'nin Mansûr kanalıyla... Huzeyfe İbn el-Yemmân'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Allah Rasûlü'ne; ey Allah'ın elçisi, güneşin batıdan doğmasının alâmeti nedir? diye sordum. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdular: O gece; iki gece miktarı oluncaya kadar uzayacak. Gece namaz kılmakta olanlar, ondan önce nasıl amelde bulunuyorlarsa öylece yapacaklar. Yıldızlar yürümeyecek ve yerinde duracaklar. Onlar uyuyacaklar sonra kalkıp namaz kılacaklar, sonra tekrâr uyuyacaklar. Sonra tekrâr kalkacaklar. (?) Gece bu kadar uzayınca, insanlar korkacaklar ve sabaha çıkamayacaklar. Onlar, güneşin doğudan doğmasını beklerlerken batıdan doğuverecek. İnsanlar bunu görünce îmân edecekler. Ama îmânları onlara fayda vermeyecek. Hadîsi İbn Merdûyeh rivâyet etmiştir. Ancak bu şekilde Kütüb-i Sitte'de yoktur. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed'in Vekî' kanalıyla... Ebu Saîd el-Hudrî, Sa'd İbn Mâlik İbn Sinân'dan, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre; o, «Rabbının âyetleri geldiği gün, kişiye îmânı hiç fayda vermez.» âyeti hakkında bu; güneşin batıdan doğmasıdır, buyurmuştur : Hadîsi Tirmizî, Süfyân İbn Vekî'den, o da babasından rivâyet etmiş ve garîb olduğunu söylemiştir. Hadîsi bazıları da rivâyet etmişler ve Hz. Peygamber'e ulaştırmamışlardır. Tâlût İbn Abbâd kanalıyla... Ebu Ümâme Sudeyy İbn Aclân'dan rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) : Alâmetlerin ilki; güneşin batıdan doğmasıdır, buyurmuştur. Âsım İbn Ebu'n-Necûd kanalıyla... Safvân İbn Assâl'dan rivâyete göre; o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Allah Teâlâ batı tarafından tevbe için genişliği yetmiş yıl olan bir kapı açmıştır. Bu kapı, güneş batıdan doğmadıkça kapanmaz. Hadîsi Tirmizî rivâyet etmiş, Neseî sahîhtir, demiştir. İbn Mâce de uzun bir hadîste bunu rivâyet etmiştir.

İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Ali İbn Duhyem'in... Abdullah İbn Ebu Evfâ'dan rivâyetine göre; o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : İnsanlara bu gecelerinizle üç geceye denk bir gece mutlakâ gelecek. Bu gece gelince, âbidler (çokça nâfile ibâdette bulunanlar) onu bilecekler. Onlardan birisi kalkıp duâsını okuyacak. Sonra uyuyacak, sonra kalkıp duâsını (âdet haline getirmiş olduğu zikrini) okuyacak, sonra tekrâr uyuyacak. Onlar bu halde iken, insanlar bağırışarak, bu nedir? deyip mescidlere sığınacaklar. Birden güneşin batıdan doğduğunu görüp hep birden feryâd-ü fiğân edecekler. Güneş, gökyüzünün ortasına gelince; geri dönecek ve sonra doğuş yerinden doğacak. İşte o sırada kişiye îmânı fayda vermeyecek. Hadîs bu şekliyle garîb olup Kütüb-i Sitte'de yoktur.

İmâm Ahmed der ki : Bize İsmâîl İbn İbrâhîm'in... Ebu Zür'a İbn Amr İbn Cerîr'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Müslümanlardan üç kişi Medîne'de Mervân'ın yanına oturmuşlar, onu dinliyorlardı. O, kıyâmet alâmetlerinden bahsediyordu. Şöyle konuştu : Bunların ilki, Deccâl'in çıkmasıdır. Bu üç kişi, Abdullah İbn Amr'a gidip kıyâmet alâmetleri konusunda Mervân'dan işittiklerini ona naklettiler de şöyle dedi : Mervân bir şey söylememiş. Bu husûsta Allah Rasûlü (s.a.) nden bir hadîs ezberledim ve henüz unutmadım. Allah Rasûlü (s.a.) nün şöyle buyurduğunu işittim : Kıyâmet alâmetlerinden ilk çıkacak olan; güneşin batıdan doğması, Dâbbe'nin kuşluk vakti çıkmasıdır... Bunlardan hangisi diğerinden önce ise, ikincisi hemen onun peşindendir. Sonra Abdullah —ki o kitabları okuyordu— şöyle dedi : Öyle sanıyorum ki; onların ilk çıkacak olanı, güneşin batıdan doğmasıdır. Güneş her batışında Arş'ın altına gider, secdeye kapanır, dönüş için izin ister.

Allah Teâlâ onun batıdan doğmasına hükmedinceye kadar dönüş için ona izin verilir ve her zaman yaptığı gibi yapmaya devâm eder. Arş'ın altına gelir, secde eder, dönüş için izin ister. Kendisine hiçbir cevab verilmez. Sonra dönüş için tekrâr izin ister, kendisine hiçbir cevab verilmez. Sonra tekrâr izin ister ve kendisine hiçbir cevab verilmez. Nihâyet geceden Allah'ın dilediği kadar bir süre geçince ve kendisine dönüş izni verildiğinde doğuya yetişemeyeceğini anlayarak; Rabbım; doğu ne kadar uzak? İnsanlar için benim yerimi kim tutacak? der. Ufuk, bir halka gibi olunca dönüşüne izin verilir ve kendisine; yerinden doğ, denilir. Güneş, insanlara batıdan doğar. Daha sonra Abdullah : «Kişi daha önceden inanmamışsa, îmânı ona hiçbir fayda vermez...» âyetini okudu. Hadîsi Müslim, Sahîh'inde; Ebu Dâvûd ve İbn Mâce de Sünen'lerinde, Ebu Hayyân Yahyâ İbn Saîd et-Teymî kanalıyla Ebu Zür'a İbn Amr İbn Cerîr'den rivâyetle tahrîc etmişlerdir.

Taberânî der ki : Bize Ahmed İbn Yahyâ İbn Hâlid İbn Hibbân'ın... Abdullah İbn Amr İbn el-Âs'dan rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Güneş batıdan doğunca; İblîs, secdeye kapanır ve; ey tanrım, dilediğine secde etmem için bana emret, diye nidâ eder. Zebânîleri yanına toplar. Onlar; ey efendiler, nedir bu yalvarma? derler. Rabbımdan belli bir vakte kadar mühlet vermesini istemiştim. İşte o belli vakit budur, der. Sonra Dâbbet'ül-Arz, Safâ'da bir çatlak (yarık) tan çıkar. Onun adımını ilk atacağı yer, Antakya'dır. İblîs'e varıp onun ağzına gem takacaktır. Bu, gerçekten garîb bir hadîstir ve isnâdı da zayıftır. Herhalde Abdullah İbn Amr'ın Yermûk günü bulduğu iki yük hayvanında (olan kitablardan) alınmıştır. Merfû' olarak rivâyeti ise münkerdir. En doğrusunu Allah bilir.

Abdullah İbn Amr, Abdurrahmân İbn Avf, Muâviye İbn Ebu Süfyân'dan —Allah onların hepsinden hoşnûd olsun— rivâyet edilen diğer bir hadîste İmâm Ahmed der ki : Bize; Hakem İbn Nâfi'nin... İbn es-Sa'dî'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) : Düşman harbe devâm ettiği sürece hicret kesilmez, buyurdular. Muâviye, Abdurrahmân İbn Avf, Abdullah İbn Amr İbn el-Âs dediler ki : Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Muhakkak ki hicret, iki haslettir : Birisi, senin kötülükleri terketmendir. Diğeri Allah ve Rasûlüne hicret etmendir. Tevbe kabul edildiği sürece, hicret kesilmeyecektir. Tevbe ise, güneş batıdan doğuncaya kadar makbûl olacaktır. Güneş batıdan doğunca, her kalb içindekilerle birlikte mühürlenecek ve insanların ameli kendilerine yetecektir. Bu hadîsin isnadı hasendir. Kütüb-i Sitte sahiplerinden hiç birisi tahrîc etmemişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

Avf el-A'râbî der ki : Muhammed İbn Sîrîn kanalıyla... İbn Mes'ûd' dan rivâyete göre; o, şöyle dermiş : Kıyâmet alâmetlerinden dördü dı-

şında zikredilenler geçmiştir : Güneşin batıdan doğması, Deccâl, Dâbbet'ül-Arz, Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkması. Amellerin sona erdirileceği (mühürleneceği) ne alâmet ise güneşin batıdan doğmasıdır. Allah Teâlâ'nın : «Rabbbının âyetleri geldiği gün...» buyurduğunu işitmedin mi? Burada güneşin batıdan doğması kasdedilmektedir.

Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh Tefsîr'inde Abd'ül-Mün'im İbn İdrîs kanalıyla... İbn Abbâs'tan merfû' olarak uzun, garîb, münker bir hadîs rivâyet eder. Bu hadîste denilir ki : «O gün, güneş ve ay yanyana doğarlar. Göğün yarısına gelince dönerler ve sonra oldukları yere avdet ederler, kısmı da vardır. Bu, gerçekten garîb ve hattâ münker bir hadîstir. Şâyet merfû' olduğu ileri sürülürse uydurmadır. Ancak İbn Abbâs veya Vehb İbn Münebbih de meykûf olursa —ki böyle olması doğruya daha yakındır— bu takdîrde münker olmaz. En doğrusunu Allah bilir.

Süfyân'ın Mansûr kanalıyla... Hz. Âişe'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Kıyâmet alâmetlerinin ilki çıkınca, kalemler atılır hafaza melekleri hapsedilir ve cesedler, amellere şâhidlik ederler. Hz. Âişe'nin bu sözünü, İbn Cerîr rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «Kişi, daha önceden inanmamışsa... îmânı ona hiç fayda vermez.» buyuruyor. Kâfir o gün îmâna gelirse; işte bu kendisinden kabul edilmez. Bundan önce inanmış olanlara gelince; amelinde ihlâslı olan büyük bir hayırdadır. Şaşırtılmışlardan olup ta o esnâda tevbe edenlerin tevbesi ise, kabul edilmez. Nitekim daha önce geçen hadîsler de buna delâlet etmektedir. «Îmânından bir hayır kazanmamışsa» âyeti de buna hamledilir. Daha önce amel-i sâlihte bulunmamışsa, (ondan sonra) sâlih ameller işlemesi ona fayda vermez.

Allah Teâlâ'nın : «De ki : Bekleyin, doğrusu Biz de bekleyenlerdeniz.» kavli, kâfirlere, îmânı geciktirenlere ve tevbesini, tevbenin fayda vermeyeceği bir zamana bırakanlara şiddetli bir tehdîd ve kuvvetli bir vaîddir. Bu hüküm, kıyâmet vaktinin yaklaşması ve alâmetlerinin ortaya çıkması sebebiyle güneşin batıdan doğması sırasındadır. Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Onlar kıyâmet saatinin ansızın gelip çatmasından başka bir şey mi bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirmiştir. Kendilerine gelip çatınca ibret almaları neye yarar?» (Muhammed, 18), «Baskınımızı görünce : Yalnız Allah'a inandık ve O'na koştuğumuz şeyleri inkâr ettik, dediler. Ama bizim baskınımızı görüp te öylece inanmaları kendilerine fayda vermedi...» (Ğâfir, 84-85).

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

159 — Dinlerini parça parça edenler, bölük bölük olanlar yok mu? Senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra O, ne yaptıklarını kendilerine haber verecektir.

Dinlerini Parça Bölük Edenler

Mücâhid, Katâde, Dahhâk ve Süddî bu âyetin Yahûdî ve Hıristiyanlar hakkında nâzil olduğunu söylerler. Avfî'nin İbn Abbâs'tan «Dinlerini parça parça edenler, bölük bölük olanlar yok mu...» âyeti hakkındaki rivâyetine göre; Yahûdî ve Hıristiyanlar Muhammed (s.a.) in gönderilmesinden önce ihtilâfa düşmüşler ve parçalanmışlardı. Muhammed (s.a.) gönderilince : «Dinlerini parça parça edenler, bölük bölük olanlar yok mu; senin onlarla hiçbir alâkan yoktur...» âyeti indirildi.

İbn Cerîr der ki : Bana Saîd İbn Amr'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Muhakkak ki bu ümmet içinde «Dinlerini parça parça edenler, bölük bölük olanlar vardır. Senin onlarla hiçbir alâkan yoktur.» Onların da seninle hiçbir alâkası yoktur. Onlar, bu ümmetin bid'at şüphe ve sapıklık yolunda olanlarıdır. Bu hadîsin isnâdı sahîh değildir. Zîrâ hadîsin isnâdındaki Abbâd İbn Kesîr metrûktür. Hadîs uydurma olmayıp, Abbâd İbn Kesîr'in bu hadîsi merfû' olarak rivâyeti bir vehimdir. Hadîsi Süfyân es-Sevrî, Leys İbn Ebu Süleym kanalıyla Ebu Hüreyre'den rivâyet etmiştir ki; Ebu Hüreyre, «Dinlerini parça parça edenler, bölük bölük olanlar yok mu...» âyet-i kerîme'si bu ümmet hakkında nâzil olmuştur, demiştir. Ebu Ümâme'den rivâyetle Ebu Gâlib «bölük bölük olanlar» âyetiyle kasdedilenler; hâricîlerdir, demiştir. Bu görüş, Ebu Ümâme'den merfû' olarak rivâyet edilmişse de sahîh değildir. Şu'be'nin Mücâlid kanalıyla... Ömer'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) Hz. Âişe'ye : «Dinlerini parça parça edenler, bölük bölük olanlar yok mu...» âyeti hakkında şöyle buyurmuştur : Onlar, bid'at ehlidirler. İbn Merdûyeh'in rivâyet ettiği bu hadîs de garîb olup, merfû' olarak rivâyeti sahîh değildir.

Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre; bu âyet, Allah'ın dininden ayrılan ve ona muhâlif olan herkes hakkında umûmîdir. Allah Teâlâ elçisini, hidâyetle ve hak din ile Allah'ın dinini bütün dinlere üstün kıl-

mak için göndermiştir. O'nun şerîatı tek olup onda ihtilâf ve ayrılık yoktur. Kim, bu dinde ihtilâfa düşer arzular ve sapıklıklardan ibâret diğer din sâhiblerinde olduğu gibi «bölük bölük olursa»; Allah Teâlâ onların içinde bulunduğu durumdan elçisini temize çıkarmaktadır. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Dinden Nûh'a buyurduğunu, size de teşrî' buyurdu. Sana vahyettiğimizi... Dine bağlı kalın ve onda tefrikaya düşmeyin, diye.» (Şûrâ, 13). Bir hadîste ise şöyle buyurulur : Biz peygamberler topluluğu; baba bir kardeşlerizdir. Dinimiz birdir. İşte bu, Sırât-ı Müstakîm'dir. Rasûllerin getirmiş olduğu, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdettir. Din, rasûllerin şerîatına sarılmaktır. Buna muhâlif olan şeyler; sapıklıklar, bilgisizlikler, indî görüşler ve arzulardan ibârettir. Rasûller, bunlardan uzak ve temizdirler. Nitekim Allah Teâlâ burada «Senin onlarla hiçbir alâkan yoktur.» buyurmaktadır.

Allah Teâlâ'nın : «Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra O, ne yaptıklarını kendilerine haber verecektir.» kavli şu sözü gibidir : «Muhakkak ki îmân edenler; yahûdîler, sâbiîler, hıristiyanlar, mecûsîler, puta tapanlar arasında kıyâmet günü Allah kesin hükmünü verecektir.» (Hacc, 17). Sonra Allah Teâlâ, kıyâmet günündeki hükmünü ve adâletindeki lutfunu beyân etmeye başlayarak, müteâkib âyette şöyle buyuruyor : «Kim bir iyilikle gelirse; ona, onun on katı vardır. Kim de bir kötülükle gelirse; o, ancak misliyle cezâlandırılır. Ve onlara haksızlık edilmez.»

مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُۥ عَشْرُ أَمْثَالِهَا ۖ وَمَن جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

160 — Kim, bir iyilikle gelirse; ona, onun on katı vardır. Kim de bir kötülükle gelirse; o, ancak misliyle cezâlandırılır. Ve onlara haksızlık edilmez.

Bir İyiliğe On Misli Var

Bu âyet-i kerîme mücmel bırakılan, «Kim, bir iyilikle gelirse; ona, daha iyisi vardır.» (Neml, 89; Kasas 84) âyet-i kerîme'lerini açıklamaktadır. Bu âyete mutâbık olarak hadîs-i şerîf'ler vârid olmuştur. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel —Allah ona rahmet eylesin— der ki : Bize Affân'ın... İbn Abbâs'tan, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden naklettiğine göre; o, şöyle buyurmuştur : Muhakkak ki Rabbımız Rahîm'dir. Kim, bir iyilik yapmaya niyyet eder onu yapmaz ise; ona bir iyilik yazılır. Eğer yaparsa; ondan yediyüze, daha çok katlarına kadar iyilik

yazılır. Kim bir kötülüğe niyyet eder ve onu yapmaz ise; ona, bir iyilik yazılır. Eğer işlerse bir tek olarak yazılır veya Allah Teâlâ onu siler. Sâdece helâki kesinleşen, hidâyet kapıları kendine kapanan kimseyi Allah helâk eder. Hadîsi Buhârî, Müslim ve Neseî, Ebu Osmân kanalıyla rivâyet etmişlerdir.

Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Muâviye'nin... Ebu Zerr (r.a.) den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.), şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ buyurur ki : «Kim, bir iyilik işlerse; ona, on misli vardır. Ve ben arttırırım. Kim, bir kötülük işlerse; onun cezâsı, misli iledir veya ben bağışlarım. Kim yeryüzü dolusu hatâ işler; sonra hiçbir şey ile şirk koşmaksızın, bana kavuşursa; ona bunun bir misli bağışlama veririm. Kim, bana bir karış yaklaşırsa; ona bir arşın, kim bana bir arşın yaklaşırsa; ona da bir kulaç yaklaşırım. Kim, bana yürüyerek gelirse; ben ona, koşarak gelirim. Bu hadîsi Müslim, Ebu Küreyb kanalıyla... A'meş'den; İbn Mâce ise, Ali İbn Muhammed et-Tanâfisî kanalıyla Vekî'den rivâyet etmiştir.

Hâfız Ebu Ya'lâ el-Mavsılî der ki : Bize Şeybân'ın... Enes İbn Mâlik'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur :

مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً. فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ عَشْرًا وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ شَيْءٌ فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ عَلَيْهِ سَيِّئَةً وَاحِدَةً

Kim bir iyiliğe niyyet eder ve onu işlemez ise; kendisine bir iyilik yazılır. Eğer işlerse; on iyilik yazılır. Kim, bir kötülüğe niyyet eder ve onu işlemezse; ona hiçbir şey yazılmaz. Şâyet işlerse; ona bir kötülük yazılır.

İyi bil ki; bir kötülüğü terkedip işlemeyen kimseler, üç kısımdır : Bir kısmı, Allah için terkeder. Allah Teâlâ için bundan vazgeçmesi sebebiyle, ona bir iyilik yazılır. Bu, amel ve niyyettir. Bu sebepledir ki; ona bir iyilik yazılacağına dâir hadîsler vârid olmuştur. Nitekim sahîh hadîslerden birinin lafzı şöyledir : O, ancak bunu benim için terketmiştir. Bir kısmı ise, unutarak bunu terkeder. Bu ne lehine, ne de aleyhinedir. Zîrâ o, bir hayra niyyet etmemiş, kötülük de yapmamıştır. Bir kısmı da âcizliğinden ve sebeblerine başvurup kendisini ona yaklaştıran şeylere ulaştıktan sonra tenbelliğinden terkeder. Bu tür kimselerse onu yapmış durumundadırlar. Nitekim Buhârî ve Müslim'de rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyurulmuştur : İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldiklerinde; hem kâtil, hem de maktûl (öldürülen) cehennemliktir. Ey Allah'ın Rasûlü; kâtilin durumu belli, fakat öldürülenin duru-

mu nedir? diye sordular. Allah Rasûlü : Muhakkak ki o da arkadaşını öldürmeye arzulu (hırslı) idi, buyurdular.

İmâm Ebu Ya'lâ el-Mavsılî der ki : Bize Mücâhid İbn Mûsâ'nın... Enes'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Kim bir iyiliğe niyyet ederse; Allah Teâlâ ona, bir iyilik yazar. Eğer onu işlerse, kendisine on iyilik yazılır. Kim, bir kötülüğe niyyet ederse; onu işleyinceye kadar ona bir şey yazılmaz. Şâyet onu işlerse; kendisine bir kötülük; terkederse bir iyilik yazılır. Allah Teâlâ buyuruyor ki : O, bunu ancak Benim korkumdan terketmiştir. Hadîsin lafzı, Mücâhid İbn Mûsâ'nındır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdurrahmân İbn Mehdî'nin... Harîm İbn Fâik el-Esedî'den rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : İnsanlar dört, ameller altı kısımdır. İnsanlar : Dünya ve âhirette bolca verilmiş; dünyada bolca verilmiş, âhirette daraltılmış; dünyada kendisine az verilmiş, âhirette çokça verilmiş; dünya ve âhirette mutsuzlar olmak üzere dört sınıfa ayrılır. Ameller ise : Vâcib kılan iki amel; misli misliyle olan amel; on katı olan amel; yediyüz katı olan amel olmak üzere altı sınıfa ayrılır. Vâcib kılan iki amel şudur : Kim, Allah'a hiçbir şeyle ortak koşmayıp mü'min ve müslüman olarak ölürse, cennet kendisine vâcib olur. Kim de kâfir olarak ölürse; cehennem kendisine vâcib olur. Kim, bir iyiliğe niyyet eder de işlemez ise; Allah Teâlâ onun bunu kalbinde hissetmiş ve kalbine yerleştirmiş olduğunu, bunu yapmaya arzulu olduğunu bilir ve kendisine bir iyilik yazılır. Kim de bir kötülüğe niyyet ederse, bu onun aleyhine yazılmaz. Kim, onu (kötülüğü) işlerse; kendisine bir kötülük yazılır ve o, arttırılmaz. Kim, bir iyilik yaparsa; bu, kendisi için on misli ile olur. Kim, Allah yolunda bir infâkta bulunursa; bu da kendisi için yediyüz katına çıkarılır. Hadîsin bir kısmını Neseî ve Tirmizî, Rakîn İbn Rebî' kanalıyla... Harîm İbn Fâtik'ten rivâyet etmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Zür'a'nın... Amr İbn Şuayb'dan onun babasından, onun da dedesinden rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Cum'a'da üç kişi hazır bulunur : Kişi vardır faydasız yere onda hazır bulunur. İşte cum'a'dan bunun nasîbi budur. Bir kişi de vardır ki; duâ ile onda hazır bulunur. Bu kişi Allah'a duâ eder de Allah dilerse ona verir, dilerse vermez. Bir kişi de vardır ki; cum'a'da susma ile hazır bulunur. İşte bu cum'a, onun için gelecek cum'aya ve üç gün fazlasına kadar bir keffârettir. Zîrâ Allah Teâlâ : «Kim bir iyilikle gelirse; ona, onun on katı vardır.» buyurmuştur. Hâfız Ebu'l-Kâsım Taberânî der ki : Bize Hâşim İbn Mersed'in... Ebu Mâlik el-Eş'arî'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyur-

muştur: Cum'a; kendisiyle peşinden gelen cum'a arasında üç gün fazlasıyla keffârettir. Zîrâ Allah Teâlâ: «Kim bir iyilikle gelirse; ona, onun on katı vardır.» buyurmuştur. Ebu Zerr (r.a.) den rivâyete göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: Kim, her ay üç gün oruç tutarsa; bütün seneyi oruçlu geçirmiş gibidir. Hadîsi İmâm Ahmed, bu lafızlarla rivâyet etmiştir. Neseî, İbn Mâce ve Tirmizî'nin rivâyetlerinde ise, şu fazlalık vardır: Allah Teâlâ kitabında bunun tasdîki olarak: «Kim, bir iyilikle gelirse; ona, onun on katı vardır.» âyetini indirmiştir. Bir günün mukâbili, on gündür. Hadîsi rivâyet ettikten sonra Tirmizî; bunun, hasen bir hadîs olduğunu söyler.

İbn Mes'ûd; «Kim, bir iyilikle gelirse; ona, onun on katı vardır.» âyetini: Kim lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) kelimesi ile gelirse şeklinde; «Kim de, bir kötülükle gelirse.» âyetini de; kim de şirk ile gelirse, diye tefsîr etmiştir. Bu görüş, seleften bir topluluktan da nakledilmiştir. Bu husûsta merfû' bir hadîs de vârid olmuştur. Bu hadîsin sıhhatini en iyi Allah bilir. Ama onun ben sahîh bir rivâyetini görmedim. Bu husûstaki hadîs ve eserler, gerçekten çoktur. Ancak zikredilenleri yeterli görüyoruz. Güvenimiz Allah'adır.

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾
قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا
أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾

161 — De ki: Şüphesiz Rabbım, beni dosdoğru yola iletti. Hâlis muvahhid olan İbrâhîm'in dinine. İbrâhîm müşriklerden olmadı.

162 — De ki: Muhakkak benim namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbı olan Allah içindir.

163 — O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben, böylece emrolundum. Ve ben, müslümanların ilkiyim.

İbrâhîm'in Hanîf Dini

Allah Teâlâ rasûllerin efendisi, Peygamberi (s.a.) ne; kendisini Sırât-ı Müstakîm'e ulaştırarak nimet ihsân ettiğini, haber vermesini

emrediyor. O Sırât-ı Müstakîm'de ne bir eğrilik, ne de bir sapma vardır. «O, dosdoğru yoldur. Muvahhid olan İbrâhîm'in dinidir. İbrâhîm müşriklerden olmamıştır.» Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Kendini bilmezden başka kim İbrâhîm'in dininden yüz çevirir?» (Bakara, 130), «Ve Allah yolunda hakkıyla cihâd edin. O, sizi seçmiş ve babanız İbrâhîm'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.» (Hacc, 78), «Muhakkak ki İbrâhîm, başlıbaşına bir ümmetti. Allah'a itâat ederdi ve bir muvahhiddi. Hiçbir zaman için müşriklerden olmamıştır. Rabbının nimetlerine şükrederdi. Onu beğenip seçmiş, kendisini doğru bir yola iletmişti. Dünyada : Muvahhid olarak İbrâhîm'in dinine uy. O, hiçbir zaman müşriklerden olmadı, diye vahyettik.» (Nahl, 120 - 123).

Hz. Peygamber'e İbrâhîm'in Hanîf dinine uymasının emredilmiş olması; İbrâhîm'in bu husûsta, ondan daha kâmil olmasını gerektirmez. Zîrâ Hz. Peygamber, bu emri tâm olarak uygulamış ve kendisinden önce hiç kimseye verilmemiş olan bu din ile kemâl derecesine erdirilmiştir. Bu sebepledir ki peygamberlerin sonuncusu, mutlak olarak Âdemoğlunun efendisi ve bütün yaratıkların hattâ İbrâhîm el-Halîl (a.s.) in dahî göz dikip arzuladığı makâm-ı mahmûd'un sahibi olmuştur.

İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah İbn Hafs'ın... İbn Ebzâ' (ابزى) dan, onun da babasından rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) sabaha çıktıklarında şöyle derlerdi : İslâm dini, ihlâs kelimesi, peygamberimiz Muhammed'in dini ve muvahhid olarak İbrâhîm'in milleti üzere sabahladık. O (İbrâhîm) müşriklerden olmadı. İmâm Ahmed der ki : Bize Yezîd'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) ne dinlerin hangisi Allah'a en sevimlidir? diye soruldu. Şöyle buyurdular : Hoş görülü Hanîf dini.

Yine Ahmed der ki : Bize Süleymân İbn Dâvûd'un... Âişe (R. Anhâ) den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) habeş'lilerin oyunlarına bakabilmem için ben usanıp oradan ayrılıncaya kadar çenemi omuzlarına koydular. Abdurrahmân'ın babası kendisine Urve'nin şöyle dediğini nakleder : Âişe'nin haber verdiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.), o gün şöyle buyurmuş : Yahûdîler muhakkak bizim dinimizde genişlik olduğunu bileceklerdir. Muhakkak ki ben, hoşgörülü Hanîf dini ile gönderildim. Hadîsin aslı, Buhârî ile Müslîm'de tahrîc edilmiştir. Ziyâde edilen kısmın ise, muhtelif kanallardan şâhidleri vardır. Bunun kanallarını Buhârî şerhinde genişçe aldım. Hamd ve minnet Allah'a mahsûstur.

Allah Teâlâ : «De ki : Muhakkak benim namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbı olan Allah içindir.» âyetinde Hz.

Peygamberin Allah'tan başkasına ibâdet eden, O'ndan başkası adına kurbân kesen müşriklere muhâlif olduğunu bildirmesi emredilmektedir. Muhakkak onun namazı Allah içindir. İbâdetleri tek ve ortağı olmaksızın O'nun isminedir. Allah Teâlâ, başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Öyle ise Rabbın için namaz kıl ve kurbân kes.» (Kevser, 2). Yani namazını ve kurbânını, sâdece O'na tahsîs et. Müşrikler, putlara tapar ve onlara kurbân keserlerdi. Allah Teâlâ peygamberine, onlara muhâlefet etmesini ve onların içinde bulundukları durumdan ayrılmasını; bilerek, niyyet ve azimle Allah için ihlâsa yönelmesini emretmektedir. Mücâhid, «Muhakkak benim namazım, ibâdetlerim...» âyeti hakkında şöyle demiştir : İbâdetler; hacc ve umre'de kurbân kesmektir. Sevrî'nin Süddî kanalıyla rivâyetine göre; Saîd İbn Cübeyr, ibâdetlerin; kurban kesmek olduğunu söylemiştir. Süddî ve Dahhâk da böyle söyler.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Muhammed İbn Avf'ın... Câbir İbn Abdullah'tan rivâyetine göre, o şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bayram günü iki koç kurbân kesti ve onları kurbân ederken şöyle buyurdu: Yüzümü bir muvahhid olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben, aslâ müşriklerden olmadım. Muhakkak benim namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbı olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Bununla emrolundum ve ben, müslümanların ilkiyim.

«Ve ben, müslümanların ilkiyim.» âyet-i kerîme'sinin tefsîrinde Katâde; bu ümmetten müslümanların ilkiyim, demek olduğunu söylemiştir. Bu, onun söylediği gibidir. Muhakkak ki Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerin hepsi, İslâm'a davet etmişlerdi. İslâm'ın aslı ise, tek ve ortağı bulunmayan Allah'a ibâdettir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette : «Senden önce gönderdiğimiz her peygamber'e; Benden başka tanrı yoktur. Bana kulluk edin, diye vahyetmişizdir.» (Enbiyâ, 25) buyururken Nûh'un kavmine şöyle dediğini haber vermektedir : «Yüzçevirirseniz; zâten ben, sizden öğütlerimin karşılığı olarak bir mükâfât veya ücret istemedim. Benim mükâfâtımı, ancak Allah verir. Ben, müslümanlardan olmakla emrolundum.» (Yûnus, 72). Başka bir âyette ise şöyle buyurur : «Kendini bilmezden başka kim, İbrâhîm'in dininden yüzçevirir? Andolsun ki, dünyada onu seçmiştik. Şüphesiz o, âhirette de sâlihlerdendir. Hani, Rabbı ona : Teslîm ol, buyurduğu zaman, o da; âlemlerin Rabbına teslîm oldum, demişti. İbrâhîm bunu, oğullarına da tavsiye etti. Ya'kûb da : Ey oğullarım, Allah sizin için dinini seçti. Onun için siz de yalnız müslüman olarak can verin, dedi.» (Bakara, 130 - 132). Yûsuf (a.s.) un dilinden de şöyle der : «Rabbım Sen bana, mülk verdin ve sözlerin te'vîlini öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaratanı; Sen, dünyada da âhirette de benim velîmsin. Müslüman olarak

canımı al ve beni sâlihlere kat.» (Yûsuf, 101), Mûsâ (a.s.) nın dilinden de şöyle demişti : «Ey kavmim; eğer siz, gerçekten Allah'a îmân etmişseniz ve teslîm olmuşsanız O'na güvenin. Onlar da : Biz, yalnız Allah'a güvenip dayandık. Ey Rabbımız, bizi o zâlimler gürûhu ile sınama. Merhametinle o kâfirler gürûhundan bizi kurtar, dediler.» (Yûnus, 84 - 86). Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Doğrusu, Tevrât'ı Biz indirdik. Onda hidâyet ve nûr vardır. Kendilerini Allah'a teslîm etmiş peygamberler, yahûdîlere onunla; Rabba kul olanlarla, bilginler de Allah'ın kitabından elde mahfûz kalanla hükmederlerdi...» (Mâide, 44), «Hani, ben havârilere : Bana ve peygamberime îmân edin, diye vahyetmiştim de : İnandık, şâhid ol ki; biz müslümanlarız, demişlerdi.» (Mâide, 111).

Allah Teâlâ peygamberlerini İslâm ile gönderdiğini haber vermiştir. Fakat onlardan bir kısmı, diğer bir kısmını nesheden ve kendilerine has şerîatlarına göre derece derecedirler. Bu durum; ebedî olarak neshedilmeyecek (kaldırılmayacak) olan dâimâ muzaffer, kıyâmet kopuncaya kadar alemleri dikilmiş olarak kalacak olan, Hz. Muhammed (s.a.) in şerîatı ile diğerlerinin neshine (kaldırılmasına) kadar böylece devâm edegelmiştir. Bu sebebledir ki; Hz. Peygamber : Biz peygamberler topluluğu; baba bir kardeşleriz; dinimiz birdir, buyurmuştur. «Evlâd el-Allât»; baba bir, anneler ayrı kardeşlerdir. Anneler derecesinde olan şerîatlar, muhtelif olsa dahi tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdet edilen din birdir. Nitekim «İhvet el-Ahyâf» da bunun tersidir ki; bunlar, muhtelif babalardan bir annenin oğullarıdır. «İhvet el-A'yân» ise; aynı baba ve anneden olan kardeşlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Saîd'in... Hz. Ali (r.a.) den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.), iftitâh tekbîri aldığında şöyle dermiş : Ben yüzümü, bir muvahhid olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ve ben, aslâ müşriklerden değilim. Muhakkak benim namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbı olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Bununla emrolunduk ve ben, müslümanların ilkiyim. Allah'ım Sensin Melîk, Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Sensin Rabbım, ben Senin kulunum. Ben, nefsime haksızlık ettim (zulmettim). Ve günâhımı itirâf ettim. Benim bütün günâhlarımı bağışla. Senden başka günâhları bağışlayacak yoktur. Beni, en güzel ahlâka ilet. En güzel ahlâka Senden başka ulaştıracak yoktur. Ahlâkın kötüsünü benden uzaklaştır. Senden başka onu benden uzaklaştıracak yoktur. Mübârek ve yücesin. Senden bağışlanma isterim; Sana tevbe ederim. Daha sonra, Allah Rasûlü'nün rükû'da, secdede ve teşehhüdde söylediklerini de içeren hadîsin tamâmını zikreder. Hadîsi, Müslim de Sahîh'inde rivâyet etmiştir.

قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

164 — De ki : Ben, Allah'tan başka bir Rab mı arayacağım? Halbuki O, her şeyin Rabbıdır. Herkes ne kazanırsa kendine âittir. Yük yüklenen kimse, başkasının yükünü taşımaz. Sonunda dönüşünüz Rabbınızadır. Artık O, size ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ey Muhammed, Allah'a şirk koşanlara; yalnız O'nun için ve ihlâs ile ibâdet ve O'na tevekkül etme husûslarında «De ki : Ben, Allah'tan başka bir Rab mı arayacağım? Halbuki O, herşeyin Rabbıdır. (O, beni terbiye edip korur, işimi idâre eder. Ben ancak O'na tevekkül eder ve ancak O'na dönerim. Zîrâ her şeyin Rabbı ve sâhibi O'dur. Yaratma ve işler O'nundur.)» Bu âyette, tevekkülün sâdece Allah'a tahsîs edilmesi (sâdece Allah'a tevekkül edilmesi) emredilmektedir. Nitekim bundan önceki âyette de ibâdetin, ortağı olmaksızın sâdece O'na tahsîs edilmesi bildirilmekteydi. Çok kere bu mânâ, diğeri ile birlikte getirilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ; kullarına, bir âyette şöyle demelerini öğütlemektedir ; «Ancak Sana ibâdet eder ve ancak Senden yardım dileriz.» (Fâtiha, 5). Başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Öyleyse O'na ibâdet et ve O'na güven.» (Hûd, 123), «De ki : O, Rahmândır. Biz, O'na inandık ve O'na dayanıp güvendik.» (Mülk, 29), «Doğunun ve Batının Rabbıdır. O'ndan başka ilâh yoktur. Öyleyse O'nu vekîl edin.» (Müzzemmil, 9). Bunun benzeri başka âyetler de vardır.

Allah Teâlâ'nın : «Herkes ne kazanırsa kendine âittir. Yük yüklenen kimse, başkasının yükünü taşımaz.» sözü; Allah Teâlâ'nın kıyâmet günü vukû bulacak olan cezâlandırması, hükmü ve adâletini haber vermektedir. O günde nefisler, ancak amelleri karşılığında cezâlandırılacaktır : Amelleri hayır ise; cezâları hayır, amelleri kötü ise; karşılığı da kötü olacaktır. Hiç kimsenin hatâsı bir başkasına yüklenmeyecektir. Bu, Allah Teâlâ'nın adâleti gereğidir. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Yükü ağır olan kimse; onun yüklenilmesini istese, yakını bile olsa ondan bir şey yüklenmez.» (Fâtır, 18), «Kim de inanmış olarak sâlih ameller işlerse; o, haksızlıktan ve hakkının yeneceğinden korkmaz.» (Tâhâ, 112). Tefsîr âlimleri der ki : Hiç kimsenin üzerine başka-

sının kötülükleri yüklenmez. Kişinin iyiliklerinden eksiltmek, haksızlık edilmek sûretiyle zulmedilmeyecektir. Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurur : «Her nefis kazandığı ile bağlıdır. Ancak sağcılar müstesnâdır.» (Müddessir, 38 - 39). Sağcılar dışında her nefis, kötü ameli mukâbilinde rehin tutulmuştur. Sağcıların sâlih amellerinin bereketi, zürriyyetlerine de dönecektir. Nitekim Tûr sûresinde şöyle buyurulmaktadır : «Îmân edip te soyları da kendilerine tâbi olanlar; onlara (cennetteki yüksek derecelere) soylarını da kattık. (Her ne kadar sâlih amellerde olmasa da onlar îmânın aslında ortaktılar.) Ve onların işlediklerinden hiçbir şey eksiltmedik. (Zürriyyetlerini onların seviyesine çıkarmak için, onların amellerinden alıp ta diğerlerine katmadık. Bilakis Allah Teâlâ kendi lutfu keremi ve babalarının amellerinin bereketiyle, onları babalarının derecelerine yükseltmiştir.) Herkes kazandığı (kötülük) ile bağlıdır.» (Tûr, 21).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Sonunda dönüşünüz, Rabbınızadır. Artık O, size ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.» Siz, bulunduğunuz hal üzere amellerinize devâm ediniz; biz de olduğumuz halde amel edicileriz. Siz de, biz de Allah'ın huzûrunda duracağız. O bize amellerimizi, size de amellerinizi ve dünya yurdunda ihtilâf edegeldiklerinizi haber verecektir. Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurur : «De ki : Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu olamazsınız, biz de sizin yaptıklarınızdan sorumlu olmayız. De ki : Rabıbmız, aramızı birleştirir, sonra da aramızda hak ile hükmeder. Fettâh, Alîm O'dur.» (Sebe', 25 - 26).

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا
آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

165 — Sizi, verdikleriyle denemek için yeryüzünün halîfeleri yapan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün kılan; O'dur. Şüphe yok ki O, Gafûr, Rahîm'dir.

Allah Teâlâ : «Sizi yeryüzünün halîfeleri yapan O'dur.» Sizi nesil be nesil, asır be asır seleften sonra halef olarak yeryüzünü i'mâr edenler kılmıştır. Bu açıklama, İbn Zeyd ve başkalarına âittir. Nitekim Allah Teâlâ, başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Şâyet dileseydik, yeryüzünde sizin yerinizi tutacak melekler var ederdik.» (Zuhruf, 60), «Sizi yeryüzünün halîfeleri kılan...» (Neml, 62), «Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.» (Bakara, 30), «Rabbınızın, düşmanınızı yok etmesi

ve yeryüzünde sizi onların yerine geçirmesi umulur. Ve o zaman nasıl davranacağınıza bakacaktır.» (A'râf, 129).

Allah Teâlâ : «Ve kiminizi kiminize derecelerle üstün kılan O'dur.» buyuruyor ki; kendi katında bir hikmetten dolayı sizleri, renk, şekil, görünüş, iyilik ve kötülük, huy ve rızıklarda derece derece kılmıştır. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Dünya hayatında onların maîşetlerini Biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, kimini kimine derecelerle üstün kıldık.» (Zuhruf, 32), «Bak, nasıl onları birbirine üstün kıldık. Elbette ki âhiret, dereceler bakımından da büyüktür, üstünlük bakımından da.» (İsrâ, 21).

Allah Teâlâ «Verdikleriyle sizi denemek için...» buyurmaktadır. Size nimet olarak verdikleriyle sizi denemek, sizi bunlarla imtihân etmek için. Zengini zenginliği ile deneyip ondan şükredip etmediğini sormak; fakîri de fakîrliği ile deneyip ondan sabredip etmediğini sormak için.

Müslim'in Sahîh'inde Ebu Nadra kanalıyla, Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır : Muhakkak dünya tatlıdır, yeşildir. Allah Teâlâ, dünyada ne gibi ameller yaptığınızı görmek için, sizi orada halîfeler kılmıştır. Dünyadan sakının. Kadınlardan da sakının. Muhakkak ki İsrâiloğulları, ilkin kadınla fitneye düşmüşlerdir. Allah Teâlâ'nın : «Şüphe yok ki Rabbın; cezâsı pek çabuk olandır. Ve muhakkak ki O; Gafûr, Rahîm'dir.» kavli, hem bir korkutma ve hem de bir teşvîktir. O'na isyân eden ve elçilerine karşı gelenlere O'nun hesâbı ve azâbı pek çabuktur. Onu seven; haberine ve emrine uyan kimselere «muhakkak ki Gafûr, Rahîm'dir.» Muhammed İbn İshâk der ki : Kullara merhamet eder. Muhammed İbn İshâk'ın bu sözünü İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ Kur'an'da, bu iki sıfatı çok kere birlikte zikreder. Nitekim şu âyetlerde durum böyledir : «Kullarıma bildir ki; muhakkak Ben Gafûr, Rahîm olanım. Ve muhakkak ki, azâbım da elem verici bir azâbdır.» (Hicr, 49 - 50), «Doğrusu, insanların zulmetmelerine rağmen, Rabbın mağfiret sâhibidir. Şüphesiz ki, Rabbının cezâlandırması şiddetlidir.» (Ra'd, 6) Tergîb ve terhîbi içeren başka âyetler de vardır. Allah Teâlâ bazan kullarını, teşvîk eder. Cenneti anlatarak ve kendi katında olanlara kullarını çağırır. Bazan da kullarını korkutur. Cehennemi ve ondaki azâbları, kıyâmet ve korkularını zikrederek kendine çağırır. Herkesi kendi durumuna göre te'sîr etsin diye bazan bununla, bazan onunla çağırmaktadır. Allah Teâlâ bizleri emrettiklerine itâat eden, yasaklayıp men'ettiklerini terkeden, haber verdiklerini doğrulayanlardan kılsın. Muhakkak ki O yakındır, duâyı işitip icâbet edendir. Cevâd'dır, Kerîm'dir, Vehhâb'dır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdurrahmân'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyet ettiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Eğer mü' min Allah katındaki cezâyı bilseydi; kimse cenneti ümîd etmezdi. Ve Eğer kâfir, Allah katındaki rahmeti bilseydi; hiç kimse cennetten ümîdini kesmezdi. Allah Teâlâ yüz rahmet yaratmış; bunlardan birini, birbirlerine onunla merhamet etsinler diye, yaratıklarının arasına koymuştur. Doksandokuzu ise Allah katındadır. Hadîsi, Kuteybe kanalıyla... A'lâ'dan rivâyet eden Tirmizî, hasen olduğunu söyler. Müslim de hadîsi Yahyâ İbn Yahyâ, Kuteybe ve Ali İbn Hacer kanalıyla... A'lâ'dan rivâyet etmiştir.

İZÂHI

Ey dinine sağlamca sarılan müslüman; bu ümmetin geçmişlerinden hak ehli olanlar, sünnet üzere İslâm'a uydukları ve bu yolda yürüdükleri için sünnet ve cemâat ehli diye isimlendirilmişlerdir. Bu, Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerîm'i Allah'ın emir buyurduğu şekilde açıklarken ta'kîb ettiği davranış tarzının adıdır. Allah Teâlâ buyuruyor ki, «Sana da zikri indirdik ki; insanlara, kendilerine neyin indirildiğini açıklayasın.» Sahâbe'den büyük bir cemâat da, bu hükmü uygulamak üzere benimsemişlerdir. İmâm Ahmet İbn Hanbel merhûm; dinî icmâ'ın huccet olma durumunu, Sahâbe'nin icmâ'ına münhasır kabul etmekle isâbet göstermiştir. Bazı ferdlerin, cumhûr'un amel ettiklerinin dışında davrandıklarına dâir nakledilen haberlerdeki istisnâî haller, icmâ' olarak kabul edilemez. Cumhûr'un ameli, sünnet ve cemâat'ın görüşüdür. Yalnız başına sözlerle maksad, kesin olarak te'vîle ihtimâl bırakmayacak şekilde açıklanamaz. Halbuki fiiller, böyle değildir. Sözler, ne kadar açık ve seçik olursa olsun, fiiller kadar vâzıh değildir. Bunun için Hz. Ali (Kerremallahü Vechehu) Abdullah İbn Abbâs'ı hâricîlere karşı gönderdiği zaman; şöyle demişti : Onları sünnet'e yönelt. Çünkü Kur'an'ın pekçok şekilleri vardır. Hz. Ali'nin sünnet'le kasdettiği şey; bizim zikrettiğimiz gibi, hadîsçilerin ıstılâhî anlamıyla ve diğer şerîat bilginlerinin kavlî ve benzeri sözler şeklindeki anlayışlarından farklı olarak lügata uygun olan mânâdır. Kavlî haberler, pekçok şekillerde yorumlanabilir. Te'vîl ehlinin; hadîslerin ifâdesinde yöneldikleri izâh tarzları, Kur'an'dan daha çok çeşitli olabilir. Zîrâ hadîsler Kur'an'dan fesâhat, belâğat ve beyân bakımından çok geridedirler. Bunun için Kur'an-ı Kerîm, dinin amelî hükümlerini açıklamak konusunda çok kısa hükümler koymuş ve bunların izâhını Rasûlullah'ın davranışına

bırakmıştır. Hz. Peygamber de Kur'an'ın açıklanması konusunda kendi davranışını örnek göstererek; «Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız öylece kılın,» buyurmuştur.

Ben bu girizgâhı, bazı fakîhlerle tefsîr bilginlerinin Necm sûresindeki; «Hiç bir yüklenen, başkasının yükünü yüklenmez. İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur.» âyetini tefsîr ederken hamlettikleri anlamlara muttali' olursan yanılmaman için kaydetmiş bulunuyorum. Bu kişiler, sözlerin yerlerini değiştirerek bazan sakat te'vîllere, bâtıl nesih iddiâlarına tevessül etmektedirler. Bazan da bu iki âyetin Hz. İbrâhîm ile Mûsâ'nın şerîatına ait olup bizim şerîatımızla ilgili olmadığı safsatasıyla veya bu âyetlerin müslümanlara değil, kâfirlere mahsûs olduğu iddiâsıyla tahrîfâta tevessül etmektedirler.

Bunlar, bu iki âyetin muhtevâsının dinin ana kâidelerinden ve İslâm'ın bütün peygamberlerin lisânıyla sâbit olan esâslarından olduğunu görememektedirler. Birçok âyet-i kerîme'nin, lafzı veya mânası ile bu âyetleri te'yîd ettiğinden gâfildirler. Nitekim En'âm sûresinin yüzaltmışbeşinci ve Fâtır sûresinin onsekizinci âyeti ile; kurtuluş ve hüsrâna, cennet ve cehenneme dâir vârid olan pekçok âyetler, insanların ancak amellerine göre mükâfâta ereceklerini bildiren âyetler, hasr sîgasıyla çok güçlü olarak bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bunun için bütün dinlerin esâsı olan tevhîd, bu gerçekle dile getirilmiştir. Dinin temeli sayılan bu cezâî kâide, tefsîrimizde mufassal olarak açıkladığımız ve bazı âyetlerde belirttiğimiz gibi tevhîdi takrîr edici niteliktedir.

Son zaman mukallidlerinin gafletlerinin ve te'vile yeltenişlerinin sebebi; onların kendi milletleri ve bağlı bulundukları mezheb ehli arasında yaygın olan her türlü bid'atı doğru saymaya çalışmalarındandır. Bunlar, hiçbir delile dayanmazlar ama te'vîl sapıklığını da elden bırakmazlar. Halbuki mezheb mensûblarından görüş sâhibi olanlar, kitab ve sünnet'te kendi mezheblerini te'yîd edici nitelikte buldukları delilleri alırlar ve bunun dışındakileri bir nevi te'vîlle ya da delilsiz ve dayanaksız olarak nesih iddiâsı ile yorumlamaya çalışırlar.

Bu kör mukallidler, yalnızca kendi ibâdetlerini ölülere hediyye etmek için insanlara fetvâ vermekle yetinselerdi mesele önemli olmazdı. Ne var ki, bazı hadîs ehli sünnet bilginleri de; babaların ve annelerin tutmadıkları oruçları çocuklarının tutabileceğine, vermedikleri sadakaları verebileceklerine, kurbânlarını kesebileceklerine, dirilerin ibâdetlerinden ölülerin mutlak şekilde faydalanacaklarına dâir kanâatlar serdederek onlara tâbi olmuşlardır. Onlar, yalnızca sorunun sorulduğu vak'alara dâir olan husûsî halleri ve şâri'in sağlam olarak ifâde ettiği hasr anlamına gelen hükümleri anlamayarak mutlak mânâda kabul etmişlerdir. Nitekim «onun yerine velîsi oruç tutar» hâdisinde ve-

lîden maksadın, kişinin oğlu olduğu ve böylece diğer âyetlerle uyum sağlayabileceği açıktır. Zîrâ sarîh ve kesin esâslar olmaları hasebiyle âyetleri te'vîl etme imkânı yoktur. Bu ifâdenin bütün velîlere hamledilmesi için, sarîh hükmün te'vîli imkânsızdır. Kaldı ki, bu hadîsi rivâyet eden Hz. Âişe (r.a.), çok açık olarak birinin bir başkasının yerine oruç tutmasının câiz olmayacağını ifâde etmiştir. Bunu yaparken de, daha önce geçtiği gibi umûmî nasslarla amel etmiştir. Halbuki Tahâvî gibi bazı hadîs bilginleri, bu hükmün mensûh olduğunu söylemişlerdir. (...)

Müslümanların ölülerine ve dirilerine duâ etmeye gelince; bu bir ibâdettir. Ancak sevâbı duâ edilene ulaşmaz. Duânın sevâbının hediye edilmesi konusunda, herhangi bir rivâyet mevcûd değildir. Duânın sevâbı; ister Allah kabul etsin, ister kabul etmesin, sâdece duâ edene âittir. Allah duâyı kabul ederse, duâ edilene bunun faydası dokunur. İster ölüler için, ister diriler için duânın kabul edilmiş olması, şer'î kâideleri nakzedici nitelikte olamaz. Kezâ Allah Teâlâ'nın kâinâta vaz'ettiği kanunları da geçersiz kılamaz. Biz, bunun mâhiyyetiyle ilgili meseleyi Allah'a bırakır, duânın bizden önce geçmiş olan mü'min kardeşlerimize fayda sağlayan ve bunun mü'minlerin dünya ve âhiret mutluluğuna erişmelerini, te'mîn eden bir ibâdet olduğunu bilmekle yetiniriz. Duânın dışındaki ibâdetlere gelince; bunlarda yalnızca çocuklara o ibâdeti icrâ etme izni verilmiştir. Kişinin çocuğu, kendisinin mahsûlü olması hasebiyle, babanın çocuğun amelinden faydalanması genel kâidenin dışına çıkıcı mâhiyyet arzetmez. Eğer izin umûmî olsaydı; bu izinle sahâbenin pekçoğu amel ederdi. Müstefîz ve mütevâtir olarak bu davranışları bize nakledilirdi. Çünkü bu davranışların nakli için, pek çok gerekçe bulunmaktadır. İnsanoğlu, âdeti ve tabîatı îcâbı; ölüleriyle ilgili konuya özen gösterir. Tâbiîn'den olan râvîler, sahâbe'nin bütün davranışlarıyla ilgili gördükleri ve bildikleri herşeyi bize intikâl ettirmişlerdir. Ben bunu yazdıktan sonra, Allâme İbn el-Kayyim'in bu mesele konusundaki görüşlerini Rûh isimli kitabında nasıl ortaya koyduğunu inceledim ve onun her zaman âdeti olduğu gibi konuyu uzun uzadıya açıklamaya çalıştığını gördüm. (...) Bu konuda İbn el-Kayyim der ki : Bu husûs, selef-i sâlihîn tarafından bilinmeyen bir husûstur. Onlar, hayır konusunda son derece titiz davranmalarına rağmen, geçmişlerden bu husûsta hiçbir haber vârid olmamıştır. Rasûlullah (s.a.) da onlara bu husûsu irşâd etmemiştir. Halbuki duâ istiğfâr, sadaka, hacc ve oruç gibi konularda onları yönlendirmiştir. Eğer Kur'an okumanın sevâbı ölülere erişecek olsaydı; Rasûlullah bunu da onlara gösterir ve onlar da böyle yaparlardı, denilirse, buna şöyle cevab verilir : Bu suâlin îrâd edilişinin sebebi; şâyet hacc, oruç, duâ

ve istiğfâr gibi ibâdetlerin sevâbının ölüye ulaşacağını kabul etmek ise; onu kabul eden kişiye şöyle denilir : Bu amellerin sevâbının ölüye ulaşmasını gerektiren ve Kur'an okumanın sevâbının ölüye ulaşmasını önleyen husûsiyyet nedir? Bu, benzer haller arasında ayırım yapmak değil midir? Söylenen şeylerin hiçbirinin ölüye ulaşmayacağını itirâf etmek ise; bu husûs kitâb, sünnet, icmâ, ve şer'î kâidelerle delillendirilmiş bir husûstur. Bunun selef-i sâlihîn arasında yayılmamış olmasının sebebine gelince; onların Kur'an okuyup ölülere hediyye eden vakıfları yoktu. Böyle bir şeyden haberdâr değillerdi. Bu gün insanların yapageldikleri gibi, Kur'an okumak için kabristâna gitmiyorlardı. Sahâbeden ve geçmişlerden hiçbirisi, yanlarında bulunan insanlara okunan Kur'an'ın sevâbının falanca ölüye gideceğini, sadakanın ve orucun sevâbının falanca ölünün olacağını söylediklerine dâir bir rivâyet nakledilmemiştir. Sonra, bunu iddiâ edenlere denilir ki : Selef-i sâlihîn'den hiçbir kimseden; Allah'ım şu orucun sevâbını falancaya yaz, dediğine dâir bir haber nakledilmiş midir? O, buna müsbet cevab vermekten âciz kalır. Çünkü geçmişler, iyi davranışları gizleme konusunda çok titiz hareket ediyorlardı. Binâenaleyh onlar, yaptıkları ibâdetin sevâbını ölülere ulaştırması için Allah'ı şâhid tutacak derecede bilgisiz değillerdi.

Denilirse ki : Hz. Peygamber, onlar için oruç tutulup sadaka verilmesini tavsiye etmiş, ancak Kur'an okunmasına müsâade etmemiştir. Denilir ki : Rasûlullah (s.a.) onlara böyle bir şeyi emretmemiştir. Bu husûs kendilerinden sâdece cevab sadedinde sâdır olmuştur. Meselâ bir kişi, ölülerin yerine hacc etmeyi sormuş, ona izin vermiş, şu kişi sadakayı sormuş ona izin vermiştir. Ve onları başka konularda engellememiştir. Öyleyse mücerred niyyet ve tutmaktan ibâret olan orucun sevâbının ölüye ulaşmasıyla, Kur'an okuma ve zikrin sevâbının ulaşması arasında ne gibi fark vardır? Selef-i sâlihîn'den hiçbir kimsenin böyle yapmadığına dâir söyledikleri söz ise, bilgisizce söylenmiş bir sözdür. Çünkü bu, bilinmeyen bir şeyin reddi konusunda şehâdettir. Belki de Selef-i sâlihîn böyle yapıyorlardı da kimse onların yaptıklarını bilmiyordu? Gaybları bilen Allah'ın onların niyyet ve maksadlarından haberdâr olması yeterlidir. Daha önce de geçtiği gibi hediyye ediyorum, diyerek niyyet etmek ve söylemek şart değildir. Meselenin özü şudur : Sevâb, bir amel işleyenin malıdır. Kişi onu birine teberru' ederse veya müslüman kardeşine hediyye ederse, Allah Teâlâ bunu ona ulaştırır. (...) Öyleyse Kur'an okumanın sevâbını, böyle bir kâideden istisnâ eden ve kişinin okuduğu Kur'an'ın sevâbının kardeşine ulaşmasını önleyen engel nedir? Halk böyle davranmaktadır. Hattâ diğer çağlardaki

ve şehirlerdeki münkirler bile ulemâdan red gelmeksizin böyle hareket etmişlerdir. (İbn el-Kayyim'in ifâdeleri burada son buluyor.)

Allah'ın tevfîk ve hidâyetine dayanarak ben derim ki : Allah şeyhimiz ve üstâdımız İbn el-Kayyim'i bağışlasın. Çok açık olan bu konuda şâyet gaflete düşmemiş olsaydı, böylesine hatâları irtikâb etmezdi. Biz burada, bu hatâlardan bazılarına yer vereceğiz. Gaflete düşmeyen ve bilgisinden hiçbir şey kaçıp kurtulmayan Allah'a hamd ve tesbîh ederiz.

İbn el-Kayyim'in; soranın maksadı, hacc ve oruç gibi ibâdetlerin sevâbının ölüye ulaşacağını kabullenmek ise, Kur'an'ın sevâbının ölüye ulaşmasını önleyen nedir? sözüne biz kendi metodumuza göre şöyle cevab veririz. Bunu önleyen; Kur'an-ı Kerîm'in; herkesin amelinin kendisine hâs olduğunu, başkalarının üzerine yüklenilmeyeceğini ifâde eden yukarıdaki âyetidir, deriz. Bu soruyu soran kişi; Hz. Peygamber'in, babasına ve annesine farz olan hacc ve orucu kendisinin yerine getirip getiremeyeceğini soran kişiye izin verdiğini bildiren hadîsi esâs almaktadır. Kezâ sadaka da böyledir. Fakat anne ve babanın vasiyyet etmemiş olduğu hallerde çocuklar bunu yapabilirler mi yapamazlar mı? Hz. Peygamber bu soruyu soranlara; onların üzerindeki kul borçlarını ödedikleri gibi Allah'ın borçlarını da ödeyebileceklerini bildirmiştir. Kezâ onların yerine sadaka vermelerine izin vermiştir. Bu, anne ve babanın üzerine farz bulunan haklar konusunda böyledir. Ya da anne ve babadan birinin, vasiyyet edebileceği beklenen bir davranışı, anne ve babaların yerine çocukların îfâ etmesidir. Ya da onlar adına teberru'da bulunmasıdır. Bu durum, ferdlere tek tek farz olmayan hacc ve oruç gibi namaz dışı farîzalarla Kur'an okumak gibi değildir. Kezâ ferdlerin mülkü olan mal gibi de değildir. Çünkü ölünün malı evlâdına intikâl eder. Kezâ sahîh hadîste babanın kazancı gibi kabul edilen evlâdın kazancı cinsinden de değildir...

İbn el-Kayyim'in namaz, sadaka ve hacc gibi konulara hadîste izin verildiğini, kırâete izin verilmediğini belirten ifâdesine gelince. Hz. Peygamberin başlangıçta bu noktada bizzât kendisinin ilk adımı atmamış olmasının bunun dinden olmadığına delil olarak getirmek doğru değildir. (...) Orucun sevâbının ölüye ulaşıp ta zikrin sevâbının ölüye ulaşmaması arasındaki farka gelince; az önce açıkladığımız gibi, orucun sevâbının ölüye ulaşacağının mutlak anlamda bir mânâ ifâde ettiğinin delili yoktur. Yani her ölünün yerine tutulan orucun ona ulaşağına dâir bir delil yoktur ki, diğerleri buna kıyâs edilsin. Çünkü bu konuda vârid olan hadîste zikredilen husûs; çocuğun, babasının yerine babasının borcunu ödeyebileceğine dâirdir. Yoksa kendisinin bu ameli yapıp sevâbını başkasına hediyye edebileceğine dâir bir emir

yoktur. Binâenaleyh burada söz konusu olan husûs, kıyâsın aksinedir dolayısıyla ona kıyâs yapılamaz...

Bu konuda bilginler arasında ihtilâf bulunduğu meşhûrdur. Nitekim yukarda belirttiğimiz gibi; İbn el-Kayyim de bu husûsu ifâde etmiştir. Dirilerin hareketlerinden biriyle ölülerin rûhları faydalanır mı faydalanmaz mı? Sünnet ehlinin icmâ' ettiğine göre, dirilerin hareketlerinden iki hareketten ölü faydalanır : Birincisi; ölenin sağ iken sebeb olduğu davranışlar. İkincisi de müslümanların onun için duâ ve istiğfâr etmesidir. Hacc ve sadakaya gelince bu konu tartışmalıdır. Bunların sevâbından ölüye ulaşan nedir? İnfâk sevâbı mı, yoksa amel sevâbı mı. Cumhûr'un kanâatına göre, bizzât amelin sevâbı ölüye ulaşır. Hanefîlerden bir kısmına göre; ancak infâk sevâbı ölüye ulaşır. İbn el-Kayyim sonra oruç, namaz, Kur'an okuma ve zikir gibi bedenî ibâdetlerdeki ihtilâfı da naklederek der ki : Ahmed İbn Hanbel'in mezhebiyle selef-i sâlihînin görüşüne göre bunlar da ölüye ulaşır. Delil olarak ta şunu zikreder : Gûyâ Ahmed İbn Hanbel'e denilmiş ki; kişi namaz, sadaka ve benzeri amellerden yarısını babasına, yarısını annesine gönderebilir mi? O; umarım, demiş. Görülüyor ki, Ahmed İbn Hanbel kesin cevab vermiş değildir. Ayrıca sorulan konu, anne ve babanın çocukların davranışından faydalanıp faydalanmayacağına hâs bir sorudur. Ahmed İbn Hanbel'in umduğu konu, nassın dışına çıkan bir hal değildir. Ancak namaz meselesi müstesnâdır. Sonra İbn el-Kayyim der ki : Şâfiî ve Mâlikî mezhebinin meşhûr görüşüne göre; bunlar ölüye ulaşmaz. Bazı bid'at ehli kelâmcılar derler ki; ölüye hiçbirşey ulaşmaz. Ne duâ, ne de başkası.

Ben derim ki (Reşîd Rızâ) ben bunu kaydettikten sonra, Hanbelî mezhebinin fürûa dâir kitablarına baş vurdum. Ve onların bu konuda, pekçok ihtilâflı görüşlere sâhib olduklarını gördüm. Hanbelî bilginlerden nakledilen en sağlam ve sünnet'e en uygun görüş; Şeyh'ül İslâm İbn Teymiyye'nin görüşüdür. İbn Teymiyye önce, anne ve babanın yerine çocukların borçları ve ibâdetleri îfâ etmelerinin câiz olmayacağına dâir görüşleri beyân ettikten sonra, bazılarının hayatta iken câiz olacağını söylediklerini zikreder. Meselâ çocuğun ilk safta babasını öne çekmesi gibi. Sonra der ki : Selef-i sâlihîn'den hiç birinin, bu gibi ibâdetleri müslümanların ölülerine hediyye etme âdetleri yoktu. Sâdece onlar için duâ ederlerdi ve bu, onlar için bir çıkışı gerektirmezdi. (...)

İbn Âbidîn Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşünü Fetâvâ el-Hamîdiyye kitabının Tenkîhi isimli eserinin sonunda kaydeder. Buna göre duânın ölülere faydası olduğu konusunda ulemâ icmâ' etmiştir. Ancak Kur'an okumanın sevâbının, ölülere ulaşıp ulaşmayacağı konusunda bilginler ihtilâflıdırlar. Kul öldüğü zaman ameli biter. Ancak

üç şey müstesnâdır... Hadîsini delil getirerek, okunan Kur'an'ın sevâbının ölüye ulaşacağını tercîh edenlerin görüşü, mutlak mânâda bir delile dayanmaz. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, bunun olmayacağına delâlet eder. Sonra der ki : Hâfız İbn Hacer'e; Kur'an okuduktan sonra duâ ederek : Allah'ım, okuduğum Kur'an'ın sevâbını veya bir mislini daha fazla artırarak Efendimiz Hz. Peygamberin şerefine ihdâ ediyorum, diyen kişilerin söyledikleri sözdeki ziyâdeliğin ne mânâya geldiği sorulduğunda, o şöyle demiştir : Bu, son zamandaki kurrânın îcâdıdır. Geçmişlerin böyle bir şey söylediklerini bilmiyorum. (...)

Sonra İbn Âbidîn der ki : Daha sonraki bilginlerden Sübkî, Bârizî gibi alimler ile İbn Akîl gibi önceki Hanbelî bilginlerinden bir kısmı, Ali İbn el-Muvaffak'a uyarak buna cevâz vermişlerdir. Bu, Cüneyd'in tabakasından bir zâttır. Ebu Abbâs Muhammed İbn İshâk en-Nisâbûrî gibi önceki zevât da Kur'an'ın sevâbını Hz. Peygambere hediyye ederlermiş. İzz İbn Abdüsselâm da buna cevâz verenlerdenmiş. İbn Teymiyye ise bunu hoş karşılamaz, aksine bid'attır der. İbn Kâdî Şahne bunu men'edermiş. İbn el-Attâr men'edilmesi gerektiğini kabul edermiş. İbn el-Cevzî der ki : Geçmişlerden bu konuda hiçbir şey rivâyet edilmemiştir. Biz onlara uyarız. (...)

Bu konudaki sözün özüne gelince : Mesele, taabbüdî bir mesele olup kitâb ve sünnetin nassları ve selef-i sâlihîn'den ilk neslin uygulamaları karşısında durmak îcâbeder. Biz, Kur'an'ın sahîh nassları ve hadîs-i şerîf'lerin sahîh ifâdelerine göre, insanların âhirette ancak yaptıklarının karşılığını göreceğini kabul ederiz. Çünkü Allah Teâlâ : «O gün hiç bir nefis, bir nefis için hiç bir şeye sahip değildir.» buyuruyor. Kezâ «Babanın oğluna, çocuğun babasına hiç bir şeyle engel olamayacağı günden korkun.» buyuruyor. Hz. Peygamber de yakınlarına ve akrabâlarına Rabbının emrini teblîğ ederken «İyi davranın, ben sizi Allah'a karşı koruyamam.» dediği, amcasına, halasına ve hanımların efendisi olan kızına «Sizi Allah'a karşı müdâfaa edemem.» buyurduğu kesindir. Âhiretteki kurtuluşun esâsı; îmân, sâlih amel ile rûhun arınmasına bağlıdır. Sevâb ise; kişinin, işleyip yaptığı şeyin kendine te'sîr etmesi ve böylece etkisini kendinde görmesidir. Nitekim birçok âyet-i kerîme'de ve hadîs-i şerîf'lerde bu konu açıklanmıştır.

(.....)

Ancak cenâze namazında ve diğer zamanlarda mü'minlerin, ölüleri ve dirileri için duâ etmeleri buyurulmuştur. Duâ, bir ibâdettir. İster kabul edilsin, ister kabul edilmesin sevâbı o ibâdeti yapana âittir. Duâlar çelişik olacağı için, şer'an ve aklen her duânın kabul edilmesi imkânsızdır.

(.....)

Çocukların anne ve babaları için duâ edip sadaka vermelerinin, üzerlerine vâcib olan oruç, zekât ve kurbân gibi vecîbeleri kazâ etmelerinin câiz olduğuna dâir haberler vârid olmuştur. Biz, bunların hikmetini ve haklarındaki nassları açıkladık. Anlaşılan odur ki : Anne ve babalar, çocuklarından bir kısmının yaptıkları bazı amellerden yararlanırlar. Çünkü şerîatı koyan yaratıcı, çocukları anne ve babalarına ilhâk etmiş ve tıpkı insanların borçlarını ödedikleri gibi, Allah'ın borçlarını da ödeyebilmek için çocukların anne ve babaların yerine kâim olacağını belirtmiştir. Kezâ anne ve babalar, çocukların duâları sâyesinde hayra nâil olurlar ki, bu bizzât duânın kendisi değildir. Ne var ki cezâ ve kurtuluşun ana kaynağı, kişinin kendi ameline dayanır, çocuklarının ameline dayanmaz. Böylece nassların arasını birleştirmek mümkün olur.

Kim, hidâyete uymak ister ve takvâya erişmek isterse dini hevesine tâbi kılmaktan kaçınsın, sahîh nassların karşısında dursun ve bu konuda selef-i sâlihîn'in yoluna uysun. Bid'atı teşvîk eden sonraki bazı kimselerin kıyâslarından uzak dursun. Şayet şeytân, sana gerçekleri ters gösterir de, yanlışları süslerse ve senin din bakımından sahâbe ve tâbiîn'den daha doğru yolda ve daha mükemmel olmak imkânına sâhib olduğunu söylerse; kendi nefsini fazîletler ve farzlarla muhâsebe et. Bunların karşısında yerinin ne olduğuna bak. Eğer sen, gurûr ve kibir gözleriyle de olsa onlardan birinin yarısına veya daha azına ulaşabildiğini görürsen, bu takdîrde daha fazla yapmak senin için ma'zûr olabilir. Ne varki bunu, aldanmış aşırı câhillerden veya çarpılmış delilerden başka hiç kimse iddiâ edemez. Bid'atlara tapanların çoğunluğu, farzları edâ etmek veya sünnetlere devâm etmek konusunda yayadırlar. Bir kısmı da fuhuş ve kötülüklerde ısrâr ederler. Tıpkı âdetlere ve kabirlere bağlanmakta ısrâr ettikleri gibi. Tıpkı kabirleri bayram yeri hâline getirdikleri gibi ve kabirlerde kadın erkek, çoluk çocuk toplandıkları gibi. Özellikle Ramazân ve Kurbân bayramı geceleriyle Receb ayının ilk cum'a gecesi kabirlerde toplanıp kurbânlar kesip çeşitli yemekler pişirip, yeyip, içip, eğlenip gittikleri gibi. Burada körlerden parayla kiraladıkları kişilere Kur'an okutup bunun ötesinde hiçbir amel yapmadıkları gibi. Bunların okudukları Kur'an ve zikirler, anlamsız bid'atlardan ibârettir. Çünkü bazı mübâhlar, burada senin için mekrûh ve yasak haline gelebilir.

Kabirlerde yapılan bu ihtifâller için hiçbir önleyici emir vârid olmamış olsa, Abdullah İbn Abbâs'ın sahîh bir senedle naklettiği ve üç sünen kitabında yer alan şu hadîs-i şerîf bunu önlemek için kâfîdir : Allah Teâlâ, kabirleri ziyâret ederek üzerlerini mescid edinip çıra ya-

kanlara la'net etmiştir. Ne var ki bunların hepsi, dinî âdet haline dönüşmüş kesin hükümler şeklini almıştır. Bunun için kayıdlı vakfiyeler kurulmuş, câhil şerîat yetkilileri bunun cevâzına fetvâ vermiş ve ilim ve irfân sâhibi olduğunu söyleyenler de bu sofralardan yer olmuşlardır. Bunlar, ilim ve irfân dellâlı sapıklar ve saptırıcılardır. Halbuki sahâbelerden bir kısmı ve diğer selef bilginleri; avâmın farz sanmasını önlemek için, zaman zaman bazı sünnetleri bile terk ederlerdi. Bunu yaparken, Hz. Peygamberin bazı fazîletlerin farz olmasından çekinerek onları işlemeyi bırakması prensibine uyarlardı. Ne var ki onlardan sonra bir nesil gelmiş, farzları kısmışlar, sünnetleri ve ibâdetleri bırakmışlar ve bu tür bid'atlara bağlanmışlardır. Öyle ki bunlar, bu bid'atları için cum'aları ve bayramları terk etmektedirler. Güç ve kuvvet ancak Yüce ve Ulu Allah'a mahsûstur. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VIII, 254 - 270).

——oOo——

EN'ÂM SÛRESİNİN SONU

A'RÂF SÛRESİ

A'RÂF SÛRESİ

(Mekke'de nâzil olmuştur, 206 âyettir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓصٓ ﴿١﴾ كِتَابٌ أُنزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُن فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِّنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ اتَّبِعُوا
مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ۗ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

1 — Elif, Lâm, Mîm, Sâd.

2 — Bir kitab indirilmiştir sana. Onunla insanları uyarman ve îmân edenlere öğüt vermen için. Ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın.

3 — Rabbınızdan size indirilene uyun. O'ndan başka dostlara uymayın. Ne de az öğüt dinliyorsunuz.

Sûrenin başındaki harfler ile ilgili geniş bilgi ve âlimlerin bu husûstaki ihtilâfları, Bakara sûresinin başında geçmişti. İbn Cerîr der ki : Bize Süfyân İbn Vekî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; «Elif, Lâm, Mîm, Sâd.» Ben Allah'ım, açıklarım, genişçe anlatırım, demektir. Saîd İbn Cübeyr de böyle söylemiştir.

«(Bu, rabbından) sana indirilmiş bir kitabdır. Ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın.» âyetindeki (حرج) kelimesi Mücâhid, Ka-

tâde ve Süddî'nin söylediklerine göre; şüphe anlamındadır. Ülü'l-Azm peygamberlerin sabrettiği gibi, sen de bunun tebliğinde ve bununla korkutmakta zorlanma, yüksünme, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu sebebledir ki, Allah Teâlâ : «Onunla insanlardan (kâfirleri) uyarman ve îmân edenlere öğüt vermen için.» buyurmuştur. Sonra Allah Teâlâ, bütün âleme hitâb ederek : «Rabbınızdan size indirilene uyun.» buyurmaktadır. Siz, ümmî olan peygamberin izinden gidin. O, her şeyin Rabbı ve Mâliki olandan indirilmiş bir kitabı size getirmiştir. «O'ndan başka dostlara uymayın.» Sakın Rasûlün getirdiğinin dışına çıkmayın. Bu takdîrde Allah'ın hükmünün dışına çıkmış ve bir başkasının hükmüne dönmüş olursunuz. Allah Teâlâ'nın : «Ne de az öğüt dinliyorsunuz.» âyeti şu âyetler gibidir : «Sen ne kadar hırs göstersen de yine insanların çoğu inanmazlar.» (Yûsuf, 103), «Eğer sen, yeryüzünde bulunanların çoğunluğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar.» (En'âm, 146), «Onların çoğu Allah'a îmân etmezler. İlle de şirk koşanlardır onlar.» (Yûsuf, 106).

وَكَمْ مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْهُمْ قَائِلُونَ ﴿٤﴾ فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُم
بَأْسُنَا إِلَّا أَن قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾ فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾
فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿٧﴾

4 — Nice kasabalar vardır ki; Biz onları helâk etmişizdir. Geceleyin uyurken, öğleyin dinlenirken, baskınımız gelip çattı onlara.

5 — Baskınımız geldiği zaman; çağırışları : Biz gerçekten zâlimlerdendik, demekten başka bir şey olmadı.

6 — Andolsun ki; kendilerine peygamber gönderilmiş olanlara da soracağız, peygamber olarak gönderilenlere de.

7 — Andoslun ki; onlara bilerek anlatacağız. Zaten ğâib de değildik.

Helâk Ettiğimiz Kasabalar

Allah Teâlâ : «Nice kasabalar vardır ki; biz onları, (elçilerimize muhâlefet edip onları yalanlamalarından ötürü) helâk etmişizdir.» bu-

yuruyor. Bu yaptıklarının netîcesinde hem dünyada rüsvâylık hemde bununla beraber onların başına âhiret zilleti gelmiştir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Andolsun ki; senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Onlarla eğlenenleri alaya aldıkları şey çepeçevre kuşatıverdi.» (En'âm, 10), «Nice kasabaların halkını zâlim oldukları halde helâk ettik. Artık çatıları çökmüş, kuyuları körelmiş, sarayları yıkılmıştır.» (Hacc, 45), «Biz, nimet ve refahıyla şımarmış nice kasabaları yok etmişizdir. İşte kendilerinden sonra çok az kimselerin oturabileceği (harâb) yerleri. Ve oralara vâris olanlar Bizdik, Biz.» (Kasas, 58).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «(Kendilerine Allah'ın emri, baskını ve musîbeti gelenler) geceleyin uyurken, öğleyin dinlenirken baskınımız gelip çattı.» Her iki vakit de gaflet vaktidir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Kasabaların halkı; kendileri geceleyin uyurlarken azâbımızın onlara gelip çatmamasından emîn mi oldular? Yoksa kasabaların halkı; kendileri güpegündüz oynarlarken azâbımızın onlara gelip çatmasından emîn mi oldular?» (A'râf, 97 - 98), «Kötü işler düzenleyenler; Allah'ın kendilerini yere batırmasından, yahut haberleri yokken üzerlerine ansızın azâb gelmesinden emîn mi bulunuyorlar? Yahut onlar dönüp dolaşırken kendilerini yakalamasından mı? Ki Allah'ı âciz bırakacak değillerdir. Yahut yok olmak endîşesindeyken yakalanmasından mı? Muhakkak ki Rabbın; Raûf'dur, Rahîm'dir.» (Nahl, 45 - 47).

Allah Teâlâ : «Baskınımız geldiği zaman; çağırışları : Biz gerçekten zâlimlerdik, demekten başka bir şey olmadı.» buyuruyor. Azâb onlara geldiği zaman; sözleri, sadece günâhlarını itirâftan ve kendilerinin buna lâyık olduğunu ifâdeden başka bir şey olmamıştır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Nice kasabaları kırıp geçirdik ki; halkı zâlim idi... Ocaklarını sönmüş (kül yığını) haline getirdik.» (Enbiyâ, 11 - 15). İbn Cerîr der ki : Bu âyet-i kerîme, Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyet edilen şu hadîsin sahîh olduğuna açıkça delâlet etmektedir : Bir kavim; kendilerini ma'zûr göremeyecek hale gelmedikçe, helâk olmaz. Bu hadîsi bize İbn Humeyd, Cerîr kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir. Buna göre Allah Rasûlü (s.a.) : Bir kavim; kendini ma'zûr görmeyecek duruma gelinceye kadar (günâhları ve ayıpları iyice çoğalmaksızın) helâk olmaz, buyurmuştur. Râvî der ki : Abdülmelik'e : Bu, nasıl olacak? diye sordum da bana : «Baskınımız geldiği zaman; çağırışları : Biz gerçekten zâlimlerdik, demekten başka bir şey olmadı.» âyetini okudu.

Allah Teâlâ'nın : «Andolsun ki; kendilerine peygamber gönderilmiş olanlara soracağız.» kavli şu âyetler gibidir : «O gün Allah onlara

seslenip : Peygamberlere ne cevab verdiniz? der.» (Kasas, 65), «Allah, peygamberleri topladığı gün buyurur : Size ne cevab verildi? Onlar da : Bizim bir bildiğimiz yoktur. Doğrusu, gaybları bilen Sen'sin Sen, derler.» (Mâide, 109). Allah Teâlâ, kıyâmet günü ümmetlere; Allah'ın peygamberleri vâsıtasıyla gönderdiği şeylere ne ile icâbet ettiklerini; peygamberlere de risâletlerini nasıl teblîğ ettiklerini soracaktır. Bunun içindir ki, «Andolsun ki, peygamber olarak gönderilenlere de.» âyetinin tefsîrinde Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Allah Teâlâ insanlara, peygamberlere ne ile icâbette bulunduklarını; peygamberlere ise neleri teblîğ ettiklerini soracaktır.

İbn Merdûyeh der ki : Bize Muhammed İbn Ahmed İbn İbrâhîm'in... İbn Ömer'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz. İmâm (devlet başkanı) tebeasından, kişi ailesinden, kadın kocasının evinden, köle efendisinin malından sorulacak (sorumlu tutulacak)tır. Leys'in İbn Tâvûs'tan rivâyet ettiği bu hadîsin benzerinde şu fazlalık vardır : Sonra Allah Rasûlü : «Andolsun ki, kendilerine peygamber gönderilmiş olanlara da soracağız, peygamber olarak gönderilenlere de.» âyetini okumuştur. Bu hadîs, yukarda verdiğimiz fazlalığı olmaksızın Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde tahrîc edilmiştir.

İbn Abbâs der ki : «Andolsun ki, onlara bilerek anlatacağız. Zâten (onlara) ğâib de değildik.» âyetinin mânâsı; kıyâmet günü kitab konulacak ve onların yapagelmekte olduklarını söyleyecektir, demektir. «Zaten onlara ğâib de değildik.» Yani Allah Teâlâ kıyâmet günü kullarına az veya çok, küçük veya büyük söylediklerini ve işlediklerini haber verecektir. Zîrâ Allah Teâlâ her şeye şâhid olup, hiçbir şey O'na gizli ve ğâib değildir. O, hiçbir şeyden gâfil değildir. Aksine O, gözlerin hâinliğini ve göğüslerin gizlediklerini iyi bilendir. «Bir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere her şey apaçık bir kitabdadır.» (En'âm, 59).

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ ۚ فَمَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ
الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُم بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

8 — Tartı, o gün haktır. Kimin terazisi ağır basarsa; işte onlar, felâha erenlerin kendileridir.

9 — Kimin de tartısı hafîf gelirse; işte onlar da, âyetlerimize zulmeder oldukları için kendilerini ziyâna uğratmış olanlardır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki: (Kıyâmet günü ameller için konulacak) «Tartı, o gün haktır.» Allah Teâlâ hiç kimseye aslâ zulmedecek değildir. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: «Biz, kıyâmet günü adâlet terazileri kurarız. Hiç bir kimse, hiç bir şeyle haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa; yapılanı ortaya koyarız. Hesâb görenler olarak da Biz yeteriz.» (Enbiyâ, 47), «Allah; şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz. Zerre kadar iyilik yapılsa; onu kat kat arttırır ve kendi katında büyük bir mükâfât verir.» (Nisâ, 40), «Ama kimin tartıları ağır gelirse; o, hoş bir hayat içindedir. Ama kimin de tartıları hafîf gelirse; artık onun da durağı Hâviyedir. Onun ne olduğunu bilir misin sen? Kızgın bir ateştir.» (Kâria, 6 - 11), «Tartıları ağır gelenler; işte onlar, kurtuluşa ermiş olanlardır. Tartıları hafîf gelenler ise; işte onlar, kendilerine yazık edenlerdir, cehennemde ebedî kalırlar.» (Mü'minûn, 102 - 103).

Kıyâmet Günü Kurulacak Terazi

Kıyâmet günü konacak olan tartı hakkında şöyle denilmiştir: A'razlar bile olsa bunlar, amellerdir. Şu kadar var ki Allah Teâlâ kıyâmet günü onları cisimlere çevirecektir.

Beğavî der ki: Bu, İbn Abbâs'tan rivâyet edilir. Nitekim sahîh bir hadîste belirtildiğine göre; Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri kıyâmet günü iki bulut veya saf tutmuş, bir sırada durmuş iki kuş sürüsü gibi gelirler. Yine bu kabîlden olmak üzere sahîh bir hadîste Kur'an'ın (kıyâmet günü) sâhibine rengi soluk bir genç sûretinde geleceği belirtilmektedir. O kişi soracak: Sen kimsin? O, şöyle cevab verecek: Seni geceleri uykusuz bırakan, gündüzü de susuz geçirten Kur'an'ım ben. Kabir suâline dâir Berâ hadîsinde de şöyle denilmektedir: (Kıyâmet günü) mü'min kişiye hoş kokulu, güzel renkli bir genç gelecek. Mü'minin; sen kimsin sorusuna o; ben senin sâlih amelinim, diye cevab verecek. Hadîste, kâfir ve münâfıkın durumu için bunun aksi de zikredilmektedir.

Amellerin yazılı olduğu kitabın tartılacağı da söylenmiştir. Nitekim «Bitâka» hadîsinde şöyle anlatılmaktadır: Kişi (kıyâmet günü) getirilir. (Terazinin) bir kefesine onun amellerinin yazıldığı doksandokuz defter konulur. Her biri göz alabildiğine uzundur. Sonra üzerinde «Lâ İlâhe İllâllah» yazılı etiket getirilir. Kişi sorar: Ey Rabbım, bu defterlerle birlikte bu etiket nedir? Allah Teâlâ buyurur: Muhakkak

ki sen haksızlığa uğratılmayacaksın. Ve bu etiket, terazinin bir kefesine konulur. Allah Rasûlü (s.a.) buyurur ki : Defterler hafîf geldi de etiket ağırlaştı (ağır geldi). Hadîsi buna benzer bir şekilde rivâyet eden Tirmizî, sahîh olduğunu söylemiştir.

Bir başka görüşe göre ise; amel sahibi tartılacaktır. Nitekim bir hadîste şöyle buyurulur : Kıyâmet günü şişman bir adam getirilir de Allah katında bir sivrisinek kanadı ağırlığı çekmez. Sonra Allah Rasûlü : «Kıyâmet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz.» (Kehf, 105) âyetini okumuştur.

Abdullah İbn Mes'ûd'un menkıbelerinde anlatıldığına göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Onun bacaklarının inceliğine mi şaşıyorsunuz? Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki; onlar mîzânda Uhud'dan daha ağırdırlar. Bütün bunların sahîh olması ile birlikte, bu hadîslerin arasını birleştirmek mümkündür. Bir keresinde ameller, bir keresinde onların yazıldığı yerler ve bir keresinde de onları işleyenler tartılacaktır. En doğrusunu Allah bilir.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ ۗ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

10 — Andolsun ki; sizi, yeryüzüne yerleştirdik. Ve size orada geçimlikler yarattık. Ne de az şükrediyorsunuz.

Allah Teâlâ burada, kullarına vermiş olduğu imkânlar husûsundaki nimetlerinden bahsediyor. Yeryüzünü onlar için bir karâr yeri kılmış, yeryüzüne sâbit, sarsılmaz dağlar, nehirler koymuştur. Orada kulları için duraklar, evler yaratmıştır. Yeryüzünün menfaatlerini onlara mübâh kılmış, yeryüzünden rızıklarını çıkarmaları için, bulutları onların emrine vermiştir. Yeryüzünde ticârette bulunmak üzere sebebler, kazançlar ve sarılacakları çeşitli vesîlelerle geçimlikler yaratmıştır. Bununla birlikte onların ekseriyeti çok az şükretmektedirler. Nitekim Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Allah'ın nimetini sayacak olursanız bitiremezsiniz. Doğrusu, insan pek zâlim ve nânkördür.» (İbrâhîm, 34).

(.....)

İZÂHI

Bilinmezlikler İçinde İnsan

Sonra bu anlatılanlara kıssa gözüyle bakıp geçmek yetmez. Bu, insanın hakîkatını anlatan bir beyândır. Onun gerçek tabîatını, do-

ğuşunu, etrafını çevreleyen diğer âlemleri, hayatına hükmeden kaderi ve Allah'ın rızâsını bulmak için ta'kîb edeceği yolu gösterir. İmtihân için karşılaşacağı hâdiseleri ve kendisini bekleyen netîceyi öğretir. Bu gerçekleri (İslâm Düşüncesinin Esâsları ve Husûsiyetleri) adlı eserimizde anlatmış bulunuyoruz.

Biz burada —kitabımızda ta'kîb ettiğimiz usûlün elverdiği ölçüde— bu hakîkatları derli toplu anlatmaya çalışacağız. Tafsîlâtı, adı geçen eserimizin ilgili bölümüne bırakacağız.

İnsanın doğuşunu anlatan kıssadan anladığımız birinci hakîkat; —daha öncede söylediğimiz gibi— insan varlığının, yaradılış hâdiseleriyle kâinatın işleyiş tarzı arasında bağdaşma olmasıdır. Kâinatı ve insanı çevreleyen ilâhî takdîre (kanuna) gelince o, insanın doğuşunu belli şartlarla karâra bağlamıştır. Tesâdüfe bırakmamıştır. Sözünü ettiğimiz bağdaşma temel kâidedir. Allah'ı gerçek mânâsıyla tanımayanlar, O'nu gereği gibi takdîr edemeyenler O'nun takdîr ve fiillerini kendi basit beşerî ölçülerine göre değerlendiriyorlar. Ve bakıyorlar ki, insan denen mahlûk da şu yeryüzündeki yaratıklardan birisidir. Yeryüzü de büyük kâinat okyanusunda yüzen küçük bir zerreden farksızdır. Bunun üzerine diyorlar ki : «Şüphesiz ki insanın neş'etinin ve yeryüzündeki fonksiyonunun dışında başka bir maksadın bulunması elbette ki «ma'kûl» değildir. Bir kısmı da; insanın varlığının, tamâmen boş bir tesâdüfün eseri olduğunu, çevresinde bulunan kâinatın da insanın ve canlı hayatının düşmanı olduğunu zannediyor. Aslında bütün bunlar, menşe'i itibâriyle Allah'ın fiillerini ve takdîrini beşerin basit ölçüleriyle değerlendirmekten doğan yalan ve tahmînlerden ibârettir...»

Gerçekten insan, bu uçsuz bucaksız mülkün sâhibi olsaydı yeryüzüne ehemmiyet veremezdi. Ve böyle bir varlık arz üzerinde gezemezdi. Çünkü onun ihtimâm kapasitesi; bu muhteşem mülkün üstesinden gelecek ölçüde değildi. İdâre edemez ve herşeyi yerli yerince koymasını ve yürütmesini beceremezdi. Ne var ki yüce Hâlik böyle değildir. Göklerde ve yerde ne varsa zerresine varıncaya kadar O'nun kontrolü altındadır. Bu büyük mülkün sâhibi O'dur. Herşey O'nun irâdesi altında cereyân eder. O istemedikçe hiç bir şey vücûda gelemez. Hak yoldan ayrılarak hevâ-i nefsine uyan insanın, —her ne kadar o bunu ilim saysa da— ma'rûz kaldığı âfet; kâinatı düzene koyup idâre edenin Allah olduğunu unutması, O'nu kendi arzularına uygun olarak tasavvur etmesi, işlerini ve kanunlarını kendisinin basit işlerinde kullandığı ölçülere sığdırmak istemesidir. İşte insan! Önce böyle yapar, sonra da bâtıl fikirleriyle hakîkatleri örtbas ettiği için böbürlenir.

Beşeriyetin içine düştüğü yanlış fikir ve ideolojilere örnek olmak üzere, Sir James Jeans'ın «Esrârlı Kâinat» adlı eserinde söylediklerine bakalım.

«Son derece küçük ve sevimli kum yığınımızın —dünyamızın— üzerinde duruyor, fezâ boşluğunda dünyamızı çevreleyen öteki varlıkların tabîatını anlamaya çalışıyoruz. Zaman akımı bu âlemi nereye götürüyor? Bu kâinatın mevcûdiyetindeki maksad nedir? İlk olarak korku ve dehşet hissi ile irkiliyoruz. Nasıl korkmazsınız. Öyle bir eb'adı var ki havsalanız almıyor. Uzunluk derecesini idrâk edemiyorsunuz. Üzerinden geçen asırlar, tasavvur edemeyeceğiniz ölçüde insanoğlunun tarihi, bu zaman kavramı içinde göz kırpmış kadar kısa ve basit. Korkunç bir yalnızlık duygusu ile eziliyoruz. Fezâ içerisinde dünyamızın işgâl ettiği yerin küçüklüğünü biliyoruz. Bizim dünyamız, okyanuslardaki milyarlarca kum taneciklerinden birisi olmaktan öteye gidemez. Fakat daha da korkunç olanı —anlaşıldığına göre— bu âlemde bizim hayatımıza benzer bir hayatın kasdedilmemiş olmasıdır. Bizim duygularımız, arzularımız, işimiz, sanayiimiz, dinimiz kısaca her şeyimiz bu âlemin plân ve projesine ters düşüyor gibi bir hal var. Bu âlem ile bizim hayatımız arasında düşmanlığa varan büyük bir tezâd var, dersek gerçeği söylemiş oluruz. Çünkü fezâya bakıyorsunuz, parçaları ekseriyetle cemâdâtın dışında hayata elverişli olmayacak derecede soğuk. Öte yandan fezâ cisimlerinin bir çoğu da, hayatı imkânsız kılacak şekil ve derecede sıcaklık neşrediyor. Yine fezâ, çok çeşitli ışınlarla dolu. Bunlar, fezâ cisimlerine durmadan çarparlar. Dolayısıyla ışınların çoğu, ya hayata zarar verirler ya da tamâmen son verirler.

Şartların bizi sevk ettiği âlem işte budur. Eğer bizim meydana gelişimiz; vukûbulan bir yanlışlık sonucu değilse, en azından bir tesâdüfün netîcesi olarak nitelendirmek çok doğru olur.»

Bize gelince, daha önceden zâten izâh etmiştik. İdâre edici ve yönetici saltanatın yok olduğunu farzetmek sûretiyle kâinattaki her şeyin, hayatın doğmasına ters düştüğünü iddiâ etmek; sonra da gerçek hayatın varlığını kabûl etmek, doğrusu ilim sâhibleri şöyle dursun, bayağı kişilerin bile havsalasının kabul edemeyeceği bir sonuçtur bu...

Bu tasavvurun bir an için ma'kûl olduğu düşünülmüş olsun. Peki bu durumda düşman bir âlemin içerisinde, hayatın var oluşu nasıl mümkün olurdu? Üstelik hâkim bir kuvvetin takdîri mevzûubahs olmadan. Acabâ hayat, bu âlemden daha kuvvetlidir de onun düşmanlığına rağmen mi vücûda gelebildi? İnsan dediğimiz varlık —hele de yok iken— acabâ gerçekten daha önce var olan kâinattan daha mı kuvvetliydi? Ve bu yüzden düşmanı saydığımız kâinatı zorlayarak mı hayata geldi?

Bu çeşit düşünüş ve tasavvurlar, esâsen dikkate değer şeyler değildir. Hiç bir esâsa istinâd etmeyen «metafizik» görüş ve tahmînlere girişen bu «bilginler», bunlarla uğraşmak yerine, imkânları ölçüsünde

fizikî varlıkları anlatmakla uğraşsaydılar, insanlara etrafı anlattıkları için —eksik de olsa— vazîfelerini yapmış olurlardı. Ne var ki, bu konuda basit insanî meraklarından başka mesnedi olmayan bir takım faraziye ve nazariyelerin batağına saplandılar.

Biz, —hamd ü senâlar olsun Allah'ın hidâyetiyle— bu muhteşem kâinata bakıyoruz ama Sir James Jeans'in dediği gibi korku ve dehşet hissetmiyoruz. Sâdece bu uçsuz bucaksız kâinatın yaratıcısına saygı duyuyor ve O'ndan korkuyoruz. Öte yandan, O'nun yarattıklarındaki güzellik ve azameti görüyor ve yakınlık duyuyoruz. Bize göre kâinat, düşman değil dosttur. Allah bizi ve diğer varlıkları ahenk içinde yaratmıştır.

Her zaman bağdaşabileceğimize inanıyoruz. Gerçi azameti dikkatimizi çekiyor ve hayretimizi mûcib oluyorsa da hiç bir zaman ürpermiyor, kendimizi boşlukta hissederek yok olma endişesine düşmüyoruz. Çünkü Allah bizim de, kâinatın da Rabbıdır. Biz, kâinatla aramızdaki münâsebeti; dostâne, kolayca, hattâ yakınlık ve güvenle yürütüyor, geçim kaynağımızı onda arayıp buluyor ve barınağımızı ondan te'mîn ediyoruz.

Bu yüzden de Allah'a şükreden kulları arasında olmayı temennî ediyoruz.

«Sizi yeryüzünde yerleştirdik ve size orada birçok geçim vâsıtaları yarattık. Ne de az şükredersiniz»...

İnsanın yaratılışını anlatan kıssadan öğrendiğimiz ikinci hakîkat; bu eşsiz varlığın, canlılar âleminde üstün bir yer işgâl etmiş olması, kendisine mevkii ile mütenâsib bir vazîfenin verilmiş bulunması, deruhde ettiği vazîfeyi yürütebilecek kabiliyetle teçhîz edildikten başka, hareket safhasının kendi dışında kalan bütün âlemleri kapsayacak şekilde genişletilmiş olması, —tek Allah'a kulluğun hudûdları içerisinde kalmak şartıyla— diğer bütün âlemlerle ilişkisinin bulunması da bu kıssadan öğrendiğimiz meziyetler arasındadır. Ne yazık ki, bu vasıfların sâhibi olan insan; materyalist, pozitivist ideolojiler karşısında ziyân edilmekte ve varlıklar âleminde müessir bir eleman olma vasfı yok edilmeye çalışılmaktadır. Zîrâ bu ideolojilerin dikkatlerini atfettikleri ağırlık noktasını, madde ve onun zorunlu sonuçları teşkîl etmektedir. İnsanı, öteki hayvanlarla karıştıran tekâmül görüşünde ise; bu varlık, neredeyse insanlık hasletlerinin tamâmını kaybetmektedir. Freud'un deneysel psikoloji incelemelerinde insan, cinsel bataklıkta doğar ve bu bataklıkta yükselir. Ne var ki İslâm'ın insan görüşü, aydınlık çağ denilen Rönesans devrinin insanı ilâhlaştırmaya çalışan felsefesi gibi olmayıp yüce bir varlık olan insana, kendi hakkı olan şeyleri, bir i'tidâl içerisinde ve selîm bir mantık çerçevesi dâhilinde bahşet-

mektedir. Bu eşsiz varlığın doğuşu, önce Mele-i A'lâ'da ilân edildi. Müstakil olarak doğduğu husûsunda kesin iddiâmız olmamakla beraber. Kur'an âyetlerinin umûmî delâletinden böyle olduğu anlaşılmaktadır. Bunu Hak Teâlâ Hazretleri bütün varlıklara duyurdu. Sûre-i Bakara'nın başka bir âyetinde insanoğlunun, daha ilk başta halîfe olarak yaratıldığı bildirilir. Cennette geçirmiş olduğu imtihân, bu halîfeliğe bir çeşit hazırlık mâhiyetindedir. Kur'an'ın muhtelif sûrelerinde vârid olan başka âyetlerde —yalnız yeryüzünün değil— bütün kâinatın, insanoğluna halîfelik vazîfesinde yardımcı olduğu belirtilir. Allah, gökleri ve yeri insanın istifâdesine sunduğunu bildirir.

Bu kıssada insanoğluna verilen görevin büyüklüğü, gerçekten apaçık anlaşılmaktadır. Çünkü gezegenin i'mâr edilmesi, —bu gezenin hacmi ne kadar büyük olursa olsun— üzerinde insanoğlunun hâkimiyet kurması cidden dehşet verici bir şeydir.

Gerek bu kıssadan, gerekse Kur'an'ın umûmî ifâdesinden, insanın yalnız yeryüzünde değil, bütün kâinatta eşsiz bir yaratık olduğu anlaşılmaktadır. Meleklerin, cinlerin ve bizim bilmediğimiz diğer yaratıkların ayrı ayrı vazîfeleri vardır. Esâsen bunlar, vazîfeleriyle mütenâsib mizâc ve tabîatta yaratılmışlardır. Halbuki insan, vazîfe ve husûsiyetleriyle ayrı bir özellik taşımaktadır. (أنا عرضنا الأمانة) âyetinde insanın bu özelliği ne güzel ifâde edilmiştir. Görülüyor ki insan, kâinatta taşıdığı özellikler yönünden mümtâz bir varlıktır. Zulüm ve cehil, bu özelliklerden bazılarıdır. Buna onun soy seçkinliğini, ilim ve tecrübe edinme kabiliyetini, şahsî irâdeye sâhib bulunuşunu, zulüm ve cehle kabiliyetli olduğu kadar ilim ve adâlete de kabiliyetli oluşunu ilâve edebiliriz. Esâsen bu «bütünlük», onu öteki mahlûklardan ayıran biricik özelliktir.

Bütün bunlar; kâinatın korkunç genişliğine nisbetle hacmi pek küçük olan yıldız üzerinde hayat süren insana o türlü bakış tarzlarını reddetmektedir. Zîrâ hacim her şey demek değildir. Bilgi kabiliyetine sâhib aklın özelliği —Allah'a kulluk hudûdu dâhilinde— istiklâl kabiliyyeti olan irâde ve şahsî tercîh hürriyeti... Evet bütün bunlar, insan nokta-i nazarından değeri itibâriyle Sir James Jeans ve benzerlerinin üzerinde önemle durdukları, hacim ve buud meselesinden çok daha üstündür.

Gerek bu kıssadan, gerekse Kur'an'ın umumî delâletinden anlaşılıyor ki, insan dediğimiz bu varlığa atfedilen ehemmiyet, sâdece yeryüzündeki hilâfet görevine ma'tûf olmayıp, daha önce arz ettiğimiz geniş hareket sâhası olan ve münâsebette bulunduğu öteki âlemlere de şâmildir.

İslâm'ın nazarında insan, doğrudan doğruya Rabb-ı Zülcelâl'i ile faâliyet icrâ eder. Çünkü onu yoktan var eden bizzât O'dur. Kendi nut-

ku ile insanın doğuşunu da hem Mele-i A'lâ'da hem de varlıklar dünyasında ilân eden O'dur.

Ona cenneti —yasak ağacın dışında istediğini yemek üzere— bağışlamış, sonra da yeryüzünde hilâfet göreviyle taltîf etmiştir. Sûre-i Bakara'da (وعلم ادم الاسماء) âyetinde belirtildiği veçhile bilginin esâsını O öğretti. Biz bu âyeti, insanoğluna telaffuz kudretiyle isimlerin şekil, kelimelerin mânâ ve mefhûmlarının öğretilmiş olması şeklinde anlıyoruz. Bilginin tedâvül imkânı bulması ve yaygın hale gelmesi için esâsen temel kâide de budur. Hatırlanacağı üzere konuya Sûre-i Bakara'da temâs edilmişti. Allah insanoğluna cennette ve cennetten çıkarıldıktan sonra bazı tavsiyelerde bulundu. Onu diğer cinslerden ayıran bir takım kabiliyetlerle taltîf etti. Ayrıca —insan soyundan— elçiler göndererek hidâyet yolunu gösterdi. Diğer nimetlere ilâveten, düştüğü hatâdan insanı kurtarmak ve tevbesini kabul etmek için rahmetle muâmele edeceğini taahhüd etti.

Hem insan, Mele-i A'lâ ile de icrâ-i faâliyet eder. Bilindiği gibi melekler ona evvelâ secde ettiler. Sonra da bazıları muhâfız ta'yîn edildi, bazıları da vahiy getirmek için elçilikle görevlendirildiler. «Rabbımız Allah» dedikten sonra dosdoğru olanlara (Peygamberlere) vahiy getirdiler, davalarında sebât etmelerini sağladılar, müjdeler verdiler. Aynı müjdeyi mücâhidlere de vererek onlara yardımda bulundular. Ehl-i küfr'e karşı açılan savaşlarda mücâhidler safında yer aldılar, onları öldürdüler, azâb ve işkence ile rûhlarını kabzettiler. İnsanla melekler arasındaki münâsebet bundan ibâret değildir. Dünya ve âhirette daha birçok ilişkileri vardır.

Cin tâifesiyle de insanoğlunun münâsebeti vardır. Bu tâifenin iyisi ve kötüsü olduğunu ve kötülerine şeytân denildiğini bilmekteyiz. İnsanla şeytân arasında bir savaş geçtiğine yukarda şâhid olmuştuk. Bu savaş, muayyen gününü doldurunca kadar devâm edecektir. Bu tâifenin iyileriyle olan münâsebet, Kur'an'ın diğer âyetlerinde zikredilmiştir. Süleymân (a.s.) ın kıssasından anlaşıldığı üzere bazı hallerde insan, cinleri kendi menfaatına kullanabilmektedir.

İnsanın, maddî alemle de (özellikle yer yuvarlağı, yıldızlar ve yakın olan bazı gezegenlerle) münâsebeti vardır. Her şeyden önce, arz üzerinde Allah'ın halîfesidir. Arzın gücü, kuvveti, iâşe kabiliyeti, hazîneleri insanın emrine verilmiş, bu nimetlerden faydalanmak üzere onun gizli sırlarını çözebilecek nice kabiliyetlerle de techîz edilmiştir. İnsan, bu kabiliyeti sâyesinde fizikî kanunları keşfederek uhdesinde tevdî edilen hilâfet görevini yerine getirmekte ve ondan istifâde etmektedir. Dolayısıyla insanın bütün canlılarla alâkası vardır. Çok yönlü olan insan, sâhib olduğu kabiliyet sâyesinde erişilmesi güç ümitlerle dolu

çok geniş bir sâhada hareket eder. Allah'a tâm bir kulluk ettiği takdîrde göklerin en yüce katlarına uçar, bu yolda meleklerin mertebelerini aşarak Sidre-i Müntehâ'ya ulaşır. Bunun tâm tersi de olur tabiî. İlâhî emirleri kendi arzularına uydurmağa çalışır, insanlık hasletlerinden sıyrılır, hayvanî duyguların esîri olursa; hayvanlardan daha aşağı bir derekeye düşer. İnsanın ulaşabileceği bu iki mânevi kutub arasındaki mesâfe, maddî âlem olan yeryüzü ile gökler arasındaki mesâfeden çok daha geniştir.

Gerek bu kıssanın, gerekse diğer âyetlerin işâret ettiği gibi bu husûsiyetler insandan başkasına verilmemiştir.

İnsanlığın doğuşunu anlatan kıssadan öğrendiğimiz üçüncü hakîkatı şöyle özetleyebiliriz :

İnsan dediğimiz varlık —başkalarında bulunmayan özelliğine rağmen, belki de bu özelliği sebebiyle— yaratılış itibâriyle zayıf yanlara sâhib bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki, onu şerre sürüklemek mümkün olmakta, hislerinin ipine sarılan zavallı, esfel-i sâfilîn'e yuvarlanmaktadır. Zayıf yanlarından başta gelenleri, dünyada ebedî kalma arzusu ile servet edinme isteğidir. Hele de Allah'ın gösterdiği yolu bırakır, hevâ ve hevesine uyar veya sapıtma görevini deruhde etmiş olan inâdcı düşmanına teslîmiyet gösterirse —ki bu düşman işini hiç ihmâl etmemekte, yapabileceği her çâreye baş vurmaktadır.— zaafının son zirvesine ulaşmış olur. Bu sebeblerden dolayı Cenâb-ı Hak, rahmet sıfatının netîcesi olarak insanı, duyguları ve aklıyla başbaşa bırakmamış, ona öğüt vermek ve ihtârda bulunmak için elçiler göndermiştir. İnsan için bu husûs en büyük kurtuluş dayanağıdır. Bu dayanağa sırtını veren herkes, şehvet belâsından kurtulur, nefsanî duygulardan sıyrılır, Allah'a sığınmış olur. Rabbını hatırlayınca yaklaşmayan fakat ona dâimâ pusu kuran düşmanından emîn olur. Rabbının rahmetini ve gazabını hatırlar, cennet ve cehennemini hesâb eder.

Bütün bunlar insana, şehvet ve diğer zaaflarını bastırabilmesi için kuvvetli irâde kazandırır. Cennet için insana verilen ilk eğitim, «yasağa uymasının» farz kılınmış olmasıdır. Bundan maksad, irâdesinin kuvvetlenerek tahrîk ve zaaf unsurlarına karşı mücâdele edebilmesidir. Birinci denemede mağlûb olmuş ise de bu mağlûbiyet, diğer denemeler için ibret verici olması bakımından önemlidir.

Her lahzada tevbe kapılarının açık tutulması ilâhî bir lutufdur. İnsan unuttuğu zaman hatırlar, yıkıldığı zaman kalkar, şeytâna uyduğu zaman tevbekâr olur. Her zaman kapıyı açık bulur, Allah tevbesini kabul eder, düştüğünde kaldırır. İstikâmetini düzeltenlerin kötülüklerini Allah iyiliğe tebdîl eder. Bu kulların sevâbını dilediği kadar artırır. İnsanın ilk hatâsını, gerek kendisi gerekse soyu için la'neti ge-

rektiren bir sebeb olarak değerlendirmez. Ne ebedî bir günâh ne de irsî bir vebâl mevcûddur. Kimse kimsenin vebâlini yüklenmez, günâhından sorumlu tutulmaz.

İslâm düşüncesinde yer alan bu gerçek, insanlığın omuzundan Hıristiyanlıktaki kilise dogmasının üzerine kâim olduğu Âdem babadan gelme irsî günahkârlık efsânesinin ağırlığını kaldırır... Nitekim bu dogmatik inancın üzerine kâim olan efsâne ve hurâfelerden öte bir takım ağır baskı ve zulüm teşekkülleri de aynı noktaya istinâd etmiştir.

Meselâ Âdem'in hatâsının, insanların boynuna geçirilen bir la'net halkası gibi mütâlaa edilmesi, insanlara intikâl ettirilen bu hatânın kefâretini ödemek amacıyla Allah'ın Îsâ kılığına girerek asılmaya râzı oluşu, işkenceye tahammül edişi, insanlara verâseten intikâl eden günâhı kanıyla ödeyen Îsâ ile birlik olanın günâhlarını bağışlamayı taahhüd edişi gibi efsâneleri bu meyanda sayabiliriz. Halbuki İslâm, hatânın verâseten intikâlini reddetmiş ve insanları, başkalarının sorumluluğuna katlanma vebâlinden kurtarmıştır. İslâm düşüncesinde vaziyet çok daha basittir; Âdem unuttu ve hatâya düştü. Tevbe etti af diledi. Allah ta bu tevbeyi kabul etti ve onu af eyledi. Birinci günâh mevzûu böylece sona erdi. Bundan, geriye sâdece insanoğlunun uzun süreli mücâdele hayatında istifâde etmesi gereken yardımcı bir tecrübe kaldı, o kadar...

Görüldüğü gibi İslâm inancı gâyet kolay ve açıktır.

Dördüncü hakîkat: Şeytânla sürdürülen savaşın; ciddî, temelli, devâmlı ve çetin oluşudur.

Kıssanın devâmından, şeytânın durup dinlenmeden insanı kovaladığı, her yerde karşısına dikildiği ve inâdçı bir tutumla peşini bir türlü bırakmadığı anlaşılmaktadır. Âyeti hatırlayalım: «Mâdem ki Sen beni azgınlığa mahkûm ettin, and olsun ki, ben de onları saptırmak için Senin doğru yolunda pusu kurup oturacağım. Sonra önlerinden, arkalarından, sağ ve sollarından onlara sokulacağım; çoğunu Sana şükreder bulamayacaksın.»

Mel'ûn şeytân, insana karşı olan öfkesinde ısrâr ederek bu öfkeyi beşer hayatının sonuna kadar sürdürme yolunu seçti. Buna mukâbil insan, yaptığı hatâdan ötürü Allah'a yalvardı, bağışlanmasını diledi ve ilâhî emre boyun eğdi. Şeytân ise böyle yapmadı. Aksine, Allah'a varan yolları keseceğini, bu yola kimsenin girmesine imkân vermeyeceğini, her yerde onların karşısına çıkarak sapıtacağını ilân eyledi. Şeytânın insana, arzu menfezlerinden sızdığını, zayıf noktalarını bularak oralardan yaklaştığını söylemiştik. Peki ama hiç mi kurtuluş yolu yok?

Elbetteki var. Îmânınızı sağlam tutar, Allah'ı hatırdan çıkarmaz, şeytânın her türlü tahrîk ve vesvesesinden sakınır, şehvetin sesine

kulak vermez, hidâyeti hevesinize tercîh ederseniz kurtuluş yolunu bulmuş olursunuz.

Şeytânla aranızda esâslı bir savaş olduğunu hatırdan çıkarmayınız. Bu savaş; hevâ ve hevesi bırakıp hidâyete uymakla, irâdeyi hislere gâlib kılmakla, yeryüzünü ifsâd ederek şerre boğan şeytânın dostlarını bırakıp Şer-i Şerîf'e uymakla kazanılır. Vicdânlardaki mücâdele rûhu ile, tatbîkattaki mücâdele rûhu ayrı ayrı şeyler değildir. Bizi isyâna götüren herşeyin arkasında şeytânın bulunduğunu unutmamalıyız.

Yeryüzünde putlaşmak isteyenler vardır. Bunlar, insanları kendi hâkimiyetleri altına almak isterler; değer ölçüleri ve kıstaslar kendi taraflarından hazırlanmıştır, kanunlar onlara âittir. Allah'ın koyduğu kanunları bir tarafa iterler. Dine dayalı değer ölçülerini ve kıstasları kabul etmek istemezler. Biliniz ki bunlar, insanların şeytânlarıdır. İlhâmı öteki şeytânlardan alırlar. Bunlarla savaş, şeytânla savaş demektir.

Şu halde uzun ve çetin savaşın ağırlığını, şeytân ve yardımcılarına yöneltmek gerekiyor. Esâsen heves ve şehvet duygularıyla şeytâna uyup, bilerek veya bilmeyerek kendini ilâh yerine koyanlarla ve bunların meydana getirdiği şer kuvvetlerle uğraşmaya ve savaşmaya koyulan müslüman, ayrı ayrı düşmanlarla değil tek bir düşmanla ciddî ve çetin bir savaşa girişti̇ğini bilmelidir. Müslüman bu savaşı; sinsi programını yürüten eski ve inâdçı düşmanına karşı verdiğini bilir. Bu sebeble cihâd, kıyâmet gününe kadar her yönüyle bütün alanlarda devâm edecektir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, VI, 41 - 50).

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ
يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾

11 — Andolsun ki; sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere dedik ki : Âdem'e secde edin. Hemen secde ettiler. Ancak İblîs müstesnâ. O, secde edenlerden olmadı.

Âdem ve İblîs

Allah Teâlâ burada ataları Âdem'in şerefine işâret buyurmakta ve düşmanları İblîs'ten sakınsınlar, yollarına uymasınlar diye onlara karşı düşmânlığını, hem onlara hem de atalarına karşı beslediği çekememezliği beyân buyurmaktadır. Allah Teâlâ burada : «Andolsun ki; sizi

yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere dedik ki : Âdem'e secde edin.» buyurmaktadır. Başka bir âyette ise şöyle buyurur : «Hani, Rabbın meleklere demişti ki : Kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp rûhumdan üflediğimde, siz derhal onun için secdeye kapanın.» (Hicr, 28 - 29). Allah Teâlâ Hz. Âdem (a.s.) i yapışkan bir çamurdan yaratmış, ona beşer sûreti vermiş, rûhundan üfürüp Rablarının şânını yüceltmek için meleklerin kendisine secde etmesini emretmiş, hepsi bu emri işitip itâat etmişler, ancak İblîs secde edenlerden olmamıştı. İblîs hakkındaki bilgi, daha önce Bakara sûresinin tefsîrinin başında geçmişti.

Bu husûsta anlattıklarımız, İbn Cerîr'in de tercîh ettiği görüşler olup bütün bunlarda kasdedilen, Âdem (a.s.) dir. Süfyân es-Sevrî der ki : A'meş kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyete göre; o, «Andolsun ki; sizi yarattık, sonra size şekil verdik.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Erkeklerin sulblerinde yaratıldılar ve kadınların rahimlerinde onlara şekil verildi. İbn Abbâs'ın bu sözünü rivâyet eden Hâkim, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre; sahîh olduğunu fakat onların tahrîc etmediklerini söyler. İbn Cerîr'in seleften bazılarından rivâyetine göre ise; «Sizi yarattık, sonra size şekil verdik.» âyetinden maksad, zürriyyettir. Rebî' İbn Enes, Süddî, Katâde ve Dahhâk ise bu âyet hakkında şöyle demişlerdir : «Andolsun ki; sizi yarattık, size şekil verdik.» Yani Âdem'i yarattık, sonra zürriyyetine şekil verdik. Ancak bu söz şüphelidir. Zîrâ bundan sonra «Sonra da meleklere dedik ki : Âdem'e secde edin.» buyurulmaktadır. Bu ise; burada kasdedilenin Âdem olduğuna delâlet eder. Burada çoğul olarak getirilmesinin sebebi ise Âdem'in, beşeriyetin babası olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ, Allah Rasûlü (s.a.) nün zamanındaki İsrâiloğulları için : «Ve üstünüze bulutları gölge yaptık. Kudret helvâsı ve bıldırcın indirdik.» (Bakara, 57) buyurmuştur ki; burada da kasdedilen; Hz. Mûsâ zamanındaki babalarıdır. Fakat bu, onların asıl babalarına verilmiş bir nimet olduğundan, sanki onların çocukları üzerinde de vâki' olmuş gibidir. Bu, Allah Teâlâ'nın : «Andolsun ki; Biz, insanı çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra da onu, nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.» (Mü'minûn, 12 - 13) âyetinin hilâfınadır. Burada kasdedilen, Âdem'in süzülmüş bir özden, zürriyyetinin de nutfeden yaratılmış olmasıdır. Bu görüş, sahîhtir. Zîrâ «İnsanı yarattık» kısmından maksad; muayyen bir zât olmayıp cinstir. En doğrusunu Allah bilir.

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ۖ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ ﴿١٢﴾

12 — Buyurdu ki: Sana emretmişken secdeden seni alıkoyan nedir? Dedi ki: Ben ondan daha hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.

(.....)

«Ben ondan daha hayırlıyım.» diyen İblîs'in özrü kabahatinden büyüktür. Sanki o; üstün olan kendisinden daha aşağı olana secde ile emredilmezmiş gibi Allah'a (Allah'ın bu emrine) uymamıştır. İblîs —Allah ona la'net etsin— şunu kasdetmiştir: Ben ondan daha hayırlıyım, nasıl bana ona secde etmeyi emredersin? Sonra kendisinin ondan daha hayırlı olduğunu beyân etmek üzere kendisinin ateşten yaratıldığını, ateşin ise Âdem'in yaratıldığı çamurdan daha şerefli olduğunu ileri sürmüştür. La'netli İblîs; yaratıldığı asıl unsura bakmış, Allah'ın şerefli kılmasına hiç bakmamıştır. Allah'ın şerefli kılması; Âdem'i eli ile yaratmış, ona rûhundan üfürmüş olmasıdır. La'netli İblîs Allah Teâlâ'nın: «Siz derhal onun için secdeye kapanın.» (Hicr, 29) (emri) sözü mukâbilinde olmak üzere bozuk bir kıyâsa gitmiş, secdeyi terketmek sûretiyle melekler arasından ayrılmıştır. Bu sebeple rahmetten mahrûm edilmiştir. İblîs —Allah onu kahretsin— kıyâsında ve ateşin çamurdan daha şerefli olması iddiâsında hatâ etmiştir. Çamurun özelliği; vakâr, ağırbaşlılık, hilim ve sebâttır. Çamur; bitkilerin, gelişmenin, artmanın ve ıslâhın yeridir. Ateşin özelliği ise; yakma, hafîflik ve sür'attir. Böylece İblîs, asıl unsuruna ihânet etmiş, Âdem ise; Allah'a bağlanma, tevâzû, Allah'ın emrine boyun eğerek teslîm olma, itirâf, Allah'tan bağışlanma ve tevbesinin kabulü ile esâs unsuruna dayanmıştır. Müslim'in Sahîh'inde, Hz. Âişe (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: Melekler nûrdan, İblîs sâf ateşten, Âdem de size vasfedilenden yaratılmıştı. Hadîsi, Müslim bu şekliyle rivâyet etmiştir. İbn Merdûyeh der ki: Bize Abdullah İbn Ca'fer'in... Hz. Âişe'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah, melekleri Arş'ın nûrundan, cinleri ateşten, Âdem'i de size vasfedilenden yaratmıştır. Râvî der ki: Nuaym İbn Hammâd'a: Bunu Abdürrezzâk'tan nerede işittin? diye sordum, Yemen'de diye cevab verdi. Sahîh'in dışındaki rivâyetlerden birinde, hadîsin lafzı içinde şu kısım da geçmektedir: Hûr el-Iyn, za'ferân'dan yaratılmıştır.

İbn Cerîr der ki: Bize Kâsım'ın... Hasan'dan rivâyetine göre; o, «Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.» âyeti hakıknda şöyle demiştir: İblîs kıyâs yapmıştır. O, kıyâs yapanların ilkidir. Hadîsin isnâdı sahîhtir. Yine İbn Cerîr der ki: Bana Amr İbn Mâlik'in... İbn Sîrîn'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Kıyâs yapanların ilki İb-

lîs'tir. Güneş ve aya sâdece kıyâslarla tapınılmıştır. Bu hadîsin de isnâdı sahîhtir.

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾ قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾

13 — Buyurdu ki: Öyle ise; in oradan, artık büyüklenmek sana düşmez. Hemen çık, sen alçaklardansın.

14 — Dedi ki: Bana onların tekrâr dirilecekleri güne kadar mühlet ver.

15 — Buyurdu ki: Sen mühlet verilmişlerdensin.

Allah Teâlâ İblîs'e hitâben takdîrî ve kevnî bir emîrle: «Öyle ise in oradan.» buyuruyor. Emrime isyân etmen, itâatımdan çıkman sebebiyle oradan in. Artık orada, senin için büyüklenmek yoktur. Müfessirlerden bir çoğu, buradaki zamîrin cennete râci' olduğunu söylemişlerdir. Bu zamîrin, İblîs'in daha önce bulunmakta olduğu Melekûtu el-A'lâ'daki makâm ve dereceye râci' olması da muhtemeldir.

«Hemen çık, sen alçaklardansın.» Zelîl ve hakîr olanlardansın. Bu, onun maksadının aksi ile muâmele etmek, murâdının tersi ile onu cezâlandırmaktır. İşte o sırada la'netli İblîs, telâfî için Allah Teâlâ'dan dîn gününe kadar mühlet istemiş ve: «Bana onların tekrâr dirilecekleri güne kadar mühlet ver.» demiştir. Allah Teâlâ da hikmeti, irâdesi, muhâlefet edilemeyen, karşı gelinemeyen meşiyyeti ile onun isteğini kabul etmiş ve O: «Sen mühlet verilmişlerdensin.» buyurmuştu. O'nun hükmünü geciktirip geri çevirecek yoktur. O, hesâbı çabuk olandır.

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

16 — De ki: Öyleyse beni azgınlığa mahkûm ettiğin için ben de andolsun ki; Senin dosdoğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım.

17 — Sonra andolsun ki; onların önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından geleceğim. Ve Sen onların çoğunu şükreder bulmayacaksın.

Allah Teâlâ İblîs'e «Onların tekrâr diriltilecekleri güne kadar» mühlet verip İblîs bunu sağlama aldığında; inâdlaşmaya başlamış ve : «Beni azgınlığa mahkûm ettiğin gibi ben de andolsun ki; Senin dosdoğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım.» demiştir. İbn Abbâs (بما اغويتنى) kısmını (كما اضللتنى) «Beni sapıklığa düşürdüğün gibi.» şeklinde tefsîr ederken; bir başkası : Benim kendisi sebebiyle uzaklaştırıldığım şu (Âdem)in zürriyyetinden yaratacağın kulların için Sen beni nasıl helâk etmişsen; ben de hak ve kurtuluş yolu üzerinde onlar için oturacağım. Onları hak yoldan saptıracağım ki; beni dalâlete düşürmen yüzünden onlar da Sana ibâdet etmesin ve Seni birlemesinler. Gramer bilginlerinden birisi, buradaki (ب) harfi cerri yemîn için olduğunu söyler. Buna göre mânâ : Senin beni azgınlığa mahkûm etmen hakkı için; ben de Senin dosdoğru yolun üzerinde onlara karşı oturacağım, şeklinde olur. Mücâhid, âyetteki «Senin dosdoğru yolundan» ifâdesi ile hakkın kasdedildiğini söylemiştir. Avn İbn Abdullah'tan naklen Muhammed İbn Sûka ise, burada Mekke yolunun kasdedildiğini söylemiştir. İbn Cerîr der ki : Sahîh olan; «Dosdoğru yol»un genel olduğudur. Ben de derim ki : İmâm Ahmed'in Hâşim İbn el-Kâsım kanalıyla... Sebra İbn Ebu Fâkih'den rivâyetine gâre; o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Şeytân, Âdemoğlunun yollarında oturur : Şeytan; insana karşı İslâm yolunda oturur ve : Müslüman mı oluyorsun, dinini, babalarının dinini mi bırakıyorsun? der. Âdemoğlu onu dinlemeyerek müslüman olur. Ona karşı hicret yolunda oturur ve : Hicret edip yerini, yurdunu mu terkediyorsun? Hicret edenin misâli, ancak ipte bağlı bir kısrak misâlidir, der. Âdemoğlu onu dinlemeyip hicret eder. Sonra ona karşı, cihâd yolunda oturur. Cihâd, nefis ve mal ile olan cihâddır. Şöyle der : Savaşıp öldürülecek misin? Kadının nikâhlanacak ve malın bölüşülecek! Âdemoğlu ona karşı gelip cihâd eder. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle devâm buyurdular : Onlardan kim bunu yapar ve ölürse onu cennete koyması Allah üzerinde bir hak olur. Veya öldürülürse yine onu cennete koyması Allah üzerinde bir haktır. Eğer boğulursa, onu cennete koymak Allah için bir haktır. Veya hayvanı onu üzerinden atar ve boynu kırılırsa; onu cennete girdirmek Allah üzerinde bir haktır.

Allah Teâlâ : «Sonra andolsun ki; onların önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından geleceğim...» buyuruyor. İbn Abbâs'tan ri-

vâyetle Ali İbn Ebu Talha der ki : «Sonra andolsun ki, onların önlerinden geleceğim.» kavli; onları, âhiretleri hakkında şüpheye düşüreceğim. «Onların arkalarından geleceğim.» kavli; onların dünyalarına olan arzularını körükleyeceğim. «Ve onların sağlarından geleceğim.» kavli; dinlerine dâir işlerini, onlara karıştıracağım. «Ve onların sollarından geleceğim.» kavli; ma'siyetlere karşı onların arzularını körükleyeceğim, demektir.

Bir rivâyetinde Ali İbn Ebu Talha ve Avfî, İbn Abbâs'tan şöyle naklederler : «Önlerinden» gelmesi; dünyaları yönünden, «arkalarından» gelmesi; o âhiretleri yönünden, «sağlarından» gelmesi; iyilikleri yönünden, «sollarından» gelmesi; ise kötülükleri yönünden gelmesidir.

Katâde'den rivâyetle Saîd İbn Ebu Arûbe der ki : «Onlara önlerinden» gelecek ve onlara tekrâr dirilmenin, cennetin ve cehennemin olmadığını haber verecektir. «Arkalarından» dünya işleri yönünden gelecek, onları kendileri için süsleyip onlara çağıracaktır. «Sağlarından» iyilikleri yönünden onlara gelecek ve onları bu husûslarda oyalayıp geciktirecektir. «Sollarından» gelecek ve kötülükleri, ma'siyyetleri onlara süsleyip, bunlara çağıracak ve emredecek. Ey Âdemoğlu; o, sana her yönden gelir, yalnızca üstünden gelmez. Zîrâ o, seninle Allah'ın rahmeti arasına girmeye güç yetiremez. Bu açıklama İbrâhîm en-Nehaî, Hakem İbn Uteybe, Süddî ve İbn Cerîr'den de rivâyet edilmiştir. Şu kadar var ki; onlar : «Onların önlerinden» gelmesi dünya; «arkalarından» gelmesi ise âhirettir, demişlerdir. Mücâhid ise şöyle der : «Önlerinden ve sağlarından» onların görecekleri yerlerdendir. «Arkalarından ve sollarından» ise onların görmeyecekleri yerlerdendir. İbn Cerîr'in tercîhine göre maksad; bütün hayır ve şer yollarıdır. Hayırdan onları men'edecek, kötülüğü ise sevdirecektir.

Hakem İbn Ebân'ın İkrime'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, «Sonra andolsun ki; onların önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından geleceğim.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Üstlerinden dememiştir. Çünkü rahmet onların üstlerinden iner. Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Ve sen onların çoğunu şükreder bulmayacaksın.» âyetine; onları seni birler bulmayacaksın, diye mânâ vermiştir. İblîs'in bu sözü; ancak bir zan ve vehimden ibârettir. Ancak bu, vâkıa ile mutâbık olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Andolsun ki; İblîs, onlar hakkındaki zannını doğru çıkartmış ve mü'minlerden bir topluluk hâriç ona tâbi olmuşlardır. Halbuki İblîs'in, onlar üzerinde bir hâkimiyeti yoktu. Ancak biz, âhirete inananlarla ondan şüphede olanları belirtmek için yaptık. Ve Rabbın her şeyi gözleyendir.» (Sebe', 20 - 21).

Bu sebepledir ki; hadîste, şeytânın insana bütün yönlerinden musallat olmasından Allah'a sığınmak gerektiği vârid olmuştur. Nitekim Hâfız Ebu Bekr el-Bezzâr Müsned'inde der ki : Bize Nasr İbn Ali'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Ey Allah'ım; senden af, dünyamda, dinimde, âilemde ve malımda âfiyet dilerim. Ey Allah'ım, ayıblarımı ört, korkumdan beni emîn kıl. Önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan ve üstümden beni koru. Ey Allah'ım, alt tarafımdan helâk olunmamdan sana sığınırım. Hadîsi sâdece el-Bezzâr rivâyet etmiş ve hasen olduğunu söylemiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî'nin... Abdullah İbn Ömer'den rivâyetine göre; o, şöyle dermiş : Sabah ve akşam Allah Rasûlü şöyle duâ ederdi : Ey Allah'ım, dünyada ve âhirette senden âfiyet dilerim. Ey Allah'ım, senden af ve dinimde, dünyamda, âilemde ve malımda âfiyet dilerim. Ey Allah'ım, ayıplarımı ört, beni korkularımdan emniyette kıl. Ey Allah'ım, beni önümden, ardımdan, sağımdan, solumdan ve üstümden koru. Altımdan helâk edilmekten Senin azametine sığınırım. Vekî; bu sonuncu ifâde ile, yere batmanın kasdedildiğini söylemiştir. Hadîsi Ebu Dâvûd, Neseî, İbn Hibbân ve Hâkim; Ubâde İbn Müslim'den rivâyet etmişler ve Hâkim hadîsin isnâdının sahîh olduğunu söylemiştir.

İZÂHI

Yani dört yandan ona gelirim. Düşmanın dört yandan gelmesi gibi mümkün olan her taraftan aldatıp yoldan çıkarma kasdı temsîl edilmek istenmiştir. Bunun için üstlerinden ve altlarından değil de; önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından, denmiştir. Denildi ki : Üstlerinden denmemiştir, çünkü üstten rahmet iner. Altlarından da denmemiştir, çünkü alttan gelen şeylerden insan ürker. İbn Abbâs der ki : Önlerinden maksad âhiret, arkalarından maksad dünya tarafı, sağlarından maksad iyilikler, sollarından maksad kötülükler tarafıdır. Önlerinden denilmekle; bilip sakınma imkânları olan tarafları, arkalarından denilmekle; bilmeyip sakınamayacakları tarafları, sağlarından ve sollarından denilmekle; bilip sakınabilecekleri ancak uyanık ve ihtiyâtlı olmadıkları için bilip sakınamadıkları tarafları kasdedilmiş olabilir. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt Tenzîl, II, 530).

oOo

مَا اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾

18 — Buyurdu ki : Çık oradan, alçak ve kovulmuş olarak. Andolsun ki; onlardan kim sana tâbi olursa, cehennemi bütün sizden dolduracağım.

Mel'ûn Şeytân

Allah Teâlâ la'neti, kovmayı, Mele-i A'lâ'daki yerinden uzaklaştırma ve sürgünü te'kîd makâmında olmak üzere : «Çık oradan, alçak ve kovulmuş olarak.» buyurmuştur.

(.....)

Süfyân es-Sevrî'nin Ebu İshâk'tan, onun Temîmî'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Çık oradan, alçak ve kovulmuş olarak.» âyetine : gazaba uğramış olarak çık, diye mânâ vermiştir. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan rivâyetle : Küçük ve gazaba uğramış olarak, demiştir. Süddî : Gazaba uğramış, kovulmuş olarak; Mücâhid : Sürülmüş, kovulmuş olarak; Rebî' İbn Enes ise : Sürgün edilmiş ve küçültülmüş olarak, diye tefsîr etmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın : «Andolsun ki; onlardan kim sana tâbi olursa, cehennemi bütün sizlerden dolduracağım.» kavli, şu âyeti gibidir : Buyurmuştu ki : «Haydi git, onlardan her kim sana uyarsa; muhakkak cehennem sizin cezânızdır. Hem de tâm bir cezâ. Sesinle onlardan gücünün yettiğini, yerinden oynat. Atlarınla ve ayaklarınla onlara karşı haykırarak yürü. Mallarda ve çocuklarda onlara ortak ol. Ve va'dde bulun kendilerine. Şeytân, ancak aldatmak için va'deder onlara. Muhakkak ki Benim kullarım üzerinde bir hâkimiyyetin yoktur senin. Vekîl olarak Rabbın yeter.» (İsrâ, 63 - 65).

وَيَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ
ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُۥرِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْءَٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَىٰكُمَا
رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةِ إِلَّآ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ ٱلْخَٰلِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّى لَكُمَا
لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٢١﴾

19 — Ey Âdem; sen ve eşin cennette oturun. İkiniz de dilediğiniz yerden yeyin. Şu ağaca yaklaşmayın, sonra zâlimlerden olursunuz.

20 — Derken şeytân ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ikinize de vesvese verdi ve dedi ki: Rabbınız sizi başka bir şey için değil, ancak iki melek veya ebedî kalanlardan olmanızı önlemek için yasaklamıştır.

21 — Ve; doğrusu ben size öğüt verenlerdenim, diye ikisine yemîn etti.

Hz. Âdem ve Eşi Cennette

Allah Teâlâ Âdem (a.s.) ve eşine cennette bir ağaç dışında bütün meyvelerden yemeyi mübâh kıldığını zikrediyor. Bu husûsta Bakara sûresinde bilgi verilmişti. İşte bu esnâda şeytân ikisine de hased etmiş, onları çekememiş ve onların içinde bulundukları nimetin, üzerlerinde olan güzel elbiselerin soyulup alınması için hîle, hud'a ve vesvese vermeye çalışmıştır. Bir yalan ve iftirâ olarak şöyle demişti: «Rabbınız, sizi başka bir şey için değil, ancak iki melek veya burada ebedî kalanlardan olmanızı önlemek için yasaklamıştır.» Eğer siz ondan yemiş olsaydınız, bunlar sizin için mutlakâ meydana gelirdi. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: «Şeytân: Ey Âdem; sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi mümkün olmayan bir saltanatı göstereyim mi? dedi.» (Tâhâ, 120), Size verilen emir, sizin iki melek olmamanız içindir. Cümle yapısı itibâriyle bu, «şaşırırsınız diye Allah size açıklıyor.» (Nisâ, 176) ifâdesi gibidir ki, burada bir nefy harfi takdîr edilecektir...

«Ve; doğrusu, ben size öğüt verenlerdenim. (Burada muhakkak ben sizden daha önceyim ve bu yeri iyi bilirim.) diye ikisine de Allah'a yemîn etti.» Onlara Allah adına yemîn etti de nihâyet ikisini de aldattı. Bazan mü'mini de Allah'a yemîn ederek aldatabilir. Şöyle demişti: «Muhakkak ben, ikinizden önce yaratıldım. Ve sizden daha çok bilenim. O halde bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim.» İlim ehlinden birisi şöyle dermiş: Kim, bizi Allah'a yemîn ederek aldatırsa; biz de ona aldanmış oluruz.

فَدَلَّىٰهُمَا بِغُرُورٍ ۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْءَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن وَرَقِ الْجَنَّةِ ۚ
وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَن تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقُل لَّكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ
﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

22 — Böylece onların ikisini de baştan çıkarıp aldattı. Ağaçtan tadınca ayıp yerleri kendilerine göründü. İkisi de kendilerini cennetin yaprağıyla örtmeye başladılar. Rabları da onlara: Ben sizi o ağaçtan men'etmedim mi? Ve şeytân size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti.

23 — İkisi dediler ki: Rabbımız, kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamazsan ve bize merhamet etmezsen; muhakkak ki biz, hüsrâna uğrayanlardan oluruz.

Saîd İbn Ebu Árûbe'nin Katâde'den, onun Hasan'dan, onun da Übeyy İbn Kâ'b (r.a.) dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Hz. Âdem, hurma ağacı gibi uzun boylu bir adamdı. Başında saç yoktu. İşlemiş olduğu hatâ vukû bulunca; o sırada ayıp yeri kendisine göründü. (Daha önce) onu hiç görmüyordu. Cennette kaçarak gitmeye başladı da cennetin ağaçlarından birisi başına takıldı. Ona: Beni bırak, dedi. Ağaç: Muhakkak ben seni bırakacak değilim, diye cevab verdi. Rabbı ona seslenip; ey Âdem, Benden mi kaçıyorsun? buyurdu. Hz. Âdem: Rabbım, muhakkak ki ben Senden utandım, dedi. Bu hadîsi, İbn Cerîr ve İbn Merdûyeh muhtelif kanallardan olmak üzere Übeyy İbn Kâ'b'dan, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet etmiştir. Ancak mevkûf olarak rivâyetinin isnâdı daha sahîhtir.

Abdürrezzâk der ki: Bize Süfyân İbn Uyeyne ve İbn el-Mübârek'in... İbn Abbâs'tan rivâyetlerine göre o, şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın Âdem ve eşine yasaklamış olduğu ağaç, buğday başağıdır. Ondan yediklerinde ayıp yerleri kendilerine göründü. İkisi de kendilerine görünen ayıp yerlerini, cennet ağaçlarının yapraklarından incir yaprağı ile örtmeye başladılar. Birbirlerine yapışmışlardı. Adem (a.s.) cennetten kaçmaya başladı. Cennet ağaçlarından birisi başına takıldı. Rabbı ona: Ey Âdem, Benden mi kaçıyorsun? diye nidâ buyurdu. Hz. Âdem: Hayır, fakat ben Senden utandım, ey Rabbım, dedi. Allah Teâlâ: Cennette sana verip mübâh kıldıklarım, sana harâm kıldığımın yerine yetmedi mi? buyurdu. Âdem: Evet, ey Rabbım, fakat Senin izzetine yemîn ederim ki, kimsenin Senin adına yalan yere yemîn edeceğini sanmamıştım, dedi. İşte bu, Allah Teâlâ'nın: «Ve doğrusu; ben size öğüt verenlerdenim, diye ikisine yemîn etti.» âyetinin anlamıdır. Allah Teâlâ: «İzzetim adına, muhakkak seni yeryüzüne indireceğim, sonra sen geçimini ancak zorlukla elde edebileceksin.» buyurdu. Ve o cennetten indirildi. İkisi cennette iken bolca (bolluk içinde)

yiyorlardı. Halbuki yiyeceği ve içeceği bol olmayan yeryüzüne indirildi. Kendisine demircilik san'atı öğretildi ve (toprağı) sürmekle emrolundu. Toprağı sürdü, ekti, suladı. Nihâyet ekini olgunlaşınca biçti, sonra ezdi (harman etti), sonra savurdu, sonra öğüttü, sonra hamur ve ekmek yapıp yedi. Ondan ancak Allah'ın dilediğine (dilediği kadarına) ulaşmıştır. Sevrî'nin İbn Ebu Leylâ kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «İkisi de kendilerini cennetin yaprağıyla örtmeye başladılar.» âyetine : İncir yaprağı diye mânâ vermiştir. Bu sözün İbn Abbâs'a varan isnâdı sahîhtir. Mücâhid de şöyle der : İkisi de kendilerini cennetin yaprağıyla elbise şeklinde örtmeye başladılar. Vehb İbn Münebbih, «Elbiselerini onlardan (ikisinden) soyarak...» âyeti ile ilgili olarak şöyle demiştir : Âdem ve Havvâ'nın elbiseleri, ayıp yerleri üzerindeki bir nûr idi. Âdem, Havvâ'nın ayıp yerini, Havvâ da onun ayıp yerini görmezdi. Ağaçtan yediklerinde ayıp yerleri kendilerine göründü. Vehb İbn Münebbih'in bu sözünü İbn Cerîr, ona varan sahîh bir isnâdla rivâyet etmiştir.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun Katâde'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Âdem : Ey Rabbım; tevbe edip bağışlanma dilesem ne buyurursun? demiş, O da : «O halde seni cennete koyarım.» buyurmuştu. İblîs ise tevbe etmemiş mehil istemişti. İkisinden her birerine istedikleri verilmiştir.

İbn Cerîr der ki : Bize Kâsım'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Âdem ağaçtan yediğinde kendisine : Sana yasakladığım ağaçtan niçin yedin? diye sorulmuş, o da : Havvâ bana emretti, demişti. Bunun netîcesinde ancak zorlukla hâmile kalmasını, zorlukla doğurmasını cezâ olarak verdim, buyurmuş ve bu sırada Havvâ inlemişti. Ona şöyle buyruldu : İnleme, sana ve çocuğunadır. Dahhâk İbn Müzâhim, «Rabbımız, kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamazsan ve bize merhamet etmezsen; muhakkak ki biz, hüsrâna uğrayanlardan oluruz.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bunlar, Âdem'in Rabbından aldığı (ilhâm yoluyla telakkî ettiği) kelimelerdir.

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا
تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

24 — Buyurdu ki : Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde bir müddet yerleşip kalmak ve geçinmek vardır.

25 — Buyurdu ki : Orada yaşar, orada ölür ve oradan çıkarılırsınız.

Cennetten İnin

«İnin.» hitâbında kasdedilenlerin; Âdem, Havvâ, İblîs ve yılan olduğu söylenmiştir. Yılanı zikretmeyenler de vardır. En doğrusunu Allah bilir. Düşmanlık konusu esâsta Hz. Âdem ve İblîs ile alâkalıdır. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ Tâhâ sûresinde : «Hepiniz oradan inin.» (Tâhâ, 123) buyurmuştur. Havvâ, Âdem'e tâbidir. Eğer zikredilmesi sahîh ise yılan da İblîs'e tâbidir.

Müfessirler, onlardan her birinin inmiş oldukları yerleri zikretmişlerdir. Ancak bu haberler netîce olarak İsrâiliyyât'a dayanmaktadır. Doğruluğunu ancak Allah bilir. Şâyet bunların belirtilmesinde, kişilerin din veya dünya işleriyle ilgili bir fayda söz konusu olsaydı, mutlakâ Allah Teâlâ bunları kitabında veya Rasûlü (s.a.) sünnet'inde zikrederlerdi.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Sizin için yeryüzünde bir müddet yerleşip kalmak ve geçinmek vardır.» Belli bir ecele (zamana) kadar sizin için orada kalma ve i'mâr vardır. Kalem bunu yazmış, kader bunları saymış ve ilk kitabda bunlar yazılmışlardır.

İbn Abbâs der ki : «Âyetteki (مستقر) kelimesi, kabirlerdir. Yine ondan rivâyete göre; (مستقر) yeryüzü ve yerin altıdır. Her iki görüşü de, İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «Buyurdu ki : Orada yaşar, orada ölür ve oradan çıkarılırsınız.» buyruyor ki başka bir âyette de : «Sizi ondan (topraktan) yarattık ve oraya döndüreceğiz. Ve tekrâr oradan da çıkaracağız.» (Tâhâ, 55) buyurmuştur. Allah Teâlâ, dünya hayatı süresince yeryüzünü Âdemoğullarına yurt kıldığını haber vermektedir. Yaşamaları, ölümleri, kabirleri oradadır. Allah Teâlâ'nın sonları toplayacağı ve herkesi ameli mukâbili cezâlandıracağı kıyâmet günü için diriltilmeleri ve çıkarılmaları da oradandır.

İ Z Â H I

Daha öncede beyân ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ bize ilk doğuşumuzun haberini anlatıyor. Bu arada Allah'ın bizim fıtratımıza yerleştirdiği kanunlarını açıklıyor ve bunun gereği olarak yapmamız icâbeden şükür ve itâat ile tabîatımızı arıtıp temizlememizi bildiriyor. Diğer sû-

relerdeki âyetlerin de açıklayıp tefsîr ettiği gibi, bu konudaki âyetlerin özü şundan ibârettir : Allah Teâlâ insanoğlunu, yeryüzünde kendisinin halîfesi olması için yaratmıştır. Onu yeryüzündeki her konuyu bilme yeteneği ile donatmıştır. Allah'ın yüce sıfatlarının ve güzel isimlerinin mazharı olsun diye yeryüzündeki bütün madde ve enerjiyi insanoğlunun yararına vermiştir. Bu sıfatların, Allah'ın bu dünyada ve âhiretteki yaratıklarına ilişme tarzını göstermiştir. Doğrusu insan, ilk doğduğunda nimet cennetinde rahat ve huzûr içinde imiş. Allah'ın ed-Dârr ve en-Nâfi, el-Muntakim ve el-Ğâfir gibi birbirinin karşıtı olan sıfatlarını ortaya koymak için Allah ona çelişik konularda kabiliyyetler ihsân etmiş. İnsanoğluna; hakka ve hayra çeken melekiyyet vasfına hâiz rûhlar ile, bâtıla ve şerre çeken şeytânî vasıflara hâiz ruhlardan etkilenme kabiliyyeti vermiştir. Birinci etkilenmenin netîcesi; melek ve insan tabîatının icâbı olan iki dünyadaki huzûrdur, mutluluktur. İkincisinin sonucu ise; insan ve şeytân tabîatında mevcûd olan her iki âlemdeki mutsuzluk ve şekâvettir. Ancak insan, bu ikisinin seçiminde birinciye koşmak, ikinciden kaçınmak için kendisini doğru yola sevk eden ilâhî vahyin hidâyetine muhtâçtır. İşte, Tâhâ sûresinde bahis mevzûu edilen husûs budur : «Dedi ki : İkiniz birlikte oradan inin. Birbirinizin düşmanı olarak. Sizden kime Benden bir hidâyet gelir de Benim hidâyetime tâbi olursa, o bir daha sapıtıp mutsuz olmaz. Kim de Benim zikrimden yüz çevirirse, muhakkak ki onun için çok sıkıntılı bir hayat vardır. Ve Biz onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz. O der ki : Rabbım, beni niçin kör olarak haşrettin, halbuki ben görür idim. Allah buyurur ki : İşte böyle. Sana âyetlerimiz geldi de sen onları unuttun. Bu gün de aynı şekilde sen unutulursun.» (Tâhâ, 123 - 126). Buna benzer ifâdeler, Bakara sûresinde de geçmişti. İşte dünyanın kötülüklerinden ve âhiretin mahvolmasından korumak için dinin sağladığı etki budur. Allah'ın kitabı da bu konuda onu tasdîk etmeyenlerin aleyhinde delildir. Ayrıca Allah'ın buyruklarının aksine tefsîr edenlerin de aleyhinde delildir.

Daha önce Bakara sûresinde kıssanın tefsîrinde nakledildiği gibi, bazıları bu kıssanın beşer ve şeytânın fıtratında ilâhî kanun ve sünnetleri açıklamak üzere temsîl edildiğini söylerler. Buna göre Âdem'den maksad; insan türünün ilkidir. Nitekim araplar kabîlelerini en meşhûr ataları ve ilk köklerinin adıyla adlandırırlar ve Kureyş şöyle yapmıştı, Temîm böyle yapmıştı, derler. Bu takdîrde cennet; hayat nimetinden ibaret olup cennetteki ağaç ta günâh ve isyân meyvesini veren tabîattan ibâret olur. Nitekim küfür ve îmân kelimeleri ile de, güzel ve kötü ağaç temsîl edilmiştir. Bu durumda cennetten çıkarılmak; kader ve oluş meselesi haline gelir, teşrî' ve teklîf meselesi olmak-

tan çıkar. Üstâd Muhammed Abduh bu konuyu belîğ olarak açıklamıştır. Bakara sûresine mürâcaat edilebilir. Bu kıssadan maksad; üzerine hüküm binâ etmek değil, nassların zâhiriyle iknâ' olması güç olan kafalara meseleyi yaklaştırmaktan ibâret olur. Bu gibiler ancak öylesine beyânlarla mutmain olabilirler.

Kıssanın muhtevâsı veya özeti bundan ibârettir. Kıssadaki ibret unsurunun özüne gelince; o da şudur: Bizim, nefislerimizi kemâl yetenekleri ve tabîatlarıyla bilmemiz gerekir. Önüne çıkan engellerin neler olduğunu ve bu engellerin onu nasıl eksikliklere götürdüğünü öğrenmemiz îcâbeder. Nefsimizi terbiye konusunda bize en iyi yardımcı Allah'ın kendisine ibâdet etmek üzere bizden almış olduğu ahittir. Bu âyette, Allah'tan başka şeytânlara ve benzerlerine ibâdet etmemek esâsı vardır. (...)

Bu kıssa üzerinde söz eden tefsîrciler, birçok problemler ve açmazlar çıkarmaya ve bu çıkmazlara, problemlere birtakım uydurma cevablar vermeye çalışmışlardır. Bu husûs, onların üzerinde yürüdükleri kâidelerden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; Hz. Âdem, bir peygamber ve Rasûl idi. Peygamberler ise, Allah'a isyân etmekten uzak, ma'sûm kimselerdir. Öyleyse şeytân Hz. Âdem'i nasıl aldatmıştır? Allah'ın buyruğunun tersine olarak şeytânın yaptığı yemînlere Hz. Âdem nasıl inanmıştı? Şeytân Âdem'i melek veya ölümsüz kılmak için nasıl tahrîk etmiş ve o bu işe nasıl aldanmıştı? Halbuki bu davranış, zorunlu olarak öldükten sonra dirilmeyi inkâra sevkeder. Şayet Hz. Âdem şeytânı doğrulamamışsa, ona nasıl itâat etmitşi? Hz. Âdem'e cennet meyvelerinden yeme emri vücûb mu, yoksa mübâhlık mı ifâde ediyordu? O ağaçtan yemeyi yasaklama da harâmlık mı ifâde ediyordu, yoksa kerâhet mi? Daha buna benzer birçok sorular. Bazı müfessirler bu konuda, Hz. Âdem'in isyânının şeklî bir isyân olduğunu söylemişlerdir. Bazı sûfîler de meselenin hakîkatının ancak âhirette bilinebileceğini veya keşif ehline ma'lûm olabileceğini öne sürmüşlerdir. Halbuki bizim ortaya koyduğumuz şekilde anlaşılacak olursa; bunlardan hiçbirisi söz konusu olmaz. Meselenin temsîl noktasından yorumlanması, emir ve nehyin teklîf anlamına gelmeyip oluş anlamına geldiğinin kabul edilmesi halinde konu rahatlıkla anlaşılır. Hz. Âdem yaratıldığı zaman, ilkin ne peygamberdi, ne de rasûldü. Bu konuda ittifâk vardır. O dönemde risâletin yeri yoktu. Peygamberlerle ilgili vârid olan âyetlerin ve bazı sahîh hadîslerin zâhirinden anlaşılıyor ki; Hz. Âdem, mutlak anlamda rasûl değildi. Rasûllerin ilki Nûh Aleyhisselâm'dır. Peygamberlerin, peygamberlikten önce ve sonra her türlü günâhtan ma'sûm olmaları kanâatı ise, bazı râfızîlerin dışında kimseden nakledilmemiştir. Ortada kötü örnek olmasından korkulan biri bulunmadığı sırada ma'sûmiyyet

delili ve onun hikmeti zâhir olmaz. Allah'ın mahlûkâtla ilgili kanunlarını ve kıssadaki diğer âyetlerin gösterdiği husûsları göz önünde bulundurarak arapçanın üslûbundan anlaşılan şekliyle bu âyetlerin mânâsının açıklanması husûsunda vârid olan bilgi bundan ibârettir. Ancak biz konuya anlatılagelen rivâyetlerden hiçbirini girdirmemiş oluyoruz. Çünkü meşhûr olan ve anlatılagelen o rivâyetlere ne Allah'ın sözünden, ne Rasûlullah'ın sünnetinden ve ne de Allah Teâlâ'nın yaratıklarıyla ilgili kanunlarından delil bulmak mümkündür. Çünkü bu konuda vârid olanların büyük çoğunluğu, güvenilmesi mümkün olmayan israîliyyât bilgilerinden ibârettir. Nitekim müfessirlerden birçoğu, bu güvenilmez bilgileri aktararak yanılmışlardır. Yılan hikâyesi, iblîsin cennete gizli olarak girmesi ve Hz. Âdem ile şeytân arasında cereyân eden diyaloğlar bunlardandır.

Bunların israîliyyâttan olup olmadığını araştıranlar; ehl-i kitâb arasında ittifâkla kabul edilen kaynaklara başvursunlar ve bizimle onlar arasında mevcûd olan farkı görsünler. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VIII, 352 - 355).

———oOo———

يَا بَنِيٓ ءَادَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَٰرِى سَوْءَٰتِكُمْ وَرِيشًا ۖ وَلِبَاسُ ٱلتَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

26 — Ey âdemoğulları; size çirkin yerlerinizi örtecek bir giyimlikle, bir de sizi süsleyecek elbise gönderdik. Takvâ örtüsü ise daha hayırlıdır. Bunlar, Allah'ın âyetlerindendir. Belki onlar öğüt alırlar.

Allah Teâlâ kullarına, elbiseler ve değerli giyecekler verme lutfunda bulunduğunu haber veriyor. Âyette zikredilen (لباس) ayıp yerlerini örtmek içindir. (ريش ، ورياش) ise, dış görünüşü güzelleştiren giyeceklerdir.Birincisi; zarûrî ihtiyâçlardan, (ريش) ise, kemâl ve fazlalıktandır. İbn Cerîr (رياش) kelimesinin, Arap dilinde ev eşyası ve dış elbiseler mânâsına olduğunu söylemiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha —ki bu görüşü Buhârî rivâyet eder (الريش) in mal anlamına geldiğini söyler. Mücâhid, Urve İbn Zübeyr, Süddî ve Dahhâk da böyle söylemişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî; (الرياش)

ın, geçimlik ve nimetler olduğunu söyler. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise; bu kelimenin güzellik anlamında olduğunu söylemiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Yezîd İbn Hârûn'un... Ebu'l-A'lâ eş-Şâmî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Ebu Ümâme yeni bir elbise giydi. Elbise onun eğe kemiğine ulaştığında şöyle dedi : Ayıp yerimi örteceğim ve hayatımda kendisiyle güzelleşeceğim şeyle beni giydiren Allah'a hamdolsun. Sonra şöyle dedi : Ömer İbn Hattâb'ın şöyle dediğini işittim : Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Kim, yeni bir elbise edinir ve onu giyerse; elbise eğe kemiğine ulaştığında : Ayıp yerimi örteceğim ve hayatımda kendisiyle güzelleşeceğim giyeceği bana giydiren Allah'a hamdolsun, der, sonra eski elbisesini atar veya tasadduk ederse; Allah'ın zimmetinde olur, Allah'ın komşusu olur, ölüyken ve diriyken Allah'ın tarafında olur. Hadîsi Tirmizî ve İbn Mâce, Yezîd İbn Hârûn kanalıyla Asba' İbn Zeyd el-Cühenî'den rivâyet etmişlerdir. Yahyâ İbn Maîn ve başkaları onun güvenilir olduğunu, şeyhi Ebu A'lâ eş-Şâmî'nin ise sâdece bu hadîs ile bilindiğini, bu hadîsi ise kimsenin tahrîc etmediğini söylemişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ubeyd'in... Ebu Matar'dan rivâyetine göre; o, Hz. Ali'nin genç bir köleye gelip ondan üç dirheme bir gömlek satın aldığını, iki bileği ve iki topuğu arasına kadar onu giydiğini görmüş. Hz. Ali onu giyerken şöyle demiş : İnsanlar arasında güzelleşeceğim ve ayıp yerlerimi örteceğim giyecekleri bana bahşeden Allah'a hamdolsun. Ona; sen bunu kendiliğinden mi, yoksa Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetle mi söylüyorsun? denildi. Bu, giyme sırasında Allah Rasûlü (s.a.) den işittiğim bir şeydir. O, şöyle duâ buyurmuştu : İnsanlar arasında güzelleşeceğim ve ayıp yerlerimi örteceğim giyecekleri bana bahşeden Allah'a hamdolsun.

Allah Teâlâ : «Takvâ örtüsü ise daha hayırlıdır.» buyuruyor. Müfessirler, bunun anlamında ihtilâf etmişlerdir. İkrime der ki : Bu, müttakîlerin kıyâmet günü giyecekleridir. İkrime'nin bu sözünü, İbn Ebu Hâtim rivâyet eder. Zeyd İbn Ali, Süddî, Katâde, İbn Cüreyc : Takvâ örtüsünün, îmân olduğunu söylerler. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî bunun, sâlih amel olduğunu; yine İbn Abbâs'tan naklen Ziyâd İbn Amr; yüzdeki güzel vakâr ve ağır başlılık olduğunu söylemiştir. Urve İbn Zübeyr'den rivâyet edildiğine göre, takvâ örtüsü; Allah korkusudur. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem şöyle der : Takvâ örtüsü; Allah'tan korkup ayıp yerini örtmektir. İşte bu, takvâ örtüsüdür. Bütün bu anlamlar birbirine yakındır. Bunu, İbn Cerîr'in rivâyet ettiği şu hadîs de te'yîd etmektedir. O, şöyle der : Bana Müsennâ'nın... Hasan'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Osmân İbn Affân (r.a.) ı Allah Rasûlü

(s.a.) nün minberi üzerinde gördüm. Üzerinde düğmeleri çözülü bir Kûhistan gömleği vardı. Köpekleri öldürmeyi emrettiğini, güvercinle oynamayı yasakladığını işittim. Sonra şöyle dedi : Ey insanlar, şu gizliliklerde (gönüllerde olan şeylerde) Allah'tan korkunuz. Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işittim : Muhammed'in nefsi kudret elinde olan (Allah'a) yemîn ederim ki; gizlice amel işleyip te Allah'ın kendisine aleniyyet elbisesi giydirmediği hiç kimse yoktur. Eğer ameli hayır ise hayır, kötü ise kötü. Sonra, «Bir de sizi süsleyecek elbise gönderdik. Takvâ örtüsü ise daha hayırlıdır.» âyetini okudu. İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir ki; takvâ örtüsü, güzel vakâr ve ağırbaşlılıktır. Hadîsi bu şekliyle İbn Cerîr, Süleymân İbn Erkam'dan rivâyet etmiştir. Ancak o, zayıftır. Hadîsi Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel ve Buhârî gibi imâmlar «Kitâb'ül-Edeb» de sıhhatli kanallardan olmak üzere Hasan el-Basrî'den rivâyet etmişlerdir. Buna göre; o, mü'minlerin emîri Osmân İbn Affân'ı minberde, cum'a günü köpeklerin öldürülmesini ve güvercin kesmeyi emrederken işitmiştir. Hadîsi Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Taberânî el-Mu'cem el-Kebîr'inde buna şâhid olmak üzere başka bir kanaldan merfû' olarak rivâyet etmiştir.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا
سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

27 — Ey âdemoğulları; şeytân, ana ve babanızı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak nasıl cennetten çıkardıysa; sakın size de bir fitne yapmasın. O da, taraftârları da sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytânı, îmân etmeyenlerin velîleri yaptık.

Şeytân Sizi Aldatmasın

Allah Teâlâ Âdemoğullarını, İblîs ve benzerlerinden sakındırıyor. Onun, beşeriyyetin atası Hz. Âdem (a.s.) i nimetler yurdu olan cennetten yorgunluk ve meşakkatler yurduna çıkarmaktaki düşmanlığını, örtülü olduktan sonra ayıp yerinin açılmasına sebeb oluşunu beyân etmektedir. Bu ise, ancak kuvvetli bir düşmanlık sebebiyledir. Allah Teâlâ

başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: «Şimdi siz Beni bırakıp ta size düşman olan, onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz? Zâlimler için ne kötü bedeldir bu.» (Kehf, 50).

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ۗ قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ ۖ
أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ ۖ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ
وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾ فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ ۗ
إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

28 — Onlar bir hayâsızlık yaptıkları zaman: Biz atalarımızı da onun üzerinde bulduk. Allah da bize onu emretti, dediler. De ki: Allah; hiçbir zaman hayâsızlığı emretmez. Siz, bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?

29 — De ki: Rabbım, adâleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi ona doğrultun. Ve dinde ancak kendisine muhlisler olarak yalvarın. İlk önce sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz.

30 — Bir kısmını hidâyete erdirdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp şeytânları kendilerine dostlar edindiler. Ve onlar kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlardı.

Mücâhid der ki: Müşrikler Beytullah'ı çıplak olarak tavâf eder ve: Annelerimizin bizi doğurduğu gibi tavâf ediyoruz, derlerdi. Kadın, ayıp yerine deriden örülmüş küçük bir parça veya bir şey koyar ve: Bu gün bazısı veya hepsi görünür. Ondan görüneni ben helâl kılacak değilim, derdi. Allah Teâlâ da: «Onlar bir hayâsızlık yaptıkları zaman: Biz atalarımızı da onun üzerinde bulduk. Allah da bize onu emretti, dediler...» âyetini indirdi.

Ben derim ki: Araplar Kureyş dışında Beytullah'ı elbiseleri ile tavâf etmezlerdi. Bunu, Allah'a isyân edilen elbiseler içinde Beytullah'ı tavâf etmek istemedikleri şeklinde te'vîl ederlerdi. Muhâfazakâr olan Kureyş ise, elbiseleriyle tavâf ederdi. Bir muhâfazakârın kendisine ödünç elbise verdiği kişi ile, yanında yeni bir elbise olan kişiler de elbi-

seleriyle tavâf ederler, sonra o elbiseyi atarlar ve hiç kimse o elbiseyi almazdı. Yeni elbise bulamayan, muhâfazakâr birinin kendisine ödünç elbise vermediği kimseler de, çıplak olarak tavâf ederler, bazan kadın çıplak olarak tavâf eder ve ayıp yerini bir miktar örtecek bir şeyi ayıp yerine koyardı.. Kadınlar çok kere geceleyin tavâf ederlerdi. Bu, kendiliklerinden uydurdukları ve atalarına uydukları bir âdetti. Onlar, babalarının bu âdetinin Allah'ın emrine veya şerîatına dayandığına inanırlardı. İşte Allah Teâlâ onların bu görüşlerini kötüleme sadedinde : «Onlar bir hayâsızlık yaptıkları zaman : Biz, atalarımızı da onun üzerinde bulduk. Allah da bize onu emretti, dediler.» buyurdu. Allah Teâlâ onlara bir cevab olmak üzere şöyle buyurur : «(Ey Muhammed, bunu iddiâ edenlere) de ki : Allah hiçbir zaman hayâsızlığı emretmez.» Sizin bu yaptığınız bir hayâsızlıktır. Böyle bir şeyi Allah aslâ emretmez. «Siz bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı mı söylüyor ve sıhhatini bilmediğiniz sözleri Allah'a mı isnâd ediyorsunuz?»

Allah Teâlâ : «De ki : Rabbım adâleti emretti. Her secde yerinde, yüzlerinizi ona doğrultun. Ve dinde ancak muhlisler olarak yalvarın.» buyuruyor ki; ibâdet yerlerinde Allah'a ibâdet ederken muhlis olmalarını emretmektedir. İhlâs ise; Allah'tan aldıkları haberler ile, getirdikleri şerîatlarda mucizelerle desteklenen rasûllere uymaktan ibârettir. Allah Teâlâ onlara, ibâdetlerinde ihlâslı olmalarını emretmiştir. Muhakkak ki Allah Tâlâ, şu iki temele dayanmayan ameli kabul buyurmayacaktır : Doğru ve şerîata muvâfık olması, şirkten hâlî ve temizlenmiş olması.

Allah Teâlâ : «İlk önce sizi yarattığı gibi, ona döneceksiniz. Bir kısmını hidâyete erdirdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu.» buyuruyor ki; «İlk önce sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz.» âyetinin anlamında ihtilâf edilmiştir. Mücâhid'den naklen İbn Ebu Necîh bunun anlamının : Ölümünüzden sonra sizi diriltecektir, şeklinde olduğunu söylemiştir. Hasan el-Basrî ise şöyle der : Dünyada sizi nasıl ilk önce yaratmışsa, kıyâmet günü aynı şekilde diriler olarak döneceksiniz. Katâde şöyle der : Onlar hiçbir şey değillerken yaratmış, sonra onları yoketmiş, sonra da döndürecektir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki : Nasıl sizi ilk önce yaratmışsa, aynı şekilde son olarak döndürecektir. Ebu Ca'fer İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiş ve Süfyân es-Sevrî ile Şu'be İbn el-Haccâc kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği şu hadîsle bu görüşü kuvvetlendirmiştir. Buna göre; İbn Abbâs der ki : Allah Rasûlü (s.a.) aramızda kalkıp bir va'zında şöyle buyurdular : Ey insanlar; yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak Allah'ın huzûruna çıkarılıp toplanacaksınız. «Yaratmaya ilk başladığımız gibi katımızdan verilmiş bir söz olarak onu yeniden var edeceğiz. Doğrusu Biz yaparız.»

(Enbiyâ, 104). Bu hadîs, Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Şu'be'den rivâyetle; Buhârî'nin Sahîh'inde ise Sevrî'den rivâyetle zikredilmiştir. Mücâhid'den naklen Ebu Yezîd «İlk önce sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Müslüman; müslüman olarak, kâfir de; kâfir olarak diriltilecektir. Ebu'l-Âliye ise bu âyet hakkında : Onlar hakkındaki Allah'ın ilmine döndürüleceklerdir, demiştir. Saîd İbn Cübeyr ise bu âyet hakkında : Sizin üzerinize yazıldığı şekilde olacaksınız. —Bir rivâyette ise : Nasıl idiyseniz o hal üzere olacaksınız,— demiştir. «İlk önce sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz.» âyeti hakkında Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî şöyle der : Allah'ın ilk yaratışında mutsuzluk üzere yarattığı kişi, ilk yaratılışına gidecek; istediği kadar mutlu kişilerin amellerini işlesin. Nitekim İblîs de mutlu kişilerin amellerini işlemiş, sonra ilk yaratılışına dönmüştür. Mutsuz kişilerin amellerini işlese dahi ilk yaratılışında mutluluk üzere yaratılan ise ilk yaratılışına dönecektir. Nitekim (Hz. Mûsâ zamanındaki) sihirbâzlar; mutsuz kişilerin amellerini işlemişler, sonra ilk yaratılışlarına dönmüşlerdir. Süddî der ki : «İlk önce sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz. Bir kısmını hidâyete erdirdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu.» Allah Teâlâ buyuruyor : «İlk önce sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz.» Sizi, nasıl bir kısmınız hidâyete ermiş ve bir kısmınız sapıtmış olarak yaratmışsa, aynı şekilde annelerinizin karınlarından (rahimlerinden) çıkarılıp döneceksiniz.

Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın «İlk önce sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz. Bir kısmını hidâyete erdirdi. Bir kısmına da sapıklık hak oldu.» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Allah Teâlâ Âdemoğlunu ilk önce mü'min ve kâfir olarak yaratmıştır. Nitekim o : «Sizi yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz de mü'mindir.» (Teğâbün, 2) buyurmuştur. Sonra onları nasıl ilk önce mü'min ve kâfir olarak yaratmışsa, kıyâmet günü öylece döndürecektir.

Ben derim ki : Buhârî'nin Sahîh'inde İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen şu hadîs bunu kuvvetlendirmektedir : Kendisinden başka ilâh olmayan (Allah'a) yemîn ederim ki; sizden birisi, cennet ile arasında bir kulaç —veya bir arşın— kalıncaya kadar cennet halkının amelini işleyerek oraya girer. Yine sizden birisi; cehennem ile arasında bir kulaç —veya bir arşın— kalıncaya kadar cehennem halkının amelini işler de kitab onu geçer ve cennet halkının amelini işler ve cennete girer. Ebu'l-Kâsım el-Beğavî der ki : Bize Ali İbn el-Ca'd'in... Sehl İbn Sa'd'dan rivâyetine göre; kul, cennet halkının amelini işler. Halbuki o, cehennem halkındandır. Kul, insanların görüşüne göre cehennem halkının amelini işler. Halbuki o, cennet halkındandır. Ameller, ancak sonlarına göredir. Bu, Buhârî'nin Ebu Gassân Muhammed İbn Mutarrif

el-Medenî kanalıyla rivâyet ettiği Uhud günündeki Kuzmân hâdisesine dâir hadîsin bir parçasıdır.

İbn Cerîr der ki : Bize İbn Beşşâr'ın... Câbir'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre; o : Her nefis, üzerinde bulunduğu halde diriltilecektir, buyurmuştur. Bu hadîsi başka bir şekli ile Müslim ve İbn Mâce, A'meş'den rivâyet ederler. Bu rivâyetin lafzı şöyledir : Her kul; öldüğü hal üzere diriltilecektir.

Ben de derim ki : Eğer gerçekten âyetten maksad bu ise; bu sözle, «Öyle ise sen yüzünü Hanîf (muvahhid) olarak dine, Allah'ın fıtratına çevir ki, Allah insanları bunun üzerine yaratmıştır.» (Rûm, 30) âyetinin arasını te'lîf etmek gerekecektir. Ayrıca Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde, Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) : Her doğan, fıtrat üzere doğar. Ana babası onu yahûdîleştirir, hıristiyanlaştırır ve mecûsîleştirir, buyurmuştur. Müslim'in Sahîh'inde, İyâz İbn Himâr'dan rivâyete göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ : Ben muhakkak kullarımı hanîfler olarak yarattım. Şeytân onlara geldi de dinlerinden çevirdi, buyurmuştur... Bunların arası şöyle te'lîf edilebilir : Allah Teâlâ onları mü'min ve kâfir olmak için yaratmıştır. Bununla birlikte bütün yaratıklarını Allah'ı bilme, birleme ve O'ndan başka ilâh olmadığına dâir ilim üzere yaratmıştır. Onlardan bu husûsta söz de almış ve bunu onların tabîat ve fıtratlarına yerleştirmiştir. Bunlarla birlikte onlardan, mutlu ve mutsuzların olmasını da takdîr buyurmuştur. «Sizi yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz de mü'mindir.» (Teğâbün, 2). Bir hadîste şöyle buyurulur : Bütün insanlar koşar (sabahleyin çıkar). Kendinin satıcısıdır. Ya ona (cehennemden) azâd edecek ya da helâk edecektir. Allah'ın takdîri, yaratıkları hakkında geçerlidir. Muhakkak ki O, «Yaratıp hidâyet bahşedendir.» (A'lâ, 3), «Her şeye varlık veren, sonra doğru yola eriştirendir.» (Tâhâ, 50). Buhârî ve Müslim Sahîh'lerindeki bir hadîste : Sizden kim saâdet ehlinden ise saâdet ehlinin ameli ona kolaylaştırılır. Kim de şakâvet ehlinden ise, mutsuzların ameli ona kolaylaştırılır, buyrulmuştur. Bu sebeple Allah Teâlâ : «Bir kısmını hidâyete erdirdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu.» buyurmuş ve sonra bunun sebebini şöyle belirtmiştir : «Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp şeytânları kendilerine dostlar edindiler...»

İbn Cerîr der ki : Bir kimsenin yapmış olduğu bir günâhın veya inanmış olduğu bir sapıklığın; doğruluğuna dâir bilgisi olduktan sonra da işlemesi dışında Allah'ın kimseye azâb etmeyeceğini iddiâ edenlerin hatâlı olduklarına delâlet eden açık bir delildir. Şayet böyle olsaydı, hidâyette olduğunu sanarak sapıtan sapıklar gürûhu ile, hidâyette

olanlar arasında bir fark olmazdı. Halbuki Allah Teâlâ, her iki grubun da isimlerini ve hükümlerini bu âyette ayırmıştır.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

31 — Ey âdemoğulları; her mescidin yanında zînetlerinizi alın. Ve yeyin, için, ama israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

İsrâf Etmeyin

Bu âyet-i kerîme, müşriklerin Beytullah'ı çıplak olarak tavâf etmekteki dayanaklarına bir reddiyedir. Nitekim Müslim, Neseî ve İbn Cerîr —lâfız İbn Cerîr'indir— in Şu'be kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetlerine göre; o, şöyle demiştir : Hem kadınlar ve hem de erkekler Beytullah'ı çıplak olarak tavâf ederlerdi. Erkekler gündüz, kadınlar da gece. Kadın : Bu gün bir kısmı veya tamâmı görünür. Ondan görüneni ben aslâ helâl kılacak değilim, derdi. Allah Teâlâ da : «Her mescidin yanında zînetlerinizi alın.» buyurdu. «Her mescidin yanında zînetlerinizi alın.» âyeti hakkında Avfî'nin rivâyetine göre; İbn Abbâs şöyle demiştir : Erkekler Beytullah'ı çıplak olarak tavâf ederlerdi. Allah Teâlâ onlara zînetlerini almalarını emretmiştir. Zînet, ayıp yerlerini örten ve bunun dışındaki güzel elbise ve eşyâdır. Her mescidin yanında zînetlerini almakla emrolundular. Mücâhid, Atâ, İbrâhîm en-Nehaî, Saîd İbn Cübeyr, Katâde, Süddî, Dahhâk, Zührî'den rivâyetle Mâlik ve selef âlimlerinden bir çoğunun, bu âyetin tefsîrinde söylediklerine göre; bu âyet, müşriklerin Beytullah'ı çıplak tavâf etmeleri hakkında nâzil olmuştur. Hâfız İbn Merdûyeh'in Saîd İbn Beşîr ve Evzaî kanalıyla... Enes'den merfû' olarak rivâyetlerine göre; bu âyet, nâlinlerle namaz kılma hakkında nâzil olmuştur. Fakat bu hadîsin sıhhati şüphelidir. En doğrusunu Allah bilir.

Bu âyet ve onu destekler mâhiyette vârid olan sünnet gereği; özellikle cum'a ve bayram günü olmak üzere, namaz sırasında güzelleşmek ve koku sürünmek —zîrâ koku sürünmek zînettendir— ve misvâk kullanmak —zîrâ bu güzelliği tamâmlamaktadır— müstehabtır. Elbisenin en güzel ve en iyisi, beyaz olanıdır. Nitekim İmâm Ahmed şöyle der : Bize Ali İbn Âsım'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Elbiselerinizden beyazı giyiniz. Muhakkak ki o, en hayırlı elbisenizdir. Ölülerinizi onunla kefenleyiniz. Sürmelerinizin en hayırlısı, İsmîd'dir. O, gözü kuvvetlendirir ve kıl bitirir.

Bu hadîsin isnâdı ceyyid olup, râvîleri Müslim'in şartlarına uygundur. Hadîsi Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâçe, Abdullah İbn Osmân İbn Hüşeym'den rivâyet etmişler ve Tirmizî hasen, sahîh olduğunu söylemiştir. Yine Ahmed ve Sünen sâhiblerinin ceyyid bir isnâd ile Semure İbn Cündeb'den rivâyetlerine göre; Allah Rasûlü (s.a.) : Beyaz elbiseler giyiniz. Zîrâ o, temiz ve hoştur. Ölülerinizi de onunla kefenleyiniz, buyurmuştur. Taberânî'nin sahîh bir sened ile Katâde'den, onun da Muhammed İbn Sîrîn'den rivâyetine göre; Temîm ed-Dârî bin dirhem (veya dînâr) e bir cübbe satın almış ve onunla namaz kılmıştır.

«Yeyin, için, ama israf etmeyin.» âyeti hakkında seleften birisi şöyle demiştir : Allah Teâlâ; bütün tıbbı yarım âyette toplamıştır : «Yeyin, için, ama israf etmeyin.» Buhârî'nin rivâyetine göre İbn Abbâs şöyle demiştir : Dilediğini ye, dilediğini giy, israf ve kibir, kendini beğenme hasletleri seni hatâya düşürmesin. İbn Cerîr der ki : Bize Muhammed İbn Abd'ül-A'lâ'nın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah israf ve kibir, kendini beğenme olmadıkça yemeyi ve içmeyi helâl kılmıştır. Hadîsin isnâdı sahîhtir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Behz'in... Amr İbn Şuayb'dan, onun babasından, onun da dedesinden rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kibirlenme ve israf olmaksızın yeyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz. Muhakkak ki Allah, nimetini kulunun üzerinde görmeyi sever. Neseî ve İbn Mâce'nin Katâde kanalıyla Amr İbn Şuayb'dan, onun babasından, onun da dedesinden rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) : İsrâf ve kibirlenme olmaksızın yeyiniz, sadaka veriniz ve giyiniz, buyurmuşlardır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Muğîre'nin... Mikdâm İbn Ma'dîkerib el-Kindî'den rivâyetine göre; o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Âdemoğlu, karnından daha kötü bir kab doldurmamıştır. Âdemoğluna, soyunu devâm ettirecek kadar yemek yeter. Eğer bunu yapacaksa; mutlakâ üçte biri yiyecek, üçte biri içecek ve üçte biri de kendisi için olmalıdır. Hadîsi, Neseî ve Tirmizî muhtelif kanallardan olmak üzere Yahyâ İbn Câbir'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hadîsin hasen —bir nüshada ise hasen, sahîh— olduğunu söylemiştir. Hâfız Ebu Ya'lâ el-Mavsılî Müsned'inde der ki : Bize Süveyd İbn Abdülazîz'in... Enes İbn Mâlik'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Gönlünün çektiği ve arzuladığın her şeyi yemen israftandır. Hadîsi Dârekutnî, müfred hadîsler içinde rivâyet etmiş, garîb olduğunu ve sâdece Bakiyye'nin rivâyet ettiğini kaydetmiştir. Süddî der ki : Beytullah'ı çıplak olarak tavâf edenler, iç yağını kendilerine harâm kılar ve hacc mevsiminde bunu yemezlerdi. Allah Teâlâ : «Yeyiniz, içiniz...» Yani harâm kılmada ileri gitmeyiniz, buyurmuştur. Mücâhid şöyle

der : Allah Teâlâ onlara, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiklerinden yemelerini ve içmelerini emretmiştir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise «İsrâf etmeyin.» âyeti hakkında : Harâmı yemeyin. Zîrâ bu isrâftır, demiştir.

İbn Abbâs'tan rivâyetle Atâ el-Horasânî şöyle der : «Yeyiniz, içiniz, ama isrâf etmeyiniz. Çünkü O, (yemede ve içmede) isrâf edenleri sevmez.» İbn Cerîr der ki : «Çünkü O, isrâf edenleri sevmez.» âyetinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : Helâl ve harâmda haddi aşanları; harâmı helâl kılma ve helâli harâm kılmada ileri gidenleri Allah sevmez. Fakat O, helâli helâl kabul eden, harâmı harâm olarak kabullenenleri sever. İşte bu onların emredildikleri adâlettir.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾

32 — De ki : Allah'ın kulları için çıkardığı zîneti ve temiz rızıkları kim harâm kılmış? De ki : Bunlar, dünya hayatında îmân edenler içindir. Kıyâmet günü ise yalnız onlara tahsîs edilmiştir. İşte Biz, âyetlerimizi bilen bir kavim için böylece uzun uzun açıklarız.

Allah'ın Nimetini Kim Harâm Kılmıştır?

Allah Teâlâ; kendiliklerinden ve Allah tarafından bir hüküm olmaksızın yiyecek, içecek ve elbiselerden bazılarını harâm kılanları redd sadedinde şöyle buyuruyor : «(Ey Muhammed, kendi uydurmaları ve bozuk görüşleriyle bazı şeyleri harâm kılan şu müşriklere) De ki : Allah'ın kulları için çıkardığı zîneti ve temiz rızıkları kim harâm kılmış?» Her ne kadar dünyada kâfirler, inananlara ortak olsalar da bunlar; dünya hayatında Allah'a îmân eden O'na ibâdet edenler için yaratılmışlardır. Kıyâmet günü ise sâdece onlara tahsîs edilmiş olup kâfirlerden hiç kimse onlara ortak olmayacaktır. Zîrâ cennet, kâfirlere harâm kılınmıştır.

Ebu'l-Kâsım et-Taberânî der ki : Bize Ebu Huseyn Muhammed İbn el-Hüseyn'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o şöyle demiştir : Kureyş Beytullah'ı çıplak olarak tavâf eder, ıslık çalar ve alkış tutarlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «De ki : Allah'ın kulları için çıkardığı zî-

neti ve temiz rızıkları kim harâm kılmış?» âyetini indirip onlara (tavâf sırasında) elbise giymelerini emretmiştir.

İZÂHI

Rivâyete göre; Rasûlullah, Osmân İbn Maz'ûn'un evinde ashâbına kıyâmet gününün korkunç hallerini anlatmış, korkutucu bir takım olaylar zikretmişti. Bunun üzerine orada bulunanlardan bir kısmı; dünyayı terketmek, nefislerine lezîz yiyecek ve içecekleri harâm kılmak; gündüzleri oruç tutup geceleri ibâdet etmek; yataklarda uyumamak, kısırlaşmak, çul giymek, diyâr diyâr dolaşmak gibi karârlar aldılar. Bunu haber alan Hz. Peygamber, onlara şöyle dedi : Ben öyle bir şeyi emretmedim. Şüphesiz nefsinizin sizin üzerinde hakları vardır. Bazen oruç tutun, bazan tutmayın. Bazı gece ibâdet edin, bazı gece de uyuyun. Ben geceleri ibâdet ederim, uyurum, gündüzleri bazı gün oruç tutar bazı gün de yerim. Nitekim ben et ve et yağı da yerim. Kadınlara da yaklaşırım. Biliniz ki, benim sünnetimden ayrılan benden değildir. Bu rivâyetten sonra bu âyetin öncesi ile olan münâsebeti daha iyi anlaşılmış oluyor. Şöyle ki : Bundan önce Allah Teâlâ Hıristiyan râhiblerin ve papazların dünyalık hoş ve lezîz şeyleri terketme âdetleri bulunduğunu överek zikretmişti. Bu durum, müslümanların da aynı yola teşvîk edildiği vehmini akla getirebileceği için bu âyetle, bu vehmi yok etmek, mü'minlerin öyle bir şeyle yükümlü olmadıklarını açıklamak istemiştir.

Eğer denirse ki : Bu yasaklamanın hikmeti nedir? Oysa ma'lûmdur ki, dünya sevgisi herkeste vardır. İnsan, lezîz ve güzel şeyleri tattıkça onlara karşı meyli artar. Nimet çoğaldıkça, devâm ettikçe insanın ona olan eğilimi de o ölçüde güçlü olur. İnsanın bu gibi şeylere meyli arttıkça, güçlendikçe dünyaya hırsı artar ve onu elde etmek için kendinden geçer. Bu durum; onu, Allah'ın ma'rifeti ve tâatında kendinden geçmekten, âhiret saadetini istemekten alıkoyar. Halbuki kişi, dünyanın lezzet ve güzelliklerinden yüz çevirdi mi bu yüz çevirmenin derecesi nisbetinde onlara olan meyil ve arzusu azalır. İşte bu azalma halinde de nefis, sâdece Allah'ı bilmek ve O'na itâat etmek için gayret gösterir. Durum bu merkezde olduğuna göre; soruyu tekrârlayalım : Allah'ın ruhbânlıktan (dünyanın hoş ve güzel şeylerinden uzak durmaktan) men'etmesinin hikmeti nedir? Bu soruya bir kaç türlü cevab verilir :

1 — Tam mânâsıyla ruhbânlık; hoş ve güzel şeylerden kaçınmak kalb ve beyin gibi ana organları zayıflatır. Bunlar zayıflayınca düşünce bozulur, akıl karışır. Şüphesiz ki en mükemmel mutluluk, en büyük

ibâdet; ma'rifetullah'tır. Açıkladığımız tarzdaki ruhbânlık bunu engellediğine göre kendisinden men'edilmesi tabiîdir.

2 — Siz; nefsin duygusal lezzetlerle meşgûl olması, onu aklî mutluluklarla mükemmelliği aramaktan alıkoyar, diyorsunuz. Bu, zayıf nefisler hakkında kabul edilir. Kâmil nefislere gelince; onları duygusal işlerde isti'mâl etmek, aklî mutluluklarla mükemmelliği aramaktan alıkoymaz. Biz nefisler görüyoruz, bazan o ölçüde zayıf oluyor ki, bir mesele ile meşgûl olunca diğeri ile olamıyor. Nefis, güçlü olduğu ölçüde bu durum daha iyi ve mükemmele gidiyor. Bu duruma göre; ruhbânlık, bir nevi zayıflık ve kusûra götürmüş oluyor. Olgunluk; ancak her iki lezzeti de gözetmek ile olduğu gibi, kemâle gitmek de ancak insanlar içinde olur.

3 — Duygusal lezzetleri tadan insan bunları aklî lezzetleri edinmeye, yardımcı olarak düşünür. Böyle bir kimsenin riyâzat ve dinî hayatı, hissî lezzetlerden uzak duranınkinden daha başarılı olur. Çünkü nefsin payını tâat yönüne çevirmek, tamâmen ondan yüz çevirmekten daha zordur. Onun için ondan yüz çevirmeden elde edilen olgunluk, daha değerli ve daha tâmdır.

4 — Tâm bir ruhbânlık; dünyanın harâb olmasını, ekinin ve neslin kesilmesi netîcesini doğurur. Tâat, mahabbet ve ma'rifetle beraber ruhbânlığı terketmek ise, dünya ve âhireti kazanmaya yardım eder. Bu hal daha iyidir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XII, 128-129).

Âyette; nimetlerin harâm kılınmasına şiddetle karşı koyulurken, güzel elbise ve temiz rızıkların mü'minlerin —ihsân edici Halik'a îmânlarının mükâfâtı olarak— hakları olduğu beyân edilmektedir. Her ne kadar dünyada bu nimetlere mü'min olmayanlar da iştirâk ederlerse de, âhirette yalnız mü'minlere tahsîs edilecek, kâfirler bundan faydalanamayacaktır.

«De ki : Bunlar, dünya hayatında îmân edenlerindir. Kıyâmet gününde ise sâdece onlar içindir.»

Allah'ın âhirette kendilerine tahsîs etmiş olduğu nimetlerin burada harâm kılınması elbetteki düşünülemez.

«Bilen kimseler için âyetlerimizi böylece uzun uzun açıklıyoruz.»

Bu dinin gerçeklerini bilenler ancak, bu açıklamalardan istifâde edebilirler.

Gerçekten de Allah'ın harâm kıldığı şeyler vardır. Ama bunlar; i'tidâli kaybetmeden zînetlenmek, kibir ve israfa vardırmadan güzel nimetleri yiyip içmek gibi şeyler değildir. Asıl harâm olan, ilâhî düstûrun hilâfına yaşamak ve yaşatmak istedikleri hayattır.

«De ki : Rabbım sâdece, açık ve gizli fenâlıkları, günâhı, haksız yere tecâvüzü, hakkında hiç bir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak

koşmanızı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi harâm kılmıştır.»

İşte Allah'ın harâm kıldıkları! Gizli açık şerîata aykırı davranışlar, fenâlıklar, günâhlar... İsyânlar, haksız tecâvüzler... Hakka ve adâlete aykırı davranış ve zulümler... Allah'tan başka kimsenin yapamayacağı işlere başkasını karıştırmalar... Allah'a ortak koşmalar...

Câhiliyet devrinde yapılanlar da işte bunlardandı. İnsanlara hüküm koymak için Allah'tan başkasını O'na eş koşmak ve bir takım insanlara ulûhiyyet özelliği vermek... Bilmeden Allah hakkında laf etmek, onların dedikleri gibi helâl ve harâm hükmü çıkarmak, bunları da hiç bir bilgi esâsına dayanmadan Allah'a isnâd etmek... gibi husûslar, her câhiliyette rastlanan şeylerdir...

İlk defa bu âyetle muhâtab olarak Hak Teâlâ'nın «De ki Allah'ın kulları için yarattığı zîneti ve temiz şeyleri kim harâm kılmış» tarzındaki ihtârını hakkeden müşriklerin tutumu ile ilgili Kelbî'nin rivâyeti gerçekten de son derece hayret vericidir...

Kelbî diyor ki :

«Müslümanlar, elbise giyinerek Kâ'be'yi tavâf ettikleri zaman, müşrikler onları ayıpladılar. Onun üzerine bu âyet indi.»

Bakın câhiliyet, kendi mensûblarını ne hale getiriyor. Câhiliyet yüzünden insanlar, Kâ'be'yi uryân olarak tavâf ediyorlardı. Allah Teâlâ'nın Âdem ile Havvâ'dan bahsederken ifâde buyurduğu «Ağaçtan meyve tattıklarında kendilerine ayıp yerleri göründü, cennet yapraklarını üst üste koyup oralarını örtmeye başladılar.» âyet-i celîle'sinde anlatılan fıtrat-ı selîmeden uzaklaşarak tabîatları bozulmuştu. Bunlar müslümanları, insanların haysiyetini artıran, yaratılışındaki güzelliği setr yoluyla selâmete çıkaran, insanlık hasletlerini geliştiren, hem rûhen hem de bedenen çıplak hayvanlar âleminden ayıran, Allah tarafından ihsân edilmiş bir nimet olan elbiseyle örtülü olarak Kâ'be'yi tavâf eder görünce ayıplamışlardı. Müslümanlar, yaratılışa uygun olan zînetle Kâ'be'yi tavâf ediyor ve bu hareketlerinden dolayı ayıplanıyorlar. Esef edilecek şey!...

Câhiliyetin insanlara yaptığı, yaptırdığı bu, işte!. Fıtratı bozar, zevkleri değiştirir, düşünceleri yıpratır, değer ölçülerini ve kıstâsları alt üst eder. Peki, bugünün cehâleti veya câhiliyeti neler yapmaktadır? O zamanki Arap, eski Yunan, Roma, Fars müşriklerinin ve nihâyet her zaman her yerde gelip geçmiş müşriklerin yaptıklarından başka ve farklı bir şey mi yapıyorlar?

İnsanları elbiselerinden soyup hayâ ve takvâ duygularından uzaklaştırarak bunun adına medeniyet, ilericilik, yenilik demiyorlar mı?

Sonra da namuslu kadın ve kızlarımızı kapanmış görünce «gericiler», «tutucular», «köylüler» diyerek ayıplamaya kalkışmıyorlar mı?

Görülüyor ki, metod aynı metoddur. Herşey aynı metodla tersyüz ediliyor. Değer ve kıstâslar, eski câhiliyetlerde nasıl başkalaştırıldıysa şimdi de öyle yapılıyor. Kibir ve şımarıklık; yine o zamanki kibir ve o zamanki şımarıklık. Şımarıklık, çıplaklığa özenilmesi, değerlerin ters yüz edilmesi, hayvanlaşmak, şımarıklık etmek gibi konularla Allah'a ortak koşma, ilâhî kanunlar yerine kanun vaz'ederek tanrılığa kalkışmak gibi konularda, dünkü cehâlet mensûblarının anlayışıyla bugünkü cehâlet mensûblarının anlayışı arasında ne fark var?

Arap müşrikleri açık geziyorlardı... Bu mevzûda telkîni; Arap yarımadasında hükümrânlıklarını garanti etmek için arabın cehâletini istismâr eden yer tanrılarından alıyorlardı. Diğer câhiliyet mensûbları da aynen bunlar gibiydi. Çünkü onlar da telkînâtı kâhinlerden, reîslerden, kilise ve havra mensûblarından almakta idiler.

İşte, bugünün kadın erkek müşrikleri de, aynen dünküler gibi yer tanrılarına uyuyorlar ve emirlerini geri çevirme imkânına sâhip olamıyorlar.

Defile salonları ve bunların desinatörleri, moda evleri ve güzellik hocaları, işte günümüzdeki modern câhiliyetin yetiştirdiği erkek ve kadınlara göz açtırmayan budalalıkların gerisinde gizlenmiş olan tanrılar... Bu tanrılar, buyruklar veriyor ve peşlerinde giden yeryüzünün dört bucağına dağılmış serserîler ve başı bozuk hayvanlar gürûhu, gülünç şekilde bu buyruklara itâat ediyorlar.

Kimler vardır bu moda evlerinin arkasında? Güzellik salonları kime çalışır? Çıplaklık ve açıklık tutkusuyla yanıp tutuşanları kim getirir bu hale? İnsanlık aleyhine şenî' hamleyi yöneten dergilerin, gazetelerin, romanların, hikâyelerin, afişlerin arkasında kimler var acabâ? Bu dergilerin bazıları o hale gelmiştir ki, artık onu alan sırf ahlâksızlığın çeşitlerini öğrenmek için alır ve elden ele dolaştırır. Peki bütün bunların arkasındakiler kim?...

Bütün dünyada bu nevi müesseselerin arkasında yahûdînin gizlenmiş bulunduğunu bilmelisiniz. Şeytâna mağlûb olan hayvanlara karşı tanrılığını sürdüren yahûdîler, tahrîm hünerleriyle dünyanın her tarafında hedeflerine ulaşıyorlar. Bunlar hedeflerine kademeli olarak ulaşmaya çalışırlar. Önce bahsettiğimiz alışkanlığı aşılarlar. Bu yoldan ruhî ve ahlâkî çözülmeleri yaygınlaştırırlar. Temiz beşerî duyguları fesâda verdikten sonra insanlığı modacıların oyuncağı haline getirirler ve sıra iktisâdî hedefin gerçekleşmesine gelir. Makyaj için harcanacak paralar, moda yüzünden israf edilen kumaşlar ve bu kesimde kurulacak sanâyî, gıdâsını buradan alacaktır.

Elbise ve kıyâfet meselesi, ilâhî kanun ve prensiblerden ayrı düşünülemez. Elbisenin îmânla ilgisi olduğu için, şirkle de ister istemez arasında bağlantı kurulmuş oluyor.

Kıyâfetin, çeşitli sebeplerden dolayı îmân ve şerîatla alâkası vardır. Mesele, Allah'ın tahdîdi meselesidir. O, bu mevzûda insanlara bir yön vermiştir. İnsanların tevcîh edildikleri bu yönün; yalnız ahlâkî ve iktisâdî sâhalarda değil, hayatın her alanında büyük te'sîri vardır.

Diğer taraftan «insanın» beşerî hasletlerini ortaya koyması, insanî karakteri hayvanî karaktere gâlib kılması bakımından da kıyâfetle şerîatın alâkası vardır.

Fakat câhiliyet mensûbları; düşünceleri, zevk-i selîmi, ahlâkî değer ölçülerini tersyüz ettikleri için —hayvanlar gibi— çıplanmayı ilericilik olarak vasıflandırırlarken insanca yaşamayı da gericilik ve irticâ' olarak değerlendirirler. Beşerî fıtrat ve insanî hasletler ancak bu kadar bozulabilirdi!..

Meselenin İslâmî ve insanî yönü bu iken bizim cühelâ gürûhu kalkar, efendim; dinle kıyâfetin, dinle kadın giyim ve kuşamının, dinle makyaj işinin ne ilgisi olabilir? derler. Gerçekleri ters görme, her devirde câhiliyet mensûblarına bulaşmış bir illettir. Teferruâttan gibi görünen bu meselenin, ilâhî ölçüler içerisinde İslâmî nokta-i nazardan büyük ehemmiyeti vardır. Çünkü önce bu mesele, bir tevhîd veya şirk meselesidir. İkinci olarak da, beşerî fıtratın, ahlâkın, toplumun, hayatın ya tamâmen salâhı ya da tamâmen fesâdı meselesi olmaktadır. Âyet, önemli inanç konularındaki uslûbuna uygun olarak etkili bir uyarmada bulunmakta ve yeryüzünde kalacakları zamanın muayyen ve mahdûd olduğunu, ecel gelince ömrün bir lahza bile zamanını şaşırmayacağını hatırlatarak insanoğlunu îkâz etmektedir :

«Her ümmetin mukadder bir eceli vardır. Vakitleri dolunca, ne bir saat geri bırakabilirler, ne de öne alabilirler.»

Bu inanç, İslâm'ın temel prensiblerinden biridir. Zikri ve şükrü unutarak paslanan kalblerin tellerine âyet işte bu azametle vuruyor. Uyarmak istiyor onları. Hayatın uzaması aldatmasın sizi diyor.

Buradaki «ecel» ile ya her neslin hayatla ilişkisini kesen bildiğimiz ölüm murâd olunmuştur, yahut ta, milletlerin mukadder zaman içinde kuvvet ve satvetlerini kaybederek yerlerini başkalarına terk etmeleri kasdedilmektedir. Hangisi murâd edilirse edilsin, mukadder zamanı uzatmak ya da kısaltmak imkânına sâhib değiliz. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, VI, 66-70)

———oOo———

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

33 — De ki : Rabbım, açığıyla, gizlisiyle tüm hayâsızlıkları, günâhı, Allah'a şirk koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi harâm kılmıştır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Muâviye'nin... Abdullah'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah'tan daha kıskanç hiç kimse yoktur. Bu sebepledir ki, hayâsızlıkların açığını da gizlisini de harâm kılmıştır. Senâyı Allah'tan daha çok seven başka hiç kimse yoktur. Hadîsi Buhâri ve Müslim Sahîh'lerinde, Süleymân İbn Mihrân el-A'meş kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetle tahrîc etmişlerdir. Hayâsızlığın açık ve gizli olanıyla ilgili bilgi, En'âm sûresinde geçmişti.

Allah Teâlâ : «Günâhı ve haksız yere zulmü harâm kılmıştır.» buyurmuştur. Süddî der ki : (الاثم) ma'siyyettir. (البغى) ise, haksız yere insanları sıkıştırman ve onlara zulmetmendir. Mücâhid ise (الاثم) in bütün günâhlar olduğunu söylemiş ve zulmedenin zulmünün kendisine âit olacağını haber vermiştir. (الاثم) kelimesinin tefsîri hakkında söylenenlerin özeti; bunların, onu işleyenle ilgili hatâlar olduğudur. (البغى) ise, insanlara tecâvüzdür ki, Allah bunu ve onu harâm kılmıştır.

Allah Teâlâ : «Allah'a şirk koşmanızı ve size bir huccet indirilmemişken Allah'a, karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi harâm kılmıştır.» buyuruyor ki; size ibâdetinizde Allah'a şirk koşmanızı, O'nun çocuğu olduğunu iddiâ etmeniz ve benzeri konularda hiçbir ilminiz olmaksızın Allah'a karşı iftirâ ve yalanda bulunmanızı harâm kılmıştır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «O halde murdârdan, putlardan kaçının...» (Hacc, 30).

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾ يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾

34 — Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince; ne bir an geri kalır, ne de bir an ileri gidebilirler.

35 — Ey âdemoğulları; içinizden size âyetlerimizi anlatan peygamberler gelince; her kim ki sakınıp düzelirse; artık onlar için bir korku yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir

36 — Âyetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlar; işte onlar ateşliklerdir. Onlar orada temelli kalıcıdırlar.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Her ümmetin (her asır ve neslin) bir eceli vardır. (Kendileri için takdîr edilmiş) ecelleri gelince; (bundan) ne bir an geri kalır, ne de bir an ileri gidebilirler.»

Sonra Allah Teâlâ Âdemoğullarına, kendilerine O'nun âyetlerini anlatacak, müjdeleyip sakındıracak rasûller göndereceğini haber vererek şöyle buyuruyor : «Her kim ki (harâmları terketmek ve Allah'a itâat olan şeyleri işlemek sûretiyle) sakınıp düzelirse; artık onlar için bir korku yoktur. Ve onlar üzülecek de değillerdir. Âyetlerimizi (kalbleri) yalanlayıp (onları işlemekten) onlara karşı büyüklük taslayanlar; işte onlar ateşliklerdir. Onlar orada temelli kalıcıdırlar.»

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۚ أُولَٰئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا
جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا
عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

37 — Allah'a karşı yalan uyduran veya O'nun âyetlerini yalan sayanlardan daha zâlim kim vardır? İşte onlara, kitabdaki payları erişecektir. Nihâyet elçilerimiz canlarını almak üzere onlara geldiklerinde; diyeceklerdir ki : Allah'tan başka tapar olduklarınız nerede? Onlar da derler ki : Onlar, bizi bırakıp kaçtılar. Ve onlar kendi aleyhlerine gerçekten kâfir olduklarına şehâdet ederler.

Allah Teâlâ : «Allah'a karşı yalan uyduran veya O'nun âyetlerini yalan sayanlardan daha zâlim kim vardır?» buyuruyor ki; Allah'a karşı yalan uyduran veya Allah'ın âyetlerini yalanlayandan daha zâlim hiç kimse yoktur.

«İşte onlara kitabdaki payları erişecektir.» âyetinin mânâsında müfessirler ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî şöyle der : Onlar hakkında yazılanlar ve Allah'ın; yüzü kara olmuştur, diye iftirâ edenler için yazdığı şeyler onlara erişecektir. Ali İbn Ebu Talha; İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Onların amellerden payları kendilerine erişecektir. Kim, hayır işlemişse; onun karşılığını bulacak, kim kötülük işlemişse; onunla cezâlandırılacaktır. Mücâhid : Onlara va'dolunan hayır ve şer onlara erişecektir, demiştir. Katâde, Dahhâk ve bir çokları da böyle söylerler ki, İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir. Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî «İşte onlara, kitabdaki payları erişecektir.» âyeti hakkında; onlara erişeceklerin; kendi amelleri, rızıkları ve ömürleri olduğunu söylemiştir. Rebî' İbn Enes ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemişlerdir. Bu söz; anlamca daha kuvvetlidir. Âyetin devâmı da buna delâlet etmektedir : «Nihâyet, elçilerimiz canlarını almak üzere onlara geldiklerinde...». Böylece anlam, şu âyetlerdeki gibi olmaktadır : «De ki : Allah'a karşı yalan uyduranlar, hiç şüphesiz felâh bulmayacaklardır. Onlara, dünyada bir müddet faydalanma vardır. Sonunda dönüşleri Bizedir. Biz de küfürlerinden dolayı kendilerine en şiddetli azâbı tattıracağız.» (Yûnus, 69 - 70), «Kim de küfrederse; onun küfrü, seni üzmesin. Onların dönüşü Bizedir. O zaman, yaptıklarını onlara bildiririz. Şüphesiz ki Allah; sînelerde gizleneni gerçekten bilir. Onları az bir süre geçindiririz...» (Lukmân, 23 - 24).

Allah Teâlâ : «Nihâyet elçilerimiz canlarını almak üzere onlara geldiklerinde...» buyuruyor ki; melekler müşriklerin canlarını aldıklarında, yani ölüm sırasında onları korkutup rûhlarının cehenneme gideceğini haber verirler. Ve onlara derler ki : Dünya hayatında Allah'a koştuğunuz ortaklarınız, Allah'tan başka duâ edip tapındıklarınız nerede? Onları çağırın da, sizi içinde bulunduğunuz şu durumdan kurtarsınlar bakalım. Onlar da : «Bizi bırakıp kaçtılar (onların ne faydasını ve ne de hayrını ummuyoruz) derler. Ve onlar kendi aleyhlerine (i'tirâfta bulunup ikrâr ederek) gerçekten kâfirler olduklarına şehâdet ederler.»

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ

أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ
عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ
فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾

38 — Buyuruyor ki : Sizden önce geçmiş cin ve insan topluluklarıyla girin ateşe. Her ümmet girdikçe; yoldaşına la'net eder. Nihâyet hepsi birbiri ardından orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için derler ki : Rabbımız, işte bizi bunlar saptırdı. Onun için bunlara ateşten katmerli azâb ver. Buyurur ki : Hepiniz için katmerlidir. Ne var ki bilmezsiniz.

39 — Öncekiler de sonrakilere : Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktur. Öyleyse ne kazandıysanız karşılığı olan azâbı tadın, dediler.

Allah Teâlâ âyetlerini yalanlayan, kendisine iftirâ eden ve şirk koşan bu kişilere neler söyleyeceğini haber vererek şöyle buyuruyor : «Sizden önce geçmiş cin ve insan topluluklarıyla (sizin durumunuzda ve sizin niteliklerinize sâhib olan geçmiş kâfir ümmetlerle) girin ateşe.»

Allah Teâlâ : «Her ümmet girdikçe; yoldaşına la'net eder.» buyuruyor ki, İbrâhîm Halîl (a.s.) de şöyle demişti : «Sonra da kıyâmet gününde birbirinize küfreder ve karşılıklı la'net okursunuz...» (Ankebût, 25). Allah Teâlâ başka bir âyette de şöyle buyurur : «O zaman; uyulanlar, uyanlardan uzaklaşmış ve azabı görmüş oldular. Aralarındaki bütün bağlar kopmuştur. Uyanlar dediler ki : Bizim için bir dönüş olsaydı da, bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık. Böylece onların bütün yaptıklarını Allah hasretler halinde kendilerine gösterecektir. Ve onlar, ateşten çıkacak değillerdir.» (Bakara, 166 - 167).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Nihâyet hepsi birbiri ardından orada toplanınca; sonrakiler öncekilere derler ki...» Yani sonradan girenler —ki bunlar tâbi olanlardır— ilklere —ki bunlar da kendilerine tâbi olunanlardır— söyleyeceklerdir. Zîrâ onlar, kendilerine tâbi olanlardan suç yönüyle daha şiddetli olup, onlardan önce ateşe girmişlerdir.

Tâbi olanlar; onları, Allah'a şikâyet edecekler. Zîrâ kendilerini doğru yoldan saptıranlar, onlardır. Şöyle diyecekler : «Rabbımız, işte bizi bunlar saptırdı. Onun için bunlara ateşten katmerli azâb ver.» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «O gün gözleri ateşte çevrilirken : Ne olurdu keşki Allah'a itâat etseydik, peygambere de itâat etseydik, derler. Ve dediler ki : Rabbımız; biz, büyüklerimize ve yöneticilerimize itâat etmiştik. Onlar da bizi yoldan saptırdılar. Rabbımız, onlara azâbdan iki kat ver. Ve onları büyük bir la'netle la'netle.» (Ahzâb, 66 - 68).

Allah Teâlâ da : «Hepiniz için katmerlidir. (Biz zâten böyle yaptık ve herkesi belirli ölçüye göre cezâlandırdık.) Ne var ki bilmezsiniz.» buyuracak. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Küfredip Allah yolundan alıkoyanlara; bozgunculuk yaptıklarından dolayı azâb üstüne azâb arttırırız.» (Nahl, 88), «Gerçekten onlar, hem kendi yüklerini ve hem de kendi yükleriyle beraber daha nice yükleri yüklenecekler...» (Ankebût, 13), «Bilgisizlikle baştan çıkardıklarının yüklerini de sırtlarlar.» (Nahl, 25).

«(Kendilerine tâbi olunan) öncekiler de (tâbi olan) sonrakilere : Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktur, derler.» Süddî bu âyetin tefsîrinde der ki : Bizim saptığımız gibi siz de saptınız, dalâlete düştünüz, derler.

«Öyleyse ne kazandıysanız karşılığı olan azâbı tadın.» Bu hal, Allah Teâlâ'nın haber verdiği üzere onların toplanmaları durumundadır. Allah Teâlâ onların bu durumunu, bir âyette şöyle haber vermektedir : «Bir görseydin; hani zâlimler Rablarının huzûrunda dikilmişler bir kısmı bir kısmına söz atıyordu. Güçsüz sayılanlar; büyüklük taslayanlara diyorlardı ki : Siz olmasaydınız, biz muhakkak inananlar olurduk. Büyüklük taslayanlar da güçsüz sayılanlara dediler ki : Size hidâyet geldikten sonra biz mi sizi ondan çevirdik? Güçsüz sayılanlar da büyüklük taslayanlara dediler ki : Hayır, gece ve gündüzün (işiniz) hilekârlıktı. Hani siz, bizim Allah'a küfretmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz. Azâbı gördüklerinde ettiklerine içleri yandı. Ve küfretmiş olanların boyunlarına demir halkalar vurduk. Yapmakta olduklarından başkasıyla cezâlandırılmazlar.» (Sebe' 31 - 33).

إِنَّ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَٱسْتَكْبَرُوا۟ عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَٰبُ ٱلسَّمَآءِ وَلَا يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ
حَتَّىٰ يَلِجَ ٱلْجَمَلُ فِى سَمِّ ٱلْخِيَاطِ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾ لَهُم مِّن جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِن فَوْقِهِمْ
غَوَاشٍ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٤١﴾

40 — Muhakkak ki âyetlerimizi yalan sayıp onlara karşı büyüklük taslayanlara; işte onlara göğün kapıları açılmaz ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler. Biz, suçluları işte böyle cezâlandırırız.

41 — Onlar için cehennemde bir döşek ve üstlerine de örtüler vardır. Biz, zâlimleri işte böyle cezâlandırırız.

Âyetlerimize Karşı Büyüklenenler

«Onlara göğün kapıları açılmaz.» âyetinden maksadın; göğün kapılarından onlar için, ne sâlih bir amel ve ne de bir duânın göğe çıkmayacağı, olduğu söylenmiştir. Bu açıklama Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr'indir. Ali İbn Ebu Talha ve Avfî bu görüşü İbn Abbâs'tan rivâyet ederler. Sevrî de Leys kanalıyla... İbn Abbâs'tan bu görüşü rivâyet etmiştir. Burada maksadın; gök kapılarının, onların rûhlarına açılmayacağı, olduğu da söylenmiştir. Bu görüşü Dahhâk, İbn Abbâs'tan rivâyet etmiş, Süddî ve birçokları da böyle söylemişlerdir. İbn Cerîr'in rivâyet ettiği şu hadîs de bunu desteklemektedir : Bize Ebu Küreyb'in... Berâ'dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.), günahkâr kişinin canının alınmasını şöyle zikretmiştir : Günahkâr kişinin rûhu göğe yükseltilir. Melekler onu yükseltirler. Onların uğradığı hiçbir melek topluluğu yoktur ki; bu pis rûh nedir? diye sormasın. Melekler; dünyada iken çağırıldığı isimlerinin en çirkini ile isimlendirip falancadır, derler. Nihâyet, dünya semâsına ulaşırlar ve kapısının açılmasını isterler. Ama kapı açılmaz. Daha sonra Allah Rasûlü (s.a.) : «Onlara göğün kapıları açılmaz...» âyetini okumuştur. İmâm Ahmed, hadîsi bu şekliyle rivâyet etmiştir. Bu hadîs Ebu Dâvûd, Neseî ve İbn Mâce'nin muhtelif kanallardan olmak üzere Minhâl İbn Amr'dan rivâyet ettikleri uzunca hadîsin bir bölümdür.

Hadîsi uzun şekliyle İmâm Ahmed şöyle rivâyet eder : Bize Ebu Muâviye'nin... Berâ İbn Âzib'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Ansârdan birinin cenâzesinden Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte çıkmıştık. Kabre vardık. Defnedildiğinde Allah Rasûlü (s.a.) oturdular. Biz de etrâfına oturduk. Sanki başımız üzerinde kuşlar var gibiydi. Allah Rasûlü (s.a.)nün elinde bir sopa vardı ve onunla yere vuruyordu. Başlarını kaldırıp iki veya üç kere : Kabir azâbından Allah'a sığının, buyurup şöyle devâm ettiler : Mü'min kul; dünyadan vazgeçip âhirete yöneldiğinde, gökten ona beyaz yüzlü melekler iner. Yüzleri güneş gi-

bidir. Yanlarında cennet kefenlerinden bir kefen ve cennet kokularından bir koku vardır. Onun gözünün ulaşabileceği bir yere otururlar. Sonra ölüm meleği gelir ve başı ucuna oturur. Ey temiz rûh; Allah'tan bir mağfiret ve hoşnûdlukla çık, der. Rûh, su kabından damlanın aktığı gibi akarak çıkar. Ölüm meleği onu alır. Melekler; göz açıp kapayıncaya kadar o rûhu ölüm meleğinin elinde bırakmayıp hemen alırlar ve onu kefene, o kokuya koyarlar. Ondan yeryüzünde bulunan misk kokusunun en güzeli çıkar. Onu yükseltirler. Onların uğradığı hiçbir melek topluluğu yoktur ki; bu temiz rûh kimdir? diye sormasın. Melekler, dünyada iken onun isimlendirilmiş olduğu isimlerin en güzeli ile falan oğlu falândır, derler. Nihâyet dünya semâsına ulaşır ve onun açılmasını isterler. Ve dünya göğü onun için açılır. Her semânın Mukarrebûn melekleri, onu bir sonraki semâya kadar geçirirler. Nihâyet yedinci semâya ulaştırdıklarında; Allah Teâlâ : Kulumun kitabını İlliyyîn'de yazınız ve onu yere iâde ediniz. Muhakkak Ben onları oradan yarattım, oraya iâde edeceğim ve başka bir sefer onları oradan çıkaracağım, buyurur. Rûhu (yeryüzüne) iâde edilir. İki melek gelip onu oturturlar ve ona : Rabbın kim? diye sorarlar. O : Rabbım Allah'tır, der. Ona : Dinin nedir? derler. O : Dinim İslâm'dır, der. Ona : Size gönderilen şu adam kimdir? derler. O : O, Allah'ın Rasûlü (s.a.)dür, der. Ona : İlmin nedir? derler. O : Allah'ın kitabını okudum, ona îmân ettim ve onu doğruladım, diye cevab verir. Gökten bir nidâ şöyle seslenir : Kulum, doğru söyledi. (Kabrini) cennette döşeyin, onu cennetten giydirin ve ona cennetten bir kapı açın. Ona cennetin rahatlığı ve hoşluğu gelir ve kabri, gözünün uzanacağı yere kadar onun için genişletilir. Ona güzel yüzlü, güzel elbiseli ve hoş kokulu bir adam gelir. Seni sevindiren şeyle ferâh bul, bu, sana va'dolunan gündür, der. Mü'min kul ona : Sen kimsin? Yüzün hayır getiriyor, der. O da : Ben senin sâlih amelinim, diye cevab verir. Kul : Ey Rabbım, kıyâmeti kopar, kıyâmeti kopar ki âileme ve malıma döneyim, der.

Kâfir kul ise, dünyadan ayrılıp âhirete yöneldiğinde; gökten ona, siyah yüzlü melekler iner. Yanlarında palaslar vardır. Onun gözünün ulaşabileceği bir yere otururlar. Sonra ölüm meleği gelip baş ucuna oturur ve : Ey pis rûh, Allah'tan kızgınlık ve öfkeyle çık, der. Rûh cesedinde dağılır da, ölüm meleği onu; şişin, ıslanmış yünden çıkarılışı gibi çıkarıp alır. Rûhu çıkardığında, melekler onu ölüm meleğinin elinde göz açıp kapayıncaya kadar bırakmayıp alır ve o palaslara koyarlar. Ondan, yeryüzünde bulunan leş kokusunun en kokmuşu gibi bir koku çıkar. Onu alıp yükseltirler. Uğradıkları hiçbir melek topluluğu yoktur ki; bu pis rûh kimdir? diye sormasın. Onlar dünyada isimlendirilmekte olduğu isimlerin en çirkini ile falan oğlu, falandır; derler. Nihâyet, onu

dünya semâsına ulaştırırlar ve dünya göğünün açılmasını isterler de o, açılmaz. Sonra Allah Rasûlü (s.a.) : «Onlara göğün kapıları açılmaz ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler.» âyetini okudu. Allah Teâlâ : Onun kitabını en alt yerdeki Siccîn'de yazınız, buyurur da onun rûhu atılır. Sonra Allah Rasûlü (s.a.) : «Kim, Allah'a ortak koşarsa, gökten düşüp te kuşların kaptığı veya rüzgârın bir uçuruma attığı şeye benzer.» (Hacc, 31) âyetini okudular. Sonra o kişinin rûhu, cesedine iâde edilir. İki melek gelip oturtur ve ona : Rabbın kimdir? derler. O : Ha, ha, bilmiyorum, der. Onlar : Dinin nedir? derler. O : Ha, ha, bilmiyorum, der. Onlar : Size gönderilen şu adam kimdir? derler. O : Ha, ha, bilmiyorum, der. Gökten seslenen birisi şöyle nidâ eder : Yalan söyledi, (kabrini) ateşten döşeyin. Ve ona cehennemden bir kapı açın Ona cehennemin sıcaklığı ve sıcak rüzgârı gelir. Kabri kendisinin üstüne o kadar daraltılır ki; kaburgaları darmadağın olur. Ona çirkin yüzlü, çirkin elbiseli, pis kokulu bir adam gelir ve : Seni, üzüleceğin bir şeyle müjdelerim. İşte bu, sana va'dolunan gündür, der. Kâfir kul : Sen kimsin? Yüzün kötülük getiriyor, der de o kişi : Ben senin çirkin amelinim, der. O zaman kul : Ey Rabbım, kıyâmeti koparma, der. İmâm Ahmed, bu hadîsin bir benzerini Abdürrezzâk kanalıyla... Berâ İbn Âzib'den rivâyet etmiştir. Onda şöyle geçer : Nihâyet rûhu çıkınca yerle gök arasındaki ve gökteki her melek ona duâ eder. Gök kapıları açılır. O kapı halkından hiç kimse yoktur ki; rûhunun kendilerinden önce yükseltilmesi için Allah'a duâ etmesin. Hadîsin sonunda ise, şöyle denilmektedir : Onun için kör, sağır ve dilsiz birisi çıkarılır. Elinde bir tokmak vardır. Eğer onu bir dağa vursa dağ tuz buz olurdu. O kişiye öyle bir vurur ki toprak olur. Sonra Allah Teâlâ onu eski haline getirir de zebânî tekrâr vurur. Öyle bir bağırır ki, insan ve cin dışında her şey onu işitir. Berâ der ki : Sonra onun için cehennemden bir kapı açılır ve ona ateşten bir döşek hazırlanır.

İmâm Ahmed, Neseî, İbn Mâce ve İbn Cerîr —lafız İbn Cerîr'indir—in Muhammed İbn Amr İbn Atâ kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet ettikleri bir hadîste, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Melekler; ölünün yanına gelirler. O, sâlih bir kişi ise; temiz ceseddeki huzûrlu rûh çık, övülmüş olarak çık. Rahat ve hoş kokulu, öfkeli olmayan bir Rabb ile seni müjdeleriz, derler. O, göğe yükseltilinceye kadar böyle söylemekte devâm ederler. Göğün kapılarının ona açılması istenir. Bu kimdir? diye sorulduğunda; falândır, derler. Temiz bir cesedde olan ey temiz rûh, merhabâ. Övülmüş olarak gir. Rahat ve hoş koku ile, öfkeli olmayan bir Rabb ile seni müjdeleriz, denilir. Nihâyet o rûh Allah Teâlâ'nın olduğu semâya ulaştırılıncaya kadar ona böyle söylenilir. Ölen kötü bir kişi ise; ey pis cesedde olan pis rûh, çık. Kötülenmiş olarak

çık. Kaynar su, irin ve ona benzer diğer kötülükleri sana müjdeleriz, derler. Rûh çıkıncaya kadar böyle söylerler. Sonra göğe yükseltilir ve ona göğün kapısının açılması istenilir. Bu kimdir? diye sorulur. Onlar falancadır, derler. Pis cesedde bulunan pis rûh, sana merhabâ yok. Kötülenmiş olarak dön. Muhakkak ki, gök kapıları sana açılmaz, derler. Ve gökle yer arasında salıverilir de kabre gider.

İbn Cüreyc, «Onlara göğün kapıları açılmaz.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Onların ne amellerine ve ne de rûhlarına göğün kapıları açılmaz. Bu ifâde, her iki kavli de kendinde toplamaktadır. En doğrusunu Allah bilir.

«Ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler.» âyetindeki (الجمل) kelimesini, Cumhûr deve ile tefsîr etmişlerdir. İbn Mes'ûd : O, dişi devenin yavrusu olan devedir. —Bir rivâyette ise dişi devenin eşidir— demiştir. Hasan el-Basrî : Deve, iğne deliğine girinceye kadar, diye yorumlamıştır. Ebu'l-Âliye ve Dahhâk da böyle söyler. Ali İbn Ebu Talha ve Avfî de, İbn Abbâs'tan böyle rivâyet ederler. Mücâhid ve İkrime ise; İbn Abbâs'ın bu kelimeyi, (حتى يلج الجُمَّل في سم الخياط) şeklinde okuduğunu ve anlamının : Kalın ip, iğne deliğinden geçinceye kadar, demek olduğunu söyler. Bu; Saîd İbn Cübeyr'in tercîh ettiği görüştür. Bir rivâyete göre ise o, bu kelimeyi gemi halatı anlamında olmak üzere (الجُمَّل) şeklinde okumuştur. Bu, çok kalın iptir. Allah Teâlâ : «Onlar için cehennemden bir döşek ve üstlerine de örtüler vardır.» buyuruyor ki; Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, bu âyetteki (مهاد) lın döşekler; (غواش) ın ise örtüler, olduğunu söyler. Dahhâk İbn Müzâhim ve Süddî de böyle söylemişlerdir. «Biz, zâlimleri işte böyle cezâlandırırız.»

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
هَدَانَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ
وَنُودُوا أَن تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

42 — Îmân edip te sâlih ameller işleyenlere gelince; —ki Biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yük-

lemeyiz.— İşte onlar, cennetliklerdir. Onlar orada temelli kalıcıdırlar.

43 — Göğüslerinde kinden ne varsa söküp atmışızdır. Altlarından ırmaklar akar ve derler ki: Hamdolsun Allah'a ki; bizi buna hidayet etti. Eğer Allah bizi hidayete erdirmemiş olsaydı, biz hidayete erecek değildik. Andolsun ki; Rabbımızın peygamberleri hakkı getirmişlerdir. Onlara: Yapmakta olduklarınızdan dolayı mîrâsçısı kılındığınız cennet işte budur, diye seslenilir.

Îmân ve Sâlih Amel

Allah Teâlâ; mutsuzların durumunu zikrettikten sonra mutlu olanların durumunu zikredip : «(Allah'ın âyetlerini inkâr eden ve ona karşı büyüklenenlerin tersine) îmân edip te sâlih ameller işleyenlere gelince...» buyuruyor. Allah Teâlâ burada, îmânın ve amelin kolay olduğuna işâretle şöyle buyuruyor : «Biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemeyiz. İşte onlar, cennetliklerdir. Onlar orada temelli kalıcıdırlar. Göğüslerinde kin (ve çekememezlik)den ne varsa söküp atmışızdır.» Nitekim Buhârî'nin Sahîh'inde, Katâde kanalıyla... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuşlardır :

إِذَا خَلَصَ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ حُبِسُوا بِقَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ فَيَتَقَاصُّونَ مَظَالِمَ كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَتَّى إِذَا نُقُّوا وَهُذِّبُوا أُذِنَ لَهُمْ بِدُخُولِ الْجَنَّةِ فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ لَأَحَدُهُمْ بِمَسْكَنِهِ فِي الْجَنَّةِ أَدَلُّ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا

Mü'minler ateşten kurtulduklarında, cennetle cehennem arasında bir köprüde durdurulurlar da dünyada iken aralarında olan haksızlıklardan dolayı onlara kısas yapılır. Nihâyet bunlardan temizlendiklerinde cennete girmelerine izin verilir. Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki; onlardan birisi, cennetteki evinde dünyadaki evinden çok daha rahat ve orayı çok daha beğenir durumdadır.

«Göğüslerinde kinden ne varsa söküp atmışızdır. Altlarından ırmaklar akar...» âyeti hakkında Süddî şöyle der : Cennet ehli, cennete sevkedildiklerinde ona ulaşırlar ve kapısı yanında bir ağaç bulurlar. Ağacın gövdesinde iki kaynak vardır. Birisinden içerler ve kalblerindeki hased ve kin sökülüp atılır. İşte bu, «Şarâb-ı Tahûr»dur. Diğerinden de

yıkanırlar ve üzerlerine güzel nimetler akar da ondan sonra ebediyyen dağınık olmazlar ve aslâ yorulmazlar. Bunun bir benzerini, Ebu İshâk... Mü'minlerin emîri Ali İbn Ebu Tâlib'den rivâyet etmiş olup, inşaallah «Rablarından sakınanlar ise fevc fevc cennete götürüldüler...» (Zümer, 73) âyetinin tefsîrinde gelecektir. Allah'a güvenir ve O'na tevekkül ederiz.

Katâde'nin rivâyetine göre; Hz. Ali (r.a.), şöyle demiştir : Ben, Osmân, Talha ve Zübeyr'in Allah Teâlâ'nın haklarında : «Göğüslerinde kinden ne varsa söküp atmışızdır.» buyurduklarından olacağımızı umarım. Bunu İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Abdürrezzâk der ki : Bize İbn Uyeyne'nin... Hasan'dan rivâyetine göre; Hz. Ali şöyle demiştir : Allah'a yemîn olsun ki «Göğüslerinde kinden ne varsa söküp atmışızdır.» âyeti, biz Bedir halkı hakkında nâzil olmuştur.

Neseî ve İbn Merdûyeh —lafız İbn Merdûyeh'indir— in Ebu Bekr İbn Ayyâş kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : «Cennet halkından herkes ateşte oturacağı yeri görür ve : «Şayet Allah bana hidâyet etmeseydi...» der. İşte bu, onun için bir şükür olur. Cehennem halkından herkes de, cennette oturacağı yeri görür ve : Keşki Allah bana hidâyet bahşetseydi, der. İşte bu da, onun için bir hasret olur.

Cennet halkı; cehennemliklerin cennetteki yerlerinin mîrâsçısı olup (cennete girdiklerinde) kendilerine şöyle seslenilir : «Yapmakta olduklarınızdan dolayı mîrâsçısı kılındığınız cennet, işte budur.» Sizin amelleriniz sebebiyle rahmet size ulaşmış ve cennete girmiş, amellerinize göre duraklarınıza yerleşmiş oldunuz. Buhârî ve Müslim'de rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü : İyi bilin ki; sizden birinin ameli, onu aslâ cennete koymayacaktır, buyurmuş; sen de mi ey Allah'ın Rasûlü? demişler de şöyle cevab vermiş : Ben dahi. Şu kadar var ki Allah Teâlâ kendi rahmeti ve lutfu ile beni korumuştur.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ أَصْحَٰبَ ٱلنَّارِ أَن قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدتُّم مَّا وَعَدَ
رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا۟ نَعَمْ ۚ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌۢ بَيْنَهُمْ أَن لَّعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٤﴾ ٱلَّذِينَ يَصُدُّونَ
عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ كَٰفِرُونَ ﴿٤٥﴾

44 — Cennet ashâbı, cehennem ashâbına : Rabbımızın bize va'dettiğini hak bulduk. Siz de Rabbınızın size va'dettiğini hak buldunuz mu? diye seslenirler. Evet, de-

diler. Bunun üzerine aralarında bir münâdî : Allah'ın la'neti; zâlimlerin üzerinedir, diye seslendi.

45 — Onlar ki; Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğriltmek isterler. Ve onlar, âhireti de inkâr edenlerdir.

Cennet ve Cehennem Halkı

Allah Teâlâ; duraklarına yerleştiklerinde cennet halkının, cehennem halkına nasıl hitâbda bulunacağını haber vermektedir. Bu, bir ayıplama ve azarlama şeklindedir. «Rabbımızın bize va'dettiğini hak bulduk. Siz de Rabbınızın size va'dettiğini hak buldunuz mu?» Onlar da bu soruya; evet, diye cevab verirler. Nitekim Allah Teâlâ Sâffât sûresinde, kâfirlerden dostu olandan bahisle şöyle buyurur : «Bir bakar ve onu cehenemin ortasında görmüştür. Der ki : Allah'a andolsun ki; az kaldı beni de mahvedecektin. Rabbımın lutfu olmasaydı, ben de oraya götürülenlerden olacaktım. Biz bir daha ölmeyeceğiz değil mi? Ancak ilk ölümümüz müstesnâ ve azâblandırılmayacağız da.» (Sâffât, 55 - 59). Başına gelen azâb ve cezâ sebebiyle, dünyada iken söylemiş olduğu sözleri inkârla onu (dünyadaki kâfirlerden olan dostunu) ayıplar ve suçlar. Nitekim meleklerin onları ayıplaması da böyledir. Onlara şöyle diyeceklerdir : «Yalanlayıp durduğunuz ateş işte budur. Bu bir büyü müdür, yoksa siz görmüyor musunuz? Girin oraya. Sabretseniz de, sabretmeseniz de artık birdir. Çünkü siz, ancak işlediklerinizin karşılığına çarptırılıyorsunuz, denir.» (Tûr, 14 - 16). Aynı şekilde Allah Rasûlü (s.a.) de, Bedr günü Kalîb kuyusuna atılan (müşriklerin) ölülerini ayıplamış ve şöyle nidâ etmiştir : Ey Ebu Cehl İbn Hişâm, ey Utbe İbn Rabîa ve ey Şeybe İbn Rabîa —Allah Rasûlü, onların başkanlarının isimlerini birer birer saydı— Rabbınızın size va'dettiğini hak buldunuz mu? Muhakkak ki ben, Rabbımın bana va'dettiğini hak buldum. Ömer : Ey Allah'ın elçisi, sen ölmüş ve kokuşmuş bir kavme mi hitâb ediyorsun? demiş. Bunun üzerine Allah Rasûlü : Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki; siz, benim söylediklerimi onlardan daha iyi işitir değilsiniz. Fakat onlar cevab veremezler, buyurmuştur.

Allah Teâlâ : «Bunun üzerine aralarında bir münâdî : Allah'ın la'neti zâlimlerin üzerinedir, diye seslendi.» buyurduktan sonra; onları şöyle niteler : «Onlar ki; Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğriltmek isterler.» Onlar, insanları peygamberin getirmiş olduğu Allah'ın yoluna ve şerîatına uymaktan alıkorlar. Ve kimsenin uymaması için bu yolun eğri büğrü olmasını arzularlar. «Ve onlar, âhireti de inkâr edenlerdir.» Onlar âhiret yurdunda Allah'a kavuşacaklarını inkâr ederler, bunu yalanlar, doğrulamaz ve inanmazlar. Bu sebepledir ki; yapmış oldukları

kavlî ve fiilî kötülüklere hiç aldırmazlar. Zîra onlar, bu yüzden hesâba çekileceklerinden ve azâbdan korkmazlar. İşte insanların iş ve sözde en kötüleri bunlardır.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ
أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ
قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

46 — İki taraf arasında bir perde vardır. A'râf üzerinde de her birini sîmâlarıyla tanıyan adamlar vardır. Cennetliklere: Size selâm olsun, diye seslenirler. Bunlar henüz girmeyen, ama uman kimselerdir.

47 — Gözleri cehennem ashâbından tarafa çevrilince de; Rabbımız, bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, derler.

A'râftakiler

Allah Teâlâ; cennet halkının, cehennem halkı ile karşılıklı konuşmalarını zikrettikten sonra, cennet ile cehennem arasında bir perde olduğuna işâret buyurmaktadır. Bu; cehennem halkının, cennete ulaşmasını engelleyen bir mâniadır. İbn Cerîr der ki: Bu, Allah Teâlâ'nın: «Nihâyet onların arasına içinde rahmet, dışında azâb olan bir sûr çekilir.» (Hadîd, 13) buyurduğu sûr'dur. Bu, Allah Teâlâ'nın: «A'râf üzerinde de... adamlar vardır.» buyurduğu A'râf'tır. Sonra İbn Cerîr kendi isnâdı ile Süddî'nin «İki taraf arasında bir perde vardır.» âyeti hakkına şöyle dediğini rivâyet eder: O, sûr'dur, o A'râf'tır. Mücâhid ise; A'râf'ın, cennet ile cehennem arasında bir perde, üzerinde kapı olan bir sûr olduğunu söylemiştir. İbn Cerîr; A'râf'ın, (عرف) kelimesinin çoğulu olduğunu söyler. Araplarda, yeryüzünden yüksek olan (yükselen) her şeye (عرف) adı verilir. Horozun ibiğine de (baştan) yüksek olduğu için (عرف) adı verilmiştir. İbn Cerîr'in Süfyân İbn Vekî' kanalıyla... Sevrî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: A'râf, horoz ibiği gibi bir sûr'dur.

İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlerden birinde ise; A'râf'ın cennetle cehennem arasında bir tepe olduğu belirtilmiştir. Cennet ile cehennem

arasında günahkârlardan bazı insanlar burada hapsedilmişlerdir. Yine ondan gelen rivâyetlerden birine göre; A'râf, cennet ile cehennem arasında bir sûr'dur, demiştir. Dahhâk ve tefsîr âlimlerinden bir çoğu da, böyle söylemişlerdir. Süddî ise şöyle der : A'râf'a bu ismin verilmesinin sebebi; buranın ashâbını insanların tanımalarındandır. A'râf ashâbının kimler olduğu husûsunda müfessirlerin ifâdeleri muhteliftir. Ancak hepsi de birbirine yakın olup aynı mânâya döndürülebilir : Buna göre A'râf'takiler; kötülükleri ile iyilikleri müsâvî olan bir topluluktur. Huzeyfe, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve selef ile halef'ten bir çoğu böyle demişlerdir. Bu, merfû' bir hadîste de kaydedilmiştir. Hâfız Ebu Bekr İbn Merdûyeh der ki : Bize Abdullah İbn İsmâîl'in... Câbir İbn Abdullah'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) ne iyilikleri ve kötülükleri müsâvî olan kişi sorulduğunda, şöyle buyurdular : Bunlar, A'râf ashâbıdır. Cennete girmemişlerdir, ama girmeyi ummaktadırlar. Hadîs bu yönden rivâyetinde garîbdir. İbn Merdûyeh hadîsi başka bir şekli ile Saîd İbn Seleme İbn Ebu Hüsâm'dan, o da Muhammed İbn Münkedîr'den, o ise Müzeyne kabîlesinden bir adamdan rivâyet ederler ki; o adam şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) ne A'râf ashâbı sorulduğunda, şöyle buyurdular : Onlar, babalarının izni olmaksızın, onlara karşı gelerek (cihâda) çıkan ve Allah yolunda öldürülen kimselerdir. Saîd İbn Mansûr da şöyle der : Bize Ebu Ma'şer'in... Yahyâ İbn Abdurrahmân el-Müzenî'den, onun da babasından rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) ne A'râf ashâbı sorulduğunda, şöyle buyurdular : Onlar, babalarına karşı gelerek Allah yolunda öldürülen kimselerdir. Babalarına karşı gelmeleri; onların cennete girmelerine; Allah yolunda öldürülmüş olmaları da cehenneme girmelerine engel olmuştur. Hadîsi bu şekliyle İbn Merdûyeh, İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim muhtelif kanallarla Ebu Ma'şer'den rivâyet etmişlerdir. Hadîsi bu şekilde İbn Mâce de merfû' olarak İbn Abbâs ve Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmektedir. Ancak bu merfû' haberlerin sıhhatını Allah bilir. Bunlardan kısa olan ikisi, mevkûf durumdadır. Bu da yukarda zikredilene (merfû' olanların sıhhatının şüpheli olduğuna) delâlet eder.

İbn Cerîr der ki : Bana Ya'kûb'un... Huzeyfe'den rivâyetine göre; ona A'râf ashâbı sorulduğunda şöyle demişti : Onlar iyilikleri ve kötülükleri müsâvî olan bir topluluktur. Kötülükleri; onları cennetten alıkoymuş; iyilikleri de cehennemden geri bırakmıştır. Allah Teâlâ onlar hakkında hüküm verinceye kadar; orada sûr üzerinde tutulmuşlardır. İbn Cerîr bu hadîsi, başka bir kanaldan daha geniş olarak rivâyet etmiş ve şöyle demiştir : Bize İbn Humeyd'in... Şa'bî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Abdülhamîd İbn Abdurrahmân yanında Kureyş'in

kölesi Ebu Zinâd Abdullah İbn Zekvân olduğu halde, bana gönderilmişlerdi. Onlar, birden daha önce söylemedikleri şekilde A'râf ashâbından bahsetmeye başladılar. Onlara dedim ki : Dilerseniz size Huzeyfe'nin zikrettiklerini haber vereyim. Onlar, söyle, dediler. Dedim ki : Huzeyfe, A'râf ashâbını zikredip şöyle dedi : Onlar; iyiliklerinin kendilerini cehennemden kurtardığı, kötülüklerinin de kendilerini cennetten alıkoyduğu kimselerdir. Gözleri cehennem halkına çevrildiğinde : Rabbımız, bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, derler. Onlar bu halde iken Rabbın onlara gelir (tecellî eder) ve şöyle buyurur : Gidin, girin cennete. Muhakkak Ben sizi bağışladım.

Abdullah İbn el-Mübârek der ki : Ebu Bekr el-Hüzelî kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyete göre; o, şöyle demiştir : İnsanlar kıyâmet günü hesâba çekilecek. İyilikleri kötülüklerden bir fazla olan, cennete girecek. Kötülükleri iyiliklerinden bir fazla olan da, cehenneme girecek. Sonra Allah Teâlâ'nın : «Ama kimin tartıları ağır gelirse; o, hoş bir hayat içindedir.» (Kâria, 6 - 7) âyetlerini okuyan İbn Mes'ûd şöyle devâm etti : Muhakkak ki mizân, bir tane ağırlığı ile hafîf gelir veya ağır çeker. İyilikleri ve kötülükleri eşit olan ise, A'râf ashâbındandır. Bunlar, sırât üzerinde durdurulurlar. Sonra cennet ve cehennem halkını tanırlar. Cennet halkını gördüklerinde onlara : Selâm size, diye seslenirler. Gözleri sollarına çevrilip te cehennem halkını gördüklerinde ise : Rabbımız, bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, diyerek onların duraklarından Allah'a sığınırlar. İyilik sâhiblerine gelince; onlara, ışığında yürüyecekleri önlerinde ve sağlarında bir nûr verilir. O gün, her kula ve her ümmete bir nûr verilecektir. Sırât üzerine geldiklerinde; Allah Tâlâ her münâfık erkek ve kadının nûrunu geri alacaktır. Cennet halkı, münâfıkların başına geleni gördüklerinde : «Rabbımız, ışığımızı tamâmla...» (Tahrîm, 8) derler. A'râf ashâbına gelince; onların nûru ellerinde olup geri alınmaz. İşte orada Allah Teâlâ : «Bunlar, henüz cennete girmeyen ama girmeyi uman kimselerdir.» buyurur. Cennete girme umutları, onlar için cennete girmedir. İbn Mes'ûd şöyle demiştir : Muhakkak ki kul bir iyilik yaptığında, bunun karşılığında ona on iyilik yazılır. Bir kötülük işlediğinde ise, bu sâdece bir kötülük olarak yazılır. Biri, onuna gâlib gelen kişi, muhakkak helâk olmuştur. Hadîsi İbn Cerîr rivâye' etmiştir.

Yine İbn Cerîr der ki : Bana İbn Vekî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : A'râf; cennet ile cehennem arasında bir sûr'dur. A'râf ashâbı bu yerdedirler. Nihâyet Allah Teâlâ onları bağışlamayı murâd edince onlar «Hayât» adı verilen bir nehre götürülürler. İki kıyısında altın kamışlar vardır. İnci ile süslüdür. Toprağı misktir. Ona atılırlar da renkleri düzelir. Boğazlarında beyaz bir ben görülür

de, onunla tanınırlar. Nihâyet renkleri düzeldiğinde, Rahmân onlara gelir ve : Dilediğinizi temennî edin, buyurur. Onlar temennîde bulunurlar. Ümitleri kesildiğinde; Allah Teâlâ onlara : Temennî etmekte olduğunuz ve daha onun yetmiş katı sizin içindir, buyurur da cennete girerler. Boğazlarında beyaz bir ben vardır. Ve bununla tanınırlar. Onlara cennet halkının yoksulları adı verilir. Hadîsi, İbn Ebu Hâtim de babası kanalıyla Cerîr'den rivâyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî ise Habîb İbn Ebu Sâbit kanalıyla... Abdullah İbn Hâris'ten rivâyet etmiştir ki; bu, daha sıhhatlidir. En doğrusunu Allah bilir. Bu, Mücâhid, Dahhâk ve birçoklarından da rîvâyet edilmiştir.

Süneyd İbn Dâvûd der ki : Bana Cerîr'in... Ebu Zür'a İbn Amr İbn Cerîr'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) ne A'râf ashâbı sorulmuş ve o şöyle buyurmuştur : Bunlar, kullardan aralarında hüküm verilenlerin sonuncusudur. Âlemlerin Rabbı; kullar arasındaki hükmünü bitirdiğinde : Sizler öyle bir kavimsiniz ki; iyilikleriniz sizi cehennemden çıkarmıştır. Cennete de girmediniz. Sizler, Benim âzâdlılarımsınız. Cennetten dilediğiniz yere gidin, buyuracak. Bu hadîs, hasen ve mürseldir.

A'râf ashâbının zinâdan olma çocuklar olduğu da şöylenmiş olup bu görüşü Kurtubî nakletmiştir.

Hâfız İbn Asâkir, Velîd İbn Mûsâ'nın hal tercümesinde Şeybe İbn Osmân kanalıyla... Enes İbn Mâlik'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den şöyle rivâyet etmiştir : Muhakkak ki cinlerin mü'minlerinin sevâbları lehine, azâbları aleyhinedir. Biz, onların sevâbını sorduk da şöyle buyurdular : A'râf üzerindedirler. Muhammed (s.a.) ümmeti ile beraber cennette değillerdir. Biz : A'râf nedir? diye sorduk, cenentin duvarıdır. Orda nehirler akar ve orada ağaçlar, meyveler biter, buyurdular. Hadîsi Beyhakî, İbn Büşrân kanalıyla... Velîd İbn Mûsâ'dan rivâeyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî ise Husayf'dan, Mücâhid'in şöyle dediğini nakleder : A'râf ashâbı; sâlih, fakîh, âlim kişilerdir. İbn Cerîr der ki : Bize Ya'kûb İbn İbrâhîm'in... «İki taraf arasında bir perde vardır.» âyeti hakkında Ebu Miclez'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Onlar, meleklerden bir takım kişilerdir-ki; cennet ve cehennem halkını tanırlar. Cennetliklere; size selâm olsun, diye seslenirler. Bunlar, henüz cennete girmeyen ama girmeyi uman kimselerdir. Gözleri cehennem ashâbından tarafa çevrilince de : Rabbımız, bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, derler. A'râf ashâbı, sîmâlarıyla tanıdıkları (cehennemdeki) adamlara seslenirler : Topluluğunuz da büyüklenmeniz de size fayda vermedi, derler. Bunlar mıydı ki; kendilerini Allah'ın rahmetine erdirmeyeceğine yemîn etmiştiniz? Râvî'nin söylediğine göre; bu, cennet halkı cennete girdiğindedir. Girin cennete, size hiçbir korku yoktur ve sizler üzülecek de değilsiniz. Bu hadîsin isnâdı tâbiîn'den birisi olan Ebu Miclez Lâ-

hik İbn Humeyd'e kadar sahîhtir. Ancak bu ifâde, garîbdir ve hadîsin akışının zâhirinin hilâfınadır. Cumhûr'un kavli ise; görüşlerine âyet delâlet ettiği için onun sözünden daha önce tutulmaktadır. Aynı şekilde Mücâhid'in Onlar; sâlih, âlim ve fakîh kişilerdir, sözü de garîbdir. En doğrusunu Allah bilir.

Kurtubî ve başkaları, A'râf ashâbı hakkında oniki görüş naklederler ki, onlardan birisi şudur : Bunlar, sâlih kişiler olup âhiret işlerini bitirir ve gidip insanların haberlerine muttali' olurlar. Bunların; peygamberler, melekler oldukları da söylenmiştir.

«Sîmâlarıyla tanıdıkları adamlara seslenirler...» âyeti hakkında Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Cennet halkını, yüzlerinin beyazlığı ilé; cehennem halkını ise yüzlerinin siyahlığı ile tanırlar. Dahhâk da bu görüşü İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. İbn Abbâs'tan naklen Avfî şöyle der : Onların; kimin cennette, kimin cehenenmde olduğunu bilmeleri; cehennem halkını yüzlerinin siyahlığı ile tanıyıp Allah'ın onları zâlimler gürûhu ile beraber bulundurmasından Allah'a sığınmaları için Allah, onları bu mertebeye indirmiştir. Onlar burada cennet halkını selâmlarlar. Oraya girmemişlerdir ama girmeyi ümîd ederler. Onlar, Allah dilerse oraya gireceklerdir. Mücâhid, Dahhâk, Süddî, Hasan ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemişlerdir. Ma'mer'in Hasan'dan rivâyetine göre; o: «Bunlar, henüz cennete girmeyen ama girmeyi uman kimselerdir.» âyetini okumuş ve şöyle demiştir : Allah Teâlâ onların kalblerine bu ümîdi sâdece kendileri için dilediği bir değerden dolayı koymuştur. Katâde şöyle der : Allah Teâlâ, bize onların umudlanmalarını haber vermiştir.

«Gözleri cehennem ashâbından tarafa çevrilince de: Rabbımız; bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, derler.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Dahhâk şöyle der : A'râf ashâbı, cehennem halkına bakıp onları tanıdıklarında : «Rabbımız; bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, derler.»

Süddî der ki : Cehennemlikler, A'râf ashâbına kendilerini cehenneme götüren bir zümre ile uğradıklarında : «Rabbımız; bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, derler.»

İkrime der ki : Onların yüzleri ateşte dağlanır. Cennet halkını gördüklerinde ise bu onlardan gider.

«Gözleri cehennem ashâbından tarafa çevrilince...» âyeti hakkında Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem şöyle der : Onların yüzlerinin siyah, gözlerinin dışarı fırlamış olduğunu gördüklerinde : «Rabbımız, bizi zâlimler gürûhu ile beraber bulundurma, derler.»

İZÂHI

Birinci görüş : Bu, çoğu ulemânın da kabul ettiği görüş olup İbn Abbâs'ın rivâyetidir. Buna göre A'râf; cennet ile cehennem arasına çekilen sûrun yüksek kısmıdır. İbn Abbâs (r.a.) ın A'râf; sırât'tır, dediği de rivâyet edilmektedir.

İkinci görüş : Bu görüş, Hasan ve Zeccâc'ın görüşüdür. Buna göre; A'râf'ta cennet ve cehennem ehlini bilmek üzere bir kısım erkekler vardır. Bunlar, cennetlik ve cehennemlik olan herkesi, sîmâsından tanırlar. Hasan'a; bunlar, sevâb ve günâhları eşit olanlar mıdır? diye sorulduğunda, Hasan elini dizine vurmuş ve : Onlar, Allah'ın kendilerine cennet ve cehennemlikleri tanıma kâbiliyeti lutfettiği kimselerdir. Bunlar, bu iki grubu tanırlar. Bu kimselerden şu anda kim bilir aramızda bulunanlar da vardır belki, diye devâm etmiştir. Birinci görüşe sâhib olanlar, bu «A'râf'ta olanların» kimler olduğu konusunda muhtelif fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda ileri sürülen fikirleri, iki noktada toplamak mümkündür : 1) Bunlar, Allah'a itâat eden sevâb ehlinin değerlileridir. 2) Bunlar, itâat ve sevâb ehlinin daha aşağı derecede olanlarıdır. Birinci kanâata göre de birkaç görüş bulunmaktadır : 1) Bu görüşü Ebu Mecâz ileri sürmektedir. Buna göre A'râf'takilerden maksad, meleklerdir. Onlar cennet ve cehennem ehlini bilirler. Bu zâta, âyette «A'râf'ta erkekler vardır.» buyuruluyor. Buna rağmen bu erkeklerin melekler olduğunu mu iddiâ ediyorsun? diye itirâz edildiğinde; cevâbı: Melekler de erkektir, dişi değil, olmuştur.

Burada biri çıkıp şöyle bir itirâzda da bulunabilir : Bir şeyi erkeklikle tavsîf etmek; ancak erkeğin karşısında dişisi bulunduğunda doğru olur. Oysa melek için dişilik söz konusu olmamaktadır. Binâenaleyh melekler erkeklikle nitelenemezler. 2) A'râf'takiler, peygamberlerdir. Allah onları diğer kıyâmet ehlinden ayırmak, şereflerinin ve derecelerinin yüksekliğini ilân etmek için; cennet ehlinin sevâb ve mükâfâtlarını, cehennem ehlinin, günâh ve cezâlarını görsünler diye, o sûrun yükseklerine oturtur. 3) Bunlar, şehîdlerdir. Çünkü Allah Teâlâ bunların, cennet ve cehennemliklerin herbirini tanıdıklarını söylemiştir. Bu A'râf'takilerin, cennet ve cehennemlikleri nasıl tanıyacakları konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bir grup şöyle demektedir : Bunlar cennetlikleri; yüzlerinin sevinçli ve parlak olmasından, cehennemlikleri de; yüzlerinin siyah, gözlerinin de mavi olmasından tanırlar. Ancak bu görüş doğru değildir. Çünkü yüce Allah bu zâtlara, bu iki grubu sîmâsından tanıma imtiyâzı vermiştir. Eğer durum, bu kimselerin dediği gibi olsa; A'râf'takilerin bu tanımalarının bir özelliği kalmaz. Çünkü cennetlik ve cehennemlik herkes, yüzleri bunların dediği

gibi olan kimselerin cennetlik veya cehennemlik olduğunu bilirler. Bu görüş yanlış olduğuna göre; «Herkesi simâsından tanırlar» cümlesinin mânâsı : Onlar dünyada iken hayır, îmân ve güzellik ehli olanları, şer küfür ve fesâd ehli olanları tanırlardı. Bunlar dünyada iken ehl-i îmân ve tâata, ehl-i küfür ve ma'sıyete Allah'ın şâhidleri idiler. Şimdi ise onları A'râf'ta oturtmaktadır. Burası yüksek yerlerdir. Allah onları buralara oturtur ki; herkesin lâyık olduğunu şâhidlik etsinler, herşeye muttali' olsunlar. Bunlar sevâb ehlinin üstün derecelere yükseldiklerini, günahkârların da aşağılara doğru yuvarlandıklarını bilir ve görürler.

Denilebilir ki : Bu görüşlerin hepsi yanlıştır. Çünkü, Cenâb-ı Allah A'râf'takileri; «Onların oraya girmediklerini, ancak, umduklarını» yani, cennete henüz girmediklerini fakat oraya girmeyi umduklarını zikrederek nitelemektedir. Bu nitelik; peygamberlere, meleklere ve şehîdlere yakışmaz.

A'râf'takilerin bu üç gruptan biri olduğunu söyleyenler, buna şöyle cevab vermektedirler : Allah Teâlâ bunların cennete girmelerinin daha sonra olacağını, çünkü onları cennet ve cehennem ehlinden ayırdığını, cennet ve cehennem ehlinin ahvâlini müşâhede edip sevinsinler diye onları yüksek yerlere, yüce sûrlara oturttuğunu, bu iki kesim yerleşince kendilerini cennetteki yüksek yerlerine alacağını beyân buyurmuştur. Görülüyor ki; henüz cennete girmemiş olmaları, onların şereflerinin üstünlüğüne, derecelerinin yüksekliğine mâni değildir. Âyetteki «ummak» ise, yakîn mânâsına olan ummaktır. Çünkü görüyoruz ki, Allah Teâlâ Hz. İbrâhîm'den bahsederken O'nun «Âhiret gününde günâhımı bağışlayacağını umuyorum» dediğini bildirmektedir. Buradaki ummak, işte bu kesinlik mânâsını ifâde etmektedir. Konumuzda da böyledir.

İkinci görüş : Buna göre A'râf'takiler, sevâb ehlinden aşağı derecede olan bir grubtur. Bu görüştekiler, iddiâlarını birkaç türlü izâh etmektedirler. 1) Bunlar, sevâb ve günâhı müsâvî olanlardır. Biri fazla değil ki cennete veya cehenneme girsinler. Allah bunları, cennetle cehennem arasında orta bir mevki olduğu için A'râf'ta oturtur. Sonra onları, fazl ve rahmeti eseri olarak cennetine girdirir. Bunlar cennete en son girenlerdir. Bu görüş; Huzeyfe ve İbn Mes'ûd'un görüşü olup, Ferrâ'nın da tercîh ettiği görüştür. Cübbâî ve Kâdî, bu görüşe karşı çıkarak bozuk bir görüş olduğuna iki şekilde delil getirmektedirler : Birinci olarak bunlar diyorlar ki : Allah'ın Kur'an'da, «Onlara, işte bu cennetler; sizin dünyada iken yaptıklarınız karşılığında size verilmektedir.» buyurması, cennete giren herkesi oraya girmeyi hakettiğine delâlet eder.

Bu durum, «Cennet ve cehenneme girmeyi haketmemiş olup hakkıyla değil de sırf Allah'ın lutfu ile cennete giren bir kısım insanların olduğunu» söylemeye cevâz vermez. İkinci olarak, A'râf'ta olmak; Allah'ın orada o yüce mevkilere çıkarması demek, büyük bir şereftir. Bu şeref, ancak şerefli kimselere lâyıktır. Sevâb ve günâhı müsâvî olanların derecesi ise, aşağı derecelerde olup bu nevi yüceltmelere lâyık değildirler.

Birinci itirâza cevab : «Onlara, size bu cennetler verildi...» cümlesi, muayyen bir kesime hitâben söylenmiş olup tüm cennet ehlinin böyle olmaması mümkündür.

İkinci itirâza cevab : Biz, Cenâb-ı Allah'ın onları daha ziyâde bir şeref ve itibârdan dolayı oralara oturttuğunu kabul etmiyoruz. Yüce Allah onları oralara, cennet ve cehennem arasında orta bir derece olduğu için oturtmaktadır. Zâten itirâz da bu noktada yapılmaktadır. Görülüyor ki; onların bu görüşü red için dayandıkları delilleri zayıftır.

İkinci görüş : A'râf'takiler, babalarından izin almadan savaşa çıkıp ta şehîd olan ve bunun için âhirette cennetle cehennem arasında tutulan kimselerdir.

Bu görüş, birinci görüşle birleşmektedir. Çünkü bunlar günâhları sevâblarına denk olduğu için A'râf'ta bulunmaktadırlar. (...)

Üçüncü görüş : Abdullah İbn Hâris'in görüşüdür ve bunların, cennetin yoksulları olduğu tarzındadır.

Dördüncü görüş : Bir kısım âlimler de; bunlar, namaz kılan günâhkârlardır. Allah bunları affeder ve A'râf'ta oturtur, demişlerdir. Tabiî bütün bu görüşler; A'râf'ın, cennetle cehennem arasına konulan sûrun yüksekliklerindeki yerlerden ibâret olduğunu söyleyenlerin görüşlerini açıklama sadedindedir. A'râf'ta olanlar, cennet ve cehennemlikleri bilen erkeklerdir, diyenlerin görüşü de akıldan uzak bir görüş değildir. Ancak bu kimselerin, cennet ve cehennem ehlini görecekleri yüksek mevkilere ihtiyâçları vardır ki bu görüş de birinciyle birleşir. Bu konuda ileri sürülen fikirlerin detayları bunlardır.

Âyet-i Kerîme'deki «sîmâlarından» kelimesi ile neyin kasdedildiği konusunda da bir kaç görüş vardır :

Birinci görüş : İbn Abbâs (r.a.) ın görüşüdür. Buna göre; cennetlik bir müslüman erkeğin sîmâsı, yüzünün beyâzlığıdır. Nitekim Yüce Allah : «O gün bazı yüzler beyâz, bazıları da siyah olur.» buyurmuştur. Onların yüzünün; parlak, sevinçli, müjdeli, aydınlık ve süslü olması bunların dünyada aldıkları abdestlerin belirtisidir. Kâfirlerin alâmetleri ise; yüzlerinin siyahlığı, üzerlerinin tozlu ve karanlıklarla bürülü olması, gözlerinin mavi olmasıdır.

İbn Abbâs (r.a.) ın görüşüne biri çıkıp ta şöyle bir itirâzda bulunabilir : Bu, A'râf'taki kimseler; cennet ehlini cennette, cehennem eh-

lini de cehennemde gördükten sonra; bunların, oraların ehli olduklarına, bu alâmetlerle istidlâl etmeye ne gerek vardır? Bu, duyu yoluyla bilinen bir konuda istidlâldir ki bâtıldır. Yine bu âyet, A'râf'takilerin bu tanımayla özellik taşıdıklarına delâlet ediyor. Eğer tanıma bu alâmetlerle olacaksa, bu tanımanın bir özelliği kalmaz. Çünkü bunlar duyularla sezilen hallerdir ve bunda herkes eşittir.

İkinci görüş : A'râf'takiler; mü'minleri, dünyada iken kendilerinde görülen tâat ve îmân izleri ile, kâfirleri de küfür ve günâh lekeleriyle bilmekteydiler. Âhiret yurdunda bu kimseleri görünce; dünyada iken onlarda gördükleri alâmetlerle cennetlik veya cehennemlik olduklarını ayırd edeceklerdir, tarzındadır. Tercîh edilen görüş de budur. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIV, 87 - 90).

———oOo———

وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُم بِسِيمَٰهُمْ قَالُوا۟ مَآ أَغْنَىٰ عَنكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ أَهَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ ٱللَّهُ بِرَحْمَةٍ ۖ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَآ أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

48 — A'râf ashâbı; sîmâlarıyla tanıdıkları adamlara seslenirler : Topluluğunuz da büyüklenmekte olmanız da size fayda vermedi, derler.

49 — Bunlar mıydı ki; kendilerini Allah'ın rahmetine erdirmeyeceğine yemîn etmiştiniz. Girin cennete; size hiçbir korku yoktur ve sizler üzülecek de değilsiniz.

Allah Teâlâ A'râf ehlinin, cehennemde sîmâlarıyla tanıdıkları müşriklerin ileri gelenlerini ve kumandanlarını ayıplamalarını haber vermektedir. Onlar şöyle diyeceklerdir : «Topluluğunuz, (çokluğunuz) da büyüklenmekte olmanız da size fayda vermedi. (Ne topluluğunuz ve ne de çokluğunuz sizi Allah'ın azâbından kurtaramadı. Bilakis azâba ve cezâya dûçâr oldunuz.)»

İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha; «Bunlar mıydı ki, kendilerini Allah'ın rahmetine erdirmeyeceğine yemîn etmiştiniz.» âyetiyle A'râf ashâbı kasdedilmektedir, der. «Girin cennete, size hiçbir korku yoktur ve sizler üzülecek de değilsiniz.» İbn Cerîr der ki : Bana Mu-

hammed İbn Sa'd'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Topluluğunuz da, büyüklenmekte olmanız da size fayda vermedi, derler.» âyeti hakkında şöyle demiştir : A'râf ashâbı, cennet ve cehennem ehline; Allah Teâlâ'nın söylemelerini emrettiği sözleri söylediklerinde; Allah Teâlâ büyüklenenlere ve mal sâhiplerine şöyle buyurur : «Bunlar mıydı ki; kendilerini Allah'ın rahmetine erdirmeyeceğine yemîn etmiştiniz. Girin cennete; size hiçbir korku yoktur. Ve sizler üzülecek de değilsiniz.»

Huzeyfe der ki : A'râf ashâbı; amelleri eşit olan, iyilikleri kendilerini cennete ulaştırmayan, kötülükleri de cehenneme girdirecek kadar olmayan kimselerdir. Onlar, A'râf'da tutulurlar. İnsanları, sîmâları ile tanırlar. Allah Teâlâ kullar arasında hükmettiğinde; onlara şefâat istemeleri için müsâade verir. Âdem'e gelip; ey Âdem, sen babamızsın. Rabbın katında bizim için şefâatta bulun, derler. Âdem (a.s.) : Allah'ın benim dışımda kendi eliyle yarattığı, rûhundan ona üfürdüğü, kendisi hakkında; rahmetim gazabımı geçti dediği, meleklerin kendisine secde ettiği birini biliyor musunuz? diye sorar. Onlar; hayır, derler. Âdem : Size şefâatta bulunabilecek kadar amel işlemedim. Size şefâatta bulunmaya gücüm yetmez. Fakat oğlum İbrâhîm'e gidin, der. İbrâhîm (a.s.) e varıp rabları katında kendileri için şefâatta bulunmasını isterler. Allah'ın kendisine dost edindiği bir kimseyi bilir misiniz? Allah için kavminin kendisini ateşte yaktığı benden başka birini tanıyor musunuz? diye sorar da, onlar; hayır, derler. İbrâhîm (a.s.) : Size şefâatta bulunabilecek kadar amel işlemedim. Sizin için şefâatta bulunmaya gücüm yetmez. Fakat oğlum Mûsâ'ya gidin, der. Onlar da Mûsâ (a.s.) ya varırlar. O, şöyle der : Allah'ın kendisiyle konuştuğu ve sırdaş olarak kendine yaklaştırdığı benden başka birini biliyor musunuz? Onlar; hayır, derler. Hz. Mûsâ : Size şefâatta bulunabilecek kadar amel işlemedim, sizin için şefâatta bulunmaya gücüm yetmez. Fakat Îsâ'ya gidin, der. Îsâ (a.s.) a varıp ona : Rabbın katında bizim için şefâatta bulun, derler. O : Benden başka Allah'ın babasız olarak yarattığı birini biliyor musunuz? diye sorar. Onlar; hayır, derler. Anadan doğma körü, abraşı iyileştiren, Allah'ın izniyle ölüyü dirilten, benden başka birini tanıyor musunuz? diye sorar. Onlar; yine hayır, derler. Îsâ (a.s.) : Ben, ancak kendime huccet ve delilim. Size şefâatta bulunabilecek kadar amel işlemedim, size şefâat etmeye güç yetiremem. Fakat Muhammed (s.a.) e gidiniz, der. Bana gelirler ve ben elimi göğsüme vurup : İşte bunun ehli benim, derim. Sonra yürüyüp Arş'ın önünde dururum. Rabbıma varırım. İşitenlerin, bir mislini işitmedikleri bir övgü bana açılır. Sonra secdeye kapanırım da bana : Ey Muhammed (s.a.), kaldır başını; iste, sana verilecek. Şefâatta bulun, şefâatın makbûl olacak, denilir. Ben, başımı kaldırır ve : Ey Rabbım; ümmetim, derim. Onlar; senindir, buyurur.

Gönderilmiş hiçbir peygamber, Mukarrabûn meleklerinden hiçbirisi kalmaz ki; bu maksaddan dolayı bana gıbta etmemiş olsun. O, Makâm-ı Mahmûd'dur. Onları cennete götürür ve açılmasını isterim. Bana ve onlara açılır da, hayat nehri denilen bir nehre götürülürler. İki kıyısında inciyle süslenmiş kamışlar vardır. Toprağı misktir, çakılları yâkûttur. Onda yıkanırlar ve cennet ehlinin rengi ve kokusu onlara döner. Böylece parlak yıldızlar gibi olurlar. Ancak göğüslerinde beyaz benler kalır ki; bunlarla tanınırlar ve onlara; cennet ehlinin yoksulları, denilir.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ أَصْحَٰبَ ٱلْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا۟ عَلَيْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ ۚ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ
حَرَّمَهُمَا عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٥٠﴾ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ فَٱلْيَوْمَ
نَنسَىٰهُمْ كَمَا نَسُوا۟ لِقَآءَ يَوْمِهِمْ هَٰذَا ۖ وَمَا كَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

50 — Cehennem ashâbı; cennet ashâbına: Sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize akıtın, diye seslenirler. Onlar da derler ki: Doğrusu Allah, onları kâfirlere harâm kıldı.

51 — Onlar ki; dinlerini alayla eğlenceye aldılar. Dünya hayatı da kendilerini aldattı. İşte onlar; bu günlerine kavuşmayı nasıl unutmuşlar idiyse, âyetlerimizi nasıl bilerek inkâr etmişler idiyse; Biz de bugün onları öylece unuturuz.

Allah Teâlâ; burada cehennem ehlinin zilletini, onların cennet ehlinin içecek ve yiyeceklerinden istemelerini ve onların bu isteklerine icâbet edilmeyeceğini haber vermektedir. Süddî der ki: Cehennem ashâbı, cennet ashâbına «Sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize akıtın.» diye seslenirler. Burada Allah'ın rızık olarak verdiklerinden, yiyecek kasdedilmektedir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem: Onlar cennet ehlinden yiyecek ve içecek isterler, demiştir. Sevrî, bu âyetin tefsîrinde... Saîd İbn Cübeyr'in şöyle dediğini nakleder: Kişi babasına veya kardeşine seslenir ve: Yandım, bana biraz su akıt, der. Kendilerine: Onlara icâbet ediniz, buyurulur da: «Doğrusu Allah, onları kâfirlere harâm kıldı.» derler. Başka bir şekliyle hadîs Saîd'den ve İbn Abbâs'tan benzer şekilde rivâyet edilmiştir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem,

«doğrusu Allah, onları kâfirlere harâm kıldı.» âyetiyle, cennetteki yiyecek ve içeceklerin kasdedildiğini söylemiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Sadakanın en fazîletlisi sudur. Cehennem halkının cennet ehlinden yardım istediklerinde : «Sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize akıtın.» diye seslendiklerini duymadın mı? Yine İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Sinân'ın... Ebu Sâlih'ten rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Ebu Tâlib hastalandığında ona : Şu kardeşinin oğluna birini göndersen de, sana cennetten bir salkım gönderse. Belki sana bu şifâ verir, dediler. Aracı, Hz. Peygamber (s.a.) in yanına geldiğinde; Ebubekir de yanlarında idi. Ebubekir şöyle konuştu : «Doğrusu Allah, onları kâfirlere harâm kılmıştır.»

Sonra Allah Teâlâ, kâfirlerin dünyada dinlerini alay ve eğlence edindiklerini, dünyaya, dünyanın zînet ve süsüne aldanıp emredilmiş oldukları âhiret yurdu için amelde bulunmayı terkettiklerini haber vererek onları bu sıfatlarla nitelemektedir.

Allah Teâlâ : «İşte onlar; bugünlerine kavuşmayı nasıl unutmuşlar idiyse; Biz de bugün onları öylece unuturuz.» buyurmaktadır ki; onlara, unutulan kişinin muâmelesi ile muâmelede bulunuruz, demektir. Zîrâ hiçbir şey Allah'ın ilminden kaçmaz ve onun dışında kalmaz. Allah hiçbir şeyi unutmaz. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Onların bilgisi, Rabbımın katında bir kitabtadır. Benim Rabbım şaşırmaz, unutmaz.» (Tâhâ, 52). Allah Teâlâ bunu ancak onlara bir mukâbele kabîlinden olmak üzere buyurmuştur. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Onlar Allah'ı unuttular. O da onları unuttu.» (Tevbe, 67), «Sana âyetlerimiz gelmişti de; sen, onları unutmuştun. Bu gün de sen öylece unutulursun.» (Tâhâ, 126), «Siz, nasıl bugüne kavuşacağınızı unuttuysanız; biz de sizi unutup terkettik.» (Câsiye, 34).

Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Bugünlerine kavuşmayı nasıl unutmuşlar idiyse : Biz de bugün onları öylece unuturuz.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Allah Teâlâ, onları hayırdan unutmuş, şerden ise unutmamıştır. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Onlar, nasıl bugünlerine kavuşmayı terketmişlerse; Biz de onları terkederiz, demektir. Mücâhid; onları ateşte terkederiz, derken, Süddî de : Onlar, nasıl bugünlerine kavuşmaları için ameli terketmişlerse; Biz de onları rahmetten terkederiz, demiştir. Sahîh bir hadîste belirtildiğine göre; Allah Teâlâ, kıyâmet günü kula : Seni evlendirmedim mi? (Seni çift kılmadım mı?) Sana ikrâmda bulunmadım mı? Atları ve develeri senin emrine vermedim mi ve seni reîs olarak tebeanın

ganîmetlerinin dörtte birini alman için bırakmadım mı? diye soracak da; kul : Evet, diyecek. Allah Teâlâ : Bana kavuşacağını sandın mı? diye soracak, kul yine hayır, deyince Allah Teâlâ : Sen nasıl Beni unutmuşsan; bugün de Ben seni unuturum, buyuracaktır.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ هَلْ يَنظُرُونَ
إِلَّا تَأْوِيلَهُ ۚ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِن قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ ۖ فَهَل لَّنَا
مِن شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ ۚ قَدْ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ
عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

52 — Andolsun ki; Biz, onlara bir kitab indirdik. Onu bilgiye dayanarak uzun uzun açıkladık. İnanan bir kavim için hidâyet ve rahmet olarak.

53 — Onlar onun te'vîlinden başkasını mı bekliyorlar? Onun te'vîlinin geldiği gün; daha önce onu unutmuş olanlar derler ki : Gerçekten Rabbımızın elçileri bize hakkı getirmişti. Şimdi bize şefâat edecek var mı ki; şefâat etsin? Yahut geriye çevrilir miyiz ki, yapmış olduğumuzdan başkasını yapalım? Onlar gerçekten kendilerini hüsrâna uğratmışlardır. Ve uyduragelddikleri şeyler, kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır.

Hidâyet ve Rahmet Olan Kitab

Allah Teâlâ; kendilerine rasûlünü, kitabıyla birlikte göndermek sûretiyle; müşriklerin ma'zeretini kabul etmediğini, onlardan özrü kaldırdığını haber vermektedir. Elçisinin getirdiği kitab; uzun uzun açıklanmış, beyân edici ve beyân edilmiş bir kitabdır. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Bu kitab; âyetleri kesinleştirilmiş, sonra da Hakîm ve Habîr olan Allah tarafından uzun uzadıya açıklanmıştır.» (Hûd, 1).

Allah Teâlâ : «Onu bilgiye dayanarak (katımızda onun açıklanmasıyla ilgili ilimle) uzun uzun açıkladık.» buyuruyor ki; başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır : «Onu ilmi ile indirmiştir.» (Nisâ, 166). İbn Cerîr bu âyetin Allah Teâlâ'nın : «Bir kitab indirilmiştir sana... Ondan

dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın.» (A'râf, 2) ve «Andolsun ki, Biz onlara bir kitab getirdik.» âyetiyle te'vîl edilmiş (onlarla açıklanmış) olduğunu söylemiştir. Ancak onun bu sözü, şüphelidir. Zîrâ ara uzamıştır ve buna dâir bir delil de yoktur. Burada maksad; ancak şu olabilir : Allah Teâlâ onların, âhiret yurdunda uğrayacakları hüsrân ve kaybı haber verdiğinde; onlara, elçiler göndermek ve kitablar indirmek sûretiyle, dünya yurdunda da onların ma'zeretlerini ortadan kaldırdığını zikretmiştir. Nitekim başka bir âyette de : «Biz peygamber göndermedikçe azâb ediciler değiliz.» (İsrâ, 15) buyururken; burada da : «Onlar onun te'vîlinden başkasını mı bekliyorlar?» buyurmuştur ki; bu, onlara va'dolunan azâb, cezâ, cennet ve cehennemdir. Bunu, Mücâhid ve bir çokları söylemişlerdir. Rebî' der ki : Hesâb günü tamâmlanıncaya, cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girinceye kadar; onun te'vîlinden bir şey gelmekte devâm eder. Ancak o gün te'vîli tamâmlanmış olur.

«Onun te'vîlinin geldiği gün —İbn Abbâs bugünün kıyâmet günü olduğunu söyler— daha önce onu unutmuş olanlar (onunla dünya yurdundayken ameli terkeden ve onu unutmuş görünenler) derler ki : «Gerçekten Rabbımızın elçileri; bize hakkı getirmişti. Şimdi (bizi içinde bulunduğumuz durumdan kurtarmak için) bize şefâat edecek var mı ki; şefâat etsin? Yahut geriye (dünya yurduna) çevrilir miyiz ki; yapmış olduğumuzdan başkasını yapalım?» Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Bir görsen; ateşin başında durdukları : Keşki geri döndürülseydik ve Rabbımızın âyetlerini yalan saymasaydık da mü'minlerden olsaydık, dedikleri zaman. Hayır, öteden beri gizleyegeldikleri şeylerle karşılarına çıktık. Eğer geri döndürülselerdi yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdi. Doğrusu onlar, yalancıdırlar.» (En'âm, 27 - 28). Burada ise şöyle buyurmaktadır : «(Ateşe girmeleri ve orada ebedî kalmaları ile) onlar gerçekten kendilerini hüsrâna uğratmışlardır. Ve uyduragelidikleri şeyler kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır. (Allah'ın dışında ibâdet edegelmekte oldukları şeyler onlardan uzaklaşıp gitmiş, onlara yardım etmemiş, onlara şefâatta bulunmamış ve içinde bulundukları durumdan onları kurtarmamıştır.)»

İZÂHI

Gök ve yer ta'bîrleri, —bazı insanların ifâde ettikleri gibi— ulvî âlem ile süflî âleme ıtlâk olunur. Ancak yücelik anlamına gelen ulviyyet ve aşağılık anlamına gelen süfliyyet izâfî husûslardır. Bütün mil-

letler; tüm varlıkları yaratanın âlemlerin Rabbı Allah olduğu konusunda birleşmişlerdir. Allah'tan başka tanrılar edinen insanlar; bu tanrıların ulûhiyyetlerini, muayyen işleri yönetmekle görevlendirilmiş olmaları esâsına dayandırmaktaydılar. En'âm sûresinde İbrâhîm Aleyhisselâm'ın kıssasının tefsîrinde geçtiği gibi, bu varlıklara muhtelif isimler vermekteydiler. Sonra da herşeyin yaratanı olan Allah'a özel bir isim tahsîs etmekteydiler. Arapçadaki Allah ism-i celâl'i gibi bir isim. Yalnızca duâlistler iyiliği yapan, aydınlığı yaratan, karanlığın yaratıcısı ve kötülüğün kaynağı olan iki ayrı tanrı olduğunu öne sürüyorlardı. Allah Teâlâ bu âyette tüm insanlığa seslenerek buyuruyor ki : Sizin Rabbınız bir tek yaratıcı olan ve gökleri, yeryüzünü altı günde halk etmiş olan Allah'tır. Tek başına gökleri ve yeri idâre eden O'dur. Öyleyse O'na ibâdet etmeniz ve O'ndan başkasını ilâh edinmemeniz gerekir. Gökler ta'bîri; bazan ulvî âlem denilen arş'ın altındaki âlem için kullanılır. Özellikle yedi kelimesiyle birlikte kullanıldığı zaman bu anlamdadır.

Âyetteki «altı gün» ise, Allah Teâlâ'nın günlerinden birer gündür. Allah, o günlerde meydana gelecek amelleri ta'yîn etmiştir. Çünkü lüğat bakımından gün ta'bîri; o anda meydana gelen şey ile başkalarından ayırdedilen zaman dilimidir. Tıpkı bizim karanlık ve aydınlık arasında belirlediğimiz günlerimizin arzettiği özellik gibi. Arapların günleri, derken de arapların savaş ve düşmanlık ile karşı karşıya geldikleri zamanlar kasdedilir. Mûsâ'nın, kavmine hatırlatması emredilen Allah'ın günleri ise, Allah'ın İsrâiloğullarına çeşitli nimetlerini vermiş olduğu zaman dilimleridir. Nitekim Allah Teâlâ âyet-i kerîme'de : «Doğrusu, Rabbının katında sizin saydıklarınızdan bin yıl gibi olan bir günde.» buyurmaktadır. Kıyâmet gününü tavsîf ederken de «Mikdârı elli bin sene olan bir günde» buyurmaktadır. Buradaki günlerin, bir gece ve gündüzle sınırlanmış olan ve yine bizim bildiğimiz saatlarla yirmidört saatı içine alan yeryüzü günlerinden bir gün olması düşünülemez. Çünkü bizim günlerimiz, yeryüzünün yaratılmasından sonra meydana gelmiştir. Binâenaleyh böyle bir günün yeryüzünün yaratılmasından önceki zaman dilimlerinde geçerli olması, hangi delile istinâd edebilir? Nitekim Fussilet sûresinde Allah Teâlâ, göklerin ve yeryüzünün yaratılışını ifâde ederken; bizim belirttiğimiz niteliklere sahip gün anlayışına temâs ederek şöyle buyurur : «Siz yeri iki günde yaratanı mı inkâr ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbıdır, de. Yeryüzüne sâbit dağlar yerleştirdi, onu kutlu kıldı, rızıklarını arayanlar için yeryüzünün bitkilerini düzgün olarak dört devre içinde yetiştirmesi kanununu koydu. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yeryüzüne; isteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin, dedi. İkisi de isteyerek

geldik dediler. Allah, bunun üzerine iki gün içinde yedi gök varetti. Ve her göğün işini kendisine bildirdi. Yakın göğü ışıklarla donattık ve bozulmaktan koruduk. İşte bu, bilen, güçlü olan Allah'ın kanunudur.» (Fussilet, 9 - 12). Kezâ gökyüzüyle yeryüzünün varedilişlerinin aslının ve maddelerinin durumunu Enbiyâ sûresinde şöyle ifâde buyuruyor: «O küfredenler görmezler mi ki göklerle yeryüzü bitişik idiler. Onları Biz ayırdık. Ve her canlıyı sudan yarattık. Hâlâ inanmazlar mı?» (Enbiyâ, 30).

Bu âyetten bazı meseleler çıkarılmaktadır. Şöyle ki:

1 — Göklerle yeryüzünün yaratıldığı ana madde; duman idi. «Müfredât» isimli eserinde Râğıb'ın ifâdesiyle, duman gibiydi. Celâl ise; buradaki duman anlamına gelen «Duhân» ta'bîrini, yükselen buhâr olarak tefsîr etmiştir. Beydâvî der ki: Bu, karanlık bir cevherdir. Belki de Allah Teâlâ onunla, gökyüzünün bileşimi sağlanmış bulunan küçük parçaları kasdetmiştir.

2 — Bu duman maddesi, önce tek bir kütle halindeyken, sonra Allah Teâlâ bunları birbirinden ayırmış ve bu ayrılan maddelerden bu yeryüzüyle yedi gökyüzünü yaratmıştır.

3 — Yeryüzünün yaratılışı, iki gün içerisinde olmuştur. Bu sırada kara parçalarıyla sarp dağlar oluşmuştur. Bitki, yiyecek ve hayvan türleri ise daha sonraki bunu tamâmlayan iki günde gerçekleşmiştir ki, bu süre toplam dört gündür.

4 — Bitki ve hayvan türünden bütün canlılar sudan yaratılmıştır.

Buradan anlaşılıyor ki; yeryüzünün yaratılış günlerinin ilki; yeryüzünün içinde bulunduğu zamanların birinci gününde olmuştur. Bu ilk gün, duman halinde bulunan ana kütleden maddeler köpmuş, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak varlıklar bu maddelerden meydana gelmiştir. İkinci gün; suyun hâkim olduğu zamandır. Üçüncü gün; karaların oluştuğu zamandır ki, burada sarp parçalar koparak biraraya gelmiş ve dağlar teşekkül etmiştir. Dördüncü gün; bitki ve hayvan gibi bütün türlerin sudan canlı olarak ortaya çıktığı zamandır. Bu yaratılış merhalelerini ifâde eden zaman dilimleri, içiçe de bulunabilir. Genel olarak gök ise; yeryüzü halkına nisbetle yüksekte olan âlemdir. Gökyüzünün dilimleri, duman olan ana maddeden iki günde tesviye edilmiştir. Tıpkı yeryüzünün cirminin iki günde yaratılmış olduğu gibi. Göklerle ilgili husûstan yeri gelince söz edilecektir.

Âyetlerin toplamından elde edilen bu açıklamalar; çağımızdaki kâinâtla ilgili ilim dallarında araştırma yapan bilginlerin kanâatlarıyla uyuşmaktadır. Buna göre; bu gök ve yeryüzünün yaratılmış olduğu madde, Nebula adı verilen duman biçiminde bir maddeydi. Nebulanın maddesi, bir bütün halinde ve birbirine bitişik idi. Sonra Nebuladan

bazı parçalar ayrıldı. Çağdaş bilginler bu konuyu, âyet-i kerîme'de özetlendiği tarzda kâinâttaki yaratılış kanunlarından elde ettikleri bilgilerle —şâyet bu bilgiler doğru ise— aynen âyet-i kerîme'ler gibi tasvîr etmektedirler. Âyetlerin ifâdesiyle bu bilgiler uyuşursa; mesele yoktur. Tamâmı veya bir kısmı doğru olmasa da bu âyetlerin ifâdesinden bir şeyi eksiltmez. Bilginler diyorlar ki : Nebulanın meydana geldiği ana madde, çok küçük ve hareketli parçacıklardan oluşuyordu. Genel câzibe (Gravitation) kanunu uyarınca, birbirine çekim gücü tâtbîk ettikleri için biraraya gelmiş ve toplanmışlardı. Bir büyük küre haline gelen bu maddeler, kendi mihveri etrafında dönüyordu. Hareketin fazlalığı sebebiyle bu büyük kürede parlama oldu ve ışık ile ısı teşekkül etti. İşte bizim kâinâtımızın ilk kürresi olan güneş dediğimiz muazzam ateş yumağı böylece meydana geldi.

Yine bilginler diyorlar ki : Güneşe bağlı olan ve onun etrâfında dönen gezegenler de bu ateş küresinin parçalanıp bölünmesi sonucu meydana gelmiş ve bu bölünen parçalar da tıpkı güneş gibi kendi ekseni etrafında dönmeye başlamıştır. Bu kopan parçalardan birisi de, bizim üzerinde yaşadığımız ve bir zaman güneş gibi alevli olan yer küresidir. Bilâhare yerküresi önceden belirlenmiş uzun bir zaman periyodu içerisinde, yanan gaz merhalesinden su merhalesine geçmiş. Çünkü su buharının oluştuğu ana elementler yeryüzünde pek çokmuş. Yanan gazlar, atmosfere doğru yükseliyor ve burada soğuyarak buhâr haline dönüşüyordu. Böylece, su teşekkül ediyordu. Teşekkül eden su, tekrâr yeryüzüne iniyor ve yeniden buhârlaşarak atmosfere doğru yükseliyordu. Nihâyet bu gelişmeler sonunda yeryüzünde suyun hâkim olduğu su dönemi başladı. Bunun arkasından sukürenin içindeki elementlerin birleşmesi sonucu kara parçaları oluştu. Bu kara parçaları içerisinde madenler ve gerek hayvan türünden, gerekse bitki türünden canlılar doğdu. Kara parçaları içerisindeki madde akımlarının hareketi, belirli oranlar ve ölçüler içerisinde birleşmesi sonucunda canlı dediğimiz varlıklar meydana geldi. Arkeolojik ve Paleontolojik çalışmalar sonunda yapılan araştırma ve kazılarda; yeryüzünün bazı tabakalarının, bitki ve hayvan fosillerinden yoksun olduğu görülmektedir ki; buna göre o mıntıkalar, yeryüzünde bitki ve hayvan türünün doğmasından önce teşekkül etmiştir.

Bu ve diğer açıklamalar; yeryüzünün oluşması, kâinâttaki kanunları ve basît elementlerin nitelikleri, hareketleri, madenlerin meydana gelişi, canlı varlıkların ana maddesini teşkîl eden protoplazma maddesi, protoplazmanın besin alıp parçalanarak doğup yeni hücreler teşkîl etmesi, organik cisimlerin oluşmasını sağlayan hücre ve dokularla alâkalı bilgiler, bütün bunlar âlemin merhale merhale yaratıldığının ve

sâbit bir kanuna, muntazam bir düzene göre tanzîm edildiğinin ifâdesidir. Kâinâtta başıboş hiçbirşey bulunmadığının göstergesidir. Hikmet dolu kitâbımız; varolduğu bilinen, ancak teferruâtı konusunda henüz yeterince kesin bilgi edinemediğimiz genel nitelikte gerçekleri gözümüzün önüne sermektedir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki : «Doğrusu Biz, herşeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.» Ve yine buyurur ki : «Ve O, herşeyi yaratıp bir ölçüye göre takdîr etmiştir.» Allah, elçisi Nûh Peygamberin kavmine seslenişini anlatarak şöyle buyurur : «Siz niçin Allah'tan hayâ etmezsiniz. Halbuki O, sizi merhale merhale yaratmıştır. Görmez misiniz Allah Teâlâ nasıl yedi kat göğü halk etmiştir? Onlarda ayı nûr, güneşi de çıra yapmıştır. Ve Allah sizi yerden bitki bitirircesine bitirmiştir.» Kur'an'ın i'câzının örneklerinden biri de Allah Teâlâ'nın bu kitabın indiği zamanda onunla muhâtab olan insanların bilmedikleri gerçekleri, onların kafasını hayrete düşürmeyecek ve zihinlerini bozmayacak şekilde açıklaması ve kısaca bu konulara temâs etmesidir. Allah'ın bilip te insanların bilmedikleri tafsîlâta gelince; bunların öğrenilmesi, insanlığın o alanla ilgili bilim ve tekniklerde gelişip ilerlemesine bağlıdır.

Kâinâtın yaratılışı ve nizâmıyla ilgili konularda, Avrupa'lıların kendilerine malettikleri ve kendi buluşları olduğunu söyledikleri birçok bahiste İslâm bilginleri zamanlarından çok daha önce doğru bilgiler vermişlerdir. Bunun en güzel örneği Fahreddîn Râzî'nin söylediği şu ifâdelerdir : Öyle görünüyor ki; bu ma'mûre-i dünya geçmiş zamanlarda denizlerle kaplı idi. Denizlerde yapışkan bir çamur meydana geldi ve bu çamurun açılması sonucu taşlaşma oldu. Yelin ve selin aşındırması sonucu sarp dağlar meydana geldi. Bu kanâatı doğrulayan husûslardan birisi de; kırdığımız zaman bazı taşların içerisinde sedef ve balık gibi su canlılarının parçalarını görmüş olmamızdır.

Bazı dar görüşlü ve zayıf fikirli kimseler; kâinâtın ânîden nizâm ve düzen olmaksızın yaratılmış olması fikrinin yaratıcının varlığına ve kudretinin azametine en büyük delil olduğunu iddiâ etmektedirler. Ve bu kanâatlarını destekleme sadedinde, Allah Azze ve Celle'nin kâinâttaki kanunlarını ve yaratılış nizâmını inceleyen araştırmacılardan bir kısmının küfre gitmelerini delil göstermektedirler. Halbuki onların küfrü, yaratıcının san'atının inceliğini göremeyip yanılmalarından kaynaklanmaktadır. Kâinâttaki nizâmın kendiliğinden ve tesâdüfen meydana geldiğini kabul etmelerindendir. Ma'kûl ve doğru olan görüş şudur : Âlemdeki nizâm; Allah'ın kudretini, eserlerindeki hikmetini, vahdâniyyetini gösteren bilgi, tecrübe, irâde ve ihtiyâr konusunda en önemli bir delildir. Çünkü âlemde görülen nizâmın birliği, Allah Teâlâ'nın birliğini ifâde etmektedir. Mevcûd bir şeyi gören kişinin zihnine;

ilk anda o şeyin kör bir tesâdüfün boşluğa attığı bir taş misâli kendiliğinden meydana geldiği kanâatı hâsıl olur ve bunu birden fazla kişilerin gerçekleştirdiği fikri doğar. Hangi akıllı kişi, çölde gördüğü bir kum yığınıyla muhteşem bir köşkün yapısı karşısında farklılık gözetmez. Zenginlerin ihtiyâçlarını gidermek için odalar, mutfaklar binâ ettiklerini düşünmez. Öyleyse bu büyük âlemdeki umûmî nizâmın ve bu nizâmın dayandığı kanunların birliğinin, tesâdüfün eseri veya birden çok irâdenin mahsûlü olduğunu kim düşünebilir? Kesinlikle kimse düşünemez.

Denilirse ki; haberlerde ve eserlerde vârid olduğuna göre; âyetlerde söz konusu edilen bu altı gün, bizim dünyamızın günlerinden birer gündür. Bazı müfessirlerimiz bunu, dünya günü ile açıklamışlardır. Nitekim İmâm Ahmed'in Müsned'inde ve Müslim'in Sahîh'inde Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîste, o şöyle der : Rasûlullah (s.a.) elimden tuttu ve dedi ki : Allah Teâlâ toprağı cumartesi günü yarattı. Dağları pazar günü yarattı. Ağaçları pazartesi günü yarattı. İstenmeyen şeyleri salı günü yarattı. Işığı çarşamba günü yarattı. Yeryüzüne canlıları perşembe günü yaydı. Hz. Âdem'i de cum'a günü ikindiden sonra yarattı. O, yaratıkların sonuncusu olarak cum'a günündeki saatların en son anında ikindi ile akşam arasında yaratılmıştır. Bu ifâdeden anlaşılıyor ki; yaratılış, bir anda ve kendiliğinden olmuştur. Her türün yaratılışı, bizim kısa günlerimizden bir günde tekerrür etmiştir.

Buna cevab olarak denilir ki : Bu konuda nakledilen rivâyetlerin, haberlerin ve eserlerin hepsi isrâiliyyât'tan alınmıştır ve bu husûsta merfû' bir hadîs de yoktur. Ebu Hüreyre'nin hadîsi bu konuda zikredilen hadîslerin en sağlamıdır. Ancak o da, ifâde olarak Allah'ın kitabındaki ifâdeye aykırıdır. Senedi sizi aldatmasın. Müslim'in bunu, diğer rivâyetleri gibi Haccâc İbn Muhammed el-A'ver kanalıyla İbn Cüreyc'den nakletmiş olması muhtemeldir. Tehzîb et-Tehzîb isimli eserde ve diğerlerinde belirtildiği gibi Müslim ömrünün sonunda zihni bulanıkken de hadîs rivâyet etmiştir. Zâhir olan odur ki; bu hadîs de, Müslim'in zihninin karışmasından sonra rivâyet ettiği hadîslerden birisidir. Hâfız İbn Kesîr tefsîrinde bu âyeti tefsîr ettikten sonra der ki : Bu hadîs, yaratılışı yedi güne çıkarmıştır. Halbuki Allah Teâlâ, bunun altı gün olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple Buhârî ve daha başka hâfızlar, bu hadîsin rivâyeti konusunda söz söylemişlerdir. Ebu Hüreyre'nin bu hadîsi Kâ'b el-Ahbâr'dan rivâyet ettiğini ve peygambere kadar çıkarılmadığını belirtmişlerdir. Allah en iyisini bilendir. Yani bu hadîsin Ebu Hüreyre'ye kadar çıkarılması, Haccâc İbn A'ver'in karıştırması sonucudur. Allah Teâlâ daha önce bize Ebu Hüreyre'nin mu'an'an (An fulân şeklinde devâm eden hadîs rivâyeti) hadîsleri hakkındaki zorlukları

çözme imkânını lutfetmişti. Onun uydurma ve bâtıl isrâiliyyât hurâfelerinden çoğunu müslümanların arasına sokan Kâ'b el-Ahbâr'dan rivâyeti hakkında bazı müşkülleri çözmek bize nasîb oldu. (...) Bazı büyük hadîs hâfızlarının bu hadîsin simâ' yoluyla duyarak işitildiğine dâir aleyhte söz söylemeleri de bizi takviye sadedinde bir belgedir. Kaldı ki rivâyet tefsîri nakledenlerden birçoğu; Kâ'b el-Ahbâr'dan bunun aksi rivâyetler de nakletmişlerdir. Nitekim İbn Ebu Şeybe'nin ondan nakline göre; o, şöyle demiştir : Allah gökleri ve yeri pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cum'a günleri yaratmıştır. Her gün için bin yıl koymuştur. Kezâ eski bilginler arasında gün ta'bîriyle, bin yılın kasdedildiğini söyleyenler de vardır. Nitekim Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan rivâyeti ve Mücâhid ile Ahmed İbn Hanbel'den naklettiği rivâyetler bunun örneğidir. Bu da gösteriyor ki; her ne kadar onlar, bu günlerle bizim dünyamızın günlerine benzer bir maksadı kasdetmişlerse de, bu ilk beş gün bizim sayılarımızdan alınmış olan beş gün ifâdesiyle deyimlediğimiz husûslardan farklıdır.

İmâm Ahmed ve Müslim'le diğerlerinin Ebu Hüreyre'den naklettikleri hadîste, Hz. Âdem'in yaratılışının cum'a günü olduğu konusuna gelince; eğer bu rivâyet Kâ'b el-Ahbâr'ın naklettiği isrâiliyyâttan değilse, şüphesiz ki Hz. Âdem'in yaratılışı, yeryüzünün yaratılışından sonra olmuştur ve yeryüzünün bildiğimiz günlerinin teşekkülünü ta'kîben gerçekleşmiştir. Biz deriz ki : Allah ve Rasûlü en iyisini bilir ya, işte burada sözü edilen cum'a günü yeryüzünün oluşumundan sonraki cum'a günüdür. Fussilet sûresinde belirtildiği gibi, yeryüzünün yaratıldığı dört günden bir gün değildir.

Göklerin ve yerin yaratılışıyla ilgili olarak Tevrât'ın tekvîn kitabında anlatılanlar, çağdaş bilginlerin belirttikleri bilgilere aykırı düşmektedir. Bu çok açık olan aykırılığı gidermek için bilginler, yoruma başvurmuşlardır. İşte kitab ehli olan din bilginlerinin bazılarının itirâf ettiği bu gerçek, Tevrat'ın diğer bölümleri gibi tekvîn bölümünün de Allah tarafından vahyedilerek indirilmiş olduğu konusuna yöneltilen tenkîdlerin en önemlilerinden biri sayılır. Onlar günü, uzun zaman olarak tefsîr etmişlerdir. Ancak Tevrât'ta; akşam oldu, sabah oldu diyerek bu konudaki yoruma imkân vermeyen ifâdeler önlerine problem çıkarmıştır. Nitekim Tevrât'ın tekvîn bâbında bu konuda şöyle denilir : Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı. Ve tanrının rûhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve tanrı dedi : Işık olsun ve ışık oldu. Ve tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve tanrı ışığı karanlıktan ayırdı. Ve tanrı ışığa gündüz, karanlığa gece dedi ve akşam oldu ve sabah oldu bir gün. Ve tanrı dedi : Suların ortasında kubbe olsun ve suları su-

lardan ayırsın. Ve tanrı kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı. Ve böyle oldu. Ve tanrı kubbeye gök dedi ve akşam oldu ve sabah oldu ikinci gün. Ve tanrı dedi : Gök altındaki sular bir yere biriksin ve kuru toprak görünsün ve böyle oldu. Ve tanrı kuru toprağa; yer, dedi ve suların birikintisine; denizler, dedi. Ve tanrı iyi olduğunu gördü. Ve tanrı dedi : Yer; ot, tohum veren sebze ve yer üzerinde tohumu kendisinde olup cinslerine göre meyve veren ağaçlar meydana gelsin ve böyle oldu ve yer ot cinslerine göre tohum veren sebze ve tohumunun kendisinden olup cinslerine göre meyve veren ağaçlar çıkardı. Ve tanrı iyi olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu üçüncü gün. Ve tanrı dedi : Gündüzü geceden ayırmak için gökkubbesinde ışıklar olsun ve alâmetler için ve vakitler için ve günler ve seneler için olsunlar. Ve yer üzerine ışık vermek için gökkubesinde ışıklar olarak bulunsunlar. Ve böyle oldu. Ve tanrı daha büyük olan ışığı gündüze hükmetmek için ve küçüğünü geceye hükmetmek için iki büyük ışık yaptı, yıldızları da yaptı. Ve yer üzerine ışık vermek ve gündüze ve geceye hükmetmek ve ışığı karanlıktan ayırmak için tanrı onları göklerin kubbesine koydu. Ve tanrı iyi olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu dördüncü gün.

Ve tanrı dedi : Sular, canlı mahlûkların sürüleriyle kaynaşsın ve yerin üstünde gökler kubbesinin yüzünde kuşlar uçsunlar. Ve tanrı büyük deniz canavarlarını ve suların kendilerine kaynaştığı, cinslerine göre hareket eden her canlı mahlûku ve cinsine göre her kanatlı kuşu yarattı. Ve tanrı iyi olduğunu gördü. Ve tanrı; semereli olun, çoğalın ve denizlerde suları doldurun, karada kuşlar çoğalsın, diyerek onları mübârek kıldı. Ve akşam oldu ve sabah oldu beşinci gün.

Ve tanrı dedi : Yer, cinslerine göre canlı mahlûkları, sığırları ve sürünen şeyleri ve cinslerine göre yerin hayvanlarını çıkarsın. Ve böyle oldu. Ve tanrı yerin hayvanlarını cinslerine göre ve sığırları cinslerine göre ve toprakta sürünen herşeyi cinslerine göre yaptı. Ve tanrı iyi olduğunu gördü. Ve tanrı dedi : Suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen herşeye hâkim olsun. Ve tanrı insanı kendi sûretinde yarattı. Onu tanrının sûretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Ve tanrı onları mübârek kıldı. Ve tanrı onlara dedi ki : Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun. Ve tanrı dedi : İşte bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebzeyi ve kendisinde ağaç meyvesi olup tohum veren her ağacı size verdim, size yiyecek olacaktır ve yerin her hayvanına ve göklerin her kuşuna ve kendisinde hayat nefesi olup yeryü-

zünde sürünen her şeye bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim. Ve böyle oldu. Ve tanrı yaptığı herşeyi gördü ve işte çok iyi idi. Ve akşam oldu ve sabah oldu altıncı gün.

Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları tamâmlandı. Ve tanrı yaptığı işi yedinci günde bitirdi. Ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirâhat etti. Ve tanrı yedinci günü mübârek kıldı ve takdîs etti. Çünkü tanrı yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirâhat etti. (Ahd-i Atîk, Tekvîn, 1 - 2).

Kutsal kitabın sözlüğü isimli eserinde doktor Poust tekvîn bölümünün birinci ve ikinci bâbını özetledikten sonra şöyle der : Herhangi bir kişi bu iki bölümde sözü edilen yaratılış kıssasının astronomi, jeoloji, zooloji ve botanik bilimlerine uymadığını söylerse biz ona şöyle karşılık veririz :

Bu ifâdelerdeki yaratılışla ilgili sözler, bütünüyle ilmî sözler değildir.

Bu ifâdeler, ilmin belli başlı kâidelerine tamâmen uymamaktadır. Çünkü bizim bu konuları derinliğine araştırma imkânımız yoktur. Ancak bilginler şu konuda birleşmişlerdir : Madde ışıktan öncedir ve ışığın meydana gelmesi için şarttır. Yayılan ışık, güneşlerle gezegenler şeklinde bütün maddenin birleşmesinden önce olmuştur. Gök cisimleri, yeryüzünün üzerinde duran kişiler için ancak yeryüzünün yüzeyindeki buhârlar kalktıktan sonra görülebilir. Bütün bunlar ise bitkisel ve hayvânî hayattan önce olmuştur. İnsan, hayvanî yaratılışın son basamağıdır.

Biz deriz ki (Reşîd Rızâ) doktor Poust'un iddiâ ettiği bu birlik burada araştırılması gereken konu değildir. Ancak eğer Kur'an, yaratılışla ilgili Tevrât'taki bilgileri tekrârlamış olsaydı Tevrât'ı reddedenlere karşı Doktor Poust'un vermiş olduğu cevaba benzer bir şekilde cevab vererek meseleyi te'vîle yeltenmeye hiçbirimiz râzı olmazdık. Çok açıktır ki; tekvîn kitabı, yaratılışın detaylarını açıklamak üzere hazırlanmış bir kitabdır. Binâenaleyh realiteye aykırı olması doğru olmaz. Eğer Allah tarafından vahiy eseri ise, gerçeklerle çelişmemesi lâzımdır. Kur'an'a gelince; Kur'an bu konuyu, yalnızca Allah'ın birliği ve ibâdete lâyık olduğuna delil getirmek için zikretmiştir bunun ötesinde detayları açıklama gibi bir maksad gütmemiştir.

(.....)

Dikkat : Eski kelâmcılardan bir kısmı, âyet-i kerîme'lerde vârid olan yedi kat gök, Arş ve Kürsî ifâdelerini eski yunan astronomisinde yer alan dokuz felek anlayışıyla uyuşturmaya çalışmışlardır ve demişlerdir ki : Yedi kat gök : Zuhal, Müşterî, Merîh, Güneş, Zühre, Utârid ve Yerden müteşekkil olan feleklerdir. Bakara sûresinde söz konusu

edilen Kürsî, bütün sâbit yıldızların toplandığı sekizinci felektir. Arş ise Atlas diye nitelendirdikleri dokuzuncu felektir. Atlas'ta hiçbir yıldız yoktur. Çağımızdaki astronomi bilginleri, Batlamyus (Ptoleme) astronomisinin geçersizliğini tesbît etmişlerdir. Dolayısıyla bu konudaki zorlamaların hepsi, temelsiz kalmıştır. Binâenaleyh bunlara dalmaya ve reddetmeye gerek yoktur. Tıpkı bunun gibi Kur'an âyetlerinden hiçbirini modern ilmin, teknolojinin dayandığı esâslara hamletmeye kendimizi zorlamak ta gerekmez. Çünkü Kur'an; insanları âyetleriyle ilme teşvîk etmiş ve bu konuda araştırma yapıp çalışmalarını emretmiştir. Dinin bu konudaki hidâyeti, kâinât ilimlerinin ve kanunlarının îmânı takviye etmesinden ve insan fıtratını kemâle erdirmesinden ibârettir. Eğer batılı devletler Kur'an'ın gösterdiği bu yolda yürümüş olsalardı, ilmi; öldürme ve felâket için, güçlünün güçsüzü ezmesi için bir vâsıta olarak kullanmazlardı. (Reşîd Rızâ, Tefsîr el-Menâr, VIII, 445 - 456).

———oOo———

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾

54 — Muhakkak ki sizin Rabbınız; gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a hükmeden Allah'tır. Gündüzü; durmadan kovalayan gece ile bürür. Güneş, ay ve yıldızlar O'nun emri ile müsahhar kılınmışlardır. Bilin ki; yaratma da, emir de O'nundur. Âlemlerin Rabbı olan Allah'ın şânı ne yücedir.

Göklerin ve Yerin Altı Günde Yaratılması

Allah Teâlâ gökleri, yeri ve bunlar arasındakiler ile âlemi altı günde yarattığını haber veriyor. Nitekim Kur'an'da başka bir âyette de bunu haber vermiştir. Altı gün : Pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cum'adır. Bu günde bütün yaratıklar toplanmış, Âdem (a.s.) bu günde yaratılmıştır. Bu günlerin her birerinin, bu günler (dünya günleri) gibi olup olmadığında ihtilâf edilmiştir. —Nitekim

zihinlere ilk gelen ihtimâl de budur—. Yoksa her bir gün bin sene gibi midir? Nitekim bunu Mücâhid, İmâm Ahmed İbn Hanbel belirtmişlerdir. Dahhâk'ın rivâyetine göre, İbn Abbâs'tan da böyle nakledilmiştir. Çünkü o, yedinci gündür. Ve bu sebeple sebt olarak adlandırılmış olup anlamı kesmedir. İmâm Ahmed'in Müsned'inde rivâyet ettiği hadîse gelince; Haccâc'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) elimi tuttu ve şöyle buyurdu : Allah Teâlâ toprağı (yeryüzünü) cumartesi günü yarattı. Ondaki dağları pazar günü, ağaçları pazartesi günü, hoşlanılmayan şeyleri salı günü, nûru çarşamba günü yarattı. Hayvanları perşembe günü yeryüzüne dağıttı. Âdem'i cum'a günü yaratıkların sonuncusu olarak, ikindiden sonra cum'a saatlarının son saatında ikindi ile gece arası yarattı. Hadîsi başka bir şekli ile Müslim İbn el-Haccâc Sahîh'inde ve Neseî, Haccâc İbn Muhammed el-A'ver kanalıyla İbn Cüreyc'den rivâyet etmişlerdir. Bunda yedi günün hepsi de doludur. Halbuki Allah Teâlâ «altı günde» buyurmuştur. Bu sebepledir ki, Buhârî ve hâfızlardan bir çoğu, bu hadîs hakkında konuşmuşlar ve onu Ebu Hüreyre ile Kâ'b el-Ahbâr'dan rivâyet etmişlerdir ki bu; merfû' değildir. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ'nın : «Sonra Arş'a hükmeden Allah'tır.» sözü hakkında, insanlar bir çok sözler söylemişlerdir ki; burası bunların genişçe anlatılacağı yer değildir. Ancak bu konuda Mâlik, Evzaî, Sevrî, Leys İbn Sa'd, Şafiî, Ahmed İbn Hanbel, İshâk İbn Rahûyeh ve eski, yeni diğer müslüman imâmlardan Selef-i Sâlihînin yoluna girilmelidir. Bu yol, bu âyetin keyfiyyeti araştırılmadan teşbîhe ve ibtâle gidilmeden geldiği (inzâl olunduğu) gibi kabul edilmesidir. Müşebbihe'nin zihinlerine hemen geliveren zâhir mânâ; Allah için mümkün değildir. Zîrâ yaratıklarından hiçbir şey Allah'a benzemez. «O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. Ve O, Semî'dir, Basîr'dir.» (Şûrâ, 11). Bilakis durum; imâmların —ki Buhârî'nin şeyhi Nuaym İbn Hammâd el-Huzâî bunlardandır— söylediği gibidir : Kim Allah'ı O'nun yaratığı şeylere benzetirse; kâfir olur. Kim Allah'ın kendi nefsini nitelediği şeyi inkâr ederse; kâfir olur. Ne Allah'ın ve ne de Rasûlünün Allah'ı nitelemelerinde bir teşbîh (benzetme) yoktur. Kim Allah Teâlâ için açık âyetlerde ve sıhhatli haberlerde vârid olan şeyleri Allah'ın Celâl'ine uygun bir şekilde sâbit kabul eder ve Allah Teâlâ'dan eksiklikleri nefyederse; işte o, hidâyet yoluna girmiştir.

Allah Teâlâ : «Gündüzü; durmadan kovalayan gece ile bürür.» buyurmuştur. Gecenin karanlığını gündüzün ışığıyla; gündüzün ışığını diğerinin karanlığıyla giderir. Bunlardan her biri diğerini durmadan sür'atlice ve gecikmeden kovalar. Biri gider gitmez diğeri; o gittiğinde

ise öbürü hemen gelir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler. Güneş de yörüngesinde yürüyüp gider. Bu Azîz, Alîm'in ölçüsüdür. Ay için konaklar ta'yîn etmişizdir. Sonunda kuru bir hurma dalına döner. Güneş'e aya ulaşmak düşmez. Gece de, gündüzü geçecek değildir. Herbiri bir yörüngede yüzerler.» (Yâsîn, 37 - 40). Allah Teâlâ : «Gece; gündüzü geçecek değildir.» buyurmaktadır ki; hiçbir vakit onu aslâ geçecek, değildir. Bilakis aralarında bir vâsıta (fâsıla) olmaksızın biri diğerinin hemen izindedir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Gündüzü; durmadan kovalayan gece ile bürür. Güneş, ay ve yıldızlar, O'nun emri ile müsahhar kılınmışlardır.» buyurur. Hepsi O'nun kudreti, emri ve dilemesi altındadır. Bu sebeple : «Bilin ki yaratma da emir de (hükümrânlık ve tasarruf da) O'nundur. Âlemlerin Rabbı olan Allah'ın şânı ne yücedir.» buyurmuştur. Başka bir âyette ise şöyle buyurur : «Gökte burçlar vareden, orada ışık saçan güneş ve aydınlatan ayı vareden Allah yücelerin yücesidir.» (Furkân, 61).

İbn Cerîr der ki : Bana Müsennâ'nın... Abdülazîz eş-Şâmî'den, onun da babasından —ki Sahâbî'dir— rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kim, işlemiş olduğu sâlih bir amelden dolayı Allah'a hamdetmez ve kendine hamdeder (kendini överse), muhakak küfretmiş ve ameli boşa gitmiş olur. Kim de, Allah'ın kulları için emirden bir şey yarattığını (kıldığını) sanırsa, muhakkak Allah'ın peygamberlerine indirdiğini inkâr etmiş olur. Çünkü Allah Teâlâ : «Bilin ki yaratma da, emir de O'nundur. Âlemlerin Rabbı olan Allah'ın şânı ne yücedir.» buyurmuştur.

Ebu Derdâ'dan —ki merfû' olarak da rivâyeti vardır— nakledilen me'sûr bir duâda şöyle denilmektedir : Ey Allah'ım, hükümrânlığın hepsi Senindir. Hamdin tamâmı Senindir. İşlerin hepsi Sana döner. Senden hayrın tamâmını dilerim. Şerrin de hepsinden Sana sığınırım.

İZÂHI

Ma'lûm olduğu üzere; biz Kur'an-ı Kerîm'in esâsını tevhîd, nübüvvet, âhiret ve kazâ-kaderden ibâret olan dört meselenin teşkîl ettiğini açıkladık. Şüphe yok ki âhireti isbâtın esâsı da tevhîd, kudret ve ilmin isbâtına dayanmaktadır. Cenâb-ı Allah bundan önceki âyetlerde âhireti isbât sadedinde doyurucu beyânlarda bulunduktan sonra, burada Allah'ın birliğine (tevhîd) kudret ve ilminin kemâline delâlet eden de-

lilleri serdetmeye dönmüştür ki bu deliller, tevhîdi ve âhireti isbât görüşünü pekiştirmektedir. Bu âyette birkaç mesele vardır :

Birinci Mesele : (.....)

İkinci Mesele : Daha önce ifâde ettiğimiz gibi halk; takdîr etmek, mânâsınadır. O halde yer ve gökleri yaratmak, bunların durumunu takdîr etmeye işârettir. Bu takdîrin birkaç şekilde olması muhtemeldir.

Birincisi : Yer ve göklerin, muayyen mikdârlarıyla takdîr edilmesidir. Aslında bunların bulundukları muayyen mikdârdan daha az veya çok olmasını akıl tecvîz etmektedir. Buna rağmen bunların o belli mikdârda bulunmaları, bir tahsîs ve ta'yîn edicinin tahsîsi ile olmalıdır. Bu durum, yerlerin ve göklerin yaratılışının bir Fâil-i Muhtâr'ın bulunmasını îcâbettirdiğini gösterir.

İkincisi : Cisimlerin, başlangıcı olmayan bir zamandan beri hareket halinde olması muhâldir. Zîrâ hareket, bir şeyin bir halden bir başka hale intikâlidir. Buna göre; bir şeyin hareket etmesi, onun daha önce bir başka halinin olmasını gerektirir. Zaman bakımından başlangıçsızlık ise, kendisinden önce bir şeyin olmamasını gerektirir. Bu duruma göre, hareket ile başlangıçsız zamanı bir yerde toplamak muhâldir.

Bu böyle olduğuna göre; biz diyoruz ki : Bu feleklerin ve yıldızların, ya ezelde yok olup sonradan var olduğunu veya bunların ezelde var olduğunu, ancak hareket halinde olmadığını, harekete sonra başladığını söyleyeceğiz. Bu iki varsayıma göre de bu hareketler; sonradan var olmayla başlamışlar, daha önce veya daha sonra olması mümkün iken muayyen bir vakitte var olmuşlardır. İşte hareketlerin; bu muayyen vakitlerde başlaması, bir takdîr ve yaratmadır. Bu muayyen vakitlerde başlama ise, ancak Muhtâr ve Kâdir olan ta'yîn, tahsîs edici bir zâtın tahsîsi ve ta'yîni ile olur.

Üçüncüsü : Feleklerin, yıldızların ve unsurların yapıları bir takım küçük parçalardan birleştirilmiştir. Bu küçük parçalar (maddeler) ın bir kısmı, bu yapıların içinde ve üstündedirler. İşte bunların o yapıda, muayyen yerde ve konumunda bulunması bir tahsîsi gerektirir.

Dördüncüsü : Feleklerin bir kısmı diğerlerinden yüksektedir. Yıldızların bir kısmı merkezde, bir kısmı da kutuplardadır. Bütün bunların bulundukları muayyen yer ve konumlar; bir tahsîs edicinin tahsîsi ile olmasını gerektirir.

Beşincisi : Feleklerin herbiri belli bir yöne doğru farklı bir sür'at ve yavaşlıkla hareket etmektedir. Bu durum da bir takdîr ve yaratmadır, kâdir bir tahsîs edicinin bulunmasını gerektirir.

Altıncısı : Her yıldızın belli bir rengi vardır. Meselâ, Zuhal lekeli, soluk; Müşterî parlak; Merîh kırmızı; Güneş sıcak; Zühre aydınlık;

Utârid sarı; Ay parlaktır. Cisimler birbirinin benzeri olduğu halde, herbirinin muayyen bir renkte olması bir yaratma ve takdîrdir ve bir Fâil-i Muhtâr'ı gerektirir.

Yedincisi : Felekler ve unsurlar, küçük maddelerden mürekkebtir. Varlığı kendinden olan bir varlık; birden çok olamayacağı için bu maddeler mümkin el-vücûd (varlığı zorunlu olmayan) dur. Varlığı zorunlu olmayan her şey, bir müessire muhtâçtır. Bir müessire muhtâç olmak, bekâ halinde olmaz. Aksi halde olanın tekrâr olması gerekir. Öyle ise bir müessire muhtâç olma; ya hudûs zamanında veya yokluk zamanında olur. Her iki duruma göre de bu maddelerin sonradan varedilmiş olmaları gerekir. Sonradan varedilme muayyen bir vakitte olacağına göre; bu da bir yaratma ve takdîrdir, bir yapıcıya Kâdir-i Muhtâr'a ihtiyâç olduğunu gösterir.

Sekizincisi : Cisimler, hareket ve sükûndan hâlî değildir. Bu iki hal ise, sonradan olmadır. Kendisinde sonradan olma bir hal olan bir şey de sonradan olmadır. O halde bu cisimler sonradan olmadırlar. Sonradan olan herşeyin var olması, muayyen bir zamanda olmaktadır. Bu da bir yaratma ve takdîrdir, bir Yaratıcıyı gerektirir.

Dokuzuncusu : Cisimler birbirine benzer. Bir kısmının bazı nitelikleri taşıyıp gök ve yıldız adını alması; diğer bir kısmının da yer, su, hava ve ateş niteliklerini taşıması aksi de olabilecek olan (câiz) bir durumdur. Binâenaleyh bu muayyen nitelikler, ancak bir mukaddirin takdîri ve muhasısın tahsîsi ile mümkün olabilir.

Onuncusu : Dokuzuncu maddede zikrettiğimiz durum; yıldızlar, felekler ve unsurlar, hattâ herbir yıldız için de geçerlidir. Bu da Kâdir bir Fâil-i Muhtâr'a gerek olduğunu gösterir.

Bilinmelidir ki : Yaratma; takdîr etmekten ibârettir. Cisimlerin birbirinin benzeri olduğuna delil getirince, muayyen bir cismin taşıdığı bir niteliğin diğer cisimler için de mümkün olduğuna kesin hüküm vermemiz gerekir. Bu duruma göre; muayyen bir cismin muayyen bir sıfatta bulunması, bir yaratma ve takdîrdir ve «Şüphesiz, sizin Rabbınız olan Allah yerleri ve gökleri yaratandır» âyetinin kapsamına girmektedir.

Üçüncü Mesele : Burada bazı sorular sorulabilir. Şöyle ki : Eşyânın altı günde yaratılmış olmasını, Yaratıcıyı isbât için delil göstermek imkânsızdır. Bunun için birkaç bakımdan açıklama getirebiliriz : 1) Eşyânın Yaratıcıya delâleti; ya sonradan olması nedeniyledir, ya yaratmanın zorunlu olmaması (imkânı) nedeniyledir veya her ikisi ile birliktedir. Bu sonradan oluşun; altı günde veya bir günde olmasının, Yaratıcının varlığına delâlet bakımından bir önemi yoktur. 2) Akıl, hudûsun pekçok hallerde vukûbulmasını kabul eder. Binâenaleyh hudû-

sun altı günde olduğuna kesinlikle hükmetmek, ancak bir muhbir-i sâdıkın haber vermesiyle mümkündür. Bu ise Fâil-i Muhtâr bir Allah'ın varlığını bilmeye bağlıdır. Bu önermeyi yaratıcının varlığını isbât için kullanmak deviri gerektirir. 3) Yer ve göklerin bir günde varolması; ilim ve kudretin kemâline, altı günde varolmasından daha çok delâlet eder.

Bu açıklamalara göre soruyoruz : Allah'ın varlığını isbât sadedinde altı günde yarattığını zikretmenin faydası nedir? 4) Âyetin bu noktasında, diğer eşyânın yaratılması zikredilmeksizin sâdece yer ve göklerin yaratılmasını kaydetmenin sebebi nedir? 5) «Gün», ancak güneşin doğup batmasıyla «gece» den ayrılır. Bu durumda henüz güneş ve ay yokken «gün»ün varlığı nasıl olabilir? 6) Cenâb-ı Allah : «Bizim işimiz ancak göz kırpma gibi, bir (anlık) tır» buyurmaktadır. Bu âyet, «yer ve gökleri altı günde yarattı» âyetine çelişik gibi görünmüyor mu? 7) Allah, yer ve gökleri bir süreç içinde yaratmıştır. Buna göre bu yaratmayı «altı gün»le kayıdlamanın hikmeti nedir?

Buna cevâben deriz ki : Bize göre bunların tümü kolay ve açıktır. Çünkü Allah, dilediğini yapar, istediğine hükmeder. Her meselede, yaptığı her işte O'na herhangi bir itirâz olamaz. O'nun yaratmasının herhangi bir illeti de yoktur. Şimdi bu soruları maddeler halinde cevablandıralım :

Birinci sorunun cevâbı : Yüce Allah Tevrât'ın başında yer ve gökleri altı günde yarattığını zikretmiştir. Müslümanlar yahûdîlerle bir arada bulundukları için bunu onlardan duymuş olmalıdırlar. Sanki Allah Teâlâ : Putlara tapmayın. Sizin Rabbınız insanların bilginlerinden; son derece büyük ve muhteşem olmasına rağmen Allah'ın yer ve gökleri altı günde yarattığını işittiğiniz zâttır, buyurmaktadır.

(.....)

Üçüncü sorunun cevabı : Yüce Allah her ne kadar eşyâyı bir def'ada îcâda kâdir ise de; her şey için bir sınır ve muayyen bir zaman koymuştur. Her şeyi sürekli kanunlara göre yaratır. Cenâb-ı Allah kendisine itâat edenleri derhâl mükâfâtlandırmaya, karşı gelenleri cezâlandırmaya kâdir ise de bunu belli bir zamana bırakır. Bu bırakma; kullarını ihmâl ettiğinden değil, zikrettiğimiz o her şeyi ezelde meşiyyeti taalluk eden ve hiç bir zaman geri döndürülemeyecek olan muayyen bir zamana bağlamasından dolayıdır. Bu husûsa Allah, Kâf sûresinde daha önce «Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Gerçekte onlar, bunlardan daha güçlü idiler. Buna rağmen (ölümden kurtulmak için) memlekette delikler aradılar. Kurtuluş var mı? Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.» buyurduktan sonra, «Andolsun ki Biz; gökleri yeri ve ikisi

arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiç bir yorgunluk dokunmadı. Onların dediklerine sabret...» âyetleriyle işâret etmektedir. Yani burada Allah Teâlâ, Arap müşriklerine kendisine şirk koşan, peygamberlerini yalanlayanlardan daha güçlü nicelerini helâk ettiğini haber vermekte, bu arada onlara bir maslahattan dolayı mühlet verdiğine işâret etmektedir. Allah, yeri ve gökleri ve bunların arasında olanları da altı günde yaratmıştır. Bu da bir maslahat içindir. Yoksa bir yorgunluktan dolayı değil. «Kâf» sûresinde Allah bu tarzda kâinâtı bir def'ada değil de yavaş yavaş yarattığını açıkladıktan sonra, «Onların söylediklerine sabret...» Onlara azâb gelmesi konusunda acele etme. «Allah'a tevekkül et, işi O'na bırak...» buyurmaktadır. Müfessirlerin bu âyeti; Allah kâinâtı altı günde yarattı ki, kullarına işlerinde yumuşaklık ve sabrı öğretsin. Onlar da mükâfât ve cezânın gecikmesini, ihmâl ve acze hamletmesinler, tarzında yorumlamalarına da uygundur. Ulemânın bir kısmı bu âyete başka iki ayrı açıdan daha bakmışlardır :

Birincisi : Bir şey bir def'ada meydana gelip te sonra bu varedilme işi kesilirse, bazılarının aklına bunun tesâdüfen vâki' olduğu gelebilir. Ancak eşyâ; hikmet ve maslahata uygun olarak birbiri ardınca meydana gelirse; bu, eşyânın Kadîm, Hakîm, Rahîm... bir Muhdisin varetmesiyle meydana geldiğine daha güçlü bir delil olur.

İkincisi : Delil ile sâbittir ki, Allah önce insanı, ondan sonra yer ve gökleri yaratmıştır. İnsan; her an peş peşe eşyânın varedilmesini müşâhede edince —bu O'nun ilmi ve basîreti için daha kuvvetlendiricidir. Çünkü bu delilleri yavaş yavaş anbean tekrâr be tekrâr görmektedir— yer ve göklerin altı günde yaratılması yakîn ifâde etmede daha kuvvetli olur.

Dördüncü sorunun cevâbı : Bu âyette yer ve göklerin zikredilmesi, aynı zamanda bunların aralarında olanları da zikretmek demektir. Çünkü Cenâb-ı Allah, sâir mahlûkâtı diğer âyetlerde zikretmekte, «Allah, yer ve gökleri ve bunların aralarında olanları altı günde yaratan, sonra Arş'a yönelendir. Sizin için O'ndan başka bir dost ve yardımcı yoktur.», «Sen ölmeyecek olan diriye tevekkül et, O'nu hamd ile tesbîh et. Kullarının günâhlarını bilmek bakımından O kâfîdir. Ki O, yer ve gökleri ve onların arasında olanları yaratandır.» Ve «Andolsun ki Biz, yer ve gökleri ve onların aralarında olanları altı günde yarattık.» buyurmaktadır.

Beşinci sorunun cevâbı : Âyetin mânâsı, Allah yer ve gökleri altı güne tekâbül eden bir zaman süresinde yarattı, tarzındadır. Bu «Onların rızıkları kendilerine orada sabah ve akşam verilir.» âyeti gibidir. Yani dünyadaki sabah ve akşam süresinde demektir. Yoksa orada ne gece ve ne de gündüz vardır.

Altıncı sorunun cevâbı : «Bizim buyruğumuz, ancak bir göz açıp kapama kadar bir andır» âyeti, eşyânın her birinin îcâd ve i'dâmına (yok edilmesine) hamledilmiştir. Çünkü bir şeyin îcâdı ve mevcûd olan bir varlığın yok edilmesi tekrârı kabul etmez, ancak bir def'ada yapılabilir. Süreç ve mühlet ise ancak bir zaman içinde olur.

Yedinci sorunun cevâbı : Bu suâli sorulmamış kabul etmeliyiz. Çünkü Allah yer ve gökleri altı gün yerine başka bir zaman mikdârında ihdâs etseydi, aynı suâl yine sorulacaktı. Bazıları bu soruya şöyle cevab vermeye çalışmışlardır : Yedi rakamı, büyük bir şerefi hâizdir. (Bu rakamın şerefi bahsi, kadir gecesinin yirmi yedinci gece olduğunun açıklanmasında da geçmektedir). Bu kimseler diyorlar ki : Buna göre altı gün kâinâtın yaratılmasında, yedinci günde mülk ve melekûtun üstün olmasında geçmiştir. Böylece tamâmlanma yedi günde olmuştur.

Dördüncü Mesele : Bu âyette insanlara büyük bir müjde vardır. Çünkü «Sizin Rabbınız yer ve gökleri yaratan Allah'dır» buyurulmaktadır. Yani, sizi terbiye eden, besleyen, sizin durumunuzu düzelten, size hayırlar gönderip sizden kötülükleri uzaklaştıran öyle biridir ki, O'nun ilim, kudret, hikmet ve rahmetinin mükemmelliği bu muazzam eşyâyı yaratma, onlara (sizin için) çeşit çeşit hayır ve faydaları koyma noktasına kadar yükselmiştir. Bu hikmet, kudret ve rahmetle mevsûf bir idâre edici, besleyicisi olan kimsenin, iyilik ve mutluluk istemek için bundan başka birine mürâcaat etmesi nasıl yakışık alır? Bu âyette bir incelik daha vardır : «Siz O'nun kullarısınız» denmemiş de, «O, sizin Rabbınızdır» denmiştir. Bir başka incelik de Cenâb-ı Allah'ın kendini bizlere nisbet edince, zâtına «Rabb» demesidir. Bu ise terbiye, lutuf ve ihsânın çokluğunu bildirir. Sanki şöyle buyurmaktadır : Böyle rahmeti bol bir mürebbîsi olan kimsenin O'ndan başka birine ibâdetle meşgûl olması nasıl yakışık alır? (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIV, 96 - 101).

Altı günden maksad, altı vakit demektir veya altı gün mikdârınca demektir. Çünkü bilinen gün; güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zamandır. Ancak o zamanda henüz bu gün mevcûd değildi. Allah Teâlâ'nın eşyâyı bir defada varetmeye gücü yettiği halde, tedrîcî olarak yaratması O'nun ihtiyârına delildir. Gözlere ibret alınması için bir örnektir. İşlerde teennî ile hareket edilmesini teşvîk içindir. «Sonra Arş'a hükmetti» kavlinden maksad; O'nun emri Arş'ı hâkimiyyeti altına aldı, demektir. Bizim arkadaşlarımıza göre; Arş'a hükmetmek, Allah'ın keyfiyyeti olmayan sıfatlarından birisidir. Mânâ şöyle olur : Allah Teâlâ istikrâr, yerleşme gibi bütün hallerden münezzeh olarak kendine yaraşır biçimde Arş'a hükmetmiştir. Arş, diğer cisimleri kuşa-

tan bir cisimdir. Yüce olduğu için bu ad verilmiştir. Ya da iktidâr ve saltanat tahtına benzediği için bu isim verilmiştir. Çünkü işler ve yönetim Arş'tan iner. Onun mülk anlamına geldiği de söylenmiştir. (Kâdî Beydâvî, Envâr'üt-Tenzîl, II, 561 - 563).

Altı Gün

Bazı müfessirler; bu altı günü, dünya günleri denilen ma'rûf günler diye telâkkî etmişlerdir. Filvâki' lüğatta gün denilince; evvelâ güneşin, yere doğuşu ile batışı arasındaki müddet demek olan gün mânâsı zihne gelir. Lâkin henüz dünya ve güneşin bulunmadığı yaratma sırasında, bu mânâ ile bir gün tasavvur olunamayacağı bedîhî ve Kur'an'ın bir çok yerlerinde olduğu gibi günün vakit mânâsına geldiği de lisânen ma'lûm bulunduğundan burada da altı gün, altı vakit mânâsiyle tefsîr edilmek lâzım geleceği bir çok müfessir tarafından ihtâr edilmiştir. Bunun mikdârı ise, ma'lûm olan güne müsâvî veya ondan kısa veya uzun olması mümkündür. Nitekim (ومن يولهم يومئذ دبره الا متحرفالقتال او متحيزًا الى فئة) kavl-i ilâhîsinde gün böyledir. (Secde, 5) Âyetinde bizim saydığımız günlerle bin sene, diğer âyette (Meâric, 4) ise elli bin sene mikdârı ile beyân buyurulmuştur ki bunlar da âhiret günleri adıyla bilinir. Ve İbn Abbâs, Kâ'b, Mücâhid, Dahhâk gibi müfessirlerin büyükleri buna göre tefsîr etmişlerdir. Buna göre altı günde demek, mikdârı binlerce seneye bâliğ olan altı vakitte demektir. Fakat açıklamanın maksadı; bunların devâm mikdârı değil, bu mikdârın ezele ve istivânın genelliğine ve ebediyyetine göre altı gün denecek kadar mahdûd vakitlerden ibâret bulunduğunu anlatmak olduğundan altı gün buyurulmuştur.

Maamafih şâyân-ı dikkattir ki; burada rubûbiyyetin biri halk, biri istivâ olmak üzere iki tecellî mertebesi olup âlemdeki mevcûdâtın evvelâ sırf hârika olan misâlsiz bir halk ile başlayıp sonra bir düzen seviyyesine girdiği ve her iki halde de ilâhî hâkimiyyet altında bulunduğu anlatılırken, altı gün ile; bilhâssa gökler ve yerin âdet ve nizâm dediğimiz tekerrür, benzerlik, süreklilik ve ardarda geliş ve devâmlılık devirlerinden önce ve benzersiz bir fark, misâlsiz bir îcâd ile sırf hârika olan ilk yaratma gösterilmiş ve sırf hârikanın mutlak olan nizâm ve istivâ devirlerine nazaran altı adedinin sayı basamaklarına ve bakâ günlerine nisbeti gibi azın azı olduğu ifâde kılınmış olmak i'tibâriyle diğer ba'zı müfessirlerin dediği gibi bu altı vaktin dünya günleri mikdârıyla ve hattâ ondan daha az bir mikdâr ardarda gelişi ile mülâhaza edilmesinde daha muvâfık bir mânâ vardır. Bu sûrette iki halk arasında geçen benzer uzananları istivâ hükmünde olmakla tayy, tecrîd edilerek evvelâ dumandan ecrâma, alevli ateşten toprağa, topraktan suya, sudan

hayata geçmek gibi yalnız ilk yaratılış anları mütâlaa olunmak lâzım gelir. Sonra (حم . كتاب فصلت) de bu altı gün hakkında bazı tafsîlât gelecektir. (Bak) ki ona nazaran bunun ikisi göklere, dördü de yere âit görünmektedir. Bununla beraber Müslim-i şerîf'te rivâyet olunan bir hadîsin delâletine göre, bazı müfessirlerin tercîh ettikleri veçhile «altı günün»; yalnız yere müteallik olması da muhtemeldir ki, bu takdîrde mânâ : «Rabbınız ancak o Allahdır ki gökleri ve yeri altı günde halk etti» demek olur. Hâsılı işbu altı günün mâhiyetinin ta'yîni ve tafsîli husûsları, ilâhî ilme bırakılması lâzım gelen benzer bir mânâ olmakla beraber bundan kat'î olarak şu netîcelere ulaşmış oluruz : Evvelâ âlem, kadîm değil görüldüğü üzere bir sonradan oluşlar bütünüdür. Ki vücûdunda da bakâsında da Hâlık Teâlâ'ya muhtâcdır. Ve yalnız O'nun hükmü altındadır. İkinci olarak bütünüyle âlem, kadîm olmadığı gibi def'aten ve basît bir sûrette halkedilmiş de değildir. İbtidâ muhtelif lâhzalarla birden çoğa giden, sonra teaddüd içinde bir terkîb ve içtimâa dâhil olan, fakat sonsuz bulunan bir tedrîc ile halkedilmiş ve bilâhare bu tedrîce ihtilâf ve benzerlik içinde tekerrür ve ardarda gelme ile bir süreklilik şekli verilmiştir ki, bu sürekliliğin devâmı da bir seviyyede bizâtihâ sâbit ve karârlaştırılmış değil Rabbânî istivâ altında değişkendir.

Bu tedrîc anlamı münâsebetiyle burada şu iki suâl meşhûrdur : Birincisi; halktaki bu tedrîc, (وما امرنا الا واحدة كلمح بالبصر) medlûlüne aykırı değil midir? İkincisi; def'aten halk, ilâhî kudrete delâlette daha eblağ olmaz mıydı? Cevab hayır. Gerçi bir halk, bir yönden hem bir def'ada hem tedrîci olmaz. Bir def'ada olmak tedrîce aykırıdır. Bununla beraber def'aten olmak, tedrîcen olmanın şartıdır. Tedrîc, muhtelif yaratma anlarının dizilmesi ve ardarda gelmesi demek olduğundan aralarında haml yoluyla aykırılık bulunan bir def'alık ile tedrîc arasında tahakkuk yönünden mutlak umûm ve husûs vardır. Her tedrîcde bir def'ada olmak vardır, lâkin her bir def'ada oluşta tedrîc yoktur. Filvâki' Cenâb-ı Hak, her neyin yaratılmasını veya yokedilmesini murâd ederse «ol» der ve derhal murâdı dilediği veçhile vâki' olur. Ve bu anda bir değil, sayısız ve sınırsız şeyler halk ve ifnâ edebilir. Nitekim bir yağmur anında ne kadar sayısız katrelerin halkolunup düştüğü ve bir tulû' anında hesâbımıza sığmaz bir çok hâdiselerin bir anda vukûu görülür. Ve Hakk'ın bütün işleri, böyle vâhid olan bir vicdân ile müşâhede olunur. Fakat bunun böyle olması; onların sayısızlığı ve ardarda gelişi ile muhtelif veya müttefik halkları sayısız ve ardarda getirme kudretini selbetmez. Çünkü ilâhî kudret, hiçbir şekilde son bulmaya ulverişli değildir. Binâenaleyh bir tek emrin, bir anda pekçok yaratışa

yeterliliği, buna mukâbil halklar arasında özel bir sıralanış ile tedrîcen halk kudretine aykırı da olmaz. Hem tedrîc anlarının her birine nazaran (وما امرنا الا واحدة) hükmü sâdıktır. Hem de bütününe göre bir tedrîc ve sıralanış silsilesi geçerlidir.

İkinci olarak bir def'ada halk; kudrete delâlette daha eblağ da değildir. Zîrâ bu hasrda bir kudretin sonluluğu şâibesi vardır ki, ikinci bir halka imkân yok zannedilir. Tertîb ve terkîb ile halk kudreti ta'tîl edilmiş ve delilsiz bırakılmış olur. Evet, Allah Teâlâ dilese idi bu günkü göklerle yeri bütün muhteviyâtıyla bir def'ada yaratmaya gücü yeterdi. Fakat bu sûrette dünkü âlem olmaz, iki mahlûk arasında bir sıralanış ve ardarda geliş mülâhazasına imkân kalmazdı. Diriden ölü, ölüden diri, ateşten toprak topraktan su, çamurdan hayât zuhûr etmek şöyle dursun gece ile gündüz peşpeşe gelmezdi. İnsandan insan bile doğmazdı. Atalarımız yaratılırsa biz olmazdık, biz olursak onlar olmazdı veyâhud hepimiz olur fakat ata evlâd olmazdık ve şimdiki halkın imkânına delil bulamazdık. Ve o halde o âlem bu âlem olmazdı. Hiç bir tedrîc olmadan bütün mahlûkâtı bir def'ada ve bir anda halk edilmiş olsa idi; hiç biri diğerinin halkına şâhid olamayacağından hem halk delili bulunmaz hem de eşyânın tabîatının ilâhî tasarrufa mahkûm ve müsahhar olduğu anlaşılmaz, âlem, kadîm bir tabîat zannedilirdi. Sonra hiç tedrîc bulunmasın demek, rubûbiyyet bulunmasın demek olduğundan da gaflet edilmemelidir. Binâenaleyh bir çok bir def'alık yaradılışları mutazammın olan tedrîc ve terettüb ile halkın kudret ve rubûbiyyet-i hâlika delâlet nokta-i nazarından pek büyük ehemmiyeti vardır. Ancak bu tedrîcin yaratılışın başlangıcından altı güne tahsîsî meselesi kalır ki bu da sırf bir irâde-i ilâhiyye meselesidir. Bu tercîh, muhtâr fâilin ihtiyârına âittir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 2172 - 2176).

—oOo—

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ
بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا ۚ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

55 — Rabbınıza yalvara yakara gizlice duâ edin. Muhakkak ki O, haddi aşanları sevmez.

56 — Islâh olmuşken yeryüzünde fesâd çıkarmayın ve O'na korka korka ve ümitle yalvarın. Muhakkak ki Allah'ın Rahmeti; ihsân edenlere çok yakındır

Allah Teâlâ kullarını dünyalarında ve âhiretlerinde kendi yararlarına olan duâya irşâd buyurup : «Rabınıza yalvara yakara gizlice duâ edin.» buyuruyor. Başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Rabbını içinden yalvararak ve korkarak... zikret.» (A'râf, 205). Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyete göre; o, şöyle demiştir : İnsanlar, duâda seslerini yükseltmişlerdi. Allah Rasûlü (s.a.) : Ey insanlar; kendinize acıyın. Muhakkak ki siz, sağıra ve gâib olan birine duâ etmiyorsunuz. Sizin duâ ettiğiniz işiten ve yakın olandır, buyurmuştur.

İbn Cüreyc'in Atâ el-Horasânî'den, onun İbn Abbâs'tan «Yalvara yakara ve gizlice duâ edin.» âyeti hakkında; gizlice, sırren, dediğini rivâyet etmiştir. İbn Cerîr, âyetteki (تضرعاً) kelimesini; ona itâat için alçalarak şeklinde; (وخفية) kelimesini ise; kalblerinizin huşû' ile, sizinle onun arasındaki husûslarda onun rablığını ve birliğini sıhhatli bir şekilde bilerek, açıkça ve gösterişle değil, şeklinde tefsîr etmiştir.

Abdullah İbn el-Mübârek'in, Mübârek İbn Fudâle'den, onun da Hasan'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : (Eskiden) kişi, bütün Kur'an'ı cem'eder, toplardı da kimse bunu hissetmezdi. Yanında ziyâretçiler olduğu halde kişi, evinde uzun namaz kılardı da ziyâretçileri bunu hissetmezlerdi. Biz, öyle kimselere eriştik ki; yeryüzünde gizlice yapabilecekleri hiçbir amel yoktu ki onu alenî olarak yapsınlar. Müslümanlar, çok fazla duâ ederlerdi. Ama onlardan hiçbir ses işitilmezdi. Sâdece Rabları ile kendi aralarında bir fısıltıdan ibâret olurdu. Zîrâ Allah Teâlâ : «Rabbınıza yalvara yakara gizlice duâ edin.» buyurmuştur. Allah Teâlâ başka bir âyette de kendisinden ve fiilinden hoşnûd olduğu sâlih bir kulu zikredip şöyle buyurur : «Hani o, Rabbına içinden yalvarmıştı.» (Meryem, 3).

İbn Cüreyc der ki : Duâda sesi yükseltmek, bağırıp çağırmak mekrûhtur. Tazarru' ile yalvarıp yakarma ve alçalma emredilmiştir. İbn Cüreyc, Atâ el-Horasânî'den; İbn Abbâs'ın «Muhakkak ki O, haddi aşanları sevmez.» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Bu; duâda haddi aşmadır. Duâdan başka bir şeyde değildir. Ebu Miclez ise, «Muhakkak ki O, haddi aşanları sevmez.» âyetinde; Peygamberlerin derecelerini istemeyerek haddi aşanları sevmez, denilmek istendiğini bildirmiştir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel —Allah ona rahmet eylesin— der ki : Bize Abdurrahmân İbn Mehdî'nin... Sa'd'ın kölesinden rivâyetine göre; Sa'd, çocuklarından birisinin şöyle duâ ettiğini işitmişti : Senden cenneti, nimetlerini, atlaslarını ve bunların benzerini isterim, ateşten, cehennemin zincir ve bağlarından sana sığınırım. Bunun üzerine Sa'd şöyle dedi : Allah'tan çok hayır istedin ve çok şerden ona sığındın. Ben,

Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işittim : Öyle bir kavim gelecek ki, duâda haddi aşacaklar. Sonra Allah Rasûlü «Rabbınıza yalvara yakara gizlice duâ edin.» âyetini tilâvet buyurdular. Ve : Şöyle demen sana yeter : Ey Allah'ım; Senden cenneti, ona yaklaştıracak söz ve ameli isterim. Ateşten, ateşe yaklaştıran söz ve amelden sana sığınırım, buyurdu. Hadîsi Ebu Dâvûd da Şu'be kanalıyla Sa'd'dan rivâyet etmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... Abdullah İbn el-Muğaffel' den rivâyetine göre; o, oğlunun : Ey Allah'ım, cennete girdiğimde cennetin sağından beyâz bir köşk isterim, dediğini işitmiş ve şöyle demiştir : Oğulcuğum, Allah'tan cenneti iste ve cehennemden O'na sığın. Ben, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işittim : Öyle bir kavim gelecek ki; duâda ve temizlikte haddi aşacaklar. Hadîsi bu şekliyle İbn Mâce de Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe'den, o ise Affân'dan rivâyet etmiştir. Hadîsi Ebu Dâvûd, Mûsâ İbn İsmâîl kanalıyla... Ebu Nuâme Kays İbn Abâye'den rivâyetle tahrîc etmiş olup isnâdı hasendir. En doğrusunu Allah bilir.

«Islâh olmuşken yeryüzünde fesâd çıkarmayın.» âyetiyle Allah Teâlâ yeryüzünde fesâd çıkarmayı yasaklamaktadır. Islâh olmuşken fesâd çıkarma ne kadar zararlıdır. İşler doğru giderken; bundan sonra fesâd çıkarılırsa, kullara bundan daha zararlı bir şey elbette düşünülemez. İşte Allah Teâlâ bunu yasaklamış, kendisine ibâdeti, duâyı, tazarru'u emrederek : «O'na (katındaki şiddetli azâbdan ve cezâdan) korka korka ve (katındaki bol sevâbı umarak) ümitle yalvarın.» buyurmuştur. Daha sonra Allah Teâlâ : «Muhakkak ki Allah'ın rahmeti ihsân edenlere çok yakındır.» buyuruyor. O'nun rahmeti; emirlerine uyan, yasakladıklarını bırakan ve ihsân edenler için hazırlanmıştır. Nitekim başka bir âyette : «Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Ben onu sakınanlara yazacağım.» (A'râf, 156) buyurmuştur. Âyetteki (قريب) kelimesi, müzekker olarak getirilmiştir. Çünkü sevâb mânâsını içermektedir. Ya da Allah'a izâfeti ve isnâdı sebebiyle müzekker olmuştur. Bu sebepledir ki, «İhsân edenlere çok yakındır.» buyurmuştur. İbn Ebu Hâtim'in rivâyetine göre, Matar el-Varrâk şöyle demiştir : Allah'a itâat ederek O'nun, va'dini yerine getirmesini isteyiniz. O, rahmetinin ihsân edenler üzerinde çok yakın olmasına hükmetmiştir.

İZÂHI

İkinci Mes'ele : Bu âyette birkaç nokta vardır. Birincisi : Güneşin iki nevi hareketi olmasıdır :

1 — Kendi ekseni etrâfında hareket etmesidir ki bu tâm bir senede tamâmlanır ve bu hareket sebebiyle sene meydana gelir.

2 — Büyük feleğin hareketi sebebiyle hareket etmesidir. Bu da bir gün bir gecede tamâmlanır.

Bu bilgilerden sonra deriz ki : Gece ve gündüz, güneşin hareketi sebebiyle olmayıp kendisine «Arş» denen en yüksek semânın hareketleriyle oluşur. Bu sebepledir ki Cenâb-ı Allah : «Sonra Arş'a hükmetmiş olan» buyurarak «Arş»ı zikredince, gece ve gündüzün oluşmasının sebebinin bu büyük feleğin hareketi olup güneş ve ayın hareketi olmadığına —bu ilginç bir inceliktir— dikkati çekmek için bu şıkka bağlı olarak «geceyi gündüze bürüyüp örten...» diye buyurmaktadır.

İkincisi : Yüce Allah semâvâtın yaratılışını açıklarken, «onları iki günde yedi gök yaptı, her semâya emrini bildirdi...» buyurmaktadır. Ki bu âyet Yüce Allah'ın, her bir semâyı, âlem-i emr'den Rabbını, nûrânî bir latîfe ile tahsîs ettiğine delâlet etmektedir.

Allah Teâlâ bundan sonra «Bilseniz ki, yaratmak da, emretmek de O'na mahsûstur.» buyurmuştur. Bu ifâde ile kasdedilen şudur : Allah'tan başka her şey; ya «halk» âleminden veya «emr» âleminden dir. «Halk» (yaratma) âleminden olan —ki «halk» takdîr etmeden ibârettir.— cisim veya cismânî olan her şeyin özel muayyen bir mikdârı vardır, «Halk» âlemindendir. Hacmi ve mikdârı olmayan her şey ise, rûhlar ve «emr» âlemindendir. Bu cümle, Cenâb-ı Allah'ın «halk» âleminden olan her yıldızı ve felekî varlıkları, «emr» âleminden olan meleklerden bir melek ile tahsîs ettiğine delâlet etmektedir. Sahîh hadîsler, bu mânâya uygun düşmektedir. Haberde şöyle rivâyet edilmiştir. Güneş ve ayı doğuş ve batışında hareket ettiren Allah'ın melekleri vardır. Diğer yıldızlar da böyledir. Sonra yine «O gün Rabbının Arş'ını sekiz melek taşır» âyeti de Arş'ı korumakla görevli sekiz meleğin bulunduğuna işâret etmektedir. Sonra, dikkatle baktığımızda «halk» âleminin Allah'ın teshîrinde, «emr» âleminin ise tedbîrinde olduğunu, Rûhânîlerin Cismânîleri istilâ etmelerinin Allah'ın takdîri ile olduğunu görmekteyiz. Yüce Allah bu mânâyı ifâde için «Bilesiniz ki; yaratma ve emir O'na âittir.» buyurmuştur.

Sonra, «Âlemlerin Rabbı olan Allah ne Yücedir.» buyurulmuştur. «Bereket» kelimesinin iki açıklaması vardır :

Birincisi : Bakâ ve sebât. İkincisi : Üstün ve kıymetli netîcelerinin, eserlerinin fazlaca olması. Her iki mânâ da yalnızca Allah'a yaraşır. Bu kelimeyi, sebât ve bakâ mânâsına hamletsek, asıl sâbit ve bâkî olan Allah'tır. Çünkü bizâtihi vâcib, âlim, zâtıyla kâim, zâtı, sıfatı, fiilleri ve hükümlerinde mâsivâsına ihtiyâcı olmayan varlık O'dur. O, hâcetlerin bittiği nokta, her şeyde mâsivâsından ganî olandır. «Bereket» i; üstün

ve kıymetli eserlerinin çokluğu mânâsına aldığımız takdîrde; bu ölçüye uyan her şeyin Allah'tan olduğu muhakkaktır. Zîrâ mevcûd olan bir şey, varlığı, zâtından ve zârûrîdir veya varlığı da yokluğu da düşünülebilen, zarûrî olmayan (mümkün) dır Varlığı zarûrî (vâcib) olan ancak Allah'tır. O'ndan başka her varlık mümkündür. Mümkün olan herşey, ancak lizâtihi vâcib olan (varlığı zarûrî olan) tarafından varedilebilir. Her hayır O'ndandır. Bütün kemâller, O'nun varlığından ve lutfundan kaynaklanmaktadır. Her hayır; ancak O'ndan, her ihsan; ancak O'nun feyzindendir, her rahmet; ancak O'ndan gelmektedir. «Halk» ve «emr» ancak O'ndan olduğuna göre; «Âlemlerin Rabbı olan Allah ne yücedir!» cümlesiyle ifâdesini bulan övgüye ancak O'nun kibriyâsı sonsuz lutfu, cömertliği ve rahmeti lâyık olabilir.

Üçüncü Mesele : Güneş, ay ve yıldızların O'nun emrine boyun eğmiş olması bir kaç mânâyı akla getirmektedir : 1 — Biz bu kitabta cisimlerin birbirine benzer olduğunu isbât ettik. Binâenaleyh, güneşin bu nûru, muazzam ışığı, ulvî ve süflî âlemde görülen boyun eğdirme, etkileme ve icrââtı ile diğerlerinden ayrılması; mutlakâ Kâhir, Mukaddir ve Alîm olan Allah'ın bu cismi, bu sıfat ve hallerle tahsîs etmiş olmasını gerektirir. Yıldız, gezegen gibi her cisim; o özellik ve kuvveleri, Hakîm-i Rahîm'den kabul etme konusunda bir köle ve kukla gibidirler. 2 — Güneş, ay ve yıldızlardan her birinin batıdan doğuya doğru ağır, husûsî bir seyirleri yanında büyük feleğin hareketi sebebiyle bir başka ve daha hızlı bir seyirleri vardır. Cenâb-ı Allah büyük feleğe, diğerlerine etki eden bir kuvvet vermiştir. Bu felek bu kuvvetle diğer feleklere hâkim olur. Onları zorla doğudan batıya doğru hareket ettirmeye kâdir olur. Feleklerin cirimleri, yıldızlar bu zor ve kahrın, cebrin kölesi, kuklası gibidirler. Âyetin lafzı buna işâret etmektedir. Zîrâ Allah Teâlâ, «Sonra Arş'a hükmetti.» buyurarak Arş'ı zikrettikten sonra peşinden şu iki hükmü getiriyor : a) «Geceyi gündüze bürüyüp örtmek» kaydı, gece ve gündüzün ancak Arş'ın hareketiyle meydana geldiğine dikakti çekmek içindir. b) Arş'tan ibâret olan büyük feleğin, diğer felekler ve yıldızların tabîatlarının hilâfına doğudan batıya doğru hareket ettiğine, Allah'ın Arş'a güçlü bir kuvvet koyduğuna, onun bu kuvvetle bütün felek ve yıldızları dize getirip tabîatlarının gereği hilâfına onları hareket ettirmeye güç yetirdiğine dikkat çekmek için de «Güneş, ay ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan» buyurmaktadır. Bütün bunlar aklî bahisler olup Kur'an'ın lafızlarıyla işâret edilmektedir. c) Bu âlemdeki cisimler üç kısımdır : Merkeze doğru hareket edenler, bunlar ağır cisimlerdir. Merkezden dışarı doğru hareket edenler, bunlar hafîf olanlardır. Merkezde hareket edenler, bunlar felek-yıldız cisimlerdir. Bunlar merkezin etrafında döner-

ler. İşte, felek ve yıldızların yer merkezinin etrafında dönüp oraya doğru veya oradan dışarıya doğru olmaması, ancak Allah'ın teshîr ve tedbîri ile olur. Öyle ki Allah Teâlâ, bu cisimlerden her birine muayyen bir sıfat ve kuvvet vermiştir. Bunun içindir ki, «Güneş, ay ve yıldızlar emrine boyun eğmişlerdir.» buyurmaktadır. d) Sâbit yıldızlar, her otuz altı bin senede bir devir yaparak hareket ederler. Bu hareket son derece yavaş olur. Burada bir incelik göze çarpmaktadır ki, her bir sâbit yıldız merkeze, Arş'a yakın olduğu ölçüde hareketi daha hızlı, kutba yakın olduğu ölçüde de yavaş olur. Oğlak burcu gibi kutba en yakın olan yıldızlar —halk bu yıldıza kutup yıldızı der— son derece küçük daireler içinde dönerler. İşte bu yıldız, o son derece küçük dâireyi 36.000 senelik bir zamanda tamâmlar. Şimdi düşünelim. Bu yıldız, kâinâtta eşine rastlanmayacak bir ağırlıkta hareket etmekte, en büyük felek ise kâinatın en hızlı hareketini yapmaktadır. Bu iki nokta arasında, sonsuz dereceler vardır. Her bir yıldız, gezegen, burç vs. nin kendine özgü bir hareketi vardır. Kezâ her bir yıldızın muayyen bir ekseni vardır. En hızlı olan merkezdedir. Bir yıldızın ekseni bu merkeze yakın olduğu ölçüde hızlı olur. Sonra Hak Sübhânehu bu hareketlerin tümünü muhtelif derece, farklı mertebelerde yapmıştır ki bu kâinatta bir çok faydalar, maslahatlar hâsıl olsun. Nitekim «Bakara» sûresinin başlarında, «Sonra göğe yöneldi ve onları yedi semâ yaptı» buyurmaktadır. Yani onları, bu âlemin yararlarına uygun biçimde yaptı, demektir. «O, her şeyi bilir.» Yani, bütün ma'lûmâtı bilen O'dur. Bu âlemde uygun olanın meydana gelebilmesi için onları nasıl tertîb etmek, yapmak gerektiğini bilir. Bu da Allah'ın; bu yıldız ve felekleri çok garîb bir nevi teshîridir ve «güneş, ay ve yıldızları emrine boyun eğdirmiştir» âyetinin kapsamına girer. Şimdi bir ahmak câhil çıkıp Allah'ın kitabını tefsîr ederken astronomiye fazla girdiğimizi söyleyebilir. Bunun görülmemiş bir şey olduğunu, iddiâ edebilir. Bu zavallıya denilir ki : Sen, Allah'ın kitabını hakkıyla incelesen bu sözün yanlış olduğunu görürsün. Bunu birkaç tarzda izâh edelim : 1) Cenâb-ı Allah Kitab-ı Mübîn'ini; yer ve göklerin halleri, gecenin gündüzü ta'kîb etmesi, aydınlık ve karanlığın oluşumu, güneş, ay ve yıldızların durumları ve bunların kendi ilim, kudret ve hikmetine delil oluşunu bildiren âyetlerle doldurmuştur. Bu durumları bir çok sûrede zikretmekte, defalarca tekrâr etmektedir. Eğer bunlardan bahsetmek, bunları incelemek, düşünmek câiz olmasaydı Allah, Kur'an'ını onlarla doldurmazdı. 2) Yüce Allah «Onlar, üstlerindeki semâya bakmazlar mı? Biz, onu nasıl yapmış ve süslemişiz.» buyurarak, bizi bu konuda düşünme ve incelemeye teşvîk ediyor. Felekiyât ilmi bunların herbirisinin nasıl yaratıldığını incelemekten başka ne iş yapar? 3) Allah Teâlâ; «Yer ve göklerin yaratılışı; insanların yaratılı-

şından da büyüktür. Fakat çoğu insanlar bilmiyorlar.» buyurup semâvî cisimlerdeki san'at güzelliklerinin, acâib yaratılışların insan bedenindekinden daha mükemmel olduğunu açıkladıktan sonra, «Kendi nefislerinize bakmaz mısınız?» buyurarak bizi kendimizi incelemeye teşvîk etmiştir. Tabiîdir ki daha yüce, daha san'atkârâne olan ilâhî san'at ve hârikaları bilip incelemek daha evlâdır. 4) Allah Teâlâ, yer ve göklerin yaratılışını tefekkür edenleri övmekte, «Onlar, yer ve göklerin yaratılışı hakkında düşünür, ya Rabbi, sen bunu boş yaratmadın, derler.» buyurmaktadır. Eğer bu yasak olsaydı Allah, böyle buyurmazdı.

5) Bir kimse eşine rastlanmayan incelikte, aklî ve naklî ilimlerin derinliklerini kapsayan bir kitab yazarsa; bu kitabın değerli olduğunu kabul edenleri iki grupta toplayabiliriz :

a) Kitâbın içindeki san'at ve incelikleri, nükteleri ayrı ayrı, enine boyuna bilmeden bunun böyle değerli ve kıymetli olduğuna kabaca inananlar.

b) Bu kitabdaki bütün incelikleri teker teker, bütün tafsîlâtıyla bilenler. Şimdi, birinci guruptakilerin inancı en yüksek kuvvet ve kemâl derecesine varsa bile; ikincilerin inancı yine de onlarınkinden daha güçlü, mükemmel ve tâm olur. Kezâ bir insan, bu kitaba vâkıf olduğu ölçüde yazarının büyüklüğüne inanır.

Bu açıklamalardan sonra diyoruz ki : Bazı insanlar bu âlemin «sonradan olma» olduğuna, böyle olan herşeyin de bir var edicisi (muhdisi) bulunduğuna inanırlar. Dolayısıyla Allah'ı isbât edip inancını bir delile dayayanlardan olurlar. Bazı insanlar da yukarıdakilere bu kâinâtı incelemeyi ekler. Böylece kendilerine, bu âlemin her bir nev'inde üstün hikmet ve garîb sırlar görünür. Bu gördükleri mütevâtir burhânlar, akla peşpeşe gelen deliller hükmüne geçer. Her an bir delilden diğerine intikâl ederler. Delillerin böyle çok ve peşpeşe olmasının yakîni takviye, şüpheyi de izâle etmede büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Durum böyle olduğuna göre, Cenâb-ı Allah'ın bu kitabı faydalar ve sırlar için indirmiş olduğu açıktır. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XIV, 128 - 130).

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ
مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ۚ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

﴿٥٧﴾ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

57 — O'dur ki rahmetinin önünde rüzgârı müjdeci olarak gönderir. Nihâyet bunlar, ağır yüklü bulutları yüklendiğinde Biz onu ölü bir memlekete gönderir, su indirir ve onunla her tür mahsûlleri yetiştiririz. İşte ölüleri de böylece çıkarırız. Tâ ki, iyice düşünüp ibret alasınız.

58 — İyi ve temiz memleketin bitkisi; Rabbının izniyle çıkar. Kötü olandan ise; faydası çok az olandan başkası çıkmaz. Şükreden bir kavim için âyetleri işte böyle yerli yerince açıklarız.

Rahmet Müjdecisi Rüzgârlar

Allah Teâlâ; göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu, yegâne tasarruf sâhibi, hâkim, idâre edici, emri altında tutan olduğunu zikredip; dilediğine güç yetirici olduğu için kendisine duâya kullarını irşâd ettiğinde Zâtının rızık verici olduğuna, kıyâmet günü ölüleri ancak kendisinin geri döndüreceğine işâretle şöyle buyuruyor : «O'dur ki rahmetinin önünden rüzgârı müjdeci olarak gönderir.» Rüzgârı yağmur yüklü bulutların önünden yaymış olarak gönderir. Âyetteki (بشرا) kelimesini (نشرا) olarak da okuyanlar vardır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Rüzgârı müjdeciler olarak göndermesi onun âyetlerindendir.» (Rûm, 46).

Allah Teâlâ : «Rahmetinin (yağmurun) önünden...» buyuruyor ki; başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «İnsanlar ümitlerini kestikten sonra yağmuru indirmekte ve rahmeti yaymakta olan O'dur. Övülmeye lâyık olan dost O'dur.» (Şûrâ, 28), «Allah'ın rahmetinin belirtilerine bir baksana. Toprağı öldükten sonra nasıl diriltiyor? İşte O, bütün ölüleri de muhakkak diriltecek. O, her şeye Kâdir'dir.» (Rûm, 50).

«Nihâyet bunlar, (rüzgâr) ağır yüklü (içinde bulunan suyun çokluğundan ağır, yere yaklaşmış ve siyah) bulutları yüklendiğinde, Biz onu ölü (kurak, bitki bulunmayan) bir memlekete gönderir, su indiririz.» Allah Teâlâ başka bir âyette : «Ölü toprak, onlar için bir delildir. Biz onu dirilttik...» (Yâsîn, 33) buyururken, burada da : «Ve onunla her tür mahsûller yetiştiririz. İşte ölüleri de böylece çıkarırız.» buyuruyor. Nasıl ölümünden sonra şu yeryüzünü diriltmişsek; aynı şekilde

çürümüş cesedleri de çürüdükten sonra kıyâmet günü tekrâr diriltiriz, buyurmaktadır. Allah Teâlâ gökten su indirecek ve yeryüzüne kırk gün yağmur yağacak. Tanenin yeryüzünde bittiği gibi cesedler kabirlerinde bitecekler. Bu anlam, Kur'an'da çok olup Allah Teâlâ ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesini, kıyâmete misâl olarak vermiştir. Bu sebepledir ki: «Tâ ki, iyice düşünüp ibret alasınız.» buyurmuştur. Allah Teâlâ: «İyi ve temiz memleketin bitkisi; Rabbının izniyle çıkar.» buyuruyor ki iyi ve temiz yer; bitkisini sür'atlice ve güzel olarak çıkarır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: «Bunun üzerine Rabbı onu, güzel bir kabul ile karşıladı. Onu, güzel bir bitki gibi büyüttü.» (Âl-i İmrân, 37). «Kötü olandan ise; faydası çok az olandan başkası çıkmaz.» âyeti hakkında Mücâhid ve başkaları; yosun ve benzeri şeyler, demişlerdir. Ali İbn Ebu Talha'nın, bu âyet hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; bu, Allah'ın mü'min ve kâfir için vermiş olduğu bir misâldir. Buhârî der ki: Bize Muhammed İbn el-A'lâ'nın... Ebu Mûsâ (r.a.) dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah'ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilmin misâli; çok yağmurun misâlidir. (Allah'ın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet bol yağmur gibidir.) O yeryüzüne indiğinde isâbet ettiği yerlerden bazısı temizdir. Suyu kabul eder ve bol otlar, bitkiler çıkarır. Bir kısmı da vardır ki; kurak olup suyu tutar. Allah onunla insanları menfaatlandırır. İçerler, sularlar ve zirâat yaparlar. Yeryüzünde bir başka yer daha vardır ki; çukur olup su tutmaz. Bitki de bitirmez. İşte bu; Allah'ın dininde bilgin olan ve Allah'ın gönderdiği ile öğrenen ve öğreten kişinin misâlidir. Başını kaldırıp bakmayan ve benimle gönderilen Allah'ın hidâyetini kabul etmeyenin misâlidir. Hadîsi, Müslim ve Neseî muhtelif kanallardan olmak üzere, Ebu Üsâme Hammâd İbn Üsâme'den rivâyet etmişlerdir.

İZÂHI

Rüzgârlar

Biliyoruz ki, bugün ilim erbâbı rüzgârları çok derin tedkîkler sonunda çeşitli şekillerde taksîm etmektedirler. Bazı rüzgârlar, kuşlar ve bilumûm denizciler için sayısız faydalar te'mîn etmektedir. Biz bugünkü rüzgârlarla ilgili taksîmâtı, batı dillerinden olduğu gibi aktarıyor ve Kur'an'ın rüzgârları tavsîf ederken kullandığı ifâdelere dikkatleri çekmek istiyoruz. Zikrettiğimiz âyetleri sâdece bunlardan detaylı olarak inceleyeceğiz. Kur'an-ı Kerîm, bize rüzgârlar hakkında şu bilgiyi vermektedir:

«Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun ilâhî âyetlerindendir.» (Şûrâ, 32).

«Sizi, karada ve denizde gezdiren O'dur. Hattâ gemiye binip güzel bir hava ile gittikleri zaman ferahlanırlar, şiddetli rüzgâr gelip her taraftan dalgalar üstlerine hücûm ettiğinde boğulacaklarını zannederler. Ve kemâl-i ihlâs ile : Eğer bizi bundan kurtarırsan Sana şükür edenlerden oluruz, diye duâ ederler.» (Yûnus, 22).

«Süleymân'ın emrine de şiddetli rüzgârı bağlı kıldık. Bu rüzgâr onun emri ile mübârek kıldığımız yere doğru eserek onu götürürdü. Biz, her şeyi bilenleriz.» (Enbiyâ, 81).

«O'nun sizi karanın bir tarafı ile yerin dibine batırmasından, yahut üzerinize şiddetli rüzgârla belâ yağdırmasından, nasıl emîn oldunuz? O zaman, kendiniz için hiç bir vekîl ve muhâfız bulamazsınız.» (İsrâ, 68).

«Sizi tekrâr gemiye bindirip üstünüze şiddetli bir fırtına göndererek ettiğiniz nânkörlük yüzünden sizi boğmasından emîn mi idiniz? Sonra sizi Benim azabımdan kurtaracak ve saklayacak birini bulamazsınız.» (İsrâ, 69).

«Âd ise, gâyet şiddetli rüzgâr ile helâk edildi.» (Hâkka, 6).

«Onlara dünyada zillet ve hakâret azâbını tattırmak için uğursuz günlerde üzerlerine şiddetli bir rüzgâr gönderdik. Âhiret azâbı, elbette daha fazla zelîl ve hakîr edicidir. Onlara yardım da olunmaz.» (Fussilet, 16).

«Bu cezâyı girenlere ve sonradan gelip işitenlere ibret verici, cezâ ve takvâya erenlere de bir öğüt yaptık.» (Bakara, 66).

Bazan kasırgalar büyük sarsıntılara sebep olur. Arapların da tanıdığı ve Akdenizin doğusunda zaman zaman şâhid olunan kasırgaların balık yağdırdığı söylenir ise de; bunun mâhiyeti şundan ibârettir. Kasırga, büyük fırtınalarla denizleri coşturarak yükselttiği balıkları, başka noktalara götürmektedir. 50 m. çapında ve 300 m. yüksekliğine ulaştığı vâriddir. Hava kütlelerinin belli başlı adlar altında zikredildiği bilinmektedir. Kur'an-ı Kerîm, değişik âyetlerde bu hava kütlelerinin durumu hakkında da bazı bilgiler aktarmaktadır :

«Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. O rüzgârlar, yüklü ve ağır bulutları kaldırdıklarında ölü olan yere sevk ederiz. Ve onlardan su indiririz. O su ile yerden her türlü meyveler çıkarırız. Bunun gibi ölüleri de mezarlardan böyle çıkaracağız. Olur ki, düşünüp ibret alırsınız.» (A'râf, 57).

«Eğer Biz, bir rüzgâr gönderir de onunla sararmış görürlerse, muhakkak ardından Allah'ı ve nimetlerini inkâra koyulurlar.» (Rûm, 51).

«O, Allah'tır ki, rüzgârları gönderir de onunla bulutları sevk eder... Gökte onları dilediği gibi yayar, onu parça parça da kılar. Nihâyet onların arasından yağmurun çıktığını görürsün. O yağmuru, kullarından dilediğine nasîb eder de onlar da sevinirler. Ve birbirlerine müjdelerler.» (Rûm, 48).

«Yahut onda kat kat karanlık, gök gürültüleri, şimşekler bulunan şiddetli yağmur gibidir ki, yıldırımla ölmekten korkarak parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatandır.» (Bakara, 19).

«Sizden biriniz ister mi ki, kendisinin hurma ve üzüm bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın. Onda her çeşit meyveler bulunsun. O da ihtiyar olup küçük ve zayıf çocukları ölsün. O bahçeye de sam rüzgârı (içinde ateş bulunan bir bora) isâbet edip yaksın. İyice düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böyle beyân eder.» (Bakara, 266).

Bazı rüzgârlar bol yağmur getirdiği gibi bazısı da kuru ve soğuk olur. Bazı rüzgârlarla birlikte bulut, fırtına, şimşek ve yıldırım da iner. Bazan deniz le öylesine dalgalar meydana gelir ki, yüksek duvarları bile aşar. Kasırga, çoğu kerre kül rengi bulutların yeryüzünün üzerine yığılması şeklinde ortaya çıkar. Kasırgayla birlikte bir elektrik boşalması olur. Araplar büyük kasırgalara şâhid olmuş değildiler. Sâdece kum fırtınalarını bilmekteydiler. Ama Mısır'da ve deniz sahili olan memleketlerde büyük fırtınaların yangınlara ve yıkımlara sebep olduğu bilinmektedir. Kur'an-ı Kerîm bizi, gördüğümüz olayların ötesine ve derinliğine götürmekte ve ilmî gelişmelere göre değişik bilgiler sunmaktadır.

Rüzgâr, hareket halinde bulunan hava demektir. Havayı harekete sevkeden sebep ise atmosferdeki basıncın azalması veya yükselmesidir. Atmosferdeki hava tabakaları; yüksek basınç alanından alçak basınç alanına doğru harekete geçer. Ancak dünyamızın ekseni etrafında dönmesi, dolayısıyla çevresini saran atmosferin de aynı şekilde hareket etmesi rüzgârların da dünyamızın hareketi esnâsında dönüp dolaşmasına sebep olmaktadır. Meselâ kuzey yarım küresinde saatın yelkovanı yönünde dönen rüzgârların, bazan yüksek basınç alanının dışına atıldığı da görülmektedir. Rüzgârlar tekrâr yön değiştirerek değişik alanların oluşmasına sebep olmaktadırlar. Şu halde rüzgârın esmesi değişik basınç alanlarının etkisi altındaki harekettir. Basınç alanları; güneş ışınlarının, yeryuvarlağının yüzeyine inen eğimin değişmesiyle değişir. Dünyamızın ısı derecesinin değişmesi de buradandır. Güneş ışınları dünyamızın yüzeyine dikey olarak geldiği zaman ısı artar, eğimi azaldıkça ısı azalır. Nitekim kutuplarda, güneş ışınları yüzeye paralel olarak indiği için ısı azalmıştır. Ancak ekvatora yaklaştıkça gü-

neş ışınlarının ısısı da artar. Isının artması netîcesinde hava basıncı da azalacaktır.

Tabiî olarak en yüksek ısı dereceleri (alçak basınç) genelikle ekvator bölgesindedir. Alçak ısı derecesi (yüksek basınç), soğuk ve özellikle kışı sert geçen kara parçalarında ve kutupların çevresindedir. Rüzgârlar, İzobar adı verilen eşit basit çizgilerin etrafında hareket ederek yüksek basınç mıntıkalarından alçak basınç mıntıkalarına doğru hızla ilerlerler. Burda genel kurallara tâbi olurlar. Kuzey yarım kürede rüzgârlar, eşitbasınç alanları hattı boyunca ilerleyerek alçak basınç alanlarına doğru saparlar. Böylece yüksek basınç alanları sağda, alçak basınç alanları da solda kalır. Aynı durum güney yarım kürede farklı cereyân eder. Bu yüzden rüzgârların genel bir dolanım hattı çizdikleri bilinmektedir. Buna göre ekvator çizgisi çevresinde alçak basınç alanı yer alır. Bu mıntıka normal olarak ekvator çizgisinin biraz kuzey çizgisinin dışında kalır. Güneşin durumuna bağlı olarak kuzey ve güneye doğru hareket ettiği görülür. Bu mıntıkanın ötesinde kuzeyde ve güneyde iki yüksek basınç alanı bulunmaktadır. Bu alanlar 15 ile 30 kuzey ve güney enlemleri arasında kalır. Okyanusların üzerinde bu iki enlem daha belirgindir. Güney yarım kürede kara parçaları kuzey yarım küredeki kara parçalarına nisbetle daha azdır. Bu iki yüksekbasınç alanındaki rüzgârlar, çevresindeki alçak basınç alanlarına doğru hareket ederler. Ancak alçak basınç alanlarına doğru hareket ederken ekvator çizgisi yakınında batıya doğru yönelirler ve kuzey yarım küredeki kuzeydoğu rüzgârlarını meydana getirirler. Güney yarım kürede ise güneydoğu rüzgârlarını meydana getirirler. Biz buna ticâret rüzgârları adını veririz.

Kutuplara doğru hareket eden rüzgârlar, doğu yönüne doğru saparak kuzey yarım kürede güneybatı rüzgârlarını oluştururlar. Güney yarım kürede ise kuzeybatı rüzgârlarını oluştururlar ki, bu rüzgârların hızı şiddetlidir. Bu rüzgârların estiği sıralarda hava basıncı, çok düşer ve zaman zaman mahallî fırtınalar halinde atmosferde sarsıntılar meydana getirir. Bu sıra halinde olan inişler garbî rüzgârlarının estiği alanlarda umûmî bir şekilde dağıtılır.

Kutup mıntıkaları ise şark rüzgârlarının garp rüzgârlarının bulunduğu alana doğru bir yüksek basınç bataryası durumundadır. Görülüyor ki, ticârî olan rüzgârlar umûmiyetle doğudan esen rüzgârlardır. Okyanusların üzerinde bir hayli şiddetle eserler ve bu rüzgârlar Okyanuslara ulaşan güneş ışınlarının ve enerjisinin dağılımında önemli bir rol oynarlar. Okyanuslarda doğu rüzgârları zaman zaman milyonlarca insanı korkutan ve gemileri tehdîd eden bir rüzgâr türüdür. Kara parçaların iç kısımlarında ise doğu rüzgârları dağlarla engel-

lenip iç kısımlara kadar inemediği için, Büyük Sahra ve Arap çölünde çok kurudurlar. Batı rüzgârları da sâbit değildir. Gerek yönleri, gerekse hızları mahallî havaya göre değişir. Bazan güney bazan güney batı, bazan da batı rüzgârları haline gelir. Atlas Okyanusunda bu batı rüzgârları, denizin ısınan sularını batı avrupa kıyılarına götürür ve 80 derece kuzey enlemine kadar ulaştırır. Bu rüzgârlar yağmur yüklüdürler. Çünkü havanın soğuması ve ısı derecesinin düşmesi bu rüzgârların taşıdığı su buharlarının yoğunlaşıp bulut haline gelmesine sebep olmaktadır.

Batı rüzgârları, güneşin durumuna bağlı olarak kuzey ve güneye doğru yön değiştirirler. Kışın orta akdeniz bölgesinde ve Mısır'da bir hayli yağış meydana getirir. Hint Okyanusunda ve Ummân denizinde ise yaz aylarında ve mevsimlik rüzgârlar meydana gelir. 30 derece güney ve kuzey hatlarının ısı derecesi yükselir, 60 derece kuzey ve güney enlemleri çevresinde ise, batı rüzgârları güneyden esen doğu rüzgârlarıyla birleşerek bol yağmurların ve musonların oluşmasına sebep olur. Kutup bölgesinde ise hava soğuduğu için bulutlar meydana gelmez, ancak buz dağları veya çöller meydana gelir. Görülüyor ki rüzgârların dağılımı veya hareketi, yeryüzünde yağmurun yağmasına ve bitki örtüsünün oluşmasına büyük etki etmektedir. Avrupa ve orta akdeniz havzaları gibi ılıman iklim bölgelerinde enlem düşüklükleri adıyla tanımladığımız rüzgârlardan dolayı hava değişik olur. Enlem düşüklüğü, bir hava parçasından ibârettir ki o bölümde atmosfer basıncı büyük çapta azalır ve merkezde basıncın miktarı 50 milibara ulaşır. Bu düşme meydana geldikten sonra nâdir hallerde olduğu yerde kalır, çoğu zaman batıdan doğuya doğru (kuzey yarım küresinde) hareket eder, atmosfer tabakasında büyük değişiklikler meydana gelir. Düşmenin genişliği ise değişiklik arzeder. Bazan 3000 km.lik bir çapa ulaştığı gibi bazan 300 km.lik bir çapa ulaşır. Basınç bazan 930 milibara, bazan da 1000 milibara ulaşır. Normal olarak düşüş derecesi 1 km. için 5 milibardır. Bazan 1 km. için 15 milibara kadar düşüşün fazlalaştığı görülür. Bu düşüşün etkileri, zaman zaman Baltık denizinden orta Akdenizin kuzeyine kadar uzanır ve bu alanlarda rüzgârlar saat yelkovanının tersi yönünden hareket ederler.

Kış aylarında hava basıncının düşmesi : Bilindiği gibi orta doğuda kış aylarında esen sıcak rüzgarlar, güneye veya güney-batıya doğru yön değiştirirler. Çöllerin iç kısmından gelen sıcak hava, orta doğuda yeterli miktarda su buharını taşımaz. Nitekim Âd kavminin helâk oluşunu anlatan âyet-i kerîme'de sözü edilen «sarsar» yeli böyle bir yel olsa gerektir : «Âd ise gâyet şiddetli bir rüzgâr ile helâk edildi. Allah o rüzgârı yedi gece sekiz gün mütemâdiyen onların üzerine musallat etti.

Görseydin o kavmi kökünden sökülüp hurma ağaçları gibi düşmüş ve helâk olmuşlardı.» (Hâkka, 6-7).

Akdeniz üzerinde daha pek çok basınç alanları vardır ki, bunlardan birisi Kıbrıs üzerindeki alçak basınç alanıdır. Bu alçak basınç alanının oluşmasına belli başlı sebep Küçük Asya ve Balkanlardan esen soğuk rüzgârlardır. Rüzgârların muhtelif yönlere göre hareket ettirilişine göz atıldığı zaman, Yüce Yaratıcının kudret ve hâkimiyet sâhasını müşâhede etmiş oluruz. Gerçek odur ki, rüzgârların hareketi muhkem bir nizâma bağlıdır. Meteorolojik incelemeler bu nizâmı bize göstermektedir. Sözünü ettiğimiz alçak basınç alanlarının yanı sıra bir de yüksek basınç alanları vardır. Yüksek basınç alanları umûmiyetle üç ana bölgeye ayrılır. Bunlardan birincisi mevsimlik yükselmedir ki, Sibirya'da kış aylarında meydana gelir. Burada basınç 1050 milibara kadar yükselir ve bahar ortalarına kadar devâm eder. Çok kerre bu yüksek basınç alanından kalkan rüzgârlar kış aylarında Avrupa'ya etki ederler ve ısı derecesini sıfırın altında —25 dereceye kadar düşürebilirler. Küçük Asya ile Balkanlar da bu yüksek basınç alanının te'sîri altında kalırlar. Bazan da yükselmeler nisbî olur, düzensiz olarak inip çıkar. Yüksek basınç alanlarında enine görülen yükselmeler, kısa bir süre için meydana gelir. Sonra kaybolup gider. Kış mevsiminde Mısır'ın üzerindeki yüksek basınç alanları bunun örneğidir. Ekvator rüzgârlarına veya fırtınalarına gelince; bunlar, ekvator çizgisi yakınlarında ısınan Okyanuslarda meydana gelirler. Batı rüzgârlarının meydana gediği alçak basınç alanlarının tersine genellikle doğudan batıya doğru hareket ederler. Bu rüzgârların estiği en ünlü sâhalar Batı Hint adaları, Meksika Körfezi, Ummân ve Çin denizi, Filipinler, Japon adaları, Hint Okyanusu, Madagaskar adalarının doğusu, Büyük Okyanus ve Avustralya'nın doğu kesimleridir. Bu rüzgârlara Çin ve Japonya'da Tayfun adı verilir. Kur'an-ı Kerîm'de tayfunların nitelikleri şöylece anlatılmaktadır : «Yahut derin bir denizde karanlıklar gibidir ki, onu dalga üzerlerine dalga ve daha üstüne de bulut kaplar. Bunlar birbiri üzerine yığılmış karanlıklardır. O kadar ki elini uzatsa onu bile göremez. Allahın kendisine nûr vermediği kimseye bir ışık yoktur.» (Nûr, 40).

Dikkat edilirse ekvator bölgelerindeki fırtınaların estiği alanlar, Okyanusların batı tarafında bulunmaktadır, doğu tarafında değil. Denizlerin üzerinde geçen bu tayfunlar kara kesimlerinin içine doğru gittikçe azalır ve kaybolur. Tayfunların genişliği bazan 80 km. lik bazan da 500 km. lik alana ulaşır. Bu fırtınalar çok yağmur yüklüdürler. Bazan bir kaç saat içerisinde yüzlerce milimetrelik yağış bırakırlar. Yoğunlaşma sonucu ortaya çıkan ısı, fırtınaların gücü üzerinde büyük te'sîr icrâ eder. Yarı çapı normal olarak yarım kilometreyi bulmayan

hacmi küçük fakat yıkıcılıkta son derece güçlü olan bir diğer fırtına türü de atmosfer basıncının şiddeti düşüp çevrede rüzgâr hızının artması netîcesinde oluşmaktadır. Bazan rüzgârın hızı saatte 500 km.ye kadar ulaşır. Bu fırtınaların estiği alanlar, Amerika'da Mississipi nehrinin vâdîsidir. Bu fırtınalar, önüne gelen her şeyi devirir, yakar, yıkar. Bazı deniz fırtınaları da kıyıya yaklaşınca mahallî tûfân halinde çevreyi suya boğar. Özellikle alçak alanlarda su yükselmelerine sebep olur. Meselâ yaz aylarında Bengal körfezinde böyle fırtınalara rastlanır.

Hava küre yerin çekimine bağlıdır. Bu yüzden bütün ağırlığı ile yeryüzüne yüklenir. Atmosferin herhangi bir yerdeki ağırlığına, atmosfer basıncı denir. 0° (derece) sıcaklıkta ve deniz kenarında 760 mm. yüksekliğindeki civa sütûnunun ağırlığına eşit olan atmosfer basıncı normal sayılır. Bundan daha az basınca alçak, daha çok olana yüksek basınç denir. Bazan atmosfer basıncı C.G.S. sistemine uyularak milibar denilen bir birim ile ifâde edilir. Milimetre ile gösterilen basıncı, milibara çevirmek için onu 4/3 le, buna karşılık milibarı milimetreye çevirmek için 3/4 ile çarpmak lâzımdır. Normal sayılan 760 milimetrelik basınç bu hesâba göre 1013,4 milibarlık basınca eşittir. Atmosfer basıncı, yeryüzünden yükseldikçe düşer. Çünkü yukarıya çıkıldıkça, havakürenin kalınlığı ve yoğunluğu azalır. Bu azalma, atmosferin alt kısımlarında daha çabuk (2000 metreye kadar her 11 metrede 1 milimetre), yükseklerde daha yavaş olur. (2000 - 5000 metre arasında ortalama her 16 metrede 1 milimetre). Yükselti ile basınç arasındaki bağıntıdan faydalanarak barometrelerde yükselti de ölçülebilir. Atmosferin basıncı, havanın sıcaklığına da bağlıdır. Çünkü ısınan hava genişler ve yoğunluğu azalır. Soğuyan hav ise sıkışır ve ağırlaşır. Bu yüzden dünya üzerinde basıncın dağılışı, sıcaklığın dağılışına geniş ölçüde bağlıdır.

Atmosfer basıncının normal basınçtan az olduğu yerlere alçak basınç alanı veya siklon denir. Basıncın normalden fazla olduğu yerler de yüksek basınç alanlarını veya antisiklonları meydana getirirler. Dünya üzerinde, böyle muhtelif değerdeki basınçların nasıl dağıldıklarını göstermek için isobar haritaları yapılmıştır. İsobarlar, atmosfer basıncı eşit olan noktaların birleşmesiyle meydana gelirler. Yeryüzünde basınç dağılışında sıcaklık büyük rol oynar. Çok ısınan yerler alçak basınç (siklon), az ısınan yerler yüksek basınç (antisiklon) alanı haline geçerler. Basınç dağılışını ayrıca karalar ve okyanuslar, karaların içerisine denizlerin sokulup sokulmayışı, sıcak ve soğuk deniz akıntıları da etkiler.

Hava akıcıdır ve bütün gazlar gibi bir genişleme kâbiliyeti vardır. Yeryüzünde yan yana bulunan iki bölgeden daha fazla ısınanı üzerin-

deki hava sıcaklığı arttığı için genişler, hafîfleyerek yükselir. Bu yüzden aradaki basınç azalır. Yani burada bir siklon alanı meydana gelir. Buna karşı, daha serin olan bölgenin üzerindeki hava soğur ve sıkışır; böylece yoğunluğu artar ve basınç yükselir. Yani burası da bir antisiklon haline geçer. Tıpkı kurulan bir zemberek gibi, genişleme kuvveti artan bu hava, komşu alçak basınç bölgesine doğru akmaya başlar. Buna biz rüzgâr deriz. Rüzgârın hızı, iki bölge arasındaki basınç ayrılığı ne kadar çoksa o kadar şiddetlenir. İki bölge arasındaki basınç ayrılığı kalmayınca rüzgâr da durur.

Rüzgârın hızı, hava kütlesinin bir saniyede kaç metre ilerlediğini söylemekle ifâde edilir. Hızı saniyede 3 metreden az olan rüzgârlar hafîftir, 5 - 7 metre arasında olanlara orta, 9 - 11 metre arasında olanlara kuvvetli rüzgâr denir.

Rüzgârın yüksek basınç alanlarından (antisiklonlardan), alçak basınç alanlarına (siklonlara) doğru estiğini öğrenmiştik. Eğer dünyamız ekseni etrafında dönmeseydi; rüzgârlar, antisiklonlarla siklonlar arasındaki en kısa yolu izleyeceklerdi. Fakat dünyanın ekseni etrafındaki bu hareketi, rüzgârların doğrultusunda dâimâ bir sapma meydana getirir.

Bu sapma, siklon ve antisiklon alanlarında ve her iki yarımkürede birbirine uymaz : Kuzey yarımkürede, antisiklon alanlarında saat ibresinin hareketine uygun bir şekildedir. Halbuki güney yarımkürede bu hareketin aksinedir. Siklon alanlarına gelince, kuzeyde saat ibresi hareketinin aksi yönünde, güney yarımkürede ise bu harekete uygun bir şekildedir. Halbuki güney yarımkürede bu hareketin aksinedir. Siklon alanlarına gelince, kuzeyde saat ibresi hareketinin aksi yönünde, güney yarımkürede ise bu harekete uygun bir şekildedir. Ekvatoral bölgedeki rüzgârlarda sapma görülmez. Fakat enlem arttıkça sapma da artar. Böylece yüksek enlemlerde rüzgârlar, isobarlara âdeta paralel olarak eserler. Gene bu sapmadan dolayı siklon ve antisiklon alanlarındaki hava hareketleri de sarmal şekildedir. (M. Cemâleddin el-Fendî, Allah ve'l-Kevn, 86 - 96).

———oOo———

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ إِنِّي أَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٦٠﴾

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦١﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ
رَبِّي وَأَنصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

59 — Andolsun ki; Nûh'u kavmine gönderdik de: Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin Ondan başka bir tanrınız yoktur. Doğrusu ben, sizin için büyük bir günün azâbından korkarım, dedi.

60 — Kavminden ileri gelenler de dedi ki: Biz seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz.

61 — Dedi ki: Ey kavmim; bende bir sapıklık yoktur. Ben, ancak âlemlerin Rabbından bir peygamberim.

62 — Rabbımın vahyettiklerini size bildiriyorum. Ve size öğüt veriyorum. Ben, sizin bilmediğinizi de Allah katından biliyorum.

Hz. Nûh'un Mücâdelesi

Allah Teâlâ sûrenin başında Âdem (a.s.) in kıssasını ve bununla ilgili husûsları zikredip bitirdikten sonra, sırasıyla peygamberlerin kıssalarını zikretmeye başlıyor. Önce Nûh (a.s.) u zikrediyor. Çünkü Âdem (a.s.) den sonra yeryüzü halkına gönderilen ilk rasûl odur. Hz. Nûh'un nesebi şöyledir: Nûh İbn Lâmek İbn Metuşlâh İbn Hanûh —ki bu sanıldığına göre İdrîs (a.s.) olup kalemle yazanların ilkidir— İbn Mürd İbn Mehlîl İbn Kanîn İbn Yaneş İbn Şîd İbn Âdem (a.s.), İbn İshâk ve birçok neseb imâmı Nûh'un nesebini böylece belirtmişlerdir. Muhammed İbn İshâk şöyle der: Öldürülen peygamber dışında hiçbir peygamber kavminden Nûh'un gördüğü eziyyeti görmemiştir. Yezîd r-Rakkâşî ise; çok ağladığı için ona Nûh ismi verilmiştir, der. Âdem e Nûh (a.s.) un zamanları arasında on asır (batın) olup hepsi de Islâm üzere idiler.

Abdullah İbn Abbâs ve tefsîr âlimlerinden birçoğu şöyle derler: Putlara ilk tapınma şöyle olmuştur: Bir takım sâlih kişiler ölmüşler, kavimleri bunların kabirlerinin üzerine ma'bedler inşâ ederek onları hatırlamak için ma'bedlere resimlerini yapmışlardı. Hareketlerinde ve ibâdetlerinde onlara benzemek istiyorlardı. Uzun bir zaman geçtiğinde bu resimleri heykeller biçiminde yonttular. Zaman geçtikçe putlara tapınmaya başladılar. Onlara bu sâlih kişilerin isimlerini vermişlerdi. Onların isimleri Vüdd, Süva', Yağûs, Yaûk, Nesr idi. Islâhları güçleş-

tiğinde Allah Teâlâ —hamd ve minnet O'nadır— elçisi Nûh'u gönderip onlara tek ve ortağı olmaksızın Allah'a ibâdet etmeyi emretti. Hz. Nûh; şöyle demişti : «Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. Doğrusu (eğer müşrikler olarak Allah'a kavuşursanız) ben sizin için büyük bir günün (kıyâmet gününün) azâbından korkarım.» Kavminden ileri gelenler (efendileri, idârecileri ve büyükleri) de dedi ki : «Biz seni (babalarımızı üzerinde bulduğumuz putlara ibâdeti terketmeye çağırmanda) apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz.» Günâhkârların durumu işte böyledir. Onlar iyileri hep sapıklıkta görürler. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Onları gördükleri vakit : Muhakkak bunlar sapıklardır, derlerdi.» (Muttaffifîn, 32), «O küfredenler inananlar için : Bu iş hayır olsaydı, onlar bunda bizi geçemezlerdi, dediler. Bununla doğru yola girmek arzusunda olmadıkları için, bu eski bir uydurmadır, diyeceklerdir.» (Ahkâf, 11). Buna benzer âyetler pek çoktur.

«Dedi ki : Ey kavmim, bende bir sapıklık yoktur. Ben; ancak âlemlerin Rabbından gelmiş bir peygamberim.» Ben sapıtmış değilim. Fakat ben, her şeyin Rabbı ve mâliki olan Allah tarafından gelmiş bir elçiyim. «Rabbımın vahyettiklerini size bildiriyorum. Ve size öğüt veriyorum. Ben, sizin bilmediğinizi de Allah katından biliyorum.» Peygamber; ancak belîğ, fasîh olarak Allah için nasîhat eder. Allah'ın yaratıklarından hiçbirisi, bu sıfatlarında onlara erişemez. Müslim'in Sahîh'indeki bir hadîse göre Allah Rasûlü (s.a.) Arefe günü ashâbına —ki onlar, o gün olabildiklerince kalabalık idiler— şöyle buyurmuştu : Ey insanlar; muhakkak size benden sorulacaktır, ne diyeceksiniz? Onlar : Muhakkak ki sen teblîğ ettin, vazîfeni yerine getirdin ve nasîhatta bulundun diye şehâdet edeceğiz, dediler. Allah Rasûlü parmağını önce göğe kaldırıp, sonra onlara doğru çevirdi ve : Allah'ım, şâhid ol, Allah'ım şâhid ol, buyurdu.

أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا
قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

63 — Sizi uyarması; sizin sakınmanız ve böylece rahmete kavuşturulmanız için; aranızdan bir adama, Rabbınız tarafından bir haber geldi diye mi hayret ediyorsunuz?

64 — Bunun üzerine onu yalanladılar. Biz de onu ve gemide beraberinde olanları kurtardık. Âyetlerimizi yalan sayanları da suda boğduk. Çünkü onlar, gerçekten kör bir kavim idiler.

Allah Teâlâ Nûh'un kavmine şöyle dediğini haber veriyor : «Hayret mi ediyorsunuz?...» Buna şaşmayınız. Allah'ın lutfu, ihsânı ve size olan merhametinden dolayı; sizi sakındırması, sizin Allah'ın azâbından korkmanız ve O'na şirk koşmamanız için sizden bir adama vahy etmesi şaşılacak bir şey değildir. «Böylece, belki rahmete kavuşturulursunuz.» Allah Teâlâ : «Bunun üzerine onu yalanladılar.» buyuruyor ki; onu yalanlamaya ve ona karşı gelmeye devâm ettiler. Onunla birlikte ancak çok azı îmân etti. Nitekim Allah Teâlâ, başka bir yerde bunu belirtmiştir. «Biz de onu ve gemide beraberinde olanları kurtardık.» âyetindeki (الفلك) kelimesi, gemi anlamındadır. Başka bir âyette bu kelimenin yerine, arapçadaki gemi anlamında olan (السفينة) kelimesi kullanılmıştır ki; o âyet şöyledir : «Biz onu da, gemi arkadaşlarını da kurtardık.» (Ankebût, 15) «Âyetlerimizi yalan sayanları da suda boğduk.» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Günâhlarından dolayı bunlar suda boğuldular, ateşe sokuldular ve Allah'dan başka yardımcı da bulamadılar.» (Nûh, 25), «Çünkü onlar (hakka karşı) kör bir kavim idiler. (Görmüyorlar ve doğru yolu bulmuyorlardı.)»

Allah Teâlâ bu kıssada düşmanlarından kendi dostlarının, intikâmını aldığını, elçisini ve inananları kurtardığını, kâfirlerden olan düşmanlarını helâk ettiğini açıklamaktadır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur : «Şüphesiz ki Biz; peygamberlerimize ve îmân etmiş olanlara... mutlakâ yardım ederiz. O gün zâlimlere ma'zeretleri fayda vermez. La'net onların, yurdun kötüsü de onlarındır.» (Ğâfir, 51 - 52). Bu, Allah Teâlâ'nın dünya ve âhirette kullarıyla alâkalı kanunudur : Güzel âkibet (sonuç), zafer ve gâlibiyyet Allah'tan korkanlarındır. Nitekim Nûh kavmini suda boğarak helâk etmiş, Nûh ile inanan ashâbını kurtarmıştır. Zeyd İbn Eslem'den rivâyetle Mâlik şöyle der : Ovalar ve dağlar Nûh kavmine dar gelmeye başlamıştı. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de şöyle der : Allah Teâlâ Yeryüzü onlarla dolduktan sonra Nûh kavmine azâb etmiştir. Yeryüzünde sahibi ve mâliki olmadıkları hiçbir yer kalmamıştı. İbn Vehb, kendisine İbn Abbâs'tan şöyle nakledildiğini söyler : Nûh ile birlikte gemide seksen kişi kurtuldu. Onlardan birisi de Cürhüm olup onun dili arapça idi. Bu hadîsleri İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir. Son hadîs başka bir şekliyle İbn Abbâs'tan muttasıl olarak da rivâyet edilmiştir. Allah ondan râzı olsun.

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾
قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ
رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ
لِيُنْذِرَكُمْ ۚ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ
فِي الْخَلْقِ بَصْبَطَةً ۖ فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

65 — Âd'a da kardeşleri Hûd'u gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim; Allah'a ibâdet edin. Sizin için O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. Hâlâ sakınmaz mısınız?

66 — Kavminin ileri gelenlerinden küfretmiş olanlar: Gerçekten biz seni beyinsizlik içinde görüyoruz ve doğrusu biz, seni yalancılardan sanıyoruz, dediler.

67 — Dedi ki: Ey kavmim; bende hiç bir beyinsizlik yoktur. Yalnız ben, âlemlerin Rabbından gelmiş bir peygamberim.

68 — Size Rabbımın vahyettiklerini bildiriyorum. Ve ben, sizin için emîn bir öğütçüyüm.

69 — Sizi uyarması için aranızdan bir adama Rabbınız tarafından bir haber geldi diye mi hayret ediyorsunuz? Düşünün ki; O sizi Nûh kavminden sonra halîfeler yaptı. Yaratılış itibâriyle onlardan fazla boy bos verdi. Hem Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki; felâha erdirilesiniz.

Âd Kavmi ve Hûd (a.s.)

Allah Teâlâ; nasıl Nûh kavmine Nûh'u göndermişsek, aynı şekilde Âd'a da kardeşleri Hûd'u gönderdik, buyuruyor. Muhammed İbn İshâk

der ki : Onlar, Âd İbn İrem İbn Avs İbn Sâm İbn Nûh oğullarıdır. Ben de derim ki : Bunlar, Allah'ın zikretmiş olduğu ilk Âd'dır. (Âd el-Ûlâ). Onlar, Âd İbn İrem olup yeryüzünde yüksek dağlarda yer tutmuşlardı. Allah Teâlâ başka bir âyette : «Görmez misin Rabbın nasıl yaptı Âd'a? O sütûnlara sahip İrem'e. Ki o; şehirlerde bir benzeri yaratılmayandı.» (Fecr, 6 - 8) buyuruyor ki bu; onların güç ve kuvvetlerinin fazlalığını gösterir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır : «Âd kavmine gelince; yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamış, bizden daha kuvvetli kim var? demişlerdi. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın kendilerinden daha kuvvetli olduğunu görmüyorlar mıydı? Onlar, âyetlerimizi bile bile inkâr ediyorlardı.» (Fussilet, 15). Onların evleri Yemen'de kum dağlarında idi. Muhammed İbn İshâk'ın Muhammed İbn Abdullah İbn Ebu Saîd kanalıyla Ebu Tufeyl Âmir İbn Vâsile'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Ali İbn Ebu Tâlib'in Hadramût'tan bir adama şöyle dediğini işittim. Hadramût ülkesindeki falan falan yerde üzerinde misvâk ağaçları, yaban kirazları olan kırmızı çamurla karışık kırmızı bir kum tepesi gördün mü? Adam : Evet, ey mü'minlerin emîri. Allah'a yemîn olsun ki; sen onu görmüş birisi gibi niteliyorsun, deyince Hz. Ali : Hayır, fakat o bana nakledildi, dedi. Hadramût'lu adam : O tepenin durumu nedir ey mü'minlerin emîri? diye sordu. Hz. Ali : Hûd (a.s.) un kabri oradadır, dedi. Hadîsi İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Bundan anlaşıldığına göre; onların yurtları Yemen'de idi. Hûd (a.s.) orada defnedilmiştir. Neseb yönünden kavminin eşrâfındandı. Zîrâ Allah Teâlâ peygamberleri, kabîlelerinin en üstün ve şereflilerinden göndermiştir. Fakat onun kavminin yaratılışı nasıl sert ise, kalbleri de aynı şekilde katı idi. Hakkı yalanlamada ümmetlerin en şiddetlisi idiler. Bu sebepledir ki Hûd (a.s.) onları tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdete, O'na itâate ve O'ndan korkmaya çağırmıştır.

«Kavminin ileri gelenlerinden (efendiler ve idârecilerden) küfretmiş olanlar : Gerçekten biz, seni (putlara tapınmayı terketmeye, tek olan Allah'a ibâdete yönelmeye çağırmanda bir sapıklık ve) beyinsizlik içinde görüyoruz. Ve doğrusu biz, seni yalancılardan sanıyoruz, dediler.» Nitekim Kureyş'in ileri gelenleri de, tek bir ilâha davete şaşmışlar ve şöyle demişlerdi : «Tanrıları bir tek tanrı mı kıldı? Doğrusu, bu çok tuhaf bir şeydir.» (Sâd, 5).

«Dedi ki : Ey kavmim; bende hiçbir beyinsizlik yoktur. Yalnız ben, âlemlerin Rabbından gelmiş bir peygamberim.» Ben, sizin sandığınız gibi değilim. Bilakis ben, size her şeyi yaratan Allah'tan hakkı getirdim. O, her şeyin Rabbı ve mâlikidir.» Size Rabbımın vahyettiklerini bildiriyorum. Ve ben, sizin için emîn bir öğütçüyüm. Bu sıfatlar —ki

belâğat, öğütçü ve emîn olma sıfatlarıdır— bütün peygamberlerin sahib oldukları niteliklerdir.

«Sizi uyarması için; aranızdan bir adama Rabbınız tarafından bir haber geldi diye mi hayret ediyorsunuz?» Sizi Allah'ın azâb dolu günleriyle uyarması için içinizden size Allah'ın bir peygamber göndermiş olmasına şaşmayın. Bilakis bundan dolayı Allah'a hamdedin. «Düşününüz ki; o, sizi Nûh kavminden sonra halîfeler yaptı.» Allah'ın size olan nimetini hatırlayın : Nûh'a zıt gitmeleri ve onu yalanlamaları sebebiyle onun duâsı üzerine Allah'ın yeryüzü halkını helâk buyurduğu Nûh zürriyyetinden sonra sizi yaratmıştır. «Yaratılış itibâriyle onlardan daha fazla boy bos verdi.» Sizleri cinslerinize göre daha uzun boylu kıldı. Allah Teâlâ Tâlût kıssasında da şöyle buyurmaktadır : «O'na bilgice de vücûdça da bir üstünlük vermiştir.» (Bakara, 247). «Hem Allah'ın (size olan) nimetlerini hatırlayın ki felâha erdirilesiniz.»

قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ ٱللَّهَ وَحْدَهُۥ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُنَا ۖ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ
مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ ۖ أَتُجَٰدِلُونَنِى
فِىٓ أَسْمَآءٍ سَمَّيْتُمُوهَآ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُم مَّا نَزَّلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَٰنٍ ۚ فَٱنتَظِرُوٓا۟ إِنِّى
مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿٧١﴾ فَأَنجَيْنَٰهُ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَقَطَعْنَا
دَابِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا ۖ وَمَا كَانُوا۟ مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

70 — Dediler ki : Sen bize yalnız Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Şâyet sâdıklardan isen; tehdîd ettiklerini getir bize.

71 — Dedi ki : Gerçekten üzerinize Rabbınızdan bir azâb, bir gazab hak oldu. Allah onlara, kendinizin ve atalarınızın taktığı bir takım adlar hakkında hiçbir huccet indirmemişken benimle mücâdele mi ediyorsunuz? Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.

72 — Biz bunun üzerine, rahmetimizle onu ve beraberinde bulunanları kurtardık. Âyetlerimizi yalan sayıp

îmân etmemiş olanların kökünü kestik. Onlar zâten mü'minler değillerdi.

Allah Teâlâ; onların Hûd (a.s.) a karşı azgınlıklarını, sapıklıklarını, inâdlarını ve inkârlarını haber vererek şöyle buyuruyor : «Dediler ki : Sen, bize yalnız Allah'a kulluk etmemiz için mi geldin?» Nitekim Kureyş kâfirleri de şöyle demişlerdi : «Hani demişlerdi ki : Ey Allah'ımız; eğer bu, gerçekten Senin katından ise bize gökten taş yağdır, yahut acıklı bir azâb getir.» (Enfâl, 32).

Muhammed İbn İshâk ve başkalarının zikrettiklerine göre; onlar, putlara taparlardı. Putlarından birinin adı Sudâ, diğerinin Samûd, bir diğerininki de el-Hebâ idi. Bu sebeple Hûd (a.s.) : «Gerçekten üzerinize Rabbınızdan bir azâb, bir gazab hak oldu.» demiştir. Sizin bu sözünüz üzerine, Allah'tan bir öfke ve bir gazab vâcib olmuştur. «Allah onlara kendinizin ve atalarınızın taktığı bir takım adlar hakkında hiçbir huccet indirmemişken, benimle mücâdele mi ediyorsunuz? (Sizlerin ve babalarınızın ilâhlar olarak isimlendirdikleri, zararı ve faydası olmayan, onlara ibâdetiniz husûsunda Allah'ın size bir delil ve huccet vermediği şu putlar hakkında benimle mücâdele mi ediyorsunuz?) Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.» Bu, peygamberden kavmine bir tehdîd ve bir vaîddir. Bu sebeple hemen arkasından : «Biz bunun üzerine, rahmetimizle onu ve beraberinde bulunanları kurtardık. Âyetlerimizi yalan sayıp îmân etmemiş olanların kökünü kestik. Onlar zâten mü'minler değillerdi.» buyurulmuştur.

Allah Teâlâ onları nasıl helâk ettiğini, Kur'an'da başka yerlerde de zikretmiştir. Onlara faydasız (hiç bir işlerine yaramayan) bir rüzgâr göndermiş, neye rastladı ise onu çürütmüştür. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Âd'a gelince; onlar da uğultulu, azgın bir fırtına ile helâk edildiler. O, onların kökünü kesmek üzere, üzerlerine yedi gün sekiz gece, rüzgârı estirdi. Halkın, kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibi yere yıkıldığını görürsün. Şimdi onlardan artakalan bir şey görüyor musun?» (Hâkka, 6 - 8). Onlar, karşı gelip büyüklendiklerinde Allah Teâlâ onları şiddetli bir rüzgârla helâk etmiştir. Rüzgâr onlardan birini yakalayıp havaya kaldırıyor, sonra tepesi üstü yere çarpıyordu da kafası kırılıyor ve vücûdundan ayrılıyordu. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Onlar sanki kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler.» buyurmuştur.

Muhammed İbn İshâk der ki : Onlar Yemen'de, Ummân'dan Hadramût'a kadar olan yerlerde oturuyorlardı. Bununla birlikte yeryüzüne

yayılmışlar ve çevrelerindeki halkı mağlûb etmişlerdi. Bu, Allah'ın onlara vermiş olduğu kuvvet sâyesinde olmuştur. Onlar, Allah'tan başka tapındıkları putlara sahibtiler. Allah Teâlâ onlara Hûd (a.s.) u gönderdi. O, neseb yönünden onlar içinde orta halli ve mevki bakımından onların en üstünü idi. Onlara Allah'ı birlemelerini, O'nun dışında başka ilâh edinmemelerini, insanlara zulümden vazgeçmelerini emretmiş, bunu kabul etmeyerek onu yalanlamışlar ve : «Bizden daha güçlü kim varmış?» demişlerdi. Onlardan az bir grup, Hûd'a tâbi olmuş ve îmânlarını gizlemişlerdi. Âd kavmi Allah'a karşı büyüklenip peygamberini yalanladıklarında; yeryüzünde fesâdı çoğalttıklarında, zulmedip eğlenmek için her bir tepeye bir alâmet diktiklerinde; Hûd onlarla konuşmuş ve «Siz, her yüksek yere koca bir binâ kurup boş şeylerle mi uğraşırsınız? Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edinirsiniz? Ve yakaladığınız zaman da zorbaca mı yakalarsınız? O halde Allah'tan korkun da bana itâat edin.» (Şuarâ, 128 - 131) demişti. Onlar da buna karşı şöyle demişlerdi : «Ey Hûd; sen bize apaçık bir burhânla gelmedin. Senin sözünden dolayı ilâhlarımızı terketmeyiz ve sana inanmayız. İlâhlarımızdan biri seni fenâ çarpmış (delirtmiş), demekten başka bir şey de söylemeyiz. Dedi ki : Doğrusu ben Allah'ı şâhid tutuyorum. Siz de şâhid olun ki; sizin Allah'tan başka şirk koştuğunuz şeylerden ben uzağım. Hepiniz birlikte tuzak kurun bana. Sonra da hiç müsâaade etmeyin. Ben sadece benim de sizin de Rabbımız olan Allah'a dayanıp güvendim. Yürüyen hiçbir canlı yoktur ki; O, alnından tutmasın. Elbette doğru yoldadır benim Rabbım.» (Hûd, 53 - 56).

Muhammed İbn İshâk der ki : Onlar, küfürde inâd ve ısrâr ettiklerinde Allah Teâlâ, üç sene onlardan yağmuru kesti. Nihâyet —rivâyete göre— bu, onlara büyük bir sıkıntı verdi. O zaman insanlar, sıkıntıya düştüklerinde Allah'tan bu sıkıntıyı kaldırmasını isterlerdi. Bunu, Allah'ın evinin yeri hürmetine dilerlerdi. Beytullah (o zamandaki) milletlerce biliniyordu. Orada Amâlika otururdu —ki onlar Amlîk İbn Lâvez İbn Sâm İbn Nûh'un soyundandılar— O sırada başkanları, Muâviye İbn Bekr adında birisiydi. Onun annesi Âd kavminden Kelhede Bint el-Hayberî idi. Âd kavmi, Harem yanında kendileri için yağmur duâsı yapmak üzere, Harem'e yaklaşık yetmiş kişilik bir hey'et gönderdiler. Bunlar, Mekke dışında Muâviye İbn Bekr'e uğrayıp onun yanına müsâfir oldular ve orada bir ay ikâmet edip içki içtiler. Muâviye'nin câriyeleri Cerâdetân onlara şarkı söylerdi. Onun yanına bir ayda ulaşmışlardı. Muâviye'nin yanında uzun süre kalınca, Muâviye'yi kavmine karşı bir şefkat kapladı da gitmelerini söylemekten utandığında, onlara gitmelerini hatırlatan bir şiir yazdı ve câriyelerine bu şiiri okumalarını emretti. İşte bu sırada hey'et, niçin geldiklerini

hatırlayıp Harem'e doğru yola çıktılar. Ve kavimleri için duâ ettiler. İçlerinde Kayl İbn Anz isminde birisi duâ etti de Allah Teâlâ biri beyâz, biri siyah ve birisi de kırmızı olmak üzere üç bulut yarattı. Sonra ona gökten bir ses : Kendine —veya kavmine— bu bulutlardan birini seç, diye seslendi. Kayl : Şu siyah bulutu seçtim. Çünkü bulutların en fazla su ihtivâ edeni odur, dedi. Bir münâdî : Yanmayı, kül olmayı ve helâki seçtin. Levziyye el-Mühennedâ oğulları dışında Âd'dan hiç kimse kalmayacak. Ne bir baba ne de bir çocuk kalmamacasına hepsi söndürülecek, diye seslendi. Levziyye oğulları, Âd'dan Mekke'de oturan bir âiledir. Kavimlerine gelen musîbet onlara gelmedi. Bunlar, onların nesil ve zürriyetlerinden geriye kalan Âd el-âhira'dır. Anlatıldığına göre; Kayl İbn Anz'ın seçmiş olduğu kara bulut, içindeki azâb ile Âd'a Allah tarafından sevkedildi. Nihâyet Muğis adı verilen bir vâdîden bu bulut çıkıverdi. Onu gördüklerinde sevindiler ve : İşte yağmur bulutu. Bize yağmur yağdıracak, dediler. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «(Onlar) Bu ufukta beliren; bize yağmur yağdıracak büyük bir buluttur, dediler. Hayır, o acelece beklediğiniz şey; bir rüzgârdır ki içinde elem verici bir azâb vardır. Rabbının emri ile herşeyi yıkar...» (Ahkâf, 24 - 25). Anlatıldığına göre; onu ilk gören ve onun bir rüzgâr olduğunu anlayan, Mehded isminde Âd'dan bir kadın olup durumu kavrayınca haykırmış ve yere yıkılmıştı. Ayıldığında : Ne gördün ey Mehded? demişler ve o da : İçinde ateş yalazları (alevleri) olan bir rüzgâr gördüm. Önlerinde onları süren adamlar vardı, demişti. Allah Teâlâ bunu, onların üzerine devâmlı olarak yedi gece sekiz gün musallat kılmış ve Âd'dan helâk olmadık kimseyi bırakmamıştı. Bana anlatıldığına göre; Hûd (a.s.) ve yanındaki inananlar, bir ağılda onlardan ayrı durmuşlar, onlara sadece derilere yumuşak gelen gönüllerin hoşlanacağı bir şey isâbet etmişti. Bu rüzgâr, gökle yer arasında Âd üzerine uğrayarak çarpmış ve onları taşla helâk etmiştir. İbn İshâk, kıssanın tamâmını uzunca zikretmiştir. Bu, garîb bir anlatış olup, içinde birçok faydalar mevcûddur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Emrimiz gelince; Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri, tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Onları, çok ağır işkencelerden kurtardık.» (Hûd, 58).

Muhammed İbn İshâk İbn Yessâr'ın zikretiklerine yakın olarak İmâm Ahmed'in Müsned'inde rivâyet edilen bir hadîste şöyle anlatılmaktadır : İmâm Ahmed der ki : Bize Zeyd İbn Hattâb'ın... Hâris el-Bekrî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Alâ el-Hadramî'yi şikâyet etmek üzere Allah Rasûlü (s.a.) ne doğru yola çıkmıştım. Rabeze'ye uğradığımda, Temîm oğullarından yola çıkmış ihtiyâr bir kadın gördüm. Bana : Ey Allah'ın kulu, benim Allah Rasûlü (s.a.) ne iletilecek bir hâcetim var. Beni ona ulaştırır mısın? dedi. Onu da yüklendim ve Me-

dine'ye geldim. Bir de baktım ki; mescid dolu. Siyah bir bayrak dalgalanıyor. Bilâl kılıcını kuşanmış olarak Allah Rasûlü (s.a.) nün önünde duruyor. Bu insanların durumu nedir? (Bunlara ne oluyor?) dedim. Amr İbn el-Âs'ı bir yere göndermek istiyor, dediler. Oturdum. Hz. Peygamber (s.a.) evine —veya binitine— girdi. Yanına girmek için izin istedim, bana izin verildi de girip selâm verdim. Sizinle Temîm arasında bir şey mi var? diye sordu. Ben : Evet —biz onlara karşı gâlib gelmiştik.— Temîmoğullarından yola çıkmış ihtiyâr bir kadına uğradım. Kendisini sana getirmemi istedi. Kapıda duruyor, dedim. Girmesine izin verdi ve kadın içeri girdi. Ben : Ey Allah'ın elçisi, bizimle Temîm arasında bir engel koymak istersen çölü engel kıl, dedim. İhtiyâr kadın kızdı, doğruldu ve : Ey Allah'ın elçisi; senin Mudar kavmin nereye sığınacak? dedi. Ben : Ölümünü yüklenen keçi, diyenin benzeriyim. Bu kadını yüklenip getirdim ve onun bana düşman olduğunu hissetmedim. Âd kavminin hey'eti gibi olmaktan Allah'a ve Rasûlüne sığınırım, dedim. Hz. Peygamber daha iyi bildiği halde konuşturmak için : Âd'ın hey'eti de nedir ki? diye sordu. Ben şöyle dedim : Âd'ın başına bir kuraklık gelmiş ve Kayl ismindeki birini elçi olarak göndermişlerdi. Muâviye İbn Bekr'e uğrayıp onun yanında bir ay kalmış, ona içki ikrâm etmiş ve el-Cerâdetân ismindeki iki câriyesi ona şarkılar söylemişlerdi. Bir ay geçtiğinde Mehre dağına çıkmış ve : Ey Allah'ım, iyi bilirsin ki ben; bir hastaya gelmedim ki; onu iyileştireyim. Bir esîre gelmedim ki; onun fidyesini vereyim. Ey Allah'ım; daha önceden vermekte olduğun yağmuru Âd'a ver, diye duâ etmişti. Ona doğru siyah bulutlar belirmiş ve bulutlardan «Seç» diye seslenilmişti. Onlardan siyah bir buluta işâret etmiş ve o buluttan : Onu kül ve helâk olarak al. Âd'dan hiç kimse kalmayacak, diye seslenilmişti. Bana ulaştığına göre; bu rüzgârdan onlara şu yüzüğümden geçecek kadarı gönderilmiş ve helâk olmuşlardı. Ebu Vâil —ki doğru söylemiştir— şöyle demiştir : Gerek kadın ve gerekse erkekler, bir yere elçiler hey'eti gönderdiklerinde; Âd'ın hey'eti (elçisi) gibi olma, derlerdi.

Hadîsi İmâm Ahmed, Müsned'inde bu şekliyle rivâyet etmiştir. Hadîsin bir benzerini Tirmizî, Abd İbn Humeyd kanalıyla Zeyd İbn el-Habbâb'dan rivâyet etmiştir. Neseî ise hadîsi Sellâm Ebu'l-Münzir kanalıyla Âsım İbn Behdele'den rivâyet eder. Aynı kanaldan olmak üzere; bu hadîsi İbn Mâce de Hâris İbn Hassân el-Bekrî'den rivâyet etmiştir. Hadîsi Ebu Küreyb kanalıyla Zeyd İbn Hubâb'dan rivâyet eden İbn Cerîr'in isnâdında Hâris İbn Yezîd el-Bekrî de vardır. Yine İbn Cerîr bu hadîsi, Ebu Küreyb kanalıyla... Hâris İbn Hassân el-Bekrî'den rivâyetle zikretmiştir. Ancak ben nüshasında Ebu Vâil'i görmedim. En doğrusunu Allah bilir.

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ
بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ
فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ
فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا
آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ
لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا
أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾
فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ
مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٧٨﴾

73 — Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i (gönderdik.) Dedi ki: Ey kavmim; Allah'a ibâdet edin, sizin için O'ndan başka bir ilâh yoktur. Size Rabbınızdan apaçık bir burhân gelmiştir. İşte size bir âyet olarak Allah'ın dişi devesi. Onu bırakın da Allah'ın toprağında otlasın. Ona bir kötülükle dokunmayın. Yoksa sizi elîm bir azâb yakalar.

74 — Düşünürsünüz ki; O, sizi Âd kavminden sonra halîfeler yaptı, yeryüzünde sizi yerleştirdi. Ovalarından köşkler yapıyor, dağlarından evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini anın. Yeryüzünde fesâdçılar olarak taşkınlık yapmayın.

75 — Onun kavminden büyüklük taslayan ileri gelenleri kendilerine hor görünenlere; içlerinden îmân edenlere: Siz; Sâlih'in gerçekten Rabbı tarafından gönderilmiş olduğuna inanıyor musunuz? dediler. Onlar da dedi-

ler ki : Doğrusu biz, onunla gönderilene inanıyoruz.

76 — Büyüklük taslayanlar dediler ki : Biz, doğrusu sizin îmân ettiğinizi inkâr edenleriz.

77 — Ve dişi deveyi kesip devirdiler de Rablarının emrine baş kaldırdılar ve dediler ki : Ey Sâlih; eğer sen peygamberlerden isen tehdîd edip durduğun azâbı getir bize.

78 — Bu yüzden onları şiddetli bir sarsıntı tutuverdi de yurtlarında dizüstü çöken kimseler oldular.

Semûd Kavmi ve Sâlih Peygamber

Tefsîr ve neseb âlimleri derler ki : Semûd İbn Âsir İbn İrem İbn Sâm İbn Nûh, Cedîs İbn Âsir'in kardeşidir. Tasm kabîlesi de öyle. Bunların hepsi, İbrâhîm (a.s.) den önceki Arab-ı Âribe'nin kabîlesinden idiler. Semûd, Âd'dan sonra idi. Onların yurtları, Hicâz ile Şam arasındaki Vâdî el-Kurâ ve çevresinde meşhûr olup Allah Rasûlü (s.a.) hicretin 9. senesi Tebûk'e giderken onların yurtlarına uğramıştı.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdüssamed'in... İbn Ömer'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) insanları Tebûk'e indirdiğinde; onları, Semûd'un evleri yanındaki Hicr'e götürmüştü. İnsanlar Semûd'un su içmiş olduğu kuyulardan içtiler, onlardan hamur yaptılar ve kazanlarına onlardan su doldurdular. Allah Rasûlü onlara emretti de kazanları döktüler ve hamurları develere yem yaptılar. Sonra Allah Rasûlü onları oradan kaldırıp devenin su içmiş olduğu kuyunun yanında konaklattı. Ve azâb olunmuş kavmin yanına girmelerini yasaklayarak : Oralara girmeyiniz, buyurdular. Yine İmâm Ahmed'in Affân kanalıyla... Abdullah İbn Ömer'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) Hicr'de : Şu azâb edilenlerin yanına ancak ağlayarak giriniz. Onların başına gelenlerin bir benzerinin sizin başınıza gelmemesi için eğer ağlayarak girmemişseniz oralara girmeyiniz, buyurmuştur. Hadîsin aslı, Buhârî ile Müslim'in Sahîh'lerinde başka bir şekli ile tahrîc edilmiştir.

Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Yezîd İbn Hârûn'un... Muhammed İbn Ebu Kebşe el-Emmârî'den, onun da babasından rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Tebûk gazvesinde insanlar, Hicr halkına doğru sür'atle gidip oralara girdiklerinde; bu, Allah Rasûlü (s.a.) ne ulaştı ve insanlar arasında : Toplayıcı namaza, diye nidâ edildi. Allah Rasûlü (s.a.) ne vardım. Devesini tutuyor ve şöyle diyordu : Allah'ın kendilerine gazab

ettiği bir kavme girmezsiniz. Onlardan birisi : Ey Allah'ın elçisi, biz onlara hayret ediyoruz, dedi de şöyle buyurdu : Ben, size bundan daha şaşırtıcı olanını haber vermeyeyim mi? İçinizden birisi, sizden önce olanı ve sizden sonra olacağı size haber veriyor. İstikâmet üzere ve doğru olunuz. Allah sizin azâbınıza hiç aldırmaz. Öyle bir kavim gelecek ki; kendilerinden hiçbir şeyi geri çeviremeyecekler. Bu hadîsi sünen sahiplerinden hiçbirisi tahrîc etmemiştir. Hadîsin isnâdında geçen Ebu Kebşe'nin ismi Ömer İbn Sa'd'dır. Âmir İbn Sa'd olduğu da söylenir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdürrezzâk'ın... Câbir'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) Hicr'e uğradığında : Mucizeler istemeyiniz. Sâlih'in kavmi mucize istemiş ve deve şu dağ yolundan gelmiş, şu dağ yolundan çıkmıştır. Rablarının emrine isyân etmiş ve onu boğazlamışlardı. Bir gün deve onların suyunu içiyor, bir gün de onlar devenin sütünü içiyorlardı. Onu boğazladılar da, Allah'ın Harem'inde olan bir kişi dışında, göğün altında olan herkesi helâk eden bir sayha onları yakalayıverdi, buyurdu. Onlar : O kimdir ey Allah'ın Rasûlü? dediler. Ebu Rigal'dır. Harem'den çıktığında kavminin başına gelen onun da başına geldi, buyurdu. Bu hadîs, Kütüb-i Sitte'de olmamakla birlikte Müslim'in şartlarına uygundur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Semûd (kavmine) da kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki : Ey kavmim; Allah'a ibâdet edin, sizin için O'ndan başka bir ilâh yoktur.» Bütün peygamberler, yalnız tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdete davet ederler. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmuştur : «Senden önce gönderdiğimiz her peygambere : Benden başka tanrı yoktur. Bana kulluk edin, diye vahyetmişizdir.» (Enbiyâ, 25), «Andolsun ki; her ümmete : Allah'a ibâdet edin ve putlardan kaçının, diye peygamberler göndermişizdir...» (Nahl, 36).

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Size Rabbınızdan apaçık bir burhân gelmiştir. İşte size bir âyet olarak Allah'ın dişi devesi.» Size getirdiklerimin doğruluğuna işte Allah'tan size bir huccet gelmiştir. Hz. Sâlih (a.s.) den bir mucize getirmesini isteyenler; bizzât kendileri idi. Gösterdikleri katı bir kayadan kendilerine bir devenin çıkarılmasını teklîf etmişlerdi. Bu kaya Hicr taraflarında tek başına duran ve el-Kâtîbe denilen bir kaya idi. Bu kayadan, kendileri için on aylık gebe ve karnı aç bir deve çıkarılmasını istemişlerdi. Eğer Allah Teâlâ onların bu isteklerine icâbet ederse; kendisine îmân edip uyacaklarına dâir Hz. Sâlih (a.s.) kendilerinden söz ve yemînler aldı. Bu husûsta yemîn edip Hz. Sâlih (a.s.) e söz verdiklerinde; Sâlih (a.s.) namaza kalkıp Allah'a duâ etti. Kaya hareket edip yarıldı ve içinden onların istediği gibi iki

yanında cenîni hareket eden, tüylü, karnı boş bir deve çıktı. İşte o sırada kavmin başkanı Cünda' İbn Amr ve onun emri ile yanındakiler îmân etti. Semûd kavminin eşrâfından olanlar îmân etmek istediklerinde; Züâb İbn Amr İbn Lebîd, putlarının sahibi Hubâb ve Sam'ar İbn Celhes (?) onları engellemişti. Cünda' İbn Amr'ın, Şihâb İbn Halîfe İbn Mihlât İbn Lebîd İbn Cevvâs (?) adındaki bir amcaoğlu vardı. Semûd kavminin eşrâfından ve seçkinlerinden biriydi. O da îmân etmek istemiş ve bu grup kendisini men'edince o da kendilerine itâat etmişti.

Deve ile, doğurmuş olduğu yavrusu; onların arasında bir müddet kaldı. Bir gün kuyularının suyunu içiyor, bir gün de onlara bırakıyordu. Devenin sularını içtiği gün, onlar onun sütünü içiyorlardı. Onu sağıyorlar ve kablarından dilediklerini onunla dolduruyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Onlara, suyun aralarında taksîm olunduğunu haber ver. Her biri su nöbetinde hazır bulunsun.» (Kamer, 28), «Dedi ki : İşte şu devedir. Su içme hakkı belirli bir gün onun ve belirli bir gün sizindir.» (Şuarâ, 155). Deve o vâdîlerde dolaşıyor, bir dağ yolundan giriyor ve rahatlamak için bir diğerinden çıkıyordu. Çünkü o, suya doymuş oluyordu. Anlatıldığına göre; korkunç bir yaratılışı ve göz alıcı bir görünüşü varmış. Onların hayvanlarına uğradığı zaman, hayvanları ondan kaçarmış. Böylece onların üzerine zaman uzayıp peygamber Hz. Sâlih (a.s.) i yalanlamaları şiddetlenince; su her gün kendilerine kalsın diye, onu öldürmeye karâr verdiler. Öldürmek üzere hepsinin ittifâk ettikleri de söylenir.

Katâde der ki : Bana ulaştığına göre; deveyi öldüren râzı olup olmadıklarını öğrenmek üzere; hepsini dolaşmıştı. Hattâ evlerinde bulunan kadınlara ve çocuklara dahi uğramıştı. Ben de derim ki : Âyetlerden açıkça anlaşılan budur. Zîrâ Allah Teâlâ : «Fakat onu yalanladılar ve derken deveyi kestiler. Bunun üzerine Rabları, günâhları yüzünden onları kırıp geçirerek yerle bir etti.» (Şems, 14), «Semûd'a da bir dişi deve vermiştik. Ona zulmetmişlerdi...» (İsrâ, 59) ve «Deveyi boğazladılar.» buyurmuş ve deveyi boğazlama işi, kabîlenin tamâmına isnâd edilmiştir. Bu da hepsinin râzı olduğuna delâlet eder. En doğrusunu Allah bilir.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr —Allah ona rahmet eylesin— ve tefsîr âlimlerinden başkaları; devenin öldürülme sebebini şöyle anlatırlar: Onlardan Uneyze Bint Ganm İbn Miclez adında ve künyesi Ümm Ganm olan yaşlı bir kadın vardı. Hz. Sâlih (a.s.) e düşmanlıkta en şiddetli olanlarından idi. Son derece güzel kızları ve bol malı vardı. Kocası Züâb İbn Amr, Semûd'un reîslerinden birisiydi. İsmi Sadûf Bint el-Mahyâ İbn Dehr İbn el-Mahyâ olan; mal ve güzellik sahibi başka bir kadın daha vardı. Semûd'dan müslüman bir adamın nikâhı altındaydı ve

ondan ayrılmıştı. Kendilerine yaklaşmak isteyenlere deveyi öldürmeyi şart koşuyorlardı. Sadûf, Hubâb adındaki birini çağırmış ve deveyi boğazlarsa; kendini ona teslîm edeceğini söylemişti. Ancak Hubâb bunu kabul etmemişti. O da Masda' İbn Mehrac İbn el-Mahyâ adındaki bir amcaoğlunu davet etmiş bu isteğine müsbet cevab vermişti. Uneyze Bint Ganm ise Kudâr İbn Sâlif İbn Cündab' isminde birini çağırmıştı. Kırmızı, gökgözlü kısa boylu birisiydi. Onun, zinâdan olma olduğu söylenir. Nisbet edildiği babası Sâlif'den olmayıp Sahyâd adındaki birisindendi. Fakat Sâlif'in yatağında doğmuştu. Uneyze kendisine : Deveyi boğazlaman karşılığında kızlarımdan hangisini istersen sana vereceğim, dedi. Kudâr İbn Sâlif ve Masda' İbn Mehrac gidip Semûd'un azgınlarını da bu işe teşvîk ettiler ve yedi kişi onlara katılarak sayıları dokuz oldu. İşte Allah Teâlâ'nın haklarında : «O şehirde yeryüzünde bozgunculuk yapan ve ıslâh için uğraşmayan dokuz kişi vardı.» (Neml, 48) buyurdukları bunlardır. Kavimleri içinde reîs durumunda olan kâfirler, kabîleyi tâm anlamıyla saptırmışlar ve onlar da kendilerine uymuştu. Gidip devenin sudan dönmesi zamanında onu gözetlemeye başladılar. Kudâr, onun yolu üzerindeki bir kayanın altına gizlendi. Deve önce Masda'a uğradı. Masda' ona ok atıp bacağının etli yerine isâbet ettirdi. Umm Ganm Uneyze çıkıp yüzü insanların en güzeli olan kızına emretti de yüzünü Kudâr için açıp onu tahrîk etti. Kudâr, devenin üzerine kılıçla atılıp dizini kırdı ve deve yere yıkıldı. Deve, yavrusunu sakındırmak üzere bir kere böğürdü. Sonra Kudâr, onun göğsüne vurup onu boğazladı. Yavrusu kaçıp yüksek bir dağa vardı. Ordaki en yüksek kayaya tırmanıp böğürdü. Abdürrezzâk'ın Ma'mer kanalıyla Hasan el-Basrî'den rivâyetine göre; o; ey Rabbım, nerede annem? demiş. Onun üç kere böğürdüğü ve sonra bir kayaya girip içinde kaybolduğu söylenir. Onun peşine düşüp annesiyle birlikte onu da boğazladılar, denilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Maksadlarını gerçekleştirip deveyi boğazlayınca, Hz. Sâlih (a.s.) durumdan haberdâr olmuş, toplu halde bulunurken yanlarına gelmişti. Deveyi görünce ağlamış ve : «Yurdunuzda üç gün daha kalın...» (Hûd, 65) demişti. Deveyi öldürmeleri, çarşamba günü olmuştu. O günün akşamında bu dokuz kişi, Hz. Sâlih'i öldürmeyi karârlaştırmışlar ve şöyle demişlerdi : Şâyet doğru ise; biz ondan önce davranalım. Eğer yalancıysa, onu da devesinin yanına gönderelim. «Aralarında Allah'a yemîn ederek : Gece biz ona ve âilesine baskın verelim. Sonra da onun dostuna; âilesinin yok edilişinde bulunmadığımızı, şüphesiz doğru söylediğimizi bildirelim, dediler. Onlar bir düzen kurdular. Biz de farkettirmeden düzenlerini bozduk. Düzenlerinin sonunun nice olduğuna bir bak..» (Neml, 49 - 51).

Onlar karârlaştırıp sözleşerek Allah'ın peygamberi Sâlih'i öldürmek üzere geceleyin geldiklerinde; Allah Teâlâ —İzzet O'nun ve Rasûlünündür— onların üzerine bir taş gönderdi. Kendilerinden önce bu taş onların başını ezdi. Bekleme günlerinden ilki olan perşembe günü; Semûd'un yüzleri, Sâlih (a.s.) in kendilerine va'dettiği gibi sapsarı oldu. İkinci gün olan cum'a günü; yüzleri kıpkırmızı oldu. Faydalanma günleri olan üçüncü gün cumartesi idi, yüzleri karardı. Pazar gününe çıktıklarında, hareketsiz kaldılar ve —Allah bizi bundan korusun— Allah'ın intikâmını ve azâbını bekleyerek oturdular. Kendilerine ne yapılacağını, azâbın nasıl geleceğini bilmiyorlardı. Güneş doğdu ve gökten üzerlerine bir sayha, altlarından da şiddetli bir sarsıntı geldi. Canları çıktı ve bir saat içinde hepsi helâk oldu. «Yurtlarında dizüstü çöken kimseler oldular.» (A'râf, 78). Söylediklerine göre; ismi Kelbe Bint es-Selk —Zerîka da denirdi— olan bir câriye müstesnâ onlardan ne küçük, ne büyük, ne erkek, ne de dişi hiç kimse kurtulamadı. O, Hz. Sâlih (a.s.) e şiddetle düşman olan bir kâfir idi. Azâbın vukû bulduğunu görür görmez, ayakkabılarını çıkararak sür'atle koşmaya başlamış, bir kabîleye varıp gördüklerini ve kavminin başına gelenleri onlara haber vermiş sonra onlardan su istemiş. İçtiğinde de ölmüş.

Tefsîr âlimleri derler ki : Sâlih (a.s.) ve ona tâbi olanlar dışında Semûd zürriyyetinden Ebu Rigal denilen adam dışında hiç kimse kalmamış. Azâb geldiğinde o, Harem'de ikâmet etmekteymiş ve ona bu musîbetten hiçbir şey isâbet etmemiş. Günlerden birinde Harem'den çıktığında, gökten bir taş düşüp onu öldürmüş. Bu husûstaki Câbir İbn Abdullah hadîsi, kıssanın başında geçmişti. Tâif'de oturan Sakîf'in babasının, işte bu Ebu Rigal olduğunu söylerler.

Abdürrezzâk der ki : Ma'mer'in İsmâîl İbn Ümeyye'den naklettiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.) Ebu Rigal'in kabrine uğramış ve; bu kimdir, biliyor musunuz? diye sormuş. Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, demişler. Bu, Ebu Rigal'in kabridir. Semûd'dan birisidir. Allah'ın Harem'inde idi. Allah'ın Harem'i onu Allah'ın azâbından korumuştu. Oradan çıkınca kavminin başına gelen, onun da başına geldi ve burada defnolundu. Onunla birlikte altın bir dal da gömülmüştü, buyurdu. Halk onun kabrini kılıçlarıyla çabucak kazmaya ve altını aramaya koyuldular ve dalı çıkardılar. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den rivâyetine göre; Zührî : Ebu Rigal, Sakîf'in babasıdır, demiştir. Bu rivâyet, mürseldir. Başka bir yönden muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Nitekim Muhammed İbn İshâk'ın İsmâîl İbn Ümeyye kanalıyla... Abdullah İbn Ömer'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) ile beraber Tâif'e çıkıp bir kabre uğradığımızda, onun şöyle buyurduğunu işittim : Bu, Ebu Rigal'in kabridir. O, Sakîf'in babasıdır. Semûd'dan

idi. Harem-i Şerîf'te idi de azâbdan kurtulmuştu. Harem'den çıktığından kavmine isâbet eden azâb ona da isâbet etti ve buraya gömüldü. Onun alâmeti onunla birlikte altın bir dalın gömülmüş olmasıdır. Eğer kazarsanız onu bulacaksınız. İnsanlar, acele ile orayı kazdılar ve dalı çıkardılar. Hadîsi Ebu Dâvûd da Yahyâ İbn Maîn kanalıyla... İbn İshâk'dan rivâyet etmiştir. Şeyhimiz Ebu'l-Haccâc el-Mizzî bu hadîsin hasen, azîz olduğunu söylemiştir. Ben de derim ki : Hadîsin mevsûl olarak rivâyetinde, Büceyr İbn Ebu Büceyr tek kalmıştır. O ise sâdece bu hadîsle tanınan bir kişidir. Yahyâ İbn Maîn : İsmâîl İbn Ümeyye'den başka kimsenin ondan rivâyet ettiğini işitmedim, der. Ben derim ki : Buna göre bu hadîsin merfû' olarak rivâyetinin bir vehimden ibâret olmasından korkulur. Bu, ancak iki arkadaşından olan Abdullah İbn Amr'ın sözü olabilir. Bu hadîsi kendisine arzettikten sonra şeyhimiz Ebu'l-Haccâc : Bu muhtemeldir, demişti. En doğrusunu Allah bilir.

فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾

79 — O da onlardan yüz çevirdi ve dedi ki : Ey kavmim; andolsun ki, ben size Rabbımın vahyettiğini bildirdim ve size öğüt verdim. Ne var ki siz, öğüt verenleri sevmiyorsunuz.

Bu ifâde; muhâlefetleri, Allah'a isyân etmeleri, hakkı kabulden imtinâ' etmeleri ve hidâyetten yüzçevirip körlüğe yönelmeleri sebebiyle Allah Teâlâ'nın helâk ettiği Sâlih (a.s.) in kavmini suçlamasından ve ayıplamasından ibârettir. Sâlih (a.s.) onların helâkinden sonra onun kendilerini ayıplama sadedinde bunları söylemiştir. Onlar bu sözleri duyuyorlardı. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde rivâyet olunan bir hadîse göre; Allah Rasûlü (s.a.) Bedir ehline geldiğinde orada üç gün ikâmet etmişti. Sonra binitinin eğerlenmesini emretmiş ve üç gün sonra ona binmiş, yürümüş ve Bedr kuyusu üzerinde (Bedr'deki müşriklerin cesedlerinin defnedilmiş olduğu kör kuyunun üzerinde) durup şöyle buyurmuştu : Ey Ebu Cehl İbn Hişâm, ey Utbe İbn Rabîa, ey Şeybe İbn Rabîa ve ey falan oğlu falan : Rabbınızın size va'dettiğini hak olarak buldunuz mu? Muhakka ben Rabbımın bana va'dettiğini hak olarak buldum. Hz. Ömer kendisine : Ey Allah'ın elçisi; kokuşmuş cesedler haline gelmiş olan kavimlerle ne konuşulur? diye sordu da,

Allah Rasûlü : Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki; sizler, benim söylediklerimi onlar kadar iyi işitemezsiniz. Fakat onlar cevab veremezler, buyurdu. es-Sîre'de zikredildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.) onlara şöyle demişti : Siz peygamberiniz için ne kötü aşîretsiniz. Siz beni yalanladınız da insanlar beni doğruladı. Siz beni çıkardınız da insanlar beni sığındırdı. Siz benimle savaştınız da insanlar bana yardımcı oldu. Peygamberiniz için siz ne kötü aşîretsiniz.

Sâlih (a.s.) de kavmine şöyle demişti : «Ey kavmim, andolsun ki; ben size Rabbımın vahyettiğini bildirdim ve size öğüt verdim. (Fakat siz bundan yararlanmadınız. Zîrâ sizler, hakkı sevmiyorsunuz ve öğüt verene tâbi olmuyorsunuz.)» Müfessirlerden bazısının zikrettiğine göre; ümmeti helâk olan her peygamber, Mekke'nin haremine gider ve orada ikâmet edermiş. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) haccettiği esnâda Usfân vâdîsine uğramış ve : Ey Ebubekir, bu hangi vâdîdir? diye sormuş, Ebubekir : Usfân vâdîsidir, demişti. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Buraya Hûd ve Sâlih (a.s.) gemleri liften olan kırmızı, genç develer üzerinde uğramıştılar. İzârları abâ, ridâları kaftan idi. Telbiyede bulunur ve Beyt-i Atîk'i haccederlerdi. Bu yönden hadîs garîb olup Kütüb-i Sitte sahiblerinden kimse bu hadîsi tahrîc etmemiştir.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٠﴾
إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ ٱلنِّسَآءِ ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴿٨١﴾

80 — Lût'u da. Hani o, kavmine demişti ki : Sizden önce dünyalarda hiç kimsenin yapmadığı hayâsızlığı mı yapıyorsunuz?

81 — Siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Doğrusu, siz çok aşırı giden bir kavimsiniz.

Lût Peygamber ve Kavmi

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Lût'u da gönderdik.» Veya cümlenin takdîri şöyle olacaktır : Lût'u da an. O kavmine : «Sizden önce dünyalarda hiç kimsenin yapmadığı hayâsızlığı mı yapıyorsunuz? demişti.»

Lût İbn Hârân İbn Âzer, İbrâhîm Halîl (a.s.) in kardeşinin oğludur. İbrâhîm (a.s.) ile beraber îmân etmiş ve yine onunla birlikte Şam

topraklarına hicret etmişti. Allah Teâlâ onu Sedûm ve çevresindeki köylere peygamber olarak göndermişti. Onları Allah'a çağırdı, iyilikleri emretti ve Âdem oğullarından hiç kimsenin yapmamış olduğu ve kendiliklerinden îcâd ederek irtikâb etmekte oldukları günâhlardan, harâmlardan ve fuhşiyyâttan onları nehyetmişti. Onların yaptıkları hayâsızlık, erkeklerle münâsebette bulunmaktır. Bu, öyle bir şeydi ki; Âdemoğulları buna alışmamış, bunu yapmamışlar ve hatırlarına bile gelmemişti. Nihâyet —Allah'ın la'netleri onların üzerine olsun— Sedûm halkı bu suçu işlemişti. Amr İbn Dînâr «Sizden önce dünyalarda hiç kimsenin yapmadığı hayâsızlığı...» âyeti hakkında şöyle der : Lût kavmi gelinceye kadar hiçbir erkek bir erkekle münâsebette bulunmamıştır. Şam'daki câmi'inin bânîsi Emevî halîfesi Velîd İbn Abdülmelik der ki : Eğer Allah Teâlâ Lût kavminin haberini bize nakletmemiş olsaydı; bir erkeğin bir erkekle cinsî temâsta bulunacağını sanmazdım. Bu sebepledir ki Lût (a.s.), onlara şöyle demişti : «Sizden önce dünyalarda hiç kimsenin yapmadığı hayâsızlığı mı yapıyorsunuz? Siz kadınları, (erkekler için Rabbınızın yarattıklarını) bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Bu, sizin aşırı gitmeniz ve bilgisizliğinizdir. Zîrâ bu, eşyâyı lâyık olduğu yerden başkasına koymaktır. O, başka bir âyette işâret edildiği üzere; onlara : «Alacaksanız işte bunlar benim kızlarım.» (Hicr, 71) demiş ve onlara kadınları göstermişti. Ancak onlar; kadınların kendilerini tahrîk etmediği ma'zeretini ileri sürerek : «Senin kızlarınla bizim bir ilgimiz olmadığını biliyorsun. Sen, ne istediğimizi de bilirsin.» (Hûd, 79) demişlerdi. Yani sen de biliyorsun ki, bizim kadınlara ihtiyâcımız ve onlara karşı duyduğumuz bir istek yoktur. Bizim senin müsâfirlerinden ne istediğimizi de iyi biliyorsun.

Müfessirlerin zikrettiğine göre; onların erkekleri birbirleriyle münâsebet kurduğu gibi, kadınları da aynı şekilde birbirleriyle ihtiyâçlarını gidermekte imişler.

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا أَخْرِجُوهُم مِّن قَرْيَتِكُمْ ۖ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾

82 — Kavminin cevâbı sâdece : Çıkarın onları memleketinizden. Çünkü onlar, fazla temizlik yapan insanlarmış, demek oldu.

Onlar, Lût'u ve onunla birlikte olanları aralarından çıkarmak ve sürmek dışında başka bir cevab vermediler. Allah Teâlâ da onu sâlimen çıkardı. Diğerlerini ise topraklarında alçaltılmış ve küçültülmüş olarak

helâk etti. «Çünkü onlar, fazla temizlik yapan insanlarmış!» âyeti hakkında Katâde : Onları ayıp olmayan bir şeyle ayıpladılar, demiştir. Bu âyet hakkında Mücâhid de şöyle der : Onlar, erkeklerin ve kadınların arkalarından münâsebette bulunmamak sûretiyle fazla temizlik yapar insanlarmış. Bu açıklamanın bir benzeri, İbn Abbâs'tan da rivâyet edilmiştir.

فَأَنجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

83 — Bunun üzerine Biz de hem onu, hem de ehlini kurtardık. Ancak karısı geride kalanlardan oldu.

84 — Onların üzerine öyle bir yağmur yağdırdık ki bir bak, işte suçluların sonu nasıl olmuştur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Lût'u ve âilesini kurtardık. Ehl-i Beyt'i (âilesi) dışında onlardan hiç kimse ona îmân etmemişti. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Bunun üzerine orada bulunan mü'minleri çıkardık. Zâten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık.» (Zâriyât, 35 - 36). Ancak karısı müstesnâ. Çünkü o îmân etmemiş, bilakis dini üzere kalmış, Lût'a karşı onlara yardım etmiş ve kendisiyle onlar arasındaki muayyen işâretlerle Lût'a gelen müsâfirleri onlara bildirmiştir. Bu sebepledir ki Hz. Lût (a.s.); âilesi ile geceleyin yola çıkmakla emredildiğinde; bunun karısına bildirilmemesi ve onun ülkeden çıkarılmaması emredilmişti. Bazıları : Bilakis o da onların peşinden gelmiştir. Azâb geldiğinde o arkasına dönmüş ve kavmin başına gelenler onun da başına gelmiştir, demişlerse de; kuvvetli olan görüş, onun ülkeden çıkmadığı, Lût'un ona çıkmayı bidlirmediğidir. Bilakis o, kavmi ile birlikte kalmıştır. Bu sebeple Allah Teâlâ burada : «Ancak karısı geride kalanlardan oldu.» buyurmuştur. Âyetteki (الغابرين) kelimesini «geride kalanlardan oldu.» şeklinde tefsîr edenlerin yanında «Helâk olanlardan oldu.» şeklinde tefsîr edenler de vardır ki bu; âyeti lâzımı ile tefsîrden ibârettir.

«Onların üzerine öyle bir yağmur yağdırdık ki...» âyeti : «Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerine yığın yığın sert taşlar yağdırdık. Ki bu taşlar Rabbının katında damgalanmıştır. Bunlar, zâlimlerden hiçbir zaman uzak olmayacaktır.» (Hûd, 82 - 83). âyeti ile tefsîr edilmiştir. Bu sebeple burada : «Bir bak, işte suçluların sonu

nasıl olmuştur.» buyurulmuştur. Yani ey Muhamemd, bak; Allah'a açıkça isyân eden ve O'nun elçilerini yalanlayanların âkıbeti nasıl olmuştur?

İmâm Ebu Hanîfe —Allah ona rahmet eylesin— livâta yapanın Lût kavmine yapıldığı gibi yüksek bir yerden atılıp peşinden taşlanması gerektiği görüşündedir. Âlimlerden diğerleri ise; evli olsun veya olmasın recmedileceği görüşündedirler. Bu, İmâm Şafiî —Allah ona rahmet eylesin— nin iki kavlinden birisidir. Bu görüşün delili İmâm Ahmed, Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Derâverdî kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri şu hadîstir : Allah Rasûlü (s.a.) : Lût kavminin yaptığını yapanı bulduğunuzda; hem yapanı ve hem de yapılanı öldürünüz, buyurmuştur.

Diğerleri ise şöyle diyorlar : O, zinâ eden gibidir. Eğer evli ise recmedilir, evli değilse yüz sopa vurulur. Bu, Şâfiî'nin son kavlidir.

Kadınlarla arkalarından münâsebette bulunmaya gelince; buna livâta es-Suğrâ denilir. Bu da, seleften bazılarının şâz bazı görüşleri dışında âlimlerin icmâ'ı ile harâmdır. Bunun yasaklandığına dâir Allah Rasûlü (s.a.) nden bir çok hadîsler vârid olmuştur. Bu konuda Bakara sûresinde (223. âyetin tefsîrinde) bilgi verilmişti.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ قَدْ جَاءَتْكُمْ
بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

85 — Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı. Dedi ki: Ey kavmim; Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Rabbınızdan size apaçık bir burhân gelmiştir. O halde ölçüyü ve tartıyı doğru tutun. İnsanların eşyâsını eksik vermeyin. Ve o ıslâh olduktan sonra yeryüzünde fesâd çıkarmayın. Bunlar sizin için hayırlıdır, eğer mü'minlerden iseniz.

Medyen'e de Şuayb Peygamber

Muhammed İbn İshâk der ki : Onlar Medyen İbn Medyân İbn İbrâhîm'in sülâlesindendir. Şuayb ise Mîkîl İbn Yeşcür'ün (?) oğludur. İsmi Süryânca'da Yesrûn'dur.

Ben derim ki : Medyen kelimesi, hem kabîleye ve hem de Hicâz yolundaki Maân yakınlarındaki şehre verilen isimdir. Allah Teâlâ : «Medyen suyuna varınca davarlarını sulayan bir insan topluluğunu gördü.» (Kasas, 23) buyurmuştur ki, bunlar Ashâb-ı Eyke'dirler. İnşâallah ilerde bunları zikredeceğiz. Güvenimiz Allah'adır.

«Ey kavmim; Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur.» Bu ifâde; bütün peygamberlerin çağrısıdır. «Rabbınızdan size apaçık bir burhân gelmiştir.» Benim size getirdiklerimin doğruluğuna dâir Allah Teâlâ huccetler ve burhânlar göndermiştir. Sonra Şuayb (a.s.); onlara, insanlarla muâmelelerinde ölçüyü ve tartıyı doğru tutmalarını, insanların eşyâlarını, paylarını, eksik tutarak hâinlik etmemelerini öğütlemiştir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Ölçüde ve tartıda hîle yapanların vay haline. Onlar ki; insanlardan bir şey aldıkları zaman, kendileri ölçerek tâm alırlar. Ama onlara bir şey ölçüp tartarak verdikleri zaman, eksik tutarlar. Onlar kendilerinin diriltileceklerini sanmıyorlar mı? Büyük bir gün için? Ki, insanlar o gün; âlemlerin Rabbının huzûrunda duracaklardır.» (Muttaffifîn 1 - 6) buyurur. Bu ifâde, şiddetli bir tehdîd, kuvvetli bir vaîddir. Allah'ın bizi bundan uzak tutmasını dileriz. Sonra Allah Teâlâ öğütlerinin bolluğu, ifâdelerinin fasîh olması ile «Peygamberlerin hatîbi» denilen Şuayb (a.s.) dan haber vererek şöyle buyuruyor :

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا
عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ
﴿٨٦﴾ وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا
حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾

86 — Ve siz, Allah'a îmân edenleri tehdîd ederek, Allah'ın yolundan alıkoyarak ve onun eğriliğini isteyerek, her yolun başını tutup oturmayın. Hem hatırlayın ki; siz vaktiyle pek az idiniz de sizi O, çoğalttı. Ve bakın fesâd çıkaranların sonu nice olmuştur.

87 — Eğer içinizden bir kısmı benimle gönderilene inanmış, bir kısmı da inanmamışsa; Allah, aranızdaki hük-

mü verinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Hz. Şuayb (a.s.) onlara hissî ve ma'nevî olarak yol kesmeyi yasaklıyor. «Tehdîd ederek... her yolun başını tutup oturmayın.» Mallarını size vermedikleri takdîrde, insanları ölümle tehdîd etmeyiniz, diyor. Süddî ve başkaları; bunların, öşürcüler olduğunu söylemektedir. İbn Abbâs, Mücâhid ve bir çoklarından rivâyete göre ise; onlar, «Tehdîd ederek... her yolun başını tutup oturmayın.» âyetini şöyle anlamışlardır : Şuayb'a tâbi olmak üzere ona gelen mü'minleri tehdîd ederek her yolun başını tutup oturmayın. Ancak bunlardan birinci görüş daha kuvvetlidir. Zîrâ Allah Teâlâ : «Her yolun» buyurmuştur. Bunlar, yollar olup Allah'ın yolu ile tahsîs buyurulmamıştır. İkinci açıklama herhalde «Ve siz Allah'a îmân edenleri Allah'ın yolundan alıkoyarak ve onun eğriliğini isteyerek...» kısmına âit olmalıdır. Yani sizler, Allah'ın yolunun eğri büğrü olmasını ister, arzularsınız. «Hem hatırlayın ki; siz vaktiyle pek az idiniz de sizi O, çoğalttı.» Sizler, azlığınız sebebiyle zayıftınız. Sayınızın fazlalığı ile izzete, güç ve kuvvete sahip oldunuz. O halde bundaki Allah'ın nimetini hatırlayınız. «Ve bakın fesâd çıkaranların sonu nice olmuştur?» Allah'ın yasakladıklarını işlemeleri ve elçilerini yalanlamaları sebebiyle, geçmiş ümmetlerin ve nesillerin başlarına gelen azâbı ve cezâyı görün.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Eğer içinizden bir kısmı benimle gönderilene inanmış, bir kısmı da inanmamışsa; (benim üzerimde ihtilâfa düşmüşseniz) Allah, (benimle) aranızdaki hükmünü verinceye kadar sabredip bekleyin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.» müttakîlere, güzel âkıbet kâfirlere de felâket verecektir.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا
أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ
بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا
عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿٨٩﴾

88 — Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki : Ey Şuayb; seni ve beraberindeki inanmış olan-

ları, ya memleketimizden çıkarırız veya mutlakâ bizim dinimize dönersiniz. Dedi ki : İstemezsek de mi?

89 — Allah, bizi ondan kurtardıktan sonra yine sizin dininize dönecek olursak; doğrusu Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbımız olan Allah'ın dilemesi bir yana, O'na dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbımızın ilmi her şeyi kuşatmıştır. Ancak Allah'a dayanıp güvendik biz. Rabbımız, kavmimizle bizim aramızda Sen, hak ile hüküm ver. Sen, hüküm verenlerin en hayırlısısın.

Allah Teâlâ; burada kâfirlerin, Allah'ın peygamberi Şuayb ve onunla beraber olan mü'minleri nasıl karşıladıklarını, onu ve beraberindekileri ya kasabadan sürmek veya kendi dinlerine dönmeye ve içinde bulundukları duruma girmeye zorlamakla tehdîd ettiklerini haber vermektedir. Bu, peygamber ile bir konuşma ise de, maksad; onunla birlikte onun dininden olan kendisine uyanlardır. «Dedi ki : İstemesek de mi?» âyetinde Şuayb (a.s.) şöyle diyor : Biz, sizin çağırmakta olduğunuzu istemezsek de mi siz bunu yapacaksınız? Eğer biz, sizin dininize döner ve sizinle birlikte içinde bulunduğunuz duruma düşersek; Allah ile birlikte ortakları O'na eş kılmakla, Allah'a karşı büyük bir yalan söylemiş oluruz. Bu, kendisine tâbi olanların yerine Hz. Şuayb'ın ifâdeleridir. «Rabbımız olan Allah'ın dilemesi bir yana, O'na dönmemiz bizim için olacak şey değildir.» Bu ifâde, durumu Allah'ın meşiyyetine havâle etmektir. O, her şeyi bilir. O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır. «(İşlerimizde, yaptığımız ve bıraktığımız şeylerde) ancak Allah'a dayanıp güvendik biz. Rabbımız, kavmimizle bizim aramızda Sen, hak ile hüküm ver. (Onlara karşı bize yardım et). Sen, hüküm verenlerin en hayırlısısın. (Sen, aslâ zulmetmeyen âdilsin.)»

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَّخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا
شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾

90 — Kavminden küfretmiş olan ileri gelenler dediler ki : Şuayb'a uyarsanız andolsun ki; siz, o zaman hüsrâna uğrayanlardansınız.

91 — Bunun üzerine onları sarsıntı yakalayıverdi. Ve yurtlarında dizüstü çökenler oldular.

92 — Şuayb'ı yalanlayanlar, zâten yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlamış olanlar; hüsrâna uğrayanlar, işte onlar oldular.

Allah Teâlâ, Şuayb (a.s.) ın kavminin küfürlerindeki şiddetlerini, isyânlarını, haddi tecâvüzlerini, içinde bulundukları sapıklığı ve hakka karşı kalblerinde yereden muhâlefeti haber vermektedir. Bu sebeple onlar yemîn etmiş ve : «Şuayb'a uyarsanız andolsun ki; siz, o zaman hüsrâna uğrayanlardansınız.» demişlerdi. Bunun için Allah Teâlâ bunun peşinden : «Bunun üzerine onları sarsıntı yakalayıverdi. Ve yurtlarında dizüstü çökenler oldular.» buyurmuştur. Allah Teâlâ burada, onların Hz. Şuayb'ı ve arkadaşlarını üzdükleri ve onları memleketlerinden çıkarmakla tehdîd ettikleri gibi, kendilerini sarsıntının (zelzelenin) yakalayıverdiğini haber vermektedir. Nitekim Hûd sûresinde de onlardan haber vererek şöyle buyurmaktadır : «Emrimiz gelince; Şuayb'ı ve beraberindeki inananları katımızdan bir rahmet olarak kurtardık. Zulmedenleri de korkunç bir ses yakaladı. Ve oldukları yerde dizüstü çöküverdiler.» (Hûd, 94). Bu husûstaki münâsebet —en doğrusunu Allah bilir ya— şudur : Onlar : «Senin namazın mı bize; babalarımızın taptıkları ve mallarımızı dilediğimiz gibi kullanmamızı men'ediyor? Sen, doğrusu aklı başında yumuşak huylu birisin.» (Hûd, 87) demek sûretiyle, Allah'ın peygamberi Şuayb ile alay ettiklerinde; bir sayha (korkunç bir ses) gelmiş ve onları susturmuştur.

Allah Teâlâ; Şuarâ sûresinde de onlardan haber vererek : «Onu da yalanladılar. Ve onları, bulutlu bir günün azâbı yakaladı. Doğrusu o, büyük bir günün azâbı idi.» (Şuarâ, 189) buyurur. Bunun sebebi, kıssanın baş tarafında zikredildiğine göre; onların : «Eğer sâdıklardan isen bize gökten bir parça indir.» (Şuarâ, 187) demiş olmalarıdır. Allah Teâlâ; burada onlara, gölgelikli günün azâbının isâbet ettiğini haber vermektedir. Bütün bunlar, onların aleyhine birleşmiştir : Önce onlara gölgelikli günün azâbı isâbet etmiştir. Bu, onları gölgeleyen bir bulut olup içinde ateşten şerâreler, yalazlar ve yakıcı alevler vardı. Sonra onlara gökten bir sayha, altlarından da yerden şiddetli bir sarsıntı gelmiştir. Canları çıkmış, nefesleri uçmuş ve cesedleri sönmüş de : «Yurtlarında dizüstü çökenler» olmuşlardır. Sonra Allah Teâlâ : «Zâten yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular.» buyuruyor ki; sanki onlar, azâb kendilerine isâbet ettiğinde peygamberleri (Hz. Şuayb'ı) ve arkadaşlarını çıkarmak istedikleri ülkelerinde hiç oturmamış gibi ol-

dular. Sonra Allah Teâlâ, onların sözlerine mukâbil : «Şuayb'ı yalanlamış olanlar; hüsrâna uğrayanlar, işte onlar oldular.» buyurmuştur.

فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ ۖ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

93 — Bunun üzerine onlardan yüz çevirdi ve dedi ki : Ey kavmim; andolsun ki, ben Rabbımın bana vahyettiklerini size bildirdim. Ve nice öğüt verdim. Öyleyse ben, küfredenler kavmine nasıl tasalanırım?

Onlara isâbet eden azâb, musîbet ve cezâ; isâbet ettikten sonra Şuayb (a.s.) onlardan yüz çevirmiş ve onları ayıplayıp azarlayarak : «Ey kavmim; andolsun ki, ben Rabbımın bana vahyettiklerini size bildirdim. Ve nice öğüt verdim.» Benimle gönderileni size ilettim. O halde siz benim getirdiklerimi yalanlamış, inkâr etmişken size üzülecek, tasalanacak değilim, demiştir. Bu sebepledir ki : «Öyleyse ben, küfredenler kavmine nasıl tasalanırım?» demiştir.

İZÂHI

Tarih Boyunca İmân Kervanı

Bir îmân kafilesi ile başbaşa bulunuyoruz... İşte bu kafilenin izleri... Ve işte önderleri... İşte şunlar da yollarındaki işâretler... Bu kafile, yeryüzü denilen şu yıldız üzerindeki uzun yolculuğu boyunca beşeriyeti böyle kucaklıyor... İnsanlık yolunu yitirdiği, Allah'ın doğru yolundan ayrılıp ta çeşitli yollara sapıttığı ve yularını şeytânların tuttuğu şehevî arzuların baskısı altında ezildiği zaman... Şeytân sırf kinini dindirmek, intikâmını almak ve insanoğlunun dizgininden tutarak cehenneme doğru sürüklemek için şaşırttığı zaman... bir de bakıyoruz ki bu yüce kafile beşeriyeti hidâyete doğru yöneltiyor, önüne ışık tutuyor ve cennet râyihasını kokutarak huzûra kavuşturuyor... İnsanlığı, zehirli yollardan sakındırıyor, mel'ûn şeytânın ve eski düşmanın şerrinden koruyor...

Gerçekten parlak bir sahne bu... Evet uzun yol boyunca hayat okyanusundaki derin çatışmayı canlandıran son derece göz alıcı bir manzara...

Beşeriyetin mâzîsi, oldukça zor anlaşılabilen karışıklıklarla doludur. Eş mizâçlı bu yaratığın terkîbindeki formül hayli çetindir. Zîrâ bu varlık, birbirinden çok ayrı ve uzak olan iki unsurdan meydana gelmiştir ki taban tabana zıt olan bu unsurlar, ancak Allah Teâlâ'nın takdîr ve kudretiyle te'lîf edilmişlerdir. Bunlardan birisi çamurdur. İnsanın iskeletini teşkîl eder. Öteki ise Allah'ın kendi rûhundan (yüce lutfundan) bahşettiği nefhadır. Çamur iskeleti asıl insan yapan da budur... İşte böyle bir yaratık, tarihî hayatını elbette karışık faktörler ve âmillerle iç içe yürütecektir. Bu haliyle insanoğlunun, hem fizikî hem de metafizik âlemlerle alâkası olacaktır. Âdem'in kıssasını anlatırken bu konuya temâs etmiştik. İlâhî gerçeklerle münâsebeti olacak... O'nun îrâde-i sübhâniye'si, kudreti, kuvveti, takdîri, lutfu, rahmeti vesâire ile... Mele-i A'lâ ve melekler ile de alâkası olacağı gibi, İblîs ve avânesiyle de alâkasız kalmayacak. Elle tutulan gözle görülen şu âlem ve bu âlemde hüküm süren değişmez ilâhî kanunlarla da alâkası olacak. Yeryüzündeki öteki mahlûklarla da ilgisi bulunacağı gibi, insanlar kendi aralarında da yekdiğeriyle alâkalı olacaklar.

Kısacası insan, bu fıtratı ve münâsebettâr olduğu bu faktör ve ufuklarla uyuşan veya çatışan bu kâbiliyetleriyle hem bu âlemlerle, hem de bu ufuklarla karşılıklı faâliyet icrâ eder... Muhtelif alâka ve münâsebetlerle iç içe girmiş olan bu hayat okyanusu içinde akıp gitmektedir insanlığın tarihi. İnsan bünyesindeki zaaf ve kuvvet, takvâ ve hidâyet, görülen ve görülmeyen âlemler ile münâsebettâr olarak, kâinatta bulunan maddî ve manevî güçler ve unsurlarla faâliyet icrâ ederek ve nihâyet ilâhî takdîr ile alâkadâr olarak... tekevvün eder insanlığın tarihi... ve İslâm, bu karmakarışık vâkıaların ışığında açıklar insanlık tarihini...

İnsanlık tarihini, «iktisâdî» veya «siyâsî» yönden ele alanlar vardır. Bazıları da «biyolojik» veya «rûhî» yahut ta «psikolojik» yönden ele almaktadırlar. Kimisi de «aklî» yönden ele alır. Bunların hepsi de, insanın yakından veya uzaktan fakat sıkı sıkıya bağlı bulunduğu öteki âmilleri hesâba katmazlar. İnsanlığın tarihi bu âmillerle meydana gelmektedir. Durum bu iken onlar meseleye tek yanlı bakarlar. Ancak İslâm'ın, bu tarihe bakışı değişik olmuştur. O, insanı çevreleyen bütün şartları dikkate almış ve insanlık tarihine bu açıdan bakmıştır.

Biz, Kur'an'ın bu şartları ve insanın oluştuğu vasatı olduğu gibi aksettiren gerçek sahneleriyle karşı karşıyayız. Beşeriyetin doğuşunu gösteren sahneye şâhid olmuştuk. Maddî ve ma'nevî âlemlerle gizli açık unsurların bu sahnede bir araya geldiğini görmüştük. Bu âlemlerle insan dediğimiz varlığın ilk andan itibâren alâkalı olduğunu müşâhede etmiştik. Bu yaratığın temel kâbiliyetleri bize gösterilmişti. Mele-i

A'lâ'da değerli yeri ve doğuşu, Hak Teâlâ tarafından ilân edilirken meleklerin nasıl secde ettiklerini görmüştük. İnsanın zayıf tarafı da vardı. Bütün yukarıdaki ta'zîm ve ikrâmlardan sonra şeytânın onu nasıl peşinde sürüklediğine de şâhid olmuştuk. Evet, sonra insanoğlu yeryüzüne indirilmiş ve artık oradaki vasata uyarak yeni şartlarla haşır neşir olmaya başlamıştı.

İnsanoğlu yeryüzüne inerken Rabbına inanıyor, günâhlarının affını diliyordu. Üzerine halîfelik sorumluluğunu da yüklenmişti. Allah'tan gelene uyacak, şeytândan ve nefsinden gelecek vesveseleri reddedecekti. Şüphesiz bu konuda ilk tecrübesinden de faydalanacaktı. Biz bunların hepsini görmüştük.

Zaman ilerledi; yeni şartların dalgaları arasında insan çalkalandı. Birbiriyle çelişen bu güç şartlar, hem onu hem çevresini yıprattı. Vicdânı zedelenen insanoğlu, hayat seyrini değiştirdi. Bu bahiste, karşılanması güç şartların insanlığı nasıl yeniden câhiliyete sürüklediğini göreceğiz.

İnsan unutabilirdi... unuttu... Zaafa düşebilirdi... düştü... şeytâna mağlûb olabilirdi... ve oldu... yeni baştan kurtarılması gerekir.

O, yeryüzüne inerken tevbe etmiş, hidâyete ermiş bir ehl-i tevhîd idi. Şimdi ise onu; azıtmış, müfterî ve müşrik (Allah'a ortak koşan) olarak görmekteyiz.

Fakat, çeşitli cereyânların onu kötü bir vasata itmiş olmasına rağmen kendisine yol gösterip Rabbına döndürecek bir görevi var. Rahmet sâhibi Allah onu yalnız bırakmamış.

İşte bu sûrede biz, îmân kafilesiyle karşılaşıyor ve bu kafilenin bayrağının, Allah'ın seçkin kulları peygamberler tarafından dalgalandırıldığını görüyoruz. Nûh, Hûd, Sâlih, Lût, Şuayb, Mûsâ ve Muhammed (Aleyhimüssalâtü Vesselâm). Bu mübârek zevât; insanları Allah'a yöneltip îkâz ederek beşer kafilesini, her zaman her yerde görülebilen sapıklıklarından kurtarmakla görevlidir. Beşeri, şeytânın sürüklediği uçurumdan kurtarıp hidâyete ulaştırdıklarını görüyoruz. Ayrıca, hidâyet ile dalâlet, hak ile bâtıl ve yüce peygamberler ile insanların ve cinlerin şeytânları arasında geçen çetin savaş sahnelerini seyrediyoruz. Ancak; her hamlenin sonunda îkâz ve öğüde aldırış etmeyen yalancıların fecî âkıbetleriyle, peygamberlere tâbi olan mü'minlerin mutlu âkıbetleri de birer tablo halinde göze çarpmaktadır.

Kur'an'daki kıssalar, her zaman böylesine tarihî çizgiyi ta'kîb etmez. Görülüyor ki bu sûrede, tarihî bir çizgi ta'kîb edilmiştir. İnsanoğlunun ilk doğuşundan başlanarak ta'kîb ettiği seyir arzedilmektedir. Bilindiği gibi şeytân, sonunda cehenneme teslîm edebilmek için insanları tamâmen tehlikeli bölgelere sürükler. Sûrede, yoldaki işâretleri

dikkate almadan bu bölgelere sapan insanlığın kurtarılması yolunda îmân kafilesinin sarfettiği gayretler de anlatılıyor.

Biz, âyetleri ayrı ayrı ele almadan önce bu âyetlerin tüm olarak meydana koyduğu sahneye bir göz atalım :

Beşeriyet; yola koyulurken hidâyete ermişti, mü'mindi, tevhîd ehlindendi. Fakat gerek münâsebet halinde olduğu dış unsurlar, gerek bizzât terkîbindeki birbirine zıt unsurların te'sîriyle sonradan zaman zaman dalâlete, şirke ve câhiliyete düştü. Bu sırada peygamberler geldi, yol gösterdiler ve önceki hakîkatı yeniden telkîn ettiler. Kimi helâk oldu, kimi de helâkten kurtulup yaşamaya devâm etti. Yaşayanlar, tevhîd hakîkatini yeniden kabul edenlerdir. Bunlar, Allah'ın birliğini tanımışlar ve tek Allah'a bütün varlıklarıyla teslîm olmuşlardır. İşte bunlar, peygamebrlerinin ağızlarından çıkan şu sese kulak vermiş kimseler idi :

«Ey milletim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur...»

Allah'ın gönderdiği bütün dinler, bu tek hakîkat esâsına dayanmış ve tarih boyunca bütün peygamberler, aynı hakîkatı telkîn etmişlerdir. Gelen her peygamber şeytânın sapıttığı, gerçeği unutturarak dalâlete sürüklediği bütün kavimlere bu cümleyi tekrârlamışlardır. Bilindiği gibi câhiliyetlerin karakterlerine göre kavimleri çeşitli ilâhlara inandıran şeytân, beşeriyeti zaman zaman şirke düşürmüş ve düşürmektedir. İşte hak ile bâtıl arasındaki mücâdele bu temele dayanır. Allah Teâlâ bu esâs üzerinden inkârcıları helâk eder ve mü'minleri kurtuluşa erdirir. Kur'an'da peygamberlerin (a.s.) ayrı ayrı dillere mensûb oldukları halde ortaklaşa kullandıkları bir ta'bîr vardır. Kur'an, bu ta'bîri anlatırken aynı kelimelerle bir cümlede şöyle ifâde etmiştir. «Ey milletim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur...» Bu, tarih boyunca ilâhî dinlerdeki akâid (temel inanışlar) birliğini isbâtlamakta ve inançların telaffuz itibâriyle de aynı olduğunu göstermektedir. Zîrâ gerçek i'tikâdı ta'bîr eden bu cümle, son derece ma'nîdâr olup bütün peygamberlerin tekrârlamasıyla inanç birliğini elle tutulurcasına tasvîr edebilmektedir. Kur'an kendine hâs üslûbuyla i'tikâd tarihini bu şekilde açıklamıştır.

Bu takrîrlerin ışığı altında «mukâyeseli dinler» tarihi araştırmalarında ta'kîb edilen metodun, Kur'an metodundan ne kadar farklı olduğu ortaya çıkıyor.

Evet Kur'an'daki bu açıklama bize, peygamberlerin getirdikleri ilâhî dinlerde temel inançlar bakımından herhangi bir «değişme» ve «gelişme» olmadığını gösteriyor. Bazıları i'tikâdların, tedrîcî olarak geliştiğinden söz ederler. İlâhî dinleri de bu gelişme meyanında mütâlaa ederler. Halbuki Allah (c.c.) böyle buyurmuyor. Kur'an'da gördüğümüz

gibi ilâhî dinler, hep aynı hakîkati ihtivâ ederek gelmişlerdir. İfâdenin aynı kelimelerle nakledilmiş olması bunu apaçık göstermektedir.

«Ey milletim Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur»...

Bütün peygamberlerin kulluk edilmeye davet ettikleri ilâh, «Âlemlerin Rabbı» olan Allah'tır. Kıyâmet gününde insanların muhâsebesini yapacak da O'dur. Hiç bir peygamber insanları, herhangi bir kabîlenin veya milletin ilâh kabul ettiği hurâfelere davet etmiş değildir. Hiç bir peygamberin dininde totemcilik, yıldızperestlik, rûhlara tapma ve putperestlik gibi inançların aslâ yeri yoktur. Kendilerine «dinler tarihi bilgini» adını takan bir grup insan, muhtelif câhiliyet devirlerini ve o devirlerin inançlarını ele alırlar, «işte o devirlerde yaşamış insanların dini budur» derler. Asıl dinî inançları dikkate almazlar.

Halbuki, peygamberler peyderpey gelmişler, hâlis tevhîdi telkîn etmişler, âlemlerin Rabbının yegâne ilâh olduğunu ve âhiret gününde hesâb soracağını öğretmişlerdir. Ne var ki, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, insan bünyesindeki çelişik unsurlara bir de her peygamberin vazîfesini müteâkib beşeriyete musallat olan cehâlet eklenince i'tikâd çizgisinden sapmalar olmuştur. Bu sapmalar, çeşitli şekillerde tezâhür etmiştir. İşte, kendi kendilerine «dinler âlimi» adını takanların araştırdıkları, sonra da tedrîcen geliştiğini iddiâ ettikleri dinler, bu sapma devirlerinin yanlış inançlarını kapsar.

Her şeye rağmen, bu konuda vârid olan âyet-i celîle açık ve kesindir. Buna uymakla en doğru yol bulunmuş ve en sağlam bilgi edinilmiş olur. Bilhâssa İslâm akîdesinden bahsedip onu müdâfaa eden yazarlar için başka mesned yoktur. İnanmayanlara gelince, onlar zâten ne iseler odurlar. Allah ne buyurmuşsa doğru buyurmuştur. O, gerçekleri ortaya çıkaranların ve bu gerçeklere göre hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Beşeriyet, bir evvelki peygamberin öğrettiği tevhîd dininden uzaklaştıkça peygamberlerden bir yenisi gelmiştir. —Âdem Aleyhisselâm ile eşinin inandıkları gibi— ilk insanlar âlemlerin Rabbını tasdîk etmişlerdir. Sonra, anlattığımız âmiller sebebiyle sapıtmışlar ve Nûh (a.s.) gelmiş, yeniden kâinatın sâhibini tasdîke çağırmış, îmân edenler kurtulmuş, yalanlayanlar tûfânla bertaraf edilerek yeryüzü Hz. Nûh'a uyan insanlar ve onların yolundan giden soyları ile ma'mûr olmuştur. Zamanla evvelkiler gibi bunlar da câhiliyetin pencesine düşmüşler, sonra Hûd (a.s.) gelmiştir. Hûd (a.s.) un peygamberliğini tasdîk etmeyenler ise, kasırga ile helâk olup gittiler. İşte ilâhî dinlerin mâzîsini anlatan âyetler, böylece tekrâr tekrâr insanların bilgisine sunuluyor.

Kavmine gönderilen herhangi bir peygamber; «Ey milletim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur» diyor ve nasîhatına

devâm ederek, «ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm» diye ilâve ediyordu. Böylece peygamberler; sorumluluğun önemini anlatmaya çalışıyorlar, gerek dünya gerekse âhirette câhiliyetin tehlikeli âkıbetini hatırlatıyorlar, kanlarının ve canlarının bir parçası olan kavimlerini hidâyette görmeyi arzu ediyorlardı. Fakat her defasında kavmin ileri gelenleri Hakk'ın karşısına dikiliyor, kâinatın Rabbına teslîm olmayı reddediyorlardı. Tek Allah'a inanmak ve O'na kulluk etmek!... Olmaz öyle şey, diyorlardı. —İşte peygamberlerin görevi asıl burada başlıyor, ilâhî dinler bu inancı yıkmak için gönderiliyordu—. Mücâdelenin bu safhasında peygamberler, bâtıla karşı hakkı haykırarak ilân ediyordu. Ama ne yazık ki temel inanç mevzûunda ümmet kesin olarak ikiye bölünüyordu. Bundan sonra milliyet, akrabâlık, hattâ âile bağları koparak, yerini yalnız dinî inanç bağlarına terk ediyordu. Bir de bakıyorsunuz bir «kavm» birbirine düşman iki millet haline geliyor, aralarında akrabâlık, ve başka alâkalardan eser kalmıyordu... İşte o zaman ilâhî hüküm tecellî ediyor, inanan ümmetle inanmayan bedbahtların hakları veriliyor, inanmayanlar yerle bir edilirken, inananlar kurtuluşa eriyorlardı. Allah'ın âdet-i seniyye'si hep böyle cârî olmuştur. Önce inanç mevzûunda ikiye bölünmüş, inananlar yalnız Allah'a kulluk edeceklerini açıklamışlar, bâtıla karşı olduklarını isbât etmişler, îmân ederek inanmayanlardan ayrı olduklarını ilân etmişler ve ondan sonra ilâhî karâr tecellî edip haklıyı haksızı ayırd etmiştir. İlâhî çağrı (Kur'an); tarihî dinlerin, tarih içindeki seyrini böyle anlatmaktadır.

Her peygamberin görevi diğerininkiyle bir noktada birleşmiştir. Bu görev; insanları bâtılın saltanat ve tahakkümünden kurtarmak, yalnızca —âlemlerin Rabbı olan— Allah'a yöneltmektir. Bu temel kâide vaz'edilmeden beşer hayatında yararlı olacak hiç bir şeyi ikâme etmek imkânı yoktur. Kur'an, peygamberlerin telkîn ettikleri bu ortak kâidenin dışında kalan teferruât hakkında fazla bilgi vermemiştir. Bu; teferruâtın, bu temel kâideye dayanacağı ve bu kâidenin dışına çıkamayacağı içindir. Bu kâide, —Allah indindeki önemine binâen— Kur'an üslûbuyla bu şekilde açıklanmış ve îmân kafilesinin mücâdelesi mevzûunda esâsen bütün Kur'an'da sâdece bu ortak kâide zikredilmekle yetinilmiştir. Bunu, Sûre-i En'âm'ın önsözünde de ifâde etmiştik. Gerek Mekke'de indirilen âyetlerin, gerekse Medîne'de indirilen âyetlerin konuları, bu kâideye dayanıyor. —Hitâb vâki' oldukça ve bir hüküm vaz'edildikçe— aynı kâide zımnen de olsa tekrârlanıyordu.

Unutulmamalıdır ki, bu dinin bir «hakîkatı (özü)» var, bir de bu hakîkati anlatma «üslûbu» var. Esâs itibâriyle bu «üslûb» anlatılmak istenen «hakîkat» tan daha az önemli değildir. O halde bu temel hakîkatı izâh etmemiz gerektiği kadar aynı hakîkatın izâhına yarayan

üslûbu da tanımak îcâb eder. Tevhîd dininin hakîkatını izâha yarayan bu üslûba göre : Konu açıklanır, öteki konulara nazaran husûsiyeti varsa tekrârlanır, te'yîd edilir. İşte bu sûrenin kıssalarında sık sık sözünü ettiğimiz kâidenin tekrârlanması, açıklanması, te'yîd edilmesi, husûsiyet kazandırılması hep bu prensibe göre olmuştur.

Bu kıssalar; insan rûhunda yer alan küfür ve îmân tabîatını tasvîr etmektedir. Tekrâr be tekrâr da îmâna müstaid gönüllerle, küfre kâbiliyetli gönüllere dâir örnekler sunmaktadır... Şüphesiz ki peygamberlere inananların gönlünde Allah'a teslîmiyet ve Rasûlüne itâat konusunda büyüklenmeden eser bulunmadığı gibi Allah Teâlâ'nın kendi aralarından birini seçerek teblîğ ve ihtâr yetkisini ona vermesine karşı hayretten de eser bulunmamaktadır... Peygamberleri inkâr eden kâfirlere gelince onlar, küfrü yücelik sanıyorlar, cehâletin şöhret ve saltanat saydığı şeyleri, nizâmın ve mahlûkatın sâhibi olan Allah'a terketmekten kaçınıyorlar, aralarından birinin (peygamberin) sözüne uymayı kibirlerine yediremiyorlardı. Bunlar hükümdâr, aşîret reîsleri ve kavim üzerinde nüfûzu olan kişilerden meydana gelen «bir grub» dan teşekkül eriyordu. Burada, dinin mücâdele konusu daha iyi anlaşılıyor. Görülüyor ki mesele, hâkimiyet ve saltanat meselesidir. Küfür grubu, Peygamberlerin «ey milletim, Allah'a kulluk ediniz, O'ndan başka tanrınız yoktur...» «Ancak ben âlemlerin Rabbının peygamberiyim» dediklerini duydukça anlıyorlardı ki; bir tek İlâh'a çağırmanın, üstelik bu İlâh'ın kâinatın Rabbı olduğunu ilân etmenin mânâsı; ellerinden, gasbettikleri saltanatın alınması ve asıl sâhibine verilmesi demektir. Bu saltanat, âlemlerin Rabbına âitti. İşte bu saltanatı vermemek için direnirler, sonunda helâk olurlardı. Saltanat sevdâsı içlerine öylesine işlemişti ki, kendilerinden sonrakiler bu saltanattan faydalanamayacaktı. Çünkü bu sevdâ onların helâkine sebeb olacak, üstelik bu yüzden de cehennemi boylayacaklardı. Peygamberleri yalanlayanlar hakkında —kıssalarda anlatıldığı üzere— ilâhî kanunlar cârî olacaktı. Âyetleri unutmak, haktan uzaklaşmak... Sonra da peygamberlerin öğütlerine kulak vermemek, yalnız Allah'a ibâdet etmeye —kibirden dolayı— yanaşmamak, âlemlerin Rabbının emirlerine boyun eğmemek, gurûr, alaya alma, ihtâr derken dünya azâbı!... Evet, tuğyân, tehdîd, mü'minlere işkence, buna karşılık mü'minlerde sabır, sebât ve inançların kesinlikle ayrılması... Nihâyet tarih boyunca görülegelen ilâhî âdetin tecellîsi ve helâk!...

Âyetlere geçmeden, üzerinde durmak istediğimiz konulardan sonuncusunu da şöyle özetleyebiliriz : Bâtılı kucaklayanların, hiç bir zaman hakkın mevcûdiyetine tahammülleri yoktur. Hak, —netîceyi Allah'ın hükmüne ve takdîrine bırakarak— bâtılı kendi haline terkedip

kendisi de bir kenarda sakince varlığını sürdürmeyi düşünse bile, bâtıl, hakkın bu tutumuna dahi rızâ göstermez. Dâimâ onu kovalar, mücâdelesini sürdürür. Şuayb (a.s.) milletine «içinizde mâdem ki benimle gönderilene inanan bir topluluk ve inanmayan bir topluluk var, o halde Allah'ın aramızda hükmünü bildirmesine kadar sabredin. Allah, hükmedenlerin en iyisidir.» demişti. Ama onlar, bu uygulamayı kabul etmemişler ne hakkın yaşamasına, ne de bâtılın saltanatından kurtulan bir topluluğun, yalnız Allah'a kulluk etmesine rızâ gösterebilmişlerdi : «Milletinin büyüklük taslayan, ileri gelenleri : Ey Şuayb ya dinimize dönersiniz, ya da and olsun ki seni ve inananları seninle beraber kasabamızdan çıkarırız, dediler.» Şuayb (a.s.) teklîflerini reddederek gerçekleri onlara haykırdı : «İstemezsek de mi? dedi» ve devâm etti «Allah, bizi dininizden kurtardıktan sonra ona dönecek olursak; doğrusu Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz.»

Şuayb (a.s.) onların karşısında susamazdı. Dine davet etmek durumunda olanlar için bâtıl ile savaş farz idi. Zîrâ bâtılı kucaklayanlardan kaçınmak fayda vermezdi. Bâtıla inananlar, onları rahat bırakmazlardı. Kendi dinlerine döndürünceye kadar onları ta'kîb ederlerdi. Halbuki onları, Allah kurtarmıştı. Evet, onlar kalblerinden sâdece bâtılı söktükleri ve yalnız Allah'a ibâdete yanaştıkları andan itibâren Allah onları kurtarmıştı. Kurtuluştan sonra yeniden bâtıla dönemezlerdi. Çâresiz savaşacaklar ve savaş şartlarına dayanacaklardı. İnançlar kesinlikle ayrıldıktan sonra ilâhî hüküm tecellî edecekti. Bunu bekleyeceklerdi. Ve peygamberleri Şuayb'la birlikte «Biz yalnız Allah'a güvendik. Rabbımız, bizimle milletimiz arasında hak ile Sen hüküm ver. Sen, hükmedenlerin en hayırlısısın.» diyeceklerdi. Ve bundan sonra tarih boyunca görülegelen ilâhî kanun tecellî edecek, bâtıl ehli mîâdını dolduracaktı. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, VI, 110 - 118).

———oOo———

وَمَآ أَرْسَلْنَا فِى قَرْيَةٍ مِّن نَّبِىٍّ إِلَّآ أَخَذْنَآ أَهْلَهَا بِٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾
ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ ٱلسَّيِّئَةِ ٱلْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوا وَّقَالُوا قَدْ مَسَّ ءَابَآءَنَا ٱلضَّرَّآءُ وَٱلسَّرَّآءُ
فَأَخَذْنَٰهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾

94 — Biz, hangi kasabaya bir peygamber gönderdiysek; yalvarıp yakarsınlar diye, ora halkını mutlakâ darlık ve sıkıntıya uğratmışızdır.

95 — Sonra kötülüğün yerine iyiliği koyduk. Nihâyet çoğaldılar ve : Atalarımıza da fakîrlik, şiddet, hastalık, iyilik ve genişlik dokunmuştu, dediler. Bunun üzerine Biz de onları kendileri farkına varmadan ansızın yakalayıverdik.

Kasabalar Halkı

Allah Teâlâ, kendilerine peygamber gönderilen geçmiş ümmetleri, nelerle imtihân buyurduğunu haber vermektedir. Onları darlık ve sıkıntı ile imtihân etmiştir. Âyetteki (البأساء) kelimesi ile, onların bedenlerine isâbet eden hastalıklar kasdedilmektedir. (الضراء) kelimesi ile de, onların başına gelen fakîrlik, ihtiyâç ve benzeri şeyler kasdedilmiştir. «Umulur ki yalvarıp yakarırlar.» Başlarına gelenin giderilmesi için Allah'a duâ eder, yalvarır ve yakarırlar.

Burada sözün anlamı şöyle olmaktadır : Allah Teâlâ onları, yalvarıp yakarsınlar diye şiddete, zorluğa dûçâr kılmıştır. Allah'ın kendilerinden dileyip murâd ettiğini yapmamışlar ve bir de bollukta denenmeleri için durumları bolluğa çevrilmiştir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Sonra kötülüğün yerine iyiliği koyduk.» buyuruyor. Onların halini darlıktan bolluğa, hastalıktan sıhhat ve âfiyete, fakîrlikten zenginliğe çevirdik ki; bunun üzerine Allah'a şükretsinler. Ancak bunu yapmadılar.

«Nihâyet (kendileri, çocukları) çoğaldılar. (Malları da çoğaldı.) Ve : Atalarımıza da fakîrlik, şiddet, hastalık, iyilik ve genişlik dokunmuştur, dediler. Bunun üzerine Biz de onları, farkına varmadan ansızın yakalayıverdik.» Allah'a yalvarıp yakarsınlar ve O'na dönsünler diye; bunlarla ve onlarla kendilerini imtihân ettik. Ancak ne bunlar, ne de onlar kendilerine te'sîr etmedi, ne bununla ve ne de diğerleri ile yaptıklarından vazgeçmediler. Aksine : Eskiden atalarımıza isâbet edenin benzeri olarak bize önce darlık ve sıkıntı, sonra da iyilik ve genişlik dokunmuştur. Zaman bu; bazan öyle, bazan böyledir, demişler ve bunlardaki Allah'ın emrini anlamamışlar; her iki durumda da Allah'ın kendilerini imtihân ettiğini hissetmemişlerdir. Bu, mü'minlerin halinin hilâfınadır. Onlar, genişlikte Allah'a şükreder; darlık ve sıkıntıda ise sabrederler. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde rivâyet edildiğine göre, şöyle buyurulmuştur :

عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ. إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ. وَلَيْسَ ذَاكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ. إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ. فَكَانَ خَيْرًا لَهُ. وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ صَبَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ

Mü'minin durumuna şaşılır. Doğrusu onun her işi hayırdır. Bu hususs mü'minden başkası için böyle değildir. Ona iyilik ve genişlik isâbet ederse; şükreder ve bu kendisi için hayır olur. Bir sıkıntı ve darlığa dûçâr kalırsa; sabreder, bu da kendisi için hayır olur. Mü'min kişi; Allah'ın, kendisini iyilik ve genişlikle, darlık ve sıkıntı ile imtihân ettiğini anlayan kimsedir. Bu sebebledir ki; bir hadîste şöyle buyurulmuştur: Günâhlarından tertemiz olup arınıncaya kadar imtihân mü'minle dâimâ beraberdir. Münâfığın benzeri ise, sahibinin kendisini niçin bağladığını ve niçin salıverdiğini bilmeyen merkebdir.

Bu sebebledir kı Allah Teâlâ hemen arkasından: «Bunun üzerine Biz de onları, kendileri farkına varmadan (ve hissetmeden) ansızın (azâb ile) yakalayıverdik.» buyurmuştur. Bir hadîste şöyle buyurulur: Ansızın ölüm; mü'min için rahmet, kâfir için ise esefle (üzüntü ile) yakalanmadır.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا
فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ
نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾ أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ أَفَأَمِنُوا
مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

96 — Şâyet kasabaların halkı inanmış ve sakınmış olsalardı; elbette üzerlerine gökten ve yerden bereketler açardık. Fakat onlar yalanladılar. Biz de bunun üzerine onları, yaptıklarından dolayı yakalayıverdik.

97 — Kasabaların halkı; kendileri geceleyin uyurlarken, azâbımızın onlara gelip çatmasından emîn mi oldular?

98 — Yoksa kasabaların halkı; kendileri, güpegündüz oynarlarken azâbımızın onlara gelip çatmasından emîn mi oldular?

99 — Artık onlar; Allah'ın düzeninden emîn mi oldular? Hüsrâna uğrayanlar topluluğundan başkası Allah'ın düzeninden emîn olmaz.

Allah Teâlâ; kendilerine elçiler gönderilen kasabalar halkının îmânının azlığını bildiriyor. Nitekim başka bir âyette : «Îmân edip, îmânı kendisine fayda veren bir kasaba halkı varsa; o da Yûnus'un kavmidir ki; îmân ettikleri zaman üzerlerinden bu dünya hayatında rüsvâylık azâbını kaldırdık. Bir zamana kadar onları refâh içinde yaşattık.» (Yûnus, 98) buyurulur ki Yûnus (a.s.) un kavmi dışında hiçbir kasaba bütünüyle îmân etmemiş, sâdece onlar îmân etmişlerdir. Bu ise, azâbı gözleriyle gördükten sonradır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Ve onu yüzbin veya daha fazlasına peygamber olarak gönderdik. Nihâyet ona inandılar, Biz de onları bir süreye kadar geçindirdik.» (Sâffât, 147 - 148), «Uyarıcı gönderdiğimiz her kasabanın varlıklıları dediler ki : Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr edenleriz.» (Sebe; 34).

«Şâyet kasabaların halkı (rasûllerin getirdiklerine) îmân etmiş (doğrulamış, ona tâbi olmuş ve Allah'a itâat olan işleri yapmak, harâmları terketmek sûretiyle) sakınmış olsalardı; elbette üzerlerine gökten (yağmur iner) ve yerden (yeryüzünün nebâtları ile) bereketler açardık. Fakat onlar (rasûlleri) yalanladılar. Biz de bunun üzerine onları, yaptıklarından dolayı (kazanmış oldukları günâhlar ve harâmlar yüzünden helâk ve azâb ile) yakalayıverdik.»

Sonra Allah Teâlâ, emirlerine karşı gelme ve yasakladıklarını yapmaya cür'et etmekten korkutup sakındırarak şöyle buyuruyor : «Kasabaların (kâfirler olan) halkı; kendileri geceleyin uyurlarken, azâbımızın onlara gelip çatmasından emîn mi oldular? Yoksa kasabaların halkı; kendileri, güpegündüz oynarlarken (meşgûliyyet ve gaflet hallerinde iken); azâbımızın onlara gelip çatmasından emîn mi oldular? Artık onlar; Allah'ın düzeninden (onları sıkıntıya, azâba uğratmasından onlara güç yetirici olmasından, gaflet ve dalgınlık hallerinde onları yakalayıvermesinden) emîn mi oldular? Hüsrâna uğrayanlar topluluğundan başkası Allah'ın düzeninden emîn olmaz.» Hasan el-Basrî —Allah ona rahmet eylesin— şöyle der : Mü'min; korkarak, titreyerek tâatleri işler, günâhkâr ise kendisini emîn hissederek günâhları işler.

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ

وَنَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

100 — Sahiblerinden sonra, yeryüzüne vâris olanlara besbelli değil midir ki, eğer Biz dileseydik onları da günâhlarından dolayı cezâlandırırdık. Ve onların kalbleri üzerine mühür basarız da bir şey duymazlar.

İbn Abbâs «Sahiblerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara besbelli değil midir ki...» âyeti hakkında şöyle demiştir : İstersek günâhları sebebiyle onları cezâlandıracağımızı onlara açıklamadık mı? Ebu Ca'fer İbn Cerîr de bu âyetin tefsîrinde şöyle der : Allah Teâlâ buyuruyor ki : Kendilerinden önce yeryüzü sahiplerinin helâk olmasından sonra halîfe kılınanlara (vârîsler kılınanlara) beyân etmedik mi ki; onların yollarınca yürüdüler, onların amelleri gibi amel işlediler ve Rablarına isyân ettiler. «Eğer Biz dileseydik, onları da günâhlarından dolayı cezâlandırırdık.» Dileseydik kendilerinden öncekilere yaptıklarımızı, onlara da elbette yapardık. «Kalbleri üzerine mühür basarız da (ne bir nasîhat ve ne de bir hatırlatma) duymazlar.» Ben derim ki : Allah Teâlâ bu husûsta başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Meskenlerinde gezdikleri, kendilerinden önce gelip geçmiş nice nesilleri yok edişimiz, hâlâ onları yola getirmedi mi? Doğrusu bunda akıl sahibleri için âyetler vardır.» (Tâhâ, 128), «Şimdi yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nesillerden nicesini yok etmiş olmamız, onları doğru yola sevketmedi mi? Şüphesiz bunlarda âyetler vardır. Hâlâ dinlemezler mi?» (Secde, 29), «Siz, daha önce de sonunuzun gelmeyeceğine yemîn etmemiş miydiniz? Üstelik kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz.» (İbrâhîm, 44 - 45), «Onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Şimdi onlardan hiçbirisini duyuyor veya bir ses işitiyor musun?» (Meryem, 98), «Görmediler mi ki; Biz, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Biz onları sizi yerleştirmediğimiz şekilde yeryüzüne yerleştirmiş, gökten bol yağmur yağdırmış ve altlarından ırmaklar akıtmıştık. Sonra onları günâhlarından dolayı yok ettik ve arkalarından başka bir nesil yetiştirdik.» (En'âm, 6). Allah Teâlâ Âd kavmini helâk ettiğini zikrettikten sonra şöyle buyuruyor : «Bunun üzerine onların meskenlerinden başka bir şey görülmez oldu. İşte biz suçlular kavmini böylece cezâlandırırız. Andolsun ki; onları, sizi yerleştirmediğimiz yerlere yerleştirmiştik. Ve kendilerine kulaklar, gözler ve kalbler bir fayda sağlamadı. Çünkü onlar; Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlardı. Sonunda onları alay ettikleri şey kuşatıverdi. Andolsun ki;

biz çevrenizdeki kasabaları da yok ettik. Belki doğru yola dönerler diye âyetleri tekrâr tekrâr açıkladık.» (Ahkâf, 25 - 27), «Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Halbuki bunlar, onlara verdiklerimizin onda birine bile ulaşamamışlardır. (Böyleyken onlar) peygamberi yalanladılar. İnkâr (ın sonu) nasıl olurmuş» (Sebe', 45), «Andolsun ki; onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Ama benim inkârım nice oldu?» (Mülk, 18), «Nice kasabaların halkını, zâlim oldukları halde helâk ettik. Artık çatıları çökmüş, kuyuları körelmiş, sarayları yıkılmıştır. Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalbleri, işitecek kulakları olsun. Ne var ki yalnız gözler kör olmaz; göğüslerde olan kalbler de körleşir.» (Hacc, 45 - 46), «Andolsun ki; senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Onlarla eğlenenleri alaya aldıkları şey çepeçevre kuşatıverdi.» (En'âm, 10). Bu ve benzeri âyetler, Allah'ın azâbının düşmanları üzerine indiğine, nimetlerinin ise dostları için meydana geldiğine delâlet etmektedir. Bunun içindir ki Allah Tâlâ —söyleyenlerin en doğrusu ve âlemlerin Rabbı O'dur— bunların akabinde : «İşte o kasabaların haberlerinin bir kısmını sana anlatıyoruz...» buyurmuştur.

تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾ وَمَا وَجَدْنَا
لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

101 — İşte o kasabaların haberlerinin bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki; peygamberleri onlara apaçık burhânlar getirdi de, önceleri yalanladıklarından inanmadılar. İşte böyle mühür basar Allah kâfirlerin kalblerine.

102 — Onların çoğunda Biz, ahde vefâ görmedik. Onların çoğunu fâsıklar olarak bulduk.

Allah Teâlâ, peygamberi (s.a.) ne Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şuayb (a.s.) in kavimlerinin haberlerini, kâfirleri helâk buyurmasını, inananları kurtarmasını, rasûllerin dilinden huccetlerle onlara hakkı açıkladığından dolayı özür dileme (özür beyân etme) hakkı bırakmadığını anlattıktan sonra, şöyle buyuruyor : «(Ey Muhammed), işte o kasabaların haberlerinin bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki; peygamberleri onlara (kendilerine haber verdiklerinde doğruluklarına delâlet

eden) apaçık burhânlar getirdi.» Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurur : «Biz, peygamber göndermedikçe azâb ediciler değiliz.» (İsrâ, 15), «Bunlar, o kasabaların haberleridir ki; sana anlatıyoruz. Onların bir kısmı hâlâ duruyor, bir kısmı ise silinip gitmiştir. Onlara biz zulmetmedik. Fakat onlar, kendi kendilerine zulmettiler.» (Hûd, 100-101).

«Önceleri yalanladıklarından inanmadılar.» âyetinde harf-i cer olan (ب) edâtı sebep bildirmektedir. Yani onlar, kendilerine ilk geldiğinde hakkı yalanlamış olmaları sebebiyle peygamberlerin getirdiklerine inanmamışlardır. Bu açıklamayı İbn Atiyye nakletmekte olup güzel bir açıklamadır. Başka bir âyette şöyle buyurulur : «O geldiği zaman da, onların yine inanmayacaklarının farkında değil misiniz? Biz, onların kalblerini ve gözlerini çevirirız de —ona ilk defa îmân etmedikleri gibi— azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.» (En'âm, 110-111). Bu sebepledir ki burada da Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «İşte böyle mühür basar Allah kâfirlerin kalblerine. Onların (geçmiş ümmetlerin) çoğunda Biz ahde vefâ görmedik. Onların çoğunu fâsıklar olarak bulduk.» Biz, onların çoğunu Allah'a itâatın dışına çıkmış fâsıklar gürûhu olarak bulmuşuzdur. Allah Teâlâ'nın onlardan almış olduğu ahid; onları, üzerinde yaratmış olduğu fıtrattır. Onların Rabbı, mâliki olduğuna, kendisinden başka ilâh olmadığına dâir sulblerde onlardan ahd almıştır. Bunu ikrâr etmişler ve kendi nefisleri aleyhine şehâdette bulunmuşlardır. (Daha sonra) bu ahidlerine muhâlefetle onu arkalarına atmışlar, ne aklî ve ne de şer'î bir delil ve huccet olmaksızın Allah ile birlikte başkalarına ibâdet etmişlerdir. Fıtrat-ı selîme sahiblerinde durum bunun tersinedir. Başından sonuna kadar, rasûller bunu nehyeden esâslar getirmişlerdir. Nitekim Müslim'in Sahîh'inde rivâyet edilen bir hadîste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu belirtilir : Muhakkak Ben kullarımı muvahhidler olarak yarattım. Şeytânlar, onlara gelip dinlerinden döndürdü, saptırdı ve onlara helâl kıldığım şeyleri kendilerine harâm kıldı. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde bulunan bir hadîste şöyle buyurulmuştur : Her doğan fıtrat üzere doğar. Ana babası onu yahûdîleştirir, hıristiyanlaştırır ve mecûsîleştirir. Allah Teâlâ da Kitâb-ı Azîz'inde şöyle buyurmuştur : «Senden önce gönderdiğimiz her peygambere : Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin, diye vahyetmişizdir.» (Enbiyâ, 25), «Senden önce gönderdiğimiz tanrıları meşrû' kılmış mıyız?» (Zuhruf, 45), «Andolsun ki; her ümmete : Allah'a ibâdet edin ve putlardan kaçının, diye peygamberler göndermişizdir.» (Nahl, 36). Bu husûsta başka âyetler de vardır.

«Önceleri yalanladıklarından inanmadılar.» âyeti hakkında, Ebu Ca'fer er-Râzî'nin Rebî' İbn Enes kanalıyla... Übeyy İbn Kâ'b'dan rivâ-

yetine göre; o, bu âyet hakkında şöyle demiştir : Onların Allah'a ahidlerini ikrâr ettikleri günde; Allah Teâlâ bu durumlarını biliyordu. Yani Allah Teâlâ'nın onların bu durumunu bilmesi nedeniyle îmân etmemiş olacaklardır. Rebî' İbn Enes de böyle söylemiş olup İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir. Süddî ise «Önceleri yalanladıklarından inanmadılar.» âyeti hakkında : Allah Teâlâ onlardan ahid aldığı günde istemeyerek îmân ettiler, demiştir. Mücâhid de, «Önceleri yalanladıklarından inanmadılar.» âyetinin; «Eğer geri döndürülselerdi; yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir.» (En'âm, 38) âyeti gibi olduğunu söylemiştir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾

103 — Sonra onların ardından Mûsâ'yı âyetlerimizle Firavun'a ve erkânına gönderdik. Onlar buna karşı haksızlık ettiler. Bir bak ki; fesâdçıların sonu nice oldu?

Hz. Mûsâ ve Firavun

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Sonra onların (daha önce zikri geçen Nûh, Hûd, Sâlih, Lût, Şuayb —Allah'ın salâtı ve selâmı hem onlar üzerine ve hem de diğer bütün Allah'ın peygamberlerinin üzerine olsun— gibi rasûllerin) ardından Mûsâ'yı (açık huccet ve delâletlerle) âyetlerimizle (Mûsâ zamanındaki Mısır kralı) Firavun'a ve (onun kavminden olan) erkânına gönderdik. Onlar buna karşı haksızlık ettiler. (Zulüm ve inâdlarından dolayı onu inkâr ettiler.)» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde, zulüm ve kibirle bunları bile bile inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak.» (Neml, 14). Ey Muhammed; bak onlara ne yaptık. Mûsâ ile kavminin gözleri önünde sonuncularına varıncaya kadar onları (suda) boğduk. Bu, Firavun ve kavmine azâbın en şiddetlisi, Allah'ın dostları Mûsâ ile mü'minlerden olan kavmi için kalbleri en çok ferâhlatıcıdır.

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾ حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ

عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٠٥﴾ قَالَ إِنْ كُنْتَ
جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾

104 — Mûsâ dedi ki : Ey Firavun; ben, âlemlerin Rabbından gönderilmiş bir peygamberim.

105 — Bana yaraşan; Allah hakkında haktan başkasını söylememektir. Size, Rabbınızdan apaçık bir burhân getirdim. Artık İsrâiloğullarını benimle beraber gönder.

106 — Dedi ki : Şâyet sen bir âyet getirdinse göster onu, eğer sâdıklardan isen.

Allah Teâlâ; Mûsâ'nın Firavun ile münâzaralarını, Mûsâ'nın onu susturmasını, Firavun ve Mısır kıbtîlerinden kavmi huzûrunda apaçık âyetler gösterdiğini haber vermektedir. Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Mûsâ dedi ki : Ey Firavun; ben, âlemlerin Rabbından gönderilmiş bir peygamberim.» Beni; her şeyin yaratıcısı, Rabbı ve mâliki göndermiştir. «Bana yaraşan; Allah hakkında haktan başkasını söylememektir.» Bazıları derler ki : Buranın anlamı şöyledir : Bana yaraşan, Allah hakkında ancak hakkı söylememdir. Bana yaraşan budur.

(.....)

Müfesirlerden bazısı ise; buranın anlamının : «Allah hakkında haktan başkasını söylememem husûsunda elbette ben hırslıyımdır.» şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Medîne ehlinden diğerleri ise âyetteki (حقيق على) kelimesini; Allah'ın izzetini, celâlini ve hükümrânlığının büyüklüğünü bilmemden dolayı Allah'tan ancak hak ve doğru olanı söylemem benim üzerime vâcibtir, anlamında olmak üzere (حقيق عَلَيّ) şeklinde okumuşlardır.

«Size, Rabbınız olan Allah'tan (size getirdiklerimde doğruluğumun delili olarak Allah'ın bana vermiş olduğu) apaçık bir burhân getirdim. Artık İsrâiloğullarını benimle beraber gönder.» Onları esâret ve zulmünden serbest bırak. Bırak onları da senin ve onların Rabbına ibâdet etsinler. Muhakkak onlar, şerefli bir peygamber olan İsrâil'in soyundandırlar. İsrâil; Ya'kûb İbn İshâk İbn İbrâhîm Halîl'ür-Rahmân'dır.

«Dedi ki : Şâyet sen bir âyet getirdinse göster onu, eğer sâdıklardan isen.» Firavun dedi ki : Senin söylediklerinde seni doğrulayacak değilim. İstediğinde sana itâat edecek de değilim. Eğer iddiâ ettiğinde

doğru isen ve eğer senin yanında bir huccet varsa, görmemiz için onu göster.

فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾

107 — Bunun üzerine asâsını bıraktı. Bir de ne görsünler; o, apaçık bir ejderhâdır.

108 — Elini çıkardı, ne görsünler; o da bakanlara bembeyâz (parlıyor).

«O, apaçık bir ejderhâdır.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha : O, erkek yılandır, demiştir. Süddî ve Dahhâk da böyle derler. Fitneler hadîsinde, Yezîd İbn Hârûn kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre; o, şöyle demiştir : Bunun üzerine asâsını bıraktı. Asâ, ağzını açmış, hızla Firavun'a doğru yürüyen büyük bir yılana dönüştü. Firavun, onun kendisine doğru geldiğini görünce; kendini tahtından yere attı ve onu engellemesi için Mûsâ'dan yardım istedi. Hz Mûsâ da öyle yaptı. Katâde ise; asânın, şehir gibi büyük bir yılana dönüştüğünü söylemiştir. «Bir de ne görsünler; o, apaçık bir ejderhâdır.» âyetinde Süddî şöyle der : (الثعبان) yılanların erkeğidir. Ağzını açmış, alt çenesini yere, diğerini ise sarayın sûru üzerine koymuş, sonra yakalamak üzere Firavun'a doğru yönelmişti. Firavun onu görünce, korkmuş, yerinden sıçramış ve üstüne pislemişti. Ondan önce hiç üstüne pislemiş değildi. Şöyle bağırmıştı : Ey Mûsâ, onu tut, ben sana îmân ediyorum. İsrâiloğullarını seninle beraber göndereceğim. Mûsâ onu almış ve o da yeniden asâ haline dönüşmüştü. Bunun bir benzeri İkrime tarafından İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir.

Vehb İbn Münebbih der ki : Mûsâ, Firavun'un yanına girdiğinde; Firavun kendisine : Ben seni tanıyor muyum? diye sormuş o da; evet, demişti. Firavun : «Çocukken biz seni yanımıza alıp büyütmedik mi?» (Şuarâ, 18) demişti. Mûsâ kendisine (gerekli) cevabı vermiş ve Firavun : «Onu yakalayın.» demiş. Bunun üzerine Mûsâ : «Asâsını bırakmış, bir de ne görsünler; o, apaçık bir ejderhâdır.» Ejderhâ insanların üzerine hücûm etmiş ve onlar dağılmışlardı. Onlardan yirmibeşbin kişi ölmüş, birbirlerini (ezerek) öldürmüşlerdi. Firavun kalkmış, kaçmış ve evine girmişti. Bu ifâdeyi İbn Cerîr, ayrıca İmâm Ahmed ez-Zühd kitâbında ve İbn Ebu Hâtim rivâyet etmişlerdir. İfâdenin sevkedilişinde garîblik vardır. En doğrusunu Allah bilir.

«Elini çıkardı, ne görsünler; o da bakanlara bembeyâz (parlıyor.)» Elini zırhına soktuktan sonra hastalık, abraşlık olmaksızın parlak ve bembeyâz olarak çıkarmıştı. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur: «Ve elini koynuna sok. Firavun ve kavmine gönderilen dokuz mucizeden biri olarak kusûrsuz, bembeyâz çıksın.» (Neml, 12). Fitneler hadîsinde İbn Abbâs, «Kusûrsuz, bir hastalık olmaksızın» âyeti hakkında şöyle demektedir : Bir abraşlık olmaksızın, sonra onu tekrâr yerine koymuş ve o da önceki rengine avdet etmiştir. Mücâhid ve birçokları da böyle derler.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾

109 — Firavun'un kavminden ileri gelenler: Doğrusu bu, bilgin bir sihirbâzdır, dediler.

110 — Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Firavun: O halde ne buyurursunuz.

Firavun'un kavminden ileri gelenler; Firavun'un korkusu geçip bundan sonra tahtına oturduğunda, onun söylediklerine muvâfık olarak böyle söylemişlerdir. Firavun, çevresindeki kavminin ileri gelenlerine : «Doğrusu bu, bilgin bir sihirbâzdır.» demiş, onlar da ona muvâfakatla onun söylediği gibi söylemişlerdi. Hz. Mûsâ ile ilgili olarak nasıl davranmaları gerektiği, Mûsâ'nın çırasını söndürmek, sözünü kesmek ve kendi yalan ve iftirâlarını haklı göstermek için neler yapmaları icâbettiği husûsunda istişâre etmişlerdi. Onlar; insanların Hz. Mûsâ'nın sihrine meyletmesinden korkuyorlardı. Onların inançlarına göre; Mûsâ'nın onlara üstün gelmesi, sihri sebebiyle idi. Onlar, Mûsâ'nın kendilerini yurtlarından çıkarmasından korkuyorlardı ki korktuklarına uğradılar. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Firavun'a, Hâmân'a ve ikisinin askerlerine çekinmekte oldukları şeyleri gösterelim.» (Kasas, 6). Onlar Mûsâ'nın durumu husûsunda müşâvere ettiklerinde; Allah Teâlâ'nın hikâye buyurduğu üzere, görüşleri şu husûsta birleşmişti :

قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

111 — Dediler ki: Onu ve kardeşini alıkoy, şehirlere toplayıcılar yolla.

112 — Bütün bilgin sihirbâzları sana getirsinler.

İbn Abbâs, âyetteki (ارجه) kelimesini; geri bırak, alıkoy, şeklinde tefsîr ederken, Katâde; onu hapset, şeklinde tefsîr etmiştir. «Şehirlere (hükümrânlığın altındaki iklîmlere diğer ülkelerdeki bilginleri toplayıp getirecek) toplayıcılar yolla.»

Onların zamanında sihir, çok yaygındı. Onlardan bir kısmı buna inanırdı. Bazıları Hz. Mûsâ'nın yaptıklarının, sihirbâzların yaptıkları kabîlinden şeyler olduğunu sanmıştı. Bu sebeple onun kendilerine göstermiş olduğu açık âyetlerin benzeriyle ona karşı durmak için sihirbâzları toplamışlardır. Nitekim Allah Teâlâ Firavun'dan haber vererek şöyle buyurmaktadır: «Ve dedi ki: Sihirbâzlığından bizi yurdumuzdan çıkarmaya mı geldin ey Mûsâ?» Şimdi biz de seninkine benzeyen bir sihir göstereceğiz sana. Bizimle senin aranda bir vakit ta'yîn et ki, sen de biz de düz bir yerde bulunalım, caymayalım. «Buluşma zamanımız; sizin bayram gününüzde, insanların toplandığı kuşluk vaktidir, dedi. Bunun üzerine Firavun dönüp gitti ve sonra bütün hîlesini toplayıp geldi.» (Tâhâ, 57 - 60).

وَجَآءَ ٱلسَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوٓا۟ إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ ٱلْغَٰلِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ
وَإِنَّكُمْ لَمِنَ ٱلْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾

113 — Sihirbâzlar Firavun'a geldi ve dediler ki: Eğer gâlibler biz olursak, şüphesiz bize bir mükâfât var, değil mi?

114 — Evet, hem siz muhakkak gözdeler olacaksınız, dedi.

Allah Teâlâ burada, Firavun'un Mûsâ (a.s.) ile karşılamak üzere getirttiği sihirbazlara karşı koştuğu şartları haber veriyor: Eğer Mûsâ'ya gâlib gelirlerse; onları mükâfâtlandıracak ve kendilerine bol hediyeler verecektir. Firavun onlara vaadlerde bulunmuş, kendilerine dilediklerini vereceğine dâir onları ümitlendirmişti. Kendilerini beraber oturduğu kimselerden ve katındaki gözdelerden kılacağına dâir vaadde bulunmuştur. Onlar, Firavun —Allah ona la'net etsin— dan bu sözü sağlamca aldıklarında:

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ أَلْقُوا ۖ فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا
أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾

115 — Dediler ki: Ey Mûsâ, sen mi atacaksın, yoksa atanlar biz mi olalım?

116 — Siz atın, dedi. Atınca; halkın gözlerini büyülediler, onlara korku saldılar ve büyük bir sihir getirmiş oldular.

«Ey Mûsâ, sen mi atacaksın, yoksa (senden önce) atanlar biz mi olalım?» sözü, sihirbâzların Mûsâ (a.s.) ya meydan okumalarıdır. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle haber verir: «Dediler ki: Ey Mûsâ; ya sen at, ya da ilk atanlar biz olalım.» (Tâhâ, 65). Mûsâ (a.s.) onlara: «(Benden önce, ilk olarak) siz atın.» dedi. En doğrusunu Allah bilir ama, bundaki hikmet şudur: İnsanlar, onların işlediklerini görsünler ve düşünsünler. Onların bâtıl ve kötü davranışları son bulunca, bekleyip gözetledikten sonra onlara apaçık olarak hak gelsin ki gönüllerde daha te'sîrli olsun. Nitekim böyle de olmuştur. Bu sebeple Allah Teâlâ: «Atınca halkın gözlerini büyülediler, onlara korku saldılar.» buyurmuştur. Onların yaptıklarının, hâricen bir hakîkati olduğu hissi uyandırılmıştır. Halbuki onların yaptıkları, mücerred bir hayâlden ibâretti. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur: «Bir de ne görsün; ipleri ve değnekleri, büyüleri yüzünden kendilerine gerçekten yürüyorlarmış gibi geldi. Bunun için Mûsâ, içinden bir korku hissetti. Korkma. Muhakkak sen daha üstünsün, dedik. Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yutsun. Yaptıkları, sâdece sihirbâz düzenidir. Nerede olursa olsun sihirbâz aslâ başarı kazanamaz.» (Tâhâ, 66 - 69).

Süfyân İbn Uyeyne der ki: Bize Ebu Sa'd'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; onlar, kalın ipler ve uzun tahtalar attılar. İbn Abbâs der ki: Sihirle attıkları bu şeyler, yürür gibi görünmeye başlamıştı.

Muhammed İbn İshâk der ki: Onbeşbin sihirbâz sâf tutmuştu. Ve her birinin beraberinde ipleri ve değnekleri vardı. Mûsâ (a.s.) yanında kardeşi ile beraber asâsına dayanarak geldi. Herkes ve beraberinde halkının eşrâfı ile birlikte Firavun geldi. Sonra sihirbâzlar: «Ey Mûsâ, ya sen at, ya da ilk atanlar biz olalım, dediler.» (Tâhâ, 65). «O da: Hayır, siz atın, dedi. Bir de ne görsün; ipleri ve değnekleri büyüleri yüzünden kendilerine gerçekten yürüyorlarmış gibi geldi.» (Tâ-

hâ, 66). Sihirleri ile, ilk önce Mûsâ'nın ve Firavun'un gözünü almışlar, sonra da insanların gözlerini çelmişlerdi. Onlardan her biri, elindeki ipleri ve değnekleri atmışlar, birden onlar dağlar misâli yılanlar oluvermişti. Vâdîyi doldurmuş ve üstüste yığılmışlardı.

Süddî der ki: (Sihirbâzlar) otuzbin küsur kişiydiler. Yanında ip ve değnek olmayan hiç biri yoktu. «Atınca halkın gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar.»

İbn Cerîr der ki: Bize Ya'kûb İbn İbrâhîm'in... Kâsım İbn Ebu Bezze'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Firavun, yetmişbin sihirbâz topladı. Onlar yetmişbin ip, yetmişbin değnek attılar. Nihâyet onların sihirlerinden bunların yürüdüğü hayâli görünmeye başladı. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ: «Büyük bir sihir getirmiş oldular.» buyurmuştur.

وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾ وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾
قَالُوٓا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿١٢٢﴾

117 — Biz de Mûsâ'ya: Asânı bırak, diye vahyettik. Bir de ne görsünler; onların uydurduklarını yalayıp yutuyor.

118 — Böylece hak yerini buldu ve onların yapmakta oldukları şeyler de boşa gitti.

119 — İşte orada yenildiler, hor ve hakîr geri döndüler.

120 — Sihirbâzlar da hep birden secdeye kapandılar.

121 — Dediler ki: Âlemlerin Rabbına îmân ettik.

122 — Mûsâ ve Hârûn'un Rabbına.

Allah Teâlâ; bu âyetlerde, hak ile bâtılı ayırmış olduğu o büyük toplantıda, kulu ve elçisi Mûsâ (a.s.) ya sağ elinde olan asâsını atmasını emrettiğini haber veriyor. «Bir de ne görsünler; onların uydurdukları (attıkları ve bâtıl olduğu halde hak olduğunu sandırdıkları şeyleri) yalayıp yutuyor.» İbn Abbâs der ki: Asâ, onların iplerinden ve tahtalarından (değneklerinden) yakaladığı her şeyi alıp yutmaya başladı. Sihirbâzlar bunun bir sihir olmadığını, semâdan (inmiş) bir şey ol-

duğunu anladılar, secdeye kapandılar ve : «Âlemlerin Rabbına îmân ettik. Mûsâ ve Hârûn'un Rabbına.» dediler.

Muhammed İbn İshâk der ki : Vâdîde, onların attıklarından az ve çok hiçbir şey görünmeyinceye kadar, asâ bu ipleri ve değnekleri birer birer yutmaya başladı. Sonra Mûsâ onu aldı da bir de ne görsünler; eskiden olduğu gibi onun elinde bir asâdır. Bunun üzerine sihirbâzlar secdeye kapanıp : «Âlemlerin Rabbına îmân ettik. Mûsâ ve Hârûn'un Rabbına. (eğer bu sihirbâz olsaydı elbette yenilmezdik.)» dediler.

Kâsım İbn Ebu Bezze der ki : Allah Teâlâ Mûsâ'ya «Asânı bırak.» diye vahyetti ve o asâsını bıraktı. Bir de ne görsünler; o, ağzını açmış bir ejderhâdır, onların iplerini ve değneklerini yutuyor. İşte o esnâda, sihirbâzlar secdeye kapandılar. Cenneti, cehennemi ve her ikisinin sevâbını görmeden de başlarını kaldırmadılar.

İZÂHI

Önce Firavun'un ve erkânının; sihirbâzların âlemlerin Rabbına, Mûsâ ve Hârûn'un tanrısına inanmalarının kendi saltanatları ve hâkimiyetleri için bir tehlike teşkîl ettiğini kabul etmelerindeki anlayışları üzerinde duracağız. Çünkü onlar, âlemlerin Rabbına inanmanın üzerine kâim olduğu kâide ile çatıştığını biliyorlar... Biz bu husûsu daha önce de belirtmiştik. Burada tekrâr aynı gerçeği bir kere daha ifâde etmek istiyoruz... Hiç şüphesiz ki bir gönülde, bir memlekette ve bir idâre sisteminde Allah'ın âlemlerin Rabbı olması ile kulların hayatına hükmedenin yine kullardan bir kul olması ve o kulun kendiliğinden koyduğu hükümlerin ve kanunların geçerli olması aslâ birleşemez, mümkün değildir... Çünkü bu bir dindir, o da bir başka din...

Bundan sonra sihirbâzların gönüllerinde îmân nûru doğduktan ve bir düşünce aydınlığına kavuştuktan sonra kendileri ile Firavun ve erkânı arasındaki savaşın bir akîde savaşı olduğunu, Firavun'un kendilerinden sâdece âlemlerin Rabbına inandıklarından ötürü intikâm almak istediğini idrâk etmeleri üzerinde duracağız. Aslında böyle bir îmân; Firavun'un tahtını, tacını ve saltanatını tehdîd ettiği gibi çevresinde bulunan kimselerin de makâm ve mertebelerini, saltanatlarını tehdîd etmektedir. Bir başka ve eş bir ifâdeyle Firavun'un tanrılığını ve putperest cemiyetin üzerine kâim olduğu bütün değer ölçülerini tehdîd etmektedir. İşte bu anlayış, Allah'ın rubûbiyeti davasına gönül veren herkes için savaşın mâhiyetini anlayabilmek bakımından zarûrîdir ve bu anlayış inananları kendi davaları uğrunda karşılaşacakları

her şeyi küçümsemeye sevkeder. Onlar, ölümle yüz yüze gelirken onu umursamamaktadırlar. Çünkü âlemlerin Rabbına inanmış olduklarını yakînen bilmekte, kendilerine düşman olanların kendi dinlerinden olmadığını kabul etmektedirler. Zîrâ düşmanları hâkimiyet taslamak ve insanları kendisine kul etmek için özenmesi münâsebetiyle âlemlerin Rabbının rubûbiyetini inkâr etmiş olmaktadır. Şu halde karşılarındaki düşman doğrudan doğruya kâfirlerdir. Ve hiç şüphesiz ki mü'minlerin, âlemlerin Rabbına davet yolunda —kendilerini bekleyen her türlü azâb ve sindirme metodlarına rağmen— hızla yürüyebilmeleri için her iki bölümüyle birlikte böyle bir kesin îmâna ihtiyâçları vardır. Kendilerinin gerçek mü'minler olduklarını, düşmanlarının da kâfirler yığını olduğunu bilmeleri zarûrîdir. Aralarındaki savaşın doğrudan doğruya bir din savaşı olduğunu ve düşmanların kendilerinden sadece dinlerinden dolayı intikâm almaya çalıştıklarını bilmeden bu yolda yürümek mümkün değildir...

Son olarak da akîdenin hayata üstün geldiğini, azmin acıları mağlûb ettiğini, «insanın»; «şeytânı» yendiğini gösteren bu fevkalâde parlak manzara karşısında durmamız gerekecektir. Bu sahne parlaklığı itibâriyle o dereceye varmaktadır ki... Biz onu ifâde etmekten âciz olduğumuzu kabullenmekten başka birşey yapamıyoruz... Bunun için de Kur'an-ı Kerîm'in ifâdesinde belirtilen şekliyle bırakıyor ve sözü kesiyoruz...

Sonra Kur'an'daki kıssanın akışına dönüyoruz. Bu noktada dördüncü sahnedeki perde açılıyor. Bu sahnede günâha teşvîk husûsunda yapılan bir takım toplantılar ve komplolar yer alıyor. Îmânla zulûm arasındaki savaşta, zulüm ehlinin hezîmete ve rüsvâylığa dûçâr olmasından sonra, hazırladıkları plânlar gözler önüne seriliyor. Firavun'un kavminden bir topluluk, Hz. Mûsâ'nın ve beraberindeki inanmışların sapasağlam gitmelerinden endîşe duyuyorlar. —Kur'an-ı Kerîm'in bir başka yerinde belirtildiği gibi Hz. Mûsâ'ya kendi kavminden pek az kişi inanmıştı. Çünkü kavmi Firavun'dan korkuyor ve çekiniyorlardı— İşte bu topluluk kötülük ve fenâlık konusunda bir toplantı yapıyorlar bu sahnede. Firavun'u, Hz. Mûsâ'ya ve beraberindekilere karşı tahrîk ediyorlar. Bunları umursamadığı takdîrde onun varacağı âkıbetten korkutuyorlar. Elindeki hâkimiyetin ve kuvvetin yok olacağını, yeni inancın her tarafa yayılacağını ve Allah'ın âlemlerin Rabbı olduğunu ilân edeceğini söylüyorlar. Ve bir de bakıyorsunuz ki Firavun heyecâna gelmiş, köpürmüş. Tehdîdler savuruyor, çevresindekileri korkutuyor. Elindeki korkunç güçlerle gurûrlanıyor. Dayandığı maddî kuvvete bel bağlıyor :

«Firavun kavminin ileri gelenleri : Mûsâ'yı ve kavmini; yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, sana ve tanrılarına yüz çevirsinler diye mi bırakıyorsun? dediler. Firavun : Onların oğullarını öldürtüp kadınlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz, dedi.»

Aslında Firavun, bu kâinatı idâre eden ve yaratan veya kâinattaki sebepler dünyasında müessir olduğunu iddiâ eden mâhiyette bir ilâhlık davasında değildir. Sâdece onun iddiâ ettiği ilâhlık, kendisine boyun eğdirdiği milletine karşı idi. Bu milletin hâkimi olduğunu, onların kendisinin koyduğu kanunlara ve nizâmlara göre muhâkeme edileceğini ve aralarında cereyân eden hâdiselerde kendisinin irâde ve buyruklarının geçerli olacağını kabul ediyordu. İşte kendiliğinden koydukları hüküm ve nizâmlara göre muhâkeme edilmelerini isteyen ve kendi emir ve buyruklarına göre meselelerin düzenlenmesini arzu eden her hükümdârın ortaya attığı bir iddiâdır bu. Lûgat bakımından ve pratik yönünden de rubûbiyet kelimesi bu mânâya gelir. Aslında Mısır'lılar Firavun'a bilinen tarzda ibâdet ve amellerle yönelerek kulluk ediyor değildiler. Onların, kendilerine hâs ilâhları vardı. Firavun'un da tapınır olduğu bir ilâhı vardı. Nitekim çevresinde bulunanların ona söyledikleri sözde bu durum açıkça belirmektedir. «Sana ve tanrılarına yüz çevirsinler diye mi bırakıyorsun?»... Ayrıca Mısır Firavun'ları tarihinden de bu mevzûun sâbit olduğu bilinmektedir. Halk Firavun'a sâdece istediğine boyun eğmeleri, buyruklarına karşı gelmemeleri, koyduğu hükümleri reddetmemeleri mânâsında bir ibâdet içerisindeydiler. Gerek lügat bakımından, gerek pratik yönünden, gerekse ıstılâhî yönden ibâdet bu mânâya gelir. Nerede olursa olsun insanlar, hükümlerini kendi cinsinden kimseler tarafından alırlarsa ve o kimselerin koydukları hükümlere itâat ederlerse, onlara doğrudan doğruya ibâdet etmiş sayılırlar. İşte Rasûlullah (s.a.) ın da yahûdîler ve hıristiyanlardan söz eden şu âyet-i kerîme'yi tefsîr ederken belirttiği husûs bunu te'yîd eder : «Onlar hahamlarını ve papazlarını Alalh'tan başka tanrılar olarak itihâz ettiler»... Nitekim Rasûlullah (s.a.) a müslüman olmak için gelen bir hıristiyan olan Adîyy İbn Hâtim'in; ey Allah'ın Rasûlü onlar, hahamlarına ve papazlarına tapınmıyorlar ki, demesi üzerine Rasûlullah şöyle buyurmuştur : «Evet, tapınıyorlar. Onlar kendileri için helâlleri harâm, harâmları da helâl kıldılar. Bunlar da onlara uydular. İşte onların hahamlarına ve papazlarına ibâdeti de böyledir»... Firavun'un kendi kavmine karşı söylediği : «Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum» (Kasas, 38) sözüne gelince, Kur'an-ı Kerîm'in bir başka âyetinde ifâdesini bulan şu husûs, bu sözün açıklaması mâhiyetindedir :

Firavun, milletine şöyle seslendi : «Ey milletim, Mısır hükümdârlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz? Yahud ben, zavallı ve nerdeyse konuşamayan bu kimseden daha üstün değil miyim? Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardım edecek melekler gelmeli değil miydi?» (Zuhruf, 51 - 53).

Buradan da açıkça belirdiği gibi o, kendisinin sâhib olduğu mülkle, altından taçlar ve tahtlar ile Mûsâ'nın süsten ve saltanattan uzak durumu arasında mukâyese yapmaktadır. «Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum.»... sözüne gelince; bu, sâdece onların üzerinde hüküm fermâ olan ve dilediği gibi hüküm yürüten bir hâkim, söylediği sözleri karşılıksız izleyen bir başka kişi bilmiyorum, demektir. Aslında ilâh, insanlara hükümler koyan ve bu hükümleri tatbîk ettirendir. İster kendisinin ilâh olduğunu söylesin, ister söylemesin...

İşte bu açıklamanın ışığı altında Firavun'un kavminin sözünün ifâde ettiği mânâyı anlayabiliriz :

«Mûsâ'yı ve kavmini yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, sana ve tanrılarına yüz çevirsinler diye mi bırakıyorsun?»...

Onların nazarında, yeryüzünde bozgunculuk yapmak; tek başına Allah'ın Rubûbiyetine davet etmektir. Zîrâ bu davet ile, doğrudan doğruya Firavun'un idâresinin ve nizâmının meşrûiyyeti ortadan kalkıyor. Çünkü bu nizâm, Firavun'un buyruklarının hâkimiyeti esâsına dayanır. Eş bir ifâdeyle Firavun'un, kavminin Rabbı olması esâsına istinâd eder. Şu halde onların kanâatine göre, böyle bir ididâ; idârî nizâmı devirmek, beşerin beşere tanrılığı esâsına dayanan sistemi yok etmek ve bütün bunların yerine tanrılığın Allah'a âit olduğu, beşere tahsîs edilmediği buna tamâmen karşı bir başka nizâmı inşâ etmek yeryüzünde bozgunculuk demektir. İşte bunun içindir ki onlar, Mûsâ'nın ve kavminin hem Firavun'u hem de onun tapındığı ilâhları terketmesi ile yeryüzünde bozgunculuk yapmayı aynı paralelde görüyorlar.

Aslında Firavun, kuvvetini ve hâkimiyetini bu ilâhlara tapınılan dinlerden almaktaydı. Bu dinlerin sâlikleri; Firavun'un, ilâhların sevgili çocuğu olduğunu kabul ediyorlardı. Bu oğulluk zannı sâdece hissî bir zandan ibâret değildi. Halk ciddî olarak Firavun'un beşer olan bir baba ve anadan meydana geldiğini biliyorlardı. Tanrı'nın oğlu olmasına gelince bu, onun hâkimiyet ve yetkisini aldığı kaynağın remzi mesâbesindeydi. Hz. Mûsâ ve kavmi, Mısır'lıların tapındıkları bu ilâhları bırakarak âlemlerin Rabbına ibâdet ettikleri zaman, bunun mânâsı; Firavun'un maddî ve manevî sultasını aldığı temel esâsları yıkmak demekti. Halk, Allah'ın gönderdiği sağlam dinî esâslardan saparak yolunu yitirmiş ve böylece Firavun'a itâat eder duruma gelmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, bir başka âyet-i kerîme'de bu husûsu şöyle belirtiyor : «O

kavmini korkuttu ve bunun üzerine kendisine itâat ettiler. Gerçekten de onlar, fâsıklar topluluğu idiler»... Tarihî hâdiseleri doğruca açıklamak gerekirse, bu mesele böyledir. Çünkü Firavun, kavmini korkutarak kendisine boyun eğdirecek durumda değildi. Şâyet onlar, Allah'ın dininden dönüp fâsıklar gürûhu olmasaydılar... Aslında Allah'a inanan kişiyi putların baskısı korkutmaz. Onu buyruklarına boyun eğdirmez. Çünkü inanan kişi bilir ki bu buyruklar, Allah'ın hükmüne istinâd etmemektedir.

İşte Mûsâ (a.s.) nın «âlemlerin Rabbına» davet etmesinin, sihirbâzların bu dine inanmasının, Mûsâ Peygamberin kavminden bir tâifenin de bu dine inanarak âlemlerin Rabbına ibâdet etmesinin gerisinde yer alan Firavun nizâmına ve idâresine karşı tenkîd esâsı, bu noktadan geliyordu... Ve işte aynı noktadan gelmektedir beşerin beşere tanrı olduğu sistemlerin Allah'ın Rubûbiyetine davetten korkması... Kelime-i Şehâdet'ten çekinmesi... İslâm'daki ciddî mânâsıyla kelime-i şehâdeti değerlendirdiğimiz zaman, durum budur. Yoksa şu dillerde dolaşan gayr-ı ciddî durumuyla ve mânâsıyla değil...

İşte bu yüzdendir ki şu birkaç kelime Firavun'u kızdırmış ve kendi düzenine karşı beliren gerçek belirtiyi anlamasına ve iğrenç, vahşî arzularını ilân etmesine sebep olmuştur :

«Firavun : Onların oğullarını öldürtüp, kadınlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz, dedi»...

İsrâiloğulları, daha önce de —Mûsâ Peygamberin doğuşu sırasında— Firavun ve erkânı tarafından yönetilen, vahşiyâne tenkîl metodlarını görmüş ve öğrenmişlerdi. Nitekim Hak Teâlâ, Kasas sûresinde bunları şöylece dile getirmektedir : «Gerçekten de Firavun yeryüzünde üstünlük tasladı. Ve halkı bölük bölük yaptı. Onlardan bir bölüğü zayıf bıraktı. Çocuklarını kesiyor, kadınlarını diri bırakıyordu. Gerçekten de o, bozgunculardandı»...

Aslında bu yapılanlar, haddi tecâvüzün ifâdesiydiler. Ve zulüm her zaman, her yerde aynıdır. Zulmün bugün baş vurduğu metodlarla yüzlerce, binlerce yıl evvel baş vurduğu metodlar arasında fark yoktur... (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, VI, 214 - 219).

———oOo———

قَالَ فِرْعَوْنُ ءَامَنتُم بِهِۦ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِى ٱلْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا۟ مِنْهَآ أَهْلَهَا ۖ
فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾

قَالُوٓا۟ إِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنقِمُ مِنَّآ إِلَّآ أَنْ ءَامَنَّا بِـَٔايَـٰتِ رَبِّنَا لَمَّا جَآءَتْنَا ۚ رَبَّنَآ أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾

123 — Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden mi ona inandınız? Doğrusu bu; halkı şehirden çıkarmanız için düzdüğünüz bir hîledir. Fakat yakında bilirsiniz siz.

124 — Elbette ve elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Sonra da hepinizi asacağım.

125 — Dediler ki: Biz, şüphesiz Rabbımıza dönenleriz.

126 — Sen; bizden, sırf Rabbımızın âyetleri gelince ona inandık diye intikâm alıyorsun. Rabbımız; üzerimize sabır yağdır ve bizi müslümanlar olarak öldür.

Allah Teâlâ, Firavun ---Allah ona la'net etsin— un Mûsâ (a.s.) ya imân ettikleri için sihirbâzları tehdîd ettiğini haber veriyor. Firavun onların bu davranışlarını, insanlara karşı ızhâr etmiş oldukları bir hîle ve desîse olarak nitelemiş ve: «Doğrusu bu; halkı şehirden çıkarmanız için düzdüğünüz bir hîledir.» demiştir. Mûsâ'nın size karşı bu günde üstün gelmesi; ancak aranızda bir müşâvere ve sizin bunu kabullenmenizden meydana gelmiştir, demişti. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulur: «Doğrusu, size büyü öğreten büyüğünüzdür.» (Tâhâ, 71). Gerek o ve gerekse aklı olan herkes bilir ki; onun söylemiş olduğu bu söz, bâtılların en bâtılıdır. Muhakkak ki Mûsâ (a.s.) Medyen'den gelmiş, Firavun'u Allah'a davet etmiş, getirdiklerinin doğruluğuna delâlet eden açık mucizeler, kesin huccetler ızhâr etmiştir. İşte o zaman Firavun, hükümrânlık ve saltanatının hâkim bulunduğu şehirlere adamlar göndermiş, diğer şehirlerden onun ve kavminden ileri gelenlerin seçtiklerinden buralarda dağınık durumda olan sihirbâzları Mısır ülkesine toplamıştı. Onları huzûruna almış, bol hediyyeler vereceği va'dinde bulunmuştu. Onlar; Firavun'un hediyyelerine kavuşmak, makâmlarına oturmak ve Firavun'un katında gözdeler olmak istiyorlardı. Mûsâ (a.s.) onlardan hiç birisini görmemişti, onlarla biraraya gelmemişti ve hiçbirisini tanımıyordu. Bunu Firavun da bilmekteydi. Ancak onun böyle konuşması tebeasına karşı işi karıştırarak, onların câhillerine karşı durumunu gizlemek gâyesine ma'tûf idi. Allah Teâlâ şöyle buyu-

ruyor : «Firavun kavmini küçümsedi, ama onlar yine de kendisine itâat ettiler.» (Zuhruf, 54). Allah'ın yaratıklarının en bilgisizlerinden ve sapıklarından bir grup onu : «Sizin en yüce Rabbınız benim.» (Nâziât, 24) sözünde doğrulamış, tasdîk etmişti.

Süddî tefsîrinde meşhûr isnâdı ile İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve sahâbeden başkalarından rivâyetle «Doğrusu bu; halkı şehirden çıkarmanız için düzdüğünüz bir hîledir.» âyeti hakıknda, onların şöyle dediklerini nakleder : Mûsâ (a.s.) ve sihirbâzların reîsi karşılaşmışlardı. Mûsâ ona : Ne dersin, eğer ben sana üstün gelirsem bana îmân eder ve benim getirdiğimin hak olduğuna şehâdet eder misin? diye sormuştu. Sihirbâz da : Yarın öyle bir sihir yapacağım ki; hiçbir sihir ona üstün gelemeyecek. Allah'a yemîn ederim ki şâyet sen bana üstün gelirsen; sana îmân edeceğim ve senin hak olduğuna şehâdette bulunacağım, demişti. Firavun da bu esnâda onlara bakıyordu. Râvîler der ki : İşte Firavun sözü bu sebeple söylemiştir.

«Halkı şehirden çıkarmanız için...» Siz, onunla biraraya geldiniz, devlet ve kuvvet sizde olsun, büyükleri ve reîsleri oradan çıkarasınız, tasarruf sizin olsun diye böyle yaptınız. «Fakat yakında (ne yapacağımı) bilîrsiniz siz.» Sonra Allah Teâlâ, Firavun'un tehdîdini şu sözü ile açıklamıştır : «Elbette ve elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim.» Sağ ellerinizi ve sol ayaklarınızı veya bunun aksini keseceğim. «Sonra da hepinizi asacağım.» Başka bir âyette de onun şöyle dediği haber verilir : «Sizi hurma kütüklerine asacağım.» (Tâhâ, 71). İbn Abbâs der ki : Firavun; insanları asanların ve elleri, ayakları çaprazlama kesenlerin ilki olmuştur.

Sihirbâzlar : «Biz, şüphesiz Rabbımıza dönenleriz.» demişlerdir. Biz, açıkça anladık ve bildik ki; biz mutlakâ O'na döneceğiz. O'nun azâbı senin azâbından, O'nun cezâlandırması ve azâbı senin bizi çağırıp zorlamış olduğun sihirden ve senin cezâlandırmandan elbette daha şiddetlidir. Allah'ın azâbından kurtulmamız için biz bu gün elbette senin azâbına dayanacağız. Bu sebepledir ki onlar : «Rabbımız, üzerimize sabır yağdır. (Senin dinin üzere sabretmeyi ve sebâtı bize bahşeyle) Ve bizi (Peygamberin Mûsâ (a.s.) ya tâbi olan) müslümanlar olarak öldür.» demişlerdir. Onlar Firavun'a da : «Ne hüküm vereceksen ver. Sen, ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin. Doğrusu biz, hatâlarımızı ve bize zorla yaptırdığın büyüyü bağışlaması için Rabbımıza îmân ettik. Allah'ın vereceği mükâfât daha hayırlı ve daha devâmlıdır. Kim, Rabbına suçlu olarak gelirse; doğrusu cehennem onun içindir. Orada ne ölür, ne de yaşar. Kim de O'na îmân etmiş ve sâlih amel işlemiş olarak gelirse; işte onlara, en üstün dereceler vardır.» (Tâhâ, 72 - 75) demişlerdi. Günün başlangıcında sihirbâz iken, sonun-

da sâlihler, şehîdler oldular. İbn Abbâs, Ubeyd İbn Umeyr, Katâde ve İbn Cüreyc der ki: Günün başında sihirbâz idiler, sonunda şehîdler oldular.

İZÂHI

Kalbleri mühürlenmiş olan ve Firavun tabîatında bulunan kâfirler de onun meslekine sülûk ederek, peygamberleri politikacı birer büyücü ve mu'cizelerini birer sihir gibi telâkkî etmek ve ettirmek isterler. Bu durumda Mûsâ'nın asâsı ve Yed-i Beyzâ vâkıalarını Firavun'un büyücülerinin civâ oyunları gibi göz boyamaktan ibâret bir sihir san'atı veya bir hurâfe gibi tanıttırmak isteyen ve Hakk'ın âyetlerine «tılsımlı yalan» diyen ne kâfirler ve karanlık bir odada ellerini koynundaki fosfor tozuna batırıp çıkarmak sûretiyle parıldatarak Yed-i Beyzâ mu'cizesi taslamağa kalkışan ne sahtekârlar vardır. Bazıları da bunları tekzîb vâdîsinde değil, te'vîl vâdîsinde yürüyerek ilhâda sapmışlar ve demişlerdir ki: Kur'an'ın ve eski kitabların verdiği bu haberler doğrudur fakat mânâsı herkesin zâhiren anladığı gibi değildir. Bunlar kinâyeli ve temsîlî, bir başka ta'bîrle remzî bir takım mânâlar ifâde ederler. Yani Mûsâ'nın asâsı ve Yed-i Beyzâsı ayrı ayrı şeyler değil, bir şeydir. Bu, şu demektir ki: Hazreti Mûsâ'nın Firavun'a karşı ibrâz ettiği hucceti pek zâhir ve pek kâhir idi, bu huccet ortaya atılınca muhâliflerin sözlerini ibtâl ve fesâdlarını ızhâr etmesi i'tibâriyle bâtıl yolunun mensûblarının istinâd etmek istedikleri bütün huccet ve delilleri yalayıp yutan bir ejderhâ gibi idi ve hadd-i zâtında zâhir ve vâzıh olması i'tibâriyle de Yed-i Beyzâ vasfiyle tavsîf olunmuştur. Nitekim falanın falan ilimle Yed-i Beyzâsı vardır, denilir ki; kâmil bir kuvveti ve zâhir mertebesi var, demek olur. Fakat böyle bir te'vîl esâs i'tibâriyle tabîat fikrine saplanarak mu'cizeyi inkâr etmek ve ilk yaratılış meselesini hesâba almamaktan kaynaklanmaktadır. Bunlar «bir asânın yılan olduğunu gözümüzle görsek yine inanmayız, Firavun gibi; bir sihir deriz ve binâenaleyh tevâtür veya sâdık bir haber ile böyle bir şey işittiğimiz zaman da te'vîl ederiz,» demek istiyorlar ve bunların bu gidişine göre gûyâ Kur'an, Hazreti Mûsâ'nın huccet ve burhânının yalnız kuvvetinden ve parlaklığından, kâfirlerin böyle kuvvetli ve parlak bir belgeyi bile kabul etmediklerinden bahsetmiş de, hadd-izâtında o huccet ve belgenin neden ibâret olduğunu tasrîh etmemiş farzolunuyor. Daha doğrusu koskoca bir yılan yutulup yalandır, demek isteniliyor. Bu münâsebetle burada şu suâl halledilmek lâzım gelir: Rivâyeti

sâbit olan bir naklî delil karşısında, akıl ve dirâyetin yeri nedir? Hiç şüphe yok ki nakli anlayacak olan da akıldır. Binâenaleyh akıl ve dirâyet gözden düşürüldüğü anda ne akıl kalır, ne de nakil. Lâkin aynı zamanda unutulmamalıdır ki akıl, hakîkî ma'lûmatın mûcidi değil alıcı ve kabul edicisidir. O, ma'lûmatını yapmaz alır. Ve bunun için ilmin zamanı mücerred tefekkür değil, vâki' tecrübedir. Nakil de işte o tecrübe cümlesindendir. Bu ise akla bilmediği, görmediği şeylerin yeniden yeniye bir vârid olmasıdır. Aklın tecrübe ettiği ve edeceği şeyler de iki türlüdür. Birincisi; misli misâli geçmemiş olan ve kıyâssız alınan şeylerdir ki aklın ilk alışı böyle vârid olur. Bunların bir kısmı tekerrür etmeksizin münferid vâkıalar olarak kalır, bir kısmı da tekerrür eder ve çoğalır. Ettikçe her biri kendi emsâliyle birleştirilerek kıyâs ve ölçü kurulur : Bunlar, kendi hudûdları dâhilinde düşünme ve anlamanın bir ölçüsü olurlar. Bu sûretle ikincisi de, misil veya misâli geçmiş bulunan şeylerdir ki bunlara da kıyâsî ve fennî ta'bîr olunur. Ve bu sâyede bilinenlerden bilinmeyenler çıkarılır ve çoğu kez akıl ta'bîri, bu sûretle fikrî kıyâs ilkesine ıtlâk olunduğundan akledilenler bunlardan ibâret zannedilir. Halbuki bunun kuruluş yeri olan ilk kısmı atılıverdiği takdîrde akıl, kıyâs ve fen de kökünden atılmış olur. Bunun için müşâhede, tecrübe ve nakil esâslarını alabilmek için bütün dirâyetini kendi kıyâsıyla tahdîde kalkışacak olursa; İblîs'in düştüğü hatâya düşmüş, kendi sermâyesini kendisi yıkmış ve fevkalâde olan yeni ve seçkin bilgilerden mahrûm kalmış olacağından misli misâlini görmemiş olduğu tarihte aktarılanlar karşısında akıl, tenâkuza düşmedikçe onları temâmen kendi dirâyetine ircâ' ile te'vîl edecek derecede inkâr vâdîsine sapmamalıdır. Aklın, mutlak olarak inkâra ancak bir noktada hakkı vardır ki, o da kendisinde tenâkuz bulunan, yani vücûdunun farzedilmesi ademini iktizâ eden şeydir. Tanrının ortağı mümtenî olduğundan mütenâkız olan her şey, mümtenî'dir. Kendisiyle mütenâkız olmayan her şeyde zatî ve mantıkî imkân ile mümkün ve câizdir. Onun vukûu alışılmış ve devâmlı olup olmaması ise diğer bir meseleyi teşkîl eder. Bâzı şeyler mümkün olduğu halde hiç vukûa gelmez, meselâ kanatlı bir insan mümkündür, fakat vukûu duyulmamıştır. Bazı şeyler mümkün olduğu halde nâdiren vâki' olur. Bir alışkanlık ve devâmlılık teşkîl etmez, diğer bir çok şeyler de mümkün ve mu'tâd olur ve ilmin asıl feyzi bunlardadır. Lâkin böyle mu'tâd olanlar, olmayanları inkâra bir hak bahşetmez. Şu halde akıl, vâki' bir nakil karşısında kaldığı zaman; dirâyet nokta-i nazarından evvelâ o nakil ve tecrübenin kıymetini tesbît ettikten sonra şu noktayı nazarı dikkate almalıdır : Nakl olunan şey alelâde bir şekilde mi mevzûu bahistir, yoksa âdet

dışı bir şekilde mi? Eğer alelâde olmak üzere nakl ediliyorsa, bunda aklın dirâyeti i'tibâriyle vazîfesi; onun kendi özelliğiyle normal olarak mümkün olup olmadığını araştırmak ve âdet olan küllî kanun ve mikyâsını bulup ölçmektir. Umûmiyetle ilm ve fennin işi budur. Ve eğer nakil, onu hârikul'âde olmak üzere kayd ve iş'âr ediyorsa, o zaman dirâyetin vazîfesi; onu tatbîk değil o şeyi kendisiyle mukâyese ederek bizzât imkân derecesini düşünmek ve bir tenâkuzu muhtevî olup olmadığını aramakla iktifâ edip tenâkuz bulunmadığı takdîrde inkâr veya te'vîline gitmemek ve onu nâdir ve garîb bir vak'a olmak üzere kaydeylemektir. Bilhâssa naklî ve tarihî ilimlerin ve fenlerin vazîfesi de tecrübe edilen bu gibi nâdir ve mümtâz vak'aları zâyi' etmeyerek sonrakilere haber vermektir. İşte ilâhî kitablar, bizi bunların en sâbit ve kat'î olanlarından haberdâr ederek fikirlerimizi boğan tabîat çemberinden halâs eder. İlimlerin mantığı «logique des sciences» de şu kâide müsbettir : Fen, münferid ve nâdir olan vâkıaları redd ve inkâr etmez, fakat onun asıl maksadı küllî olduğundan, umumî olan vâkıaları ta'kîb ve onları ortak şekilleri ile genel önermeler şeklinde zabt ve kaydeyler. Bunun için meselâ, tabîî fenlerin kâide ve kanunları hâricinde münferid ve nâdir ve seçkin vak'alar olmaz ve olamaz, demek fen nâmına bir iftirâdır. Bir takımlarının Edebiyyât nâmına uydurdukları romanları, hayâlleri, yalanları tarih kılığına sokarak umûmun tarih fikrini karıştırıp bozdukları, bir başka deyim ile sihir ve masal kitabları yazdıkları ma'lûm ve müsellem olduğu halde bazılarının anlatım dürüstlüğünü nazarı dikkate almaksızın her işittiği garîbeyi tarih namına kayd ve nakletmeleri ilmin naklî güvenilirliğini nasıl ifsâd ederse; zamanımızda olduğu gibi bazılarının da tarihan haber verilegelen garîb ve hârikul'âde vak'aları hâl-i hâzırda ve alışılan ilimlerde eşine tesâdüf edemediklerinden dolayı mutlak şekilde inkâra kalkışmaları da o nisbette sapıtmakta ve halk efkârını tarih feyzinden yoksun bırakmaktadır. (...)

Hârikul'âdeyi uygun görmekten doğan ihtimâller; ilimlerimizde sofistliği, reybîliği gerektirecek ve o gibi ihtimâllerin hiç bir meslekte def'ine imkân yoktur. Ve hârikul'âdenin imkânsızlığını isbât edecek bir burhân da mevcûd değildir. Ve bizim eşyânın gerçeklerine ilişkin ilmimiz, nisbî ve izâfî bir âdî bilgi olmaktan ileri gitmez. Tâm ve mutlak ilim Allah'a âittir. Sofizm, bâtıl, fakat tâm ilim iddiâsı da bâtıldır.

Zamanımız felsefelerinde bu mesele şu sûretle vaz'edilmektedir : Tabîî ilimlerimizin yakîn nokta-i nazarından kıymeti nedir? Tabîî ilimlerin problemlerini teşkîl eden küllî kaziyyeler zorunlu kaziyyeler midir? Değil midir? Bunları zarûrî addedenler yok değil ise de bu gibiler meseleyi mümeyyiz değildirler. Böyle bir fikir tabîî ilimlerde terakkîyi

inkâr etmek ve bir yeni keşif ile bir takım kâidelerde düzeltme veya değiştirme husûle gelebileceğine ihtimâl vermemektir. Bunun için bunlara mukâbil «septik» yani şüpheci ve ihtimâlci bulunan niceleri vardır. Bu ikisi arasında en güzel çözüm Alman filozofu Kant'ın çözümüdür. Demiştir ki : Tabîî ilimler, tecrübeden alındığı için kaziyyeleri zarûrî değil «asertorik» dir. Mantıkta mutlaka-i âmme ta'bîr olunan kaziyyelerdir ki bilfiil gerçekleşen şeyi haber verirler. Yani bunlar böyle vâki' olduğu için böyledirler. Yoksa böyle olmaları gerekli ve zarûrî olduğu için böyle değildir. Binâenaleyh bunların dâimâ ve bizzarûre böyle olması lâzım geleceğine ve aksi mümkün olmadığına hükmolunamaz. Yarınki bir tecrübenin, bizi başka türlü bir netîceye ulaştırması ve bu gün görmediğimiz şeylerin de vukûunu gösterebilmesi düşünülebilir. Kant'ın bu çözümü, tabîî ilimlerde zorunlu kesinliği iddiâ edenlerle reybîlik arasında mutavassıt bir ilim kabul etmek i'tibâriyle İslâm kelâmcılarının çözümüne mutâbıktır.

Mevâkıf ve şerhinde der ki; «âdetlerin aşılması ve mu'cizelerin vukûu, göklerle yerin ve aralarındaki şeylerin ilk hallından ve sonra bunların fenâ ve yokedilmesinden daha acâib değildir. Alışılmışın dışına çıkabileceğini normal saymak Sofistlik olur, demek mugâlatadır. Bizim hârikul'âdelerden bâzılarının vukû bulmadığını, meselâ dün gördüğümüz dağın bu gün altun oluvermediğine kesin gözüyle bakmamız, onun hadd-i zâtında imkânına aykırı değildir. Nitekim mahsûsâtta muayyen bir cismin muayyen bir yerde bulunduğunu görür ve kat'iyyen kesin kabul ederiz. Bu kesin kabul ile beraber o cismin orada olmayıp yerinde diğer bir cismin bulunduğunu farzetmemiz imkânsız olmaz. Filvâki' o cismin, hem kat'iyyen orada olduğu bizim için kesindir, hem de orada bulunmamasının aynı şekilde mümkün olduğu bizim için kesindir. Ne vukû bulacağını kestirmek aksinin mümkün oluşunu ortadan kaldırır, ne de aksinin imkânı, hissî şehâdet ile vukû bulacağını kestirmemizi ihlâl edecek bir şüpheyi gerektirir. İşte böyle âdet yani devâmlılık tecrübesi de his gibi ilmin sebeblerinden biridir. Binâenaleyh histe olduğu gibi âdet cihetiyle de biz, bir şeyi kestiririz, bununla beraber hadd-i zâtında o şeyin aksi de mümkün olur. Meselâ alışkanlık îcâbı biz, kesin olarak biliriz ki; yılan yılandan olur ve bir müddet zarfında olur. Fakat bu cezmimiz, yer yüzünde ilk yaratılışında olduğu gibi yılanın diğer bir şeyden veya def'aten yaratılıvermesi imkânına aykırı olmaz. Biz, birini vâki' birini mümkün biliriz. Bundan başka şu da unutulmamak lâzım gelir ki; âlemde alışılanın dışına çıkmak da sürekli bir alışkanlıktır. Her asırda her zamanda hârikul'âde hilkatler, vak'alar bulunagelmiştir ki akl ve insâfı olanlar için bunları inkâra imkân yoktur.

Filhakîka âlemdeki vak'alar, birbirine zıd iki cins süreklilik ile mülâhaza olunmaktadır : Birisi uygunluğun sürekliliği, diğeri uygunsuzluğun sürekliliğidir ki; her hangi bir şeyi bilmek, bu iki sürekliliğin payını ta'yîn eylemek yani ortak ve ayrı olanı emsâline uydurmak ve muhâlif olanı dışındakilerden ayırmaktır. Eğer âlemde, tabîat dediğimiz yalnız bir küllî süreklilik cârî olsa idi biz ne bir hâdise görür, ne de eşyâyı yekdiğerinden tefrîk ve temyîz edebilirdik. Halbuki her temyîz ve tefrîk, âdet dediğimiz uygunluluğun sürekliliğinin kopup değiştiği (harkolunduğu) bir aykırılık vâkıasiyle husûle gelmekte ve cinslerden nevî'lere, nevî'lerden ferdlere kadar her şey, fasıl, mümeyyiz, müşahhas ta'bîr ettiğimiz bu aykırılığın ortadan kalkması vâkıasiyle tefrîk olunabilmektedir. Bu aykırılıkların ortadan kalkması vâkıaları sâyesindedir ki biz, iki zıddan ikisinin de mümkün olduğunu bildiğimiz gibi, vâki'de de onları birbirinden ayırırız. Ve bu sûretle âlemde bir değil müteaddid, mütenevvi' âdetler, tabîatler bulunduğunu biliriz. Birinin imkânına ilmimiz, diğerinin vukûna ilmimizi ihlâl etmez ve muhtelif âdetlere müteallik muhtelif kıyâs prensiblerimiz vardır. Gerçi tabîat ve âdetlerin sürekliliği ta'bîrleri, evvelen ve bizzât tevâfuklara ıtlâk olunur ve bundan dolayı tevâfukun zıddı olan tehâlüf vâkıaları da âdet hilâfı veya hârikul'âde vesâire gibi nâmlarla bunlardan temyîz edilir. Lâkin tevâfuklar, umûmdan husûsa doğru muhtelif sürekliliklere bölündüğü gibi birbirine benzemeyen müteaddid tehâlüf vâkıaları da muhtelif olmak mefhûmunda bir tevâfuku, bir tehâlüf sürekliliğini muhtevî olduklarından bunlar da öbürlerinden ayrılmış bir cins âdet teşkîl ederler. Ve bunun için fasıl, mümeyyiz, müşahhıs, müstesnâ, nâdir, garîbe, hârikul'âde ilh... gibi küllî mefhûmlar ile ifâde olunabilirler. İşte peygamberlerin mu'cize denilen alâmet-i fârikaları da, bu sûretle onları diğerlerinden temyîz ettirerek dâvâlarını tasdîk etmesi maksûd olan mümeyyiz ayrımlarıdır ki bunlar da âlemde tehâlüf ve temâyüz sürekliliğine dâhil bir ilâhî âdettir. Eşyânın tasnîfinde hayvan sınıfını teşkîl eden tevâfuk ıttırâdları içinde insan nev'i muhtelif olduğu tehâlüf vâkıalarıyla hayvan âdetinin nasıl bir hârikasını teşkîl etmiş ise; insan nev'i denilen tevâfuk ıttırâdları içinde nübüvvet vâkıaları da öyle bir hârika teşkîl etmiştir ki bunların vukûları fikir ve aklî kıyâs ile çıkarılamaz. Ancak müşâhede ve haber ile bilinebilir. Nitekim ıstatistik ve analoji'ye mürâcaat etmeksizin, mücerred aklî kıyâs ile mevcûdatın bir tasnîfini yapmağa kalkışmak bir cehâlettir. Telgraf keşf edilmeden evvel meşrıktaki bir adamın mağribdaki biriyle bir iki sâniye içinde muhâbere edeceğini mücerred aklî kıyâs ile ta'yîn etmek kâbil olmazdı. Fakat âdet olmayan böyle bir şeyin imkânına akl ve fennin cevâz vermeyeceğini iddiâ etmek de akıl ve fen nâmına bir

bühtân olurdu. Çünkü bunun vukûunu farz edip cevâz vermek, hiç bir tenâkuzu tazammun etmez. İlmî, aklî kıyâs hasr etmek ve aklın kâbiliyyet vazîfesini unutup aklî kıyâs faâliyetiyle halden istikbâle doğru tahaküm etmeye çalışmak nasıl haksızlık ise; aynı veçhile halden mâzîye doğru tahakküme çalışmak ondan daha büyük bir haksızlıktır. Ve işte hâl-i hâzırda bulunanların «biz mâzîdeki insanlardan her yönden ve mutlak sûrette ileri ve yükseğiz, binâenaleyh bizim ilim ve irâdemizin yapamadığı bir şeyi onların yapmasına imkân olmadığı öncelikle sâbittir, gibi bir kendiliğinden kıyâs ile tahakküm etmeye ve gökten inmiş kitabların metinleri ve milletlerin tevâtür yolu ile nakledegeldikleri seçkin vak'aları inkâr ve te'vîle sapmaları ilim ve insanlığın uyanışına tamâmen zarar olan bir istibdâddan başka bir şey değildir. Ve bunu yapanlar, umûmiyyetle şu iki sınıfın içinde bulunurlar: Birisi hadd-i zâtında bir hârika olan ilim ve irâde vak'alarına ve âdet ve tabîatın mutlak hâkim olmadığını gösteren muhtelif değişikliklerine karşı kör bir tabîat taassubunda ısrâr eden katı kafalı mağrûrlardır ki bunlar ihtilâfları sınırlanamayan bütün âlemin en büyük tevâfuk ıttırâdı bir hudûs ve tahavvül kanununa râci' olduğunu ve birer kanun olarak alınan mütenevvi' ve muhtelif ıttırâdlardan her birinin önceden benzeri olmayan bir hudûs veya tahavvül hârikasıyla başlayageldiğini ve bütün tekâmül hudûdlarının da hep böyle bir özel hârika ile zuhûr ettiğini iyi düşünemezler. Her gün, her an katı maddelerin hayata tahavvül edip durduğunu görürler de, gördükleri değişiklik şeklini mutlak şart farz ederler. Tabîat tezinin çelişiği olan asıl değişim ve inkılâbı, mümkün ve vâki' tanırlar, ve her değişime, değişenin tabîati üzerine dışardan te'sîr icrâ eden bir müessir illetin gerektiğinde de tereddüd etmezler de sonra o değişiklik ve inkılâbın sür'at ve müddet gibi bazı derece farklarında mutlak bir imkânsızlık iddiâ ederler. Düşünmezler ki; bu cihet, değiştirmeyi yapanın kudretine âit bir meseledir. Ve mutlak kudrette hiç bir acz yoktur. Düşünmezler ki; bir asânın zamanın geçmesi ile çürüyüp kömür olarak uzviyyete inkılâb etmesi, vâki' bir durum olduğu ve bu vâkıada hiç bir tenâkuz bulunmadığı gibi aynı hâdisenin birdenbire ve daha büyük bir mikyâsta vukûunu tasavvur etmekte ve böyle bir vâkıayı gözlemekte veya denemekte değişimin tabîatı bakımından hiç bir tenâkuz yoktur. Ve binâenaleyh diğerini i'tirâf edenlerin berikine mümkün nazariyle bakmaması akıldan değil akılsızlıktan ve asıl hayat sırrı ile ilk yaratış kudretini hesâba almamaktan neş'et etme bir cehâlettir. Düşünmezler ki; toprak ve topraktan hayvan yapmak tekniğini bilmeyenlerin böyle şey olmaz demeleri vâki' bir duruma karşı fennî salâhiyyet hâricinde bir taassubtur. Şüphe yok ki insanın bütün ümid ve nazarını hârikalara

bağlayıp ta hilkattaki alışılan seyri ihmâl etmesi ve uzun bir tarihin hâsılası analoji ve çıkarımlara dayalı ilim ve fenleri hiçe sayarak kazancın, ilim ve irâdenin, terbiyenin ve şahsî teşebbüsün feyz ve hükmünü nazar-i i'tibâra almaması ve hilkatte gizli olan defîneleri araştırıp çıkarmaya çalışmayıp ta mücerred gökten inecek bir sofra bekleyib durması velhâsıl Allah Teâlâ'ya yalnız hârika nokta-i nazarından tevekkül ve i'timâd edip de, âdet ve mantık nokta-i nazarından i'timâd etmemesi doğru yoldan ayrılmaktır. Ve bunun için Kur'an; nazarları hârikalardan ziyâde kanun ve sünnete, şerîata ve doğru yola tevcîh etmekte ve sünnet-i seniyye bid'atçılığı zemmeylemektedir. Fakat aynı zamanda âdetler muvâcehesinde hârikalar, küllî ve muttarid vâkıalar mukâbilinde gârîb ve nâdir vâkıaların mümkün bulunduğunu, hâtır ve hayâle gelmez cihetlerden umulmaz hâdiseler, ümidler, korkular doğabileceğini bilmemek, yani Allah Teâlâ'nın alışılan akışın aksine bir şey yaratamayacağını zannetmek de Hâlik Teâlâ'nın mutlak kudretini katı bir tabîat mantıkıyle tahdîde kalkışmaktır ki sebebi; alışılandan önceki ilk yaratmayı unutmak ve netîcesi aklın mantıkın durduğu sınırda imânsızlıkla küllî ümitsizliğe boğulmaktır. Bunun için yukardaki âyette; ilk yaratma ile istivâ meselesine, yaratma ve emrin başlayış ve akış şekline nazar-ı dikkat celbolunarak eşyânın gerek halkında ve gerek cereyânında hâkim illetin eşyânın tabîati olmayıp cümlesinin üstünde, arş üzerinde mutlak hâkim olan Allah Teâlâ olduğu ihtâr olunduktan sonradır ki bir taraftan hârikaları, diğer taraftan alışılan olayların akışını, seyr ve tekâmülünü ihtivâ eden enbiyâ kıssalarına girilmiş ve ancak ilk yaratış misâli ile tasavvur ve tasdîk edilmesi lâzım gelen peygamberlerin mu'cizeleri de bu siyâkda zikredilmiş ve bunları inkâr edenler hakkında «Allah, kâfirlerin kalblerini işte böyle mühürler» buyurulmuş ve bununla tabîat dâvâsının bir kalb mühürlenmesinden, başka bir deyimle kalbin önceki intibâlarından çıkamayacak ve artık yeni bir hakîkat duyamayak, ilim ve îmânda hiç bir terakkî yapamayacak veçhile ma'nevî hayatına son verilip katılaşmasından kaynaklandığına özel olarak işâret edilmiştir.

Ehemmiyetine binâen biraz uzatır gibi olduğumuz bu meseleyi, yani mu'cizenin imkânı meselesini modern çağın fen telâkkisine nazaran hulâsa olarak şöyle halledebiliriz : Tabîat kanunları denilen ve eşyânın tabîatları üzerinde hâkim görünen umûmî şeyler, evvelâ müşâhede, ikinci olarak tecrübe, üçüncü olarak analoji ile tesbît ve ta'mîm edilen ıttırâdlardır. Ittırâdların en mühimmi de illiyet ıttırâdıdır. Her hangi bir vâkıanın sebebi, tecrübe ve aksinin ortadan kaldırılması sûretiyle çıkarılabildiği takdîrde bu ıttırâd tecrübesi, zihnen bütün değerlere yaygınlaştırılarak küllî bir kaziyye haline konulur. Bu genel-

leştirmeye anoloji ve o kaziyyeye de tabîat kanunu adı verilir. Ve artık bundan onun cüz'îleri çıkarılır. Lâkin bütün tabiî ilimlerin bilgisi, henüz böyle nedensel ve niçinsel kaziyyeler haline gelmiş değildir. Bu hale gelebilen ancak fizik ile kimyâdır. Onların da mevzûlarına dâhil olan bütün vâkıaları ihâta ettiği iddiâ olunamaz. Biyoloji ise henüz bu halden uzaktır. Fizik ve kimyâda da bir çok vâkıaların, müteaddid illetlerden her birine sebeb olabildiği müsellemdir. Meselâ bir fabrikaya, itîci neden bir su olabildiği gibi, bir buhar, bir elektrik de olabilir. Bunlardan başka bütün bu nedenler yani vâkıalar olduklarından dolayı illetlerin illetleri, illetlerin illetleri ilh... bütün illet ve güç halkaları hesâba katılmak ve ona göre cüz'î illetlerdeki ilimlerimizin kıymetini ölçmek lâzımdır. Halbuki illiyet nâmına olan bütün ma'lûmatımızı eleştirip inceleyerek kurallaştırırken şunu i'tirâf etmemiz gerekir ki biz bütün vâkıaların illetlerini bilmediğimizden bir vâkıanın da bütün illetini bilmiyoruz demektir. Ve filhakîka bazı vâkıalar hakkında bildiğimiz ve tatbîk ettiğimiz illetler, kudretler hem eksik, hem de zâhirî ve nisbîdir. Ne küllî illettir, ne de mutlak ve hakîkî illettir. Hakîkî ve mutlak illiyet esâsına göre yaratma ve îcâd ve küllî illeti, küllün de yaratıcısı olmak lâzım gelir. Binâenaleyh bizim en sağlam bilgilerimizi teşkîl eden illiyyet ıttırâdları hakkındaki ilmimiz tâm ve mutlak değil, cüz'î ve nisbîdir. Ve o halde bildiğimiz illetler ve âdî ve sonlu kuvvetleri inkâra hakkımız olmamakla beraber bunlara küllî illet gibi istinâd ederek falân şey aslâ olamaz demeye ve mutlak kudrette acz farzetmeğe de hakkımız yoktur. Meğer ki o şeyin vücûdunu farzetmek onun yokluğunu gerektirecek bir tenâkuz olsun da biri müsbet biri menfî iki elektrik cereyânının karşılaşmasında gördüğümüz gibi hâsıla, bir anda sıfıra iniversin. Rûhu bir tarafa bırakalım, bir ışığın doğuşu ile sönüşündeki sür'at bile bize ne kadar serî bir sûrette yaratma ve yoketmelerin mümkün olduğunu gösterir. Fakat kalbleri katı bir tabîat halini almış olanlar, bu imkânları görmezler de dar kafalarının durduğu her noktada mutlak ye'se boğulur kalırlar. Bunlardan başka bir sınıf daha vardır ki arzu ve menfaatlerine aykırı gibi görünen hakk ve hakîkati kabul etmek istemezler ve onunla mücâdele etmek için her haksızlığı irtikâbdan çekinmezler. İşte Firavun bunlardandır. Ve bu hale firavunluk denilir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, III, 2237 - 2252).

———oOo———

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ

وَالِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِۦ نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ
مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ ٱسْتَعِينُوا۟ بِٱللَّهِ وَٱصْبِرُوٓا۟ ۖ إِنَّ ٱلْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۖ
وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾ قَالُوٓا۟ أُوذِينَا مِن قَبْلِ أَن تَأْتِيَنَا وَمِنۢ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا ۚ قَالَ
عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

127 — Firavun'un kavminin ileri gelenleri: Mûsâ'yı ve kavmini yeryüzünde fesâdçılık etsinler, seni de, tanrılarını da terketsinler diye mi bırakıyorsun? dediler. Dedi ki: Oğullarını öldürtürüz, kadınlarını sağ bırakırız. Elbette biz onları ezicileriz.

128 — Mûsâ kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Yeryüzü muhakkak ki, Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona mîrâsçı kılar ve âkıbet müttakîlerindir.

129 — Dediler ki: Sen; bize gelmezden önce de, geldikten sonra da eziyyet edildik. Dedi ki: Rabbınızın, düşmanınızı yok etmesi ve yeryüzünde sizi onların yerine getirmesi umulur. Ve o zaman nasıl davranacağınıza bakacaktır.

Allah Teâlâ, Firavun ve kavminden ileri gelenlerin birleşip yardımlaşmalarını, Mûsâ (a.s.) ve kavmine ızhâr etmiş oldukları eziyyet ve düşmanlığı haber veriyor: «Firavun'un kavminden ileri gelenleri (Firavun'a): Mûsâ'yı ve kavmini yeryüzünde fesâdçılık etsinler... diye mi bırakıyorsun?» Onlar, yeryüzünde fesâdçılık etsinler diye mi onları bırakıyorsun? Onlar, teb'anı fesâda sürüklesinler ve onları senin dışında kendi rablarına ibâdete çağırsınlar diye mi bırakıyorsun? dediler. Ne kadar garîb. Bunlar, Mûsâ ve kavminin fesâd çıkarmasından korkuyorlar. Halbuki Firavun ve kavmi fesâd çıkaranların ta kendileridir, ne var ki hissetmiyorlar. «Seni de tanrılarını da terketsinler diye mi...» âyetinin başındaki (ﻭ) harfinin hal bildiren edât olduğunu bazıları söylemektedirler ki buna göre; mânâ: Onu ve kavmini senin ibâdetini terkeder oldukları halde fesâd çıkarmaları için mi bırakıyor-

sun? şeklinde olacaktır. Âyeti Übeyy İbn Kâ'b : (وقد تركوك ان يعبدوك و آلهتك) «Onlar sana ve senin ilâhlarına ibâdeti terketsinler diye mi...» şeklinde okumuştur. Bu kırâeti İbn Cerîr rivâyet etmiştir. Başkaları ise buradaki (و) harfinin, atıf için olduğunu söylemişlerdir ki buna göre anlam şöyle olur : Mûsâ ve kavmini senin zımnen yapmalarını kabullendiğin fesâd çıkarmaya ve senin ilâhlarını terketmeye sakın bırakma. Bazıları da âyetteki (إلاهتك) kelimesini «Sana ibâdeti terketsinler diye mi...» anlamında olmak üzere tekil olarak okumuşlardır. Bu, İbn Abbâs ve Mücâhid'den rivâyet edilmiştir. Birinci kırâete göre bazıları derler ki : Firavun'un kendisine ibâdet ettiği bir ilâhı vardı. Hasan el-Basrî : Firavun'un kendisine gizlice ibâdet ettiği bir ilâhı vardı, demiştir. Ondan gelen diğer bir rivâyette ise şöyle der : Onun boynunda asılı bir incisi vardı ve ona secde ederdi.

«Seni de tanrılarını da terketsinler diye mi...» âyeti hakkında Süddî şöyle der : İbn Abbâs'ın iddiâsına göre, onun ilâhları inekler idi. Firavun, güzel bir inek gördüğünde; onlara, bu ineğe ibâdet etmelerini emrederdi. Bu sebepledir ki onlar için bir buzağı heykeli çıkarılmıştır.

Kavminin ileri gelenlerinin isteklerine Firavun : «Oğullarını öldürürüz, kadınlarını sağ bırakırız.» diye cevab vermiştir. Bu, Firavun'un bu konuda ikinci emridir. Mûsâ (a.s.) nın doğumundan önce de onun varlığından korkarak Firavun onları bu şekilde cezâlandırmış, ancak Firavun'un arzulayıp kasdettiğinin tersi vukû bulmuştu. Firavun bu işinde de aynı şekilde muâmele görmüştür. O, İsrâiloğullarını ezmek ve onları zelîl kılmak istiyordu. Durum, onun isteğinin tersine vukû bulmuş, Allah Teâlâ Firavun'a karşı onlara yardım edip Firavun'u zelîl kılmış, burnunu yere sürtmüş, onu ve ordusunu suda boğmuştur.

Firavun, zikretmiş olduğu kötülükleri İsrâiloğulları için karârlaştırdığında : «Mûsâ kavmine : Allah'tan yardım isteyin ve sabredin, dedi.» Güzel âkıbetin ve yurdun onların olacağını şu sözleriyle müjdeledi : «Yeryüzü muhakkak ki, Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona mîrâsçı kılar. Ve âkıbet müttakîlerindir. Dediler ki : Sen; bize gelmezden önce de, geldikten sonra da eziyyet edildik.» Ey Mûsâ, görmüş olduğun alçaltılma ve zelîl kılınmanın bir benzeri sen gelmezden önce de başımıza gelmişti, senden sonra da. Mûsâ (a.s.) onların mevcûd durumlarını ve ikinci halde alacakları durumu onlara hatırlatarak : «Rabbınızın, düşmanınızı yok etmesi ve yeryüzünde sizi onların yerine geçirmesi umulur.» demiştir ki bu; nimetlerin gelmesi ve musîbetlerin bitmesi anında şükre sarılmaları için onları teşvîkten ibârettir.

وَلَقَدْ أَخَذْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾
فَإِذَا جَآءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَٰذِهِ ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُ ۗ أَلَآ
إِنَّمَا طَٰٓئِرُهُمْ عِندَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

130 — Andolsun ki; Biz, Firavun hânedânını düşünüp ibret alırlar diye yıllarca kuraklık ve mahsûllerinin kıtlığıyla tutup sıktık.

131 — Onlara bir iyilik geldiğinde : Bu, bizim içindir, dediler. Şâyet kendilerine bir kötülük gelirse; Mûsâ ile beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi. Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah katındandır, fakat çoğu bilmezler.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Andolsun ki; Biz, Firavun hânedânını düşünüp ibret alırlar diye yıllarca (ekinlerinin azlığı sebebiyle açlık seneleriyle) kuraklık ve mahsûllerinin kıtlığıyla tutup sıktık (imtihân edip onları denedik).» Mücâhid : Mahsûllerinin kıtlığının, ekinlerin azlığının dışında olan şeyler olduğunu söylemiştir. Recâ İbn Hayve'den naklen Ebu İshâk : Bir hurma ağacı sâdece tek bir meyve taşırdı (verirdi), demiştir.

«Umulur ki düşünüp ibret alırlar. Onlara bir iyilik (bolluk ve rızık) geldiğinde : Bu, bizim içindir (bu, hak ettiğimiz şeydir) dediler. Şâyet kendilerine bir kötülük (kıtlık ve kuraklık) gelirse; Mûsâ ile beraberindekilere uğursuzluk yüklerler, (bu onların ve getirdiklerinin yüzündendir) derlerdi. Dikkat edin. Onların uğursuzluğu, ancak Allah katındandır.» Ali İbn Ebu Talha «Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah katındandır.» âyeti hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Onların musîbetleri Allah katındandır. Allah Teâlâ : «Fakat çoğu bilmezler.» buyurmuştur. İbn Cüreyc ise İbn Abbâs'ın «Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah katındandır.» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : O, ancak Allah tarafındandır.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ
وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ
﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ
عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ
إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾

132 — Dediler ki: Bizi büyülemek için ne kadar mucize gösterirsen göster, biz sana inananlardan olmayacağız.

133 — Bunun üzerine, biz de birbirinden ayrı mucizeler olarak başlarına tûfân, çekirge, haşerât, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük taslayıp suçlular gürûhu oldular.

134 — Üzerlerine azâb çökünce, dediler ki: Ey Mûsâ, sana olan ahdine göre Rabbına duâ et. Eğer bu azâbı bizden kaldırırsan, andolsun ki; sana inanacağız ve İsrâiloğullarını seninle birlikte göndereceğiz.

135 — Onların erişecekleri bir süreye kadar azâbı üzerlerinden kaldırınca; bir de bakarsın, onlar sözlerinden cayıyorlardı.

Hz. Mûsâ'nın Kavmi

Allah Teâlâ; Firavun kavminin: «Bizi büyülemek için ne kadar mucize gösterirsen göster, biz sana inananlardan olmayacağız.» demek sûretiyle, isyânlarını, büyüklenmelerini, hakka karşı inâdlaşmalarını ve bâtıl üzere ısrârlarını haber vermektedir. Onlar: Bize hangi âyeti, mucizeyi, delil ve hucceti getirirsen getir, biz reddedip senden bunları kabul etmediğimiz gibi, ne sana ve ne de getirdiklerine inanacak değiliz, diyorlardı. Allah Teâlâ da buyuruyor ki: «Bunun üzerine Biz de birbirinden ayrı mucizeler olarak başlarına tûfân... gönderdik.» Müfessirler buradaki tûfânın anlamında ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlerden birinde; bunun boğucu, ekin ve meyveleri telef edici yağmurların çokluğu olduğu belirtilmiştir. Dahhâk İbn Müzâhîm

de böyle demiştir. Yine İbn Abbâs'tan gelen diğer bir rivâyete göre ise tûfân; ölülerin çokluğudur. Atâ da böyle demiştir. Mücâhid ise; tûfânın, su ve tâûn olduğunu söylemektedir.

İbn Cerîr der ki : Bize Ebu Hişâm er-Rifâî'nin... Hz. Âişe (R. Anhâ) den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) : Tûfân ölümdür, buyurmuştur. İbn Merdûyeh de bunu Yahyâ İbn Yemân hadîsinden rivâyet etmiştir. Bu, garîb bir hadîstir.

Başka bir rivâyette ise İbn Abbâs : Tûfân, onları kuşatan ilâhî bir emirdir, demiş ve sonra da : «Onlar daha uykudayken Rabbının katından gönderilen bir salgın onu sardı.» (Kalem, 19) âyetini okumuştur. Çekirge ise, ma'rûf olup meşhûr hayvandır. Buhârî ile Müslim'in Sahîh'lerinde, Ebu Ya'fûr'dan rivâyet edilen bir hadîse müsteniden çekirge yenilir. Ebu Ya'fûr Abdullah İbn Ebu Evfâ'dan çekirgeyi sormuş ve o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) ile beraber yedi savaşta bulunduk, çekirgeyi yerdik.

Şâfiî, Ahmed İbn Hanbel ve İbn Mâce'nin Abdurahmân İbn Zeyd İbn Eslem kanalıyla İbn Ömer'den rivâyetlerine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bize iki ölü ve iki kan helâl kılındı : Balık ve çekirge, ciğer ve dalak. Bu hadîsin benzerini Ebu'l-Kâsım el-Beğavî de Dâvûd İbn Reşîd kanalıyla... İbn Ömer'den merfû' olarak rivâyet etmiştir.

Ebu Dâvûd'un Muhammed İbn Ferec kanalıyla... Selmân'dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) ne çekirgeyi sordular da şöyle buyurdu: Onlar, Allah'ın ordularının çoğunluğudur; onu yemiyorum ve harâm da kılmıyorum. Allah Rasûlü çekirge yemeyi, ondan hoşlanmadığı için terketmiştir. Nitekim keler yemeden de hoşlanmamış fakat yenilmesine izin vermiştir.

Hâfız İbn Asâkir; çekirge hakkında toplamış olduğu bir cüz'de Ebu Saîd Hasan İbn Ali el-Adevî kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki, o şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) harâm kılmaksızın çekirgeyi, böbreği ve keleri yemezdi. Çekirgeyi yememesi onun azâb olmasındandır. Kelere gelince, onun hakkında : Onun bir mesh (yüzlerin çirkinleşmesi ve şeklinin bozulması) olmasından korkarım, buyurmuştur. Râvî daha sonra şöyle der : Garîbdir, bu hadîsi sâdece bu yönden (bu kanaldan rivâyeti ile) yazdım. Mü'minlerin emîri Ömer İbn el-Hattâb (r.a.) çekirgeyi arzular ve severdi. Abdullah İbn Dînâr'ın İbn Ömer'den rivâyetine göre; Hz. Ömer'e çekirge sorulduğunda, şöyle dedi : Keşki yanımızda ondan bir veya iki zenbil olsaydı da yeseydik.

İbn Mâce'nin Ahmed İbn Menî' kanalıyla... Enes İbn Mâlik'den rivâyetine göre; o, şöyle dermiş : Hz. Peygamber (s.a.) in zevceleri birbirlerine tabaklar içinde çekirgeyi hediye olarak verirlerdi.

Ebu'l-Kâsım el-Beğavî der ki : Bize Dâvûd İbn Reşîd'in... Ebu Ümâme'den rivâyetine göre; Alalh Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : İmrân kızı Meryem Rabbından kendisine kanı olmayan et yedirmesini istedi de; Allah Teâlâ ona çekirge yedirdi. O zaman şöyle demişti : Ey Allah'ım, onu emzirme olmaksızın yaşat, çağırılmadan (ses olmaksızın) onları birbirlerine sevdir.

Ebu Bekr İbn Ebu Dâvûd der ki : Bize Ebu Takıyy Hişâm İbn Abdülmelik'in... Ebu Züheyr en-Nümeyrî'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) : Çekirgeyi öldürmeyin, muhakkak o, Allah'ın büyük bir ordusudur, buyurmuştur. Ancak bu, gerçekten garîb bir hadîstir.

İbn Ebu Necîh, «Bunun üzerine Biz de... başlarına tûfân, çekirge gönderdik.» âyeti hakkında Mücâhid'in şöyle dediğini nakleder : Çekirge onların kapılarının çivilerini yer ve ahşap kısımlarını bırakırdı.

İbn Asâkir'in Ali İbn Zeyd el-Harâitî kanalıyla... Evzaî'den rivâyetine göre; o, şöyle dermiş : (Bir gün) çöle çıkmıştım. Birden gökten bir çekirge sürüsü belirdi. Bir de baktım ki adamın biri bir çekirgeye binmiş demirlere bürünmüş, eliyle her işâret edişinde çekirgeler onun eliyle beraber işâret edilen tarafa yöneliyordu. Adam şöyle diyordu : Dünya boştur, onda olanlar da boştur, dünya bâtıldır, onda olanlar da bâtıldır.

Hâfız Ebu'l-Ferec'in... Âmir'den rivâyetine göre; Kâdî Şûreyh'e çekirge sorulmuş, o, şöyle demiş : Allah çekirgeyi çirkin kılsın. Onda, yedi güçlünün yaratılışı vardır : Başı, kısrak başıdır. Boynu öküz boynudur. Göğsü aslan göğsüdür. İki kanadı, akbaba (veya kerkenez kuşu) nın kanadıdır. İki ayağı, deve ayağıdır. Kuyruğu, yılan kuyruğudur. Karnı, akreb karnıdır.

Daha önce, «Deniz avı ve onu yemek, size de, yolculara da geçimlik olmak üzere helâl kılınmıştır.» (Mâide, 96) âyetinde geçtiği üzere; Hammâd İbn Seleme kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîste, o şöyle demiştir : Biz, Allah Rasûlü (s.a.) ile beraber bir hacc veya umreye çıkmıştık. Karşımıza bir çekirge sürüsü çıktı. Biz, ihrâmlı olduğumuz halde onlara değnekle vurmaya başladık. Allah Rasûlü (s.a.) ne sorduk da : Deniz avında bir beis yoktur, buyurdu.

İbn Mâce'nin Hârûn el-Hammâl kanalıyla... Enes ve Câbir'den, onların da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetine göre; Rasûlullah çekirgeye bedduâ ettiklerinde şöyle derdi : Ey Allah'ım, büyüklerini helâk eyle. Küçüklerini öldür. Yumurtalarını boz. Köklerini kes. Ağızlarını bizim yiyeceklerimizden ve rızıklarımızdan alıkoy. Muhakkak Sen duâyı işitensin. Câbîr ona : Ey Allah'ın elçisi, Allah'ın ordularından bir ordunun kökünün kesilmesi için mi duâ ediyorsun? diye sormuş, Allah Rasûlü (s.a.) : O, ancak denizde balığın hapşırmasıdır, buyurmuştur.

Râvî Hâşim der ki : Bana Ziyâd'ın haber verdiğine göre; balığın denizde hapşırmasını gören birisi ona haber vermiş. O demiş ki : Bunun tahakkuku şöyle olmuş : Deniz kıyısında yumurtladığında; yumurtalar, suyun kenarına atılıp güneş onlara vurunca herbiri kırıldığında onlardan uçan çekirgeler çıkmış. «Onlar da sizin gibi bir ümmet olmasınlar...» (En'âm, 38) âyetinde geçtiği üzere; Ömer (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyurulur : Muhakkak ki Allah Teâlâ bin ümmet yaratmıştır. Bunların altıyüzü denizde, dörtyüzü karadadır. Onların ilk helâk olacak olanı çekirgedir.

Ebu Bekr İbn Ebu Dâvûd der ki : Bize Yezîd İbn Mübârek'in... Berâ İbn Âzib'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kılıçla beraber vebâ, çekirgeyle beraber kurtuluş yoktur. Bu, garîb bir hadîstir.

«Haşerât» a gelince; İbn Abbâs'tan rivâyete göre; o, buğdaydan çıkan kurttur. Yine ondan gelen bir rivâyete göre; o, kanatları olmayan küçük çekirgedir. Mücâhid, İkrime ve Katâde de böyle söylemişlerdir. Hasan ve Saîd İbn Cübeyr'den rivâyet edildiğine göre; (القمل) küçük ve siyah hayvancıklardır. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise; bunun, pireler olduğunu söyler. İbn Cerîr der ki : (القمل) kelimesi çoğul olup tekili (قملة) dir. O, bana ulaştığına göre develerin yediği bite benzer bir hayvancıktır. Yine İbn Cerîr der ki : Arap diline vâkıf bilginlere göre (القمل) kenedir.

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr der ki : Bize İbn Humeyd er-Razî'nin... Saîd İbn Cübeyr'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Mûsâ (a.s.) Firavun'a geldiğinde ona : «İsrâiloğullarını benimle beraber gönder.» dedi. Allah Teâlâ onların üzerine bir tûfân —ki bu, yağmurdur— gönderdi ve ondan bir kısmı üzerlerine dökülünce bunun bir azâb olmasından korktular ve Mûsâ'ya : «Rabbına bizim için duâ et, yağmuru bizden açsın ki sana îmân edelim ve İsrâiloğullarını seninle beraber gönderelim.» Mûsâ Rabbına duâ etti. Onlar îmân etmediler ve İsrâiloğullarını onunla beraber göndermediler. O sene o kadar ekin, meyve ve otlar bitirildi ki; daha önce hiç bu kadar bitirilmemişti. Onlar : İşte bu, bizim temennî etmekte olduğumuzdur, dediler. Allah Teâlâ onların üzerine çekirgeleri gönderip bitkilerine musallat kıldı. Onun bitkiler üzerindeki te'sîrini görünce; hiç ekin bırakmayacağını anladılar ve : Ey Mûsâ, Rabbına bizim için duâ et de çekirgeyi bizden kaldırsın ki sana îmân edelim ve İsrâiloğullarını seninle birlikte gönderelim, dediler. Mûsâ Rabbına duâ etti ve çekirge yok oldu. Fakat yine îmân etmediler ve İsrâiloğullarını onunla beraber göndermediler. Ekinleri har-

man edip evlerine koydular ve : (Bunları) muhakkak ki bizler kazandık, dediler. Allah Teâlâ onların üzerine haşerâtı —ki bunlar taneler-den çıkan kurtçuklardır— gönderdi. Onlardan birisi, değirmene on dağarcık götürüyor ve ondan üç ölçek bile (un) çıkmıyordu. Mûsâ'ya : Rabbına bizim için duâ et de haşerâtı üzerimizden kaldırsın ki sana îmân edelim ve İsrâiloğullarını seninle beraber gönderelim, dediler. Mûsâ Rabbına duâ etti ve bu da yokoldu. İsrâiloğullarını onunla beraber göndermemekte direttiler. Hz. Mûsâ Firavun'un yanında otururken; birden bir kurbağa sesi işitti. Hz. Mûsâ Firavun'a : Sen ve kavmin henüz buna kavuşmadınız (bunun azâbını henüz görmediniz), dedi. Firavun : Bunun hîlesi ne olabilir ki? dedi. Akşamladıklarında, kişi çenesi yanında kurbağalarla otururdu. Konuşmaya yeltendiğinde, kurbağa ağzına kaçıyordu. Hz. Mûsâ'ya : Rabbına bizim için duâ et de bizden şu kurbağaları kaldırsın ki sana îmân edelim ve İsrâiloğullarını seninle birlikte gönderelim, dediler. Hz. Mûsâ Rabbına duâ etti de onlardan da bunu kaldırdı. Ama yine îmân etmediler. Allah Teâlâ onların üzerine kanı gönderdi. Nehirlerden ve kuyulardan çektikleri suları, kablarında olanları taze kan olarak buldular ve Firavun'a şikâyette bulunup : Muhakkak biz, kan musîbetine dûçâr kaldık. Bizim içeceğimiz yok, dediler. Firavun : Muhakkak ki o, sizi büyülemiştir, dedi. Onlar : Nereden büyülenmişiz? Biz kablarımıza ne kadar su koymuşsak onları taze kan olarak bulduk, dediler ve Mûsâ'ya gelip : Ey Mûsâ, Rabbına bizim için duâ et de bu kanı bizden kaldırsın ki, sana îmân edelim ve İsrâiloğullarını seninle beraber gönderelim, dediler. Hz. Mûsâ Rabbına duâ etti, bu da kaldırıldı ama yine îmân etmediler ve İsrâiloğullarını onunla beraber göndermediler. Bu hadîsin benzeri İbn Abbâs, Süddî, Katâde ve selef âlimlerinin bir çoğu tarafından rivâyet edilmiştir.

Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr —Allah ona rahmet eylesin— der ki : Allah düşmanı Firavun, sihirbâzlar îmân ettiğinde mağlûb ve kin dolu bir halde döndü, sonra küfür üzere kalmada, kötülüğe devâm etmede diretti. Allah Teâlâ, onun üzerine peşpeşe mucizeler gönderdi. Onu (kıtlık) seneleriyle tutup sıktı. Üzerine tûfânı, sonra çekirgeyi, sonra haşerâtı, sonra kurbağaları, sonra da kanı gönderdi. Yeryüzü boşandı, sonra duruldu. Ne zirâata, ne de başka bir şey yapmaya güç yetiremediler. Açlıktan iyice sıkışıp bu son haddine ulaştığında : «Ey Mûsâ; sana olan ahdine göre Rabbına duâ et. Eğer bu azâbı bizden kaldırırsan andolsun ki; sana inanacağız ve İsrâiloğullarını seninle birlikte göndereceğiz.» dediler. Hz. Mûsâ Rabbnıa duâ etti ve bu durum ortadan kalktı. Ancak söylediklerinin hiç birisini tutmadılar. Allah Teâlâ onların üzerine çekirgeyi gönderdi. Çekirge onların ağaçlarını yedi. Bana ulaştığına göre; onların kapılarını demirden çivilerine varıncaya

kadar yedi de evleri ve meskenleri çöktü. Daha önce söyledikleri gibi söylediler ve Hz. Mûsâ Rabbına duâ etti de bu durum ortadan kalktı. Ancak söylediklerinden hiç birisini tutmadılar. Allah Teâlâ onların üzerine haşerâtı gönderdi. Bana anlatıldığına göre; Mûsâ (a.s.) ya bir kum tepesine gitmesi (yürümesi) emredildi. Oraya gidecek ve asâsıyla ona vuracaktı. Yürüyüp kumları dökülmekte olan büyük bir kum tepesine vardı ve asâsıyla ona vurdu da üzerlerine haşerât üşüştü. Nihâyet haşerât evlerini, yiyeceklerini doldurdu ve onların uykularını, bir yerde karâr kılmalarını engelledi. Bu onları iyice sıkıştırdığında, Hz. Mûsâ'ya daha önce söyledikleri gibi söylediler. Hz. Mûsâ Rabbına duâ etti ve bu durum da ortadan kalktı. Fakat söylediklerinden hiçbirisini yine tutmadılar. Allah Teâlâ; onların üzerine kurbağaları gönderdi. Evlerini, yiyeceklerini ve kablarını kurbağalar doldurdu. Onlardan birisi bir elbise, bir yiyecek açıyordu, orada kurbağaları buluyordu. Bu durum onları ezip sıkıştırdığında; Hz. Mûsâ'ya; daha önce söyledikleri gibi söylediler ve o da Rabbına duâ etti. Bu da kaldırıldı. Fakat söylediklerinden hiçbirisini yine tutmadılar. Allah Teâlâ; onların üzerine kan gönderdi. Firavun âilesinin suları kan oldu. Bir kuyudan ve nehirden, bir kabdan su alıyorlardı da o su taze kana dönüşüyordu.»

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Mansûr el-Mervezî'nin... Abdullah İbn Amr'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Kurbağaları öldürmeyiniz. Firavun'un kavmi üzerine kurbağalar gönderildiğinde; onlardan bir tanesi gidip içinde ateş olan bir fırına Allah'ın hoşnûdluğunu dileyerek düşmüştü. Allah Teâlâ bundan dolayı onları sudan bilinen en soğuk şeye tebdîl buyurdu. Onların vıyaklamalarını da tesbîhleri kıldı. Bu hadîsin benzeri, İkrime kanalıyla İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir. İbn Ebu Hâtim'in rivâyet ettiğine göre; Zeyd İbn Eslem şöyle der : Kandan maksad, burundan akan kandır.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾
وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا
فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ
فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

136 — Bu yüzden; Biz de onlardan intikâm aldık. Ve âyetlerimizi yalanlayıp umursamadıkları için hepsini denizde boğduk.

137 — Hor görülmüş olan o kavmi de, bereketlendirdiğimiz yerin doğularına ve batılarına mîrâsçı kıldık. Rabbının İsrâiloğullarına vukû bulan güzel sözü de onların sabretmelerinden dolayı yerini buldu. Firavun'un da, kavminin de yapmakta ve yükseltmekte oldukları şeyleri harâb ettik.

Allah Teâlâ, İsrâiloğullarını peşpeşe gelen mucizelerle imtihân ettiğini, isyân ve küfürde ısrâr edip büyüklendiklerinde onları denizde boğmak sûretiyle kendilerinden intikâm aldığını bildiriyor. O deniz ki Allah Teâlâ Mûsâ için onu yarıp açmış Hz. Mûsâ ve onunla birlikte İsrâiloğulları onu geçmişlerdi. Onların peşinden Firavun ve orduları gelmiş, hepsi oraya girince; üzerlerine kapanıvermiş ve sonuncularına varıncaya kadar boğulmuşlardı. Bu, ancak onların Allah'ın âyetlerini yalanlamış olmaları ve onlardan gaflette olmalarından dolayıdır.

Allah Teâlâ onların hor görmekte oldukları kavmi —ki İsrâiloğullarıdır— «Yerin doğularına ve batılarına mîrâsçı» kıldığını haber vermektedir. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurur : «Biz ise istiyorduk ki; güçsüz sayılanlara iyilikte bulunalım, onları önderler kılalım ve onları vârisler yapalım. Ve onları memleketlerine yerleştirelim, Firavun'a, Hâmân'a ve ikisinin askerlerine çekinmekte oldukları şeyleri gösterelim.» (Kasas, 5 - 6), «Onlar nice nice bağları, pınarları bırakmışlardı. Nice nice ekinleri, muhteşem konakları da. Zevk ve safâ sürdükleri nice nimetleri de. Böyle yaptık. Onlara başka kavimleri mîrâsçı kıldık.» (Duhân, 25 - 28).

Hasan el-Basrî ve Katâde'den rivâyete göre «Bereketlendirdiğimiz yerin doğularına ve batılarına...» âyeti ile Şam kasdedilmektedir.

«Rabbının İsrâiloğullarına vukû bulan güzel sözü de onların sabretmelerinden dolayı yerini buldu.» âyetiyle ilgili olarak Mücâhid ve İbn Cerîr derler ki : Bu, (Rabbının) İsrâiloğullarına vukû bulan güzel sözü : «Biz ise istiyorduk ki; güçsüz sayılanlara iyilikte bulunalım, onları önderler kılalım ve onları vârisler kılalım. Ve onları memleketlerine yerleştirelim. Firavun'a, Hâmân'a ve ikisinin askerlerine çekinmekte oldukları şeyleri gösterelim.» (Kasas, 5 - 6) âyetidir. «Firavun'un da, kavminin de yapmakta ve yükseltmekte oldukları (ma'mûreleri ve zirâat yerlerini) harâb ettik.»

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰ أَصْنَامٍ لَّهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى

اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾

138 — İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Onlar, gönülden putlara tapagelen bir topluluğa rastladılar ve dediler ki : Ey Mûsâ, onların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yap. O da dedi ki : Siz gerçekten câhil bir topluluksunuz.

139 — Şüphesiz ki bunların içinde bulundukları; yok olmaya mahkûmdur ve yapmakta oldukları şey de bâtıldır.

Allah Teâlâ burada, İsrâiloğullarının bilgisizlerinin, Allah'ın âyetlerini (mucizelerini) hükümrânlığının büyüklüğünü görerek denizi geçtiklerinde Mûsâ (a.s.) ya söyledikleri sözleri haber veriyor. «Onlar : Gönülden putlarına tapagelen bir topluluğa rastladılar.» Müfessirlerden bazıları bunların, Ken'anlılar olduğunu söylerler. Lahm kabîlesinden oldukları da söylenmiştir. İbn Cüreyc der ki : Onlar, inek şeklindeki putlara tapıyorlardı. Bu sebepledir ki bundan sonra buzağıya tapınmaları da o kimselere benzeme arzusunu depreştirmişti. «Ve demişlerdir ki : Ey Mûsâ; onların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yap. O da demişti ki : Siz, gerçekten câhil (Allah'ın azametini ve celâlini, O'nun ortak ve benzerden münezzeh olması gerektiğini bilmeyen) bir topluluksunuz. Şüphesiz ki bunların içinde bulundukları; yok olmaya (helâk olmaya) mahkûmdur ve yapmakta oldukları şey de bâtıldır.»

İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr bu âyetin tefsîrinde Muhammed İbn İshâk, Akîl ve Ma'mer kanalıyla... Ebu Vâkid el-Leysî'den rivâyet ediyor ki; onlar, Allah Rasûlü (s.a.) ile beraber Mekke'den Huneyn'e çıkmışlar. Râvî der ki : Kâfirlerin yanında ibâdet ettikleri ve üzerine silâhlarını astıkları adına Zât el-Envât denilen bir köknar ağacı vardı. Yeşil, büyük bir köknar ağacına rastladık da : Ey Allah'ın elçisi; onların Zât el-Envât'ları olduğu gibi bize de bir Zât el-Envât yap, dedik. Şöyle buyurdu : Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn olsun ki; kavminin Hz. Mûsâ'ya : «Ey Mûsâ, onların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yap.» dediği gibi söylediniz. O, şöyle demişti : «Siz gerçekten câhil bir topluluksunuz. Şüphesiz ki bunların içinde bulundukları yol harâb olmaya mahkûmdur ve yapmakta oldukları şey de bâtıldır.»

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdürrezzâk'ın... Ebu Vâkid el-Leysî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Huneyn'den önce Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte çıkmış ve bir köknar ağacına uğramıştık. Ben : Ey Allah'ın Nebîsi, kâfirlerin Zât el-Envât'ı olduğu gibi, bize şunu Zât el-Envât yap, dedim. Kâfirlerin silâhlarını astıkları ve çevresinde ibâdet ettikleri bir köknar ağacı vardı. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu : Allahü Ekber, bu, İsrâiloğullarının, Hz. Mûsâ'ya : «Onların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yap.» demiş olmaları gibidir. Muhakkak siz; sizden öncekilerin yolundan gidiyorsunuz. Hadîsi İbn Ebu Hâtim, Kesîr İbn Abdullah İbn Amr İbn Avf el-Müzenî'den, o babasından, o da dedesinden merfû' olarak rivâyet etmiştir.

قَالَ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ
فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ
وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

140 — Dedi ki : Ben, sizin için tanrı olarak Allah'tan başkasını mı arayacak mışım? Halbuki O, sizi âlemlere üstün kılmıştır.

141 — Hani sizi, işkencenin en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı öldüren Firavun hânedânından kurtarmıştık. Bunda size Rabbınızdan büyük bir imtihân vardır.

Hz. Mûsâ (a.s.) onlara Allah'ın nimetlerini hatırlatıyor. Allah Teâlâ onları; Firavun'un esâretinden, baskısından, içinde bulundukları alçaklık ve zilletten kurtarmış; onları izzete kavuşturmuş, düşmanlarından uzaklaştırmıştı. O, hakîr bir halde helâk olurken, boğulurken ona bakmışlardır. Bunun tefsîri daha önce Bakara sûresinde geçmişti.

وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ
مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾

142 — Mûsâ'ya otuz gece vâde verdik. Sonra bunu on ile tamâmladık. Böylece Rabbının ta'yîn ettiği vakit, kırk gece olarak tamâmlandı. Mûsâ kardeşi Hârûn'a dedi ki: Kavmim içinde, benim yerime geç. Islâh et ve fesâdçıların yoluna uyma.

Allah Teâlâ, İsrâiloğullarına minnette bulunuyor: Nitekim Hz. Mûsâ (a.s.) ile konuşmuş, hükümlerinin ve şeriatlarının açıklanmaları yeralan Tevrât'ı vermiş ve böylece onları hidâyete erdirmişti. Allah Teâlâ burada, Hz. Mûsâ'ya otuz gece vâde verdiğini zikrediyor. Müfessirler derler ki: Mûsâ bu günlerde oruç tuttu. Vâde tamâmlandığında bir ağaç kabuğu ile misvâklandı. Allah Teâlâ, vâdeyi on ekleyerek kırka tamâmlamasını emretti. Müfessirler, bu «On»un ne olduğu husûsunda ihtilâf etmişlerdir. Çoklarına göre otuz gün Zülka'de ayıdır. On gün ise, Zülhicce ayının on günüdür. Bu görüş Mücâhid, Mesrûk ve İbn Cüreyc'indir. İbn Abbâs'tan da böyle rivâyet edilmiştir. Buna göre; vâde, kurbân günü tamâmlanmıştır. Ve o günde, Mûsâ (a.s.) ile konuşma vukû bulmuştur. Yine bugünde Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.) in dinini tamâmlamıştır. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: «Bugün, dininizi kemâle erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamâmladım ve size din olarak İslâmiyeti beğendim.» (Mâide, 3).

Vâde tamâmlandığında; Mûsâ, Tûr'a gitmeye azmetti. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur: «Ey İsrâiloğulları; sizleri, düşmanınızdan kurtardık ve Tûr'un sağ yanını size vâdettik...» (Tâhâ, 80). İşte o zaman Hz. Mûsâ, kendi yerine İsrâiloğullarının üzerine, kardeşi Hârûn'u bıraktı. Ona ıslâhı ve fesâd çıkarmamayı tavsiye etti. Bu, sâdece bir tenbîh ve hatırlatmadan ibârettir. Değilse Hârûn (a.s.) şerefli bir peygamber ve Allah katında değerli bir insan olup üstün bir mertebe ve celâl sahibi idi. Allah'ın salâtı, selâmı ona ve diğer peygamberlerin üzerine olsun.

وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِيٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِي وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ
إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِي ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ
مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

143 — Mûsâ ta'yîn ettiğimiz vakitte gelince ve Rabbı onunla konuşunca dedi ki: Rabbım; bana kendini göster,

Sana bakayım. Buyurdu ki: Beni kat'iyyen göremezsin. Ama dağa bak; eğer o yerinde kalırsa, sen de Beni görürsün. Rabbı dağa tecellî edince; onu paramparça etti ve Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Tenzîh ederim Seni, Sana tevbe ettim ve ben, mü'minlerin ilkiyim.

Hz. Mûsâ Mîkâta Gittiğinde

Allah Teâlâ burada, Mûsâ (a.s.) dan haber veriyor. Hz. Mûsâ Allah'ın ta'yîn ettiği vakitte gelip te Allah Teâlâ ile konuşma vukû bulunca; Allah Teâlâ'dan, zâtını görme isteğinde bulundu ve: «Rabbım, bana kendini göster, Sana bakayım.» dedi. Allah Teâlâ da: «Beni kat'iyyen göremezsin.» buyurdu. Âlimlerden bir çoğu buradaki (لن) kelimesini müşkil görmüşlerdir. Zîrâ bu edât; ebedî olumsuzluk için konulmuş bir edâttır. Bunu Mu'tezile, Allah'ın dünyada ve âhirette görülemeyeceğine delil getirirler. Bu, kavillerin en zayıfıdır. Zîrâ mütevâtir olarak Allah Raşûlü (s.a.) nden rivâyet edilen hadîslere göre; mü'minler, Allah'ı âhiret yurdunda göreceklerdir. Bu hadîsleri, «Bir takım yüzler o gün parlayacak. Rablarına bakacaklardır.» (Kıyâme, 22 - 23) âyetinde ve Allah Teâlâ'nın kâfirlerden haber verdiği: «Hayır, doğrusu onlar, Rablarından kesinlikle mahrûmdurlar.» (Mutaffifîn, 15) âyetlerinin tefsîrinde zikredeceğiz.

Bu âyetin Allah'ı âhiret yurdunda görmenin sıhhatine delâlet eden kesin delil olduğu görüşünü cem'eylemek üzere bu edâtın dünyada ebedî olumsuzluk anlamına olduğu da söylenmiştir. Yine bir görüşe göre; bu makâmdaki bu söz; Allah Teâlâ'nın: «Gözler; O'na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir. Ve O, Latîf, Habîr'dir.» (En'âm, 103) âyetindeki kelâm gibidir. Bu husûs; daha önce En'âm sûresinde geçmişti.

Eski kitaplarda zikredildiğine göre; Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ya şöyle buyurmuştu: «Ey Mûsâ; şüphesiz Beni gören canlı ölür, Beni gören kuru mutlakâ yıkılır.» Bu sebepledir ki Allah Teâlâ: «Rabbı dağa tecellî edince; onu paramparça etti ve Mûsâ da baygın düştü» buyurmuştur.

Ebu Ca'fer İbn Cerîr Taberî bu âyetin tefsîrinde der ki: Bize Ahmed İbn Süheyl el-Vâsıtî'nin... Enes'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre; o, şöyle buyurmuş: Rabbı dağa tecellî ettiğinde; parmağı ile işâret buyurmuş ve onu paramparça etmişti. Ebu İsmâîl bize şehâdet parmağını gösterdi. Bu hadîsin isnâdında, ismi belirtilmeyen mübhem bir kişi vardır. Yine İbn Cerîr der ki: Bana Müsennâ'nın... Enes'den rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) «Rabbı dağa

tecellî edince; onu paramparça etti.» âyetini okumuş ve parmağı ile şöyle işâret etmiştir : Hz. Peygamber (s.a.) baş parmağını, küçük parmağının en üst boğumu üzerine koymuş ve dağ battı, yerle bir oldu, demişti. Hadîsin isnâdı : Hammâd İbn Seleme, Leys ve Enes tarîkiyle şeklinde ise de; meşhûr olan, Hammâd İbn Seleme, Sâbit, Enes şeklindedir. Nitekim İbn Cerîr der ki : Bana Müsennâ'nın... Enes'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.), «Rabbı dağa tecellî edince; onu paramparça etti.» âyetini okuyup —Râvî'nin zikrettiğine göre başparmağını küçük parmağı ucunun yakınına koydular— şöyle buyurdular : Dağ yere battı, yerle bir oldu. Humeyd, Sâbit'e : Bunu sen mi söylüyorsun? diye sordu. Sâbit elini kaldırıp Humeyd'in göğsüne vurdu ve şöyle dedi : Bunu Allah Rasûlü (s.a.) söylüyor, bunu Enes söylüyor da ben mi gizleyeceğim.

Aynı şekilde İmâm Ahmed de Müsned'inde şöyle rivâyet eder : Bize Ebu Müsennâ'nın... Enes İbn Mâlik'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre; o, «Rabbı dağa tecellî edince...» âyeti hakkında şöyle buyurmuş : Şöyle, yani küçük parmağının ucunu çıkardı, «tecellî ettirdi.» Ahmed der ki : Muâz bize böyle gösterdi. Humeyd et-Tavîl ona : Ey Ebu Muhammed; sen bununla ne kasdediyorsun? diye sordu da şöyle dedi : Göğsüne şiddetli bir şekilde vurdu ve : Ey Humeyd, sen kimsin, ey Humeyd, sen kimsin? Bunu bana Enes İbn Mâlik Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet etti ve sen : Bundan ne istiyorsun, bununla ne kasdediyorsun? diyorsun, dedi.

Hadîsi bu şekliyle Tirmizî de bu âyetin tefsîrinde Abdülvahhâb İbn Hakem el-Varrâk'dan, o ise Muâz'dan; Abdullah İbn Abdurrahmân ed-Dârimî kanalıyla... Hammâd'dan rivâyet etmiş ve şöyle demiştir : Bu, hasen, sahîh, garîb bir hadîstir. Sâdece Hammâd'ın rivâyetiyle biliyoruz. Hadîsi Hâkim de Müstedrek'inde muhtelif kanallardan olmak üzere Hammâd İbn Seleme'den rivâyet etmiş ve şöyle demiştir : Bu hadîs, Müslim'in şartlarına göre sahîhtir, ancak Buhârî ve Müslim tahrîc etmemişlerdir. Hadîsi Ebu Muhammed Hasan İbn Muhammed el-Hallâl, Muhammed İbn Ali İbn Küreyb kanalıyla... Hammâd İbn Seleme'den rivâyetle zikretmiş ve isnâdının sahîh olduğunu, isnâdında illet olmadığını belirtmiştir. Bu hadîsin bir benzerini, Dâvûd İbn el-Muhayyer de Şu'be kanalıyla... Enes'den merfû' olarak rivâyet eder. İbn Merdûyeh hadîsi iki kanaldan Saîd İbn Ebu Arûbe kanalıyla... Enes'den merfû' ve müsned olarak rivâyet etmiştir. Yine İbn Merdûyeh bu hadîsi, İbn el-Beylemânî kanalıyla... İbn Ömer'den merfû' ve müsned olarak rivâyet eder ki bu da sahîh değildir.

Süddî der ki : İkrime'nin, İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Rabbı dağa tecellî edince...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Ondan sâdece

küçük parmak miktarı tecellî etmişti de «Dağı paramparça etmiştir.» Onu toprak haline getirmiştir. «Mûsâ da baygın düşmüştür.» İbn Abbâs'ın bu açıklamasını, İbn Cerîr rivâyet eder. Katâde ise âyeti şöyle anlar : Ve Mûsâ da ölü olarak düştü.

Süfyân es-Sevrî der ki : Dağ yere battı, hattâ denize düştü, onunla beraber gitmektedir. Süneyd'in Haccâc İbn Muhamemd el-A'ver'den, onun da Ebu Bekr el-Hüzelî'den rivâyetine göre o, şöyle demiştir : «Rabbı dağa tecellî edince; onu paramparça etti.» Dağ kökünden sökülüp yeraltına girdi. Kıyâmet gününe kadar ortaya çıkmayacaktır. Bazı haberlerde zikredildiğine göre; dağ, yere batmış olup kıyâmet gününe kadar inmekte (batmakta) devâm etmektedir. Bu haberi İbn Merdûyeh rivâyet eder.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ömer İbn Şebbe'nin... Enes İbn Mâlik'den rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ dağa tecellî ettiğinde azametinden altı dağ düşmüştür : Bunların üçü Medîne'ye, üçü de Mekke'ye düşmüştür. Medîne'de olanlar Uhud, Verikân, Radvâ'dır. Mekke'ye ise Harrâ, Sebîr ve Sevr düşmüştür. Bu, garîb ve hattâ münker bir hadîstir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Muhammed İbn Abdullah İbn Ebu Selc'den zikredildiğine göre... Urve İbn Ruveym şöyle demiştir : Allah Teâlâ Mûsâ için Tûr'a tecellî etmezden önce dağlar sert, düz idiler. Allah Teâlâ Mûsâ için Tûr'a tecellî ettiğinde, paramparça oldu, dağlar yarıldı ve yarıklar, mağaralar oluştu.

Rebî' İbn Enes, «Rabbı dağa tecellî edince; onu paramparça etti ve Mûsâ da baygın düştü.» âyeti konusunda şöyle der : Örtü açılıp nûru gördüğünde dağ yere çöken kum gibi oldu. Bazıları da «Dağı paramparça etti.» âyetinin açıklamasında : Onu unufak etti, demişlerdir.

Mücâhid, «Ama dağa bak. Eğer o yerinde kalırsa; sen de Beni görürsün.» âyeti hakkında şöyle der : Muhakkak ki o, senden daha büyük ve yaratılış itibâriyle senden daha güçlüdür. «Rabbı dağa tecellî edince.» Kendine hâkim olamayıp dağa baktı. Dağ öne doğru ilerleyip dibi üzerine yıkıldı. Mûsâ dağa yapılanı gördü ve baygın düştü. İkrime der ki : «Onu paramparça etti.» Allah Teâlâ dağa baktı da dağ çöl, toprak oldu.

Âyetteki (دكا) kelimesini Kurrâ'dan bazısı (دكاء) şeklinde okumuş olup İbn Cerir bu kırâeti tercîh etmiştir. Bu husûsta İbn Merdûyeh'in rivâyet ettiği merfû' bir hadîs de vardır.

Âyette geçen (الصعق) kelimesi, burada bayılma anlamındadır. Nitekim İbn Abbâs ve başkaları böyle tefsîr etmişlerdir. Katâde'nin tefsîr ettiği gibi ölüm anlamında değildir. Her ne kadar bu kelimenin :

«Ve Sûr'a üflenmiştir. Artık Allah'ın dilediği bir yana, göklerde olanlar ve yerde olanlar baygın (ölü) düşmüştür. Sonra Sûr'a bir daha üflenmiş ve hemen bakacaksın ki ayakta bakmış duruyorlar.» (Zümer, 68) âyetinde olduğu gibi, ölüm anlamında kullanılışı sahîh ise de; o âyette bu kelimenin ölüm anlamına geldiğine delâlet eden bir karîne vardır. Burada ise, bayılma anlamına geldiğine delâlet eden bir karîne «Ayılınca...» kelimesidir. Ayılma ise ancak bayılmadan sonra olabilir.

«Dedi ki : Tenzîh ederim Seni.» Dünyada O'nu gören hiç kimse yoktur ki ölmemiş olsun. Tenzîh ederim, ta'zîm ederim Seni. «Sana tevbe ettim.» âyeti hakkında Mücâhid : Senden görmeyi istediğim için Sana tevbe ettim, açıklamasını getirmiştir.

«Ve ben mü'minlerin ilkiyim.» İbn Abbâs ve Mücâhid burada : «İsrâiloğullarından.» açıklamasını getirirler ki İbn Cerîr de bu açıklamayı tercîh etmiştir. İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivâyette ise; bu âyet, şöyle açıklanmaktadır : «Seni hiç kimsenin göremeyeceğine inananların ilkiyim.» Ebu'l-Âliye ise şöyle der : Ondan önce de mü'minler vardı. Fakat o, şöyle diyor : Yaratıklarından kıyâmet gününe kadar Seni hiç kimsenin göremeyeceği husûsunda Sana inananların ilkiyim. Bu, güzel bir açıklama olup özel bir tevcîh şekli vardır. Muhammed İbn Cerîr, bu âyetin tefsîrinde uzun bir hadîs zikreder ki içinde bir çok garîblikler vardır. O, bu hadîsi Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr'dan rivâyet etmiştir. Sanki o bunu İsrâiliyyâttan almış gibidir. En doğrusunu Allah bilir.

«Mûsâ da baygın düştü.» âyeti hakkında Ebu Saîd ve Ebu Hüreyre'nin Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet ettikleri bir hadîs vardır. Ebu Saîd'in hadîsini Buhârî Sahîh'inde müsned olarak rivâyet edip şöyle der : Bize Muhammed İbn Yûsuf'un... Ebu Saîd el-Hudrî —Allah ondan razı olsun— den rivâyetine göre, o, şöyle demiştir : Yahûdîlerden yüzüne tokat atılmış bir adam Hz. Peygamber (s.a.) e geldi ve : Ey Muhammed, senin ashâbından (Ansârdan) bir adam yüzüme tokat attı, dedi. Hz. Peygamber : Onu çağırınız, buyurdu. Çağırdılar, ona şöyle buyurdu : Onun yüzüne niçin tokat attın? Adam şöyle dedi : Ey Allah'ın elçisi; ben, yahûdîlere uğramıştım. Şöyle dendiğini işittim : Mûsâ'yı insanlara tercîh eden (Allah'a) yemîn olsun. Ben : Muhammed'in üzerine de mi? dedim sonra öfkelendim ve onu tokatladım. Hz. Peygamber şöyle buyurdular : Beni, peygamberler arasından ayırıp çıkarmayınız. Muhakkak ki insanlar, kıyâmet günü bayılacaklar. Ayılanların ilki ben olacağım. Bir de ne göreyim, Mûsâ Arş'ın ayaklarından birine yapışmış. Bilmiyorum benden önce mi ayılmış, yoksa Tûr'daki bayılması ile mi yetinilmiş. Buhârî bu hadîsi, Sahîh'inin bir çok yerinde rivâyet etmiştir. Müslim ise, Sahîh'inin «Ahâdîs el-Enbiyâ» kısmın-

da rivâyet eder. Bu hadîsi Ebu Dâvûd da, Sünen'inin «es-Sünne» bölümünde muhtelif tarîklerden olmak üzere Amr İbn Yahyâ kanalıyla... Ebu Saîd İbn Mâlik İbn Sinân el-Hudrî'den rivâyet etmiştir.

Ebu Hüreyre hadîsine gelince; İmâm Ahmed Müsned'inde şöyle der : Bize Ebu Kâmil'in... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Müslümanlardan biri ile yahûdîlerden birisi karşılıklı olarak birbirlerine sövdüler. Müslüman : Muhammed'i âlemler üzerine seçene yemîn olsun, dedi. Yahûdî ise : Mûsâ'yı âlemler üzerine seçene yemîn olsun, dedi. Müslüman, yahûdîye kızıp onu tokatladı. Yahûdî, Allah Rasûlü (s.a.) ne geldi. Hz. Peygamber (durumu) sordu. Adam olayı anlattı. Allah Rasûlü (s.a.) müslümanı çağırdı. Müslüman bunu itirâf etti. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Beni, Mûsâ üzerine daha hayırlı kılmayın. Kıyâmet günü muhakkak ki insanlar bayılacaklar. Ayılanların ilki ben olacağım ve Mûsâ'yı Arş'ın bir tarafından tutmuş olarak bulacağım. Bilmiyorum bayılanlardan mı idi de benden önce ayıldı; yoksa Allah Teâlâ'nın istisnâ ettiklerinden miydi? Buhârî ve Müslim, bu hadîsi Sahîh'lerinde Zührî rivâyetiyle tahrîc etmişlerdir.

Hâfız Ebu Bekr İbn Ebu Dünyâ —Allah ona rahmet eylesin— bu meselede yahûdîyi tokatlayanın Ebubekir es-Sıddîk (r.a.) olduğunu rivâyet eder. Fakat Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde geçtiği üzere bu kişi ansârdandır. Bu rivâyet, daha sıhhatli ve daha açıktır. En doğrusunu Allah bilir.

Hz. Peygamber (s.a.) in : Beni, Mûsâ üzerine hayırlı kılmayın, sözü hakkında; onun : Beni peygamberler üzerine ve Yûnus İbn Mettâ üzerine üstün kılmayın, sözü hakkında söylenenler denebilir. Bunun, tevâzu' kabîlinden olduğu da söylenmiştir. Bunu bilmeden önce de denilmiştir. Yine söylenildiğine göre; bu, peygamberler arasında öfke ve taassub ile üstünlük iddiâsını yasaklamadan ibârettir. Başka bir anlayışa göre ise; mücerred, kendi görüş ve arzusu ile bu sözün söylenmesi yasaklanmıştır. En doğrusunu Allah bilir.

«Kıyâmet günü muhakkak ki insanlar bayılacaklar.» sözüne gelince; bu bayılmanın kıyâmette Arasât'ta olacağı açıktır. Bir hal olacak ve bayılacaklar. En iyisini Allah bilir. Bunun; hüküm vermek üzere Rab Teâlâ'nın gelip yaratıklara tecellî ettiğinde olması da mümkündür. Nitekim Mûsâ da Rab Teâlâ'nın tecellîsinden bayılmıştır. Bu sebepledir ki Allah Rasûlü (s.a.) : Bilmiyorum benden önce mi ayıldı, yoksa Tûr'daki bayılması ile mi yetinildi? buyurmuştur.

Kâdî İyâz «eş-Şifâ» kitâbının başlarında, kendi senedi ile Muhammed İbn Merzûk kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet eder ki; o, şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ, Mûsâ

(a.s.) ya tecellî ettiğinde Safâ üzerinde karanlık gecede on fersahlık yoldan karınca görünürdü. Sonra şöyle der : Buna göre; bu bâbdan isrâ ve Rabbının en büyük âyetlerini görmesi ile bizim peygamberimize hâs olarak zikrettiklerimiz elbette uzak değildir. Kâdî İyâz'ın söyledikleri burada bitiyor. Sanki o, bu hadîsi sahîh göstermektedir. Ancak sıhhati şüphelidir. İsnâdında bulunan râvîler içinde bilinmeyen kimseler vardır. Bu hadîs ise ancak onun benzeri adâletli ve zabt sahibi kimselerin rivâyetinden kabul edilebilir ki varacağı yere varsın, ulaşsın. En doğrusunu Allah bilir.

قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ
الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ
فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

144 — Buyurdu ki : Ey Mûsâ; risâletim ve kelâmımla seni insanlar arasından seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.

145 — Biz, ona levhalarda her şeyden bir öğüt yazdık ve her şeyi uzun uzadıya açıkladık. Öyleyse sen, bunları kuvvet ve metânetle al, kavmine de emret. Onları en güzel şekilde tutsunlar. İlerde size fâsıklar yurdunu göstereceğim.

Allah Teâlâ burada, Hz. Mûsâ'ya hitâbını zikrediyor. Onu risâleti ve kelâmı ile zamanının âlemleri üzerine seçmiştir. Şüphe yok ki Muhammed (s.a.), ilklerden ve sonlardan Âdemoğlunun efendisidir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, onu nebî ve rasûllerin sonuncusu kılmıştır. Onun şerîatı, kıyâmete kadar devâm edecektir. Ona tâbi olanlar, diğer bütün nebî ve rasûllerin tâbilerinden daha çoktur. Şeref ve üstünlükçe ondan sonra İbrâhîm Halîl (a.s.), ondan sonra da Rahmân'ın kelîmi Mûsâ (a.s.) gelir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, ona şöyle buyurmuştur : «Sana verdiğim (kelâm ve münâcâtı) al ve buna şükredenlerden ol. (Gücünün yetmeyeceği şeyleri de isteme.)» Sonra Allah Teâlâ, onun için levhalarda her şeyden bir öğüt yazdığını ve her şeyi uzun uzadıya açıkladığını, haber veriyor. Levhaların cevherden olduğu ve Allah Teâlâ'nın Mûsâ için onlarda öğütler; helâli harâmdan ayıran uzun uza-

dıya açıklamalar yazdığı söylenir. Bu levhalar Allah Teâlâ'nın, hakkında : «Andolsun ki Biz; önceki nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya, insanlar için basîretler, hidâyet ve rahmet olmak üzere o kitabı verdik.» (Kasas, 43) buyurduğu Tevrât'ı da içine almaktaydı. Hz. Mûsâ'ya bu levhaların Tevrât'tan önce verildiği de söylenmiştir ki, en doğrusunu Allah bilir. Herhalde bu levhalar Hz. Mûsâ'nın istemiş olduğu görme yerine kendisine bir bedel olarak verilmiş ve bu isteğinden men'edilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Öyleyse sen bunları (itâat azmi ile) kuvvet ve metânetle al. Kavmine de emret; onları en güzel şekilde tutsunlar.» Süfyân İbn Uyeyne der ki : Bize Ebu Sa'd'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Hz. Mûsâ (a.s.) ya, kavmine emredilenleri daha kuvvetli olarak tutması emredildi.

Allah Teâlâ : «İlerde size fâsıklar yurdunu göstereceğim.» buyuruyor. Siz, ilerde emrime zıd giden, itâatımdan çıkanların âkıbetini göreceksiniz. Nasıl helâke, yok olmaya gitmişler. İbn Cerîr der ki : Allah Teâlâ; kişinin muhâtabına : Yarın sana emrime muhâlefet edenin durumunun nereye vardığını göstereceğim, demesi gibi kendisine isyân eden, emrine muhâlefet edenler için bir telhîd ve vaîd şeklinde : «İlerde size fâsıklar yurdunu göstereceğim.» buyurmuştur. Sonra İbn Cerîr Mücâhid ve Hasan el-Basrî'den rivâyetle bunun anlamını zikreder. «İlerde size fâsıklar yurdunu göstereceğim.» kısmının anlamının, şöyle olduğu da söylenmiştir : Şam halkından fâsıkların yurdunu size göstereceğim ve orayı size vereceğim. Burada kasdedilenin, Firavun kavminin yurtları olduğu da söylenmiştir. Ancak birincisi daha evlâdır. En doğrusunu Allah bilir. Bu, Mûsâ ve kavminin Mısır yurdundan ayrılışından sonradır. Bu ise Tîh çölüne girmelerinden önce İsrâiloğullarına bir hitâbdır. En doğrusunu Allah bilir.

سَأَصْرِفُ عَنْ ءَايَٰتِيَ ٱلَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَإِن يَرَوْا۟ كُلَّ ءَايَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا۟ بِهَا
وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلْغَىِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا
ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَكَانُوا۟ عَنْهَا غَٰفِلِينَ ﴿١٤٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَلِقَآءِ
ٱلْءَاخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

146 — Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden çevireceğim. Onlar, her âyeti görseler

yine de inanmazlar. Doğru yolu görseler, onu yol edinmezler. Azgınlık yolunu görseler, hemen onu yol edinirler. Bu, âyetlerimizi yalanlamış olmalarından ve ondan gâfil bulunmalarındandır.

147 — Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların işledikleri boşa gitmiştir. Onlar, işlediklerinden başka bir şeyle mi cezâlandırılacaklardı?

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden çevireceğim.» Bana itâattan kaçınan ve insanlara karşı haksız yere büyüklenenlerin kalblerini Benim azametime, şerîatıma ve hükümlerine delâlet eden delil ve huccetleri anlamaktan alıkoyacağım. Onlar nasıl haksız yere büyüklenmişlerse, Allah Teâlâ da kendilerini bilgisizlikle zelîl kılacaktır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Biz, onların kalblerini ve gözlerini çevririz de —ona ilk defa îmân etmedikleri gibi— azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.» (En'âm, 110), «Fakat onlar yoldan sapınca Allah da onların kalblerini saptırmıştı.» (Saff, 5). Seleften birisi : Utanan ve büyüklenen ilme ulaşamaz, demiştir. Bir diğeri de : Kim, bir saat öğrenmenin zilletine sabretmemişse, ebedî olarak bilgisizlik zilletine katlanır, demiştir. «Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden çevireceğim.» âyeti hakkında Süfyân İbn Uyeyne şöyle der : Onlardan Kur'an'ı anlama gücünü çekip alacağım ve âyetlerimden çevireceğim. İbn Cerîr der ki : Bu; bu hitâbın, bu ümmete olduğuna delâlet eder.

Ben derim ki : Bu, bağlayıcı değildir. Çünkü İbn Uyeyne bunun bütün ümmetler hakkında geçerliliğini ifâde etmek istemiştir. Bu husûsta kimsenin kimseden farkı yoktur. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ'nın : «Onlar, her âyeti görseler yine de inanmazlar.» âyeti, «Doğrusu üzerlerine Rabbının sözü hak olanlar inanmazlar. Onlara her türlü âyet gelse bile, elem verici azâbı görünceye kadar.» (Yûnus, 96 - 97) âyeti gibidir.

«Doğru yolu görseler, onu yol edinmezler.» Onlar, doğru yolu, kurtuluş yolunu görseler de o yola girmezler. Helâk ve sapıklık yolunu görürlerse hemen onu yol edinirler. Sonra Allah Teâlâ; bu duruma düşmelerinin sebebini şöyle açıklıyor : «Bu, (kalblerinin) âyetlerimizi yalanlamış olmalarından ve ondan gâfil bulunmalarından (onda olanlardan hiçbir şey bilmediklerinden) dir. Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların (ölünceye kadar bu hal üzere devâm edenlerin) işledikleri boşa gitmiştir. Onlar işlediklerinden başka bir şeyle mi cezâ-

landırılacaklardı?» Biz, onları ancak geride bırakmış oldukları (işlemiş oldukları) amellerine göre cezalândırırız: Amelleri hayır ise karşılığı hayır, kötülük ise karşılığı da kötülük olacaktır. Nasıl muâmelede bulunuyorsanız, size de öylece muâmele edilir.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنۢ بَعْدِهِمْ مِّنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ ۚ أَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّهُۥ لَا يُكَلِّمُهُمْ
وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا ۘ ٱتَّخَذُوهُ وَكَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ
وَرَأَوْا۟ أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا۟ ۙ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ
ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

148 — Mûsâ'nın kavmi; onun ardından, zînet takımlarından canlıymış gibi böğüren bir buzağı heykeli edindiler. Onun kendileriyle konuşmadığını ve bir yol da göstermediğini görmediler mi ki, tanrı edindiler de zâlimlerden oldular?

149 — Elleri böğründe, çâresiz kalıp kendilerinin de sapıtmış olduklarını görünce; dediler ki: Rabbımız bize merhamet etmezse ve bizi bağışlamazsa; muhakkak ki hüsrâna uğrayanlardan olacağız.

Buzağıya Tapanlar

Allah Teâlâ, İsrâiloğullarından bazısının, kıbtîlerden ödünç almış oldukları zînet eşyâlarından Sâmirî'nin kendileri için yaptığı buzağıya tapmak sûretiyle sapıttıklarını haber veriyor. Sâmirî buzağıyı yaptıktan sonra içine Cibrîl (a.s.) in atının izinden almış olduğu topraktan bir avuç attı da o, böğüren bir buzağı heykeli oldu. Bunlar Mûsâ'nın, Rabbının ta'yîn ettiği vakitte gitmesinden sonra olmuştur. Allah Teâlâ bunu Mûsâ'ya, Tûr'da iken bildirmiştir. Allah Teâlâ ondan haber vererek şöyle buyuruyor: «Buyurdu: Doğrusu Biz, senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî de onları saptırdı.» (Tâhâ, 85). Müfessirler bu buzağının; kanlı, canlı böğüren bir buzağı mı, yoksa altın halinde kalmakta devâm eden, fakat içine havanın girip çıkması sonucu inek gibi ses çıkaran bir heykel mi olduğu husûsunda iki görüş beyânederek ihtilâf etmişlerdir. En doğrusunu Allah bilir. Anlatıldığına göre; buzağı on-

lara ses çıkardığında, çevresinde dansetmişler ve ona aldanmışlardır. Onlar: «İşte bu, sizin de Mûsâ'nın da tanrısıdır. Fakat o, unuttu.» (Tâhâ, 88) demişlerdir. Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştu: «Görmüyorlar mıydı ki, o kendilerine ne söz söyleyebilirdi, ne bir zarar, ne de bir fayda verebilirdi.» (Tâhâ, 89).

Bu âyet-i kerîme'de ise Allah Teâlâ: «Onun kendileriyle konuşmadığını ve bir yol da göstermediğini görmediler mi ki...» buyurmak sûretiyle, buzağı ile sapıklığa düşmelerini, göklerin ve yerin yaratıcısını, her şeyin Rabbını ve sahibini unutmalarını, onları hayra ulaştırmayan ve kendileriyle konuşmayan sâdece böğüren buzağı heykeline ibâdet etmiş olmalarını kınıyor. Onların basîret gözlerini bilgisizlik ve sapıklık körlüğü örtmüş, kör etmişti. Nitekim İmâm Ahmed ve Ebu Dâvûd'un Ebu Derdâ'dan rivâyet etmiş oldukları bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.):

حبك الشيء يعمي ويصم

Senin bir şeyi sevmen; seni kör ve sağır kılar, buyurmuştur.

«Elleri böğründe, çâresiz kalıp (yaptıklarına pişmân olduklarında) kendilerinin de sapıtmış olduklarını görünce dediler ki: Rabbımız, bize merhamet etmezse ve bizi bağışlamazsa; muhakak ki hüsrâna uğrayan (ve helâk olanlardan) olacağız.» Bu, onların günâhlarını itirâf etmeleri ve Allah Teâlâ'ya ilticâ etmeleridir.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنۢ بَعْدِىٓ ۖ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ ۖ
وَأَلْقَى ٱلْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُۥٓ إِلَيْهِ ۚ قَالَ ٱبْنَ أُمَّ إِنَّ ٱلْقَوْمَ ٱسْتَضْعَفُونِى
وَكَادُوا۟ يَقْتُلُونَنِى فَلَا تُشْمِتْ بِىَ ٱلْأَعْدَآءَ وَلَا تَجْعَلْنِى مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ
رَبِّ ٱغْفِرْ لِى وَلِأَخِى وَأَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ ۖ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٥١﴾

150 — Mûsâ kavmine kızgın ve üzgün dönünce: Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız? Rabbınızın emrinin çabucak gelmesini mi istediniz? dedi ve levhaları attı. Kardeşinin başından tutup kendisine doğru çekiyordu: Ey anamın oğlu, bu kavim beni gerçekten zayıf gördüler. Az kalsın öldürüyorlardı. Sen de bana düşman-

ları sevindirecek harekette bulunma ve beni zâlimler gürûhu ile bir tutma, dedi.

151 — Dedi ki: Rabbım; beni ve kardeşimi bağışla. Bizi rahmetinin içine al. Sen merhametlilerin en merhametlisisin.

Allah Teâlâ burada, Mûsâ (a.s.)nın rabbına münâcâttan kavmine, kızgın ve üzgün olarak döndüğünü haber veriyor.

«Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız?» Ben gidip sizi terketikten sonra, buzağıya tapmakla ne kötü bir iş yaptınız. «Rabbınızın emrinin çabucak gelmesini mi istediniz?» Allah Teâlâ tarafından takdîr edilmişken benim size gelmemin çabuklaştırılmasını mı istediniz?

«Ve levhaları attı. Kardeşinin başından tutup kendine doğru çekiyordu.» Levhaların zümrütten, yâkûtdan, doludan (dolu tanelerinden) oldukları söylenmiştir. Bunda hadîste geçen: Haber; bizzât gözle görme gibi değildir, sözüne bir delâlet vardır. Sonra âyetin akışının zâhirinden anlaşıldığına göre; Hz. Mûsâ, levhaları kavmine olan kızgınlığından atmıştır. Bu, selef ve halef âlimlerinin cumhûrunun kavlidir. Bu konuda İbn Cerîr, Katâde'den garîb bir söz rivâyet eder ki; isnâdı Katâde'nin rivâyeti kadar sıhhatli değildir. İbn Atiyye ve âlimlerin bir çoğu bunu reddetmişlerdir ki, reddedilmeye lâyıktır. Herhalde Katâde, bunu kitab ehlinden birisinden almış olmalıdır. Onların içinde ise yalancılar, uydurucular ve zındıklar vardır.

Allah Teâlâ: «Kardeşinin başından tutup kendisine doğru çekiyordu.» buyuruyor ki; Mûsâ'nın bu hareketi Hz. Hârûn'un onları bundan men'etmekte kusûru olmasından korktuğu içindir. Nitekim Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurur: «Dedi ki: Ey Hârûn, bunların saptıklarını görünce ne alıkoydu seni, benim ardımdan gelmekten, yoksa benim emrime karşı mı geldin? O da: Ey anamın oğlu, saçımdan sakalımdan tutma. Doğrusu, İsrâiloğulları arasına ayrılık soktun, sözüme bakmadın; demenden korktum, dedi.» (Tâhâ, 92-94). Burada da şöyle diyor: «Ey anamın oğlu, bu kavmin beni gerçekten zayıf gördüler, az kalsın öldürüyorlardı. Sen de bana düşmanları sevindirecek harekette bulunma ve beni zâlimler gürûhu ile bir tutma, dedi.» Beni onlarla beraber sevketme, sürme. Beni, onlarla beraber onların içine katma. Hz. Hârûn, Hz. Mûsâ'nın ana baba bir kardeşi olduğu halde daha te'sîrli ve Hz. Mûsâ'ya daha çok şefkat etmesi için «Ey anamın oğlu...» demiştir. Hz. Mûsâ (a.s.), Hârûn'un berâetini anladığında —ki Allah Teâlâ başka bir âyette de böyle buyurmaktadır: «Andolsun ki daha

önce Hârûn onlara : Ey kavmim; siz bununla sınanıyorsunuz, sizin gerçek Rabbınız Rahmân'dır. Bana uyun ve emrime itâat edin, demişti.» (Tâhâ, 90)— şöyle demişti : «Rabbım; beni ve kardeşimi bağışla. Bizi rahmetinin içine al. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin.»

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Hasan İbn Muhamed İbn es-Sabâh'ın ... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu : Allah Mûsâ'ya rahmet eylesin. Gözle görülen; elbette haber verilen gibi değildir. Rabbı, kavminin kendisinden sonra fitneye düştüğünü ona haber vermiş ve o levhaları atmamıştı. Onları görüp bizzât gözüyle müşâhede ettiğinde levhaları atmıştı.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي
الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا
لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

152 — Muhakkak ki buzağıyı tanrı edinenlere; Rablarından bir gazab ve dünya hayatında da bir horluk erişecektir. Biz, işte böyle cezâlandırırız iftirâ edenleri.

153 — Kötülükleri işleyip sonra ardından tevbe ve îmân edenlere gelince; şüphesiz ki Rabbın; bundan sonra elbette Gafûr'dur, Rahîm'dir.

Buzağıya tapmalarından ötürü İsrâiloğullarına erişen gazâba gelince; Allah Teâlâ onların tevbesini kabul buyurmamış ve nihâyet birbirlerini öldürmüşlerdir. Nitekim Bakara sûresindeki «Hemen yaradanınıza tevbe edip nefislerinizi öldürün. Bu, yaradanınızın katında sizin için daha hayırlıdır, demişti. Allah da tevbelerini kabul etmişti. Muhakak ki Tevvâb, Rahîm O'dur, O.» (Bakara, 54) âyetinde geçmişti. Âyette onlara erişeceği belirtilen zillete gelince; dünya hayatında bu davranışları onlara bir zillet ve horluk getirmiştir. Allah Teâlâ'nın : «Biz, işte böyle cezâlandırırız iftirâ edenleri.» kavli ise; bid'at uyduran herkesi kapsamakta ve onları içermektedir. Zîrâ bid'at zilleti ve risâlete zıt gitme; onun böğründeki kalbine ilişiktir. Nitekim Hasan el-Basrî der ki : Katırlar onları güzelce taşısa ve arık atlar onları üzerlerinde hoplatsa bile bid'at zilleti onların omuzlarındadır. Eyyûb es-Sahtiyânî'nin Ebu Kılâbe el-Cermî'den rivâyetine göre; o, «Biz, işte böyle

cezâlandırırız iftirâ edenleri.» âyetini okumuş ve : Allah'a yemîn ederim ki; bu, kıyâmet gününe kadar her iftirâ eden içindir, demiştir. Süfyân İbn Uyeyne de : Her bid'at sahibi; zelîldir, hordur, demiştir.

Sonra Allah Teâlâ; küfür, şirk, nifâk veya isyân dahi olsa hangi günâhtan olursa olsun kullarının tevbesini kabul buyuracağını kullarına haber vererek onları tevbeye irşâd buyurmuştur. Bu sebepledir ki bu kıssanın hemen akabinde : «Kötülükleri işleyip, sonra ardından tevbe ve îmân edenlere gelince; (ey Muhammed, ey rahmet elçisi ve ey nûr peygamberi) Rabbın bundan sonra (bu işi işlemelerinden sonra) elbette Gafûr'dur, Rahîm'dir.» buyurmuştur.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; ona, bir kadınla zinâ edip sonra onunla evlenen bir adamı sormuşlardı. «Kötülükleri işleyip, sonra ardından tevbe ve îmân edenlere gelince; şüphesiz ki, Rabbın bundan sonra elbette Gafûr'dur, Rahîm'dir.» âyetini okudu. Abdullah, bu âyeti on kere okumuş, onlara bunu emretmemiş, bundan men' de etmemiştir.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154 — Öfkesi dinip, sükûn hâsıl olunca; Mûsâ levhaları aldı. Onlardaki nüshasında Rablarından korkanlara hidâyet ve rahmet vardı.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Hz. Mûsâ'nın, kavmine olan öfkesi dinip sükûn hâsıl olunca (Allah için olan gayret ve öfkesinden ve onların buzağıya tapmaları üzerine şiddetli kızgınlığından daha önce atmış olduğu) levhaları aldı. Onlardaki nüshasında Rablarından korkanlara hidâyet ve rahmet vardı.»

Müfessirlerin çoğu şöyle diyor : Hz. Mûsâ levhaları attığında; onlar kırılmıştı. Bundan sonra Hz. Mûsâ onları toplamıştır. Bu sebeple seleften birisi şöyle demiştir : Onlarda hidâyet ve rahmet bulmuştur. Uzun uzadıya olan açıklamalara gelince; onlar gitmiştir. Sanıldığına göre; bu levhaların parçaları, İslâm devletine kadar İsrâiloğulları kral-larının hazînelerinde mevcûd imiş. Bunun sıhhatini ancak Allah bilir. Levhalar, cennet cevherinden olmakla birlikte, Hz. Mûsâ onları attığında kırılmış olmalarına dâir kesin delile gelince; Allah Teâlâ haber

veriyor ki; Hz. Mûsâ attıktan sonra onları aldığında, onlarda hidâyet ve rahmet bulmuştur.

«Mûsâ levhaları aldı.» âyetinde Katâde der ki : Hz. Mûsâ : Ey Rabbım, ben levhalarda insanlar için çıkarılmış en hayırlı, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir ümmet görüyorum. Onları benim ümmetim kıl, dedi. Onlar, Ahmed'in ümmetidir, buyuruldu. Hz. Mûsâ : Babbım, ben levhalarda yaratılış bakımından sonuncular, cennete girme bakımından ilkler olan bir ümmet görüyorum. Rabbım, onları benim ümmetim kıl, dedi. Onlar, Ahmed'in ümmetidir, buyuruldu. Hz. Mûsâ : Rabbım, ben levhalarda İncil'leri göğüslerinde olup onları okuyan bir ümmet buluyorum. Onlardan öncekiler kitablarına bakarak okurlardı. Onu kaldırdıklarında ise ondan hiçbir şeyi ezberlerinde tutmazlar ve onu bilmezlerdi. Katâde der ki : Ey ümmet; muhakkak ki Allah Teâlâ ümmetlerden hiç kimseye vermediği ezberlemeyi size vermiştir— Ey Rabbım; onları benim ümmetim kıl, dedi. Onlar, Ahmed'in ümmetidir, buyuruldu. Mûsâ : Rabbım, ben levhalarda ilk kitaba ve son kitaba îmân eden, sapıklığın her çeşidi ile savaşan, nihâyet şaşı, yalancı ile de savaşan bir ümmet görüyorum. Onları benim ümmetim kıl, dedi. Onlar, Ahmed'in ümmetidir, buyuruldu. Mûsâ : Rabbım, ben levhalarda sadakalarını kendileri yiyen ve bunun üzerine de ecir kazanan —onlardan önceki ümmetlerden birisi bir sadaka verdiğinde; eğer bu, kendisinden kabul edildiyse Allah Teâlâ o sadakanın üzerine bir ateş gönderir ve ateş onu yakardı. Eğer kabul edilmemişse bırakılır ve onu yırtıcı hayvanlar, kuşlar yerdi. Muhakkak ki Allah Teâlâ sadakalarınızı zenginlerinizden fakîrleriniz için almıştır.— bir ümmet buluyorum. Rabbım; onları benim ümmetim kıl, dedi de onlar, Ahmed'in ümmetidir buyuruldu. Hz. Mûsâ : Ey Rabbım; ben levhalarda öyle bir ümmet görüyorum ki; onlardan birisi bir iyilik yapmaya niyyet eder, sonra onu işlemezse, kendisine bir iyilik yazılırmış, eğer onu işlemişse onun emsâli ondan yediyüze kadar yazılırmış. Ey Rabbım, onları benim ümmetim kıl, dedi. Onlar, Ahmed'in ümmetidir, buyuruldu. Mûsâ : Ey Rabbım, ben levhalarda öyle bir ümmet buluyorum ki; onlardan birisi bir kötülüğe niyyet etmişse; onu işleyinceye kadar, onun aleyhine yazılmazmış; işlediğinde ise aleyhine bir tek kötülük yazılırmış. Onları benim ümmetim kıl, dedi. Onlar, Ahmed'in ümmetidir, buyuruldu. Hz. Mûsâ : Rabbım, ben levhalarda davete icâbet eden ve duâları kabul buyurulan bir ümmet buluyorum. Onları benim ümmetim kıl, dedi. Onlar, Ahmed'in ümmetidir, buyuruldu. Katâde der ki : Bana zikredildiğine göre, Allah'ın peygamberi Mûsâ levhaları atmış ve : Ey Allah'ım, beni Ahmed'in ümmetinden kıl, demiştir.

وَاخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم
مِّن قَبْلُ وَإِيَّايَ ۖ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا ۖ إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَتَهْدِي
مَن تَشَاءُ ۚ أَنتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا ۚ وَأَنتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾ وَاكْتُبْ لَنَا فِي
هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ ۚ

155 — Mûsâ, ta'yîn ettiğimiz vakit için kavminden yetmiş kişi seçti. Onları titreme tutunca dedi ki: Rabbım; dileseydin önce onları da helâk ederdin, beni de. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk eder misin? Bu, Senin imtihânından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini de hidâyete götürürsün. Sen, bizim dostumuzsun. O halde bizi bağışla, merhamet et bize. Sen bağışlayanların en hayırlısısın.

156 — Ve bize hem bu dünyada bir iyilik yaz, hem de âhirette. Biz sana döndük.

Bu âyetin tefsîrinde İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha şöyle der: Allah Teâlâ, Mûsâ'ya kavminden yetmiş kişi seçmesini emretmişti. Mûsâ, yetmiş kişi seçip onları Rablarına duâ etmeleri için çıkardı. Allah'a duâ ettiklerinde şöyle demiştiler: Ey Allah'ımız; bizden önce kimseye vermediğini, bizden sonra kimseye vermeyeceğini bize ver. Allah Teâlâ onların bu duâlarını hoş görmedi ve onları bir sarsıntı yakaladı. «Mûsâ: Rabbım, dileseydin önce onları da helâk ederdin, beni de, dedi.»

Süddî'den nakledilir ki; Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya, buzağıya tapmaları yüzünden kendisinden özür dilemek üzere İsrâiloğullarından bir grup içinde gelmesini emretmiş ve onlara bir vakit ta'yîn etmişti. Hz. Mûsâ, gözüyle kavminden yetmiş kişi seçmiş ve özür dilemeleri için onları götürmüştü. O yere geldiklerinde: Ey Mûsâ, Allah'ı açıkça görmedikçe sana aslâ îmân etmeyeceğiz. Sen, onunla konuştun, onu bize göster, dediler de onları yıldırım çarptı (çarpıldılar ve) öldüler. Hz. Mûsâ ağlayarak, Allah'a duâ edip kalktı. Şöyle diyordu: «Rabbım; kendilerine kavuştuğumda İsrâiloğullarına ne söyleyeceğim? Sen, on-

ların hayırlılarını helâk buyurdun. Rabbım; dileseydin önce onları da helâk ederdin, beni de.»

Muhammed İbn İshâk der ki : Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarının en hayırlılarından yetmiş kişi seçti. Ve : Gidin ve yaptığınızdan dolayı Allah'a tevbe edin. Kavminizden geride bıraktıklarınız için de tevbelerinin kabulünü isteyin. Oruç tutun, temizlenin ve elbiselerinizi temizleyin, dedi. Onları, Rabbının kendisi için ta'yîn etmiş olduğu vakitte Tûr-ı Sinâ'ya çıkardı. Rabbına, ancak onun izni ve ilmi ile varırdı. Bana anlatıldığına göre; bu yetmiş kişi, onun kendilerine emrettiğini yapıp Rabbı ile karşılaşmak üzere onunla beraber çıktıklarında Hz. Mûsâ'ya şöyle dediler : Bizim için iste, Rabbımızın kelâmını işitelim. Hz. Mûsâ pekiyi, dedi. Dağa yaklaştığında, üzerine buluttan bir direk indi ve bütün dağı kapladı. Hz. Mûsâ yaklaşıp onun içine girdi ve kavmine; yaklaşın, dedi. Hz. Mûsâ Allah Teâlâ kendisiyle konuştuğu zaman alnına parlak bir nûr iner ve âdemoğullarından hiç kimse ona bakamazdı. Önüne bir perde konulmuştu. Kavmi yaklaştılar, buluta girdiklerinde secdeye kapandılar. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile konuştuğunu, ona emredip yasaklayarak; şöyle yap, böyle yapma, buyurduğunu işittiler. Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya emirleri bittiğinde, bulut açıldı ve onlara doğru geldi. Onlar Mûsâ'ya : «Allah'ı açıkça görmedikçe sana aslâ îmân etmeyeceğiz.» dediler de onları bir sarsılma —ki bu yıldırımdır— yakalayıverdi ve rûhları gitti de toptan öldüler. Hz. Mûsâ, kalkıp Rabbına duâ etti ve şöyle dedi : «Rabbım; dileseydin onları da helâk ederdin, beni de. Onlar, beyinsizlik ettiler. İsrâiloğullarından arkamda olanları helâk eder misin?»

Süfyân es-Sevrî der ki : Bana Ebu İshâk'ın... Ali İbn Ebu Tâlib (r.a.)den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Mûsâ, Hârûn, Şibr ve Şebîr gittiler ve dağın eteğine vardılar. Hârûn bir yatak üzerinde uyudu ve Allah Teâlâ onun canını aldı. Hz. Mûsâ İsrâiloğullarına döndüğünde kavmi : Hârûn nerede? diye sordular. O : Onu Allah öldürdü, diye cevab verdi. Onlar : Onu sen öldürdün, onun huyunu ve yumuşaklığını çekemedin, şeklinde veya benzeri şekilde sözler söylediler. O : Dilediğinizi seçin, dedi. Yetmiş kişi seçtiler. İşte Allah Teâlâ'nın : «Mûsâ kavminden yetmiş kişi seçti.» kavli budur. Hârûn'un yanına vardıklarında : Ey Hârûn, seni kim öldürdü? diye sordu da o, şöyle dedi : Beni kimse öldürmedi, fakat beni Allah öldürdü, dedi. Onlar : Ey Mûsâ; bu günden sonra sen aslâ isyân olunmayacaksın, dediler. Onları bir sarsıntı yakaladı. Hz. Mûsâ (a.s.) sağına ve soluna dönüyor, şöyle diyordu : «Ey Rabbım, dileseydin önce onları da helâk ederdin, beni de. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk eder misin? Bu, senin imtihânından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini dalâlete

düşürür, dilediğini de hidâyete götürürsün.» Allah Teâlâ, onları diriltti ve hepsini peygamber kıldı. Bu, gerçekten garîb bir hadîstir. Hadîsin isnâdında yer alan İmâre İbn Abd'ı tanımıyorum. Hadîsi Şu'be de Ebu İshâk'dan, o da Selûl oğullarından birsinden, o da Hz. Ali'den rivâyetle zikretmiştir. İbn Abbâs, Mücâhid, Katâde ve İbn Cüreyc şöyle derler : Bu sarsıntı; buzağıya tapma husûsunda kavimlerinden ayrılmamış olmaları ve onları bundan men'etmemiş olmaları sebebiyle onları yakalamıştır. Bu söz, Hz. Mûsâ'nın : «İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk eder misin?» sözüne dönmektedir. «Bu, senin imtihânından başka bir şey değildir.» âyetindeki (الفتنة) imtihân ve deneme anlamındadır. İbn Abbâs, Saîd İbn Cübeyr, Ebu'l-Âliye, Rebî' İbn Enes, selef ve halef âlimlerinden bir çoğu böyle söylemişlerdir. Bunun başka bir anlamı da yoktur. O, şöyle demiştir : Emir; ancak Senin emrindir. Hüküm; ancak Senindir. Senin dilediğin olur. Dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini hidâyete erdirirsin. Senin dalâlete düşürdüğüne hidâyet verecek, Senin hidâyet bahşettiğini saptıracak yoktur. Senin vermediğine verecek, Senin verdiğini de engelleyecek yoktur. Hükümrânlığın tamâmı, mülkün bütünü, hükmün hepsi Senindir. Yaratma ve emir de Senindir.

«Sen; bizim dostumuzsun, o halde bizi bağışla, merhamet et bize. Sen, bağışlıyanların en hayırlısısın.» Rahmet ve mağfiret birlikte olduğu zaman gelecekte bir misline düşürülmeme de kastedilir. «Sen, bağışlayanların en hayırlısısın.» Günâhları ancak Sen bağışlarsın. «Ve bize hem bu dünyada iyilk yaz, hem de âhirette.» Her ikisinde de bizim için iyiliği gerekli kıl ve yaz. Buranın tefsîri daha önce Bakara sûresinde geçmişti.

«Biz Sana döndük.» Biz, tevbe ettik ve Sana döndük. Bu açıklamayı İbn Abbâs, Saîd İbn Cübeyr, Mücâhid, Ebu'l-Âliye, Dahhâk, İbrâhîm et-Teymî, Süddî, Katâde ve birçokları yapmıştır. Bu fiil, gramer bakımından bu anlamda da kullanılmaktadır. İbn Cerîr der ki : Bize İbn Vekî'nin... Ali'den rivâyetine göre; Yahûdîlere bu ismin verilmesi, onların : «Biz Sana döndük.» demiş olmalarındandır. Hadîsin isnâdında geçen Câbir, Câbir İbn Yezîd el-Cu'fî olup zayıftır.

قَالَ عَذَابِيٓ أُصِيبُ بِهِۦ مَنْ أَشَآءُ ۖ وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ ۚ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ
يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَٰتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

156 — Buyurdu ki : Ben, kimi dilersem onu azâbıma uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Ben, onu sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara; işte onlara yazacağım.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'nın «Bu, senin imtihânından başka bir şey değildir.» sözüne cevab olarak : «Ben, kimi dilersem; onu azâbıma uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Bütün bunlarda hikmet ve adâlet benimdir.» buyuruyor. O'nu tesbîh ederiz, O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur.

«Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır.» âyeti, şümûllü ve umûmi olmasıyla ne kadar büyüktür. Nitekim Allah Teâlâ, Arş'ı taşıyan meleklerin ve Arş'ın etrâfında bulunanların şöyle dediklerini haber veriyor : «Rabbımız; ilmin ve rahmetin herşeyi kuşatmıştır.» (Ğâfir, 7)

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdüssamed'in... Cündeb —Abdullah el-Becelî (r.a.)nin oğludur— den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir :

Bir bedevî geldi, binitini yatırdı, sonra onu bağlayıp Allah Rasûlü (s.a.)nün arkasında namaz kıldı. Hz. Peygamber (s.a.) namazını bitirdiğinde gidip binitinin bağını çözdü, ona bindi, sonra : Ey Allah'ım, bana ve Muhammed'e marhemet eyle. Bizim rahmetimize (bize olan merhametine) kimseyi ortak etme, diye nidâ etti. Allah Rasûlü (s.a.) Ne dersiniz, bu mu yoksa devesi mi daha sapıtmış? Söylediğini işitmediniz mi? buyurdu. Onlar da; evet, dediler. Şöyle buyurdu : Geniş rahmeti daralttın, hapsettin (başkalarından men'ettin). Muhakkak ki Allah Teâlâ yüz rahmet yaratmış, bir tek rahmeti indirmiş ki cinni ile, insanı ile, hayvanları ile yarattıklar onunla birbirlerine acıyıp şefkat göstersinler. Doksandokuz rahmeti ise katında bırakmıştır. Ne dersiniz; bu mu yoksa devesi mi daha çok sapıtmış? Ebu Dâvûd da hadîsi Ali İbn Nasr'dan, o ise Abdüssamed İbn Abdülvâris'den rivâyet etmiştir.

Yine Imâm Ahmed der ki : Bize Yahyâ İbn Saîd'in... Selmân'dan, onun da Hz. Peygamber (s.a.)den rivâyetine göre; o, şöyle buyurmuş : Muhakkak ki Allah Teâlâ için yüz rahmet vardır. Ondan bir rahmet ile yaratıklar birbirine merhamet eder ve yırtıcı hayvanlar onunla çocuklarına şefkat gösterirler. Allah Teâlâ; rahmetinin doksandokuzunu kıyâmet gününe bırakmıştır. Hadîsi sâdece Müslim tahrîc etmiş ve Süleymân İbn Tarhân, Dâvûd İbn Ebu Hind kanalıyla... Selmân el-Fârisî'den, o da Hz. Peygamber (s.a.)den rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur :

لِلّٰهِ مِائَةُ رَحْمَةٍ عِنْدَهُ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ وَجَعَلَ عِنْدَكُمْ وَاحِدَةً تَتَرَاحَمُونَ بِهَا بَيْنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَبَيْنَ الْخَلْقِ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ضَمَّهَا إِلَيْهِ

Allah için yüz rahmet vardır. Doksandokuzu O'nun katındadır. Bir tanesini sizin yanınızda kılmıştır ki onunla cinler, insanlar ve yaratıklar arasında karşılıklı merhamette bulunasınız. Kıyâmet günü olunca onu da diğerlerine katacaktır. Hadîsin bu şekilde rivâyetinde İmâm Ahmed tek kalmıştır. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... Ebu Saîd'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah için yüz rahmet vardır. Onlardan birtek bölümünü, yaratıklar arasında paylaştırmıştır ki; insanlar, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar onunla birbirlerine merhamet ederler. Hadîsi İbn Mâce de, Ebu Muâviye kanalıyla A'meş'den rivâyet etmiştir.

Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Taberânî der ki : Bize Muhammed İbn Osmân İbn Ebu Şeybe'nin... Huzeyfe İbn el-Yemân (r.a.)dan rivâyetine göre, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki; dininde günâhkâr olan da geçiminde beceriksiz olan da cennete girecektir. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn olsun ki; günâhı sebebiyle ateşin dışını yakmış (ütülemiş) olduğu kimse, mutlakâ cennete girecektir. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki; Allah Teâlâ, kıyâmet günü öyle bir bağışlama ile bağışlayacaktır ki; belki kendisine de erişir umudu ile İblîs dahi ona uzanacaktır. Bu, gerçekten garîb bir hadîs olup isnâdında geçen Sa'd'ı tanımıyorum.

Allah Teâlâ : «Ben onu sakınanlara... yazacağım.» Benden onlara bir nimet ve bir ihsân olarak Rahmetimi vâcib kılacağım, buyuruyor. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmuştur : «Rabbımız rahmeti kendi üzerine yazdı.» (En'âm, 54).

«Ben onu sakınanlara... yazacağım.» Rahmetimi, bu sıfatlarla nitelenmiş kimselere tahsis edeceğim ki; onlar şirkten, büyük günâhlardan sakınan Muhammed (s.a.) ümmetidir.

«Zekâtı verenlere.» âyetinde, nefislerin ve malların zekâtının kasdedildiği söylenmiştir. Her ikisi hakkında genel olması da muhtemeldir. Âyet, Mekkî'dir. «Âyetlerimize inanan (onları doğrulayan)lara; işte onlara yazacağım.»

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ
وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ
عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ
آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

157 — Onlar ki; yanlarındaki Tevrât'ta ve İncil'de yazılı bulacakları; okuma, yazma bilmeyen ve nebî olan Rasûle tâbi olurlar. O, kendilerine ma'rûfu emreder, münkerden nehyeder. Temiz şeyleri helâl kılar, murdâr şeyleri de harâm eder. Onların ağır yüklerini ve üzerlerindeki bağları, zincirleri indirir. İşte ona îmân edenler, onu ta'zîm edenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nûra tâbi olanlar; işte onlar, felâha erenlerin kendileridir.

Bu Ümmî Peygambere Uyanlar

«Onlar ki, yanlarındaki Tevrât'ta ve İncil'de yazılı bulacakları; okuma yazma bilmeyen ve nebî olan Rasûle tâbi olurlar.» Bunlar, peygamberlerin kitablarındaki Hz. Muhammed (s.a.)in sıfatlarıdır. Peygamberler, onun peygamber olarak gönderileceğini ümmetlerine müjdelemiş ve ona tâbi olmalarını ümmetlerine emretmişlerdir. Onun sıfatları halen âlimlerin ve hahamlarının bildikleri kitablarında da mevcûd bulunmaktadır. Nitekim İmâm Ahmed der ki : Bize İsmâîl'in... bir bedevîden rivâyetine göre; o, şöyle anlatmıştır : Allah Rasûlü (s.a.) nün hayatında satmak üzere Medîne'ye mal götürmüştüm. Satışımı bitirdiğimde : Şu adama varacağım ve onu dinleyeceğim, dedim. Ebubekir ve Ömer'in arasında birlikte yürürlerken rastladım ve peşlerine düştüm. Nihâyet, ölmekte olan oğluna sabretmek üzere Tevrât'ı okuyan bir yahûdînin yanına vardılar. Allah Rasûlü (s.a.) : Tevrât'ı indiren aşkına söyle; şu kitabında benim sıfatımı ve çıkışımı (çıkış yerimi) buluyor musun? diye sordu. Adam başı ile; hayır, işâreti yaptı. Oğlu : Evet, Tevrât'ı indirene yemîn olsun ki; biz kitabımızda, senin sıfatını ve çıkışını buluyoruz. Muhakkak ki ben Allah'tan başka ilâh

olmadığına, senin Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet ediyorum, dedi. Hz. Peygamber : Yahûdîyi kardeşinizden uzaklaştırınız, buyurdular. Ve kefenleme işi ile namazını kıldırmayı üzerlerine aldılar. Bu, ceyyîd ve kavî bir hadîs olup Enes'den rivâyet edilen sahîh bir hadîs buna şâhiddir. Müstedrek sâhibi Hâkim der ki : Bize Ebu Muhammed Abdullah İbn İshâk el-Beğavî'nin... Hişâm İbn Âs el-Emevî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Ben diğer bir kişi ile, Rûm İmparatoru Hirakl'i (Bizans İmparatoru Heraklius) İslâm'a davet etmek üzere gönderildim. Çıktık ve nihâyet el-Ğavt'a —Dimaşk Gavta'sını kasdediyor— geldik ve Cebele İbn el-Eyhem el-Gassânî'ye müsâfir olup yanına girdik. Bir de gördük ki, tahtı üzerinde oturuyor. Kendisiyle konuşmamız için bize bir elçi gönderdi. Biz : Allah'a yemîn olsun ki elçiyle konuşmayız. Biz, krala gönderildik. Eğer bize izin verirse onunla konuşuruz; değilse elçi ile konuşmayız, dedik. Elçisi dönüp ona bunu haber verdi ve o, bize (yanına girmemiz için) izin verdi. Konuşun, dedi. Hişâm İbn Âs onunla konuşup İslâm'a davet etti. Bir de baktık ki; üzerinde siyah bir elbise var. Hişâm kendisine : Şu üzerindeki nedir? diye sordu. Onu giydim ve sizi Şam'dan çıkarıncaya kadar onu çıkarmamaya yemîn ettim, dedi. Biz : Senin şu meclisin (oturduğun taht) nedir? Allah'a yemîn olsun ki; biz, onu senden mutlakâ alacağız ve büyük kralın mülkünü de —Allah dilerse— mutlakâ alıp ele geçireceğiz. Peygamberimiz (a.s.) bize böyle haber verdi, dedik. Bu işi yapacak olanlar, sizler değilsiniz. Siz öyle bir kavimsiniz ki, gündüzleri oruç tutar ve geceleri kıyâmla geçirirsiniz. Sizin orucunuz nasıldır? dedi. Biz bunları kendisine haber verdik, yüzü simsiyah oldu ve : Kalkın, dedi. Bizimle birlikte krala bir elçi gönderdi. Ve çıktık. Nihâyet şehrin yakınına geldiğimizde beraberimizdeki kişi bize : Sizin şu hayvanlarınız kralın şehrine sokulmaz. Dilerseniz sizi arık atlara ve katırlara bindirelim, dedi. Biz : Allah'a yemîn olsun ki; ancak bunların üzerinde gireriz, dedik. Krala : Onlar bunu kabul etmiyorlar, diye haber gönderdiler. Kılıçlarımız kuşalı ve binitlerimiz üzerinde kralın yanına girdik, nihâyet bir odaya vardık. Dibinde (binitlerimizi) yatırdık. O, bize bakıyordu. Biz : Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah en büyüktür, dedik. Allah biliyor ki oda çatırdadı, silkindi ve rüzgârın salladığı hurma dalı gibi oldu. Bize haber gönderildi ve : Dininizi bize açıklama hakkınız yoktur, denildi ve bize : Girin, diye haber gönderdi. Yanına girdik. O yatağında idi. Yanında Rûm patrikleri vardı. Meclisinde olan her şey kırmızı, çevresindekiler kırmızı idi. Üzerinde kırmızı elbiseler vardı. Ona yaklaştık, güldü ve : Aranızdaki selâmınızla beni selâmlamış olsaydınız size ne olurdu? dedi. Biz : Aramızdaki bizim selâmımız, sana helâl değildir. Senin selâmladığın selâmına gelince; seni, onunla

selâmlamamız da bize helâl değildir, dedik. O : Aranızdaki selâmınız nasıldır? diye sordu. Biz : Selâm senin üzerine olsun, şeklinde dedik. Krallarınızı nasıl selâmlarsınız? diye sordu. Biz; onunla dedik. Size nasıl cevap verir (sizin selâmınızı nasıl alır)? diye sordu. Biz; bununla dedik. En büyük sözünüz nedir? diye sordu. Biz : Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah en büyüktür, dedik. Bunu konuştuğumuzda Allah biliyor oda sarsıldı ve başını kaldırarak : Sizin söylediğinizde odanın sarsıldığı bu kelime var ya, bunu evlerinizde her söyleyişinizde odalarınız sarsılır mı? diye sordu. Biz; hayır, senin yanında olan hâriç hiç böyle olduğunu görmedik, dedik. Bunu her söyleyişinizde her şeyin sarsılmasını ve mülkümün yarısının kaybolmasını isterdim, dedi. Biz; niçin? diye sorduk. Zîrâ onun için bu çok basît bir şeydir ve peygamberlikle ilgili olmaması, aksine insanların hîlelerinden olması daha uygundur, dedi. Sonra bizim ne istediğimizi sordu. Biz de ona durumu açıkladık. Daha sonra : Namazınız ve orucunuz nasıldır? dedi, biz bunları kendisine haber verdik. Kalkınız dedi, kalktık. Bize bir ev (tahsîs edilmesini) ve bol ikrâmlarda bulunulmasını emretti. Üç gün orada ikâmet ettik.

Bir gece bize haber gönderdi gidip yanına girdik. Bizden sözümüzü tekrâr etmemizi istedi, biz de tekrârladık. Sonra altın işlemeli, büyük dört köşeli bir kab şeklinde bir şey istedi. İçinde üzerlerinde kapılar olan küçük evler vardı. Bir ev ve kilit açtı, siyah bir ipek çıkarıp açtı. Bir de baktık ki, içinde kırmızı bir resim, resimde gözleri iri, kalçaları büyük bir adam var. Onun boynu gibi uzun boyun hiç görmedim. Bir sakal onu örtmüş, Allah'ın yarattıklarının en güzeli iki saç örgüsü var. Bunu biliyor musunuz? (tanıyor musunuz?) diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, Âdem (a.s.) dir. Zîrâ insanların saçı en çok olanı olur, dedi. Sonra başka bir kapı açıp ondan siyah bir ipek çıkardı. Bir de baktık ki; içinde beyâz bir resim var. Kedi kılları gibi saçı vardı. Gözleri kırmızı, başı iri, güzel sakallıydı. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, Nûh (a.s.) dur, dedi ve başka bir kapı açıp siyah bir ipek çıkardı. Bir de baktık ki; içinde bembeyâz gözleri güzel, geniş alınlı, yanakları uzun, beyâz sakallı, gülümsüyor gibi duran bir adam var. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu İbrâhîm (a.s.) dir, dedi ve başka bir kapı açtı. İçinde; beyâz bir resim vardı. Bir de ne görelim? Allah'a yemîn olsun ki o, Allah Resûlü (a.s.) idi. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; evet, Allah'ın Resûlü Muhammed (s.a.) dedik ve ağladık. Allah biliyor, o ayaktaydı. Oturdu ve Allah'a yemîn olsun (Allah'a yemîn eder misiniz?) Bu O mudur? dedi. Biz; evet, bu muhakkak odur. Sanki sen ona bakar gibisin, dedik. Bir süre ona bakarak tuttu. Sonra : Bu, evlerin sonuncusu idi. Fakat ben, si-

zin yanınızda olana bakabilmem için onu size göstermede acele ettim, dedi ve başka bir kapı açıp ondan siyah bir ipek çıkardı. Gördük ki; içinde esmer, buğday benizli bir resim var. Bir de ne görelim, kıvırcık saçlı, gözleri içeri çökük, keskin bakışlı, asık suratlı, dişleri üstüste binmiş, sanki öfkeliymiş gibi dudakları toplu, kapalı bir adam. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, Mûsâ (a.s.) dır, dedi. Yanında ona benzeyen bir resim daha vardı. Ancak onun başı yağlanmıştı, alnı genişti, gözlerinde burnuna doğru uzamış bir siyahlık vardı. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, İmrân Oğlu Hârûn (a.s.) dur, dedi ve başka bir kapı açıp ondan beyâz bir ipek çıkardı. Bir de baktık ki; onda buğday benizli, orta boylu, düzgün yaratılışlı bir adam resmi var. Sanki kızgın gibiydi. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, Lût (a.s.) tur, dedi ve başka bir kapı açıp ondan beyâz bir ipek çıkardı. Bir de ne görelim; İçinde kırmızıya çalar beyâz renkli, ince burunlu, avurtları zayıf, güzel yüzlü (çehreli) bir adam resmi. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, İshâk (a.s.) tır, dedi ve başka bir kapı açıp beyâz bir ipek çıkardı. Bir de baktık ki; içinde İshâk'a benzer bir resim var. Ancak onun dudağında bir ben vardı. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, Yâkûb (a.s.) dur, dedi. Ve başka bir kapı açıp ondan siyah bir ipek çıkardı. İçinde beyâz, güzel çehreli, ince burunlu, güzel boylu, yüzünü nûr kaplamış, yüzünde huşû görünen, kırmızıya çalar bir adam resmi. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, peygamberinizin dedesi İsmâîl (a.s.) dir, dedi ve başka bir kapı açıp beyâz bir ipek çıkardı. İçinde Âdem (a.s.) gibi olan bir resim vardı. Yüzü güneş gibiydi. Bunu tanıyor musunuz? dedi. Biz; hayır, deyince : Bu, Yûsûf (a.s.) tur, deyip başka bir kapı açtı ve beyâz bir ipek çıkardı. Bir de ne görelim; içinde kırmızı, ince bacaklı, küçük dar gözlü, karnı büyük, orta boylu, kılıç kuşanmış bir adam resmi. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, deyince : Bu, Dâvûd (a.s.) dur, deyip başka bir kapı açtı ve beyâz bir ipek çıkardı. İçinde kalçaları büyük, ayakları uzun, ata binmiş bir adam resmi vardı. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, dedik. Bu, Dâvûd'un Oğlu Süleymân (a.s.) dır, dedi. Sonra başka bir kapı açıp ondan siyah bir ipek çıkardı. İçinde beyâz bir resim vardı. Bir de baktık ki; sakalı simsiyah, saçı çok, gözleri ve yüzü güzel bir genç. Bunu tanıyor musunuz? diye sordu. Biz; hayır, deyince de : Bu, Meryem Oğlu Îsâ (a.s.) dır, dedi. Biz : Bu resimler, sana nereden geldi? Zirâ anladığımız kadarıyla Peygamberler (a.s.) in şekilleri onun üzerine resmedilmiş. Çünkü biz peygamberimiz (s.a.) in resmini tıpkı onun giib gördük, dedik. Şöyle konuştu : Muhakkak ki Âdem (a.s.) soyundan gelecek peygamberleri kendisine göstermesini Rabbından istemişti. Allah Teâlâ ona, onların

resimlerini indirdi. Zülkarneyn onu, güneşin battığı yerden çıkarıp Danyal'a verdi. Sonra şöyle devâm etti : Allah'a yemîn olsun ki, mülkümden (hükümdârlığımdan) çıkıp hükümrânlık bakımından sizin en zayıfınıza köle olarak ölmeyi gönlüm daha çok isterdi. Daha sonra bize güzel hediyeler verdi ve bizi serbest bıraktı. Ebubekir es-Sıddîk (r.a.) a geldiğimizde, gördüklerimizi, onun bize söylediklerini ve bize verdiği hediyeleri kendisine anlattık. Ebubekir ağlayıp zavallı, eğer Allah kendisi için bir hayır dilemiş olsaydı, mutlakâ yapardı. Allah Rasûlü (s.a.) bize haber verdi ki; onlar ve yahûdîler, Muhammed (s.a.) in sıfatını yanlarında bulmaktadırlar, dedi. Hadîsi, Delâil en-Nübüvve isimli kitâbında Hâfız Ebu Bekr el-Beyhakî icâzet yoluyla Hâkim'den rivâyetle ve bu şekliyle zikretmiştir. İsnâdı zararsızdır.

İbn Cerîr der ki : Bize Müsennâ'nın... Atâ İbn Yesâr'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Abdullah İbn Amr'a kavuştum ve : Bana Allah Rasûlü (s.a.)nün Tevrât'taki sıfatını haber ver, dedim. Evet, Allah'a' yemîn olsun ki; o, Kur'an'daki sıfatı gibi Tevrât'ta da nitelendirilmiştir : Ey Peygamber; muhakkak biz seni, şâhid, müjdeleyici, korkutucu ve ümmîlerin sığınağı (koruyucusu) olarak göndermişizdir. Sen; kulum, Rasûlümsün. Seni, mütevekkil olarak isimlendirdim. Sert ve kötü huylu değil, çarşılarda bağırıp çağıran değil. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Fakat affeder, bağışlarsın. Allah Teâlâ;«Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.» diyerek eğri büğrü yolları onunla doğrultmadıkça, kilitli kalbleri, sağır kulakları ve kör gözleri onunla açmadıkça onun ruhûnu kabzetmeyecektir. Atâ der ki : Sonra Kâ'b'a kavuştum ve bunu ona sordum. Bir harf bile aralarında fark olmadı. Ancak Abdullah İbn Amr'ın son söylediklerini; o, kendi dili ve lehçesi ile telaffuz etti.

Hadîsi Buhârî de Sahîh'inde Muhammed İbn Sinân kanalıyla Hilâl İbn Ali'den rivâyetle ve benzer isnâdla zikretmiştir. Ancak sert ve kötü huylu değildir, kısmından sonra onda şu fazlalık vardır : Çarşılarda bağırıp, çağırmaz. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez, fakat affedip bağışlarsın.

Seleften bir çoğunun sözüne göre Tevrât; kitab ehlinin kitablarına isim olarak verilmektedir. Bazı hadîslerde buna benzer ifâdeler vârid olmuştur. En doğrusunu Allah bilir.

Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Taberânî der ki : Bize Mûsâ İbn Hârun'un... Cübeyr İbn Mut'im'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Tüccâr olarak Şam'a doğru yola çıkmıştım. Şam yakınlarındayken kitab ehlinden bir adam bana rastladı ve : Sizde peygamber olan bir adam var mı? diye sordu. Ben; evet, dedim. Görsen resmini tanır mısın? diye sordu. Ben;yine evet, dedim. Beni, içinde resimler olan bir eve soktu. Hz. Pey-

gamber (s.a.)in resmini göremedim. Biz, bu durumdayken onlardan başka bir adam yanımıza girdi ve : Ne yapıyorsunuz? (ne arıyorsunuz?) diye sordu. Biz kendisine durumu haber verdik. Bizi evine götürdü. Girdiğimiz an, Hz. Peygamber (s.a.)in resmini bakıp gördüm. Hz. Peygamber'in eteğinden tutmuş birisi daha vardı. Eteğinden tutmuş şu adam kim? diye sordum. Kendisinden sonra bir peygamberin gelmeyeceği hiçbir peygamber yoktur. Ama bu peygamber var ya; ondan sonra peygamber gelmeyecektir. (Onun eteğinden tutmuş olan) kişi, ondan sonraki halifedir, dedi. Bir de gördüm ki Ebubekir (r.a.)in sıfatlarını anlatıyor.

Ebu Dâvûd der ki : Bize Ömer İbn Hafs Ebu Ömer ed-Darîr'in... Ömer İbn el-Hattâb'ın müezzini el-Akra'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Ömer beni bir papaza gönderdi ve onu çağırdım. Ömer ona : Beni kitabda buluyor musunuz? diye sordu. Papaz; evet, dedi. Beni nasıl bulunuyorsunuz? diye sordu. O : Seni, boynuz olarak buluyorum, diye cevab verdi. Ömer; (elindeki) kamçıyı kaldırıp boynuz ha? Dur dedi. Papaz; demirden bir maymun, sert bir emîr, dedi. Ömer : Benden sonrakini nasıl bulursun? diye sordu. Papaz : Sâlih bir halîfe olarak buluyorum. Ancak akrabâlarını tercîh ediyor, dedi. Ömer üç kere : Allah Osmân'a merhamet etsin, deyip : Ondan sonrakini nasıl bulursun? diye sordu. Papaz : Demir kuşanmış buluyorum, diye cevab verdi. Ömer elini başına kaldırıp (يا دفراه يا دفراه) dedi. Papaz : Ey mü'minlerin emîri, o sâlih bir halîfedir. Fakat o halîfe olduğunda, kılıç çekilip, kan akıtılır olacaktır, dedi.

«O, kendilerine ma'rûfu emreder, münkerden nehyeder.» Bunlar, Allah Rasûlü (s.a.)nün geçmiş kitablardaki sıfatlarıdır. Gerçekten onun durumu böyle olmuştur. Ancak hayır olanı emreder ve ancak kötü olandan nehyederdi. Nitekim Abdullah İbn Mes'ûd şöyle demiştir : Allah Teâlâ'nın : «Ey îmân edenler...» buyurduğunu işittiğin zaman; ona kulak ver. O muhakkak bir hayırdır ki emrediyor veya bir kötülüktür ki yasaklıyor. Onun sıfatlarının en önemlilerinden ve büyüklerinden birisi de onu, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdetle emretmek ve O'ndan başkasına ibâdetten nehyetmek üzere göndermiş olmasıdır. Nitekim ondan önceki bütün peygamberler de bununla gönderilmişlerdir. Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur : «Andolsun ki her ümmete : Allah'a ibâdet edin ve putlardan kaçının, diye peygamberler göndermişizdir.» (Nahl 36).

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Âmir el-Akadî Abdülmelik İbn Amr'ın... Ebu Humeyd ve Ebu Esîd (R. Anhümâ)dan rivâyetlerine göre, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Benden kalblerinizin tanı-

yacağı, derilerinizin ve tüylerinizin yumuşaklık bulacağı ve kendinize yakın hissedeceğiniz bir söz işittiğiniz zaman muhakkak ben, o söze en lâyık olanınızım. Kalblerinizin hoşlanmayacağı, deri ve tüylerinizin ürpereceği (diken diken olacağı) ve sizden uzak bulacağınız bir söz işittiğinizde bilin ki; o, söze en uzağınız benim. Bu hadîsin isnâdı ceyyid olup kitab sahiblerinden hiç birisi bunu tahrîc etmemişlerdir. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Muâviye'nin... Ali (r.a.)den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Size Allah Rasûlü (s.a.)nden bir hadîs rivâyet edildiği zaman; onunla Allah Rasûlü'nün en çok hidâyete ulaştırıcı (ve hidâyet üzere) olduğunu (insanların) en kolay ve yumuşağı olduğunu ve en çok sakınanı olduğunu anlarsınız. İmâm Ahmed hadîsi Yahyâ İbn Saîd kanalıyla da... Hz. Ali'den rivâyet etmiştir.

«Temiz şeyleri helâl kılar, murdâr şeyleri de harâm eder.» Kendilerine harâm kılmış oldukları; beşincisi dişi olmak üzere beş batın doğuran develeri, dişi adak develerini, on batın doğurmuş develeri, on batın dölleyen erkek develeri ve benzerlerini onlara helâl kılar. Onlar, bu işleriyle dinlerini kendilerine daraltmışlardı. Murdâr şeyleri de onlara harâm kılar. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha der ki : Domuz eti ve faiz gibi şeyleri, Allah'ın harâm kılmış olduğu yiyeceklerden helâl saydıkları harâmları. Âlimlerden birisi şöyle diyor : Allah'ın helâl kılmış olduğu her şey; temizdir, bedene ve dine faydalıdır. Harâm kılmış olduğu her şey ise murdardır, bedene ve dine zararlıdır. Hüsün ve kubuh'un akılla bilineceğini söyleyenler bu âyete dayanmaktadırlar. Bu görüşte olanlara, gerekli olan cevablar verilmiştir. Yine bu âyeti delil getirerek âlimlerden bazıları, harâm ya da helâl olduğuna dâir hakkında nass bulunmayan şeylerin helâl kılınması için bolluk ve genişlik halinde arapların temiz bulmalarını; harâm kılma husûsunda ise yine onların çirkin ve murdâr bulmalarını, esâs kabul etmişlerdir. Bu husûsta çok şeyler söylenmiştir.

«Onların ağır yüklerini ve üzerlerindeki bağları, zincirleri indirir.» Muhakkak ki o; müsâmaha ve kolaylık getirmiştir. Muhtelif kanallardan Allah Rasûlü'ndan rivâyet edilen bir hadîste o : Müsâmahakâr Hanîf dini ile gönderildim, buyurmuş ve Yemen'e gönderdiği emîrleri Muâz ve Ebu Mûsâ el-Eş'arî'ye : Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Birbirinize itâat ediniz, ihtilâfa düşmeyiniz, buyurmuştur. Onun sahâbelerinden Ebu Berze el-Eslemî şöyle der : Allah Rasûlü (s.a.) ile arkadaşlık yaptım (beraber bulundum, sohbet ettim). Ve onun kolaylaştırmasına şâhid oldum. Bizden önceki ümmetlerin şerîatları; kendilerine daraltılmıştı; zorlaştırılmıştı. Allah Teâlâ bu ümmetin işlerini genişletmiş ve kolaylaştırmıştır. Bu sebepledir ki Allah Rasûlü (s.a.) : Söylemediği veya yapmadığı sürece; Allah Teâlâ,

ümmetimin gönüllerinden geçirdiklerini bağışlamıştır. Ümmetimden hatâ, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeylerin günâhları kaldırılmıştır, buyurmuştur. Yine bu sebepledir ki Allah Teâlâ; bu ümmete şöyle demelerini öğütlemiştir : «Ey Rabbımız; unuttuk veya yanıldıysak sorumlu tutma bizi. Ey Rabbımız; bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Ey Rabbımız; bize gücümüzün yetmeyeceğini yükleme. Affet bizi, bağışla bizi. Sen Mevlâmızsın. Kâfirler gürûhuna karşı yardım et bize.» (Bakara, 286). Müslim'in Sahîh'inde rivâyet edilen bir hadîste, Allah Teâlâ'nın buradaki her isteğin akabinde : Öylece yaptım; öylece yaptım, buyurduğu kaydedilmiştir.

«İşte ona îmân edenler, onu ta'zîm edenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte (insanlara teblîğ etmek üzere) indirilen nûra (Kur'an ve vahye) tâbi olanlar; işte onlar, (dünyada ve âhirette) felâha erenlerin ta kendileridir.»

قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ
لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ
وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

158 — De ki : Ey insanlar; ben gerçekten göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan, O'ndan başka hiçbir tanrı bulunmayan, hem dirilten, hem öldüren Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Şu halde Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın : —Ki o da Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır— ve ona uyun ki hidâyete eresiniz.

Bütün İnsanlığın Peygamberi

Allah Teâlâ peygamberi ve elçisi Muhammed (s.a.)e hitâben buyuruyor ki : Ey Muhammed; de ki : Ey insanlar; —bu; kızılderiliye, zenciye, araba, aceme hitâbdır— Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Onun, peygamberlerin sonuncusu olması ve bütün insanlara gönderilmiş olması şeref ve büyüklüğündendir. Nitekim Allah Teâlâ, emsâli çok olan diğer âyetlerde şöyle buyurur : «De ki : Benimle sizin aranızda Allah şâhiddir. Bu Kur'an bana; sizi de ulaştığı kimse-

leri de uyarmam için vahyolundu.» (En'âm 19), «Herhangi bir gürûh onu inkâr ederse, onun varacağı yer ateştir.» (Hûd 17), «Kendilerine kitab verilenlere ve kitabsız ümmîlere : Siz de İslâm oldunuz mu? de. Eğer İslâm olurlarsa, doğru yola girmişlerdir. Şâyet yüz çevirirlerse sana yalnız teblîğ etmek düşer. (Al-i İmrân, 20). Bu husûstaki hadîsler de sayılamayacak kadar çoktur. İslâm dininden zarûrî olarak anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber, bütün insanlara Allah'ın elçisidir.

Bu âyetin tefsîrinde Buhârî —Allah ona rahmet eylesin— der ki : Bize Abdullah'ın... Ebu Derdâ'dan rivâyetine göre; o, şöyle dermiş : Ebubekir ve Ömer (R. Anhümâ) arasında bir konuşma olmuştu. Ebubekir, Ömer'e kızmış ve Ömer de kızarak ondan ayrılmıştı. Kendisini bağışlamasını dilemek üzere Ebubekir peşinden koşmuş ancak bunu yapamadan Ömer kapıyı onun yüzüne kapatmıştı. Ebubekir Allah Rasûlü (s.a.)ne geldi. —Ebu Derdâ der ki : Biz de Allah Rasûlü (s.a.)nün yanındaydık.— Allah Rasûlü (s.a.) : Arkadaşınız öfkelenmiş ve kızmıştır, buyurdular. Ömer; yaptığına pişmân olup geldi, selâm verdi, Allah Rasûlü (s.a.)nün yanına oturup olayı Allah Rasûlü (s.a.)ne anlattı. Ebu Derdâ der ki : Allah Rasûlü (s.a.) kızınca Ebubekir şöyle demeye başladı : Ey Allah'ın elçisi, Allah'a yemîn olsun ki, ben haksızdım. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdular : Arkadaşımı bana bırakır mısınız? Ben : Ey insanlar; ben, Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim, dedim. Siz : Yalan söyledin, dediniz. Ebubekir ise : Doğru söyledin, dedi. Hadîsi, sâdece Buhârî rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdüssamed'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Öğünerek söylemiyorum, hiçbir peygambere verilmeyen beş şey bana verildi : Kırmızı ve siyah bütün insanlara gönderildim. Bir aylık yoldan korku ile yardım olundum. Benden önce hiç kimseye helâl kılınmamışken ganîmetler bana helâl kılındı. Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı. Bana şefâat verildi de onu ümmetime sakladım. Şefâat Allah'a şirk koşmayanlar için olacaktır. Bu hadîsin isnâdı ceyyiddir, ancak Buhârî ve Müslim tahrîc etmemişlerdir. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Kuteybe İbn Saîd'in... Amr İbn Şuayb'dan; onun babasından, onun da dedesinden rivâyetine göre, Allah Rasûlü (s.a.) Tebûk gazvesi yılı, gece kalkıp namaz kılmış ve ashâbından bazıları onu korumak üzere arkasında toplanmışlar. Namazı kıldıktan sonra onlara dönmüş ve şöyle buyurmuş : Benden önce hiç kimseye verilmemiş olan beş şey bu gece bana verildi : Benden önce peygamber sâdece kavmine gönderilirken; ben, bütün insanlara gönderildim. Düşman üzerine korku ile yardım olundum. Benimle onların arasında bir aylık yol dahi olsa benden korkuyla dolarlar. Bana ganîmetler helâl kılındı da onları yiyorum. Ben-

den öncekiler onu yemezler veya yakarlardı. Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Namaz bana nerede kavuşursa (orayı) düzeltir ve namaz kılarım. Benden öncekiler, bunu büyük görürler ve sâdece mâbedlerde ibâdet ederlerdi. Beşincisine gelince; bana : İste, denildi. Muhakkak ki her peygamber istemiştir. Ben ise isteğimi kıyâmet gününe bıraktım. O, sizin için ve Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet edenler içindir. Bu hadîsin de isnâdı ceyyid ve kuvvetlidir, Buhârî ve Müslim tahrîc etmemişlerdir. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ca'fer'in... Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den, onun da Allah Rasûlü (s.a.)nden rivâyetine göre; o, şöyle buyurmuştur : Benim ümmetimden veya yahûdîlerden veya hıristiyanlardan kim, beni işitir de bana îmân etmezse; cennete giremez. Bu hadîs başka bir kanaldan olmak üzere Müslim'in Sahîh'inde Ebu Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet edilmiştir. Bunda Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Nefsim kudret elinde olan (Allah)a yemîn ederim ki; bu ümmetten yahûdî ve hıristiyan beni işitir de bana îmân etmezse mutlakâ cehenneme girer. İmâm Ahmed der ki : Bize Hasan'ın... Ebu Hüreyre'den, onun da Allah Rasûlü (s.a.)nden rivâyetine göre; Rasûlullah şöyle buyurmuştur : Nefsim kudret elinde olan (Allah)a yemîn ederim ki; bu ümmetten ister yahûdî ister hıristiyan olsun her kim beni işitir, sonra bana gönderilene îmân etmeyerek ölürse; muhakkak cehennem ashâbından olur. Hadîsi sâdece İmâm Ahmed rivâyet etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Hüseyn İbn Muhammed'in... Ebu Mûsâ (r.a.)dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bana beş şey verildi : Kırmızı ve siyah (deriliye) gönderildim. Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Ganîmetler, benden öncekilere helâl kılınmamışken bana helâl kılındı. Bir aylık yoldan korku ile yardım olundum. Bana şefâat verildi. Şefâat istememiş hiçbir peygamber yoktur. Ben, şefâatimi ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaksızın ölenler için sakladım. Bu hadîsin de isnâdı sahîhtir. Ancak tahrîc edildiğini görmedim. Allah en iyisini bilir. Bu hadîs, Buhârî ve Müslîm'in Sahîh'lerinde de Cabir İbn Abdullah'dan rivâyetle mevcûddur. Bu hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Benden önce, peygamberlerden hiç birisine verilmemiş olan beş şey bana verildi : Bir aylık yoldan korku ile yardım olundum. Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Bana şefâat verildi. Her peygamber, kavmine gönderilirken ben bütün insanlara gönderildim.

«Göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan, O'ndan başka hiçbir tanrı bulunmayan, hem dirilten, hem öldüren» kısmı «Allah'ın peygamberiyim.» kısmındaki lafza-i celâl'in sıfatlarıdır. Yani beni gönde-

ren; her şeyin yaratıcısı, Rabbi, Mâliki olandır. Hükümrânlık, diriltme ve öldürme O'nun elindedir. Hüküm O'nundur.

«Şu halde Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın.» Hz. Peygamber; önce kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu haber vermiş, sonra da kendisine tâbi olmalarını ve îmân etmelerini emretmiştir. «Ümmî peygamber» ki eski kitablarda (geçmiş semâvî kitablarda) size o müjdelenmiş ve onların kitablarında bu şekilde nitelenmiştir. Bunun içindir ki «O'nun ümmî olan elçisine inanın ki; o da Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır.» buyurulmuştur. O'nun ameli, sözünü doğrular ve Rabbından kendisine indirilenlere önce bizzât kendisi îmân eder. «Ona uyun (yoluna girin ve izini ta'kîb edin) ki hidâyete (doğru yola) eresiniz.»

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَىٰٓ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159 — Mûsâ'nın kavminden bir topluluk da vardır ki; irşâd ederler ve onunla hükmederler.

Allah Teâlâ burada, İsrâiloğullarından hakka tâbi olan ve onunla hükmeden bir grup olduğunu haber veriyor. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Kitab ehlinden secdeye vararak geceleri Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır.» (Âl-i İmrân, 113), «Ehl-i kitab'dan öyleleri vardır ki; Allah'a, size indirilen ve kendilerine indirilmiş olana, Allah'a huşû' duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler. İşte onların ecirleri Allah katındadır. Allah, şüphesiz hesâbı çabuk görendir.» (Âl-i İmrân, 199), «Kendilerine daha önceden kitab verdiklerimiz de buna inanırlar. Onlara Kur'an okunduğu zaman; derler ki : Ona inandık, doğrusu o, Rabbımızdan gelen gerçektir. Şüphesiz biz, daha önceden de müslüman olmuş kimseleriz. İşte onlara, sabrettiklerinden ötürü ecirleri iki def'a verilir.» (Kasas, 52 - 54), «Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu hakkıyla tilâvet ederler. İşte buna onlar inanırlar.» (Bakara, 121), «Muhakkak ki ondan önce kendilerine bilgi verilenlere; o, okunduğu zaman yüzleri üstü secdeye kapanırlar. Ve derler ki : Tenzîh ederiz Rabbımızı, Rabbımızın va'di şüphesiz yerine gelmiş olacaktır. Yüzleri üstü kapanarak ağlarlar. Ve bu, onların huşû'unu arttırır.» (İsrâ, 107 - 109).

Bu âyetin tefsîrinde garîb bir haber zikreden İbn Cerîr der ki : Bize Kâsım'ın... İbn Cüreyc'den rivâyetine göre; o, Mûsâ'nın kavminden bir topluluk da vardır ki; halkı irşâd ederler ve onunla hükmederler.»

âyeti hakkında şöyle demiştir : Bana ulaştığına göre İsrâiloğullar, peygamberlerini öldürüp küfrettiklerinde; —onlar oniki oymak idiler— bir oymak, onların yaptıklarından uzaklaşarak ayrıldı, özür diledi ve Allah Teâlâ'dan kendileriyle onların arasını ayırmasını istedi. Allah da onlara yeryüzünde bir yol açtı. O yolda yürüdüler ve nihâyet Çin'in arkasından çıktılar. Onlar orada muvahhidler, müslümanlar olarak sizin kıblenize dönüyorlar. İbn Cüreyc'in naklettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiş : İşte bu, Allah Teâlâ'nın : «Onun ardından İsrâiloğullarına dedik ki : Haydin o memlekette siz oturun. Âhiret va'di geldiği zaman onları da, sizi de bir araya getiririz.» (İsrâ, 104) âyetidir. Meryem Oğlu İsâ âhireti va'detmiştir. Yine İbn Cüreyc'in naklettiğine göre; İbn Abbâs, onların bu yolda birbuçuk sene yürüdüklerini kaydetmiştir. İbn Uyeyne'nin Sadaka Ebu'l-Hüzeyl'den, onun da Süddî'den rivâyetine göre; o, «Mûsâ'nın kavminden bir topluluk da vardır ki; halkı irşâd ederler ve onunla hükmederler.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Onlar, öyle bir kavimdir ki; sizinle onların arasında baldan bir nehir vardır.

وَقَطَّعْنَٰهُمُ ٱثْنَتَىْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ إِذِ ٱسْتَسْقَىٰهُ قَوْمُهُۥٓ
أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ فَٱنۢبَجَسَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ
مَّشْرَبَهُمْ ۚ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْغَمَٰمَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۖ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ
مَا رَزَقْنَٰكُمْ ۖ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾ وَإِذْ قِيلَ
لَهُمُ ٱسْكُنُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ وَكُلُوا۟ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ وَٱدْخُلُوا۟
ٱلْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـَٔتِكُمْ ۚ سَنَزِيدُ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ
ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ
بِمَا كَانُوا۟ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

160 — Biz onları on iki oymağa, ümmetlere ayırdık. Kavmi ondan su istediği zaman Mûsâ'ya vahyettik ki : Asânı taşa vur. Ondan on iki pınar fışkırdı. Herkes içece-

ği yeri belledi. Ve onların üzerine bulutla gölge yaptık. Onlara kudret helvâsı ve bıldırcın indirdik. Size rızık olarak verdiklerimizin temiz ve güzel olanlarından yeyin. Onlar bize zulmetmediler, ancak kendilerine zulmediyorlardı.

161 — Hani onlara denilmişti ki: Şu şehirde oturun, dilediğiniz gibi yeyin, için. «Hıtta» deyin ve kapısından secde ederek girin ki; yanılmalarınızı bağışlayalım. İhsân edenlere daha da arttıracağız.

162 — İçlerinden zulmedenler, kendilerine söylenen sözü başkasıyla değiştirdiler. Biz de onlara, zulmeder olduklarından dolayı gökten azâb indirdik.

İsrâil Oymakları

Bu âyetlerin tefsîri Bakara sûresinde (Bakara, 60) geçmişti. O sûre Medîne'de, bu sûre ise Mekke'de nâzil olmuştur. Bu âyetin akışı ile, oradakinin arasındaki farka işâret etmiştik. Burada tekrâr edilmesine gerek görmüyoruz. Hamd ve minnet, Allah'a mahsûstur.

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ ۘ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ
حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ ۙ لَا تَأْتِيهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ
نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

163 — Onlara; denizin kıyısındaki o kasabanın durumunu sor. Hani onlar, cumartesi gününü ihlâl ederek haddi aşmışlardı. Zîrâ cumartesi günleri balıkları sürüyle geliyor, cumartesi ta'tîli yapmayacakları gün ise gelmiyordu. İşte biz, fâsıklık eder oldukları için onları böylece imtihân ediyorduk.

Deniz Kıyısındaki Kasabada Olanlar

Burası: «Andolsun ki, içinizden cumartesi günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. İşte biz onlara: Aşağılık maymunlar olun, dedik.» (Ba-

kara, 65) âyetinin açıklamasıdır. Allah Teâlâ, peygamberi (s.a.)ne hitâben şöyle buyuruyor: «Onlara denizin kıyısındaki o kasabanın durumunu sor...» Senin huzûrunda bulunan şu yahûdîlere Allah'ın emrine muhâlefet eden ve haddi aşmaları, muhâlefetleri, hîle yoluna sapmaları yüzünden Allah'ın gazabının başlarına ânîden iniverdiği arkadaşlarının kıssasını sor. Kardeşlerinin ve seleflerinin başına gelenin, onların da başına gelmemesi için kitablarında bulmakta oldukları senin sıfatını gizlemekten onları sakındır. Âyette adı geçen kasaba Eyle'dir. O, Kulzûm denizi kıyısındadır. Muhammed İbn İshâk'ın Dâvûd İbn Husayn kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre, o, «Onlara, denizin kıyısındaki o kasabanın durumunu sor.» âyeti hakkında şöyle demiştir: O, Eyle denilen Medyen ile Tûr arasındaki bir kasabadır. İkrime, Mücâhid, Katâde ve Süddî de böyle söyler. Kâri' Abdullah İbn Kesîr: Onun Eyle olduğunu işittik, demiştir. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyette ise; bu kasabanın, Medyen olduğu söylenmiştir. İbn Zeyd; bu kasabanın, Medyen ile Aynûnî arasında Maknâ adındaki bir kasaba olduğunu söyler.

«Onlar, cumartesi gününü ihlâl ederek haddî aşmışlardı.» O gün için kendilerine emredilmiş olan Allah'ın emrine muhâlefet ederek haddi aşmışlardı. «Zîrâ cumartesi günleri balıkları sürüyle geliyordu.» İbn Abbâs'tan naklen Dahhâk, âyetteki (شرعا) kelimesini «Suyun üzerinde görünerek» şeklinde açıklarken, yine Ibn Abbâs'tan rivâyetle Avfî; her yerden, şeklinde açıklar. İbn Cerîr «Cumartesi ta'tâli yapmayacakları gün ise gelmiyordu. İşte Biz, fâsıklık eder oldukları için onları böylece imtihân ediyorduk.» âyeti hakkında şöyle der: Avlanmanın yasak olduğu günde balıkları suyun yüzünde onlara göstermek, avlanmanın helâl kılınmış olduğu günde ise balıkları onlara gizlemek sûretiyle onları imtihân ediyorduk, deniyorduk. Bu, onların Allah'a itâatta fâsıklık eder olduklarından ve Allah'a itâattan çıkmış olmalarından dolayıdır. Bunlar, öyle bir kavim idiler ki, bâtınî anlamıyla harâm işlemek olan zâhirî sebeplere sarılmak sûretiyle, Allah'ın yasaklarını ihlâl için hîle yollarına sapmışlardı. Fakîh, İmâm Ebu Abdullah İbn Batta —Allah ona rahmet eylesin— der ki: Bize Ahmed İbn Muhammed İbn Müslim'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: Yahûdîlerin işlediklerini siz işlemeyin. Onlar; Allah'ın harâmlarını, hîlelerin en basîdi ve aşağılığı ile helâl kılmak istediler. Bu hadîsin isnâdı ceyyid olup Hatîb, hadîsin isnâdındaki Ahmed İbn Muhammed İbn Müslim'i tarihinde (Târih el-Bağdad) zikrederek, güvenilir olduğunu söylemiştir. İsnâdında bulunan diğer râvîler de, meşhûr ve sika râvîlerdir. Benzer bir isnâd ile Tirmizî, birçok hadîsin sahîh olduğunu söylemiştir.

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ۙ اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ۖ قَالُوا مَعْذِرَةً
إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ
وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَن مَّا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ
كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾

164 — Hani, içlerinden bir topluluk demişti ki: Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir azâb ile cezalandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz? Onlar da: Rabbınıza karşı ma'zeret olsun ve belki sakınırlar diye, demişlerdi.

165 — Onlar, kendilerine verilen öğüdü unutunca; Biz kötülükden men'edenleri kurtardık, zulmedenleri ise fâsıklık eder oldukları için siddetli bir azâb ile yakaladık.

166 — Böylece onlar, serkeşlik ederek yasak edileni yapmakta ısrâr edince: Aşağılık maymunlar olun, dedik.

Allah Teâlâ; bu kasaba halkının üç gruba ayrıldığını haber veriyor: Bir grup —Bakara sûresinde açıklandığı gibi— yasağı işlemiş, cumartesi günü balık avlamak üzere hile yoluna sapmıştı. Bir grup; onları bundan men'edip kendilerinden ayrılmıştı. Üçüncü bir grup ise; susmuş, harâmı işlememiş ama onları bundan men'etmemişti. Fakat onlar men'edenlere: «Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir azâb ile cezâlandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» demişlerdi. Onları bundan niçin men'ediyorsunuz? Siz de biliyorsunuz ki onlar helâk olacak ve Allah'ın azâbına hak kazanmış olacaklar. Sizin onları men'etmenizin hiç bir faydası yoktur. Men'edenler de onlara: «Rabbınıza karşı ma'zeret olsun» demişlerdi. Âyetteki (معذرة الى ربكم) kelimesini bazıları, Bu; Rabbınıza karşı bir ma'zerettir, anlamında olmak üzere merfû' okurken, diğerleri mensûb olarak okumuşlardır. Bu durumda anlam şöyle oluyor: Bunu, Rabbınıza karşı bir ma'zeret olsun diye yapıyoruz. Rabbınız, ma'rûfu emretmek ve münkerden nehyetmek üzere bizden söz almıştı. «Ve belki sakınırlar.» Bel-

ki bizim bu sakındırmamızla içinde bulundukları durumdan sakınır, onu terkeder tevbe ediciler olarak Allah'a dönerler. Tevbe ettikleri zaman ise, Allah tevbelerini kabul eder ve onlara merhamet buyurur.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Onlar, kendilerine verilen öğüdü unutup (münkeri işleyenler nasîhati kabul etmemekte diretince) Biz kötülükten men'edenleri kurtardık. Zulmedip (günâh işleyenleri) ise fâsıklık eder oldukları için şiddetli bir azâb ile yakaladık.» Men'edenlerin kurtulduğu ve zulmedenlerin helâkı belirtildiği halde, susanların durumu burada bahsedilmemektedir. Çünkü cezâ; yapılan işin cinsindendir. Onlar övülmeyi hak etmediler ki; övülsünler, bir günah işlemediler ki zemmedilsinler. Bununla beraber imâmlar, onların helâk olanlardan mı, yoksa kurtulanlardan mı oldukları husûsunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Hani, içlerinden bir topluluk demişti ki : Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir azâb ile cezâlandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» âyeti hakkında şöyle der : Burası Mısır ve Medîne arasında deniz kıyısında bir kasabadır. Oraya Eyle denirdi. Cumartesi günlerinde Allah Teâlâ balıkları onlara harâm kılmıştı. Cumartesi günleri geçince balıklara güç yetiremezlerdi. Allah'ın dilediği kadar bu halde devâm ettiler. Sonra onlardan bir topluluk, cumartesi günleri balıkları avladılar. Bir topluluk onları men'ederek : Allah Teâlâ cumartesi gününde size avlanmayı harâm kılmışken mi avlanıyorsunuz? demişler. Ancak onlar, azgınlık ve isyânlarında daha da ileri gitmişledir. Diğer bir topluluk onları men'etmeye başlamıştı. Bu durum uzayıp gidince, men'edenlerden bir topluluk : «Biliyorsunuz ki bunlar, üzerlerine azâbın hak olduğu bir kavimdir. Allah'ın kendilerini helâk edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» dediler. Bunlar, Allah için kızmada diğer topluluktan daha şiddetli idiler. Kendilerine bu söz söylenenler : «Rabbınıza karşı bir ma'zeret olsun ve belki sakınırlar diye.» demişlerdi. Bu topluluktan herbiri men'etmekteydiler. Harâmı işleyenlere Allah'ın gazabı vukû bulduğunda hem «Allah'ın kendilerini helâk edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» diyenler ve hem de «Rabbınıza karşı ma'zeret olsun diye» diyenler kurtulmuş ve Allah Teâlâ balıkları avlayan günâhkârları helâk edip maymunlar haline getirmiştir. Buna yakın ifâdelerle Avfî de hadîsi İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Hammâd İbn Zeyd de Dâvûd İbn el-Husayn'dan... İbn Abbâs'ın «Hani içlerinden bir topluluk demişti ki : Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir azâb ile cezâlandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Allah'ın kendilerini helâk edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz? diyenlerin kurtulup kurtulmadığını bilmiyorum. İkrime der ki : Bunu

soruşturmaya devâm ettim ve nihâyet öğrendim ki; onlar da kurtulmuşlardır. Bunun üzerine İbn Abbâs, bana bir hulle giydirdi.

Abdürrezzâk der ki : Bize İbn Cüreyc'in bir adamdan, onun da İkrime'den rivâyetine göre; o, şöyle anlatıyor : Bir gün İbn Abbâs'a vardım. Ağlıyordu. Bir de baktım mushaf kucağında. Yaklaşmaktan sakındım. Bir müddet tereddütten sonra ilerledim, oturdum ve : Allah beni sana fedâ etsin; Ey Ebu Abbâs, seni ağlatan nedir? dedim. Şu yapraklar dedi. Bir de baktım ki, o A'râf sûresini okuyor. Eyle'yi biliyor musun? diye sordu. Evet, dedim. Şöyle anlattı : Orada yahûdîlerden bir mahalle (kabîle) vardı. Cumartesi günü onlara balıklar gönderilir, sonra kaybolurdu. Ancak suya dalmak sûretiyle, zorluk ve şiddetli zahmetten sonra balık bulabiliyorlardı. Cumartesi günü balıklar onlara beyâz, etli ve hâmileymiş gibi şişman olarak sürüyle gelir, yanlarında birbirlerinin sırtları karınlarına dokunurdu. Onlar bir süre böyle devâm ettiler. Sonra şeytân gelip onlara şöyle fısıldadı : Siz sâdece cumartesi günü onları yemekten men'olundunuz. Cumartesi günleri onları alın ve başka günlerde yeyin. Onlardan bir topluluk bunu yaptı. Bir topluluk ise : Siz cumartesi günü hem onu yemekten, hem almaktan ve hem de avlamaktan men'olundunuz, dediler. Onlar bu halde iken bir sonraki cum'a geldi. Bir topluluk, çocukları ve kadınlarıyla birlikte gitti. Bir topluluk sağ tarafa ayrılıp uzaklaştı. Diğer bir topluluk da sol tarafa ayrılıp sustu. Sağdakiler : Yazıklar olsun size. Allah'tan korkun. Allah Teâlâ, sizin Allah'ın cezâsına ma'rûz kalmanızdan sizi men'etmiştir, dediler. Soldakiler ise : «Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir azâb ile cezâlandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» dediler. Sağdakiler : «Rabbınıza karşı ma'zeret olsun ve belki sakınırlar diye» dediler. Onların bu işi bırakmaları musîbete dûçâr kalmalarından ve helâk olmalarından bize daha sevimlidir. Eğer vazgeçmezlerse, bu Rabbınıza karşı bir ma'zeret olur, dediler. Onlar, günâh işlemeye devâm ettiler. Sağdakiler şöyle dediler : «Ey Allah düşmanları; bu gece biz şehrinizde sizinle birlikte gecelemeyeceğiz. Allah'a yemîn olsun ki; sabaha çıktığınızda Allah Teâlâ; ya sizi yere batıracak, ya sizi atacak veya katından bir azâbla cezâlandıracak. Sabah olunca, kapılarını çalıp seslendiler. Kendilerine cevab verilmedi. Bir merdiven koyup şehrin duvarlarına bir adam çıkardılar. Bu adam onlara dönüp : Ey Allah'ın kulları; bunlar maymunlar. Allah'a yemîn olsun ki kıvrım kıvrım kuyrukları var dedi. Açıp girdiler. Maymunlar; insanlardan olan yakınlarını ve akrabâlarını tanıdılar, insanlar ise maymun olan yakınlarını tanımadılar. Maymunlar, insanlardan olan yakınlarına gelip elbiselerini koklamaya ve ağlamaya başladılar. Onlar; sizi bundan men'etmedik mi diyorladı,

maymunlar da başlarıyla; evet, işâreti yapıyorlardı. Sonra İbn Abbâs : «Onlar, kendilerine verilen öğüdü unutunca; Biz, kötülükten men'edenleri kurtardık, zulmedenleri ise şiddetli bir azâb ile yakaladık.» âyetini okuyup şöyle devâm etti : Görüyorum ki; men'edenler kurtuldular. Diğerleri ise zikredilmemiş. Biz, hoşlanmadığımız şeyleri görüyoruz da onlar hakkında bir şey söylemiyoruz. İkrime der ki : Allah beni sana fedâ etsin. Görmüyor musun? Onlar, diğerlerinin içinde bulunduğu durumu hoşgörmemiş, onlara muhâlefet etmiş ve : «Allah'ın kendilerini helâk edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» demişler, dedim. Emretti de bana iki kalın elbise giydirildi. Mücâhid de İbn Abbâs'tan bu hadîsi rivâyet etmiştir.

İbn Cerîr der ki : Bize Yûnus'un... İbn Rûmân'dan rivâyetine göre; o, «Cumartesi günleri balıkları sürüyle geliyor, cumartesi tatili yapmayacakları gün ise gelmiyordu.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Cumartesi günü balıklar onlara geliyor, akşam olunca da gidîyor ve diğer cumartesi gününe kadar hiç görünmüyorlardı. Bu sebeble bir adam, bir ip ve bir kazık getirdi. Cumartesi günü suyun içinde bir balık bağlıyor ve pazar akşamı olduğunda onu alıp kızartıyordu. İnsanlar kokusunu alıp ona geldiler ve bunu kendisine sordular da inkâr etti. Onlar sormakta devâm edince; doğrusu bu, bizim bulmuş olduğumuz bir balık derisidir, dedi. Diğer cumartesi olunca yine aynısını yaptı. —Bilmiyorum belki de iki balık bağladı demişti— Pazar akşamı olunca; onu aldı ve kızarttı. Kokuyu aldılar, geldiler ve sordular. Onlara : İsteseydiniz siz de benim yaptığım gibi yapardınız, dedi. Onlar; kendisine ne yaptın? diye sordular, o da yaptığını onlara haber verdi. Onlar da onun gibi yaptılar. Nihâyet bu şekildeki davranış çoğaldı. Şehirlerinin kenarında bir dış mahalle vardı. Kapılarını onlara karşı kapatırlardı. Yüzlerinin değiştirilmesi azâbı onlara geldiğinde; çevrelerindeki komşuları, bazı ihtiyâçlarını istemek üzere sabahleyin onlara gittiklerinde şehrin üzerlerine kapalı olduğunu gördüler. Seslendiler. Kendilerine cevab verilmedi. Duvarlara tırmandılar, bir de ne görsünler, onlar maymun olmuşlar. Maymunlar, daha önceden tanıdıklarına yaklaşıp sürtünmeye başladılar.

Bu kasabanın haberleri hakkında varid olan hadîsleri, Bakara sûresinde (Bakara, 60) vermiştik. Onları yeterli görüyoruz. Hamd ve minnet, Allah'a mahsûstur.

İkinci bir görüş ise, susanların helâk olduğu şeklindedir. Muhammed İbn İshâk der ki : Dâvûd İbn Husayn'ın İkrime'den, onun İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Cumartesi günü bid'at işlediler de bu sebeple azâba dûçâr oldular. O gün balıklar, onlara harâm kılınmıştı. Cumartesi günü olunca, balıklar onlara sürüyle gelir

ve denizde bakışırlardı. Cumartesi sona erince, balıklar gider ve gelecek cumartesiye kadar görülmezdi. Bu hal Allah'ın dilediği kadar devâm etti. Sonra onlardan birisi bir balığı aldı, burnundan yakaladı, sonra onun için sahilde bir kazık çakıp onu bağladı ve suyun içinde bıraktı. Ertesi gün olunca aldı, kızarttı ve yedi. O böyle yaparken, onlar bakışıyorlar onu sakındırmıyorlar ve içlerinden hiç birisi onu bundan men'etmiyordu. Sâdece onlardan bir grup bu adamı men'etmişti. Sonra bu durum çarşılarda açıklandı da açıkça yapılmaya başlandı. Bir grup onları men'edenlere : «Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir azâb ile cezâlandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» demiş, onlar da : «Rabbınıza karşı (onların amellerine kızdığımıza dâir) ma'zeret olsun ve belki sakınırlar diye, demişlerdi.», «Onlar kendilerine verilen öğüdü unutunca; aşağılık maymunlar olun, dedik.» âyetleri hakkında İbn Abbâs şöyle demiştir : Onlar, üç gruba ayrılmıştı : Üçte biri men'etmiş, üçte biri «Allah'ın kendilerini helâk edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?» demiş, üçte biri ise; bu suçu işleyenlerden olmuştu. Sâdece men'edenler kurtulmuş diğerleri ise helâk olmuştur. Bu hadîsin İbn Abbâs'tan rivâyetinde isnâdı ceyyidir. Fakat susanların da kurtulduğuna dâir İkrime'nin sözüne dönmek daha evlâdır. Zîrâ onların durumu, bundan sonra açıklığa kavuşmuştur. En doğrusunu Allah bilir. «Zulmedenleri ise şiddetli bir azâb ile yakaladık.» âyetinin mefhûm-u muhâlifi bunlar dışında kalanların kurtulduğuna delâlet eder (بئيس) kelimesinde pek çok kırâet vardır. Mücâhid'e göre bu kelime bir rivâyete göre şiddetli, bir rivâyet göre; elîm mânâsınadır. Katâde ise; acı verici, diye mânâ vermiştir. Hepsi de birbirine yakın anlamlardır. (خاسئين) kelimesi ise; horlanmış, hakîr kılınmış ve küçültülmüş anlamlarına gelir.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَن يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ ۗ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ
الْعِقَابِ ۖ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

167 — Hani Rabbın; onları kıyâmet gününe kadar azâbın en kötüsüne uğratacak olanları, muhakkak göndereceğini ilân etmişti. Şüphesiz ki Rabbın; cezâyı çabuk verendir. Ve muhakak ki O, Gafûr'dur, Rahîm'dir.

Âyetteki (تأذن) kelimesi; Mücâhid'in söylediğine göre, bildirme anlamındadır. Diğerleri ise bunun emretme anlamında olduğunu

söylemiştir. Sözdeki ifâde gücünde, bu lâfızdan dolayı bir yemîn anlamı vardır. Dolayısıyla hemen arkasından gelen «Muhakkak göndereceğini ilân etmişti.» kısmının başına te'kîd lâmı gelmiştir. «Hani Rabbın; onları (Yahûdîleri) kıyâmet gününe kadar (isyânları, Allah'ın emirlerine ve şerîatına muhâlefetleri, harâmları işlemeleri ve hîle yollarına sapmaları sebebiyle) azâbın en kötüsüne uğratacak olanları muhakkak göndereceğini ilân etmişti.»

Hz. Mûsâ'nın onlara; yedi sene —bir rivâyete göre onüç sene— harâc koyduğu söylenir. Harâcı ilk koyan o, olmuştur. Daha sonra Yûnân, Küştânî ve Keldânî krallarının, sonra hıristiyanların baskısı, gâlibiyeti ve hükümrânlığı altında ezilmişler, zelîl kılınmışlar, kendilerinden cizye ve harâc alınmıştır. Sonra İslâm ve Muhammed (s.a.) gelmiş, bu sefer onun hükümrânlığı ve zimmetine girerek harâc ve cizye vermişlerdir. Bu âyetin tefsîrinde Avfî, İbn Abbâs'ın : Bu; miskînlik, yoksulluk ve kendilerinden cizye alınmadır, dediğini nakleder. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha şöyle der : Bu, cizyedir. Onları azâbın en kötüsüne uğratacak olanlar da, Muhammed (s.a.) ve kıyâmet gününe kadar onun ümmetidir. Saîd İbn Cübeyr, İbn Cüreyc, Süddî ve Katâde de böyle söylemişlerdir. Abdürrezzâk, Ma'mer kanalıyla... Saîd İbn el-Müseyyeb'in şöyle dediğini rivâyet eder : Cizye almak üzere Nabâtîlerin gönderilmesi daha uygundur. Ben de derim ki : Son olarak onlar; Deccâl'in yardımcıları olarak çıkacaklar ve müslümanlar Meryem Oğlu Îsâ (a.s.) ile beraber onları öldüreceklerdir. Bu, âhir zamandadır.

«Şüphesiz ki Rabbın (kendisine isyân eden ve şerîatına muhâlefet edenlere) cezâyı çabuk verendir. Ve muhakkak ki O; (kendisine tevbe edip dönenlere) Gafûr'dur, Rahîm'dir.» Burada ümitsizlik doğmasın diye Allah Teâlâ rahmetle cezâyı birlikte zikretmiştir. Allah Teâlâ, gönüller ümitle korku arasında olsunlar diye teşvîk ile korkutmayı beraber zikretmektedir.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ
بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ
عَرَضَ هَٰذَا الْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ

عَلَيْهِمْ مِّيثَاقُ الْكِتَابِ أَن لَّا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ ۗ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ
لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ ۚ إِنَّا
لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

168 — Biz onları yeryüzünde cemâatlara ayırdık. İçlerinden kimisi sâlihlerdi, kimisi de onlardan aşağıdırlar. Belki dönerler diye onları güzellikler ve kötülüklerle denedik.

169 — Onlardan sonra kötü kimseler gelip onların yerine geçmiş, kitaba vâris olmuşlardı. Dünyanın geçici metâ'ını alıyorlar ve: İlerde affedileceğiz, diyorlardı. Onlara buna benzer bir metâ' gelse onu da alıyorlar. Onlardan, Allah'a karşı ancak hakkı söyleyeceklerine dâir kitab üzerine ahd alınmamış mıydı? Âhiret yurdu, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?

170 — Onlar ki; kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı dosdoğru kılarlar; elbette Biz, ıslâh edenlerin mükâfatını zâyi' etmeyiz.

Allah Teâlâ; onları yeryüzünde topluluklara, fırkalara ayırdığını zikrediyor. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: «Onun ardından İsrâiloğullarına dedik ki: Haydin, o memlekette siz oturun. Âhiret va'di geldiği zaman onları da, sizi de bir araya getiririz.» (İsrâ, 104).

«İçlerinden kimisi sâlihlerdir. (Kimisi de sâlih olmayan ve) ondan aşağı olanlardır.» Nitekim cinler de: «Gerçekten, aramızda sâlihler vardır, bundan aşağı olanlar da. Biz, türlü türlü yollara (çeşitli kollara) ayrılmışız.» (Cin, 11) demişlerdir. «Belki dönerler diye onları güzellikler (bolluk) ve kötülüklerle (şiddet, darlık ve korkuyla, musîbetle) denedik. Onlardan sonra kötü kimseler gelip onların yerine geçmiş, kitaba vâris olmuşlardı. Dünyanın geçici metâ'ını alıyorlar ve: İlerde affedileceğiz, diyorlardı. Onlara buna benzer bir metâ' gel-

se onu da alıyorlar.» Allah Teâlâ burada şöyle buyuruyor : İçlerinde sâlih ve bozuk kişilerin bulunduğu bu nesilden sonra, kendilerinde hayır olmayan diğer bir takım kimseler geldi ve Tevrât'ı okuyup incelemeye vâris oldular. Mücâhid bunların Hıristiyanlar olduğunu söylerse de bundan daha genel olabilir. «Dünyanın geçici metâ'ını alıyorlar.» Hakkı yayma yerine dünya hayatının geçici metâ'ını alıyorlar, ilerde tevbe ederiz diye kendilerini aldatıyorlar tevbeyi devâmlı olarak ileri bir zamana bırakıyorlar. Ne zaman birincisi gibi bir dünya metâ'ı kendilerine görünse, hemen aynı hatâya düşüyorlar. Bu sebeple : «Onlara buna benzer bir metâ' gelse onu da alıyorlar.» buyurulmuştur. Nitekim Saîd İbn Cübeyr şöyle der : Günâh işliyorlar, sonra bundan Allah'a istiğfârda bulunuyorlar. Eğer bu günâh karşılarına çıkarsa yine işliyorlar. «Dünyanın geçici metâ'ını alıyorlar.» âyeti hakkında Mücâhid şöyle demiştir : Bu dünyada onlara görünen her şeyi, helâl veya harâm olsun alıyorlar ve mağfireti temennî ederek : «İlerde bağışlanacağız.» diyorladı. Buna benzer bir metâ' bulduklarında onu da alıyorlar. «Onlardan sonra kötü kimseler gelip onların yerine geçmiş.» âyeti hakkında Katâde şöyle diyor : Evet, Allah'a yemîn olsun ki; kötü kimseler peygamberlerinden, rasûllerinden sonra kitaba vâris olmuşlar; Allah onları vâris kılmış ve onlardan ahid almıştı. Allah Teâlâ başka bir âyette : «Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi.» (Meryem, 59) buyururken, burada şöyle buyuruyor : «Dünyanın geçici metâ'ını alıyorlar ve : İlerde affedileceğiz, diyorladı.» Allah'a karşı ümitler besliyorlar ve gaflet içinde bununla aldanıyorladı. «Onlara, buna benzer bir metâ' gelse onu da alıyorlar.» Hiçbir şey onları diğerinden meşgûl edip alıkoymuyor, hiçbir şey onları başka bir şeyden men'etmiyordu. Dünyadan kolaylarına gelen her şeyi yiyorlar ve helâl ya da harâm olduğuna hiç aldırmıyorladı.

«Onlardan sonra kötü kimseler gelip onların yerine geçmiş, kitaba vâris olmuşlardı.» âyeti hakkında Süddî der ki : İsrâiloğullarının hüküm istemek üzere gittikleri hiçbir kâdî yoktur ki, vereceği hükümde onlardan rüşvet almasın. Onların hayırlıları (ileri gelenleri) toplandılar ve bir kısmı diğer bir kısmından bunu yapmayacaklarına, rüşvet almayacaklarına dâir söz aldı. Onlardan bir kişi, hüküm istemeye gittiğinde; rüşvet vermeye başladı. Ona : Sana ne oluyor ki hükümde rüşvet veriyorsun? denildiğinde, «İlerde bağışlanacağım.» diyordu. Diğer İsrâiloğullarından kalanlar, yaptığı işten dolayı ona ta'nediyorlar, fakat o öldüğünde veya ayrıldığında rüşvetçiye ta'nedenlerden birisini onun yerine geçiriyorlar ve o da rüşvet alıp veri-

yordu. Sonra şöyle diyordu : Diğerlerine dünya metâ'ı gelse onlar da alıyor.

Allah Teâlâ : «Onlardan Allah'a karşı ancak hakkı söyleyeceklerine ve içindekileri okuyacaklarına dâir kitab üzerine ahd alınmamış mıydı?» buyurarak; onların kendilerinden kitabdakileri insanlara açıklayıp gizlemeyeceklerine dâir söz alınmasına rağmen yaptıklarını kötülemektedir. Başka bir âyette şöyle buyurur : «Hani Allah, kendilerine kitab verilenlerden : Onu mutlakâ insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz, diye söz almıştı. Onlar ise; bunu arkalarına attılar ve az bir değere değiştiler. Satın aldıkları şey ne kötüdür.» (Âl-i İmrân, 187).

İbn Cüreyc «Onlardan Allah'a karşı ancak hakkı söyleyeceklerine dâir kitab üzerine ahd alınmamış mıydı?» âyeti hakkında, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Devâmlı olarak döndükleri ve tevbe etmedikleri günâhlarını bağışlamayı Allah üzerine bir vâcib gibi kabul etmelerinde.

Allah Teâlâ : «Âhiret yurdu, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?» buyurarak, onları bol sevâbına nâil olmaya teşvîk edip azâbının başlarına düşmesinden sakındırıyor. Yani nefsinin arzularını terkeden ve Rabbının itâatına yönelen ve harâmlardan sakınanlar için; Benim sevâbım ve Benim katımda bulunanlar elbette en hayırlıdır. «Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?» Benim katımdakilerin yerine dünyanın geçici metâ'ını alan bu kimselerin kendilerini isrâftan ve beyinsizlikten alıkoyacak akılları yok mu? Sonra Allah Teâlâ kitabında yazılı olduğu üzere elçisi Muhammed (s.a.)e tâbi olmaya götürecek kitaba bağlananları överek şöyle buyuruyor : «Onlar ki kitaba sımsıkı sarılır (emirlerine uyar, men'ettiklerini terkeder) ve namazı dosdoğru kılarlar; elbette Biz, ıslâh edenlerin mükâfâtını zâyi' etmeyiz.»

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

171 — Hani, Biz dağı üzerlerine gölgelik gibi kaldırmıştık da, onlar tepelerine düşecek sanmışlardı. Size verdiğimizi kuvvet ve metânetle tutun. Ve onda olanı düşünün ki; sakınasınız.

Ali İbn Ebu Talha «Hani, Biz dağı üzerlerine kaldırmıştık.» âyetinde geçen (نتق) kelimesini; İbn Abbâs'ın, kaldırmıştık, şeklinde tefsîr ettiğini söyler. Bu, Allah Teâlâ'nın : «Söz vermelerine karşılık Tûr dağını üzerlerine kaldırdık.» (Nisâ, 154) âyetinin aynıdır. Süfyân es-Sevrî ise A'meş kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetle; dağı onların başları üzerine meleklerin kaldırdığını, söyler.

Kâsım İbn Ebu Eyyûb der ki : Saîd İbn Cübeyr'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Sonra Mûsâ (a.s.) mukaddes yerlere doğru onları yürütmüş, öfkesi dindikten sonra levhaları almış ve Allah Teâlâ'nın onlara tebliğ etmesini emrettiği şeyleri kendilerine emretmişti. Bu, onlara ağır geldi. Allah Teâlâ, dağı onların üzerine gölgelik gibi kaldırıncaya kadar oralara yaklaşmaktan imtinâ' etmişlerdi. Dağı, onların başları üzerine melekler kaldırmıştı. Neseî İbn Abbâs'ın bu sözlerini uzun bir şekilde rivâyet etmiştir.

Süneyd İbn Dâvûd'un tefsîrinde Haccâc İbn Muhammed'den, onun da Ebu Bekr İbn Abdullah'dan rivâyet ettiğine göre; o, şöyle demiştir : Hz. Mûsâ : İşte bu kitabdır, içindekileri kabul ediyor musunuz? Muhakkak ki bunlarda, size helâl kılınan ve harâm kılınan, Allah'ın size emrettiği ve yasakladığı şeylerin açıklaması vardır, demişti. Onlar : İçindekileri bize açıkla. Eğer farzları kolay, hadleri hafîfse kabul ederiz, demişlerdi. Hz. Mûsâ : İçindekilerle onu kabul edin, demiş, onlar : Hayır, hadlerinin ve farzlarının nasıl ve içindekilerin neler olduğunu bilmeden kabul etmeyiz, demişlerdi. Defalarca Hz. Mûsâ'ya mürâcaat etmişler ve Allah Teâlâ da dağa yerinden sökülmesini, başları ile gök arasına gelinceye kadar göğe yükselmesini vahyetmişti. Hz. Mûsâ onlara : Rabbımın söylediğini görmez misiniz? İçinde olanlarla Tevrât'ı kabul etmezlerse şu dağı üzerlerine atacağım, buyuruyor, Hasan el-Basrî bana rivâyet edip şöyle dedi : Dağa baktıklarında her birisi sol kaşı üzerine secdeye yıkıldı. Sağ gözü ile üzerine düşecek korkusuyla dağa bakıyordu. Bugün hiçbir yahûdî yoktur ki; sol kaşı üzerine secde etmesin. Onlar : Bu secde; azâbın kendisiyle kaldırıldığı secdedir, diyorlar. Ebu Bekr der ki : Hz. Mûsâ, Allah'ın bizzât yazdığı kitabının bulunduğu levhaları açtığında; yeryüzünde bir dağ, bir ağaç, bir taş kalmadı, hepsi titredi, diye okudu. Bugün yeryüzünde büyük ve küçük hiç bir yahûdî yoktur ki üzerine Tevrât okunsun da titreyip başını sallamasın.

ALTINCI CİLDİN SONU